వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

సూతసంహితా తాత్పర్యదీపికాసహితా

॥ శ్రీః ॥

సూతసంహితాయాః విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయః

౧. శివమాహాత్మ్యఖణ్డమ్ (౧-౧౪౦)

విషయః

౧. గ్రన్థావతారః
౨. పాశుపతవ్రతం
౩. నన్దీశ్వరవిష్ణుసంవాదేన ఈశ్వరప్రతిపాదనం
౪. ఈశ్వరపూజావిధానం దేవపూజాఫలం చ
౫ శక్తిపూజావిధానం
౬. శివభక్తపూజావిధిః
౭. ముక్తిసాధనకథనం
౮. కాలపరిమాణతదనవచ్ఛిన్నస్వరూపకథనం

౯. పృథివ్యుద్ధరణం

౧౦. బ్రహ్మణా సృష్టికథనం

౧౧. హిరణ్యగర్భాదివిశేషసృష్టికథనం

౧౨. జాతినిర్ణయకథనం

౧౩. తీర్థమాహాత్మ్యకథనం

౨. జ్ఞానయోగఖణ్డమ్ (౧౪౧-౨౫౨)

౧, జ్ఞానయోగసంప్రదాయపరమ్పరాకథనం

౨. ఆత్మనా సృష్టికథనం

౩. బ్రహ్మచర్యాశ్రమవిధినిరూపణం

౪. గృహస్థాశ్రమవిధినిరూపణం

౫. వానప్రస్థాశ్రమవిధినిరూపణం

౬. సంన్యాసవిధినిరూపణం

విషయః

౭. ప్రాయశ్చిత్తవిధినిరుపణం

౮. దానధర్మఫలకథనం

౯. పాపకర్మఫలనిరుపణం

౧౦. పిణ్డోత్పత్తికథనం

౧౧. నాడీచక్రనిరూపణం

౧౨. నాడీశుద్ధినిరూపణం

౧౩. అష్టాఙ్గయోగే యమవిధిః

౧౪. అష్టాఙ్గయోగే నియమవిధిః

౧౫. అష్టాఙ్గయోగే ఆసనవిధిః

౧౬. అష్టాఙ్గయోగే ప్రాణాయామవిధిః

౧౭. అష్టాఙ్గయోగే ప్రత్యాహారవిధిః

౧౮.అష్టాఙ్గయోగే ధారణావిధిః

౧౯.అష్టాఙ్గయోగే ధ్యానవిధిః

౨౦. అష్టాఙ్గయోగే సమాధివిధిః

౩. ముక్తిఖణ్డమ్ (౨౫౩-౩౩౨)

౧, ముక్తిముక్త్యుపాయమోచకమోచకప్రదచతుర్విధప్రశ్నాః

౨. ముక్తిభేదకథనం

౩. ముక్త్యుపాయకథనం

౪. మోచకకథనం

౫. మోచకప్రదకథనం

౬. జ్ఞానానుత్పత్తికారణకథనం

౭. గురూపసదనశుశ్రూషణమహిమా

౮, వ్యాఘ్రపురే దేవానాముపదేశః

౯. ఈశ్వరనృత్తదర్శనం

౪. యజ్ఞవైభవఖణ్డమ్ (౩౩౩—౧౦౬౬)

తస్య పూర్వభాగః—(౩౩౩—౭౬౩)

విషయః

౧. సర్వవేదార్థప్రశ్ననిరూపణం

౨. పరాపరవేదార్థవిచారః

౩. కర్మయజ్ఞవైభవనిరూపణం .

౪. వాచికయజ్ఞనిరూపణం

౫. ప్రణవవిచారనిరూపణం

౬. గాయత్రీవివరణం

౭. హంసవిద్యావివరణం

౮. షడక్షరవిచారః

౯. ధ్యానయజ్ఞవిచారః

౧౦. జ్ఞానయజ్ఞవివరణం

౧౧. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః

౧౨. అయమేవ ప్రకారాన్తరేణ

౧౩. అయమేవ ప్రకారాన్తరేణ

౧౪. అయమేవ ప్రకారాన్తరేణ

౧౫. అయమేవ ప్రకారాన్తరేణ

౧౬. జ్ఞానోత్పత్తికారణనిరూపణం

౧౭. వైరాగ్యోత్పత్తిప్రకారః

౧౮. అనిత్యవస్తువిచారః

౧౯. నిత్యవస్తువిచారః

౨౦. విశిష్టధర్మవిచారః

౨౧. ముక్తిసాధనకథనం

౨౨. మార్గప్రామాణ్యవర్ణనం

౨౩. శఙ్కరప్రసాదక్రమవర్ణనం

విషయః

౨౪. ప్రసాదవైభవం

౨౫. ఇదమేవ ప్రకారాన్తరేణ

౨౬. శివభక్తివిచారః

౨౭. పరపదస్వరూపవిచారః

౨౮. శివలిఙ్గస్వరూపకథనం

౨౯.శివస్థానవిచారః

౩౦. భస్మధారణవైభవనిరూపణం

౩౧. శివప్రీతికరజీవనబ్రహ్మైక్యవిజ్ఞానవర్ణనం

౩౨. భక్త్యభావకారణనిరూపణం

౩౩. పరతత్వనామవిచారః

౩౪. మహాదేవప్రసాదకారణనిరుపణం

౩౫. సంప్రదాయపరమ్పరాకథనం

౩౬. సద్యోముక్తికరక్షేత్రమహిమా

౩౭. ముక్త్యుపాయకథనం

౩౮. ముక్తిసాధనవిచారః

౩౯. వేదానామవిరోధః

౪౦. సర్వసిద్ధికరధర్మవిచారః

౪౧. పాతకవిచారః

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తకథనం

౪౩. పాపశుద్ధ్యుపాయకథనం

౪౪. ద్రవ్యశుద్ధికథనం

౪౫. అభక్ష్యనివృత్తికథనం

౪౬. మృత్యుసుచకవివరణం

౪౭. అవశిష్టపాపస్వరూపకథనం

యజ్ఞవైభవఖణ్డస్య ఉత్తరభాగః (౭౬౫—౧ ౦౬౬)

తత్ర బ్రహ్మగీతా (౭౬౫—౯౯౩)

విషయః

౧. బ్రంహ్మగీతిః
౨. వేదార్థవిచారః
౩. సాక్షిశివస్వరూపకథనం
౪. తలవకారోపనిషదద్వ్యాఖ్యానం నామ సాక్ష్యస్తిత్వకథనం
౫. ఆదేశకథనం నామ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్వివరణం
౬. దహరోపాసనం నామ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్వివరణం
౭. వస్తుస్వరూపవిచారో నామ ముణ్డకోపనిషద్వివరణం
౮. తత్త్వవేదనవిధిర్నామ కైవల్యోపనిషద్వివరణం
౯. ఆనన్దస్వరూపకథనం నామ బృహదారణ్యకోపనిషద్వివరణం
౧౦. ఆత్మనో బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనం నామ బృహదారణ్యకోపనిషద్వివరణం
౧౧. బ్రహ్మణః సర్వశరీరస్థితిర్నామ కఠబల్లీ-శ్రేతాశ్వతరోపనిషద్వివరణం
౧౨. శివస్య అహంప్రత్యయాశ్రయత్వకథనం నామ ఐతరేయకాదిసర్వోపనిషదాం సంగ్రహః

యజ్ఞవైభవఖణ్డస్య ఉత్తరభాగే

సూతగీతా (౯౯౩—౧౦౬౬)

౧. సూతగీతిః
౨. ఆత్మనా సృష్టికథనం
౩. సామాన్యసృష్టికథనం

విషయః

౪. విశేషసృష్టికథనం

౫. ఆత్మస్వరూపకథనం

౬. సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహవర్ణనం

౭. రహస్యవిచారః

౮. సర్వవేదాన్తసంగ్రహః

ఓం

శ్రీసాంబాయ పరబ్రహ్మణే నమః

॥ శ్రీమత్సూతసంహితా ॥

తాత్పర్యదీపికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సహితా

శివమాహాత్మ్యఖణ్డప్రారంభః

ఐశ్వరం పరమం తత్త్వమాదిమధ్యాన్తవర్జితమ్।
ఆధారం సర్వలోకానామనాధారమవిక్రియమ్ ॥ ౧ ॥

—

శ్రీమద్విద్యారణ్యకృతతాత్పర్యదీపికాఖ్యసూతసంహితావ్యాఖ్యానప్రారంభః—

ప్రణమామి పరం బ్రహ్మ యతో వ్యావృత్తవృత్తయః।

అవిచారసహం వస్తు విషయీకురుతే ధియః।

[నమశ్శ్రీశంకరానన్దగురుపాదాంబుజన్మనే।

సవిలాసమహామోహగ్రాహగ్రాసైకకర్మణే ॥]

శ్రీమత్కాశీవిలాసాఖ్యక్రియాశక్తీశసేవినా।

శ్రీమత్త్ర్యంబకపాదాబ్జసేవానిష్ణాతచేతసా॥

వేదశాస్త్రప్రతిష్ఠాత్రా శ్రీమన్మాధవమన్త్రిణా।

తాత్పర్యదీపికా సూతసంహితాయా విధీయతే॥

క్రియతే తత్త్రప్రకరణతాత్పర్యప్రథనపూర్వకం విశదమ్।

విషమపదవాక్యవివరణం మన్దధియామనుగ్రహాయ భక్యాచ॥

ఇహహి భగవాన్ బాదరాయణః లోకానుగ్రహైకరసికతయా పరశివస్వరూపావిష్కరణప్రధానాం సంహితామారభమాణ మహతః పురుషార్థస్య ప్రత్యూహప్రాచుర్యాత్తన్నివృత్తయే శిష్టాచారానుమితశ్రుతిబోధితకర్తవ్యతాకం పరశివస్య ప్రణిధానప్రణామలక్షణంమంగళం స్వకృతం శిష్యశిక్షార్థం। గ్రంథాదావుపనిబధ్నాతి—ఐశ్వరమిత్యాదిశ్లోకద్వయేన। ద్వివిధం హి పరమేశ్వరం రూపం। నిష్కళం సకలం చేతి ('నిష్కళస్సకలశ్శంభుర్లిఙ్గమూర్తిర్విరాజత') ఇతి సిద్ధాన్తే। తత్ర నిష్కళం శుద్ధం। సకళం శంభలింగమూర్తిరూపం। స్వప్రకాశాఖణ్డసచ్చిదానన్దైకరసమద్వితీయం స్వప్రపిపత్తిఫలం తత్ప్రణిధానం ప్రథమార్ధేన। నిష్కళస్వరూపం బోధానన్దమయం ప్రణిధేయత్వేనోక్తం—శైవాగమే 'పరైక్యప్రాపకం జ్ఞానం వచ్మి సమ్యగ్దితాయ వః। చిదానన్దమయం పూర్ణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మాత్మనా స్థితం, ("పరేవ్యోమ్ని శిఖాన్తస్థః నిష్కళః పరమః శివః। చిదానన్దఘనస్సూక్ష్మస్సర్వభూతానుకంపయా) ఇతి తథా సోమశంభునాపి—"జగన్మూలమకర్తారం బోధానన్దమయం విభుం । నిష్కళం స్వప్రకాశం చ సంచిత్య పరమం శివమితి।వృత్తేరసాక్షితయావృత్తిప్రాగభావస్య చ స్థితః।బుభుత్సాయాస్తథాజ్ఞోస్మీత్యాపాతజ్ఞానవస్తునః॥ అసత్యాలంబనత్వేన సత్యః

సర్వజడస్య తు। సాధకత్వేన చిద్రూపః సదా ప్రేమాస్పదత్వతః
ఆనన్దరూపస్సర్వార్థసాధకత్వేన హేతునా। సర్వసంబధవత్వేన సంపూర్ణః శివసంజ్ఞితః।
జీవేశత్వాదిరహితః కేవలః స్వప్రభశ్శివః। ఇతి శైవపురాణేషు కూటస్థః ప్రవివేచితః; ఇతి చ।
మోహశూలోత్తరేపి— ("శివం పూర్వబదావాహ్య
బోధానన్దధనామృతామితి'।స్వాధీనమాయోపాధిస్వీకారేణ
జగన్నిర్మాణనియమనపరిపాలనాదికర్తృ తత్త్వమైశ్వరం। తదుక్తం మృగేన్ద్రసోహితాయాం
శివం ప్రస్తుత్య—జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసతిరోభావవిభు-

క్తయ। కృత్య సకారకఫలం జ్ఞేయమస్యైతదేవహి) తి। తస్యద్వివిధం రూపం। పరమపరంచ।
లీలాస్వీకృతయథోదీరితేపాధివిశిష్టమపరం। నిరస్తసమస్తోపాధికం
స్వప్రతిష్ఠమఖణ్డసచ్చిదానన్దైకరసమద్వితీయం పరం। తత్రయత్పరం తత్త్వం
పరమాత్మమూతం త్రైకాలికబాధశూన్యం।
మిథ్యాభూతపరికల్పితస్వరూపమాయాతత్కార్యసంస్పర్శవిరహాత్। నను మాయాకార్యేణ
కాలేనావంచ్ఛేదాదేవ కథం న స్పర్శ ఇతి। తత్రాహ। ఆదిమధ్యాన్తవర్జితమితి।
స్వప్రాగమావావచ్ఛిన్నో భూతకాల ఆదిః। స్వావచ్ఛిన్నో వతేమానకాలో మధ్యః।
స్వప్రధ్వంసావచ్ఛిన్నో భవిష్యత్కాలో ఽన్తః। ఏతత్త్రితయవర్జితం। కలాతత్వసద్భావే హి
కాలతత్వం ఉక్తంహి— పుంసో జగత్కర్తృతార్థం మాయాతస్తత్వపంచకం భవతి। కాలో
నియతిశ్చ తథా భూతయదృచ్ఛా స్వభవాశ్చ, ఇతి। నిష్కలదశాయాం కలాసహభావీ కాల ఏవ
నాస్తి। కుతో నిష్కళపరశివస్య తత్కృతపరిచ్ఛేదశంకేత్యభిప్రాయః । ఇత్థం
నిష్కళప్రణిధానం కృతం। సకలమపి ద్వివిధం। సమస్తజగదాత్మకం
సమస్తజగన్నియన్తృలీలావతారరూపంచేతి। అత ఏవహి రుద్రాధ్యాయే జగదాత్మనా
జగన్నియంతృలీలావతారరూపేణ చ నమస్కారః కృతః। తత్ర జగదాత్మనా ప్రణామమాహ
ద్వితీయార్ధేన। ఆధారమితి। యథైవ హి సత్వమాయోపాధివశాజ్జగన్నియన్తృత్వం
నిమిత్తకారణం పారమేశ్వరం తత్వం తమోపాధితవశాజ్జగదాత్మకతయా తదుపాదానత్వేన,
ఏవం రజోగుణోపాధివశాత్తదాధారోపి। ఉక్తేహి జగన్నియన్తృత్వజగదాత్మకత్వే పరమేశ్వరస్య।
'శివో దాతా శివో భోక్తా శివస్సర్వమిదం జగదితి, 'స్థితిసంయమకర్తా చ జగతోఽస్య జగత్సచేతి'।
శ్రూయతే— సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। అత్రహి సోఽకామయతేతి
నిమిత్తత్వం। బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తథా పారాశర్యం సూత్ర-

అనన్తానన్దబోధాంబునిధిమద్భూతవిక్రమమ్।

అంబికాపతిమీశానమనిశం ప్రణమామ్యహమ్॥ ౨ ॥

మపి—'ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాది,తి। యథైవ సర్వలోకానామయమాధార ఏవమస్యాపి కశ్చిదన్య ఆధరస్స్యాదితీమాం శంకాం నిరస్యతి అనాధారమితి స్వాతిరిక్తాధారరహితః। 'స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠితః? స్వమహిమ్నీతి' స్వమహిమప్రతిష్ఠిత్వశ్రుతేః। నను జగదాధారశ్చేదాధేయజగదాత్మనా ధర్మేణ ఉపాయాపాయవతా వికారిత్వం తస్య స్యాత్ ఉపయన్ననపయన్ ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమితిన్యాయాత్తత్రాహ అవిక్రియామితి। కల్పితత్వేన జగతో న స్వాశ్రయవికారహేతుతా। నహి మరుమరీచికాజలైర్మరుభూమిరార్ద్రీక్రియత ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ఇదానీం జగన్నియన్తృలీలావతారరూపేణ ప్రణిధానమాహ అనన్తేతి ద్వితీయశ్లోకేన॥ అవతారోహి ధ్యానపూజార్థం శివేన స్వీక్రియతే తదుక్తం సుప్రభేదే। యతీనాం మన్త్రిణాఞ్చైవ జ్ఞానినాం యోగినాం తథా। ధ్యానపూజానిమిత్తం హి తనుం గృహ్ణాతి మాయయా, ఇతి అద్భుతాః విక్రమాస్త్రిపురదహనాదయో యస్య తం అంబికాయాః పతిః అమ్బికాపతిం విజయపరిణయనాదయః పరమేశ్వరస్య లీలా దర్శితాః। తర్హి ప్రాకృతపురుషవదేవ రాగద్వేషాదిదోషసంభవాత్సంసార్యేవాసౌ ఇతి। నేత్యాహ। ఈశానమితి। సంసారిణో హి రాగద్వేషాదివశీకృతత్వాత్పురుషాన్తరపరతన్త్రత్వాచ్చ స్వయమనశినా ఈశవన్తశ్చ। శివస్తు లీలయైవ విజయపరిణయనాదివ్యాపారానాచరన్నపి రాగద్వేషాదివిరహీ సర్వజగదీశితాచ న పురుషాన్తరపరతంత్ర ఇతి న లౌకికసమ ఇత్యర్థః। నను లోకవ-

సత్రావసానే మునయో విశుద్ధహృదయా భృశమ్।

నైమిశీయా మహాత్మానమాగతం రౌమహర్షిణమ్॥ 3॥

దేవ శివస్యాపి సర్వే వ్యవహారాశ్రూయన్తే। అత ఏవైషాం లీలారూపతా కుత ఇత్యత ఆహ అనన్తేతి। అన్తః పరిచ్ఛేదః తద్రహితయోరానన్దబోధయోరబుధిస్సముద్రః అతః తత్కృత పరిచ్ఛేదవిరహాత్పారమేశ్వరయోరానన్దజ్ఞానయోర్న లౌకికానన్ద-జ్ఞానవదుత్పత్తివినాశవత్వం వస్తుకృతపరిచ్ఛేదవిరహాచ్చ తయోరఖణ్డైకరసత్వమితీశానః। అతిశాయినో వస్త్వన్తరస్యాభావేన తస్య నిరతిశయత్వం చేతి కుతో లౌకికసాధారణ్యశంకావకాశ ఇత్యర్థః। యద్యప్యంవునిధిరన్తవాన్సాతిశయశ్చ తథాపి లౌకికానాం సముద్రేఽన్తవత్వసాతిశయత్వవిరహాభిమానాత్తదభిమతదృష్టాన్తేనైవ పరమేశ్వరస్యాత్యంతికమానన్త్యం నిరతిశయత్వం చ దర్శయితుం అంబునిధిత్వేన రూపణం కృతమాతి। నను లౌకికా అపి సర్వాత్మకాదీశ్వరాదభిన్నా ఏవేతి కథం తదీయౌ జ్ఞానానన్దౌ న తత్సదృశావితి। సత్యం। తత్సదృశౌ। అజ్ఞానేనావృతత్వాత్తు తత్సాదృశ్యం న తే జానన్తి। ఉక్తం హి। “అంజ్ఞానేనావృత జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః, ఇతి। అతస్తిరోహితజ్ఞానత్వాల్లౌకికానాం వ్యాపారా దుఃఖమయా ఏవ న లీలాః। అనావరణపరమానన్దజ్ఞానత్వేన తు పరమేశ్వరస్య విజయపరిణయనాదివ్యాపారా లీలా ఏవేత్యర్థః। నమామీతి నిష్కళపరశివస్య తద్రూపతయాఽవస్థానమేవ ప్రణామః। సకళస్య తు ధ్యానస్తుతిపూజాత్మకః। తదుక్తం సుప్రభేదే। ధ్యానపూజావిహీనం యన్నిష్కళం తద్విధాయకమ్। తత్తస్మాత్సకళం శంభుం నిష్కళం సంప్రపూజయేత్! ఇతి। ౨ ॥............. "ఇత్థం మంగళాచరణం కృతం। అథ మునిసూతసంవాదాత్మనా పురాణమారభ్యతే— సత్రావసాన ఇయాదినా॥ నను వ్యాసేన సూతాయ ప్రాగేవోపదిష్టాని అష్టాదశపురాణాని। అధునా పుర్న మునయః

శృణ్వంతి సూతో వ్యాచష్టే। వ్యాసస్తు కురుతే మంగళమితిచాసంగతముచ్యతే। వ్యాసస్సూతాయ పురాణాని ప్రాగుపాదిష్టాన్యపి తాన్యేవ సంప్రతి మునిస్కృతసంవాదాత్మనా నిబధ్నాతీతి స్వయం క్రియమాణానిబంధనాదౌ స్వయమేవ మంగళమాచరతీతి కిమనుపపన్నం। అథ సూతాయ స్వాత్మనోపదేశం పరిత్యజ్య వ్యాసేన మునిసూతసంవాదాత్మనా నిబంధనే కింప్రయోజనం। ఉచ్యతే। పురాణప్రతిపాద్యాయాః తత్వవిద్యాయాః ప్రభావాతిశయవిష్కరణం ప్రయోజనం। తథాహి। ఇత్థం ప్రభావేయం విద్యా యత్సూతః ప్రాగ్జన్మనః కనీయానపి వ్యాసాత్ పురాణముఖాదేనామధిగమ్య అగ్రజానామపి మునీనాం స్వయమల్పోపి తత్వోపదేశకర్తా జాత ఇతి। తత్ర సత్రావసానే విశుద్ధహృదయాః ప్రసన్నేన్ద్రియమానసా ఇతి పదత్రయేణ మునీనాం పరావిద్యోచితాధికారసంపత్తినిరూపణం। తథాహి। శ్రతిస్మృతీతిహాసపురాణ ప్రతిపాదితవేదానువచనయజ్ఞతపోదానవ్రతాదిభిః ప్రక్షీణసకలకల్మషస్య అతఏవ విశుద్ధబుద్ధేర్జనితజిజ్ఞాసస్య పరశివస్వరూపవిద్యాయామధికారః। అత ఈదృగబిధో విద్యా గ్రహణాధికారం

కారణగుణకలాపస్తావదావిష్కర్తవ్యః। తత్ర సత్రావసానఇత్యనేన శ్రౌత సకలధర్మానుష్ఠానే విద్యాప్రతివంధకసకలపాపాపనయనరూపం విశుద్ధహృదయత్వే కారణముచ్యతే చతుర్విధా హి సోమయాగాః। ఏకాహాహీనసత్రాయనాత్మకః। ఏకైకదినసాధ్యా అగ్నిష్టోమాదయ ఏకాహాః। అతిరాత్రాదయః ఏకాదశదినావసానా అహీనాః। ద్వాదశాహస్తు సత్రాహీనోభయాత్మకః। త్రయోదశరాత్రాదీని సత్రాణి। సంవత్సరసాధ్యాన్యయనాని। అయనేష్వపి సత్రప్రయోగో దశ్యతే ॥ శ్రు ॥ గావోవా ఏతత్సత్రమాసత విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్రమాసతేతి। తథా నైమిశే నిమిషక్షేత్రే ఋుషయః శౌనకాదయః। సత్రస్స్వర్గాయ లోకాయ సహస్రసమమాసతేతి,తదిహ నైమిశీయైఃక్రియమాణస్యఅనేకసంవత్సరసాధ్యస్యాయనత్వేపి సత్రపదప్రయోగోపపత్తిః। ¦ సత్రం చ పరమో ధర్మ ఇత్యపరేషామపి మహతాం వేదానువచనానాం దానతపోవ్రతాదీనామప్యుపలక్షణం। తేషామపి చిత్తశుద్ధిద్వారా వివిదిషాకారణత్వం ఇష్య

మాణవేదనకారణత్వం చ శ్రూయతే। 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణ వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాऽనాశకేనేతి, ॥ తథా పాశుపతవ్రతస్యాపి పరశివసాక్షాత్కారకరణత్వమథర్వశిరసి దృశ్యతే। 'అగ్నిరిత్యాదినా భస్మగృహీత్వా నిమృజ్యాంగాని సంస్పృశేత్ తస్మాద్వ్రతమేతత్పాశుపతం పశుపాశవిమోక్షాయ, ఇతి। ఉక్తస్య సత్రపదోపలక్షితస్య కర్మరాశేః బుద్ధిశుద్ధౌ కారణభావమాహ। విశ్వుద్ధహృదయా ఇతి। హృదయం బుద్ధిస్తస్య విశుద్ధిర్నామ సంచితదురితాపనయనేన తన్నిబంధనస్య దుఃఖస్య నిరాసః। నైమిశీయా ఇతి। బ్రహ్మణావిసృష్టస్య చక్రస్య నేమిశ్శీర్యతే కుంఠీభవాతి యత్ర తన్నైమిశం। నేమిశమేవ నైమిశం। తథోక్తం వాయవీయే। 'ఏతన్మనోమయం చక్రం మయా సృష్టం విసృజ్యతే। యత్రాస్య శీర్యతే నైమిర్నైమిశం తచ్ఛుమావహం॥ ఇత్యుక్త్వా సూర్యసంకాశం చక్రం సృష్ట్వా మనోమయం। ప్రణిపత్య మహదేవం విససర్జ పితామహః। తేపి హృష్టతరా విప్రాః ప్రణమ్య జగతాం పతిం। ప్రయయుస్తస్య చక్రస్య యత్ర నేమిరవిశీర్యతే। తద్వనం తేన విఖ్యాతం నైమిశం మునిపూజిత' మితి॥ నేమిశమేషాం నివాస ఇతి నైమిశీయాః। తథా ప్రసన్నేన్ద్రియమానసా ఇతి। మనసః ప్రసాదో నామ రజస్తమోభ్యామనభిభవాదావరణవిక్షేపవిరహేణ తత్వప్రణిధానే ఐకాగ్ర్యం। ఇన్ద్రియాణాం ప్రసాదో నామ ప్రసన్నతా మనఃప్రాతికూల్యపరిహారేణ ప్రత్యుత తదానుకుల్యేనైవ వర్తన శ్రూయతేహి— యస్త్వవి జ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాऽశుచిః। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథైః యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్కస్సద। శుచిః। తస్యేన్ద్రియాణాం వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథే' రితి। పతంజలిరప్యాహ। ' స్వవిషయాసంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవేన్ద్రియాణాం ప్రత్యాహార, ఇతి। ఇత్థమిహజన్మని జన్మాన్తరేవా విహితైర్వ్రతదానాదిభిః సఞ్చితదురితనిరసనేన

రజస్తమోభ్యామనభిభవాద్విశుద్ధసత్వాస్తత్వజిజ్ఞాసవో విద్యాగ్రహణాధికరిణో దర్శితాః। విద్యోపదేశే తు సూతస్యాధికారితామాహ

దృష్ట్వా యథార్థం సంపూజ్య ప్రసన్నేన్ద్రియమానసాః।

పప్రచ్ఛుస్సంహితామేతాం సూతం పౌరాణికోత్తమమ్ ॥ ४॥

ఏవం పృష్టో మునిశ్రేష్ఠైస్సూతస్సర్వార్థదాయినమ్।

మహాదేవం మహాత్మానం ధ్యాత్వా వ్యాసం చ భక్తితః॥ ५॥

సమాహితమనా భూత్వా విలోక్య మునిసత్తమాన్।

వక్తుమారభతే సూతస్సంహితాం శ్రుతిసమ్మితామ్ ॥ ६ ॥

మహాత్మానమాగతమితి। ఉభయం హి తత్రాపేక్షితం। అనుగ్రహసామర్థ్యమనుగ్రహశీలత్వంచేతి। తత్ర మహాత్మానమితివ్యాసప్రసాదాసాదితపరశివసాక్షాత్కారనిబన్ధనమనుగ్రహసామర్థ్యముక్తం। ఆగతమితి విశిష్టాధికారిలాభాత్తదుద్ధరణార్థమనాహూతస్యాపి స్వయమేవాగమనాభిధానేన పరమకారుణికత్వాదనుగ్రహశీలత్వముక్తం। యథా జనకం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్యస్యేతి॥ ३ ॥ అథ విద్యాగ్రహణాధికారసంపన్నా మునయ ఉపదేశోచితగురులాభానివంధనయా ప్రీత్యా తం పరిపుజ్య మృజిజ్ఞాసామావిష్కృతవన్త ఇత్యాహ। పప్రచ్ఛురితి। ఉక్తంహి। తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్వదర్శిన ఇతి॥ ४ ॥ ఏవం మునిభిః పృష్టో మునీనాం పురాణసంహితాశ్రవణే మృఖ్యాధికారసిద్ధయే పరశివప్రణిధానపురస్సరాం శిష్యాబలోకనరూపాం చాక్షుషీం దీక్షామకార్షీదిత్యాహ। ఏవం పృష్ట ఇత్యాదినా। ఉక్తా హ్యాగమేషు చాక్షుషీ దీక్షా। 'చక్షురున్మీల్య యత్నవం ధ్యాత్వా శిష్యం సమీక్షతే। పశుబంధవిమోక్షాయ దీక్షేయం చాక్షుషీ మతే'తి। 'యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ। తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మన ఇతి' శ్వేతాశ్వతరశ్రుతేః। పరశివప్రణిధానవద్గురుప్రణిధానమపి విధేయమిత్యాహ—వ్యాసం చేతి ॥५॥ శ్రుతిస

శ్రీసూతః—

బ్రాహ్మం పురాణం ప్రథమం ద్వితీయం పాద్మముచ్యతే।
తృతీయం వైష్ణవం ప్రోక్తం చతుర్థం శైవముచ్యతే॥ ౭॥
తతో భాగవతం ప్రోక్తం భవిష్యాఖ్యం తతః పరమ్।
సప్తమం నారదీయం చ మార్కణ్డేయం తథాష్టమమ్॥ ౮॥
ఆగ్నేయం నవమం పశ్చాద్బ్రహ్మకైవర్తమేవచ।
తతో లైగం చ వారాహం తతస్కాన్దమనుత్తమమ్॥ ౯॥
వామనాఖ్యం తతః కౌర్మం మాత్స్యం తత్పరముచ్యతే।
గారుడాఖ్యం తతః ప్రోక్తం బ్రహ్మాణ్డం తత్పరం విదుః॥ ౧౦॥
గ్రన్థతశ్చ చతుర్లక్షం పురాణం మునిపుంగవాః,
అష్టాదశపురాణానాం కర్తా సత్యవతీసుతః॥
కామికాదిప్రభేదానాం యథా దేవో మహేశ్వరః॥౧౧॥

—

మ్మితామితి సకలశ్రుత్యర్థసంగ్రహాత్మికామిత్యర్థః॥ ౯॥ వివక్షితాయా అస్యాస్సంహితాయాః వ్యాసముఖాదాగతత్వేన ప్రామాణ్యం ఖ్యాపయితుం నానామునిప్రణీతసకలోపపురాణములభూతానామష్టాదశానాం పురాణానాం వేదశాఖావిభాగస్య చ ప్రణయనేన వ్యాసస్య సర్వజ్ఞత్వం అతఏవ తస్య పరమపురుషావతారత్వం। చ ప్రతిపాదయితుమష్టాదశపురాణానాం నామాన్యనుక్రామతి— బ్రాహ్మమిత్యాదినా సార్ధచతుష్టయేన। బ్రహ్మసంబంధి బ్రాహ్మం తస్యేదమిత్యణి నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపస్య అన్నితి ప్రకృతిభావేన నిరాసేపి బ్రాహ్మోఽజాతావితి నిపాతనాట్టిలోపః॥ ౧౦॥

గ్రంథతశ్వ చతుర్లక్షమితి— సంఖ్యాభిధానం ప్రక్షేపవిప్లవపరిహారాయ ౧౧॥
కామికాదీనామాగమసంహితానాం

[ఆదికర్తా శివస్సాక్షాచ్ఛూలపాణిరితిశ్రుతిః।
కథ్యతే దశభిర్విప్రాః పురాణైః పరమేశ్వరః॥
చతుర్భిః కథ్యతే విష్ణుర్ద్వాభ్యాం బ్రహ్మా జగత్పతిః।
ఏకేనాగ్నిస్తథైకేన భగవాన్ చణ్డభాస్కరః]॥
అష్టాదశపురాణాని శ్రుత్వా సత్యవతీసుతాత్।
అన్యాన్యుపపురాణాని మునిభిః కీర్తితాని తు॥ ౧౨॥
ఆద్యం సనత్కుమారేణ ప్రోక్తం వేదవిదాం వరాః
ద్వితీయం నారసింహాఖ్యం తృతీయం నాన్దికేశ్వరమ్॥ ౧౩॥
చతుర్థం శివధర్మాఖ్యం దౌర్వాసం పంచమం విదుః।
షష్ఠం తు నారదీయాఖ్యం కాపిలం సప్తమం విదుః॥ ౧౪॥
అష్టమం మానవం ప్రోక్తం తతశ్చోశనసేరితమ్।
తతో బ్రహ్మాణ్డసంజ్ఞన్తు వారుణాఖ్యం తతః పరమ్॥ ౧౫॥
తతః కాలీపురాణాఖ్యం విశిష్టం మునిపుఙ్గవాః।

శివేనైవ ప్రణయనాత్ప్రామాణ్యే యథా విస్రంభః ఏవం నారాయణావతారేణ వ్యాసేన ప్రణయానాత్పురాణేష్వప్యవిశేష ఇత్యాహ—అష్టాదశపురాణానామితి।
వ్యాఖ్యాతప్రాయోఽయం॥ ౧౨॥
నానామునప్రణీతానాముపపురాణానామప్యేతన్మూలత్వాదేతేషాం ప్రణేతుర్వ్యాసస్య

సర్వజ్ఞత్వం కిం వక్తవ్యమిత్యాహ—అష్టాదశ పురాణాని శ్రుత్వేతి॥ ౧౩॥
ఉపపురాణాన్యప్యష్టాదశానుక్రామతి— ఆద్యం సనత్కుమారేణ ప్రోక్తమిత్యా-

తతో వాసిష్ఠలైంగాఖ్యం ప్రోక్తం మాహేశ్వరం పరమ్॥ ౧౬॥

తతస్సామ్బపురాణాఖ్యం తతస్సౌరమనుత్తమమ్।

పారాశర్యం తతః ప్రోక్తం మారీచాఖ్యం తతః పరమ్॥

గంగాఖ్యం చ తతః ప్రోక్తం సర్వధర్మార్థసాధనమ్॥ ౧౮॥

లక్షన్త గ్రన్థసంఖ్యాభిః సర్వవిజ్ఞానసాగరమ్।

స్కాన్దమద్యాభివక్ష్యామి పురాణం శ్రుతిసమ్మితమ్॥ ౧౯॥

షడ్విధం సంహితాభేదైః పంచాశత్ఖణ్డమణ్డితమ్॥ ౧౯॥

ఆద్యా సనత్కుమారోక్తా హితీయా సూతసంహితా।

తృతీయా శాంకరీ ప్రోక్తా చతుర్థీ వైష్ణవీ మతా॥

తత్పరా సంహితా బ్రాహ్మీ సౌరాన్త్యా సంహితా మతా॥ ౨౧॥

గ్రన్థతః పంచపంచాశత్సహస్రేణాభినిర్మితా।

ఆద్యా తు సంహితా ప్రోక్తా ద్వితీయా షట్సహస్రికా॥ ౨౨॥

తృతీయా గ్రన్థతస్త్రింశత్సహస్రేణోపలక్షితా।

—

దిశ్లోకషట్కేణ॥ ౧౬—౧౮॥ అభేదానీం వివక్షితాం
సూతసంహితామవతారయితుమనుక్రాన్తానాం పురాణానాం మధ్యే త్రయోదశస్య
స్కాన్దపురాణస్య సంహితాదివిభాగమాహ సార్ధపఞ్చకేన। స్కాన్దమద్యాభివక్ష్యామీత్యాదినా।॥
౧౯-౨౦॥ సౌరాన్త్యేతి సూరసంబన్ధి సౌర తదస్యా అస్తి సౌరా అర్శఆదిభ్యోఽజితి
అజన్తాన్మత్వర్థీయాట్టాప్। సూరస్యేయం సంహితేతివ్యుత్పత్తౌ తస్యేదామిత్యణన్తాన్ఙీపా
భవితవ్యమితి॥ ౨౧॥

తురీయా సంహితా పంచసహస్రేణ వినిర్మితా ॥ ౨౩ ॥

తతోఽన్యా త్రిసహస్రేణ గ్రన్థేనైవ వినిర్మితా।

అన్యా సహస్రతస్సప్తా గ్రన్థతః పణ్డితోత్తమాః ॥ ౨౪ ॥

ద్వితీయాం సంహితాం వక్ష్యే సర్వపాపప్రణాశినీమ్।

మునిభిర్దేవగన్ధర్వైః పూజితామతిశోభనామ్ ॥ ౨౫॥

చతుర్ధా ఖణ్డితా సాపి పవిత్రా వేదసంమితా।

శివమాహాత్మ్యఖణ్డాఖ్యః ప్రథమః పరికీర్తితః ॥ ౨౬॥

ద్వితీయో జ్ఞానయోగాఖ్యస్సర్వవేదాన్తసంగ్రహః।

తృతీయో ముక్తిఖణ్డాఖ్యశ్చతుర్థో యజ్ఞవైభవః ॥ ౨౭ ॥

ఆద్యస్సప్తశతం ప్రోక్తో గ్రన్థతః పణ్డితోత్తమాః ।

ద్వితీయో గ్రన్థతస్సప్తశతం త్రింశత్తతోఽధికం।

—

౨౪ ॥ ఇతి సిద్ధం విభాగమభిధాయ వివక్షితాం సంహితాం వక్తుం ప్రతిజానీతే। ద్వితీయాం సంహితాం బక్ష్య ఇతి ॥ ౨౫ ॥ యద్యపి ఖణ్డాన్తరేష్వపి శివమాహాత్మ్యముచ్యతే తథాపి ప్రథమస్య తత్ప్రాధాన్యాత్తేన వ్యపదేశః ॥ ౨౬ ॥ ద్వితీయ ఇతి। ద్వితీయే జ్ఞానస్య యోగా ఉపాయా యమనియమాదయో జ్ఞానయోగా ఆఖ్యాయన్తేఽస్మిన్నిత్యాఖ్యః। ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః। జ్ఞానయోగానామాఖ్య ఇతి సంబన్ధసామాన్యషష్ఠీసమాసః సా తు ప్రకృతే సంబన్ధవిశేషే కర్మత్వే యోగ్యతావలాత్ పర్యవస్యాతి। న చ కర్మణి పష్ఠీసమాసః। కిం నస్యాదితి వక్తవ్యం। కర్మణ్యణిత్యనేన పరేణ బాధాపాతాదితి। యజ్ఞవైభవఖణ్డే తు జ్ఞానయజ్ఞవిశేషా వక్ష్యన్తే। తే సర్వే జ్ఞానాత్మకా ఏవ యజ్ఞాః। ఇహతు తదుపాయా యమనియమాదయ ఇత్యసంకరః। యజ్ఞవైభవ ఇతి। యజ్ఞానాం వైభవం ప్రభావోఽస్మిన్నితి యజ్ఞవైభవః ॥ ౨౭ ॥ ఆద్య ఇతి సార్ధశ్లోకం ఏకం-

తతోఽధికఞ్చ సప్తైవ మునయః పరీకీర్తితః॥ ౨౮॥

తృతీయః షట్కృతం విప్రాః సప్తత్రింశద్వివర్జితః।

చతుర్థస్తు మునిశ్రేష్ఠాస్సహస్రాణాం చతుష్టయం॥ ౨౯॥

ఉపర్యధోభాగభేదాద్ద్విధాభూతస్స ఉచ్యతే॥ ౩౦॥

ఆద్యస్త్రయోదశాధ్యాయో ద్వితీయో వింశతిస్తథా।

తృతీయో నవ విప్రేన్ద్రాశ్చతుర్థస్తు తథైవచ॥

సప్తషష్టిస్సమస్తానాం వేదానామర్థ ఆస్తికాః॥ ౩౧॥

—

వాక్యం। సప్తానాం శతానాం సమాహారస్సప్తశతమితి సమాహారే ద్విగుః। అకారాన్తత్వేన ప్రాప్తం స్త్రీత్వం పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధ ఇత్యనేన నిషిధ్యతే। నన్వేకోయం ఖణ్డః కథం సప్తశతసమాహారాత్మకః అత ఉక్తం గ్రన్థత ఇతి। గ్రన్థద్వారా స్వావయవభూతానాం గ్రన్థానా సప్తంశంతసమాహారాత్మత్వాత్తదభేదేన స్వయమపి సప్తశతమిత్యర్థః। తతోఽధికమితి అధికఞ్చ కిఞ్చిదస్తీతి సామాన్యేనోపక్రమ్య కియత్తదితి జిజ్ఞాసాయాం త్రింశదితి। 'శక్యమఞ్జలిభిః పాతుం వాతాః కైతకగంధిన' ఇతి వత్॥ ౨౮॥ ౨౯॥ తృతీయ ఇతి సార్ధశ్లోకం ఏకం వాక్యం। చతుర్థ ఇతి। చతుర్థఖణ్డ ఉపరిభాగః అధోభాగ ఇతి భాగభేదేన ద్విప్రకారః॥ ౩౦॥ ప్రకృతసంహితాగతఖణ్డచతుష్టయస్యాధ్యాయవిభాగమాహ ఆద్యస్త్రయోదశాధ్యాయ ఇతి సార్ధశ్లోకేన। ఆద్యః ఖణ్డ అధ్యాయైస్త్రయోదశ గ్రంథతః సప్తశతమితివత్। నను త్రయోదశభిరధ్యాయైరితి దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి నియమాత్ ఇహచ ద్విగుసమాసనిమిత్తానాం సంజ్ఞాదీనామభావాత్ ఆద్యస్త్రయోదశాధ్యాయ ఇతి పాఠశ్శ్రేయాన్। తత్రహి న త్రయోదశేతి ప్రథక్పదం॥౩౧॥ తత్ర। ప్రథమే ఖణ్డే ప్రథమాధ్యాయే గ్రన్థావతారః। ద్వితీయే పాశుపతవ్రతం। తృతీయే నన్దీశ్వరవిష్ణుసంవాదేనేశ్వరప్రతిపాదనం। చతుర్థే పరమేశ్వరపూజావిధానన్దేవపూజాఫలంచ। పంచమే శక్తిపూజావిధిః। షష్ఠే శివభక్తపూజా। సప్తమే

[ఏవం చతుర్విధైః ఖణ్డైస్సంహితా వేదసమ్మితా]।

—ముక్తిసాధనం। అష్టమే కాలపరిమాణతదనవఛిన్నరూపకథనం। నవమే పృథివ్యుద్ధరణం। దశమే బ్రహ్మణా సృష్టికథనం। ఏకాదశే హిరణ్యగర్భాదివిశేషసృష్టిః। ద్వాదశే జాతినిర్ణయః। త్రయోదశే తీర్థమాహాత్మ్యం। ద్వితీయఖణ్డే వింశతిరధ్యాయాః॥ తత్ర ప్రథమాధ్యాయే జ్ఞానయోగసంప్రదాయపరంపరా। ద్వితీయే ఆత్మనా సృష్టిః। తృతీయే బ్రహ్మచర్యాశ్రమవిధిః। చతుర్థే గ్రహస్థాశ్రమవిధిః। పఞ్చమే వానప్రస్థాశ్రమవిధిః। షష్ఠే సన్యాసవిధిః। సప్తమే ప్రాయశ్చిత్తం। అష్టమే దానధర్మఫలం। నవమే పాపకర్మఫలం। దశమేపిణ్డోత్పత్తిః। ఏకాదశే నాడీచక్రం। ద్వాదశే నాడీశుద్ధిః। త్రయోదశే అష్టాఙగయోగే యమవిధిః। చతుర్దశే నియమవిధిః। పఞ్చదశే ఆసనవిధానం। షోడశే ప్రాణాయామవిధిః। సప్తదశే ప్రత్యాహారావిధిః। అష్టాదశే ధారణావిధిః। ఏకోనవింశే ధ్యానావిధిః। వింశే సమాధిః॥ తృతీయే ముక్తిఖణ్డే నవాధ్యాయాః॥ తత్ర ప్రథమే ముక్తిముక్త్యుపాయమోచకమోచకప్రదచతుర్విధప్రశ్నాః। ద్వితీయే ముక్తిభేదకథనం। తృతీయే ముక్త్యుపాయకథనం। చతుర్థే మోచకకథనం। పంచమే మోచకప్రదకథనం। షష్ఠే జ్ఞానోత్పత్తికథనం। సప్తమే గురూపసదనశుశ్రూషణమహిమా। అష్టమే వ్యాఘ్రపురే దేవానాముపదేశః। నవమే ఈశ్వరనృత్తదర్శనం। చతుర్థఖణ్డే సప్తషష్టిరధ్యాయాః॥ తత్ర పూర్వభాగే సప్తచత్వారింశత్। తత్ర ప్రథమాధ్యాయే సర్వవేదార్థపసారప్రశ్నః॥ ద్వితీయే పరాపరవేదార్థవిచారః। తృతీయే కర్మయజ్ఞవైభవం। చతుర్థే వాచికయజ్ఞః। పంచమే ప్రణవవిచారః। షష్ఠే గాయత్రీప్రపంచః। సప్తమే ఆత్మమన్త్రః। అష్టమే షడ్జరవిచారః। నవమే ధ్యానయజ్ఞః। దశమే జ్ఞానయజ్ఞః॥ఏకాదశాదిపఞ్చస్వధ్యాయేషు జ్ఞానయజ్ఞవిశేషాః। షోడశే జ్ఞానోత్పత్తికారణం। సప్తదశే వైరాగ్యవిచారః। అష్టాదశే నిత్యానిత్యవస్తువిచారః। ఏకోనవింశే నిత్యవస్తువిచారః। వింశే విశిష్టధర్మవిచారః। ఏకవింశే ముక్తిసాధనవిచారః। ద్వావింశే మార్గప్రమాణ్యధర్మవిచారః। త్రయోవింశే శంకరప్రసాదః। చతుర్వింశపఞ్చవింశయోః ప్రసాదవైభవం। షడ్వింశే శివభక్తివిచారః। సప్తవింశే పరమపదస్వరూపవిచారః। అష్టావింశే శివలిఙ్గస్వరూపకథనం। ఏకోనత్రింశే శివస్థా-

అస్యామేవ స్థితస్సాక్షాత్సంహితాయాం న సంశయః॥ ౩౨॥

సర్గశ్చ ప్రతిసగేశ్చ వంశో మన్వన్తరాణి చ।

వంశానుచరితం చైవ పురాణం పఞ్చలక్షణమ్॥ 33॥

యశ్చతుర్వేదవిద్విప్రః పురాణం వేత్తి నార్థతః।

తం దృష్ట్వా భయమాప్నోతి వేదో మాం ప్రతరిష్యతి॥

——నవిచారః। త్రింశే భస్మధారణవైభవం। ఏకత్రింశే శివప్రీతికరం జీవబ్రహ్మైక్యవిజ్ఞానం। ద్వాత్రింశో భక్త్యభావకారణం। త్రయస్త్రింశే పరతత్త్వానాం విచారః। చతుస్త్రింశే మహాదేవప్రసాదకారణం। పఞ్చత్రింశే సంప్రదాయపరంపరా। షట్త్రింశే సద్యోముక్తికరక్షేత్రమహిమా। సప్తత్రింశే ముక్త్యుపాయావిచారః। అష్టత్రింశే ముక్తిసాధనవిచారః। ఏకోనచత్వారింశే వేదానామవిరోధః॥ చత్వారింశే సర్వసిద్ధికరధర్మవిచారః। ఏకోనచత్వారింశే పాతకవిచారః। ద్విచత్వారింశే ప్రాయశ్చిత్తవిచారః। త్రిచత్వారింశే పాపశుద్ధ్యుపాయాః। చతుశ్చత్వారేరింశే ద్రవ్యశుద్ధివిచారః। పఞ్చచత్వారింశేఽభక్ష్యనివృత్తిః। షట్చత్వారింశే మృత్యుసూచకమ్। సప్తచత్వారింశేఽవశిష్టపాపస్వరూపకథనమ్॥ చతుర్థఖణ్డస్యోత్తరభాగే వింశతిరధ్యాయాః॥ తత్ర ప్రథమే బ్రహ్మగీతిః। ద్వితీయే వేదార్థవిచారః। తృతీయే సాక్షిశివస్వరూపకథనమ్। చతుర్థే సాక్ష్యస్తిత్వకథనమ్। పఞ్చమే ఆదేశకథనమ్। షష్ఠే దహరోపాసనమ్। సప్తమే వస్తుస్వరూపవిచారః। అష్టమే తత్త్వవేదనవిధిః। నవమే ఆనన్దస్వరూపకథనమ్। దశమే ఆత్మనో బ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనమ్। ఏకాదశే బ్రహ్మణః సవశరీరస్థితిః। ద్వాదశే శివస్యాహంప్రత్యయాశ్రయత్వమ్। త్రయోదశే సూతగీతిః। చతుర్దశే ఆత్మనా సృష్టిః। పఞ్చదశే సామాన్యసృష్టిః। షోడశే విశేషసృష్టిః। సప్తదశే ఆత్మస్వరూపకథనమ్। అష్టాదశే సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహః। ఏకోనవింశే రహస్యవిచారః। వింశే

[బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం విప్లవిష్యతి]॥

ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ॥ ౩౪ ॥

వేదాః ప్రమాణం ప్రథమం స్వత ఏవ తతః పరమ్ ॥

స్మృతయశ్చ పురాణాని భారతం మునిపుఙ్గవాః ॥ ౩౫ ॥

అన్యాన్యపి మునిశ్రేష్ఠాః శాస్త్రాణి సుబహూని చ ॥

——సర్వవేదాన్తసంగ్రహః। ఇతి సామన్యేనాధ్యాయార్థాః కథితాః। సకలశ్రుత్యర్థసంగ్రహాత్మకత్వాదస్యాం సంహితాయామవశ్యమాదరో విధేయ ఇత్యాహ సమస్తానామితి శ్లోకశేషేణ ॥ ౧౨ ॥ ననావిధోపాఖ్యానప్రతిపాదనపర్యవసితే పురాణే కః ప్రసఙ్గో

వేదార్థస్య తత్రాऽऽహ— సర్గశ్చేత్యేకేన। బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణత్వేన సృష్టిస్థితిప్రలయా ఏవ వేదే ప్రధానం ప్రమేయమ్। "ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్" "స ఐక్షత ఇతి మహాసర్గః। "నేహ నానాऽస్తి" ఇతి మహాప్రలయః। అన్యత్సర్వం స్థిత్యవస్థావిలాసః। ఇత్థమేవం పురాణేऽపి వంశమన్వన్తరవంశానుచరితాని స్థిత్యవస్థాత ఏవేతి ॥ ३३ ॥ వేదార్థ ఏవ చేత్పురాణే స వేదేనైవ సిద్ధః కిం పురాణేనేతి తత్రాऽऽహ। యశ్చతుర్వేదవిద్విప్ర ఇతి సార్ధశ్లోకేన। తత్ర స్థితస్యాప్యర్థస్య తావత్రైవ దురధిగమత్వాత్తదుపబృంహణాయ పురాణమిత్యర్థః। అనుపబృంహణే బాధమాహ— తం దృష్ట్వేతి। విప్లవస్య దుష్పరిహరత్వం దర్శయితుం వేదే భయారోపః। ప్రతరిష్యతి విప్లావయిష్యతీతి బిభేతి। అతస్తం సముపబృంహయేదిత్యన్వయః ॥ ३४ ॥సర్వథా పురాణాదికమవేక్షితం చైత్తేనైవ పర్యాప్తమ్। కిం వేదైః ఇతి చేత్ న। వేదానాం స్వతః ప్రామాణ్యాత్తన్మూలతయైవ పురాణాదేః స్వరూపలాభాదిత్యాహ— వేదాః ప్రమాణం ప్రథమమితి శ్లోకద్వయేన ॥ అన్యాన్యపి। ఆర్షస్మృతిపురాణమూలాని। తదర్థసంగ్రహశాస్త్రాణీత్యర్థః ॥ ३५ ॥ వేదావిరోధేన। విరోధే త్వనుపేక్షం

సర్వం వేదావిరోధేన ప్రమాణం నాన్యవర్త్మనా ॥ ३६ ॥

ఏక ఏవ ద్విజా వేదో వేదార్థశ్చైక ఏవ తు ॥

తథాऽపి మునిశార్దులాః శాఖాభేదేన భేదితః ॥ ३७ ॥

అనన్తా వై ద్విజా వేదా వేదార్థోऽపి ద్విజోత్తమాః ॥

అనన్తో వేదవేద్యస్య శఙ్కరస్య శివస్య తు।

——స్యాదసతి హ్యనుమానమ్' ఇతి హి జైమినీయం సూత్రమ్। మూలభూతవేదానుమానేన స్మృత్యాదేః ప్రామాణ్యం తద్విరోధే త్వనుమానమేవ నోదేతీతి మూలాభావాదుపేక్షణీయమ్। అథవా యావన్మూలోపలమ్భం ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధస్మృత్యాద్యర్థో నానుష్ఠేయ ఇతి సూత్రార్థః। వేదావిరోధన చేత్ప్రామాణ్యం తర్హి ఋగ్వేదేऽనుదితహోమం నిన్దిత్వోదితహోమో విధీయతే "ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేऽగ్నిహోత్రమ్। దివాకీర్త్యమదివా కీర్తయన్తః సూర్యో జ్యోతిర్న తదా జ్యోతిరేషామ్" ఇతి ॥ యజుర్వేదే తూదితహోమనిన్దయాऽనుదితహోమో విధీయతే "' యథాऽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథాయాऽऽహార్యం హరన్తి తాదృగేవతద్యదుదితే జుహోతి?" ఇతి। అతః పరస్పరవిరోధాద్వేదద్వయమప్రమాణం స్యాదిత్యత్రాహ। ఏక ఏవ ద్విజా వేద ఇతి।

సర్వోఽయమేక ఏవ వేదస్తత్కుతః పరస్పరవిరోధః। నచైవం స్వవచనవ్యాఘాతః। షోడశిగ్రహణాగ్రహణవచనవద్వికల్పాభిప్రాయత్వాదిత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥ కథం తర్హిం భేదవ్యవహారః—"అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రం విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశ' ఇతి స్మృతిః। "వేదా వా ఏతే అనన్తా వై వేదా ఇతి చ శ్రుతిరిత్యత ఆహ। తథాఽపీతి। ఏకస్యాప్యపరిమితస్ప వేదస్య కేనచిదప్యేకేన పురుషేణాధ్యేతుం తదర్థస్య చానుష్ఠాతుమశక్యత్వాదేకం వేదమృగ్యజుఃసామాథర్వభేదేన చతుర్ధా విభజ్య తత్రైకైకః పునరైతరేయాదిశాఖాభేదేన భేదిత ఇత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥

మాయయా న స్వరూపేణ ద్విజా హా దేవవైభవమ్ ॥ ౩౯ ॥

బ్రహ్మాణం మునయః పూర్వం సృష్ట్వా తస్మై మహేశ్వరః।

దత్తవానఖిలాన్వేదానాత్మన్యేవ స్థితానిమాన్ ॥ ౪౦ ॥

బ్రహ్మా సర్వజగత్కర్తా శివస్య పరమాత్మనః।

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య స్మృతీః సస్మార సువ్రతాః ॥ ౪౧ ॥

—

నను వేదశాఖా ఏవ చేదసంఖ్యాతాః కథం తర్హి "ఏక ఏవ రుద్రో న ద్వితీయాయ తస్థే ఇతి తైత్తిరీయకశ్రుతిః। "అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి। చ। నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇత్యథర్వశిరసి వచనమిత్యత ఆహ। వేదవేదస్యేతి। మాయయా న స్వరూపేణేతి। పరమార్థతో హ్యద్వితీయో రుద్ర ఇత్యుక్తమ్। అత స్తేనైవ లీలయా నిర్మితస్య మాయామయస్య న వాస్తవేన తదద్వైతేన విరోధ ఇత్యర్థః। నన్వేతాదృశీ లీలా క్వచిదపి లోకే న దృష్టచరీత్యత ఆహ। ద్విజా హా దేవవైభవమితి। '"అహ హేత్యద్భుతే ఖేదే' ఇత్యభిధానమ్। అన్యత్రాదృష్టత్వమద్భుతస్యావలంకారో న దూషణమిత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ నన్వపౌరుషేయా వేదాః "వాచావిరూపనిత్యయాః అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభూవా" ఇతి। శ్రుతిస్మృతీ ఇతి। తే కథం నిర్మితాః కశ్చైతా ఏతావతీర్గ్రహీష్యతి యస్య కృతే నిర్మీయేరన్నిత్యత ఆహ— బ్రహ్మాణం మునయః పూర్వమితి। స్వయమేవ లీలయా సకలవేదగ్రహణసమర్థం బ్రహ్మాణం నిర్మాయ స్వాత్మని నిత్యమవస్థితా ఏవ వేదాస్తస్మై దత్తా ఇత్యర్థః। న చ నిత్యసిద్ధవేదసమర్పణే శివస్యోపాధ్యాయతుల్యతా। ఉపాధ్యాయోహి స్వయమన్యతో లబ్ధ్వా

శిష్యానధ్యాపయతి। శివస్తు నైవమన్యతోఽధీతే స్వాత్మనే నిత్యమవస్థితానామేవ తేషాం బ్రహ్మద్వారా సంప్రదాయం ప్రవర్తయాతి। “యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి స్థితానామేవ వేదానాం ప్రాపణశ్రుతేః॥ ౪౦॥ స్మృతి-

విష్ణుర్విశ్వజగన్నాథో విశ్వేశస్య శివస్య తు।

ఆజ్ఞయా పరయా యుక్తో వ్యాసో జజ్ఞే గురుర్మమ ॥ ౪౨॥

స పునర్దేవదేవస్య ప్రసాదాదమ్బికాపతేః।

సంక్షిప్య సకలాన్వేదాంశ్చతుర్ధా కృతవాన్ద్విజాః॥ ౪3॥

—

పురాణాదీనామపి తర్హి శివేనైవప్రాపణం చేద్వేదసామ్యం న చేదప్రామాణ్యం తత్రాఽఽహ— బ్రహ్మా సర్వజగత్కర్తేతి। వేదే హి ద్వౌ భాగౌ కర్మభాగో జ్ఞానభాగశ్చేతి । ఆద్యస్యార్థః స్మృతిముఖేన బ్రహ్మణా శివాజ్ఞయైవ వ్యాఖ్యాతః। దితీయస్య తు విష్ణునా వ్యాసరూపేణావతీర్య పురాణముఖేనేతి స్మృతిపురాణానాం వేదమూలతా న స్వాతన్త్ర్యమిత్యర్థః। యద్యపి స్మృతిష్వపి విద్యానిరుపణమస్తి తథాఽపి తత్రాప్రాసఙ్గిక ద్రవ్యశుద్ధిప్రసఙ్గేన హి కథితమ్— “ క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతా” ఇతి। చతుర్థాశ్రమధర్మప్రసఙ్గేన చౌపనిషదతత్త్వనిరూపణం కృతమితి। పురాణానాం తు విద్యాప్రాధాన్యం। ప్రాసఙ్గికం కర్మనిరూపణమ్। పురాణేషు హి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణత్వం శివస్యాభిప్రేత్యోత్పత్తికారణత్వం సర్గేణోక్తమ్। లయకారణత్వం చ ప్రతిసర్గేణ। స్థితికారణత్వం చ వంశమన్వన్తరవంశానుచరితనిరూపణేన । తత్రప్రసఙ్గాదాశ్రమధర్మా ఆగతా ఇతి। అత ఏవ ధర్మబిషయే స్మృతిపురాణవిప్రతిపత్తౌ స్మృతీనాం ప్రాబల్యం తత్పరతాసాం తాత్పర్యత ఇతి తత్త్వజ్ఞానవిషయే పురాణప్రాబల్యమితి వివేకః। (బ్రహ్మణస్సకలాన్ వేదాన్ వసిష్ఠః ప్రాప్తవానృషిః।తస్మాచ్ఛక్తిస్తతోధీమాన్పరాశరమహామునిః। పరాశరాన్మహాబుద్ధిః వేదవ్యాసో మహామునిరితి)॥ ౪౧॥ వ్యాసేన పురాణానాం ప్రణయనం ప్రాగుక్తం తస్య తు విష్ణేరవతారత్వమిదానీమాహ। విష్ణుర్విశ్వజగన్నాథ ఇతి॥ ౪౨॥ న కేవలం వేదోపబృంహణాయ పురాణప్రణయనమ్। మహతో

ఋగ్వేదః ప్రథమః ప్రోక్తో యజుర్వేదస్తత పరః।

తృతీయః సామవేదాఖ్యశ్చతుర్థోఽథర్వ ఉచ్యతే॥ ౪౪॥

ఏకవింశతిభేదేన ఋగ్వేదో భేదితోఽమునా।

యజుర్వేదో ద్విజా ఏకశతభేదేన భేదితః॥ ౪౫॥

నవధా భేదితోఽథర్వవేదః సామ సహస్రధా।

వ్యస్తవేదతయా వ్యాస ఇతి లోకే శ్రుతో మునిః॥ ౪౬॥

అయం సాక్షాన్మహాయోగీ వ్యాసః సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః।

మహాభారతమాశ్చర్యం నిర్మమే భగవాన్మునిః॥ ౪౭॥

—

వేదస్యాల్పబుద్ధిభిర్దురవగహ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిభాగం కృత్వా సంప్రదాయప్రవర్తనమపి తేనైవ కృతభిత్యాహ—స పునర్దేవదేవస్యేతి॥ ౪౩॥ అథర్వశబ్దోఽకారాన్తోఽప్యస్తి। అథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహః ఇతి ప్రయోగాత్తేన లోకే ప్రాచుర్యేణ ప్రోక్తత్వాద్వేదోఽప్యథర్వః।ప్రోక్తార్థే వాఽణి కృతే 'సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్యః' ఇతి బృద్ధిప్రకృతిభావయోరభావః॥ ౪౪॥ ౪౫॥ గీతివిశేషః సామ। “ గీతిషు సమాఖ్యేతి హి జైమినిః। తదాశ్రయమన్త్రయోగాద్వేదోఽపి సామ। ఉక్తే వేదవిభాగే వ్యాసనామనిర్వచనమేవ ప్రమాణమాహ—వ్యస్తవేదతయేతి। వేదాన్విభజ్యాఽఽసమన్తాచ్ఛిష్యేభ్యో వ్యస్యతీతి వ్యాసః। వ్యాఙావుపసర్గౌ పచాద్యచ్। వ్యస్తా వేదాః శివేనైత్ర కర్త్రా మహర్షిరూపేణ నిజేనైవ అవతారాన్తరేణ కరణేనేతి కరణే వా ఘఞ్॥ ౪౬॥ సర్వజ్ఞత్వం ద్రఢయితుం సాకల్యేన చతుర్విధపురుషార్థప్రకాశకస్య మహాభారతస్య తేనైవ ప్రణయనమాహ। అయం సాక్షాన్మహాయోగీతి। ఉక్తం హి।' ధర్మే చార్థే చ కామే

తస్య శిష్యా మహాభాగాశ్చత్వారో మునిసత్తమాః

అభవన్స ముని స్తేభ్యః పైలాదిభ్యోఽదదాచ్ఛ్రుతీః॥ ౪౮॥

తేభ్యోఽధీతా శ్రుతిః సర్వైః సాధ్వీ విప్రాః సనాతనీ।

తయా వర్ణాశ్రమాచారః ప్రవృత్తో వేదవిత్తమాః॥ ౪౯॥

పురాణానాం ప్రవక్తారం స మునిర్మాం న్యయోజయత్।

తస్మాదేవ మునిశ్రేష్ఠాః పురాణం ప్రవదామ్యహమ్॥

శ్రద్ధయా పరయా యుక్తాః శృణుధ్వం మునిపుఙ్గవాః॥ ౫౦॥

ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠా నైమిశీయాః సనాతనాః॥ ౫౧॥

ప్రణమ్య సూతమవ్యగ్రం పూజయామాసురాదరాత్।

సోఽపి సర్వజగద్ధేతుం శఙ్కరం పరమేశ్వరమ్॥ ౫౨॥

అమ్బికాపతిమీశానమనన్తానన్దచిద్ఘనమ్।

ధ్యాత్వా తు సుచిరం కాలం భక్త్యా పరవశోఽభవత్॥ ౫౧॥

—

చ మోక్షే చ భరతర్షభ। యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి న తత్క్వచిత్'॥ ఇదమేవ హి మహాభారతప్రణయనం సాక్షాద్విష్ణోరవతార ఇత్యత్ర గమకమ్। యదాహుః—
కృష్ణద్వైపాయనం వ్యాసం విద్ధి నారాయణం ప్రభుమ్। కో హ్యన్యః
పుణ్డరీకాక్షాన్మహాభారతకృద్భవేత్। ఇతి॥ ౪౭ ॥ పైలాదిభ్యః
పైలవైశమ్పాయనజైమినిసుమన్తుభ్యశ్చతురో వేదాన్దత్త్వా తే యథా తత్రప్రవర్తతే నియుక్తాః
ఏవం పురాణాని మహ్యదత్త్వాఽహం బియుక్త ఇతి తదాజ్ఞయైవేయం మయా
వ్యక్రియతఇత్యర్థః॥ ౪౮॥ ౪౯॥ ౫౦॥ శృణుధ్వమితి వ్యత్యయేనాఽఽత్మనేపదమ్॥ ౫౧॥
ప్రణమ్యేతి। పూర్వం దృష్ట్వా

నమః సోమాయ రుద్రాయ శంకరాయ మహాత్మనే।

బ్రహ్మవిష్ణుసురేన్ద్రాణాం ధ్యానగమ్యాయ శూలినే॥ ౫౪ ॥

యథార్థమితి, దర్శననిబన్ధనా పూజా। ఇహ తు శ్రవణారమ్భనిబన్ధనే ప్రణామపూజే మునీనామ్। ఏవం పృష్టో మునిశ్రేష్ఠైరిత్యత్ర సూతేన శివస్య ప్రణిధానం చాక్షుపదీక్షార్థం। ఇహ తు ప్రణిధానం పురాణారమ్భాయేతి। సర్వజగద్ధేతుమితి జగతాముపాదానరూపేణ। శఙ్కరం పరమేశ్వరామతి నిమిత్తరూపేణ। అమ్బికాపతిమితి లీలావతారూపేణానన్తానన్దాచిద్ఘనమితి నిష్కలరూపేణ ప్రణిధానమితి॥ ౫౨ ॥ ౫౧॥ భక్తిపరివశ్యాదేవ తన్ముఖాదప్రయత్నేనేయముద్గతా స్తుతిః। నమః సోమాయేతి। సోమశ్చన్ద్రః శివస్య సప్తమీ మూర్తిః। ఇదం చ పృథివ్యాదిమూర్త్యన్తరసప్తకస్యాప్యుపలక్షణమ్। ఉభయా వా సహితః సోమః। రుదమనిష్టం సంసారం ద్రావయతీతితి రుద్రః। ఉక్తం చ వాయవీయసంహితాయామ్— 'రుద్దుఃఖం దుఃఖహేతుం చ విద్రావయతి నః ప్రభుః। రుద్ర ఇత్యుచ్యతే తస్మాచ్ఛివః పరమకారణమ్" ఇతి॥ న కేవలమనిష్టనివృత్తావిష్టప్రాప్తావపి స ఏవ కారణమిత్యాహ— శఙ్కరాయేతి। భక్తివ్యతిరిక్తైరుపాయసహస్రైరప్యగమ్యత్వకథనాయ తస్య నిరతిశయం ప్రభావమాహ— మహాత్మన ఇతి। తదుపపాదనాయ భక్తివిరహే ప్రబలానామపి ప్రయత్నాస్తత్ర కుణ్ఠితా ఇత్యాహ— బ్రహ్మవిష్ణుసురేన్ద్రాణామితి। ఉక్తం హి తల్వకారోపనిషది బ్రహ్మ హ దేవేభ్యో। విజిగ్యే, ఇత్యారభ్య పరశివానుగ్రహైణైవ ప్రాప్తవిజయా ఇన్ద్రాదయః స్వమాహాత్మ్యనిబన్ధనమేవ తం విజయం మేనిరే। శివశ్చ తేషాం వినాశహేతుం మదమపనేతుం దురే దివ్యేన జ్యోతిర్మయేన రూపేణాఽఽవిరాసీత్కిమిదం లోకోత్తరం రూపమితి విమృశన్తోఽపి తే తం నాజ్ఞాసిషుః। తదాహ తన్న వ్యజానన్త కిమేతద్యక్షమితి"। యక్షం యజనీయం పూజార్హమితి తతస్తజిజ్ఞాసయా గతయోరగ్నివాయ్వోః ప్రతిహతయోః స్వయం గతాయేన్ద్రాయ దేవో దర్శనమపి న ప్రాదాత్ తతో వ్యపగతమదాయ నిరతిశయభత్తియుక్తాయ తత్రైవ హైమవతీరూపేణావతీర్య వ్యాహార్షీత్పర-

భక్తిగమ్యాయ భక్తానాం విదుషామాత్మరూపిణే।

స్వానుభూతిప్రసిద్ధాయ నమస్తే సర్వసాక్షిణే ॥ ౫౫ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

గ్రన్థావతారకథనం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥ ౧॥

శివోఽయం భవతాం వినాశహేతుం మదమపనేతుమనుగ్రహేణాఽఽవిరాసీదితి। తదిదముక్తం ధ్యానగమ్యాయేతి॥౫౪॥ భక్తిగమ్యాయేతి భక్తేః ఫలభూతం జ్ఞానయోగమాహ— విదుషామాత్మరూపిణ ఇతి విదుషో నిజస్వరూపజ్ఞానినః స్వాత్మానమేవ ప్రాపయతీత్యర్థః। ఇత్థంభూతస్య శివస్య స్వరూపమాహ—స్వానుభూతిప్రసిద్ధాయేతి। స్వయం స్వతన్త్ర ఏవ భాసతే న ప్రకాశాన్తరేణ। స్వాతిరిక్తస్య చ సర్వస్య భానే స్వయమేవ హేతుర్భవతి। "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్ ఇతి చ శ్రుతేరిత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥

ఇతి శ్రీమత్కాశీవిలాసక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీమత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణే-

నోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన మాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతా-

త్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే గ్రన్థావతారకథనం నామ

ప్రథమోఽధ్యాయః ॥ ౧ ॥

తాత్పర్యదీదీపికాసంహితాయాం సూతసంహితాయాం

॥ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

పాశుపతవ్రతమ్

నైమిశీయా ఊచుః—

సర్వం జగదిదం విద్వన్విభక్తం కేన హేతునా।
ఉత్పన్నం కేనచిత్తస్మాదనిత్యం చ తతః పశుః॥౧॥
అజ్ఞత్వాన్నైవ హేతుః స్యాన్న చ ప్రకృతిరేవ చ।
అతః సర్వజగద్ధేతురన్య ఏవ తపోధన॥౨॥

అథ పాశుపతవ్రతపూర్వకం దేవోపదేశాదనుభవపర్యన్తం బోధో భవతీతి వక్తుం ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే। తత్రాస్తి కిచిజ్జగతః కారణమితి సామాన్యతో జానన్త ఇదం తదితి విశేషేణాజానన్తో మునయస్తజ్జిజ్ఞాసయా సూతం పప్రచ్ఛుః— సర్వం జగదిదం విద్వన్నితి। ప్రశ్నోపపత్తయే సామాన్యతో జ్ఞానహేతుమాహ—ఉత్పన్నం కేనచిదితి। అనిత్యత్వాదేవ జగదుత్పత్తిమదుత్పత్తిశ్చ న వినా కారణేన। అతోఽస్తి కించిత్కారణమితి సామాన్యతో జ్ఞాతమిత్యర్థః। అధునా విశేషేణ జ్ఞానే కారణమాహ। తతః పశురితి॥౧॥ అజ్ఞత్వాదితి ।జగత ఉపాదానాదిజ్ఞానమన్తరేణ తత్కర్తృత్వాసిద్ధేర్జీవరస్య పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వాత్ప్రకృతేశ్చ జడత్వేన తదభావాన్న తత్కారణతోపపత్తిరిత్యర్థః మలమాయాకర్మలక్షణపాశత్రయబద్ధా జీవాః పశవః। తత్ర మలపాశమాత్రబద్ధా విజ్ఞానకలాః। తే ద్వివిధాః। సమాప్తకలుషా అసమాప్తకలుషాశ్చ। ఆద్యా విద్యేశాః। ద్వితీయాః సప్తకోటిమహామన్త్రాత్మకాః। మలకర్మలక్షణపాశద్వయబద్ధాః ప్రలయకలాః। తేఽపి మలకర్మణోః పరిపాకభావాభావాభ్యాం ద్వివిధాః। యేషాం తత్పరిపాకో నాస్తి తే కర్మవశాన్నానాయోనిషు

తమస్మాకం మహాభాగ బ్రూహి పుణ్యవతాం వర।

సూత ఉవాచ—

పురా విష్ణ్వాదయో దేవాః సర్వే సంభూయ కారణమ్॥ ౩॥

విచార్య జగతో విప్రాః సంశయావిష్టచేతసః।

అతీవ సుఖదం శుద్ధం రైద్రం లోకం సమాగమన్॥ ౪॥

తేషాం మధ్యే మహాదేవః సంసారద్రావకో హరః।

రుద్రః పరమకారుణ్యః స్వయమావిరభూద్ద్విజాః॥ ౫॥

—

జాయన్తే। యేషాం తు మలకర్మపరిపాకోఽస్తి తేషు కేషు చిదీశ్వరానుగ్రహాద్భువనపతయో భవన్తి। పాశత్రయబద్ధాస్తు కలాదియోగాత్సకలాః। తత్రాష్టాదశాధికశతసంఖ్యాకాః శివానుగ్రహాన్మన్త్రేశ్వరా భవన్తి। తత్ర శతరుద్రాః శతమణ్డలినోఽష్టౌ క్రోధాదయోఽష్టౌ శ్రీకణ్ఠవీరేశ్వరౌ చేతి। తద్వ్యతిరిక్తానాం మధ్యే యేషాం మలత్రయపరిపాకస్తానాచార్యరూపేణ శివ ఏవ దక్షిణాఽనుగృహ్ణాతి। అపరిపక్వమలాంస్తు మలపరిపాకార్థం భోగాయ నానాయోనిషు వినియుఙ్క్తే । ఏతే సర్వేఽపి పశవః సత్యపి జ్ఞానోత్కర్షతరతమభావే సార్వజ్ఞ్యాభావాన్న జగతః కర్తారః । ప్రకృతేస్తు జడత్వాద్దురత ఏవ కర్తృత్వమ్। అతోఽన్యేనైవ కేనచిత్సర్వజ్ఞేన జగతః కర్త్రా భవితవ్యమ్॥ ౨॥ కోఽసావితి మునీనాం జిజ్ఞాసా। అత్రోత్తరమథర్వశిరసి స్థితయాఽఽఖ్యాయికయైవ సూత ఆహ—పురా విష్ణ్వాదయోం దేవా ఇతి ఆధ్యాయపరిసమాప్తేః। అతీవ సుఖదం శుద్ధమితి। తథా చ శ్రుతిః “దేవా హ వై స్వర్గం లోకమగమన్ ” ఇతి। తదాహుః—“యన్న దుఃఖేన సంభిన్న న చ గ్రస్తమనన్తరమ్। అభిలాషోపనీతం చ సుఖం స్వర్గపదాస్పదమ్' ఇతి॥ ౩॥ ౪ ॥ పరమ-

అదృష్టపూర్వం తం దృష్ట్వా దేవా విష్ణుపురోగమాః।

ప్రణిపత్య మహాదేవమపృచ్ఛన్కో భవానితి॥ ౬॥

సోఽబ్రవీద్భగవాన్రుద్రః పశూనాం పతిరీశ్వరః।

సర్వజ్ఞః సర్వతత్వానాం తత్వభూతః సనాతనః॥ ౭॥

అహమేకో జగద్ధాతురాసం ప్రథమమీశ్వరః।

వర్తామి చ భవిష్యామి న మత్తోఽన్యోఽస్తి కశ్చన॥ ౮॥

——కారుణ్యః కరుణైవ కారుణ్యమ్। చతుర్వర్ణాదిభ్యః స్వార్థే ఇతి ష్యఞ్। అదృష్టపూర్వామితి తమావిర్భూతం రుద్రం దేవాః కో భవానిత్యపృచ్ఛన్।తదాహ శ్రుతిః “తే దేవా రుద్రమపృచ్ఛన్కో భవనితి” ఇతి॥ ౫ ॥ ౬ ॥ పశునాం పతిః। ఉక్తలక్షణానాం త్రివిధానాం పశూనామనుగ్రహేణ పాలనాత్పాతిః। ఉక్తం హి మృగేన్ద్రసంహితాయామ్— “అథానాదిభలాపేతః సర్వోకృత్సర్వదృక్శివః। పూర్వం వ్యత్యాసితస్యాణోః పాశజాలమపోహాతి” ఇతి। పాశానాం స్వవ్యాపారే సామర్థ్యాధానాత్పశూనాం భోగాపర్వగప్రదానాచ్చ తేషామీష్ట ఇతీశ్వరః। యథాఽఽహురాగమికాః— “భుక్తి ముక్తిమణునాం స్వవ్యాపారే సమర్థనాధానమ్। జడవర్గస్య విధత్తే సర్వానుగ్రాహకః శంభుః” ఇతి। సర్వతత్త్వానాం తత్త్వభూతః ఇతి। ఆప్రలయమవస్థితాని తత్త్వాని ప్రలయేఽప్యవస్థానాత్తు సనాతనః శివః సర్వతత్త్వానాం తత్త్వభూతః। తదుక్తమ్—ఆప్రలయం యత్తిష్ఠతి సర్వేషాం భోగదాయి భూతానామ్। తత్తత్త్వమితి ప్రోక్తం న శరీరఘటాది తత్త్వమతః ఇతి ॥ ౫ ॥ రుద్రస్యోత్తరమ్ | అహమేక ఇతి। జగద్ధాతుర్బ్రహ్మణః సకాశాదపి ప్రథమమహమాసం వర్తామి భవిష్యామి చ। ఏకైకకాలకృతపరిచ్ఛేదవిరహాభిప్రాయం నతు కాలత్రయసమ్బన్ధాభిప్రాయమహమేక ఇతి న మత్తోఽన్య ఇతి చ। స్వాతిరిక్తత్య కాలాన్యపి నిరాసాత్। అత ఏవ చైక

మన్మాయాశక్తిసంక్లృప్తం జగత్సర్వం చరాచరమ్ । `

సాఽపి మత్తః పృథగ్విప్రా నాస్త్యేవ పరమార్థతః॥

మామేవం వేదవాక్యేభ్యో జానాత్యాచార్యపూర్వకమ్ ।

యః పశుః స విముచ్యేత జ్ఞానాద్వేదాన్తవాక్యజాత్ ॥౧౦॥

ఇత్యాపి ద్విత్ర్యాదిసంఖ్యాసమ్బన్ధనిరాసో వివక్షితో నైకత్వసమ్బన్ధః। యదాహ శ్రుతిః— "అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః" ఇతి ॥ ౮ ॥ కథం తర్హి లోకస్య చరాచరజగద్గోచరోఽనుభవ ఇత్యత ఆహ—మన్మాయాశక్తిసంక్లృప్తమితి । తర్హి తయైవ మాయయా సద్వితీయత్వమితి చేన్న । తస్యా అపి పరమార్థతః సత్త్వాభావాదిత్యాహ— సాఽపీతి అయమభిసన్ధిః। యదనువిద్ధాని హి యాన్యవభాసన్తే తత్ర తాని పరికల్పితాని యథాఽయం సర్పోఽయం దణ్డ ఇయం ధారేతి రజ్జ్వాం ఇదమంశేనానువిద్ధతయా భాసమానాః సర్పదణ్డధారాదయస్తత్ర పరికల్పితాః। సదనువిద్ధం చేదం సకలం జగదవభాసతే సన్ఘటః సన్పట ఇతి। అతః సన్మాత్రరూపే పరశివే విశ్వం పరికల్పితమ్। న చ తస్య సన్మాత్రస్యానవభాసనే తదనువేధేన కల్పితావభాససంభవ ఇతి సదైవ తస్య ప్రకాశోఽభ్యుపగన్తవ్యః। న చ తస్య ప్రకాశకాన్తరం కించిదస్తి। స్తవ్యాతిరిక్తస్య సర్వస్య కాల్పితతయా జడత్వాత్ । అతః స్వప్రకాశతయా తదేవ చిద్రూపమ్। తథాచ శ్రూయతే "సద్ధీదం సర్వం సత్సదితి । చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ" ఇతి। తస్య చ స్వాత్మనోఽనతిరేకాదాత్మనః పరమప్రేమాస్పదత్వేన పరమానన్దరూపత్వాత్। శ్రతిభిశ్చ పరానన్దైకరసత్త్వం ప్రతిపాదితమ్। ఇత్థం సాచ్చిదానన్దకైరసః పరమాత్మా

మన్మాయేత్యత్ర మచ్ఛబ్దేనోచ్యతే। కల్పితస్య జగతోఽనాద్యనన్తత్వే సర్వదోపలమ్భప్రసంగాన్న కాదాచిత్కత్వమ్। కాదాచిత్కస్య చ కారణపేక్షత్త్వాత్తదనురూపం కించిత్కల్పితముపాదానమఙ్గీకర్తవ్యమ్। సత్యోపాదానత్వే కార్యస్యాపి కల్పితత్వవ్యాఘాతాత్తస్య చ కారణస్యాఽఽదిమత్త్వే తాదృక్కారణాన్తరకల్పనానవస్థాపాతాదనాద్యేవ తత్స్వీకర్తవ్యం సేయముచ్యతే మాయేతి। సా చ సత్వరజస్తమోగుణాత్మికాఽపి న సాంఖ్యాభిమతప్రధానవత్స్వతన్త్రా కింత్వీశ్వరస్య పరతన్త్రేత్యాశయేన శక్తిరిత్యుక్తమ్। 'శక్తిరితి పరతన్త్రతామాహ' ఇతి' వివరణాచార్యాః। తే చ గుణాః పరస్పరాభిభవాత్మకాః। ఉక్తం హి గీతాసు—"రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత। రజః సత్వం తమశ్చైవ తమః సత్త్వం రజస్తథా" ఇతి॥ తేన సా మాయా త్రేధా భవతి। రజస్తమసోరత్యన్తాభిభవేన విశుద్ధసత్త్వాత్మికా తావదేకా। ఈషదుద్భూతాభ్యాం రజస్తమోభ్యాం మలినసత్త్వాత్మికా ద్వితీయా। తమసోఽత్యన్తముద్భవేనాత్యన్తాభిభూతయోః. సత్త్వరజసోరసత్త్వాయత్వాత్కేవలతమోమయీ తృతీయేతి। తత్ర మన్మాయేత్యత్ర మచ్ఛబ్దోపలక్షితం మాయాతీతం సచ్చిదానన్దైకరసం పరాశివస్వరూపమ్।

విశుద్ధసత్త్వప్రధానా తు మాయా మాయినం న వశీకరోతి। కిన్తు తస్య వశే వర్తతే। తథాచ స్వాధీనమాయోపాధివిశిష్టం తదేవ పరశివస్వరూపమిహ మచ్ఛబ్దేనాభిధీయమానమీశ్వరో జగత్కర్తా సర్వజ్ఞో భోగప్రద ఇత్యాదిశబ్దైరుచ్యతే। ఉక్తం హి వ్యాసేన "ఫలమత ఉపపత్తేః " ఇతి। మలినసత్త్వప్రధానా తు మాయినం వశీకరోతి తద్వశీకృతం చ చేతన్యం జీవః సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యాదిభిరుచ్యతే। ఫేవలతమోమయీ తు స్వాశ్రయమసత్ప్రాయం కృత్వా భూతభౌతికజగదాత్మకభోగ్యరూపేణ చ వివర్తతే। తత్ర మచ్ఛబ్దనాభిహితో య ఈశ్వరో భోగప్రదస్తత్పరతన్త్రా మాయా మన్మాయాశక్తిత్యుక్తా। తథైవ ద్వితీయాం దశాం ప్రాప్తయోపాధిభూతయా విశిష్టా భోక్తారో జీవశబ్దేనోక్తాః। తయైవ తృతీయాం దశాం ప్రాప్తయోపాధిభూతయా విశిష్టం భోగ్యం

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్రుద్రః స్వం పూర్ణం రూపమావిశత్।

నాపశ్యన్త తతో రుద్రం దేవా విష్ణుపురోగమాః॥౧౧॥

——జడం జగదచరమిత్యుచ్యతే। ఇత్థం భోగప్రదభోక్తృభోగ్యవిభాగకల్పికాయా మాయాయాః కల్పితత్వాన్మాయాతీతపరశివవ్యతిరేకేణ పరమార్థతో న భావ ఇతి। తదుక్తం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది—"భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మచైతత్" ఇతి।యావద్బ్రహ్మ న జానాతి తావత్ప్రేరయితా భోగప్రద ఈశ్వరః। భోక్తా జీవః భోగ్యం జగదితి విభాగః। బ్రహ్మ మత్వా తు స్థిత స్యైతత్త్రివిధం బ్రహ్మైవ భవాతి। అతో మాయాశాక్తిసంక్లృప్తమిత్యర్థః। ఆగమికా అప్యాహుః— "శివో దాతా శివో భోక్తా శివః సర్వమిదం జగత్। శివో యజతి యజ్ఞైశ్చ యః శివః సోఽహమేవ హి" ఇతి। మాయాతీతః శివ ఏవ స్వమాయయా భోగదాతా భోక్తా భోగ్యం చ భవతి। యదా తు భోక్తా శివం సాక్షాత్కురుతే తదా విభాగ హేతుభూతాయా మాయాయా నాశాత్స్వయం శివరూపతామేవ ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః। అయమర్థః సర్వోఽగ్రే ప్రపఞ్చన భవిష్యతి॥౯॥ ఉక్తమాయాపరిహారేణ శివస్వరూపప్రాప్తావుపాయమాహ మామేవమితి। వేదవాక్యేభ్య ఇతి। తత్త్వమసీత్యాదిభ్యః। స ఏవ ముఖ్య ఉపాయః। "తం త్వౌపనిషదమ్" ఇతి శ్రుతేః। ఆచార్యపూర్వకమితి। "ఆచార్యవాన్పురుషో వేద" ఇతి శ్రుతేః ।యో జానాతి సోఽజ్ఞానాన్ముచ్యతే' ఇతి। బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇతి। తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి'। తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ' ఇతి చ శ్రుతేః॥ ౧౦॥ ఇత్థం గురూపదేశాదేవ జ్ఞాతవ్యం స్వరూపముపదిశ్య తత్సాక్షాత్కారసాధనానాం పాశుపతవ్రతప్రణపఞ్చాక్షరజపాదీనాం శాస్త్రత ఏవ దేవైర్జ్ఞాతుం శక్యత్వేన కర్తవ్యాభావాచ్ఛివః

అథర్వశిరసా దేవమస్తువంశ్చోర్ధ్వబాహవః।

అన్యైర్నానావిధైః సూక్తైః శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణ చ॥ ౧౨॥

పునః సాక్షాచ్ఛివజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం మునిపుఙ్గవాః।

అగ్నిహోత్రసముత్పన్నం భస్మాఽఽదాయాఽఽదరేణ తు॥ ౧౩॥

నిధాయ పాత్రే శుద్ధే తత్పాదౌ ప్రక్షాల్య వారిణా।

ద్విరాచమ్య మునిశ్రేష్ఠాః సపవిత్రాః సమాహితాః॥ ౧౪॥

ఓమాపః సర్వమిత్యేతన్మన్త్రముచ్చార్య భక్తితః।

ధ్యాత్వా విష్ణుం జలాధ్యక్షం గృహీత్వా భస్మ వారిణా॥౧౫॥

విమృజ్య మన్త్రైర్జాబాలైరగ్నిరిత్యాదిసప్తభిః।

సమాహితధియః శుద్ధా శివం ధ్యాత్వా శివామపి॥ ౧౬॥

సముద్ధూల్య మునిశ్రేష్ఠా ఆపాదతలమస్తకమ్।

—స్వప్రవిష్టోఽభవదియాహ—ఇత్యుక్త్వా భగవాన్రుద్ర దాతి॥ ౧౧॥ ఉపదేశపరి తుష్టాస్తుష్టువురిత్యాహ—అథర్వశిరసా దేవమితి। యో వై రద్ర ఇత్యాదినేత్యర్థః। తదాహ శ్రుతిః - తతో దేవా రుద్రం నాపశ్యన్। తే దేవారుద్రం ధ్యాయన్తి। తే దేవా ఊర్ధ్వబాహవః స్తున్వన్తి। యో వై రుద్రః; స భగవానిత్యాది। అలభ్యలాభనిబన్ధనస్య హర్షోత్కర్షస్య లిఙ్గమూర్ధ్వబాహుత్వమ్। అన్యైర్నానావిధైః సూక్తైరితి। శతరుద్రియాదిభిః॥ ౧౨॥ ౧౩॥ ౧౪॥ ఓమాపః సర్వమితి। 'ఓమాపో జ్యోతీ రసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువః స్వరోమ్ ఇత్యేతన్మన్త్రామిత్యర్థః సర్వశబ్దేనార్థద్వారా జ్యోతిరాదయః శబ్దా గృహ్యన్తే॥ ౧౫॥ అగ్నిరిత్యాదీతి। సప్తభిరితి శబ్దపరో నిర్దేశః। ఆదిశబ్దేన జలమితి స్థలమిత్యాదయో గృహ్యన్తే ౧౬॥

సితేన భస్మనా తేన బ్రహ్మభూతేన భావనాత్॥ ౧౭॥

లలాటే హృదయే కుక్షౌ దోర్ద్వంద్వే చ సురోత్తమాః।

త్రిపుణ్డ్రధారణం కృత్వా బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్ ॥ ౧౮ ॥

ఏవం కృత్వా వ్రతం దేవా అథర్వశిరసి స్థితమ్ ।

శాన్తా దాన్తా విరక్తాశ్చ త్యక్త్వా కర్మాణి సువ్రతాః ॥౧౯ ॥

వాలాగ్రమాత్రం విశ్వేశం జాతవేదస్వరూపిణమ్ ।

హృత్పద్మకర్ణికామధ్యే ధ్యాత్వా వేదవిదాం వరాః ॥ ౨౦ ॥

సర్వజ్ఞం సర్వకర్తారం సమస్తాధారమద్భుతమ్ ।

ప్రణవేనైవ మన్త్రేణ పూజయామాసురీశ్వరమ్ ॥ ౨౧ ॥

అథ తేషాం ప్రసాదార్థం పశూనాం పతిరీశ్వరః ।

ఉమార్ధవిగ్రహః శ్రీమాన్సోమార్ధకృతశేఖరః ॥ ౨౨ ॥

నీలకణ్ఠో నిరాధారో నిర్మలో నిరుపప్లవః ।

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానైరుపాస్యః పరమేశ్వరః ॥ ౨౩ ॥

—బ్రహ్మభూతేనేతి । బ్రహ్మత్వేన భావ్యమానతయా బ్రహ్మీభూతేనేత్యర్థః ॥ ౧౭—౧౯ ॥ వాలాగ్రమాత్రమితి । అతిసూక్ష్మే దహరాకాశే ఉపలభ్యమానత్వాదీశస్య వాలాగ్రమాత్రత్వమ్ । జాతమావిర్భూతం వేదో జ్ఞానం తదేవ స్వరూపం తద్వన్తమ్ । యద్వా చరమసాక్షాత్కారవృత్త్యభివ్యక్తేః సకారణం సంసారం దహతీతి జాతవేదా ఇత్యగ్నిత్వారోపః । శ్రూయతే హి— వాలాగ్రమాత్రం హృదయస్య మధ్యే విశ్వం దేవం జాతవేదం వరేణ్యమ్ , ఇతి ॥ ౨౦—౨౧ ॥ అథ తేషామితి । ప్రసాదో నైర్మల్యం సంస్కారావిద్యానివృత్తి-

సాంనిధ్యమకరోద్రుద్రః సాక్షాత్సంసారనాశకః ।

యం ప్రపశ్యన్తి వేదాన్తైః స్వరూపం సర్వసాక్షిణమ్ ౨౪ ॥

తమేవ శఙ్కరం సాక్షాద్దదృశుః సురసత్తమాః ।

యం న పరయన్తి దుర్వృత్తాః శ్రౌతస్మార్తవివర్జితాః ॥ ౨౫ ॥

——స్తదర్థమిత్యర్థః। నను వ్రతాదిభ్యః పూర్వమపి దేవైః శివః సాక్షాత్కృతః సన్నుపదిదేశేత్యుక్తమ్। వ్రతాదిభిః కో విశేషో జాత ఇతి। న।సకళం రూపం తత్ర సాక్షాత్కృతమ్। నిష్కళం తు శివేనోపాదిష్టం సచ్ఛబ్దతః పరోక్షతయైవ జ్ఞాతమ్। అఘునా తు వ్రతాదిభిః ప్రతిబన్ధకదురితప్రక్షయాద్యత్రాపక్వరోక్షతయా జ్ఞాతం తదేవ నిష్కళం తత్త్వం ప్రత్యక్షతోఽపశ్యన్నితి విశేషః। నన్వత్రాప్యుమార్ధవిగ్రహః సోమార్ధకృతశేఖర ఇతి సకళమేవ రూపముచ్యతే। న। యః ప్రాగ్దృష్టః సకళ ఉమార్ధవిగ్రహాదిరూప ఇత్యనూద్య స ఏవ నిరాధారత్వనిర్మలత్వాదినా నిష్కలరూపేణ సాక్షాత్సానిధ్యమపరోక్షజ్ఞానవిషయభావమకరోదీతి విధానాత్। నిరాధారః। స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వాత్। స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీతి శ్రుతేః। మాయాపారతన్త్ర్యలక్షణకాలుష్యవిరహాన్నైర్మల్యమ్। అత ఏవ మాయాకార్యసంసారోపప్లవవిరహాన్నిరుపప్లవః॥౨౨—౨౩ ॥ తదేవ సాక్షాత్క్రియమాణం నిష్కళం రూపం సకళాద్వివిచ్య విశదీకర్తుమాహ —యం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిభిః। వేదాన్తైః 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిభిః పదార్థపదైరవాన్తరవాక్యగతైస్తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదిభిర్మహావాక్యగతైశ్చ పదైరభిధావృత్త్యా సగుణం రూపం జ్ఞాత్వా లక్షణయా నిష్కళం రూపం పశ్యన్తీత్యర్థః। తథాహి సత్యజ్ఞానానన్తానన్దశబ్దాః పరాపరజాతివాచినస్తదాధారభూతామేకామానన్దవ్యక్తిం బ్రహ్మత్వేన లక్షయన్తి। తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదౌ తదాదీని పదాని సర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వాదివిశిష్టం త్వమాదీని చ సంసారాదివిశిష్టమభి-

తమేవ శంకర సాక్షాద్దదృశుర్దేవపుంగవాః।

యత్రాప్త్యర్థం ద్విజైర్వేదా అధీయన్తే సమాహితైః॥ ౨౬॥

తమేవ రుద్రమీశానం దదృశుస్త్రిదశా భృశమ్।

యం యజన్తే మునిశ్రేష్ఠాః శ్రద్ధయా బ్రాహ్మణోత్తమాః॥ ౨౭॥

తమేవ పరమం దేవం దద్దశుః స్వర్గవాసినః।

యం ప్రపశ్యన్తి దేవేశం యోగినో దగ్ధకిల్బిషాః॥ ౨౮॥

——ధాయ విరుద్ధం విశేషణాంశద్వయం పరిత్యజ్యాఖణ్డైకరసం లక్ష్యన్తి। స్వరూపమితి। స్వం

నిరస్తసమస్తోపాధికం రూపమిత్యర్థః। సర్వసాక్షిణామితి। యథా సాక్షీ వ్యవహారాననుప్రవిష్ట ఉదాసీన ఏవం సంసారాననుప్రవిష్టముదాసీనామిత్యర్థః। అత్రాపి శంకరమితి సకళం రూపమనూద్య తస్య తమేవ సాక్షాద్దదృశురితి నిష్కళరూపతయా సాక్షాద్దర్శనముచ్యతే। యద్వాశం సుఖం సంసారిణాం ముక్తానాం చ కరోతీతి శంకరః। తథాహి శుభకర్మోపస్థాపితవిషయేన్ద్రియసంప్రయోగజనితాన్తకరణవృత్తౌ పర ఏవాఽఽనన్దః సంసారిణాం మత్రయా వ్యజ్యతే। శ్రూయతే హి ఏతైస్యైవాఽఽనన్దస్థాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి" ఇతి। సకలసంసారనివృత్తౌ చ సాకల్యేన్ వ్యజ్యతే। "ఏషోఽస్య పరమానన్దః ఇతి శ్రుతే। తదుక్తం తత్త్వవిద్భిః— స్వమాత్రయాఽఽ నన్దయదత్ర జన్తూన్సర్వాత్మభావేన తథా పరత్ర। యచ్ఛంకరానన్దపదం హృదబ్జే విభ్రా జతే తద్యతయో విశన్తి" ఇతి॥ ౨౫॥ యత్రాప్త్యర్థం ద్విజైర్వేదా అధీయన్తే। యం యజన్త ఇతి। 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన' ఇతి శ్రుతేః। రుదరమీశఃనమితి శంకరపదవదనువాదత్వమేవ। యద్వా రుదం దుఃఖం ద్రావయతీతి రుద్రః।అపరతన్త్రత్వాదీశానశ్చేతి నిష్కళపరతయా వ్యాఖ్యేయమ్॥ ౨౭॥

తమేవ శర్వమానన్దం దదృశుర్లోకనాయకాః।

యస్య ప్రసాదాద్భగవాన్విష్ణుర్విశ్వజగత్పతిః॥ ౨౮॥

తమేవ సర్వలోకేశం దదృశుః పురుషాధికాః।

యత్ప్రసాదాద్ద్విజా బ్రహ్మ స్రష్టా సర్వస్య సువ్రతాః॥ ౩౦॥

తమేవ సత్యమీశానం దదృశుః సత్వసంయుతాః।

అథ తే తుష్టవుర్దేవాః సామ్బం సర్వఫలప్రదమ్॥ ౨౧॥

సంసారరోగదఃఖస్య భేషజం గద్గదస్వరాః।

అథ దేవో మహాదేవః సామ్బో దేవైరభిష్టుతః॥ ౩౨॥

విలోక్య దేవానఖిలాన్ప్రీతోస్మీత్యబ్రవీద్ధరః।

పునర్దేవాన్సమాలోక్య రుద్రో విష్ణుపురోగమాన్॥ ౩౩॥

ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా భగవాన్కరుణానిధిః।

అహమేవ పరం తత్త్వం మత్తో జాతం జగత్సురాః॥ ౩౪॥

— న కేవలం వివిదిషన్తి విదన్తి చేత్యాహ—యం ప్రపశ్యన్తి దేవేశం యాగిన రతి ॥ ౨౮ ॥ యస్య ప్రసాదాదతి। యద్విష్ణోర్జగతః ప్రతిపాలనే సామర్థ్యం యద్బ్రహ్మణస్తత్స్రష్టౌ సామర్థ్యం తదుభయం శివప్రసాదాదేవేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ సత్వసంయుతా విశుద్ధసత్త్వాః। శ్రూయతే హి— 'జ్ఞానప్రసాదేన విశ్యుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః' ఇతి। అథ తం తుష్టువురితి। ఇయమపరోక్షజ్ఞానలాభనిబన్ధనా స్తుతిః అథర్వశిరసాదేవమస్తువన్నితితూపదేశతః పరోక్షజ్ఞానలాభనివన్ధనా స్తుతిరితి। సర్వఫలప్రదమితి। నిరతిశయానన్దత్వేన సుఖజాతస్య సమస్తస్యాత్రైవాన్తర్భావాత్। శ్రూయతే హి—'యో వేద' 'సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ' ఇతి ॥ ౩౧ ॥ ౩౨ ॥ ౩౩ ॥ ననూపదేశేన పరోక్షజ్ఞానం దేవానాం శివేన ప్రాగేవ జనితమ్। ప్రాగుక్తపాశుపతవ్రతాదిసాధనైశ్చ త్రైస్తన్నిష్కలం రూప.

మయ్యేవ సంస్థితం నష్టం మత్సమో నాధికః సదా।

మత్స్వరూపపరిజ్ఞానాదేవ సంసారనిర్వృతిః ॥ ౩౫ ॥

మమ జ్ఞానం చ వేదాన్తశ్రవణాదేవ జాయతే।

ముముక్షోర్వ్రతనిష్ఠస్య ప్రశాన్తస్య మహాత్మనః ॥ ౩౬ ॥

త్యక్తకర్మకలాపస్య ధ్యాననిష్ఠస్య శూలినః।

యజ్ఞదానాదిభిః క్షీణమహాపాపార్ణవస్య చ ॥ ౩౭ ॥

—మపరోక్షతయా జ్ఞాతమ్। కిమతః పరమహమేవ పరం తత్త్వమిత్యాదినా తేభ్యః శివేనోపదేష్టవ్యమ్। అథ తస్య తన్నిష్కలరూపస్య సాక్షాత్కృతస్యాపి వక్త్రా స్వస్మాదభేద ఉపదిశ్యత ఇతి। న । తస్యాప్యహమేకో జగద్ధాతురిత్యాదినా ప్రథమత ఏవోపదిష్టవాన్। సత్యమ్। యేయం మమ నిష్కలరూపతా భవద్భిః ప్రాగుపదేశతో జ్ఞాతా సైవేయమిదానీం భవద్భిః సాక్షాత్కృతేతి దేవైర్జ్ఞాతాయా అపి శివేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యమానత్వాత్। మత్తో జాతమితి। 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి' ఇతి శ్రుతేః। మత్సమో నాధికః సదేతి । ముక్తౌ ద్వితీయస్యైవాభావాత్సంసారే సతోఽపి ద్వితీయస్య శివాదపకృష్టత్వాన్న కదాచిదపి పరః శివేన సమోఽస్తి కుతోఽభ్యధికస్య కథా। శ్రూయతే హి—'న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి। జ్ఞానస్య మోక్ష హేతుత్వం యత్ప్రాగుపదిష్టమ్ 'యో

జానాతి స ముచ్యతే' ఇతి తత్రప్రత్యభిజ్ఞాపయతి—మత్స్వరూపపరిజ్ఞానాదితి ॥ ౩౪ ॥ ౨౫ ॥ జ్ఞానస్య వేదాన్తహేతుకత్వముపదిష్టమ్। జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యజమ్' ఇతి తత్రప్రత్యభిజ్ఞపయాతి—మమ జ్ఞానం చేతి। తదపి శ్రవణమభిహితవ్రతాదిక్షపితకల్మషస్యైవ ఫలపర్యన్తం భవతి నాన్యస్యేత్యాహ— ముముక్షోరితి। వివిదిపాపరిపన్థిపాపాపనయనం యజ్ఞాదినా ఉత్పన్నవివిదిషస్య ముముక్షోర్వేదనపరిపన్థిపాపాపనయో వ్రతాదినేతి॥౩ ౬॥ త్యక్తకర్మేతి। విక్షేపకత్వేన కర్మకలాపస్య ధ్యానవిరోధిత్వాత్। శూలిన ఇతి

ఏవం మాం యో విజానాతి స సర్వం వేద నేతరః।

ఉక్తం వేదాన్తవిజ్ఞానం యుష్మాకం సురపుఙ్గవాః॥ ౩౮॥

వ్రతం పాశుపతం చీర్ణం యైర్ద్విజైరాదరేణ చ।

తేషామేవోపదేష్టవ్యమితి వేదానుశాసనమ్॥ ౩౯॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్రుద్రస్తత్రైవాన్తరధీయత।

తతో దేవా మునిశ్రేష్ఠా దేవదేవస్య వైభవమ్॥ ౪౦॥

కర్మణి షష్ఠీ। శివగోచరం యద్ధ్యానం తాన్నిష్ఠస్యేత్యర్థః॥ ౩౭ ॥ స సర్వం వేదేతి। ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానశ్రుతేః। ఉక్తాధికారకారణాభావే జాతమపి జ్ఞానమృషరనిక్షిప్తం బీజమివ నిష్ఫలం భవేదిత్యాహ— నేతర ఇతి। "యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్। తేషామసౌ। విరజో బ్రహ్మలోకో న యేషు జిహ్మమనృతం న మాయా చ' ఇతి శ్రుతేః। బ్రహ్మైవ లోకో నిష్కలః శివ ఇత్యర్థః॥౩౮॥ అత ఏవ వ్రతాదిభిర్జనితాధికారాణామేవోపదేష్టవ్యమిత్యాహ— వ్రతం పాశుపతం చీర్ణామితి। లోకరఞ్జనమాత్రప్రయోజనతయా దామ్భికైః కృతమపి వ్రతాదికం నిష్ఫలమేవేత్యాహ—

ఆదరేణేతి। ఇతి వేదానుశాసనమితి। “క్రియావన్తః శ్రోత్రియా బ్రహ్మనిష్ఠాః స్వయం జుహ్వత ఏకర్షిం శ్రద్ధయన్తః। తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమ్ ఇత్యాదిశ్రుతేః। అత్రైకర్షిహోమశిరోవ్రతాదికమధ్యయనధర్మత్వాదాథర్వణికానామేవ। అన్యేషాం తు శిరోవ్రతాపరపర్యాయం పాశుపతం పూర్వోక్తం సర్వశ్రోతృసాధారణం క్రియావత్త్వాదికమేవ విద్యాధికారకారణమ్। తదుక్తం వ్యాసేన స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః' ఇతి॥ ౩౯॥ అతః సర్వజగద్ధేతురన్య ఏవేతి మునిభిః ప్రశ్నే యన్నిర్దిష్టం తదేతద్దేవేభ్యః శివేనోపదిష్టమితి సూతః ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్నుపసంహరతి—ఇతీతి। తే జగద్ధేతుమమన్య-

విదిత్వా తం జగద్ధేతుమమన్యన్తానసూయవః।

తస్మాద్యూయమపి శ్రేష్ఠాః సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరమ్॥ ౪౧॥

జగతః కారణం బుధ్వా భజధ్వం సర్వకారణమ్।

సోఽపి సర్వజగద్ధేతుః సోమః సోమార్ధశేఖరః॥ ౪౨॥

ప్రసాదాభిముఖో భూత్వా బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిః సహ।

సాంనిధ్యం వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః కరిష్యత్యాఖిలేశ్వరః ॥ ౪౩॥

ఇతి శ్రుత్వా మహాత్మానో నైమిశారణ్యవాసినః।

మహాదేవస్య మాహాత్మ్యం శ్రీమత్పాశుపతస్య చ॥ ౪౪॥

హృష్టచిత్తా మహాత్మానం సూతం సర్వార్థసాగరమ్।

ప్రణమ్య పూజయామాసుః భక్త్యా విజ్ఞప్తిసిద్ధయే॥ ౪౫॥

———— న్త ఇతి। మునిశ్రేష్ఠా ఇతి సంబోధనమ్। హే మునిశ్రేష్ఠా దేవా అమన్యన్తేయన్వయః,అనసూయవ ఇతి। అసూయా హి చిత్తస్య మలమ్। మదినాచిత్తస్తు న బుధ్యన్తే। అత ఏవ చిత్తస్య మలనిరాసకారికర్మాణ్యుక్తాని పతఞ్జలినా। “మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవిషయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదనమిత్యాదీని'। సుఖితేషు మైత్రీ భావయతః పరకీయమపి సుఖం స్వకీయమేవేత్యభిమానాచ్చిత్తగతమీర్ష్యామలం నివర్తతే। దుఃఖితేషు కరుణాం భావయతః స్వయం దుఃఖాత్పాదనహేతుద్వేషమలం నివర్తతే। పుణ్యకృత్సు ముదితాం భావయతో

గుణేషు దోషారోపణరూపమసూయామలం నివర్తతే। పాపిష్ఠేషుపేక్షాం భావయతస్తత్సంసర్గత్యాగాత్సంసర్గ జదోషమలం నివర్తత ఇతి। శివస్య దేవైః సహ సంవాదోపన్యాసస్య ఫలమాహ—తస్మాద్యుష్మయమితి। భజనఫలమాహ సోఽపి సర్వజగద్ధేతురితి॥౪౦—౪౩॥ సూతమునిసంవాదముపన్యస్తం వ్యాస ఉపసంహరతి—ఇతి శ్రుత్వేతి। విజ్ఞప్తేతి। జ్ఞపేః 'సనీవన్తర్ధ ఇతి సనీడాగమ వికల్పాత్ 'యస్య విభాషా' ఇతి నిష్ఠాయాముక్తో యో నిషేధః సః 'ఋుల్యాదిభ్యః క్తిన్నిష్ఠావద్భవతి' ఇతి నిష్ఠాబద్భావాత్ క్తిన్యపి భవతి॥ ౪౪—౪౫॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే పాశుపతవ్రతం నామ

ద్వితీయోఽధ్యాయః॥ ౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

౩. నన్దీశ్వరవిష్ణుసంవాదేనేశ్వరప్రతిపాదనమ్।

నైమశీయా ఊచుః—

భగవన్కః సురైః సర్వైరసురైః సిద్ధకింనరైః।
మునిభిర్యక్షగన్ధర్వైస్తథాఽన్యైః సర్వజన్తుభిః॥ ౧॥
భుక్త్యర్థం చ విముక్త్యర్థం పూజ్యః పుణ్యవతాం వర।
తమస్మాకం మహాభాగ బ్రూహి సర్వార్థవిత్తమ॥ ౨॥

ఇతి శ్రీమత్కాశీవిలాసక్రియాశక్తిపరమభక్త
శ్రీమత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన మాధవాచార్యేణ విరచితాయాం
శ్రీసృతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖండే పాశుపతవ్రతం నామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥ ౨॥

విరక్తాః శివ సేవయా తత్త్వజ్ఞానేన ముచ్యన్తామ। యేతు న కేవలం మోక్షం భోగానప్యపేక్షన్తే తైః కో దేవః సేవ్య ఇతి మునయః సూతం పృచ్ఛన్తి— భగవన్కః సురైరితి॥ ౧ ॥ భుక్త్యర్థమితి। ప్రథమతో భుక్త్యర్థం క్రమేణ ముక్త్యర్థం చ। అథవా సర్వేషాం మధ్యే కైశ్చిద్భుక్త్యర్థమపరైర్ముక్త్యర్థమితి విభాగేన సర్వైరుభయార్థమిత్యర్థః। క్రమముక్తిరపి హి శ్రుయతే—'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' ఇతి॥ ౨॥ స్వయముపరతచిత్తైః

సూత ఉవాచ—

సాధు సాధు మహాప్రాజ్ఞాః పృష్టమేతజ్జగద్ధితమ్।

వక్ష్యే తం శ్రద్ధయోపేతాః శృణుధ్వం మునిపుఙ్గవాః ॥ ౩॥

పురా విష్ణుర్జగన్నాథః పురాణః పురుషోత్తమః।

మాయయా మోహితః సాక్షాచ్ఛివస్య పరమాత్మనః॥ ౪॥

అహమేవ జగత్కర్తా మయ్యేవేదం జగత్స్థితమ్।

మత్సమశ్చాధికశ్చాపి నాస్తి సర్వత్ర సర్వదా॥ ౫॥

మమ శక్తివిలాసోఽయం జగత్సర్వం చరాచరమ్।

అహమేవ సమారాధ్యః సర్వదా సర్వజన్తుభిః॥ ౬॥

ఇత్యహంమానసంఛన్నః స్వాత్మభూతం మహేశ్వరమ్।

అవిజ్ఞాయామ్బికానాథమనన్తానన్దాచిద్ఘనమ్॥ ౭॥

————కేవలం మోక్షాపేక్షైరపి భవద్భిః కరణయా భోగార్థిభ్యో హితమేతత్ప్రష్టమిత్యాహ—జగద్ధితమితి ॥౨॥ పురుషోత్తమ ఇతి। పురుషేషూత్తమ ఇతి పురుషోత్తమః। 'యతశ్చ నిర్ధారణమ్' ఇతి విహితయా నిర్ధారణసప్తమ్యా సామాసః। పురుషశ్చాసావుత్తమశ్చేతి సామానాధికరణ్యే హి 'సన్మహత్పరమోత్తమ ' ఇతి ప్రథమానిర్దశాత్పూర్వనిపాత ఉత్తమపురుష ఇతి స్యాత్। పురుషాణాముత్తమ ఇతి నిర్ధారణషష్ఠ్యాం తు 'న నిర్ధారణే' ఇతి సమాసనిషేధః। అతో యథోక్త ఏవ విగ్రహః। విష్ణోరప్యేతాదృశీ దశా కైవాన్యస్య కథేతి వివక్షయా విష్ణూదాహరణమ్॥౪॥ మోహమూలవచనమాహ—అహమేవ జగత్కర్తేతి॥౫॥౬॥ నన్వహమేవ జగత్కర్తతి జీవేశ్వరతాదాత్మ్యప్రతిపాదకమిదం మహావాక్యం తదనుసంధానేఽస్య విష్ణోః కర్థం వ్యామోహ ఇత్యత ఆహ—ఇత్యహంమానసంఛన్న ఇతి। వాచ్యార్థపరిత్యాగేన లక్ష్యస్య చిదానన్దఘనస్యానుసంధానేన వ్యామోహః। అహంకారవిశిష్టం త్వాత్మానం మన్యమానస్య తస్యాసదేవ సార్వజ్ఞ్యం

---

౧. భావకః. ఖ.

అతీవాఽఽజ్ఞాపయామాస బ్రహ్మాదీనఖిలాన్హరిః।

అథ దేవో మహాదేవః సర్వాత్మా సర్వభాసకః॥ ౮॥

తస్య శక్తిం సమాహృత్య మోహయామాస శఙ్కరః।

తతస్తత్ప్రముఖాః సర్వే బ్రహ్మాద్యాః పశవో భృశమ్॥ ౯॥

మోహితా మాయయా శంభోర్వివశాశ్చ విశేషతః।

ఏతస్మిన్నన్తరే శ్రీమాన్నన్దీ శంకరవల్లభః॥ ౧౦॥

సర్వవిజ్ఞానరత్నానామాకరః కరుణాలయః।

మమాగత్య హరిబ్రహ్మప్రముఖానమరాధిపాన్॥ ౧౧॥

బోధయామాస సర్వజ్ఞః పరం భావం శివస్య తు।

నన్దికేశ్వర ఉవాచ—

విష్ణో విశ్వజగన్నాథః శంకరః పరమేశ్వరః ॥ ౧౨ ॥

————బ్రువతః కథం న వ్యామోహ ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ అవిమర్శదశాయాం వ్యాముహ్యతోఽపి విష్ణోర్విమర్శకాలే వివేకః స్యాత్తమపి శివః సంజహార బ్రహ్మాదిసకలలోకవ్యామోహజననాపరాధనిమిత్తేనేత్యాహ—తస్య శక్తిమితి ॥ ౯ ॥ నన్దీ దేవానప్యనుగ్రహీతుం సమర్థ ఇత్యాహ— సర్వవిజ్ఞానేతి। న కేవలమనుగ్రహసమర్థః। అనుగ్రహశీలోఽపీత్యాహ— కరుణాలయ ఇతి। ఉభయత్ర కారణమాహ—శంకరబల్లభ ఇతి ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ పరం భావామితి। భావో సత్తా శివస్య యః పరో భావో నిష్కలం రూపం తద్ధి స్వరూపం పారమార్థికత్వాత్సదిత్యుచ్యతే। తదేవ స్వాత్మని పరికల్పితేషు సమస్తవస్తుషు సత్సదిత్యనుగమాత్సత్తేత్యుచ్యతే జలతరఙ్గచన్ద్రప్రతిబిమ్బేష్వనుగతం చన్ద్రరూపం యథా తద్వత్। సా చానుగమ్యమానవస్తూపహితాఽపరో భావః। ఉపాధ్యపగమే త్వనుగతం సన్మాత్రం సత్పరో భావః। సకలం వా విశ్వాధికం సోఽపి స్వేతరసమస్తవస్త్వతిశాయిత్వాత్పరో భావః। 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరతి ' హి శ్రుతిః। తస్య విశ్వాధికత్వే విశ్వస్య స్వత్వం తస్య చ

సర్వసాక్షీ మహానన్దః సర్వాత్మత్వేన సంస్థితః।

స ఏవ సర్వజన్తూనామాత్మా సర్వావభాసకః ॥ ౧౩ ॥

అస్య ప్రసాదలేశస్య లవలేశలవేన తు।

ఇదం విష్ణుపదం లబ్ధం త్వయా నాన్యేన హేతునా ॥ ౧౪ ॥

అన్యేషామపి సర్వేషాం పదమస్య ప్రసాదతః।

అనేనేదం జగత్సర్వం వినా న భవతి స్వయమ్ ॥ ౧౫ ॥

అయం ధాతా విధాతా చ సర్వదా సర్వవస్తునామ్।

యథా వైశ్వానరేణద్ధమయో దహతి భాతి చ ॥ ౧౬

————స్వామిత్వమితి స్వస్వామిభావలక్షణం కారణమాహ—విశ్వజగన్నాథ ఇతి। భోగాపవర్గప్రదానలక్షణం శంకర ఇతి। నియమనసామర్థ్యం పరమేశ్వరం ఇతి। సర్వజ్ఞత్వం సర్వసాక్షీతి। నిత్యతృప్తతామాహ మహానన్ద ఇతి। స్వాత్మన్యధ్యస్తస్య సర్వస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వం సర్వాత్మత్వేనేతి। న కేవలం భోగ్యవర్గస్య అపి తు భోక్తృవర్గస్యాపి స ఏవాఽఽత్మేత్యాహ స ఏవ సర్వజన్తూనామాత్మేతి। నచ తదాత్మకస్య తన్నియన్తృత్వాద్యసంభవః। వాస్తవం హి తాదాత్మ్యమ్। లీలాకల్పితవిభాగనిబన్ధనం తు నియన్తృత్వాదీతి। అత ఏవ హి శ్రూయతే 'అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సదాత్మేతి'। ఆత్మత్వే సత్తాప్రదత్వం కారణమాహ సర్వావభాసక ఇతి। స్వసత్తయైవ లబ్ధసత్తాకం కరోతీత్యర్థః॥ ౧౨॥ ౧౩॥ విశ్వాధికత్వం వక్తుం శివస్యోత్కర్షముక్త్వా తదన్యస్యాపకర్షమాహ అస్య ప్రసాదేతి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ ధాతా పోషకః। విధాతా నిర్మాతా। అత స్తేన పోష్యత్వం నిర్మాయమాణత్వం చ తదన్యస్య తతోఽపకర్షే హేతురిత్యర్థః। వస్తునామితి 'సజ్ఞాపుర్వకో విధిరనిత్యః' ఇత్యదీర్ఘత్వమ్। అన్యేషామపి స్వోపజీవినః ప్రతి యత్పోషకత్వాది తచ్ఛివప్రసాదలబ్ధత్వాచ్ఛివస్యైవేత్యత్ర నిదర్శనమాహ యథా వైశ్వానరేణేతి। అయసో యద్దగ్ధృత్వం భానం చ తద్యథా వహ్నే స్తే తథేత్యర్థః। ఉత్తరత్ర చాయం దృష్టాన్తః। అయసో యథా దాహప్రకాశౌ వహ్నేరేవైవం విషయానన్దాః సర్వేఽపి శివస్యైవ స్వరూపభూతా

తథాఽనేన భవత్యేతజ్జగత్సర్వం విభాతి చ।

అస్యాఽఽనన్దస్య భూతాని లేశమన్యాని సర్వదా॥ ౧౭॥

లబ్ధ్వా సంతోషమాపన్నాన్యతీవ బ్రహ్మవిత్తమాః।

అస్యైవాఽఽజ్ఞాలబాకృష్టం జగన్నిత్యం ప్రవర్తతే॥ ౧౮॥

అవిజ్ఞాయైనమాత్మానం భవానత్యన్తమోహితః।

అహంకారాభిభూతశ్చ భవతా మోహితం జగత్॥ ౧౯॥

అతరస్త్వం భ్రాన్తిభూతస్సృజ్య స్వాత్మభూతం మహేశ్వరమ్।

ఆరాధయాఽఽదరేణైవ సహ దేవైరుమాపతిమ్॥ ౨౦॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా మునయః శ్రీమాన్నన్దీ రాజ్కరవల్లభః।

అగమద్రథమారుహ్య శ్రీమత్కైలసపర్వతమ్॥ ౨౧॥

తతో విశ్వాధికం రుద్రం మహర్షిం సర్వసాక్షిణమ్।

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయో దేవాః పూజయామాసురాదరాత్॥ ౨౨॥

తథా లక్ష్మ్యాదయో దేవ్యస్తథాఽన్యే సర్వజన్తవః।

పూజయామాసురీశానం పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్॥ ౨౩॥

————ఇతి॥౧౬॥ అస్యాఽఽనన్దస్యేతి। 'ఏతస్యైవాఽఽనన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' ఇతి శ్రుతేః॥ ౧౭॥ అస్యైవాఽఽజ్ఞేతి। 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివీ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యాదిశ్రుతేః॥ ౧౮॥ అహంకారాభిభవో విష్ణోః ప్రాక్ప్రోతనోక్తః। అధునా తు నన్దినేతి న పౌనరుక్త్యమ్ ॥ ౧౯—౨౧॥ మహర్షిమితి। దర్శనాదృషిః। ఋషిర్దర్శనాదితి యాస్కః। తస్య మహత్త్వం సర్వజ్ఞత్వాత్॥ ౨౨॥ పురుషమితి। అన్తర్యామిత్వేన సర్వేషాం హృదయేఽవస్థానాత్పూర్షు శరీరేషు శేత ఇతి పురుషః। శ్రూయతే హి 'స వా అయం పురుషః సర్వాసు పూర్షు పురిశయః' ఇతి। కృష్ణపిఙ్గలమితి। కణ్ఠే కృష్ణః।

అథైషాం పురతః శ్రీమానమ్బికాపతిరీశ్వరః।

ఆవిర్బభూత సర్వజ్ఞః శంకరో వృషవాహనః॥ ౨౪॥

దృష్ట్వా తం బ్రహ్మవిష్ణ్వాఖ్యాః పశూనాం పతిమీశ్వరమ్।

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయః సర్వే ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥ ౨౫॥

శిరస్యఞ్జలిమాధాయ ప్రసన్నేన్ద్రియమానసాః।

అస్తువన్ముక్తిదం భక్త్యా ముక్తిదం భవభేషజమ్॥ ౨౬॥

దేవా ఊచుః —

నమస్తే దేవదేవేశ నమస్తే కరుణాలయ।

నమస్తే సర్వజన్తూనాం భుక్తిముక్తిఫలప్రద॥ ౨౭॥

నమస్తే సర్వలోకానాం సృష్టిస్థిత్యన్తకారణ।

నమస్తే భవభీతానాం భవభీతివిమర్దన॥ ౨౮॥

నమస్తే వేదవేదాన్తైరర్చనీయ ద్విజోత్తమః।

నమస్తే శూలహస్తాయ నమస్తే వహ్నిపాణయే॥ ౨౯॥

నమస్తే విశ్వనాథాయ నమస్తే విశ్వయోనయే।

నమస్తే నీలకణ్ఠాయ నమస్తే కృత్తివాససే॥ ౩౦॥

నమస్తే సోమరూపాయ నమస్తే సూర్యరూపిణే॥

నమస్తే వహ్నిరూపాయ నమస్తే జలరూపిణే॥ ౩౧॥

నమస్తే భూమిరూపాయ నమస్తే వాయుమూర్తయే।

లలాటే పిఙ్గలః 'పురుష కృష్ణపిఙ్గలమ్' ఇతి హి శ్రుతిః ॥ ౨౩ ॥ ౨౪ ॥ ౨౫॥ ౨౬॥ ౨౭॥ ౨౮॥ వేదవేదాన్తైరితి। వేదాన్తైః పారమార్థికేన రూపేణ జ్ఞాపనమర్చనం వేదైః స్తుత్యత్వేన చేష్టవ్యత్వేన వాఽభిధానమ్॥౨౯॥౩౦॥ నమస్తే సోమరూపయిత్యాదినాఽష్టమూర్తిత్వకథనమ్। ఆత్మరూపిణ ఇతి। ఆత్మా

నమస్తే వ్యోమరూపాయ నమస్తే హ్యాత్మరూపిణే॥ ౩౨॥

నమస్తే సత్యరూపాయ నమస్తేఽసత్యరూపిణే।

నమస్తే బోధరూపాయ నమస్తేఽబోధరూపిణే॥ ౩౩॥

నమస్తే సుఖరూపాయ నమస్తేఽయుఖరూపిణే।

నమస్తే పూర్ణరూపాయ నమస్తేఽపూర్ణరూపిణే॥ ౩౪॥

నమస్తే బ్రహ్మరూపాయ నమస్తేఽబహ్మరూపిణే।

నమస్తే జీవరూపాయ నమస్తేఽజీవరూపిణే॥ ౩౫॥

నమస్తే వ్యక్తరూపాయ నమస్తేఽవ్యక్తరూపిణి।

నమస్తే శబ్దరూపాయ నమస్తేఽశబ్దరూపిణే॥ ౩౬॥

నమస్తే స్పర్శరూపాయ నమస్తేఽస్పర్శరూపిణే।

నమస్తే రూపరూపాయ నమస్తేఽరూపరూపిణే॥ ౩౭॥

నమస్తే రసరూపాయ నమస్తేఽరసరూపిణే।

నమస్తే గన్ధరూపాయ నమస్తేఽగన్ధరూపిణే। ౩౮।

నమస్తే దేహరూపాయ నమస్తేఽదేహరూపిణే।

నమస్తే ప్రాణరూపాయ నమస్తేఽప్రాణరూపిణే॥ ౩౯॥

————యజమానః॥ ౩౧॥ ౩౨॥ నమస్తే సత్యరూపాయేత్యాదిభావాభావప్రపఞ్చస్య సమస్తస్య శివే పరికల్పితత్వాచ్ఛివ ఏవ తస్య పారమార్థికం రూపం రజతాదేరివ శుక్త్యాదీత్యర్థః। అసత్యరూపిణ ఇత్యాద్యకారప్రశ్లేషో ద్వితీయపాదేషు సర్వత్ర। సుఖరూపాయ పరమానన్దరూపాయ। పృణేరూపాయానన్తాయ॥౩౩॥౩౪॥ జీవరూపాయాఽఽత్మరూపాయ॥౩౫॥ సత్యజ్ఞానానన్దాత్మానన్తశబ్దా అనృతజడదుఃఖానాత్మాత్వాన్తవత్త్వదాసద్వారా బ్రహ్మ లక్షయన్తీతి హ్యుక్తం వ్యాసేన 'ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ఇత్యత్ర। తత్ర దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదనిరాసవాచినాఽనన్తశబ్దేన వస్తుకృతస్యాపి పరిచ్ఛేదస్య నిరాసాద్భావాభావావపి వస్తుతః పరమాత్మనో న

నమస్తే శ్రోత్రరూపాయ నమస్తేఽశ్రోత్రరూపిణే।

నమస్తే త్వక్స్వరూపాయ నమస్తేఽత్వక్స్వరూపిణే॥ ౪౦॥

నమస్తే దృష్టిరూపాయ నమస్తేదృష్టిరూపిణే।

నమస్తే రసనారూప నమస్తేఽరసనాత్మనే॥ ౪౧॥

నమస్తే ఘ్రాణరూపాయ నమస్తేఽఘ్రాణరూపిణే।

నమస్తే పాదరూపాయ నమస్తేఽపాదరూపిణే॥ ౪౨॥

నమస్తే పాణిరూపాయ నమస్తేఽపాణిరూపిణే।

నమస్తే వాక్స్వరూపాయ నమస్తేఽవాక్స్వరూపిణే॥ ४३॥

నమస్తే లిఙ్గరూపాయ నమస్తేఽలిఙ్గరూపిణి।

నమస్తే పాయురూపాయ నమస్తేఽపాయురూపిణే॥ ४४॥

నమస్తే చిత్తరూపాయ నమస్తేఽచిత్తరూపిణే।

నమస్తే మాతృరూపాయ నమస్తేఽమాతృరూపిణే॥४०९॥

నమస్తే మానరూపాయ నమస్తేఽమానరూపిణే।

నమస్తే మేయరూపాయ నమస్తేఽమేయరూపిణే॥ ४६॥

నమస్తే మితిరూపాయ నమస్తేఽమితిరూపిణే।

నమస్తే సర్వరూపాయ నమస్తేఽసర్వరూపిణే॥ ४२ ॥

రక్ష రక్ష మహాదేవ క్షమస్వ కరుణాలయ।

భక్తచిత్తసమాసీన బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మక॥ ४८॥

————పృథగిత్యభిప్రాయేణ వహుధా భావాభావరూపతామిధానమ్॥ ३६-४४॥
మాతృరూపాయేత్యాది మితిః ప్రమా తస్యాః కర్తా మాతా॥ ४९॥ కరణం మానమ్। విషయో మేయమ్। తద్రూపాయేత్యర్థః॥ ४६-४२॥ రక్ష రక్షేతి। అహమేవ జగత్కర్తేత్యాది యదుక్తం యచ్చాన్యైస్తథా ప్రతిపన్నం తమపరాధం క్షమస్వ తన్నిబన్ధనా

సూత ఉవాచ—

ఇతి బ్రహ్మాదయః స్తుత్వా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్।

భక్తిపారం గతా దేవా బభూవుః పరమేశ్వరే॥ ४९॥

దేవదేవో మహాదేవః సర్వభూతహితే రతః।

అనుగహ్యావశాన్దేవానమ్బికాపతిరీశ్వరః॥ ९०॥

ప్రనృత్య పరమం భావం స్వకం సమ్యక్ప్రదర్శయన్।

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిః సాకం శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం గతః॥ ౫౧॥

————దనర్థాచ్చ రక్ష। యతస్త్వం కరుణాలయ ఇత్యర్థః। “హృది హ్యయమాత్మా" ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇతి శ్రతిస్మృతిదర్శనాత్। సర్వేషాం చిత్తేషు యద్యప్యస్తి తథాఽపి భక్తచిత్తేషు విశేషత ఇత్యాహ—భక్తచిత్తేతి। బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకేతి। స బ్రహ్మా స శివః స హరిః ఇతి శ్రుతిః॥ ౪౮॥ భాక్తిపారమితి। ప్రియాతిశయవశాచ్చిత్తత్య విషయాన్తరవ్యావృత్తస్య తదేకనిష్ఠతాం భక్తేః పారమ్॥౪౯॥ అత ఏవ వ్యవహారాన్తరాక్షమత్మాహ—అవశానితి। ఈదృగ్దశోపలమ్భేన దేవాన్ముఖ్యాధికారిణో జ్ఞాత్వా పరతత్వవిషయం సాక్షాత్కారం తేషామన్వగ్రహీదిత్యాహ—అనుగృహ్యేతి। ఈదృశీ హి దశా సాక్షాత్కారాధికారకారణముక్తా పతఞ్జలినా— “విశేషదర్శిన ఆత్మభావభావనావినివృత్తిరితి'। భావో దేవాదివిషయా రతిః। యదాహుః—'రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారితయాఽర్జితా। భావః ప్రోక్త' ఇతి। స చేహ విషయస్య శివస్య పరమానన్దరూపత్వాత్తద్విషయః స్వయమపి పరమః। తం స్వాత్మని వర్తమానం పరమం భావమభినయేన విశదం దర్శయితుం దేవైః సహ నృత్యోచితం స్థానం శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం గత ఇత్యాహ—ప్రనృత్యేతి। యథా రత్యాదిస్థాపిభావకార్యస్య వర్ణనేనాభినయేన వా ప్రదర్శనం స రత్యాదిరభివ్యక్తఃసన్ శ్రఙ్గారాదిరసరూపతామాపద్యతే। ఉక్తం హి— వ్యక్తః స తైర్విభవాద్యైః స్థాయీ భావో రసః స్మృతః' ఇతి। ఏవం పరతత్వస్వరూపవిషయో భావోఽపి తత్కార్యేణాభినయేన విశదీభూతః ప్రకర్షేణ దృశ్యత ఇతి। ప్రదర్శయన్నితి లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః ఇతి హేతౌ శతృప్రయయః। నర్తనం ద్రష్టుమిచ్ఛయేతి సంబన్ధః॥ ౫౦॥ ౫౧॥ పరా-

తత్ర సర్వే సురా విప్రాః శ్రద్ధయా ద్రష్టుమిచ్ఛయా। `

అవర్తన్తాఖిలేశస్య నర్తనం భుక్తిముక్తిదమ్॥ ౫౨॥ `

భవన్తోఽపి మహాదేవప్రసాదాయ మునీశ్వరాః॥

పూజయధ్వం మహాభక్తయా మహాదేవం ఘృణానిధిమ్॥ ౫౩॥

ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠా నైమిశీయాస్తపోధనాః।

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ సూతమాత్మహితేరతమ్॥ ౫౪॥

జజ్ఞిరే దేవదేవోఽసౌ శంకరస్త్వమ్బికాపతిః।
పూజనీయ ఇతి శ్రీమాన్సర్వదా సర్వజన్తుభిః॥ ౫౫॥
తేషాం శిష్యాః ప్రశిష్యాశ్చ తథాఽన్యే సర్వజన్తవః।
మహాదేవః సదా సర్వైః పూజ్య ఇత్యేవ జజ్ఞిరే॥ ౫౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

నన్దీశ్వరవిష్ణుసంవాదేనేశ్వరప్రతిపాదనం నామ

తృతీయోఽధ్యాయః॥ 3॥

————పరపురషార్థైకసాధనత్వేనేచ్ఛా న పునరౌత్సుక్యమాత్రేణయయాహ— శ్రద్ధయేతి। భుక్తిముక్తిదమితి। భోగమేక్షసాధనోపదేశాప హాయమధ్యాయ ఆదావేవావతారితః॥ ౫౨॥ భవన్తోఽపోతి। పూజయధ్వమితి మధ్యమపురుషాక్షిప్తస్య యుష్మచ్ఛబ్దస్యాపినా। సంబన్ధ;। భవన్త ఇతి శత్రన్తమ్। యూయమపి దేవవద్భక్తిపరవశాః సన్తః పూజయధ్వమిత్యర్థః పూజ్య ఇత్యేవ జజ్ఞిర ఇతి ఫలాభిసంబన్ధవిరహ ఏవకారార్థః। తాదృశీ హి పూజా సాత్త్వికీ। ఉక్తం హి గీతాసు—"అఫలాకాఙ్క్షిభిర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే। యష్టవ్యమేవేతి మనః సమాధాయ స సాత్త్వికః' ఇతి। జజ్ఞిర ఇతి' అనుపసర్గాజ్జ్ఞః ఇత్యాత్మనేపదమ్॥ ౫3—౫౬॥

ఇతి శ్రీమాధవాచర్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డే నన్దీశ్వరవిష్ణుసంవాదేనేశ్చరప్రతిపాదనం నామ

తృతీయోఽధ్యాయః॥ 3॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

౪. ఇశ్వరపూజావిధానం దేవపూజాఫలం చ।

నైమిశీయా ఉచుః—

భగవన్దేవదేవస్య నీలకణ్ఠస్య శూలినః।
బ్రూహి పూజావిధిం విద్వన్కృపయా భుక్తిముక్తిదమ్॥ ౧॥

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యే పూజావిధిం విప్రాః శృణుధ్వం భుక్తిముక్తిదమ్।
శ్రుతిస్మృత్యుదితం కర్మ కృత్వా శ్రద్ధాపురఃసరమ్॥ ౨॥
స్నాత్వా శుద్ధే సమే దేశే గోమయేనోపలేపితే।
సమాసీనః సదా మౌనీ నిశ్వలోదఙ్ముఖః సుఖీ॥ 3॥

పూజ్యస్వరూపాపరిజ్ఞాన పూజాయా మన్దఫలత్వాదధ్యాయద్వయేన మునయస్తత్స్వరూపం జ్ఞాత్వా పూజాం జిజ్ఞాసన్తే—భగవన్దేవదవస్యేతి॥ ౧॥ కృతనిత్యనైమిత్తికస్యైవ పూజాధికార ఇత్యాహ—శ్రుతిస్మృతీతి। శ్రద్ధేతి। ఉక్తం గీతాసు—“అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్। అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ"' ఇతి॥ ౨॥ స్నాత్వేతి। స్మార్తకర్మాఙ్గత్వేన వారుణే స్నానం కృతవతాఽపి శివపూజాఙ్గత్వేన భస్మస్నానమపి కార్యమిత్యర్థః। అథ వా “ష్ణా శౌచే' ఇత్యతః స్నాత్వేతి పదం నిష్పన్నమ్। అతః పఞ్చసు శుద్ధీర్విధాయేత్యర్థః। ఆహ సోమశంభుః— 'ఇత్థమాత్మాశ్రయద్రవ్యమన్త్రాలిఙ్గవిశుద్ధిషు। కృతాసు దేవదేవస్య పూజనం నాన్యథా భవేత్” ఇతి॥ సదేతి యావద్పూజాకాలమిత్యర్థః।

నిశ్చలశ్చసావుదఙ్ముఖశ్చ। ఉదఙ్ముఖత్వం చోక్తం సోమశంభునా—'దేవదక్షిణదిగ్భాగే సంనివిష్టః సుఖాసనే। ఉత్తరస్థో వినీతాత్మా న్యస్తమన్త్రకరద్వయః ఇతి॥ ఉదఙ్ముఖత్వే కారణముక్తం జ్ఞానరత్నావల్యామ్— న ప్రాచ్యామగ్రతః శంభేర్నైత్రిరే యోషిదాశ్రయే। న ప్రతీచ్యాం యతః పృష్ఠం తస్మాద్దక్షం సమాశ్రయేత్ ఇతి॥ దక్షం దేవస్థ దక్షిణమాగమ్।

విచిత్రమాసనం తత్ర నిధాయ బ్రహ్మవిత్తమాః।

ఆగమేనైవ శాస్త్రేణ ప్రోక్తలక్షణలక్షితమ్॥ ౪॥

ఆదాయ శ్రద్ధయా విప్రాః శివలిఙ్గ సమాహితః।

తత్రైవాఽవాహ్య దేవేశం ప్రణవేన హృది స్థితమ్॥ ౫॥

———తంచాఽఽశ్రిత ఉత్తరాభిముఖ ఏవ భవతి॥౨॥ విచిత్రమితి।స్థిరలిఙ్గే ఆధారశక్త్యాదిశివాసనపర్యన్తైర్వివిధవ్యాప్తిభావనావిషయైశ్చిత్రమిత్యర్థః। చరలిఙ్గేతూక్తరూపం స్థిరాసనం స్నానార్థం [షడుత్థం] చలాసనం చ దత్త్వేత్యర్థః। ఆగమేనేతి నానాగమోపలక్షణమ్। లిఙ్గలక్షణముక్తం శ్రీకాలోత్తరాదిషు—'స్థిరాలిఙ్గే సదా కార్యం సిద్ధికామైః ప్రయత్నతః। భుక్తిముక్తిప్రదం పుంసాం చరలిఙ్గే శివార్చనమ్॥ సర్వత్ర సంస్థితః పూజ్యః సర్వాధారేషు సర్వదా। తథాఽపి లిఙ్గే భగవాన్ పూజాం గృహ్ణాతి ధూర్జటిః। అసంపూర్ణా కృతా పూజా మన్త్రద్రవ్యక్రియాగుణైః। తథాఽపి లిఙ్గే సంపూర్ణా పూజా భవతి షణ్ముఖ॥ లీయన్తే యత్ర భూతాని నిగచ్ఛన్తి యతః పునః। తేన లిఙ్గ పరం వ్యోమ నిష్కలః పరమః శివః॥ లిఙ్గ్యతే చిన్త్యతే యేన భావేన భగవాఞ్శివః। యోగిభిస్తత్త్రిధా లిఙ్గం వ్యక్తావ్యక్తోభయాత్మకమ్॥ వ్యక్తం తత్సకలం జ్ఞేయమవ్యత్కం నిష్కలం మతమ్। జ్ఞానజ్యోతిర్మయం లిఙ్గం వ్యక్తావ్యక్తమిదం స్మృతమ్॥ స్పాటికం త్రివిధం జ్ఞేయం సూర్యచన్ద్రానలాత్మకమ్। శ్వేతం రక్తం చ పీతం చ కృష్ణచ్ఛాయం ద్విజాస్త్రిషు॥ త్రిపఞ్చవారం యస్యైవ తులాసామ్యం న జాయతే। తదా బాణం సమాఖ్యాతం శేషం పాషాణసంభవమ్॥ నద్యాం వా ప్రక్షిపేద్భూయో యదా తదుపలక్ష్యతే। బాణలిఙ్గం తదా విద్ధి" ఇతి॥ తథా తత్రైవ మృన్మథాదేలిఙ్గానాముత్తరోత్తరోత్కర్షాభిధానప్రస్తావే। సంస్థాప్య బాణలిఙ్గం తు రతనాత్కోటిగుణం భవేత్। రసలిఙ్గే తతో బాణాత్ఫలం కోటిగుణం స్మృతమ్। కోగుణాన్ రసలిఙ్గస్య వక్తుం శక్నోతి శాంకరి। సిద్ధయోరసలిఙ్గేస్యురణిమాద్యాః సుసంస్థితాః ఇతి॥ 9॥ ప్రోక్తరక్షణలక్షితం శివలిఙ్గమాదాయ దీక్షాపురఃసరం పరిగృహ్య। ఆవాహ్యేతి। ఆవాహనం లిఙ్గేఽభివ్యక్త్యనుసంధానమ్। విసర్జనం తు నిజరూపేణావస్థానచిన్తనమ్। ఉక్తం హి—'

ఆవాహనమభివ్యక్తిర్వ్యక్త్యభావో విసర్జనమ్' ఇతి। ఆవాహనం తదాదిసంస్కారదశకోపలక్షణమ్। యథాఽఽదృరాగమవిదః—' ఆవాహనం స్థాపనం చ సాంనిధ్యం సంనిరోధనమ్। సకలీకారమ-

అర్ఘ్యం దత్వా మునిశ్రేష్ఠాః పూర్వోక్తేనైవ మన్త్రతః।

పాద్యమాచమనం చైవ పునః పూర్వోక్తమన్త్రతః॥ ౬॥

పునః స్నాప్య మహాదేవమాపోహిష్ఠాదిభిస్త్రిభిః।

తథా పురుషసూక్తేన శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణ చ॥ ౭॥

పునరాచమనం దత్త్వా ప్రతిష్ఠాప్యాఽఽసనే హరమ్।

దత్త్వా వస్త్రం మునిశ్రేష్ఠాః ప్రణవేన సమాహితః॥ ౮॥

ఉపవీతం పునర్దత్వా భూషణాని చ సాదరమ్।

గన్ధం పుష్పం తథా ధూపం దీపం చైవాఽఽదరేణ చ॥ ౯॥

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణైవ ప్రణవేన యుతేన చ।

హవిర్నివేద్య దేవాయ పానీయేన సహాఽఽదరాత్॥ ౧౦॥

పునరాచమనం దత్వా తామ్బూలం సోపదంశకమ్।

మాల్యం దత్త్వాఽనులేపం చ ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥౧౧॥

లౌకికైర్వైదికైః స్తోత్రైః స్తుత్వా హృది విసర్జయేత్।

ప్రణవేన మహాదేవం సర్వజ్ఞం సర్వకారణమ్॥ ౧౨॥

————మృతీకరణం చాథ పాద్యకమ్॥ తత ఆచమనం చార్ఘ్యం పుష్పం చ దశ సత్క్రియాః? ఇతి। ప్రణవేనేతి। తేన హి యత్కృతం తదశేషైర్మన్త్రైః కృతం భవతి। శ్రూయతే హి— యః ప్రణవమధీతే స సర్వమధీతే ” ఇతి। తథా ఏతద్వై యజ్ఞుస్త్రయీం విద్యాం ప్రత్యేషా వాగేతత్పరమపక్షరమ్ ” ఇతి॥ ౫॥పూర్వోక్తేనేతి। ప్రణవేన। మన్త్రతో మన్త్రేణ పఞ్చాక్షరేణ॥ ౬॥ పఞ్చాక్షరేణ చేతి। చకారాదన్యైరపి శతరుద్రియాదిభిః॥ ౭—౧౧॥ ప్రణవేన హృది విసర్జయేదితి హృది స్వప్రతిష్ఠితతయా శివమనుసందధ్యాదిత్యర్థః। హృదయం తస్య నియతం స్థానమ్। “ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి ఇతి స్మృతేః।

హృదయం తద్విజానీయాదిత్యారభ్య' తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవాస్థితః" 'స బహ్మా స శివః స హరిః సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమః స్వరాట్

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రసఖశ్చ సురతాః।

ఏవం దినే దినే దేవం పూజయేదమ్బికాపతిమ్॥ ౧౨॥

సంన్యాసీ దేవదేవేశం ప్రణవేనైవ పూజయేత్।

నమోన్తేన శివేనైవ స్రీణాం పూజా విధాయతే॥

విరక్తానాం చ శూద్రాణామేవం పూజా ప్రకీర్తితా॥ ౧౪॥

అన్యేషామపి సర్వేషాం నరాణాం మునిపుఙ్గవాః॥

పూజా దేవాలయం దృష్ట్వా ప్రణామస్తస్య కీర్తితః॥ ౧౫॥

ఏవం పూజా కృతా యేన సఫలం తస్య జీవితమ్॥ ౧౬॥

————ఇతి శ్రుతేశ్చ। ఇత్థం సంగ్రహేణ శివపూజావిధిరుక్తా। ఏతావతాఽప్యసౌ పూర్ణ ఏవ। బహ్వాల్పం వా స్వగృహ్యోక్తం యస్య యావత్ప్రకీర్తితమ్। తస్య తావతి శాస్త్రార్థే కృతే సర్వః కృతో భవేత్ ఇతిన్యాయాత్॥ ప్రపఞ్చస్తు పురాణాన్తరాదాగమాన్తరేభ్యశ్చోక్తోఽవిరుద్ధ ఉపసంహర్తవ్యః॥ ౧౨॥ ఉక్తపూజావిధావాశ్రమభేదేన మన్త్రవ్యవస్థామాహ— బ్రహ్మచారీతి॥ ౧౨౩॥ పఞ్చాక్షరపూజాయాం స్రీశూద్రాణాం విశేషమాహ—నమోన్తేనేతి॥ ౧౪॥ అన్యేషామితి సంకరజాతీనాం దేవాలయం దృష్ట్వా తస్య దేవాలయస్య ప్రణామ ఏవ పూజా ప్రకీర్తితా॥ పురాణాన్తరేషు స్త్రీశూద్రాదీనాం సర్వేషాం ప్రణవమాత్రం పరిత్యజ్యావశిష్టేన పశ్చాక్షరేణైవ పూజాఽభిహితా। యథాఽఽహ వసిష్ఠః—"బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థశ్చ భిక్షుకః। సదో నమః శివాయేతి శివమన్త్రం సమాశ్రయేత్॥ పఞ్చాక్షరః సప్రణవో ద్విజరాజ్ఞోర్విధీయతే। విటశూద్రజన్మనాం వాఽపి స్త్రీణాం నిర్బీజ ఏవ హి॥ సబీజః సస్వరః సౌమ్యో విప్రక్షత్రియయోర్ద్వయోః। నేతరేషామితీశానః స్వయమేవాఽఽహ శంకరః॥ దుర్వృత్తో వృత్తహీనో వా పతితోఽప్యన్త్యజోఽపి వా। జపేత్పఞ్చాక్షరీం విద్యాం జపేనైవాఽఽప్నుయాచ్ఛివమ్ ఇతి॥ శైవపురాణే శివోఽప్యాహ—'* సమన్త్రకం తు పతితో హ్యర్చయేద్యది పద్మజ। నారకీ స్యాన్న సన్దేహో మమ పఞ్చాక్షరం వినా॥ మయోక్తమేతద్ధి పురా పవిత్రం పఞ్చాక్షరం మన్త్రమిదం శివాయై। సాధారణం పద్మజ వేదసారం

మమాఽఽజ్ఞయా సర్వమిదం సురేశ ' ఇతి ॥ నన్దీశ్వరోఽపి—' శృణుష్వాతిరహస్యం తే వదామి మునిపూఙ్గవ।

పూజయా భుక్తిమాప్నోతి పూజయా ముక్తిమాప్నుయాత్।
పురా కశ్చిన్మహాపాపీ పుల్కసః పురుషాధమః ॥ ౧౭ ॥
బ్రాహ్మణానాం కులం హత్వా గవాం వేదవిదాం వరాః।
అపహృత్య ధనం మార్గే ప్రాణిహింసాపురఃసరమ్ ॥ ౧౮ ॥
స్వచ్ఛన్దం నిర్ఘృణో విప్రాశ్చచార పృథివీతలే।
తస్య మిత్రమభూత్కశ్చిద్బ్రాహ్మణో గణికాపతిః ॥ ౧౯ ॥
తస్మై దత్తం ధనం కించిత్పుల్కసేన ద్విజోత్తమాః।
స పునర్బ్రాహ్మణస్తుష్టో మతిం తస్మై ప్రదత్తవాన్ ॥ ౨౦ ॥

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సుబన్ధో మమ దుర్బుద్ధే త్వయా పాపాని నిర్ఘృణ।
కృతాని సర్వదా మూఢ త్వహో కిం తే ఫలిష్యతి ॥ ౨౧ ॥
ఇత్యేవం బహుధా విప్రః పుల్కసం ప్రత్యభాషత।
సోఽపి విప్రవచః శ్రుత్వా బహుశః పణ్డితోత్తమాః ॥ ౨౨ ॥

————————————హితాయ సర్వలోకానాం పతితానాం విశేషతః॥ సమన్త్రకం సకృద్వాఽపి పతితా పూజయేద్యది। నారకీ స్యాన్న సందేహః శైవపఞ్చాక్షరం వినా ఇతి॥ ఇత్థముక్తా పూజా। తత్ఫలమాహ—ఏవం పూజా కృతా యేనేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రాఽఽదరాతిశయార్థమాఖ్యాయికామాహ—పురా కశ్చిదిత్యాదినా। పుల్కసలక్షణమత్రైవ వక్ష్యతే— 'జాతః శూద్రేణ రాజన్యాం వైదేహాఖ్యః స పుల్కసః' ఇతి।

పుల్కసకృతపాపప్రపఞ్చవర్ణనం తాదృగపి దభ్రసభాదర్శనమాత్రాదేవ విముక్త ఇతి సభాదర్శనప్రభావోత్కర్షజ్ఞాపనాయ ॥ ౧౭—౧౯ ॥ మతిం తస్మే ప్రదత్తవానితి। దాతుం ప్రవృత్తవాన్। ఆదికర్మణి క్తవతుః। అన్యథా 'అచ ఉపసర్గాత్తః' ఇతి తత్వే ప్రత్తవానితి స్యాత్। ఆదికర్మణి తు 'ప్రదత్తం చాఽఽదికర్మణి' ఇతి క్తేన క్తవతోరప్యుపలక్షణాత్తత్వప్రతి షేధే దదాదేశ ఏవ భవతి। యది వా బ్రాహ్మణేన

పుల్కసం ప్రతి బుద్ధిదానం బహుశః కృతం తదలమ్। మతిదానస్య ప్రారమ్భమాత్రం

కాలేన మహతా దాన్తః పుల్కసః పురుషాధమః।

జన్మాన్తరసహస్రేషు కృతపుణ్యవశేన చ ॥౨౩॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్విప్రం పప్రచ్ఛ బ్రహ్మవిత్తమః।

పుల్కస ఉవాచ—

దేవ విప్ర సుబన్ధో మే మయా సర్వత్ర సర్వదా ॥ ౨౪ ॥

మహాఘోరాణి పాపాని కృతాని మమ నాయక।

కిం కరోమ్యహమద్యాస్మిల్లోకే మూఢోఽతినిర్ఘృణః ॥ ౨౫ ॥

తద్వదాతిభయావిష్టం మానసం మమ సంతతమ్।

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సాధు సాధు త్వయాఽద్యోక్తం తవ వక్ష్యే హితం శ్వణు ॥ ౨౬ ॥

పుణ్యక్షేత్రే మహాతీర్థే పురాణే బసుధాతలే।

మునిభిః సిద్ధగన్ధర్వైరమరైశ్చ సుసేవితే ॥ ౨౭ ॥

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే యత్ర ప్రనృత్యత్యమ్బికాపతిః।

తత్ర భక్తిపరో భూత్వా స్నాత్వా ప్రాతః సమాహితః ౨౮ ॥

దృష్ట్వా దభ్రసభాం దూరే ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్।

యోగినాం భోగినాం నృణాం దత్త్వా సర్వస్వమర్జితమ్॥౨౯॥

స్థానస్యాస్య భయే జాతే రక్షణం కురు యత్నతః।

సూత ఉవాచ—

ఏవం ద్విజోత్తమేనోక్తః పుల్కసః పురుషాధమః॥ ౩౦॥

తతోఽప్యతిశయితస్యాపరిమితస్య కర్తవ్యస్య సంభవాత్కృతస్యాఽఽరమ్భమాత్రత్వమిత్యాదికర్మాభిప్రాయః॥ ౨౦—౨౨॥ దాన్త ఇతి। దమ ఇన్ద్రియాణాం నిషిద్ధవ్యాపారోపరమః। విప్రజనితోపదేశేన జాతనిర్వేదే మనస్యుపరతే తదధీన-

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం పుణ్యం గతః శ్రద్ధాపురఃసరమ్।

బ్రాహ్మణోఽపి సహానేన శ్రద్ధయా మునిపుఙ్గవాః॥ ౩౧॥

ప్రాప్తవానేతదత్యన్తం శ్రద్ధయా స్థానముత్తమమ్।

పుల్కసః శ్రద్ధయా స్నాత్వా బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః॥ ౩౨॥

యోగిభ్యశ్చ తథాన్యేభ్యో దత్వా సర్వస్వమర్జితమ్।

శ్రీమద్దభ్రసభాం నిత్యం బ్రాహ్యణా వేదపారగాః॥ ౩౩॥

దూరే దృష్ట్వా నమస్కృత్వా పఞ్చక్రోశాద్బహిర్ద్విజాః।

ఉవాస సుచిరం కాలమేవం కృత్వా దినే దినే॥ ౩౪॥

ఏవం చిరగతే కాలే పుల్కసః పుణ్యగౌరవాత్।

స్థానసంరక్షణవ్యాజాత్తత్రైవ మరణం గతః॥ ౩౫॥

స పునర్మరణాదూర్ధ్వం భుక్త్వా భోగాననేకశః।

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురేశస్య ప్రసాదాదమ్బికాపతేః॥

అవాప పరమాం ముక్తిమవిఘ్నేన ద్విజోత్తమాః॥ ౩౬॥

బ్రాహ్మణోఽపి తథైవాస్మిన్స్థానే ప్రాతః సమాహితః॥

స్నానం కృత్వా మహాదేవమమ్బికాపతిమీశ్వరమ్।

పూజయామాస పూర్వోక్తప్రకారేణ మహేశ్వరమ్॥ ౩౭॥

————వ్యాపారాణి బాహ్యేన్ద్రియాణ్యపి తస్మాద్వ్యాపారాదుపారమన్నిత్యర్థః॥ ౨౩—౩౩॥
నమస్కృత్వేతి। నమ ఇతి శబ్దపరో నిర్దేశః। నమ ఇత్యేతత్పదప్రయోగం కృత్వేత్యర్థః।
నమస్కృత్యేతి తు పాఠేఽర్థపరస్య నమశ్శబ్దస్య గతిసమాసే “నమస్పురసోర్గత్యోః ఇతి
సత్వమ్। నమస్కృత్వేతి తు పాఠే "క్త్వాఽపి ఛన్దసీతి 'ల్యపోఽపవాదః క్త్వాదేశశ్ఛాన్దసః॥ ౩౪॥
స్థానసంరక్షణవ్యాజాదితి। వ్యాజశబ్దేన నిమిత్తమాత్రం లక్షితమ్। సంరక్షణాద్ధేతోరిత్యర్థః ॥
౩౫॥ ౩౬॥ బ్రాహ్మణోఽపీతి-

తస్యాపి బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠాః పూజయా పరమేశ్వరః।

శ్రీమద్భ్రసభానాథః ప్రదదౌ ముక్తిమీశ్వరః॥ ౩౯॥

బహవో వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా।

శివలిఙ్గార్చనం కృత్వా విముక్తా భవబన్ధనాత్॥ ౪౦॥

కేచిద్వారాణసీం గత్వాఽఽపూజ్య పూర్వోక్తవర్త్మనా।

మహాదేవం మహాత్మానం విముక్తా భవబన్ధనాత్॥ ౪౧॥

కేచిచ్ఛ్రీసోమనాథాఖ్యం కేచిత్కేదారమద్భుతమ్।

కేచిచ్ఛ్రీపర్వతం ముఖ్యం కేచిద్గోపర్వతం నరాః॥ ౪౨॥

కేచిద్దక్షిణకైలాసం కేచిదగ్నీశ్వరాభిధమ్।

కేచిచ్ఛ్రీహరతీర్థాఖ్యం కేచిదవృద్ధాచరాభిధమ్॥ ౪౩॥

కేచేద్వల్మీకమాశ్చర్యం కేచిద్ధాలాస్యసంజ్ఞితమ్।

కేచిద్రామేశ్వరం పుణ్యం కేచిత్కాన్తారమాదరాత్॥ ౪౪॥

ప్రాప్య పూర్వోక్తమార్గేణ శివం పూజ్య ద్విజోత్తమాః।

అనాయాసేన సంసారాద్విముక్తా వేదవిత్తమాః॥ ౪౫॥

కేచిత్స్వే స్వే గృహే దేవం సమారాధ్య యథాబలమ్।

పూర్వోక్తేనైవ మార్గేణ విముక్తా భవబన్ధనాత్॥ ౪౬॥

————గణికాపతిరపి బ్రాహ్మణః సభాదర్శనమాత్రేణ కృతప్రాయశ్చిత్త ఇతి పర్వోక్తప్రకారేణ ప్రణవేన పూజయామాసేత్యుక్తమ్॥ ౩౭—౪౦॥ క్షేత్రాణాం ప్రభావోత్కర్షతరతమభావసంభవేఽప్యుక్తపూజావిధానమాహాత్మ్యాన్నిరతిశయశ్రద్ధాపూర్వకాత్స మమేవ ఫలమపవర్గలక్షణం ప్రతిపన్నా ఇత్యాహ కైచిద్వారాణసీమితి। ఆపూజ్యేత్యాకారప్రశ్లేషః శివం పూజ్యేత్యసమాసేఽపి ల్యబగ్దేశఃఛాన్దసః॥ ౪౧—౪౫॥ యథాబలమితి। బలం సామర్థ్యమనతిక్రమ్య విద్యమానసామర్థ్యమవఞ్చయిత్వా। అత ఏవ గృహే శివం సమారాధ్య విముక్తాః। భవో జన్మ స ఏవ దుఃఖమయసంసారహేతుత్వాద్వన్ధనం జన్మాభావేహి

కేచిద్భోగేచ్ఛయా దేవం పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా।

శ్రదయాఽఽపూజ్య దేవేశం భుక్తవన్తో మహాసుఖమ్॥ ౪౭॥

కిమత్ర బహునోక్తేన శ్రూయతాం మునిపుఙ్గవాః।

పూజయా సర్వజన్తూనాం భోగమోక్షౌ చ నాన్యథా॥ ౪౮॥

తస్మాద్భవన్తోఽప్యమునా పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా।

పూజయధ్వం మహాదేవం భుక్తిముక్తిఫలప్రదమ్॥ ౪౯॥

ఇతి శ్రుతా మునిశ్రేష్ఠాః సూతం సర్వార్థసాగరమ్।

ప్రణమ్య పూజయామాసుః శంకరం శశిభూషణమ్। ౫౦॥

తేషాం పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ జ్ఞాతయః సుహృదో జనాః।

పూజయామాసురీశానం మునిభిస్తైః ప్రచోదితాః ॥ ౫౧ ॥

పూజయా సదృశం పుణ్యం నాస్తి లోకత్రయేష్వపి ।

పూజయైవ మహాదేవః శంకరః పరమేశ్వరః ॥

నీలకణ్ఠో విరూపాక్షః శివో నిత్యం ప్రసీదతి ॥ ౫౨ ॥

పూజితే దేవదేవేశే పురారే సర్వకారణే ॥ ౫౩ ॥

పూజితా దేవతాః సర్వా ఇతి వేదాన్తనిశ్చయః ।

దుఃఖాభావోఽపవర్గో భవతి । ఉక్తం హి గౌతమేన
దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గః' ఇతి ।
శాస్త్రజనితతత్త్వజ్ఞానాదహం మనుష్య ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయే
రాగాదిదోషాపాయాద్ధర్మాధర్మయోః ప్రవృత్త్యభావేన
తన్నిబన్ధనజన్మాభావాదాత్యన్తికదుఃఖనివృత్తిరూపోఽపవర్గో భవతీత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥
భోగేచ్ఛయతి కిమత్రేతి భోగాపవర్గసాధనం శివపూజేతి హ్యుక్తమ్ ॥౪౭—౪౮ ॥ తస్మాదితి ।
భవన్త ఇతి శత్రన్తమ్ । యూయమపి ప్రాగుక్తా ఇవ సన్తః పూజయధ్వమిత్యర్థః ॥ ౪౯—౫౧ ॥
పూజయైవేతి । యథాధికారం ప్రాగుక్తయా మానస్యా బాహ్యయా వా ॥ ౫౨ ॥ ౫౩ ॥ పూజితా
దేవతాః సర్వా ఇతి . వేదాన్త-

భోగం మోక్షం చ లభతే నాత్ర కార్యా విచారణా ॥ ౫౪ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

ఈశ్వరపూజావిధానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ ౪ ॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

౫. శాక్తిపూజావిధానమ్

నైమిశీయా ఊచుః—

భగవన్సర్వశాస్త్రార్థపరిజ్ఞానవతాం వర।
బ్రూహి పూజావిధిం శక్తేః పరాయాః సంగ్రహేణ తు॥ ౧॥

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యే పూజావిధిం శక్తేః పరాయా ఆస్తికోత్తమాః।
అత్యన్తశ్రద్ధయా సార్ధం శృణుధ్వం భుక్తిముక్తిదమ్॥ ౨॥

————నిశ్చయ ఇతి। ఉక్తం హ్యథర్వశిరసి శివేనైవ 'మాం యో వేద స సర్వాన్దేవాన్వేద' ఇతి॥౫౪॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ఈశ్వరపూజావిధానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

ఉక్తభోగాపవర్గలక్షణం ఫలం పరమేశ్వరః స్వశక్త్యైవ దాతుం శక్తో నాన్యథా। తదుక్తమ్ భోజేన "శక్తో యయా స శంభుర్భుక్తౌ ముక్తౌ చ పశుగణస్యాస్య తామేనాం చిద్రుపామాద్యాం

సర్వాత్మనాఽస్మి నతః ఇతి॥ అత ఉక్తశివపూజాఫలావాప్తయే అవశ్యాపేక్షితాం మునయః శక్తిపుజాం పృచ్ఛన్తి భగవన్సర్వశాస్త్రార్థేతి। అస్తి కాచిత్పరా శక్తిర్నామ యత్పూజథా శివపూజా ప్రోక్తఫలా భవతీతి సామాన్యతో జ్ఞాత్వా శక్తిస్వరూపతద్విభాగతత్పూజావిధీంశ్వ విశేషతో జిజ్ఞాసూనాం మునీనామయం ప్రశ్నః। దాహపాకప్రకాశాదివిషయాః శక్తయో వహ్న్యాదావప సన్తి। ఇయం తు శివస్య జగన్నిర్మాణాదివిషయేతి పరాయా ఇతి విశేషణమ్॥ ౧॥ అత్యన్తశ్రద్ధయేతి। శివపూజాయా జ్ఞాతత్వాత్త్పూసజ్గికీయం జిజ్ఞాసేతి మాభూత్। తత్పా-

పూజా శక్తేః పరాయాస్తు ద్వివిధా పరికీర్తితా।

బ్రాహ్యభ్యన్తరభేదేన బాహ్యా తు ద్వివిధా మతా॥ 3॥

వైదికీ తాన్త్రికీ చేతి ద్విజేన్ద్రాస్తాన్త్రికీ తు సా।

తాన్త్రికస్యేవ నాన్యస్య వైదికీ వేదికస్య హి॥ ४॥

ఇత్థం సమస్తదేవానాం పూజా విప్రా వ్యవస్థితా।

అవిజ్ఞాయాన్యథా పూజాం కుర్వన్పతతి మానవః॥ ౫॥

ఆసనావాహనే చార్ఘ్యం పాద్యమాచమనం తథా।

————ఫల్యస్య తదధీనత్వాదత్రాతిశయేన భవితవ్యమిత్యాశయ,। యథా దణ్డచక్రాదయః స్వరూపేణ తథా వ్యపదిశ్యమానా అపి కార్యఘటాదిప్రతియోగినిరూప్యేణ రూపేణ కారణానీత్యుచ్యన్తే ఏవం పరశివస్వరూపేణ తథోచ్యమానోఽపి కృత్యపఞ్చకలక్షణ శక్యేన నిరూప్యమాణః పరా శక్తిరిత్యుచ్యతే। ఉక్తం హి తస్య కృత్యపఞ్చకమ్। “పఞ్చవిధం తత్కృత్యం సృష్టిస్థితిసంహృతితిరోభావాః। తద్వదనుగ్రహకరణం ప్రోక్తం సతతోదితస్యాస్య” ఇతి। పరమార్థతస్తు సా చ శక్తిః శాక్తిమతః శివాదభిన్నైవేత్యాగమేషు బహుధా ప్రపఞ్చితమ్ 'పావకస్యోష్ణతేవేయముష్ణాంశోరివ దీధితిః। చన్ద్రస్య చన్ద్రికేవేయం శివస్య సహజా ధ్రువా' ఇత్యాదిభిః ॥౨॥ తత్పూజాయా అధికారిభేదేన వ్యవస్థాం దర్శయితుం విభాగమాహ పూజా శక్తేరిత్యాది॥3॥ తన్మూలస్మృతిపురాణాదిప్రతిపాదితా వైదికీ।తదనపేక్షయా శివప్రోక్తకామికాద్యగమప్రాతిపాదితప్రకారా తాన్తికీ। తత్ర తాన్త్రిక్యా అధికారివిశేషమాహ— తాన్త్రికస్యైవేతి।తన్త్రోదీరితకుణ్డమణ్డపాదిపురఃసరదీక్షాసంస్కృతస్యైవ న తద్రహితస్యేత్యర్థః। వైదికస్యేతి ; స్వగృహ్యోక్తసంస్కారసంస్కృతస్యైవేత్యర్థః॥ ४॥ న కేవలం శక్తేః। శివవిష్ణువినాయకాదీనామపి వైదికతాన్త్రికావిభాగేన

పూజాదిభేదస్తదధికారిభేదశ్చేత్యాహ—ఇత్థమితి। అధికారివిభాగాభిధానప్రయోజనమాహ—అవిజ్ఞాయేతి। స్వమార్గాతిక్రమో హి శ్రుత్యైవ నిన్దితః "'యో వై స్వాం దేవతామపి త్యజతే స స్వాయై దేవతాయై చ్యవతే న పరాం ప్రాప్నోతి పాపీయా-

స్నానం వాసోత్తరీయం చ భూషణాని చ సర్వశః॥ ౬॥

గన్ధపుష్పం తథా ధూపం దీపమన్నేన తర్పణమ్।

మాల్యానులేపనం చైవ నమస్కారం విసర్జనమ్॥౭॥ `

సర్వం మాతృకయా కుర్యాన్మాతృకా మన్త్రనాయికా।

మాతృకావ్యతిరేకేణ మన్త్రా నైవ హి సత్తమాః॥ ౮॥

మాతృకా చ త్రిధా స్థూలా సూక్ష్మా సూక్ష్మతరాఽపి చ।

గురూపదేశతో జ్ఞేయా నాన్యథా శాస్త్రకోటిభిః॥౯॥

న్భవతి" ఇతి। స్వాం దేవతామితి స్వోచితమార్గోపలక్షణమ్॥౫॥ తత్ర బాహ్యం పూజా మాహ—ఆసనావాహనే చార్ఘ్యమిత్యాది। ఇయం హి బాహ్యోపకరణసవ్యపేక్షత్వాద్బాహ్యా। వాసోత్తరీయమితి వాస ఇతి వస్త్రసోఽన్త్యలోపశ్ఛాన్దసః॥ ౬॥ ఉక్తోపచారజాతస్య శక్తిపూజామాత్రస్య పూజాఙ్గం మన్త్రమాహ సర్వం మాతృకయేతి। తయైవ కరణే కారణమాహ—మన్త్రనాయికేతి। తత ఏవోద్ధృత్య హి సర్వమన్త్రా నీయన్త ఇత్యర్థః। మాతృకావ్యతిరేకేణేతి। నహి మాతృకాయామననుప్రవిష్టమక్షరమస్తి న చానక్షరాత్మకో మన్త్రోఽప్యస్తి। అతో మాతృకయా కృతం సర్వైరేవ మన్త్రైః కృతం స్యాదత్యర్థః ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ ప్రథమమధ్యమోత్తమానామధికారిణాం స్వాధికారానుసారేణ మాతృకారూపపూజాకరణమిత్యభిప్రేత్య తస్యాస్త్రైరూప్యమాహ—మాతృకా చ త్రిధేతి। ప్రథమోఽధికారీ స్థులయా మాతృకయా పూజయేత్। మధ్యమః సూక్ష్మయా। ఉత్తమః సూక్ష్మతరయేతి విభాగః। స్థూలాదిరూపత్రయం చైవమవగన్తవ్యమ్। నియతకాలపరిపాకానాం హి ప్రాణికర్మణాం మధ్యే పరిపక్వానాముపభోగేన ప్రక్షయాదితరేషాం చాపరిపక్వానాం భాగాభావేన తదర్థాయాః సృష్టేరనుపయోగాత్ప్రాకృతప్రలయే గ్రస్తసమస్తప్రపఞ్చా మాయా స్వప్రతిష్ఠే నిష్కలే పరశివే విలీనా యావదవశిష్టకర్మపరిపాకం వర్తతే। ఉక్తం హి—"'ప్రలయే

వ్యాప్యతే తస్యాం చరాచరమిదం జగత్” ఇతి ॥ తథా—“జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే। తేజస్యాపః ప్రలీయతే తేజో వాయౌ ప్రలీయతే॥ వాయుః ప్రలీయతే వ్యోమ్ని తదవ్యక్తే ప్రలీయతే। అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మ నిష్కలే సంప్రలీయతే" ఇతి ॥ అవ్యక్తం మాయా తస్యాశ్చ సమ్యక్ప్రలయో నామ ముక్తావివ నాఽఽయన్తికో

నాశః। కింతు సుప్తౌ సతి మాయాగోచరప్రవృత్తీనామప్యభావాత్స్వప్రతిష్ఠపరమాత్మప్రకాశస్యాప్యత్యన్తనిర్వికల్పతయా తద్బలాద్భాసమానాయా అప్యప్రాతిభాతప్రాయత్వం న పునరనవభానమేవ ప్రతిభాసమాత్రశరీరస్య హి మిథ్యావస్తునోఽనవభానే సత్యభావ ఏవ స్యా దితి న చాభావ ఏవాస్తు। ఉత్తరసర్గానుపపత్తిప్రసఙ్గాదితి। అవశిష్టైః ప్రాణికర్మభిశ్చ తస్యాం మాయాయాం విలీయైవ క్రమేణ ప్రాప్తపరిపాకైః స్వఫలప్రదానాయ పరమేశ్వరస్య సిసృక్షాత్మికా మాయావృత్తిర్జన్యతే । సైషా మాయావ స్థేక్షణకామతపోవిచికీర్షాదిశబ్దైరభిధీయతే। తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి ఛాన్దోగ్యే 'స ఐక్షత లోకాన్ను సృజా' ఇత్యైతరేయకే । సోఽకామపత బహు స్యాం ప్రజాయేయ' ఇత్తి తైత్తిరీయకే। 'తపసా చీయతే బ్రహ్మ' ఇతి ముణ్డకే। “విచికీర్షుర్ఘనీభూతా క్వచిదభ్యేతి బిన్దుతామ్” ఇతి ప్రపఞ్చసారే। అపరిపక్వకర్మాభేదాద్ఘనీభావస్తదర్థవ్యాపారో విచికీర్షా। పరిపక్వకర్మాకారపరిణతమాయావిశిష్టం బిన్దుస్తదిదమవిభాగావస్థ- మవ్యక్తముచ్యతే। అత ఏవం తస్యోత్పత్తిః స్మర్యతే—'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ' ఇతి। స ఏవ జగదఙ్కురాకారోఽధ్యాత్మం చాఽఽధారాదావాభివ్యజ్యమానః కుణ్డల్యాదిశబ్దైరుచ్యతే । యదాహుః—“శక్తిః కుణ్డలినీతి విశ్వజననవ్యాపారబద్ధోద్ధమాం జ్ఞాత్వేర్త్థం న పునర్విశన్తి జననీగర్భేఽర్భకత్వం నరాః” ఇతి । “ కుణ్డలీ సర్వథా జ్ఞేయా సుషుమ్నాన్తర్గతైవ సా” ఇతి । బిన్దోః కాలక్రమేణ చిదాచిదంశబిభాగాత్ త్రైవిధ్యం తత్రైవోక్తమ—' కాలేన విద్యమానస్తు స బిన్దుర్భవతి త్రిధా ॥ స్థూలసుక్ష్మపరత్వేన తస్య త్రైవిధ్యమిష్యతే । స బిన్దునాదబీజత్వభేదేన చ నిగద్యతే' ఇతి ॥ అచిదంశః స్థూలో బీజమ్। చిదచిన్మిశ్రః సూక్ష్మో నాదః। స ఏవ పురుషశ్చిదంశః పరో బిన్దుః స ఏవేశ్వరః । తస్య చ త్రిధా విభాగసమయే శబ్దబ్రహ్మపరనామధేయస్య రవస్యోత్పత్తిరుక్తా—' బిన్దోస్తస్మాద్భిద్యమానాద్రవో వ్యక్తాత్మకో' భవేత్ । స రవః శ్రుతిసంపన్నైః శబ్దబ్రహ్మేతి గీయతే' ఇతి ॥ స ఏవ శబ్దబ్రహ్మాత్మకో రవో జగదుపాదానం బిన్దుతాదాత్మ్యేన సర్వగతోఽపి ప్రాణినాం మూలాధారేఽభివ్యజ్యత ఇత్యుక్తమ్—" స తు సర్వత్ర సంస్యూతో మూలే వ్యక్తస్తథా పునః । ఆవిర్భవతి దేహేషు ప్రాణినామర్థవిస్తృతః” ఇతి ॥ దేహేష్వితి మూలాధారప్రదేశ తస్యా-

అథామ్భ్యన్తరపూజాయామధికారో భవేద్యది।

త్యక్త్వా బాహ్యామిమాం పూజామాశ్రయేదపరాం బుధః॥౧౦॥`

పూజా యాऽభ్యన్తరా సాऽపి ద్వివిధా పరికీర్తితా।

సాధారా చ నిరాధారా నిరాధారా మహత్తరా॥౧౧॥

నుస్యూతస్య రవస్య సంస్థితపవనబలేనాభివ్యక్తిరావిర్భావః। తత్ర హి పవనస్యోత్పత్తిరుక్తా "దహేऽపరే మూలాధారేऽస్మిన్సముద్యతి సమీరణః" ఇతి। జ్ఞాతమర్థం వివక్షోః పురుషస్యేచ్ఛయా జాతేన ప్రయత్నేన మూలాధారస్థః పవనః సంస్కృత స్తేన పవనేన సర్వత్ర స్థితం శబ్దబ్రహ్మ తత్రాభివ్యజ్యతే। తదభివ్యక్తం శబ్దబ్రహ్మ కారణబిన్ద్వాత్మకం స్వప్రతిష్ఠతయా నిస్పన్దం సత్పరా వాగిత్యుచ్యతే। తదేవ నాభిపర్యన్తమాగచ్ఛతా తేన వాయునాऽభివ్యక్తం విమశేరూపేణ మనసా యుక్తం సామాన్యస్పన్దప్రకాశరూపిణీ కార్యబిన్దుతత్త్వాత్మికాऽధిదైవమీశ్వరరూపా పశ్యన్తీ వాగిత్యుచ్యతే। తదేవ శబ్దబ్రహ్మ తేనైవ వాయునా హృదయపర్యన్తమభివ్యజ్యమానం నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా యుక్తం విశేషస్పన్దరూపనాదబిన్దుమప్యధిదైవతం హిరణ్యగర్భరూపా మధ్యమా వాగిత్యుచ్యతే। తదేవాऽऽస్యపర్యన్తం తేనైవ వాయునా కణ్ఠాదిస్థానేష్వభివ్యజ్యమానమకారాదిక్షకారాన్తవర్ణమాలారూపం పరశ్రోత్రగ్రహణయోగ్యం బీజాత్మకమధిదైవం విరాడ్రూపం వైఖరీ వాగిత్యుచ్యతే। తదుక్తమాచార్యైః 'మూలాధారాత్ప్రథమముదితో యస్తు భావః పరాఖ్యః పశ్చాత్పశ్యన్త్యథ హృదయగో బుద్ధియుఙ్మధ్యమాఖ్యః । వక్త్రే వైఖయర్థ రురుదిషోరస్య జన్తోః సుషుమ్నాం బద్ధస్తస్మాద్భవతి పవనః ప్రేరితో వర్ణసంజ్ఞః' ఇతి॥ తత్ర వైఖరీ స్థూలా మాతృకా సా ప్రథమాధికారిణః పూజోపకరణమ్। మధ్యమా సూక్ష్మా మాతృకా మధ్యమాధికారిణః పూజోపకరణమ। కారణకార్యబిన్ద్వాత్మికా పరా పశ్యన్తీరూపా సృక్ష్మతరా మాతృకోత్తమాధికారిణః పూజోపకరణమ్। మాతృకాత్రైవిధ్యం సర్వమన్త్రోపలక్షణమ్। అతశ్చ సర్వమన్త్రా ఉక్తరీత్యా స్థూలసూక్ష్మసృక్ష్మతరరూపాః ప్రథమమధ్యమోత్తమాధికారివిషయా ఇత్యర్థః। బహువక్తవ్యశ్చాయమర్థః। కించిత్తు ప్రకృతోపయోగోదావిష్కృతమితి। గురూపదేశత ఇతి। ఉపదేశమన్తరేణ శాస్త్రైర్దురాధిగమత్వాత్తథైవ చ ఫలతిశయత్వాచ్చేత్యర్థః॥౯॥ ప్రథమమభిధానాద్బాహ్యపూజైవ ముఖ్యా ఇతరా జఘన్యేతి భ్రమనిరాసాయ సులభత్వానిమిత్త బాహ్యాయాః ప్రథమమభిధానమ్। ఉత్తమా త్వితరైవే-

సాధారా యాతు సాధారే నిరాధారా తు సంవిది।

ఆధారే వర్ణసఙ్క్లృప్తవిగ్రహే పరమేశ్వరీమ్॥ ౧౨॥

ఆరాధయేదతిప్రీత్యా గురుణోక్తేన వర్త్మనా।

యా పూజా సంవిది ప్రోక్తా సా తు తస్యాం మనోలయః॥౧౩॥

సంవిదేవ పరా శక్తిర్నేతరా పరమార్థతః।

అతః సంవిది తాం నిత్యం పూజయేన్మునిసత్తమాః॥ ౧౪॥

సంవిద్రుపాతిరేకేణ యత్కించిత్ప్రతిభాసతే।

స హి సంసార ఆఖ్యాతః సర్వేషామాత్మనామపి॥ ౧౫॥

————త్యాహ—అథాభ్యన్తరేతి। పూజాస్వరూపస్య శాస్త్రతః సమ్యక్పరిజ్ఞానం చిత్తస్యైకాగ్రతా వాఽధికారః॥ ౧౦॥ మనసా పరికల్పితమూర్తావాధారే సచ్చిదానన్దైకరసస్య శివస్యాఽఽవాహనాద్యాత్మికా యాసా సాధరేత్యాహ-సాధారేతి।ఆధారకల్పితమన్త్రేణ సాక్షాత్తస్యైవానుసంధానం నిరాధారా। అత ఏవ మహత్తరేత్యుక్తమ్॥ ౧౧॥ కాల్పేతాధారస్వరూపమాహ—ఆధార ఇతి। మృలాధారముఖోధ్గతబిసతన్తునిభప్రభాప్రభావితసుధియాధారవిస్తృతలిపిజాతాహితముఖకరచరణాదికాయాం ముద్రాక్షమాలాఽమృతకలశపుస్తకహస్తాయాం మూర్తౌ సంవిద్యావాహనాదిభిరారాధయేదిత్యర్థః। సా తు తస్యామితి తు శబ్దేనాఽఽధారవన్మానసోపచారకల్పనాయా అపి విరహలక్షణం వైలక్షణ్యమాహ। కిం తర్హ్యస్యాః పూజాయా రూపమిత్యత ఆహ—తస్యాం మనోలయ ఇతి। విషయాన్తరవ్యావృత్త్యా తదేక విషయచిత్తప్రవాహానువృత్తిరిత్యర్థః॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కథమస్యా నిరాధారతేతి చేత్పూజ్యతదధిష్ఠానయోరాత్యన్తికాద్భేదవిరహాదివత్యాహ—సంవిదేవేతి। శక్తిస్వరూపం తు 'వక్షే పూజావిధిం శక్తేః పరయాః' ఇత్యత్రోక్తమ్। శక్తిశక్తిమద్భేదవ్యవహారో—ఽప్యౌపాధికాదేవ భేదాన్న వాస్తవాదిత్యాహ—నేతరేతి। అత ఏవ అతః సంవిది తాం నిత్యమిత్యపి భేదవ్యవహార ఆధారాన్తరవిరహనిబన్ధన ఏవేతి। 'స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని' ఇతివత్॥ ౧౪॥ ఉక్తే నిరాధారాయా మహత్త్వే సంసారసాగరోత్తారణ హేతుత్వకారణమాహ—సంవిద్రుపాతిరేకేణేతి।

సాధారాయామివపూజ్యపూజాధికరణపుజకపూజోపకరణాదిప్రపంచక్షణసంసారసముల్లాసవిర హోత్సం-

అతః సంసారనాశాయ సాక్షిణీమాత్మరూపిణీమ్। `

ఆరాధయేత్పరాం శక్తిం ప్రపంచోల్లాసవర్జితామ్॥ ౧౬॥ `

సంవిద్వాచకశబ్దేన సంవిద్రూపామనాకులః।

అర్చయేదాదరేణైవ శివామాదౌ మహామతిః॥ ౧౭॥

పునః సమస్తముత్సృజ్య స్వపూర్ణాం పరసంవిదమ్।

సారనాశహేతుత్వేనేయ' మహత్తరేత్యర్థః॥ ౧౫॥ సాక్షిణామితి। సాక్ష్యప్రపఞ్చోల్లాసవిరహేఽపి సాక్షిత్వం స్వరూపాపరోక్షాభిప్రాయం తదుల్లాససమయభావి వా తద్విరహదశాయామసదప్యుపలక్షణత్వేనోపాదీయతే॥ ౧౬॥ నిరస్తసమస్తోపాధౌ నిర్వికల్పికాయాం సంవిది చిత్తమవతారయితుముపాయక్రమమాహ— సంవిద్వాచకేతి। సంవిద్వాచకశబ్దాః ప్రణవహృల్లేఖాదిమన్త్రాః। ప్రణవో హ్యకారోకారమకారైర్జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిసాక్షిణీం బిన్దునాదశక్తిశాన్తైశ్చ తురీయతురీయః తీతశక్తిశాన్తాత్మికాం సంవిదం ప్రతిపాదయన్నిష్ప్రపఞ్చసంవిది పర్యవస్యతి। ఏవం హృల్లేఖామన్త్రోఽపి హకారరేఫేకారబిన్దునాదశక్తి- శాన్తలక్షణైః సప్తభిర్భాగైరితి। అనయోశ్చైతే భాగా ఆగమే ప్రదశితా— అకారశ్చాప్యుకారశ్చ మకరో బిన్దురేవ చ। నాదః శక్తిశ్చ శాన్తశ్చ తారభేదాః ప్రకీర్తితాః॥ హకారో రేఫ ఈకారో బిన్దునాదౌ తథైవ చ। శక్తిశాన్తౌ చ సంప్రోక్తాః శక్తేర్భేదాస్తు సప్తధా ఇతి॥ సంవిద్రుపామితి। సంవిదేవ హి హృల్లేఖమన్త్రప్రతిపాద్య। దేవతోక్తా 'బోధస్వరూపవాచీ సంవిత్త్రైవ దేవతా గురుభిః ఇతి। ప్రణవస్య తు సంవిద్వాచకతా సకలశ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాసైరుద్ఘోష్యత ఏవ। అత ఆదౌ ప్రథమావస్థాయాం విక్షేపకవిషయవ్యావృత్తేన చేతసా యథోక్తమన్త్రరూపైః సంవిద్వాచకశబ్దైర్నిర్వికల్పయా సంవిద్యవతరేదిత్యర్థః॥ ౧౭॥ అత్ర యోగే నిష్ణాతస్యానన్తరకక్షామాహ—పునఃసమస్తప్తమితి పాదత్రయేణ। ఆలమ్బనమాత్రపరిత్యాగేన జాగరాదిక్రమపరిత్యాగేన చ పరమాయామేవ సంవిది ప్రత్యయయావృత్తి ంకృత్వేత్యర్థః। తృతీయాం కశ్చామాహ—పునస్తచ్చ విసర్జయేదితి। ఇత్థమనుసంధానేన సాక్షాత్కృతపరసంవిత్సరూపఃస్వయం తదాత్మా

భూత్వా ధ్యానధ్యాతృధ్యేయావిభాగానుసంధానమపి పరిత్యజేదిత్యర్థః। ద్వితీయకక్షాయాం హి ప్రత్యయా అప్యనుసంధీయన్తే ఇహ తు స్వరూపతః సతోఽపి తాననుసంధాయ ప్రత్యేతవ్యమేవానుసంధీయత ఇత్యేతావానేవ విశేషః। ప్రత్యయస్వరూ-

స్వాత్మనైవానుసంధాయ పునస్తచ్చ విసర్జయేత్॥ ౧౮॥

స్వానుభూత్యా స్వయం సాక్షాత్స్వాత్మభూతాం మహేశ్వరీమ్।

పూజయేదాదరేణైవ పూజా సా పురుషార్థదా॥ ౧౯॥

పూజావిధిర్మయా శక్తేః ప్రోక్తో వేదైకదర్శితః।

పూజయధ్వం భవన్తోఽపి ముదా తాముక్తవర్త్మనా॥ ౨౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

శక్తిపూజావిధిర్నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

————పస్యాప్యభావే తు సుషుప్తితః సమాధేరవిశేషాపాతః॥ ౧౮ ॥ పరిత్యజ్య కథం తిష్ఠేదిత్యత ఆహ— స్వానుభూత్యేతి। ప్రత్యశనామప్యనవభాసే పరానన్దైకరసస్వప్రకాశసంవిదాత్మనా స్వయమపరోక్షతయాఽవభాసమానోఽవతిష్ఠత ఇతి। ఇయం హి సంవిదః పరమా పూజా। ఏషా చ సకలసంసారకారణావిద్యానిరాసేన యావదారమ్భకకర్మసంస్కారానువృత్తిస్తావజ్జీవన్ముక్తిలక్షణం తన్నివృత్తి పరకవైలక్షణం చ పురుషార్థం దదాతీత్యర్థః॥ ౧౯॥ పూజావిధిరితి। వేదైకదార్శిత ఇతి। శ్వేతాశ్వతరే ధ్యానయోగస్యైవ పరశక్తిసాక్షాత్కారహేతుతోక్తా 'తే ధ్యానయోగానుగతః అపశ్యన్దేవాత్మశక్తి స్వగుణైర్నిగూఢామ్ ఇతి। ఏకో ముఖ్యః కేవలో వా సందార్శితః । వైదేనైకేన దర్శిత ఇతి విగ్రహే పూర్వకాలైకర్వజరత్పుగణనవకేవలాః సమానాధికరణేన' ఇతి ప్రథమానిర్దేశాదేకశబ్దస్యైవ పూర్వనిపాత ఏకవేదదర్శిత ఇతి స్యాత్। పూజయధ్వమితిమధ్యమపురుషేణాఽఽక్షిప్తస్య యుష్మచ్ఛబ్దస్యాపినాఽన్వయః। భవన్త ఇతి తు ప్రథమానిర్దేశే శత్రన్తమ్। యుయమపి తాం సంవిదముక్తవర్త్మనా తద్రూపాః సన్తోఽలభ్యలాభనిబన్ధనయా ముదోపేతాః పూజయధ్వమిత్యర్థః॥ ౨౦॥

ఇతి శ్రీమాధవాచర్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డే శాక్తిపూజావిధానం

నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ॥ ౫ ॥

షష్ఠోఽధ్యాయః ।

౬. శివభక్తపూజావిధిః ।

నేమిశీయా ఊచుః—

భగవన్ శివభక్తస్య కథం పూజా ప్రకీర్తితా ।
ఫలం చ కీదృశం ప్రోక్తం పూజాయాస్తద్వదాఽదరాత్ ॥ ౧ ॥

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యే పూజావిధిం విప్రాః శివభక్తస్య సాదరమ్ ।
శృణుధ్వం శ్రద్ధయోపేతాః కురుధ్వం యత్నతః సదా ॥ ౨ ॥
యేన కేన ప్రకారేణ శివభక్తస్య జాయతే ।

మనస్తృప్తిస్తథా కుర్యాత్పూజా సైవ మయోదితా॥ ३॥

శుద్ధతోయం సమాదాయ శివభక్తస్య సాదరమ్।

పాదౌ ప్రక్షాలయేత్సాఽపి పూజా విప్రా గరీయసీ॥ ४॥

తైలాభ్యఙ్గం తథా పూజాం ప్రవదన్తి మనీషిణః।

గాత్రమర్దనమప్యస్య శివభక్తస్య సువ్రతాః॥ ५॥

వేదేన ముఖ్యతయా దర్శితసంవిత్పూజావిధౌ యే న సమర్థాస్తేషామపి తత్సామర్థ్యప్రాప్తిరనాయాసేన తత్ఫలప్రాప్తిశ్చ యయా శివభక్తపూజయా భవతి సా కీదృశీతి మునయః పృచ్ఛన్తి—భగవన్నితి। అష్టవిధా భక్తిస్తన్మధ్యేఽపి శివభక్తపూజైవ ప్రథమత ఉక్తా శివపురాణే— మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనమ్। స్వయమప్యర్చనం భక్త్యా మదర్థం చాఙ్గచేష్టితమ్॥ మత్కథాశ్రవణే భక్తిః స్వరనేత్రాఙ్గవిక్రియా। మన్నామకీర్తనం నిత్యం యశ్చ మాముపజీవతి ” ఇతి॥ १॥ అల్పేన సుకరేణోపాయేన పరమపురుషార్థః కథం సిధ్యేదిత్యనాశ్వాసాత్తచ్ఛ్రవణే కరణే వాఽనాదరో న విధేయ ఇత్యాహ—శృణుధ్వమితి॥ २॥ సంగ్రహేణ పూజామాహ— యేన కేనేతి॥ ३॥ ప్రపఞ్చయతి—శుద్ధమిత్యాదినా। ४—८॥ సంగ్రహ-

అన్నపానప్రదానం చ ప్రోక్తా పూజా గరీయసీ।

అర్థదానం చ పూజా స్యాద్వస్త్రదానమపి ద్విజాః॥ ६॥

స్రక్చన్దనాదిదానం చ వనితాదానమేవ చ।

భూమిదానం చ గోదానం తిలదానమపి ద్విజాః॥ ७॥

జలపాత్రప్రదానం చ గృహదానం తథైవ చ।

తాలవృన్తప్రదానం చ పాత్రదానం తథైవ చ॥

ఛత్రపాదుకయోర్దానం శయ్యాదానం తథైవ చ।

శివభక్తస్య పూజేతి ప్రవదన్తి విపశ్చితః॥ ౯॥

పురా కశ్చిద్ద్విజా వైశ్యః సమృద్ధోఽభూన్మహీతలే।

తస్య పుత్రాః సముత్పన్నాశ్చత్వారో వేదవిత్తమాః ! ౧౦॥

తేషాం జ్యేష్ఠతమః పుత్రః సత్యవాదీ మహాధనః।

సర్వభూతానుకమ్పీ చ బ్రహ్మచర్యపరాయణః॥ ౧౧॥

శివభక్తః సదా విప్రాః ప్రసన్నో నియతాశనః।

జన్మమృత్యుభయాక్రాన్తస్త్వరమాణో విముక్తయే॥ ౧౨॥

శ్రీమద్వారాణసీమేత్య బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిసేవితామ్।

స్వధనం శివభక్తేభ్యః ప్రదత్త్వా శ్రద్ధయా సహ॥ ౧౩॥

పూజయా శివభక్తానాం విముక్తః కర్మబన్ధనాత్।

————వివరణాభ్యామభిహితాయాం పూజాయామాశ్వాసాతిశయజననాయ పురావృత్తాన్యుదాహరతి—పురా కశ్చిదిత్యాద్యధ్యాయశేషేణ॥ ౧౦ ॥ సత్యదయాబ్రహ్మచర్యైరేవ శివభక్తిర్లభ్యేత్యాాహ—సత్యవాదీతి॥ ౧౧॥ తత్రప్రసాదవతామేవ సకలప్రాణిసాధారణావపి జన్మమృత్యూ భయహేతుత్వేన భాసేతే ఇయాహ—జన్మమృత్యుభయేతి। శ్రూయతే హి—వివేకినం నాచికేతసం ప్రతి సంతుష్టస్య మృత్యోర్వచనమ్—'న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యన్తం విత్తమోహేన మూఢమ్। అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః

ద్వితీయో వైశ్యపుత్రస్తు ధనికోఽతీవ సువ్రతాః॥ ౧౪॥

సోమనాథం మహాస్థానం సర్వకామఫలప్రదమ్।

సమాగత్య సహ స్వస్య భార్యయా వేదవిత్తమాః॥ ౧౫॥

సర్వస్వం శివభక్తేభ్యః ప్రదత్వా శ్రద్ధయా సహ।

పూజయా శివభక్తానాం తథా ముక్తిమవాప్తవాన్॥ ౧౬॥

పుత్రస్తృతీయో వైశ్యస్య ప్రోజ్ఝితాశేషబాన్ధవః।
అన్యాయేనైవ మార్గేణ వర్తమానశ్చిరం ద్విజాః॥ ౧౭॥
మహాధనపతిర్భూత్వా పూర్వపుణ్యబలేన సః।
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం పుణ్యం సమాగత్య ద్విజోత్తమాః॥ ౧౮॥
అన్న పానం తథా వస్త్రం చన్దనం పుష్పమేవ చ।
తామ్బూలం శివభక్తేభ్యః ప్రదత్త్వా శ్రద్ధయా సహ॥ ౧౯॥
సంవత్సరత్రయం కృత్వా పూజామేవం ద్విజోత్తమాః।
పూజయా శివభక్తానాం విముక్తః కర్మబన్ధనాత్॥ ౨౦॥
వైశ్యపుత్రశ్చతుర్థోఽపి బ్రాహ్మణానవిచారతః।
హత్వా సర్వధనం తేషాం సమాదాయ మునీశ్వరాః॥ ౨౧॥
విటానాం చ నటానాం చ గాయకానాం తథైవ చ।
మూర్ఖాణామపి దత్వా స సదా వేశ్యాపరోఽభవత్॥ ౨౨॥
స పునః సర్వరోగార్తో గృహీతో బ్రహ్మరక్షసా।
ఏవం చిరగతే కాలే పితా తస్య మహాధనః॥ ౨౩॥
పుత్ర స్నే హేన సంతప్తః సత్వరం ద్విజపుఙ్గవమ్।
సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞం సమాగత్య మునీశ్వరాః॥ ౨౪॥

———పునర్వశమాపద్యతే మే ఇతి॥ ౧౨-౧౮॥ ప్రదత్త్వేతి సంజ్ఞాపూర్వకస్య బిధే-

ప్రణమ్య దణ్డవద్విప్రం దత్వా తస్మై మహాధనమ్।
పునర్విజ్ఞాపయామాస పుత్రవృత్తమశేషతః॥ ౨౫॥
శ్రుత్వా వృత్తం ద్విజస్తస్య బ్రాహ్మణైః పణ్డితోత్తమైః।
విచార్య సుచిరం కాలం వినిశ్చిత్యాబ్రవీద్ద్విజాః॥౨౬॥

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

శ్రీమద్వృద్ధాచలం నామ స్థానం సర్వనిషేవితమ్।
సర్వోపద్రవనాశాయ శంకరేణ వినిర్మితమ్॥ ౨౭॥
బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిర్నిత్యం సేవితం సర్వదాऽऽదరాత్।
నరాణాం దర్శనాదేవ వత్సరాద్భుక్తిముక్తిదమ్॥ ౨౮॥
అల్పదానేన సర్వేషాం మహాదానఫలప్రదమ్।
బ్రహ్మహత్యాసురాపానస్వర్ణస్తేయాదినాశనమ్॥ ౨౯॥
అగస్త్యేన చ రక్షార్థం లోకానాం పూజితం పురా।
మణిముక్తానదీతీరే సర్వతీర్థసమావృతే॥ ౩౦॥
అస్తి తత్సహపుత్రేణ సమాగత్య మమ ప్రియ।
నద్యామస్యాం స్వపుత్రేణ సహ స్నాత్వా దినే దినే॥ ౩౧॥
శ్రీమద్వృద్ధాచలేశానం దణ్డవత్ప్రణిపత్య చ।
కృత్వా ప్రదక్షిణం భక్త్యా శతమష్టోత్తరం హరమ్॥ ౩౨॥

————రనిత్యత్వాల్లబ్ధభావః॥ ౧౯—౨౬॥
వారాణసీసోమనాథవ్యాఘ్రపురవృద్ధాచలలక్షణాని మహత్తమాని తీర్థాని ప్రాప్తానామపి తద్ఫలాల్లబ్ధవివేకానామన్తతః శివభక్తపూజయైవ పరమపురుషార్థప్రాప్తిర్జాతేతి పురావృత్తచతుష్టయోదాహరణతాత్పర్యమ్ । అత ఏవ హి తదభావే తేషామపి న ఫలవత్తేతి వక్ష్యతి—"అదత్వా ముష్టిమాత్రం యో దేశేऽస్మిన్మునిపుఙ్గవాః। యో భుఙ్క్తే తస్య సంసారాన్నహి ముక్తిః కదాచ-

ప్రసాదయిత్వా సద్వైశ్య బ్రాహ్మణం చాన్యమేవ చ।

శివభక్తం సమారాధ్య స్థానేఽస్మిన్ శ్రద్ధయా సహ॥
పూజయా శివభక్తస్య పుత్రముద్ధర యత్నతః॥ ౩౩॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్తస్తు వైశ్యోఽపి బ్రాహ్మణేన సమాహితః।
సహ పుత్రేణ చార్తేన భార్యయా బన్ధుబాన్ధవైః॥ ౩౪॥
శ్రీమద్వృద్ధాచలం పుణ్యం సమాగత్య మునీశ్వరాః।
మణిముక్తానదీతోయే మహాపాపవినాశనే॥ ౩౫॥
స్నానం కృత్వా మహాదేవం శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్।
భక్త్యా ప్రదక్షిణీకృత్య నిత్యమష్టోత్తరం శతమ్॥ ౩౬॥
మనోరమం మఠం కృత్వా దత్వా తచ్ఛివయోగినే। `
నిత్యం ప్రపూజయామాస శివభక్తానతిప్రియః॥ ౩౭॥

ధనేన ధాన్యేన తిలేన తణ్డులైస్తథైవ తైలేన తథోదకేన చ।
దుకూలపుష్పాభరణైరపి ద్విజా మనోనుకూలేన చ పూజనేన॥౩౮॥

ఏవం సంవత్సరేఽతీతే పుత్రో నీరోగతాం గతః।
పూజయా శివభక్తానాం నివృత్తో బ్రహ్మరాక్షసః॥ ౩౯॥
స పునః శివభక్తేభ్యః ప్రదత్త్వా ధనమర్జితమ్।
అస్మిన్దేశే విముక్తోఽభూత్పూజయా పరయాఽనయా॥ ౪౦॥

————న" ఇతి॥ ౨౭—౩౩॥ బన్ధుబాన్ధవైరితి। బన్ధూనాం సంబన్ధినో బాన్ధవాః। బన్ధుభిస్తద్బన్ధుభిశ్చేత్యర్థః ॥ ౩౪॥ ౩౫ ॥ అష్టోత్తరం శతమ్। వారానితి శేషః।| ౩౬॥ ౩౮॥

నీరోగతాం గతః। నివృత్తో బ్రహ్మరాక్షస ఇతి। న కేవలం పరమఫలమపవర్గ ఏవ అవాన్తరఫలమారోగ్యాదికమపి శివభక్త-

పితా తస్య మహాధీమాన్దేశస్యాస్య తపోధనాః।

జ్ఞాత్వా మాహాత్మ్యమాహ్లాదాత్సర్వస్వం వేదవిత్తమాః॥ ౪౧॥

ప్రదత్త్వా శివభక్తానాం విముక్తః కర్మబన్ధనాత్।

తస్య బన్ధుజనాశ్చైవ శివభక్తస్య పూజయా॥ ౪౨॥

అనాయాసేన సంసారాద్విముక్తాస్తత్ర సువ్రతాః।

అస్మిన్దేశే ప్రదత్తం యన్ముష్టిమాత్రమపి ద్విజాః॥ ౪౩॥

తదనన్తం భవత్యేవ నాత్ర కార్యా విచారణా।

అదత్త్వా ముష్టిమాత్రం యో దేశేఽస్మిన్మునిపుఙ్గవాః॥ ౪౪॥

యో భుఙ్క్తే తస్య సంసారాన్నహి ముక్తిః కదాచన।

అగస్త్యశిష్యో ధర్మిష్ఠః శ్వేతాఖ్యో భగవాన్మునిః॥౪౫॥

వైశ్యపుత్రస్య వైశ్యస్య బన్ధూనామపి సువ్రతాః।

శ్రుత్వా ముక్తిమగస్త్యేన ప్రేరితో మునిసత్తమాః॥ ౪౬॥

ప్రాప్యైతచ్ఛ్రద్ధయా స్థానం శ్రీమద్వృద్ధాచలాభిధమ్ ।

మణిముక్తానదీతోయే స్నానం కృత్వా సమాహితః॥ ౪౭॥

అర్కవారే తథాఽష్టమ్యాం పర్వణ్యార్ద్రాదినే తథా।

మఘర్క్షే చ మహాదేవం శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్॥ ౪౮॥

పూజయామాస ధర్మాత్మా మణిముక్తానదీజలైః।

తజ్జలం పూజితం తేన శ్వేతేనైవాభవన్నదీ॥౪౯॥

నామ్నా శ్వేతనదీత్యుక్తా సర్వపాపవినాశినీ।

పునః శ్వేతో మునిః శ్రీమాన్ శ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౫౦॥

పూజయా। భవతీత్యర్థః ॥౩౯ — ౪౮॥ పూజయామాసేతి। జలం సమర్ప్య పూజయామాస। ' ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ " తేనైవ చ కారణేన తజ్జలం లోకే పూజితమభూత్।

పూజయామాస ధర్మజ్ఞః శివభక్తాననేకధా।
దేవదేవో మహాదేవః శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరః॥ ౫౧॥
సాంనిధ్యమకరోత్తస్య భక్తానాం పూజయా తయా। `
మునిశ్చ దేవదేవేశం శ్రీమద్వృద్ధాచరేశ్వరమ్॥ ౫౨॥
పూజయామాస పుష్పేణ పత్రేణైవోదకేన చ।
ఏతస్మిన్నన్తరే విప్రాః శివస్య పరమాత్మనః॥ ౫౩॥
ప్రసాదాచ్ఛివభక్తానాం పూజయా పరయా తథా।
అవాప పరమాం ముక్తిం మునిః శ్వేతో మహామతిః॥ ౫౪॥
బహునాఽత్ర కిముక్తేన బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః।
పూజయా శివభక్తానాం భోగమోక్షౌ న చాన్యతః॥ ౫౫॥
ఇతి శ్రుత్వా మహాత్మానో నైమిశారణ్యవాసినః।
సాదరం పూజయామాసుః శివభక్తాననేకధా॥ ౫౬॥
పూజయా శివభక్తానాం ప్రసన్నః పరమేశ్వరః।
ననర్త పుత స్తేషాం మునీనామమ్బికాపతిః॥౫౭॥
మునయో దేవదేవస్య శఙ్కరస్య శివస్య తు।
దృష్ట్వాఽఽనన్దమహాచత్మవశా అభవన్ముదా॥ ౫౮॥
ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే
శివభక్తపూజావిధిర్నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥ ౬॥

తేనేవ నిమిత్తేన సా నద్యపి నామ్నా శ్వేతనదాత్యుక్తాఽభవదిత్యర్థః॥ ४८—७६ ॥ ననర్తేతి। అభినయేనైవ పరానన్దసాక్షాత్కారోపదేశో నృత్తాభిప్రాయ ఇతి ప్రాగేవ వ్యాఖ్యాతమ్। తేనోపదేశేన జనితసాక్షాత్కారాణాం మునీనాం బాహ్యవిషయాస్ఫురణేన తత్పరవశతానువృత్తిమాహ—దృష్ట్వాఽఽనన్దమహానృత్తమితి॥ ७२॥ ७८

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతరసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే శివభక్తపూజావిధిర్నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥ ६॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

२. ముక్తిసాధనకథనమ్।

నైమిశీయా ఊచుః—

భగన్ శ్రోతుమిచ్ఛామః సర్వతత్త్వవిశారద।
కేచిత్కేవలవిజ్ఞానం ప్రశంసన్తి విముక్తయే॥ ०॥
కేచిత్సముచ్చితం కర్మ జ్ఞానేన బ్రహ్మవిత్తమ।
కేచిద్ధానం ప్రశంసన్తి తథా కేచిద్వ్రతం బుధాః॥ ౨॥
కేచిద్యజ్ఞం ప్రశంసన్తి తపః కేచిత్తపోధనాః।
బ్రహ్మచర్యాశ్రమం కేచిద్గార్హస్థ్యం భువి కేచన॥ 3॥

శివేనాభినయరూపోపదేశేన త్రిశదీకృతపరత్త్వా జీవన్ముక్తాః కృతకృత్యా అపి మునయః సకలలోకోపకారాయ సులభం ముక్తిసాధనం జిజ్ఞాసమానాః సంశయబీజభూతా

బుద్ధేర్విప్రతిపత్తీరుదాహరన్తి— భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామ ఇతి। కేవలవిజ్ఞానమితి వేదాన్తతత్త్వవిదః॥ ౧ ॥ సముచ్చితం కర్మేతి। తదేకదేశినః—'విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే 'యథాఽన్నం మధు సంయుక్తం మధు చాన్నేన సంయుతమ్। ఏవం తపశ్చ విద్యా చ సయుక్తం భేషజం మహత్ ఇత్యాద్యాః శ్రుతిస్మృతయో మోక్షకర్మసముచ్చయా ఇతి మన్యమానాః। కేచిద్ధానమితి॥ "కిం భగవన్తః పరమం వదన్తి" ఇతి శ్రుతౌ శ్రద్ధధానాః। కేచిద్వ్రతామతి 'న కంచన వసతౌ ప్రత్యాచక్షీత తద్వ్రతం తస్మాద్యయా కయా చ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్' 'అన్నం న నిన్ద్యాత్తద్వ్రతమ్' ఇత్యాది పశ్యన్తః॥౨॥ కేచిద్యజ్ఞామతి। 'యజ్ఞేన హి దేవా దివం గతాః' ఇత్యారభ్య 'తస్మాద్యజ్ఞం పరమం వదన్తి, ఇతి శ్రుతిమాద్రియమాణాః। తపః కేచిదితి। 'తపః ఇతి తపో నానశనాత్పరమ్' ఇత్యారభ్య 'తస్మాత్తపః పరమం వదన్తి" ఇతి శ్రుతిముదాహరన్తః। బ్రహ్మచర్యాశ్రమమితి 'యేషాం తపోబ్రహ్మచర్యమ్ నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ వా వసేదామరణాన్తికమ్' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతీ పరిశీలయన్తః। గార్హస్థ్యమితి। 'ఏకాశ్రమ్యం త్వాచార్యః ప్రత్యక్షవి-

వానప్రస్థాశ్రమం కేచిత్సంన్యాసం భువి కేచన।

తీర్థసేవాం ప్రశంసన్తి స్వాధ్యాయం భువి కేచన॥ ౪.॥।

కేచిత్స్థానే మహేశస్య విశిష్టే వర్తనం సదా।

ఏవమన్యాని లోకేఽస్మిన్ప్రశంసన్తి విముక్తయే॥ ౫॥

ఏషాం యత్సర్వజన్తూనాం కర్తుం శక్యం విముక్తిదమ్।

తదస్మాకం మహాభాగ వద సూత హితే రత॥ ౬॥

సూత ఉవాచ—

శృణుధ్వం మునయః సర్వే సమాధాయ మనః సదా।

పురా నారాయణం వ్యాసః శ్రీవైకుణ్ఠనివాసినమ్॥ ౭॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భక్త్యా పర్యపృచ్ఛదిదం బుధాః॥

సోఽపి నారాయణః శ్రీమానతీవ ప్రీతమానసః॥ ౮॥

———ధానాద్గార్హస్థ్యస్య' ఇతి గౌతమవచసా వఞ్చితాః॥ ౩॥ వానప్రస్థాశ్రమమితి। "తపః శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే శాన్తా విద్వాంసో భైక్షచర్యాం చరన్తః' ఇతి శ్రుతిమభ్యసన్తః। సంన్యాసమితి। న్యాస ఇతి బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య 'తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్ ఇతి శ్రుతితాత్పర్యవిదః। తీర్థసేవామితి। 'తీర్థే స్నాతి తీర్థమేవ సమానానాం భవతి' ఇతి శ్రుతిదర్శినః। స్వాధ్యాయమితి। అపహతపాప్మా స్వాధ్యాయో దేవపవిత్రం వా తస్మాత్స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యో యం యం క్రతుమధీతే తేన తేనాస్యేష్టం భవతి' ఇతి శ్రుతిమధీయానాః॥౪॥ కేచిత్స్నానం ఇతి। సంప్రాప్య కాశీం శివరాజధానీం మజ్జ్య తదగ్రే మణికర్ణికాయామ్। టృష్ట్వాఽథ విశ్వేశ్వరమేకదాఽఽర్యే స్పృష్టా ప్రణామః పరమో హి ధర్మః॥ ఇత్యాదివచన సహస్రాణి వ్యాహరన్తః। ఏవమన్యానీతి। 'యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత। ఇత్యారభ్య 'పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే 'ఇత్యాది శ్రుతీర్విమృశన్తః ప్రణవధ్యానాదికమేవ ప్రశంసన్తి॥ ౫—౬॥

సముత్థాయ మహాలక్ష్మ్యా బ్రహ్మణా చ సురైః సహ।

వేదవ్యాసేన కైలాసమగమత్పరమర్షయః॥ ౯॥

తత్ర దేవ్యా సమాసీనం నీలకణ్ఠముమాపతిమ్।

తేజసా భాసయన్సర్వం చతుర్వర్గఫలప్రదమ్॥ ౧౦॥

ఈశ్వరాణాం చ సర్వేషామీశ్వరం పరమేశ్వరమ్।

పతిం పతీనాం పరమం దైవతానాం చ దైవతమ్॥ ౧౧॥

స్మృతిమాత్రేణ సర్వేషామభీష్టఫలదాయినమ్।

సత్యం విజ్ఞానమానన్దం సంపూర్ణం సర్వసాక్షిణమ్॥ ౧౨॥

ప్రణమ్య పరయా భక్త్యా పప్రచ్ఛేదం జగద్ధితమ్।

మహాదేవోఽపి సర్వజ్ఞః సర్వభూతహితే రతః॥ ౧౩॥

ప్రాహ సర్వామరేశానో వాచా మధురయా బుధాః।

ఈశ్వర ఉవాచ—

సాధు సాధు మహావిష్ణో భవతా పృష్టమచ్యుత ॥ ౧౪ ॥

పురా దేవీ జగన్మాతా సర్వభూతహితే రతా।

మామపృచ్ఛదిదం భక్త్యా ప్రణమ్య పరమేశ్వరీ ॥ ౪౧౫ ॥

తదిదం కృపయా వక్ష్యే తవ సర్వజగద్ధితమ్।

జ్ఞానమేవ మహావిష్ణో మోక్షసాధనముచ్యతే ॥ ౧౬ ॥

సూతస్త్వాఖ్యాయికయైవోత్తరమాహ— పురా నారాయణం వ్యాస ఇత్యాదినా ॥ ౭ ॥ ౯ ॥ భాసయన్నితి ద్వితీయార్ధే ప్రథమా। తేజసా సర్వం భాసయన్యశ్చతుర్వర్గఫలప్రదస్తమితి ప్రకృత్యర్థవిశేషణం వా శోభనం పఠతీతి క్రియావిశేషణవత్। విష్ణుర్వా భాసయన్నస్తు ॥ ౧౦ ॥యతః సర్వేషామీశ్వరాణామీశ్వరోఽతః పరమేశ్వరః ॥౧౧-౧౫ ॥ విదితప్రశ్నాభిప్రాయః శివః సులుభం సర్వాధికారం చ ముక్తిసాధనం వక్తుం ప్రతిజానీతే— తవ సర్వజగద్ధితమితి। సులభస్య సుకరస్య సర్వాధికారస్య చ వివక్షితతీర్థజాతస్య

జ్ఞానం వేదశిరోద్భూతమితి మే నిశ్చితా మతిః।

అనేకజన్మశుద్ధానాం శ్రౌతస్మార్తానువర్తినామ్ ॥ ౧౭ ॥ `

జాయతే తచ్ఛివజ్ఞానం ప్రసాదాదేవ మే హరే।

నివృత్తిధర్మనిష్ఠస్తు బ్రాహ్మణః పఙ్కజేక్షణ ॥ ౧౮ ॥

ఉక్తో ముఖ్యాధికారీతి జ్ఞానాభ్యాసే మయా హరే।

అన్యే చ బ్రాహ్మణా విష్ణో రాజానశ్చ తథైవ చ ॥౧౯ ॥

వైశ్యాశ్చ తారతమ్యేన జ్ఞానాభ్యాసేఽధికారిణః।

ద్విజస్త్రీణామపి శ్రోతజ్ఞానాభ్యాసేఽధికారితా ॥ ౨౦ ॥

అస్తి శూద్రస్య శుశ్రూషోః పురాణేనైవ వేదనమ్।

జ్ఞానద్వారా ముక్తిసాధనతాం చ వక్తుం సాక్షాన్మోక్షసాధనత్వం జ్ఞానస్యైవత్యాహ— జ్ఞానమేవ మహావిష్ణో ఇతి। 'తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ' ఇతి శ్రుతేః॥ ౧౬॥ తదపి జ్ఞానముపనిషద్వాక్యాదేవేత్యాహ—వేదశిరోద్భూతమితి। 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి' ఇతి। వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః' ఇతి శ్రుతమ్। తస్య తు జ్ఞానస్య వక్ష్యమాణోపాయరహితైః ప్రయత్నాతిశయలభ్యతామాహ— నేకజన్మేతి। నిష్కామకృతాని హి కర్మాణి భగవదారాధనద్వారేణైవ తత్త్వజ్ఞానం సాధయన్తి।। ఫలం తు తత్త్వజ్ఞానమన్యద్వా శివప్రసాదాదేవ భవతి। ఉక్తం హి 'ఫలమత ఉపపత్తేరితి॥ ౧౭॥ శివజ్ఞానమితి। మదీయనిష్కృష్టతత్త్వజ్ఞానమిత్యర్థః। ఉక్తజ్ఞానసాధనేషు తారతమ్యేనాధికారితవిభాగమాహ—నివృత్తిధర్మేతి। నివృతిధర్మః సంన్యాసపూర్వకం శ్రవణమననాదికమ్। "యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజ" ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః ఇతి శ్రూయతే॥ ౧౮॥ అన్యే చేతి। అకృతసంన్యాసాదికాః। తారతమ్యేనేతి। న్యూనాధికభావేన తరతమశబ్దాభ్యాం తరతమప్రత్యయవాచకాభ్యాం తదర్థావతిశయౌ లక్ష్యేతే। తత్రాపి ద్వయోరాతిశయాత్తరబర్థాద్వహూనామతిశయస్తమబర్థోఽధిక ఇతి తద్భావస్తారతమ్యమ్। ద్విజస్త్రీణామితి। 'అథ హైనం గార్గీ వాచక్నవీ పప్రచ్ఛ' ఇత్యాదౌ గార్గ్యాదేర్విద్యావ్యవద్ధాదరర్శనాత్। అస్తిపదస్య పూర్వార్ధేన సంబన్ధః॥ ౧౯ ౨౦॥

వదన్తి కేచిద్విద్వాంస: స్రీణాం శూద్రసమానతామ్॥ ౨౧॥

అన్యేషామపి సర్వేషాం జ్ఞానాభ్యాసో విధీయతే।

భాషాన్తరేణ కాలేన తేషాం సోఽప్యుపకారకః॥ ౨౨॥

యేషామస్తి పరిజ్ఞానం వినేహ జ్ఞానసాధనమ్।

కల్ప్యం తత్సాధనం తేషాం పూర్వజన్మసు సూరిభిః॥ ౨3॥

ముఖ్యాధికారిణాం నృణాం ప్రతిబన్ధవివర్జితమ్।

జ్ఞానముత్పద్యతేఽన్యేషాం ప్రతిబద్ధం విజాయతే॥ ౨౪॥

శూద్రస్య శుశ్రూషోరితి। స్వధర్మనిష్ఠస్య ద్విజశుశ్రూషా హి శూద్రస్య ముఖ్యా వృత్తిః। 'శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తథా జీవన్వణిగ్భవేత్' ఇతి స్మృతేః। పురణేనైవేతి। వేదవాక్యశ్రవణస్య నిషిద్ధత్వాత్। 'అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమ్ ఇతి। ఇదమేవోక్తం వ్యాసేన 'శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ, ఇతి। స్త్రీణాం శూద్రసమానతామితి। యథాఽఽహుః—'స్త్రీశూద్రాద్విజబన్ధూనాం త్రయీ న శ్రుతిగోచరా। ఇతి భారతమాఖ్యానం కృపయా మునినా కృతమ్'॥ ఇతి। గార్గీమైత్రేయ్యాదీనామపి శ్రుతివాక్యాన్న తత్త్వబోధః కింతు పౌరుషేయైరేవ వాక్యైర్జాతస్తత్త్వావబోధ ఆఖ్యాయికారూపయా శ్రుత్యా వ్యవహృత ఇత్యేతావదితి హి తే మన్యన్త ఇత్యర్థః॥ ౨౧॥ యేషాం తు హీనజాతీనాం పురాణేఽప్యనధికారస్తేషామపి స్వదేశభాషయా తత్త్వవిద్యాయామస్త్యాధికార ఇత్యాహ— అన్యేషామితి। నచైవం సర్వేషాం ఫలసామ్యమ్। కాలసంనికర్షాదికృతవైషమ్యసంభవాదిత్యాహ— కాలేనేతి॥ ౨౨ ॥ నను నివృత్తిధర్మశ్రవణాదికం వినైవ వామదేవాదేర్గర్భస్థస్యైవ స్వతో బోధః శ్రూయతే—'గర్భే ను సన్నన్వేషామవేదమ్' ఇతి ప్రస్తుత్య గర్భ ఏవైతచ్ఛయానో వామదేవ ఏవమువాచేతి తత్కథం శ్రవణాదేః సాధనతేతి తత్రాఽఽహ—యేషామస్తీతి ॥ ౨౩॥ సర్వేషాం ఫలసామ్యాభావాయ వైషమ్యాన్తరమాహ— ముఖ్యాధికారిణామితి ॥౨౪॥ ప్రతిబద్ధేన కిం క్రియత ఇతి చేత్। అనేకజన్మవ్యవధానమిదత్యాహ—ప్రతిబద్ధం పరిజ్ఞానమితి। ఉక్తం హి వ్యాసేన— 'ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్' ఇతి । భగవానప్యాహ—'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్' ఇతి।

ప్రతిబద్ధం పరిజ్ఞానం నేహ ముక్తిం ప్రయచ్ఛతి।

విశుద్ధం బ్రహ్మవిజ్ఞానం విశద్ధస్యైవ సిధ్యతి॥ ౨౫॥

అతః సర్వమనుష్యాణాం నహి ముక్తిరయత్నతః।

యజ్ఞదానాదికర్మాణి న సాక్షాన్ముక్తిసిద్ధయే॥ ౨౬॥

తస్మాదయత్నతో ముక్తిః సర్వేషాం యేన హేతునా।

తం వదామి మహావిష్ణో హితాయ జగతాం శృణు॥ ౨౭॥।

సన్తి లోకే విశిష్టాని స్థానాని మమ మాధవ।

————ఇహ జన్మని జన్మాన్తరే వా ముక్తిశ్చేత్సిద్ధ్యతి కియాన్విశేష ఇతి చేత్। 'ఇహ చేదవేదీదథ సత్యమస్తి న చేదిహావేదీన్మహతీ వినష్టిః' ఇతి తలవకారోపనిషది మహతో వైషమ్యస్య దశనాదిహాపి జాయమానే వాఽధికారిభదేన వైలక్షణ్యమాహ—విశుద్ధమితి। ఉక్తముఖ్యాధికారిణోఽపరోక్షానుభవపర్యన్తం జ్ఞానమితరస్య తు స్వాధికారతారతమ్యేన పరోక్షమపీత్యర్థః॥ ౨౫ ॥ అధికారవైచిత్ర్యముపసంహరతి— అతః సర్వేతి। యాని కైశ్చిన్ముక్తిసాధనాన్యుక్తాని తాన్యత్యన్తవిప్రకృష్టాన్యేవేత్యాహ—యజ్ఞదానాదీతి। నిష్కామకృతాన్యపి హి యజ్ఞాదీని ప్రతిబన్ధపాపనిరాసద్వారా సత్త్వశుద్ధిమాత్రం జనయన్తి తేన చ విషయదోషదర్శనం తతో వైరాగ్యం తేన చ శ్రేయసి జిజ్ఞాసా తతః సంన్యాసపూర్వకాన్మనననిదిధ్యాసనోపాకృతాచ్ఛ్రవణాత్తత్త్వజ్ఞానేనాపవర్గ ఇతి। అత స్తేషాం పరమత్త్వాద్యభిధానమపి పరంపరాసాధనతాభిప్రాయమేవ। తథాచ— 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన' ఇతి యజ్ఞాదీనాం వివిదిషామాత్రే సాధనత్వం న వేదనేఽపి కిముత తత్ఫలే మోక్షే। 'విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ' ఇత్యత్రాప్యవిద్యాశబ్దాభిధియస్య కర్మణే విద్యయా సహోపాయోపేయభావేన వేదన ఏవ సహభావః శ్రుతో న పునరనుష్ఠానే అతో జ్ఞనకర్మణోః క్రమసచ్చయ ఏవ। యాన్యప్యన్యాని జ్ఞానకర్మసముచ్చయవచనాని తాన్యప్యుక్తరీత్యా క్రమసముచ్చయపరాణ్యేవ। అతో జ్ఞానమేవ సాధనమ్। తచ్చాధికారివౌచిత్ర్యాత్సాధనప్రయత్నవైచిత్ర్యాచ్చానేకతారతమ్యోపేతమితి ప్రకరణార్థః॥౨౬॥ యదర్థోఽయం ప్రపఞ్చస్తమిదానీం తీర్థవిశేషప్రభావం వర్ణయితు-

తేషామన్యతమే స్థానే వర్తనం భుక్తిముక్తిదమ్॥ ౨౮॥

శ్రీమద్వారాణసీ పుణ్యా పురీ నిత్యం మమ ప్రియా। `

యస్యాముత్క్రమమాణస్య ప్రాణైర్జన్తోః కృపాబలాత్॥ ౨౯॥

తారకం బ్రహ్మవిజ్ఞానం దాస్యామి శ్రయసే హరే।

తస్యామేవ మహావిష్ణో ప్రాణత్యాగో విముక్తిదః॥ ౩౦॥

స్థానం దక్షిణకైలాససమాఖ్యం సత్కృతం మయా।

యత్ర సర్వాణి తీర్థాని సర్వలోకగతాని తు॥ ౩౧॥

సువర్ణముఖరీతోయే పవిత్రే పాపనాశనే।

మాసి మాసి వ్యతీపాతే మఘర్క్షే మాఘమాసి చ ॥ ౩౨ ॥

అర్కవారేఽప్యమావాస్యాం స్నానం కృత్వా మహేశ్వరమ్ ॥

శ్రీకాళహస్తిశైలేశం పూజయేన్మాం సురేశ్వరమ్ ॥ ౩౩ ॥

యత్ర సంవత్సరం భక్త్యా యో వా కో వా దినే దినే ।

దృష్ట్వా దక్షిణకైలాసవాసినం కరుణానిధిమ్ ॥ ౩౪ ॥ ।

భుఙ్క్తే తస్య మహావిష్ణో జ్ఞానం తస్య విముక్తిదమ్ ।

జాయతే మరణే కాలే తేన ముక్తో భవేన్నరః ॥ ౬౫ ॥

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే నిత్యం యో వా కో వా మహేశ్వరమ్

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ మాసద్వాదశకం ముదా ॥ ౨౬ ॥

తస్య సిద్ధా పరా ముక్తిర్న హి సంశయకారణమ ।

శ్రీమద్వృద్ధాచలే భక్త్యా వర్తతే వత్సరద్వ్యమ్ ॥ ౩౭ ॥

————మారభతే—తస్మాదయత్నత ఇత్యాదినా ॥౨౭—౨౯॥ ప్రాణత్యాాగ ఇతి। వక్ష్యమణితీర్థవిశేషేష్వపీతి శేషః. ॥ ౩౦ ॥ తాని క్రమేణాఽఽహ —స్థానం దక్షిణకైలాసేత్యాదినా ॥ ౩౧—౩౩ ॥ యో వా కో వేతి। ప్రాగుక్తాధికారాదివై-

యో వా కో వా మహాదేవం శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్ ।

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య పరమేశ్వరమ్ ॥ ౩౮ ॥

తస్య ముక్తేరయత్నేన సిధ్యత్యేవ న సంశయః ।

స్థానే వర్తనమాత్రేణ విశిష్టే మానవోఽచ్యుత ॥ ౩౯ ॥

అయత్నేన విముచ్యేత స్వసంసారమహద్భయాత్ ।

తస్మాద్విముక్తిమన్విచ్ఛన్నయత్నేనైవ మానవః ॥ ౪౦ ॥

భజేదన్యతమం స్థానమేతేషాం శ్రద్ధయా సహ ।

సూత ఉవాచ—

ఇతి శ్రుత్వా హరిర్బ్రహ్మప్రముఖైరమరైరపి ॥ ౪౧ ॥
వేదవ్యాసేన లక్ష్మ్యా చ సహ వేదవిదాం వరాః।
ప్రణమ్య పరయా భక్త్యా భవం భక్తప్రియే రతమ్ ॥ ౪౨ ॥
విహాయ పద్మసంభూతం పారాశర్యం సురానపి।
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసం సర్వదేశోత్తమోత్తమమ్ ॥ ౪3 ॥
పఞ్చయోజనవిస్తీర్ణం దశయోజనమాయతమ్।
బ్రహ్మణా చ సరస్వత్యా వజ్రిణా నీలయా తథా ॥ ౪౪ ॥
కాలేన హస్తినా చాన్యైర్దేవగన్ధర్వరాక్షసైః।
మునిభిః పూజితం స్థానం భుక్తిముక్తిఫలప్రదమ్ ॥ ౪౫ ॥
అవాప పద్మయా విష్ణుః సహ సర్వజగత్పతిః।
బ్రహ్మ వేదవిదాం ముఖ్యః శ్రీమద్వృద్ధాచలం ముదా ॥ ౪3 ॥

చిత్ర్యనిబన్ధనోఽపి న విశేషః కశ్చిదస్తీత్యర్థః ॥ 3౪—౪౬ ॥ విశ్వవిజ్ఞానసాగర ఇతి విష్ణోరవతారభేదస్య. వ్యాసస్య విశేషణం తదీదరవి-

ప్రాప్తవానాశు భారత్యా ప్రసన్నః పాపనాశనమ్।
వేదవ్యాసో మునిః శ్రీమాన్విశ్వవిజ్ఞానసాగరః ॥౪౭ ॥
ప్రాప్తవానాదరేణైవ శ్రీమద్వారాణసీం పురీమ్।

తథా సర్వే సురా విప్రాః ప్రసన్నా ముక్తిముక్తిదమ్ ॥ ౪౮ ॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం భక్త్యా ప్రాప్తవన్తో మునీశ్వరాః।
తథాఽన్యే మునయో వ్యాఘ్రపురం పూర్వతపోబలాత్ ॥ ౪౯ ॥
అవాపుర్యత్ర దేవేశః ప్రనృత్యత్యమ్బికాపతిః।
అహం వ్యాసవచః శ్రుత్వా శ్రద్ధయా పరయా సహ ॥ ౫౦ ॥
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసేఽప్యుషిత్వా వత్సరం బుధాః।
పుణ్డరీకపురే తద్వచ్ఛ్రీమద్వృద్ధాచలే తథా ॥ ౫౧ ॥
వారాణస్యామపి జ్ఞానం లబ్ధవానతిశోభనమ్।
భవన్తోఽపి యథాశ్రద్ధం వర్తధ్వం పణ్డితోత్తమాః ॥ ౫౨ ॥
ఏషామన్యతమే స్థానే విశిష్టే ముక్తిసిద్ధయే।
బహవో వర్తనాదేషు విముక్తా భవబన్ధనాత్ ॥ ౫౩ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

ముక్తిసాధనకథనం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥ ౭ ॥

పయభూతాయా వారాణస్యాః సర్వత ఉత్కర్షాభిప్రాయేణ ॥ ౪౭—౫౦ ॥ అత ఏవ సుతః స్వయమపి దక్షిణకైలాసవ్యాఘ్రపురవృద్ధాచలేషు వత్సరం వత్సరముషిత్వా వారాణస్యామేవ పరమపురుషార్థం ప్రాప్తవానస్మీత్యాహ—శ్రీమద్దక్షిణకైలాసేఽపీతి ౫౧-౫౩ ॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసుతసంహితాత్యాపర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డముక్తిసాధనకథనం

నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

౮, కాలపరిమాణతదనవాచ్ఛిన్నస్వరూపకథనమ్

నైమిశీయా ఊచుః—

కాలసంఖ్యా కథం విద్వన్కథితా కాలవేదిభిః।
కః కాలేనానవచ్ఛిన్నో వద కారుణ్యతోఽనఘ॥ ౧॥

సూత ఉవాచ—

కాలసంఖ్యా మయా వక్తుం న శక్యా జన్మకోటిభిః।
మునీన్ద్రైరపి దేవైశ్చ శివేనాపి మహాత్మనా॥ ౨॥
తథాఽపి సంగ్రహేణాహం వక్ష్యే యుష్మాకమాదరాత్।
కాష్ఠా పఞ్చదశా ప్రోక్తా నిమేషాః పణ్డితోత్తమాః॥ ౩॥
తాసాం త్రింశత్కలా తాసాం త్రింశన్మౌహూర్తికీ గతిః।
ముహూర్తానాం ద్విజాస్త్రింశద్దివారాత్రం తు మానవమ్॥ ౪॥

ఉక్తతీర్థసేవయా జనితతత్త్వజ్ఞానానాం ముక్తానామపి కాలపరిచ్ఛేదం సంసారిభ్యః సకాశాదవిశేషప్రసఙ్గాద్విశేషజ్ఞానాయ పరిచ్ఛేదకం కాలస్వరూపం తదనవచ్ఛిన్నస్వరూపం చ మనయో జిజ్ఞాసన్తే—కాలసంఖ్యా కథమితి॥ ౧॥ సర్గప్రలయప్రవాహస్యాऽనన్త్యాదియద్దిన ఇయన్మాస ఇయద్వర్ష ఏవ వా కాల ఇతి హి పరిచ్ఛేదరూపా కాలసంఖ్యా భవద్భిర్జిజ్ఞాసితా సా నాస్త్యేవ। అసతీ చ సా మయా మునీన్ద్రైః శివేన వా కథం వక్తుం శక్యా। నహి నరావిషాణస్య పరిమాణం కేనచిద్వక్తుం శక్యామిత్యాహ—కాలసంఖ్యా మయేతి। యుగమన్వన్తరకల్పమహాకల్పానాం వర్షాదిసంఖ్యా చేత్పృచ్ఛ్యతే సా కథ్యతే ఇత్యాహ। తథాऽపీతి। అపరిజ్ఞాతపరిమాణం కల్పాదికం జ్ఞాపయితుం పరిజ్ఞాతపరిమాణం నిమేషాదికమాభతే—కాష్ఠాపఞ్చదశేతి। దివారాత్రం తు మానవమిత్యేవమన్తం సావనమానాభిప్రాయమ్ | సౌరచాన్ద్ర-

అహోరాత్రాణి విప్రేన్ద్రాః పక్షః పఞ్చదశ స్మృతః।

పక్షద్వయేన మాసః స్యాన్మాసైః షడ్భిర్ద్విజోత్తమాః॥ ౫॥

————నాక్షత్రమానేషు మనుష్యాణాం రాత్రిందివవిభాగవ్యవహారాభావాత్। స హి విభాగవ్యవహారః సుర్యసావనే మానవానామ్। చాన్ద్రమానే పితౄణామ్। సౌరమానే దేవానామ్। తథాహి సూర్యదర్శనాదర్శనోపలక్షితయోర్హి కాలభాగయోర్దివారాత్రిశబ్దౌ వ్యుత్పన్నౌ । తౌ చ సూర్యోదయమారభ్య షష్టిఘటికాత్మకకాలమధ్యే మనుష్యాణాం భవతః। చన్ద్రవృద్ధిక్షయావచ్ఛిన్నస్తు కాలశ్చాన్ద్రో మాసః। తత్ర పితౄణాం కృష్ణాష్టమ్యాం సూర్యోదయః। దర్శోऽహర్మధ్యమ్। శుక్లాష్టమ్యామస్తమయః। పౌర్ణమాస్యాం రాత్రిమధ్యమితి స చాన్ద్రోऽహోరాత్రః || ౨—౪ ॥ అహోరాత్రాణి విప్రేన్ద్రా ఇతి తిథ్యభిప్రాయమ్। తేషు హి శుక్లప్రతిపదాదిపౌర్ణమాస్యన్తేష్ మానవానాం శుక్లపక్షవ్యవహారః। శేషే కృష్ణపక్షవ్యవహార ఇతి। 'పక్షద్వయేన మాసః స్యాత్' ఇతి తు చాన్ద్రమాసాభి ప్రాయమ్। స హి యథోక్తపక్షద్వయాత్మకః। సావనస్తు మాసో యదా కదాచిదారభ్య త్రింశత్సుర్యోదయాత్మకః। సౌరస్తు సూర్యస్యైకరాశిభోగమాత్రాత్మక ఇతి న తౌ పక్షద్వయాత్మకత్వేన వ్యవహ్రియతే మాసైః షడ్భిరిత్యారభ్య సౌరమానేన ॥ ౫ ॥ యద్యపి చాన్ద్రాదీనామపి దక్షిణోత్తరాయణే విద్యేతే తథాऽపి న తయోర్మాసషట్కాత్మకత్వమ్। నాపి తద్వయస్య వర్షాత్మకత్వమ్। క్రమాత్తే ఇతి। కర్కటాయనమారభ్య మకరాయణపర్యన్తం దక్షిణాయనమ్। తస్మిన్ఖలు కాలే క్రాన్తమణ్డలస్యోత్తరమవసానమారభ్య దినే దినే సూర్యో దక్షిణత ఏతి మకరాయణపర్యన్తమ్ తద్దక్షిణాయనమ్। తదారభ్య దిని దినే క్రాన్తే దక్షిణావసానమారభ్యోత్తరత ఏతి

కర్కటాయనపర్యన్తమితి తదుత్తరాయణమ్। పుర్వం దక్షిణాయనం దేవానాం రాత్రిః। ఉత్తరాయణం తేషామహరిత్యర్థః। నను మేషాదిరాశిషట్కం నిరక్షదేశాదుత్తరతశ్చరతి తత్రస్థం సూర్యం సదా దేవాః పశ్యన్తి। అత స్తేషాం తదహః। తులాదిరాశిషట్కం నిరక్షదేశాద్దక్షిణతశ్చరతి తత్రస్థం సూర్యమసురా నిత్యం పశ్యన్తి దేవా న కదాచిదతో దేవానాం సా రాత్రిః। ఉక్తం హి సూర్యసిద్ధాన్తే—' సురాసురాణామన్యోన్యమహోరాత్రం విపర్యయాత్' ఇతి.। అత ఉత్తరాయణానుప్రవిష్టే మకరకుమ్భమీనమాసత్రయే దేవానాం సృర్యదర్శనాభావాత్కథం సకలముత్తరాయణం తేషామహరిత్యుచ్యతే తథా కర్కటకసింహకన్యామాసేషుక్తదక్షిణాయనానుప్రవిష్టేషు దేవాః సదా సూర్యం పశ్యన్తీతి తేషాం కథం రాత్రిరుచ్యతే ఇతి। తత్ర బ్రూమః।

అయనం ద్వేఽయనే వర్షం క్రమాత్తే దక్షిణోత్తే।

రాత్రిర్దివౌకసాం పూర్వం దివా చైవోత్తరాయణమ్॥ ౬॥

మనుష్యాణాం యథా తద్వద్దేవానామపి సూరిభిః।

పక్షమాసాయనాబ్దానాం విభాగః కథితో ద్విజాః॥ ౭॥

దివ్యైర్ద్వాదశసాహస్రైర్వర్షైః ప్రోక్తం చతుర్యుగమ।

కృతం తత్ర యుగం విప్రాః సహస్రాణాం చతుష్టయమ్॥ ౮॥

తస్య సంధ్యాచ సంధ్యాంశః ప్రోక్తశ్చాష్టశతాఽనఘాః।

త్రిభిర్వర్షసహస్రైస్తు త్రేతా దివ్యైః ప్రకీర్తితా॥ ౯॥

————ఉక్తానుపపత్తిబలాదేవాత్ర * శ్లోకే ఉత్తరాయణశబ్దేన మకారాదిమాసషట్కం న గృహ్యతే। కింతూత్తరగోలభూతం మేషాదిమాసషట్కమ్। తద్ధి నిరక్షదేశాదుత్తరతః స్థితమితి। తత్ర వర్తమానః సూర్యో గతేన ప్రత్యాగతేన చ సదా నిరక్షదేశాదుత్తరత ఏతీతి తదుత్తరాయణమత్ర వివక్షితమ్। తత్ర చ సూర్యం సదా దేవాః పశ్యన్తీతి మేషాదిమాసషట్కం దేవానామహరితి। ఏతేన తులాదిమాసషట్కం దేవానాం రాత్రిరితి వ్యాఖ్యేయమ్। యద్వా అత్ర దివాశబ్దేన సూర్యస్యోన్నతకాలో గృహ్యతే। రాత్రిశబ్దేన చ తస్య నతకాలః। మకరాదిమాసషట్కం హి దేవాన్ప్రతి సుర్యస్యోన్నతకాలత్వాద్దివేత్యుక్తమ్। కర్కటాదిమాసషట్కమ్ తు తాన్ప్రతి నతకాలత్వాద్రాత్రిరిత్యుక్తమితి। తదేవం దక్షిణాయనోత్తరాయణశబ్దౌ వా సూర్యస్య నిరక్షదేశాద్దక్షిణోత్తరగోలగమనాభిప్రాయౌ।

రాత్రిదివాశబ్దౌ వా దేవాన్ప్రతి సూర్యస్య నతోన్నతకాలాభిప్రాయావితి సర్వం సమఞ్జసమ్॥ ౬॥ మనుష్యాణాం పఞ్చదశ తిథయః పక్షః। పక్షద్వయం చాన్ద్రో మాసః। సూర్యస్యైకరాశిభోగస్తు సౌరో మాసః। రాశిషట్కభోగోఽయనమ్। అయనద్వయం సవత్సర ఇతి। యథా మానుషః సంవత్సర ఏవం దేవానాం స్వమానేనాహోరాత్రస్తదనుసారేణైవ పశ్చమాసాయనాబ్దా అపి ద్రష్టవ్యా ఇత్యాహ— మనుష్యాణామితి॥ ౭ ॥ దివ్యైర్ద్వాదశేత్యాది। దివ్యాబ్దానాం సహస్రద్వాదశకేన కృతత్రేతాద్వాపరకలినామకం యుగచతుష్టయం భవతి తత్ర ద్వాదశసహస్రమధ్యే

కృతార్ధం ద్వాపారః ప్రోక్తస్తదర్ధం కలిరుచ్యతే।

ఋమాత్సంధ్యా చ సంధ్యాంశస్తురీయాంశవివర్జితః॥ ౧౦॥

త్రేతాద్వాపరతిష్యాణాం యుగానాం మునిపుఙ్గవాః।

ఏవం దాదశసాహస్రం ప్రోక్తం విప్రాశ్చతుర్యుగమ్॥ ౧౧॥

యుగానామేకసప్తత్యా మన్వన్తరమిహోచ్యతే।

మనవో బ్రహ్మణః ప్రోక్తా దివసే చ చతుర్దశ॥ ౧౨॥

బ్రాహ్మమేకమహర్విప్రాః కల్ప ఇత్యుచ్యతే బుధైః।

తావతీ రాత్రిరప్యుక్తా బ్రహ్యణః పణ్డితోత్తమాః॥ ౧౩॥

త్రిశతైః షష్టిభిః కల్పైర్బ్రహ్మణోం వర్షమీరితమ్।

చతుఃసహస్రణ్యష్టౌ శతానిచాబ్దాః కృతయుగప్రమాణమ్। ఆదావవసానే చ శతద్వయం శతద్వవం చ సంధ్యా। తత్సంనికృష్టం శతద్వయం శతద్వయం చ సంధ్యాంశః తన్మధ్యవర్తి సహస్రచతుష్టయం యుగశరీరమ్। త్రిభిరిత్యాది। కృతప్రమాణం పాదోనం త్రేతా కృతార్ధం ద్వాపరః కృతచతుర్థాంశః కలిః। కృతసంధ్యాసంధ్యాశౌ పాదోనౌ త్రేతాయాః కృతవదభితో ద్రష్టవ్యౌ। అర్ధీకృతౌ ద్వాపరస్య చతుర్థాంశః కలేరితిం। తిష్యః కాలిః। ఉక్తం హి సుర్యసిద్ధాన్తే— 'దివ్యైర్ద్వాదశసాహస్త్రైర్భిన్నైరేకం చతుర్యుగమ్। యుగస్య దశమో భాగశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకసంగుణః॥ క్రమాత్కృతయుగాదీనాం షష్ఠోంఽశః సంధ్యయోః స్వకః'। ఇతి॥౮-౧౧॥ యుగానామితి। ఉక్తచతుర్యుగానామ్॥౧౨॥ బ్రాహ్మమేకమహరితి। కల్పాదావేకః

సంధిః। మన్వన్తరావసానే చైకైక ఇతి పఞ్చదశ సంధయః కృతయుగప్రమాణాః కృతచతుర్థాంశశ్చ కలిరితి చతుర్గుణితైః పఞ్చదశభిః షష్టిః కలిప్రమాణాని భవన్తి। దశభిః కలిప్రమాణైరేకం చతుర్యుగమితి షష్ట్యా షట్చతుర్యుగాని భవన్తి। చతుర్దశగుణితయా చైకసప్తత్యా షడూనం సహస్రం భవతి। మిలితం యుగసహస్రం బ్రాహ్మమేకమహః స కల్ప ఉచ్యత ఇత్యర్థః। తదవసానే చ భూర్భువః స్వరితి లోకత్రయం లీయతే। తద్రాత్ర్యవసనే చ లోకత్రయం సృజ్యతే। సా చ సృష్టిరనన్తరాధ్యాయే వక్ష్యతే॥ ౧౩॥ త్రిశ-

వర్షాణాం యచ్ఛతం తస్య ద్విపరార్ధమిహోచ్యతే ॥ ౧౪ ॥

బ్రహ్మణోఽన్తే మునిశ్రేష్ఠా మాయాయాం లీయతే జగత్ ।

తథా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ ప్రకృతౌ విలయం గతౌ॥౧౫॥

బ్రహ్మణశ్చ తథా విష్ణోస్తథా రుద్రస్య సువ్రతాః।

మూర్తయో వివిధాః స్వేషు కారణేషు లయం యయుః॥ ౧౬ ॥

మాయా చ ప్రలయే కాలే పరస్మిన్పరమేశ్వరే।

సత్యబోధసుఖానన్దే బ్రహ్మరుద్రాదిసంజ్ఞితే ॥ ౧౭ ॥

అభేదేన స్థితిం యాతి హేతుస్తత్ర సుదుర్గమః।

అన్యథాభానహేతుత్వాదియం మాయేతి కీర్తితా ॥ ౧౮ ॥

తైరితి । తావత్తావద్రాత్రియుక్తైరిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ బ్రహ్మణోఽన్త ఇతి । స్థలభూతకార్యం జగతస్థూలభూతేషు తాని సూక్ష్మభూతేషు ।' జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే । తేజస్యాపః ప్రలీయన్తే తేజో వాయౌ ప్రలీయతే । వాయుః ప్రలీయతే వ్యోమ్ని తదవ్యక్తం ప్రలీయతే' ఇత్యుక్తాదిశేత్యర్థః । తథా విష్ణుశ్చేతి । బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణామవతారమూర్తయః స్వకారణేషు మాయాయా రజఃసత్త్వతమోగుణేషు ప్రవిశన్తి । స్వయం తు పరమేశ్వరాత్మనైవ వర్తన్తే ॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ ప్రలయే కాల ఇతి । ప్రకృతే ప్రతిసంచరే । యస్య హ్యనన్తరభావీ సర్గో దశమైకాదశాధ్యాయయోర్వక్ష్యతే । సత్యబోధేతి । సత్యజ్ఞానానన్దైకరసత్వం శివస్యోక్తం ద్వితీయాధ్యాయే మన్మాయాశక్తిరిత్యత్ర ॥ ౧౭ ॥ అభేదేన స్థితిం యాతీతి । యథా తస్యా భేదేన నావభాసో యథా చ నాఽఽత్యన్తికో నాశస్తథోక్తం పఞ్చమాధ్యాయే మాతృకా చ

త్రిధేత్యత్ర । నను కార్యప్రపఞ్చవత్కారణభూతా మాయాఽపి కస్మాన్న విలాప్యతే కిమితి తయాఽవస్థాతవ్యమ్ । ఉత్తరసర్గార్థమితి చేత్ । అథ తస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య కిముత్తరైరపి సర్గస్తత్రాఽఽహ—హేతుస్తత్ర సుదుర్గమ ఇతి | తదుక్తమాచార్యై—'భోగార్థం సృష్టిరిత్యన్యే క్రీడార్థమపి చాపరే । దేవస్యైష ప్రభావోఽయమాప్తకామస్య కా స్పృహా' ఇతి । ఉక్తం వ్యాసేన 'లోకవత్తు లీలాకైవల్య' మితి ।విష్ణుపురణేఽపి—'క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాస్తస్య నిశామయ' ఇతి ।

ఆత్మతత్త్వతిరస్కారాత్తమ ఇత్యుచ్యతే బుధైః । .

విద్యానాశ్యత్వతోఽవిద్యా మోహస్తత్కారణత్వతః ॥ ౧౯ ॥

సద్వైలక్షణ్యదృష్ట్యేయమసదిత్యుదితా బుధైః ।

కార్యనిష్పత్తిహేతుత్వాత్కారణం ప్రోచ్యతే బుధైః ॥ ౨౦ ॥

కార్యవద్వ్యక్తతాభావాదవ్యక్తమితి గీయతే ।

ఏషా మాహేశ్వరీ శక్తిర్న స్వతన్త్రా పరాత్మవత్ ॥ ౨౧ ॥

అనయా దేవదేవస్య శివస్య పరమాత్మనః ।

ఉదితః పరమః కాలస్తద్వశాః సర్వజన్తవః ॥ ౨౨ ॥

సోఽపి సాక్షాన్మహాదేవే కల్పితో మాయయా సదా ।

సర్వే కాలే విలీయన్తే న కాలో లీయతే సదా ॥ ౨౩ ॥

————నను కార్యప్రపఞ్చస్య కారణే లయోఽస్తు కారణం తు మాయైవేతి కుతః । అసదవ్యక్తాదిశబ్దైః శ్రుతిస్మృతిపురాణేషు కారణస్యనేకధా విప్రతిపత్తిదర్శనాదిత్యాశఙ్క్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన మాయాదిశబ్దా ఏకమేవార్థం ప్రతిపాదయన్తీత్యభిప్రేత్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదమాహ—అన్యథాభానేత్యాదినా ॥ ౧౮—౨౦ ॥ పరాత్మవదితి । యథా పరమాత్మా స్వతన్త్రో నైవమేషా స్వతన్త్రా అత ఏవ హి శక్తిరిత్యుక్తమ్ । పరమః కాల ఇతి । ద్వివిధో హి కాలః పరమాఽపరమశ్చేతి । శివమాయాసంబన్ధరూపః పరమ ఇతి । వక్ష్యతి హ్యత్తరఖణ్డే—'కాలో మాయాత్మసంబన్ధః సర్వసాధారణాత్మకః' ఇతి స ఏవ కల్పమన్వన్తరసంవత్సరమాసాద్యాత్మనా పదార్థాన్పరిచ్ఛిన్దన్నపరః కాల ఆయురిత్యుచ్యతే ।

తదుక్తమ్—భోజేన 'భావి భవద్భూతమయం కలయతి జగదేష కాలోఽతః' ఇతి। తదాహ—తద్వశాః సర్వోతి। మాయావదనాదిరప్యసౌ తదధీననిరూపణతయా తయోదిత ఇత్యుచ్యతే॥౨౧—౨౨॥ అత ఏవ మాయావత్తత్సంబన్ధరూపః కాలోఽపి కల్పిత ఇత్యాహ—సోఽపీతి। యథా మాయా మాయాదృష్ట్యైవ కల్పితా తథా తత్సంబన్ధోఽపి। యదాహురాచార్యాః—'అస్యా విద్యేత్యవిద్యాయామేవాఽఽసిత్వా ప్రకల్ప్యతే। బ్రహ్మదృష్ట్యా త్వవిద్యేయం కథంచన యుజ్యతే

కాలో మాయా చ తత్కార్యం శివేనైవాఽఽవృతం బుధాః।

శివః కాలానవచ్ఛిన్నః కాలతత్త్వం యథా తథా ॥౨౪॥

తథాఽపి కాలోఽసత్యత్వాన్మాయయా సహ లీయతే।

శివో న విలయం యాతి ద్విజాః సత్యస్వభావతః॥౨౫॥

ఉత్పన్నానాం ప్రనష్టానాముత్పాద్యానాం తథైవ చ।

శివః కాలానవాచ్ఛిన్నః కారణం త్వితి కీర్తితః ॥౨౬॥

నను మాయాశివసంబన్ధాత్మనః కాలస్య మాయాత ఉదితత్వే జగదివ సోఽపి వినాశీతి పరిమితత్వాత్కథం తత్పరిమాణం శివేనాపి జ్ఞాతుమశక్యమిత్యుక్తమిత్యత ఆహ—సర్వే కాల ఇతి। యేన కాలః పరిచ్ఛేత్తవ్యః స సర్వః కాలేనైవ పరిచ్ఛిద్యత ఇతి కాలస్య పరిచ్ఛేదకాభావాదపరిమిత ఇత్యుక్తమిత్యర్థః। ఉదిత ఇతి న జన్మాభిప్రాయమ్। కింతు మాయావత్సదా సద్భావాదితి। ప్రాగసతః సత్తాసంబన్ధవాచకో హ్యుదయశబ్దః ప్రాగభావాంశం పరిత్యజ్య సత్తాసంబన్ధాంశమాత్రం లక్షయతి। యథౌత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబన్ధ ఇతి జైమినిసూత్ర ఉత్పత్తిశబ్దః। తథాహి తత్ర వ్యాఖ్యాతం శాబరభాష్యే ఔత్పాత్తిక ఇతి నిత్యం బ్రుమ ఇతి॥౨౩॥ కాలస్య కదాచిదపి విలయాభావాత్కథం కల్పితత్వముక్తమ్। జ్ఞానావిలాప్యస్యైవ కల్పితత్వనియమాదిత్యత ఆహ—కాలో మాయేతి। మాయాకార్యం చ మాయా చ తత్సంబన్ధరూపః కాలశ్చ త్రితయమపి శివతత్త్వజ్ఞానేన విలీయత ఏవ। తద్వ్యతి-రిక్తోపాయైర్న విలీయత ఇత్యభిప్రాయేణ తు న కాలో లీయతే సదేత్యుక్తమిత్యర్థః। కాలస్య సర్వపరిచ్ఛేదకత్వే సర్వాన్తర్భావాచ్ఛివస్యాపి తేన పరిచ్ఛేదో న శఙ్కనీయ ఇత్యాహ—శివః కాలేతి। యథా కాలః కాలేన న పరిచ్ఛిద్యతే తథా శివోఽపీతి ॥ ౨౪ ॥ కాలశివయోరుభయోరపి

కాలానవచ్ఛేదసామ్యేఽపి సత్యాసత్యత్వకృతం వైలక్షణ్యమిత్యాహ—తథాఽపీతి ॥ ౨౫ ॥ కాలసామాన్యేన శివస్యానవచ్ఛేద ఉక్తః। కాలవిశేషైస్తు సుతరామనవచ్ఛేద ఇత్యాహ—ఉత్పన్నానామీతి। శివాదేవ హి జగజ్జాయతే తస్మిన్నేవ వర్తతే తత్రైవ లీయతే। అతో

ప్రసాదాదస్య దేవస్య బ్రహ్మవిష్ణ్వాదికం పదమ్।

తదధీనం జగత్సర్వమిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః॥ ౨౭॥

అసంఖ్యా విలయం యాతా బ్రహ్మాణః పణ్డితోత్తమాః।

అసంఖ్యా విష్ణవో రుద్రా అసంఖ్యా వాసవాదయః॥ ౨౮॥

ఏక ఏవ శివః సాక్షాత్సృష్టిస్థిత్యన్తసిద్ధయే।

బ్రహ్మవిష్ణుశివాఖ్యాభిః కల్పనాభిర్విజృమ్భితః॥౨౯॥

రజోగుణేన సంఛన్నో బ్రహ్మాఽధిష్ఠాయ తం గుణమ్।

స్రష్టా భవతి సర్వస్య జగతః పణ్డితోత్తమాః॥౩౦॥

గుణేన తమసా ఛన్నో విష్ణుః సత్వగుణం బుధాః।

అధిష్ఠాయ భవేత్సర్వజగతః పాలకః ప్రభుః॥ ౩౧॥

తథా సత్వగుణచ్ఛన్నో రుద్రో విప్రాస్తమోగుణమ్।

అధిష్ఠాయ భవేద్ధన్తా జగతః సత్యవాదినః॥౩౨॥

————జగతః ప్రాగపి సత్వాన్న వర్తమానభవిష్యత్కాలాభ్యామవచ్ఛిద్యతే। స్థితికాలేఽపి సత్వాన్న భూతభవిష్యద్భ్యాం। వినాశోత్తరమపి సత్త్వాన్న భూతవర్తమానాభ్యామితి॥౨౬॥ నను జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాస్తత్కథం శివ ఇత్యుచ్యత ఇత్యత ఆహ—ప్రసాదాదస్యేతి। శివాయత్తకాలావచ్ఛిన్నా బ్రహ్మదయోఽపి న స్వతన్త్రాః। కాలస్య హి శివాయత్తతా శ్రూయతే—“ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అర్ధమాసా మాసా ఇతి విధృతాస్తిష్ఠన్తీతి। ఇతిశబ్దోఽనుక్తసకలకాలభాగసంగ్రహార్థః॥౨౭॥ బ్రహ్మాదీనాం భూతకాలపరిచ్ఛేదమాహ—అసంఖ్యా ఇతి॥ ౨౮॥ తత్కిం భూతే కాలే బ్రహ్మదయః స్వతన్త్రాః। న। తదాఽపి తద్రూపేణ శివస్యైవ సర్గాదికర్తృత్వాదిత్యాహ—ఏక ఏవేతి॥ ౨౯॥

కల్పనావైచిత్ర్యే కారణమాహ —రజోగుణేనేతి। బ్రహ్మా హి రక్తవర్ణత్వాద్బహీ రజోగుణేన సంఛన్నః ప్రవృత్తిశీలత్వాదన్తరపి తమేవాధితిష్ఠతి। ఇన్ద్రనీలశ్యామత్వాద్విష్ణురన్తస్తమసా సంఛోన్నో జగతః పాలనేన బహిః సత్త్వమధితిష్ఠతి। చన్ద్రకోటిప్రకాశత్వాద్రుద్రోఽ-

బ్రహ్మణో మూర్తయోఽనన్తా జాయన్తే గుణభేదతః।

తథా విష్ణోస్తథేశస్య గుణభేదేన సువ్రతాః॥ ౩౩॥

కాశ్చిత్సత్త్వగుణోద్రేకాద్విశిష్టా మూర్తయో ద్విజాః।

కాశ్చిత్తమోగుణోద్రేకాన్నిహన్త్ర్యో వేదవిత్తమాః॥ ౩౪॥

పరస్పరోపజీవ్యాః స్యుర్హితాయ జగతాం ద్విజాః।

సర్వమూర్తిష్వయం సాక్షాచ్ఛివః సత్యాదిలక్షణః॥ ౩౫॥

అప్రచ్యుతాత్మభావేన సదా తిష్ఠతి సువ్రతాః।

తమహంప్రత్యయవ్యాజాత్సర్వే జానన్తి జన్తవః॥ ౩౬॥

తథాఽపి శివరూపేణ న విజానన్తి మాయయా।

న్తః సత్త్వేన సంఛన్నః సకలససారసంంహారద్బహిస్తమోగుణేనేతి గుణవైచిత్ర్యం బ్రహ్మాదీనాం గుణత్రయనిబన్ధనం। రక్తకృష్ణశ్వేతరూపత్వమితి సూతగీతాము ద్వితీయాధ్యాయే వక్ష్యతి। సత్యవాదిన ఇతి మునీనాం సంబోధనమ్॥౩౦—౩౨॥ నను బ్రహ్మాదీనాం భూతకాలపరిచ్ఛేదే కథమధునాతనో భవిష్యన్వా సర్గాదిరిత్యత ఆహ— బ్రహ్మణ ఇతి॥౩౩॥ మహావర్గాణామానన్త్యాత్ప్రతిమహాసర్గం బ్రహ్మాదిసృష్టేస్తన్మూర్తీనామానన్త్యమ్। న కేవలం బ్రహ్మాదయోఽపరా అప్యనన్తాః శివస్య మూర్తేయా గుణభేదేన విచిత్రా ఇత్యాహ— కాశ్చిత్సత్త్వగణోద్రేకాదితి। 'యే అన్నేషు వివిధ్యన్తి యే పథాం పథిరక్షయః' ఇత్యాదయో హి నిగ్రహానుగ్రహవ్యాపారాః। శివమూర్తయోఽనన్తాః శ్రూయన్త ఇత్యర్థః॥ ౩౪॥ పరస్పరోపజీవ్యా ఇతి। సంహారైకగుణత్వే హి న సర్గోఽభివర్ధేత। సత్త్వైకగుణత్వే చ దర్పేణ వినశ్యేయుః। అతః పరస్పరోపజీవనం జగతో హితమ్। ఇత్థం మూర్తీనాం గుణవైచిత్ర్యేణ శాన్తఘోరమూఢతేతి। తత్ర సర్వత్రానుగతస్య శివస్య స్వరూపాదచ్యుతిమాహ—సర్వమూర్తిష్వితి॥ సర్వత్రానుగతే

కిమిత్యనుపలమ్భస్తత్రాఽఽహ—తమహంప్రత్యయేతి। అహంప్రత్యయో హి సర్వప్రత్యక్త్వం విషయీకరోతి। సర్వాన్తరత్వం చ శివస్య స్వరూపమ్। శ్రూయతే హి— 'అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా' ఇతి। అతోఽహమితి ప్రత్యాగాత్మనో జ్ఞానం తత్సర్వం శివస్యైవేత్యర్థః॥ ३६॥ తర్హి సర్వే ప్రాణినః కృతకృత్యా ఇతి

ప్రసాదాద్దేవదేవస్య శ్రుత్యుత్పన్నాత్మవిద్యయా॥

బహూనాం జన్మనామన్తే జానన్త్యేవ శివం బుధాః॥ ३७॥

ప్రసాదహీనాః పాపిష్ఠా మోహితా మాయయా జనాః।

నైవ జానన్తి దేవేశం జన్మనాశాదిపీడితాః॥ ३८॥

యాం యాం మూర్తిం సమాశ్రిత్య బ్రహ్మభావనయా జనాః।

ఆరాధయన్తి తే సర్వే క్రమాజ్జానన్తి శంకరమ్॥ ३९॥

రుద్రస్య మూర్తిమారాధ్య ప్రసాదాత్కర్మవర్జితాః।

అయత్నేనైవ జానన్తి శివం సర్వత్ర సంస్థితమ్॥ ४०॥

రుద్రమూర్తిషు సర్వాసు శివోఽతీవ ప్రకాశతే।

అన్యాసు తారతమ్యేన శివః సాక్షాత్ప్రకాశతే॥ ४१॥

ఆదర్శే నిర్మలే యద్వద్భృశం భాతి ముఖం ద్విజాః।

తథాఽతీవ మహాదేవో భాతి శుద్ధాసు మూర్తిషు॥ ४२॥

కానిచిద్వేదవాక్యాని బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః।

రుద్రమూర్తిం సమాశ్రిత్య శివే పరమకారణే॥ ४३॥

కిం శాస్త్రైరాచర్యైర్వేతి తత్రాఽఽహ—తథాఽపీతి। నిరుపాధికశివస్వరూపజ్ఞానం హి పురుషార్థః। న తత్తేషామస్తి మాయయా మోహితత్వాదిత్యర్థః। కథం తర్హి మాయాం జిత్వా శివమవాప్నుయురితి తత్రాఽఽహ—ప్రసాదాదితి॥ ३७॥ కేషాంచిదాత్మవిద్యాయా

అనుదయకారణమాహ—ప్రసాదహీనా ఇతి ॥ ౩౮ ॥ తర్హి తత్తద్దేవతాభాజో న ప్రాప్నుయురేవ కిం శివం నేత్యాహ—యాం యామితి। శివబుద్ధ్యా సర్వాసు మూర్తిషు క్రియమాణాఽఽరాధనా శివస్యైవేత్యర్థః। ఉక్తం హి గీతాసు— 'యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽఽర్చితుమిచ్ఛతి' ఇత్యాది ॥ ౩౯ ॥ తత్కిం సర్వాసు మూర్తిష్వేకరూపమేవ ఫలమితి నేత్యాహ—రుద్రస్యేతి ॥ ౪౦ ॥ తత్ర కారణమాహ—రుద్రర్మూతిష్వితి ॥ ౪౧ ॥ తారతమ్యేన ప్రకారో కారణమాహ—ఆదర్శ ఇతి ॥ ౪౨ ॥ నానాదేవతాప్రతిపాదకానాం తత్తన్మూర్తిద్వారా పరశివే పర్య-

పర్యవస్యన్తి విప్రేన్ద్రాస్తథా వాక్యాని కానిచిత్।

విష్ణుమూర్తిం సమాశ్రిత్య బహ్మమూర్తిం చ కానిచిత్ ॥౪౪॥

ఆగ్నేయీం మూర్తిమాశ్రిత్య శ్రుతివాక్యాని కానిచిత్।

సూర్యమూర్తిం తథాఽన్యేషాం మూర్తింం చశ్రిత్య కానిచిత్ ॥౪౧౫॥

పురాణైర్దశభివిప్రాః ప్రోక్తః శమ్భుస్తథైవ చ।

చతుర్భిర్భగవాన్విష్ణుర్ద్వాభ్యాం బ్రహ్మ ప్రకీర్తితః ॥ ౪౬ ॥

అగ్నిరేకేన విప్రేన్ద్రాస్తథైకేన దివాకరః।

ఏవం మూర్త్యభిధానేన ద్వారేణైవ మునీశ్వరాః ॥౪౭॥

ప్రతిపాద్యో మహాదేవః స్థితః సర్వాసు మూర్తిషు।

స ఏవ మోచకః సాక్షాచ్ఛివః సత్యాదిలక్షణః ॥౪౮॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహాదేవైరుపాస్యః సర్వదా ద్విజాః।

అతోన్యదార్తం విప్రేన్ద్రా అవినాశ్యోయమేవ హి ॥ ౪౯ ॥

అయమాత్మవిదామాత్మా హ్యయమజ్ఞానినామపి।

వసానమాహ—కానిచిదితి। శ్రూయతే హి— 'సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి' ఇతి ॥౪౩—౪౫॥ తథాఽపి శివమూర్తిష్వేవ భూయసాం పురాణానామాదర ఇత్యాహ—పురాణైరితి। యాన్యపి దశభ్యోఽవశిష్టాని పురాణాని తేషామపి తత్తన్మూర్తయో ద్వారమాత్రమ్। పర్యవసానం తు పరశివ ఏవేత్యాహ—చతుర్భిరిత్యాది ॥ సర్వేషాం పురాణానాం సాక్షాత్పరంపరయా వా పరశివే పర్యవసానే కారణమాహ—స ఏవ మోచక ఇతి । మోచకో మోక్షప్రదః। స ఏవ సాక్షాన్మోక్షప్రదః। అన్యే తద్ద్వారా ॥౪౬—౪౮॥ నను శివః సర్వాత్మకః శ్రూయతే । 'సర్వే వేదా యత్రైక భవన్తి' ఇత్యారభ్య 'అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి శ్రుతేః। అతో బ్రహ్మాదీనామపి తదాత్మకత్వే కింనిబన్ధనమిదముపాస్యోపాసకభావలక్షణవైలక్షణ్యమిత్యత ఆహ— బ్రహ్మవిష్ణ్వితి। నిరస్తసమస్తోపాధికం సిచ్చిదానన్దైక-

అస్మాదేవ సముత్పన్నం స్థితమస్మిన్ద్విజోత్తమాః॥

అస్మిన్నష్టమిదం సర్వం జగన్మాయామయం బుధాః॥ ౫౦॥

ప్రతికల్పం మునిశ్రేష్ఠా బ్రహ్మనారాయణాదయః॥ ౫౧॥

అస్మాదేవ విజాయన్తే విలీయన్తే యథా పురా।

అయమేకో మహాదేవః సాక్షీ సర్వాన్తరో హరః॥ ౫౨॥

అమ్బికాసహితో నిత్యం నీలకణ్ఠస్త్రిలోచనః॥

చన్ద్రార్ధశేఖరః శ్రీమాన్ శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే తథా॥ ౫౩॥

వారాణస్యాం తథా సోమనాథే వృద్ధాచలాభిధే।

వేదారణ్యే చ వల్మీకే శ్రీమత్కేదారసంజ్ఞితే॥ ౫౪॥

శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే సర్వస్థానోత్తమోత్తమే।

నిత్యం సంనిహితో భక్తైరఖిలైరమరేశ్వరైః॥

ఉపాస్యః సర్వదా విప్రాః సర్వైర్నిత్యత్వకాఙ్క్షిభిః॥ ౫౫॥

రసం పరశివస్య స్వరూపం। తదేవ తత్తదుచ్చావచోపాధివిశిష్టం సద్బ్రహ్మాదయ ఇత్యుచ్యతే। తత్రోపాధీనామన్తవత్త్వేన తద్విశిష్టరూపాణామప్యన్తవత్త్వమ్। శివస్యతు నిరుపాధికత్వేన నాన్తవత్త్వమిత్యేతద్వైలక్షణ్యమిత్యర్థః। 'ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతోఽతోఽన్యదార్తమ్' ఇతి శ్రుతేః॥ ౪౯॥ నను విశిష్టస్యాన్తవత్త్వే తదన్తఃపాతిత్వేన విశేషణస్యాపి తథాత్వాత్కథం సర్వాత్మతేతి చేత్। విశిష్టాకారస్య కాల్పితత్వేఽపి స్వరూపాకారస్య చేతనాచేతనజగదధిష్ఠానత్వేనాకల్పిత్వాన్నైవమిత్యాహ—అయమాత్మవిదామిత్యాది॥ ౫౦॥ నన్వనాదౌ సంసారే కదాచిదాసీద్బ్రహ్మాదీనాం ల్యో న వా। ఆసీచ్చేత్కథమిదానీం తదుపలమ్భః। న చేదితః పరం భవిష్యతీతి కైవ ప్రత్యాశేత్యత ఆహ—ప్రతికల్పమితి। అస్య తు న తథావిధత్వమిత్యాహ—అయమేక ఇతి। సర్వాన్తరత్వేనాధిష్ఠానత్వాన్న తథాత్వమిత్యర్థః। 'ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరః' ఇతి శ్రుతేః॥ ౫౧॥ ౫౨॥ ననూక్తనిరూపాధికశివస్వరుపం వాఙ్మనసయోరగోచరతయా శ్రూయతే—'యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ' ఇతి। తత్కథమర్వాచీనైరుపాసనీయమిత్యత ఆహ—అమ్బికాసహిత ఇతి। స్వీకృ-

కోఽన్యః సంసారమగ్నానాముపాస్యో మోచకః ప్రభుః॥ ౫౬॥

ఋతే సాక్షాన్మహాదేవమిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః।

అతః సర్వప్రయత్నేన భవద్భిర్మునిసత్తమైః॥ ౫౭॥

కాలపాశవినాశాయ శఙ్కరః శశిశేఖరః।

ఉపాసనీయః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యశ్చ ద్విజోత్తమాః॥ ౫౮॥

ఇతి సూతవచః శ్రుత్వా నైమిశారణ్యవాసినః।

శివః కాలానవచ్ఛిన్న ఇత్యజానన్త పణ్డితాః॥ ౫౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

కాలపరిమాణతదనవచ్ఛిన్నస్వరూపకథనం

నామాష్టమోఽధ్యాయః॥ ౮॥

తదివ్యావతారస్య తస్య స్థానవిశేషేషు సుకరముపాసనమిత్యర్థః॥ ౫౩-౫౫॥ తస్యైవోపాసనీయత్వే శ్రుతిమర్థత ఉదాహరతి—కోఽన్య ఇతి। 'యదా చర్మవదాకాశం వేష్టయిష్యన్తి మానవాః। తదా శివమవిజ్ఞాయ దుఃఖస్యాన్తో భవిష్యతి' ఇతి శ్రుతిః।అత్రాప్యేషా శ్రుతిర్భవిష్యతి। ఉక్తోపదేశస్య ఫలమాహ—అతః సర్వప్రయత్నేనేతి॥ ఉపాసనీయ ఇతి 'ఉపనిషచ్ఛబ్దానాం శక్తితాత్పర్యావధారణమన్యాయానుసన్ధానం శ్రవణమ్। వస్తుతథాత్వవ్యవస్థాపకన్యాయానుసంధానం మననమ్। శ్రవణమననాభ్యామ-వధృతేఽర్థే విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితసజాతీయప్రత్యయసంతానానువృత్తిర్నిదిధ్యాసనముపాసనా। 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇతి హి దర్శనమనూద్య తత్సాధనత్వేన శ్రవణాదీని హి శ్రూయన్తే॥ ౫౬-౫౮॥ కః కాలేనానవచ్ఛిన్న ఇతి యత్పృష్టం తస్యోత్తరముక్తముపసంహరతి। శివః కాలేతి॥ ౫౯॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డే కాలపరిమాణతదనవచ్ఛిన్నస్వరూపకథనం

నామాష్టమోఽధ్యాయః॥ ౮॥

నవమోఽధ్యాయః॥

౯. పృథివ్యుద్ధరణమ్।

నేమిశీయా ఊచుః —

భగవన్విష్ణునా తోయాత్కథం భూమిః సముద్ధృతా।
తదస్మాకం సమాసేన వద సర్వార్థవిత్తమ॥ ౧॥

సూత ఉవచ —

ఆసీదేకార్ణవం ఘోరమవిభాగం తమోమయమ్।
శాన్తానలాదికం సర్వం న ప్రాజ్ఞాయత కించన॥ ౨॥

తద్రైవైకామ్బుధౌ నష్టే జగతి స్థావరాదికే।
విష్ణుః సాక్షాత్సముద్భూతస్తదా తస్మిన్మహోదధౌ॥ ౩॥

బ్రాహ్మమేకమహః కల్ప ఇత్యుక్తబ్రహ్మదినవసానే లీనస్య పృథివ్యాదిలోకత్రయస్య తదీయరాత్ర్యవసానం పునరుత్పత్తిప్రకారం జిజ్ఞాసమానా మునయః పృచ్ఛన్తి — భగవన్విష్ణునేతి। వరాహరూపేణాహరాదౌ హి బ్రహ్మ వరాహరూపో భూత్వా సలిలే మగ్నాంభువముద్ధృత్య పునర్బ్రహ్మైవ భూత్వా లోకత్రయమసృజదితి శ్రుయతే 'ఆపో వా ఇదమగ్నే సలిలమాసీత్తస్మిన్ప్రజాపతిర్వాయుర్భూత్వాఽచరత్స ఇమామపశ్యత్తాం వరాహో భూత్వాఽహరత్తాం విశ్వకర్మా భూత్వా వ్యమార్ట్ సా ప్రథత సా పృథివ్యభవత్" ఇత్యాది। విష్ణుపురాణేఽపి — "తోయాన్తః స మహీం జ్ఞాత్వా జగత్యేకార్ణవే ప్రభు। అనుమానాత్తదుద్ధారం కర్తుకామః ప్రజాపతి ॥ అకరోత్స తనూమన్యాం కలాదిషు యథా పురా। మత్స్యకూర్మాదికాం

తద్వద్వారాహం రూపమాస్థితః ఇతి ॥౧॥ సూతస్తు పూర్వకల్పావసానప్రకారాభిధానపురఃసరముత్తర వక్తుమారభతే ఆసీదితి। తమోమయమితి। చన్ద్రాదిత్యాదిజ్యోతిషామభావాత్। అత ఏవ విభాగాపరిజ్ఞానాదవిభాగమ్ ॥౨॥ జగతీతి। జగతి పృథివ్యాదిలోకత్రయాత్మకే యత్స్థావరజఙ్గమజాతం తస్మిన్సర్వాస్మిఞ్జలప్లుతే। అత ఏవ జనలోక-

స పునర్వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్।

సహస్రశీర్షా పురుషో ద్విజా నారాయణాభిధః ॥ ౪ ॥

సుష్వాప సలిలే సాక్షచ్ఛివం పరమకారణమ్।

ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం సామ్బమీశ్వరమ్ ॥ ౫ ॥

ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం హృది ధ్యాయన్మహేశ్వరమ్।

ఇమం చోదాహరన్త్యత్ర శ్లోకం నారాయణం ప్రతి ॥ ౬ ॥

ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః।

తా యదస్యాయనం తేన ప్రోక్తో నారాయణః స్వయమ్ ॥ ౭ ॥

స పునర్దైవదేవస్య శివస్య పరమాత్మనః।

ఆజ్ఞయా సలిలే మగ్నాం మహీముద్ధర్తుమిచ్ఛయా ॥ ౮ ॥

వారాహం రూపమాస్థాయ మహాపర్వతసంనిభమ్।

అట్టహాసం ద్విజాః కృత్వా ప్రవిశ్య చ రసాతలమ్ ॥ ౯ ॥

నివాసినోఽస్తువన్నితి వక్ష్యతి। విష్ణుః సాక్షాదితి। బ్రహ్మ హ్యాహరవసానే విష్ణురూపీ శేషపర్యఙ్కశాయీ స్థిత్వా వరాహరూపేణ భువముద్ధత్య స్వేనైవాఽఽత్మనా పునర్లోకత్రయమస్రాక్షీత్। అత ఏవ వక్ష్యతి — 'విసృజ్య రూప వారాహం స్వయం బ్రహ్మ భవద్ధరిః' ఇతి ॥౩॥౪॥ ఋతం సత్యమితి। ఉమాసహాయమూర్ధ్వరేతసం త్రిణేత్రం

మహేశ్వరమమృతసత్యాభిధేయసూక్ష్మస్థూలభూతోపలక్షితసమస్తజగదాత్మకే పురుషం పరిపూర్ణం పర నిష్కల ధ్యాపన్॥౫॥౬॥ ఆప ఇతి। నరో హిరణ్యగర్భస్తత ఉత్పన్నత్వాదాపో నరసూనవః। యత ఆహుః — 'అప ఏవ ససర్జాఽఽదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్' ఇతి। జనలోకేతి। పృథివ్యాదిలోకత్రయే జలప్లుతేఽపి చతుర్థే మహర్లోకే నివసతాం పఞ్చమే జనలోకే గతత్వాజ్జనలోకనివాసిన ఇత్యుక్తమ్ "జనలోక ప్రయాన్త్యేతే మహర్లోకనివాసిన" ఇత్యుక్తమ్। లోకాలోకేతి। సకలభూతాత్మకైకపాదరూపాయ స్వప్రతిష్ఠత్రిపాద్రూపాయ చ। 'పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి` ఇతి శ్రుతేః॥౭—౧౫॥ సూత్రాత్మాదీతి। సూత్రాత్మా క్రియాశక్తిప్రధానః ప్రణోపాధికః। ఆదిశబ్దేనాన్తర్యామీ జ్ఞానశక్తి-

దంష్ట్రాభ్యాముజ్జహారైనాం మహీమన్తర్గతాం జలే।

తస్య దంష్ట్రాగ్రవిన్యస్తామణుప్రాయాం మహీమిమామ్॥ ౧౦॥

దృష్ట్వా విస్మయమాపన్నా జనలేకనివాసినః।

తే పునర్వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః సిద్ధా బ్రహ్మర్షయో హరిమ్॥ ౧౧॥

అస్తువన్ శ్రద్ధయా విష్ణుం మహాబలపరాక్రమమ్।

బ్రహ్మర్షయ ఊచుః —

నమస్తే దేవదేవానామాదిభూత సనాతన॥ ౧౨॥

పురుషాయ పురాణాయ నమస్తే పరమాత్మనే।

జరామరణరోగాదివిహీనాయామలాత్మనే॥ ౧౩॥

బ్రహ్మణాం పతయే తుభ్యం జగతాం పతయే నమః।

లోకాలోకస్వరూపాయ లోకానాం పతయే నమః॥ ౧౪॥

శఙ్ఖచక్రగదాపద్మపాణయే విష్ణవే నమః।

నమో హిరణ్యగర్భాయ శ్రీపతే భూపతే నమః॥ ౧౫॥

నమః స్వయంభువే తుభ్యం సూత్రాత్మాదిస్వరూపిణే।

విరాట్ప్రజాపతేః సాక్షాజ్జనకాయ నమో నమః॥ ౧౬॥

విశ్వతైజసరూపాయ ప్రాజ్ఞరూపాయ తే నమః।

జాగ్రత్స్వప్నస్వరూపాయ నమః సుప్త్యాత్మనే నమః॥ ౧౭॥

ప్రధానో మనఉపాధికో హిరణ్యగర్భః। విరాట్ సమష్టిరూపః స్థూలశరీరః॥౧౬॥ ఇత్థం సమష్టిరూపవైశ్వానరహిరణ్యగర్భేశ్వరరూపతాముక్త్వా వ్యష్టిరూపవిశ్వతైజస ప్రాజ్ఞరూపతాం తదవస్థారూపతాం చాऽऽహ — విశ్వతైజసేతి। అవస్థాత్రయవిశిష్టో విశ్వ। దిః॥ ౧౭॥ అవస్థోపలక్షితస్తదృష్టా తత్సాక్షీ । తదప్యపశ్యన్స్వప్రాతిష్ఠోऽవ॥

అవస్థాసాక్షిణే తుభ్యమవస్థావర్జితాచ్యుత।

తురీయాయ విశుద్ధాయ తుర్యతీతాయ తే నమః॥ ౧౮॥ `

ప్రథమాయ సమస్తస్య జగతః పరమాత్మనే।

ఓంకారైకస్వరూపాయ శివాయ శివద్ ప్రభో॥ ౧౯॥

సర్వవిజ్ఞానసంపన్న నమో విజ్ఞానదాయినే।

జగతాం యోనయే తుభ్యం వేధసే విశ్వరూపిణే॥ ౨౦॥

నిత్యశుద్ధాయ బుద్ధాయ ముక్తాయ సుఖరూపిణే।

నమో వాచామతీతాయ మనోऽగమ్యాయ తే నమః॥ ౨౧॥

అప్రమేయాయ శాన్తాయ స్వయంభానాయ సాక్షిణే।

నమః పుంసే పురాణాయ శ్రేయఃప్రాప్త్యైకహేతవే॥ ౨౨॥

ఆకాశాదిప్రపఞ్చాయ నమస్తద్రూప శఙ్కర।

మాయారూపాయ మాయాయాః సత్తాహేతో జనార్దన॥ ౨౩॥

నమః ప్రద్యుమ్నరూపాయ నమః సఙ్కర్షణాత్మనే।

నమోऽనిరుద్ధరూపాయ వాసుదేవాయ తే నమః॥ ౨౪॥

యోగాయ యోగగమ్యాయ యోగినామిష్టసిద్ధిద।
నమస్తే మత్స్యరూపాయ నమస్తే కూర్మరూపిణే॥ ౨౫॥

స్థావర్జితః। సాక్షిణం వివ్రణోతి — తురీయాయేతి। స హి విశ్వాదిత్రయాపేక్షయా చతుర్థత్వాత్తురీయః। అవస్థావిర్వజితం వివృణోతి — తుర్యాతీతయేతి॥ ౧౮॥ ఓంకారేతి। 'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారః' ఇతి హి శ్రూయతే। ప్రణవప్రతీకత్వాత్తత్ప్రతిపాద్యవాద్వా తత్స్వరూపః। ౯౯॥ ౯౦॥ నమో వాచామితి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ ఇతి శ్రుతేః॥ ౨౧॥ ౨౨॥ మాయాయాం ఇతి। యతోఽధిష్ఠానమన్తరేణ మాయాఽపి న సిధ్యతి॥ ౨౩॥ నమః ప్రద్యుమ్నాయేతి। సర్వాత్మకత్వేఽపి విభూతిమత్సు సంనిధానాత్తదాత్మకత్వేన స్తూ-

నమస్తుభ్యం వరాహాయ నారసింహాయ తే నమః।
నమో వామనరూపాయ నమో రామత్రయాత్మనే॥ ౨౬॥
నమః కృష్ణాయ సర్వజ్ఞ నమస్తే కల్కిరూపిణే।
కర్మిణాం ఫలరూపాయం కర్మరూపాయ తే నమః॥ ౨౭॥
కర్మకర్త్రే నమస్తుభ్యం నమస్తే కర్మసాక్షిణే।
నమో విజ్ఞప్తిరూపాయ నమో వేదాన్తరూపిణే॥ ౨౮॥
గుణత్రయాత్మనే తుభ్యం నమో నిర్గుణరూపిణే।
అద్భుతాయామరేశాయ శివప్రాప్త్యైకహేతవే॥ ౨౯॥
నమో నక్షత్రరూపాయ నమస్తే సోమరూపిణే।
నమః సూర్యాత్మనే తభ్యం నమో వజ్రధరాయ తే॥ ౩౦॥
నమస్తే పద్మనాభాయ నమస్తే శార్ఙ్గపాణయే।
నమస్తుభ్యం విశాలాక్ష నమః శ్రీధర నాయక॥ ౩౧॥

నమః సంసారతప్తానాం తాపనాశైకహేతవే।
శ్రోతస్మార్తైకనిష్ఠానామచిరాదేవ ముక్తిద॥ ౩౨॥
అన్యేషామపి సర్వేషాం సంసారైకప్రదావ్యయ।
నమోఽసురవిమర్దాయ నమో విద్యాధరార్చిత॥ ౩౩॥
క్షీరోదశాయినే తుభ్యం నమో వైకుణ్ఠవాసినే।
నమో రాగాభిభూతానాం వైరాగ్యప్లవదాయినే॥ ౩౪॥

సూత ఉవాచ —

ఇత్థం బ్రహ్మర్షిభిః సిద్ధైః సనకాద్యైరభిష్టుతః।
ప్రసాదమకరాత్తేషాం శ్రీవారాహశరీరభృత॥ ౩౫॥
తతః పూర్వవదానీయ మహీం సాక్షాన్మహీపతిః।

విసృజ్య రూపం వారాహం స్వయం బ్రహ్మాఽభవద్ధరిః॥ ౩౬॥
సా మహీ సంస్థితా విప్రా జలస్యోపరి నౌరివ।
తస్యాం బ్రహ్మా మహాదేవప్రసాదాదేవ సువ్రతాః॥ ౩౭॥
పూర్వసర్గోత్థవిధ్వస్తానఖిలానమరప్రభుః।
యథాపూర్వం ద్విజాః స్రష్టుం మతిం చక్రే ప్రజాపతిః॥ ౩౮॥
ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠా నైమిశారణ్యవాసినః।
పూజయామాసురత్యర్థం సూతం సర్వహితప్రదమ్॥ ౩౯॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

పృథివ్యుద్ధరణం నామ నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

దశమోఽధ్యాయః ।

౧౦. బ్రహ్మణా సృష్టికథనమ్ ।

నైమిశీయా ఊచుః —

కథం బ్రహ్మాఽసృజద్విద్వన్ జగత్సర్వం చరాచరమ్ ।
సంగ్రహేణ తదస్మాకం బ్రూహి పుణ్యవతాం వర ॥ ౧ ॥

సూత ఉవాచ —

యతే । స్మర్యతే హి — 'యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా ।
తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశసంభవమ్ ఇతి ॥ ౨౪—౩౯ ॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ప్రథివ్యుద్ధరణం నామ నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

అహరవసానే ధ్వస్తస్య లోకత్రయస్య తన్నివాసినాం చ
పృథివ్యుద్ధరణసమనన్తరభావిసర్గక్రమం మునయః పృచ్ఛన్తి — కథం బ్రహ్మేతి । బ్రహ్మా
ప్రజాపతిః ॥౧ ॥

సిసృక్షోర్బ్రహ్మణస్తస్య బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః।

అబుద్ధిపూర్వకః సర్గః కల్పాదిషు యథా పురా॥ ౨॥

ప్రాదుర్భూతోఽమ్బికాభర్తురాజ్ఞయైవ తమోమయః।

సిసృక్షోరితి। అత్రైష సర్గక్రమః। బ్రహ్మణ ఆయురవసానే గ్రస్తసమస్తప్రపఞ్చాయా అత్యన్తనిర్వికల్పికాయా మాయాయా జడత్వేన స్వప్రతిష్ఠం నిస్తరఙ్గసముద్రకల్పం పరబ్రహ్మ యావత్ప్రాణికర్మపరిపాకమవతిష్ఠతే। పరిపక్వేషు తు కర్మసు తస్య పరబ్రహ్మణః సగాభిముఖే ప్రథమపరిస్పన్దే జ్ఞానేచ్ఛాప్రయత్నవిరహాదబుద్ధిపూర్వకే స్రష్టవ్యప్రాణికర్మప్రేరణయైవ ప్రవర్తితే తద్విషయతయా సవికల్పకత్వేన తదావరణమాయాయా యత్స్ఫురణం సోఽయమబుద్ధిపవకస్తామసః సర్గః ప్రథమః। యదధికృత్యోచ్యతే 'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నమ్' ఇతి। శ్రూయతే చ నాసదాసీత్? ఇత్యారభ్య 'తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ఇతి। ఏష చ తమః సర్గః పఞ్చమే శక్తిపూజాధ్యాయేఽస్మాభిః ప్రపఞ్చిత్తః। తతోఽత్యన్తనిర్విభాగాయాం తస్యాం మాయాయాం తమశ్శబ్దాభిధాయాం మోహమహామోహతామిస్రాన్ధతామిస్త్రాపరపర్యాయా అస్మితారాగద్వేషాభినివేశాశ్చత్వారో విపర్యయాః ప్రసుప్తతయా వర్తన్తే। యథా తత్త్వలీనానాం హి। ఉక్తం హి పాతఞ్జలే। "అవిద్యాఽస్మితారాగద్వేషాభినివేశః" । అవిద్యాత్రయముత్తరేషాం ప్రసుప్తతనువిచ్ఛిన్నోదారాణామ్। తథా ప్రసుప్తాస్తుత్వలీనానాం తనుదగ్ధాస్తు యోగినామ్। విచ్ఛిన్నోదారరూపాస్తుక్లేశా విషయసఙ్గినామ్ ఇతి॥ తత్రానాత్మని దేహాదావాత్మతత్త్వవిపర్యయోఽస్మితా స మోహః తేన చ దేహభోగోపకరణే స్రక్చన్దనాదావభిలాషో రాగః స మహామోహః। తత్ప్రాప్తిపరిపన్థిని ద్వేషః స తామిస్రః। తదిదమహితమితి జ్ఞాత్వాఽప్యజ్ఞవదపరిత్యాగోఽభినివేశః సోఽన్ధతామిస్రః। యద్వా — 'తమోఽవివేకో మోహః స్యాదన్తః కరణవిభ్రమః। మహామోహస్తు విజ్ఞేయో గ్రామ్యభోగసుఖైషణా॥ మరణం హ్యన్ధతామిస్త్రం తామిస్రం క్రోధ ఉచ్యతే। అవిద్యా పఞ్చపర్వైషా ప్రాదుర్భూతా మహాత్మనః' ఇతి।తస్మాదవిభాగాపన్నగుణత్రయాదవ్యక్తాత్తమసః సకాశాదన్తర్విభాగస్య గుణత్రయాత్మకస్య మహతః సర్గో ద్వితీయః। అత్రేదముచ్యతే — 'అవ్యక్తాన్తర్స్థితాత్తత్త్వాత్ త్రిభేదగహనాత్మకమ్। మహాన్నామ భవేత్తత్త్వం మహతోఽహంకృతిస్తథా'॥ ఇతి తస్మాద్బహిర్విభాగగుణత్రయావస్థస్యాహమస్తృతీయః సర్గః। అత్రేదముచ్యతే — ' వైకారికస్తైజ-

తమో మోహో మహామోహస్తామిస్రో హ్యన్ధసంజ్ఞితః॥ ౨౩ ॥

అవిద్యా పఞ్చపర్వైషా ప్రాదుర్భూతా మహాత్మనః।

సశ్చ భూతాదిశ్చైవ తమసః। త్రివిధోఽయమహంకారో మహత్తత్త్వాదజాయత' ఇతి॥ తత్ర భూతాదినామకాత్తామసాదహంకారాద్రజసోపష్టబ్ధాత్పఞ్చతన్మాత్రాణాం సర్గశ్చతుర్థః। వైకారికనామ్నః సాత్త్వికాదహంకారాద్రజసోపష్టబ్ధాదేకాదశేన్ద్రియగణస్య సర్గః పఞ్చమః.। యదాహుః సాంఖ్యాః — 'సాత్విక ఏకాదశకః ప్రవర్తతే వైకృతాదహంకారాత్। భూతాదేస్తన్మాత్రం స తామసస్తైజసాదుభయమ్ ఇతి॥ శైవాస్తు సాత్వికాదహంకారాన్మనసో రాజసాదిన్ద్రియదశకస్య సర్గమాహురిత్యేతావాన్విశేషః। యదాహుః — 'సాత్త్వికరాజసతామసభేదేన స జాయతే పునస్త్రిధా। స చ తైజసవైకారికభూతాదికనామభిః సముచ్చ్వసితి॥ తైజసతస్తత్ర మనో వైకారికతో భవన్తి చాక్షాణి। భూతాదేస్తన్మాత్రాణ్యేషాం సర్గోఽయమేతస్మాత్" ఇతి॥ ఇన్ద్రియదశకాధిష్ఠాతృదవేతాసర్గః షష్ఠః। షడిమే ప్రాకృతాః సర్గా। ఈశ్వరకతృకాః । ఉక్తం భాగవతే — 'ఆద్యస్తు మహతః సర్గో గుణవైషమ్యమాత్మనః। ద్వితీయస్త్వహమో యత్ర ద్రవ్యజ్ఞానక్రియోదయః॥ భూతసర్గస్తృతీయస్తు తన్మాత్రో ద్రవ్యశక్తిమాన్। చతుర్థ ఐన్ద్రియః సర్గో యస్తు జ్ఞానాక్రియాత్మకః॥ వైకారికో దేవసర్గః పఞ్చమో యన్మయ మనః। షష్ఠస్తు తమసః సర్గో యస్త్వబుద్ధికృతఃప్రభోః ॥షడిమే ప్రాకృతాస్సర్గా వైకృతానపి మే శృణు। ఇతి। వస్తుగత్యా ప్రథమస్యాపి తమసర్గస్యాబుద్ధిపూర్వకస్య బుద్ధిపూర్వకసర్గపఞ్చకానన్తరముపన్యాసాదుపన్యాసక్రమానుసారేణ షష్ఠత్వమితి। అయమేవాబుద్ధిపూర్వకస్తమఃసర్గః । స్వస్పృష్టౌ ప్రజాపతినాఽపి ప్రథమం సృష్టస్తతో వృక్షాదిర్ముఖ్యః సర్గస్తతస్తిర్యక్స్రోతః పశ్వాదిః। తత ఉర్ధ్వస్రోతో దేవాదిః । తతోఽర్వాక్స్రోతో మానుషస్తతో భూతప్రేతాదిరితి షడ్వైకృతాః ప్రాకృతవైకృతాత్మక ఏకః కౌమార ఇతి। తత్ర ప్రజాపతేః స్వసృష్టౌ। ప్రథమం తమఃసర్గమాహ — అబుద్ధిపూర్వకాతి। అబుద్ధిరవిద్యా సా పూర్వా యస్యస్మితాదేః స తథోక్తః అథవాఽబుద్ధిరననుసంధానం తత్పూర్వకోఽత ఏవ బ్రహ్మణః ప్రాదుర్భూత ఇత్యాహ నతు బ్రహ్మ త ససర్జేతి। మహాకల్పాదిషు యథా పరమాత్మనః సకాశాత్పఞ్చపర్వాఽవిద్యా ప్రాదుర్భవత్యేవమవాన్తరకల్పే స్వసృష్టౌ బ్రహ్మణోఽపి ప్రాదురభూత్। అవాన్తరకల్పేషు చాతతీతేష్వనన్తరేషు యథా

ప్రాదురాసీదేవమస్మిన్నపి కల్ప ఇతి ॥ ౨ ॥ తన్యేవ పఞ్చపర్వాణ్యాహ — తమో మోహ ఇతి। తమఆదీనాం స్వరూపం ప్రాగుక్తమ్।

పఞ్చధాఽవస్థితః సర్గః ప్రవృత్తస్తామసో ద్విజాః॥ ४॥

అన్తర్బహిశ్చ వేదజ్ఞాస్త్వప్రకాశస్తథైవ చ।

స్తబ్ధో నిఃసంజ్ఞ ఏవాయమభవన్మునిపుఙ్గవాః॥౫॥

తం దృష్ట్వాభగవాన్బ్రహ్మ సిసృక్షుః సర్వమాస్తికాః।

అసాధక ఇతి జ్ఞాత్వా పునః సోఽపరమీశ్వరః ॥ ౬॥

అమన్యతాస్య వేదజ్ఞా బ్రహ్మణో ధ్యాయతః పునః।

సర్గోఽవర్తత దుఃఖాఢ్యస్తిర్యక్స్రోతః ప్రజాపతేః॥ ౭॥

పశ్వాదిః స తు విజ్ఞేయస్తిర్యక్స్రోతః సమాసతః।

తం చాసాధకమిత్యేవం జ్ఞాత్వాఽమన్యత్పరం ప్రభుః॥ ౮॥

తదా తు మోహాదీనాం విపర్యయాణామనుత్పన్నత్వాత్ప్రసుప్తతయా వృత్తిరుక్తా। ఇహతు సముదాచరద్వృత్తితాఽపీత్యేతావాన్ విశేషః। పఞ్చధేతి। తామసో యః సర్గ ఉక్తః స పఞ్చప్రకార ఇత్యర్థః॥3—४॥ అధునా వృక్షాదిముఖ్యసర్గమాహ — అన్తర్బాహిరితి। అయమితి। స్థావరాదిర్ముఖ్యః సర్గః। సర్గానుక్రమణ్యామస్య క్రమే — చతుర్థో ముఖ్యసర్గాఖ్యో ముఖ్యస్తు స్థావరాభిధః। ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్। అయమితి ప్రకృతతమఃపరామర్శే తు స్థావరసర్గస్య పృథగనామిధానాదనుపన్యస్తస్యైవ తదనుక్రమణం స్యాదితి। వృక్షాదిర్హి చ్ఛేదనజలదానాదిజనితదుఃస్వసుఖమాత్రజ్ఞానవత్త్వేఽపితత్ప్రతీకారం తదుపాయం చాఽన్తరం వాహ్మమప్యజానన్నప్రకృష్టజ్ఞానాభావాదప్రకాశః। నామాపరిజ్ఞానాన్నిఃసంజ్ఞః వ్యాపారాసమర్థత్వేన స్తబ్ధశ్చోచ్యతే। అత ఏవేమం ముఖ్యసర్గం ప్రకృత్య విష్ణుపురాణమ్ — బహిరన్తశ్చాప్రకాశః సంవృతాత్మా నగాత్మకః। ముఖ్యా నగా యతశ్చోక్తా ముఖ్యసగస్తతస్త్వయమ్' ఇతి॥౫॥ అసాధక ఇతి

ఐహికాముష్మికహితాహితతదుపాయతత్ప్రతీకారవిరహాదప్యసాధకత్వమ్। సర్గాన్తరమాహ — పునః సోఽపరమితి ॥ ౬ ॥ తిర్యగ్భూతం స్రోతో గమనమాహారసంచారాద్యర్థమస్యేతి తిర్యక్స్రోతాః। హ్రస్వత్వమార్షమ్। సమాసత ఇతి। వ్యాసతస్తు పురాణాన్తరే తద్భేదా అష్టావింశంతిర్దర్శితాః। సర్గాన్తరమాహ — తం చేతి। అమన్యదమన్యత ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ సాత్త్వికత్వాదేవ దేవసర్గస్యోర్ధ్వస్రోతస్త్వమ్ ' ఊర్ధ్వం,

పునశ్చిన్తయతస్తస్య సత్త్వికోఽవర్తంత ద్విజాః।

ఉర్ధ్వస్రోత ఇతి ఖ్యాతః సర్గోఽతీవ సుఖావహః॥౯॥

దేవసర్గ ఇతి ఖ్యాతః స తు సత్యపరాయణః।

తమప్యసాధకం మత్వా బ్రహ్మా బ్రహ్మవిదాం వరాః॥౧౦॥

అమన్యత పర సర్గం రాజసం వైదికోత్తమాః।

తస్య చిన్తయతః సృష్టిం ప్రాదురాసీచ్ఛివాజ్ఞయా॥౧౧॥

అర్వాక్స్రోత ఇతి ఖ్యాతః సర్గో విప్రాస్తు మానుషః।

పునశ్చిన్తయతస్తస్య బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః॥౧౨॥

మహాదేవాజ్ఞయా విప్రాః సర్గో భూతాదికోఽభవత్।

ఇతి పఞ్చవిధా సష్టిః ప్రవృత్తా పరమేష్ఠినః॥ ౧౩॥

గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థాః' ఇతి గీతాము। భోగభూమౌ హి దేవా వర్తన్తే న కర్మభూమౌ। అతస్తదీయసర్గస్యాసాధకత్వమ్॥౯॥౧౦॥ రాజసమితి। రాజసో హి రాగేణ కర్మణి ప్రవర్తమానోఽసౌ సాధకో భవిష్యతీతి స్రష్టురభిప్రాయః। ఉక్తం హి — "రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసఙ్గసముద్భవమ్। తన్నిబధ్నాతి కౌన్తేయ కర్మసఙ్గేన దేహినమ్" ఇతి। దేవలోకాదర్వాచీనే మనుష్యలోకే గమనమేషామిత్యర్వాక్స్రోతసో మనుష్యాః అర్వాగ్వా పుత్రపౌత్రాదికప్రవాహరరూపేణ గమనమేషామితి। యద్యప్యేతత్పశ్చాదావపి సమానం తథాఽపి మనుష్యేషు రూఢోఽయం శబ్దః। గచ్ఛతీతి గౌరితి యథా పశుషు। సాధకత్వేన

మనుష్యసర్గే నాస్యపరితోషః॥౧౧॥ ౧౨॥ భూతాదిక ఇతి। ఆదిశబ్దేన ప్రేతపిశాచాదయః। ఇతి పశ్వాదిభేతి। ముఖ్యసర్గో వృక్షాదిః ప్రథమః। తియక్స్రోతః పశ్వాదిర్ద్వితీయః। ఊర్ధ్వస్రోతో దేవసర్గస్తృతీయః। అర్వాక్స్రోతః మనుష్యసగేశ్చతుర్థః। భూతాదిః పఞ్చమః। ఇతి వైకృతాః సర్గాః పఞ్చ। యస్తు ప్రజాపతేః ప్రథమస్తామసః సర్గః సోఽబుద్ధిపూర్వక ఇతి బుద్ధిపూర్వకవైకృతసర్గేషు న గణనీయ ఇతి। అత ఏవ ప్రాకృతేష్వపి పరమాత్మనః సకాశాదవ్యక్తాఖ్యస్య తమసః సర్గో న గణనీయః॥౧౩॥ అన్తర్బహిర్విభాగగుణత్రయాత్మనోర్మహదకారయోరన్తర్బహివిభాగలక్షణవిశేషపరిత్యాగేన గణత్రయవిభాగాత్మనైకీకరణాన్మహతః సర్గః

సర్గస్తు ప్రథమో జ్ఞేయో మహతో బ్రహ్మణస్తు సః।

ద్వితీయో వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాస్తన్మాత్రాణాం చ భౌతికః॥ ౧౪॥

వైకారికాఖ్యో వేదజ్ఞాస్తృతీయః పరికీర్తితః।

సోఽయమైన్ద్రియకః సర్గ ఇత్యేతే ప్రాకృతాస్త్రయః॥ ౧౫॥

చతుర్థో ముఖ్యసర్గాఖ్యో ముఖ్యాస్తు స్థావరాభిధః।

తిర్యక్స్రోతస్తు పశ్వాదిః పఞ్చమః పరికీర్తితః॥ ౧౬॥

షష్ఠస్తు దేవసర్గాఖ్యః సప్తమోఽర్వాక్ప్రకీర్తితః।

అష్టమో మునిశార్దూలా భూతప్రేతాదిసంజ్ఞితః॥ ౧౭॥

కౌమారో నవమః ప్రోక్తః ప్రాకృతో వైకృతశ్చ సః।

ఏషామవాన్తరో భేదో మయా వక్తుం న శక్యతే॥ ౪౦॥

అల్పత్వాదుపయోగస్య ద్విజా నాద్య వదామ్యహమ్।

సనకం చ ద్విజశ్రేష్ఠాస్తథైవ చ సనాతనమ్॥ ౧౯॥

ప్రథమః। మహతో యః సర్గో బ్రహ్మణః పరమాత్మనః సకాశాదిత్యర్థః। సూక్ష్మభూతానాం తన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం సర్గో ద్వితీయః॥౧౪॥ ఇన్ద్రియతదధిష్ఠాతృ దేవతాసర్గయోర్వైకారికత్వేనైకీకరణాదిన్ద్రియసర్గస్తృతీయ ఇతి ప్రాకృతాస్త్రయః। వైకారికాఖ్య ఇతి। ఇహ పురాణేఽహంకారస్య మహతః పృథగుపాదానా-త్తన్మాత్రగతజ్ఞానక్రియాశక్తిజనకత్వమేవ వైకారికశబ్దార్థః। అయం చార్థోఽగ్రత ఏవ హిరణ్యగర్భ వక్ష్యామీత్యత్ర స్పష్టీభవిష్యతి। ఉక్తా ముఖ్యసర్గాదయో వైకృతాః పఞ్చేత్యేష్టౌ వైకృతేషు ప్రథమస్యాపి ముఖ్యసర్గస్య ప్రాకృతాంస్త్రీనపేక్ష్య చతుర్థత్వమ్। ఏవం తైర్యగ్యోన్యాదీనాం పఞ్చమత్వాదికామితి॥౧౫॥౧౭॥ కౌమారః సనకాదిరగ్రే వక్ష్యమాణప్రభావాతిశయయోగాత్ప్రజాపతినా సృష్టత్వాచ్చ ప్రాకృతవైకృతోభయాత్మకః। ఇతి సర్గా నవ। యద్యపి మునిర్భిమ్యుద్ధరణానన్తరభావిప్రజాపతికృతో వైకృత ఏవం సర్గ పృష్టః సూతేన స్వయమపి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా స ఏవ వ్యుత్పాదితస్తథాఽపి సర్గానుక్రమణప్రస్తావేన ప్రాకృతమపి సర్గత్రయముపన్యస్తమితి తేన సహ సర్గా నవేత్యుక్తమ్। పురాణాన్తరేషు ముఖ్యసర్గ షడిధః। తైర్యగ్యోన్యే

సనన్దనసమాఖ్యం చ తథైవ బ్రహ్మవిత్తమాః।

ఋభుం సనత్కుమారం చ ససర్జాగ్రే ప్రజాపతిః॥ ౨౦॥ `

బ్రహ్మణో మానసాః పుత్రా ఇమే బ్రహ్మసమా ద్విజాః।

మహావైరాగ్యసంపన్నా అభవన్పఞ్చ సువ్రతాః॥ ౨౧॥

అకర్తాత్మానుసంధానాజ్జాతా ఏతే ప్రజాపతేః।

శివధ్యానైకమనసో న సృష్టౌ చక్రిరే మతిమ్॥ ౨౨॥

సృష్ట్యర్థం భగవాన్బ్రహ్మా లోకానామమ్బికాపతేః।

ముమోహ మాయయా సద్యస్తం దృష్ట్వా పురుషోత్తమః॥ ౨౩॥

బుబోధ పుత్రం బ్రహ్మాణం ద్విజా నారాయణః పితా।

ప్రబోధితశ్చతుర్వక్త్రో విష్ణునా విశ్వయోనినా॥ ౨౪॥

మహాఘోరం తపశ్చక్రే ధ్యాయన్విష్ణుం సనాతనమ్।

ఏవం చిరగతే కాలే న కించిత్ప్రత్యపద్యత॥ ౨౫॥

తతః క్రోధో మహానస్య బ్రహ్మణోఽజాయతాఽఽస్తికాః।

క్రోధేన తస్య నేత్రాభ్యాం ప్రపతన్న్రశ్రుబిన్దవః॥ ౨౬॥

ఏతస్మిన్సమయే తస్య బ్రహ్మణః పరమేశ్వరః।

అదదాత్కృపయా బుద్ధిం భగవాన్కరుణానిధిః॥ ౨౭॥

ఽష్టావింశతిభదో దేవసర్గోఽష్టవిధ ఇత్యాద్యుక్తమ్। ఇహ తదనభిధానే కారణమాహ — ఏషామవాన్తర ఇతి। న శక్యత ఇతి। నేష్యత ఇత్యర్థః॥౧౮॥ అనిచ్ఛాకారణమహ — అల్పత్వాదితి। కౌమారస్య సర్గస్య విభాగమాహ — సనకం చేతి॥ ౧౯—౨౨॥ సనకాదయశ్చేత్సృష్ఠౌ మతిం న చక్రిరే బ్రహ్మ వా కిమితి క్లేశాత్మికాయాం మతిమకరోదిత్యత ఆహ — సృష్ట్యర్థమితి। స హి శివాజ్ఞయా స్వయం సృష్టౌ నియుక్త ఇతి తేనావశ్యం సా కర్తవ్యేత్యర్థః॥ ౨౩॥ బుబోధ బోధ-

స పునర్దేవదేవస్య ప్రసాదాదమ్బికాపతేః।

తతాప పరమం ఘోరం తపో విప్రాశ్చతుర్ముఖః॥ ౨౮॥

సృష్ట్యర్థం బ్రహ్మణస్తస్య భ్రువోర్ఘ్రాణస్య మధ్యతః।

అవిముక్తాభిధాద్దేశాత్స్వకీయాత్తు విశేషతః॥ ౨౯॥

త్రిమూర్తీనాం మహేశస్య ద్విజా వేదార్థవిత్తమాః।

అసంభూతో మహాదేవః సర్వదేవనమస్కృతః॥ ౩౦॥

అర్ధనారీశ్వరో భూత్వా ప్రాదురాసీద్ఘృణానిధిః।

తమజం శంకరం సాక్షాత్తేజారాశిముమాపతిమ్॥ ౩౧॥

సర్వజ్ఞం సర్వకర్తారం నీలలోహితసంజ్ఞితమ్।

దృష్ట్వా నత్వా మహాభక్త్యా స్తుత్వా హృష్టః ప్రజాపతిః॥ ౩౨॥

యామాస ॥౨౪—౨౮॥ సృష్ట్యర్థమితి। సృష్ట్యర్థం తపతస్తస్య బ్రహ్మణో భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ మధ్యే యదవిముక్తాభిధానం క్షేత్రం త్రిమూర్తీనాం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాణాముపలబ్ధిస్థానత్వేన సాధారణమపి విశేషతో మహేశ్వరస్య స్వకీయం స్థానమ్। తత్రాసంభూతోఽనాదిరపి పరమేశ్వరః కృపయాఽర్ధనారీశ్వరః సన్ప్రాదురాసీత్। భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ మధ్యం శైవమవిముక్తాభిధమితి హి జాబాలోపనిషది శ్రూయతే — “అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా తం కథమహం విజానీయామితి। స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః సోఽవిముక్త ఉపాస్యో య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి సోఽవిముక్తః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి కా వై వరణా కా చ నాసీతి సర్వానిన్ద్రియకృతాన్దోషాన్వారయతి తేన వరణా భవతి సర్వానిన్ద్రియకృతాన్పాపాన్నాశయతి తేన నాసీ భవతీతి కతమచ్చాస్య స్థానం భవతీతి భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సంధిః స ఏవ ద్యౌర్లోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతీతి' ॥౨౯॥ ౩౦॥ నీలలోహితమితి। కణ్ఠే నీలోఽన్యత్ర లోహితః అథవా ఉమార్ధవిగ్రహత్వాత్ దక్షిణే లోహితః వామే

ఉవాచ దేవదేవేశం సృజేమా వివిధాః ప్రజాః।

బ్రహ్మణో వచనం దేవః శ్రుత్వా విశ్వజగత్పతిః॥ ౩౩॥

ససర్జ స్వాత్మనా తుల్యాన్ శివో రుద్రాన్ద్విజోత్తమాః।

తం పునశ్చాఽఽహ దేవేశం బ్రహ్మా విశ్వజగత్ప్రభుః॥ ౩౪॥

జన్మమృత్యుభయావిష్టాః సృజ దేవ ప్రజా ఇతి।

ఏవం శ్రుత్వా మహాదేవః ప్రహస్య కరుణానిధిః॥ ౩౫॥

ప్రోవాచాశోభనాః స్రక్ష్యే నాహం బ్రహ్మన్ప్రజా ఇమాః।

అహం దుఃఖోదధౌ మగ్నా ఉద్ధరామి ప్రజా ఇమాః॥ ౩౬॥

సమ్యగ్జ్ఞానప్రదానేన గురుమూర్తిపరిగ్రహః।

త్వమేవ సృజ దుఃఖాద్యాః ప్రజాః సర్వాః ప్రజాపతే॥ ౩౭॥

ఇత్యుక్త్వాఽన్తర్హితః శ్రీమాన్భగవాన్నీలలోహితః।

తతస్తస్య ప్రసాదేన నివార్య కమలాసనః॥ ౩౮॥

రుద్రానత్యన్తకల్యాణాన్ప్రజాసృష్టో ప్రవర్తకాన్।

శబ్దాదీని చ భూతాని పఞ్చీకృత్య ద్విజోత్తమాః॥౩౯॥

నీలః॥౩౩॥౩౪॥ జన్మమృత్యుభయేతి। తథావిధా ఏవ ప్రవృత్త్యభిముఖాయతః॥౩౫॥ ౩౬॥ గురుమూర్తీతి యోజయతి పరే తత్త్వే స దీక్షయాఽఽచార్యమూర్తిస్థ' ఇతి హ్యుక్తమ్॥౩౭॥రుద్రాన్నీలలోహితేన సృష్టాన్నివార్య శబ్దాదీని తన్మాత్రాపరపర్యాయాణి సూక్ష్మభూతాని ప్రాగేవ పరమాత్మనా సృష్టాని పఞ్చీకృత్య వియదాదీనాం పఞ్చానాం భూతానాం మధ్యే ఏకైకం పఞ్చాత్మకం కృత్వా యథా వియదాదికమేకైకం ద్విధా ద్విధా విభజ్య తత్ర వియతో ద్వితీయభాగం చతుర్ధా విభజ్య వాయ్వాదిభూతచతుష్టయప్రథమభాగేష్వేకైక యోజయేత్। ఏవం వాయోరపి ద్వితీయభాగం చతుర్ధా విభజ్య వాయుప్రథమభాగం పరిత్యజ్య వాయువ్యతిరిక్తభూతచతుష్టయప్రథమభాగేషు యోజయేత్। ఏవం తేజస ఉదకస్య పృథివ్యాశ్చ ద్వితీయం ద్వితీయం భాగం చతుర్ధా విభజ్య స్వస్వప్రథమభాగం

తేభ్యః స్థూలామ్బరం వాయుం వహ్నిం చైవ జలం మహీమ్।

పర్వతాంశ్చ సముద్రాంశ్చ వృక్షాదీనపి సువ్రతాః॥ ౪౦॥

కలాదియుగపర్యన్తాన్కాలానన్యానపి ప్రభుః।

సృష్ట్వా వేదవిదాం ముఖ్యాః సాధకానసృజత్ప్రభుః॥ ౪౧॥

మరీచిం చ స్వనేత్రాభ్యాం హృదయాద్భృగుమేవ చ।

శిరసోఽఙ్గిరసం చైవ తథోదానాద్ద్విజోత్తమాః॥ ౪౨॥

పులస్త్యం పులహం వ్యానాదపానాత్క్రతుమీశ్వరః।

దక్షం ప్రణాత్తథైవాత్రిం శ్రోత్రాభ్యాం మునిపుఙ్గవాః॥ ౪౩॥

సమానాచ్చ వసిష్ఠాఖ్యం సంకల్పాద్ధర్మసంజ్ఞితమ్।

ఏవమేతానజః శ్రీమానసృజత్సాధకోత్తమాన్॥ ౪౪॥

పునస్తదాజ్ఞయా విప్రా ధర్మః సంకల్పసంజ్ఞితః।

మానవం రూపమాపన్నః సాధకైస్తు ప్రవర్తితః॥ ౪౫॥

పరిత్యజ్యావశిష్టభూతచతుష్టయప్రథమభగేషు యోజితే సత్యేకైకభూతస్యార్ధం స్వకీయమర్ధం స్వేతరభూతచతుష్టయాత్మకమిత్యేకైకస్య పఞ్చాత్మకత్వేఽపి భాగాధిక్యాత్పృథివ్యాదివిభాగవ్యవహార ఇతి। ఉక్తం వ్యాసేన — వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః" ఇతి॥౩౮॥౩౯॥ తేభ్య ఇతి। తేభ్యోఽపఞ్చీకృతేభ్యః శబ్దాదిభ్యః సకాశాత్పఞ్చీకరణేన నిష్పన్నాని స్థూలాదీన్యాకాశాదీనే భృతాని భౌతికాని పర్వతాదీని చ ససర్జేత్యర్థః॥౪౦॥ కలాదీతి। కలాకాష్ఠముహూర్తాదికాలవిభాగానాం బహ్వల్పతపనపరిస్పన్దోపాధికృతత్వేన పఞ్చీకరణోత్తరకాలభావిత్వమ్। కాలస్వరూపమాత్రస్య తు మాయాపరమాత్మసంబధమాత్రాత్మకత్వేన ప్రాగేవ సిద్ధేః॥ ౪౧॥ తానేవ సాధకానాహ — మరీచిం చేత్యాది। ౪౨ — ౦౫॥ సాధకైర్మరీచ్యాదివసిష్ఠాన్తైర్నవభిః ప్రవర్తితో ధమే ఏవ మనురూపతాం ప్రప్త ఇత్యాహ — పునరితి॥ ౪౫॥ తతశ్చతుర్ముఖ ఇతి। అసురాన్సృష్ట్వా బ్రహ్మణా పరిత్యక్తం తచ్ఛరీరం రాత్ర్యాత్మకమా-

తతశ్చతుర్ముఖః స్వస్య జఘనాదసురాన్ద్విజా:।

సృష్ట్వా మూర్తిం పునస్త్యక్త్వా శరీరాన్తరమాప్తవాన్॥ ౪౬॥

సా తనుర్బ్రహ్మణా త్యక్తా రాత్రిరూపాఽభవన్నృణామ్।

పునర్బ్రహ్మాఽఽప్తదేహస్య ముఖాత్సత్త్వవిజృమ్భితాత్॥ ౪౭॥

సృష్ట్వా సురానజస్తచ్చ శరీరం త్యక్తవాన్పునః।

తత్పునర్వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠా అభూన్నృణాం దినం శుభమ్॥ ౪౮॥

పునశ్చ సత్త్వసంయుక్తం శరీరం భగవానజః।

ఆస్థాయ బ్రహ్మవిన్మఖ్యాః పితౄన్సృష్ట్వా విహాయ తత్ ॥ ౪౯॥

శరీరాన్తరమాపన్నశ్చతుర్వక్త్రః శివాజ్ఞయా।

త్యక్తా మూర్తిర్ద్విజాః సా తు సంధ్యా తేనాభవద్ ద్విజాః॥౫౦॥

బ్రహ్మణో విగ్రహాదేవ రజసా పరివేష్టితాత్।

జజ్ఞిరే మనుజాః సర్వే త్యక్తం తద్విగ్రహం పునః॥ ౫౧॥

సీత్। తథాహి తైత్తిరీయకే ‘ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాऽऽసీత్’ ఇతి బ్రహ్మణోऽహరాదౌ లోకత్రయసృష్టిం ప్రక్రమ్యోక్తమ్ స జఘనాదసురానసృజత తేభ్యో మృన్మయే పాత్రేऽన్నమదుహద్యాऽస్య సా తనూరాసీత్తామపాహత సా తమిస్రాऽభవత్ ’ ఇతి ॥ ౪౬ ॥ ముఖాత్సత్త్వవిజృమ్భితాదితి। ఊర్ధ్వస్రోతసో హి సాత్త్వికా ఇత్యుక్తమ్। శ్రూయతే హి — 'స ముఖాద్దేవానసృజత తేభ్యో హరితే పాత్రే సోమమదుహత్। యాऽస్య సా తనూరాసీత్తామపాహత తదహరభవదితి ॥౪౭॥౪౮॥ పునశ్చ సత్త్వసంయుక్తమితి। పితౄన్దేవపితౄన్ ఋతూన్ ‘ఋతవః ఖలు వై దేవాః పితరః ఇతి శ్రుతేః। మనుష్యపితరస్తు తదా న జాతా ఏవ। తాన్సృష్ట్వా త్యక్తం శరీరం సంధ్యా జాతా। శ్రూయతే హి — ‘స ఉపపక్షాభ్యామేవర్తూనసృజత తేభ్యో రజతే పత్రే ఘృతమదుహత। యాऽస్య సా తనూరాసీత్తామపాహత సోऽహోరాత్రయోః సంధిరభవదితి’ ॥౪౯—౫౦॥ రజసా పరివేష్టితాదితి। అర్వాక్స్రోతసో హి రాజసా ఇత్యుక్తమ్। శ్రూయతే హి ` స ప్రజననాదేవ ప్రజా అసృజత’ ఇత్యారభ్య 'తాభ్యో దారుమయే పాత్రే పయోऽదుహద్యాऽస్య సా

జ్యోత్స్నారూపేణ నిష్పన్నం పునర్దేహాన్తరం గతః।

బ్రహ్మ తస్య శరీరాత్తు రజసా సహితాద్ద్విజాః॥ ౫౨॥

క్షుత్పిపాసాభిభూతాశ్చ రాక్షసాః పన్నగాస్తథా।

భూతగన్ధర్వరూపాశ్చ సముత్పన్నా బలాన్వితాః॥ ౫౩॥

పునర్దేహాన్తరం గత్వా తతో విశ్వజగత్పతిః।

వయాంసి గవయానశ్వాన్మాతఙ్గాన్రాసమభాన్మృగాన్॥ ౫౪॥

ససర్జాన్యాంశ్చ విశ్వాత్మా తథైవోద్గాత్రమేవ చ

ఋచం చైవ త్రివృత్సోమం తథా చైవ రథంతరమ్॥ ౫౫॥

అగ్నిష్టోమాదికం సర్వం సహాఙ్గేన ప్రజాపతిః।

తథైవ సర్వనామాని నిర్మమే వేదశబ్దతః॥ ౫౬॥

పఞ్చీకృతాని భూతాని బ్రహ్మణా మునయః పురా।

సర్వేషాం కారణత్వేన ప్రోక్తాని బ్రహ్మవాదిభిః॥ ౫౭॥

ఏవం విచిత్రం జగదన్తరాత్మా ప్రజాపతిః స్వప్నసమం స సృష్ట్వా।

తనూరాసీత్తామపాహత సా జ్యోత్స్నాఽభవత్' ఇతి। రజసా సహితాదితి రజసో రాగాత్మకత్వాత్తతో జాతా రాక్షసాదయః క్షుత్పిపాసాదిపరీతా జాతాః॥ ౫౧-౫౨॥ తత్తత్స్రష్టవ్యానురూపం తం తం దేహం స్వీకృత్య శేషం సర్వం సృష్టవానిత్యాహ పునర్దహాన్తరం గత్వేతి॥౫౪॥ ఔద్గాత్రముద్గాతృకర్మ। ఋచం యజ్ఞమ్। త్రివృదాదీని యజ్ఞాఙ్గాని। శ్రయతే హి 'ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ ఋచో యజూంషి సామాని చ్ఛన్దాంసి యజ్ఞాన్ప్రజాం పశూన్' ఇతి॥ ౫౫॥ వేదశబ్దత ఇతి। తథా చోక్తం పురాణే — 'ఋషీణాం నామధేయాని కర్మాణి వివిధని చ। వేదశబ్దేభ్య ఏవాఽఽదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః' ఇతి॥ ౫౬॥ యాని పురా బ్రహ్మణా పఞ్చీకృతాని భూతాని తాన్యేవోక్తస్య శబ్దార్థప్రపఞ్చజాతస్య కారణమిత్యర్థః॥౫౭॥ ఏవం విచిత్రామితి। నిరతిశయజ్ఞానవైరాగ్యసంపన్నో హి ప్రజాపతిః। యత్రేదముచ్యతే

ప్రసాదతస్తస్య మహేశ్వరస్య పునస్తమోరూపమవాప మద్య:॥౫౮॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

బ్రహ్మసృష్టికథనం నామ దశమోఽధ్యాయః॥ ౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః॥

౧౧. హిరణ్యగర్భాదివిశేషసృష్టికథనమ్।

నైమిశీయా ఊచుః —

ఏవ సృష్ట్వా పునర్బ్రహ్మా స్థావరాణి చరాణి చ।
భగవన్భగవానీశః కిం చకారాఽఽశు తద్వద॥ ౧॥

సూత ఉవాచ —

సంహారహేతుభూతేన తమసా పరివేష్టితః।
విహాయ తత్తమోరూపం సృష్టానామభివృద్ధయే॥ ౨॥

జ్ఞానమప్రతిమం యస్య వైరాగ్యం చ జగత్పతేః। ఐశ్వర్యం చైవ ధర్మశ్చ సహ సిద్ధ చతుష్టయమ్` ఇతి। సహ స్వభావత ఏవ। ఏవంభూతోఽపి సృజ్యప్రాణికర్మభిః ప్రవర్తితస్య పరమేశ్వరస్యాఽఽజ్ఞయా మాయామయం జగన్నిర్మాయ ప్రభోరాజ్ఞాం నిష్పన్నాం మన్యమానః స్వాభావికీం స్వరూపప్రతిష్ఠాం ప్రాపత్। తత్త్వనిష్ఠైవ చేయ లౌకికదృష్టీనామవిషయత్వాత్తమోరూపప్రాప్తిరుచ్యతే। ఉక్తే గీతాము — 'యా నిశా

సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ। యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతా మునేః'
ఇతి॥ ౫౮॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం
శివమాహాత్మ్యఖణ్డే బ్రహ్మసృష్టికథనం నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

ప్రజాపతేః స్వప్రతిష్ఠత్వేఽవశిష్టసృష్టిః సృష్టపరిపాలనం సాంప్రతికసంసారోపలమ్భశ్చ కథం స్యాదితి జిజ్ఞాసమానా మునయః పృచ్ఛన్తి। ఏవం సృష్ట్వేతి॥౧॥
సంహారహేతుభూతేనేని। జగత్కర్తరి ప్రజాపతౌ స్వరూపప్రతిష్ఠే హి 'జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే'
ఇత్యుక్తరీత్యా సకలం జగదవ్యక్తే లీయతే। అత ఉక్తం సంహారహేతుభూతం

హిరణ్యగర్భసంజ్ఞస్య బ్రహ్మణో రూపమాప సః।
హిరణ్యగర్భం వక్ష్యామి తథాఽన్యదపి సువ్రతాః॥ ౨౩॥
పఞ్చభూతేషు జాతేషు శబ్దస్పర్శాదిషు ద్విజాః।
విజాతాస్తేషు సత్త్వేన గుణేన జ్ఞానశక్తయః॥ ౪॥
తథా సమష్టిభూతానాం ద్విజాః ఖానాం రజోగుణాత్।
శబ్దస్పర్శాదిభూతేషు విజాతాః కృతిశక్తయః॥ ౫॥
భూతేషు సంస్థితా జ్ఞానశక్తయః పఞ్చ సంయుతాః।
సమష్టిభూతం సర్వేషాం మానసం కరణం భవేత్॥ ౬॥

తమః। తేన పరివేష్టితస్తదుపాధికః స సృష్టానామభివృద్ధయే తత్తమోరూపం విజహౌ।
అయమాశయః అవిద్యాఽస్మితారాగద్వేషాభినివేశలక్షణక్లేశపఞ్చకమూలో హి కర్మాశయః
ప్రాణిభిరిహాముత్ర చ లోకే భోక్తవ్యః యదుక్తం పతఞ్జలినా। 'క్లేశమూలం కర్మాశయో
దృష్టాదృష్టజన్మవేదనీయ' ఇతి। యావచ్చ కర్మణాం మృలభూతం క్లేశపఞ్చకమనువర్తతే
తావత్తస్య కర్మాశయస్య త్రివిధః పరిపాకో భవతి నానావిధయోనిషు జన్మప్రాప్తిశ్చాఽఽయుశ్చ
సుఖదుఃఖలక్షణఫలోపభోగశ్చేతి। తదప్యుక్తం తేనైవ 'సతి మూలే తద్విపాకో జాత్యాయర్భోగా'
ఇతి। తత్ర పూర్వోదీరితసృష్ట్యాం కేషాంచిజ్జన్మహేతుకర్మణాం చరితార్థత్వేఽప్యవశిష్టానాం
చాఽఽయుర్హేతూనాం చ కర్మణాం ఫలప్రదానానురూపసర్గపర్యన్తానాం
ప్రభోరాజ్ఞామనుసందధానస్తదర్థం హిరణ్యగర్భాపరపర్యాయస్య బ్రహ్మణో రూపం ప్రాపదితి।
యద్యపి బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భరూప ఏవ తథాపి సూతః ప్రాకృతసర్గశేష
వివక్షురజిజ్ఞాసితాభిధానేఽనవధేయవచనతాపాతాత్తద్విషయాం జిజ్ఞాసాం
మునీనాముత్పాదయితుం హిరణ్యగర్భసంజ్ఞస్యేతి విశినష్టి । అమునైవ విశేషణేన
మునీఙ్గ్నాతజిజ్ఞాసానాకలయ్యాపృష్టోఽపి సూతః స్వయమేవ వక్తుం ప్రతిజానీతే ।
హిరణ్యగర్భామితి। తథాఽన్యదితి। సూత్రాత్మానమన్త మిణం
త్రయాణామపేక్షితముపాధిత్రయ తదుత్పత్తిప్రకారం చేత్యర్థః॥ ౨॥3॥ పఞ్చభూతేష్వితి।
అయమర్థః। అబుద్ధిపూర్వక తమోరూపమవ్యక్తముత్పన్నమితి యదవాదిష్మ
తదధిష్ఠితానిష్కలః పరశివ ఈశ్వరః సగుణం బ్రహ్మేతి చోచ్యతే। తత ఉత్పన్నం
యన్మహత్తత్వం ప్రాకృతసర్గమధ్యే ప్రథమమ్ 'సర్గస్తు ప్రథమో జ్ఞేయః' ఇతి

తద్గతో భగవాన్బ్రహ్మ త్రిమూర్తీనాం ద్విజర్షభాః।

హిరణ్యగర్భ ఇత్యుక్తో మునిభిః సూక్ష్మదర్శిభిః॥ ౭॥

తథైవ బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠాః సంయుతాః కృతిశక్తయః।

సమష్టిభూతః ప్రాణానాం భవేత్ప్రాణః శివాజ్ఞయా॥౮॥

ప్రాగుక్తం తస్య గుణత్రయాత్మకత్వాత్తత ఉత్పన్నాని
శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధతన్మాత్రాపరపర్యయాణి సూక్ష్మభూతాన్యపి గుణత్రయాత్మకాన్యేవ।
అత స్తేషు సత్వగుణనిబన్ధనాః యాః పఞ్చ జ్ఞానశక్తయస్తాః ప్రత్యేకం

శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణలక్షణాని జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చ జనయన్తి। తేష్వేవ పఞ్చసు సూక్ష్మభూతేషు రజోగుణాత్సమష్టిభూతానాం ఖానాం వాక్పాణిపాదపాయూపస్థలక్షణానాం కర్మేన్ద్రియాణాం కారణభూతాః పఞ్చ క్రియాశక్తయో జాయన్తే। తథేతి కథనాత్సమాష్టిభూతానాం స్వానామిత్యేతత్పూర్వత్రాపి యోజనీయమ్। తత్ర తు శ్రోత్రాదీనాం జ్ఞానేన్ద్రియాణాం కారణభూతా జ్ఞానశక్తయ ఇత్యర్థః। సమష్టిభూతానామితి వ్యష్టివ్యవచ్ఛేదార్థమ్। తథాహి। వ్యష్టిభూతస్థూలభూతసూక్ష్మకారణోపాధిభిరుపహితం తత్త్వం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞశబ్దైరభిధీయతే। సమష్టిభూతైస్తైరుపహితం తత్త్వం వైశ్వానరహిరణ్యగర్భేశ్వరపదైరభిధీయతే। తథా హ్యుత్తరతాపనీయోపనిషది శ్రూయతే 'విశ్వో వైశ్వానరః ప్రథమః పాదస్తైజసో హిరణ్యగర్భో ద్వితీయః పాదః ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరస్తృతీయః పాదః' ఇతి। తదిహ హిరణ్యగర్భస్య వివక్షితత్వాత్సమష్టిభూతానామిత్యుక్తమ్। తత్ర సమష్టిసూక్ష్మభూతేషు పఞ్చసు స్థితా జ్ఞానశక్తయో మిలిత్వా మనోబుధ్యపరపర్యాయం సమష్టిభూతమన్తఃకరణం జనయన్తి। పఞ్చభూతగతజ్ఞానశక్త్యాత్మకస్యాపి మనసశ్ఛన్దోగోపనిషది యదన్నమయత్వాభిధానమ్ 'అన్నమయం హి సౌమ్య మనః ఇతి తదన్నప్రాచుర్యభిప్రాయమ్। అన్ననిబన్ధనోపచయాభిప్రాయ' వా। తథాచ తత్రైవ పఞ్చదశాహాని మాఽశీరిత్యాదినాఽన్నహానోపాదానాభ్యాం చిత్తస్యాపచయోపచయవేవోదాహరన్తి। అమునైవాభిప్రాయేణ యజ్ఞవైభవఖణ్డే ఉపరిభాగే పఞ్చమాధ్యాయే — 'అన్నేనాఽఽప్యాయితే భుక్తేనాధీతం తస్య భాసతే" ఇత్యాప్యాయన ఏవాన్నస్యాసాధారణకారణతాం వక్ష్యతి। తదుపహితః పరమాత్మా హిరణ్యగర్భ ఇత్యుచ్యతే। స ఏవ చ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాఖ్యమూర్తిత్రయమధ్యే బ్రహ్మేత్యుచ్యతే॥౪--౭॥ తథా సూక్ష్మభూతపఞ్చకే యత్క్రియాశక్తిపఞ్చకం తన్మిలితం తత్సమష్టిభూతం ప్రాణాణ-

తత్రస్థో భగవాన్విష్ణుః సూత్రాత్మేతి ప్రకీర్తితః।

ఉభయత్ర స్థితః సాక్షాత్ త్రిమూర్తీనాం మహేశ్వరః॥ ౯॥

అన్తర్యామీతి వేదేషు గీయతే వేదవిత్తమాః।

హిరణ్యగర్భరూపం యః ప్రాప్తః శ్రుతిషు నిశ్చితః॥ ౧౦॥

స పునర్భగవాన్బ్రహ్మా మాయయైవ స్వకం వపుః।

ద్విధా కృత్వా మునిశ్రేష్ఠా అర్ధేన పురుషోఽభవత్॥ ౧౧॥

నాదిపఞ్చవృత్తికం ప్రాణం జనయతి। ఆపోమయః ప్రాణ ఇత్యప్యన్నమయవత్ర్పాచుర్యాభిప్రాయముపచయాభిప్రాయం వా॥ ౮॥ తదుపహితః పరమాత్మా సూత్రాత్మేత్యుచ్యతే। స ఏవ చ బ్రహ్మాదిమూర్తిత్రయమధ్యే విష్ణురితి। ఉభయత్రేతి। క్రియాజ్ఞానప్రవిభాగమన్తరేణ భూతశక్తిపఞ్చకోత్పన్నే పరిహృతమనఃప్రాణవిభాగే ఏకస్మిన్నుపాధౌ స ఏవ పరమాత్మాఽన్తర్యామీతి। స చ బ్రహ్మాదిమూర్తిత్రయమధ్యే మహేశ్వర ఇత్యుచ్యతే।। అవిభక్తజ్ఞానత్వక్రియాశక్తివిశేషాత్కారణోపాధిక ఈశ్వరోఽప్యన్తర్యామీతి కథ్యతే। "ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయౌ హి భృతానామ్' ఇతి హి శ్రూయతే। వేదేషు గీయత ఇతి। బృహదారణ్యకే పఞ్చమాధ్యాయే ఉద్దాలకయాజ్ఞవల్కసంవాదే సప్తమబ్రాహ్మణే ప్రష్టారముద్దాలకం ప్రతి యాజ్ఞవస్క్యేనోక్తమ్। యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో య' పృథివీ న వేద యస్య ప్రథివీ శరీర యః పృథివీమన్తరే యమయత్యేష త ఆత్మాఽన్త్యర్యామ్యమృతః ఇత్యాదిభిర్బహుభిః పర్యాయైరన్తర్యామీ నిరూపితః। తథా "వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్ర" మిత్యాదినా ప్రాణః సూత్రాత్మా నిరూపితః। తథా హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే ఇతి హిరణ్యగర్భోఽపి శ్రుతిషు గీయతే। హిరణ్యగర్భరూపమితి। బ్రహ్మా హి త్రిమూర్తిమధ్యవర్తినా బ్రహ్మాణ్డాభిమానివిరాడాత్మనా చ వ్యపదిశ్యతే। తదుభయమవ్యవచ్ఛేదేన సమష్టిసూక్ష్మోపాధికవివక్షయా యః ప్రాగ్ధిరణ్యగర్భరూప' ప్రాప్త ఇత్యుదిత ఇత్యుక్తమ్।। ౯॥౧౦॥ `ద్విధా కృత్వేతి। యదాహ మనుః — ద్విధా కృత్వాఽఽత్మనో దేహమర్ధేన పురుషోఽభవత్। అర్ధేన నారీ తస్యాం తు విరాజమసృజత్ప్రభుః' ॥ ఇతి। ఇయత్పర్యన్తం ప్రాకృతసర్గవిశేషః। అవ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రాణి హ్యష్టౌ ప్రకృతయ ఇత్యుచ్యన్త ఇత్యారభ్య బైకృతసర్గవిశేషః। వికారషోడశకాన్తరవర్తిపఞ్చీకృతభూతకార్యో హి బ్రహ్మాణ్డః॥

అర్ధేన నారీ తస్యాం తు విరాజమసృజత్ప్రభుః।

పునశ్చ భగవానస్యాం స్వరాడాఖ్యం తథైవ చ॥ ౧౨॥

సమ్రాడాత్మాభిధం విప్రా అసృజల్లోకనాయకః।

తే పునస్తేన విప్రేన్ద్రా బ్రహ్మాణ్డేనాఽఽవృతాస్త్రయః॥ ౧౩॥

ప్రాధాన్యేన విరాడాత్మా బ్రహ్మాణ్డమభిమన్యతే।

స్వరాట్స్వరూపసముభయం సమ్రాడిత్యబ్రవీచ్ఛ్రుతిః ॥ ౧౪॥

విరాట్ స్వాయంభువం విప్రా అసృజన్మనుమాస్తికాః।

అసృజద్యోగినీం నారీం శతరూపాం తపస్వినీమ్ ॥ ౧౫ ॥

౧౧॥ విరాజమితి। సమష్టిరూపస్థూలభూతపఞ్చకమయబ్రహ్మాణ్డాభిమానినమ్। స్వరాడాఖ్యమితి। బ్రహ్మాణ్డాన్తరవర్తిసమష్టిలిఙ్గశరీరాభిమానినమ్। సంమ్రాడాత్మేతి తదుభయకారణావ్యాకృతాభిమానినమ్। తేన స్రష్టా హిరణ్యగర్భేన బ్రహ్మణ్డేనాఽఽవృతా ఇత్యుక్తప్రకారేణ॥ ౧౨॥ ౧౨౩॥ ఉక్తమేవ ప్రకారమాహ —ప్రాధాన్యేనేతి। స్వరూపమితి। స్వరూపం సమష్టిలిఙ్గస్వరూపం సమష్టిలిఙ్గశరీరం తద్ధ్యాసంసారమనువ్రత్తేః స్వరూపమిత్యుచ్యతే। యదాహ వ్యాసః। `తదాపీతేః ససారవ్యపదేశాత్' ఇతి। ఆపీతిరప్యయో మాయాయాస్తత్పర్యన్తమాపీతేరితి। అబ్రవీచ్ఛ్రుతిరితి। తైత్తిరీయకోపనిషది `ఆపో వా ఇదం సర్వమ్' ఇతి ప్రక్రమ్య `సమ్రాడాపో విరాడాపః స్వరాడాపః' ఇతి త్రితయాత్మకత్వేనాపాం స్తుతిం కుర్వాణా శ్రుతిరుక్తసమ్రాడాదిత్రితయం వ్యవహృతవతీత్యర్థః। అన్యత్రాప్యేతే బహుషు ప్రదేశేషు శ్రుత్యా వ్యవహ్రియన్తే యథా ఉపరవాభిమన్త్రణే 'విరాడసి సపత్నహా సమ్రాడసి భ్రాతృవ్యహా స్వరాడస్యభిమాతిహేతి। తథా `విరాడజ్యోతిరధారయత్సమ్రాడ్జ్యోతిరధారయత్స్వరాడ్జ్యోతిరధారయత్' ఇతి॥ ౧౪॥ వైకృతసృష్టేః ప్రస్తుతత్వాద్వికారరూపబ్రహ్మాణ్డాభిమానినా విరాజైవ కృతం సర్గమాహ — విరాట్ స్వాయంభువమితి। విరాడబ్రహ్మ సోఽపి స్వశరీరం స్త్రీపుంసాత్మక కృత్వా తద్భాగావేవ మనుశతరూపే కృతవానిత్యర్థః। తదుక్తం భాగవతే — `కస్య రూపమభూత్ ద్వేధా యత్కాయమభిచక్షతే। తాభ్యాం రూపవిభాగాభ్యాం మిథునం సమపద్యత॥యస్తు తత్ర పుమానోసోఽభూన్మనుః స్వాయంభువః స్వరాట్। స్త్రీ యాఽఽసీచ్ఛతరూపాఖ్యా మహి-

సా పునర్మనునా తేన గృహీతాఽతీవ శోభనా।

తస్యాం తేన సముత్పన్నః ప్రియవృత్తఇతీరితః ॥ ౧౬ ॥

ఉత్తానపాదసంజ్ఞశ్చ తథా కన్యాద్వయం పునః।

ఉత్తానపాదజాం కన్యాం ద్విజా దక్షప్రజాపతేః ॥ ౧౭ ॥

ఆకుతిం దత్తవాన్ శుద్ధాం మానసస్య ప్రజాపతేః।

ఆకుల్యాం మానసస్యాభూద్యజ్ఞో విప్రాశ్చ దక్షిణా ॥ ౧౮ ॥

యజ్ఞస్య జజ్ఞిరే పుత్రాః మునయో ద్వాదశాస్తికాః।

దక్షాజాతాశ్చతస్రశ్చ తథా పుత్రశ్చ వింశతిః॥ ౧౯॥

ష్యస్య మహాత్మనః' ॥ ఇతి। కస్య విరాడ్బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః। శ్రుతిరప్యాహ — 'సద్వితీయమైచ్ఛత్స హైతావానామ యథా స్త్రీపుమాంసో సపరిష్వక్తౌ స ఇమమేవాఽఽత్మానంద్వేధా పాతయత్తతః పతిశ్చ పత్నీ చాభవతామ్' ఇతి ప్రకమ్య ` తాం సమభవత్తతో మనుష్యా అజాయన్త' ఇత్యాది। స్వయంభువో విరాజోఽపత్యం స్వాయంభువో మనుః। తేనైవ హ్యుక్తమ్— 'తపస్తప్వాఽసృజద్యం తు స స్వయ పురుషో విరాట్। తం మాం విత్తాస్య సర్వస్య స్రష్టారం ద్విజసత్తమాః' ॥ ఇతి। వృత్తం వ్రతం ప్రియవృత్తః ప్రియవ్రతః। ఉత్తానపాదజామితి। ఉత్తానపాదానుజాం జాతాం ప్రసూతిం కన్యాం దక్షప్రజాపతయే। మానసస్యేతి। రుచిప్రజాపతయే। యదాహాన్యత్ర — 'దదౌ ప్రసూతిం దక్షాయ ఆకూతిం రుచయే పురా। ప్రజాపతిః స జగ్రాహ తయోర్యజ్ఞః సదక్షిణః' ఇతి ॥ ౧౭— ౧౮ ॥ యజ్ఞస్యేతి। దక్షిణాయామితి శేషః। దక్షాజ్జాతా ఇతి। చతుర్వింశతికన్యాః। తత్ర శ్రద్ధాద్యాస్త్రయోదశ ధర్మస్య పత్న్యః। యదాహ పరాశరః — 'శ్రద్ధా లక్ష్మీర్ధృతిస్తుష్టిః పుష్టిర్మేధా తథా క్రియా। బుద్ధిర్లజ్జా వపుః శాన్తిః సిద్ధః కీర్తిస్త్రయోదశీ॥ పత్న్యర్థం ప్రతిజగ్రాహ ధర్మో దాక్షాయణీః ప్రభుః' ఇతి। తాభ్యః శ్రద్ధాదిభ్యస్త్రయోదశభ్యోఽవశిష్టాః స్వాత్యాదయ ఏకాదశ। తాస్వష్టౌ దక్షవ్యతిరిక్తేభ్యః ప్రజాపతిభ్యోఽష్టమ్యో భవాయైకా పితృభ్య ఏకా వహ్నయ ఏకా। యదాహ పరాశరః। తాభ్యః శిష్టా యవీయస్య ఏకాదశ సులోచనాః। ఖ్యాతిః సత్వథసంభూతిః స్మృతిః ప్రీతిః క్షమా తథా॥ సన్నతిశ్చానసుయ। చ ఊర్జా స్వాహా స్వధా తథా।

ధర్మస్య దత్తా దక్షేణ శ్రద్ధాయాస్తు త్రయోదశ।

తథైవ తేన సంపన్నాః శ్రద్ధాద్యాః కన్యకా దశ॥ ౨౦॥

తాభ్యః స్వాత్యాదయో విప్రా విజాతాః షట్చ పఞ్చ చ।

ఏవం కర్మానురూపేణ ప్రాణినామమ్బికాపతేః॥

ఆజ్ఞయా బహవో జాతా అసంఖ్యాతా ద్విజర్షభాః॥ ౨౧॥

స్వభావాదేవ సంభూతం సమస్తమితి కేచన।

తన్న సిధ్యతి విప్రేన్ద్రా దేశకాలాద్యపేక్షయా॥ ౨౨॥

కర్మణైవ సముత్పన్నం సమస్తమితి కేచన।

తచ్ఛ్రుతిస్మృతివాదస్య విరుద్ధం మునిపుఙ్గవాః॥ ౨౩॥

పురా హిమవతః పార్శ్వే మునిః సత్యవతీసుతః।

భృగుర్భవో మరీచిశ్చ తథా చైవాఙ్గిరా మునిః। పులస్త్యః పులహశ్చైవ క్రతుశ్చర్షివరస్తథా॥ అత్రిర్వసిష్ఠో బర్హిశ్చ పితరశ్చ యథాక్రమమ్ । స్వాత్యాద్యా జగృహుః కన్యాః' ఇతి॥ ౧౯—౨౧॥ న కేనచిత్సృష్టం స్వాభావికమేవైతజ్జగాదీతి లోకాయాతికాస్తముపన్యస్య నిరస్యతి। స్వభావాదేవేతి। కాష్మీరేష్వేన కుఙ్కుమమితి దేశాపేక్షా అహన్యేవ కమలానాం వికాసః। రాత్రావేవోత్పలానామితి కాలాపేక్షా। ఆదిశబ్దేన పుణ్యకృత ఏవ సుఖం పాపిన ఏవం దుఃఖమిత్యదృష్టాపేక్షా। సర్వమేవైతత్స్వభావ ఇతి చేత్। న।ఈదృగ్విధస్య లోకాయతపక్షస్య వైదికమతావిశేషాత్॥౨౨॥ కర్మణైవేతి అనీశ్వరవాదినః। శ్రుతిస్మృతివాదస్య విరుద్ధమితి। నను పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనేతి' వాజసనేయోపనిషది కర్మణైవేతి పక్షః స్వీకృతః। న। ఇశ్వరాధిష్ఠితయోరేవ తయోః స్వరూపలాభః స్వకార్యకరత్వం చేత్యపి శ్రుతావేవోదీరణాత్। శ్రూయతే హి। ఏష ఉ ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేమ్య ఉన్నినీషతి। ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి త యమధో నినీషర్తతి'। వ్యాసోఽపీశ్వరాదేవ ఫలప్రాప్తిమాహ — 'ఫలమత ఉపపత్తే'రితి। స్మర్యతే చ — అహం సవర్స్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే ' ఇతి॥ ౨౩॥ ఉక్తేఽర్థే మునీనాం సంశయాపనయనాయ పరమేశ్వరవాక్యము-

సుమన్తుర్జైమినిశ్చైవ వైశంపాయన ఏవ చ॥ ౨౪॥

పైలః కపిలసంజ్ఞశ్చ తథా విప్రాః పతఞ్జలిః।

అక్షపాదః కణాదశ్చ తథైవాఽఽఙ్గీరసో మునిః॥ ౨౫॥

ముకున్దో మోచకశ్చైవ మహాకాలో మహామతిః।

కాలరూపః కలామాలీ కామరూపః కపిధ్వజః॥ ౨౬॥

వేదజ్ఞో వైదికో విద్వాన్విద్వేష్టీ వేణువాహనః।

బాల్వలో లకులో వహ్నిర్వజ్రదణ్డః పరంతపః॥ ౨౭॥

పాపనాశః పవిత్రశ్చ తథాఽన్యే చ మహర్షయః।

పరస్పరం విచార్యాథ శ్రద్ధయా పరమర్షయః॥ ౨౮॥

సంశయావిష్టమనసస్తపశ్చేరుర్మహత్తరమ్।

ఏతస్మిన్నన్తరే రుద్రః ప్రసన్నః కరుణానిధిః॥ ౨౯॥

స్వయమావిరభూత్తేషాం పురతః పరమేశ్వరః।

తం దృష్ట్వా మునయః సర్వే ప్రసన్నేన్ద్రియబుద్ధయః॥ ౩౦॥

ప్రణమ్య పరయా భక్త్యా భగవన్తం త్రిలోచనమ్।

కృతాఞ్జలిపుటాః సర్వే పప్రచ్ఛుః పరమేశ్వరమ్॥ ౩౧॥

దేవదేవో మహాదేవః సర్వజ్ఞః కరుణానిధిః।

కపర్దీ నీలకణ్ఠశ్చ కాలకాలో మహేశ్వరః॥ ౩౨॥

సోమార్ధశేఖరః సోమః సోమసూర్యాగ్నిలోచనః

ఉవాచ మధురం వాక్యం మునీనాం సంశయాపహమ్॥ ౩౩॥

దాహర్తుం సంశయానాన్మునీననుక్రామతి। పురా హిమవత ఇత్యాదినా॥ ౨౪—౧౨॥ మునీనాం యథోపన్యస్తః సంశయస్తన్నిరాసాయ పరమేశ్వరప్రణిధానం చ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రుయతే—'కాలః స్వభావో నియతిర్యదృచ్ఛా భూతాని యోనిః పురుష ఇతి చిన్త్యమ్'। `సంయోగ ఏషాం న త్వాత్మభావాదాత్మాప్యనీశః సుఖదుఃఖహేతోః'।

ఈశ్వర ఉవాచ —

న స్వభావాజ్జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసా మునీశ్చరాః।
న మయా కేవలేనాపి నచ కేవలకర్మణా॥౩౪॥
ప్రాణినాం కర్మపాకేన మయా చ మునిసత్తమాః।
జగతః సంభవో నాశః స్థితిశ్చ భవతి ద్విజాః॥౩౫॥
ఏవం కర్మానురూపేణ జగజ్జన్మాది యన్మయా।
ఏష స్వభావో విప్రేన్ద్రా ఇతి వేదార్థనిర్ణయః॥ ౩౬॥

సూత ఉవాచ —

ఏవముక్త్వా మహాదేవః సర్వజ్ఞః కరుణానిధిః।
అనుగృహ్య మునిశ్రేష్ఠాంస్తత్రైవాన్తర్హితోఽభవత్॥ ౩౭॥
మునయశ్చ పునర్విప్రాః సమాభాష్య పరస్పరమ్।
అతీవ ప్రీతిమాపన్నా అగమన్వేదవిత్తమాః॥౩౮॥
భవన్తోఽపి మునిశ్రేష్ఠాః ప్రాణికర్మానురూపతః।
సృష్ట్వా సంహరతీశాన ఇతి విత్త జగత్సదా॥ ౩౯॥
ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠా నైమిశీయాస్తపోధనాః।
ప్రసన్నహృదయాః శర్వం పూజయామాసురాదరాత్॥ ౪౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే
హిరణ్యగర్భాదివిశేషసృష్టిర్నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్' ఇతి ॥ ౩౩-౪౦ ॥ ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే హిరణ్యగర్భాదివిశేషసృష్టిర్నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౧ ॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

౧౨. జాతినిర్ణయకథనమ్।

నైమిశీయా ఊచుః —

భగవన్సర్వశాస్త్రార్థపరిజ్ఞానవతాం వర
జాతినిర్ణయమస్మాకం వద వేదైకదర్శితమ్ ॥ ౧ ॥

సూత ఉవాచ —

వక్ష్యే లోకోపకారాయ జాతినిర్ణయమాదరాత్।
అగస్త్యోఽపి పురాపృచ్ఛత్ప్రణమ్య వృషవాహనమ్ ॥ ౨ ॥
పురా సర్వే మునిశ్రేష్ఠాః ప్రలయే విలయం గతే।
అన్ధకారావృతే లోకే విష్ణోరంశో మహాద్యుతిః ॥ ౩ ॥
సహస్రశీర్షా పురుషో విష్ణునారాయణాభిధః।

క్షీరాబ్ధౌ చిన్తయన్ రుద్రం సుష్వాప బ్రహ్మవిత్తమాః ॥ ४ ॥

కదాచిత్పఙ్కజం విప్రాస్తరుణాదిత్యసంనిభమ్ ।

తస్య సుప్తస్య దేవస్య నాభ్యాం జాతం మహత్తరమ్ ॥ ५ ॥

హిరణ్యగర్భో భగవాన్బ్రహ్మా విశ్వజగత్పతిః ।

ఆస్థాయ పరమాం మూర్తిం తస్మిన్పద్మే సముద్బభౌ ॥ ६ ॥

తస్య వేదవిదాం శ్రేష్ఠా బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః ।

మహాదేవాజ్ఞయా పూర్వవాసనాసహితాన్ముఖాత్ ॥ ७ ॥

ప్రాణినాం కర్మపాకేన మయా చేత్యుక్తవాత్కర్మణాం చ జాతిభేదేన వ్యవస్థితత్వాజ్జాతిభేదం జిజ్ఞాసమానా మునయః పృచ్ఛన్తి । భగవన్నితి । వైదైకదర్శితమితి । స్మృతిపురాణానామపి మూలభూతవేదానుమాపనేనైవ ధర్మే ప్రమాణత్వాతూ । వేదైకప్రమాణకో ధర్మ ఇతి జైమినిరప్యాహ — చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇతి ॥ १ ॥

బ్రాహ్మణా బ్రాహ్మణస్త్రీభిః సహ జాతాస్తపోధనాః ।

తస్య హస్తాత్సహ స్త్రీభిర్జజ్ఞిరే పృథివీభుజః ॥ ८ ॥

ఊరుభ్యాం సహితాః స్త్రీభిర్జాతా వైశ్యాః శివాజ్ఞయా ।

పద్భ్యాం శూద్రాః సహ స్త్రీభిర్జజ్ఞిరే వేదవిత్తమాః ॥ ९ ॥

స్వస్త్రీషు స్వస్య వైధేన మార్గేణోత్థః స్వయం భవేత్ ।

అవరాసూత్తమాజ్జాతస్త్వనులోమః ప్రకీర్తితః ॥ १० ॥

ఉత్తమాస్వవరాజ్జాతః ప్రతిలోమః ప్రకీర్తితః ।

వర్ణస్త్రీష్వనులోమేన జాతః స్యాదాన్తరాళికః ॥ ११ ॥

వర్ణాసు ప్రతిలోమేన జాతో వ్రాత్య ఇతి స్మృతః ।

అగస్త్యోఽపీతి। స శివం యదపృచ్ఛత్తస్మై శివేనోక్తం తదహం వో వచ్మీత్యర్థః॥౨॥ ప్రలయ ఇతి। నైమిత్తికప్రలయావసరే లోకత్రయే విలయం గతే సతి సుప్త్వాపేత్యన్వయః। ప్రలయకాలే వా విలయం ప్రాప్తే॥ ౩—౬॥ సర్గావసరే బ్రహ్మణో ముఖాద్బ్రాహ్మణా జాతా ఇత్యనేనాన్వయః। ముఖాద్బ్రాహ్మణా ఇతి శ్రూయతే హి 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీద్బాహూ రాజన్యః కృతః। ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత' ఇతి॥ ౭॥ బ్రాహ్మణా ఇత్యాది జాత్యభిప్రాయమత ఉక్తం సహ స్త్రీభిరితి॥ ౮॥ ౯॥ అసంకీర్ణస్య జాతిచతుష్టయస్య లక్షణమాహ —స్వస్త్రీష్వితి। బ్రాహ్మణ్యాం బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాయాం క్షత్రియస్యేత్యాది। స్మర్యతే హి — 'సవర్ణేభ్యః సవర్ణాసు జాయన్తే హి స్వజాతయః' ఇతి। వైధేనేతి। వివాహాదివిధ్యుక్తేన। అన్యథా జాతానాం కుణ్డగోలకాదీనాం సత్యపి సత్యపి సవర్ణత్వే శూద్రధర్మత్వం స్మర్యతే — 'శూద్రాణాం తు సధర్మాణః సర్వేఽపధ్వస్తజాఃస్మృతాః' ఇతి। సంకీర్ణాననులోమజానాహ। అవరాస్వితి। క్షత్రియవైశ్యాశూద్రాసు బ్రాహ్మణస్య। వైశ్యశూద్రయోః క్షత్రియస్య। శూద్రాయాం వైశ్యస్యేత్యర్థః ॥ ౧౦॥ ఉత్తమాస్వితి। బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాదిత్రయాత్। క్షత్రియాయాం వేశ్యశూద్రాభ్యామ్। వైశ్యాయాం శూద్రాదిత్యర్థః। వర్ణస్త్రీష్వితి। అనులోమప్రతిలోమజాః స్త్రియో వ్యవచ్ఛినత్తి వర్ణాస్విత్యపి। కుణ్డగోలకయోర్లక్షణమాహ బ్రాహ్మణ్యాం సధవాయామితి॥ ౧౧॥ ౧౨॥ నృపాయామితి। క్షత్రియాయామనులోమజో

బ్రాహ్మణ్యాం సధవాయాం యో బ్రాహ్యణేన ద్విజోత్తమాః।

జాతశ్చౌర్యేణ కుణ్డోఽసౌ విధవాయాం తు గోలకః॥ ౧౨॥

నృపాయాం బ్రహ్మణాజ్జాతః సవర్ణ ఇతి కీర్తితః॥ ౧౩॥

చౌర్యాదస్యామనేనోఢో నామ్నా నక్షత్రజీవనః।

వైశ్యాయాం బాహ్మణాజ్జాతే నిషాదో వేదవిత్తమాః॥ ౧౪॥

అస్యామనేన చౌర్యేణ కుమ్భకారోఽభిజాయతే।

ఊర్ధ్వనాపిత ఏవాసౌ నామ్నా వేదవిదాం వరాః॥ ౧౫॥

శూద్రాయాం బ్రాహ్మణేనోఢ్హో ద్విజాః పారశవః స్మృతః।

చోర్యేణాస్యాం నిషాదోఽభూన్నామ్నా వేదార్థవిత్తమాః॥ ౧౬॥

దౌష్యన్త్యాం బ్రాహ్మణాజ్జాత ఆపీతాఖ్యో భవేద్ద్విజాః।

ఆయోగవ్యాం తు విప్రేణ పిఙ్గలో నామ జాయతే॥ ౧౭॥

విప్రాయాం క్షత్రియాజ్జాతః సూత ఇత్యుచ్యతే బుధైః।

చోర్యేణాస్యామనేనోఢ్హో రథకార ఇతి స్మృతః॥ ౧౮॥

క్షత్రియస్త్రీషు వైశ్యాత్తు భోజశ్చౌర్యాద్విజాయతే।

వైశ్యాయాం క్షత్రియాజ్జాతో మాహిష్యోఽమ్బష్ఠసంజ్ఞితః॥౧౯॥

చౌర్యేణాస్యామనేనోఢ్హో భవేదశ్వికసంజ్ఞితః।

విధినా జాతశ్చేత్సవర్ణః। చౌర్యేణ చేన్నక్షత్రజీవీత్యర్థః॥౧౩॥ ౧౪॥ కుమ్భకారస్యైవ నామాన్తరమూర్ధ్వనాపిత ఇతి॥౧౫॥ ౧౬॥ దౌష్యన్త్యామితి। శూద్రయాం క్షత్రియాజ్జాతో దౌష్యన్త ఇతి వక్ష్యతి। తజ్జాతిః స్త్రీ దౌష్యన్తీ। ఆయోగవ్యామితి। శూద్రాద్వైశ్యాయాం జాత ఆయోగవః। తజ్జాతా స్త్రాయోగవీ। ఏతావత్పర్యన్తం బ్రాహ్మణాద్బ్రాహ్మణ్యాదిషు చౌర్యజా అచౌర్యజాశ్చోక్తాః॥ ౧౭॥ క్షత్రియేణ బ్రాహ్మణ్యాదిషు పూర్వవద్ద్వివిధానాహ —విప్రాయాం క్షత్రియాదిత్యాదినా॥ ౧౮॥ మాహిష్య ఇత్యమ్బష్ఠ ఇతి నామద్వయేనోక్త ఇత్యర్థః॥ ౧౯॥ ౨౦॥

శూద్రాయాం క్షత్రియాజ్జాతో దౌష్యన్త్యాఖ్యో భవేద్ద్విజా॥౨౦॥

చోర్యేణాస్యామనేనోఢ్హః శూలికో భవతి ద్విజాః।

బ్రాహ్మణ్యాం వైశ్యతో జాతః క్షత్తా భవతి నామతః॥౨౧॥

అస్యామనేన చోర్యేణ మ్లేచ్ఛో విప్రాః ప్రజాయతే।

జాతో వైశ్యాన్నృపాయాం యః శాలికో మాగధశ్చ సః॥౨౨॥

అస్యామనేన చౌర్యేణ పులిన్దో జాయతే బుధాః।

మణికారస్తు వైశ్యాయాం చౌర్యాద్వైశ్యేన జాయతే॥ ౨౩॥

శుద్రాయాం వైశ్యతో జాత ఉగ్ర ఇత్యుచ్యతే బుధైః।

అస్యామనేన చౌర్యేణ కటకారః ప్రకీర్తితః॥ ౨౪॥

శూద్రాద్విప్రాఙ్గనాయాం తు చణ్డాలో నామ జాయతే।

అస్యామనేన చౌర్యేణ బాహ్యదాసస్తు జాయతే॥ ౨౫॥

జాతః శూద్రేణ రాజన్యాం వైదేహాఖ్యశ్చ పుల్కసః।

అస్యామనేన చౌర్యేణ వలవాఖ్యో విజాయతే॥ ౨౬॥

జాతః శూద్రేణ వైశ్యాయాం భవేత్పత్తనశాలికః।

అనేనాస్యాం భవేచ్చక్రీ చౌర్యాద్బ్రాహ్మవిదాం వరాః॥ ౨౭॥

చౌర్యాచ్ఛూద్రేణ శూద్రాయాం జాతో మాలవికో భవేత్।

అమ్బష్ఠాయాం సముత్పన్నః సవర్ణేన ద్విజోత్తమాః॥ ౨౮॥

వైశ్యాద్బ్రాహ్మణ్యాదిషు పూర్వవద్విధానాహ — బ్రాహణ్యాం వైశ్యతో జాత ఇత్యాదినా॥౨౧।। శాలికమాగధశబ్దౌ పర్యాయౌ॥ ౨౨--౨౪॥ శద్రాద్బ్రాహ్మణ్యాదిషు పూర్వవద్విధానాహ — శుద్రాద్విప్రాఙ్గనాయామిత్యాదినా॥ ౨౫॥ రాజన్యాం రాజన్యాయామ్। వైదేహపుల్కసశబ్దౌ పర్యాయౌ॥౨౬॥౨౭॥ అపరా అపి నానావిధాః సంకరజాతీరాహ — అమ్బష్ఠాయామిత్యాదినా। అమ్బష్ఠాయాం క్షత్రియాద్వైశ్యాయాం జాతాయాం సవర్ణేన బ్రాహ్మణాత్క్షత్రియాయాం జాతేన॥ ౨౮॥ కరణాయామతి। శుద్రాయాం విశ

ఆగ్నేయనర్తకాఖ్యః స ఇతి ప్రోక్తో మహాత్మభిః।

కరణాయాం తు విప్రేన్ద్రా మాహిష్యాద్యో విజాయతే॥ ౨౯॥

స తక్షా రథకారశ్చ ప్రోక్తః శిల్పీ చ వర్ధకీ।

లోహకారశ్చ కర్మార ఇతి వేదార్థవేదిభిః॥ ౩౦॥

విప్రాయాముగ్రతో జాతస్తక్షవృత్తిః ప్రకీర్తితః।

వైశ్యాయాం తేన నిష్పన్నః సముద్రో నామ జాయతే॥ ౩౧॥

బ్రాహ్మణ్యాం యో నిషాదేన జాతో నాపిత సంజ్ఞితః।

నృపాయాం యో నిషాదేన జాతోఽధోనాపితః స్మృతః॥ ౩౨॥

విప్రాయాం నాపితాజ్జాతో వేణుకః పరికీర్తితః।

రాజ్ఞ్యాం యో జనితస్తేన చర్మకారః స ఉచ్యతే॥ ౩౩॥

ద్విజోత్తమాయాం దౌష్యన్తాద్భాగలబ్ధః ప్రజాయతే।

వైశ్యాయాం తు నిషాదేన సునిషాదోఽభిజాయతే॥ ౩౪॥

బ్రాహ్మణ్యాం యో మునిశ్రేష్ఠా వైదేహేన ప్రజాయతే।

స నామ్నా రజకో జ్ఞేయః పణ్డితైః పణ్డితోత్తమాః॥౩౫॥

ద్విజోత్తమాయాం చాణ్డాలాద్యః పుమాఞ్జాయతే భువి।

శ్వపచః స తు విజ్ఞేయః సర్వశాస్త్రవిశారదైః॥ ౩౬॥

శ్వపచాద్విప్రకన్యాయాం గుహకో జాయతే సుతః।

వైశ్యాయాం యస్తు చణ్డాలజ్జాతో దన్తకపోలకః॥ ౩౭॥

జనితోఽనేన శూద్రాయాం విప్రా ఆశ్రయకః స్మృతః।

ప్రతిలోమనిషాదాద్యః శూద్రాయాం స తు భైరవః॥ ౩౮॥

ఉత్పన్నాయామ్। మాహిష్యాదితి। అమ్బష్ఠాపరపర్యాయాత్। ఉచ్యత ఇతి। శూద్రాయాం వైశ్యతో జాత ఉగ్ర ఇత్యుచ్యతే తస్మాత్తేనేతి॥ ౨౯- ౪౪॥ మాతఙ్గాదితి

శూద్రాయాం మాగధాజ్జాతః కుకున్దః ప్రోచ్యతే బుధైః।
నృపాయాం మాగధాజ్జాతః స్వనకః పరికీర్తితః॥ ౩౯॥
స్వనకాద్రాజకన్యాయాముద్బన్ధో నామ జాయతే।
ఆయోగవేన బ్రాహ్యణ్యాం చర్మకారః ప్రజాయతే॥ ౪౦॥
విప్రవ్రాత్యాత్తు విప్రాయాం బన్దికో నామ జాయతే।
క్షత్రవ్రాత్యాన్నృపాయాం తు జల్లో మత్తశ్చ మల్లకః॥ ౪౧॥
మల్లాత్తు పిచ్చల స్తేన నటాఖ్యో జాయతే భువి।
నటాత్కరణసంజ్ఞస్తు కరణాత్త్వష్టసంజ్ఞితః॥ ౪౨॥
తేన ద్రమిల ఉత్పన్నో నృపాయాం వేదవిత్తమాః।
వైశ్యవ్రాత్యాత్తు వైశ్యాయాం సుధన్వా జాయతే ద్విజాః॥౪౨॥
అనేన చౌర్యసంజ్ఞస్తు హారుషో హారుషాదపి।
ద్విజన్మా జాయతే తస్మాన్మైత్రో మైత్రాత్తు సాత్వతః॥ ౪౪॥
మేత్రాద్వైదేహకో జాతః స మాతఙ్గశ్చ కీర్తితః।
మాతఙ్గాజ్జాయతే సూతః సూతాద్దస్యుః ప్రజాయతే॥ ౪౫॥
దస్యోర్జాతో మునిశ్రేష్ఠా మాలాకారః సమాఖ్యయా।
ప్రతిలోమనిషాదేన కైవర్తోఖ్యో విజాయతే॥ ౪౬॥
నీలకారిస్త్రియాం జాత ఆయోగేన ద్విజోత్తమాః।
నీలాదివర్ణవిక్రేతా నామ్నా వేదార్థవిత్తమాః॥ ౪౭॥
కారౌ చారుసమాఖ్యాయాం నిషాదేన మునీశ్వరాః।
చర్మజీవీ సముత్పన్నః సర్వవిజ్ఞానసాగరాః॥ ౪౮॥
యుష్మాకం సంగ్రహేణైవ మయోక్తో జాతినిర్ణయః।

సుధన్వేత్యారభ్య మాలాకారపర్యన్తమ్ వైశ్యాయామిత్యనువర్తతే॥౪౫—౪౭॥

యథాఽగస్త్యాచ్ఛ్రుతః పూర్వం సద్గురోరనుశాసనాత్॥ ౪౯॥
స్వజాత్యుక్తం యథాశక్తి కురుతే కర్మ యః పుమాన్।
ముక్తిస్తస్యైవ సంసారాదితి వేదానుశాసనమ్॥ ౫౦॥
సర్వేషాం జన్మనా జాతిర్నాన్యథా కర్మకోటిభిః।
పశ్వాదీనాం యథా జాతిర్జన్మనైవ న చాన్యథా॥ ౫౧॥
సాఽపి స్థూలస్య దేహస్య భౌతికస్య న చాఽఽత్మనః।
తథాఽపి దేహేఽహంమానాదాత్మా విప్రాదిసంజ్ఞితః॥ ౫౨॥
స్వస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్దేహేఽహంమాన ఆత్మనః।
అపరిజ్ఞానమప్యస్య బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః॥ ౫౩॥
ఆదిమన్న భవత్యన్తస్తస్య జ్ఞానేన సువ్రతాః।

ఈదృశానామనుక్తానామనన్తానాం భేదానాం సంభవాదాహ — సంగ్రహేణేతి॥ ౪౯॥
జాతినిర్ణయప్రయోజనమాహ —స్వజాత్యుక్తమితి వేదానుశాసనమితి। 'ధర్మో విశ్వస్య జగతః ప్రతిష్ఠా ధర్మే స ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి హి వేదవాక్యేఽనుశిష్యతే। స్వజాత్యుక్త ఏవ హి ధర్మః॥ ౫౦॥
జన్మనిబన్ధనా ఏతా జాతయః సన్తు కర్మనిబన్ధనాస్తు కీదృశ్య ఇత్యాశఙ్క్య తా న సంభవన్త్యేవేత్యాహ — సర్వేషామితి। తత్ర దృష్టాన్తమాహ పశ్వాదీనామితి॥ ౫౧॥ యది జన్మనిబన్ధనైవ జాతిస్తర్హి జన్మరహితస్యాఽఽత్మనః సా కథం భవత్తదభావే వా తస్య కథం జాతిప్రయుక్తధర్మేషు నియోగ ఇత్యత ఆహ — సాఽపి స్థులస్యేతి। సూక్ష్మభూతకార్యస్య లిఙ్గశరీరస్యాప్యాత్మవజ్జాత్యభావాభిప్రాయేణ స్థూలస్యేత్యుక్తమ్।
జాతిమద్దేహాదితాదాత్మ్యాధ్యాసాదజాతేరప్యాత్మనో విప్రత్వాదివ్యవహార ఇత్యర్థః॥౫౨॥

అధ్యాసోపాదానమజ్ఞానమాహ — స్వస్వరూపేతి। అజ్ఞానస్య తర్హి కో హేతుః। అనాదిత్వే వా తస్యాఽఽత్మవదన్తోఽపి న స్యాదితి చేన్న। యథా ప్రాగభావస్యానాదేర్భవేన నివృత్తిరేవమనాదేరజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరిత్యాహ — అపరిజ్ఞానమితి। లోకాయతాదిశాస్త్రోక్తప్రజ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిం వారయితుమాహ —జ్ఞానమితి। యథార్థదర్శినో యథాదృష్టార్థవాదినశ్చ వ్యాసాదయస్తే సద్గురవః। లోకాయతాదయస్తు విప్రల-

జ్ఞానం వేదాన్తవిజ్ఞానమితి సద్గురునిర్ణయః॥ ౫౪॥

యస్యాపరోక్షవిజ్ఞానమస్తి వేదాన్తవాక్యజమ్।

తస్య నాస్తి నియోజ్యత్వమితి వేదార్థనిర్ణయః॥ ౫౫॥

వర్ణానామాశ్రమాః ప్రోక్తాః సర్వశాస్త్రార్థవేదిభిః।

తేషాం వర్ణాశ్రమస్థానాం వేదకింకరతా సదా॥ ౫౬॥

అస్తి చేద్బ్రహ్మవిజ్ఞానం స్త్రియో వా పురుషస్య వా।

వర్ణాశ్రమసమాచారస్తయోర్నాస్త్యేవ సర్వదా॥౫౭॥

అవిజ్ఞాయాఽఽత్మసదద్భావం స్వవర్ణాశ్రమమాస్తికాః।

జహాతి యః స మూఢాత్మా పతత్యేవ న సంశయః॥ ౫౮॥

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన శ్రద్ధయా సహ సర్వదా।

కర్తవ్యో వర్ణిభిర్ధర్మః శ్రౌతః స్మార్తశ్చ ముక్తయే॥ ౫౯॥

ఇత్యాకర్ణ్య మునీశ్వరాః శ్రుతిగతం సూతోపదిష్టం పరం

సత్యానన్తసుస్వప్రకాశపరమబ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానదమ్।

శ్రుత్వా జాతివినిర్ణయం సకలలోకామ్భోధిపారం సదా

సత్యాస్తేయదయార్జవాదిసహితాస్తుష్టా బభూవుర్భృశమ్॥౬౦॥

మ్భకత్వాదజ్ఞత్వాచ్చ నైవంవిధా ఇత్యర్థః ॥౫౩॥౫౪॥ జ్ఞానినస్తర్హి జాత్యభావే కథం తస్య తత్ప్రయుక్తౌ విధినిషేధావితి చేన్న స్త ఏవ తస్య తావిత్యాహ। యస్యాపరోక్షేతి। వేదార్థేతి। 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి' వాజసనేయశ్రుతిః। 'ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్' ఇతి కాఠకశ్రుతిః॥ ౫౫॥ వర్ణధర్మవదాశ్రమధర్మోఽపి తత్త్వజ్ఞానవిరహిణమేవేత్యాహ —వర్ణానామితి। వేదకింకరతా వేదేన కర్మసు నియోజ్యతా॥౫౬॥ స్త్రీత్వాదీనామపి వర్ణాశ్రమవద్దేహధర్మత్వేన దేహాధ్యాసావిరహే సతి కర్మస్వనియాజ్యత్వే నతత్కృతః కోఽపి విశేషః ఇత్యాహ — అస్తి చేదితి॥౫౭॥ సంశ్చాసౌ భావశ్చ సద్భావః పారమార్థికం రూపమాత్మనస్తదసాక్షాత్కృత్య కర్మపరిత్యాగే పాతిత్యమాహ —

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

జాతినిర్ణయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥ ౧౨॥

త్రయోదశోఽధ్యాయః॥

౧౨. తీర్థమాహాత్యకథనమ్

నైమిశీయా ఊచుః —

భగవంస్తీర్థమాహాత్మ్యం సర్వశాస్త్రార్థవిత్తమ।

బ్రుహి కారుణ్యతోఽస్మాకం హితాయ ప్రాణినాం ముదా॥ ౧॥

సూత ఉవాచ —

వదామి తీర్థమాహాత్మ్యం సంగ్రహేణ మునీశ్వరాః।

శ్రృణుధ్వం సర్వశాస్త్రోక్తం శ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౨॥

గఙ్గాద్వారం మహాతీర్థం సర్వదేవనిషేవితమ్।

తత్ర స్నాత్వా రవౌ మేషే స్థితేఽశ్విన్యాం మునీశ్వరాః॥ 3॥

అవిజ్ఞాయేతి॥ ౫౦॥ ౫౯॥ సత్యానన్తేతి। జాతినిర్ణయో హి తత్రప్రయుక్తకర్మానుష్ఠానద్వారా తత్వజ్ఞానహేతుః॥౬౦॥

ఇతి శ్రీమాఘవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే జాతినిర్ణయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

తత్త్వజ్ఞానమన్తరేణ కర్మత్యాగే పాతిత్యముక్తమ్। ప్రమాదాజ్జాతస్య తస్యనిర్ణజనే తీర్థసేవా సుకరోపాయ ఇతి మన్యమానా మునయస్తీర్థమాహాత్మ్యం జిజ్ఞాసన్తే — భగవంస్తీర్థేతి॥ ౧॥ శ్రద్ధయేతి। తద్విరహే తీర్థానామపి నిష్ఫలత్వమ్ `మన్త్రే తీర్థే ద్విజే దేవే దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ।। యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ' ఇత్యాహుః॥ ౨—౧౬॥ విశాఖ ఇతి। విశాఖానక్షత్రయుక్తే సూర్యవారే। `నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః' ఇత్యణ్। సంజ్ఞాపూర్వకస్ప విధేరనిత్యత్వాదాది వృద్ధ్యభావః। సూర్యవారస్య విశేషస్యోపాదానాత్ `లుబవిశేషే' ఇతి న లుప్।

యథాశక్తి ధనం దత్త్వా శ్రద్ధయా శివయోగినే।

ఉపోష్య సర్వపాపేభ్యో ముచ్యతే మానవో ద్విజాః॥ ४॥

సోమతీర్థమితి ఖ్యాతం సోమనాథస్య సంనిధౌ।

సముద్రే పశ్చిమే విప్రాః స్థితం యోజనమాయతమ్॥ ౫॥
విస్తీర్ణం యోజనం విప్రా విశ్వేర్దేవైర్నిషెవితమ్।
పర్వణ్యార్ద్రాదినేఽష్టమ్యాం వ్యతీపాతే తథా ద్విజాః॥ ౬॥
అర్కవారే చతుర్దశ్యాం స్నాత్వా దత్త్వాఽత్ర భోజనమ్।
ప్రణమ్య సోమనాథాఖ్యం సోమం సోమవిభూషణమ్॥ ౭॥
ఉపోష్య రజనీమేకాం భస్మదిగ్ధతనూరుహః।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శంకరం యాతి మానవః॥ ౮॥
వారాణస్యాం మహాతీర్థం నామ్నా తు మణికర్ణికా।
తత్ర స్నాత్వా మహాభక్త్యా ప్రాతరేవ సమాహితః॥ ౯॥
దృష్ట్వా విశ్వేశ్వరం దేవం కరుణాసాగరం హరమ్।
యథాశక్త్యన్నపానాది దత్త్వా ముక్తో భవేన్నరః॥ ౧౦॥
ప్రయాగాఖ్యం మహాతీర్థం భవరోగస్య భేషజమ్।
భరణ్యాం కృత్తికాయాం తు రోహిణ్యాం వా విశేషతః॥ ౧౧॥
తత్ర స్నాత్వా రవౌ మేషే వర్తమానే మునీశ్వరాః।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా విముక్తో మానవో భవేత్॥ ౧౨॥
ఆర్ద్రాయాం మృగశీర్షే వా గఙ్గాసాగరసంగమే।
స్నాత్వా మధ్యందినే దత్త్వా యథాశాక్తి ధనం ముదా॥ ౧౩॥
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివసాయుజ్యమాప్నుయాత్।

అత ఏవ యుక్తవద్వ్యాక్తివచనే. న భవతః। అథ వా సూర్యవారే విశాఖే స్యాతాం

నర్మదా చ మహాతీర్థం నరకద్వారనాశకమ్ ॥ ౧౪ ॥

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిర్నిత్యం సేవితం శంకరేణ చ।

తత్ర స్నాత్వా యథాశక్తి ధనం దత్త్వాఽఽదరేణ చ ॥ ౧౫ ॥

బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి నరో నాత్ర విచారణా।

యమునా చ మహాతీర్థం యమేనాపి నిషేవితమ్ ॥ ౧౬ ॥

యత్ర స్నాత్వా నరో భక్త్యా రవౌ వృషభసంస్థితే।

విశాఖే సూర్యవారే వా దత్త్వా విప్రాయ భోజనమ్ ॥౧౭ ॥

సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివేన సహ మోదతే।

సరస్వతీతి విఖ్యాతా నదీ సర్వవరప్రదా ॥ ౧౮ ॥

యస్యాం వాగీశ్వరీ దేవీ వర్తతే సర్వదాఽఽదరాత్।

తస్యామార్ద్రాదినే స్నాత్వా యత్కించిచ్ఛివయోగినే ॥ ౧౯ ॥

దత్త్వా పుత్రాదిభిః సార్ధం నరః స్వర్గమవాప్నుయాత్।

గోదావరీతి యా లోకే సుప్రసిద్ధా మహానదీ ॥ ౨౦ ॥

సర్వయోగీశ్వరారాధ్యా సహ్యాత్సిద్ధా మహానదీ।

సింహరాశౌ స్థితే సూర్యే సింహయుక్తే బృహస్పతౌ।

తస్యాం స్నాత్వా యథాశక్తి ధనం దత్త్వా తు మానవః ॥౨౧ ॥

గఙ్గాయాం ద్వాదశాబ్దస్య నిత్యస్నానఫలం లభేత్।

కృష్ణవేణీతి యా లోకే ప్రోక్తా విప్రా మహానదీ ॥౨౨ ॥

సర్వయోగీశ్చరారాధ్యా సహ్యదేవోద్గతా శుభా।

ఇన్ద్రకీలగిరిర్యస్యాం స్నాత్వాఽభూచ్ఛంకరాసనమ్ ॥ ౨౩ ॥

చేదిత్యర్థః ॥ ౧౭—౨౨ ॥ సహ్యాదితి। సహ్యాపర్వతాత్ ॥ ౨౩—౩౬ ॥

నిత్యం యస్యాం మహాదేవః స్నాత్వా విష్ణ్వాదిభిః సహ।
తస్మిన్ గిరివరే శ్రీమాన్వర్తతే శివయా సహ॥ ౨౪॥
స్నాత్వా తస్యాం నరః పర్వణ్యుపోష్య బ్రహ్మవిత్తమాః। .
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౨౫॥
సువర్ణముఖరీ నామ నదీ సంసారనాశినీ।
సమస్తప్రాణినాం భుక్తిముక్తిసిద్ధ్యర్థమాస్తికాః॥౨౬॥
కేవలం కృపయా సాక్షాచ్ఛివేన పరమాత్మనా।
నిర్మితా మఘనక్షత్రే మాఘమాసి ద్విజోత్తమాః॥౨౭)
యస్యాస్తీరే మహాదేవః శంకరః శశిభూషణః।
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే శివయా పరయా సహ॥ ౨౮॥
వర్తతే తాం సమాలోక్య సువర్ణముఖరీం నదీమ్।
యస్యాం సంభూయ తీర్థాని స్వపాపధ్వస్తిసిద్ధయే॥ ౨౯॥
స్నానం కృత్వా మహాభక్త్యా మఘర్క్షే మాఘమాసి చ।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా శ్రద్ధయా శివయోగినే॥ ౩౦॥
శ్రీకాలహస్తిశైలేశం శివం శివకరం నృణామ్।
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసవాసినం వాసవార్చితమ్॥ ౩౧॥
ప్రణమ్య దణ్డవద్భక్త్యా విముక్తా హ్యఘపఞ్జరాత్।
స్నాత్వా తస్యాం నరా భక్త్యా మఘర్క్షే మాఘమాసి చ॥౩౨॥
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివసాయుజ్యమాప్నుయాత్।
కమ్బా నామ నదీ పుణ్యా కమలాసననిర్మితా॥ ౩౩॥
యస్యాం ద్విజోత్తమాః స్నాత్వా శంకరం శశిశేఖరమ్।
దృష్ట్వా భక్త్యా నరః సద్యో ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౩౬॥

ఆదిలిఙ్గే మహావిష్ణుర్యస్యాం స్నాత్వా మహేశ్వరమ్।
సమారాధ్య స్థితస్తన్న దేవదేవస్య సంనిధౌ ॥ ౩౫॥
నిరీక్ష్య శ్రద్ధయా విప్రా నదీం తామచ్యుతో హరిః।
తస్యాం స్నాత్వాఽర్కవారే చ బ్రాహ్మణాః శ్రద్ధయా సహ॥౩౬॥
హస్తే వా భగనక్షత్రే తథా పర్వణ్యపి ద్విజాః।
విప్రాయాన్నాదికం దత్వా నరః స్వర్గే మహీయతే॥ ౩౭॥
కుటిలా నామ యా లోకే ప్రసిద్ధా మహతీ నదీ।
యస్యాస్తీరే మునిశ్రేష్ఠా వీరాఖ్యా వేదవిత్తమాః॥ ౩౮॥
శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం తు భద్ధకాలీ దృఢవ్రతా।
అధికాసంజ్ఞితాం రమ్యాం పురీమాదిత్యనిర్మితామ్॥ ౨౩౯॥
అప్సరోగణసంకీర్ణామాశ్రితామసురైః సురైః।
అభ్యేత్యాశేషదేవానామాదిభూతం మహేశ్వరమ్॥ ౪౦॥
ప్రతిష్ఠాప్య జలేనాస్యాః స్నాప్య శ్రద్ధాపురఃసరమ్।
ప్రార్థయామాస ధర్మజ్ఞా దేవదేవం ఘృణానిధిమ్॥ ౪౧॥
యః పుమాన్దేవదేవాస్యాం స్నాత్వా శ్రద్ధాపురఃసరమ్।
శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం వా దృష్ట్వా స్తుత్వాఽభివన్ద్య చ॥౪౨॥
దదాతి విదుషే వస్త్రం ధనం ధాన్యం యథాబలమ్।
తస్య భుక్తిం చ ముక్తిం చ ప్రయచ్ఛాశేషనాయక॥ ౪౨॥

సూత ఉవాచ —

వీరయా ప్రార్థితో దేవో విప్రేన్ద్రా బ్రహ్మవిత్తమాః।
తథా భవత్వితి ప్రాహ శివో గమ్భీరయా గిరా॥ ౪౪॥

భగనక్షత్రే ఉత్తరఫల్గున్యామ్ ॥ ౩౭—౩౯. ॥ అప్సరైరప్సరోభిశ్చ న కాదాచి-

తస్యాం స్నాత్వాఽర్కవారే యః శ్రద్ధయా పరయా సహ।
దదాతి ధనమన్యద్వా స ముక్తో నాత్ర సంశయః ॥ ౪౫ ॥
మణిముక్తా నదీ దివ్యా మహాదేవేన నిర్మితా।
యస్యాం విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ బ్రహ్మ వహ్నిశ్చ మారుతః ॥ ౪౬ ॥
విశ్వేదేవాశ్చ వసవః సూర్యో దేవః పురందరః।
ఆదిత్యే చాపసంయుక్తే శ్రద్ధయాఽఽర్ద్రాదినే ద్విజాః ॥ ౪౭ ॥
స్నానం కృత్వా ధనం దత్త్వా శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ లోకానాం హితకామ్యయా ॥ ౪౮ ॥
ప్రార్థయామాసురీశానం శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్।
దుర్వృత్తో వా సువృత్తో వా మూర్ఖో వా పణ్డితోఽపి వా ॥ ౪౯ ॥
బ్రాహ్మణో వాఽథ శూద్రో వా చణ్డాలో వాఽన్య ఏవ వా।
అస్యామస్మిన్దినే స్నాత్వా శ్రద్ధయా శివయోగినే ॥౫౦ ॥
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా ధాన్యం వా వస్త్రమేవ వా।
శ్రీమద్వృద్ధాచలేశాయ బ్రాహ్మణా వేదవిత్తమాః ॥ ౫౧ ॥
ఉపోష్య ప్రాతరేవేశం శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరమ్।
యో నమస్కురుతే తస్య ప్రయచ్ఛ పరమాం గతిమ్ ॥ ౫౨ ॥
ఇత్యేవం ప్రార్థితః సర్వైః శ్రీమద్వృద్ధాచలేశ్వరః।
తథైవాస్త్వితి సంతుష్టః ప్రాహ గమ్భీరయా గిరా ॥ ౫౩ ॥

తస్యామార్ద్రాదినే స్నాతి శ్రద్ధయా మానవో ద్విజాః।
తస్య సంసారవిచ్ఛిత్తిః సిద్ధా నాత్ర విచారాణా॥౫౪॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే రమ్యే మహాలక్ష్మ్యా నిషేవితే।
శివగఙ్గేతి విఖ్యాతం తటాకం తీర్థముత్తమమ్॥ ౫౫॥

తస్య దక్షిణతీరే శ్రీశంకరః శశిశేఖరః।
ప్రనృత్యతి పరానన్దమనుభూయానుభూయ చ॥ ౫౬॥
యస్మిన్బ్రహ్మాదయో దేవా మునయశ్చ దినే దినే।
స్నానం కృత్వా ప్రనృత్యన్తం భవానీసహితం శివమ్॥ ౫౭॥
ప్రణమన్తి మహాభక్త్యా భవరోగనివృత్తయే।
యస్మిన్సాక్షాన్మహాదేవో భవానీసహితో హరః॥ ౫౮॥
బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిః సార్ధం మఘర్క్షే మాఘమాసి చ।
స్నానం కరోతి రక్షార్థం ప్రాణినామీశ్వరేశ్వరః॥ ౫౯॥
తస్మిన్భక్త్యా నరః స్నాత్వా దదాతి ధనమాదరాత్।
స సర్వసమతామేత్య బ్రహ్మాప్నోతి ద్విజోత్తమాః॥ ౬౦॥
గుహ్యతీర్థమితి ఖ్యాతం సముద్రే వేదవిత్తమాః।
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురస్యాస్య ప్రాగుదీచ్యాం దిశి స్థితమ్॥౬౧॥
ఏకయోజనవిస్తీర్ణమేకయోజనమాయతమ్।
సముద్రతీరమారభ్య బ్రహ్మణా విష్ణునా తథా॥ ౬౨॥
రుద్రేణాశేషదేవాద్యైర్మునిభిశ్చ నిషేవితమ్।
పురా వేదావిదాం ముఖ్యా వరుణో జలనాయకః॥ ౬౩॥
ప్రమాదాద్బ్రాహ్మణం హత్వా తత్పాపవినివృత్తయే।
వ్యాఘ్రపాదవచః శ్రుత్వా త్వరయా పరయా సహ॥ ౬౪॥

గుహ్మతీర్థమిదం గత్వా మఘర్షే మాఘమాసి చ।
తత్ర స్నాత్వా మహాభక్త్యా వరుణో దగ్ధకల్మషః॥ ౬౫॥
ఏతస్మిన్నన్తరే శ్రీమాన్నీలకణ్ఠోఽమ్బికాపతిః।

త్కత్వం సంకీర్ణత్వం కింతు నియతవాసోఽపి తాసామియం పురీత్యర్థః॥ ౪౦—౫౯॥

ప్రసాదమకరోత్తస్య వరుణస్య కృపాబలాత్॥ ౬౬॥
వరుణోఽపి మహాదేవం వాఞ్ఛితార్థప్రదాయినమ్।
ప్రార్థయామాస ధర్మాత్మా లోకానాం హితకామ్యయా॥ ౬౭॥

వరుణ ఉవాచ —

భగవన్దేవ మత్పూజాం మఘర్షే మాఘమాసి చ।
కృత్వా యః శ్రద్ధయైవాస్మింస్తీర్థే స్నాత్వా దదాతి చ।
తస్య ముక్తిం ప్రయచ్ఛాఽఽశు బ్రాహ్మణస్యాన్త్యజస్య వా॥౬౮॥

సూత ఉవాచ —

దేవదేవో మహాదేవో వాఙ్మనోఽగోచరో హరః॥ ౬౯॥
తథైవాస్త్వితి విప్రేన్ద్రాః ప్రాహ గమ్భీరయా గిరా।
అత్ర పర్వణి యః స్నాత్వా దదాతి ధనమాదరాత్॥ ౭౦॥

సమస్తపాపనిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్।

బహవోఽత్ర మునిశ్రేష్ఠాః స్నాత్వా పర్వణి పర్వణి॥ ౭౧॥

విహాయ సర్వపాపాని విముక్తా భవబన్ధనాత్।

బ్రహ్మతీర్థమితి ఖ్యాతం తటాకం బ్రహ్మణా కృతమ్॥ ౭౨॥

శ్రీమద్బ్రహ్మపురాఖ్యస్య మధ్యమే సుప్రతిష్ఠితమ్।

రోమశో భగవాన్యస్మింస్తటాకే వేదవిత్తమః॥ ౭౩॥

స్నాత్వా నిత్యం మహాభక్త్యా తతాప సుమహత్తపః।

యస్మిన్బ్రహ్మా ద్విజాః స్నాత్వా కల్పాదౌ పరమేశ్వరమ్॥౭౪॥

స సర్వసమతమేత్యేతి। సమత్వలాభో హి మహత్తరం ఫలమ్ తథా చ గీతాసు —
'సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబన్ధుషు। సాధుష్వపి చ పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే'
ఇతి॥ ౬౦- ౬౮॥ వాఙ్మనోఽగోచర ఇతి। వాఙ్మనసయోరగోచరః

పూజయామాస లోకానాం సృష్టిస్థిత్యర్థమాదరాత్।

తత్ర స్నాత్వాఽర్కవారే చ గ్రహణే చైవ పర్వణి॥ ౭౫॥

యో దదాతి ధనం భక్త్యా స యాతి పరమేశ్వరమ్।

సూర్యపుష్కరిణీ నామ తీర్థమత్యన్తశోభనమ్॥ ౭౬॥

శ్రీమద్బ్రహ్మపురాఖ్యస్య పశ్చిమస్యాం దిశి స్థితమ్।

యత్ర స్నాత్వాఽర్కవారే చ గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః॥ ౭౭॥

విషువాయనకాలేషు పర్వణ్యార్ద్రాదినే తథా।

పూషా దక్షాధ్వరధ్వస్తదన్తాఽల్లబ్ధ్వా ప్రియం గతః॥ ౭౮॥

పురా రావణపుత్రస్తు విజిత్య సకలం జగత్।
ఇన్ద్రజిద్రథమారుహ్య ప్రమత్తః పణ్డితోత్తమాః॥ ౭౯॥
గచ్ఛన్నత్యన్తవేగేన వ్యోమ్ని లఙ్కాం ప్రతి ద్విజాః।
తీర్థస్యాస్య రథస్తీరే దక్షిణే సుస్థితోఽభవత్॥ ౮౦॥
సోఽపి తత్రేక్ష్య విప్రేన్ద్రా విచార్య సుచిరం సుధీః।
పూజయామాస తత్రైవ శ్రద్ధయా పరమేశ్వరమ్॥ ౮౧॥
దేవదేవో మహాదేవో రాక్షసానాం మహాధనమ్।
తత్రైవాఽఽస్తే స్వయం ప్రీత్యా భవానీసహితో హరః॥ ౮౨॥
ఇన్ద్రజిత్పునరాదాతుం న శశాక తమీశ్వరమ్।
స పునః సుచిరం కాలం విచార్య పరమేశ్వరమ్॥ ౮౩॥
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా సమారుహ్య రథోత్తమమ్।
వివర్ణో వివశోఽతీవ ద్విజా లఙ్కాపురీం గతః॥ ౮౪॥
అస్మిన్పర్వణి యః స్నాత్వా భోజయేద్బ్రాహ్మణం ముదా।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివలోకం స గచ్ఛతి॥౮౫॥

యః స్నాతి వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః కావేర్యుదధిసఙ్గమే।
సర్వాణి తస్య పాపాని వినశ్యన్తి న సంశయః॥ ౮౬॥
శ్వేతారణ్యే తథా కుమ్భఘోణే మధ్యార్జునే ద్విజాః।
ఆమ్రతీర్థే హృది స్థానే తథా మఙ్గలవంశకే॥ ౮౭॥
త్రికోటిహాఖ్యే కావేరీ వరిష్ఠా సర్వకామదా।
ఏషు స్థానేషు కావేర్యాం స్నాత్వా పర్వణి యః పుమాన్॥
అర్కవారే తథా విప్రాః ప్రణమ్య పరమేశ్వరమ్॥ ౮౮॥
దదాతి ధనమన్యద్వా మహాపాపాత్ప్రముచ్యతే।

పాపిష్ఠో వా వరిష్ఠో వా యః పుమాన్మరణం గతః ॥ ౮౯ ॥

ఏషు స్థానేషు విప్రేన్ద్రాః స ముక్తో నాత్ర సంశయః।

బహవో మరణాన్ముక్తా ఏషు స్థానేషు సప్తసు ॥ ౯౦ ॥

క్షీరకుణ్డమితి ఖ్యాతం భవరోగస్య భేషజమ్।

సర్వతీర్థోత్తమం పుణ్యం సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ౯౧ ॥

సర్వకామప్రదం దివ్యం శ్రీమద్వల్మీకమధ్యగమ్।

ఉత్తరే ఫాల్గునే మాసి బ్రహ్మణా విష్ణునా తథా ॥ ౯౨ ॥

శంకరేణ తథా దేవైర్మునిభిః సర్వజన్తుభిః।

సేవితం సోమసూర్యాభ్యాం స్వర్గాద్వల్మీకమాగతమ్ ॥ ౯౩ ॥

యః స్నాతి ఫాల్గునే మాసి శ్రద్ధయైవోత్తరే దినే।

తస్య సర్వాణి పాపాని వినశ్యన్తి ద్విజోత్తమాః ॥౯౪ ॥

యః స్నాత్వాఽత్ర వ్యతీపాతే దదాతి ధనమాదరాత్।

తస్య ముక్తిరయత్నేన సిద్ధ్యత్యేవ న సంశయః ॥ ౯౫ ॥

ఉత్తరే దిన ఇతి। విశాఖే సూర్యవారే చేతివద్వ్యాఖ్యేయమ్ ॥ ౯౪— ౧౦౪ ॥

దేవతీర్థమితి ఖ్యాతం క్షీరకుణ్డస్య పశ్చిమే।

దేవరాజః పురా యత్ర స్నాత్వా పర్వణి పర్వణి ॥ ౯౬ ॥

వత్సరాన్తే మహాదేవం వల్మీకావాసమాదరాత్।

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్ ॥ ౯౭ ॥

విసృజ్య దేవరాజత్వం విముక్తః కర్మబన్ధనాత్।

యత్ర స్నాత్వోత్తరే మర్త్యః శ్రద్ధయా మాసి ఫాల్గునే॥ ౯౮॥
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా వల్మీకావాసమీశ్వరమ్।
దదాతి ధనమన్యద్వా ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౯౯॥
అర్కవారే తథాఽఽర్ద్రాయాం కృష్ణాష్టమ్యాం విశేషతః।
యః స్నాతి దేవతీర్థేఽస్మిన్స యాతి పరమాం గతిమ్॥౧౦౦॥
సేతుమధ్యే మహాతీర్థం గన్ధమాదనపర్వతమ్।
యత్ర స్నాత్వా మహాభక్త్యా రాఘవః సహ సీతయా॥౧౦౧॥
లక్ష్మణేన తథైవాన్యైః సుగ్రీవప్రముఖైర్వరైః।
మునిభిర్దేవగన్ధర్వైర్యక్షవిద్యాధరాదిభిః॥ ౧౦౨॥
రాక్షసేశవధోత్పన్నాం బ్రహ్మహత్యాం విహాయ సః।
ప్రతిష్ఠాప్య మహాదేవం శ్రీమద్రామేశ్వరాభిధమ్॥ ౩॥
విదిత్వా తీర్థమాహాత్మ్యం దత్తవాన్ధనముత్తమమ్।
యత్ర స్నాత్వా వ్యతీపాతే గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః॥ ౪॥
అర్కవారే భృగోర్వారే పర్వణ్యార్ద్రాదినే తథా।
విషువాయనకాలేషు షడశీతిముఖే తథా॥ ౫॥
అర్ధోదయేఽథవా విప్రాః సుముహూర్తేషు చాస్తికాః।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా దృష్ట్వా రామేశ్వరం శివమ్॥ ౬॥

లౌకికైర్వైదికైః స్తోత్రైః స్తుత్వా వేదార్థపారగాః।
ప్రదక్షిణత్రయం భక్త్యా యః కరోతి ద్విజోత్తమాః॥ ౭॥
బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్మహద్భిః స విముచ్యతే।
కృతఘ్నాశ్చ విముచ్యన్తే యద్యత్ర మరణం గతాః॥ ౮॥
స్నాత్వాఽత్రైవ మహాభక్త్యా మాసమాత్రం దినే దినే।

దృష్ట్వా రామేశ్వరం దత్త్వా సువర్ణం నిష్కమాదరాత్॥౯॥
ఉపోష్య రజనీమేకాం మాసాన్తే పర్వణి ద్విజాః।
బ్రహ్మహత్యాసురాపానస్వర్ణస్తేయాదిపాతకాత్॥ ౧౦॥
బుద్ధిపూర్వకృతాన్మర్త్యో ముచ్యతే నాత్ర సంశయః।
కృతార్థాః స్నానమాత్రేణ బహవోఽత్రాభవన్ద్విజాః॥ ౧౧॥

సూత ఉవాచ —

ఏతాని తీర్థాని పురోదితాని వేదేషు శాస్త్రేషు శివాగమేషు।
దృష్ట్వా భవానీపతిరమ్బికాయాః ప్రోవాచ కారుణ్యబలేన దేవః॥౧౨।
దేవీ పునః ప్రాహ గుహస్య శంకరీ గుహో విరిఞ్చాయ చతుర్ముఖస్తతః।
గురోర్మమాశేషజగత్త్రసిద్ధయే గురుర్మమాపారకృపామహోదధిః॥ ౧౩॥

యుష్మాకం పరమకృపాబలేన విప్రా అస్మాభిః కథితమిదం జగద్ధితాయ। శిష్యాణాం సతతమిదం ముదా భవద్భిర్వక్తవ్యం పరమశివప్రసాదసిద్ధ్యై॥ ౧౪॥

య ఇదం తీర్థమాహాత్మ్యం పఠతే సుముహూర్తకే।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్॥ ౧౫॥
య ఇదం శృణుయాన్నిత్యం సుముహూర్తేషు మానవః।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివలోకే మహీయతే॥ ౧౬॥

తీర్థేషు శ్రాద్ధకాలే వా య ఇదం శ్రావయేన్ముదా।
దారిద్ర్యం సకలం త్యక్త్వా స మహాధనవాన్భవేత్॥ ౧౭॥
యః శృణ్వన్దేవతాపూజాం కరోతీదం ముదా నరః।

తస్య బ్రహ్మా హరిశ్చాపి ప్రసీదతి మహేశ్వరః॥ ౧౮॥

భగవాన్దేవకీసూనుః సర్వభూతహితే రతః।

మహాదేవప్రసాదార్థమిదం పఠతి నిత్యశః॥ ౧౯॥

తస్మాద్భవద్భిర్మునయః శ్రద్ధయా పరయా సహ।

పఠితవ్యమిదం నిత్యం ప్రసాదార్థం త్రిశూలినః॥ ౨౦॥

ఏవముక్త్వా మునీన్ద్రేభ్యః సూతః సర్వార్థవిత్తమః।

అతీవ ప్రీతిమాపన్నః సోమం సోమార్ధశేఖరమ్॥ ౨౧॥

సర్వజ్ఞం సర్వకర్తారం సంసారామయభేషజమ్।

సురాసురమునీన్ద్రైశ్చ ప్రణతాఙ్ఘ్రిసరోరుహమ్॥ ౨౩॥

ధ్యాత్వా హృత్పఙ్కజే భక్త్యా ప్రసన్నేన్ద్రియమానసః।

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ మహాదేవం జగద్గురుమ్॥ ౨౪॥

వేదవ్యాసం చ సంసారసముద్రతరణప్లవమ్।

విహాయ మునిశార్దులాన్కైలాసమచరం గతః॥ ౧౨౫॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం శివమాహాత్మ్యఖణ్డే

తీర్థమాహాత్మ్యకథనం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥ ౧౩॥

షడశీతిముఖ ఇతి। మిథునకన్యాధనుర్మీనరాశిషు రవిసంక్రమే॥ ౧౦౫-౧౨౪॥

ఇతి

శ్రీమత్కాశీవిలాసశ్రీక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీమత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన మాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితా తాత్పర్యదీపికాయాం

శివమాహాత్మ్యఖణ్డే తీర్థమాహాత్మ్యకథనం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౩ ॥ సమాప్తమిదం శివమాహాత్మ్యఖణ్డమ్ ।

అథ ద్వితీయం జ్ఞానయోగఖణ్డమ్ ॥

౧. జ్ఞనయోగసంప్రదాయపరమ్పరాకథనమ్ ।

కైలాసశిఖరే రమ్యే నానారత్నసమాకులే ।
నానాపుష్పసమాకీర్ణే నానామూలఫలోదకే ॥ ౧ ॥
నానావల్లీసమాకీర్ణే నానామృగసమాకులే ।
నానావృక్షసమాకీర్ణే నానాయోగిసమావృతే ॥ ౨ ॥
నానాసిద్ధసమాకీర్ణే నానామునిసమావృతే ।
నానాదేవసమాకీర్ణే నానాచారణసేవితే ॥ ౩ ॥
నానాయక్షసమాకీర్ణే నానాగన్ధర్వసేవితే ।
సుఖాసీనం సుప్రసన్నం సునేత్రం సుస్మితం శుచిమ్ ॥ ౪ ॥
స్వతేజసా జగత్సర్వం భాసయన్తం భయాపహమ్ ।
సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞం వేదవేదాఙ్గపారగమ్ ॥ ౫ ॥
భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గ త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకమ్ ।
రుద్రాక్షమాలాభరణం జటామణ్డలమణ్డితమ్ ॥ ౬ ॥
జితేన్ద్రియం జితక్రోధం జీవన్ముక్తం జగద్గురుమ్ ।
వ్యాసప్రసాదసంపన్నం వ్యాసవద్విగతస్పృహమ్ ॥ ౭ ॥
వేదమార్గే సదా నిష్ఠం వేదమార్గప్రవర్తకమ్ ।
ఋజుకాయశిరోగ్రీవం నాసాగ్రన్యస్తలోచనమ్ ॥ ౮ ॥
స్వయం స్వమేవ ధ్యాయన్తం సుతం బుద్ధిమతాం వరమ్ ।

విష్ణువృద్ధో విశాలాక్షో వత్సః కుణ్డిన ఆరుణిః ॥ ౯ ॥

జ్ఞాతవ్యం వస్తు ప్రథమఖణ్డేనోపదిశ్య జ్ఞానోపాయం వక్తుం ద్వితీయఖణ్డమారభతే — కైలాసేత్యాదినా। కైలాసేత్యారభ్య మునయ ఊచురిత్యేతదన్తం వ్యాసవా-

జాబాలో జమదగ్నిశ్చ జర్జరో జఙ్గమో జయః।
పక్వః పాశధరః పారః పారగః పణ్డితోత్తమః ॥ ౧౦ ॥
మహాకాయో మహాగ్రీవో మహాబాహుర్మహోదరః।
ఉద్దాలకో మహాసేన ఆర్త ఆమలకప్రియః ॥ ౧౧ ॥
ఏకపాదో ద్విపాదశ్చ త్రిపాదః పద్మనాయకః।
ఉగ్రవీర్యో మహావీర్య ఉత్తమోఽనుత్తమః పరః ॥ ౧౨ ॥
పణ్డితః కరుణః కాలః కైవల్యశ్చ కలాధరః।
కల్పాన్తః కఙ్కణః కణ్వః కాలః కాలాగ్నిరుద్రకః ॥౧౩ ॥
శ్వేతబాహుర్మహాప్రాజ్ఞః శ్వేతాశ్వతరసంజ్ఞకః।
ఏషాం శిష్యాః ప్రశిష్యాశ్చ పాశవిచ్ఛేదనే రతాః ॥ ౧౪ ॥
విచార్యమాణా వేదార్థం విషణ్ణా వివశా భృశమ్।
సమాగమ్య సమాధిస్థం దణ్డవత్ప్రణిపత్య చ ॥ ౧౫ ॥
స్తోత్రైః స్తుత్వా మహాత్మానం పప్రచ్ఛుః పణ్డితోత్తమాః।

మునయ ఉచుః —

భవతా కథితం సర్వం సంక్షేపాద్విస్తరేణ చ ॥ ౧౬ ॥

ఇదానీం శ్రోతుమిచ్ఛామో జ్ఞానయోగం సహేతుకమ్ ।

సాక్షాద్విష్ణోర్జగన్నాథాత్కృష్ణద్వైపాయనాద్గురోః ॥ ౧౭ ॥

అవాప్తజ్ఞానయోగస్త్వం న వేత్తా త్వామృతే భువి ।

తస్మాత్కారుణ్యతోఽస్మాకం సంక్షేపాద్వక్తుమర్హసి ॥ ౧౮ ॥

ఇతి పృష్టో మునిశ్రేష్ఠైః సూతః పౌరాణికః ప్రభుః ।

క్యమ్ ॥ ౧—౧౫ ॥ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముపదిష్టస్యాపి తత్త్వస్యానాదిభవపరమ్పరోపాత్తదురితోపహతచిత్తైర్దురధిగమత్వాద్దురితప్రక్షయద్వారా తేషామపి తదధిగమే క

సాక్షాత్సర్వేశ్వరం సామ్బం సంసారామయభేషజమ్ ॥ ౧౯ ॥

సర్వజ్ఞం సర్వగం శర్వం సర్వభూతహితే రతమ్ ।

వ్యాఘ్రచర్మామ్బరధరం వ్యాఖ్యానైకరతం విభుమ్ ॥ ౨౦ ॥

చతుర్భుజం శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికాధవలాకృతిమ్ ।

గఙ్గాధరం విరూపాక్షం చన్ద్రమౌలిం జటాధరమ్ ॥ ౨౧ ॥

నీలగ్రీవం చిరం స్మృత్వా వ్యాసమప్యమితౌజసమ్ ।

ప్రహృష్టః పరయా భక్త్యా పరిపూర్ణమనోరథః ॥ ౨౨ ॥

లౌకికైర్వైదికైః స్తోత్రైః స్తుత్వా సమ్యక్సమాహితః ।

వక్తుమారభతే సర్వం ప్రణిపత్య మహేశ్వరమ్ ॥ ౨౩ ॥

సూత ఉవాచ —

శృణుధ్వం మునయః సర్వే భాగ్యవన్తః సమాహితాః।
ఏతదేవ పురాఽపృచ్ఛద్గిరాం నాథో మహేశ్వరమ్॥ ౨౪॥
దేవోఽపి దేవీమాలోక్య కరుణావిష్టచేతసా।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా గురవే మునిపుఙ్గవాః॥ ౨౫॥
దేవ్యా అఙ్కే సమాసీనః స్కన్దోఽపి శ్రుతవాంస్తదా।
స్కన్దాద్వసిష్ఠః సంప్రాప్తః పూర్వజన్మతపోబలాత్॥ ౨౬॥
వసిష్ఠాల్లబ్ధవాన్ శక్తిః శక్తేః ప్రాప్తః పరాశరః।
పరాశరాన్మునిశ్రేష్ఠో భగవాన్ వ్యాససంజ్ఞితః॥ ౨౭॥

ఉపాయ ఇతి మునయో జిజ్ఞాసన్తే భవతా కథితమితి। యోగ ఉపాయః। సోపాయం జ్ఞానసాధనం శుశ్రూషామహే ఇత్యర్థః॥ ౧౬-- ౨౩॥ గిరాం నాథో బృహస్పతిః। సకలలోకహితాయావశ్యప్రష్టవ్యమర్థమసౌ బృహస్పతిః పృచ్ఛతి॥ ౨౪॥ ఆలోక్యేతి। దేవ్యాః బ్రహ్మవిద్యాధిదేవతాత్వాత్ తత్కరుణావీక్షాం వినా బ్రహ్మజ్ఞానా-

తదహం శ్రుతవాన్ వ్యాసాజ్జన్మాన్తరతపోబలాత్।
వక్ష్యే వేదవిదామద్య యుష్మాకం తద్యథాశ్రుతమ్॥ ౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే జ్ఞాన-

యోగసంప్రదాయపరమ్పరాకథనం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః॥

౨. ఆత్మనా సృష్టికథనం।

ఈశ్చర ఉవాచ —

అవాచ్యమేతద్విజ్ఞానమతిగుహ్యమనుత్తమమ్।
ఆమ్నాయాన్తైకసంసిద్ధమశేషక్లేశనాశనమ్॥ ౧॥
అనన్తానన్దమోక్షాఖ్యబ్రహ్మప్రాప్త్యేకసాధనమ్।

నుదయాత్ తదభ్యనుజ్ఞాపనమ్ ఆవశ్యకమితి దేవ్యాలోకనాభిప్రాయః॥ ౨౫॥
వక్ష్యమాణోపాయే సమాశ్వాసజననాయ శివాదివక్తృపరమ్పరోపన్యాసః॥౨౬ — ౨ ర॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే జ్ఞానయోగసం

ప్రదాయపరమ్పరాకథనం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥ ౧॥

సోపాయజ్ఞానయోగే శ్రద్ధావత ఏవాధికారో నేతరస్య। ఉక్తం హి — ``అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్। అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ" ఇతి॥ అతస్తత్ర

జ్ఞానే శ్రద్ధాతిశయజననాయ స్వరూపతః ఫలతశ్చ తస్య నిరతిశయముత్కర్షమాహ — అవాచ్యమిత్యాదిభిః। అశేషక్లేశనిబర్హణత్వేన నిత్యనిరతిశయానన్దప్రాపకత్వేన చాత్యన్తముత్తమత్వాదతిగుహ్యమతిరహస్యామిదం జ్ఞానం యత్ర తత్రానధికారిణి న వక్తవ్యమ్ “న విద్యామూషరే వపేదిత్యర్థ” । తత్ర చ జ్ఞానే త్రివిధా అధికారిణః। విశుద్ధసత్త్వా సమాహితచేతస ఉత్తమాః। తేషాం వేదాన్తశ్రవణమాత్రమేవోపాయస్తదాహ — ఆమ్నాయాన్తైకసంసిద్ధమితి। వక్ష్యతి చ సప్తమాధ్యాయావసానే — `సర్వదా సర్వముత్సృజ్య వేదాన్తశ్రవణం కురు' ఇతి॥౧॥ యే తు వివేక-

ఆశ్రమైరఖిలైర్యుక్తమష్టాఙ్గైరపి సంయుతమ్॥ ౨॥

వక్ష్యే కారుణ్యతః సాక్షాచ్ఛృణు వాచస్పతేఽధునా।

ఆసీదిదం తమోమాత్రమాత్మాభిన్నం జగత్పురా॥ 3॥

తతః సత్త్వగుణక్షోభాన్మహత్తత్త్వమజాయత।

ఏక ఏవ శివః సాక్షాత్త్రిధో మూర్తిర్ద్విధౌ పునః॥ ౪॥

రజోగుణం సమాస్థాయ బ్రహ్మా స్యాత్సృష్టికారణమ్।

సత్వమాస్థాయ విష్ణుః స్యాత్పాలనాథం బ్రహస్పతే॥ ౫॥

తమసా కాలరుద్రాఖ్యః సర్వసంహారకారణమ్।

అసంఖ్యా మూర్తయస్తేషాం విజాయన్తే పృథక్పృథక్॥ ౬॥

ఉత్తమాధమరూపేణ గుణవైషమ్యమాత్రతః।

శబ్దాదీని చ భూతాని శ్రోత్రాదీన్ద్రియపఞ్చకమ్॥ ౭॥

వాగాదిపఞ్చకం తద్వత్ప్రాణాపానాదిపఞ్చకమ్।

వాతాదిపఞ్చకం తద్వత్ నాగకూర్మాది పఞ్చకమ్।

మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చేతి చతుష్టయమ్॥ ౮॥

వైరాగ్యసంపన్నా అపి రజోలేశానువృత్త్యా విక్షిప్తచేతసో మధ్యమాధికారిణః సహసైవ చేతస ఏకాగ్రత్వం న లభన్తే తేషామష్టాఙ్గయోగో జ్ఞానసాధనమ్। తచ్చ దశమాధ్యాయమారభ్య ఖణ్డశేషేణ వక్ష్యతి। యే తు ప్రబలతరదురితప్రతిబద్ధచిత్తా ఔత్సుక్యమాత్రేణ ప్రవృత్తా అప్యప్రతిష్ఠితజిజ్ఞాసా అధమాధికారిణ స్తేషాం జిజ్ఞాసాప్రతిష్ఠార్థం వర్ణాశ్రమధర్మాణాం కథంచిద్వ్యతిక్రమే తన్నిమిత్తం పాపం తస్య ప్రాయశ్చిత్తం తేన విశుద్ధానాం దానధర్మాదికం చోపాయః। 'వివిదిషన్తి యజ్ఞేన' — ఇత్యాది శ్రుతేః। స చాయముపాయో దశమాదర్వాచీనేనాధ్యాయజాతేనోపదిశ్యత ఇతి సకలోఽయం ఖణ్డో జ్ఞానోపాయప్రతిపాదకః॥ ౨॥ తత్రైతస్మిన్నధ్యాయే వర్ణాశ్రమధర్మేణ సృష్టిం వక్తుం మహదాదిక్రమేణ హిరణ్యగర్భోత్పత్తిమాహ। ఆసీదిదమిత్యాది।ఏష చ సర్గక్రమో గతఖణ్డేఽష్టమాదిష్వధ్యాయేషు ప్రపఞ్చిత ఇతి నేహ పునరుచ్యతే। తత్ర తు సూతేన

అవ్యక్తాత్కాలపాకేన ప్రజాయన్తే పృథక్పృథక్।

సర్వే కాలపరాధీనా న కాలః కస్యచిద్వశః॥ ౯॥

కాలో మాయాత్మసంబన్ధాత్సర్వసాధారణాత్మకః।

హిణ్యగర్భో భగవాన్ప్రాదురాసీత్ప్రజాపతిః॥ ౧౦॥

స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే।

తేన బ్రహ్మాణ్డముత్పన్నం తన్మధ్యేఽయం బృహస్పతే॥ ౧౧॥

భువనాని చ దేవాశ్చ శతశోఽథ సహస్రశః।

స్థావరం జఙ్గమం చైవ తథా వర్ణాశ్రమాది చ॥ ౧౨॥

సామ్బం సర్వేశ్వరం ధ్యాత్వా ప్రసాదాత్తస్య నిర్మమే।

ప్రసాదేన వినా దేవాః ప్రసాదేన వినా నరాః॥ ౧౩॥

ప్రసాదేన వినా లోకా న సిధ్యన్తి మహాసనే।

ప్రసాదాద్దేవదేవస్య బ్రహ్మా బ్రహ్మాత్వమాగతః॥ ౧౪॥

విష్ణుర్విష్ణుపదం ప్రాప్తో రుద్రో రుద్రత్వమాగతః।

వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ మహేశ్వరః॥ ౧౫॥

ఆరాధ్యతే ప్రసాదార్థం న దర్పవృత్తైః కదాచన।

యస్మిన్ప్రసన్నే సర్వేషాం పుష్టిర్జాయేత పుష్కలా ॥ ౧౬ ॥

మునిభ్యః స్వవచనేనోక్తః। ఇహ తు శివేన బృహస్పతయే ఉపదిష్టప్రకారవర్ణనమేవేత్యేతావనేవ విశేషః॥3 —౯॥ హిరణ్యగర్భ ఇతి। యథోక్తసూక్ష్మభూతేన్ద్రియకరణోపాధికో హిరణ్యగర్భః పఞ్చీకృతభూతమయశరీరః ప్రజాపాతిరూపేణ ప్రాదురాసీదిత్యర్థ;॥ ౧౦॥ ప్రథమః శారీరీతి స్థూలభూతమయశరీరసంబన్ధ ఏవ। తస్యైవ యతః ప్రథమ ఇత్యర్థః । ప్రజాపతిపదప్రాపకేణ తపసా సర్వాణి పాపాని పూర్వమోషతీతి పురుషః, శ్రూయతే హి — `స యత్పూర్వోఽస్మాత్సర్వస్మాత్సర్వాన్పాప్మన ఔషత్తస్మాత్పురుషః ఇతి॥౧౧--౧౪॥ ఏవం వర్ణాశ్రమాచారాణాముత్పత్తిమభిధాయ తదాచరణోపయో-

అహో తేన వినా లోకశ్చేష్టతేఽన్యత్ర మాయయా।

బ్రహ్మచర్యాశ్రమస్థానాం యతినాం చ విశేషతః॥ ౬౭ ॥

వానప్రస్థాశ్రమస్థానాం గృహస్థానాం వశో హరః।

వర్ణాశ్రమసమాచారాత్ప్రసన్నే పరమేశ్వరే॥ ౧౮ ॥

సాక్షాత్తద్విషయం జ్ఞానమాచిరాదేవ జాయతే।

జ్ఞానాదజ్ఞానవిధ్వస్తిర్న కర్మభ్యః కదాచన॥ ౧౯ ॥

అజ్ఞానే సతి సంసారో జ్ఞానే స కథముచ్యతే।

తస్మాజ్జ్ఞానేన ముక్తిః స్యాదజ్ఞానస్య క్షయాన్మునే॥ ౨౦ ॥

సర్వం సంక్షేపతః ప్రోక్తం మయా వేదావిదాం వర।

తస్మాత్త్వం చ మహాభాగ వర్ణాశ్రమరతో భవ॥ ౨౧ ॥

సూత ఉవాచ —

ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠాః ప్రణమ్య పరమేశ్వరమ్।

స్తోతుమారభతే విప్రాః ప్రసాదార్థం త్రిశూలినః॥ ౨౨ ॥

బృహస్పతిసరువాచ —

నమో హరాయ దేవాయ మహామాయాయ శూలినే।

గమాహ — వర్ణాశ్రమాచారవతేతి॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ చతుర్ణామాశ్రమాణాం శివప్రసాదద్వారా జ్ఞానోపయోగమాహ —బ్రహ్మచర్యాశ్రమేతి॥౧౭ — ౨౦॥ సర్వం సంక్షేపత ఇతి। అయముపాయోఽనుష్ఠేయ ఇతి సంక్షేపేణోక్తమిత్యర్థః। అనుష్ఠానప్రకారస్తు ప్రపఞ్చేన వక్ష్యతే — వర్ణాశ్రమరత ఇతి। తత్రప్రయుక్తధర్మరత ఇత్యర్థః। తత్ర వర్ణధర్మాః — 'బ్రాహ్మణో బృహస్పతిసవేన రాజా రాజసూయేన యజేత వైశ్యో వైశ్యస్తోమేన' ఇత్యాదయః। ఆశ్రమధర్మాః — 'ఆహూతశ్చాప్యధీయీత' ఇత్యాదిబ్రహ్మచారిధర్మాః। `క్షౌమే వసానౌ జాయాపతీ అగ్నిమాదధీయాతామ్' ఇత్యాదయో గృహస్థధర్మాః। అరణ్యవాసాదయో వనస్థధర్మాః। శ్రవణాదయో యతిధర్మాశ్చేతి॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥

తాపసాయ మహేశాయ తత్త్వజ్ఞానప్రదాయినే॥ ౨౩॥

నమో మౌఞ్జాయ శుభ్రాయ నమః కారుణ్యమూర్తయే।

నమో దేవాదిదేవాయ నమో వేదాన్తవేదినే॥ ౨౪॥

నమః పరాయ రుద్రాయ సుపారాయ నమోనమః।

విశ్వమూర్తే మహేశాయ విశ్వాధారాయ తే నమః॥ ౨౫॥

నమో భక్తభవచ్ఛేదకారణాయామలాత్మనే।

కాలాయ కాలకాలాయ కాలాతీతాయ తే నమః॥ ౨౬॥

జితేన్ద్రియాయ నిత్యాయ జితక్రోధాయ తే నమః।

నమః పాషణ్డభఙ్గాయ నమః పాపహరాయ తే॥ ౨౭॥

నమః పర్వతరాజేన్ద్రకన్యకాపతయే నమః।

యోగానన్దాయ యోగాయ యోగినాం పతయే నమః॥ ౨౮॥

ప్రాణాయామపరాణాం తు ప్రాణరక్షాయ తే నమః।

మూలాధారే ప్రవిష్టాయ మూలదీపాయ తే నమః॥ ౨౯॥

వర్ణాశ్రమధర్మాణాముత్పత్తిం సంగ్రహేణ స్వరూపం చ శ్రుతవానపి బృహస్పతిస్తత్రప్యపఙ్చశుశ్రూషయా దేవ తుష్టావ —నమోహరాయ దేవాయేత్యాదినా॥ ౨౩॥ నమో మౌఞ్జాయేతి। ముఞ్జా అన్నం 'ఊర్గ్వై ముఞ్జా' ఇతి శ్రుతేః। తచ్చ భోగ్యమితి తత్సంబన్ధీ భోగప్రద ఈశ్వరస్తస్మై। ముఞ్జపదేన ముఞ్జవాన్వా హిమవతః శిఖరప్రదేశ ఉపలక్ష్యతే। సోఽస్య నివాస ఇతి మౌఞ్జస్తస్మై। `పరో మౌఞ్జవతోతీహీతి' శ్రుతేః॥౨౪॥ ౨౫॥ కాలాయ భావికాలవద్భూతమయం కలయతి జగదేష కాలోఽతస్తదాత్మనే। కాలకాలాయ। తమపి కలయతే తస్యాపి పారిచ్ఛేదకాయ। కాలాతీతాయ స్వయం కేనచిదప్యపరిచ్ఛిన్నాయ॥౨౬॥౨౭॥ యోగానన్దాయేతి। యోగః సమాధిః। 'యుజసమాధౌ' ఇతి ధాతుః। తత్రాభివ్యజ్యమానో య ఆనన్దస్తద్రూపాయ। యోగాయ సమాధిరూపాయ। యోగినాం పతయ ఇతి। యోగసమాధిష్ఠానాం సమాధిఫలప్రదానేన పాలకాయ చ నమ ఇత్యర్థః॥ ౨౮॥ ప్రాణాయామేతి। శ్వాసప్ర-

నాభికన్దే ప్రవిష్టాయ నమో హృద్దేశవర్తినే।

సచ్చిదానన్దపూర్ణాయ నమః సాక్షాత్పరాత్మనే॥ ౩౦॥

నమః శివాయాద్భుతవిగ్రహాయ తే నమః శివాయాద్భుతవిక్రమాయ తే। నమః శివాయాఖిలనాయకాయ తే నమః శివాయామృత హేతవే నమః॥ ३೧॥

సూత ఉవాచ —

య ఇదం పఠతే నిత్యం స్తోత్రం భక్త్యా సుసంయతః।

తస్య ముక్తిః కరస్థా స్యాచ్ఛంకరప్రియకారణాత్॥ ३౨॥

విద్యార్థీ లభతే విద్యాం వివాహార్థీ గృహీ భవేత్।

శ్వాసయోర్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామస్తదభ్యాసపరాణామ్। తే హి యదా కణ్ఠాదిస్థానేషు లకారాదిభూతవర్ణైః సహ ప్రాణనియమమభ్యస్యన్తి తదా తే కాలం వఞ్చయన్తి। ఉక్తం హి — `కణ్ఠే భ్రూమధ్యే హృది నాభౌ సర్వాఙ్గే స్మరేత్క్రమశః | లవరసమీరణపవర్ణైరనిలసమా కాలవఞ్చనేయం స్యాత్' ఇతి। అత స్తేషాం వఞ్చితకాలానాం యా ప్రాణరక్షా భవతి సాఽపి త్వత్ప్రసాదలభ్యేత్యర్థః। మూలాధార ఇతి। పరా హి శక్తిర్మూలాధారాదామస్తకముద్గతా తత్ర చన్ద్రమణ్డలసంస్పర్శాత్ప్రస్రవదమృతధారయా సహ స్వయమపి పునర్మూలాధారం ప్రవిశతి। యదాహుః — `మూలాలవాలకుహరాదుదితా భవాని నిర్భిద్య షట్సరసిజాని తడిల్లతేవ॥ భూయోఽపి తత్ర విశసి ధ్రువమణ్డలేన్దునిష్యన్దమానసుఖబోధసుధాస్వరూపే' ఇతి। తస్యాః శక్తేః శక్తిమాన్ శివోఽప్యభిన్న ఇతి హి నిరూపితమ్। అతః సోఽపి మూలాధారే ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః। మూలదీపాయేతి। సోమసుర్యాగ్రయో హి సర్వం దీపయన్తీతి దీప్తాస్తే హి చిత్ప్రకాశేన ప్రతిభాతమేవార్థం దీపయితుం శక్నువన్తి నాన్యథా శ్రూయతే హి — "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి। అతశ్చిత్ప్రకాశో మృలదీపస్తదాత్మనే॥२౯॥ నాభికన్ద ఇతి తత్ర తయోరపి స్థానయోరభివ్యక్తిహేతుత్వాత్॥३೦॥ అమృత హేతవ ఇతి। అమృత' పుణ్యఫలం స్వర్గాది విద్యాఫలం చాపవర్గః

వైరాగ్యకామో లభతే వైరాగ్యం భవతారకమ్ ॥ ౩౩ ॥
తస్మాద్దినే దినే యూయమిదం స్తోత్రం సమాహితాః ॥
పఠన్తు భవనాశార్థమిదం హి భవనాశనమ్ ॥ ౩౪ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

ఆత్మనా సృష్టినిరూపణం నామ దితీయోఽధ్యాయః ॥ ౨ ॥

తృతీయోఽధ్యాయః ॥

౩. బ్రహ్మచర్యాశ్రమావాధినిరూపణమ్ ।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి బ్రహ్మచర్యాశ్రమం మునే ।
ఆమ్నాయైకసుసంసిద్ధమాదరాచ్ఛృణు సువ్రత ॥ ౧ ॥
ఉపనీతో ద్విజో వేదానధీయీత సమాహితః ।
దణ్డం యజ్ఞోపవీతం చ మేఖలాం చ తథైవ చ ॥ ౨ ॥

తదుభయహేతవే । తథాత్వం చ గతఖణ్డే తృతీయాధ్యాయే వర్ణితమ్ ॥ ౩౧-- ౩౩ | పఠన్త్వితి పురుషవ్యత్యయః ॥ ౩౪ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ఆత్మనా

సృష్టినిరూపణం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥ ౨ ॥

విదితబృహస్పత్యభిప్రాయః శివో వర్ణాశ్రమధర్మాన్ప్రపఞ్చయతి — తత్ర బ్రహ్మచర్యపూర్వకత్వాదాశ్రమాన్తరాణాం తద్ధర్మానేవ ప్రథమమాహ — అథాతః సంప్రవక్ష్యామీతి। యతో బ్రహ్మచర్యం ప్రథమ ఆశ్రమోఽతో బృహస్పతేర్జిజ్ఞాసానన్తరం తద్ధర్మాన్సంప్రవక్ష్యామి। ఆమ్నాయైకేతి। `అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత' ఇత్యాది శ్రుతేః॥ ౧॥ ఉపనీతో ద్విజ ఇతి। అధ్యాపనస్య వృధ్యర్థతయా ప్రాప్తత్వేనావిధేయత్వాత్ `ఉపనీయ తమధ్యాపయీత' ఇతి వాక్యే ప్రయోజకవ్యాపారవాచిభ్యాముపనయనాధ్యాపనధాతుభ్యాం

కృష్ణాజినం చ కాషాయం శుక్లం వా వస్త్రముత్తమమ్।
ధారయేన్మన్త్రతో విద్వాన్స్వసూత్రోక్తేన వర్త్మనా॥ 3॥
భిక్షాహారో యథాకామం గురుశుశ్రూషణే రతః।
ధారయేద్బైల్వపాలాశౌ దణ్డౌ కేశాన్తికౌ ద్విజః॥ ౪॥
ఆశ్వత్థం వా ఋజుం సోమ్యమవ్రణత్వాగ్విభూషితమ్।
సాయంప్రాతరుపాసీత సంధ్యాం విప్రః సమాహితః॥ ౫॥
కామం క్రోధం తథా లోభం మోహం చైవ వివర్జయేత్।
అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్సాయం ప్రాతః స్వసూత్రతః॥ ౬॥
దేవానృషీన్పితౄన్ స్నాత్వా తర్పయేద్బ్రాహ్మణోత్తమః।
సమిద్ధాగ్నిసముత్థేన విరజానలజేనచ॥ ౭॥
అగ్నిహోత్రసముత్థేన భస్మనా సజలేన చ।
అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైః షడ్భిర్వా సప్తభిః క్రమాత్॥ ౮॥

ప్రయోజ్యవ్యాపారలక్షణయా 'ఉపగచ్ఛేత్తోऽధీయాత' ఇతి హి వ్యాచక్షతే॥ ౨॥ ౩॥ బైల్వపాలాశౌ వికల్పితౌ। కేశాన్తికావితి। కేశానామన్తికౌ। పురుషశిరఃసంమితావిత్యర్థః॥ ౪॥ ౫॥ కామమితి। మదమాత్సర్యయోరప్యుపలక్షణమ్॥౬॥ సమిద్ధాగ్నిసముత్థేనేతి। సామిద్ధోऽగ్నిః శివాగ్నిస్తదుత్థేన భస్మనా। ఉక్తం శైవాగమేషు — "శుద్ధం గోమయమాదాయ సద్యోజాతేన భస్మవిత్। పఞ్చగవ్యాత్మకం పిణ్డం కృత్వా వామేన చామ్బుభిః॥ శివాగ్నినా దహద్ధోరం చాలన్యా చాల్యేత్పరమ్ । స్మరన్నీశం నవే కుమ్భే భస్మ మూలేన సంచయేత్॥ తతః కించిత్సముద్ధృత్య జప్త్వా శాస్త్రేణ సప్తధా । క్రమశః శిరసః కార్యం తేనాఙ్గౌఘప్రఘర్షణమ్। తతశ్చ యావతా స్నానం తావదుద్ధృత్య మన్త్రయేత్। కలాభిర్బ్రహ్మగాయత్ర్యా బ్రహ్మాఙ్గైశ్చ శివాణునా"। 'ఓం సద్యో జాతాయ విద్మహే వామదేవాయ ధీమహి। తన్నో ఘోరః ప్రచోదయాత్' ఇతి భస్మగాయత్రీ। విరజానలజేనేతి । "జ్యోతిరహం విరజా విపాప్మా భూయాసఽస్వాహా" ఇత్యేతైర్మన్త్రైర్హుతోऽగ్నిర్విరజానలస్తదుత్థేన॥ ౭--౯॥

విమృజ్యాఙ్గాని సర్వాణి సముద్ధూల్య తతః పరమ్।

తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రమురసా లలాటేన కరాదితః॥ ౯॥

గ్రీవాయాం చ శుచిర్భూత్వా శివం ధ్యాత్వా శివాం తథా।

మేధావీత్యాదిభిర్మన్త్రైర్ధారయేద్బ్రాహ్మణః సదా॥ ౧౦॥

త్రియాయుషం జమదగ్నేరితి మన్త్రేణ వా ద్విజః।

మహాదేవార్చనం కుర్యాత్పుష్పాద్యా పత్రతోऽన్యతః॥ ౧౧॥

మాతరం పితరం వృద్ధం తథా జ్యేష్ఠం స్వకం గురుమ్।

అధ్యాత్మజ్ఞానినం నిత్యం శ్రద్ధయైవాభివాదయేత్॥ ౧౨॥

అసావహం భో నామాస్మి సమ్యక్ప్రణతిపూర్వకమ్।

ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రోऽభివాదనే॥౧౩॥

ఆకారశ్చాస్య నామ్నోऽన్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః।

వ్యత్యస్తపాణినా కార్యముపసంగ్రహణం గురోః॥ ౧౪॥

సవ్యేన సవ్యః స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేన తు దక్షిణః।

లౌకికం వైదికం చాపి తథాఽఽధ్యాత్మికమేవ చ ॥౧౫॥

ఆదదీత యతో జ్ఞానం తత్పూర్వమభివాదయేత్।

మాతాపిత్రోశ్చ వంశ్యాంశ్చ గురువంశ్యాన్గుణాదికాన్॥ ౧౬॥

అనువర్తేత మనసా వాచా కాయేన సర్వదా।

గురుం దృష్ట్వా సముత్తిష్ఠేన్నమస్కృత్వా కృతాఞ్జలిః॥ ౧౭॥

తేనైవాభిహితః పశ్చాత్సమాసీతాన్యభాగతః।

మేధావీ భూయాసం `తేజస్వీ భూయాసమ్' ఇత్యాదయో మన్త్రాః॥౧౦॥ అన్యత ఇతి। అన్యైరక్షతచన్దనాదిభిః॥ ౧౧ ॥ ౧౨॥ అభివాదనే కృతే అభివాదితైశ్చ గుర్వాదిభిః ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్య దేవదత్తా ౩' ఇత్యాదిక్రమేణ ప్రత్యాభివాదనం చ కార్యమిత్యాహ। ఆయుష్మాన్భవేతి॥ ౧౩॥ ౧౪॥ వ్యత్యా-

సత్యమేవ వదేన్నిత్యమధీతం చ న విస్మరేత్॥ ౧౮॥

నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ మోక్షకామనయాథవా।

విధ్యుక్తమితి బుద్ధ్యా వా శాన్తో భూత్వా సమాచరేత్॥ ౧౯॥

భిక్షామాహృత్య విప్రేభ్యోఽలాభే వర్ణాన్తరేష్వపి।

నివేద్య గురవేఽశ్నీయాద్బ్రహ్మచారీ దినే దినే॥ ౨౦॥

భవత్పూర్వం చరేద్భైక్ష్యముపనీతో ద్విజస్తథా।

భవన్మధ్యం తు రాజన్యో వైశ్యస్తు భవదుత్తరమ్॥ ౨౧॥

అభిశస్తేషు సర్వేషు భిక్షాం నిత్యం వివర్జయేత్।

ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీత సూర్యాభిముఖ ఏవ వా॥ ౨౨॥

ప్రక్షాల్య చరణౌ హస్తౌ ద్విరాచమ్యాన్నభుగ్భవేత్॥

ప్రాణయేత్యాదిభిర్మన్త్రైర్హుత్వా ప్రాణాహుతీర్ద్విజః॥ ౨౩॥

వేదాభ్యాసైకనిష్ఠః స్యాన్నాన్యమన్త్రరతో భవేత్।

ఏవమభ్యసతస్తస్య వైరాగ్యం జాయతే యది॥ ౨౪।

ప్రవ్రజేత్పరమే హంసే మోక్షకామనయా ద్విజః।

నైష్ఠికో వా గృహీ వాఽపి భవేత్కామీ యథారుచి॥ ౨౫॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డేబ్రహ్మచర్యాశ్రమవిధిర్నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥౨॥

సమేవ దర్శయతి। సవ్యేనేతి॥ ౧౫--౧౯॥ విప్రేభ్య ఇతి | తదలాభే వర్ణాన్తరేషు॥ ౨౦॥ భవత్పూర్వమిత్యాది। భవతి భిక్షాం దేహీతి బ్రాహ్మణః॥ భిక్షాం భవతి దేహీతి క్షత్రియః। భిక్షాం దేహి భవతీతి వైశ్య ఇత్యర్థః॥ ౨౧॥ ౨౨॥ ప్రాణాయేతి। ప్రాణాయ స్వాహాఽపానాయ స్వాహేత్యాదయో మన్త్రాః ॥ ౬3-౨౫॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే బ్రహ్మచర్యాశ్రమవిధికథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥ 3॥

చతుర్థోఽధ్యాయః ॥

౪. గృహస్థాశ్రమవిధినిరూపణమ్॥

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి గార్హస్థ్యం సంగ్రహేణ తే॥

అధీత్య వేదాన్విధాన్పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా॥ ౧॥

ఆచార్యానుజ్ఞాయా యుక్తః స్నాత్వా గార్హస్థ్యమావిశేత్॥

అనుకూలే కులే గోత్రప్రవరాదివివర్జితే॥ ౨॥

సూత్రోక్తేనైవ మార్గేణ వరయేత్కులజాం స్త్రియమ్।

సర్వలక్షణసంపన్నాం సాధ్వీమన్యాం వివర్జయేత్॥ ౩॥

ఋక్షసంజ్ఞాం నదీసజ్ఞాం వృక్షసంజ్ఞాం చ వర్జయేత్।

తయా ధర్మం చరేన్నిత్యం సహితః సంయతేన్ద్రియః॥ ౪॥

ఋతుకాలేఽఙ్గనాసేవాం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః సమన్త్రకమ్।

దేవాగ్న్యతిథిభైక్ష్యార్థం పచేన్నైవాఽఽత్మకారణాత్॥ ౫॥

ఆత్మార్థం యః పచేన్మోహాన్నరకార్థం స జీవతి।

ధర్మార్థం జీవనం యేషాం సంతానార్థం చ మైథునమ్॥ ౬॥

తే ముచ్యన్తే హి సంసారాన్నాన్యే నారకిణః సదా।

బ్రహ్మచర్యధర్మాన్సంగ్రహేణోక్త్వా గృహస్థధర్మాన్వక్తు ప్రతిజానీతే — అథాత ఇతి। యతశ్చరితబ్రహ్మచర్యస్యైవ వివాహః। తథాఽఽహుః — వేదానధీత్య వేదౌ వా వేదం వాఽపి యథాక్రమమ్॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్' ఇతి॥ అతస్తదనన్తరం గృహస్థధర్మా ఉచ్యన్తే॥ ౧॥ స్నాత్వా సమావర్తనం కృత్వా। ప్రవరాదివివర్జిత ఇతి। ‘అసమానార్షగోత్రజామ్' ఇతి స్మృతేః॥ ౨॥ ౪॥ సమన్త్రకమితి। ‘అమోహమస్మి సా త్వమ్' ఇత్యాదయో మన్త్రాః॥ ౫॥ ఆత్మార్థమితి। 'నార్యమణం పుష్యతి నో సఖాయం కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ' ఇతి శ్రుతేః। `న పచేదన్నమాత్మనః' ఇతి స్మృతేః॥ ౬॥ ౭॥ యాత్రార్థం శరీర-

యాజనాధ్యాపనాభ్యాం చ విశుద్ధేభ్యః ప్రతిగ్రహాత్॥ ౭॥

యాత్రార్థమర్జయేదర్థం యాగార్థం వా ద్విజోత్తమః।

నిర్జనే నిర్భయే దేశే విణ్మూత్రాది విసర్జయేత్॥ ౮॥

ప్రక్షాల్యేద్గుదం శిశ్నం పాదద్వంద్వం కరద్వయమ్।

మృజ్జలాభ్యాం యథాశక్తి గన్ధలేపనివృత్తయే॥ ౯॥

యావన్మాత్రం మనఃశుద్ధిస్తావచ్ఛౌచం విధీయతే।

పశ్చాదాచమనం కుర్యాద్దన్తకాష్ఠం చ భక్షయేత్॥ ౧౦॥

ద్విరాచమ్య పునః స్నాత్వా కృత్యశేషం సమాచరేత్।

ప్రాణాయామత్రయం కుర్యాత్సావిత్రీం చ జపేద్బుధః॥ ౧౧॥

ఉపస్థానం తతః కుర్యాన్మధ్యాహ్నేఽప్యేవమాచరేత్।

బ్రహ్మయజ్ఞం ద్విజః కుర్యాద్వేదపారాయణే రతః॥ ౧౨॥

అన్యాని యాని కర్మాణి తాని నిత్యం సమాచరేత్।

అగ్నికార్యం తథా కుర్యాద్బలికర్మాదికం తథా॥ ౧౩॥

నిత్యశ్రాద్ధం తథా దానమశక్తానాం చ రక్షణమ్।

దయాం సర్వేషు భూతేషు కుర్యాద్గార్హస్థ్యమాశ్రితః॥ ౧౪॥

యతిసంరక్షణం కుర్యాదన్నపానాదిభిః సదా।

యతిశ్చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినావుభౌ॥ ౧౫॥

యాత్రార్థమ్॥ ౮--౧౨॥ దయా సర్వేషు భూతేష్వితి। యతో గృహస్థాశ్రమః సర్వేషాముపజీవ్యః। శ్రయతే హి గృహస్థాశ్రమముద్దిశ్య - "అయమాత్మా సర్వేషాం భూతానాం లోకః। స యజ్జుహోతి యద్యజతే తేన దేవానాం లోకః। అథ యదనుబ్రూతే తేన ఋషీణామ్। అథ యత్పితృభ్యో నిపృణాతి యత్ప్రజామిచ్ఛతే తేన పితౄణామ్। అథ యన్మనుష్యాన్వాసయతే యదేభ్యోఽశనం దదాతి తేన మనుష్యాణామ్। యదస్య గృహేషు శ్వాపదా వయాంస్యాపిపీలికాభ్య ఉపజీవన్తి తేన తేషాం లోకః" ఇతి॥ ౧౪

తయోరన్నమదత్త్వా తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్।
యతిహస్తే జలం దద్యాద్భైక్షం దద్యాత్పునర్జలమ్॥ ౧౬॥
తద్భైక్షం మేరుణా తుల్యం తజ్జలం సాగరోపమమ్।
ఏకవారం గృహీ నిత్యమశ్నీయాదుత్తమం హి తత్॥ ౧౭॥
ద్వివారం వాఽక్షమోఽశ్నీయాద్ద్వాత్రింశద్గ్రాసమన్వహమ్।
కుక్కుటాణ్డప్రమాణేన న హృష్టో న విషాదవాన్॥ ౧౮॥
హోమే జపే చ భుక్తౌ చ గురువృద్ధాద్యుపాసనే।
తథైవాఽఽచమనే యజ్ఞోపవీతీ స్యాన్న చాన్యథా॥ ౧౯॥
వైణవీం ధారయేద్యష్టిం సోదకం చ కమణ్డలుమ్।
ఉద్ధూలనం సకృత్కుర్యాత్సర్వదైవోక్తవర్త్మనా॥ ౨౦॥
త్రైయమ్బకేణ మన్త్రేణ సతారేణ శివేన చ।
త్రిపుణ్డ్రం ధారయేన్నిత్యం గృహస్థాశ్రమమాశ్రితః॥ ౨౧॥
తేనాధీతం శ్రుతం తేన తేన సర్వమనుష్ఠితమ్।
యేన విప్రేణ శిరసి త్రిపుణ్డ్రం భస్మనా ధృతమ్॥ ౨౨॥
త్రిపుణ్ఢ్రం ధారయేద్భక్త్యా మనసాఽపి న లఙ్ఘయేత్
శ్రుత్యా విధీయతే యస్మాత్తత్త్యాగీ పతితో భవేత్॥ ౨౩॥
రుద్రాక్ష ధారయేన్నిత్యం రుద్రాక్షాణామితి శ్రుతిః।
లిఙ్గే సమర్చయేన్నిత్యం దేవదేవం మహేశ్వరమ్॥ ౨౪॥
అగ్నీనాధాయ విధివత్కుర్యాద్యజ్ఞాననన్తరమ్।
యజ్ఞైః సర్వాణి పాపాని వినశ్యన్తి న సంశయః॥

— ౧౮ ॥ న చాన్యథేతి। ఉపవీతరహితో న స్యాదిత్యర్థః॥౧౯ ॥ ౨౦ ॥ త్రేయమ్బకేణేతి। సతారేణ శివేన సప్రణవేన పఞ్చాక్షరేణ ॥ ౨౧-౨౩ ॥ రుద్రాక్షాణామితి శ్రుతిరితి। స్మృత్యనుమితశ్రుతిరిత్యర్థః ॥ ౨౪--౨౬ ॥

ప్రక్షీణాశేషపాపస్య శుద్ధాన్తః కరణస్య తు।

దేవదేవపరిజ్ఞానే వాఞ్ఛా జాయేత సువ్రత ॥ ౨౬ ॥

స్వర్గకామో యది స్వర్గం యాతి యజ్ఞాద్ద్విజోత్తమః॥

పుత్రముత్పాదయేత్స్వస్యాం పితృృణామృణశాన్తయే ॥ ౨౭ ॥

సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాత్సర్వభూతేషు సర్వదా।

ఏవం సమాచరన్విప్రో విరక్తశ్చేద్గృహాశ్రమాత్ ॥ ౨౮ ॥

సంన్యసేత్సర్వకర్మాణి వేదాన్తాభ్యాసయత్నవాన్।

వేదాన్తశ్రవణాభావే పతితోఽయం భవేద్ధ్రువమ్ ॥ ౨౯ ॥

విరక్తోఽపి ముముక్షుశ్చేద్ధంసే వరా సంన్యసేద్గృహీ।

బహూదకే వా శక్తశ్చేన్న్యసేద్విప్రః కుటీచకే ॥ ౩౦ ॥

అవిరక్తో గృహీ చాన్తే వానప్రస్థం సమాశ్రయేత్।

అథవా యావదాయుష్యం గార్హస్థ్యం సమ్యగాచరేత్ ॥ ౩౧ ॥

గృహస్థాదాశ్రమాః సర్వే సముత్పన్నాః సురక్షితాః।

నిష్కామస్య జిజ్ఞాసాజనకా యజ్ఞాదయ ఇత్యుక్తమ్। సకామస్య స్వర్గాదికం జనయన్తీత్యాహ — స్వర్గకామ ఇతి। యది స్వర్గకామస్తర్హి యజ్ఞార్స్వర్గం యాతీతి ` స్వర్గకామో యజేత' యజ్ఞేన వివిదిషన్తి ఇతి శ్రుతిద్వయాదియం వ్యవస్థా। ౨౭ ॥ గృహాశ్రమాత్సంన్యసేదితి చ।

“వ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్। గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్। యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్గృహాద్వా వనాద్వా” ఇతి॥ ౨౮॥ ౨౯। విరక్తోఽపీతి। ముముక్షుశ్చేత్పరమహంసో భవేత్। అముముక్షురపి శక్తశ్చేద్ధంసో బహూదకో వా భవేత్। అశక్తశ్చేత్కుటీచకో భవేదిత్యర్థః॥ ౩౦॥ అవిరక్తో గృహీతి। అతో గార్హస్థ్యాద్వానప్రస్థాశ్రమమాశ్రయేదిత్యర్థః। యావదాయుష్యం వా సమ్యగ్గార్హస్థ్యమాచరేత్॥ ౩౧॥ గార్హస్థ్యస్య ప్రాశస్త్యే హేతుః। గృహస్థాదాశ్రమా ఇతి। యత ఆశ్రమాన్తరాణాం సర్వేషాం స్వరూపలాభః స్వధర్మపరిపాలనం చ గృహస్థాశ్రమనిబన్ధనమ్। అతః ప్రశస్త ఇత్యర్థః॥ ౩౨॥

తస్మాద్గృహస్థ ఏవ స్యాదవిరక్తో ద్విజః సదా॥ ౩౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే గృహస్థాశ్రమవిధిర్నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥ ౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః॥

౫. వానపస్థాశ్రమవిధినిరూపణమ్॥

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి వానప్రస్థాశ్రమం మునే।
పుత్రే భార్యాం వినిక్షిప్య గ్రహీత్వా సమాహితః॥ ౧॥
శుక్లపక్షే శుభే వారే శుభనక్షత్రసంయుతే।
సుమూహూర్తే వనం గచ్ఛేద్గృహస్థశ్చోత్తరాయణే॥ ౨॥
యమాదిసహితః శుద్ధస్తపః కుర్యాత్సమాహితః।
శాకమూలఫలాశీ స్యాత్తేనేశం పూజయేద్బుధః॥ ౩॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే గృహస్థాశ్రమ

విధినిరూపణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ ౪ ॥

బ్రహ్మచర్యాదుత్తమం గార్హస్థ్యమభిధాయ తతోఽప్యుత్తమే వానప్రస్థాశ్రమం చ వక్తుం ప్రతిజానీతే — అథాత ఇతి । యతో గృహస్థాదుత్తమో వనస్థః । యదాఽఽహుః — `బ్రహ్మచరీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః । చత్వార ఆశ్రమాః ప్రోక్తా యో యః పశ్చాత్స ఉత్తమః' ఇతి । అతో గృహస్థధర్మాభివాననన్తరం వానప్రస్థధర్మాభిధానమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ తేనేశమితి । తపఃప్రభృతికం హి వనస్థస్య స్వధర్మః । స్వధర్మానుష్ఠానమేవేశ్వరస్య పూజా । 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః'

గ్రామాదాహృత్య వాఽశ్నీయాద్గ్రాసాన్షోడశ బుద్ధిమాన్ ।

జటాశ్చ బిభృయాన్నిత్యం నఖలోమాని నోత్సృజేత్ ॥ ౪ ॥

వేదాభ్యాసం సదా కుర్యాద్వాగ్యతః సుసమాహితః ।

అగ్నిహోత్రం చ జుహుయాత్పఞ్చ యజ్ఞాన్సమాచరేత్ ॥ ౫ ॥

చీరవాసా భవేత్కుర్యాత్స్నానం త్రిషవణం బుధః ।

సర్వభూతానుకమ్పీ స్యాత్ప్రతిగ్రహవివర్జితః ॥ ౬ ॥

వర్జయేన్మధుమాంసాది భౌమాని వనజాని చ ।

ఏకవారం సమశ్నీయాద్రాత్రౌ ధ్యానపరో భవేత్ ॥ ౭ ॥

జితేన్ద్రియో జితక్రోధో భవేదధ్యాత్మచిన్తకః।

భూమౌ శయీత సతతం సావిత్రీం చ జపేద్బుధః॥ ౮॥

క్రోధపైశున్యనిద్రాది దూరతః పరివర్జయేత్।

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం కుర్యాన్మాసి మాసి వనే స్థితః॥౯॥

ఇత్యుక్తమ్॥ ౩॥ షోడశోతి। యత ఆహుః — ``అష్టౌ గ్రాసా మునేః ప్రోక్తాః శోడశారణ్యవాసినః। ద్వాత్రింశత్తు గృహస్థానాం యథేష్టం బ్రహ్మచారిణామ్" ఇతి॥ ४॥ పఞ్చ యజ్ఞానితి। శ్రూయతే హి — `పఞ్చ వా ఏతే మహాయజ్ఞాః। దేవయజ్ఞః పితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞో బ్రహ్మయజ్ఞ ఇతి। యదగ్నౌ జుహోత్యపి సమిధం తద్దేవయజ్ఞః సంతిష్ఠతే। యపిితృభ్యః స్వధా కరోత్యప్యపస్తత్పితృయజ్ఞః సంతిష్ఠతే। యద్భూతేభ్యో బలిం హరతి తద్భూతయజ్ఞః సంతిష్ఠతే। యద్బ్రాహ్మణేభ్యోఽన్నం దదాతి తన్మనుష్యజ్ఞః సంతిష్ఠతే । యత్స్వాధ్యాయమధీయీతైకామప్యృచం యజుః సామ వా తద్బ్రహ్మయజ్ఞః సంతిష్ఠతే, ఇతి॥ ౫॥ ౬॥ భౌమానీతి। శశాదీని। వనజానీతి। వనం జలమ్। జలజాని కచ్ఛపాదీని — ``పఞ్చ పఞ్చనఖా భక్ష్యా గోధాకచ్ఛపశల్లకాః। శశశ్చ నకులశ్చ" ఇతి గృహస్థస్యాభ్యనుజ్ఞా॥ న్యపి। తథా మధు మాక్షికం చ వనస్థేన వర్జనీయమిత్యర్థః ॥ ౭॥ ౮॥ కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణమితి। కృచ్ఛ్రలక్షణాని మనునోక్తని — "త్ర్యహం ప్రాతస్త్ర్యహం సాయం త్ర్యహమద్యాదయాచితమ్। త్ర్యంహం

గ్రీష్మే పఞ్చతపాశ్చ స్యాద్వర్షాస్వభ్రావకాశగః।

ఆర్ద్రవాసాస్తు హేమన్తే క్రమశో వర్ధయంస్తపః॥ ౧౦॥

ఉపస్పృశ్య త్రిషవణం పితృదేవాంశ్చ తర్పయేత్।

ఏకపాదేన తిష్ఠేత వాయుభక్షోఽబ్దమధ్యమే॥ ౧౧॥

పరం తు నాశ్నీయాత్ప్రాజాపత్యం చరన్ద్విజః" ఇతి। ఏకభక్తాదిషు గ్రాససంఖ్యాఽఽపస్తమ్బేన — 'సాయ' ద్వావింశతిర్గ్రాసాః ప్రాతః షడ్వింశతిః స్మృతాః। చతుర్వింశతిరాయాచ్యాః పరం నిరశనం స్మృతమ్' ఇతి। తత్ప్రమాణమపి తేనైవోక్తమ్ — కుక్కుటాణ్డప్రమాణేన యథాచాఽఽస్యం విశేత్సుఖమ్ ఇతి। చాన్ద్రాయణం పఞ్చవిధమ్। పిపీలికామధ్యం యవమధ్యమృషిచాన్ద్రాయణం శిశుచాన్ద్రాయణం యతిచాన్ద్రాయణం చేతి। పిపీలికామధ్యమాహ వాసిష్ఠః — `మాసస్య కృష్ణపక్షాదౌ గ్రాసానద్యాచ్చతుర్దశ। గ్రాసాపచయభోజీ సన్పక్షశేషం సమాపయేత్। తథైవ శుక్లపక్షాదౌ గ్రాసం భుఞ్జీత చాపరమ్। గ్రాసోపచయభోజీ సన్పక్షశేషం సమాపయేత్' ఇతి। యదాఽఽహ యమః — `ఏకైకం హ్రాసయేత్పిణ్డం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్। ఏతత్పిపీలికామధ్యం చాన్ద్రాయణముదాహృతమ్। వర్ధయేత్పిణ్డమేకైకం శుక్లే కృష్ణే చ హ్రాసయేత్। ఏతచ్చాన్ద్రాయణం నామ యవమధ్య ప్రకీర్తితమ్ త్రీంస్త్రీన్పిణ్డాన్సమశ్నీయాన్నియతాత్మా దృఢవ్రతః। హవిష్యాన్నస్య వై మాసమృషిచాన్ద్రాయణం స్మృతమ్। చతురః ప్రాతరశ్నీయాచ్చతురః సాయమేవ వా। పిణ్డానేతద్ధి బాలానాం శిశుచాన్ద్రాయణం స్మృతమ్। పిణ్డానష్టౌ సమశ్నీయాన్మాసం మధ్యందినే రవౌ। యతిచాన్ద్రాయణం హ్యేతత్సర్వకల్మషనాశనమ్' ఇతి॥ ౯॥ పఞ్చతపా ఇతి। పఞ్చ తపాంసి తాపకాని దిక్చతుష్టయేఽగ్రయ ఉపర్యాదిత్యశ్చేతి యస్య స పఞ్చతపాః। అభ్రావకాశగ ఇతి। అభ్రదర్శనవానవకాశోఽభ్రావకాశో గృహబాహ్యశ్చత్వరాదికస్తత్ర గత ఇత్యర్థః॥ ౧౦॥ ఉపస్పృశ్య స్నాత్వా। ఉపపూర్వః స్పృశి స్నానే ప్రయుజ్యతే 'త్రిషవణముదకోపస్పర్శీ' చతుర్థకాలపానభక్తః స్యాదిత్యాదౌ। వాయుభక్షః పవనాహారః। తదశక్తౌ పయ ప్రభృతి శక్త్యనుసారేణ కుర్యాదిత్యర్థః॥ స్మర్యతే హి — 'మూలం ఫలం పయ ఆపో వాయురాకాశ ఇతి। ఉత్తరముత్తరం జ్యాయః, ఇతి, అబ్దమధ్యమే ఏకస్యాబ్దస్య సంవత్సరస్య మధ్యే సదా వాయుమేవ భక్షయన్నిత్యర్థః। ౧౧- ౧౩॥ అధునా చతుర్థాశ్రమమాహ। అథవాఽగ్నినిత్యాది।

పయః పిబేచ్ఛుక్లపక్షే కృష్ణపక్షే చ గోమయమ్।

జీర్ణపర్ణాశనో వా స్యాత్కృచ్ఛ్రైర్వా వర్తయేత్సదా॥ ౧౨॥

యోగాభ్యాసపరో భూత్వా ధ్యాయేత్పశుపతిం శివమ్।

కృష్ణాజినీ సోత్తరీయః శుక్లయజ్ఞోపవీతవాన్॥ ౧౩॥

అథవాఽగ్నీన్ సమారోప్య స్వాత్మని ధ్యానతత్పరః।

అనగ్నిరనికేతః స్యాన్మునిర్మోక్షపరో భవేత్॥ ౧౪॥

సదోపనిషదభ్యాసే యత్నవాన్ స్యాత్సమాహితః।

త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనం కుర్యాత్ గృహస్థస్యోక్తమన్త్రతః॥ ౧౫॥

యదా వైరాగ్యముత్పన్నం తదైవ ప్రవ్రజేద్వనీ।

బహూదకే వా హంసే వా ముముక్షుః పరహంసకే॥ ౧౬॥

సర్వం సంగ్రహరూపేణ సమ్యగుక్తం బృహస్పతే।

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన శ్రద్ధయా విద్ధి సువ్రత॥ ౧౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే వానప్రస్థాశ్రమవిధినిరూపణం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥ ౫॥

స్మర్యతే హి — 'ఆత్మన్యగ్నీన్సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్గృహాత్ ఇతి । "అనగ్నిరనికేతః స్యాదశర్మాఽశరణో మునిః" ఇత్యాపస్తమ్బోఽప్యాహ॥ ౧౫౪॥ గృహస్థస్యేతి। గృహస్థస్య య ఉక్తస్త్ర్యమ్బకమన్త్రః సప్రణవః పఞ్చాక్షరశ్చ తేనేత్యర్థః॥ ౧౫॥ యదేతి। ఏషా చ ప్రవ్రజ్యా సత్యేవ వైరాగ్యే కార్యా। బహూదకే వేతి వచనాత్త్రావక్తనీ కుటీచకవిషయా। కుటీచకబహూదకాదిచాతుర్విధ్యం చ వక్ష్యమాణతత్తద్ధర్మానుష్ఠానసామర్థ్యానుసారేణ వ్యవస్థయా వికల్ప్యతే॥ ౧౬॥ సంగ్రహరూపేణేతి। సంన్యాసభేదానాముద్దేశమాత్రమత్ర వనస్థేనానుష్ఠేయతయా వనస్థధర్మాధ్యాయే కథితమ్। సంన్యాసధర్మప్రపఞ్చస్త్వనన్తరాధ్యాయే వక్ష్యతే॥ ౧౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

వానప్రస్థాశ్రమవిధినిరూపణం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥ ౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః॥

౬. సంన్యాసవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సంన్యాసం మునిసత్తమ।
చతుర్విధాస్తు విజ్ఞేయా భిక్షవో వృత్తిభేదతః॥ ౧॥
కుటీచకో మునిశ్రేష్ఠ తథైవ చ బహూదకః॥

వనస్థప్రసఙ్గేనోద్దిష్టమేవ కుటీచకాదిచతుష్టయ' తద్ధర్మాభిధానాయ పునరనువదతి। అథాత ఇతి। అత ఉక్తమాశ్రమత్రయం ధర్మస్కన్ధః సాంసారికఫలవిషయ ఏవ। శ్రూయతే హి — 'త్రయో ధర్మస్కన్ధా యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి। ప్రథమస్తప ఏవ। ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ। తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తీతి'। అతస్తతో విరక్తస్యానన్తరమపునరావృత్తిరూపబ్రహ్మప్రాప్తయే జ్ఞానస్కన్ధః సంన్యాస ఉచ్యతే। శ్రూయతే హి — "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి" ఇతి। బ్రహ్మణి సంస్థా సమ్యఙ్నిష్ఠా యస్య చతుర్థాశ్రమిణః స బ్రహ్మసంస్థః స ఏవామృతత్వమపవర్గం ప్రాప్నోతి। ఆశ్రమాన్తరాణామపి బ్రహ్మసంస్థాత్వసంభవం ప్రాపయ్య పరిహృతం హి తత్త్వవిద్భిః — "లోకకామ్యాశ్రమీ బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతి వా న వా। యథావకాశం బ్రహ్మైవ జ్ఞాతుమర్హత్యవారణాత్॥ అనన్యచిత్తతా బ్రహ్మనిష్ఠాఽసౌ కర్మిణే కథమ్। కర్మత్యాగీ తతో బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతి నేతరః" ఇతి। వివృత' చైతత్తైరేవ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యత్రాఽఽశ్రమానధికృత్య "సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తి" ఇతి। ఆశ్రమానుష్ఠాయినాం పుణ్యలోకమభిధాయ "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి" ఇతి మోక్షసాధనత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠా ప్రతిపాద్యతే। సేయం బ్రహ్మనిష్ఠా పుణ్యలోకకామిన ఆశ్రమిణోఽపి సంభావ్యతే। ఆశ్రమకర్మాణ్యనుష్ఠాయ యథావకాశం బ్రహ్మనిష్ఠాయాః కర్తుం

సుకరత్వాత్। న హి లోకకామీ బ్రహ్మ న జానీయాదితి నిషేధోఽస్తి। తస్మాదస్తి సర్వస్యాఽఽశ్రమిణో బ్రహ్మనిష్ఠతేతి ప్రాప్తే బ్రూమః — బ్రహ్మనిష్ఠా నామ సర్వవ్యాపారపరిత్యాగేనానన్యచిత్తతయా బ్రహ్మణి సమాప్తిః। న చాసౌ కర్మశూరే సంభవతి। కర్మానుష్ఠానత్యాగయోః పరస్పరవిరోధాత్। తస్మాత్కర్మత్యాగిన ఏవ బ్రహ్మనిష్ఠేతి। వృత్తిభేదత ఇతి। ఆచారభేదతః॥ ౧॥ ౨॥ తత్ర కుటీచకస్య వృత్తిమాహ —

హంసః పరమహంసశ్చ తేషాం వృత్తిం వదామి తే॥ ౨॥

కుటీచకశ్చ సంన్యస్య స్వే స్వే వేశ్మని నిత్యశః।

భిక్షామాదాయ భుఞ్జీత స్వబన్ధూనాం గృహేఽథవా॥ ౩॥

శిఖీ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్త్రిదణ్డీ సకమణ్డలుః।

సపవిత్రశ్చ కాషాయీ గాయత్రీం చ జపేత్సదా॥ ౪॥

సర్వాఙ్గోద్ధూలనం కుర్యాత్త్రిపుణ్డ్రం చ త్రిసంధిషు।

శివలిఙ్గార్చనం కుర్యాచ్ఛ్రద్ధయైవ దినే దినే॥ ౫॥

బహూదకశ్చ సంన్యస్య బన్ధుపుత్రాదివర్జితః।

సప్తాగారం చరేద్భైక్షమేకాన్నం పరివర్జయేత్॥ ౬॥

గోవాలరజ్జుసంబద్ధం త్రిదణ్డం శిక్యమద్భుతమ్।

పాత్రం జలపవిత్రం చ కౌపీనం చ కమణ్డలుమ్॥ ౭॥

ఆచ్ఛాదనం తథా కన్థాం పాదుకాం ఛత్రమద్భుతమ్।

పవిత్రమజినం సూచీం పక్షిణీమక్షసూత్రకమ్॥ ౮॥

యోగపట్టం బహిర్వస్త్రం మృత్ఖనిత్రీం కృపాణికామ్।

సర్వాఙ్గోద్ధూలనం తద్వత్త్రిపుణ్డ్రం చైవ ధారయేత్॥ ౯॥

శిఖీ యజ్ఞోపవీతీ చ దేవతారాధనే రతః।

స్వాధ్యాయీ సర్వదా వాచముత్సృజేద్ధ్యానతత్పరః॥ ౧౦॥

సంధ్యాకాలేషు సావిత్రీం జపన్కర్మ సమాచరేత్।

హంసః కమణ్డలుం శిక్యం భిక్షాపాత్రం తథైవ చ॥ ౧౧॥

కుటీచకశ్చేతి ॥౩--౫॥ బహూదకస్య వృత్తిమాహ — బహూదకశ్చేతి ॥ ౬ ॥ జలపవిత్రం జలశోధనవస్త్రమ్ ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ మృత్తనిత్రీమితి। మృత్ఖన్యతే యయా స్నానాద్యర్థం తాం కృపాణికాం కృపాణాకారతీక్ష్ణలోహఘటితాం యష్టిమ్ ॥ ౯ ॥ స్వాధ్యాయీతి। స్వాధ్యాయ ఏవోత్సృజమానో వాచమిత్యాపస్తమ్బః। ౧౦ ॥ హంసస్య

కన్థాం కౌపీనమాచ్ఛాద్యమఙ్గవస్త్రం బహిఃపటమ్।

ఏకం తు వైణవం దణ్డం ధారయేన్నిత్యమాదరాత్ ॥ ౧౨ ॥

త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనం కుర్యాచ్ఛివలిఙ్గం సమర్చయేత్।

అష్టగ్రాసం సకృన్నిత్యమశ్నీయాత్సశిఖం వపేత్ ॥ ౧౩ ॥

సంధ్యాకాలేషు సావిత్రీజపమధ్యాత్మచిన్తనమ్।

తీర్థసేవాం తథా కృచ్ఛ్రం తథా చాన్ద్రాయణాదికమ్ ॥ ౧౪ ॥

కుర్వన్గ్రామైకరాత్రేణ న్యాయేనైవ సమాచరేత్।

పరహంసస్త్రిదణ్డం చ రజ్జుం గోవాలనిర్మితామ్ ॥ ౧౫ ॥

శిక్యం జలపవిత్రం చ పవిత్రం చ కమణ్డలుమ్।

పక్షిణీమజినం సూచీం మృత్ఖనిత్రీం కృపాణికామ్ ॥ ౧౬ ॥

శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చ నిత్యకర్మ పరిత్యజేత్।

కౌపీనాచ్ఛాదనం వస్త్రం కన్థాం శీతనివారికామ్ ॥ ౧౭ ।

యోగపట్టం బహిర్వస్త్రం పాదుకాం ఛత్రమద్భుతమ్।

అక్షమాలాం చ గృహ్ణీయాద్వైణవం దణ్డమవ్రణమ్ ॥ ౧౮ ॥

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైః కుర్యాదుద్ధూలనం ముదా।

ఓమోమితి చ త్రిః ప్రోచ్య పరహంసస్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ ౧౯ ॥

మృత్పాత్రం కాంస్యపాత్రం వా దారుపాత్రం చ వైణవమ్।

వృత్తిమాహ — హంసః కమణ్డలుమితి॥ ౧౧--౧౪॥ పరమహంసస్యాఽఽహ — పరహంసస్త్రిదణ్డమితి॥ ౧౫--౧౮॥ ఓమోమితి। అజపాసహితేన ప్రణవేన త్రిరుక్తేన త్రిపుణ్డ్రం కుర్యాత్॥౧౯॥ హేయోపాదేయవిభాగవివక్షయా ప్రథమం సాధారణ్యేన సంభవత్పాత్రజాతముద్దిశతి — మృత్పాత్రమితి। ఏతచ్చాలాబుపాత్రస్యాప్యుపలక్షణమ్। 'మృత్పాత్రమాలాబుపాత్రం దారుపాత్రం వా' ఇత్యారుణిశ్రుతేః। ఉద్దిష్టమధ్య ఉపాదేయమాహ — దారుపాత్రమితి। ఏతచ్చ కాంస్యవ్యతిరిక్తస్యోక్తస్యోపలక్షణమ్। ఉపాదేయమన్యదపి సముచ్చి-

పాణిణత్రం చ గృహ్ణీయాదాచమ్యైవ తథోదరమ్॥ ౨౦॥

బహూదకానాం హంసానాం పాణిపాత్రం తథోదరమ్।

కాంస్యపాత్రం న విధ్యుక్తం మృత్పాత్రామితి హి శ్రుతిః॥ ౨౧॥

మాధూకరన్తథైవాన్నం పరహంసః సమాచరేత్।

నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాన్తమనశ్నతః॥ ౨౨॥

తస్మాద్యోగానుగుణ్యేన భుఞ్జీత పరహంసకః।

అభిశస్తం సముత్సృజ్య సార్వవర్ణికమాచరేత్॥ ౨3॥

ఉత్తరోత్తరలాభే తు పూర్వం పూర్వం పరిత్యజేత్।

గురుశుశ్రూషయా నిత్యమాత్మజ్ఞానం సమభ్యసేత్॥ ౨౪॥

స్నానం శౌచమభిధ్యానం సత్యానృతవివర్జనమ్।

కామక్రోధపరిత్యాగం హర్షరోషవివర్జనమ్॥ ౨౫॥

లోభమోహపరిత్యాగం దమ్భదర్పాదివర్జనమ్।

చాతుర్మాస్యం చ సర్వేషాం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః॥ ౨౬॥

నోతి — తథోదరమితి ॥ ౨౦ ॥ ఏతచ్చ న కేవలం పరమహంసానామేవేత్యాహ — బహూదకానామితి । పాత్రాన్తరమపి సముచ్చినోతి — పాణిపాత్రమితి । యథోదరం తథా పాణిపాత్రం చేత్యర్థః । తథాచాఽఽరుణిశ్రుతిః — 'పాణిపాత్రముదరపాత్రం చ' ఇతి । ఉపాదేయమభిధాయ హేయమాహ — కాంస్యపాత్రం నేతి । మృత్పాత్రమితి హి శ్రుతిరితి । యథోదీరితారుణిశ్రుతిః ॥ ౨౧-౨౪ ॥ సత్యానృతవివర్జనమితి । అసత్యవత్సత్యమాపి వ్యవహారం శక్యం వివర్జయేత్ । చిత్తైకాగ్ర్యవిరోధాదిత్యర్థః । శ్రూయతే హి — 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ" ఇతి । స్మర్యతే చ — "త్యజ ధర్మమధర్మం చ ఉభే సత్యానృతే త్యజ । ఉభే సత్యానృతే త్యక్త్వా యేన త్యజసి తత్త్యజ" । ఇతి ॥ ౨౫ ॥ చాతుర్మాస్యమితి । వర్షాస్వేకత్ర వాసం చత్వారో మాసాశ్చాతుర్మాస్యమ్ । తద్ధితార్థే ద్విగుః । చతుర్వర్ణాదిభ్యః స్వార్థే' ఇతి ష్యఞ్ ॥ ౨౬ ॥ సర్వేషాం చతుర్విధానాం యతీనాం పరమహంసవ్యతిరిక్తస్య

కుటీచకాశ్చ హంసాశ్చ తథైవ చ బహూదకాః ।

సావిత్రీమాత్రసంపన్నాః భవేయుర్మోక్షకారణాత్ ॥ ౨౭ ॥

ప్రణవాద్యాస్త్రయో వేదాః ప్రణవే పర్యవస్థితాః ।

తస్మాత్ప్రణవమేవైకం పరహంసః సదా జపేత్ ॥ ౨౮ ॥

సంధ్యాకాలేషు శుద్ధాత్మా ప్రణవేన సమాహితః ।

షట్ప్రాణాయామకం కుర్యాజ్జపేదష్టోత్తరం శతమ్ ॥ ౨౯ ॥

వివిక్తదేశమాశ్రిత్య సుఖాసీనః సమాహితః ।

యథాశక్తి సమాధిస్థో భవేత్సంన్యాసినాం వరః ॥ ౩౦ ॥

క్రమాద్వాఽక్రమతో విద్వానుత్తమాం వృత్తిమాశ్రయేత్ ।

ఉత్తమాం వృత్తిమాపన్నో న నీచాం వృత్తిమాశ్రయేత్ ॥ ౩౧ ॥

ఉత్తమాం వృత్తిమాశ్రిత్య నీచాం వృత్తిం సమాశ్రితః ।

ఆరూఢపతితో జ్ఞేయః సర్వధర్మబహిష్కృతః ॥ ౩౨ ॥

ప్రధానం జప్యమాహ — కుటీచకా ఇతి । మోక్షం ప్రయోజనముద్ధిశ్య సావిత్ర్యైవ తత్త్వమనుసందధ్యురిత్యర్థః ॥౨౭॥పరమహంసస్య ప్రణవైకనిష్ఠతాం వివక్షుః ప్రణవస్యోత్కృష్టతామాహ — ప్రణవాద్యా ఇతి । 'ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ బ్రహ్మోపాప్నవానీతి బ్రహ్మైవోపాప్నోతి ఇతి శ్రుతేః । ప్రణవే పర్యవస్థితా ఇతి । ప్రణవస్య వేదత్రయసారత్వాత్త్రత్ప్రతినిధిత్వమ్ । తథాత్వం చ శ్రూయతే ఛన్దోగోపనిషది బహ్వృచబ్రాహ్మణే చ । లోకదేవవేదవ్యాహృత్యక్షరత్రయసారత్వం ప్రణవస్య । తైత్తిరీయోపనిషది చ బ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణే "ఓమితి ప్రపద్యేత ఏతద్వై యజుస్త్రయీ విద్యాం ప్రతి" ఇతి ॥ ౨౮ ॥ షడితి । షణ్ణాం ప్రాణాయామానాం సమాహారః షట్ప్రాణాయామమ్ పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధః" ఇతి న జీప్ స్వార్థే కప్రత్యయః ॥ ౨౯ ॥ ౩౦ ॥ క్రమాదితి । "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేద్గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్" ఇతి జాబాలశ్రుతిః । అక్రమతో వేతి । "యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్గృహాద్వా " ఇతి తత్రైవ ॥ ౩౧ ॥

ప్రవ్రజన్తం ద్విజం దృష్ట్వా స్థానాచ్చలతి భాస్కరః ।

ఏష మే మణ్డలం భిత్త్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి ॥ ౩౩ ॥

రూపం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం చరం చాఽచరమేవ చ ।

చరం సంన్యాసినాం రూపమచరం మృన్మయాదికమ్ ॥ ౩౪ ॥

యస్యాఽఽశ్రమే యతిర్నిత్యం వర్తతే మునిసత్తమ ।

న తస్య దుర్లభం కించిత్త్రిషు లోకేషు విద్యతే ॥ ౩౫ ॥

దుర్వృత్తో వా సువృత్తో వా మూర్ఖో వా పణ్డితోఽపి వా ।

వేషమాత్రేణ సంన్యాసీ పూజ్యః సర్వేశ్వరో యథా ॥ ౩౬ ॥

బ్రహ్మచర్యాశ్రమస్థానాం బ్రహ్మా దేవః ప్రకీర్తితః ।

గృహస్థానాం చ సర్వే స్యుర్యతీనాం తు మహేశ్వరః ॥ ౩౭ ॥

వానప్రస్థాశ్రమస్థానామాదిత్యో దేవతా మతా।
తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు పూజ్యః సంన్యాసినాం హరః॥ ౩౮॥
మృతే న దహనం కార్యం పరహంసస్య సర్వదా।
కర్తవ్యం ఖననం తస్య నాశౌచం నోదకక్రియా॥ ౩౯॥
అశ్వత్థస్థాపనం కార్యం తద్దేశేऽధ్వర్యుణా మునే।
అశ్వత్థే స్థాపితే తేన స్థాపితో హి మహేశ్వరః॥ ౪౦॥
దర్శనాత్స్పర్శనాత్తస్య సర్వం నశ్యతి పాతకమ్।
అన్యేషామపి భిక్షూణాం ఖననం పూర్వమాచరేత్॥ ౪౧॥
పశ్చాద్గృహీ యథాశాస్త్రం కుర్యాద్దహనముత్తమమ్।
అశ్వమేధఫలం తస్య స్నానమాత్రాద్విశుద్ధతా॥ ౪౨॥

౩౯॥అశ్వత్థే స్థాపిత ఇతి। తేనాధ్వర్యుణా। తత్రాశ్వత్థస్య స్థాపనమాత్రేణాపి శివలిఙ్గస్థాపనేన యత్ఫలం తల్లభ్యత ఇత్యర్థః । తస్య ప్రకృతస్య తస్మిన్స్థానే

సర్వముక్తం సమాసేన తవ శిష్యస్య ధీమతః।
తస్మాదేతద్విజానీహి వేదాన్తార్థప్రకాశనమ్॥ ౪౩॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

సంన్యాసవిధినిరూపణం నామ షష్ఠోऽధ్యాయః॥ ౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః॥

౭. ప్రాయశ్చిత్తవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రాయశ్చిత్తం సమాసతః॥
దోషాణామపనుత్త్యర్థం సర్వభూతానుకమ్పయా॥ ౧॥
బ్రహ్మహా మద్యపః స్తేనస్తథైవ గురుతల్పగః॥
ఏతే వేదవిదాం శ్రేష్ఠ మహాపాతకినః స్మృతాః॥ ౨॥

స్థాపితస్యాశ్వత్థస్య మహేశ్వరస్య వా దర్శనస్పర్శనాభ్యాం సర్వపాతకనాశ ఇత్యర్థః॥४०—४२॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే సంన్యాస

విధినిరూపణం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥ ౬॥

నిత్యధర్మాభిధానానన్తరం నైమిత్తికధర్మాభిధానాయాధ్యాయాన్తరమారభ్యతే — అథాత ఇతి। యత ఉక్తస్య విధినిషేధాత్మకస్య నిత్యస్య ధర్మస్య ప్రమాదాదినా వ్యతిక్రమే తన్నిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాపేక్షాఽతోనిత్యానన్తరం తదుచ్యత ఇత్యర్థః॥ ౧॥ అపనోదనీయాన్ప్రధానదోషాననుక్రామతి — బ్రహ్మహేతి। తథా చ ఛాన్దోగ్యోపనిషది `స్తేనో హిరణ్యస్య సురాం పిబఀశ్చ గురోస్తల్పమావసన్బ్రహ్మహా చైతే పతన్తి చత్వారః పఞ్చమశ్చాఽఽచరంస్తైః' ఇతి॥ ౨॥ వసేదితి వచనాత్సహవాసాదినైవ సంవత్సరాత్పాతిత్యమ్। యాజనాధ్యాపనయౌనసంబన్ధైస్తు సద్యః పాతిత్యమ్।

ఏభిః సహ వసేద్యస్తు సంవత్సరమసావపి।

బ్రహ్మహా నిర్జనేఽరణ్యే కుటీం కృత్వా వసేన్నరః॥ ౩॥

ద్వాదశాబ్దాని సంతప్తః సర్వదా విజితేన్ద్రియః।

భిక్షామాహృత్య భుఞ్జీత స్వదోషం ఖ్యాపయన్నృణామ్॥ ౪॥

శాకమూలఫలాశీ వా కృత్వా శవశిరోధ్వజమ్।

సంపూర్ణే ద్వాదశే వర్షే బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి॥ ౫॥

అకామకృతదోషస్య ప్రాయశ్చిత్తమిదం మునే।

కామతశ్చేన్మునిశ్రేష్ఠ ప్రాణాన్తికముదీరితమ్॥ ౬॥

అథవా మునిశార్దూల పాపశుద్ధ్యర్థమాత్మనః।

గ్రామాదనలమాహృత్య ప్రవిశేత్పరితాపతః॥ ౭॥

పశ్చాదనశనో భూత్వా ధర్మయుద్ధేఽథవాఽనలే।

అప్సు వా మునిశార్దుల మహాప్రస్థానకేఽపి వా॥ ౮॥

బ్రాహ్మణార్థే గవార్థే వా సమ్యక్ప్రాణాన్పరిత్యజేత్।

సురాపానాదిదోషోఽపి నశ్యత్యేతేన సువ్రత॥ ౯॥

అగ్నివర్ణాం సురాం తప్తాం ప్రాణవిచ్ఛేదనక్షమామ్।

పీత్వా నష్టశరీరస్తు సురాపానాత్ప్రముచ్యతే॥ ౧౦॥

గోమూత్రం గోఘృతం తోయం గోశకృద్రసమేవ వా।

అతితప్తం పిబేత్తేన మృతో ముచ్యేత దోషతః ॥ ౧౧ ॥

సువర్ణస్తేయకృత్స్నాత్రాద్రాజానమభిగమ్య తు ।

యదాహ యాజ్ఞవల్క్యః — “సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సహాऽఽచరన్ ॥
యాజనాధ్యాపనాద్యౌనాన్న తు పానాశనాదితః” ఇతి । ఉక్తనిమిత్తానాముద్దేశక్రమేణ
ప్రాయశ్చిత్తాన్యాహ — బ్రహ్మహా నిర్ఘన ఇత్యాది ॥ 3 ॥ భుఞ్జీతేతి భుఞ్జీయాత్ ॥ ४ ॥
శవశిరోధ్వజమితి । స్మర్యతే హి — 'శిరఃకపాలీ ధ్వజ-

స్వకర్మ ఖ్యాపయన్బ్రుయాన్మాం భవాననుశాస్త్వితి ॥ ౧౨ ॥

ఆయసం ముసలం తీక్ష్ణం గృహీత్వా స్వయమేవ తు ।

హన్యాత్సకృత్ప్రయోగేణ రాజా తం పురుషాధమమ్ ॥ ౧3 ॥

ముచ్యతే స్తేయదోషేణ నాస్తి రాజ్ఞోఽపి పాతకమ్ ।

అవగూహేత్స్త్రియం తప్తామయసా నిర్మితాం నరః ॥ ౧४ ॥

స్వయం వా శిశ్నవృషణావుత్పాట్యాఽఽధాయ చాఞ్జలౌ ।

దక్షిణాం దిశభాగచ్ఛేద్యావత్ప్రాణవిమోచనమ్ ॥ ౧౫ ॥

అనేన విధినా యుక్తో ముచ్యతే గురుతల్పగః ।

తప్తకృచ్ఛ్రం చరేత్తప్తః సంవత్సరమతన్ద్రితః ॥ ౧౬ ॥

మహాపాతకినాం నౄణాం సంసర్గాత్స విముచ్యతే ।

మాతరం మాతృసదృశీం భాగినేయీం తథైవ చ ॥ ౧౭ ॥

మాతృష్వసారమారుహ్య కుర్యాత్కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రకౌ ।

చాన్ద్రాయణం చ కుర్వీత తత్పాపవినివృత్తయే ॥ ౧౮ ॥

వాన్భిక్షాశీ కర్మ చోదయన్' ఇతి ॥౫---౧౩ ॥ అవగూహేదితి । ఆశ్లేషేత్ ॥ ౧౪ ॥ ౧౫ ॥ తప్తకృచ్ఛ్రమితి । తప్తకృచ్ఛ్రలక్షణముక్తం యమేన — `త్ర్యహముష్ణం పిబేదమ్బుస్త్ర్యహముష్ణం పయః పిబేత్ । త్ర్యహముష్ణం పిబేత్సర్పిర్వాయుభక్షః పరం త్ర్యహమ్ ॥ తప్తకృచ్ఛ్రం విజనీయాచ్ఛీతే శీతముదాహృతమ్' ఇతి ॥ అమ్బుఃప్రభృతీనాం పరిమాణముక్తం పరాశరేణ — 'షట్పలం తు పిబేదమ్బుస్త్రిపలం తు పయః పిబేత్ ॥ పలమేకం పిబేత్సర్పిస్తప్తకృచ్ఛ్రం విధీయతే ఇతి ॥౧౬ ॥౧౭ ॥ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రకావితి । ద్విరావృత్తం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రకం కుర్యాత్ ।। తల్లక్షణముక్తం యాజ్ఞవల్క్యేన — "కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః పయసా దివసానేకవింశతిమ్ ఇతి । ఏకభక్తనక్తాయాచితదివసేషు యో భోజనకాలస్తస్మిన్నేవ కాలే కేవలముదకేన వా వర్తనం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రో భవతీత్యర్థః ॥౧౮ ॥ కృచ్ఛ్రం సాంతపనమితి । తల్లక్షణమాహ యాజ్ఞవస్క్యః — "గోమూత్రం గోమయం క్షీరం దధి సర్పిః శోదకమ్ । ఏకరాత్రం చోపవసేత్కృచ్ఛ్రం సాంతపనం

స్వసారం మునిశార్దూల గత్వా దుహితరం తు వా ।

కృచ్ఛ్రం సాంతపనం కుర్యాద్దోషశుద్ధ్యర్థమాత్మనః ॥ ౧౯ ॥

భ్రాతభార్యభిగమనే చాన్ద్రాయణచతుష్టయమ్ ।

చరేత్పాపవిశుద్ధ్యర్థం సంతప్తో బ్రాహ్మణోత్తమః ॥ ౨౦ ॥

పైతృష్వసేయీగమనే మాతుల్యా దుహితుస్తథా ।

చాన్ద్రాయణం చరేదేకం కామతోఽకామతోఽపి వా ॥ ౨౧ ॥

అవశిష్టాసు సర్వాసు ద్విజస్త్రీషు మహామునే ।

గత్వా కృచ్ఛ్రం చరేత్తప్తమేకం తద్దోషశాన్తయే ॥ ౨౨ ॥

క్షత్రియాణాం చ వైశ్యానాం స్త్రీషు గత్వా ద్విజశ్చరేత్ ।

కృచ్ఛ్రమన్యాసు బహుశో గత్వా కృచ్ఛ్రం చరేద్విజః ॥ ౨౩ ॥

బ్రహ్మచారీ స్త్రియం గత్వా కామతో మునిసత్తమ ।

సంవత్సరం చరేద్భైక్షం వసిత్వా గర్దభాజినమ్ ॥ ౨౪ ॥

స్వపాపకీర్తనం కుర్వన్స్నాత్వా త్రిషవణం పునః।
తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యేత షణ్మాసాత్కామర్వజితః॥ ౨౫॥
అగ్నికార్యపరిత్యాగే రేతోత్సర్గే సమాహితః।
స్నాత్వా ప్రణవసంయుక్తం వ్యాహృతీం చ తథైవ చ॥ ౨౬॥
సావిత్రీం సశిరాం మౌనీ జపేదయుతమాదరాత్।
యతీనామిన్ద్రియోత్సర్గే స్నాత్వా శుద్ధః సమాహితః॥౨౦।
ప్రణవం పరమాత్మానం జపేదయుతమాదరాత్।
ద్విజస్త్రీగమనే భిక్షురవకీర్ణివ్రతం చరేత్॥ ౨౮॥
అన్యాసు బుద్ధిపూర్వం చేత్తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్।
హత్వా వైశ్యం చ రాజానం బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్॥ ౨౯॥

క్రమాన్మాసత్రయం పూర్వం షాణ్మాసికమనన్తరమ్।
బ్రాహ్మణస్తు విముచ్యేత శూద్రం హత్వాఽర్ధమాసతః॥ ౩౦॥
విహితాకరణే తద్వత్ప్రతిషిద్ధాదిసేవనే।
వేదవిప్లావనే చైవ గురుద్రోహేఽన్యకర్మణి॥ ౩౧॥
తప్తకృచ్ఛ్రం చరేత్తేన ముచ్యతే సర్వదోషతః।
అథ వా సర్వపాపానాం విశుద్ధ్యర్థం సమాహితః॥ ౩౨॥
కుర్వన్ శుశ్రూషణం నిత్యం వేదాన్తజ్ఞానభాషిణామ్।
శ్రద్ధావినయసంయుక్తః శాన్తిదాన్త్యాదిసంయుతః॥ ౩౨॥
యావజ్జ్ఞానోదయం తావద్వేదాన్తార్థం నిరూపయేత్।
నాస్తి జ్ఞానాత్పరం కించిత్పాపకాన్తారదాహకమ్॥ ౩౪॥
మాసమాత్రాద్వినశ్యన్తి క్షుద్రపాపాని సువ్రత।
షణ్మాసశ్రవణాత్సర్వం నశ్యత్యేవోపపాతకమ్॥ ౩౫॥

మహాపాతకసంఘాశ్చ నిత్యం వేదాన్తసేవనాత్॥

నశ్యన్తి వత్సరాత్సర్వే సత్యముక్తం బృహస్పతే॥ ౩౬॥

యః శ్రద్ధయా యుతో నిత్యం వేదాన్తజ్ఞానమభ్యసేత్।

తస్య సంసారవిచ్ఛిత్తిః శ్రవణాదితి హి శ్రుతిః॥ ౩౭॥

భవేత్" ఇతి॥ ౧౯--౩౩॥ నాస్తి జ్ఞానాదితి। ఉక్తం గీతాసు — "యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసత్కురుతేఽర్జున। జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా" ఇతి॥౩౪-౩౬॥ యః శ్రద్ధయేతి। శ్రవణాచ్ఛబ్దశక్తితాత్పర్యావధారణన్యాయానుసంధానముఖేన వేదాన్తజ్ఞానమభ్యసేత్। తస్య సంసారవిచ్ఛిత్తిరిత్యస్మిన్నర్థే శ్రుతిరస్తీత్యర్థః। సా చేయమ్ — `వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః సంన్యాసయోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే' ఇతి॥ ౩౭॥ ఏవమభ్యసత ఇతి। అర్జునం ప్రతి భగవతోక్తమ్ — "ప్రాప్య పుణ్యకృతాల్లోకానుషిత్వా శాశ్వతీః సమాః। శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే

ఏవమభ్యసతస్తస్య యది విఘ్నోఽభిజాయతే।

సర్వలోకాన్క్రమాద్భుక్త్వా భూమౌ విప్రోఽభిజాయతే॥ ౩౮॥

సర్వలక్షణసంపన్నః శాన్తః సత్యపరాయణః।

పునశ్చ పూర్వభావేన విద్వాంసం పర్యుపాసతే॥ ౩౯॥

తత్సంపర్కాత్స్వమాత్మానమపరోక్షీకృతో మునిః।

స్వప్నాదివ విముచ్యేత స్వసంసారమహోదధేః॥ ౪౦॥

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన స్వముక్త్యర్థం బృహస్పతే।

సర్వదా సర్వముత్సృజ్య వేదాన్తశ్రవణం కురు॥ ౪౧॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

ప్రాయశ్చిత్తవిధినిరూపణం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥ ౭ ॥

అష్టమోఽధ్యాయః

౮. దానధర్మఫలకథనమ్ ।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి దానధర్మఫలం మునే ।
సర్వేషామేవ దానానాం విద్యాదానం పరం స్మృతమ్ ॥ ౧ ॥

యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే" ఇతి ॥ ౩౮ ॥ పునశ్చ శ్రుతి । 'పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః' ఇతి । పర్యుపాసతే పర్యుపాస్తే । శపో లుగభావశ్ఛాన్దసః ॥ ౩౯ ॥అపరోక్షీకృత ఇతి । సంపదాదిత్వాద్భావేవి క్విప్ । ఆత్మానం ప్రతి యదపరోక్షీకరణం తస్మాదిత్యర్థః ॥౪౦॥ ౪౧ ।

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ప్రాయశ్చిత్తవిధి-

నిరూపణం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥ ౭ ॥

ఉక్తప్రాయశ్చిత్తైః పరిహృతప్రతిబన్ధకపాపజాలస్య పురుషస్య యైర్యైర్దానైర్ధర్మైశ్చ యాని యాని ఫలాని ప్రాప్యన్తే తాని తాని వక్తుం ప్రతిజానీతే — అథాత

విద్యయా ప్రాణినాం ముక్తిస్తస్మాత్తద్దానముత్తమమ్।
భూమిదానం చ గోదానమర్థదానం తథైవ చ॥ ౨॥
కన్యాదానం చ ముఖ్యం స్యాదన్నదానం తథైవ చ।
ధనధాన్యసమృద్ధాం యో భూమిం దద్యాద్ద్విజాయ సః॥ ౨॥
ఇహ లోకే సుఖీ భూత్వా ప్రేత్య చాఽఽనన్త్యమశ్నుతే।
అరత్నిమాత్రాం వా భూమిం దద్యాద్బ్రహ్మవిదే నరః॥ ౪॥
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సంసారమతివర్తతే।
వినీతాయోపసన్నాయ విప్రాయ శ్రద్ధయా యుతః॥ ౫॥
యో దద్యాద్వైదికీం విద్యాం న స భూయోఽభిజాయతే।
యతయే శ్రద్ధయా నిత్యమన్నం దద్యాద్యథాబలమ్॥ ౬॥
బ్రహ్మలోకమవాప్రోతి న పునర్జాయతే భువి।
మఠం వా యతయే దద్యాన్న స భూయోఽభిజాయతే॥ ౭॥
అమావాస్యాం మునిశ్రేష్ఠ బ్రాహ్మణాయానసూయవే।
అన్నం దద్యాన్మహాదేవ సముద్దిశ్య సమాహితః॥ ౮॥
సోఽక్షయం ఫలమాప్నోతి మహాదేవసమో భవేత్।
యస్తు కృష్ణచతుర్దశ్యాం శ్రద్ధాభక్తిసమన్వితః॥ ౯॥

ఇతి। యతః ప్రతిబన్ధకాపగమే సత్యేవ సాధనం స్వకార్యే సమర్థమతః ప్రాయశ్చిత్తానన్తరమిత్యర్థః॥ ౨--౪॥ వినీతాయోపసన్నాయేతి। శ్రూయతే హి — "తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ। యేనాక్షరం పురషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్" ఇతి॥ విప్రాయేతి॥ త్రైవర్ణికోపలక్షణమ్।

విద్యాగ్రహణాధికారవిభాగో హి గతఖణ్డసప్తమాధ్యాయే “నివృత్తిధర్మనిష్ఠస్తు బ్రాహ్మణః” ఇత్యత్రోపవర్ణిత ఇతి॥ ౫--౭॥ తిథిదేవతావిశేషేణాన్నదానఫలాన్యాహ — అమావాస్యామిత్యాదినా। అమావాస్యాయామ్। "కాలాధ్వనో-

ఆరాధయేద్ద్విజముఖే మహాదేవం స ముచ్యతే।

త్రయోదశ్యాం తథా స్నాత్వా బ్రాహ్మణం భోజయేన్ముదా॥ ౧౦॥

బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి బ్రహ్మణా సహ ముచ్యతే।

ద్వాదశ్యాం తు ద్విజః స్నాత్వా విష్ణుముద్దిశ్య భక్తితః॥౧౧॥

బ్రాహ్మణాయ వినీతాయ దద్యాదన్నం సమాహితః।

సర్వపాపవినిర్ముక్తో విష్ణులోకం స గచ్ఛతి॥ ౧౨॥

ఏకాదశ్యాముపోష్యైవ ద్వాదశ్యాం పక్షయోరపి।

వాసుదేవం సముద్దిశ్య బ్రహ్మణాన్భోజయేన్నరః॥ ౧౩॥

సప్తజన్మకృతం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి।

దశమ్యామిన్ద్రముద్దిశ్య యో దద్యాద్బ్రాహ్మణే శుచౌ ॥ ౧౪॥

అన్నం వా తణ్డులం వాఽపి స దేవేన్ద్రత్వమాప్నుయాత్।

నవమ్యాం ధర్మరాజానముదిశ్య బ్రాహ్మణే శుచౌ॥ ౧౫॥

అన్నం దద్యాద్యథాశక్తి ధర్మరాజః ప్రసీదతి।

అష్టమ్యాం శంకరం పూజ్య బ్రాహ్మణం భోజయేన్నరః॥ ౧౬॥

సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివసాయుజ్యమాప్నుయాత్।

సప్తమ్యాం చన్ద్రముద్దిశ్య బ్రాహ్మణాన్భోజయేద్ద్విజః॥ ౧౭॥

చన్ద్రలోకమవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా।

షష్ఠ్యామాదిత్యముద్దిశ్య బ్రాహ్మణానేవ భోజయేత్॥ ౧౮॥

సూర్యలోకమవాప్నోతి సుఖమక్షయ్యమశ్నుతే।

పఞ్చమ్యాం పార్వతీం విప్రానుద్దిశ్యాన్నేన భోజయేత్॥ ౧౯॥

రత్యన్తసంయోగే” ఇతి ద్వితీయా ॥ ౮--౧౨ ॥ పక్షయోరపీతి । యత్తు `శుక్లామేవ సదా గృహీ' ఇతి తద్గృహస్థోఽపి శుక్లాం శుద్ధాం కామానుపహతామితి

సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్ ।
చతుర్థ్యాం బ్రాహ్మణాన్ శుద్ధాల్లక్ష్మీముద్దిశ్య భోజయేత్ ॥ ౨౦ ॥
దారిద్ర్యం సకలం త్యక్త్వా మహాలక్ష్మీమవాప్నుయాత్ ।
తృతీయాయాం ద్విజః స్నాత్వా బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్సకృత్ ॥ ౨౧ ॥
తస్య బ్రహ్మా హరిశ్చాపి మహాదేవో వశో భవేత్ ।
ద్వితీయాయాం విశుద్ధాయాం బ్రాహ్మణాన్భోజయేన్నరః ॥ ౨౨ ॥
తస్య వాచి సదా వేదా నృత్యన్తి స్మ మహామునే ।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్ ॥ ౨౩ ॥
ప్రథమాయాం పవిత్రాయాం పరబ్రహ్మార్పణం ద్విజః ।
యో బ్రాహ్మణముఖే కుర్యాచ్ఛ్రద్ధాభక్తిసమన్వితః ॥ ౨౪ ॥
స సర్వసమతామేత్య బ్రహ్మైవైతి సనాతనమ్ ।
బ్రాహ్మణాయ ముదా దద్యాచ్ఛుక్లాం గాముత్తమాం నరః ॥ ౨౫ ॥
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సాక్షాద్బ్రహ్మ స గచ్ఛతి ।
యో దద్యాత్కన్యకాం శుద్ధాం బ్రాహ్మణాయ విభూషితామ్ ।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివలోకం స గచ్ఛతి ॥ ౨౬ ॥
యేన కేన ప్రకారేణ యం యం దేవం సమర్చయేత్ ।
తం తం దేవం సమాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా ॥ ౨౭ ॥

హి వ్యాచక్షతే। యదాహుః - ``సకామానాం గృహస్థానాం కామ్యవ్రతనిషేధనాత్” ఇతి॥ ౧౩-౨౪॥ స సర్వసమతామితి। “ సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబన్ధుషు। సాధుష్వపి చ పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే॥నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః” ఇతి గీతాసు॥ ౨౫॥ ౨౬॥ ఆత్మజ్ఞమితి హి శ్రుతిరితి। ముణ్డకోపనిషది — "యం యం లోకం మనసా సంవిభాతి విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్చ కామాన్। తం తం లోకం జాయతే తాంశ్చ కామాంస్త

యం యం కామయతే లోకం తం సముద్దిశ్య భక్తిమాన్।

ఆత్మజ్ఞం హ్యర్చయేన్నిత్యమాత్మజ్ఞమితి హి శ్రుతిః॥ ౨౮॥

కృమికీటపతఙ్గేభ్యః శ్రేష్ఠాః పశ్వాదయస్తథా।

పశ్వాదిభ్యో నరాః శ్రేష్ఠా నరేభ్యో బ్రాహ్మణాస్తథా॥ ౨౯॥

బ్రాహ్మణేభ్యోఽథ విద్వాంసో విద్వత్సు కృతబుద్ధయః।

కృతబుద్ధిషు కర్తారస్తేభ్యః సంన్యాసినో వరాః॥ ౩౦॥

తేషాం కుటీచకాః శ్రేష్ఠా బహూదకసమాశ్రితాః।

బహుదకాద్వరో హంసో హంసాత్పరమహంసకః॥ ౩౧॥

పరహంసాదపి శ్రేయానాత్మవిన్నాస్త్యతోఽధికః।

తస్మాదాత్మవిదః పూజ్యాః సర్వదా సర్వజన్తుభిః॥ ౩౨॥

బ్రహ్మవర్చసకామస్తు బ్రహ్మణం పూజయేన్నరః।

ఆరోగ్యకామ ఆదిత్యం బలకామః సమీరణమ్॥ ౩౩॥

కీర్తికామోఽనలం తద్వన్మేధాకామః సరస్వతీమ్।

జానకామో మహాదేవం సిద్ధికామో వినాయకమ్॥ ౩౪॥

భోగకామస్తు శశినం మోక్షకామస్తు శంకరమ్।

వైరాగ్యకామో విద్వాంసం పుష్టికామః శచీపతిమ్॥ ౩౫॥

స్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః ఇతి॥ ౨౮॥ తస్మాదాత్మవిదః పూజ్యా ఇతి యదుక్తం తత్ర హేతుత్వేనాఽఽత్మవిద్యాయాః సర్వతః ప్రాశస్త్యమాహ — క్రిమికీటేత్యాదినా। మనురప్యాహ — `భూతానాం ప్రాణినః శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాం బుద్ధిజీవినః। బుద్ధిమత్సు నరాః శ్రేష్ఠా నరేషు బ్రాహ్మణాస్స్మృతాః॥ బ్రాహ్మణేషు చ విద్వాంసో విద్వత్సు కృతబుద్ధయః కృతబుద్ధిషు కర్తారః కర్తృషు బ్రహ్మవాదినః॥ బ్రహ్మవిద్భ్యః పరం కించిన్న భూతం న భవిష్యతి' ॥౨౯.-౩౨॥ తిథిభేదేన దేవతాభేదాః ప్రాగుక్తాః। కామనాభేదేన తానాహ — బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యాదినా॥ ౩౩--౩౫॥ క్షీయన్తేఽస్యేతి హి

వ్రతాన్యాచరతః శ్రద్ధాభక్తిభ్యాం సంయుతః శుచిః।

క్షీయన్తే పాపకర్మాణి క్షీయన్తేఽస్యేతి హి శ్రుతిః॥ ౩౬॥

జ్యోతిష్టోమాదికం కర్మ యః కుర్యాద్విధిపూర్వకమ్।

స దేవత్వమవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా॥ ౨౭॥

యః శ్రద్ధయా యుతో నిత్యం శతరుద్రియమభ్యసేత్।

అగ్నిదాహాత్సురాపానాదకృత్యాచరణాత్తథా॥ ౨౩౮॥

ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యాయా ఇతి కైవల్యశాఖినః।

శతశాఖాగతం సాక్షాచ్ఛతరుద్రియముత్తమమ్॥ ౩౯॥

తస్మాత్తజ్జపమాత్రేణ సర్వపాపాత్ప్రముచ్యతే।

చమకం చ జపేద్విద్వాన్సర్వపాపప్రశాన్తయే॥ ౪౦॥

సహస్రశీర్షాసూక్తం చ దివసంకల్పమేవ చ।

జపేత్పఞ్చాక్షరం చైవ సతారం తారణక్షమమ్॥ ౪౧॥

త్రిసప్తకులముద్ధృత్య శివలోకే మహీయతే।

తత్ర నానావిధాన్భోగాన్భుక్త్వా కర్మపరిక్షయాత్॥ ౪౨॥

భూలోకే జాయతే పుణ్యం పాపం వా కురుతే పునః।

శ్రుతిరితి। కఠవల్లీషు హి శ్రుయతే — `భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' ఇతి॥ ౩౬- ౩౭॥ కైవలశాఖిన ఇతి। శ్రూయతే హి కైవల్యోపనిషది — "యః శతరుద్రియమధీతే సో గ్నిపూతో భవతి, సురాపానాత్పూతో భవతి, బ్రహ్మహత్యాయాః పూతో భవతి, కృత్యాకృత్యత్పూతో భవతి ఇతి। సక్షాత్ప్రత్యక్షభూతా యాః శతసంఖ్యాకా అధ్వర్యుశాఖస్తాసు సర్వాసు గతమిత్యర్థః। శతం రుద్రా దేవతా అస్యేత్యర్థే శతరుద్రాద్ఘశ్చ ఇతి ఘః। శతం సహస్రమిత్యపరిమితపర్యాయాః 'సహస్రాణి సహస్రశో యే రు అధిభూమ్యామ్' ఇతి హి శ్రుయతే॥ ౩౯॥ చమకం చేతి। వసోర్ధరి 'అగ్నవిష్ణూ సజోషాసా' ఇత్యాదికమ్॥ ౪౦॥ శివసంకల్పమ్ ' యేనేదం

యావజ్జ్ఞానోదయం తావజ్జాయతే మ్రియతేఽపి చ॥ ౪౩॥

అసుఖే సుఖమారోప్య విషయేఽజ్ఞానతో నరః।

కరోతి సకలం కర్మ తత్ఫలం చావశోఽశ్నుతే॥ ౪౪॥

అహో మాయావృతో లోకః స్వాత్మానన్దమహోదధిమ్।

విహాయ వివశః క్షుద్రే రమతే కిం వదామి తమ్॥ ౪౫॥

తస్మాన్మాయామయం భోగమసారమఖిలం నరః।

విహాయ విమలం నిత్యమాత్మానన్దం సమాశ్రయేత్॥ ౪౬॥

సర్వసంగ్రహరూపేణ సస్నేహం సమ్యగీరితమ్।

తస్మాత్త్వం సకలం త్యక్త్వా స్వాత్మానన్దే కురు శ్రమమ్॥ ౪౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

దానధర్మఫలకథనం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥ ౮॥

నవమోఽధ్యాయ॥

౯. పాపకర్మఫలనిరూపణమ్ ।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి పాపకర్మఫలం మునే।
ఖరోష్ట్రసూకరాజావిగజాశ్వమృగపక్షిణామ్॥ ౧॥

భువనం భవిష్యత్' ఇత్యాదికమ్॥ ౪౧ ॥ ౪౨॥ యావజ్జ్ఞానోదయమితి। జ్ఞానముదేతి యస్మిన్దినే తజ్జ్ఞానోదయం తద్యావదాయాతి తావదిత్యర్థః॥ ౪౩॥ అజ్ఞానత ఇత్యారోపే హేతుః॥ ౪౪- ౪౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

దానధర్మఫలకథనం నామ అష్టమోఽధ్యాయః॥ ౮॥

చణ్డాలపుల్కసత్వం చ ప్రాప్నోతి బ్రహ్మహా క్రమాత్।
దస్యూనాం విడ్భుజాం యోనిం పక్షిణాం చ తథైవ చ॥ ౨॥
కృమికీటపతఙ్గానాం సురాపః ప్రాప్నుయాద్ద్విజః।
రాక్షసానాం పిశాచానాం చోరో యాతి సహస్రశః॥ ౩॥
క్రవ్యాదదంష్ట్రిణాం యోనిం తృణాదీనాం తథైవ చ।
క్రూరకర్మరతానాం చ ప్రాప్నోతి గురుతల్పగః॥ ౪॥
బ్రాహ్మణస్య ధనం క్షేత్రమపహృత్య నరాధమః।
బ్రహ్మరాక్షసతాం యాతి శతశోఽథ సహస్రశః॥ ౫॥
ధాన్యచోరో భవేదాఖుర్జలం హృత్వా ప్లవో భవేత్।
కాంస్యం హృత్వా భవేద్ధంసః శ్వా రసం నకులో ఘృతమ్॥ ౬॥
పయః కాకో భవేన్మాంసం హృతా గృధ్రో భవేత్తథా।
చక్రవాకస్తు లవణం బకస్తైలాపహారతః॥ ౭॥
కౌశేయం తిత్తిరిః క్షౌమం హృత్వా దర్దురసంజ్ఞకః।
పత్రశాకాపహారేణ బర్హిణః స్యుర్నరాధమాః॥ ౮॥
శ్వాఽన్నం హృత్వా భవేత్పుష్పం మర్కటః స్యాత్తథైవ చ।
యానాపహరణాదుష్ట్రః పశుం హృత్వా భవేద్నజః॥ ౯॥

స్వర్గాపవర్గసాధనే విహితే ధర్మజ్ఞానే ఉపాదానాయాభిధాయ హానాయ నిషిద్ధం కర్మాభిఘాతుం ప్రతిజానీతే —అథాత ఇతి। యతో హి విహితకారిణామపి నిషిద్ధాపరిత్యాగే

నరకః। అతో విహితాభిధానానన్తరం హానాయ నిషిద్ధముచ్యత ఇత్యర్థః। బహుతరనరకోపభోగానన్తరం శేషేణ ఖరోష్ట్రాదిజన్మప్రాప్తిః॥ ౧--౫॥ ప్లవ ఇతి। ప్లవో మణ్డూకః। పచాద్యచ్॥ ౬॥ ౭॥ దర్దురో భేకః॥ ౮॥ ౯,॥ శవభక్షణకో రాజేతి। యోహి రాజా న్యాయేన ప్రజాః పరిపాలయతి స బ్రహ్మణాదనన్తరం ప్రశస్యతే। స్మర్యతే హి — 'శ్రేయాన్నృతిగ్రహో రాజ్ఞో నాన్యేభ్యో

శవభక్షణకో రాజా వైశ్య పూయాశనో భవేత్।

శ్యేనాశనో భవేచ్ఛూద్రో జలూకో రక్తపో భవేత్॥ ౧౦॥

నైతావతాఽలం విప్రేన్ద్ర పాపకర్మఫలోదయమ్।

నరకే వర్తనం చాస్తి మహాఘోరేఽతిదారుణే॥ ౧౧॥

హస్తద్వంద్వం దృఢం బద్ధ్వా తతః శృఙ్ఖలయా తథా।

క్షిప్యతే దీప్తవహ్నౌ చ బ్రహ్మాహాఽఽచన్ద్రతారకమ్॥ ౧౨॥

అతితప్తాయసైర్దణ్డైః పీడ్యతే యమకిఙ్కరైః।

ప్రాణిహింసాపరో గాఢం కల్పకోటిశతం మునే॥ ౧౩॥

తప్తతైలకటాహేషు బద్ధ్వా హస్తౌ పదద్వయమ్।

క్షిప్యతే యమదూతేన తైలచౌరో మహామునే॥ ౧౪॥

తప్తతామ్రకటాహేషు క్షిప్య మిథ్యాభిశంసినమ్।

జిహ్వాముత్పాటయన్త్యాశు బహుశో యమకిఙ్కరాః॥ ౧౫॥

తప్తతాగ్రజలం తీక్ష్ణైః పిబేత్యుక్త్వాఽఽయసాయుధైః।

ఛిద్యతే యమదూతైస్తు సురాపానరతో నరః॥ ౧౬॥

బ్రాహ్మణాదృతే` ఇతి। యస్త్వన్యాయకారీ క్రూరో రాజా స ఉచ్యతే శవభక్షణకో రాజేతి। స హి సూనిచక్రిధ్వజివేశ్యాభ్యోఽపి నికృష్టః స్మర్యత్తే — "ప్రతిగ్రహే సూనిచక్రిధ్వజివేశ్యానరాధిపాః। దుష్టా దశగుణం ప్రోక్తాః పూర్వాదేతే యథాక్రమమ్' ఇతి। తథా — "దశసూనిసమశ్చక్రీ దశచక్రిసమో ధ్వజీ। దశధ్వజిసమా వేశ్యా దశవేశ్యాసమో నృపః" ఇతి। ఏవం వేశ్యాశూద్రయోరప్తే నికృష్టయోరిహాభిధానమ్। న్యాయవర్తీ తు శూద్రః సాధుః స్త్రియః సాధురిత్యాదిదర్శనం విద్యతే। వైశ్యోఽపి న్యాయవర్తీ తులాధారస్తీర్థంసేవినో జాజలిబ్రాహ్మణాదుత్కృష్టః స్మర్యతే। తస్య హి జాజలి ప్రత్యేతద్వాక్యమ్ — "జాజలే తీర్థమాత్మైవ మాస్మ దేశాతిథిర్భవ" ఇతి॥ ౧౦॥ పాపకర్మణః ఫలముదేతి యస్మిన్వర్తనే తదిత్యర్థః। అధికరణే ఏరచ్। తద్వర్తనమేతావతా నాలమిత్యన్వయః॥ ౧౧--౧౪॥ మిథ్యాభిశంసి-

ఛిత్త్వా ఛిత్త్వా పునర్దగ్ధ్వా పిణ్డీకృత్య పునస్తథా।

క్షిప్యతే పూయపూర్ణేఽస్మిన్కటాహే గురుతల్పగః॥ ౧౭॥

మాతరం పితరం జ్యేష్ఠం గురుమధ్యాత్మవేదినమ్।

మహాదేవం తథా వేదం విష్ణుం బ్రహ్మణమేవ చ॥ ౧౮॥

ఆదిత్యం చన్ద్రమగ్నిం చ వాయుం నిన్దన్తి యే నరాః।

కల్పకోటిశతం దివ్యం పచ్యన్తే నరకాలయే॥ ౧౯॥

యతిహస్తే జలం చాన్నం న దత్తం యైర్నరాధమైః।

ఇక్షువత్సంప్రపీడ్యన్తే ముద్గరైర్మునిసత్తమ॥ ౨౦॥

పాదే చాఽఽస్యే తథా పార్శ్వే నాభౌ శిశ్నే గుదేఽక్షిణి।

నిఖన్యన్తే మహాతప్తైః శంకుభిశ్చార్థహారిణః॥ ౨౧॥

అయసా నిర్మితాం కాన్తాం సుతప్తాం ఝర్ఝరీకృతామ్।

గాఢమాలిఙ్గ్యతే మర్త్యః పరదారపరిగ్రహః॥ ౨౨॥

దుశ్చారిణ్యః స్త్రియశ్చాపి సుతప్తం పురుషం తథా।

శ్రౌతస్మార్తవిహీనా యే నిషిద్ధాచరణే రతాః॥ ౨౩॥

పచ్యన్తే నరకే తీవ్రే కల్పకోటిశతం సదా।

యే శివాయతనారామవాపీకూపమఠాదికమ్॥ ౨౪॥
ఉపద్రవన్తి పాపిష్ఠా నృపాస్తత్ర రమన్తి చ।
వ్యాయామోద్వర్తనాభ్యఙ్గస్నానపానాన్నభోజనమ్॥ ౨౫॥
క్రీడనం మైథునం ద్యూతమాచరన్తి మదోద్ధతాః।
తే చ తద్వివిధైర్ఘోరైరిక్షుయన్త్రాదిపీడనైః॥ ౨౬॥
నిరయాగ్నిషు పచ్యన్తే యావచ్చన్ద్రదివాకరమ్॥

నమితి। అవిద్యమానం దోషమారోపయన్తమ్॥ ౧౫--౨౫॥ ఆచరన్తి ప్రకృతే

వేదమార్గరతాచార్యనిన్దాం శృణ్వన్తి యే నరాః॥ ౨౭॥
ద్రుతతామ్రాదిభిస్తేషాం కర్ణ ఆపూర్యతేఽనఘ॥ ౨౮॥
ఘోరాఖ్యే నరకే కేచిత్పచ్యన్తే పాపకర్మతః।
సుఘోరాఖ్యే తథా కేచిదతిఘోరే చ కేచన।
మహాఘోరాభిధే కేచిద్ఘోరరూపే చ కేచన॥ ౨౯॥
కరాలాఖ్యే తథా కేచిత్తథా కేచిద్భయానకే॥
కాలరాత్రౌ మహాపాపాస్తథా కేచిద్భయోత్కటే॥ ౩౦॥
కేచిచ్చణ్డాభిధే కేచిన్మహాచణ్డాభిధే సదా।
చణ్డకోలాహలే కేచిత్ప్రచణ్డాయాం చ కేచన॥ ౩౧॥
తథా పద్మాభిధాయాం చ పద్మావత్యాం చ కేచన।
తథా కేచన భీమాయాం కేచిద్భీషణసంజ్ఞితే॥ ౩౨॥
కరాలే తు తథా కేచిద్వికరాలే చ కేచన।

వజ్రే త్రికోణసంజ్ఞే చ పద్మకోణే చ కేచన॥ ౩౩॥

సుదీర్ఘే వర్తులాఖ్యే చ సప్తభౌమే చ కేచన।

అష్టభౌమే చ దీప్తే చ రౌరవే చైవ కేచన॥౩౪॥

కేచిదన్యేషు పాపిష్ఠాః పచ్యన్తే వివశా భృశమ్।

అహో కష్టం మహాప్రాజ్ఞ పాపకర్మ ఫలోదయమ్॥ ౩౫॥

దేవాలయాదౌ॥౨౬॥ నిరయా నరకా ఏవాగ్నయస్తేషు॥౨౭॥౨౮॥ ఘోరసుఘోరాదయో నరకవిశేషాః॥౨౯॥ ౩౪॥ పాపకర్మణాం ఫలముదేతి యస్మిన్నరకజాతే తత్పాపకర్మఫలోదయమ్॥౩౫॥ ఇహ జన్మని జన్మాన్తరేషు చ కృతస్య పాపరాశేరుపశమోపాయస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ప్రతిమ్వికప్రాయశ్చిత్తకరణాసంభవాత్సకలపాపానిర్హరణస్య సుకరమేకముపాయమాహ — ఏవం పాపేతి॥ “పరోక్షమత్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకమ్॥ బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్స్నం దహతి

ఏవం పాపఫలం జ్ఞాత్వా మునే జ్ఞానరతో భవ।

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే మునే॥ ౩౬॥

అహో జ్ఞానం పరిత్యజ్య మాయయా పరిమోహితాః।

నరకేషు హి పచ్యన్తే స్వప్నకల్పేషు దుఃఖితాః॥ ౩౭॥

ఏవం పాపఫలం భుక్త్వా మహాదేవప్రసాదతః।

పశ్చాద్భూమౌ విజాయన్తే మానుష్యే కర్మసామ్యతః॥ ౩౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

పాపకర్మఫలనిరూపణం నామ నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

దశమోఽధ్యాయః ॥

౧౦. పిణ్డోత్పత్తికథనమ్ ।

ఈశ్వర ఉవాచ —

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి దేహోత్పత్తిం మహామునే ।
శృణు వైరాగ్యసిద్ధ్యర్థమాత్మశుద్ధ్యర్థమేవ చ ॥ ౧ ॥

వహ్నివత్ ॥ అపరోక్షాత్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకమ్ ॥ సంసారకారణాజ్ఞానతమసశ్చణ్డభాస్కరః" । ఇతి వక్ష్యతి ॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥ మానుష్యే మనుష్యలోకే । కర్మసామ్యతః పుణ్యపాపకర్మణోరుభయోరపి యుగపత్పరిపాకే । 'సమాభ్యాం పుణ్యపాపాభ్యాం మానుష్యం ప్రాప్నుయాన్నరః' ఇత్యగ్రే వక్ష్యతి ॥ ౩౮ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

పాపకర్మఫలనిరూపణం నామ నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

ఏవముత్తమాధికారిణాం వేదాన్తవాక్యశ్రవణమధమాధికారిణాం చ కర్మాణి జ్ఞానసాధనమభిధాయ కర్మభిః ప్రక్షీణప్రతిబన్ధకదురితానామపి రజసా విక్షిప్తచేతసాం సహసా మనస ఐకాగ్ర్యాసంభవాత్తదర్థం నాడీశుద్ధిపురఃసరమష్టాఙ్గయోగం వక్తుం

పుణ్యైర్దేవత్వమాప్నోతి పాపైః స్థావరతామియాత్।

సమాభ్యాం పుణ్యపాపాభ్యాం మానుష్యం ప్రాప్నుయాన్నరః॥ ౨॥

తత్రాఽఽహుత్యా రవిర్నిత్యం వర్ధతే మునిసత్తమ।

సూర్యాద్వృష్టిర్విజాయేత వృష్టేరోషధయః క్రమాత్॥ ౩॥

ఓషధిభ్యోఽన్నమన్నం చ నిత్యం భుఙ్క్తే చ మానవః।

పఞ్చభూతాత్మకం భుక్తం కిట్టసారాత్మనా ద్విధా॥౪॥

పునర్ద్విధా భవేత్సారః స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః।

కిట్టమూత్రపురీషాస్థిమేదస్నాయ్వాత్మనా భవేత్॥ ౫॥

పురీషమూత్రే విసృజేదనిలః క్రమశో మునే।

సారయోః స్థూలభాగస్య పఞ్చభూతాంశకైః క్రమాత్॥ ౬॥

ప్రథమం పిణ్డోత్పత్తిమాహ — అథాత ఇతి। యత ఉక్తపాపకర్మఫలజ్ఞానవద్దేహోత్పత్తిజ్ఞానమపి వైరాగ్యోపయోగి, అతస్తదనన్తరమిత్యర్థః। దేహోత్పత్తిక్రమకథనే హి గర్భక్లేశవర్ణనాద్వైరాగ్యం జాయతే। అత ఏవ చ యోగసాధనప్రవృత్తిద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానమపి సిధ్యతీత్యర్థః॥ ౧॥ పుణ్యైర్దేవత్వమితి। 'పుణ్యేన పుణ్యం లోకం జయతి పాపేన పాపముభాభ్యామేవ మనుష్యలోకమ్' ఇతి శ్రుతేః॥ ౨॥ తత్రాఽఽహుత్యేతి। యదాహుః — "అగ్నౌ ప్రాస్తాఽఽహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః" ఇతి॥ ౩॥ పఞ్చభూతాత్మకం భుక్తమితి।

శ్రూయతే హి — 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే। తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమస్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠస్తన్మనః। ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్తే। తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహిత, యోఽణిష్ఠః స ప్రాణః। తేజోఽశిత త్రేధా విధీయతే। తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమః స మజ్జా, యోఽణిష్ఠః స వాగితి। అత్ర చ భుక్తానాం స్థూలాదీనామన్నాదీనాం మనఆదికం ప్రత్యుపచయమాత్ర హేతుత్వమ్। ఉపాదానత్వం తు సూక్ష్మభూతానామేవేతి గతఖణ్డే ఏకాదశాధ్యాయే 'హిరణ్యగర్భం వక్ష్యామి' ఇత్యత్రోక్తమ్॥ ౪॥ ౫॥ క్రమాదితి। సమనన్తరవక్ష్యమాణావకాశదానాదిక్రమేణేత్యర్థః॥ ౬॥ తమేవ

వర్ధన్తే ధాతవః సర్వే తేషాం మధ్యే మహామునే।

ఆకాశాద్ధాతవః సర్వే వర్ధన్తే వాయునా బలమ్॥ ౭॥

అగ్నినా వర్ధతే మజ్జా లోహితం వర్ధతే జలాత్।

భువా మాంసస్య వృద్ధిః స్యాదిత్థం ధాతువివర్ధనమ్॥ ౮॥ `

అవశిష్టో రసాంశశ్చ ద్విధా సత్త్వగుణేన చ।

రాజసేన గుణేనాపి భవేత్సత్త్వం తపోధన॥ ౯॥

తయోః సత్త్వప్రధానస్య భూమిభాగాన్మహామునే।

ఘ్రాణేన్ద్రియస్యాపానస్య వర్ధకశ్చ సదా భవేత్॥౧౦॥

ఉపస్థస్యాపి విప్రేన్ద్రా జిహ్వాయాశ్చ జలాంశకః।

అగ్నిర్వాక్చక్షుషోశ్చర్మహస్తయోరానిలస్తథా॥ ౧౧॥

ఆకాశో వర్ధకః పాదశ్రోత్రయోర్మునిసత్తమ।

సర్వాంశో వర్ధకశ్చాన్తఃకరణప్రాణసంజ్ఞయోః॥ ౧౨॥

క్రమమాహ — ఆకాశాద్ధాతవ ఇతి। అవకాశదానద్వారా ఆకాశస్య వృద్ధిహేతుతా। వ్యూహనద్వారా వాయోః। పాకద్వారా ఆగ్నేః। క్లేదనద్వారా జలస్య। ఘనీభావద్వారా భువ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥ ౭॥ ౮॥ అవశిష్టః సారయోః సూక్ష్మః। ద్విధేతి। సత్త్వరజోభేదేన॥౯॥ తత్ర సాత్త్వికస్య సారస్య పఞ్చభూతాత్మకస్య యః పృథివ్యంశః స ప్రాణాపానయోర్వర్ధకః। ఏవమబాద్యంశా అపి చత్వారశ్చతుర్ణాం జ్ఞానకర్మేన్ద్రియయుగ్మానామిత్యర్థః॥ ౧౦॥ ౧౧॥ సర్వాంశో వర్ధక ఇతి। పృథివ్యాద్యంశపఞ్చకం సాత్త్వికం మనః ప్రాణవాయ్వోరుపష్టమ్భకమ్। విశేషేణ తు పృథివ్యబంశౌ మనః ప్రాణయోః పాఞ్చభౌతికయోరప్యన్నప్రాణయోర్విశేషేణోపచయహేతుత్వాదేవ 'అన్నమయం హి సౌమ్య మనః। ఆపోమయః ప్రాణః' ఇతి శ్రుతిః, ఇతి గతఖణ్డే కథితమ్। నను జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం మనశ్చ ప్రత్యేవ శక్తిద్వారా సత్త్వస్య హేతుత్వమ్। కర్మేన్ద్రియపఞ్చకం ప్రాణం చ ప్రతి తు శక్తిద్వారా రజస ఇతి ప్రాగుక్తమ్। ఇహ తు మనఃప్రాణౌ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియదశకం చ ప్రతి సత్త్వస్య కారణతా కథముచ్యత ఇతి। సత్యమ్। సూక్ష్మ-

విశేషేణ మహీభాగో వర్ధకో మనసో భవేత్।

తోయం ప్రాణస్య వహ్న్యంశో వదనస్య విశేషతః॥ ౧౩॥

వాయ్వంశః పాణిమూలస్య పాదమూలస్య చామ్బరమ్।

తథా రజోగుణగ్రస్తో రసాంశః కాలకర్మతః॥ ౧౪॥

భవేద్రక్తం మహాప్రాజ్ఞ రక్తాన్మాంసం భవేత్పునః

మాంసాన్మేదస్తతః స్నాయుస్తస్మాదస్థి సముద్గతమ్॥ ౧౫॥

తతో మజ్జోద్భవస్తస్మాద్బలం పశ్చాత్సముద్గతమ్।

బలాచ్ఛోణితసంయుక్తాత్ప్రజా కాలవిపాకతః॥ ౧౬॥

ఋతుకాలే యదా శుక్రం నిర్దోషం యోనిసంగతమ్।

భూతగతయోః సత్త్వరజసోర్మనఃప్రాణౌ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి చ ప్రతి విభాగేనోపాదానత్వం తత్రోక్తమ్। ఇహ తు స్థూలభూతసారతరాంశగతస్య సత్త్వస్యావిభాగేనోపష్టమ్భకత్వముచ్యత ఇతి కో విరోధః॥ ౧౨॥ నను తేజోవాయ్వాకాశానాం మనః ప్రాణావపి ప్రతి కారణత్వే తేజోమయీ వాగిత్యాది వాగాదిమాత్రకారణత్వవ్యవహారః కథమిత్యాశఙ్క్య తదపి విశేషాభిప్రాయమిత్యాహ — వహ్న్యంశో వదనస్యేత్యాది।౧౩॥ సాత్త్వికరసభాగస్యేన్ద్రియమనఃప్రాణోపష్టమ్భకతామభిధాయ రాజసరసభాగస్య రక్తాదిక్రమేణ ధాతూత్పాదకతామాహ — తథా రజోగుణగ్రస్త ఇతి॥ ౧౪॥ ఇన్ద్రియాణాం సర్గాదావేవోత్పన్నత్వాత్తాని ప్రత్యుపష్టమ్భకత్వమాత్రమత్రోక్తమ్। ధాతూనాం తు ప్రతిశరీరమిదానీమేవోత్పత్తేస్తాన్ప్రత్యుత్పాదకత్వామితి విభాగః। 'త్వగసృఙ్మాంసమేదోస్థిమజ్జాశుక్రాణి ధాతవః' ఇతి త్వగాదయః శుక్రాన్తాః సప్త ధాతవః కథ్యన్తే। తత్రాఽఽద్యాః షట్కోశత్వేనోచ్యన్తే। మజ్జాస్థిస్నాయవః శుక్రాద్రాక్తాత్త్వఙ్మాంసశోణితానీతి షాట్కౌశిక నామ దేహో భవతి। ఇహ త్వన్నరసాదేవ పచ్యమానాత్కిదసారాత్మనా త్వగ్రసయోరుత్పత్తిరోతి కిట్టభూతాం త్వచమనాదృత్య రస ఏవ రక్తం భవతీతి తదారభ్య మేదసశ్చరమావస్థా స్నాయుపదేన పృథగ్ధాత్వాత్మనా కోశాత్మనా చ స్వీకృత్య కోశగతషట్సంఖ్యా ధాతుగతసప్తసంఖ్యా చోతి ద్రష్టవ్యమ్॥౧౫॥ బలమితి। శుక్రమ్। బలాచ్ఛోణితసంయుక్తాదితి। మాతృబీజసహితాత్పితృబీ-

కదాచిన్మారుతేనైవ స్త్రీరక్తేనైకతామియాత్॥ ౧౭॥

శుక్లశోణితసంయుక్తం కలలం బుద్బుదం తథా।

పిణ్డం భవేద్ధృఢం తద్వచ్ఛిరః పశ్చాత్పదద్వయమ్॥ ౧౮॥

తథా పార్శ్వం భవేత్ పశ్చాత్తథా గుల్ఫాదికం తథా।

తథాఽఙ్గుల్యః కటీ కుక్షిస్తద్వత్పృష్ఠాస్థిసంధయః।

చక్షుషీ నాసికా శ్రోత్రే పశ్చాజ్జీవప్రకాశనమ్॥ ౧౯॥

అఙ్గప్రత్యఙ్గసంపూర్ణం భవేత్తత్క్రమశో మునే।

ఏకాహాత్సప్తరాత్రేణ తథా పఞ్చదశేన చ॥ ౨౦॥

ఏకద్విత్రిక్రమేణైవ మాసానాం తద్వివర్ధతే।

ఇత్థం పరిణతో గర్భః పూర్వకర్మవశాన్మునే॥ ౨౧॥

మహద్దుఃఖమవాప్నోతి రౌరవే నరకే యథా।

జాత్। కాలవిపాకత ఇతి। స కలలాదిపరిణామక్రమేణ ॥౧౬॥ తదాహ — ఋతుకాల ఇత్యాదినా। నిర్దోషమితి। ధాతుషు నిత్యం స్థితానామపి వాతపిత్తశ్లేష్మణాం ప్రతికూలత్వే సత్యేవ దోషత్వమ్। అనుకూలత్వే తు గుణత్వమేవ। యదుక్తమ్ — 'కాలేన జన్తుర్భవతి దోషాస్త్వనుగుణా యది' ఇతి। మారుతేనేతి। తదుక్తమాగమే — 'స్వస్థానతశ్చ్యుతాచ్ఛుక్రాద్బిన్దుమాదాయ మారుతః। గర్భాశయ ప్రాపయతి యదా తుల్యం తదా పరః॥ ఆర్తవాత్మసమం బీజమాదాయాస్యాశ్చ మూలతః। యదా గర్భాశయం నేష్యత్యదః సంమిశ్రయేన్మరుత్` ఇతి॥ ౧౭-- ౧౯॥ ఉక్తకలలాదిపరిణామస్య కాలపరిమాణమాహ — ఏకాహాత్సప్తరాత్రేణేత్యాది। తదుక్తం గర్భోపనిషది — ఏకరాత్రోషితం కలలం భవతి, సప్తరాత్రోషితం బుద్బుదం భవతి, అర్ధమాస్తాభ్యన్తరేణ పిణ్డో భవతి, మాసాభ్యన్తరేణ కఠినో భవతి, మాసద్వయేన శిరః కురుతే, మాసత్రయేణ పాదప్రదేశో భవతి। అథ చతుర్థే మాసేఽఙ్గులిజఠరకటిప్రదేశో భవతి, పఞ్చమే మాసే పృష్ఠవంశో భవతి, షణ్మాసే నాసాక్షిశ్రోత్రాణి భవన్తి, సప్తమే మాసే జీవేన సంయుక్తో భవతి, అష్టమే మాసే సర్వసంపూర్ణో భవతి'॥౨౦॥౨౧॥

తాం పీడాం చ విజానాతి తదా జాతిస్మరో భవేత్॥౨౨॥

నానాయోనిసహస్రాణి పురా ప్రాప్తని వై మయా।

ఆహారా వివిధా భుక్తాః పీతాశ్చ వివిధాః స్తనాః॥౨౩॥

జాతశ్చైవ మృతశ్చైవ జన్మచైవ పునః పునః।

అహో దుఃఖోదధౌ మగ్నో పశ్యామి ప్రతిక్రియామ్।

యది యోన్యాః ప్రముఞ్చామి తం ప్రపద్యే మహేశ్వరమ్॥ ౨౪॥

అధ్యేష్యామి సదా వేదాన్సాఙ్గాఞ్శుశ్రూషయా గురోః।

నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ శ్రద్ధయైవ కరోమ్యహమ్॥ ౨౫॥

కృతదారః పునర్యజ్ఞాన్కరోమ్యాత్మవిశుద్ధయే।

యజ్ఞైర్దగ్ధమలో భూత్వా జ్ఞాత్వా సంసారహేయతామ్॥ ౨౬॥

వైరాగ్యాతిశయేనైవ మోక్షకామనయా పునః॥

నిరస్య సర్వకర్మాణి శాన్తో భూత్వా జితేన్ద్రియః॥౨౭॥

విరజానలంజ భస్మ గృహీత్వా చాగ్నిహోత్రజమ్।

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైః షడ్భిరాథర్వణైః క్రమాత్ ॥౨౮॥

విమృజ్యాఙ్గాని మూర్ధాదిచరణాన్తాని సాదరమ్। `

సముద్ధూల్య సదాఽఽచార్యం ప్రణిపత్యాఽఽత్మవిద్యయా॥ ౨౯॥

జాతిస్మర ఇతి। కారణకర్మపరిజ్ఞానేన దుఃఖాభివృద్ధయే తాన్యేవం కర్మాణి పూర్వజన్మాన్తరాణ్యపి స్మారయన్తీత్యర్థః। శ్రూయతే హి తత్రైవ — 'నవమే మాసి సర్వలక్షణసంపూర్ణో భవతి, పూర్వజాతీః స్మరతి, కృతాకృతం చ కర్మ భవతి, శుభాశుభం చ కర్మ విన్దతి' ఇతి॥ ౨౭॥ గర్భోపనిషదర్థం సంగృహ్ణాతి —నానాయోనీత్యాది । ఇత్థం హి శ్రూయతే — 'నానాయోనిసహస్రాణి దృష్ట్వాశ్చైవ తతో మయా। ఆహారావివిధా భుక్తాః పీతాశ్చ వివిధాః స్తనాః॥ జాతశ్చైవ మృతశ్చైవ జన్మ చైవ పునః పునః। అహో దుఃఖోదధౌ మగ్నో న పశ్యామి ప్రతిక్రియామ్ । యది యోన్యాః ప్రముచ్యేఽహం సాంఖ్యం

సంసారసాగరం ఘోరం లఙ్ఘయామ్యహమాత్మనః।

ఇత్థం గర్భగతః స్మృత్వా యోనియన్త్రప్రపీడనాత్॥ ౩౦॥

జాయతే వాయునా యాతి విస్మృతిం వైష్ణవేన చ।

అజ్ఞానే సతి రాగాద్యా ధర్మాధర్మౌ చ తద్వశాత్॥ ౩౧॥

ధర్మాధర్మవశాత్పుంసాం శరీరముపజాయతే।

జ్ఞానేనైవ నివృత్తిః స్యాదజ్ఞానస్య న కర్మణా॥ ౩౨॥

యద్యాత్మా మలినః కర్తా భోక్తా చ స్యాత్స్వభావతః।

నాస్తి తస్య వినిర్మోక్షః సంసారాజ్జన్మకోటిభిః ॥౩౩॥

అత్మాఽయం కేవలః స్వచ్ఛః శాన్తః సూక్ష్మః సనాతనః।

అస్తి సర్వాన్తరః సాక్షీ చిన్మాత్రసుఖవిగ్రహః॥ ౩౪॥

అయం స భగవానీశః స్వయంజ్యోతిః సనాతనః।

అస్మాద్ధి జాయతే విశ్వమత్రైవ ప్రవిలీయతే॥ ౩౫॥

అయం బ్రహ్మ శివో విష్ణురయమిన్ద్రః ప్రజాపతిః।

అయం వాయురయం చాగ్నిరయం సర్వాశ్చ దేవతాః॥ ౩౬॥

య ఏవంభూతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే।

————యోగం సమాశ్రయే। అశుభక్షయకర్తారం ఫలముక్తిప్రదాయినమ్। యది యోన్యాః ప్రముచ్యేఽహం తం ప్రపద్యే మహేశ్వరమ్' ఇత్యాది॥౨౩—౨౯॥ ఇత్థం గర్భగత ఇతి। తదాహ సైవోపనిషత్—'యోనిద్వారేణ సంప్రాప్తే యన్త్రేణాఽఽపీడ్యమానో మహతా దుఃఖేన జాతమాత్రస్తు వైష్ణవేన వాయునా సంస్పృశతి తదా న స్మరతి' ఇతి॥౩౦-౩౨॥ యద్యాత్మా మలిన ఇతి। మలినసత్త్వప్రధానమాయోపాధికత్వమాత్మనో మాలిన్యం తన్నిబన్ధనశ్చ భోగ ఇతి ప్రాగుక్తం తద్యది స్వాభావికం స్యాత్తదా న ముక్తిరిత్యర్థః॥౩౩॥ కథం తర్హి వినిర్మోక్షస్తత్రాఽఽహ—ఆత్మాఽయం కేవల ఇతి। అనేన శోధితస్త్వంపదార్థో దర్శితః॥౩౪॥ తస్య తత్పదార్థతాదాత్మ్యరూపం మహావాక్యార్థమాహ—అయం స భగవానితి॥ ౩౫॥ అయం బ్రహ్మేతి। శ్రుయతే హి 'స బ్రహ్మ శివః స

కిం తేన న కృతం పాపం చౌరేణాఽఽత్మాపహారిణా॥ ౩౭॥

బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్య లోకేఽస్మిన్నమూకోఽబధిరో భవేత్।

నాపక్రామతి సంసారాత్స ఖలు బ్రహ్మహా భవేత్ ॥ ౩౮॥

ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః।

కిమిచ్ఛన్కస్య కామాయ శరీరమను సంజ్వరేత్॥ ౩౯ ॥

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి దృష్టే హ్యాత్మని సువ్రత॥ ౪౦ ॥

యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ।

జ్ఞాత్వాఽఽత్మానం పరానన్దం న బిభేతి కుతశ్చన॥ ౪౧॥

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన శ్రద్ధయా గురుభక్తితః।

ఉత్సృజ్య ప్రాకృతం భావం శివోఽహమితి భావయేత్॥౪౨॥

ఏతద్ధి జన్మసాఫల్యం బ్రాహ్మణానాం విశేషతః।

ప్రాప్యైతత్కృతకృత్యో హి ద్విజో భవతి నాన్యథా॥ ౪౩॥

సర్వవేదాన్తసర్వస్వం మయా ప్రోక్తం బృహస్పతే।

————హరిః సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమః స్వరాట్' ఇతి॥౩౬॥౩౭॥ సత్యపి వేదాన్తశ్రవణసామర్థ్యే శ్రవణమకుర్వతో దోషమాహ—బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్యేతి। అమూకః శాస్త్రాణ్యధ్యేతుం శక్తః। అబధిరః శ్రోతుం క్షమః। ఇత్థం జ్ఞానసామగ్రీసద్భావేఽపి, ఆలస్యాదినా సచ్చిదానన్దైకరసమాత్మానమజానానః పునః పునః సంసారే పాతయతి యః స బ్రహ్మఘాతక ఇత్యర్థః॥౩౮॥ అవిదుషః సంసారప్రాప్త్యాఽఽత్మఘాతకతాముక్త్వా విదుషస్తద్విరహమాహ— ఆత్మానం చేదితి॥౩౯॥ జ్ఞానినస్తాపహేతుశరీరేన్ద్రియాదిసంబన్ధవిరహే కారణమాహ— భిద్యతఇతి ॥౪౦॥ కుతశ్చనేతి। విహితాకరణాదవిహితకరణద్వేత్యర్థః। శ్రూయతే హి—'ఏతం హ వావ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవమ్' ఇతి ॥౪౧-౪౩॥' శ్రద్ధయైవేతి। శ్రద్ధా హి సమాధిలాభద్వారా పురుషార్థసా

శ్రద్ధయైవ విజానీహి శ్రద్ధా సర్వత్ర కారణమ్॥ ౪౪॥

సూత ఉవాచ—

ఇతి శ్రుత్వా మునిశ్రేష్ఠౌ గిరాం నాథః సమాహితః।

స్తోతుమారభతే భక్త్యా దేవదేవం త్రియమ్బకమ్॥ ౪౫॥

బృహస్పతిరువాచ—

నమః శివాయ సోమాయ సపుత్రాయ త్రిశూలినే।
ప్రధానపురుషేశాయ సృష్టిస్థిత్యన్తహేతవే॥ ౪౬॥
సర్వజ్ఞాయ వరేణ్యాయ శంకరాయాఽఽర్తిహారిణే।
నమో వేదాన్తవేద్యాయ చిన్మాత్రాయ మహాత్మనే॥ ౪౭॥
దేవదేవాయ దేవాయ నమో విశ్వేశ్వరాయ చ।
ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్॥ ౪౮॥
ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపం నమామ్యహమ్।
విశ్వం విశ్వాధికం రుద్రం విశ్వమూర్తిం వృషధ్వజమ్॥ ౪౯॥
నమామి సత్యవిజ్ఞానం హృదయాకాశమధ్యగమ్।
చన్ద్రః సూర్యస్తథేన్ద్రశ్చ వహ్నిశ్చ యమసంజ్ఞితః॥ ౫౦॥
నిర్ఋతిర్వరణో వాయుర్ధనదో రుద్రసంజ్ఞితః।
స్థూలా మూర్తిర్మహేశస్య తయా వ్యాప్తమిదం జగత్॥ ౫౧॥
యస్య ప్రసాదలేశేన దేవా దేవత్వమాగతాః।
తం నమామి మహేశానం సర్వజ్ఞమపరాజితమ్॥ ౫౨॥
నమో దిగ్వాససే తుభ్యమమ్బికాపతయే నమః।
ఉమాయాః పతయే తుభ్యమీశానాయ నమో నమః॥ ౫౩॥

————ధనముక్తా పాతఞ్జలే ‘శ్రద్ధావీర్యస్మృతిసమాధిప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్’ ఇతి॥౪౪-౫౩॥

నమో నమో నమస్తుభ్యం పునర్భూయో నమో నమః।
ఓంకారాన్తాయ సూక్ష్మాయ మాయాతీతాయ తే నమః॥ ౫౪॥

నమో నమః కారణకారణాయ తే
నమో నమో మఙ్గలమఙ్గలాత్మనే।
నమో నమో వేదవిదాం మనీషిణా-
ముపాసనీయాయ నమో నమో నమః॥ ౫౫॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

పిణ్డోత్పత్తికథనం నామ దశమోఽధ్యాయః॥ ౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః॥

౧౧. నాడీచక్రనిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి నాడీచక్రమనుత్తమమ్।
శ్రద్ధయా గురుభక్త్యా చ విద్ధి వాచస్పతేఽధునా॥ ౧॥
శరీరం తావదేవ స్యాత్షణ్ణవత్యఙ్గులాత్మకమ్।
మనుష్యాణాం మునిశ్రేష్ఠ స్వాఙ్గులీభిరితి శ్రుతిః॥ ౨॥

——ఓంకారాన్తాయేతి। ఓంకారస్య హ్యన్తో నాదస్తత్ప్రతిపాద్యతయా నిష్కలః శివోఽపి తథోచ్యతే॥౫౪॥౫౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే పిణ్డోత్పత్తి-

కథనం నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

యతః శరీరసంస్థానజ్ఞానాధీనం నాడీజ్ఞానం తదధీనం చ తచ్ఛోధనవిజ్ఞానమతః శరీరోత్పత్తికథనానన్తరం నాడీచక్రాభిధానం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ షణ్ణవత్యఙ్గులేతి। అత్రాఙ్గులీశబ్దేన స్వశరీరాయామస్య షణ్ణవతి-

దేహమధ్యే శిఖిస్థానం తప్తజామ్బూనదప్రభమ్।

త్రికోణం మనుజానాం తు సత్యముక్తం బృహస్పతే॥ ३॥

గుదాత్తు ద్వ్యఙ్గులాదూర్ధ్వం మేఢ్రాత్తు ద్వ్యఙ్గులాదధః।

దేహమధ్యం విజానీహి మనుష్యాణాం బృహస్పతే॥ ౪॥

కన్దస్థానం మునిశ్రేష్ఠ మూలాధారాన్నవాఙ్గులమ్।

చతురఙ్గులమాయామవిస్తరం మునిసత్తమ॥ ౫॥

కుక్కుటాణ్డవదాకారం భూషితం చ త్వగాదిభిః।

తన్మధ్యం నాభిరిత్యుక్తం మునే వేదాన్తవేదిభిః॥ ౬॥

కన్దమధ్యే స్థితా నాడీ సుషుమ్నేతి ప్రకీర్తితా।

తిష్ఠన్తి పరితస్తస్యా నాడయో మునిసత్తమ॥ ౭॥

ద్విసప్తతిసహస్రాణి తాసాం ముఖ్యాశ్చతుర్దశ।

సుషుమ్నా పిఙ్గలా తద్వదిడా చైవ సరస్వతీ ॥ ౮ ॥

పూషా చ వారుణీ చైవ హస్తిజిహ్వా యశస్వినీ।

అలమ్బుసా కుహూశ్చైబ విశ్వోదారా పయస్వినీ ॥ ౯ ॥

శఙ్ఖినీ చైవ గాన్ధారీ ఇతి ముఖ్యాశ్చతుర్దశ।

ఆసాం ముఖ్యతమాస్తిస్రస్తిసృష్వేకా పరా మునే ॥ ౧౦ ॥

————తమాంశోఽభిధీయతే ॥ ౨ ॥
తాదృశానామంశానామప్యష్టచత్వారింశత్తమమధస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిత్యజ్య మధ్యే మూలాధారస్తమాహ—దేహమధ్య ఇతి। శిఖిస్థానమగ్నిస్థానమ్। తదాహురాగమికాః—"షణ్ణవత్యంగులోత్సేధో దేహః స్వాఙ్గులిమానతః ॥ పాయ్వన్తద్వ్యఙ్గులాదూర్ధ్వం లిఙ్గాచ్చ ద్వ్యఙ్గులాదధః ॥ మధ్యమేకాఙ్గులం యచ్చ దేహమధ్యం ప్రచక్షతే" ఇతి ॥3 ॥౪ ॥
కన్దస్థానమిత్యాది। తదుక్తమన్యత్ర—"నవాఙ్గులోర్ధ్వతస్తస్మాదస్తి కన్దోఽణ్డసంనిభః। చతురఙ్గులివిస్తార ఉత్సేధేనాపి తత్సమః ॥ త్వగాస్థిభూషితః కన్దస్తన్మధ్యం నాభిరుచ్యతే" ఇతి ॥౫ ॥౬ ॥

బ్రహ్మనాడీతి సా ప్రోక్తా మునే వేదాన్తవేదిభిః।

పృష్ఠమధ్యే స్థితేనాస్థ్నా వీణాదణ్డేన సువ్రత ॥ ౧౧ ॥

సహ మస్తకపర్యన్తం సుషమ్నా సుప్రతిష్ఠితా।

నాభికన్దాదధః స్థానం కుణ్డల్యా ద్వ్యఙ్గులం మునే ॥౧౨ ॥

అష్టప్రకృతిరూపా సా కుణ్డలీ మునిసత్తమ।

యథావద్వాయుచేష్టాం చ జలాన్నాదీని నిత్యశః ॥ ౧3 ॥

పరితః కన్దపార్శ్వేషు నిరుధ్యైవ సదా స్థితా।

————

పవనస్య సుషుమ్నాప్రవేశలక్షణం యోగమగ్రే వివక్షుః సుషుమ్నాయా నాడ్యన్తరేభ్యః ప్రాధాన్యమాహ—కన్దమధ్య ఇతి॥౭-౧౦॥ బ్రహ్మనాడీతి। బ్రహ్మలోకప్రాప్తిద్వారత్వాత్। తథాచాఽఽథర్వణోపనిషది—"శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి। అమృతత్వం హ్యత్ర బ్రహ్మలోకప్రాప్తిర్మతా। "ఆభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వం హి భాష్యతే" ఇత్యాహుః। ఉక్తానాం నాడీనాం సంస్థానమభిదిధిత్సుః ప్రథమం సుషుమ్నామాహ—పృష్ఠమధ్య ఇతి॥౧౧॥ పవనో హి మూలాధారాదుత్థిత ఇడాపిఙ్గలాభ్యాం బహిరస్తమేతి। తదుక్తమ్—"దేహేఽపి మూలాధారేఽస్మిన్సముద్యతి సమీరణః। నాడీభ్యామస్తమభ్యేతి ఘ్రాణతో ద్విషడఙ్గులే" ఇతి। తత్ర మూలాధారాదుత్థితస్య వాయోః స్వసంముఖావస్థితమధ్యవర్తిసుషుమ్నాద్వారపరిత్యాగేన పార్శ్వస్థితయోరిడాపిఙ్గలయోః సచారే కారణం సుషుమ్నాద్వారస్య కుణ్డల్యా స్వఫణాగ్రేణాపిధానమభిధాతుం కుణ్డల్యాః స్థానం స్వరూపం వ్యాపారం చ క్రమేణాఽఽహ—నాభికన్దాదితి॥౧౨॥ అష్టప్రకృతీతి। "మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త" ఇత్యుక్తా అష్టౌ ప్రకృతయః। తత్ర మూలప్రకృత్యాత్మికా కుణ్డలీ తస్యాః సుషుమ్నా వేష్టనాని మహదాదిసప్తప్రకృతివికృత్యాత్మకానీత్యష్టప్రకృతిరూపతా। సా హ్యష్టధా కుణ్డలీకృతా తిష్ఠతి। యదాహుః—"కుణ్డలీ పరితస్తస్మాదష్టధా కుణ్డలీకృతా। అష్టప్రకృతిరూపా సా సుప్తసర్పసమాకృతిః" ఇతి। ఏవం స్వరూపముక్త్వా వ్యాపారమాహ—యథావదితి॥౧౩॥ మూలాధారదుత్థితస్య పవనస్య సాక్షాత్స్వసంముఖసుషుమ్నాద్వారసంచారాది యథావద్వాయుచేష్ట-

స్వముఖేన సదాఽఽవేష్ట్య బ్రహ్మరన్ధ్రముఖం మునే॥ ౧౪॥

సుషుమ్నాయా ఇడా సవ్యే దక్షిణే పిఙ్గలా స్థితా।

సరస్వతీ కుహూశ్చైవ సుషుమ్నాపార్శ్వయోః స్థితే॥ ౧౫॥

గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వా చ ఇడాయాః పూర్వపార్శ్వయోః।

పూషా యశస్వినీ చైవ పిఙ్గలాపృష్ఠపూర్వయోః॥ ౧౬॥

కుహ్వాశ్చ హస్తిజిహ్వాయా మధ్యే విశ్వోదరీ స్థితా।

యశస్విన్యా కుహోర్మధ్యే వారుణీ సుప్రతిష్ఠితా॥ ౧౭॥

పూషాయాశ్చ సరస్వత్యా మధ్యే ప్రోక్తా పయస్వినీ।

గాన్ధారాయాః సరస్వత్యా మధ్యే ప్రోక్తా చ శఙ్ఖినీ ॥౧౮॥

అలమ్బుసా స్థితా పాయుపర్యన్తం కన్దమధ్యతః।

పూర్వభాగే సుషుమ్నాయా మేఢ్రాన్తం సంస్థితా కుహూః॥ ౧౯॥

అధశ్చోర్ధ్వం స్థితా నాడీ వారుణీ సర్వగామినీ।

తామియం నిరుణద్ధి। కోష్ఠగతస్య హ్యశితపీతాదేర్మూలాధారస్థజ్వలనవ్యవధాయకత్వేన త్వరయా పాకప్రతిబన్ధో జలాన్నాదీనాం నిరోధః। స్వముఖేనేతి। ముఖేన సుషుమ్నామూలరన్ధ్రం పిధాయాష్టధాకుణ్డలీభావేన స్వగ్రీవాం పరివేష్ట్య శేషకాయం బంశాస్థిసంబన్ధముపరి నీత్వా పుచ్ఛేన బ్రహ్మరన్ధ్రం పిదధాతీత్యర్థః। తదుక్తమ్—“కన్దనాభే రధోరన్ధ్రే నిధాయ స్వఫణాం దృఢమ్। సంనిరుధ్య మరున్మార్గం పుచ్ఛేన స్వముఖం తథా॥ బ్రహ్మరన్ధ్రం చ సంవేష్ట్య పృష్ఠాస్థ్నా సహ సుస్థితా" ఇతి॥౧౪॥ ఉద్ఘాటనీయద్వారాయాః సుషుమ్నాయాః సంస్థానమభిధాయ నిరోద్ధవ్యద్వారయోరిడాపిఙ్గలయోరాహ—సుషుమ్నాయా ఇతి। సరస్వతీత్యాదినాడీస్థానసంనివే- శాభిధానస్య ప్రయోజనం ప్రమాదాత్తత్ర ప్రవిష్టస్య పవనస్య ప్రవేశమార్గేణైవాపకృష్య సుషుమ్నాయోజనమితి। సరస్వతీతి। సుషుమ్నాయాః పురతః సరస్వతీ। తదుక్తమ్—“సుషుమ్నాపూర్వభాగస్థా జిహ్వాన్తస్థా సరస్వతీ। పృష్ఠతశ్చ కుహూః” ఇతి॥౧౫-౧౮॥పూర్వభాగే సుషుమ్నాయా ఇతి। పృష్ఠత ఉత్పన్నాఽపి సుషుమ్నాయాః పూర్వభాగం సమాగత్య మేఢ్రాన్తం గతేత్యర్థః॥౧౯॥

పిఙ్గలాసంజ్ఞితా నాడీ యామ్యనాసాన్తమిష్యతే॥ ౨౦॥

ఇడా చోత్తరనాసాన్తం స్థితా వాచస్పతే తథా।

యశస్వినీ చ యామ్యస్య పాదాఙ్గుష్ఠాన్తమిష్యతే॥ ౨౧॥

పూషా యామ్యాక్షిపర్యన్తం పిఙ్గలాయాస్తు పృష్ఠతః।

పయస్వినీ తథా యామ్యకర్ణాన్తం ప్రోచ్యతే బుధైః॥ ౨౨॥

సరస్వతీ తథా చోర్ధ్వమాజిహ్వాయాః స్థితా మునే।

హస్తిజిహ్వా తథా సవ్యపాదాఙ్గుష్ఠాన్తమిష్యతే॥ ౨౩॥

శఙ్ఖినీ నామ యా నాడీ సవ్యకర్ణాన్తముచ్యతే।

గాన్ధారీ సవ్యనేత్రాన్తా ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః॥ ౨౪॥

విశ్వోదరాభిధా నాడీ తుణ్డమధ్యే వ్యవస్థితా

ప్రాణోఽపానస్తథా వ్యానః సమానోదాన ఏవ చ॥ ౨౫॥

నాగః కూర్మశ్చ కృకరో దేవదత్తో ధనఞ్జయః।

ఏతే నాడీషు సర్వాసు చరన్తి దశ వాయవః॥ ౨౬॥

తేషు ప్రాణాదయః పఞ్చ ముఖ్యాః పఞ్చ చ సువ్రత।

ప్రాణసంజ్ఞస్తథాఽపానః పూజ్యః ప్రాణస్తయోర్మునే॥ ౨౭॥

ఆస్యనాసికయోర్మధ్యే నాభిమధ్యే తథా హృది।

ప్రాణసంజ్ఞోఽనిలో నిత్యం వర్తతే మునిసత్తమ॥ ౨౮॥

అపానో వర్తతే నిత్యం గుదమేఢ్రోరుసంధిషు।

౨౦॥ యామ్యస్య పాదేతి। యామ్యస్య పాదస్య యోఽఙ్గుష్ఠస్తత్పర్యన్తమిత్యర్థః ॥౨౧॥—౨౫॥ దశ వాయవ ఇతి। తత్రాఽఽద్యా నవ దేహస్థితి హేతవః। దశమో ధనఞ్జయస్తు లోకికః। యదాహుః—“ధనంజయాఖ్యో దేహేఽస్మిన్కుర్యాద్బహువిధాన్ రవాన్। స తు లౌకికవాయుత్వాన్మృతం చ న విముఞ్చతి” ఇతి॥౨౬।౨౭॥ వ్యాపినామపి ప్రాణానాం స్థానవిశేషేషు కార్యభేదకరతామభిప్రేత్యాఽఽహ।ఆస్యనాసికయోరితి॥౨౮॥

ఉదరే వృషణే కట్యాం నాభౌ జఙ్ఘే చ సువ్రత॥ ౨౯॥

వ్యానః శ్రోత్రాక్షిమధ్యే చ కృకట్యఙ్గుష్ఠయోరపి।

ఘ్రాణస్థానే గలే చైవ వర్తతే మునిపుఙ్గవ॥ ౩౦॥

ఉదానః సర్వసంధిస్థో విజ్ఞేయః పాదహస్తయోః।

సమానః సర్వదేహేషు వ్యాప్య తిష్ఠత్యసంశయః॥ ౩౧॥

నాగాదివాయవః పఞ్చ త్వగస్థ్యాదిషు సంస్థితాః।

ఉద్గారాదిగుణః ప్రోక్తో నాగాఖ్యస్య బృహస్పతే॥ ౩౨॥

నిమీలనాది కూర్మస్య క్షుతం తు కృకరస్య చ।

దేవదత్తస్య కర్మ స్యాత్తన్ద్రీకర్మ మహామునే॥ ౩౩॥

ధనఞ్జయస్య శోభాది కర్మ ప్రోక్తం బృహస్పతే।

నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసకాసాది ప్రాణకర్మ బృహస్పతే॥ ౩౪॥

అపానాఖ్యస్య వాయోస్తు విణ్మూత్రాదివిసర్జనమ్।

సమానః సర్వసామీప్యం కరోతి మునిసత్తమ॥ ౩౫॥

ఉదాన ఉర్ధ్వగమనం కరోత్యేవ న సంశయః।

వ్యానో వివాదకృత్ప్రోక్తో మునే వేదాన్తవేదిభిః॥ ౩౬॥

సుషుమ్నాయాః శివో దేవ ఇడాయా దేవతా హరిః।

ఊరుసంధిర్వఙ్క్షణః॥౨౯॥౩౦॥ నాగాదివాయవ ఇతి। నాగాదీనాం బాహ్యకోశవర్తిత్వం ప్రాణాదీనామన్తఃకోశవర్తిత్వం చోక్తమన్యత్ర—"ఏతే ప్రాణాదయః పఞ్చ మధ్యకోశేషు సంస్థితాః। త్వగాదిపఞ్చకోశస్థా నాగాద్యా బాహ్యవాయవః" ఇతి॥౩౨—౩౫॥ వివాదకృదితి। వివాదః ప్రాణాపానయోః పరస్పరప్రతిబన్ధాదుభయాభావః। తదుక్తం ఛాన్దోగ్యే—"యద్వై ప్రాణితి స ప్రాణో యదపానితి సోఽపానోఽథ యః ప్రాణాపానయోః సంధిః స వ్యానః యో వ్యానః సా వాక్తస్మాదప్రాణన్ననపానన్వాచమభివ్యాహరతి" ఇత్యాది॥౩౬॥ ఉక్తనాడీనామధిష్ఠాతృదేవతా

పిఙ్గలాయా విరిఞ్చిః స్యాత్సరస్వత్యా విరాణ్మునే॥ ౩౭॥

పూషా దిగ్దేవతా ప్రోక్తా వారుణీ వాయుదేవతా।

హస్తిజిహ్వాభిధాయాస్తు వరుణో దేవతా భవేత్॥ ౩౮॥

యశస్విన్యా మునిశ్రేష్ఠ భగవాన్భాస్కరో మునే।

అలమ్బుసాభిమాన్యాత్మా వరుణః పరికీర్తితః॥ ౩౯॥

కుహోః కుర్దేవతా ప్రోక్తా గాన్ధారీ చన్ద్రదేవతా।

శఙ్ఖిన్యాశ్చన్ద్రమాస్తద్వత్పయస్విన్యాః ప్రజాపతిః॥ ౪౦॥

విశ్వోదరాభిధాయాస్తు భగవాన్పావకః పతిః।

ఇడాయాం చన్ద్రమా నిత్యం చరత్యేవ మాహామునే॥ ౪౧॥

పిఙ్గలాయాం రవిస్తద్వన్మునే వేదవిదాం వర।

పిఙ్గలాయా ఇడాయాం తు వాయోః సంక్రమణం తు యత్॥ ౪౨॥

ఆహ—సుషుమ్నాయాః శివ ఇత్యాది॥౩౭—౪౦॥ దినరాత్రిషు విషువాయన గ్రహణాని దేహే దర్శయితుం తేషాం చన్ద్రసుర్యాయత్తత్వాత్తయోరేవ తావద్దేహేऽవస్థానమాహ—ఇడాయాం చన్ద్రమా ఇతి। అత ఏవేడాయాం పవనస్యోద్గమకాలో రాత్రిః। ప్రవేశకాలస్త్వహః। రాత్రావహని చ పరిపూర్ణస్య చన్ద్రస్యోదయాస్తమయనియమాత్। పిఙ్గలాయాం తు పవనస్యోద్గమో దినం ప్రవేశో రాత్రిః। తదుక్తం ప్రపఞ్చసారే— "దేహేऽపి మూలాధారేऽస్మిన్సముద్యతి సమీరణః। నాడీభ్యామస్తమభ్యేతి ఘ్రాణతో ద్విషడఙగులే।
అహోరాత్రమినేన్దుభ్యామూర్ధ్వాధోవృత్తిరిష్యతే" ఇతి॥౪౧॥ పిఙ్గలాయా ఇతి।
ప్రాఙ్ముఖస్థితస్య హి పురుషస్య పిఙ్గలా దక్షిణదిశి భవతి। ఇడా తృత్తరదిశి।
మకరాయనసమయే చ దక్షిణదిగవస్థితః సూర్యః కర్కటాయనపర్యన్తం నిత్యముత్తరతో గచ్ఛతీతి తదుత్తరాయణం యథా ఏవం పిఙ్గలాయాం స్థితః పవనః సుర్యాత్మా యావత్సాకల్యేనేడాం సంక్రామతి తావదుత్తరాయణమిత్యర్థః। ఇత్థం దక్షిణాయనమపి ద్రష్టవ్యమ్। తదుక్తం ప్రపఞ్చసారే—"వామదక్షిణనాడీభ్యాం స్యాదుదగ్దక్షిణాయనమ్" ఇతి। కాలోత్తరే చ—'ఉత్తరం దక్షిణం ప్రోక్తం వామదక్షిణసంజ్ఞితమ్'

తదుత్తరాయణం ప్రోక్తం మునే వేదార్థవేదిభిః।

ఇడాయాః పిఙ్గలాయాం తు ప్రాణసంక్రమణం మునే॥ ४३॥

దక్షిణాయనమిత్యుక్తం పిఙ్గలాయామితి శ్రుతిః।

ఇడాపిఙ్గలయోః సంధిం యదా ప్రాణః సమాగతః॥ ४४॥

అమావాస్యా తదా ప్రోక్తా దేహే దేహభృతాం వర।

మూలాధారం యదా ప్రాణః ప్రవిష్టః పణ్డితోత్తమ॥ ४५॥

తదాఽఽద్యం విషువం ప్రోక్తం తాపసైస్తాపసోత్తమ।

ప్రాణసంజ్ఞో మునిశ్రేష్ఠ మూర్ధానం ప్రవిశేద్యదా॥ ४६॥

తదాఽన్త్యం విషువం ప్రోక్తం ధార్మికైస్తత్త్వచిన్తకైః।

నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసనం సర్వం మాసానాం సంక్రమో భవేత్॥ ४७॥

ఇతి॥४२॥४३॥ ఇడాపిఙ్గలయోరితి। అమావాస్యాయాం హి చన్ద్రార్కౌ సహైవోదయం సహైవాస్తం చ ప్రతిపద్యేతే। ఇడావర్తీ ప్రాణశ్చన్ద్రః పిఙ్గలావర్తీ చ సూర్యః సంధిసమయే చోభయత్ర ప్రాణః సమ ఏవ వర్తమానః సహైవోదేతి సహైవ చాస్తమేతీతి సాఽమావాస్యా॥४४॥మూలాధారమితి। సూర్యో హి ప్రాణః। తథా చ ప్రశ్నోపనిషది— "ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమాః" ఇతి। స చ ప్రాణో మూలాధారప్రవేశానన్తరముదేతి। మూర్ధప్రవేశానన్తరం ఘ్రాణతో ద్విషడఙ్గులే చాస్తమేతి। దేవానాం చాఽఽద్యవిషువే మేషాయనే సూర్యోదయః। విషువాన్తరే తులాయనే చాస్తమయ ఇతి॥४५॥ ప్రాణోదయాస్తమయసమయౌ విషువద్వయత్వేనోక్తౌ। అత్రామావాస్యాత్వేనోక్తో యః సంధిసమయః స ఏవ విషువద్వయత్వేనోక్తౌ। ద్విశతికాలోత్తరే—"మధ్యే తు విషువం ప్రోక్తం పుటద్వయవినిఃసృతమ్" ఇతి। తత్ర దక్షిణాద్వామగమనసమయే యః సంధిః స ఉత్తరాయణమధ్యవర్తిత్వాదాద్యవిషువకాలః। ఇతరస్తు దక్షిణాయనమధ్యవర్తిత్వాత్ ద్వితీయవిషుబకాల ఇతి॥४६॥ సంక్రమకాలమాహ—నిఃశ్వాసేతి। ఇడాచారిణాం నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసానాం తతః సకాశాద్యః సుషుమ్నాప్రవేశకాలస్తతశ్చ పునః పిఙ్గలాప్రవేశకాలస్తతః పునః సుషుమ్నాప్రవేశకాలః పునరిడాప్రవేశకాల ఇతి। తేఽవిశేషేణ సంక్రమకాలా ఇత్యర్థః। తదుక్తం కాలోత్తరే—'సంక్రాన్తిః పునరస్యైవ స్వస్థానానిలయోగతః'

ఇడాయాః కుణ్డలీస్థానం యదా ప్రాణః సమాగతః।

సోమగ్రహణమిత్యుక్తం తదా తత్త్వవిదాం వర॥ ౪౮॥

తథా పిఙ్గలయా ప్రాణః కుణ్డలీస్థానమాగతః।

యదా తదా భవేత్సూర్యగ్రహణం మునిసత్తమ॥ ౪౯॥

శ్రీపర్వతః శిరస్థానే కేదారం తు లలాటకే।

వారాణసీ మహాప్రాజ్ఞ భ్రువోర్ఘ్రాణస్య మధ్యమే॥ ౫౦॥

భ్రువోర్ఘ్రాణస్య యః సంధిరితి జాబాలకీ శ్రుతిః।

కురుక్షేత్రం కుచస్థానే ప్రయాగో హృత్సరోరుహే॥

చిదమ్బరం చ హృన్మధ్య ఆధారః కమలాలయః॥ ౫౧॥

ఇతి। స్వస్యానిలస్య యానీడపిఙ్గలాసుషుమ్నాస్థానాని తేషాం తద్యోగత ఇత్యర్థః। తథా చ స్పష్టీకృతం తత్రైవ—“ఇడా చ పిఙ్గలా చైవ అమా చైవ తృతీయకా। సుషుమ్నా మధ్యమే హ్యఙ్గ ఇడా వామే ప్రకీర్తితా। పిఙ్గలా దక్షిణే హ్యఙ్గ ఏషు సంక్రాన్తిరిష్యతే” ఇతి। అమా సుషుమ్నా। తత్ర హి సూర్యాచన్ద్రమసోః సహైవోదయాస్తమయౌ భవత ఇతి॥౪౭॥ ఇడాయా ఇతి। ఇడాసంచరిణః ప్రాణస్య చన్ద్రాత్మకత్వాత్తస్య సుప్తసర్పాకారకుణ్డలీస్థానేఽన్తర్హితత్వాత్స సోమగ్రహణకాల ఇత్యర్థః॥౪౮॥ తథా పిఙ్గలయేతి। పిఙ్గలాచారిణః ప్రాణస్య సూర్యాత్మకత్వాతపూర్వవదేవ తస్యాపి గ్రహణమ్॥౪౯॥ యోగినః శరీరగతస్థానభేదానామేవ తత్తత్తీర్థవిశేషతామాహ—శ్రీపర్వత ఇతి॥౫౦॥ జాబాలకీ శ్రుతిరితి। “అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యం య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా తం కథమహం విజానీయామితి। స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః సోఽవిముక్తః ఉపాస్యో య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి। సోఽవిముక్తః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి। కా వై వరణా కా చ నాసీతి సర్వానిన్ద్రియకృతాన్దోషాన్వారయతి తేన వరణా భవతి సర్వానిన్ద్రియకృతాన్పాపాన్నాశయతి తేన నాసీ భవతీతి కతమ చాస్య స్థానం భవతీతి భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సంధిః స ఏష ద్యౌర్లోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతి” ఇతి హి తత్ర శ్రూయతే॥౫౧॥ ఉక్తతీర్థానాం

ఆత్మస్థం తీర్థముత్సృజ్య బహిస్తీర్థాని యో వ్రజేత్।
కరస్థం స మహారత్నం త్యక్త్వా కాచం విమార్గతి॥౫౨॥
భావతీర్థం పరం తీర్థం ప్రమాణం సర్వకర్మసు।
అన్యథాఽఽలిఙ్గ్యతే కాన్తా భావేన దుహితాఽన్యథా ॥౫౩॥
తీర్థాని తోయపూర్ణాని దేవాన్కాష్ఠాదినిర్మితాన్।
యోగినో న ప్రపద్యన్తే స్వాత్మప్రత్యయకారిణః॥౫౪ ॥
బహిస్తీర్థాత్పరం తీర్థమన్తస్తీర్థం మహామునే।
ఆత్మతీర్థం పరం తీర్థమన్యత్తీర్థం నిరర్థకమ్॥౫౫ ॥
చిత్తమన్తర్గతం దుష్టం తీర్థస్నానైర్న శుధ్యతి।
శతశోఽపి జలైర్ధౌతం సురాభాణ్డమివాశుచి॥౫౬ ॥
విషువాయనకాలేషు గ్రహణే చాన్తరే సదా।
వారాణస్యాదికే స్థానే స్నాత్వా శుద్ధో భవేన్నరః॥౫౭ ॥
జ్ఞానయోగపరాణాం తు పాదప్రక్షాలితం జలమ్।

బాహ్యతీర్థేభ్యో విశేషమాహ—ఆత్మస్థమితి। విమార్గతి గవేషతే॥౫౨॥ నను బాహ్యాని తీర్థాని ప్రత్యక్షతో నిరీక్ష్యన్తే ఆన్తరాణి తు భావనామాత్రసిద్ధానీతి కథం తత స్తేషాముత్కర్ష ఇత్యత ఆహ—భావతీర్థమితి। భావః శాస్త్రప్రతిపాదనేషు ప్రాకృతతీర్థేష్వాస్తిక్యబుద్ధిః సా చ సంసారోత్తరణకారణతయా తరన్త్యనేనేతి తీర్థం తద్విషయీకృతస్యార్థస్య పరమార్థత్వాత్ప్రమాణం చ। బాహ్యతీర్థస్నానదానాదిషు సర్వేష్వపి కర్మసు సత్యేవ భావే ఫలసాధనతా నాన్యథేతి తస్య సర్వత్ర ప్రమాణతేత్యర్థః। కర్మణ ఏకరూపత్వేఽపి భావభేదస్యైవ నిషేధానిషేధవైషమ్యహేతుత్వముదాహరతి। అన్యథాఽఽలిఙ్గ్యత ఇతి॥౫౩॥స్వాత్మప్రత్యయేతి। స్వాత్మన్యేవ శాస్త్రోదీరితతీర్థాదివిశ్వాసవన్త ఇత్యర్థః॥౫౪—౫౬॥అతః ప్రాగుక్తపుణ్యకాలేషు ప్రాగుక్తతీర్థస్నానేషు చిత్తస్థాపనలక్షణమేవ స్నానం

కార్యమిత్యాహ—విషువేతి ॥౫౭॥ ఉక్తయోగాసమర్థానామపి లఘు ప్రశస్తం చోపాయమాహ—జ్ఞానయోగేతి ॥

పాపశుద్ధ్యర్థమజ్ఞానాం తత్తీర్థం మునిసత్తమ ॥ ౫౮ ॥
తీర్థే దానే తపోయజ్ఞే కాష్ఠే పాషాణకే సదా ।
శివం పశ్యతి మూఢాత్మా శివో దేహే ప్రతిష్ఠితః ॥ ౫౯ ॥
సర్వత్రావస్థితం శాన్తం న ప్రపశ్యన్తి శఙ్కరమ్ ।
జ్ఞానచక్షుర్విహీనత్వాదహో మాయాబలం మునే ॥ ౬౦ ॥
ఆత్మస్థం యః శివం త్యక్త్వా బహిస్థం యజతే శివమ్ ।
హస్తస్థం పిణ్డముత్సృజ్య లిహేత్కూర్పరమాత్మనః ॥ ౬౧ ॥
శివమాత్మని పశ్యన్తి ప్రతిమాసు న యోగినః ।
అజ్ఞానాం భావనార్థాయ ప్రతిమాః పరికల్పితాః ॥ ౬౨ ॥
అపూర్వానపరం బ్రహ్మ స్వాత్మానం సత్యమద్వయమ్ ।
ప్రజ్ఞానఘనమానన్దం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ ౬౩ ॥
సర్వభూతస్థమాత్మానం విశుద్ధజ్ఞానదేహినమ్ ।
స్వాత్మన్యపశ్యన్బాహ్యేషు పశ్యన్నపి న పశ్యతి ॥ ౬౪ ॥
దేవతాం మహతీమన్యాముపాస్తే స్వాత్మనోఽన్యతః ।
న స వేద పరం తత్త్వమథ యోఽన్యామితి శ్రుతిః ॥ ౬౫ ॥

౫౮—౬౧ ॥ ప్రతిమానాముపయోగమాహ—అజ్ఞానామితి ॥౬౨॥ అపూర్వం కారణరహితమనపరం కార్యరహితం నిష్కలమఖణ్డమద్వయం సచ్చిదానన్దైకరసమిత్యర్థః । స పశ్యతీతి । తదీయమేవ దర్శనం ఫలవదిత్యర్థః ॥౬౩॥ అన్తర్యోగాభావే కేవలబహిర్యోగస్య వైఫల్యమాహ—సర్వభూతేతి ॥౬౪॥ మహతీం దేవతాం పరశివాత్మికాం స్వాత్మనః

సకాశాదన్యాం య ఉపాస్తే భేదేన స మృఢః పశురిత్యర్థః। అథ యోఽన్యామితి శ్రుతిరితి। వాజసనేయకే హి శ్రూయతే—“అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానాం యథా హ వై బహవః పశవో మనుష్యం భుంజ్యురేవమేకైకః పురుషో దేవాన్భునక్త్యేకస్మిన్నేవ పశావాదీయమనేఽప్రియం భవతి కిము బహుషు। తస్మాదేషాం తన్న ప్రియం యదేతన్మనుష్యా వి-

నదీపుఞ్జం సదాసారం నరభావం మహామునే।

సముత్సృజ్యాఽఽత్మనాఽఽత్మానమహమిత్యవధారయ ॥ ౬౬ ॥

అశరీరం శరీరేషు మహాన్తం విభుమీశ్వరమ్।

ఆనన్దమక్షరం సాక్షాన్మత్వా ధీరో న శోచతి ॥ ౬౭ ॥

విభేదజనకేఽజ్ఞానే నష్టే జ్ఞానబలాన్మునే।

ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి ॥ ౬౮ ॥

సర్వం సమాసతః ప్రోక్తం సాదరం మునిసత్తమ।

తస్మాన్మాయామయం దేహం ముక్త్వా పశ్య స్వమాత్మకమ్ ॥ ౬౯ ॥

సూత ఉవాచ—

ఇతి శ్రుత్వా గిరాం నాథో భక్త్యా పరవశః పునః।

స్తోతుమారభతే దేవమమ్బికాపతిమద్భుతమ్ ॥ ౭౦ ॥

బృహస్పతిరువాచ—

జయ దేవ పరానన్ద జయ చిత్సత్యవిగ్రహ।

జయ సంసారరోగఘ్న జయ పాపహర ప్రభో ॥ ౭౧ ॥

జయ పూర్ణ మహాదేవ జయ దేవారిమర్దన।

జయ కల్యాణ దేవేశ జయ త్రిపురమర్దన॥ ౭౨ ॥

ద్యుః' ఇతి॥౬౫॥ భేదేన చేన్నోపాసనీయం తర్హి కథమిత్యత ఆహ—నాడీపుఞ్జమితి। నర ఇతి భావోఽహమభిమానో యస్మింస్తం నాడీపుఞ్జం అసారం తదుపలక్షితం శరీరత్రయముపాధిభూతమాత్మనా సముత్సృజ్య బుద్ధయా వివిచ్యాఽఽత్మానమహమిత్యవధారయ పరమాత్మానం ప్రత్యక్తాదాత్మ్యేనానుసంధేహీత్యర్థః॥౬౬॥ ఉక్తేఽర్థే కాఠకశ్రుతిమర్థత ఉదాహరతి—అశరీరమితి। శ్రుతిపాఠస్త్వేవమ్—'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరే న శోచతి' ఇతి। మత్వాజ్ఞాత్వా॥౬౭॥ తావతైవ శోకాభావే కారణమాహ—విభేదేతి। నిరతి-

జయాహఙ్కారశత్రుఘ్న జయ మాయావిషాపహ।

జయ వేదాన్తసంవేద్య జయ వాచామగోచర॥ ౭౩॥

జయ రాగహరశ్రేష్ఠ జయ ద్వేషహరాగ్రజ।

జయ సామ్బ సదాచార జయ సర్వసమాదృత॥ ౭౪॥

జయ బ్రహ్మాదిభిః పూజ్య జయ విష్ణో పరామృత।

జయ విద్యామహేశాన జయ విద్యాప్రదానిశమ్॥ ౭౫॥

జయ సర్వాఙ్గసంపూర్ణ నాగాభరణమభూషణ।

జయ బ్రహ్మవిదాం ప్రాప్య జయ భోగాపవర్గద॥ ౭౬॥

జయ కామహర ప్రాజ్ఞ జయ కారుణ్యవిగ్రహ।

జయ భస్మ మహాదేవ జయ భస్మావగుణ్ఠిత॥ ౭౭॥

జయ భస్మరతానాం తు పాశభఙ్గపరాయణ।

జయ హృత్పఙ్కజే నిత్యం యతిభిః పూజ్యవిగ్రహ॥ ౭౮॥

సూత ఉవాచ—

ఇతి స్తుత్వా మహాదేవం ప్రణిపత్య బృహస్పతిః।
కృతార్థః క్లేశనిర్ముక్తో భక్త్యా పరవశోఽభవత్॥ ౭౯॥
య ఇదం పఠతే నిత్యం సంధ్యయోరుభయోరపి।
భక్తిపారంగతో భూత్వా పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి॥ ౮౦॥
గఙ్గాప్రవాహవత్తస్య వాగ్విభూతిర్విజృమ్భతే।
బృహస్పతిసమో బుద్ధ్యా గురుభక్త్యా మయా సమః॥ ౮౧॥
పుత్రార్థీ లభతే పుత్రం కన్యార్థీ కన్యకామియాత్।

శయానన్దపరశివస్వరూపస్య హి జీవస్య తథాత్వాపరిజ్ఞాననిబన్ధనో యో భేదః స ఏవ సాంసారికసకలక్లేశహేతురైకాత్మ్యజ్ఞానేన తాదృగజ్ఞాననివృత్తౌ బ్రహ్మణః సకాశా-

బ్రహ్మవర్చసకామస్తు తదాప్నోతి న సంశయః॥ ౮౨॥
తస్మాద్భవద్భిర్మునయః సంధ్యయోరుభయోరపి।
జప్యం స్తోత్రమిదం పుణ్యం దేవదేవస్య భక్తితః॥ ౮౩॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే

నాడీచక్రనిరూపణం నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః॥

౧౨. నాడీశుద్ధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి నాడీశుద్ధిం సమాసతః।
విధ్యుక్తకర్మసంయుక్తః కామసంకల్పవర్జితః॥ ౧॥
యమాద్యష్టాఙ్గసంయుక్తః శాన్తః సత్యపరాయణః।
గురుశుశ్రూషణరతః పితృమాతృపరాయణః॥ ౨॥
స్వాశ్రమే సంస్థితః సమ్యగ్జ్ఞానిభిశ్చ సుశిక్షితః।
పర్వతాగ్రే నదీతీరే బిల్వమూలే వనేఽథవా॥ 3॥

————దాత్మనో జీవస్య తన్నిబన్ధనభేదాభావాన్నిర్హేతుకః సంసారశోక ఇత్యర్థః॥౬౮-౮3॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే నాడీచక్ర

నిరూపణం నామైకాదశోఽధ్యాయః॥ ౧౧॥

యతో నాడీచక్రజ్ఞానాధీనం తత్ర చిత్తప్రణిధానపూర్వకం నాడీశోధనమతస్తదనన్తరం తత్కథనమితి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి। పాపనిబన్ధనస్య శోధన సమయే నాడీస్స్వలనస్య

పరిహారాయాऽऽహ—విధ్యుక్తేతి। చిత్తవిక్షేపనిబన్ధనస్య పరిహారాయాऽऽహ—కామేతి॥౧॥౨॥ జ్ఞానిభిరితి। శోధనేऽనుభవపర్యన్తం జ్ఞానవద్భిః। ఐకాగ్ర్యానుకూలం దేశమాహ—పర్వతాగ్ర ఇత్యాది॥3॥ పావనత్వాయ

మనోరమే శుచౌ దశే వేదఘోషసమన్వితే।

ఫలమూలైః సుసంపూర్ణైర్వారిభిశ్వ సుసంయుతే॥ ४॥

సుశోభనం మఠం కృత్వా సర్వరక్షాసమన్వితమ్।

త్రికాలస్నానసయుంక్తః శ్రద్దధానః సమాహితః॥ ५॥

విరజానలజం భస్మ గృహీతా వాऽగ్ని హెూత్రజమ్।

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్జాబాలైః సప్తభిర్మునే॥ ౬॥

షడ్భిర్వాऽऽథర్వణైర్మన్త్రైః సముద్దూల్య తతః పరమ్।

తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రమురసా శిరసా బాహుమూలతః॥ ౭॥

ధారయేత్పరయా భక్త్యా దేవదేవం ప్రణమ్య చ।

సరస్వతీం సుసంపూజ్య స్కన్దం విఘ్నేశ్వరం గురుమ్॥ ౮॥

చన్ద్రమాదిత్యమనిలం తథైవాగ్నిం మహామునే।

ఆరుహ్య చాऽऽసనం పశ్చాత్ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోऽపివా॥౯॥

సమగ్రీవశిరఃకాయః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః।

నాసాగ్రే శశభృద్బిమ్బం బిన్దుమచ్ఛ తురీయకమ్॥ ౧౦॥

స్రవన్తమమృతం పశ్యేన్నేత్రాభ్యాం సుసమాహితః।

————వైదికాధిష్ఠితం దేశమాహ—వేదఘోషేతి। నతు యోగాభ్యాససమయే వేదఘోషాపేక్షా। “సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిః। మనోనుకూలే నతు చక్షుపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయత్" ఇతి శ్వేతాశ్వతరశ్రుతేః॥४—౯॥ సమగ్రీవేతి। తథాచ గీతాసు—“సమం కాయశిరోగ్రీవ ధారయన్నచలం స్థిరః। సంప్రేక్ష్య

నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్। ప్రశాన్తాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః। మనః సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః" ఇతి। నాసాగ్ర ఇతి। నాసగ్రే చన్ద్రబిమ్బం తత్ర యత్తురీయకం యకారాచ్చతుర్థం వకారం సబిన్దుకమమృతస్రావిణం స్మరన్నేత్రాభ్యామపి తమేవ దేశం పశ్యన్నిత్యర్థః। తదుక్తమాగమే "నాసాగ్రే మణ్డలం చాన్ద్రం జ్యోత్స్నాజాకసమన్వితమ్। నాదబిన్దుయుతం మధ్యే వకా-

ఇడయా ప్రాణమాకృష్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్॥ ౧౧॥

తతోఽగ్నిం దేహమధ్యస్థం ధ్యాయన్ జ్వాలావలీమయమ్।

బిన్దునాదసమాయుక్తమగ్నిబీజం విచిన్తయేత్॥ ౧౨॥

పశ్చాద్విరిచయేత్ప్రాణం మన్దం పిఙ్గ్యా బుధః।

పునః పిఙ్గలయాఽఽపూర్య బహ్నిబీజమనుస్మరేత్॥ ౧౩॥

పునర్విరేచయేద్ధీమానిడయైవ శనైః శనైః।

త్రిచతుర్వత్సరం వాఽథ త్రిచతుర్మాసమేవ వా॥ ౧౪॥

షట్కృత్వ ఆచరేన్నిత్యం రహస్యేవం త్రిసంధిషు।

నాడీశుద్ధిమవాప్నోతి పృథక్చిహ్నోపలక్షితామ్॥ ౧౫॥

శరీరలఘుతా దీప్తిర్వహ్నేర్జఠరవర్తినః।

నాదాభివ్యక్తిరిత్యేతచ్చిహ్నం తత్సిద్ధిసూచకమ్॥ ౧౬॥

యావదేతాని సంపశ్యేత్తావదేవం సమాచరేత్।

అథవైతత్పరిలత్యజ్య స్వాత్మశుద్ధిం సమాశ్రయేత్॥ ౧౭॥

ఆత్మా శుద్ధాః సదా నిత్యః సుఖరూపః స్వయంప్రభః।

————రేణ విరాజితమ్॥ ధ్యాయన్నప్పూరయేద్వాయుమ్" ఇతి॥౧౦॥౧౧॥ బిన్దునాదసమాయుక్తమితి। బిన్దురనుస్వారః। నాదస్తదనుగతో ధ్వనిః॥ ౧౨—౧౫॥ నాదాభివ్యక్తిరితి। అనాహతనాదః స్ఫురతీత్యర్థః॥౧౬॥ వివేకజ్ఞానాధికారవతస్తు తదేవ పర్యాప్తం నాడీశుద్ధయాదిభిర్న ప్రయోజనమిత్యాహ—అథవైతదితి। పూర్వోక్తా

విశుద్ధిర్నాడీగతపిత్తశ్లేష్మాదిశోషణేన దేహశుద్ధిమాత్రే హేతుః। వివేకజ్ఞానం తు నాడీపరివృతం స్థూలం దేహం తత్ర వ్యాప్తం లిఙ్గశరీరం తదుభయోపాదానం చావిద్యామాత్మనః సకాశాత్పరిశోధ్య వివిక్తం సచ్చిదానన్దైకరసమాత్మతత్త్వం వ్యవస్థాపయతీతి పూర్వస్మాదిదం ప్రశస్తతరమిత్యర్థః ॥౧౭॥ వస్తుభూతశ్లేష్మాదిమలనిరసనం హి వస్తుభూతేనైవ పవనేన భవతి। నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశచిదానన్దైకరస ఆత్మా త్వవిద్యామలేనైవ మలిన ఇతి విద్యయా తన్నిరాసే స్వాభావికీ తస్య

అజ్ఞానాన్మలినో భాతి జ్ఞానాచ్ఛుద్ధో విభాత్యయమ్॥౧౮॥

అజ్ఞానమలపఙ్కం యః క్షాలయేజ్జ్ఞానతోయతః।

స ఏవ సర్వదా శుద్ధో నాజ్ఞః కర్మరతో హి సః॥ ౧౯॥

న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినామ్।

కర్మ కర్తవ్యమిత్యేవం బోధయేత్తాన్ బుధః సదా॥ ౨౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డేనాడీశుద్ధినిరూపణం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥ ౧౨॥

త్రయోదశోఽధ్యాయః॥

౧౩. అష్టాఙ్గయోగే యమవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి తవాష్టాఙ్గాని సువ్రత।

యమశ్చ నియమశ్చైవ తథైవాఽఽసనమేవ చ॥ ౧॥

ప్రాణాయామస్తథా విప్ర ప్రత్యాహారస్తథా పరః।

ధారణా చ తథా ధ్యానం సమాధిశ్చాష్టమో మునే॥ ౨॥

————శుద్ధిర్వ్యవాతిష్ఠత ఇత్యాహ—ఆత్మా శుద్ధ ఇతి॥౧౮॥౧౯॥ ఇయమేవ యది ప్రశస్తా కిమితి తర్హి భూతపూర్వా శుద్ధిః శాస్త్రైరుపదిశ్యత ఇత్యత ఆహ—న బుద్ధిభేదమితి। అజ్ఞో హి కర్మణి సక్తో జ్ఞానానాధికృత ఇతి తస్య కృతే సాఽపి శుద్ధిర్వక్తవ్యేత్యర్థః॥౨౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే నాడీశుద్ధినిరూపణం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

యత ఉక్తనాడీశోధనసాపేక్షాణి యమాదీన్యష్టౌ యోగాఙ్గాన్యతస్తదనన్తరం తదభిధానమితి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ ౨॥ ఉద్దేశక్రమేణ

అహింసా సత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయాఽఽర్జవమ్।

క్షమా ధృతిర్మితాహారః శౌచం చేతి యమా దశ॥ 3॥

వేదోక్తేన ప్రకారేణ వినా సత్యం తపోధన।

కాయేన మనసా వాచా హింసా హింసా న చాన్యథా॥౪॥

ఆత్మా సర్వగతోఽచ్ఛేద్య అదాహ్య ఇతి యా మతిః।

సా చాహింసా పరా ప్రోక్తా మునే వేదాన్తవేదిభిః॥ ౫॥

————యమస్య లక్షణమాహ—అహింసేత్యాది॥3॥ “న హింస్యాత్సర్వభూతాని” ఇతి నిషేధః స రాగనిబన్ధనాయా ఏవం హింసాయాః। అతః “అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత” ఇతి

విధినిబన్ధనా హింసా న నిషిధ్యత ఇత్యాహ—వేదోక్తేనేతి। అగ్నీషోమీయస్య హి సోమయాగాఙ్గత్వాత్తద్ధింసా విధినిబన్ధనా। “శ్యేనేనాభిచరన్యజేత” ఇత్యత్రాపి శ్యేనయాగాఙ్గభూతపశుహింసా విధినిబన్ధనైవ న నిషిధ్యతే। యా తు తేనాభిచారయాగేన శాత్రువధాత్మికా హింసా సా ద్వేషనిబన్ధనైవేతి విధ్యసం స్పర్శాన్నిషిధ్యతే। శారీరాహింసాయా ఏవం హింసాత్వం న పునర్వాచికమానసయోరితి భ్రమనిరాసాయ తద్భేదానాహ—కాయేనేతి। సాఽప్యేకైకా త్రివిధా। స్వయం కృతా అన్యేన కారితా క్రియమాణా కేవలమనుమోదితా చతి నవధా। తత్రాప్యేకైకా త్రివిధా। లోభమూలా క్రోధమూలాఽజ్ఞానమూలా చేతి సప్తవింశతిధా। సోఽప్యేకైకా త్రివిధా। మృదుమాత్రా మధ్యమాత్రాఽధికమాత్రా చేత్యేకాశీతిర్హి హింసాభేదా వితర్కనామానస్త్యక్తవ్యాః। తత్త్యాగోపాయశ్చ తేషాం నిరతిశయదుఃఖహేతవస్తత్త్వజ్ఞానప్రతిబన్ధకాశ్చేతి ప్రణిధానమ్। ఏతచ్చ సత్యవచనాదివితర్కాన్తరేష్వాపి ద్రష్టవ్యమ్। తదుక్తం యోగశాస్త్రే—“వితర్కబాధనే ప్రతిపక్షభావనమ్!” 'వితర్కా హింసాదయః కృతకారితానుమోదితా లోభక్రోధమోహపూర్వకా మృదుమధ్యాధిమాత్రాదుఃఖాజ్ఞానానన్తఫలా ఇతి ప్రతిపక్షభావనమ్' ఇతి॥౪॥ కాయికాదిహింసాయా బర్జనముక్త్వాఽఽత్మహింసాయా వర్జనమాహ—ఆత్మా సర్వగత ఇతి। “అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ। నిత్యః సర్వగతః స్థాణురచలోఽయం సనాతనః" ఇతి। ఉక్తస్యాఽఽత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానమాత్మహింసా। యదాహుః—“యోఽన్యథా సన్తమాత్మానమన్యథా। ప్రతిపద్యతే। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స

యత్త్వదుష్టేన్ద్రియైర్దృష్టం శ్రుతం వేదవిదాం వర।
తస్యైవోక్తిర్భవేద్విప్ర సత్యతా నాన్యథా భవేత్॥ ౬॥
సర్వం సత్యం పరం బ్రహ్మ న చాన్యదితి యా మతిః।
తత్సత్యం పరమం ప్రోక్తం వేదన్తజ్ఞానభావితైః॥ ౭॥
అన్యదీయే తృణే రత్నే కాఞ్చనే మౌక్తికేఽపి వా।
మనసాఽపి నివృత్తిర్యా తదస్తేయం విదుర్బుధాః॥ ౮॥
ఆత్మనోఽనాత్మభావేన హ్యపహారవివర్జనమ్।
యత్తదస్తేయమిత్యుక్తమాత్మవిద్భిర్మహాత్మభిః॥ ౯॥
కాయేన మనసా వాచా నారీణాం పరివర్జనమ్।

————ఆత్మహా" ఇతి। అతో జ్ఞానేన తన్నిరాసః పరమాఽహింసేత్యర్థః॥౫॥ అహింసావత్సత్యమపి పరమపరం చేతి ద్వివిధమ్। తత్రాపరమాహ—యత్త్వదుష్టేతి—భ్రమదృష్టాభిధానం ప్రమాణదృష్టస్యాపి రాగాదిభిరన్యథాభిధానం చాసత్యమిత్యర్థః॥౬॥ పరమం సత్యమాహ—సర్వం సత్యమితి। సర్వం వస్తు బ్రహ్మస్వరూపేణైవ సత్యం పృథక్త్వే నాసత్యమితి యజ్జ్ఞాత్వాఽభిధానం తత్సత్యమిత్యర్థః॥౭॥ అస్తేయమపి ద్వివిధమ్। తత్రాఽఽద్యమాహ—అన్యదీయ ఇతి। మృదుమధ్యాధికమాత్రా ఇత్యుక్తభేదోపలక్షణత్వేన తృణాదివిభాగకథనమ్॥౮॥ ద్వితీయమస్తేయమాహ—ఆత్మన ఇతి। అనాత్మా దేహేన్ద్రియాదిస్తద్రుపతయైవాఽఽత్మనో యత్పరిజ్ఞానం స ఆత్మాపహారః। "యోఽన్యథా సన్తమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే। కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాఽఽత్మాపహారిణా" ఇత్యుక్తమ్। తద్వివర్జనం దేహేన్ద్రియాదివ్యతిరిక్తాత్మానుసంధానం పరమమస్తేయమిత్యర్థః॥౯॥ అపరం బ్రహ్మచర్యమాహ—కాయేనేతి। అనురాగపురఃసరాణి నారీణాం స్పర్శనభాషణచిన్తనాన్యబ్రహ్మచర్యమ్। ఉక్తం హి—'స్మరణం కీర్తనం కేలిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్। సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియా నిర్వృత్తిరేవ చ॥ ఏతన్మైథునమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః। విపరీతం బ్రహ్మచర్యమ్" ఇతి। ఋతౌ స్వభార్యాసేవా। తు బ్రహ్మచర్యమేవ। ఋతావితి విహితకాలోపలక్షణమ్। శ్రూయతే హి—"ప్రాణం వా ఏతే ప్రస్కన్దన్తి యే దివా రత్యా సంయుజ్యన్తే। బ్రహ్మచర్య-

ఋతుసేవాం వినా స్వస్యాం బ్రహ్మచర్యం తదుచ్యతే॥ ౧౦॥

బ్రహ్మభావే మనశ్చారం బ్రహ్మచర్యం పరం తథా।

ఆత్మవత్సర్వభూతేషు కాయేన మనసా గిరా॥ ౧౧॥

అనుకమ్పా దయా సైవ ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః।

పుత్రే మిత్రే కళత్రే చ రిపౌ స్వాత్మని సంతతమ్॥ ౧౨॥

ఐకరూప్యం మునే యత్తదార్జవం ప్రోచ్యతే మయా।

కాయేన మనసా వాచా శత్రుభిః పరిపీడితే॥ ౧౩॥

చిత్తక్షోభనివృత్తిర్య క్షమా సా మునిపుఙ్గవ।

వేదాదేవ వినిర్మోక్షః సంసారస్య న చాన్యథా॥ ౧౪॥

ఇతి విజ్ఞాననిష్పత్తిర్ధృతిః ప్రోక్తా హి వైదికైః।

అహమాత్మా న మర్త్యోఽస్మీత్యేవమప్రచ్యుతా మతిః ॥ ౧౫ ॥

————మేవ తద్యద్రాత్రౌ రత్యా సంయుజ్యతే" ఇతి ॥౧౦॥ బ్రహ్మభావ ఇతి। బ్రహ్మాత్మైకత్వే మనసశ్చరణం బ్రహ్మచర్యమ్। శ్రూయతే హి—"యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్। తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోకో న యేషు జిహ్మమనృతం న మాయా చ" ఇతి। అత్ర పరమపరం బ్రహ్మచర్యం వివక్షితమ్॥ ఆత్మవదితి। అనుకమ్పా రక్షాభిముఖీ బుద్ధిః। యదుక్తమాగమే—"రోగార్తస్య రిపోర్వాఽపి మిత్రస్యాన్యస్య వా పునః। తద్రక్షాభిముఖీ బుద్ధిర్దయేషా భాషితా బుధైః" ఇతి। పుత్రే మిత్ర ఇతి। తదుక్తం గీతాసు— "సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబన్ధుషు॥ సాధుష్వపి చ పపిషు సమబద్ధిర్విశిష్యతే" ఇతి ॥౧౧॥౧౨॥ కాయేనేతి। త్రిభిరపి కరణైః పీడనే చిత్తవిక్షేప విరహః క్షమా॥౧౩॥ వేదాదేవేతి। వేదవిప్లావకవచనేషు సత్స్వపి వేదవిరుద్ధధర్మపరిహారేణ వైదికధర్మేషు స్థైర్యమపరమా ధృతిః॥౧౪॥ పరమామాహ—అహమాత్మేతి। ఉక్తా హి ధృతిర్దేహద్వివిక్తాసమవిషయేతి పరమా ధృతిః॥ ౧౫॥ అల్పేతి। అల్పాశనే తు ధాతుసంక్షోభః। అధికేఽర్జీర్ణం నిద్రాఽఽలస్యాది వా। అతో మితాహారో యోగాఙ్గమితి। ఉక్తం చ— "అన్నేన కుక్షేర్ద్వావంశౌ పానేనైకం ప్రపూరయేత్।

యా సా ప్రోక్తా ధృతిః శ్రేష్ఠా మునే బేదాన్తవేదిభిః।

అల్పమిష్టాశనాభ్యాం తు నాస్తి యోగః కథంచన॥౧౬॥

తస్మాద్యోగానుగుణ్యేన భోజనం మితభోజనమ్।

స్వదేహమరనిర్మోక్షో మృజ్జలాభ్యాం మహామునే॥ ౧౭॥

యత్తచ్ఛౌచం భవేద్బాహ్యం మానసం మననం విదుః।

అహం శుద్ధ ఇతి జ్ఞానం శౌచం వాఇ్చన్తి పణ్డితాః॥౧౮॥

అత్యన్తమలినో దేహో దేహీ చాత్యన్తనిర్మలః।

ఉభయోరన్తరం జ్ఞాత్వా కస్య శౌచం విధీయతే॥ ౧౯॥

జ్ఞానశౌచం పరిత్యజ్య బాహ్యే యో రమతే నరః।

స మూఢః కాఇ్చనం త్యక్త్వా లోష్టం గృహ్ణాతి సువ్రత॥౨౦॥

జ్ఞానామృతేనైవ శుద్ధస్య కృతకృత్యస్య యోగినః।

కర్తవ్యం నాస్తి లోకేఽస్మిన్నస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్॥ ౨౧॥

లోకత్రయేఽపి కర్తవ్యం కించిన్నాస్త్యాత్మవేదినామ।

ఇహైవ జీవన్ముక్తాస్త ఇహ చేదితి హి శ్రుతిః॥ ౨౨॥

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన మునేఽహింసాదిసాధనైః।

————ప్రణసంచరణార్థం తు చతుర్థమవశేషయేత్॥ గురూణామర్ధసౌహిత్యం లఘూనాం నాతితృప్తతా' ఇత్యాది వైద్యశాస్త్రోక్తం ద్రష్టవ్యమ్॥ ౧౬॥ స్వదేహేతి। “శౌచం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్యమాభ్యన్తరం తథా। మృజ్జలాభ్యాం భవేద్బాహ్మం భావశుద్ధిస్తథాన్తరమ్”। ఇతి స్మరణత్॥౧౭॥ అహం శుద్ధ ఇతి। “స్థానాద్బీజాదుపష్టమ్భాన్నిష్యన్దా న్నిధనాదపి। కాయమాధేయశౌచత్వాత్పణ్డితా హ్యశుచిం విదుః” అతస్తదవివేక ఏవాశౌచం తద్వివేకజ్ఞానం శౌచమిత్యర్థః॥౧౮॥వివేకజ్ఞానస్యైవ శౌచత్వే హేతుమాహ—అత్యన్తమలిన ఇతి॥౧౯—౨౧॥ కించిదితి। కిమపి నాస్తి। ఇహైవ జీవన్ముక్తత్వే శ్రుతిముదాహరతి—ఇహ చేదితి। “ఇహ చేదవేదీదథ సత్యమస్తి న చేదిహవేదీన్మహతీ వినష్టిః” ఇతి తలవకారోపనిషదీత్యర్థః॥౨౨॥

ఆత్మానమక్షరం బ్రహ్మ విద్ధి జ్ఞానాత్తు వేదజాత్॥ ౨౩॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే యమవిధినిరూపణం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥ ౧౩॥

చతుర్దశోఽధ్యాయః॥

౧౪. నియమవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి నియమాన్మునిసత్తమ।

తపః సంతోషమాస్తిక్యం దానమీశ్వరపూజనమ్॥ ౧॥

సిద్ధాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో వ్రతమ్।

ఏతే చ నియమాః ప్రోక్తా యోగవిద్భిర్మహాత్మభిః॥ ౨॥

తానహం క్రమశో వక్ష్యే శృణు శ్రద్ధాపురఃసరమ్।

వేదోక్తేన ప్రకారేణ కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః॥ 3॥

శరీరశోషణం యత్తత్తప ఇత్యుచ్యతే బుధైః।

కోఽహం మోక్షః కథం కేన సంసారం ప్రతిపన్నవాన్॥ ౪॥

ఇత్యాలోచనమర్థజ్ఞాస్తపః శంసన్తి పణ్డితాః।

————వేదజాదితి ఔపనిషదాజ్జ్ఞానాత్ ఆత్మానం బ్రహ్మ జానీహీత్యర్థః॥౨3॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే అష్టాఙ్గయోగే యమవిధినిరూపణం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥౧3॥

యతో యమవన్నియమా అపి యోగాఙ్గన్యతస్తదనన్తరం తాన్వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥౨॥ అపరం తప ఆహ—వేదోక్తనేతి। కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిస్వరూపం ప్రాగుక్తమ్॥3॥ పరమం తప ఆహ—కోఽహమితి। ఉక్తం హి—“మనసశ్చేన్ద్రియాణాం చ ఐకాగ్ర్యం పరమం తపః। తజ్జ్యాయః సర్వధర్మేభ్యః స ధర్మః

యదృచ్ఛాలాభతో నిత్యం ప్రీతిర్యా జాయతే నృణామ్॥ ౫॥

తత్సంతోషం విదుః ప్రాజ్ఞాః పరిజ్ఞానైకతత్పరాః।

బ్రహ్మాదిలోకపర్యన్తాద్విరక్తస్య పరాత్మని॥ ౬॥

ప్రియం యత్తన్మహాప్రాజ్ఞాః సంతోషం పరమం విదుః।

శ్రౌతే స్మార్తే చ విశ్వాసో యత్తదాస్తిక్యముచ్యతే॥ ౭॥

న్యాయార్జితం ధనం చాన్నం శ్రద్ధయా వైదికే ద్విజే।

అన్యద్వా యత్ప్రదీయేత తద్దానం ప్రోచ్యతే మయా॥ ౮॥

అవైదికాయ విప్రాయ దత్తం యన్మునిపుఙ్గవ।

నోపకారాయ తత్తస్య భస్మనీవ హుతం హవిః॥ ౯॥

బ్రహ్మాణం విష్ణుమీశానం వైశ్యక్షత్రియబాడబైః।

యథాశక్త్యర్చనం భక్త్యా యత్తదీశ్వరపూజనమ్॥ ౧౦॥

రాగాద్యపేతం హృదయం వాగదుష్టాఽనృతాదినా।

హింసావిరహితః కాయ ఏతచ్చేశ్వరపూజనమ్॥ ౧౧॥

సత్యం జ్ఞానమనన్తం చ పరానన్దం ధ్రువం పరమ్।

ప్రత్యగిత్యవగత్యన్తం వేదాన్తశ్రవణం బుధాః॥ ౧౨॥

సిద్ధాన్తశ్రవణం ప్రాహుర్ద్విజానాం మునిసత్తమ।

శూద్రాణాం చ విరక్తానాం తథా స్త్రీణాం మహామునే॥ ౧౩॥

సిద్ధాన్తశ్రవణం ప్రోక్తం పురాణశ్రవణం బుధైః।

————పరమో మతః” ఇతి॥ ౪॥ ౫॥ పరమం సంతోషమాహ—బ్రహ్మాదీతి। శ్రూయతే హి— “తే యే శతం బృహస్పతేరానన్దాః స ఏకః ప్రజాపతేరానన్దః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య' ఇతి॥౬—౯॥ బ్రహ్మాణమితి। వైశ్యైర్బ్రాహ్మణం క్షాత్రియైర్విష్ణుమ్। బాడవా బ్రాహ్మణస్తైరీశానం స్వీకృత్య యదర్చనం తదిత్యర్థః॥ ౧౦॥ ౧౧॥ ప్రత్యగితి। అవగతిరాపరోక్ష్యమ్॥౧౨॥ తథా స్త్రీణామితి। త్రైవర్ణికస్త్రీణాం

వేదలౌకికమార్గేషు కుత్సితం కర్మ యద్భవేత్॥ ౧౪॥
తస్మిన్భవతి యా లజ్జా హ్రీస్తు సైవేతి కీర్తితా।
వైదికేషు హి సర్వేషు శ్రద్ధా యా సా మతిర్భవేత్॥ ౧౫॥
గురుణా చోపదిష్టోఽపి తన్త్రసంబన్ధవర్జితః।
వేదోక్తేనైవ మార్గేణ మన్త్రాభ్యాసో జపః స్మృతః॥ ౧౬॥
కల్పసూత్రేఽథ వా వేదే ధర్మశాస్త్రే పురాణకే।
ఇతిహాసేఽనువృత్తిర్యా స జపః ప్రోచ్యతే మయా॥ ౧౭॥
యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః।
సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రోక్తాస్తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః॥
శ్రేయాన్స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్।
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః॥ ౧౯॥
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన వేదమన్త్రంసదా జపేత్ ।
జపశ్చ ద్వివిధః ప్రోక్తో వాచికో మానసస్తథా॥ ౨౦॥
వాచికోపాంశురుచ్చైశ్చ ద్వివిధః పరికీర్తితః।
మానసో మననధ్యానభేదాద్ద్వైవిధ్యమాస్థితః॥ ౨౧॥
ఉచ్చైర్జపాదుపాంశుశ్చ సహస్రగుణ ఉచ్యతే।
మానసశ్చ తథోపాంశోః సహస్రగుణ ఉచ్యతే॥ ౨౨॥

————తు శ్రౌతే వికల్ప ఉక్తః॥ ౧౩—౧౫॥ ఉపదిష్టోఽపీతి। న పునః పుస్తకపాఠాదిమాత్రేణ జ్ఞాత ఇత్యర్థః। తన్త్రసంబన్ధేతి। కాపాలం లాకులం వామమిత్యాదివేదవిరుద్ధాగమసంస్పర్శరహిత ఇత్యర్థః॥౧౬॥౧౭॥వేదవిరుద్ధతన్త్రసంబన్ధత్యాగే కారణమాహ—యా వేదబాహ్యాః ఇతి॥౧౮॥ వేదోక్తధర్మసమ్యగనుష్ఠానాశక్తస్యాపి యథాశక్తి తదనుష్ఠానమేవ న తు విరుద్ధతన్త్రార్థానుష్ఠానామిత్యాహ—శ్రేయాన్స్వధర్మ ఇతి॥౧౯॥౨౦॥ వాచికోపాంశురితి। సంధిశ్ఛాన్దసః॥ ౨౧॥ ౨౨॥

ఉచ్చైర్జపస్తు సర్వేషాం యథోక్తఫలదో భవేత్।
నీచైః శ్రుతో న చేత్సోఽపి శ్రుతశ్చేన్నిష్ఫలో భవేత్॥ ౨౩॥
ఋషిం ఛన్దోఽధిదైవం చ ధ్యాయమానో జపేన్నరః।
ప్రసన్నగురుణా పూర్వముపదిష్టం త్వనుజ్ఞయా॥ ౨౪॥
ధర్మార్థమాత్మశుద్ధ్యర్థముపాయగ్రహరణం వ్రతమ్।
అథవాఽఽథర్వణైర్మన్త్రైర్గృహీత్వా భస్మ పాణ్డురమ్॥ ౨౫॥
సర్వాఙ్గోద్ధూలనం యత్తద్వ్రతం ప్రోక్తం మనీషిభిః।
ఏతద్వేదశిరోనిష్ఠాః ప్రాహుః పాశుపతం మునే॥ ౨౬॥
కేచిచ్ఛిరోవ్రతం ప్రాహుః కేచిదత్యాశ్రమం విదుః॥
కేచిత్తద్వ్రమిత్యూచుః కేచిచ్ఛాంభవమైశ్వరమ్॥ ౨౭॥

————ఉచ్చైజపాదుపాంశుజపః ఫలేన సహస్రగుణ ఉక్త ఉచ్చైర్జపస్తు కియత్ఫల ఇత్యత ఆహ—ఉచ్చైర్జపస్తు సర్వేషామితి। యో మన్త్రజపో యావతః ఫలస్య సాధనత్వేన శాస్త్రే కథితః స తావత్ఫలస్తత్సహస్రగుణస్తన్మన్త్రోపాంశుజప ఇత్యర్థః। ఉచ్చైర్జపోఽపి యథా నీచైర్మ్లేచ్ఛైర్న శ్రూయతే తథాఽరణ్యాదౌ వివిక్తదేశే క్రియతే చేదుక్తఫలో భవతి। ప్రమాదాత్తైః శ్రుతశ్చేత్తస్య యథోక్తమపి ఫలం నాస్తీత్యాహ—నీచైరితి॥౨౩॥దశమం నియమవ్రతమాహ—ప్రసన్నేతి। ప్రతిబన్ధకపాపనిరాసద్వారౌ చిత్తశుద్ధయే పుణ్యోపచయద్వారా ఫలానుకూల్యాయ చ గుర్వనుజ్ఞయా క్రియమాణముపవాసాదికం వ్రతమిత్యర్థః॥౨౪॥ వ్రతశబ్దస్యార్థాన్తరమాహ—అథవేతి॥౨౫॥ ఏతద్వేదేతి॥అథర్వశిరాసి—"అగ్నిరిత్యాదినా భస్మ గృహీత్వా నిమృజ్యాఙ్గాని సంస్పృశేద్వ్రతమేతత్పాశుపతమ్" ఇత్యుక్తమిత్యర్థః॥ ౨౬॥ వ్రతపదస్య మతభేదేనార్థాన్తరాణ్యాహ—కేచిదితి। "శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమ్" ఇత్యాథర్వణికా ఆహురిత్యర్థః। కేచిదితి। "అత్యాశ్రమిభ్యః పరమం పవిత్రమ్" ఇతి శ్వేతాశ్వతరశాఖినో వ్యవహరన్తీత్యర్థః। 'వ్రతమేతచ్ఛాంభవమితి, కాలాగ్నిరుద్రశాఖినః। అన్యే తథా జాబాలాద్యాః ఐశ్వరమిత్యపరే కథయన్తీత్యర్థః। అథవా యథోక్తపాశుపతవ్రతమేవ శిరోవ్రతాత్యాశ్రమశాంభవైశ్వరశబ్దైరాథర్వణికాదిభిరభిధీయత ఇత్యర్థః॥౨౭॥

అస్య వ్రతస్య మాహాత్మ్యమాగమాన్తేషు సంస్థితమ్।
సర్వపాపహరం పుణ్యం సమ్యగ్జ్ఞానప్రకాశకమ్॥ ౨౮॥
యః పశుస్తత్పశుత్వం చ వ్రతేనానేన న త్యజేత్।
తం హత్వా న స పాపీయానితి వేదాన్తనిశ్చయః॥ ౨౯॥
సర్వముక్తం సమాసేన నియమం మునిసత్తమ।
అనేన విధినా యుక్తో భస్మజ్యోతిర్భవిష్యతి॥ ౩౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే నియమవిధికథనం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః॥౧౪॥

పఞ్చదశోఽధ్యాయః॥

౧౫. ఆసనవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

ఆసనాని పృథగ్వక్ష్యే శృణు వాచస్పతేఽధునా।
స్వస్తికం గోముఖం పద్మం వీరం సింహాసనం తథా॥ ౧॥

————ఆగమాన్తేష్వపరేష్వపి బహుషు వేదాన్తేషు॥౨౮॥ యః పశురితి। సుకరసర్వభోగోపకరణం పరమపురుషార్థసాధనం చైతత్పాశుపతవ్రతమ్। అమునా వ్రతేన యః పశుః స్వాత్మనః పశుత్వం న జహాతి స ఆత్మఘాతకత్వాదాతతాయీ। అతః—

“ఆతతాయివధే దోషో హన్తుర్నాస్త్యేవ కశ్చన” ఇతి వేదవిదః స్మరన్తీత్యర్థః॥౨౯॥
భస్మజ్యోతిరితి। భస్మైవోక్తరీత్యా తత్త్వావబోధహేతుత్వాజ్జ్యోతిర్యస్య స తథోక్తః॥౩౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే నియమవిధికథనం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః॥౧౪॥

యమనియమానుక్త్వా క్రమప్రాప్తమాసనం బృహస్పతిం ప్రతి వక్తుమీశ్వరః ప్రతిజానీతే—ఆసనానీతి। తాని నవ తావదుద్దిశతి—స్వస్తికమితి॥ ౧॥ ౨॥

భద్రం ముక్తాసనం చైవ మయూరాసనమేవ చ।
సుఖాసనసమాఖ్యం చ నవమం మునిపుఙ్గవ॥ ౨॥
జానూర్వోరన్తరే విప్ర కృత్వా పాదతలే ఉభే।
సమగ్రీవశిరస్కస్య స్వస్తికం పరిచక్షతే॥ ౩॥
సవ్యే దక్షిణగుల్ఫం తు పృష్ఠపార్శ్వే నివేశయేత్।
దక్షిణేఽపి తథా సవ్యం గోముఖం తత్ప్రచక్షతే॥ ౪॥
అఙ్గుష్ఠావపి గృహ్ణీయాద్ధస్తాభ్యాం వ్యుత్క్రమేణ తు।
ఊర్వోరుపరి విప్రేన్ద్ర కృత్వా పాదతలద్వయమ్॥
పద్మాసనం భవేదేతత్సర్వరోగభయాపహమ్॥ ౫॥
దక్షిణోత్తరపాదం తు సవ్య ఉరుణి విన్యసేత్।
ఋజుకాయః సుఖాసీనో వీరాసనముదాహృతమ్॥ ౬॥
గుల్ఫౌ చ వృషణస్యాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్।

————స్వస్తికస్య లక్షణాహ—జానూర్వోరితి। దక్షిణజానూరుమధ్యే వామపాదతలం వామజానూరుమధ్యే దక్షిణపాదతలం చ విన్యస్య ఋజుకాయ ఉపవిశేదేతత్స్వస్తికాసనమిత్యర్థః॥౩॥ సవ్యే వామే తస్మిన్పృష్ఠపార్శ్వే దక్షిణగుల్ఫం దక్షిణే చ పృష్ఠపార్శ్వే సవ్యం వామం విన్యసేదేతేద్గోముఖాసనమ్॥౪॥ అఙ్గుష్ఠావపీతి। దక్షిణస్యోరోరుపరి వామపాదతలం వామజానురూమధ్యే దక్షిణపాదతలంచ విన్యస్య తదీయమఙ్గుష్ఠం పశ్చిమపథా గతేన వామహస్తేన గృహ్ణీయాత్। ఏవం వామస్యోరోరుపరి న్యస్తస్య దక్షిణపాదతలస్యాఙ్గుష్ఠం పశ్చిమపథా గతేన దక్షిణహస్తేనేత్యేతత్పద్మాసనముక్తఫలమిత్యర్థః॥౫॥ దక్షిణముత్తరపాదం నామ పాదాగ్రం సవ్యే వామ ఊరౌ విన్యసేత్। ఏతచ్చోపలక్షణమ్। సవ్యం వామం దక్షిణ ఊరావేతద్వీరాసనమిత్యర్థః। దక్షిణోత్తరపాదం తు దక్షిణోరుణి విన్యసేదితి పాఠాన్తరమ్। ఆగమే చోభయసుక్తమ్—'ఊర్వోరుపరి కుర్వీత పాదౌ వీరాసనన్తు తత్' ఇతి॥౬॥ సింహాసనమాహ—గుల్ఫా-

దక్షిణం సవ్యగుల్ఫేన వామం దక్షిణగుల్ఫతః॥ ౭॥

హస్తౌ చ జాన్వోః సంస్థాప్య స్వాఙ్గులీశ్చ ప్రసార్య చ।

నాసాగ్రం చ నిరీక్షేత భవేత్సింహాసనం హి తత్॥ ౮॥

గుల్ఫౌ చ వృషణస్యాధః సీవన్యాః పార్శ్వయోః క్షిపేత్॥౯॥

పార్శ్వపాదౌ చ పాణిభ్యాం దృఢ ం బద్ధ్వా సునిశ్చలః।

భద్రాసనం భవేదేతద్విషరోగవినాశనమ్॥ ౧౦॥

నిపీడ్య సీవనీం సూక్ష్మాం దక్షిణోత్తరగుల్ఫతః।

వామం యామ్యేన గుల్ఫేన ముక్తాసనమిదం భవేత్॥ ౧౧॥

మేఢ్రోపరే వినిక్షిప్య సవ్యగుల్ఫం తతోపారి।

గుల్ఫాన్తరం చ సంక్షిప్య ముక్తాసనమిదం భవేత్॥ ౧౨॥

కూర్పరాగ్రై మునిశ్రేష్ఠ నిఃక్షిపేన్నాభిపార్శ్వయోః।

భూమ్యాం పాణితలద్వంద్వం నిఃక్షిప్యైకాగ్రమానసః॥ ౧౩॥

సమున్నతశిరఃపాదో దణ్డవద్వ్యోమ్ని సంస్థితః।

మయూరాసనమేతత్స్యాత్సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ౧౪ ॥

―――――వితి । సీవన్యా వామపార్శ్వే దక్షిణగుల్ఫం దక్షిణపార్శ్వే చ వామగుల్ఫం ప్రసారితాఙ్గులిహస్తౌ జానుమూర్ధ్నోర్విన్యస్య నాసాగ్రదర్శనం సింహాసనమ్ ॥౭॥౮॥ భద్రాసనమాహ—గుల్ఫౌ చేతి । సీవన్యా వామపార్శ్వే వామగుల్ఫో దక్షిణపార్శ్వే దక్షిణగుల్ఫో యథా భవతి తథా పాదతలే పరస్పరాభిముఖే సీవన్యా అధస్తాద్విని షేశ్య దక్షిణోరుం దక్షిణపాణినా వామోరుం చ వామపాణినా సమ్యఙ్నిష్పీడ్యావస్థానం భద్రాసనమిత్యర్థః ॥౯॥౧౦॥ సీవన్యా అధస్తాద్వామో గుల్ఫస్తస్యాధస్తాద్దక్షిణః । అథవా మేఢ్రస్యోపరి సవ్యో గుల్ఫస్తస్యోపరి దక్షిణ ఇతి ద్వేధా ముక్తాసనమిత్యాహ—నిపీడ్య సీవనీమితి ॥౧౧॥౧౨॥ కూర్పరాగ్రావితి । తథా చాఽఽగమే—"భువి పాణితలే కృత్వా కూర్పరౌ నాభిపార్శ్వగౌ । సమున్నతశిరఃపాదం దణ్డవద్వ్యోమసంశ్రయమ్ ॥ కుర్యాద్దేహమితి ప్రోక్తం మాయూరం పాపనాశనమ్" ఇతి ॥౧౩॥

యేన కేన ప్రకారేణ సుఖం ధైర్యం చ జాయతే ।

తత్సుఖాసనమిత్యుక్తమశక్తస్తత్సమాశ్రయేత్ ॥ ౧౫ ॥

ఆసనం విజితం యేన జితం తేన జగత్త్రయమ్ ।

ఆసనం సకలం ప్రోక్తం మునే వేదవిదాం వర ॥ ౧౬ ॥

అనేన విధినా యుక్తః ప్రాణాయామం సదా కురు ॥ ౧౭ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ఆసనవిధినిరూపణం నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః ౧౫ ॥

―――――

షోడశోఽధ్యాయః ॥

౧౬. ప్రణాయామవిధినిరూపణమ్ ।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రాణాయామం యథావిధి।

ప్రాణాయామ ఇతి ప్రోక్తో రేచపూరకకుమ్భకైః॥ ౧॥

వర్ణత్రయాత్మకాః ప్రోక్తా రేచపూరకకుమ్భకాః।

————౧౪॥ యేన కేనేతి। తథా చ పాతఞ్జలం సూత్రమ—"స్థిరసుఖమాసనమ్" ఇతి॥౧౫॥జగత్త్రయమితి। ఆసనజయస్య చిత్తైకాగ్ర్యహేతుత్వాత్। శీతోష్ణాదిద్వంద్వైరనుపఘాతాచ్చ। ఆహ పతఞ్జలిః—"తతో ద్వంద్వానభిఘాతః" ఇతి॥౧౬॥ అననేతి। ఆసనవతైవ హి ప్రాణాయామః కర్తవ్యః ఇత్యాహ—విధినేతి। శ్వాసప్రశ్వాసయోర్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామ ఇతి॥౧౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ఆసనవిధినిరూపణం నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః॥౧౫॥

యతో జితాసనస్యైవ ప్రాణాయామో నిరుపద్రవః సిధ్యతి, అతస్తదనన్తరం

స ఏవ ప్రణవః ప్రోక్తః ప్రాణాయామశ్చ తన్మయః॥ ౨॥

ఇడయా వాయుమాకృష్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్।

శనైః షోడశాభిర్మాత్రైరకారం తత్ర సంస్మరేత్॥ 3॥

పూరితం ధారయేత్పశ్చాచ్చతుఃషష్ట్యా తు మాత్రయా।

అకారమూర్తిమత్రాపి సంస్మరన్ప్రణవం జపేత్॥ ౪॥

యావద్వా శక్యతే తావద్ధారయేజ్జపసంయుతః।

పూరితం రేచయేత్పశ్చాన్మకారేణానిలం బుధః॥ ౫॥

శనైః పిఙ్గలయా విప్ర ద్వాత్రింశన్మాత్రయా పునః।

ప్రాణాయామో భవేదేష తతశ్చైవం సమభ్యసేత్॥ ౬॥

పునః పిఙ్గలయాఽఽపూర్య మాత్రైః షోడశాభిస్తథా।

మకారమూర్తిమత్రాపి స్మరేదేకాగ్రమానసః॥ ౭॥

ధారయేత్పూరితం విద్వాన్ప్రణవం వింశతిద్వయమ్।

జపేదత్ర స్మరేన్మూర్తిముకారాఖ్యాం తు వైష్ణవీమ్॥ ౮॥

అకారం తు స్మరేత్పశ్చాద్రేచయేదిడయాఽనిలమ్।

ఏవమేవ పునః కుర్యాదిడయాఽఽపూర్య బుద్ధిమాన్॥ ౯॥

ఏవం సమభ్యసేన్నిత్యం ప్రాణాయామం యతీశ్వరః।

అథవా ప్రాణమారోప్య పూరయిత్వోదరస్థితమ్॥ ౧౦॥

ప్రణవేన సమాయుక్తాం వ్యాహృతీభిశ్చ సంయుతామ్।

————తతప్రతిజానీతే। అథాత ఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఉక్తం వర్ణాత్మకత్వం వివృణోతి—ఇడయేతి। మాత్రైర్మాత్రాభిః। తల్లక్షణముక్తమ్—'కాలేన యావతా స్వీయో హస్తః స్వం జానుమణ్డలమ్। పర్యేతి మాత్రా సా తుల్యా స్వయైకశ్వాసమాత్రయా' ఇతి। అకారం బ్రహ్మాత్మకమ్॥ ౩॥ ఉకారమూర్తిం విష్ణుమూర్తిమ్॥ ౪॥ ౬॥ మకారమూర్తిం రుద్రమ్ ॥౭—౯॥ ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వికాం గాయత్రీం వా కుమ్భకే జపిత్వేత్యాహ—

గాయత్రీం సంజపేచ్ఛుద్ధః ప్రాణసంయమనే త్రయమ్॥ ౧౧॥

పునశ్చైవం త్రిభిః కుర్యాద్గృహస్థశ్చ త్రిసన్ధిషు।

బ్రహ్మచర్యాశ్రమస్థానాం వనస్థానాం మహామునే॥ ౧౨॥

ప్రాణాయామో వికల్పేన ప్రోక్తో వేదాన్తవిత్తమైః।

ద్విజవత్క్షత్రియస్యోక్తః ప్రాణాయామో మహామునే॥ ౧౩॥

విరక్తానాం ప్రబుద్ధానాం వైశ్యానాం చ తథైవ చ।

శూద్రాణాం చ తథా స్త్రీణాం ప్రాణసంయమనం మునే॥ ౧౪॥

నమోన్తం శివమన్త్రం వా వైష్ణవం వా న చాన్యథా।

నిత్యమేవం ప్రకుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ॥ ౧౫॥

బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్ముచ్యతే మాసమాత్రతః।

షణ్మాసాభ్యాసతో విప్రా వేదనేచ్ఛామవాప్నుయాత్॥౧౬॥

వత్సరాద్బ్రహ్మ విద్వాన్స్యాత్తస్మాన్నిత్యం సమభ్యసేత్।

యోగాభ్యాసరతో నిత్యం స్వధర్మనిరతశ్చ యః॥ ౧౭॥

ప్రాణసంయమనేనైవ జ్ఞానాన్ముక్తో భవిష్యతి।

బాహ్యాదాపూరణం వాయోరుదరే పూరకో హి సః॥ ౧౮॥

సంపూర్ణకుమ్భవద్వాయోర్ధారణం కుమ్భకో భవేత్।

బహిర్విరేచనం వాయోరుదరాద్రేచకః స్మృతః॥ ౧౯॥

ప్రస్వేదజనకో యస్తు ప్రాణాయామేషు సోఽధమః।

కమ్పనం మధ్యమం విద్యాదుత్థానం చోత్తమం విదుః॥ ౨౦॥

————అథవేతి॥౧౦—౧౨॥ వికల్పేనేతి। ఉక్తవికల్పేనేత్యర్థః। క్షత్రియవైశ్యయోరపి బైదికమన్త్రాధికారాద్విప్రవదేవ ప్రణవగాయత్రీభ్యాం ప్రాణాయామ ఇత్యాహ— ద్విజవదితి॥౧౩॥ శద్రాణామితి। వేదానధికారాత్॥ ౧౪॥ ౧౬॥ యోగాభ్యాసేతి। యః స్వధర్మనిరతః సంన్యోగాభ్యాసరతో భవతి తస్య ప్రాణాయామ

ఏవం పూర్వం ప్రకుర్వీత యావదుత్తమసంభవః।

సంభవత్యుత్తమే ప్రాజ్ఞః ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్॥ ౨౧॥

ప్రాణాయామేన చిత్తం తు శుద్ధం భవతి సువ్రత।

చిత్తే శుద్ధః మనః సాక్షాత్ప్రత్యగ్జ్యోతిష్వవస్థితమ్॥౨౨॥

ప్రాణశ్చిత్తేన సంయుక్తః పరమాత్మని తిష్ఠతి।

ప్రాణాయామపరస్యాస్య పురుషస్య మహాత్మనః॥ ౨౩॥

దేహశ్చోత్తిష్ఠతే తేన కించిజ్జ్ఞానాద్విముక్తతా।

రేచకం పూరకం ముక్త్వా కుమ్భకం నిత్యమభ్యసేత్॥ ౨౪॥

సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్।

మనోజయత్వమాప్నోతి పలితాది చ నశ్యతి॥ ౨౫॥

ప్రాణాయామైకనిష్ఠస్య న కించిదపి దుర్లభమ్।

తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్॥ ౨౬॥

వినియోగాన్ప్రవక్ష్యామి ప్రాణాయామస్య సువ్రత।

సంధ్యయోర్బ్రాహ్మకాలే వా మధ్యాహ్నే వాఽథవా సదా॥ ౨౭॥

————ఏవోక్తరీత్యా జ్ఞానద్వారా మోక్షసాధనమిత్యర్థః॥ ౧౭—౨౧॥ ప్రాణాయామేన చిత్తమితి। ఆహ—పతఞ్జలిః "తతః క్షీయతే ప్రకాశావరణం ధారణాసు యోగ్యతా మనసః" ఇతి॥ ౨౨॥ ౨౩॥ కించిజ్జ్ఞానాదితి। ప్రాణాయామో హి సత్త్వశుద్ధిం జనయతి। తయా జ్ఞానం భవతి। శ్రూయతే హి—"జ్ఞానప్రసదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః" ఇతి॥౨౪—౨౭॥ నాసాగ్రం నాభిమధ్యం పాదాఙ్గుష్ఠం చ చిన్తయతస్తత్ర చిత్తం ధృతం భవతి తేన చ ప్రాణో జీయత ఇత్యర్థః। ఏతద్యోగప్రకారః సవిశేషమన్యత్రోక్తః— "ఇడయా వాయుమాకృష్య పూరయిత్వోదరే దృఢమ్। వామాఙ్గుష్ఠాఙ్గుష్ఠకే నాభౌ నాసాగ్రే ధారయేత్స్థిరమ్। పునః పిఙ్గలయాఽఽపూర్య దక్షాఙ్గుష్ఠాఙ్గుష్ఠకేఽనిలమ్। నాభౌ నాసాగ్రకే ప్రాగ్వద్ధారయేద్ధయానసంయుతః పుటాభ్యామథవా వాయుం పూరితం ధారయేత్స్థిరమ్। అనేనాభ్యాసయోగేన్ ప్రాణవాయుర్జితో

బాహ్యప్రాణం సమాకృష్య పూరయిత్వోదరేఽనఘ।
నాసాగ్రే నాభిమధ్యే చ పాదాఙ్గుష్ఠే చ ధారయేత్॥ ౨౮॥
సర్వరోగవినిర్ముక్తో జీవేద్వర్షశతం నరః।
నాసాగ్రధారణాద్వాయుర్జితో భవతి సువ్రత॥ ౨౯॥
సర్వరోగవినాశః స్యాన్నాభిమధ్యే చ ధారణాత్।
శరీరలఘుతా విప్ర పాదాఙ్గుష్ఠనిరోధనాత్॥ ౩౦॥
జిహ్వయా వాయుమాకృష్య యః పిబేత్సతతం నరః।
శ్రమదాహవినిర్ముక్తో భవేన్నీరోగతామియాత్॥ ౩౧॥
జిహ్వయా వాయుమాకృష్య జిహ్వామూలే నిరోధయేత్।
పిబేదమృతమవ్యగ్రం సకలం సుఖమాప్నుయాత్॥ ౩౨॥
ఇడయా వాయుమాకృష్య భ్రువోర్మధ్యే నిరోధయేత్।
యః పిబేదమృతం శుద్ధం వ్యాధిభిర్ముచ్యతే హి సః॥ ౩౩॥
ఇడయా వేదతత్త్వజ్ఞ తథా పిఙ్గలయాఽపి చ।
నాభౌ నిరోధయేత్తేన వ్యాధిభిర్ముచ్యతే నరః॥ ౩౪॥
మాసమాత్రం త్రిసంధ్యాయాం జిహ్వయాఽఽరోప్య మారుతమ్।
అమృతం చ పిబేన్నాభో మన్దం మన్దం నిరోధయేత్॥ ౩౫॥
వాతపిత్తాదిజా దోషా నశ్యన్త్యేవ న సంశయః।
నాసాభ్యాం వాయుమాకృష్య నేత్రద్వందే నిరోధయేత్॥ ౩౬॥
నేత్రరోగా వినశ్యన్తి తథా శ్రోత్రనిరోధనాత్।
తథా వాయుం సమారోప్య ధారయేచ్ఛిరసి స్థిరమ్॥ ౩౭॥

————భవేత్ ఇతి॥౨౮॥ ధారణాత్రయస్య పృథక్ఫలమాహ—నాసాగ్రేతి॥౨౯॥౩౦॥
జిహ్వామూలే నిరోధయేచ్చిత్తం ధారయేత్।తమేవాత్యన్తశీతలమమృతమయం

వాయుమవ్యగ్ర శనైః పివేత్॥ ३୮—३४॥ జిహ్వాయాఽఽరోప్యేతి। జిహ్వాగ్రసంస్పర్శీ యథా వాయుర్భవతి

శిరోరోగా వినశ్యన్తి సత్యముక్తం బృహస్పతే।

స్వస్తికాసనమాస్థాయ సమాహితమనాస్తథా॥ ३౮॥

అపానమూర్ధ్వమాకృష్య ప్రణవేన శనైః శనైః।

హస్తాభ్యాం బన్ధయేత్సమ్యక్కర్ణాదికరణాని వై॥ ३౯॥

అఙ్గుష్ఠాభ్యాముభే శ్రోత్రే తర్జనీభ్యాం తు చక్షుషీ।

నాసాపుటావథాన్యాభ్యాం ప్రచ్ఛాద్య కరణాని వై॥ ४०॥

ఆనన్దావిర్భవం యావత్తావన్మూర్ధని ధారయేత్।

ప్రాణః ప్రయాత్యనేనైవ బ్రహ్మరన్ధ్రం మహామునే॥ ४୧॥

బ్రహ్మరన్ధ్రే గతే వాయౌ నాదశ్చోత్పద్యతేఽనఘ।

శఙ్ఖధ్వనినిభశ్చాఽఽదౌ మధ్యే మేఘధ్వనిర్యథా॥ ४२॥

శిరోమధ్యగతే వాయౌ గిరిప్రస్రవణం యథా।

పశ్చాచ్చిత్తం మహాప్రాజ్ఞ సాక్షాదాత్మోన్ముఖం భవేత్॥ ४३॥

———తథా కాకచఞ్చువదోష్ఠౌ కృత్వా మన్దం మన్దం పవనమాకర్షన్నాభౌ చిత్తం ధారయేదిత్యర్థః॥३ॎ—३२॥ సంముఖీకరణయోగమాహ —స్వస్తికసనమిత్యాది॥३౮॥ ఊర్ధ్వమాకృష్యాఽఽకుంచ్య శనైః శనైః। త్వరయా హి కృతే నాడ్యన్తరప్రవవిష్టః పవనో వ్యథయేత్॥३౯॥ వామదక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠాభ్యాం శ్రోత్రే। తజర్నీభ్యాం చక్షుషీ। మధ్యమాభ్యాం చ నాసాపుటౌ చ నిరుధ్య యావదానన్దావిర్భావో భవతి తావద్బ్రహ్మరన్ధ్రే చిత్తం ధారయతః ప్రాణః సుషుమ్నాం ప్రవిశతీత్యర్థః॥४०॥४୧॥ నాదశ్చోత్పద్యత ఇతి। తద్భేదా హంసోపానిషాది దశధా కథితాః। చిణీతి ప్రథమః। చిణిచిణీతి ద్వితీయః। ఘణ్టానాదస్తృతీయః। శఙ్ఖనాదశ్చతుర్థః। పఞ్చమస్తన్త్రీనాదః। షష్ఠస్తాలనాదః। సప్తమో వేణునాదః। అష్టమో భేరీనాదః। నవమో మృదఙ్గనాదః। దశమో మేఘనాద ఇతి॥ ४२॥४३॥ ఉత్కర్షప్రాణాయామమాహ—దక్షిణోత్తరేతి। వామేన గుల్ఫేన సీవనీం పీడయిత్వా

జాన్వోరధఃస్థిత్తం తమేవ వామగుల్ఫసధిం దక్షిణగుల్ఫేన పీడయిత్వా శివవినాయకవాగీశాన్స్మరల్లింఙ్గనాలం సమాకృష్య నిరుధ్య నిరుద్ధస్య పవనస్య నాడ్యన్తరప్రవేశపరిహారార్థ-

పునస్తజ్ఞ్ఞానసిష్పత్తిస్తయా సంసారనిహ్నుతిః।

దక్షిణోత్తరగుల్ఫేన సీవనీం పీడయేచ్చిరామ్॥ ౪౪॥

సవ్యేతరేణ గుల్ఫేన పీడయేద్బుద్ధిమాన్నరః।

జాన్వోరధః స్థితం సంధి స్మృత్వా దేవం చ త్ర్యమ్బకమ్॥౪౫॥

వినాయకం చ సంస్మృత్య తథా వాగీశ్వరీం పునః।

లిఙ్గనాలాత్సమాకృష్య వాయుమవ్యగ్రతో మునే॥ ౪౬॥

ప్రణవేనాగ్ని యుక్తేన బిన్దుయుక్తేన బుద్ధిమాన్।

మూలాధారస్య విప్రేన్ద్ర మధ్యమే తు నిరోధయేత్॥ ౪౭॥

————మాకుఞ్చితోల్బణబన్ధం కృత్వా రేఫవిన్దుయుక్తం ప్రణవమనుస్మరన్మూలాధారపవనం నిరోధయేత్। మూలాధారాకుఞ్చనలక్షణం మూలబన్ధం కుర్యాదిర్త్యః। అయముత్కర్షప్రాణాయామయోగ ఆగమే సవిశేషో దర్శితః—
“అథోత్కర్షాభిధానస్య ప్రాణాయామస్య సంయమః। ఇడాధః సీవనీం సూక్ష్మాం పీడయేద్వామగుల్ఫతః॥ తద్గుల్ఫోపరి నిక్షిప్య దక్షగుల్ఫం సమం స్థిరమ్। ఞ్జోరుసంధిం నిచ్ఛిద్రాం బద్ధ్వాఽఽసీత సమాహితః॥ మూలాధారే చతుష్పత్రే రక్తకిఞ్జల్కశోభితే। మనసా ప్రణవం ధ్యాయన్దక్షగుల్ఫం విలోకయన్॥ యావన్మనోలయస్తస్మిస్తావద్వాయుం నిరోధయేత్। అపానోఽనేన యోగేన వహ్నిస్థానం వ్రజేత్తదా॥ ఆగ్నేయే మణ్డలే రక్తే త్రికోణే దేహధారకః। వైశ్వానరో వసత్యగ్నిరన్నపానాదిపాచకః॥ అపానమగ్నినా సార్ధం ప్రాణం తత్రైవ నిశ్చలమ్। ధారయేత్ప్రణవం ధ్యాయన్యావదగ్నిర్జితో భవేత్॥ జతిఽగ్నివిజయే సమ్యగూర్ధ్వం తద్వహ్నిమణ్డలాత్। కన్దనాభేరధస్తాచ్చ స్వధిష్ఠానే చ షడ్దలే॥ ప్రాణాపానౌ సమారోప్య నిశ్చలం వహ్నినా సహ। నాభిం విలోకయన్దృష్ట్యా మనసా ప్రణవం స్మరన్॥ యావన్మనోలయస్తస్మింస్తావదాయుం నిరోధయేత్। తతోఽగ్నినా సవాతేన ప్రబోధం యాతి కుణ్డలీ। ప్రబుద్ధా కుణ్డలీ కన్దనాభిరన్ధ్రాత్పణం స్వకమ్। అపాకరోతి

తేనైతసుషుమ్నా మూలరన్ధ్రకమ్॥ వివృతం భవతి క్షిప్రం తస్మిన్వాయుం ప్రపూరయేత్। శనైః సాగ్నిం సుషుమ్నాయామా మూర్ద్నః ప్రణంవ స్మరేత్॥ ధారయేన్మారుతం సాగ్నిం సుషుమ్నారన్ధ్రమూర్ధని। మరుతాఽఽపూరితే దేహే సర్వాఙ్గే సహ వహ్నినా॥ తదాత్మా దృశ్యతే మృర్ధ్ని యథాఽఽకాశే ప్రభా-

నిరుద్ధవాయునా దీప్తో వహ్నిర్దహతి కుణ్డలీమ్।

పునః సుషుమ్నయా వాయుర్వహ్నినా సహ గచ్ఛతి॥ ౪౮॥

ఏవమభ్యసతస్తస్య జితో వాయుర్భవేద్ధ్రువమ్।

ప్రస్వేదః ప్రథమః ప్రశ్చాత్కమ్పనం మునిసత్తమ॥ ౪౯॥

ఉత్థానం చ శరీరస్య చిహ్నమేతజ్జితేఽనిలే।

ఏవమభ్యసతస్తస్య మూలరోగో వినశ్యతి॥ ౫౦॥

భగందరం చ నష్టం స్యాత్తథాఽన్యే వ్యాధయో మునే।

పాతకాని వినశ్యన్తి క్షుద్రాణి చ మహాన్తి చ॥ ౫౧॥

నష్టే పాపే విశుద్ధం స్యాచ్చిత్తదర్పణముత్తమమ్।

పునర్బ్రహ్మాదిలోకేభ్యో వైరాగ్యం జాయతే హృది॥ ౫౨॥

విరక్తస్య తు సంసారాజ్జ్ఞానం కైవల్యసాధనమ్।

తేన పాశాపహానిః స్యాజ్జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిః॥ ౫౩॥

అహో జ్ఞానామృతం ముక్త్వా మాయయా పారిమోహితాః।

పరిభ్రమన్తి సంసారే సదాఽసారే నారాధమాః॥ ౫౪॥

జ్ఞానామృతరసో యేన సకృదాస్వాదితో భవేత్।

స సర్వకార్యముత్సృజ్య తత్రైవ పరిధావతి॥ ౫౫॥

జ్ఞానామృతరసః ప్రాయస్తేన నాఽఽస్వాదితో భవేత్।

యో వాఽన్యత్రాపి రమతే తద్విహాయైవ దుర్మతిః॥ ౫౬॥

————కరః” ఇతి ॥ ౪౪—౫౧ ॥ అనేన యోగేన న కేవలమారోగ్యం కింతు సమాధానం జ్ఞానమప్యపవర్గఫలం భవతీత్యాహ—పునర్బ్రహ్మేదీతి ॥౫౨ ॥ జ్ఞాత్వా దేవమితి । “జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః” ఇతి శ్వేతాశ్వతరోపనిషదిత్యర్థః ॥౫౩ ॥౫౪ ॥ అసారసంసారపరిభ్రమణం జ్ఞానామృతరసాపరిజ్ఞానాదిత్యుక్తమ్ । తత్పరిజ్ఞానవతస్తు తద్విరహమాహ—జ్ఞానామృ-

జ్ఞానస్వరూపమేవాఽఽహుర్జగదేతద్విచక్షణాః ।

అర్థస్వరూపమజ్ఞానాత్పశ్యన్త్యన్యే కుదృష్టయః ॥ ౫౭ ॥

యజ్ఞైర్దేవత్వమాప్నోతి తపోభిర్బ్రహ్మణః పదమ్ ।

దానైర్భోగానవాప్నోతి జ్ఞానాద్బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ ౫౮ ॥

కర్మణా కేచిదిచ్ఛన్తి కైవల్యం మునిసత్తమ ।

తే మూఢా మనిశార్దూల ప్లవా హ్యేత ఇతి శ్రుతిః ॥ ౫౯ ॥

ఆత్మైవేదం జగత్సర్వమితి జానన్తి పణ్డితాః ।

అజ్ఞానేనాఽఽవృతా మర్త్యా న విజానన్తి శఙ్కరమ్ ॥౬౦ ॥

అజ్ఞానపాశబద్ధత్వాదముక్తః పురుషః స్మృతః ।

జ్ఞానాత్తస్య నివృత్తిః స్యాత్ప్రకాశాత్తమసో యథా ॥౬౧ ॥

ఆత్మస్వరూపవిజ్ఞానాదజ్ఞానస్య పరీక్షయా ।

క్షీణేఽజ్ఞానే మహాప్రాజ్ఞ రాగాదీనాం పరిక్షయః ॥ ౬౨ ॥

రాగాద్యసంభవే ప్రాజ్ఞ పుణ్యపాపోపమర్దనమ్ ।

తయోర్నాశే శరీరేణ న పునః సంప్రయుజ్యతే ॥ ౬౩ ॥

————తేతి ॥౫౫ ॥౫౬ ॥ చరాచరజగజ్జాతస్య పరశివే పరికల్పితత్వేన వస్తుతస్తన్మయతాం తత్త్వవిదః పశ్యన్తీత్యాహ—జ్ఞానస్వరూపమితి । “సద్ధీదం సర్వం సత్సదితి । చిద్ధీదం సర్వం

కాశతే కాశతే చ” ఇతి తాపనీయశ్రుతిః। జ్ఞానాత్పృథగర్థస్య పారమార్థికత్వాభిమానస్త్వవిద్యైకనిబన్ధన ఇత్యాహ -అర్థేతి॥౫౭॥౫౮॥ ప్లవా హ్యేత ఇతి॥ “ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశాక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తి” ఇతి ముణ్డకశ్రుతిరపవర్గస్య కర్మసాధ్యతాం ప్రతిక్షిపతీత్యర్థః॥౫౯—౬౧॥ జ్ఞానాన్మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తౌ తన్నిబన్ధనరాగాద్యభావేన ధర్మాధర్మప్రవృత్తివిరహే తదుభయఫలభోగనిమిత్తస్య శరీరపరిగ్రహస్యాభావా దుఃఖాత్యన్తనివృత్తిరపవర్గో భవతీత్యాహ—ఆత్మస్వరూపేతి। తథా చ గౌతమసూత్రమ్ “దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞా-

అశరీరో మహానాత్మా సుఖదుఃఖైర్న బాధ్యతే।

క్లేశముక్తః ప్రసన్నాత్మా ముక్త ఇత్యుచ్యతే బుధైః॥ ౬౪॥

తస్మాదజ్ఞానమూలాని సర్వదుఃఖాని దేహినామ్।

జ్ఞానేనైవ నివృత్తిః స్యాదజ్ఞానస్య న కర్మభిః॥ ౬౫॥

నాస్తి జ్ఞానాత్పరం కించిత్పవిత్రం పాపనాశనమ్।

తదభ్యాసాదృతే నాస్తి సంసారచ్ఛేదకారణమ్॥ ౬౬॥

సర్వముక్తం సమాసేన తవ స్నేహాన్మహామునే।

గోపనీయస్త్వయైవైష వేదాన్తార్థో మహామునే॥ ౬౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ప్రాణాయామవిధినిరూపణం నామ షోడశోఽధ్యాయః॥ ౧౬॥

సప్తదశోఽధ్యాయః॥

౧౭. ప్రత్యాహారవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రత్యాహారం మహామునే।

ఇన్ద్రియాణాం విచరతాం విషయేషు స్వభావతః॥ ౧॥

————నానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గః ఇతి॥ ౬౨—౬౬॥ గోపనీయ ఇతి। జ్ఞానస్యైవ హేతుత్వం కర్మణామహేతుత్వం చ యద్యపి సకలవేదాన్తార్థస్తథాఽఽపి మూర్ఖేషు న న ప్రకాశనీయః। 'న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినామ్। జోషయేత్సర్వకర్మాణి విద్వాన్యుక్తః సమాచరన్' ఇతి గీతాసు భగవతోక్తమిత్యర్థః॥౬౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ప్రాణాయామ విధినిరూపణం నామ షోడశోఽధ్యాయః॥ ౧౬॥

యతో జితప్రాణస్యైవేన్ద్రియనియమనహేతుప్రత్యాహారసంభవః, అతస్తదనన్తరం స

బలాదాహరణం తేషాం ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే।

యద్యత్పశ్యతి తత్సర్వం బ్రహ్మ పశ్యేత్సమాహితః॥ ౨॥

ప్రత్యాహారో భవత్యేష బ్రహ్మవిద్భిః పురోదితః।

యద్యచ్ఛుద్ధమశుద్ధం వా కరోత్యామరణాన్తికమ్॥ ३॥

తత్సర్వం బ్రహ్మణే కుర్యాత్ప్రత్యాహారోఽయముచ్యతే।

అథవా నిత్యకర్మాణి బ్రహ్మారాధనబుద్ధితః॥ ४॥

కామ్యాని చ తథా కుర్యాత్ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే।

అథవా వాయుమాకృష్య స్థానాత్స్థానే నిరోధయేత్॥ ౫॥

దన్తమూలాత్తథా కణ్ఠే కణ్ఠాదురసి మారుతమ్।

ఉరోదేశాత్సమాకృష్య నాభికన్దే నిరోధయేత్॥ ౬॥

నాభికన్దాత్సమాకృష్య కుణ్డల్యాం తు నిరోధయేత్।

ఉచ్యత ఇత్యాహ—అథాత ఇతి। లక్షణమాహ—ఇన్ద్రియాణమితి। ఆహ—పతఞ్జలిః—'స్వవిషయాసంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవేన్ద్రియాణాం ప్రత్యాహారః' ఇతి॥౧॥ జ్ఞేయప్రపఞ్చస్య సర్వస్య జ్ఞానాదవ్యతిరేకానుసంధానమిన్ద్రియనియమనాదపి ప్రశస్తః ప్రత్యాహార ఇత్యాహ—యద్యదితి। "బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణ। అధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠమ్" ఇతి హి ముణ్డకోపనిషత్॥౨॥ సర్వవ్యాపారజాతస్య బ్రహ్మణి సమర్పణలక్షణమపరం ప్రత్యాహారమాహ—యది శుద్ధమితి। "యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్। యత్తపస్యసి కౌన్తేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్॥ శుభాశుభఫలైరేవం మోక్ష్యసే కర్మబన్ధనైః" ఇతి హి గీతాసు॥3॥ నిషిద్ధాని వర్జయిత్వా నిత్యానాం కామ్యానాం చ ఫలానభిసంధానేన భగవదారాధనబుద్ధయాఽనుష్ఠానలక్షణమపరం ప్రత్యాహారమాహ—అథవా నిత్యేతి॥౪॥ దన్తమూలాత్పాదాఙ్గుష్ఠపర్యన్తం ప్రాణస్యాపకర్షణరూపమపరం ప్రత్యాహారమాహ-అథవా వాయుమితి। పూర్వస్థానాదపరం స్థానం ప్రతి వాయుమాకృష్యైకైకే స్థానే యావదఖిలోఽపి ప్రాణ ఆగత్య స్థిరో భవతి తావచ్చిత్తం ధారయేత్। అనన్తరమవస్థానాన్తరం నయేదిత్యర్థః॥౫॥ తాని ధారణాస్థానాన్యవరోహేణాఽఽహ—దన్తమూలాదితి॥

కుణ్డలీదేశతో విద్వాన్మూలాధారే నిరోధయేత్॥ ౭॥

తథాఽపానే కటిద్వంద్వే తథోరుద్వయమధ్యమే।

తథా జానుద్వయే జఙ్ఘే పాదాఙ్గుష్ఠే నిరోధయేత్॥ ౮॥

ప్రత్యాహారోఽయమిత్యుక్తః ప్రత్యాహారపరైః పురా।

ఏవమభ్యాసయుక్తస్య పురుషస్య మహాత్మనః॥ ౯॥

సర్వపాపాని నశ్యన్తి భవరోగాశ్చ సువ్రత।

అథవా తవ వక్ష్యామి ప్రత్యాహారాన్తరం మునే॥ ౧౦॥

నాడీభ్యాం వాయుమాకృష్య నిశ్చలః స్వస్తికాసనః।

పూరయేదనిలం విద్వానాపాదతలమస్తకమ్॥ ౧౧॥

పశ్చాత్పాదద్వయే తద్వన్మూలాధారే తథైవ చ।

నాభికన్దే చ హృన్మధ్యే కణ్ఠమూలే చ తాలుకే॥ ౧౨॥

భ్రువోర్మధ్యే లలాటే చ తథా మూర్ధని ధారయేత్।

అకారం చ తథోకారం మకారం చ తథైవ చ॥ ౧౩॥

నకారం చ మకారం చ శికారం చ వకారకమ్।

————౬—౮॥ ప్రయాహారోఽయమితి। దన్తమూలమారభ్యోక్తస్థానక్రమేణ ప్రాణస్య పాదాఙ్గుష్ఠప్రత్యాహరణం ప్రత్యాహారః॥౯॥ పవనస్య పాదద్వయమారభ్యాఽఽరోహరూపం ప్రత్యాహారాన్తరమాహ—అథవా తవేతి। పాదద్వయాదిస్థాననవకే పూర్వపూర్వస్థానజయానన్తరముత్తరోత్తరస్థానక్రమేణాకారాదివర్ణనవకేన సహ చిత్తస్య ధారణమిత్యర్థః। ఏష చ పవనధారణరూపః ప్రత్యాహార ఆగమే దర్శితః— "చిత్తాత్మైక్యధృతస్య ప్రాణస్య స్థానసంహతిః స్థానాత్। ప్రత్యాహారో జ్ఞేయశ్చైతన్యయుతస్య సమ్యగనిలస్య" ఇతి। ధారణాస్థానాని తు తత్ర కానిచిదధికాని— “అఙ్గుష్ఠగుల్ఫజానుద్వితయాని గుదం చ సీవనీ మేఢ్రమ్। నాభిర్హృదయం గ్రీవాసలమ్బికాగ్రం తథైవ నాసా చ। భ్రూమధ్యలలాటాగ్రం సుషుమ్నాద్వాదశాన్తమిత్యేవమ్॥ ఉత్క్రాన్తౌ పరకాయప్రవేశనే చాఽఽగతౌ పునః స్వతనౌ॥ స్థానాని ధారణాయాః ప్రోక్తాని మరుత్ప్రయోగవిధినిపుణైః”

యకారం చ తథోఙ్కారం జపేద్బుద్ధిమతాం వర॥ ౧౪॥

ప్రత్యాహారోఽయమిత్యుక్తః పణ్డితైః పణ్డితోత్తమ।

అథవా మునిశార్దూల ప్రత్యాహారం వదామి తే॥ ౧౫॥

దేహాద్యాత్మమతిం విద్వాన్సమాకృష్య సమాహితః।

ఆత్మనాఽఽత్మని నిర్ద్వంద్వే నిర్వికల్పే నిరోధయేత్॥ ౧౬॥

ప్రత్యాహారః సమాఖ్యాతః సాక్షాద్వేదాన్తవేదిభిః।

ఏవమభ్యసతస్తస్య న కించిదపి దుర్లభమ్॥ ౧౭॥

తస్య పుణ్యం చ పాపం చ నహి సత్యం బృహస్పతే।

అయ బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠః సాక్షాద్దేవేశ్వరః పుమాన్॥ ౧౮॥

ప్రత్యాహారః సమాఖ్యాతః సంక్షేపేణ మహామునే।

గోపనీయస్త్వయా నిత్యం గుహ్యాద్గుహ్యతరో హ్యయమ్॥ ౧౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ప్రత్యాహారవిధినిరూపణం నామ సప్తదశోఽధ్యాయః॥ ౧౭॥

————ఇతి॥౧౦—౧౪॥ విషయాదిభ్యః ప్రత్యాహృత్య బుద్ధేరాత్మని ధారణరూపం ప్రత్యాహరాన్తరమాహ—అథవా మునిశార్దులేతి॥౧౫॥ ఆత్మనా బుద్ధయా॥ ౧౬॥ ౧౭॥ తస్య పుణ్యం చేతి। పాపవద్భోగకారణం పుణ్యమపి సంసారావహతయా హేయమేవ 'తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి' ఇతి ముణ్డకశ్రుతిః॥౧౮॥ గృహ్యాత్పవనప్రత్యాహారాదపి విమర్శరూపస్య ప్రత్యాహారస్య విశేషమాహ—గోపనీయ ఇతి॥౧౯॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ప్రత్యాహారవిధాననిరూపణం నామ సప్తదశోఽధ్యాయః॥౧౭॥

అష్టాదశోఽధ్యాయః॥

౧౮. ధారణావిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ధారణాః పఞ్చ సువ్రత।

దేహమధ్యగతే వ్యోమ్ని బాహ్యాకాశం తు ధారయేత్॥ ౧॥

ప్రాణే బాహ్యానిలం తద్వజ్జ్వలనే చాగ్నిమౌదరే।

తోయం తోయాంశకే భూమిం భూమిభాగే మహామునే॥ ౨॥

హయరవలకారాఖ్యం మన్త్రముచ్చారయేత్క్రమాత్।

ధారణైషా మయా ప్రోక్తా సర్వపాపవిశోధినీ॥ ३॥

జాన్వన్తః పృథివీభాగో హ్యపాం పాయ్వన్త ఉచ్యతే।

హృదయాన్తస్తథాఽగ్న్యంశో భ్రూమధ్యాన్తోఽనిలాంశకః॥ ४॥

ఆకాశాన్తస్తథా ప్రాజ్ఞ మూర్ధాన్తః పరికీర్తితః।

బ్రహ్మాణం పృథివీభాగే విష్ణుం తోయాంశకే తథా॥ ౫॥

అగ్న్యంశే చ మహేశానమీశ్వరం చానిలాంశకే।

ఆకాశాంశే మహాప్రాజ్ఞ ధారయేత్తు సదాశివమ్॥ ౬॥

———— యతః ప్రత్యాహారేణ వశీకృతస్య చిత్తస్య ధారణాసు యోగ్యతా, అతస్తదనన్తరం తా ఉచ్యన్త ఇతి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి। తత్ర శరీరాన్తర్వతిషు వియదాదిషు హయరవలవర్ణైర్భూతబీజైః సహ బాహ్యవిషయాదితాదాత్మ్యేన బుద్ధిర్ధారయితవ్యా। ఏషా చ ధారణా సహ ఫలేన శ్వేతాశ్వతరోపనిషది వర్ణితా—'పృథ్వ్యప్తేజోనిలఖే సముత్థితే పఞ్చాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే। న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమ్' ఇతి॥౧—३॥ ఉక్తానాం వియదాదీనాం శరీరే ధారణావస్థానవిశేషాత్సహ తత్తద్దేవతాభిరాహ—జాన్వన్త ఇతి॥४।౫॥ మహేశానం రుద్రం పఞ్చధా విభక్తేషు పాదాదిషు శరీరప్రదేశేషు పృథివ్యాదిపఞ్చభూతాత్మకతాం తేషు

అథవా తవ వక్ష్యామి ధారణాం మునిపుఙ్గవ।

మనసీన్దుం దిశః శ్రోత్రే కాన్తే విష్ణుం బల హరిమ్॥౭॥

వాచ్యగ్నిం మిత్రముత్సర్గే తథోపస్థే ప్రజాపతిమ్।

త్వచి వాయుం తథా నేత్రే సూర్యమూర్తిం తథైవ చ॥ ౮॥

జిహ్వాయాం వరుణం ఘ్రాణే భూమిదేవీం తథైవ చ।

పురుషే సర్వశాస్తారం బోధానన్దమయం శివమ్॥ ౯॥

ధారయేద్బుద్ధిమాన్నిత్యం సర్వపాపవిశుద్ధయే।

ఏషా చ ధారణా ప్రోక్తా యోగశాస్త్రార్థవేదిభిః॥ ౧౦॥

బ్రహ్మాదికార్యరూపాణి స్వే స్వే సంహృత్య కారణే।

సర్వకారణమవ్యక్తమనిరూప్యమచేతనమ్॥ ౧౧॥

సాక్షాదాత్మని సంపూర్ణే ధారయేత్ప్రయతో నరః।

ధారణైషా పరా ప్రోక్తా ధార్మికైర్వేదపారగేః॥ ౧౨॥

ఇన్ద్రియాణి సమాహృత్య మనసాఽఽత్మని ధారయేత్।

కంచిత్కాలం మహాప్రాజ్ఞ ధారణైషా చ పూజితా॥ ౧౩॥

————చ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివరూపతాం చ సదా భావయేదిత్యర్థః॥౬॥ అథవా తవేతి। మనఃప్రభృత్యాధ్యాత్మికశరీరభాగేషు చన్ద్రాదీన్యాధిదైవికరూపాణి తాదాత్మ్యేన భావయేత్। క్రాన్తే క్రమణేనోపలక్షితే పాదే। హరిమిన్ద్రమ్॥౭॥ ఉత్సృజత్యనేనేత్యుత్సర్గోఽపానం తత్ర మిత్రమ్॥౮॥ పురుషే జీవే। సర్వశాస్తారం పరమాత్మానమ్। 'అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి శ్రుతేః॥౯॥౧౦॥ ధారణాన్తరమాహ—బ్రహ్మాదీతి। బ్రహ్మాదీనామపి చిదంశాః స్వస్వకారణపరంపరయా మాయాయాం లీయన్తే। మాయా చ పరమాత్మని। బ్రహ్మాదయస్తు పరమాత్మరూపేణైవ వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి భావయేదిత్యర్థః। అవ్యక్తమనభివ్యక్తమ్। నామరూపానిరూప్యమానిర్వచనీయమ్। అచేతనం జడమ్॥ ౧౧॥ ౧౨॥ ధారణాన్తరమాహ— ఇన్ద్రియాణీతి। మనసైవ విషయేభ్య ఇన్ద్రియాణి వ్యావృత్య మన ఆత్మని ధారయేదిత్యర్థః। ఇయం

వేదాదేవ సదా దేవా వేదాదేవ సదా నరాః।

వేదాదేవ సదా లోకా వేదాదేవ మహేశ్వరః॥ ౧౪॥

ఇతి చిత్తవ్యవస్థా యా ధారణా సా ప్రకీర్తితా।

బ్రహ్మైవాహం సదా నాహం దేవో యక్షోఽథవా నరః॥ ౧౫॥

న దేహేన్ద్రియబుద్ధ్యాదిర్న మాయా నాన్యదేవతా।

ఇతి బుద్ధివ్యవస్థాఽపి ధారణా సేతి హి శ్రుతిః॥ ౧౬॥

సర్వం సంక్షేపతః ప్రోక్తం సర్వశాస్త్రవిశారద।

ఆగమాన్తైకసంసిద్ధమాస్థేయం భవతా సదా॥ ౧౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డేధారణావిధినిరూపణం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః॥౧౮॥

————చ కఠవల్లీషు సవిశేషం దర్శితా—'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని' ఇతి॥౧౩॥వేదాదేవేతి। దేవాదయః సర్వే వేదశబ్దేభ్య ఏవ సృష్టాః। "ఏతే అసృగ్రమిన్దవస్తిరః పవిత్రమాశవః" ఇతి। అత్ర మన్త్రే ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజత। అసృగ్రమితి మనుష్యాన్। ఇన్దవ ఇతి పితన్। తిరః పవిత్రమిత్యన్యాః ప్రజా ఇతి శ్రుతేః। "ఋషీణా నామధేయాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాఽఽదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః" ఇతి స్మృతావపి ఋషిపదస్య సర్వస్రష్టవ్యోపలక్షణార్థత్వాత్। మహేశ్వరోఽపి వేదాదేవ జ్ఞాతవ్యః "నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే" ఇతి॥౧౪॥ బ్రహ్మైవాహమితి 'అయమాత్మా బ్రహ్మ' ఇతి శ్రుతావాత్మనః పరమాత్మతాదాత్మ్యాభిధానేనైవ తదితరసమస్తవస్త్వాత్మకత్వావగమాదిత్యర్థః॥౧౫—౧౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపింకాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ధారణావిధి నిరూపణం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః॥౧౮॥

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః॥

౧౯. ధ్యానవిధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ధ్యానం సంసారనాశనమ్।
ఆకాశే నిర్మలం శుద్ధం భాసమానం సుశీతలమ్॥ ౧॥
సోమమణ్డలమాపూర్ణమచలం దృష్టిగోచరమ్।
ధ్యాత్వా మధ్యే మహాదేవం పరమానన్దవిగ్రహమ్॥ ౨॥
ఉమార్ధదేహం వరదముత్పత్తిస్థితివర్జితమ్।
శుద్ధస్ఫటికసంకాశం చన్ద్రరేఖావతంసకమ్॥ ౩॥
త్రిలోచనం చతుర్బాహుం నీలగ్రీవం పరాత్పరమ్।
ధ్యాయేన్నిత్యం సదా సోఽహమితి బ్రహ్మవిదాం వర॥ ౪॥
అథవాఽఽకాశమధ్యస్థే భ్రాజమానే సుశోభనే।
ఆదిత్యమణ్డలే పూర్ణే లక్షయోజనవిస్తృతే॥ ౫ ॥

———— యతో ధారణాభ్యాసేన పారిత్యక్తచాపలస్య మనసో ధ్యానయోగ్యతా, అతస్తదనన్తరం తదుచ్యత ఇత్యాహ—అథాత ఇతి। తచ్చ సగుణనిర్గుణలక్షణవిషయభేదేన ద్వివిధమ్। తత్ర సగుణధ్యానాన్యాహ—ఆకాశ ఇత్యాది। ఆకాశే వర్తమానముక్తలక్షణం సకలలోకదృష్టిగోచరం చన్ద్రమణ్డలం ప్రథమతో ధ్యాత్వా తన్మధ్యే “విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ” ఇతి శ్రుత్యుక్తం సచ్చిదానన్దైకరసం పరమేవ బ్రహ్మోమాసహాయత్వాదియథోక్తలక్షణం స్వీకృతలీలావతారం శివమాత్మత్వేన ధ్యాయేదిత్యర్థః। తథా చ వాజసనేయకే—బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే “య ఏవాసౌ చన్ద్రే పురుష ఐతమవహం బ్రహ్మో పాసే” ఇతి బాలాకినోక్తే నైతన్నిష్కలశివస్వరూపం కింతు స్వీకృతలీలావతారం సకలమిదం

రూపమిత్యభిప్రాయవతాఽజాతశత్రుణోక్తమ్ "మామైతస్మిన్సంవదిష్ఠా బృహన్పాణ్డరవాసాః సోమో రాజేతి వా అంహమేతముపాసే" ఇతి॥౧-౪॥ చన్ద్రమణ్డలబత్ ఆదిత్యమణ్డల్మప్యాకాశే ధ్యాత్వా తత్ర స్వీకృతదివ్యావతారం పరశివేమవం ధ్యాయేది-

సర్వలోకవిధాతారం హేమరూపిణమీశ్వరమ్।

హిరణ్యశ్మశ్రుకేశం చ హిరణ్మయనఖం తథా॥ ౬॥

కప్యాస్యాసనవద్వక్త్రం నీలగ్రీవం విలోహితమ్।

ఆగోపాలప్రసిద్ధం తమమ్బికార్ధశరీరిణమ్॥ ౭॥

సోఽహమిత్యనిశం ధ్యాయేత్సంధ్యాకాలేషు వా నరః।

అథవా వైదికే శుద్ధేఽప్యగ్ని హోత్రాదిమధ్యగే॥ ౮॥

ఆత్మానం జగదాధారమానన్దానుభవం సదా।

గఙ్గాధరం విరూపాక్షం విశ్వరూపం వృషధ్వజమ్॥ ౯॥

చతుర్భుజం సమాసీనం చన్ద్రమౌలిం కపర్దినమ్।

రుద్రాక్షమాలాభరణముమాయాః పతిమీశ్వరమ్॥ ౧౦॥

గోక్షీరధవలాకారం గుహ్యాద్గుహ్యతరం సదా।

అత్యద్భుతమనిర్ద్వంద్వమహంబుద్ధ్యా విచిన్తయేత్॥ ౧౧॥

————త్యాహ—అథవాఽఽకాశేతి॥౫॥హేమరూపిణమితి। ఉద్గీథవిద్యాయామాదిత్యస్థస్య పురుష్యస్య కతిచిదిహోక్తా హేమరూపత్వాదిగుణాః శ్రుయన్తే 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతేహిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణప్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ' ఇతి॥౬॥ కప్యాస్యాసానవదితి। కపీనాం హి కే పాంచిదాస్యమాసనం చ రక్తవర్ణం తథా రక్తవణం ముఖమిత్యర్థః। ఆగోపాలమితి। శ్రూయతే హి రుద్రాధ్యాయే "ఉతైనం గోపా అదృశన్నదృశన్నుదహార్యః। ఉతైనం విశ్వా భూతాని స దృష్టో మృడయాతి నః" ఇతి॥౭॥ ఉక్తలక్షణం పరశివమగ్నౌ వా స్వీకృతవక్ష్యమాణాదివ్యావతారం ధ్యాయేదిత్యాహ—అథవా వైదిక ఇతి। పరబ్రహ్మ సగుణమగ్నావుపస్యత్వేనోక్తం హి బాలాకినైవ—"య

ఏవాయమగ్నౌ పురుష ఏతమేవాహం బ్రహ్మోపాసే" ఇతి। ఉక్తాశ్చన్ద్రాదిత్యాగ్నయః శివమూర్తిత్వేనాఽఽగమేష్వపి ప్రసిద్ధాః—"క్ష్మావహ్నియజమానార్కజలవాతేన్దుఖాని చ॥ కీర్తితా మూర్తయో హ్యష్టౌ" ఇతి॥౮—౧౧॥ ఆదిత్యమూర్తివద్విష్ణుమూర్తావపి పరశివస్య వక్ష్యమాణలీలావతారస్య

అథవాఽహం హరి సాక్షాత్సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమ।

సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్॥ ౧౨ ॥

విశ్వో నారాయణో దేవః అక్షరః పరమః ప్రభు।

ఇతి ధ్యాత్వా పునస్స్వస్య హృదయామ్భోజమధ్యమే॥ ౧౩॥

ప్రాణాయామైర్వికసితే పరమశ్వరమన్దిరే।

అష్టైశ్వర్యలోపేతే విద్యాకేసరసంయుతే॥ ౧౪ ॥

జ్ఞానవాలమహాకన్దే ప్రణవేన ప్రబోధితే।

విశ్వార్చిషం మహావహ్నిం జ్వలన్తం విశ్వతో ముఖమ్॥ ౧౫॥

————స్వాత్మనాదాత్మ్యేన ధ్యానమాహ—అథవేతి। తత్ర ప్రథమతో విష్ణుమూర్తేరపి స్వాత్మతాదాత్మ్యానుసంధానమాహ—అహం హరిరితి। సహస్రశీర్షా। బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తసర్వప్రాణిషు వర్తమానాని సహస్రాణ్యనన్తాని శీర్షాణి శిరాంసి యస్యేతి స తథోక్తః। పురుషః పూర్ణః। సహస్రాక్షః సహస్రాణ్యనన్తాని ప్రజాసంబన్ధీన్యక్షాణీన్ద్రియాణీతి సహస్రాక్షః। ఏవం సహస్రపాదితి॥౧౨॥ విశ్వో విశ్వత్వేన స్థితః। నారాయణః 'నౄ నయే' పచాద్యచ్। నరో నేతా సర్వస్య స్వామీ। తస్యాపత్యాని నారాః సర్వే చేతనా అచేతనాశ్చ। అపత్యేఽణ్। తేషామయనమధిష్ఠానత్వేనాఽఽశ్రయభూతం జలచన్ద్రాణాం విమ్బచన్ద్రవత్కలధౌతాదీనాం శుక్తికాదివదితి। నారాయణః పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితిణత్వమ్। దేవో దేవనశీలః। అక్షరో న క్షరతీతి సర్వమశ్నుత ఇతి వాఽక్షరః। అశేః సరప్రత్యయేఽక్షరమ్। పరమః సర్వోత్కృష్టః। యద్వాఽక్షరః పరమః పరమాక్షరః పరమవ్యాపకో వ్యాపకానామపి వ్యాపకః। ప్రభుః సర్వేషాం ప్రకర్షేణ భరణక్షమః। తదాత్మకస్య స్వాత్మనో హృదయామ్భోజమధ్యే "పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమ్" ఇతిశ్రుత్యుక్తే॥౧౩॥ రేచకప్రాణాయామేన వికాసీకృత్య,

ఊర్ధ్వముఖీకృతపరమేశ్వరమన్దిరే। తత్ర హి పరమేశ్వరో ధ్యాతవ్యత్వేన వక్ష్యతే।
అణిమాదీన్యష్టైశ్వర్యాణి దలాని త్రైరుపేతే తత్త్వవిద్యారూపైః కేసరైర్యుతే ॥౧౪॥
శాస్త్రవిషయం జ్ఞానం నాలం యస్య తస్మిన్మహత్త్వమేవ కన్దో యస్య తస్మిన్ప్రణవేన
ప్రబోధితే ప్రాగుక్తవికాసే ప్రణవదివాకరస్య కారణతోచ్యతే।
ఉక్తహృదయకమలమధ్యగతసుషుమ్నాయామన్తర్వ-

వైశ్వానరం జగద్యోనిం శిఖాతన్వినమీశ్వరమ్।

తాపయన్తం స్వకం దేహమాపదాతలమస్తకమ్॥ ౧౬॥

నిర్వాతదీపవత్తస్మిన్దీపితం హవ్యవాహనమ్।

నీలతోయదమధ్యస్థం విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరమ్॥ ౧౭॥

నీవారశూకవద్రుపం పీతాభాసం విచిన్తయేత్।

తస్య బహ్నేః శిఖాయాం తు మధ్యే పరమకారణమ్॥ ౧౮॥

పరమాత్మానమానన్దం పరమాకాశమీశ్వరమ్।

ఋతం సత్య పరం బ్రహ్మ సామ్బం సంసారభేషజమ్॥ ౧౯॥

ఉర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపం మహేశ్వమ్।

నీలగ్రీవం స్వమాత్మానం పశ్యన్తం పాపనాశనమ్॥ ౨౦॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహిశానైర్ధ్యేయం ధ్యేయవివర్జితమ్।

సోహమిత్యాదరేణైవ ధ్యాయేద్యోగీ మహేశ్వరమ్॥ ౨౧॥

అయం ముక్తేర్మహామార్గ అగమాన్తైకసంస్థితః।

అథవాఽహం మునిశ్రేష్ఠ బ్రహ్మా లోకపితామహః॥ ౨౨॥

————క్ష్యమాణవహ్నిశిఖాయాః కారణభూతం మూలాధారస్థం వైశ్వానరమాహ—
విశ్వార్చిషమితి। విశ్వార్చిషం సర్వతః ప్రసరజ్జ్వాలమ్। విశ్వతోముఖం
విశ్వావకాశోదీర్ఘముఖసామర్థ్యమ్॥౧౫॥ జగద్యోనిమ్। యద్ధి జగదుపాదానం
పరమాత్మజ్యోతిస్తత్ప్రతీకత్వేన తదాత్మకమిదం మూలాధారస్థం జ్యోతి స్తేన

జగద్యోనిరిత్యుచ్యతే। తత్రప్రతీకత్వం చ శ్రూయతే ఛాన్దోగ్యే "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే" ఇత్యారభ్య "ఇదం వావ తద్యదిదమన్తః పురుషే జ్యోతిః" ఇతి। శిఖాం తనోతీతి శిఖా తన్వినమ్। ఔణాదికో వినిప్రత్యయః। తాపయన్తమితి। శ్రూయతే చ తైత్తిరీయోపనిషది— "సంతాపయాతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమ్" ఇతి ॥ ౧౬ ॥ ౧౭ ॥ తస్య వహ్నేరితి। శ్రూయతే చ—'తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత' ఇతి ॥౧౮—౨౦॥ స్వయం బ్రహ్మాదిభిర్ధ్యేయం స్వాత్మనా ధ్యాతవ్యేనాన్యేన వర్జితమ్ ॥౨౧॥

ఇతి స్మృత్వా స్వహృన్మధ్యే శివం పరమకారణమ్।

సాక్షాద్వేదాన్తసంవేద్యం సామ్బం సంసారభేషజమ్ ॥ ౨౩ ॥

అహంవుద్ధ్యా విముక్త్యర్థం ధ్యాయేదీశానమవ్యయమ్।

అథవా సత్యమీశానం జ్ఞానమానన్దమద్వయమ్ ॥ ౨౪ ॥

అనన్తమమలం నిత్యమాదిమధ్యాన్తవర్జితమ్।

తథాఽస్థూలమనాకాశమసంస్పృశ్యమచక్షుషమ్ ॥ ౨౫ ॥

న రసం న చ గన్ధాఖ్యమప్రమేయమనూపమమ్।

సర్వాధారం జగద్రూపమమూర్తం మూర్తమవ్యయమ్ ॥ ౨౬ ॥

————ధ్యానస్య మోక్ష హేతుత్వే శ్రుతిః ప్రమాణమిత్యాహ—ఆగమాన్తేతి। "ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మానం స్వస్తి వః పారాయ తమసః పరస్తాత్" ఇతి శ్రూయతే। విష్ణుమూర్తిరివ స్వయం బ్రహ్మమూర్తిర్భూతా స్వహృదయే శివం ధ్యాయేదిత్యాహ— అథవాఽహమితి ॥౨౨॥౨౩॥ సర్వాధారత్వజగత్కారణత్వాదివిశిష్టవాచకస్య స ఇతి పదస్య బుద్ధ్యాదివిశిష్టప్రత్యక్చైతన్యవాచకస్యాహంపదస్య చ సామానాధికరణ్యే సత్యఖణ్డైకరసే లక్ష్యే యత్ర వాక్యార్థే పర్యవసానమతః సోహమితి మహావాక్యేనానుసందధ్యాదితి। నిష్కలవిషయం ధ్యానమాహ—అథవా సత్యమితి ॥ ౨౪ ॥ ౨౫ ॥ తత్రాహపదవాచ్యస్య బుద్ధ్యాదివిశిష్టప్రత్యక్చైతన్యస్య సకలలోకప్రత్యక్షత్వేఽపి స ఇత్యేతత్పదవాచ్యస్య పరోక్షత్వేనాప్రసిద్ధత్వాత్సర్వాధారమిత్యాదినా పదజాతేన తన్నిర్దేశః। తతః ప్రాక్తనేన చ సత్యమిత్యాదినా లక్ష్యస్యాఖణ్డైకరసప్రదర్శనం సోఽహమితి చ లక్షణాబీజస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఇతి విభాగః। తత్రాద్వయమస్థూలమనాకాశమిత్యాదయో

ద్వైతాదిని షేధముఖేన లక్ష్యే పర్యవస్యన్తి। సత్యాదయస్తు స్వార్థార్పణప్రణాల్యేతి విశేషః। తదుక్తమాచార్యః—"తత్రానన్తోఽన్తవద్వస్తువ్యావృత్త్యైవ విశేషణమ్। స్వార్థార్పణప్రణాల్యా తు పరిశిష్టే విశేషణమ్" ఇతి। బాజసనేయశ్రుతిరప్యతద్వ్యావృత్తిముఖేనైవైతదేవ లక్ష్యం నిర్దిశతి "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోఽవాయ్వనాకాశ మసఙ్గమస్పర్శమగన్ధమరసమచక్షుష్కమశ్రోత్రమ్" ఇత్యాది। ప్రకృత్యాఽమూర్తమపి మాయయా

అదృశ్యం దృశ్యమన్తస్థం బహిష్ఠం సర్వతోముఖమ్।
సర్వతః పాణిపాదం చ సర్వకారణకారణమ్॥ ౨౭॥
సర్వజ్ఞత్వాదిసంయుక్తం సోఽహమిత్యేవ చిన్తయేత్।
అయం పన్థా మునిశ్రేష్ఠ సాక్షాత్సంసారనాశనే॥ ౨౮॥
అథవా సచ్చిదానన్దమనన్తం బ్రహ్మ సువ్రత।
అహమస్మీత్యభిధ్యాయేద్ధ్యేయాతీతం విముక్తయే॥ ౨౯॥
ఇదంతయా న దేవేశమభిధ్యాయేన్మనాగపి।
బ్రహ్మణః సాక్షిరూపత్వాన్నేదం యదితి హి శ్రుతిః॥ ౩౦॥
ఏవం ధ్యానపరః సాక్షాచ్ఛివ ఏవ న చాన్యథా।
అనేన సదృశో లోకే నహి వేదవిదాం వర॥ ౩౧॥
ప్రక్షీణాశేషపాపస్య జ్ఞానే ధ్యానే భవేన్మతిః।
పాపోపహతబుద్ధీనాం తద్వార్తాఽపి సుదుర్లభా॥ ౩౨॥
అథవా విష్ణుమవ్యక్తమాధారం దేవనాయకమ్।
శఙ్ఖచక్రధరం దేవం పద్మహస్తం సులోచనమ్॥ ౩౩॥

————మూర్తమ్॥౨౬॥ ఏవమదృశ్యం దృశ్యమవ్యయం తత్త్వావబోధపర్యన్తమనివృత్తోపాధికమ్। అన్తస్థమితి। "అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య

నారాయణః స్థితః" ఇతి హి శ్రుతిః॥ ౨౭॥ ౨౮॥ ఉక్తే వాచ్యార్థపూర్వకలక్ష్యానుసంధానేక్షణే సతి వాచ్యానుసంధానమపి త్యక్త్వా లక్ష్య ఏవార్థోఽనుసంధేయ ఇత్యాహ—అథవా సచ్చిదితి। సచ్చిదానన్దాదయః శబ్దా లక్షణయాఽఖణ్డైకరసమేవ స్వరూపం సమర్థయన్తి॥౨౯॥ ప్రత్యక్తాదాత్మ్యేనైవానుసంధాననియమే కారణమాహ—ఇదంతయేతి। నేదం యదితి హి శ్రుతిరితి। "యచ్చక్షుషా న పశ్యతి యేన చక్షూంషి పశ్యతి। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే' ఇతి తల్వకారోపనిషత్వరాక్యేన బ్రహ్మణోఽనుసంధానం ప్రత్యాచష్ట ఇత్యర్థః॥30—3౨॥ సకళనిష్కలాత్మకస్య శివస్య తాదాత్మ్యానుసంధానధ్యానమ్యుక్త్వా విష్ణ్వాదీనామపి సకలధ్యానాన్యాహ—అథవా విష్ణు-

కిరీటకేయూరధరం పీతామ్బరధరం హరిమ్।

శ్రీవత్సవక్షసం విష్ణుం పూర్ణచన్ద్రనిభాననమ్॥ 3౪॥

పద్మపుష్పదలాభోష్ఠం సుప్రసన్నం శుచిస్మితమ్।

శుద్ధస్ఫటికసంకాశమహమిత్యేవ చిన్తయేత్॥ 3౫॥

ఏతచ్చ దుర్లభం ప్రోక్తం యోగశాస్త్రవిశారదైః।

అథవా దేవదేవేశం బ్రహ్మాణం పరమేష్ఠినమ్॥ 3౬॥

అక్షమాలాధరం దేవం కమణ్డలుకరామ్బుజమ్।

వరదాభయహస్తం చ వాగ్దేవ్యా సహితం సదా॥ 3౭॥

కున్దేన్దుసదృశాకారమహమిత్యేవ చిన్తయేత్।

అథవాఽగ్నిం తథాఽఽదిత్యం చన్ద్రం వా దేవతాన్తరమ్॥ 3౮॥

వేదోక్తేనైవ మార్గేణ సదాఽహమితి చిన్తయేత్।

ఏవమభ్యాసయుక్తస్య పురుషస్య మహాత్మనః॥ 3౯॥

క్రమాద్వేదాన్తవిజ్ఞానం విజాయేత న సంశయః।

జ్ఞానాదజ్ఞానవిచ్ఛిత్తిః సైవ తస్య విముక్తతా॥ ౪౦॥

సర్వముక్తం సమాసేన మయా వేదాన్తసంగ్రహమ్।

మత్ప్రసాదాద్విజానీహి మా శఙ్కిష్ఠాః కదాచన॥ ౪౧॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ధ్యానవిధినిరూపణం నామైకోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

————మిత్యాది। నిష్కళం తు విశేషాభావాత్తదేవభవిష్యతీతి న పృథగుక్తమ్॥౩౩—౩౮॥ అత్ర సగుణధ్యానాని చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా పాపక్షయద్వారా వా నిష్కళసాక్షాత్కారే కారణమ్। నిష్కలం ధ్యానం త్వవ్యవవానేనేత్యాహ-ఏవమభ్యాసేతి॥౩౯—౪౧॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే ధ్యానవిధినిరూపణం నామైకోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

వింశోఽధ్యాయః॥

౨౦. సమాధినిరూపణమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సమాధిం భవనాశనమ్।

సమాధిః సంవిదుత్పత్తిః పరజీవైక్యతాం ప్రతి॥ ౧॥

యది జీవః పరాద్భిన్నః కార్యతామేతి సువ్రత।

అచిత్త్వం చ ప్రసజ్యేత ఘటవత్పణ్డితోత్తమ॥ ౨॥

వినాశిత్వం భయం చ స్యాద్ద్వితీయాద్వా ఇతి శ్రుతిః।

నిత్యః సర్వగతో హ్యాత్మా కూటస్థో దోషవర్జితః॥ ౩॥

ఏకః స భిద్యతే భ్రాన్త్యా మాయయా న స్వరూపతః।

తస్మాదద్వైతమేవాస్తి న ప్రపఞ్చో న సంసృతిః॥ ౪॥

యథాऽऽకాశో ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతీరితః।

తథా భ్రాన్తైర్ద్విధా ప్రోక్తో హ్యాత్మా జీవేశ్వరాత్మనా॥ ౫॥

నాహం దేహో న చ ప్రాణో నేన్ద్రియాణి తథైవ చ।

న మనోऽహం న బుద్ధిశ్చ నైవ చిత్తమహంకృతిః॥ ౬॥

———— యతః సాధనభూతధ్యానస్వరూపజ్ఞానాయత్తా తత్ఫలసంవిదః సమాధిపర్యాయాయా ఉత్పత్తిః। అతస్తదనన్తరం తదభిధానమితి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి। మహావాక్యలక్ష్యస్వరూపసాక్షాత్కార ఏవ సమాధిరిహ వివక్షిత ఇత్యర్థః॥౧॥ ధ్యానఫలభూతత్త్వవిమర్శస్వరూపఫలమాహ—యది జీవ ఇతి। ‘కస్మాద్ధయభేష్యద్ద్వితీయాద్వై భయం భవతి” ఇతి వాజసనేయశ్రుతిరిత్యర్థః॥ ౨॥ 3॥ స భిద్యత ఇతి। మాయయాऽజ్ఞానేన జనితా యా భ్రాన్తిర్విపరీతజ్ఞానం తథా భేదో గృహ్యతే। ప్రమేయభేదగ్రహణస్య “నేహ నానాస్తి” ఇతి శ్రుతిబాధితత్వేన భ్రాన్తిత్వాదిత్యర్థః॥ ౪॥ ౫॥ అవిద్యయాऽऽత్మతాదాత్మ్యేనాధ్యస్తస్య దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణదేర్విమర్శజానితేన వివేకజ్ఞానేన నిరాసమభినయేన దర్శయతి—నాహం దేహ ఇతి॥

నాహం పృథ్వీ న సలిలం న చ వహ్నిర్న చానిలః।

న చాऽऽకాశో న శబ్దశ్చ న చ స్పర్శస్తథా రసః॥ ౭॥

నాహం గన్ధో న రూపం చ న మాయాऽహం న సంసృతిః।

సదా సాక్షిస్వరూపత్వాచ్ఛివ ఏవాస్మి కేవలః॥ ౮॥

ఇతి ధీర్యా మునిశ్రేష్ఠ సా సమాధిరిహోచ్యతే।

అథవా పఞ్చభూతేభ్యో జాతమణ్డం మహామునే॥ ౯॥

భూతమాత్రతయా దగ్ధ్వా వివేకేనైవ వహ్నినా।

పునః స్థూలాదిభూతాని సూక్ష్మభూతాత్మనా తథా॥ ౧౦॥

విలాప్యైవం వివేకేన తతస్తాన్యపి బుద్ధిమాన్।

మాయామాత్రతయా దగ్ధ్వా మాయాం చ ప్రత్యగాత్మనా॥ ౧౧॥

సోఽహం బ్రహ్మ న సంసారీ న మత్తోఽన్యత్కదాచన।

ఇతి విద్యాత్స్వమాత్మానం స సమాధిః ప్రకీర్తితః॥ ౧౨॥

అథవా యోగినాం శ్రేష్ఠ ప్రణవాత్మానమీశ్వరమ్।

వర్ణత్రయాత్మనా విద్యాదకారాదిక్రమేణ తు॥ ౧౩॥

————౬॥ యథా భూతకార్యస్య దేహాదేర్వివేక ఏవం తత్కారణస్య పృథివ్యాదిభూతజాతస్యచేత్యాహ—నాహం పృథ్వీతి॥ ౭॥ ౮॥ సకారణాద్భుతభౌతికప్రపఞ్చాదాత్మానం బుద్ధ్యైవ వివిచ్య వివిక్తే తస్మిన్సమాధిరుక్తః। అధునా తం ప్రపఞ్చం బుద్ధ్యైబ ప్రవిలాప్య పరిశిష్టే తస్మిన్నద్ధితీయే సమాధిమాహ—అథవా పఞ్చేతి। "తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః" ఇతి న్యాయేన భౌతిక బ్రహ్మాణ్డ పఞ్చీకృతభూతాత్మనా తాని చ భూతాన్యపఞ్చీకృతభూతాత్మనా॥ ౯॥ ౧౦॥ తాన్యపీతి। "పర్యాయేణానుక్రమోఽత ఉపపద్యతే చ" ఇతి న్యానేన పృథివ్యాదిక్రమేణ మాయాయాం తామప్యాత్మని బుద్ధ్యైవ ప్రవిలాప్య పరిశిష్టేఽద్వితీయే కేవలమాత్మని స్వాత్మతాదాత్మ్యేనానుసంధానం సమాధిరిత్యర్థః॥ ౧౧॥ ౧౨ ॥ వాచ్యవాచకప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణి పరికల్పితత్వాత్ప్రణవవాచ్యస్థలసూక్ష్మప్రపఞ్చస్య సకారణస్యోపసంహారద్వారా నిష్కల-

ఋగ్వేదోఽయమకారాఖ్య ఉకారో యజురుచ్యతే।

మకారః సామవేదాఖ్యో నాదస్త్వాథర్వణీ శ్రుతిః॥౧౪॥

అకారో భగవాన్బ్రహ్మా తథోకారో హరిః స్వయమ్।

మకారో భగవాన్ రుద్రస్తథా నాదస్తు కారణమ్॥౧౫॥

అగ్నయశ్చ తథా లోకా అవస్థావసథాశ్రయః।

ఉదాత్తాదిస్వరాః కాలాశ్చైతే వర్ణత్రయాత్మకాః॥౧౬॥

————బ్రహ్మణి సమాధిమభిధాయ వాచకప్రణవావయవానామకారోకారమకారార్ధమాత్రారూపాణాం సకారణానాం ప్రవిలాపనం

బ్రహ్మణి సమాధిమిదానీమాహ—అథవా యోగినామితి। “ప్రణవో హ్యపరం బ్రహ్మ ప్రణవశ్చ పరం స్మృతమ్। ఏవం హి ప్రణవం జ్ఞాత్వా వ్యశ్నుతే తదనన్తరమ్” ఇతి హ్యుక్తమ్॥౧౩॥ అకారోకారమకారనాదానాం వేద చతుష్టయాత్మకత్వమాహ—ఋగ్వేద ఇతి॥౧౪॥ తేషామేవ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రతత్కారణాత్మకతామాహ—అకార ఇతి॥౧౫॥ తేషామేవ గార్హపత్యదక్షిణాహవనీయ- సంవర్తకాగ్నిరూపాత్మకతామాహ—అగ్నయ ఇతి। లోకా ఇతి తు పృథివ్యన్తరిక్షద్యుసోమలోకాత్మకతాం దర్శయతి। అవస్థా ఇతి జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తతురీయాత్మకతామాహ। ఆవసథా ఇతి నాభిహృదయకణ్ఠమూర్ధాత్మకతామాహ। త్రయ ఇతి సంవర్తకాదీనాం చతుర్థానాముపలక్షణమ్। ఉదాత్తాదీతి ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితైకశ్రుత్యాత్మకతామాహ। కాలా ఇతి భూతభవిష్యద్వర్తమానసాధారణకాలతామాహ। వర్ణత్రయేతి నాదస్యాప్యుపలక్షణమ్। ఋగ్వేదాద్యాత్మకతా చాకారాదీనాం శ్రూయతే—తస్య హ వై ప్రణవస్య యా పూర్వా మాత్రా పృథివ్యకారః స ఋగ్భిర్ఋగ్వేదో బ్రహ్మ వసవో గాయత్రీ గార్హపత్యః। ద్వితీయాఽన్తరిక్షం స ఉకారః స యజుర్భిర్యజుర్వేదో విష్ణురుద్రాస్త్రిష్టుబ్దక్షిణాగ్నిః। తృతీయా ద్యౌః స మకారః స సామభిః సామవేదో రుద్రా ఆదిత్యా జగత్యాహవనీయో యాఽవసానేఽస్య చతుర్థ్యర్ధమాత్రా సా సోమలోక ఓఙ్కారః సాఽఽథర్వణైర్మన్త్రైరథర్వవేదః సంవర్తకోఽగ్నిర్మరుతో విరాడేక ఋషిః” ఇతి। తథా—“జాగరితే బ్రహ్మ స్వప్నే విష్ణుః సుషుప్తౌ రుద్రస్తురీయమక్షరమ్” ఇతి చ। తథాఽన్యత్ర—నాభిర్హృదయం కణ్ఠో మూర్ధా చేతి॥౧౬॥ ఉక్తరూపోపేతమకారం తథావిధ ఉకారే తం చ తథావిధే మకారే తం నాదే తం మాయాయాం తాం చ తద్రూపా-

ఇతి జ్ఞాత్వా పునః సర్వమక్షరత్రయమాత్రతః।

విలాప్యాకారమద్వంద్వముకారాఖ్యే విలాపయేత్॥ ౧౭॥

ఉకారం చ మకారాఖ్యే మహానాదే మకారకమ్।

తథా మాయాత్మనా నాదం మాయాం జీవాత్మరూపతః॥ ౧౮॥

జీవమీశ్వరభావేన విద్యాత్సోఽహమితి ధ్రువమ్।

ఏషా బుద్ధిశ్చ విద్వద్భిః సమాధిరితి కీర్తితా॥ ౧౯॥

యథా ఫేనతరఙ్గాది సముద్రాదుత్థితం పునః।

సముద్రే లీయతే తద్వజ్జగన్మయ్యేవ లీయతే॥ ౨౦॥

తస్మాన్మత్తః పృథఙ్నాస్తి జగన్మాయా చ సర్వదా।

ఇతి బుద్ధిః సమాధిః స్యాత్సమాధిరితి హి శ్రుతిః॥ ౨౧।

యస్యైవం పరమాత్మాఽయం ప్రత్యగ్భూతః ప్రకాశితః।

స యాతి పరమం భావం స్వకం సాక్షాత్పరామృతమ్॥ ౨౨॥

యదా మనసి చైతన్యం భాతి సర్వత్రగం సదా।

యోగినోఽవ్యవధానేన తదా సంపద్యతే స్వయమ్॥ ౨౩॥

యదా సర్వాణి భూతాని స్వాత్మన్యేవాభిపశ్యతి।

సర్వభూతేషు చాఽఽత్మానం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా॥ ౨౪॥

యదా సర్వాణి భూతాని సమాధిస్థో న పశ్యతి।

ఏకీభూతః పరేణాసౌ తదా భవతి కేవలః॥ ౨౫॥

————ధికే జీవే తం చ పరమాత్మనైకీకృత్య తద్రూపేణావతిష్ఠత ఇత్యర్థః॥౧౭—౨౦॥ ఇతి హి శ్రుతిరితి। "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇతి హి శ్రూయతే॥౨౧॥ ఉక్తసమాధినిష్ఠస్య ఫలమాహ—యస్యైవమితి। పరమం భావమిత్యేతద్గతఖణ్డే తృతీయాధ్యాయే నిరూపితమ్॥౨౨॥ యోగిన ఇతి। వ్యవధాయకస్యాజ్ఞానస్య నిరాసాత్స్వయం బ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యర్థః॥౨౩—౨౫॥ యదా సర్వ ఇతి। తజ్జ్ఞానే-

యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః।

తదాఽసావమృతీభూత్వా క్షేమం గచ్ఛతి పణ్డితః॥ ౨౬॥

యదా భూతపృథగ్భావమేకస్థమనుపశ్యతి।

తత ఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా॥ ౨౭॥

యదా పశ్యతి చాఽఽత్మానం కేవలం పరమార్థతః।

మాయామాత్రం జగత్కృత్స్నం తదా భవతి నిర్వృతః॥ ౨౮॥

యదా జన్మజరాదుఃఖవ్యాధీనామేకభేషజమ్।

కేవలం బ్రహ్మవిజ్ఞానం జాయతేఽసౌ తదా శివః॥ ౨౯॥

తస్మాద్విజ్ఞానతో ముక్తిర్నాన్యథా కర్మకోటిభిః।

కర్మసాధ్యస్య నిత్యత్వం న సిధ్యతి కదాచన॥ ౩౦॥

జ్ఞానం వేదాన్తవిజ్ఞానమజ్ఞానమితరన్మునే॥

అహెూ జ్ఞానస్య మహాత్మ్యం మయా వక్తుం న శక్యతే॥ ౩౧॥

అత్యల్పోఽపి యథా దీపః సుమహన్నాశయేత్తమః।

జ్ఞానాభ్యాసస్తథాఽల్పోఽపి మహత్పాపం వ్యపోహతి॥ ౩౨॥

యథా వహ్నిర్మహాదీప్తః శుష్కమార్ద్రం చ నిర్దహేత్।

తథా శుభాశుభం కర్మ జ్ఞానాగ్నిర్దహతి క్షణాత్॥ 33॥

————నాజ్ఞాననిరాసాత్తత్కార్యనివృత్తౌ "యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే" "బ్రహ్మైబసన్బ్రహ్మాప్యేతి" ఇతి శ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యర్థః॥౨౬॥ యదా భూతేతి। భూతానాం పృథివ్యాదీనాం యః పృథగ్భావో భేదః స సర్వ ఏకస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రలయదశాయాం తాదాత్మ్యేన స్థిత్వా పునః సృష్టౌ తత ఏవ విస్తారం ప్రతిపద్యత ఇతి యః పశ్యతి స బ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యర్థః। శ్రుతిపురాణయోరయం సమానః పాఠః॥౨౭॥ నిర్వృతస్తృప్తో ముక్త ఇత్యర్థః॥౨౮—౩౨॥ శుష్కమార్ద్రం చేతి। పరస్పరాబిరో

(యథా మన్త్రబలోపేతః క్రీడన్సర్పైర్న దశ్యతే।

క్రీడన్న లిప్యతే జ్ఞానీ తద్వదిన్ద్రియపన్నగైః॥)

పద్మపత్రం యథా తోయైః స్వస్థైరపి న లిప్యతే।

తథా శబ్దాదిభిర్జ్ఞానీ విషయైర్న హి లిప్యతే॥ ౩౪॥

మన్త్రౌషధిబలైర్యద్వజ్జీర్యతే భక్షితం విషమ్।

తద్వత్సర్వాణి పాపాని జీర్యన్తే జ్ఞానినః క్షణాత్॥ ౩౫॥

పశ్యఞ్శృణ్వన్స్పృశఞ్జిఘ్రన్నశ్నన్గచ్ఛన్స్వపన్శ్వసన్।

ప్రలపన్విసృజన్గృహ్ణన్నున్మిషన్నిమిషన్నపి ॥ ౩౬ ॥

అకర్తాऽహమభోక్తాऽహమసఙ్గః పరమేశ్వరః।

సదా మత్సంనిధానేన చేష్టతే సర్వమిన్ద్రియమ్ ॥ ౩౭ ॥

ఇతి విజ్ఞానసంపన్నః సఙ్గం త్యక్త్వా కరోతి యః।

లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసా ॥ ౩౮ ॥

యే ద్విషన్తి మహాత్మానం జ్ఞానవన్తం నరాధమాః।

పచ్యన్తే రౌరవే కల్పమేకాన్తే నరకే సదా ॥ ౩౯ ॥

దుర్వృత్తో వా సువృత్తో వా మూర్ఖః పణ్డిత ఏవ వా।

జ్ఞానాభ్యాసపరః పూజ్యః కిం పునర్జ్ఞానవాన్నరః ॥ ౪౦ ॥

నిరపేక్షం మునిం శాన్తం నిర్వైరం సమదర్శినమ్।

అనువ్రజామ్యహం నిత్యం పూయేయేత్యఙ్ఘ్రిరేణుభిః ॥ ౪౧ ॥

————ధినోః శుభాశుభయోరేకరూపేణ జ్ఞానేన దాహే నిదర్శనమ్ ॥౩౩—౩౯ ॥ జ్ఞానాభ్యసపర ఇతి। జ్ఞానసాధనయోగాఙ్గ్యమాద్యభ్యాసవానపి పూజ్యః కిం పునర్జ్ఞానీత్యర్థః ॥౪౦ ॥ నిరపేక్షమితి। వివేకవిజ్ఞానాతిరిక్తస్య నిష్ఫలత్వాబధారణాద్వివేకకిజ్ఞానస్య ప్రాప్తత్వాత్క్కచిదప్యపేక్షారహితమిత్యర్థః। సమదర్శినమితి। తథాచ భగవతోక్తమ్— "సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబన్ధుషు। సాధుష్వపి చ

యథా రాజా జనైః సర్వైః పూజ్యతే మునిసత్తమ।

తథా జ్ఞానీ సదా దేవైర్మునిభిః పూజ్య ఏవ హి ॥ ౪౨ ॥

యస్య గేహం సముద్దిశ్య జ్ఞానీ గచ్ఛతి సువ్రత।

తస్య క్రీడన్తి పితరో యాస్యామః పరమాం గతిమ్ ॥ ౪౩ ॥

యస్యానుభవపర్యన్తా బుద్ధిస్తత్త్వే ప్రవర్తతే।

తద్దృష్టిగోచరాః సర్వే ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషైః ॥ ౪౪ ॥

కులం పవిత్రం జననీ కృతార్థా

విశ్వంభరా పుణ్యవతీ చ తేన।

అపారసచ్చిత్సుఖసాగరేఽస్మిన్

లీనం పరే బ్రహ్మణి యస్య చేతః॥ ౪౫॥

మహాత్మనో జ్ఞానవతః ప్రదర్శనాత్సురేశ్వరత్వం ఝటితి ప్రయాతి।

విహాయ సంసారమహోదధౌ నరా రమన్తి తే పాపబలాదహో మునే॥

మహానిధిం ప్రాప్య విహాయ తం వృథా

విచేష్టతే మోహబలేన బాలకః।

యథా తథా జ్ఞానినమీశ్వరేశ్వరం

విహాయ మోహేన చరన్తి మానవాః॥ ౪౭॥

అహో మహాన్తం పరమార్థదర్శినం

విహాయ మాయాపరిమోహితా నరాః।

————పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే ఇతి॥౪౧—౪౫॥ మహాత్మన ఇతి। శ్రూయతే హి ముణ్డకోపనిషది—“యం యం లోకం మనసా సంవిభాతి విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్చ కామాన్। తం తం లోకం జయతే తాంశ్చ కామాంస్తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః" ఇతి। ఇత్థం సకలశ్రేయోమూలస్య తస్య పరిత్యాగేనాన్యత్ర ప్రవృత్తిః సంచితదురితైక-

హితాయ లోకే విచరన్తి తే మునే

విషం పిబన్త్యేవ మహామృతం వినా॥ ౪౮॥

బహునోక్తేన కిం సర్వం సంగ్రహేణోపపాదితమ్।

శ్రద్ధయా గురుభక్త్యా త్వం విద్ధి వేదాన్తసంగ్రహమ్॥ ౪౯॥

యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ।

తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే న సంశయః॥ ౫౦॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యేవముక్త్వా భగవాంస్తూష్ణీమాస్తే మహేశ్వరః।
వక్తవ్యాభావమాలోక్య మునయః కరుణానిధిః॥ ౫౧॥
బృహస్పతిశ్చ మునయో వేదాన్తశ్రవణాత్పునః।
ఆనన్దాక్లిన్నసర్వాఙ్గ ఆత్మానన్దవశోఽభవత్॥౫౨॥
భవన్తోఽపి మహాప్రాజ్ఞా మత్తః ప్రాప్తాత్మవేదనాః।
అభవన్కృతకృత్యాశ్చ మా శఙ్కిధ్వం కదాచన॥ ౫౩॥
స్థాపయధ్వమిమం మార్గం ప్రయత్నేనాపి హే ద్విజాః।
స్థాపితే వైదికే మార్గే సకలం సుస్థితం భవేత్॥ ౫౪॥
యో హి స్థాపయితుం శక్తో న కుర్యాన్మోహతో నరః।
తస్య హన్తా న పాపీయానితి వేదాన్తనిర్ణయః॥ ౫౫॥
యః స్థాపయితుముద్యుక్తః శ్రద్ధయైవాక్షమోఽపి సః।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సాక్షాజ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్॥ ౫౬॥

————హేతుకేత్యాహ—విహాయేతి॥౪౬—౪౯॥ గురుభక్తేస్తత్ర కారణత్వే శ్వేతాశ్వతర శ్రుతిముదాహరతి—యస్య దేవ ఇతి॥౫౦॥ సూతో మునీన్సంబోధ్యాఽఽహ—ఇత్యేవముక్త్వేతి॥౫౧—౫౪॥ కృతకృత్యస్య కిం స్థాపనప్రవృత్త్యాఽపీత్యత ఆహ-

యః స్వవిద్యాభిమానేన వేదమార్గప్రవర్తకమ్।
ఛలజాత్యాదిభిర్జీయాత్స మహాపాతకీ భవేత్॥ ౫౭॥
య ఇమం జ్ఞానయోగాఖ్యం ఖణ్డం శ్రద్ధాపురఃసరమ్।

పఠతే సుముహూర్తేషు న స భూయోఽభిజాయతే॥ ౫౮॥

జ్ఞానార్థీ జ్ఞానమాప్నోతి సుఖార్థీ సుఖమాప్నుయాత్।

వేదకామీ లభేద్వేదం విజయార్థీ జయం లభేత్॥ ౫౯॥

రాజ్యకామో లభేద్రాజ్యం క్షమాకామః క్షమాం లభేత్।

యద్యదిచ్ఛేచ్చ మనసా తత్తదేవ ఫలం లభేత్॥ ౬౦॥

తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు పఠితవ్యో మనీషిభిః॥

గుణాన్వితాయ శిష్యాయ ప్రదేయోఽయం ప్రయత్నతః॥ ౬౧॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే సమాధినిరూపణం నామ వింశోఽధ్యాయః॥౨౦॥

———యోహి స్థాపయితుమితి। స్వయం కృతకృత్యేనాపి పరమకారుణికేన శత్రోరపి భవదల్పమప్యనిష్ఠం న సోఢవ్యం కిముత సకలలోకస్య ప్రాప్తం విద్యాసంప్రదాయోచ్ఛేదలక్షణం మహత్తరమనిష్టమిత్యర్థః॥౫౫—౬౧॥

సంహితాయాశ్చ సూతస్య వ్యాఖ్యాం తాత్పర్యదీపికామ్।

సుస్థిరామనుగృహ్ణాతు విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥ ౧॥

ఇతి శ్రీమత్కాశీవిలాసశ్రీక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీమత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానయోగఖణ్డే సామాధినిరూపణం నామ వింశోఽధ్యాయః॥౨౦॥

సమాప్తమిదం జ్ఞానయోగఖణ్డమ్।

ఓం

॥ శ్రీః ॥

అథ తృతీయం ముక్తిఖణ్డమ్ ॥

౧. ముక్తిముక్త్యుపాయమోచకమోచకప్రదచతుర్విధప్రశ్నాః।

సామ్యం మహేశ్వరం సాక్షాత్సత్యవిజ్ఞానమద్వయమ్।
వన్దే సంసారరోగస్య భేషజం పరమం ముదా॥ ౧॥
యస్య శక్తిరుమా దేవీ జగన్మాతా త్రయీమయీ।
తమహం శఙ్కరం వన్దే మహామాయానివృత్తయే॥ ౨॥
యస్య విఘ్నేశ్వరః శ్రీమాన్పుత్రః స్కన్దశ్చ వీర్యవాన్।
తం నమామి మహాదేవం సర్వదేవనమస్కృతమ్॥ ౩॥
యస్య ప్రసాదలేశస్య లేశలేశలవాంశకమ।
లబ్ధ్వా ముక్తో భవేజ్జన్తుస్తం వన్దే పరమేశ్వరమ్॥ ౪॥
యస్య లిఙ్గార్చనేనైవ వ్యాసః సర్వార్థవిత్తమః।
అభవత్తం మహేశానం ప్రణమామి ఘృణానిధిమ్॥ ౫॥
యస్య మాయామయం సర్వం జగదీక్షణపూర్వకమ్।
తం వన్దే శివమీశానం తేజోరాశిముమాపతిమ్॥ ౬॥
యః సమస్తస్య లోకస్య చేతనాచేతనస్య చ।
సాక్షీ సర్వాన్తరః శంభుస్తం వన్దే సామ్బమీశ్వరమ్॥ ౭॥
యం విశిష్టా జనాః శాన్తా వేదాన్తశ్రవణాదినా।

——— ఏవం జ్ఞానోపాయమభిధాయ జ్ఞానఫలభూతాయా ముక్తేః పరమప్రయోజనత్త్వస్యాః సోపకరణాయా అభిధానారమ్భే సపరివారశివప్రణిధానప్రణామలక్షణం మఙ్గలాచరణం కృతముపనిబధ్నాతి వ్యాసః శ్లోకాష్టకేన సౌమ్యమిత్యాదినా॥ సకలకల్యాణగుణగణనిధేరపి భగవతే ముక్తిప్రదానావసరే తదుపాధికగుణవిశిష్టతయైవ ప్రణిధానముచితమ్ "తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి" ఇతి శ్రుతేరితి సౌమ్య-

జానన్త్యాత్మతయా వన్దే తమహం సత్యచిత్సుఖమ్॥ ౮॥

హరభక్తో హిరణ్యాక్షః శైవపూజాపరాయణః।

అమ్బికాచరణస్నేహ ఈశ్వరార్చనపరాయణః॥ ౯॥

క్లాన్తః క్లేశహరః క్లీబ ఈశపూజాపరాయణః।

ఓఙ్కారవల్లభో లుబ్ధో లోలుపో లోలలోచనః॥ ౧౦॥

మహాప్రాజ్ఞో మహాధీమాన్మహాబాహుర్మహోదరః।

శక్తిమాఞ్శక్తిదః శంకుః శంకుకర్ణః శనైశ్చరః॥ ౧౧॥

భగవాన్భగ్నపాపశ్చ భవో భవభయాపహః।

భగ్నదర్పో భవప్రీతో భవజ్ఞో భఙ్గురాశుభః॥ ౧౨॥

అగ్నివర్ణో జపావర్ణో బన్ధూకకుసుమచ్ఛవిః।

విరక్తో విరజో విద్వాన్వేదపారాయణే రతః॥ ౧౩॥

సమచిత్తః సమగ్రీవః సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః।

శాకాశీ ఫలమూలాశీ శత్రుమిత్రవివర్జితః॥ ౧౪॥

కాలరూపః కలామాలీ కాలతత్త్వవిశారదః।

అణిమాఢ్యో మునిః సోమః సోమనాథః ప్రియః సుధీః॥౧౫॥

వేదవిద్వేదవిన్ముఖ్యో విద్వత్పాదపరాయణః।

విశాలహృదయో విశ్వో విశ్వవాన్విశ్వదణ్డధృత్॥ ౧౬॥

పవిత్రః పరమః పఙ్గుః పఙ్కజారుణరోచనః।

లమ్బకర్ణో మహాతేజా లమ్బపిఙ్గజటాధరః॥ ౧౭॥

గ్రాహ్మాయణసుతో గ్రీష్మో గ్రాహభఙ్గపరాయణః।

————త్వసత్యజ్ఞానత్వసంసారవైద్యత్వగుణానాముపన్యాసః॥౧—౮॥ ముక్తేః పరమప్రయోజనత్వేన తత్రాఽఽదరాతిశయజననాయ జిజ్ఞాసూనాం హరభక్తాదీనాం మునీనాం భూయసాముపన్యాసః।

లోకాక్షితనయోద్భూతో లోకయాత్రాపరాయణః॥ ౧౮॥

జైగీషవ్యస్య పుత్రశ్చ ప్రాతఃస్నాయీ జితేన్ద్రియః।

వత్సపుత్రో మునిశ్రేష్ఠో వంశకాణ్డప్రభో మునిః॥ ౧౯॥

ఉర్ధ్వరేతా ఉమాభక్తో రుద్రభక్తశ్చ వల్కలీ।

ఆశ్వలాయనసూనశ్చ బ్రహ్మవిద్యారతో మునిః॥ ౨౦॥

ముకున్దో మోచకో ముఖ్యో ముసలీ మూలకారణః।

సర్వజ్ఞః సర్వవిత్సర్వః సర్వప్రాణిహితే రతః॥ ౨౧॥

అత్యుగ్రోఽతిప్రసన్నశ్చ ప్రమాణజ్ఞానవర్ధకః।

ఆరుణేయో మహావీర ఆరుణ్యుపనిషత్పరః॥ ౨౨॥

ఆత్మవిద్యారతః శ్రీమాన్ శ్వేతాశ్వతరపుత్రకః।

శ్వేతాశ్వతరశాఖాయాః శ్రద్ధయైవ ప్రవర్తకః॥ ౨౩॥

శతరుద్రసమాఖ్యశ్చ శతరుద్రియభక్తిమాన్।

పఞ్చప్రస్థానహేతుజ్ఞః శ్రీమత్పఞ్చాక్షరాప్రియః॥ ౨౪॥

శివసఙ్కల్పభక్తశ్చ శివసూక్తప్రవర్తకః।

లిఙ్గసూక్తప్రియః సాక్షాత్కైవల్యోపనిషత్ప్రియః॥ ౨౫॥

జాబాలాధ్యయనధ్వస్తపాపపఞ్జరసుందరః।

పురాణః పుణ్యకర్మా చ పురుషార్థప్రవర్తకః॥ ౨౬॥
మైత్రాయణశ్రుతిస్నేహీ మహామైత్రాయణో మునిః।
బాష్కలాధ్యయనప్రీతః శాకలాధ్యయనే రతః॥ ౨౭॥
సర్వశాఖారతః శ్రీమాన్సంగమాదిమహర్షయః।
ద్విసప్తతిసహస్రాణి సహ ద్వాదశసంఖ్యయా॥ ౨౮॥
సర్వే శమదమోపేతాః శివభక్తిపరాయణాః।

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మోద్ధూలితవిగ్రహాః॥ ౨౯॥
రుద్రాక్షమాలాభరణాస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకాః।
లిఙ్గార్చనపరా నిత్యం శమ్భోరమితతేజసః॥ ౩౦॥
సత్రావసానే సంభూయ మేరుపార్శ్వే విచక్షణాః।
పరస్పరం సమాలోచ్య శ్రద్ధయా సుచిరం బుధాః॥ ౩౧॥
ముక్తిం ముక్తేరుపాయం చ మోచకం మోచకప్రదమ్।
తపశ్చేరుర్మహాధీరాః శంకరం ప్రతి సాదరమ్॥ ౩౨॥
ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య శివస్య పరమాత్మనః।
వ్యాసశిష్యో మహాధీమాన్సూతః పౌరాణికోత్తమః॥ ౩౩॥
ఆవిర్బభూవ సర్వజ్ఞస్తేషాం మధ్యే మహాత్మనామ్।
మునయశ్చ మహాత్మానమాగతం రోమహర్షణమ్॥ ౩౪॥
దృష్ట్వోత్థాయాతిసంభ్రాన్తాః సంతుష్టా గద్గదస్వరాః।
ప్రణమ్య బహుశో భక్త్యా దణ్డవత్పృథివీతలే॥ ౩౫॥
పాదప్రక్షాలనాద్యైశ్చ శ్రద్ధయాఽఽరాధ్య సత్తమమ్।
సమాశ్వాస్య చిరం కాలం ప్రసన్నం కరుణార్ణవమ్॥ ౩౬॥
సర్వజ్ఞం సర్వజన్తూనాం వాఞ్ఛితార్థప్రదాయినమ్।

పప్రచ్ఛుః పరమాం ముక్తిం ముక్త్యుపాయం చ మోచకమ్ ॥ ౩౭ ॥

మోచకప్రదమన్యచ్చ వినయేన సహ ద్విజాః ।

శ్రుత్వా మునీనాం తద్వాక్యం లోకానాం హితముత్తమమ్ ॥ ౩౮ ॥

సూతః పౌరాణికః శ్రీమాన్ధ్యాత్వా సామ్బం త్రియమ్బకమ్ ।

————హరభక్త ఇత్యాదిమహర్షయ ఇత్యన్తేన ॥౯—౩౦ ॥ తే చ పరస్పరమనుజ్ఞాప్య ముక్త్యాదికం సత్రమాలోచ్యోద్దిశ్య తం జిజ్ఞాసవః శంకరం ప్రతి తపశ్వేరుః ॥౩౧—౩౬ ॥

వేదవ్యాసం చ వేదార్థపరిజ్ఞానవతాం వరమ్ ॥ ౩౯ ॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరవశః పునః ।

వక్తుమారభతే సర్వం సర్వభూతహితే రతః ॥ ౪౦ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే
ముక్తిముక్త్యుపాయమోచకమోచకప్రదచతుర్విధప్రశ్ననిరూపణం నామ
ప్రథమోఽధ్యాయః ॥౧ ॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥

౨. ముక్తిభేదకథనమ్ ।

సూత ఉవాచ—

శృణుధ్వం వేదవిన్ముఖ్యాః శ్రద్ధయా సహ సువ్రతాః ।

పురా నారాయణః శ్రీమాన్సర్వభూతహితే రతః॥ ౧॥

కిరీటకేయూరధరో రత్నకుణ్డలమణ్డితః।

పీతవాసా విశాలాక్షః శఙ్ఖచక్రగదాధరః॥ ౨॥

కున్దేన్దుసదృశాకారః సర్వాభరణభూషితః।

ఉపాస్యమానో మునిభిర్దేవగన్ధర్వరాక్షసైః॥ ३॥

————ముక్తిః సాయుజ్యాది। తదుపాయో జ్ఞానమ్। మోచకః శివః। తత్ప్రదస్తజ్జ్ఞాపక ఆచార్యః। అన్యచ్చేతి చ షష్ఠాధ్యాయాదిషు వక్ష్యమాణం జ్ఞానాఽనుత్పత్తి కారణాది॥३౭—౪౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే ముక్తిముక్త్యుపాయమోచకమోచకప్రదచతుర్విధప్రశ్ననిరూపణం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

పర్యనుయుక్తః సూతో మునిభ్యో వక్తుమారభమాణో వక్తవ్యస్య ముక్త్యాదిచతుష్టయస్యాత్యన్తదుర్లభత్వేన తత్ర తేషాం శ్రద్ధాతిశయజననాయ స్వగర్వపరిహారాయ యథావదుపసన్నాయ జిజ్ఞాసమానాయ విష్ణవే శివేనోక్తైరేవ వచనైస్తచ్చతుష్టయం ప్రతిపాదయితుమాహ—శృణుధ్వమిత్యాదినా॥౧—३॥

ఉత్తరకైలాసమితి। క్షేత్రావిశేష-

శ్రీమదుత్తరకైలాసం పర్వతం పర్వతోత్తమమ్।

స్మరణాదేవ సర్వస్య పాపస్య తు వినాశకమ్॥ ౪॥

అనేకజన్మసంసిద్ధైః శ్రౌతస్మార్తపరాయణైః।

శివభక్తైర్మహాప్రాజ్ఞైరేవ ప్రాప్యం మహత్తరమ్॥ ౫॥

అవైదికైశ్చ పాపిష్ఠైర్వేదనిన్దాపరైరపి।

దేవతాదూషకైరన్యైరప్రాప్యమతిశోభనమ్॥ ౬॥

అనేకకోటిభిః కల్పైర్మయా మద్గురుణా తథా।

బ్రహ్మనారాయణాభ్యాం వా న శక్యం వర్ణితం బుధైః॥ ౭॥

ప్రాప్య సాక్షాన్మహావిష్ణుః సర్వలోకేశ్వరో హరిః।

తతాప పరమం ఘోరం తపః సంవత్సరత్రయమ్॥ ౮॥

తతః ప్రసన్నో భగవాన్భవో భక్తహితే రతః।

సర్వలోకజగత్సృష్టిస్థితినాశస్య కారణమ్॥ ౯॥

సర్వజ్ఞః సర్వవిత్సాక్షీ సర్వస్య జగతః సదా।

పరమార్థపరానన్దః పరజ్ఞానఘనాద్వయః॥ ౧౦॥

శివః శంభుర్మహాదేవో రుద్రో బ్రహ్మ మహేశ్వరః।

స్థాణుః పశుపతిర్విష్ణురీశ ఈశాన ఈశ్వరః॥ ౧౧॥

పరమాత్మా పరః పారః పురుషః పరమేశ్వరః।

పురాణః పరమః పూర్ణస్తత్త్వం కాష్ఠా పరా గతిః॥ ౧౨॥

————కృతేన తపసా క్షపితకల్మషాణామేవ యథోక్తవిషయ ఉపదేశః క్రియమాణః ఫలపర్యన్తో భవతి నాన్యథేతి వివక్షయా తదుపన్యాసః॥౪—౯॥ పరమార్థ ఇతి విషయానన్దవన్నాభిమానమాత్రసిద్ధః పరమానన్దః। పరజ్ఞానఘన ఇత్యఖణ్డైకరసత్వమ్॥ ౧౦॥ ౧౧॥ కాష్ఠేతి। 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః ఇతి కాఠకశ్రుతేః॥౧౨॥ మహావ్యాస ఇతి। మహాననవచ్ఛిన్నో వ్యాసో వి-

పతిర్దేవో హరో హర్తా భర్తా స్రష్టా పురాతనః।

మహావ్యాసో మహాధారః అత్తా విశ్వాధికః ప్రభుః॥ ౧౩॥

మహర్షిర్భూతపాలోఽగ్నిరాకాశో హరిరవ్యయః।

ప్రాణో జ్యోతిః పుమాన్పూమః అన్తర్యామీ సనాతనః॥౧౪॥

అక్షరో దహరః సాక్షాదపరోక్షః స్వయంప్రభుః।

అసఙ్గ ఆత్మా నిర్ద్వంద్వః ప్రత్యగాత్మాదిసంజ్ఞితః॥ ౧౫॥

ఉమాసహాయో భగవాన్నీలకణ్ఠస్త్రిలోచనః।

బ్రహ్మణా విష్ణునా చైవ రుద్రేణాపి సదా హృది॥ ౧౬॥

ఉపాస్యమానః సర్వాత్మా సర్వవస్తువివర్జితః।

కృపయా కేవలం విష్ణుం విశ్వమూర్తిర్వృషధ్వజః॥ ౧౭॥

అనుగృహ్యాబ్రవీద్విప్రా దేవో మధురయా గిరా।

కిమర్థం తప్తవాన్విష్ణో మహాఘోరం తపశ్చరమ్॥ ౧౮॥

————స్తారో యస్య సః। మహాధార ఇతి। స్వాత్మని పరికల్పితస్య మాయాతత్కార్యజాతస్య రజ్జురివ సర్పాదేరాశ్రయః। అత్తేతి। 'యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః' ఇతి కాఠకశ్రుతిః॥౧౩॥ భూతపాల ఇతి। "ఏష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయ' ఇతి కాణ్వశ్రుతిః। అగ్నిరితి। 'తేజో రసో నిరవర్తతాగ్నిః' ఇతి హి శ్రూయతే। ఆకాశ ఇతి। 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణః' ఇతి చ్ఛాన్దోగ్యమ్। ప్రాణ ఇతి। 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్వ' ఇతి కౌషీతకీశ్రుతిః। జ్యోతిరితి। "తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమ్, ఇతి మాధ్యందినశ్రుతిః। అన్తర్యామీతి। "ఏషోఽన్తర్యామ్యేష యోనిః సర్వస్య' ఇతి మాణ్డూక్యోపనిషత్॥౧౪॥ అక్షర ఇతి। "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి" ఇతి వాజసనేయశ్రుతిః దహర ఇతి। "దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశః'

అత్యన్తం ప్రీతవానస్మి తవ తద్వద మేఽనఘ।

ఇత్యుక్తః శంకరేణాసౌ విష్ణుర్విశ్వజగన్మయః॥ ౧౯॥

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా దణ్డవత్పృథివీతలే।

ప్రణమ్య బహుశః శ్రీమాన్భక్త్యా పరవశో హరిః॥ ౨౦॥

సామ్బం శైవం మహానన్దసముద్రం పురుషోత్తమః।

నేత్రాభ్యామాగలం పీత్వా కంచిత్కాలం ద్విజర్షభాః॥ ౨౧॥

ప్రమత్తః శఙ్కరాదన్యం న కించిద్వేద సువ్రతాః।

తతః ప్రబుద్ధో భగవాన్ప్రసన్నః కమలేక్షణః॥ ౨౨॥

అప్రచ్ఛద్దేవమీశానం కృపామూర్తిం జగత్పతిమ్।

విష్ణురువాచ—

భగవన్భూతభవ్యజ్ఞ భవాన్యా సహ శఙ్కర॥ ౨౬॥

ముక్తిం ముక్తేరుపాయం చ మోచకం మోచకప్రదమ్।

తథైవాన్యచ్చ మే బ్రూహి శ్రద్దధానస్య శఙ్కర॥ ౨౪॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం పృష్టో మహాదేవో విష్ణునా విశ్వయోనినా।

విలోక్య దేవీమాహ్లాదాదమ్బికామఖిలేశ్వరీమ్॥ ౨౫॥

ప్రహస్య కించిద్భగవాన్భవానీసహితో హరః।

ప్రాహ సర్వామరేశానో విష్ణవే మునిసత్తమాః॥ ౨౬॥

————ఇతి చ్ఛాన్దోగ్యోపనిషత్॥౧౫—౨౧॥ ప్రమత్తః ప్రకర్షేణ హృష్టః। తతః ప్రబుద్ధ ఇతి హర్షపారవశ్యం ముక్త్వా ప్రకృతిస్థః॥౨౨॥ ప్రష్టవ్యపరమకాష్ఠామసౌ విష్ణుః పృచ్ఛతి—భగవన్నితి॥ ౨౩॥ ౨౪॥ విలోక్యేతి। దేవ్యాలోకనాభిప్రాయః। ఆహ్లాదాత్। ‘హ్లాది సుఖే చ"। ఆహ్లాదత ఇత్యాహ-

ఈశ్వర ఉవాచ—

భద్రం భద్రం మహావిష్ణో త్వయా పృష్టం జగద్ధితమ్।

వదామి సంగ్రహేణాహం తచ్ఛృణు శ్రద్ధయా సహ॥ ౨౭॥

బహుధా శ్రుయతే ముక్తిర్వేదాన్తేషు విచక్షణ।

————లాదః। పచాద్యచ్॥౨౫—౨౭॥ బహుధా శ్రూయత ఇతి। సాలోక్యసామీప్యసారూప్యసాయుజ్యస్వరూపావస్థాలక్షణాః పఞ్చ ముక్తయః। వేదాన్తేష్వితి— "తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే శాన్తా విద్వాంసో భైక్షచర్యాం చరన్తః। సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతః స పురుషో హ్యవ్యయాత్మా" ఇతి ముణ్డకశ్రుతిః। తత్ర హి సూర్యద్వారేణేతి సూర్యోపలక్షితేనార్చిరాదిమార్గేణ గత్వా యత్ర సత్యలోకే స పురుషో బ్రహ్మా వర్తతే తత్ర యాన్తీతి సామీప్యమేతదూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేషు యథోక్తధర్మానుష్ఠానవతామ్। సాలోక్యసారూప్యసాయుజ్యరూపాసు తిసృషు ముక్తేషు "ఏతాసామేవ దేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాంసమానలోకతామాప్నోతి" ఇతి తైత్తిరీయకశ్రుతిః। అత్రహి ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిదేవతానామివ తత్సమానలోకత్వం సాలోక్యమ్। అన్తరేణైవ ప్రతీకం స్వాత్మనః పృథక్త్వేనైశ్వర్యవిశేషవిశిష్టతయా దేవతాయా ఉపాసకస్య సార్ష్టితా సమానరూపతా సారూప్యమ్। సగుణం దేవ- తారూపమహంగ్రహేణోపాసనీయస్యోపాస్యదేవతాతాదాత్మ్యం సాయుజ్యమ్। ఏతాశ్చతస్రో ముక్తయః కర్మఫలభూతా అనిత్యాః సాతిశయాశ్చ। యా తు జ్ఞానఫలభూతా నిత్యనిరతిశయానన్దాభివ్యక్తిలక్షణా సా పఞ్చమీ। తత్రాపి "య ఏవం విద్వానుదగయనే ప్రమీయతే దేవానామేవ మహిమానం గత్వాఽఽదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛత్యథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసః సాయుజ్యంసలోకతామాప్నోయేతౌ వై సూర్యాచన్ద్రమసోర్మహిమానౌ బ్రాహ్మణో విద్వానభిజయతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి" ఇతి తైత్తిరీయకే। అత్ర హి కేబలకర్మిణాం చన్ద్రలోకప్రాప్తిరుక్తా। య ఏవం విద్వానితి విద్వచ్ఛబ్దాభిహితప్రతీకాద్యుపాసనాత్రయవతో దేవానామేవ మహిమానమితి సాలోక్యసారూప్యసాయుజ్యలక్షణాస్తిస్రో ముక్తయ ఉక్తాః। బ్రాహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మనిష్ఠస్తత్త్వజ్ఞానవానుచ్యతే। ఏతౌ కర్మోపాసనాప్రాప్యత్వేనోక్తౌ సూర్యాచన్ద్రమసోర్మహిమానౌ। ఏతౌ వై, ఏతాదృశౌ ఖలు సాతిశయత్వావృతత్వానిత్యత్వాదిదో-

ఏకా సాలోక్యరూపోక్తా ద్వితీయా కమలేక్షణ ॥ ౨౮ ॥
సామీప్యరూపా సారూప్యా తృతీయా పురుషోత్తమ ।
అన్యా సాయుజ్యరూపోక్తా సుఖదుఃఖవివర్జితా ॥ ౨౯ ॥

————షోపేతత్వాత్ । "ద్వితీయాద్వై భయం భవాతి" "స ఏకో మానుష ఆనన్దః" "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే" "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః" 'అతోఽన్యదార్తమ్' "వాచారమ్భణం వికారః' "తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకమ్" "కామాత్మానః స్వర్గపరాః" క్షరన్తి స్వర్గం వైదిక్యో జుహోతియజతిక్రియాః" "ఆ బ్రహ్మభువనాల్లోకాః' "స్వర్గేఽపి యచ్చిన్తనే విఘ్నో యత్ర నివేశితాత్మమనసో బ్రాహ్మోఽపి లోకోఽల్పకః" యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ "ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధౌ మహిమానౌ బుద్ధ్వా బ్రాహ్మణో విద్వాన్ప్రకృతిప్రాకృతమలైరనాస్కన్ధితం పరం బ్రహ్మాఽఽత్మతయా తద్భావం గతో బ్రాహ్మణోఽభిజయత్యభితః పరాకరోతి । యద్వా, ఏతౌ మహిమానౌ సూర్యాచన్ద్రమసోర్జ్ఞానాద్యైశ్వర్యవిర్భావలక్షణో విద్వాన్బ్రాహ్మణోంఽభిజయత్యాత్మత్వేన ప్రాప్నోతి । స్వాత్మానం జ్ఞానాతిశయత్వత్తయోరానన్దాదిమహిమ్నోః స్వాత్మన్యేవ పశ్యాతి । 'ఏతస్యైబాఽఽనన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' ఇతి । సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ' 'తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్' "ఏష ఉ ఏవ వామనీః' "ఏష ఉ ఏవ భామనీః' "యద్యద్విభూతిమత్సత్వమ్' "యావానర్థ ఉదపానే' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతి । యేన సమ్యగజ్ఞానేనావచ్ఛేదకవిశ్వాదిసర్వోపాధీనమాత్మమాత్రతతయా ప్రవిలాప్య తదుపహితజ్ఞానానన్దాదీనన్స్వాత్మమాత్రతతయా పశ్యతి విద్వాన్ । తస్మాద్బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానాద్బ్రహ్మణో నిరస్తసమస్తోపప్లవానన్తసత్యపరమానన్దబోధైకతానస్య పరమాత్మనః స్వరూపభూతమహిమానం మహత్త్వమపాస్తసమస్తాతిశయపరమానన్దైకతానలక్షణం స్వాత్మత్వేనాఽఽప్రోతి । ఏకత్వజ్ఞానేన వ్యవధాయికావిద్యానివృత్తిరేవాఽఽప్నోతీత్యుపచర్యతే । 'బ్రహ్మైబసన్బ్రహ్మాప్యేతి" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తత్ర ప్రతీకోపాసకస్య ముక్తిమాహ —ఏకా సాలోక్యేతి ॥ ౨౮ ॥ ఉర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేషు యథోక్తధర్మానుష్ఠానవతాం ముక్తిమాహసామీప్యేతి । అన్తరేణైబ ప్రతీకం స్వాత్మనః పృథకత్వేన వివిధైశ్వర్యోపేతదేవతోపాసకస్య ముక్తిమాహ—సారూప్యేతి । అహంగ్రహోపాసకస్య మక్తిమాహ—అన్యా సాయుజ్యేతి । ఇత్థం చతస్రః కర్మఫలభూతా ముక్తయ ఉక్తాః । జ్ఞానఫలముక్తిమాహ—

షడ్భావవిక్రియాహీనా శుభాశుభవివర్జితా।

సర్వద్వంద్వైర్వినిర్ముక్తా సత్యవిజ్ఞానరూపిణీ॥ ३०॥

కేవలం బ్రహ్మరూపోక్తా సర్వదా సుఖలక్షణా।

న హేయా నాప్యుపాదేయా సర్వసంబన్ధవర్జితా॥ ३१॥

న దృష్టా న శ్రుతా విష్ణో న చాఽఽస్వాద్యా న తర్కితా।

సర్వావరణనిర్ముక్తా న విజ్ఞేయా నిరాశ్రయా॥ ३२॥

————సుఖదుఃఖేతి। అన్యేత్యనువర్తతే। దుఃఖేన క్షయాతిశయవతా వైషయికసుఖేన చ వార్జితమ్।నిత్యనిరతిశయపరానన్దలక్షణాత్వాద్విద్యాఫలస్య ముక్తేరిత్యర్థః॥२८॥ వైషయికసుఖదుఃఖవిరహే తదయోగ్యత్వం కారణమాహ—షడ్భావేతి। జాయతేఽస్తి విపరిణమతే వివర్ధతేఽపక్షీయతే వినశ్యతీతి షడ్భావవికారాః। వైషయికసుఖప్రాప్తౌ వా దుఃఖనివృత్తౌ వా, ఏతే స్యుః। "ఉపయన్నపయన్ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్" ఇతి న్యాయాన్నిత్యనిరతిశయానన్దస్వరూపస్యాఽఽత్మనః స్వరూపాభివ్యక్తిరూపాయాం ముక్తౌ నైతత్సంభవ ఇత్యర్థః। వైషయికసుఖదుఃఖవిరహే కారణమాహ—శుభాశుభేతి। విహితం యాగాది శుభమ్। ప్రతిషిద్ధం హింసాయద్యశుభమ్। తదుభయం విదుషో నాసి "నైనం కృతాకృతే తపతః" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః।ద్వంద్వాన్తరవిరహస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాహ—సర్వేతి। రాగద్వేషౌ మానావమానౌ శీతోష్ణావిత్యాదిద్వంద్వైర్న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః॥३०॥ ఆత్మనః స్వరూపత్వేన హాతుమశక్యత్వాదహేయా। అతఏవ నిత్యప్రాప్తత్వాన్నోపాదేవాఽపీత్యాహ—న హేయేతి॥३१॥ న దృష్టేతి। "అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మన్తాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతా, ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। నను మహావాక్యాత్మికయా శ్రుత్యా లక్షణయా వేద్యత్వాత్కథమశ్రుతత్వమిత్యత ఆహ—సర్వావరణేతి। అవిద్యయాఽఽవృతస్యైవ స్వరూపస్యాఽఽవరణనిరాసాయ లక్షణయా వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాన్నిరస్తసమస్తోపాధికస్య త్వావరణేన లక్ష్యత్వేన శ్రుతిజన్యజ్ఞానేన చ నాస్త్యేవ సంబన్ధః। తథావిధస్వరూపశ్చేహ ముక్తిరిత్యుచ్యతే। "యద్వాచాఽనభ్యుదితమ్" ఇత్యాదిభిర్జ్ఞానావిషయస్యైవ వస్తుత్వేన వ్యవస్థాపనాత్। నన్వేవం తస్యాపనిషదజ్ఞానవిషయత్వేఽవస్తుత్వాదవస్తుని నోపనిషదాం ప్రామాణ్యమవిషయత్వే చ సుతరామితి కథమౌపనిషదత్వం వస్తున

వాచ్యవాచకనిర్ముక్తా లక్ష్యలక్షణవర్జితా।

సర్వేషాం ప్రాణినాం సాక్షాదాత్మభూతా స్వయంప్రభా॥ ౩౩॥

ప్రతిబన్ధవినిర్ముక్తా సర్వదా పరమార్థతః।

అవిచారదశాయాం తు ప్రతిబద్ధా స్వమాయయా॥ ౩౪॥

ఏషైవ పరమా ముక్తిః ప్రోక్తా వేదార్థవేదిభిః।

అన్యాశ్చ ముక్తయః సర్వా అవరాః పరికీర్తితాః॥ ౩౫॥

జన్మనాశాభిభూతాశ్చ తారతమ్యేన సంస్థితాః।

స్పర్ధయోపహతా నిత్యం పరతన్త్రాశ్చ సర్వదా॥ ౩౬॥

————ఉచ్యతే “తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" ఇతి। సత్యమ్। వస్తు జ్ఞానావిషయ ఏవ। 'యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ” ఇతి వాఙ్మనసాతీతస్యైవ వస్తుత్వేన వ్యవస్థాపనాత్। ఔపనిషదత్వం తు, ఉపనిషద్విచారజన్యాన్తఃకరణవృత్త్యా స్వాత్మానమప్యవిషయీకుర్వత్యా వస్తుతత్త్వమాత్రాకారయా ప్రతిబన్ధకాజ్ఞాననివృత్తౌ స్వరూపభూతస్ఫురణేనైవ వస్తునోఽవభాసమభిప్రేత్యోక్తమితి న దోషః। తదిదముక్తం స్వయంప్రమేతి॥ ౩౨॥ ౩౩॥ స్వరూపాతిరిక్తస్య ప్రతిబన్ధస్యాఙ్గీకారే తేనైవ ద్వైతాపత్తిస్తన్నివృత్తయే కర్మాపేక్షా చ స్యాత్। నహి వస్తుజ్ఞానేన నివర్తతే యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమిత్యత ఆహ—ప్రతిబన్ధేతి। అజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబన్ధకత్వాభిధానాద్వాస్తవప్రతిబన్ధకానఙ్గీకారాన్న యథోక్తదోష ఇత్యర్థః॥౩౪॥ ప్రాక్తనముక్తిచతుష్టయే తర్హి ప్రతిబన్ధకస్యాజ్ఞానస్యానివృత్తేః కథం తా ముక్తయ ఇత్యత ఆహ— ఏషైవేతి। ఇయమేవ ముఖ్యా ముక్తిః। అన్యాస్తు క్రియత్యః కియతోఽపి దుఃఖస్యోపరమాన్ముక్తిత్వేనోపచరితా ఇత్యర్థః॥౩౫॥తాసామముఖ్యత్వే కారణమాహజన్మేత్యాది। దుఃఖసంపృక్తత్వేనావిశుద్ధత్వాత్క్షయిత్వాత్సాతిశయత్వాచ్చ న తా ముఖ్యా ముక్తయః। ఇయమేవ చ తద్విరహాన్ముఖ్యా। యదుక్తమ్—'దృష్టవదానుశ్రవికః స హ్యవిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః। తద్విపరీతః శ్రేయాన్వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్" ఇతి॥ జన్మనా శేతి వినాశిత్వమ్। తారతమ్యేనేతి సాతిశయత్వమ్। సాతిశయత్వస్య దోషతా-మాహ-స్పర్ధయేతి। ఉపకరణపారతన్త్ర్యాదపి తాసాం న ముఖ్యత్వమిత్యాహ—పరతన్త్రా

సుఖోత్తరా అపి శ్రేష్ఠా దుఃఖమిశ్రాశ్చ సర్వదా।
ఏతాశ్చ ముక్తయోఽన్యేషాం కేషాంచిదధికారిణామ్॥ ౩౭॥
విశ్రాన్తిభూమయః సాక్షాన్ముక్తేః ప్రోక్తాః క్రమేణ వై।
అత్యన్తశుద్ధచిత్తానాం నృణామేతా విముక్తయః॥ ౩౮॥
భవన్తి విష్ణో భోగార్థం స్వర్గవత్తాశ్చ నశ్వరాః।
ఏతాశ్చ బహుధా భిన్నా విద్ధి పఙ్కజలోచన॥ ౩౯॥
కాశ్చిచ్ఛఙ్కరసారూప్యరూపాః ప్రోక్తా విముక్తయః।
కాశ్చిన్ముకున్దసారూప్యరూపాః కాశ్చిజ్జనార్దన॥ ౪౦॥
బ్రహ్మసారూప్యరూపాశ్చ తథా కాశ్చిద్విముక్తయః।
బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానామర్వాగ్రూపసమాః స్మృతాః॥ ౪౧॥
కాశ్చిత్సదాశివాదీనాం రూపేణ సదృసా హరే।
కాశ్చిదన్యసమా విష్ణో ముక్తయః పరికీర్తితాః॥ ౪౨॥
కాశ్చిచ్ఛఙ్కరసామీప్యరూపాః ప్రోక్తా విముక్తయః।
విష్ణుసామీప్యరూపాశ్చ కాశ్చిద్విష్ణో విముక్తయః॥ ౪౩॥

————ఇతి॥౩౬॥ అవిశుద్ధిమాహ—సుఖోత్తరా అపీతి। కథం తర్హ్యేతా ముక్తిత్వేన పారిగణితా ఇత్యాశఙ్క్య మన్దాధికారివిషయత్వేనేత్యాహ—ఏతాశ్చేతి। సాక్షాన్ముక్తేరర్వాచీనా ఏతాః క్రమేణ తారతమ్యేనోపేతా విశ్రాన్తిభూమిత్వసామ్యాన్ముక్తయ ఇత్యుపచరితా ఇత్యర్థః। ఆసాం ముక్తిత్వముపచరితమిత్యపి వివేకిన ఏవ జానన్తి।అవివేకినస్తు స్వర్గవద్భోగభూమీరేతా ఏవ ముక్తిత్వేనాభిమన్యన్తే కర్మిణో హి స్వర్గమపి ముక్తిత్వేన వ్యవహరన్తి। "ఆపమ సోమమమృతా అభూమాగన్మ జ్యోతిరవిదామ దేవాన్" ఇతి। తదీయాభిమానస్య భ్రమమూలత్వం ముణ్డకాదిషు శ్రూయతే—"అవిద్యాయాం బహుధా వర్తమానా వయం కృతార్థా ఇత్యభిమన్యన్తి బాలాః। యత్కర్మిణో న ప్రవేదయన్తి రాగాత్తేనాఽఽతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవన్తే"

ఇత్యాది ॥౩౭॥౩౮॥ భ్రమముక్తీనాం స్వరూపభేదం వివేకిభిస్తాసాం హానాయ వ్యుత్పాదయతి—ఏతాశ్చ

బ్రహ్మసామీప్యరూపాశ్చ తథా కాశ్చిద్విముక్తయః।
విభూతిరూపసామీప్యరూపాః కాశ్చిద్విముక్తయః॥ ౪౪॥
శివసాలోక్యరూపాశ్చ ప్రోక్తాః కాశ్చిద్విముక్తయః।
విష్ణుసాలోక్యరూపాశ్చ కాశ్చిద్విష్ణో విముక్తయః॥ ౪౫॥
బ్రహ్మసాలోక్యరూపాశ్చ తథా తేషాం జనార్దన।
విభూతిరూపసాలోక్యరూపా జ్ఞేయా విముక్తయః॥ ౪౬॥
ఏవం బహువిధా జ్ఞేయా ముక్తయః పురుషోత్తమ।
ఏతాస్వశుద్ధచిత్తానామిచ్ఛా నిత్యం ప్రజాయతే॥ ౪౭॥
నృణాం విశుద్ధచిత్తానాం క్రమముక్తౌ జనార్దన।
వాఞ్ఛా విజాయతే తేషాం సిధ్యత్యేవ పరా గతిః॥ ౪౮॥
అతీవ శుద్ధచిత్తానాం ప్రసాదాదేవ మే హరే।
ఇచ్ఛా సాయుజ్యరూపాయాం ముక్తౌ సమ్యగ్విజాయతే॥ ౪౯॥
ప్రసాదహీనానాం సాక్షాన్ముక్తౌ నేచ్ఛా విజాయతే।
వేదమార్గైకనిష్ఠానాం మద్భక్తానాం మహాత్మనామ్॥ ౫౦॥
శ్రద్ధా ప్రవృత్తిపర్యన్తా సాక్షాన్ముక్తౌ విజాయతే।
సాయుజ్యరూపా పరమా ముక్తిర్జీవపరాత్మనోః॥ ౫౧॥
పారమార్థికతాదాత్మ్యరూపాఽప్యజ్ఞాననాశతః।

———

————బహుధేతి॥౩౯—౪౬॥ త్రివిధా హ్యధికారిణః అవిశుద్ధచిత్తా విశుద్ధచిత్తా అతీవ శుద్ధచిత్తాశ్చేతి। ఆద్యా భ్రమముక్తిమిచ్ఛతి। ద్వితీయా క్రమముక్తిమ్। తృతీయాః సాక్షాన్ముక్తిమిత్యధికారిభేదేన ముక్తిర్విభజ్యతే—ఏతాస్వశుద్ధేతి॥౪౭॥౪౮॥

సాయుజ్యరూపాయామితి। అత్ర సాయుజ్యపదేన నిర్గుణబ్రహ్మాత్మభావ ఏవ వివక్షితో న దేవతాతాదాత్మ్యమితి॥౪౯॥౫౦॥ వివృణోతి—సాయుజ్యరూపా పరమేతి॥౫౧॥ వేదాన్తేతి। “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యాదిశ్రుతిషు॥

ముముక్షోర్వ్యజ్యతే సమ్యగితి వేదాన్తనిర్ణయః॥౫౨॥

యస్య స్వభావభూతేయం ముక్తిః సాక్షాత్పరా హరే।

అభివ్యక్తా స ఏవాహమితి మే నిశ్చితా మతిః॥౫౩॥

యస్య ముక్తిరభివ్యక్తా స్వాత్మసర్వార్థవేదినీ।

తస్య ప్రారబ్ధకర్మాన్తా జీవన్ముక్తిః ప్రకీర్తితా॥ ౫౪॥

స్వతఃసిద్ధాత్మభూతాయా ముక్తేరజ్ఞానహానతః।

————౫౨॥ తాదాత్మ్యస్య స్వాభావికత్వేనావిద్యామాత్రనిబన్ధనా తదప్రాప్తిర్విద్యయా తన్నివృత్తిః। ప్రాప్తిరేవాభివ్యక్తేత్యుక్తమ్॥ ౫౩॥ జ్ఞానేనావిద్యానివృత్తౌ తత్కార్యప్రాణదేహధారణలక్షణజీవనస్యాసంభవాత్కథం లోకవేదయోర్జీబన్ముక్తిరితి వ్యవహార ఇత్యత ఆహ—యస్య ముక్తిరితే। ద్వివిధో హ్యవిద్యావ్యాపారః। దృశ్యస్యావభాసకత్వం తస్య వస్తుత్వాభిమానజనకత్వం చేతి। తత్ర యస్మిఞ్ఛరీరే విద్యోదయస్తదారమ్భకకర్మావసానే జాతా విద్యా దేహభాసజగదవభాసావపి నివర్తయతి। యా త్వారమ్భకకర్మశేషే సత్యేవ విద్యా జాయతే సా తేన కర్మణా ప్రతిబద్ధా జాతాఽపి దృశ్యస్య వస్తుత్వాభిమానమేవ వ్యవచ్ఛినత్తి న స్వరూపావభాసం సా జీవన్ముక్తిః। స్వాత్మన్యధ్యస్తం సర్వం స్వరూపప్రకాశేనైవ వేత్తీతి స్వాత్మసర్వార్థవేదీ తస్య చ ముక్తిః స్వరూపభూతైవ। యదాహుః—“నివృత్తిరాత్మా మోహస్య జ్ఞాతత్వేనోపలక్షితః। ఉపలక్షణహానేఽపి స్యాన్ముక్తిః పాచకాదివత్’ ఇతి॥ అతః సా సర్వార్థవేదినీత్యభివ్యక్తేతి చోచ్యతే। ప్రారబ్ధకర్మణోఽన్తోఽవసానం తదవధిక। జీవన్ముక్తిరిత్యర్థః। శ్రుయతే హి—' తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః’ ఇతి। తిస్రో హి మాయావస్థాః। దృశ్యస్య వాస్తవత్వాభిమానాత్మికా ప్రథమా। సా యుక్తిశాస్త్రజనితవివేకజ్ఞానాన్నివర్తతే। తన్నివృత్తావపి ప్రాగివ సాభినివేశవ్యవహారహేతుర్ద్వితీయా। సా తత్త్వసాక్షాత్కారాన్నివర్తతే తన్నివృత్తావపి దేహభాసజగదవభాసహేతురూపా తృతీయా। సా ప్రారబ్ధకర్మావసానే నివర్తత ఇత్యర్థః। “స్వతః

సిద్ధాత్మరూపిణీ" ఇతి పాఠాన్తరమ్ ॥౫౪॥ దగ్ధవస్త్రం ప్రావరణాదివ్యవహారజననాక్షమమపి తదాకారప్రతిభాసమాత్రేణ యథా వస్త్రమిత్యుచ్యతే। ఏవం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధప్రపఞ్చః ప్రాగివాభినివేశజనకోఽపి, అవభాసమాత్రేణ బద్ధ ఇత్యుచ్యతే।

అభివ్యక్తేర్మహావిష్ణో బద్ధత్వం దగ్ధవస్త్రవత్॥ ౫౫॥

ప్రపఞ్చస్య ప్రతీతత్వాజ్జీవనం పురుషోత్తమ।

ఫలోపభోగాత్ప్రారబ్ధకర్మణః సంక్షయో హరే॥ ౫౬॥

ప్రతిభాసో నివర్తేత ప్రపఞ్చస్య న సంశయః।

యస్య దృశ్యప్రపఞ్చస్య ప్రతిభాసోఽపి కేశవ॥ ౫౭॥

నివృత్తః స్వప్నవత్సోఽయం ముక్త ఏవ న సంశయః।

భూతపూర్వానుసంధానాన్ముక్త ఇత్యుచ్యతే మయా॥ ౫౮॥

స న ముక్తో న బద్ధశ్చ న ముముక్షుర్న చాపరః।

య ఏవమాత్మనాఽఽత్మానం సుదృఢం వేద కేశవ॥ ౫౯॥

స ఏవ పరమజ్ఞానీ నేతరో మాయయాఽఽవృతః।

ఏవం జానామి సుదృఢమితి యో వేత్తి కేశవ॥ ౬౦॥

————అభినివేశాభావాదేవ చాఽఽత్మనో ముక్తత్వమిత్యర్థః॥౫౫॥౫౬॥ ఇయం చేజ్జీవన్ముక్తిః కా తర్హి పరమా ముక్తిరిత్యత ఆహ—యస్య దృశ్యేతి॥౫౭॥ బన్ధశ్చేదవస్తుత్వేన న న కదాచిదప్యస్తి తర్హి న తస్య నివృత్తిరితి కథం తన్నివృత్తిరూపా ముక్తేరిత్యుచ్యత ఇత్యత ఆహ—భూతపూర్వేతి। యథా వస్తుతోఽసతోఽపి బన్ధస్థాఽఽవిద్యకం సత్వమేవం తన్నివృత్తేరపీత్యర్థః। న చ నివృత్తేరవస్తుత్వే నివర్త్యమవతిష్ఠత ఇతి వాచ్యమ్। యథాఽఽహు—"మిథ్యాభావేన భూతం కిం మిథ్యానాశాన్న నశ్యతి" ఇతి॥౫౮॥ వస్తుతస్తర్హి కథమిత్యత ఆహ—స న ముక్త ఇతి। తదుక్తమాచార్యైః—"న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో న చ సాధకః। న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా" ఇతి। య ఏవమితి। నిత్యనివృత్తాయా మాయాయాః నివృత్తిమాత్మస్వభావభూతతాం స్వరూపప్రకాశేనైవం వేద, ఏవం జానీయాత్॥౫౯॥ ఇతరస్తు జ్ఞానవిషయతామవిషయస్యాఽఽత్మనో మన్యమాన

అత్మానమజానన్నేవ జానామీతి వ్యవహారాద్వఞ్చక ఇత్యర్థః। ఉక్తం తలవకారోపనిషది—
"యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః। అవిజ్ఞాతం విజానతాం
విజ్ఞాతమవిజానతామ్" ఇతి ౬౦॥ ముక్తిస్వభావ ఇతి। ముక్తేరాత్మస్వరూపత్వాత్తస్య చ
వాఙ్మనసోరగోచరత్వా-

స మూఢ ఏవ సందేహో నాస్తి విజ్ఞానవఞ్చకః।

ముక్తిస్వభావో వేదాన్తైర్మయా చ పరిభాషితుమ్॥ ౬౧॥

అశక్యః స్వానుభూత్యా చ మౌనమేవాత్ర యుజ్యతే।

ముక్తిరుక్తా మయా విష్ణో మహత్యా శ్రద్ధయా తవ॥ ౬౨॥

త్వమపి శ్రద్ధయా విద్ధి శ్రేయసే భూయసే సదా।

సూత ఉవాచ—

ఏవం నిశమ్య భగవాన్విష్ణుర్వేదార్థముత్తమమ్॥ ౬౨॥

సర్వజ్ఞం సర్వభూతేశం సర్వభూతప్రియే రతమ్।

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా భవానీసహితం హరమ్॥ ౬౪॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భక్త్యా భవం భవహరం శివమ్।

స్తోత్రైః స్తుత్వా మహాదేవం పూజయామాస సువ్రతాః॥ ౬౫॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే ముక్తిభేదకథనం నామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః॥ ౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః॥

3. ముక్త్యుపాయకథనమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ముక్త్యుపాయం సమాసతః।

————న్మౌనమేవ తత్ర శోభత ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—''అవచనేనైవ ప్రోవాచ' ఇతి॥౬౧—౬౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే ముక్తిభేదకథనం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

యత ఉపేయాభిధానానన్తరం తదుపాయజిజ్ఞాసాఽతస్తదనన్తరం స ఉచ్యత

శ్రద్ధయా సహ భక్త్యా చ విద్ధి పఙ్కజలోచన॥ ౧॥

ఆత్మనః పరమా ముక్తిర్జ్ఞానదేవ న కర్మణా।

జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యానాం మహాతాత్పర్యనిర్ణయాత్॥ ౨॥

ఉత్పన్నాయాం మనోవృత్తౌ మహత్యామమ్బుజేక్షణ।

అభివ్యక్తం భవేదేతద్బ్రహ్మైవాఽఽత్మా విచారతః॥ ౩॥

అనేనైవాఽఽత్మనోఽజ్ఞానమాత్మన్యేవ విలీయతే।

విలీనే స్వాత్మనోఽజ్ఞానే ద్వైతం వస్తు వినశ్యతి॥ ౪॥

ద్వైతవస్తువినాశేన శోభనాఽశోభనా మతిః।

———————ఇతి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ జ్ఞానాదేవేతి। యద్యపి జ్ఞానమేవ ముక్తిసాధనం న కర్మాదికమితి ప్రథమఖణ్డే సప్తమాధ్యాయేఽప్యుక్తం తథాఽపి సాధనభూతస్య తస్య జ్ఞానస్య చ స్వరూపం యథా చ తస్య సాధనత్వం స ప్రకారః సకలో వర్ణనీయ ఇత్యయమారమ్భః। మహాతాత్పర్యేతి। తత్త్వంపదార్థయోరేకైకస్య స్వరూపే "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః" ఇత్యాదేరవాన్తరవాక్యస్య యత్తాత్పర్యం తదవాన్తరతాత్పర్యమ్। శోధితపదార్థద్వయస్య తాదాత్మ్యేఽఖణ్డైకరసరూపే తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య యత్తాత్పర్యం తన్మహాతాత్పర్యం తన్నిర్ణీయతే। యేన వేదాన్తమీమాంసాన్యాయసన్దర్భేణ తన్నిర్ణయస్తస్మాదిత్యర్థః॥౨॥ విషయస్యాఖణ్డైకరసస్య పరమపురుషార్థత్వేన తద్విషయా మనోవృత్తిర్మహతీ విచారత ఉత్పన్నాయామితి సమ్బన్ధః॥౧॥ అనేనైవేతి। యద్యపి బ్రహ్మ స్వాత్మన్యధ్యస్తస్య మాయాతత్కార్యజాతస్య స్వరూపస్ఫురణేనైవ ప్రకాశకమత ఏవ యః సర్వజ్ఞః సర్వవిదిత్యప్యుచ్యతే తథాఽపి తదేవ బ్రహ్మ యథోక్తరూపాయాం వృత్తౌ ప్రతిబిమ్బితం సత్తస్యైవ మాయాతత్కార్యజాతస్య వినాశకం భవతి। ఏకస్యాప్యవస్థాభేదేన తత్ప్రకాశకత్వం తన్నివర్తకత్వం చావిరుద్ధమ్। తథా హి— 'ప్రకాశయతి భా భానోర్యైవ తూలతృణాదికమ్। సా సూర్యకాన్తసంక్రాన్తా తద్దహన్త్యుపలభ్యతే' ఇతి॥ అజ్ఞానవినాశే తత్కార్యత్వేన ద్వైతవస్తునో వినాశః॥౪॥ యథోక్తతత్త్వజ్ఞానేనాజ్ఞాననివృత్తావుపాదాననాశాదేవ సంచితస్య ధర్మాధర్మాదేర్నాశః। నూతనస్య తు నిరుపాదానత్వాదనుత్పత్తిరేవ। రాగద్వేషావి-

క్షీయతే మతినాశేన రాగద్వేషౌ వినశ్యతః॥ ౫॥

తయోర్నాశే మహావిఘ్నౌ ధర్మాధర్మౌ వినశ్యతః।

ధర్మాధర్మక్షయద్దేహో విషయాణీన్ద్రియాణి చ॥ ౬॥

నశ్యన్త్యేవ న సందేహో జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిః।

ఘటజ్ఞానాద్ఘటాజ్ఞానం యథా లోకే వినశ్యతి॥ ౭॥

తథాఽఽత్మజ్ఞానమాత్రేణ నశ్యత్యజ్ఞానమాత్మనః।

రజ్జ్వజ్ఞానవినాశేన రజ్జుసర్పో వినశ్యతి॥ ౮॥

తథాఽఽత్మాజ్ఞాననాశేన సంసారస్య వినశ్యాతి।

తస్మాదజ్ఞానమూలస్య సంసారస్య క్షయో హరే॥ ౯॥

ఆత్మనస్తత్త్వవిజ్ఞానాత్తత్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్।

యథా సర్పేదమంశస్య తత్త్వం దణ్డాది కేవలమ్॥ ౧౦॥

————నశ్యత ఇత్యాదౌ నాశశబ్దౌ వినేత్యుచ్యతే॥౫॥౬॥ జ్ఞాత్వేతి। "జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః" ఇతి శ్వేతాశ్వతరశ్రుతిరిత్యర్థః। జ్ఞానస్యాజ్ఞాననివర్తకత్వే ఘటజ్ఞానం దృష్టాన్తః॥౭॥ అజ్ఞాననాశాద్భ్రమనివృత్తౌ రజ్జుసర్పన్యాయః॥ ౮॥ ౯॥ నను కథమాత్మజ్ఞానాదజ్ఞానతత్కార్యనివృత్తిః సంసారదశాయామహం కర్తాఽహం భోక్తేత్యాదావహమిత్యాత్మని భాసమనే సత్యేవ తత్రాఽఽరోపితసంసారావభాసాదిత్యత ఆహ—ఆత్మనస్తత్త్వేతి। అజ్ఞానం హి నిరంశమప్యాత్మానమంశవన్తమివ కృత్వా తత్రైకమంశమావృణోతి నేతరమ్। యన్నాఽఽవృణోతి స బిభ్రమదశాయామహమిత్యవభాతో భ్రమతత్కారణయోరధిష్ఠానమ్। తన్మాత్రావభాసో భ్రమస్య హేతురేవ న నివర్తకః। యం పునరావృణోతి నిరతిశయానన్దరూపమద్వితీయం తదజ్ఞానస్య విషయమాత్మనస్తత్త్వం బ్రహ్మైవ తజ్జ్ఞానదజ్ఞానాదజ్ఞానస్య నివృత్తిర్నాధిష్ఠానజ్ఞానమాత్రాదిత్యర్థః। అధిష్ఠానజ్ఞానస్య భ్రమానివర్తకత్వే విశేషజ్ఞానస్య చ నివర్తకత్వే నిదర్శనమాహ—యథా సర్పేతి। అథం సర్ప ఇతి విభ్రమేఽవభాసమనో దణ్డస్య తనుదీర్ఘత్వాదిసాధారణాకారోఽధిష్ఠానమ్। ఆవృతస్తు దణ్డత్వాదిరసాధారణాకారో విషయశ్చేదమంశస్య పారమార్థిక రూపం తేన రూపేణ దణ్డస్య జ్ఞానాద్విభ్రమనివృత్తిర్యథేత్యర్థః॥౧౦॥ దార్ష్టాన్తికే

అస్య సంసారిణస్తత్త్వంం తథా బ్రహ్మైవ కేవలమ్।

అజ్ఞానమూలం కర్త్రాదికారకగ్రామనిర్మితమ్॥ ౧౧॥

అజ్ఞానబాధకం కర్మ భవేదమ్బుజేక్షణ।

కర్మణా పరమా ముక్తిర్యది సిధ్యతి కేశవ॥ ౧౨॥

సా వినశ్యత్యసందేహః స్వర్గలోకో యథా తథా।

తస్మాన్న కర్మణా ముక్తిః కల్పకోటిశతైరపి॥ ౧౩॥

కర్మణైవాపరా ముక్తిర్న జ్ఞానాదేవ కేవలాత్।

తత్ర కర్మ ద్విధా విష్ణో విజానీహి విచక్షణ ॥ ౧౪ ॥

————యోజయతి—అస్యేతి। కర్మణః సంసారనివర్తకత్వేన తన్మూలాజ్ఞానాన్నివర్తకత్వం కారణమాహ—అజ్ఞానేతి ॥౧౧॥ నకేవలం కర్మణః స్వమూలత్వాదజ్ఞానం ప్రత్యనివర్తకత్వం నివర్తకత్వేఽజ్ఞాననివృత్తిరూపాయా ముక్తేః కర్మజన్యత్వేన స్వర్గవదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదపి తదనివర్తకత్వమిత్యాహ–కర్మణేతి। 'కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః'। ఇత్యాదిభిరపి న కర్మణో ముక్తిహేతుతోచ్యతే। కింతు సమ్యక్సిద్ధ్యత్యనయా ముక్తిరితి విద్యా సంసిద్ధిపదేనోచ్యతే।తత్ర్పతిబన్ధకపాపనిరాకరణద్వారా పరముక్తౌ సాధనతా కర్మణోఽభిధీయత ఇతి మన్తవ్యమ్ ॥౧౨॥౧౩॥ కర్మణః సాక్షాత్పరమముక్తావసాధనత్వే వైయర్థ్యమేవ ప్రాప్తమితి చేన్న। విచిత్రం హి కర్మ తత్ర కించిత్సాక్షాదసాధనమపి జ్ఞానద్వారా పరముక్తౌ సాధనమ్। కించిత్పునరపి పరిపక్వజ్ఞానాసహకృతమపరముక్తౌ। కించిత్తు కేవలం భోగసాధనమిత్యాదిప్రకారభేదేన తదుపయోగసంభవాదిత్యాహ—కర్మణైవాపరేత్యాదిప్రపఞ్చేన। కర్మణా సహైవ జ్ఞానాదుపాసనారూపాదపరిపక్వాత్మజ్ఞానాద్వా తయోరన్యతరలాభమాత్రేణ కర్మత్యాగేనాకరణనిభిత్తప్రత్యవాయాత్తదుపాయమపి ప్రతిబధ్యేత పరిపక్వాత్మజ్ఞానం పునరనాదిభావపరంపరోపార్జితం సంచితమపి నిర్దహేత్। న కేనచిత్ప్రతిబధ్యతే। శ్రూయతే హి—"ఏతꣳ హ వావ న తపతి।కిపహꣳ సాధు నాకరవమ్। కిమహం పాపమకరవమితి। స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానꣳస్మృణుతే' ఇతి। స్మర్యతే చ–'జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జున"। "నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్రమిహ విద్యతే" ఇతి। విభాగేనోప-

ఏకం కర్మాఽఽన్తరం బాహ్యమపరం పఙ్కజేక్షణ।

వాచికం కాయికం బాహ్యం కర్మ మానసమాన్తరమ్ ॥ ౧౫ ॥

తత్ర సర్వం పరం బ్రహ్మ న చాన్యదితి యః పుమాన్।

ఉపాస్తే శ్రద్ధయా నిత్యం స సమ్యగ్జ్ఞానమాప్నుయాత్ ॥౧౬॥

యః పుమాన్దేవదేవేశం త్రినేత్రం చన్ద్రశేఖరమ్।

ఉమార్ధవిగ్రహం శుద్ధం నీలగ్రీవం మహేశ్వరమ్ ॥ ౧౭ ॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహాదేవైరుపాస్యం గుణమూర్తిభిః।

ఉపాస్తే తస్య విజ్ఞానం జాయతే పారమేశ్వరమ్ ॥ ౧౮ ॥

అథవా చిత్తకాలుష్యాచ్ఛివసారూప్యమచ్యుత ।

లబ్ధ్వా భుక్త్వా మహాభోగానన్తే విజ్ఞానమైశ్వరమ్ ॥ ౧౯ ॥

లబ్ధ్వా తేన మహావిష్ణో ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ।

యః శివం గుణమూర్తీనాముపాస్తే శ్రద్ధయా సహ ॥ ౨౦ ॥

స లబ్ధ్వా రుద్రసారూప్యం క్రమాజ్జ్ఞానేన ముచ్యతే ।

యో రుద్రస్యాపరాం మూర్తిముపాస్తే శ్రద్ధయా సహ ॥ ౨౧ ॥

స లబ్ధ్వా రుద్రసారూప్యం భుక్త్వా భోగానతిప్రియాన్ ।

చిత్తపాకానుగుణ్యేన శివసారూప్యమేవ చ ॥ ౨౨ ॥

————యోగం దర్శయితుం కర్మ విభజతే—తత్ర కర్మేతి ॥౧౪॥౧౫॥ ఆన్తరస్య కర్మణః ఫలమాహ—తత్ర సర్వమితి ॥౧౬॥ తస్యైవ విషయభేదేన ఫలాన్తరమాహ—యః పుమానితి ॥౧౭॥ పారమేశ్వరమితి । పరమేశ్వరస్య సకలరూపవిషయసాక్షాత్కారక్రమేణ నిష్కలరూపవిషయం చేత్యర్థః ॥౧౮॥ రాగాద్యనుపహతాచిత్తస్యోక్తమ్ । తదుపహతచిత్తస్య పునరాహ—అథవా చిత్తేతి ॥౧౯॥ గుణమూర్తీనామితి । బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యే యో రుద్రముపాస్త ఇత్యర్థః ॥౨౦॥ అహంగ్రహాదివైచిత్ర్యేణ సాయుజ్యాదివ్యవస్థా ప్రాగుక్తరీత్యా ద్రష్టవ్యా ॥౨౧॥౨౨॥ అత్యన్తా-

శివసాయుజ్యమాప్నోతి శివజ్ఞానేన కేశవ ।

అత్యన్తాపరమాం మూర్తిం యః పుమానీశ్వరస్య తు ॥ ౨౩ ॥

ఉపాస్తే రుద్రసాలోక్యం స లబ్ధ్వా పురుషోత్తమ ।

భుక్త్వా భోగాన్క్రమాద్విష్ణో రుద్రసారూప్యమేవ చ ॥ ౨౪ ॥

రుద్రసామీప్యమన్యద్వా సాయుజ్యం విద్యయాఽఽప్నుయాత్ ।

అథవా విష్ణులోకాదీనవాప్య పురుషోత్తమ ॥ ౨౫ ॥

తత్ర తత్ర మహాభోగానవాప్య కమలేక్షణ।

పృథివ్యాం జాయతే శుద్ధే బ్రాహ్మణానాం కులే నరః॥ ౨౬॥

యః పుమాన్ శ్రద్ధయా నిత్యం త్వాముపాస్తే జనార్దన।

స శుద్ధచిత్తస్త్వాం విష్ణో ప్రాప్య కాలేన మామపి॥౨౭॥

భుక్త్వా భోగాన్పునర్జ్ఞానం లబ్ధ్వా ముక్తో భవేన్నరః।

అథవా చిత్తవైకల్యాద్విష్ణుసారూప్యమేవ వా॥ ౨౮॥

విష్ణుసామీప్యమన్యద్వా విష్ణుసాలోక్యమాప్నుయాత్।

యస్తవాపరమాం మూర్తిముపాస్తే శ్రద్ధయా నరః॥ ౨౯॥

తవ సామీప్యమాప్నోతి క్రమేణైవ స ముచ్యతే।

అత్యన్తాపరమాం మూర్తిం య ఉపాస్తే తవాచ్యుత॥ ౩౦॥

స లబ్ధ్వా తవ సాలోక్యం పునః సామీప్యమేవ వా।

సారూప్యం వా పునాశ్చిత్తపరిపాకానుకూలతః॥ ౩౧॥

మామవాప్య పరిజ్ఞానం లబ్ధ్వా తేన ప్రముచ్యతే।

————పరమామితి। ప్రతీకమత్యన్తాపరమం ఫలార్థమ్। తత్తద్గుణవిశిష్టమపరమమ్॥౨౩॥ ॥౨౪॥ స్వాభావికం పరమం ప్రతీకోపాసకః క్రమాత్స్వరూపోపాసనం లభత ఇత్యాహ—విద్యయేతి॥౨౫॥౨౬॥ విష్ణ్వాదిప్రతీకాదిష్వాహ—యః పుమానితి। అనన్తరోక్తమిదం చ నిష్కామసకామవిషయమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥౨౭॥ వైకల్యా-

అథవా చిత్తకాలుష్యాద్బ్రహ్మాదిభవనం గతః॥ ౩౨॥

తత్ర భుక్త్వా మహాభోగాన్క్రమాద్భూమౌ విజాయతే।

యః పుమాన్హృదయే నిత్యం బ్రహ్మాణం పఙ్కజేక్షణ॥ ౩౩॥

అక్షమాలాధరం శుభ్రం కమణ్డలుకరామ్బుజమ్।

వరదాభయహస్తం చ వాచా సహితమీశ్వరమ్॥ ౩౪॥

ఉపాస్తే బ్రహ్మసారూప్యం స యాతి పురుషోత్తమ।
విశుద్ధచిత్తశ్చేన్మర్త్యస్త్వామవాప్య తతః పరమ్॥ ౩౫॥
ప్రాప్య మామద్వయం జ్ఞానం లబ్ధ్వా తేన ప్రముచ్యతే।
అథవాఽపక్వచిత్తశ్చేద్బ్రహ్మలోకే మహాసుఖమ్॥ ౩౬॥
భుక్త్వా భూమౌ మహాప్రాజ్ఞః సదాచారవతాం కులే।
జాయతే పూర్వభావేన బ్రహ్మధ్యానరతో భవేత్॥ ౩౭॥
బ్రహ్మణః పరమాం మూర్తిం య ఉపాస్తే జనార్దన।
బ్రహ్మసామీప్యమాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా॥ ౩౮॥
విశుద్ధహృదయో మర్త్యః క్రమాన్మామాప్నుయాద్ధరే।
అవిశుద్ధో విజాయేత క్రమేణ వసుధాతలే॥ ౩౯॥
అత్యన్తాపరమాం మూర్తిం బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః।
య ఉపాస్తే స సాలోక్యం యాతి శుద్ధస్తు ముచ్యతే॥౪౦॥
అశుద్ధో జాయతే భూమౌ క్రమాద్భుక్త్వా మహాసుఖమ్।
యో దేవతాన్తరం నిత్యముపాస్తే శ్రద్ధయా సహ॥ ౪౧॥
చిత్తపాకానుగుణ్యేన మూర్త్యుత్కర్షబలేన చ।
సాలోక్యాదిపదం లబ్ధ్వా పునర్బ్రహ్మపదం హరే॥ ౪౨॥
లబ్ధ్వా విష్ణుపదం చాఽపి మమ రూపం మహత్తరమ్।

మత్తో లబ్ధ్వా మమ జ్ఞానం తేన ముచ్యేత బన్ధనాత్॥౪౩॥
అథవా మలినస్తత్ర భుక్త్వా భోగాననేకశః।
భూమౌ విజాయతే మర్త్యః సత్యమేవ న సంశయః॥ ౪౪॥
సర్వమూర్తిషు మాం బుద్ధ్వా శ్రద్ధయా పరయా సహ।
య ఉపాస్తే మహావిష్ణో మూర్త్యుత్కర్షక్రమేణ తు॥ ౪౫॥

చిత్తపాకానుగుణ్యేన హరే శీఘ్రం క్రమేణ తు।
అవాప్య పరమాం మూర్తిం మమ సర్వోత్తమాం నరః॥ ౪౬॥
లబ్ధ్వా మత్తః శివజ్ఞానం తేన యాతి పరాం గతిమ్।
ఏవమేవ క్రమాద్విష్ణో నరో బాహ్యేన కర్మణ॥ ౪౭॥
మామవాప్య శివజ్ఞానం లబ్ధ్వా తేన ప్రముచ్యతే।
అవిశుద్ధోఽపి బాహ్యేన కర్మణా తత్ర తత్ర తు॥ ౪౮॥
సాలోక్యాది పదం లబ్ధ్వా పుణ్యకర్మక్షయే పునః।
భూమౌ విజాయతే పశ్చాత్కురుతే కర్మ పూర్వవత్॥ ౪౯॥
బాహ్యేన కర్మణా ముక్తిః క్రమాత్కాలేన సిధ్యతి।
ఆన్తరేణాచిరాదేవ కర్మణా ముక్తిరచ్యుత॥ ౫౦॥
యథాఽఽన్తరోపచారేణ నరాణాం వల్లభాః స్త్రియః।
తథాఽఽన్తరేణ ధ్యానేన వల్లభా మమ జన్తవః॥ ౫౧॥
బాహ్యం కర్మ మహావిష్ణో జ్ఞానేచ్ఛోత్పాదకం భవేత్।
త్యాగశ్చ కర్మణాం తద్వన్మహావిష్ణో శమాదయః॥ ౫౨॥
ఇహైవ సమ్యగ్జ్ఞానాఢ్యమిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః।

————దితి। రాగాదియోగాత్॥ ౨౮—౪౬॥ మానసకర్మోక్తన్యాయం వాచికకాయికకర్మణోరతిదిశతి—ఏవమేవ క్రమాదితి॥ ౪౭—౫౦॥ మానసస్య బాహ్యాద్విశేష నిదర్శనమాహ—యథాఽఽన్తరేతి॥ ౫౧॥ ౫౨॥ శాశ్వతీ శ్రుతిరితి।

వారాణస్యాదికే స్థానే విశిష్టే పారమేశ్వరే॥ ౫౩॥
వర్తనం కేవలం విష్ణో నరాణాం మరణాత్పరమ్।
సమ్యగ్జ్ఞానప్రదం దివ్యం సత్యముక్తం జనార్దన॥ ౫౪॥

నిత్యం ద్వాదశసాహస్రం ప్రణవం యో జపత్యసౌ।
మన్త్రప్రసాదాన్మమ జ్ఞానం మరణాదూర్ధ్వమాప్నుయాత్॥ ౫౫॥
శ్రీమత్పఞ్చాక్షరం మన్త్రం ప్రణవేన షడక్షరమ్।
నిత్యం ద్వాదశసాహస్రం యో జపేచ్ఛ్రద్ధయా సహ॥ ౫౬॥
స పునర్మరణాదూర్ధ్వం మమ జ్ఞానం మహత్తరమ్।
మత్తో లబ్ధ్వా పరాం ముక్తిం తేన యాతి న సంశయః॥ ౫౭॥
యః పుమాన్ శతరుద్రీయం జపతి శ్రద్ధయా సహ।
దినే దినే మహావిష్ణో మరణాదూర్ధ్వమైశ్వరమ్॥ ౫౮॥
జ్ఞానం లబ్ధ్వా స విజ్ఞానాదేవ యాతి పరాం గతిమ్।
యాని కర్మాణి బాహ్యాని మరణాదూర్ధ్వమచ్యుత॥ ౫౯॥
మమ జ్ఞానప్రదానీతి కథితాని మయా తవ।
తాని కల్యాణవృత్తస్య విద్ధి నాన్యస్య కస్యచిత్॥౬౦॥
పాపిష్ఠానామపి శ్రద్ధావిహీనానాం జనార్దన।
ముక్తిదం మరణాదూర్ధ్వం శివక్షేత్రైకవర్తనమ్॥ ౬౧॥

————కర్మణో జ్ఞానేచ్ఛామాత్రజనకత్వే “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన” ఇత్యాదిశ్రుతిః। శమాదీనాం జ్ఞానం ప్రత్యన్తరఙ్గత్వే “శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాఽఽత్మానం పశ్యేత్” ఇతి శ్రుతిః। త్యాగస్య తు త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః” ఇతి। సంన్యాసవద్వారాణస్యాదౌ శరీరత్యాగః ప్రణవదిమన్త్రజపోఽపి సాక్షాజ్జ్ఞానసాధనమిత్యాహ—వారాణస్యాదిక ఇతి॥౫౩—౫౯॥ జపాదిభ్యః శివక్షేత్రాణాం విశేషమాహ—తాని కల్యాణవృత్తస్యేతి॥౬౦—

పురా కోలాహలో నామ్నా వృషలో విధిచోదితః।
కామేన పీడితః స్వస్య పితరం పఙ్కజేక్షణ॥ ౬౨॥

హత్వా మాతరమాదాయ గత్వా మోహేన కేశవ।
వేదారణ్యే యథాకామం చరిత్వా మరణం గతః॥ ౬౩॥
తత్ర వర్తనమాత్రేణ స పునః పురుషాధమః।
ప్రనష్టపాపః శుద్ధాత్మా వేదారణ్యవతో మమ॥ ౬౪॥
ప్రసాదాదేవ వేదాన్తజ్ఞానం లబ్ధ్వాఽమృతోఽభవత్।
తస్మాద్విముక్తికామానాం విశేషేషు జనార్దన॥ ౬౫॥
శివక్షేత్రేషు మద్భక్త్యా వర్తనం కేవలం పరమ్।

సూత ఉవాచ—

ఏవం మహేశ్వరేణోక్తం నిశామ్య పురుషోత్తమః॥ ౬౬॥
ప్రణమ్య పరయా భక్త్యా పప్రచ్ఛేదం పునర్ద్విజాః।

విష్ణురువాచ—

వేదారణ్యస్య మాహాత్మ్యం శ్రోతుమిచ్ఛామి శఙ్కర॥ ౬౭॥
తదద్య భగవన్ బ్రూహి మమ కారుణ్యవిగ్రహ।

ఈశ్వర ఉవాచ—

వదామి తవ విష్ణో శ్రీవేదారణ్యస్య వైభవమ్॥ ౬౮॥
అతీవ శ్రద్ధయా సార్ధం శృణు సర్వజగద్ధితమ్।
శ్రీమద్వల్మీకసంజ్ఞస్య మమ స్థానస్య దక్షిణే॥ ౬౯॥
సముద్రతీరే మద్భక్తైరఖిలైరావృతం సదా।
పురా సర్గే మహావిష్ణో ప్రలయే విలయం గతే॥ ౭౦॥

————౬౯॥కల్పాదౌ వేదానాం శరీరిణం ప్రథమావతారస్థానత్వేన తస్యైవ వేదారణ్య-

మయి సంస్కారరూపేణ స్థితా వేదాః సనాతనాః।
కల్పాదౌ పూర్వవన్మత్తః ప్రవృత్తా విమలాః పునః॥ ౭౧॥
సమస్తలోకరక్షార్థం హరే భూత్వా శరీరిణః।
శ్రద్ధయా సహితాః శ్రీమద్వేదారణ్యం మహత్తరమ్॥ ౭౨॥
అవాప్య వేదతీర్థాఖ్యే సముద్రే సంస్థితే హరే।
అర్ధయోజనవిస్తీర్ణే పాదయోజనమాయతే॥ ౭౩॥
స్నానం కృత్వాఽర్కవారే చ సదా పర్వణి కేశవ।
పూజయామాసురీశానం శ్రీవేదారణ్యనాయకమ్॥ ౭౪॥
శ్రీవేదారణ్యనాథోఽపి సహ దేవ్యా జనార్దన।
ప్రసాదమకరోత్తేషాం వేదానామమ్బికాపతిః॥ ౭౫॥
స్కన్దశ్చ మత్సుతస్తస్మింస్తీర్థే స్నాత్వా మహత్తరే।
శ్రీవేదారణ్యనాథాఖ్యం సమారాధ్య ప్రసాదతః॥ ౭౬॥
నిహత్య తారకం విష్ణో మహావీర్యపరాక్రమమ్।
ప్రదదౌ సర్వలోకానాం పరమం సుఖమచ్యుత॥ ౭౭॥
నారదో మునిరత్రైవ స్నాత్వా పర్వణి శఙ్కరమ్।
శ్రీవేదారణ్యనాథాఖ్యం శ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౭౮॥
సమారాధ్యాఽఽత్మవిజ్ఞానం సంసారచ్ఛేదకారణమ్।
సనత్కుమారాత్సర్వజ్ఞాదాప్తవానమ్బుజేక్షణ॥ ౭౯॥
యాజ్ఞవల్క్యో మునిస్తత్ర స్నాత్వా తీర్థే మహత్తరే।
వేదారణ్యేశ్వరం భక్త్యా ప్రాతఃకాలే సమాహితః॥ ౮౦॥

పర్వణ్యారాధ్య తస్యైవ ప్రసాదాదేవ కేవలాత్।
యోగీశ్వరోఽభవద్ధీమానచిరాదేవ కేశవ॥ ౮౧॥

తథా గార్గీ చ మైత్రేయీ తత్ర తీర్థే మహత్తరే।
వేదతీర్థాభిధే స్నానం కృత్వా పర్వణి కేశవ॥ ౮౨॥
శ్రీవేదారణ్యనాథాఖ్యం శఙ్కరం లిఙ్గరూపిణమ్।
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య వసుధాతలే॥ ౮౩॥
ప్రసాదాదేవ తస్యైవ జ్ఞానయోగం విముక్తిదమ్।
అచిరాదేవ సర్వజ్ఞాద్యాజ్ఞవల్క్యాదవాపతుః॥ ౮౪॥
శ్వేతకేతుర్మునిస్తత్ర స్నానం కృత్వాఽమ్బుజేక్షణ।
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా వేదారణ్యాధిపం హరమ్॥ ౮౫॥
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరమయా సహ।
పితురుద్దాలకాత్సాక్షాదాత్మవిజ్ఞానమచ్యుత॥ ౮౬॥
అవాప సర్వసంసారకారణాజ్ఞాననాశకమ।
వరుణో వేదతీర్థేఽస్మిన్ పర్వణి శ్రద్ధయా సహ॥ ౮౭॥
స్నానం కృత్వా మహాదేవం శ్రీవేదారణ్యనాయకమ్।
సమారాధ్య ప్రసాదేన ప్రాప్తవానాత్మదర్శనమ్॥ ౮౮॥
తస్య పుత్రో భృగుస్తస్మింస్తీర్థే స్నాత్వా మహత్తరే।
వేదారణ్యాధిపం దేవం వేదవేదాన్తనాయకమ్॥ ౮౯॥
దృష్ట్వా ప్రదక్షిణీకృత్య శ్రద్ధయాఽఽరాధ్య శంకరమ్।
ప్రసాదాత్తస్య విజ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైక్యప్రకాశకమ్॥ ౯౦॥
అపరోక్షం పితుర్లేభే వరుణాదృషిసత్తమః।
త్రిశఙ్కుర్వేదతీర్థేఽస్మిన్ శ్రద్ధయా సహ పర్వణి॥ ౯౧॥

స్నానం కృత్వా మహాదేవం వేదారణ్యాధిపం హరమ్।
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య వసుధాతలే॥ ౯౨॥

లేభే పరమవిజ్ఞానం సుదృఢం సర్వదుఃఖనుత్।
బహవో వేదతీర్థేఽస్మిన్వేదారణ్యేఽతిశోభనే॥ ౯౩॥
స్నానం కృత్వాఽమ్బికానాథం శ్రీవేదారణ్యనాయకమ్।
దృష్ట్వా ప్రదక్షిణీకృత్య బ్రహ్మవిజ్ఞానమచ్యుత॥ ౯౪॥
అవాపుర్వేదజం తస్య ప్రసాదాదేవ ముక్తిదమ్।
అత్ర భూమిప్రదః సాక్షాద్రుద్రలోకే మహీయతే॥ ౯౫॥
ఆవాసభూమిదో రౌద్రం పదమాప్నోత్యసంశాయమ్।
ధనధాన్యప్రదో మర్త్యో ధనదేన సమో భవేత్॥ ౯౬॥
అన్నదానపరః శ్రీమానరోగీ భవతి ధ్రువమ్।
తిలదానాన్మహాపాపాన్ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ౯౭॥
కన్యాదానప్రదానేన పార్వతీలోకమాప్నుయాత్।
వస్త్రదానేన దేవేన్ద్రో భవత్యేవ న సంశయః॥ ౯౮॥
విషువాయనకాలేషు గ్రహణే సోమసూర్యయోః।
వ్యతీపాతే తథా పర్వణ్యార్ద్రాయామిన్దువాసరే॥ ౯౯॥
స్నాత్వా యో వేదతీర్థేఽస్మిన్ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా వేదారణ్యాధిపం శివమ్॥ ౧౦౦॥
ప్రణమ్య దృణ్డవత్తస్మై ప్రదత్త్వా దీపమచ్యుత।
నిష్కమాత్రం ధనం దత్త్వా శ్రద్ధయా శివయోగినే॥ ౧॥
ఉపవాసం కరోత్యత్ర స ముక్తో నాత్ర సంశయః।
సుముహూర్తేషు యస్తత్ర స్నాత్వా దృష్ట్వా మహేశ్వరమ్॥ ౨॥

శివయోగికరే దత్త్వా పణమాత్రం ధనం ముదా॥
బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ౩॥

అత్రైవ మరణం ప్రాప్తో విముక్తో భవతి ధ్రువమ్।
సర్వరోగహరం స్థానమిదం భక్తిమతాం నృణామ్॥ ౪॥
మయా చ మమ దేవ్యా చ మమ భక్తైర్మహత్తమైః।
పూజితం పుణ్యదం స్థానమేతద్భుక్తివిముక్తిదమ్॥ ౫॥
ముక్త్యుపాయో మయా ప్రోక్తః సర్వవేదాన్తసంగ్రహః।
శ్రద్ధాహీనాయ మర్త్యాయ న దేయోఽయం త్వయాఽచ్యుత॥ ౬॥

సూత ఉవాచ—

ఇతి మాహేశ్వరం వాక్యం నిశమ్య కమలేక్షణః।
ప్రణమ్య దేవమీశానం పరితృప్తోఽభవద్ధరిః॥ ౧౦౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే ముక్త్యుపాయకథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥ ౨॥

చతుర్థోఽధ్యాయః॥
౪. మోచకకథనమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి మోచకం పురుషోత్తమ।
శ్రద్ధయా చ మహాభక్త్యా విద్ధి వేదైకదర్శితమ్॥౧॥

————మితి ప్రసిద్ధిరిత్యాహ—పురా సర్గ ఇత్యాది॥౭౦॥ మత్తో మత్సకాశాత్।
స్పష్టోఽధ్యాయశేషః॥౭౧ — ౧౦౭॥

ఇతిశ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే
ముక్త్యుపాయకథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥

యతో ముక్తిస్వరూపతదుపరాయపరిజ్ఞానానన్తరం ముక్తేప్రదాతరి జిజ్ఞాసా, అతస్తదనన్తరం తత్కథనం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి। వేదకైదర్శితామితి॥౧—

పురా సరస్వతీ దేవీ సర్వవిద్యాలయా శుభా।
అకారాదిక్షకారాన్తైర్వర్ణైరత్యన్తానిర్మలైః॥ ౨॥
ఆవిర్భూతస్వరూపా శ్రీర్జ్ఞానముద్రాధరా పరా।
అక్షమాలాధఘరా హైమకమణ్డలుకరామ్బుజా॥ 3॥
సర్వజ్ఞానమహారత్నకోశపుస్తకధారిణీ।
కున్దేన్దుసదృశాకారా కుణ్డలద్వయమణ్డితా॥ ౪॥
ప్రసన్నవదనా దివ్యా విచిత్రకటకోజ్వలా।
జటాజూటధరా శుద్ధా చన్ద్రార్ధకృతశేఖరా॥ ౫॥
పుణ్డరీకసమాసీనా నీలగ్రీవా త్రిలోచనా।

సర్వలక్షణసంపూర్ణా సర్వాభరణభూషితా ॥ ౬ ॥

ఉపాస్యమానా మునిభిర్దేవగన్ధర్వరాక్షసైః ।

మామపృచ్ఛదిదం భక్త్యా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్ ॥ ౭ ॥

అహం చ పరయా యుక్తః కృపయా పురుషోత్తమ ।

అవోచం మోచకం దేవ్యై హితాయాఖిలదేహినామ్ ॥ ౮ ॥

బ్రహ్మాద్యాః స్థావరాన్తాశ్చ పశవః పరికీర్తితాః ।

తేషాం పతిరహం దేవః స్మృతః పశుపతిర్బుధైః ॥ ౯ ॥

మాయాపాశేన బధ్నామి పశూనేతాన్సరస్వతి ।

తేషాం పశునాం సర్వేషాం మోచకోఽహం సులోచనే ॥ ౧౦ ॥

————౭ ॥బన్ధహర్తృత్వం విమోచకత్వమ్! తదుక్తముత్తరతాపనీయే—స్వాత్మబన్ధహర ఇతి । గర్భోపనిషద్యపి—"అశుభక్షయకర్తారం పాశముక్తిప్రదాయినమ్ । యది యోన్యాం ప్రముఞ్చామి తం ప్రపద్యే మహేశ్వరమ" ॥౮ ॥ పశుపాశవిమోచనకర్తారం మోచకం వక్తుం బద్ధాన్ పశూనాహ—బ్రహ్మాద్యా ఇతి । కర్మపరిపాకాత్ప్రాగ్భోగప్రదానేన కర్మపరిపాకానన్తరం మోక్షప్రదానేన చ పాతి పశూనతః స్వయం పశుపతిరిత్యాహ—తేషాం పతిరితి ॥౯ ॥

మామేవ మోచకం ప్రాహ శ్రుతిః సాధ్వీ సనాతనీ ।

శ్రుతిర్బలీయసీ ప్రోక్తా ప్రమాణానాం సులోచనే ॥ ౧౧ ॥

స్వతశ్చ పరతో దోషో నహి తస్యాః కదాచన ।

అన్యేషామక్షజాదీనాం ప్రమాణానామవిద్యయా ॥ ౧౨ ॥

దోషసంభావనాఽస్త్యేవ తత స్తేషాం సులోచనే ।

విరోధే వేదవాక్యేన ప్రామాణ్యం నైవ సిధ్యతి ॥ ౧౩ ॥

స్మృతయశ్చ పురాణాని భారతాదీని సున్దరి ।

————బన్ధనివర్తకమాత్మానముక్త్వా బన్ధకారణమాహ—మాయేతి॥౧౦॥ నను విహితకరణాదకరణనిమిత్తపాపానుదయాత్కామ్యకర్మాకరణేన చ భోగహేతుపుణ్యానుదయాత్పూర్వకృతపుణ్యపాపయోశ్చ భోగేన ప్రక్షయాదయత్నసిద్ధా విముక్తిః కిం తత్ర మోచకేన। యద్యవశ్యం మోచకేన భవితవ్యం తథాఽపి శివ ఏవేతి కుతః। అన్యోఽపి హి యః కశ్చిద్బ్రుయాత్త్వయమేవేతి తత్ర కుతో నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ—మామేవేతి। శ్రుతిస్త్వశుభక్షయేత్యాదికా సమనన్తరోదాహృతా గర్భోపనిషత్। ఆప్తవచనాదిభ్యః శ్రుతేః ప్రాబల్యే విశేషమాహ—శ్రుతిర్బలీయసీతి। జ్ఞానస్య స్వతఃప్రమాణ్యాన్న స్వతఃశ్రుతేరనాదిత్వేన కారణాభావాన్న కారణదోషాదప్యప్రామాణ్యమిత్యర్థః॥౧౨॥ శ్రుతివ్యతిరిక్తేషు ప్రత్యక్షాదిషు కారణదోషసంభవశ్చేత్కథం తర్హి తత్ర ప్రామాణ్యవ్యవహార ఇత్యత ఆహ—అన్యేషామితి। అవిద్యాకార్యత్వేనావస్త్వేవ విషయీకుర్వతామేషాం వ్యావహారికమేవ ప్రామాణ్యమ్। ఉపనిషదస్తు వస్తువిషయత్వాత్తత్త్వావేదనలక్షణం ప్రామాణ్యమ్। యదాహుః—“ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం వ్యావహారికమ్। ఆశ్రిత్యాయం ప్రపఞ్చః స్యాదలీకోఽపి ప్రమాణవాన్॥ అద్వైతాగమవాక్యం తు తత్త్వావేదనలక్షణమ్। ప్రమాణభావం భజతాం బాధవైధుర్యహేతుతః” ఇతి। తథా సుందరపాణ్డ్యబార్తికమపి— “దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన సంమతః। లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్” ఇతి॥ ౧౨॥ ౧౩॥ స్మృతిపురాణాదీనాం తు వేదావిరోధేనైవ ప్రామాణ్యమితి ప్రథమఖణ్డస్య ప్రథమాధ్యాయే వర్ణితమ్। అనుమితవేదమూలానాం స్మృతిపురాణాదీనాం యావన్మూలోపలమ్భనం ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేనాననుష్ఠానలక్షణ-

వేదమూలాన్యతస్తేన విరోధే మూలినామపి॥ ౧౪॥

న సిధ్యత్యేవ సుశ్రోణి ప్రామాణ్యం సూక్ష్మదర్శనే।

పాఞ్చరాత్రాదిమార్గాణాం వేదమూలత్వమాస్తికే॥ ౧౫॥

నహి స్వతన్త్రాస్తే తేన భ్రాన్తిమూలా నిరూపణే।

తథాఽపి యోంఽశో మార్గాణాం వేదేన న విరుధ్యతే॥౧౬॥

సోంఽశః ప్రమాణమిత్యుక్తం కేషాంచిదధికారిణామ్।

అత్యన్తమలినానాం తు భ్రష్టానాం వేదమార్గతః॥ ౧౭॥

పాఞ్చరాత్రాదయో మార్గాః కాలేనైవోపకారకాః।

తాన్త్రికాణామహం దేవి న లభ్యోఽవ్యవధానతః ॥ ౧౮ ॥

కాలేన దేవతాప్రాప్తిద్వారేణైవాహమాస్తికే।

లభ్యో వేదైకనిష్ఠానామహమవ్యవధానతః ॥ ౧౯ ॥

తత్రాపి కర్మనిష్ఠేభ్యో జ్ఞాననిష్ఠస్య సున్దరి।

————మప్రామాణ్యముక్తమ్ ॥౧౪॥ పాఞ్చరాత్రాదీనాం త్రైః స్వయవేవ వేదమూలతానఙ్గీకారాద్వేదవిరుద్ధానేకార్థోపదేశాచ్చ స్మృతిపురాణాదివన్న యావన్మూలోపలమ్భం కింతు సర్వథైవాప్రామాణ్యామేత్యాహ-పాఞ్చరాత్రేతి ॥౧౫॥ వేదమూలత్వం నహి కిన్తు స్వతన్త్రా। హిశబ్దో వేదమూలత్వవిరహే తదీయశాస్త్రప్రసిద్ధిమాహ। ఆపాతతః ప్రమాణవదాభాసేఽపి నిరూపణే భ్రాన్తిమూలా ఏవేత్యర్థః। వేదావిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తద్భవత్యేవాధికారివిశేషం ప్రతీత్యాహ—తథాఽపి య ఇతి ॥౧౬॥ తానేవాధికారిణ ఆహ—అత్యన్తేతి ॥౧౭॥ తేషామప్యుపకారకత్వే శ్రుతిసామ్యమేవ తర్హీత్యత ఆహ—తాన్త్రికాణామితి। అవ్యవధానేన న లభ్యః కింతు వ్యవధానేనైవ ॥౧౮॥ తదేవ వ్యవధానమాహ—కాలేనేతి ॥౧౯॥ కర్మనిష్ఠేభ్య ఇతి। తేషాం కర్మభిః పాపక్షయే జ్ఞాననిష్ఠద్వారేణైవ లభ్యః జ్ఞాననిష్ఠేభ్యో జిజ్ఞాసుభ్యః సకాశాజ్ఞ్జానినాం విశేషమాహ—న జ్ఞానినామితి। తేషామాత్మత్వేనలబ్ధత్వాన్న లబ్ధవ్య ఇత్యర్థః। అన్యేషామాత్మభూతోఽప్యజ్ఞానేన వ్యవహితత్వాల్లభ్య ఏవ న తు లుబ్ధః ॥౨౦॥

లభ్యో న జ్ఞానినాం లభ్యస్తేషామాత్మైవ కేవలమ్ ॥ ౨౦ ॥

సర్వేషామాత్మభూతోఽహమేవ సంసారమోచకః।

న మత్తోఽన్యః పుమానజ్ఞ ఇత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః ॥ ౨౧ ॥

మామృతే సామ్బమీశానం మోచకోఽన్యో న విద్యతే।

అహమప్రాప్తసంసారః సర్వజ్ఞశ్చ స్వభావతః ॥ ౨౨ ॥

మదన్యే త్వాత్మవిజ్ఞానవిహీనా మాయయాఽఽవృతాః।

సదా సంసారిణో మోచ్యాః ప్రకృతిః కేవలం జడా ॥ ౨౩ ॥

తస్మాత్పశూనాం సర్వేషామహం సంసారమోచకః।

న మత్తోఽన్యః పుమాన్సత్యమిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః ॥ ౨౪ ॥

ఏవం నిశమ్య మద్వాక్యం మహావిష్ణో సరస్వతీ।

పూజయామాస మాం భక్త్యా జగన్మాతా త్రయీమయీ ॥ ౨౫ ॥

త్వమప్యత్యన్తకల్యాణో మద్భక్తశ్చ విశేషతః।

————వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం మోచనీయపశువైచిత్ర్యవన్మోచకేన వైచిత్ర్యమిత్యాహ—సర్వపామితి ॥ ౨౧ ॥ తవ తర్హి కో మోచక ఇతి తత్రాఽఽహ—అహమ-ప్రాప్తేతి। తథా చ మృగేన్ద్రే—"అథానాదిమలాపేతః సర్వకృత్సర్వదృవిశవః। పూర్వం వ్యత్యాసితస్యాణోః పాశజాలమపోహతి" ఇతి ॥ ౨౨ ॥ శివాదన్యస్య మోచకత్వం సంసారిణో వా ప్రకృతేర్వేతి। నాఽఽద్య ఇత్యాహ—మదన్య ఇతి। స్వయం బద్ధాః కథమన్యం మోచయేయురిత్యర్థః। నను మోచ్యత్వం మోచకత్వం చ ప్రకృతేరేవేతి సాంఖ్యాః। యదాహుః—"రూపేః సప్తభిరేవం బధ్నాత్యాత్మానమాత్మనా ప్రకృతిః। సైబ చ పురుషస్యార్థే విమోచయత్యేకరూపేణ ఇతి ॥ తత్రాఽఽహ—ప్రకృతిరితి ॥ ౨౩ ॥ నిత్యముక్తః శివస్తద్విలక్షణానాం జీవానాం భోగమోక్షలక్షణస్వాభిమతపురుషార్థప్రాపక ఇతి కారకే కథితమిత్యాహ—శాశ్వతీ శ్రుతిరితి ఏవం హి 'నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్। తమాత్మస్థం యేఽను పశ్యన్తి ధీరస్తేషాం శాన్తిః శాశ్వతీ నేతరేషామ్" ఇతి ॥

త్వయా నాస్తి సమః కశ్చిల్లోకే విష్ణో మహామతే ॥ ౨౬ ॥

తస్మాదేవ మయా ప్రోక్తస్తవ సంసారమోచకః।

వేదమార్గైకనిష్ఠానాం ధార్మికాణామమానినామ్ ॥ ౨౭ ॥

మద్భక్తానాం విశుద్ధానాం ద్విజానామమ్బుజేక్షణ।

మయోక్తోఽర్థస్త్వయా దేయో న దేయో యస్య కస్యచిత్ ॥ ౨౮ ॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం నిశమ్య పురుషోత్తమ ఆత్మభూత-

మమ్బాసహాయమమలేన్దుకలావతంసమ్।

సర్వామరైరఖిల్యోగిభిరర్చనీయం

సంసారమోచక ఇతి ప్రతిపద్య భక్త్యా॥ ౨౯॥

నత్వా పరాపరవిభాగవిహీనబోధ-

సత్యామృతాద్వయశివాభిధసర్వనాథమ్।

స్తుత్వా గిరా పరవశోఽభవదమ్బుజాక్షః

శిష్టాదృతం శివకరం శివమాదరేణ॥ ౩౦॥

శృణుధ్వమన్యద్వక్ష్యామి మోచకత్వప్రసాధకమ్।

శ్రద్ధయా సహితా యూయం మునయో మతిమత్తమాః॥ ౩౧॥

పురా కశ్చిద్ద్విజశ్రేష్ఠః శ్రద్ధయా కర్మ వైదికమ్।

కృత్వా ప్రదగ్ధపాపస్తు విశుద్ధహృదయో భృశమ్॥ ౩౨॥

భీతో జన్మవినాశాభ్యామతీవ మునిపుఙ్గవాః।

————౨౪—౨౬॥ అమానినామితి। నిరహంకారిణాం న దేయ ఇతి। యదాహూరైన్రుక్తాః— 'విద్యా హ వై బ్రాహ్మణమాజగామ గోపాయ మా శేవధిష్టేహమస్మి। అసూయకాయానృజవే శఠాయ మా మా బ్రూయాద్వీర్యవతీ తథా స్యామ్' ఇతి॥౨౭—౩౦॥ శృణు-

క్రమేణ సకలాన్దేవాన్స్వసంసారవిమోచకాన్॥ ౩౩॥

మత్వాఽఽరాధ్య పునః సర్వాఞ్జన్మనాశవృతానిమాన్।

పరిత్యజ్య విచారేణ భగవన్తం త్రిలోచనన్॥ ౩౪॥

ప్రలమ్బితజటాబద్ధం చన్ద్రరేఖావతంసకమ్।

నీలగ్రీవం శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికాభివిరాజితమ్॥ ౩౫॥

గోక్షీరధవలాకారం చన్ద్రబిమ్బసమాననమ్।
సుస్మితం సుప్రసన్నం చ స్వాత్మతత్త్వైకసంస్థితమ్॥ ౩౬॥
గఙ్గాధరం శివం శాన్తం లసత్కేయూరపణ్డితమ్।
సర్వాభరణసంయుక్తం సర్వలక్షణసంయుతమ్॥ ౩౭॥
వీరాసనే సమాసీనం వేదయజ్ఞోపవీతినమ్।
భస్మధారాభిరామం తం నాగాభరణభూషితమ్॥ ౩౮॥
వ్యాఘ్రచర్మామ్బరం శుద్ధం యోగపట్టవృతం శుభమ్।
సర్వేషాం ప్రాణినామాత్మాజ్ఞానాపస్మారపృష్ఠతః॥ ౩౯॥
విన్యస్తచరణం సమ్యగ్జ్ఞానముద్రాధరం హరమ్।
సర్వవిజ్ఞానరత్నానాం కోశభూతం సుపుస్తకమ్॥ ౪౦॥
దధానం సర్వతత్త్వాక్షమాలికాం కుణ్డికామపి।
స్వాత్మభూతపరానన్దపరాశక్త్యర్ధవిగ్రహమ్॥ ౪౧॥
ధర్మరూపవృషోపేతం ధార్మికైర్వేదపారగైః।
మునిభిః సంవృతం మాయావటమూలాశ్రితం శుభమ్॥ ౪౨॥
ఈశానం సర్వవిద్యానామీశ్వరేశ్వరమవ్యయమ్।
ఉత్పత్త్యాదివినిర్ముక్తమోంకారకమలాసనమ్॥ ౪౩॥

———————————————————————ధ్వమితి। మోచకస్వరూపజ్ఞాపకమాఖ్యానాన్తరం వక్ష్యామీత్యర్థః॥౩౧—౩౮॥

స్వాత్మవిద్యాప్రదానేన సదా సంసారమోచకమ్।
రుద్రం పరమకారుణ్యాత్సర్వప్రాణిహితే రతమ్॥ ౪౪॥
ఉపాసకానాం సర్వేషామభీష్టసకలప్రదమ్।
దక్షిణామూర్తిదేవాఖ్యం జగత్సర్గాదికారణమ్॥ ౪౫॥

సమాగత్య మహాభక్త్యా దణ్డవత్పృథివీతలే।

ప్రణమ్య బహుశో దేవం సమారాధ్య యథాబలమ్॥ ౪౬॥

రుద్ర యత్తే ముఖం తేన దక్షిణం పాహి మామితి।

ఉక్త్వా పునః పునర్దేవం పూజయామాస భక్తితః॥ ౪౭॥

పునర్దేవో మహాదేవో దక్షిణామూర్తిరీశ్వరః।

ప్రదత్త్వా స్వాత్మవిజ్ఞానం తస్మై విప్రాయ సువ్రతాః॥ ౪౮॥

తస్య సంసారవిచ్ఛేదమకరోదమ్బికాపతిః।

బహవో దక్షిణామూర్తిప్రసాదాదేవ జన్తవః॥ ౪౯॥

అనాయాసేన సంసారాద్విముక్తాః పరమర్షయః।

భవన్తోఽపి మహాదేవం మహానన్దస్వరూపిణమ్॥ ౫౦॥

సంసారమోచకం బుద్ధ్వా భజధ్వం సర్వభావతః।

అస్యైవ భజనాదేవ సర్వం సిధ్యత్యసంశయమ్॥ ౫౧॥

ఇతి శ్రుత్వా ద్విజాః సర్వే శ్రద్ధయా పరయా సహ।

ప్రణమ్య సూతం సర్వజ్ఞం పూజయామాసురద్భుతమ్॥ ౫౨॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే మోచకకథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥ ౪॥

ఆత్మాజ్ఞానేతి। ఆత్మతత్త్వవిషయం యదజ్ఞానం తస్యైవ తత్త్వవిద్యాప్రాతిబన్ధకాపస్మారరూపేణ ప్రాప్తస్య పృష్ఠే వామపాదం దధానమిత్యర్థః॥ ౩౯—౫౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే మోచకకథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥ ౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః॥

౫. మోచకప్రదకథనమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి తవాహం మోచకప్రదమ్।
అతీవ శ్రద్ధయా సార్ధం శృణు పఙ్కజలోచన॥ ౧॥
ఆచార్య ఏవ సంసారమోచకప్రద ఉచ్యతే।
ఆచార్యో నామ వేదాన్తవిచారేణాఽఽప్తవేదనః॥ ౨॥
తమప్యనేకధా విద్ధి శ్రద్ధయా పురుషోత్తమ।
ఉత్తమో మధ్యమస్తద్వదధమశ్చామ్బుజేక్షణ॥ ౩॥
ఉత్తమో బ్రాహ్మణః ప్రోక్తో మధ్యమః క్షత్రియస్తథా।
అధమో వేశ్య ఇత్యుక్తః సర్వశాస్త్రర్థవేదిభిః॥ ౪॥
అధమోఽచ్యుత వైద్యస్య శూద్రస్యాపి గురుర్భవేత్।
మధ్యమో మధ్యమస్యాపి తథా వైశ్యస్య కేశవ॥ ౫॥
శూద్రస్యాపి గురుః ప్రోక్తః శుశ్రూషోరాత్మవేదిభిః।
ఉత్తమో బ్రాహ్మణస్యాపి క్షత్రియస్య తథైవ చ॥ ౬॥
విశాం శూద్రస్య శుశ్రూషోర్గురురిత్యుచ్యతే మయా।

యత

ఈశ్వరోఽప్యాచార్యోపదేశాదవగత ఏవ మోచకో భవతి। అతో మోచకాభిధానానన్తరం మోచకప్రదమాచార్యం వక్ష్యామీత్యాహ—అథాత ఇతి॥౧॥ఆచార్య ఏవేతి। ఈశ్వరః సంసారమోచక ఇతి యద్యపి శ్రుతిస్మృతిపురణాదిభిరపి జ్ఞాతుం శక్యతే తథాఽపి తత్స్వరూపమాచార్యముఖాదేవ జ్ఞాతం ఫలర్పయన్తం భవతీతి తథైవ జ్ఞాతవ్యమ్। శ్రూయతే

హి—'ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపత్' ఇతి ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ యద్యపి వర్ణానాం బ్రాహ్మణో గురురితి క్వచిద్బ్రాహ్మణస్యైవ గురుత్వం సమర్యతే తథాఽపి శ్రుతిస్మృత్యన్తరపర్యాలోచనయా సమనన్తరవక్ష్యమాణవిభాగేనే-

శూద్రాణాం చ తథా స్త్రీణాం గురుత్వం న కదాచన ॥ ౭ ॥

వైశ్యస్యాపి తథా రాజ్ఞో విద్యోత్కర్షబలేన చ ।

గురుత్వం కేచిదిచ్ఛన్తి స్వోత్తమం ప్రతి కేశవ ॥ ౮ ॥

ఉత్తమః పఞ్చధా ప్రోక్తో గురుర్బ్రహ్మాత్మవేదిభిః ।

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థశ్చ భిక్షుకః ॥ ౯ ॥

అతివర్ణాశ్రమీ చేతి క్రమచ్ఛ్రేష్ఠా విచక్షణ ।

అశ్రేష్ఠానాం హరే శ్రేష్ఠా గురువః పరికీర్తితాః ॥ ౧౦ ॥

బ్రహ్మచారీ గృహస్థస్య వనస్థస్య యతేరపి ।

విద్యోత్కర్షబలేనైవ గురుర్భవతి నాన్యథా ॥ ౧౧ ॥

గృహస్థోఽపి వనస్థస్య యతేరప్యమ్బుజేక్షణ ।

విద్యోత్కర్షబలేనైవ గురుర్భవతి నాన్యథా ॥ ౧౨ ॥

వానప్రస్థాశ్రమస్థోఽపి తథా సంన్యాసినాం హరే ।

విద్యోత్కర్షబలేనైవ గురుర్భవతి నాన్యథా ॥ ౧౩ ॥

అతివర్ణాశ్రమీ ప్రోక్తో గురుః సర్వాధికారిణామ్ ।

తరే షామస్తీత్యభిప్రేత్యోక్తమ్ । సర్వశాస్త్రేతి ॥ ౪—౭ ॥ రాజ్ఞో గురుత్వం కేచిదితి । బృహదారణ్యకే దృప్తబాలాకేర్బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియమజాతశత్రుం ప్రతి 'స హోవాచ గార్గ్య ఉప త్వా యాని" ఇత్యుపగమాభిధానదర్శనాత్తథా కైకేయం క్షత్రియం ప్రతి ప్రాచీనశాలాదీనాం షణ్ణాం మునీనాం వైశ్వానరవిద్యాలాభాయోపగమప్రవృత్తిదర్శనాత్, ఉత్తమం బ్రాహ్మణం ప్రత్యపి విద్యోత్కర్షవతః క్షత్రియస్య గురుత్వమస్తీతి తేషామాశయః । అన్యే తు 'ప్రతిలోమం వై తద్యద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియముపేయాత్ బ్రహ్మ మే వక్ష్యతీతి । వ్యేవ త్వా జ్ఞాపయిష్యామి' ఇతి

క్షత్రియేణాజాతశత్రుణా గురుత్వమఙ్గీకృత్య గార్గ్యం ప్రతి విజ్ఞాపనదర్శనాత్తథా ప్రాచీనశాలాదీనపి కైకేయేన “తాన్హానుపనీయైవైతదువాచ' ఇతి ఉపసదనమన్తరేణైవ వైశ్వానరవిద్యాభిధానదర్శనాదుత్తమేనాభిహితమాపి గురుత్వం క్షత్రియాదినా నాఙ్గీకర్తవ్యమితి మన్యన్తే। అత ఉకం కేచిదితి॥౮—౧౩॥

న కస్యాపి భవేచ్ఛిష్యో యథాఽహం పురుషోత్తమ ॥ ౧౪॥

అతివర్ణాశ్రమీ సాక్షాద్గురూణాం గురురుచ్యతే।

తత్సమో నాధికశ్చాస్మింల్లోకేఽస్త్యేవ న సంశయః॥ ౧౫॥

యః శరీరేన్ద్రియాదిభ్యో విభిన్నం సర్వసాక్షిణమ్।

పారమార్థికవిజ్ఞానసుఖాత్మానం స్వయంప్రభమ్॥ ౧౬॥

పరతత్త్వం విజానాతి సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్।

యో వేదాన్తమహావాక్యశ్రవణేనైవ కేశవ॥ ౧౭॥

ఆత్మానమీశ్వరం వేద సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్।

యోఽవస్థాత్రయనిర్ముక్తమవస్థాత్రయసాక్షిణం॥ ౧౮॥

మహాదేవం విజానాతి సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్।

వర్ణాశ్రమాదయో దేహే మాయయా పరికల్పితాః॥ ౧౯॥

బ్రహ్మచర్యాదీనామాశ్రమమాత్రరూపత్వాత్స్వోత్తమం ప్రత్యపి విద్యోత్కర్షసంభవే గురుత్వమఙ్గీకృతమ్। వర్ణాశ్రమాతిక్రమస్తు నిరతిశయజ్ఞానోత్కర్షే ఏవేతి తద్వన్తమపేక్ష్య కస్యాపి విద్యోత్కర్షాభావాత్స గురురేవ న శిష్య ఇత్యాహ—అతివర్ణాశ్రమీతి॥౧౪॥ ౧౫॥ ప్రతిజ్ఞాతం తస్య సర్వోత్కర్షముపపాదయితుం తల్లక్షణమాహ—యః శరీరేతి॥౧౬॥ విజానాతి విశేషేణ జానాతి సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః। ఇత్థంభూతో హి లోకసంగ్రహాయ వర్ణాశ్రమధర్మానాచరన్నానాచరన్వా సర్వోత్తమత్వేన గురురేవేత్యర్థః। తాదృశస్యాపి హి తదాచరణం భవతి। "సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత। కుర్యాద్విద్వాంస్తథాఽసక్తశ్చికీర్షుర్లోకసంగ్రహమ్' ఇతి॥ యో వేదాన్తేతి। 'తం త్వౌపనిషదమ్ ఇతి శ్రుతేః॥౧౭॥ పరతత్త్వసాక్షాత్కారస్య

మననినిదిధ్యాసనాఙ్గనిబన్ధనత్వాద్వేదానధికృతానాం భాషాదిముఖేన జ్ఞానమపి క్రమేణ వేదాధికారప్రాప్తిద్వారేణైవోపకారకమితి హి ప్రాగుక్తమ్—" అన్యేషామపి సర్వేషాం జ్ఞానాభ్యాసో బిధీయతే। భాషాన్తరేణ కాలేన తేషాం సోఽప్యుపకారకః' ఇతి।
తమేవాఽఽత్మవేదనక్రమమాహయోఽవస్థేతి॥౧౮॥ దేహ ఇతి। దేహసంబన్ధోపాధినిబన్ధనా ఆత్మని కల్పి-

నాఽఽత్మనో బోధరూపస్య మమ తే సన్తి సర్వదా।

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్॥ ౨౦॥

ఆదిత్యసన్నిధౌ లోకశ్చేష్టతే స్వయమేవ తు।

తథా మత్సన్నిధావేవ చేష్టతే సకలం జగత్॥ ౨౧॥

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్।

సువర్ణే హారకేయూరకటకస్వస్తికాదయః॥ ౨౨॥

కల్పితా మాయయా తద్వజ్జగన్మయ్యేవ సర్వదా।

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్॥౨౩॥

శుక్తికాయాం యథా తారం కల్పితం మాయయా తథా।

మహదాది జగన్మాయామయం మయ్యేవ కల్పితమ్॥ ౨౪॥

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్।

చణ్డాలదేహే పశ్వాదిశరీరే బ్రహ్మవిగ్రహే॥ ౨౫॥

అన్యేషు తారతమ్యేన స్థితేషు పురుషోత్తమ।

____తాః॥

౧౯॥ బోధాత్ప్రాక్కల్పనయా సన్తోఽపి వస్తుతో న సన్తి। బోధోత్తరకాలే త్వనుభవతోఽపీతి సర్వదేత్యుక్తమ్॥ ౨౦॥ నన్వవస్థాత్రయావిరహే స్వస్యాఽఽత్మనోఽకర్తృత్వాదీశ్వరస్య చ జగత్కర్తృత్వాత్కథమాత్మానమీశ్వరం వేదేతి తత్రాఽఽహ—ఆదిత్యేతి। య ఈశ్వరేఽపి వస్తుతో న కర్తా తస్మిన్నధిష్ఠానే సవ్యాపారస్య జగతః కల్పితత్వాదేవ తస్య జగత్కర్తృత్వవ్యవహారః। యథాఽఽదిత్యస్య సంనిధౌ లోకస్య

ప్రవృత్తిదర్శనాదప్రవర్తకేఽప్యాదిత్యే ప్రవర్తకత్వవ్యవహారస్తద్వత్ ॥ ౨౧ ॥ పరస్పరవ్యావృత్తం చేత్యం సర్వమనువృత్తే చిద్రూపే కల్పితమిత్యత్ర నిదర్శనమాహ—సువర్ణ ఇతి శ్రూయతే హి—"చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ' ఇతి ॥ ౨౨ ॥ ౨౩ ॥ మహదాదీనామపి సతి ప్రమాతర్యబాధ్యత్వే సత్యత్వమితి మన్యమానం ప్రతి సత్యేవ ప్రమాతరి బాధ్యమానం శుక్తిరూప్యముదాహరాతి—శుక్తికాయామితి ॥ ౨౪ ॥ ఏకస్మిన్నేవ రూపే విచిత్రం వస్తు యథా కల్పితం తథా తదుపాధికం తారతమ్యమపీత్యత్ర నిదర్శన-

వ్యోమవత్సర్వదా వ్యాప్తః సర్వసంబన్ధవర్జితః ॥ ౨౬ ॥

ఏకరూపో మహాదేవః స్థితః సోఽహం పరామృతః ।

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్ ॥ ౨౭ ॥

వినష్టదిగ్భ్రమస్యాపి యథాపూర్వం విభాతి దిక్ ।

తథా విజ్ఞానవిధ్వస్తం జగన్మే భాతి తన్నహి ॥ ౨౮ ॥

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్ ।

యథా స్వప్నప్రపఞ్చోఽయం మయి మాయావిజృమ్భితః ॥ ౨౯ ॥

తథా జాగ్రత్ప్రపఞ్చోఽపి పరమాయావిజృమ్భితః ।

__________మాహ—చణ్డాలదేహ ఇతి ॥ ౨౫ ॥ సూచీపాశాదిసంబన్ధే తదుపాధికం తారతమ్యమాకాశే యథా కల్పితం తద్వదిత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ ౨౭ ॥ నన్వతివర్ణాశ్రమస్య తత్త్వజ్ఞానేన సకార్యస్యాజ్ఞానస్య నివృత్తౌ శిష్యమపశ్యతః కం ప్రతి గురుత్వం శిష్యప్రతిభానే వా తత్కారణమజ్ఞానమనుభవన్నాసౌ విద్వానితి చన్న । విదుషోఽపి బాధితానువృత్తిసంభవాదిత్యభిప్రేత్య తత్ర నిదర్శనమాహ—వినష్టేతి । త్రిస్రో హ్యజ్ఞానస్యావస్థాః । ఏకా తావదదృశ్యం సర్వం సత్యమిత్యభిమానహేతుః । సా యుక్తిశాస్త్రజనితాద్వివేకజ్ఞానాన్నివర్తతే । తన్నివృత్తావపి యథాపూర్వమభినివేశేన వ్యవహారహేతుర్ద్వితీయా సా తత్త్వసాక్షాత్కారాన్నివర్తతే । తన్నివృత్తావపి సంస్కారమాత్రేణ దేహాభాసజగదవభాసహేతుస్తృతీయా బాధితానువృత్తిరిత్యుచ్యతే । సా చరమసాక్షాత్కారేణ నివర్తతే । ఏతదవస్థాత్రయం క్రమేణైవ శ్రూయతే— "తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః" ఇతి । తత్ర

తృతీయకక్షాయాం స్థితస్యాతివర్ణాశ్రమస్య విదుషోఽపి శిష్యాదిదర్శనాదుపదేశసంభవద్గ్రహనక్షత్రగత్యాదిదర్శనాన్ని వృత్తోఽపి దిఙ్మోహః సంస్కారమాత్రాద్యథా భాసత ఏవమిహ సంస్కారమాత్రాచ్ఛిష్యాదిభానాదుపదేశోపపత్తిర్ద్వైతాభావస్య యుక్తిశాస్త్రానుభవైరవధృతత్వాద్విద్వత్త్వాఽపీత్యర్థః॥౨౮॥ నను బాధితస్య కథమనువృత్తిః। అనువృత్తౌ వా కథం బాధః। అభావబోధో హి బాధః। న చ భావేన సహాభావో బోధార్హ ఇత్యత ఆహ—యథా స్వప్నేతి। బోధోత్తరకాలం బాధితః స్వప్నప్రపఞ్చః ప్రాగప్యసత్త్వేన ప్రతీయమానోఽపి ప్రాక్కాలసంబన్ధితయా స్మృత్యా యథావిషయీక్రియతే। ఏవం వర్తమనప్రపఞ్చోఽసత్త్వే-

ఇతి యో వేద వేందాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమీ భవేత్॥౩౦॥

యస్య వర్ణాశ్రమాచారోం గలితః స్వాత్మదర్శనాత్।

స వర్ణానాశ్రమాన్సర్వానతీత్య స్వాత్మని స్థితః॥ ౩౧॥

యోఽతీత్య స్వాశ్రమాన్వర్ణానాత్మన్యేవ స్థితః పుమాన్।

సోఽతివర్ణశ్రమీ ప్రోక్తః సర్వవేదాన్తవేదిభిః॥ ౩౨॥

న దేహో నేన్ద్రియం ప్రాణో న మనో బుద్ధ్యహంకృతీ।

న చిత్తం నైవ మాయా చ న చ వ్యోమాదికం జగత్॥

న కర్తా నైవ భోక్తా చ న చ భోజయితా తథా।

కేవలం చిత్సదానన్దబ్రహ్మైవాఽఽత్మా యథార్థతః॥ ౩౪॥

జలస్య చలనాదేవ చఞ్చటత్వం యథా రవేః।

తథాఽహఙ్కారసంబన్ధాదేవ సంసార ఆత్మనః॥ ౩౫॥

తస్మాదన్యగతా వర్ణ ఆశ్రమా అపి కేశవ।

ఆత్మన్యారోపితా ఏవ భ్రాన్త్యా తే నాఽఽత్మవేదినః॥౩౬॥

న విధిర్న నిషేధశ్చ న వర్జీవర్జ్యకల్పనా।

నాను

భూయమానోఽపి సంస్కారవశాత్తత్కాలసంబాన్ధితయా కిం నభాసేతేత్యర్థః॥౨౯॥౩౦॥ నను వర్ణాశ్రమాచారాతిక్రమశ్చేదిత్థముత్కర్షకారణం జితం పాషణ్డైరిత్యత ఆహ—యస్య వర్ణోశ్రమేతి। తత్త్వసాక్షాత్కరేణ విగలితదేహాద్యాత్మత్వాభిమానో దేహేన సహైవ తద్ధర్మాణాం వర్ణాశ్రమాణామతిక్రమాదతివర్ణాశ్రమీ। ఈదృక్పరమకాష్ఠామప్రాప్తోఽపి నాస్తికః ప్రమాదాలస్యాదిభిస్త్యజన్నకరణనిమిత్తప్రత్యవాయోపచయాదధః పతతి। అత ఏవ హి ప్రాగత్రైవోక్తమ్—“ వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ మహేశ్వరః। ఆరాధ్యతే ప్రసాదార్థం న దుర్వృత్తైః కదాచన" ఇతి। ప్రాప్తప్రసాదస్త్వతివర్ణాశ్రమీతి మహద్వైషమ్యమ్॥ ౩౧॥ ౩౨॥ ఉక్తస్యాతివర్ణాశ్రమస్యానుభవం విశదయతి—న దేహ ఇత్యాదినా॥ ౩౩॥ ౩౪॥ తత్త్వవిషయం తదీయమనుభవప్రకారముక్త్వా దృశ్యవిషయమిదానీమాహ—జలస్యేతి। ఆత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికం

ఆత్మవిజ్ఞానినామస్తి తథా నాన్యజ్జనార్దన॥ ౩౭॥

ఆత్మవిజ్ఞానినో నిష్ఠామీదృశీమమ్బుజేక్షణ।

మాయయా మోహితా మర్త్యా నైవ జానన్తి సర్వదా॥ ౩౮॥

న మాంసచక్షుషాం నిష్ఠా బ్రహ్మవిజ్ఞానినామియమ్।

ద్రష్టుం శక్యా స్వతఃసిద్ధా విదుషః సైవ కేశవ॥ ౩౯॥

యత్ర సుప్తా జనా నిత్యం ప్రబుద్ధస్తత్ర సంయమీ।

ప్రబుద్ధా యత్ర తే విద్వాన్సుషుప్తస్తత్ర కేశవ॥ ౪౦॥

ఏవమాత్మానమద్వంద్వం నిర్వికల్పం నిరఞ్జనమ్।

నిత్యం శుద్ధం నిరాభాసం సంవిన్మాత్రం పరామృతమ్॥ ౪౧॥

యో విజానాతి వేదాన్తైః స్వానుభూత్యా చ నిశ్చితమ్।

సోఽతివర్ణాశ్రమీ నాన్యః స ఏవ గురుసత్తమః॥ ౪౨॥

స ఏవ వేదవిత్తమః స ఏవ మోచకప్రదః

————పశ్యన్నప్యౌపాధికభ్రమకల్పితత్వాదసత్త్వేనైవ స పశ్యతీత్యర్థః॥౩౫॥౩౬॥ వర్ణాశ్రమయోః కల్పితత్వేన తదుపజీవినోర్విధినిషేధయోస్తదధీనయోర్ధానోపాదానయోశ్చ తథాత్వమిత్యాహ—న విధిరితి। తథా నాన్యదితి। లౌకికవ్యాపారజాతమపి॥౩౭॥ ఇత్థమియం నిష్ఠా ప్రశస్తా చేత్కిమితి సర్వైర్నోఽఽశ్రియత ఇత్యత ఆహ—ఆత్మవిజ్ఞానిన ఇతి। శ్రూయతే హి—"ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠం నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తే ప్రమూఢాః। నాకస్య పృష్ఠే తే సుకృతేఽనుభూత్వేమం లోకం హీనతరం వా విశన్తి" ఇతి॥౩౮॥ న మాంసేతి। యతో మాయామోహితానాం మాంసమయం చక్షుర్దర్శనసాధనమియం తు నిష్ఠా స్వానుభవైకవేద్యేత్యర్థః॥౩౯॥ యత్ర సుప్తా ఇతి। తత్త్వస్వరూపే జనా నిత్యం సుప్తాస్తత్ర సంయమీ నిత్యం ప్రబుద్ధః। యత్ర దృశ్యప్రపఞ్చే లోకాః ప్రబుద్ధాస్తత్ర విద్వాన్సుషుప్తః ఉక్తం హి భగవతా—"యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ। యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః" ఇతి॥౪౦॥ నిర్వికల్పం విక్షేపరహితం నిరఞ్జనమావరణరహితమ్॥౪౧॥ యస్య న శబ్దజ్ఞానమాత్రం కింత్వనుభవపర్యన్తమపీత్యాహ—స్వానుభూత్యేతి॥౪౨॥ వేదవిత్తమ ఇతి కర్మజ్ఞానవన్తోఽపి—

స ఏవ సర్వమోచకః స ఏవ సర్వకారణమ్।

స ఏవ సత్యచిద్ఘనః స ఏవ ముక్తిరుత్తమా

స ఏవ సర్వముక్తిదః స ఏవ సర్వమచ్యుత॥ ౪౩ ॥

ఇతి తవ పరమార్థః సర్వవేదాన్తసిద్ధః

సకలమునివరాణాం దేవతానాం నరాణామ్।

పరమపురుష సాక్షాన్ముక్తిసిద్ధ్యై మయోక్తః

పరమకరుణయైవ ప్రార్థితేన త్వయైవ॥ ౪౪ ॥

శ్రీసూతః—

ఏవం నిశమ్య భగవాన్వాసుదేవో జగన్మయః।

స్వమూర్ధ్ని చరణద్వంద్వం శివస్య పరమాత్మనః॥ ౪౫ ॥

విన్యస్య బ్రహ్మవిజ్ఞానం వేదాన్తోక్తం విముక్తిదమ్।

లబ్ధ్వా భూమౌ మహాభక్త్యా వివశో గద్గదస్వరః॥౪౬॥

ప్రణమ్య బహుశః శ్రీమాన్సలిలార్ద్రసులోచనః।

కృతార్థోఽభవదీశానప్రసాదాదేవ సువ్రతాః॥ ౪౭ ॥

————వేదవిదః। వేదవిత్తమస్త్వౌపనిషదతత్త్వజ్ఞానవానేవ। యజ్జగ మూలకారణం తత్త్వజ్ఞానప్రదానేన మోచక ఈశ్వరో యశ్చ తమీశ్వరం జ్ఞాపయతి మోచకప్రద ఆచార్యస్త్రియవిభాగోఽప్యావిద్వదృష్ట్యైత। విదుషస్తు భేదహేతోరజ్ఞానస్య వినాశాత్సోఽపి విభాగోఽపి నాస్తీత్యాహ—స ఏవ సర్వమోచక ఇత్యాది ॥౪౩॥ న కేవలమస్య మాయోపాధికం జగత్కారణం కింతు మాయాతీతసచ్చిదానన్దైకరసత్వమపీత్యాహ—స ఏవ సత్యేతి। నను ముక్తేరసత్యత్వే తదవాప్తేరపురుషార్థత్వాదన్యత్వే వా కథం స ఏవ సత్యమిత్యుక్తమిత్యత ఆహ—స ఏవ ముక్తిరితి। యద్యపి సాలోక్యాదికమపి ముక్తిస్తథాఽపి తన్మాయావస్థావిశేష ఏవ। ఉత్తమా తు ముక్తిః స్వరూపమేవ। యదాహుః—"ఆత్మైవాజ్ఞానహానిర్వా? ఇతి। అన్యత్రాపి—"నివృత్తిరాత్మా మోహస్య జ్ఞాతత్వేనోపలక్షితః। ఉపలక్షణహానేఽపి స్యాన్ముక్తిః పాచకాదివత్" ఇతి॥ ఏవం తత్త్వ-

భవన్తోఽపి ద్విజా ఏవం శ్రద్ధయా మోచకప్రదమ్।

విదిత్వా తస్య శుశ్రూషాం కురుధ్వం యత్నతః సదా॥ ౪౮॥

యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ।

తస్య ప్రోక్తా ద్విజా హ్యర్థః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥౪౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే మోచకప్రదకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః॥

జ్ఞానానుత్పత్తికారణకథనమ్।

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్।
శృణు త్వం శ్రద్ధయా యుక్తః పరిహారాయ కేశవ॥ ౧॥
శివద్రోహస్తు విజ్ఞానానుత్పత్తేర్మూలకారణమ్।
శివభక్తాపరాధశ్చ శివజ్ఞానస్య దూషణమ్॥ ౨॥
త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనద్వేషస్తదనుష్ఠానవర్జనమ్।
రుద్రాక్షధారణాభావో జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ३॥
తవ ద్రోహస్త్వదీయానాం ప్రద్వేషశ్చ జనార్దన।
త్వదీయధనవాఞ్ఛా చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౪॥

————దృష్ట్యాఽతివర్ణాశ్రమస్య స్వరూపముక్తమ్। మాయాదృష్ట్యా తు భోగప్రదత్వం భోక్తృభోగ్యరూపతా చ తస్యైవేత్యాహ—స ఏవ సర్వమితి॥౪౪—౫౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే మోచకప్రదకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

యదుపాదేయముక్త్యాదిచతుష్టయస్వరూపజ్ఞానేఽపి ప్రతిబన్ధకరూపాపరిజ్ఞానే త-

బ్రహ్మద్రోహస్తదీయానాం ప్రద్వేషశ్చ జనార్దన।
తదీయధనవాఞ్ఛా చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౫॥
కామః క్రోధశ్చ లోభశ్చ మోహో దమ్భస్తథైవ చ।
ఆలస్యమపి మాత్సర్యం జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౬॥
ధర్మాధర్మేశ్వరాస్తిత్వే సందేహశ్చ తథైవ చ।
తేషామభావబుద్ధిశ్చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౭॥
మాతృసంరక్షణాభావో మాతృద్రోహశ్చ కేశవ।
మాతృసంతాపకారిత్వం జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౮॥
వేదవేదాన్తవిద్వేషస్తదధ్యయనవర్జనమ్।
శ్రోత్రియస్యాపరాధశ్చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౯॥
వేదాఙ్గానాం చ విద్వేషః స్మృతీనాం చ తథైవ చ।
పురాణానాం చ విద్వేషో భారతస్య తథైవ చ॥ ౧౦॥
తేషామధ్యేతృవిద్వేషస్తేషాం బాధశ్చ కేశవ।
తేషామర్థాపహారశ్చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౧॥
వామపాశుపతాదీనామశ్రోతానాం పరిగ్రహః।
పాఞ్చరాత్రాశ్రయశ్చాపి జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౨॥
శిష్టానామసదారోపః శిష్టసంసర్గవర్జనమ్।
అశిష్టతా చ మద్భక్తేర్జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౩॥
దుర్వృత్తైరపి సంసర్గో దుర్వృత్తానాం చ పోషణమ్।
దుర్వృత్తత్వం చ భూనాథ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౪॥

————త్పరిహారో న శక్యః అతస్తదనన్తరం తదభిధానం ప్రతిజానీతే–అథాత ఇతి॥౧—౧౧॥ అశ్రౌతానామితి। శ్రౌతం హి పాశుపతం జ్ఞానోత్పత్తికారణత్వేన మహతా ప్రబన్ధేన

పితృద్రోహశ్చ శుశ్రూషాభావస్తస్య తథైవ చ।
పితృసంతాపకారిత్వం జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౪॥
గవాం సంరక్షణాభావో గవాం హింసా తథైవ చ।
గోప్రచారభువో బాధో జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౬॥
ప్రాణిసంచారమార్గస్య నిరోధస్తస్య బాధనమ్।
తత్ర కణ్టకానిక్షేపో జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౭॥
వృష్టివాతాతపక్లేశైర్గృహప్రాప్తస్య వర్జనమ్।
తద్రక్షాకరణం చాపి జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౮॥
వాపీకూపతటాగాదిబాధస్తజ్జలదూషణమ్।
తథా తజ్జలచౌర్యం చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౧౯॥
వ్యాఘ్రచోరాదిభీతస్య రక్షణాకరణం తథా।
సాధూనాం భయకారిత్వం జ్ఞానానుత్పాత్తికారణమ్॥ ౨౦॥
వశ్యాకర్షణవిద్వేషస్తమ్భోచ్చాటనకారితా।
అభిచారక్రియా చాపి జ్ఞానాచుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౧॥
అక్షద్యూతవినోదశ్చ నృత్యగీతేషు మోహనమ్।
అపశబ్దప్రయోగశ్చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౨॥
వర్ణాశ్రమవిశిష్టానామవమానస్తథైవ చ।
తేషాం శుశ్రూషణాభావో జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౩॥
పుత్రమిత్రగృహక్షేత్రభ్రాతృబన్ధుజనే రతిః।
అరతిర్గురుపాదే చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౪॥
అభక్ష్యభక్షణశ్రద్ధా తథాऽభక్ష్యస్య భక్షణమ్।

————ప్రపఞ్చితమ్॥ ౧౨—౨౧॥ అపశబ్దేతి। “తస్మాద్బ్రాహ్మణో న మ్లేచ్ఛితవై।

అభక్ష్యభక్షణస్పృష్టిర్జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౫॥
పరస్త్రీదర్శనశ్రద్ధా పరస్త్రీగమనే రతిః।
పరస్త్రీగమనం చాపి జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౬॥
స్వస్త్రీదర్శనవిద్వేషః స్వస్త్రీదర్శనవర్జనమ్।
స్వస్త్రీబాధశ్చ కల్యాణ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౭॥
గురోరనిష్టాచరణం గురోరిష్టవివర్జనమ్॥ ౨౮॥
గురోశ్చ సేవాऽకరణం జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్
ఈశ్వరే చ గురౌ వేదే జ్ఞానే చాభక్తిరచ్యుత।
తథా స్వగురుసంతానే జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౨౯॥
స్వాచార్యాయ మహాభక్త్యా స్వదేహస్యానివేదనమ్।
నివేదనం తథాऽన్యస్మై జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౩౦॥
ఆచార్యే బాలబుద్ధిశ్చ నరబుద్ధిస్తథైవ చ।
అశిష్టబుద్ధిర్భూనాథ జ్ఞానానుత్పతికారణమ్॥ ౩౧॥
ఆచార్యనిన్దాశ్రవణం తద్బాధస్య చ దర్శనమ్।
వివాదశ్చ తథా తేన జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౩౨॥
ఆచార్యేऽనీశ్వరజ్ఞానముపేక్షా చ తథైవ చ।
తదుక్తవిస్మృతిశ్చాపి జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౩౩॥
అశక్తానామరక్షా చ తథాऽశక్తాపరాధనమ్।
అశక్తానాం చ నిన్దా చ జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥౩౪॥

————నాపభీషితవై మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః ఇతి? హి శ్రుయతే॥ ౨౨-౩౦॥ ఆచార్యే బాలబుద్ధిరితి। "శివ ఏవ హ్యాచార్యరూపేణానుగృహ్ణాతి" ఇత్యాగమేషు ప్రసిద్ధమ్। యదాహ—

“యోజయాతి పరే తత్త్వే స దీక్షయాऽऽచార్యమూర్తిస్థః” ఇతి। అన్యత్రాపి—
“గురుదేవతానామాత్మైక్యం సంభావయన్సమాహితధీః” ఇతి। అతః స

అర్థహీనస్య నిన్దా చ తథా తస్యాపరాధనమ్।

తస్య సంకోచసంతుష్టిర్జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్ ౩౫॥

రూపహీనస్య నిన్దా చ తథా తస్యాపరాధనమ్ ।

వైరూప్యే తస్య సంతుష్టిర్జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్॥ ౩౬॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం మహేశ్వరాద్విష్ణుర్జ్ఞానానుతపత్తికారణమ్।

శ్రుత్వా ప్రణామం కృతవాన్భక్త్యా పరమయా సహ॥ ౩౭॥

భవన్తోऽపి శివజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం మునిపుఙ్గవా।

పరిహృత్యైవ వర్తధ్వమేతానర్థానశేషతః॥ ౩౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే జ్ఞానానుత్పత్తికారణకథనం నామ
షష్ఠోऽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోऽధ్యాయః॥

గురూపసదనశుశ్రూషణమహిమా॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి తవాహం పురుషోత్తమ।

విద్వచ్ఛుశ్రూషణపరం శృణు శ్రద్ధాపురఃసరమ్॥ ౧॥

____మను

ష్యబుద్ధ్యా న గ్రాహ్యః। అత ఏవ వయసా కనీయానపి జ్యాయస్త్వేనైవ ప్రతిపత్తవ్యః। తస్య కృతకృత్యత్వేన వర్ణాశ్రమావిరహేణ చ కర్తవ్యాభావాద్విహితాకరణనిమిత్తమశిష్టత్వమపి తస్మిన్న మన్తవ్యమిదత్యర్థః॥౩౧—౭౮॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం జ్ఞానానుత్పత్తికారణకథనం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

____

హాతవ్యత్వేన జిజ్ఞాసితే విద్యాప్రతిబన్ధకారణే జ్ఞాతే సతి యతో విద్యోత్పత్తి-

పురా కశ్చిద్ద్విజశ్రేష్ఠః శశివర్ణసమాహ్వయః।

పాకయజ్ఞసమాఖ్యస్య తనయః పాపకర్మకృత్॥ ౨॥

తమోభిభూతచిత్తశ్చ బ్రహ్మవిజ్ఞానదూషకః।

వేదనిన్దాపరః సర్వప్రాణిహింసాపరోఽధమః॥ ౩॥

శివనిన్దాపరః సర్వదేవతాదూషకః సదా।

ధర్మనిన్దాపరస్తద్వద్ధార్మికస్యాపరాధకృత్॥ ౪॥

వర్ణధర్మవినిర్ముక్తస్తథైవాఽఽశ్రమవర్జితః।

మాతృహా పితృహా తద్వద్భ్రాతృద్రోహీ యథాబలమ్॥ ౫॥

గోఘ్నశ్చైవ కృతఘ్నశ్చ మహానాస్తిక్యగర్వితః।

క్షేత్రదారహరస్తద్వదగ్నిదో గరదస్తథా॥ ౬॥
చణ్డా స్త్రీపతిస్తద్వన్మధుమాంసాదిభక్షకః।
మహాధీరో మహాపాపీ చచార ప్రథివీతలే॥ ౭॥
పితరస్తస్య మూర్ఖస్య బ్రహ్మలోకగతా అపి।
స్వర్గలోకగతాశ్చాన్యే వివశా నరకం గతాః॥ ౮॥
శశివర్ణోఽపి కాలేన వ్యాధిభిః పీడితోఽచ్యుత।
అపస్మారపిశాచాదిగ్రహగ్రస్తోఽభవద్భృశమ్॥ ౯॥
పాకయజ్ఞః పితా తస్య మమ భక్తో మహత్తరః।
నిశమ్య తనయక్లేశాన్ నిర్గతప్రాణవత్సుధీః॥ ౧౦॥
పతితో భూతలే విష్ణో రోదమానోఽతిదుఃఖితః।
తం దృష్ట్వా దేవభక్తాఖ్యో మునిః సర్వార్థవిత్తమః॥ ౧౧॥

————కారణే విద్యచ్ఛుశ్రూషాదౌ ప్రవృత్తిః స్వఫలజ్ఞానాయత్తా। అతస్తదనన్తరం తదాభిధానమితి ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧—౭॥ పితరస్తస్యేతి। విహితా-

కృపయా పాకయజ్ఞాఖ్యం బభాషే వాక్యముత్తమమ్।
ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ మా భైషీః పాకయజ్ఞ భవత్ప్రియమ్॥ ౧౨॥
త్వత్పుత్రస్యాపి వక్ష్యామి శ్రేయఃప్రాప్తేస్తు సాధనమ్।
శ్రీమద్గోపర్వతే పుణ్యే శివప్రాప్త్యైకసాధనే॥ ౧౩॥
షోడశక్రోశవిస్తీర్ణే తావన్మాత్రాయతే వరే।
శివశక్తిరుమాదేవీ యత్ర గోపర్వతేశ్వరమ్॥ ౧౪॥
ఆరాధ్య శ్రద్ధయా సంజ్ఞాం చకార పరమేశ్వరీ।
శక్తీశ్వర ఇతి స్వస్య సంజ్ఞయా భవనాశినీ॥ ౧౫॥

యత్ర శక్తీశ్వరం భక్త్యా బ్రహ్మాఽఽరాధ్య యథాబలమ్।

శక్తిమానభవత్స్రష్టో జగతస్తత్ప్రసాదతః॥ ౧౬॥

యత్ర శక్తీశ్వరం పూజ్య ప్రసాదేన పురందరః।

అధిపః సర్వదేవానామభవత్తారకోఽసురః॥ ౧౭॥

యత్ర శక్తీశ్వరం పూజ్య ప్రబలోఽభూన్మహీతలే।

ఉర్వశీ యత్ర శక్తీశం భక్త్యా పూజ్యేన్ద్రవల్లభా॥ ౧౮॥

యత్ర వాచస్పతిర్దేవం శక్తీశాఖ్యం యథాబలమ్।

సమారాధ్యాభవత్సాక్షాద్దేవేన్ద్రస్య పురోహితః॥ ౧౯॥

యత్ర పూజ్యోఽభవచ్ఛుక్రః శక్తీశాఖ్యం మహేశ్వరమ్।

ఆర్ద్రాయాం నేర్ఋతే సాక్షాదసురాణాం పురోహితః॥ ౨౦॥

యత్ర పర్వణి దేవేశం దృష్ట్వా శక్తీశ్వరామిధమ్।

ప్రదత్త్వా ధనమన్యద్వా నరః సాక్షాచ్ఛివం వ్రజేత్॥ ౨౧॥

————కరణాదినా హి పితౄణామధః। పతనం స్మర్యతే—"అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ"
ఇత్యారమ్య "పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః" ఇత్యన్తేన॥౮—౪౪॥

యత్ర పుణ్యేషు కాలేషు శ్రద్ధయా పరమేశ్వరమ్।

ప్రణమ్య శివభక్తేభ్యః ప్రదత్త్వా ధనముత్తమమ్॥ ౨౨॥

నరో ముక్తిమవాప్నోతి శక్తీశస్య ప్రసాదతః।

యత్ర దృష్ట్వా మహాదేవం శక్తీశాఖ్యం ధనం ముదా॥ ౨౩॥

దత్త్వా భోగానవాప్నోతి విజయం చాపి మానవః।

యత్ర శక్తీశ్వరం నిత్యం దృష్ట్వా సంకల్పపూర్వకమ్॥ ౨౪॥

ప్రదత్త్వా ముష్టిమాత్రం వా ప్రస్థం వా సిక్థమేవ వా।

తణ్డులం బ్రహ్మవిద్ధస్తే విముక్తో మానవో భవేత్ ॥ ౨౫ ॥
యత్ర సర్వమహాపాపయుక్తోఽపి మరణం గతః।
నరో ముక్తిమవాప్నోతి శక్తీశస్య ప్రసాదతః ॥ ౨౬ ॥
యత్ర సాక్షాన్మహాయోగీ సర్వవేదాన్తపారగః।
మహాకారుణికో నామ్నా మహానన్దపరాయణః ॥ ౨౭ ॥
ఆస్తే తం వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠం పాకయజ్ఞ స్వసూనునా।
సహ దృష్ట్వా మహాభక్త్యా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్ ॥ ౨౮ ॥
తస్య శుశ్రూషణం నిత్యం కురు తత్తారకం భవేత్।
ఇత్యుక్తో దేవభక్తేన మునినా పఙ్కజేక్షణ ॥ ౨౯ ॥
పాకయజ్ఞః పితా పుత్రం శశివర్ణసమాహ్వయమ్।
అతీవ ప్రీతిమాపన్నః శ్రీమద్ఘోపర్వతం గతః ॥ ౩౦ ॥
పునః శక్తీశ్వరం దేవం సహ పుత్రేణ పర్వణి।
దృష్ట్వా ప్రదక్షిణీకృత్య శ్రద్ధయాఽష్టోత్తరం శతమ్ ॥ ౩౧ ॥
ప్రసాదాత్తస్య సర్వజ్ఞం జీవన్ముక్తం జగద్గురుమ।
అతివర్ణాశ్రమం ధీరం మహానన్దపరాయణమ్ ॥ ౩౨ ॥

దృష్ట్వా హృష్టః స్వపుత్రేణ సహ భూమౌ ముహుర్ముహుః।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భక్త్యా పాకయజ్ఞః కృతాఞ్జలిః ॥ ౩౨ ॥
సర్వం విజ్ఞాపయామాస పుణ్డరీకదలేక్షణ।
సోఽపి సాక్షాన్మహాయోగీ మహాకారుణికోత్తమః ॥ ౩౪ ॥
స్వాత్మానన్దానుసంధానప్రమోదేన సహాచ్యుత।
విలోక్య పుత్రం పాపిష్ఠంశశివర్ణసమాహ్వయమ్ ॥ ౩౫ ॥
శిష్యత్వేనాగ్రహీద్విష్ణో బ్రహ్మవిద్యాబలేన తు।

తస్యావలోకనాదేవ శశివర్ణస్య కానిచిత్॥ ३६॥
వినష్టాని చ పాపాని తత్పరిగ్రహకారణాత్।
కానిచిత్కల్మషాణ్యస్య సోఽపి నిరోగతాం గతః॥ ३७॥
పునః కాష్ఠం తృణం తోయం శాకమూలఫలాని చ।
దినే దినే సమాదాయ గురవే దత్తవాన్ముదా॥ ३८॥
తస్యగోరక్షణం చాపి శరివర్ణః సమాహితః।
అకరోత్తేన పాపాని నష్టాని సుబహూని చ॥ ३९॥
పునస్తద్గాత్రశుశ్రూషాం పాదమర్దనమచ్యుత।
తైలాభ్యఙ్గం చ వస్త్రాదిశోధనం చాకరోన్ముదా॥ ४०॥
తేనైవ హేతునాఽప్యస్య శశివర్ణస్య కేశవ।
మహత్తరాణి నష్టాని పాపాని సుబహూని చ॥ ४१॥
తతః ప్రసన్నః సర్వజ్ఞో మహాయోగీశ్వరేశ్వరః।
స్వభుక్తశేషం కారుణ్యాద్దదౌ తస్మై ప్రియేణ సః॥ ४२॥
తద్భుక్తశేషామృతపానశాన్త-
సర్వాఘతాపో గురుమాదరేణ।

నత్వాఽథ శుశ్రూషణమస్య శిష్య-
శ్చక్రే సదాఽతీవ మహానుభావః॥ ४३॥
తతః ప్రసన్నో గురురస్య విద్వా-
న్స్వశిష్యమేనం శశివర్ణసంజ్ఞమ్।
ప్రనష్టపాపం పరిశుద్ధచిత్తం
ప్రగృహ్య భూత్యా సితయాఽస్య దేహమ్॥ ४४॥
ఉద్ధూల్య తస్మై ప్రదదౌ మహాత్మా

వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థమ్।
బుద్ధ్వా హృషీకేశ మమ ప్రసాదా-
చ్ఛిష్యోఽపి మామాత్మతయాఽపరోక్షమ్॥ ౪౫॥
ముక్తోఽభవత్తస్య పితాఽపి విష్ణో
శ్రద్ధా బలేనైవ మమ ప్రసాదాత్।
శుశ్రూషయా తస్య విలక్షణస్య
విద్యామవాప్యాఽఽశు విముక్తిమాప॥ ౪౬॥
పితరస్తస్య పరాత్మావిద్యయా
నరకాదేవ సముద్ధృతా హరే।
కులమప్యస్య పవిత్రతాం గతం
పృథివీ పుణ్యవతీ విశేషతః॥ ౪౭॥
భుక్తా పురా తేన మహానుభావ
చణ్డాలకన్యాఽపి దివం ప్రవిష్టా।
నష్టా నరా భూధర నాకపృష్ఠం
విద్యాబలేనాస్య సుఖం ప్రయాతాః॥ ౪౮॥

శ్రుణుష్వ చాన్యత్పరయా ముదా హరే
తవాహమద్యాభివదామి సద్గురోః।
విలక్షణస్యాఽఽత్మవిదో మహాత్మనః
శరీరశుశ్రూషణజం మహాఫలమ్॥ ౪౯॥
పురా మహాపాపబలాత్పురాతనా-
న్నిహత్య వేశ్యా సుభగాభిధా పతీన్।
ధనాని తేషామభివాఞ్ఛయా సదా

హరే సమాదాయ సుహృజ్జనైరపి ॥ ౫౦ ॥

స్వదాసవర్గైః సహ పుత్రకైః స్వకై-

స్తథాఽమ్బయా భుక్తవతీ మహాసుఖం।

పిశాచికాభిః పరిపీడితా పునః

సదా మహావ్యాధిభిరప్యతీవ సా ॥ ౫౧ ॥

నిద్రాఽపి నాభూత్పురుషోత్తమాస్యాః

కష్టాం దశామాప సహ ఖకీయైః।

తస్యా గృహం చక్రధరాతివిద్వా-

నక్షుత్పీడితో వివశః సంప్రపేదే ॥ ౫౨ ॥

అనేకజన్మార్జితపుణ్యకర్మణా

విలక్షణం బ్రహ్మవిదం గృహాగతమ్।

విలోక్య సా భూమితలే సమాహితా

ప్రణమ్య తత్పాదసరోరుహద్వయమ్ ॥ ౫౩ ॥

స్వాన్తర్గృహే శీతలగన్ధతోయైః

ప్రక్షాల్య పాదోదకమాదరేణ।

ఆదాయ పీత్వా సుభగా విముక్తా

పిశాచికాభిశ్చ సమస్తరోగైః ॥ ౫౪ ॥

తతః ప్రశాన్తం సుభగాఽతివిస్మితా

మహానుభావం పరమార్థవేదినమ్।

అపూపశాల్యోదనపూర్వకైర్వరైః

సుభోజితం చన్దనకుఙ్కుమాదిభిః ॥ ౫౫ ॥

వస్త్రైః సుసూక్ష్మైశ్చ సుగన్ధపుష్పై-

స్తామ్బూలల్లీదలపూర్వకైశ్చ।
ఆరాధ్య భక్త్యా సహ సుప్రసన్నా
తం ప్రార్థయామాస పరాత్మనిష్ఠమ్॥ ౫౬॥
త్వద్దర్శనేనైవ సమస్తరోగతో
విముక్తదేహాఽహమతీవ నిర్మలా।
అతశ్చ మామామరణాదతిప్రభో
సుభుఙ్క్ష్వ దాస్యం కరవాణి తే సదా॥ ౫౭॥
ఇత్యేవం ప్రార్థితః సమ్యక్తయా ప్రీతో జనార్దన।
ప్రరబ్ధకర్మణా నీతస్తథా చక్రే మతిం బుధః॥ ౫౮॥
సాఽపి నిత్యం మహావిష్ణోః శ్రద్ధయా పరయా సహ।
అతీవ పూజయామాస స్వాత్మనా చ ధనేన చ॥ ౫౯॥
వత్సరాణాం త్రయం పూజాం కృత్వా తస్య మహాత్మనః।
సుభగా సా తథా జ్ఞానం లబ్ధ్వా ముక్తాఽభవద్ధరే॥ ౬౦॥

ప్రశా
న్తం దృష్ట్వా అతః 'శమోఽదర్శనే" ఇతి దర్శనపర్యుదాసాన్న మిత్త్వమ్॥౫౫-౬౮॥
ఉక్తమర్థముపసంహరతి తస్మాదాత్మబిద ఇతి। శ్రూయతే హి—"యం యం లోకం మనసా

తస్యాః పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ సుహృదో బన్ధుబాన్ధవాః।
దాసవర్గాశ్చ మాతా చ స్వర్గలోకం గతా హరే॥ ౬౧॥
బహవో బ్రహ్మవిద్వాంసం సమారాధ్య యథాబలమ్।
తేన బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం వేదాన్తార్థవిముక్తిదమ్॥ ౬౨॥
అపరోక్షమవాప్యాఽఽశు విముక్తా భవబన్ధనాత్।
యత్ర నిత్యం వసేజ్జ్ఞానీ తత్రాహం సర్వదా స్థితః॥ ౬౩॥

సుదూరమపి గన్తవ్యం యత్ర మాహేశ్వరో జనః।

ప్రయత్నేనాపి ద్రష్టవ్యస్తత్రాహం సర్వదా స్థితః॥ ౬౪॥

నిమేషం వా తదర్ధం వా యత్ర జ్ఞానీ హరే స్థితః।

తత్ర తీర్థాని సర్వాణి తిష్ఠన్త్యేవ న సంశయః॥౬౫॥

యోఽనిష్టం బ్రహ్మనిష్ఠస్య కరోత్యజ్ఞానతోఽపి వా।

విమూఢః స మమానిష్ఠం కరోత్యేవ న సంశయః॥ ౬౬॥

అమ్బికాయాః ప్రియోఽత్యర్థం మమ జ్ఞానీ సదా హరే।

బాహేష్ఠాః సర్వదా సర్వే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే సదా॥ ౬౭॥

ఆత్మనిష్ఠం చ మాం విష్ణో విభిన్నం ప్రవదన్తి యే।

తే మూఢా ఏవ మనుజా నాత్ర కార్యా విచారణా॥ ౬౮॥

తస్మాదాత్మవిదః సర్వైః పూజనీయా విశేషతః।

వేదవేదాన్తవాక్యానాం మయాఽర్థః సంగ్రహేణ తే।

కథితః సారభూతోఽయం శేషోఽన్యో గ్రన్థవిస్తరః॥౬౯॥

శాస్త్రాణ్యధీత్య మేధావీ గురోరభ్యస్య తాన్యపి।

పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్గ్రన్థమశేషతః॥ ౭౦॥

సంవి
భాతి విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్చ కామాన్। తం తం లోకం జయతే తాంశ్చ
కామాంస్తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః" ఇతి॥ ౬౯॥ ౭౦॥యావానర్థ

యావానర్థ ఉదపానే సర్వతః సంప్లుతోదకే।

తావాన్సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః॥ ౭౧॥

దుర్లభం ప్రాప్య మానుష్యం తత్రాపి బ్రహ్మవిగ్రహమ్।

బ్రాహ్మణ్యం చ మహావిష్ణో బేదాన్తశ్రవణాదినా॥ ౭౨॥

అతివర్ణాశ్రమం రూపం సచ్చిదానన్దమద్వయమ్।

యో న జానాతి సోఽవిద్వాన్కదా ముక్తో భవిష్యతి॥ ౭౩॥

యదా చర్మవబదాకాశం వేష్టాయిష్యన్తి మానవాః।

తదాఽవిజ్ఞాయ చ శివం దఃఖస్యాన్తో భవిష్యతి॥ ౭౪॥

వహూనాం జన్మనామన్తే మహాపుణ్యవతాం నృణామ్।

ప్రసాదాదేవ మే వాక్యాజ్జ్ఞానం సమ్యగ్విజాయతే॥ ౭౫॥

యస్మిన్దేహే దృఢం జ్ఞానమపరోక్షం విజాయతే।

————ఇతి। సర్వస్మిన్భూమణ్డలే జలప్లుతే సతి పిపాసోరుదపానే కూపే యథా న కించిత్ప్రయోజనమేవం తత్వవిదాం వేదైస్తత్ప్రతిపాదితకర్మభిర్వా న కించిత్ప్రయోజనమిత్యర్థః॥౭౧॥ విద్యైవ శ్రేయసీ చేత్కిమితి వేదైః కర్మాణి ప్రపఞ్చేన ప్రతిపాదితాని తేషామప్యర్థవత్త్వే వా కథం వైఫల్యవచనమిత్యాశఙ్కయ "తిలతైలమేవ మిష్టం యేన న దృష్టం ధృతం క్వాపి" ఇతి న్యాయేన విద్యానధికృతానాం సాంసారికసుఖాయ తాత్కాలికదుఃఖపరిహారాయ చ కర్మాణి కథితాని। అధికృతస్య తు పరమపురుషార్థసాధనతయా విద్యైవ శ్రేయసీత్యాహ—దుర్లభం ప్రాప్యేతి। "భూతానాం ప్రాణినః శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాం బుద్ధిజీవినః। బుద్ధిమత్సు నరాః శ్రేష్టాః నరేషు బ్రాహ్మణాదయః"। ఇత్యుక్తదృశా మనుష్యత్వమేవ తావదుర్లభమ్। తత్రాపి బ్రహ్మవిగ్రహమితి। బ్రహ్మ వేదస్తదహవిగ్రహం త్రైవర్ణికత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః। వేదాన్తశ్రవణాదినా బ్రాహ్మణ్యం బ్రహ్మనిష్ఠతామ్। "మౌనం చామౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" ఇతి బ్రహ్మనిష్ఠతా బ్రాహ్మణ్యపదార్థత్వేన శ్రుతా॥ ౭౨॥ ౭౩॥ జ్ఞానవ్యతిరేకేణ కర్మకోటిభిరపి ముక్తేరభావమాహ—యదేతి। అవిజ్ఞాయేతి చ్ఛేదః॥ ౭౪॥ విద్యానధికృతానామపి నిష్కామానాం విద్యావాప్తిద్వారా కర్మ కారణమస్తీత్యాహ బహూనామితి॥౭౫॥ నన్వజ్ఞానీ విద్యా-

తద్దేహనాశపర్యన్తమేవ సంసారదర్శనమ్॥ ౭౬॥

పురాఽపి నాస్తి సంసారదర్శనం పరమార్థతః।

కథం తద్దర్శనం దేహవినాశాదూర్ధ్వమప్యుత॥ ౭౭॥

తస్మాద్బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం దృఢం చరమవిగ్రహే।
జాయతే ముక్తిదం శుద్ధం ప్రసాదాదేవ మేఽచ్యుత॥ ౭౮॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యేవముక్త్వా పరమేశ్వరో హర-
  స్త్రయీమయోఽభీష్టఫలప్రదో నృణామ్।
త్రిలోచనోఽమ్బాసహితః కృపాకరో
  న కించిదప్యాహ పురాన్ద్విజోత్తమాః॥ ౭౯॥
నిశమ్య వేదార్థమశేషమచ్యుతః
  ప్రణమ్య శమ్భుం శశిశేఖరం హరమ్।
ప్రగృహ్య పాదామ్బుజమాస్తికో హరిః
  స్వమూర్ధ్ని విన్యస్య కరద్వయేన సః॥౮౦

ముప
దేష్టుం న శక్నోతి। జ్ఞానీ తు ముక్తః సన్దృశ్యమాత్రం న పశ్యతి కిముత శిష్యాదీన్। తత్కథం విద్యాసంప్రదాయప్రవృత్తిః। జ్ఞానినేఽపి వా సంసారదర్శనే కేనేదానీం ముక్తిరిత్యత ఆహ—యస్మిన్దేహ ఇతి। విద్వద్దేహారమ్భకవ్యాతిరిక్తకర్మణామేవ హి విద్యయా నివృత్తిః। ఆరమ్భకాణాం తు విదుషో జీవన్ముక్తస్య దేహాభాసజగదవభాసా జనయతామాస్థావిరహిణా భోగాభాసేనైవ నివృత్తిః। ఉక్తం హి వ్యాసేన—“అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః” ఇతి। “భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే” ఇతి చ। శ్రూయతే చ—“తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే, అథ సంపత్స్యే' ఇతి। అతో జీవన్ముక్తోఽతివర్ణాశ్రమీ విద్యాసంప్రదాయప్రవర్తక ఇత్యర్థః॥౭౬॥ దేహనాశానన్తరం సంసారాదర్శనే కైముతికన్యాయమాహపురాఽపీతి। పురా విభ్రమమాత్రేణ దర్శనం పశ్చాత్తు తదపి నస్తీత్యర్థః॥౭౭॥౭౮॥

అతిప్రసాదేన శివస్య కేశవః
   సమస్తసంసారవివర్జితోఽభవత్।
ప్రనృత్య దేవోఽపి ముకున్దసంనిధౌ
   పునః సురేన్ద్రైరఖిలైః సమావృతః॥ ౮౧॥
పుణ్డరీకపురమాప శంకర-
   స్తత్ర సర్వగణనాయకైః పునః।
పుష్పరాశిభిరహర్నిశం ముదా
   పూజితశ్చ భగవాన్సభాపతిః॥ ౮౨॥
ఏవం సూతవచః శ్రుత్వా మునయో వేదవిత్తమాః।
ప్రణమ్య సూతం సర్వజ్ఞం సర్వదా కరుణాకరమ్॥ ౮౩॥
తస్య శుశ్రూషణే నిత్యం మతిం చక్రుః సమాహితాః॥ ౮౪॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే గురూపసదనశుశ్రూషామహిమకథనం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః

౮. వ్యాఘ్రపురే దేవానాముపదేశః।

మునయ ఊచుః—

ఏవం మహేశ్వరాజ్జ్ఞానం లబ్ధ్వా విష్ణుః సనాతనః।
తతః కిమకరోద్విద్వన్వద కారుణ్యవిగ్రహ॥ ౧॥

————న కించిదితి। వక్తవ్యస్య పరిపూర్ణత్వాద్వక్తవ్యాన్తరాభావాచ్చ॥౭౮—౮౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే గురూపసదనశుశ్రూషామహిమకథన నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

———

తథా లబ్ధుం శక్యాయా అపి విద్యాయా దేశికావిశేషనిబన్ధనం క్షేత్రవిశేషనిబన్ధనం చోత్కర్షాతిశయం వర్ణయితుం పుణ్డరీకపురవాసినం శివం ప్రతి జిజ్ఞాసూ-

సూత ఉవాచ—

శృణుధ్వం తత్ర్పవక్ష్యామి మునయః సంశితవ్రతాః।

మహాదేవం నమస్కృత్య విష్ణుర్వ్యాఘ్రపురం గతః॥ ౨॥

లౌకికైర్వైదికైః స్తోత్రైః స్తుత్వాఽనుజ్ఞామవాప్య చ।

ఆరుహ్య గరుడం విప్రా అమరైరఖిలైర్వృతః॥ ౩॥

స్తూయమానో మహావిష్ణుర్హృష్టో వైకుణ్ఠమాప సః।

తతస్తం సర్వలోకేశం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్॥ ౪॥

శ్రీపతిం భూపతిం విప్రాః సురా బ్రహ్మపురోగమాః।

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరమయా సహ॥ ౫॥

కృతాఞ్జలిపుటా భూత్వా పప్రచ్ఛుః పఙ్కజేక్షణమ్।

దేవా ఊచుః—

భగవన్నీశ్వరాత్సర్వం భవతా శ్రుతమచ్యుత ॥ ౬ ॥

తత్సర్వం శ్రోతుమిచ్ఛామో బ్రూహి నః సంగ్రహేణ తత్ ।

విష్ణురువాచ—

భవద్భిర్యచ్ఛ్రుతం దేవాస్తద్ధితం సర్వదేహినామ్ ॥ ౭ ॥

తథాపి నాంహ వక్ష్యామి శివ ఏవ ప్రవక్ష్యతి ।

భవన్తః శ్రద్ధయా సార్ధం పుణ్డరీకపురాభిధమ్ ॥ ౮ ॥

స్వరాట్సంజ్ఞస్య దేవస్య హృత్సరోరుహమధ్యగమ్ ।

దినే దినేఽథవా పక్షే పక్షే వా మాసి మాసి వా ॥ ౯ ॥

నాం దేవానాం విష్ణునా ప్రస్థాపనం వివక్షుస్తదర్థం మునీనాం ప్రశ్నమవతారయతి—మునయ ఊచురితి । ఏవం మహేశ్వరాదితి ॥౧—౮ ॥ స్వరాట్సంజ్ఞస్యేతి । శివో హి పఞ్చీకృతభూతకార్యసమష్టిరూపస్థులశరీరమభిమన్యమానో విరాట్ । తద్వ్యాపకాపఞ్చీకృతభూతకార్యసమష్టిరూపం సప్తదశకం లిఙ్గశరీరమభిమన్యమానః స్వరాట్ । ఉభయకారణమ-

షణ్మాసాన్తేషు వాఽబ్దాన్తేష్వాశరీరవిమోక్షణాత్ ।

దృశ్యతే ప్రాణినా యేన శ్రద్ధయా తస్య ముక్తిదమ్ ॥ ౧౦ ॥

అచిరాత్సర్వపాపఘ్నం భోగదం భోగకామినామ్ ।

ఉపేత్య సుమహత్తీర్థం తపః కృత్వా సుదుశ్చరమ్ ॥ ౧౧ ॥

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరం మన్త్రం సతారం సర్వసిద్ధిదమ్ ।

సర్వమన్త్రవరం నిత్యం శతరుద్రీయమధ్యగమ్ ॥ ౧౨ ॥

జపిత్వా లక్షమేకం వా శ్రీమదభ్రసభాపతిమ్ ।

దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరేణైవ సతారేణాస్తికాః సురాః ॥ ౧౩ ॥

పూజయధ్వం మహాదేవం యుష్మాకం కరుణాకరః ।

అమ్బికాపతిరానన్దమహాతాణ్డవపణ్డితః ॥ ౧౪ ॥

సర్వాధారవటచ్ఛాయానిషణ్ణో భూతిభూషణః ।

సోమార్ధశేఖరః సోమః సోమసూర్యాగ్నిలోచనః ॥ ౧౫ ॥

కపర్దీ కాలకణ్ఠశ్రీర్వేదయజ్ఞోపవీతవాన్ ॥

గఙ్గాధరః సుప్రసన్నః సుస్మితో నాగభూషణః ॥ ౧౬ ॥

దీర్ఘబాహుర్విశాలాక్షస్తుఙ్గస్కన్ధవిరాజితః ।

హారకేయూరకటకనూపురాదివిభూషితః ॥ ౧౭ ॥

____వ్యా

కృతమభిమన్యమానః సమ్రాడితి ప్రథమఖణ్డ ఏకాదశాధ్యాయే వర్ణితమ్ । తత్ర స్వరాటసంజ్ఞస్య దేవస్య హృత్సరోరుహం హృదయపుణ్డరీకం తన్మధ్యే వర్తమానం పురం పుణ్డరీకపురమ్ । "హృద్యయమితి తస్మాద్ధృదయమితి । హృది హ్యేష ఆత్మా అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ" "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇతి శ్రుతిస్మృతిపర్యలోచనయా యస్మిన్నేవ శరీరైకదేశే శివో నిత్యం విశేషతః సన్నిహితః స ఏవ ప్రదేశో హృత్పుణ్డరీకమ్ । వ్యాపకస్య చ స్వరాట్శరీరస్య మధ్యే వ్యాఘ్రపురే శివో నిత్యం సంనిహిత ఇతి తదేవ స్వరాజో హృత్సరోరుహం తన్మధ్యగతమిత్యర్థః ॥౯—౧౭ ॥

భస్మధారాధరః శ్రీమాన్నాగకుణ్డలమణ్డితః ।

పవిత్రపాణిర్భగవాన్పుణ్డరీకత్వగమ్బరః ॥ ౧౮ ॥

క్వణత్కింకిణిసంయుక్తకలకాఞ్చీవిరాజితః ।

సర్వాభరణసంయుక్తః సర్వలక్షణసంయుతః ॥ ౧౯ ॥

గోక్షీరధవలాకారః కున్దేన్దుసదృశప్రభః ।

సంసారభయభీతానామేకేనైవాభయప్రదః ॥ ౨౦ ॥

అన్యేన పాణినా సర్వభక్తప్రాణిపరిగ్రహః।

తదన్యకరసంలగ్నసమ్యగ్డమరుకధ్వనిః॥ ౨౧॥

వామభాగోర్ధ్వపాణిస్థమహాదీప్తహుతాశనః।

కృపయైవాఽఽత్మమాయోత్థఘోరాపస్మారసంస్థితః॥ ౨౨॥

స్వస్వరూపమహానన్దప్రకాశాప్రచ్యుతో హరః।

ప్రసన్నః సర్వవిజ్ఞానముపదేక్ష్యతి స ప్రభుః॥ ౨౩॥

సూత ఉవాచ—

పుణ్డరీకపురమాపురాస్తికాః

శ్రద్ధయైవ సహ యత్ర నృత్యతి।

అమ్బికాపతిరశేషనాయక-

శ్చన్ద్రమౌలిరఖిలామరా ముదా॥ ౨౪॥

తతః సురాశ్చేరురతీవ సత్తమా

విలక్షణా భూతివిభూషితాశ్చిరమ్।

పుణ్డరీ కత్వగమ్బరో వ్యాఘ్రాజినవసనః॥౧౮—౨౦॥ సర్వాన్భక్తాన్ప్రాణినోఽభిమతవరప్రదానేన పరిగృహ్ణాత్యనగృహ్ణాతీతి సర్వభక్తప్రాణిపరిగ్రహః। పచాద్యచ్॥౨౧॥కృపయైవేతి। స్వమాయయోత్థితో యో ఘోరోఽపస్మారస్తం పాదేనాఽఽక్రమ్య వర్తత ఇతి యత్తదపి తస్మిన్కృపయైవ। పాదస్పర్శేన స కృతార్థో భవత్విత్యేవ హేతునేత్యర్థః॥ ౨౨॥ యత ఏవం ఘోరాపస్మారః పదేనాఽఽక్రాన్తః। అతఏవ మహానన్దప్రకాశాదప్ర-

వ్రతాని దానాని తపాంసి చాఽఽదరా-

న్మునీశ్వరాః సర్వజగత్ప్రియే రతాః॥ ౨౫॥

పఞ్చాక్షరం పరమమన్త్రమశేషవేద-

వేదాన్తసారమతిశోభనమాదరేణ।

జప్త్వా సురాః ప్రణవసంయుతమమ్బికేశం

దృష్ట్వా సమాపతిమశేషగురుం ప్రణమ్య॥ ౨౬॥

భక్త్యాఽఽపూజ్య మహేశ్వరాఖ్యమమలం భక్తిప్రదం ముక్తిదం

శక్త్యా యుక్తమతిప్రసన్నవదనం బ్రహ్మేన్ద్రపూర్వాస్సురాః।

నిత్యానన్దనిరఞ్జనామృతపరజ్ఞానానుభూత్యా సదా

నృత్యన్తం పరమేశ్వరం పశుపతిం భక్త్యైకలభ్యం పరమ్॥ ౨౭॥

లౌకికేన వచసా మునీశ్వరా

వైదికేన వచసా చ తుష్టుబుః।

దేవదేవమఖిలార్తిహారిణం

బ్రహ్మవజ్రధరపూర్వకాః సురాః॥ ౨౮॥

చ్యుతః

॥౨౩—౨౬॥ నిత్యానన్దేతి। ఆత్మనః స్వభావభూతోఽపి హ్యానన్దో దశాభేదేన ద్వివిధః। అనిత్యో నిత్యశ్చ। మాయయా నిత్యమావృతః సఞ్చుభకర్మోపస్థాపితవిషయేన్ద్రియసంప్రయోగజనితవృత్త్యభివ్యక్తలక్షణః స్ఫురన్వ్యఞ్జకవృత్తివినాశే పునస్తిరోభవన్ననిత్య ఇత్యర్థః। పరశివస్వభావభూతస్తు నిరతిశయానన్దః కదాచిదప్యనావృతత్వాన్నిత్యః। ఇత్థం జ్ఞానమపి స్వభావభూతం మాయయా తిరోహితే సద్వృత్త్యభివ్యక్తమానిత్యమ్। శివస్వరూపభూతం తు జ్ఞానం మాయాపరనామ్నాఽజ్ఞానేనానావృతత్వాన్న కదాచిదపి మ్రియత ఇత్యమృతమ్। క్షణికేభ్యో వృత్తిజ్ఞానేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షాత్తత్పరం జ్ఞానం నిత్యమఖణ్డైకరసం వస్త్వత్యన్తానుకూల్యేన పరప్రేమాస్పదత్వాదానన్ద ఇతి స్వస్వేతరవ్యవహారకారణప్రకాశతయా జ్ఞానమితి చ వ్యపాదిశ్యతే। తస్య చ స్వప్రకాశస్య స్వభావభూతో యః ప్రకాశః స ఏవానుభూతిరనుభవో నృత్యస్య కారణమిత్యర్థః।

మునీశ్వరా మహేశ్వరః సమస్తదేవనాయకః

సురేశ్వరాన్నిరీక్షణాన్నిరస్తపాపపఞ్జరాన్।

అనుగ్రహేణ శంకరః ప్రగృహ్య పార్వతీపతిః

సమస్తవేదశాస్త్రసారభూతముత్తమోత్తమమ్॥ ౨౯॥

ప్రదర్శయన్నుమేశ్వరః సమస్తదేవసంనిధౌ

స్వనర్తనం విముక్తిదం మహత్తరం మహేశ్వరః।

సమస్తలోకరక్షకం మహాత్మనాం హృది స్థితం

నిరీక్షణార్థమీశ్వరోఽకరోత్సభాపతిః శివః॥ ౩౦॥

పశుపతితాణ్డవదర్శనాత్సురాః

పరమముదా వివశా విచేష్టితాః।

పునరమలా మహేశ్వరం ప్రణమ్య

ప్రియవదనం వినయేన సంయుతాః॥ ౩౧॥

పప్రచ్ఛుః పరమేశ్వరం పశుపతిం పార్శ్వస్థితామ్బాపతిం
సర్వజ్ఞం సకలేశ్వరం శశిధరం గఙ్గాధరం సున్దరమ్।

విజ్ఞానం నిఖిలాః సురాః శ్రుతిగతం సంసారదుఃఖాపహం

నిర్ద్వద్వో భగవాఞ్శివో ఽఖిలగురుః ప్రోవాచ కారుణ్యతః ॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

వక్ష్యామి పరమం గృహ్యం విజ్ఞానం సురసత్తమాః ।

యుష్మాకం శ్రద్ధయా సార్ధం శృణుధ్వం తత్సమాహితాః ॥ 33 ॥

ఆత్మా తావత్సురా అస్తి స్వసంవేద్యో నిరాస్పదః ।

____నృత్య
స్య చ పరానన్దాభినయాత్మకత్వం వార్ణితం ప్రథమఖణ్డే ద్వితీయాధ్యాయే ॥౨౭—౨౯ ॥
నిరీక్షణార్థమితి । అనుగ్రాహ్యాణాం
దేవానామపరోక్షజ్ఞానజననలక్షణఫలాద్ధేతోర్నృత్యమకరోదిత్యన్వయః ॥30—33 ॥
దేహేన్ద్రియాదివ్యతిరిక్తస్యాఽఽత్మనః

ఆనన్దః పూర్ణచైతన్యః సదా సోఽహం న సంశయః ॥ 3౪ ॥

తస్య కాచిత్సురాః శక్తిర్మాయాఖ్యాఽస్తి విమోహినీ ।

విచారవేలాయాం సాఽఽత్మా భవత్యేవ న చాన్యథా ॥ 3౫ ॥

____సద్భా
వే హి బహవో విప్రతిపన్నాః । అత ఏవ నచికేతా యమం ప్రతి
వ్యతిరిక్తాత్మసద్భావసంశయమేవ ప్రథమముదాజహార— "యేయం ప్రేతే విచికిత్సా
మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే । ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహమ్" ఇతి । యమోఽపి
తస్య దురధిగమతామేవ ప్రథమమాహ—"దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురా నహి
సువిజ్ఞేయమణురేష ధమః" ఇతి । తదస్తిత్వమేవ చ ప్రథమతో జ్ఞాతవ్యమిత్యాహ
తైత్తిరీయకశ్రుతిః 'అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద, సన్తమేనం తతో విదుః ఇతి । కాఠకేఽపి—

“అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్య తత్త్వభావః ప్రసీదతి” ఇతి। అతః పరమేశ్వరో దేవాన్ప్రత్యాత్మనః సద్భావమేవ తావదాహ—ఆత్మా తావదితి। అస్తి తావత్స్వతస్తస్య స్వరూపప్రమాణప్రకారవిశేషా అప్యగ్రత ఏవోచ్యన్త ఇతి తావచ్ఛబ్దార్థః। స్వమసాధారణం రూపమాహ—నిరాస్పద ఇతి। మాయాతత్కార్యజాతం సకలమాత్మాస్పదమ్। ఆత్మా తు ‘స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని’ ఇతి శ్రుతేః స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాదనన్యాస్పద ఇతి। తదేవ తస్యాసాధారణం రూపమిత్యర్థః। ప్రమాణమాహ—స్వసంవేద్య ఇతి। "యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ ఇతి వాఙ్మనసవిషయాతివర్తిని తస్మిన్భగవతి స్వభావభూతః ప్రకాశ ఏవ ముఖ్యం ప్రమాణమిత్యర్థః। జ్ఞానాతిరిక్తస్య జడత్వేన జ్ఞానస్యైవ స్వయంప్రకాశత్వత్తస్య చ క్షణికత్వాత్తద్రూపస్యాఽఽత్మనోఽపి తథాత్వమితి భ్రమం వ్యుదస్యతి—పూర్ణచైతన్య ఇతి। వృత్త్యవచ్ఛేదేన హి చైతన్యం క్షణికమివ భవతి। తదనవచ్ఛిన్నం తు పరిపూర్ణం తన్నిత్యమిత్యర్థః। ఇత్థం దూరధిగమస్య ప్రయత్నతోఽధిగమే ఫలమాహ—ఆనన్ద ఇతి। ఇత్థముక్తరూపస్య జ్ఞాతవ్యస్య తత్త్వస్య జ్ఞాతురాత్మనః పృథక్త్వం వారయతి—సోఽహమితి। ప్రాక్పృథగ్భూతస్యైవ జీవస్య శివతాదాత్మ్యముపాయైర్లభ్యమితి కేచన భ్రాన్తాః। యదాహుః—'ఆ ముక్తేర్భేద ఏవ స్యాజ్జీవస్య చ పరస్య చ। ముక్తస్య తు న భేదోఽస్తి భేదహేతోరభావతః' ఇతి। తాన్వారయతి- సదేతి। అత్రాస్తీతి సత్యత్వమ్। స్వసంవేద్య ఇతి జ్ఞానత్వమ్। పూర్ణ ఇత్యనన్తత్వమ్। ఆనన్ద ఇతి సుఖత్వమ్। సోఽహమితి ప్రత్యక్త్వమితి రూపపఞ్చకముక్తమ్। తేన సత్యజ్ఞానానన్తానన్దాత్మత్వలక్షణేన రూపప-

తదభేదేన సోఽప్యాత్మా ప్రలయే జగతః స్థితః।

తస్మిన్ప్రపఞ్చసంస్కారః స్థితః సర్వః సురోత్తమాః॥ ౩౬॥

స్వభావాదేవ సంక్షుబ్ధా వాసనా కర్మణా భవేత్।

తతస్తత్క్షోభయుక్తాత్మాఽవిక్రియోఽపి స్వభావతః॥ ౩౭॥

క్షోభకః కాలతత్త్వస్య పునః కాలేన సంయుతః।

ఈక్షణం పూర్వవత్కృత్వా పునర్బ్రహ్మాదికం జగత్॥ ౩౮॥

____ఞ్చకే నానృతజడాన్తవత్త్వదుఃఖానాత్మత్వభ్రమవ్యుదాసేనాఖణ్డైకరసం స్వరూపముపదిష్టమితి ద్రష్టవ్యమ్॥౩౪॥ ఇత్థమేకరసే తస్మిన్వస్తుని కథం దేహాభాసజగదవభాసావితి తత్రాఽఽహ—

తస్య కాచిదితి। తదాశ్రితమాయావిలాసమాత్రమేతత్తథాత్వం చ విచారజనితజ్ఞాననివర్త్యత్వాదిత్యర్థః॥౩౫॥ ప్రాకృతప్రతిసంచరే తర్హి మాయాయా అపి నష్టత్వా కుతః పునః ప్రాదుర్భావ ఇత్యత ఆహ—తదభేదేనేతి। గ్రస్తసమస్తప్రపఞ్చా మాయా స్వప్రతిష్ఠత్వాదత్యన్తనిర్వికల్పకేన చైతన్యేన వివిచ్యమానాఽపి తాదాత్మ్యాధ్యాసాత్త్ప్రకాశేనైవ ప్రకాశమానా వర్తత ఏవ। "అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్కలే సంప్రలీయతే" ఇత్యపి వివేకావభాసవిరహమాత్రాభిప్రాయమేవేతి ప్రపఞ్చితం ప్రథమఖణ్డే పఞ్చమాధ్యాయే। తదవస్థాయా మాయాయా యథాపూర్వం జగదుత్పత్తౌ బీజమాహ—తస్మిన్నితి। పరపక్వస్య కర్మణో భోగప్రదానేన క్షీణత్వాదితరస్య చాపరిపాకద్ధోగ్యః ప్రపఞ్చః సకలోఽపి మాయాశబలితే తస్మిన్నాత్మని లీనః సంస్కారరూపేణ వర్తమానః పునః సర్గస్య బీజమ్॥౩౬॥ సంస్కారాపరపర్యాయవాసనావశాత్ప్రాప్తపరిపాకేన కర్మణా క్షుబ్ధా కార్యాభిముఖ్యం ప్రాపితా భవతీత్యర్థః। పరిపక్వస్య హి కర్మణః స్వభావ ఏవ స యద్వాసనాక్షోభకత్వమ్। కూటస్థనిత్యతయా స్వతో నిర్వికారేణాపి వికృతవాసనాసంయోగద్వికారమివ ప్రాప్తేనాఽఽత్మనా క్షోభం కార్యాభిముఖ్యం నీయత ఇత్యాహ—తతస్తత్క్షోభేతి॥౩౭॥ "కాలో మాయాత్మసంబన్ధః ఇత్యుక్తలక్షణః కాలః। ఇక్షణమితి। కాలకర్మయుక్తశ్చాఽఽత్మా స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి" ఇత్యాద్యశ్రుత్యుక్తపరిపాట్యా ప్రాక్తనసర్గపరంపరాసదృశమేవ సర్గం కరోతి। "సుర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్। దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః॥౩౮॥ సృష్ట్వాఽనుప్రాప్య-

సృష్ట్వాఽనుప్రాప్య తన్మోహాత్సురాః సంసారమణ్డలే।

జ్ఞేయజ్ఞాత్రాదికేఽశుద్ధేః స్వప్నతుల్యే మహత్తరే॥ ౩౯॥

అనాద్యన్తేఽవశో భూత్వా సురాః కర్మనురూపతః।

విచిత్రాం యోనిమాసాద్య సుఖదుఃఖాదిపీడితః॥ ౪౦॥

పూర్వజన్మార్జితాత్పుణ్యాన్నరో భూత్వా మహీతలే।

మన్త్రప్రసాదేన వేదోక్తం కర్మ కృత్వా విశుద్ధధీః॥ ౪౧॥

విచార్య సర్వం దుఃఖాఢ్యామనిత్యం సారవర్జితమ్।

విరక్తో మోక్షమాకాఙ్క్షన్మోక్షోపాయం మహత్తరమ్॥ ౪౨॥

వేదేన దర్శితం సమ్యక్సంపాద్యాస్మత్ప్రసాదతః।

ఆత్మమాత్రాం పరాం ముక్తిం ప్రాప్నోత్యాత్మా స్వయం సురాః॥౪౨॥

సర్వేషామాత్మవిజ్ఞానాదేవ ముక్తిర్న చాన్యతః।

జ్ఞానాదన్యత్సురాః సర్వం విజ్ఞానస్యైవ సాధనమ్॥ ౪౪॥

తత్ర శాన్త్యాదికం సర్వమిహైవ జ్ఞానసాధనమ్।

మమ స్థానే మృతిః శుద్ధే వారాణస్యాదికే సురాః॥ ౪౫॥

అయోగ్యానాం చ యోగ్యానాం నరాణాం మరణాత్పరమ్।

విశుదబ్రహ్మవిద్యాయాః సాధనం సురసత్తమాః॥ ౪౬॥

త్యాది।

మాయాతీతః। పరమాత్మా ప్రాణికర్మప్రేరణాజనితలీలాసర్గప్రవృత్తో విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికః స్రష్టా భూత్వా రాజసతామసమాయామయం భోక్తృభోగ్యలక్షణం ప్రపఞ్చం సృష్ట్వా తత్తాదాత్మ్యాభిమానం తదనుప్రవేశం చ విధాయ సుఖదుఃఖమయం సంసారమనుభవతి। "ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్" ఇత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః ॥౩౯॥౪౦॥ ఇత్థం సంసరతో జీవస్యాపవర్గప్రక్రియామాహ—పూర్వజన్మేత్యాది॥౪౧—౪౩॥ జ్ఞానకర్మణోరుభయోరుక్తత్వాత్సమసముచ్చయభ్రమనివర్తనాయ క్రమసముచ్చయ ఇత్యాహ—సర్వేషామితి॥౪౪॥ విదుషాముపాయమభిధాయ

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరో మన్త్రో మన్త్రాణాముత్తమోత్తమః।

మార్గాణాం వేదమార్గశ్చ ప్రాప్యానాం ముక్తిరుత్తమా॥ ౪౭॥

దేవతానామహం ముఖ్యః స్థానానాం సురసత్తమాః।

మమ స్థానాని ముఖ్యాని తేషాం వారాణసీ తథా॥౪౮॥

శ్రీకాలహస్తిశైలాఖ్యం శ్రీమద్వృద్ధాచలాభిధమ్।

పుణ్డరీకపురం తద్వచ్ఛ్రీమద్వల్మీకముత్తమమ్॥ ౪౯॥

వేదారణ్యసమాఖ్యం చ స్థానం ముఖ్యం సరోత్తమాః।

ఏషాం ముఖ్యతమా ఖ్యాతా శ్రీమద్వారాణసీ పురీ॥ ౫౦॥

పుణ్డరీకపురమప్యతిప్రియం

విత్త సర్వసురసత్తమా మమ।

భుక్తిముక్తికరమాశు దేహినాం

భక్తిలభ్యమతిశోభనం సదా॥ ౫౧॥

అస్మాభిః సురసత్తమా అభిహితం విజ్ఞానమత్యద్భుతం
యుష్మాకం మునిపుఙ్గవైరపి తథా సర్వార్థపారంగతైః।
మద్భక్తైరతిశోభనం పురవరం సంసేవనీయం నరై-
ర్ముక్త్యర్థం పరమాస్తికౌరీతి పరా సాధ్వీ శ్రుతిర్వక్తి హి॥౫౨॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం మహేశ్వరః సాక్షాచ్ఛ్రీమద్భ్రసభాపతిః।
దేవదేవో జగన్నాథః పశుపాశవిమోచకః॥ ౫౩॥
ఆమ్నాయాన్తైకసంవేద్యః సాక్షీ సర్వస్య సర్వదా।
అమ్బికాసహితః శ్రీమాన్ప్రోవాచ జ్ఞానముత్తమమ్॥ ౫౪॥

విద్వ
దవిద్వత్సాధారణముపాయమాహ—మమ స్థాన ఇత్యాది॥౪౫—౫౧॥ సాధ్వీ

దేవాశ్చ బ్రహ్మవిజ్ఞానం వేదాన్తోక్తం విముక్తిదమ్।
శ్రుత్వా సర్వేశ్వరం విప్రాః ప్రణిపత్య మహీతలే॥ ౫౫॥
లౌకికైర్వైదికైః స్తోత్రైః స్తుత్వా భక్త్యా సభాపతిమ్।
పూజాం ప్రచక్రిరే దేవాః శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణ వై॥ ౫౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే వ్యాఘ్రపురేదేవోపదేశకథనం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

నవమోఽధ్యాయః॥

౯. ఈశ్వరనృత్తదర్శనమ్।

మునయ ఊచుః—

భవతా సర్వమాఖ్యాతం సంక్షేపాద్విస్తరాదపి।
భవత్ప్రసాదాదస్మాభిర్విజ్ఞాతం చ విచక్షణ॥ ౧॥
తథాఽపి దేవదేవస్య శివస్య పరమాత్మనః।
విశ్వాధికస్య రుద్రస్య బ్రహ్మణః సర్వసాక్షిణః॥ ౨॥
నర్తనం ద్రష్టుమచ్ఛామః శఙ్కరస్యామ్బికాపతేః।
అతః కారుణ్యతోఽస్మాకం తదుపాయం వదాద్భుతమ్॥ 3॥

————శ్రుతిరితి। "స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయామ్" ఇత్యాదికేత్యర్థః॥౫౨—౫౬॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డే వ్యాఘ్రపురే దేవోపదేశకథనం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

ఉక్తముక్త్యుపాయజాతమధ్యే భగవన్నృత్యదర్శనస్యైవ సుకరత్వం సులభత్వం మహాఫలత్వం చ నిశ్చిన్వతాం మునీనాం తదుపాయగోచరం ప్రశ్నమవతారయతి—భవతా సర్వామితి ॥౧—౨॥ పృష్టముపాయం బ్రువాణః సూతస్తత్ర ప్రత్యవదార్ఢ్యాయ పురావృత్తముదాహరతి—

సూత ఉవాచ—

శ్రూణుధ్వ తత్రత్వవక్ష్యామి శ్రద్ధయా వేదవిత్తమాః।
పురా నన్దీశ్వరం ధీమానపృచ్ఛచ్ఛౌనకో మునిః ॥ ౪ ॥
సోఽపి కారుణ్యతః శ్రీమాన్నన్దీ వేదవిదాం వరః।
శౌనకాయాబ్రవీన్నత్వా మహాదేవం ఘృణానిధిమ్ ॥ ౫ ॥

నన్దికేశ్వర ఉవాచ—

కైలాసే సంధ్యయోః శంభుః కరోత్యానన్దనర్తనమ్।
తాచ్ఛివా కేవలం పశ్యత్యన్యస్తత్ర న పశ్యతి ॥ ౬ ॥
పుణ్డరీకపురే రుద్రః శౌనకాఽఽనన్దనర్తనమ్।
శ్రీమద్దభ్రసభామధ్యే కరోతి భగవాన్సదా ॥ ౭ ॥
తత్రాపి శౌనకామ్బాఽపి స్కన్దో విఘ్నేశ్వరోపి చ।
క్షేత్రపాలో మయా సార్ధం పశ్యత్యన్యో న పశ్యతి ॥ ౮ ॥
యేషాం ప్రసాదో దేవస్య శౌనకాస్తి మహత్తరః।

తే ప్రపశ్యన్తి తత్రైవ మహానర్తనమైశ్వరమ్॥ ౯॥

తస్మాత్త్వత్ప్రసాదసిద్ధ్యర్థం శౌనక శ్రద్ధయా సహ।

పుణ్డరీకపురం గత్వా రవౌ చాపస్థితే సతి॥ ౧౦॥

ఆర్ద్రాయాం ప్రాతరవే త్వం శుచిర్భూత్వా సమాహితః।

శివగఙ్గాభిధే తీర్థే స్నానం కృత్వా మహత్తరే॥ ౧౧॥

యథాశక్తి ధనం ధాన్యం దత్త్వాఽన్యద్వాఽనసూయవే।

————పురేత్యాది॥౪—౬॥ కైలాసే నిత్యం సతోఽపి నర్తనస్య దర్శనం దుర్లభమితి యత్ర స్థానే సులభం తదాహ–పుణ్డరీకపుర ఇతి॥౭॥ అమ్బాఽపి గౌర్యపి॥ ౮॥ పుణ్డరీకపురే దర్శనలాభోపాయమాహ—యేషామితి॥౯—౨౧॥ దణ్డనర్తనమితి। దణ్డ-

ఉపోష్య దినమేకం వా శ్రీమూలస్థాననాయకమ్॥ ౧౨॥

భక్త్యా ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్।

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరం మన్త్రం జపిత్వాఽయుతమాదరాత్॥ ౧౩॥

దినే దినే మునేఽబ్దాన్తే స్నానం కృత్వా యథా పురా।

ప్రణమ్య దేవమీశానం శ్రీమూలస్థాననాయకమ్॥ ౧౪॥

పునర్నిత్యం మహాభక్త్యా శ్రీమద్దభ్రసభాపతిమ్।

ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥ ౧౫॥

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరం మన్త్రం జపితా పూర్వవత్పునః।

వత్సరాన్తే యథాశక్తి ధనం దత్త్వా సభాపతేః॥ ౧౬॥

పూజాం పఞ్చాక్షరేణైవ కురు శ్రద్ధాపురస్సరమ్।

పునః ప్రసాదస్తే తస్య భవిష్యత్యేవ శౌనక॥ ౧౭॥

బహవో దేవదేవస్య నృత్యమస్య ప్రసాదతః।

దృష్ట్వా స్వవాఞ్ఛితం సర్వం ప్రాప్తవన్తో మునీశ్వరాః॥ ౧౮॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం నన్దీశవచనం శ్రుత్వాఽసౌ శౌనకో మునిః।
సర్వం కృత్వా క్రమేణైవ శ్రద్ధయా మునిసత్తమాః॥ ౧౯॥
ప్రసాదేన మహేశస్య నర్తనం సర్వసిద్ధిదమ్।
దృష్ట్వా దభ్రసభామధ్యే భవాన్యా సహ శౌనకః॥ ౨౦॥
అతీవ ప్రీతిమాపన్నః స్తోత్రైః స్తుతా యథాబలమ్।
భక్త్యా పరవశో భూత్వా కించిత్కాలం మహాముని॥ ౨౧॥
పునశ్చ దృష్ట్వా దేవేశం నృత్యన్తం దేవనాయకమ్।
ప్రమోదేన స్వయం విప్రా అకరోద్దణ్డనర్తనమ్॥ ౨౨॥

దేవదేవోఽపి సంతుష్టః శౌనకాయ ద్విజోత్తమాః।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా శౌనక త్వం మహామునే॥ ౨౩॥
వేదానామాదిభూతస్య ఋగ్వేదస్య మమాఽఽజ్ఞయా।
భవ నిర్వాహకస్తత్ర శాకల్యస్య విశేషతః॥ ౨౪॥
ఏవమాజ్ఞాపిత స్తేన శివేన మునిసత్తమః।
శౌనకో భగవాన్విప్రాస్తథా నిర్వాహకోఽభవత్॥ ౨౫॥
తస్య శిష్యస్తు విప్రేన్ద్రాస్తద్వాక్యాదాశ్వలాయనః।
పూర్వోక్తేనైవ మార్గేణ భగవన్తం త్రియమ్బకమ్॥ ౨౬॥
శ్రీమద్దభ్రసభామధ్యే నృత్యన్తం దేవనాయకమ్।
దృష్ట్వా ప్రణమ్య మేధావీ ప్రసాదేన శివస్య తు॥ ౨౭॥
అభవత్సూత్రకృద్విప్రాః శాకల్యస్య మహామునిః।

ఏవం పూర్వోక్తమార్గేణ శ్రద్ధయా బహవో జనాః॥ ౨౮॥

దృష్ట్వా దభ్రసభామధ్యే నర్తనం శంకరస్య తు।

కృతార్థా వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠా అభవన్నచిరేణ తు॥ ౨౯॥

తస్మాద్భవన్తోఽపి పురోక్తవర్త్మనా

శివస్య నృత్తం శివయా నిరీక్షితమ్।

దృష్ట్వా మహేశస్య హరస్య శూలినః।

ప్రసాదమాత్రేణ విముక్తిభాగినః॥ ౩౦॥

____ప్రణా
మైః సహితం హర్షోత్కర్షనిమిత్తవశప్రవృత్తం నృత్తమిత్యర్థః॥ ౨౨॥ ౨౩॥ భవ నిర్వాహక ఇతి। అత ఏవ మహావ్రతే హౌతృప్రయోగస్య నిర్వాహః శౌనకేన కృతః। శాకల్యస్యేతి। శాకల్యకృతపదవిభాగానుసారేణ హి శౌనక ఋగ్విధానబృహద్దేవతామహావ్రతప్రయోగాదిగ్రన్థానకార్షీదిత్యర్థః॥ ౨౪॥ ౨౫॥ న కేవలం స్వయమకార్షీత్। కింతు స్వశిష్యమాశ్వలాయనమపి తథాకరణే నియుక్తవాన్। స ఆశ్వలాయనోఽపి తథా కృతవానిదత్యాహ—తద్వాక్యాదాశ్వలాయన ఇత్యాది॥౨౬॥

భవత పరమతత్త్వప్రాప్త్యుపాయో మయోక్తః

సకలగురువరాణాముత్తమో వ్యాససంజ్ఞః।

అవదదతిరహస్యం మే పురా శ్రద్ధయైవ

ప్రవరగణానిధానః పద్మనాభాంశభూతః ॥౩౧॥

ఏవముక్త్వా మునీన్ద్రేభ్యః సూతః పౌరాణికోత్తమః ।
కృష్ణద్వైపాయనం వ్యాసం సస్మార శ్రద్ధయా సహ ॥ ౩౨ ॥

ఏతస్మిన్నన్తరే శ్రీమాన్మహాకారుణికోత్తమః ।
కృష్ణాజినీ సోత్తరీయ ఆషాఢేన విరాజితః ॥ ౩౩ ॥

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గః శుభ్రతిర్యక్త్రిపుణ్డ్రధృత్ ।
రుద్రాక్షమాలాభరణో జపత్పఞ్చాక్షరం ముదా ॥ ౩౪ ॥

శిష్యైస్తాదృగ్విధైర్యుక్తో మహాత్మా స్వయమాగతః ।
తం దృష్ట్వా పరమప్రీత్యా ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్ ॥ ౩౫ ॥

సూతః స్వశిష్యైర్మునిభిః సహ సత్యవతీసుతమ్ ।
తత్పాదపఙ్కజద్వంద్వం విధాయ శిరసి క్రమాత్ ॥ ౩౬ ॥

చక్షుషోర్హృదయే చైవ సంతోషాద్గద్గదస్వరః ।
పాదప్రక్షాలనం కృత్వా పవిత్రం తజ్జలం పునః ॥ ౩౭ ॥

పీత్వా యథార్హం సంపూజ్య వ్యాసం శిష్యగణావృతమ్ ।
తద్వాక్యం వేదవత్సత్యం స్వశిష్యాన్వేదవిత్తమాన్ ॥ ౩౮ ॥

శ్రావయిత్వా మహాధీమాన్సహ తేనాఖిలేరపి ।
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం దివ్యమవాప పురుషార్థదమ్ ॥ ౩౯ ॥

————౩౨ ॥ ఆషాఢేనేతి। "ఆషాఢో బ్రతినాం దణ్డః" ఇతి హలాయుధః ॥౩౩–౩౭ ॥ తద్వాక్యం వ్యాసవాక్యమ్ ॥౩౮ ॥ వ్యాఘ్రపురప్రభావేఽతిశయనక్షత్రమ్। రౌద్రే నక్షత్ర

పునః సర్వే మునిశ్రేష్ఠా వేదవ్యాసపురోగమాః।
చాపి సూర్యే స్థితే రౌద్రే నక్షత్రే శ్రద్ధయా సహ ॥ ౪౦ ॥
స్నానం కృత్వా మహాతీర్థే శివగఙ్గాభిధే వరే।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా బ్రాహ్మణానాం మనీషిణామ్ ॥౪౧ ॥
ఉపోష్యైకం దినం దృష్ట్వా శ్రీమూలస్థాననాయకమ్।
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా ప్రణమ్య ధరణీతలే ॥ ౪౨ ॥
షడక్షరేణ మన్త్రేణ శ్రీమూలస్థాననాయకమ్।
సమారాధ్యాయుతం నిత్యం జపిత్వా మన్త్రముత్తమమ్ ॥ ౪౩ ॥
వత్సరాన్తే చ తీర్థేఽస్మిన్ స్నానం కృత్వా మహత్తరే।
ప్రదత్త్వా పూజ్య దేవేశం శ్రీమూలస్థాననాయకమ్ ॥ ౪౪ ॥
తతః సభాపతిం నిత్యం ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్।
మన్త్రం షడక్షరం నిత్యం జపిత్వాఽయుతమాదరాత్ ॥ ౪౫ ॥
వత్సరాన్తే ధనం దత్త్వా బ్రాహ్మణానాం యథాబలమ్।
శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణైవ సతారేణ మహేశ్వరమ్।
పూజయామాసురత్యన్తం శ్రద్ధయైవ సభాపతిమ్ ॥ ౪౬ ॥

తతః ప్రసన్నో భగవాన్మహేశ్వరో

మునీశ్వరాణామపి దృష్టిగోచరః।

ప్రనృత్యమానోఽభవదమ్బికాపతిః

సమస్తవేదాన్తసభాపతిః శివః॥ ౪౭॥

వ్యాసాదయో వేదవిదాం వరా హరం

దివాకరాణాం శతకోటికోటిభిః।

సమానతేజస్కమతీవ నిర్మలం

విశాలవక్షస్థలమార్తిహారిణమ్॥ ౪౮॥

దృష్ట్వా ప్రమోదేన మహత్తరేణ తే

ప్రణమ్య సర్వే భువి దణ్డవత్పునః।

ప్రజల్ప్య భక్త్యా వివశా విచేష్టితా

నివృత్తబన్ధా అభవన్ప్రసాదతః॥ ౪౯॥

పుష్పవృష్టిరభవన్మహత్తరా

స్వస్తిమఙ్గలపురఃసరాఽపి చ।

కాహలాదిరవపూరితం జగ-

త్తోషితా అపి సురాసురా జనాః ॥ ౫౦ ॥

ఆగతా అపి సురాసురా జనా

అప్సరోభిరఖిలైరనుత్తమైః ।

శంకరశ్చ భగవాన్సభాపతిః

సర్వలోకహితకామ్యయాఽమ్బయా ॥ ౫౧ ॥

సహ పరికరబన్ధం వేదమన్త్రేణ కృత్వా

నిఖిలభువననాథో నీలకణ్ఠస్త్రినేత్రః ।

సకలజనసమూహైః సేవ్యమానః స్వభక్తై-

స్తనయయుగలయుక్తో నన్దినాఽఽనన్దితేన ॥ ౫౨ ॥

మహోత్సవవినోదేన భగవాన్పరమేశ్వరః ।
పుణ్డరీకపురం దివ్యం ప్రాదక్షిణ్యక్రమేణ సః ॥ ౫౩ ॥

చరిత్వా శివగఙ్గాయాం శంభుస్తాణ్డవమణ్డితః ।

స్నానం కృత్వా దదౌ తీర్థం సర్వేషాం ప్రాణినాం హరః॥ ౫౪॥

సురాసురాదయో యస్మిఞ్ఛివగఙ్గాభిధే వరే।
శ్రద్ధయా సంనిధౌ తస్య స్నానం కృత్వా యథాబలం॥ ౫౫॥

ధనం ధాన్యం చ వస్త్రం తిలం గాం భూమిముత్తమామ్।
ప్రదత్త్వా శివభక్తేభ్యః శంకరం శశిభూషణమ్॥ ౫౬॥
నీలకణ్ఠం విరూపాక్షం తుష్టువుశ్చ సురాదయః।
నమస్తే రుద్ర మన్యవ ఉతోత ఇషవే నమః॥ ౫౭॥
నమస్తే అస్తు ధన్వనే కరాభ్యాం తే నమో నమః।
యా తే రుద్ర శివా తనూః శాన్తా తస్యై నమో నమః॥
నమోఽస్తు నీలగ్రీవాయ సహస్రాక్షాయ తే నమః।
సహస్రపాణయే తుభ్యం నమో మీఢుష్టమాయ తే॥ ౫౯॥
కపర్దినే నమస్తుభ్యం కాలరూపాయ తే నమః।
నమస్తే చాఽఽత్తశస్త్రాయ నమస్తే శూలపాణయే॥ ౬౦॥
హిరణ్యపాణయే తుభ్యం హిరణ్యపతయే నమః।
నమస్తే వృక్షరూపాయ హరికేశాయ తే నమః॥ ౬౧॥
పశూనాం పతయే తుభ్యం పథీనాం పతయే నమః।
పుష్టానాం పతయే తుభ్యం క్షేత్రాణాం పతయే నమః॥ ౬౨॥
ఆతతావిస్వరూపాయ వనానాం పతయే నమః।
రోహితాయ స్థపతయే వృక్షాణాం పతయే నమః॥ ౬౩॥

————ఆర్ద్రాయామ్॥౩౯—౫౬॥ నమస్తే రుద్ర మన్యవ ఇతి। రక్షాయాం

సాక్షాదుపకరణత్వేన రుద్రసంబన్ధిభ్యో మన్యుధనుర్బాణహస్తేభ్యో నమస్కారః। మన్యురిహ స్వపరిపన్థివిషయః ॥ ౫౭ ॥ ౫౮ ॥ మీఢుష్టమాయ శ్రేష్ఠతమాయ ॥ ౫౯ ॥ ౬౦ ॥ హరికేశాయ హరితవర్ణ కేశాయ ॥౬౧॥ పుష్టానామితి। భావే నిష్ఠా। పుష్టానాం వాక్పుష్టిజ్ఞానపుష్ట్యాదీనాం దశపుష్టీనాం పతయే ॥౬౨॥ ఆతతావిస్వరూపాయాఽఽతతేనా ధిజ్యేన ధనుషా జగదవతీత్యాతతావీ।అవతేర్ణినిః। తస్మై। తిష్ఠతి పాతీతి స్థపతిస్తస్మై॥౬౩॥ కక్షాణాం కక్షా గహనా దేశగహనా భాషాగహనా ధర్మాధర్మా-

నమస్తే మన్త్రిణే సాక్షాత్కక్షాణాం పతయే నమః।

ఓషధీనాం చ పతయే నమః సాక్షాత్పరాత్మనే ॥ ౬౪ ॥

ఉచ్చైర్ఘోషాయ దేవాయ పత్తీనాం పతయే నమః।

సత్త్వానాం పతయే తుభ్యం ధనానాం పతయే నమః ॥ ౬౫ ॥

సహమానాయ శాన్తాయ శఙ్కరాయ నమో నమః।

ఆధీనాం పతయే తుభ్యం వ్యాధీనాం పతయే నమః ॥ ౬౬ ॥

కకుభాయ నమస్తుభ్యం నమస్తేఽస్తు నిషఙ్గిణే।

స్తేనానాం పతయే తుభ్యం కృత్రిమాయ నమో నమః ॥ ౬౭ ॥

తస్కరాణాం నమస్తుభ్యం పతయే పాపహారిణే।

వఞ్చతే పరివఞ్చతే స్తాయూనాం పతయే నమః ॥ ౬౮ ॥

నమో నిచేరవే తుభ్యమరణ్యపతయే నమః।

ఉష్ణీషిణే నమస్తుభ్యం నమస్తే పరమాత్మనే ॥ ౬౯ ॥

విస్తృతాయ నమస్తుభ్యమాసీనాయ నమో నమః।

శాయానాయ నమస్తుభ్యం సుషుప్తాయ నమో నమః ॥ ౭౦ ॥

ప్రబుద్ధాయ నమస్తుభ్యం స్థిరాయ పరమాత్మనే।

————దిగహనాస్తేషాం పతయే। యద్వా గిరినదీగహ్వరగుల్మాదయశ్చ కక్షాస్తేషాం స్వామినే తత్ర స్థితానాం వా రక్షకాయ॥౬౪॥ ఉచ్చైర్ఘోషాయ। ఉచ్ఛ్రితశబ్దాయోచ్ఛ్రితస్తోత్రాయ।

పత్తీనామ్ “ఏకేభైకరథా త్ర్యశ్వా పత్తిః” ఇత్యమరః। తాసాం పతయే। సత్త్వానాం సహ సీదతాం మహాప్రమథగణానాం పతయే॥ ౬౫॥ ౬౬॥ కకుభాయ। కకుభో దిశో వాసత్వేనాస్య సన్తీత్యర్శఆదిత్వాదచ్ , తస్మై॥౬౭॥ వఞ్చతే గచ్ఛతే। వచిర్గత్యర్థః। పరివఞ్చతే పరితః సర్వత్ర గచ్ఛతే। స్తాయూనామ్। ఛద్మచారిణో యే వస్త్రాదీనపహరన్తి కపటసాధువేషాస్తే తాయవః “ఉత స్మైనం వస్త్రమథిం న తాయుమ్” ఇత్యాదౌ దర్శనాత్। తత్ర వా సకారలోపః। అత్ర వా

సభారూపాయ తే నిత్యం సభాయాః పతయే నమః॥౭౧॥

నమః శివాయ సామ్బాయ బ్రహ్మణే సర్వసాక్షిణే॥ ౭౨॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం సురాసురైరన్యైః శఙ్కరోఽభిష్టుతః పునః।

కృత్వా ప్రసాదం సర్వేషాం తత్రైవాన్తర్హితోఽభవత్॥౭౩॥

అస్య తీర్థస్య మాహాత్మ్యం స్థానస్యాస్య సభాపతేః।

యో వేత్తి శ్రద్ధయా ముక్తిః సిద్ధా తస్య మహాత్మనః॥౭౪॥

యః పఠేచ్ఛృణుయాద్వాఽపి ముక్తిఖణ్డమిమం సదా।

స సాక్షాన్ముక్తిమాప్నోతి ప్రసాదేన సమభాపతేః॥౭౫॥

నమో వ్యాసాయ గురవే మమ విజ్ఞానదాయినే।

నమః శివాయ సోమాయ సాక్షిణే ప్రత్యగాత్మనే॥౭౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం ముక్తిఖణ్డే ఈశ్వరనృత్యదర్శనం నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

ముక్తిఖణ్డః సమాప్తః।

———

———————

————సకారోపజనస్తేషాం పతయే ॥౬౮॥ నిచేరత్రే నిభృతే నితరాం చరణశీలాయ ॥౬౯—౭౬॥

ఇతి
శ్రీమత్కాశీవిలాసశ్రీక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీమత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం ముక్తిఖణ్డె ఈశ్వరనృత్యదర్శనం నామ నవమోఽధ్యాయః। ౯॥

ఇతి ముక్తిఖణ్డః సమాప్తః।

———

ఓం

॥ శ్రీః ॥

॥అథ చతుర్థం యజ్ఞవైభవఖణ్డమ్॥

ప్రథమోఽధ్యాయః॥

౧. సర్వవేదార్థప్రశ్ననిరూపణమ్।

ఐశమాద్యన్తనిర్ముక్తమతిశోభనమాదరాత్।

నమామి విగ్రహం సామ్బం సంసారవిషభేషజమ్॥ ౧॥

సత్రావసానే సంనద్ధాః సర్వవేదార్థవేదనే।

సర్వే లోకహితే యుక్తాః సారాసారవివేకినః॥ ౨॥

స్వాధ్యాయాధ్యయనే యుక్తాః స్వస్థచిత్తాః సునిశ్చలాః॥

సర్వోపద్రవనిర్ముక్తాః సర్వశత్రువివర్జితాః॥ ౩॥

అభ్యాగతానామార్తానామతిథీనాం ప్రియంవదాః।

మైత్ర్యా కరుణయా యుక్తాః కుమతావప్యుపేక్షకాః॥ ౪॥

————యద్యపి గతఖణ్డే జ్ఞానస్వరూపం ముక్తిసాధనతా చోక్తా తథాఽపి— "యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాన్తి బ్రహ్మ సనాతనమ్। నాయం లోకోఽస్త్యయజ్ఞస్య కుతోఽన్యః కురుసత్తమ" ఇత్యాదిభగవద్వచనాద్యజ్ఞశబ్దస్య క్రియాభేదే కేవలప్రసిద్ధిదర్శనాత్తద్విరోధేన జ్ఞానే మాభూదనాదర ఇతి జ్ఞానస్య యజ్ఞరూపతా కర్మయజ్ఞేభ్యః శ్రేయోరూపతా చ వక్తవ్యా। ఉక్తా చ సంగ్రహేణ భగవతా— 'శ్రేయాన్ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాజ్జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప' ఇతి। సాఽపి నిరూపయితవ్యేతి యజ్ఞవైభవఖణ్డం చతుర్థమారభమాణో భగవాన్బాదరాయణః ప్రథమతః పరాపరశివప్రణిధానముపనిబధ్నాతి—ఐశమితి। అత్ర ప్రథమార్ధే నిత్యనిరతిశయానన్దరూపత్వేన నిష్కళస్య ప్రణిధానం। ద్వితీయే చ పరమపురుషార్థప్రదత్వేన సకళస్య ప్రణిధానం నమామీతి త్రికరణవ్యాపారస్య తత్ర సమర్పణం చోపనిబధ్యతే। యదైశం నిష్కలం శరీరం స్వరూపం తదేవ లోకానుగ్రహాయ స్వీకృతలీలావతారం సత్సామ్బం నమామీతి సంబన్ధః॥౧॥ సర్వవేదా-

పరపుష్టా మహాప్రీతాః ప్రజ్ఞామానవివర్జితాః।

గవాం శుశ్రూషణే యుక్తా గురుశుశ్రూషణే రతాః॥ ౫॥

వృద్ధసేవాభిసంపన్నా వేదవిత్పూజనే రతాః।
ఋజవో మృదవః స్వస్థాః సర్వద్వన్ద్వవివర్జితాః॥ ౬॥
రుద్రాక్షమాలాభరణాః సితభస్మావగుణ్ఠితాః।
త్రిపుణ్డ్రావలిభిర్దీప్తా జటావల్కలసంయుతాః॥ ౭॥
లిఙ్గార్చనపరా నిత్యం శివస్యామితతేజసః।
శివాభిమానసంపన్నాః శివభక్తిపరాయణాః॥ ౮॥
శివశబ్దజపధ్వస్తపాపపఞ్జరసున్దరాః।
సంసారవిషవృక్షస్య మూలచ్ఛేదనతత్పరాః॥ ౯॥
శ్రౌతస్మార్తసమాచారాః సర్వే గోత్రర్షయో వరాః।
వ్యాసప్రసాదసంపన్నం విశ్వజ్ఞానమహోదధిమ్॥ ౧౦॥
విశ్వాత్మవేదినం సాక్షాద్విధ్వస్తభవకాననమ్।
స్మృత్వా భక్త్యా మహాత్మానం తుష్టువుః సూతముత్తమమ్॥ ౧౧॥
ఏతస్మిన్నన్తరే శ్రీమాన్మహాకారుణికోత్తమః।
సర్వజ్ఞః సర్వభూతానామభీష్టఫలదః ప్రభుః॥ ౧౨॥
ప్రాదురాసీన్మహాతేజా రాత్రౌ సూర్య ఇవ స్వయమ్।
తం దృష్ట్వా మునయః సర్వే విస్మితా గద్గదస్వరాః॥ ౧౩॥
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ దత్త్వా తస్యాఽఽసనం వరమ్।
పాదప్రక్షాలనం కృత్వా శ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౧౪॥
గన్ధపుష్పాదిభిర్దివ్యైః పూజ్య పుణ్యవతాం వరమ్।
సమాశ్వాస్య చిరం కాలం ప్రసన్నముఖపఙ్కజమ్॥ ౧౫॥

పప్రచ్ఛుః సర్వవేదార్థం ప్రసన్నా భాగ్యగౌరవాత్।
సోఽపి సూతః స్వమాచార్యం స్మృత్వా శంభుం జగద్గురుమ్॥౧౬॥

సర్వవిద్యామయీమీశాం సాక్షాద్విఘ్నవినాయకమ్।

షణ్ముఖం చ సదా శుద్ధం ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥ ౧౭॥

కృతాఞ్జరిపుటో భూత్వా మునీనాలోక్య సువ్రతాన్।

వక్తుమారభతే సూతః సర్వవేదార్థముత్తమమ్॥ ౧౮॥

మహేశ్వరం సర్వజగద్విభాసకం

దివాకారాదిప్రథితౌజసామపి।

అగోచరం భక్తిపురఃసరం సదా

నమామి సంసారమహావిషౌషధమ్॥ ౧౯॥

పరానుభూతిం భవపాపనాశనీం

సదాశివస్యాప్యతిశోభనప్రదామ్।

ఉమాభిధాముత్తమచిత్తవృత్తిదాం

నమామి నానావిధలోకవైభవామ్॥ ౨౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే సర్వవేదార్థప్రశ్నో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

————ర్థేతి। పరవేదార్థవదపరవేదార్థస్యాపి వేదనే సూతముఖాదుక్తక్రమేణ పరవేదార్థం జ్ఞాత్వా కృతకృత్యానామపి మునీనాం పునరపరవేదార్థప్రశ్నే ప్రయోజనం

పరవిద్యానధికారిణాం కర్మయజ్ఞద్వారా తదధికారప్రాప్తిసిద్ధిర్యథా స్యాదేతి లోకానుగ్రహ ఏవ ప్రయోజనమిత్యాహ—సర్వలోకహిత ఇతి। నిగదవ్యాఖ్యాతోఽధ్యాయశేషః॥౨—౨౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే సర్వవేదార్థప్రశ్నో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

హితీయోఽధ్యాయః।

౨. పరాపరవేదార్థవిచారః।

శ్రీసూత ఉవాచ—

అథ వక్ష్యామి వేదార్థం శ్రుణుత శ్రద్ధయా ద్విజాః।
శ్రద్ధయా రహితం సర్వం ఫలాయ న కదాచన॥ ౧॥
పరాపరవిభాగేన వేదార్థో ద్వివిధః స్మృతః।
వేదార్థః పరమః సాక్షాత్పరాత్పరతరం పరమ్॥ ౨॥
అపరో ధర్మసంజ్ఞః స్యాత్తత్పరప్రాప్తిసాధనమ్।
అధర్మః పరిహారాయ వేదార్థత్వేన భక్తితః।
గీయతే మునిశార్దూలైః కదాచిన్న తు ముఖ్యతః॥ ౩॥
అధర్మపరిహారేణ ధర్మస్త్వవ్యాకులో భవేత్॥ ౪॥
అవ్యాకులేన ధర్మేణ శ్రద్ధయాఽనుష్ఠితేన తు।
వేదార్థః పరమః సాక్షాత్సిధ్యత్యేవ న సంశయః॥ ౫॥

——— మునిప్రశ్నానన్తర్యమథశబ్దార్థః॥౧॥ పరాపరవిభాగేనేతి। ఉపనిషదర్థః పరః। ఇతరస్త్వపరః। శ్రూయతే హి ముణ్డకోపనిషదది "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాపరా చ। తత్రాపరా, ఋగ్వేదో యజుర్వేదః సామ-వేదోఽథర్వవేదః శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛన్దో జ్యోతిషమితి। అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే "ఇత్యాది తదేవాఽఽహ—వేదార్థః పరమ ఇతి। పరాసకళాదతిశయేన యత్పరం నిష్కలం తదుక్తద్వితయమధ్యే పరమో వేదార్థ ఇత్యర్థః॥౨॥ అపరోఽపి ద్వివిధః। విహితో యజ్ఞాదిధర్మః। ప్రతిషిద్ధో హింసాదిరధర్మశ్చ। తత్రాఽఽద్యస్య ప్రయోజనమాహ—అపర ఇతి। తత్పరోతి। 'తమేతం వేదానువచనేన' ఇత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః। అననుష్ఠేయస్యాధర్మస్య కిముపదేశేన తత్రాఽహ—పరిహారాయేతి। ఉక్తం హి శాబరభాష్యే—"అధర్మోఽపి జిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ" ఇతి। న తు ముఖ్యత ఇతి। ముఖమివ ప్రథమః శ్రేయఃసాధనత్వేనానుష్ఠేయో ధర్మో ముఖ్యః। తత్పరిపన్థిత్వేన హానాయ జిజ్ఞాస్యః సన్నధర్మో జఘన్య ఇత్యర్థః॥౩॥ అధర్మపరిహారేణేతి–తద-

సోఽయం స్వపరయా శక్త్యా బద్ధవత్ప్రతిభాసతే।

ఏకైవ పరమా శక్తిర్మాయా దుర్ఘటకారిణీ॥ ౬॥

శివస్యానన్తరూపా సా విద్యయా తస్య నశ్యతి

యా వినశ్యతి సా మాయా చిన్మాత్రే పరికల్పితా॥ ౭॥

అధిష్ఠానావశేషో హి నాశః కల్పితవస్తునః।

భావస్యైవ హ్యభావత్వం నాశోఽభావస్య భావతః।

భావాభావస్వభావాభ్యామన్య ఏవ హి కల్పితః॥ ౮॥

————పరిహారే ధర్మస్య వ్యాకులతా కృష్ణం ప్రత్యర్జునేన ప్రపఞ్చితా గీతాసు—"అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యన్తి కులస్త్రియః" ఇత్యాది॥ ౪॥ ౫॥ పరమస్య వేదార్థస్య స్వప్రకాశస్య కథమసిద్ధిః యేన ధర్మానుష్ఠానేన తత్సిద్ధిరుక్తేత్యత ఆహ—సోఽయం స్వపరయేతి। నిత్యముక్తోఽపి హ్యాత్మా స్వాశ్రితయా మాయాశక్త్యా బద్ధ ఇవ భాసతే। బద్ధానాం సంసారిణామసంఖ్యత్వాద్బన్ధహేతుర్మాయాఽప్యసంఖ్యాతేతి మతం వారయతి—ఏకైవేతి।

ఏకయైవానన్తజీవనిర్భాసస్యేన్ద్రజాలవదుపపత్తౌ నానేకా సా కల్పనీయేతి॥౬॥ తస్యా మాయాత్వం జ్ఞానావినాశ్యత్వేన సమర్థయతే—శివ స్యేతి। యథా—ఆశ్రయాశ్రయిభావే విషయవిషయిభావే వా షష్ఠీ। శివాశ్రయా శివవిషయా చ మాయా జగదుపాదానమ్। ఆశ్రయత్వోపాధినా తస్య జీవత్వమ్। విషయత్వోపాధినా చ పరత్వమితి హి స్థితిః। నను సర్వజ్ఞే నిరవద్యే శివే నాజ్ఞానం సంభవతి న చాజ్ఞే జీవే మాయాధీనో జీవవిభాగో జీవాశ్రయా చ మాయేత్యన్యోన్యాశ్రయాదిప్రసఙ్గాదిత్యత ఆహ—చిన్మాత్రేతి। ఇహ భూతలే ఘట ఇతి హి నిర్ఘటస్య భూతలస్య ఘటసంబన్ధవ్యాపారాత్ప్రాత్మనైవ ఘటవతి తస్మింస్తత్సంబన్ధ ఆత్మాశ్రయాద్వితీయే ఘటవత్యన్యోన్యాశ్రయాత్తృతీయాదిస్వీకారే చక్రకాద్యాపతేత్ ఘటతదభావసాధారణభూతలమాత్రే ఘటస్య సంబన్ధః। ఏవం మాయాతదభావసాధారణే చిన్మాత్రే మాయాఽఽశ్రితేతి॥ ౭॥ నను విద్యయా మాయా నశ్యతి చేన్మాయయాఽవిద్వానివ తన్నాశేన ముక్తో విద్వానపి సద్వితీయః స్యాదిత్యత ఆహ—అధిష్ఠానేతి। మాయాయాః కల్పితత్వేన తన్నాశస్తదధిష్ఠానాన్న వ్యతిరిచ్యత ఇత్యర్థః। నను ప్రాగసతో ఘటస్య నాశో నామ జాతః సన్ఘట ఏవ। సతశ్చ ఘటస్య ప్రధ్వంసో నామ ప్రధ్వంసత్వేనాసన్ఘట ఏవ।

అధిష్ఠానస్య నాశో న సత్యత్వాదేవ సర్వదా।

సర్వాధిష్ఠానమీశానం పశ్యన్నేవ విముచ్యతే॥ ౯॥

ఈశానవిషయం జ్ఞానం బేదాన్తశ్రవణాదినా।

జాయతే పరహంసస్య యతేర్ముఖ్యాధికారిణః॥ ౧౦ ॥

నాఽఽశ్రమాన్తరనిష్ఠస్య క్రమాత్తస్యాపి జాయతే ॥ ౧౧॥

బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి వనస్థో నైష్ఠికోఽపి చ।

గృహస్థః పితృలోకం చ శివజ్ఞానం తు భిక్షుకః॥ ౧౨ ॥

————తత్రైవ హి లోకస్య తత్ప్రతీతివ్యవహారౌ దృశ్యేతే నాధిష్ఠానమాత్రే। తత్కథం నాశస్యాధిష్ఠానావశేషతేత్యత ఆహ—భావస్యైవేతి। సదసతోర్హి పరస్పరోపమర్దకత్వేన తన్నాశయోరన్యోన్యాసద్రూపతా। సదసద్విలక్షణత్వాత్తు మాయాయాస్తన్నాశస్య నాధిష్ఠానాదతిరేకః। న హి శుక్తిం సాక్షాత్కుర్వన్తస్తద్రూపాతిరేకేణ తత్ర కల్పితరజతస్య నాశం ప్రతియన్తి వ్యవహరన్తి వేత్యర్థః। కల్పితనాశమధిష్ఠానవ్యతిరేకేణ వ్యవహరన్తముపహసన్తి కవయః—'ఏతత్తస్య ముఖాత్కియత్కమలినీపత్రే కణం వారిణో యో ముక్తామణిరిత్యమంస్త స

జడః శృణ్వన్నముష్మాదపి। అఙ్గుల్యగ్రలఘుక్రియాప్రావిరలేత్యాదీయమానే శనైః కుత్రోడ్డీయ గతో మమేత్యనుదినం నిద్రాతి నాన్తఃశుచా' ఇతి। సంప్రదాయవిదోఽప్యాహుః 'ఆత్మైవాజ్ఞానహానిర్వా' ఇతి। తథా "నివృత్తిరాత్మా మోహస్య జ్ఞాతత్వేనోపలక్షితః' ఇతి ॥౮॥ కల్పితవస్తునో నాశశ్చేదధిష్ఠానావశేషః, అధిష్ఠానస్య నాశస్తర్హి కిమవశేషః। న హి తస్యాధిష్ఠానాన్తరమస్త్యనవస్థాపాతాదిత్యత ఆహ—అధిష్ఠానస్యేతి। ప్రాతీతికం హి సత్యత్వం శుక్తిరూప్యాదేః సత్యేవ ప్రమాతరి బాధ్యమానస్య। సతి ప్రమాతర్యబాధ్యమానస్య ఘటాదేస్తు వ్యావహారికం సత్యత్వమ్। ఇహాధిష్ఠానత్వేనాభిమతస్య బ్రహ్మణస్తు పారమార్థికం సత్యత్వమిత్యభిప్రేత్య సర్వదేత్యుక్తమ్। యత ఈశాన ఏవైకః స్వేతరసమస్తకల్పితవస్తుజాతాధిష్ఠానమ్ , అతస్తజ్జ్ఞానాత్తదజ్ఞానవిలాసకల్పితస్య నివృత్తిరితి। యదుక్తమ్ "విద్యయా తస్య నశ్యతి" ఇతి తత్ఫలతీత్యాహ—సర్వాధిష్ఠానమితి। ఉక్తస్య పరమపురుషార్థజ్ఞానస్య కరణమధికారిణం చాఽఽహ— ఈశానవిషయమితి ॥౯—౧౧॥ క్రమాదిత్యుక్తం క్రమమేవాఽఽహ - బ్రహ్మలోకమితి। క్రమాననుప్రవిష్టస్యాపి పితృలోకస్య

తత్రాపి ప్రథమో భిక్షుర్జ్ఞానేచ్ఛోదయబాధకాత్।

మహాపాపాదయత్నేన ముచ్యతే మునిపుఙ్గవాః॥ ౧౩॥

ద్వితీయః శాన్తిదాన్త్యాదిజ్ఞానాఢ్ఛేచ్ఛాంమవాప్నుయాత్।

తృతీయోఽఖిలవేదాన్తశ్రవణేచ్ఛామవాప్నుయాత్॥ ౧౪॥

చతుర్థో జ్ఞానమాప్నోతి వేదాన్తశ్రవణేన తు।

స ఏవ కర్మసంన్యాసీ పరహంససమాహ్వయః।

అన్యే కామ్యపరిత్యాగాద్భిక్షుకా ఇతి కీర్తితాః॥ ౧౫॥

పరోక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకమ్।

బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్స్నం దహతి వహ్నివత్॥ ౧౬॥

శాబ్దం బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానమపరోక్షం మహత్తరమ్।

సంసారకారణాజ్ఞానతమసశ్చణ్డభానువత్॥ ౧౭॥

అతో విజ్ఞానలాభాయ పరహంసో భవేద్ద్విజః ॥ ౧౮॥

కుటీచకాశ్చ హంసాశ్చ తథాఽన్యే చ బహూదకాః।

యే భవిష్యన్తి తే కుర్యుః ప్రాజాపత్యేష్టిసంజ్ఞితామ్॥ ౧౯॥

————వనస్థత్వానన్తరభావిగార్హస్థ్యఫలత్వాదత్రోపన్యాసః। శివజ్ఞానం తు భిక్షుక ఇతి సాక్షాత్పారంపర్యాభ్యామ్॥౧౨॥ చతుర్విధా హి భిక్షుకాః। కుటీచకబహూదకహంసపరమహంసాః। తత్రాఽఽద్యస్య పారంపర్యప్రకారమాహ—తత్రాపి ప్రథమో భిక్షురితి। జిజ్ఞాసాప్రతిబన్ధకపాపనివృత్తిః కుటీచకాశ్రమధర్మానుష్ఠానఫలమ్॥౧౩॥ బహూదకధర్మానుష్ఠానఫలస్య తు శమదమాదిలాభః ఫలమ్। హంసధర్మస్య తు వేదాన్తశుశ్రూషా॥౧౪॥ శ్రవణపురఃసరతత్త్వజ్ఞానావప్తిశ్చతుర్థాశ్రమఫలమిత్యర్థః॥౧౫॥ శ్రవణస్యాప్యధికారిభేదేన పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానలక్షణఫలవిభాగమాహ–పరోక్షం బ్రహ్మేతి॥౧౬॥౧౮॥ ప్రాజాపత్యేష్టీతి। కుటీచకాదిసంన్యాసత్రయారమ్భే ప్రాజాపత్యేష్టిః కార్యా। స్మర్యతే హి—"ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టిం సర్వవేదసదక్షిణామ్। ఆత్మన్యగ్నీన్సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్గృహాత్"॥ ఇతి। పరహంసస్త్వగ్నేర్యామ్। కేచిత్తు సోఽపి

ఆగ్నేయేష్టిం ద్విజాః కుర్యుః పరహంసాభిలాషిణః।

పశ్చాత్త్రైధాతవీం కుర్యుః సర్వే సంయతమానసాః॥ ౨౦ ॥

యేఽనాహితాగ్నయో విప్రాస్తేషాం నేష్టిర్విధీయతే।

స్వస్వమగ్నౌ తు హోమం తే కుర్యుః శ్రద్ధాపురఃసరమ్।

విరజాఖ్యైర్మహామన్త్రైరాజ్యేన చరుణాఽపి చ॥ ౨౧॥

హుతశేషం చరం సాజ్యం ప్రాశ్యాఽఽచమ్యైవ సర్పిషా।

పూర్ణాహుతిం పునః కుర్యుః ప్రణవేనాగ్నిజాయయా॥ ౨౨ ॥

సహాగ్నిం పునరాఘ్రాయ అయం తే యోనిర్ఋత్విజః।

ఇతి మన్త్రేణ కుర్యుస్తే ప్రైషోచ్చారణమాదరాత్॥ ౨౩ ॥

సంన్యాసాధ్వర్యుణా దత్తం దణ్డం కాషాయమేవ చ॥ ౨౪ ॥

పరిగృహ్య గురోః పాదం ప్రణమ్య శ్రద్ధయా సహ।

వేదాన్తశ్రవణం కుర్యుర్జ్ఞానార్థం భిక్షుకోత్తమాః॥ ౨౫ ॥

కామ్యకర్మఫలే దోషం విదిత్వా ప్రతిషిద్ధవత్।

కామ్యకర్మ త్యజంస్తుల్యో భిక్షుణా ఫలతో భవేత్ ॥ ౨౬ ॥

————ప్రాజాపత్యమేవేత్యాహుస్తన్నిరస్తం జాబాలోపనిషది—“తద్ధైకే ప్రాజాపత్యామేవేష్టిం కుర్వన్తి తదు తథా న కుర్యాదాగ్నేయీమేవ కుర్యాదగ్నిర్హి ప్రాణః ప్రాణమేవైతయా కరోతి” ఇతి। త్రైధాతవీమితి। చతుర్విధైరపి యథోక్తష్ట్యనన్తరం త్రైధాతవీయేష్టిః కార్యా। తత్స్వరూపముక్తం తైత్తిరియకే—“తస్మా ఏతం త్రిధాతుం నిర్వపేదిన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలం ఇన్ద్రాయాధిరాజాయేన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే” ఇతి। ఉక్తేష్ట్యనన్తరం త్రైధాతవీయా జాబాలేఽప్యుక్త త్రైధాతవీయామేవ కుర్యాదితి। కుర్యాదేవేత్యర్థః॥ ౧౯॥ ౨౦ ॥ అగ్నిజాయయా స్వాహాకారేణ॥౨౧—౨౫॥ కామ్యకర్మఫలే దోషమితి। ఫలభోగేన హి తజ్జాతీయే రాగస్తేన తాదృశస్య కర్మణః పునరారమ్భస్తతః ఫలం తతో రాగ ఇతి సంసారాదనిర్మోక్షలక్షణో దోషః। తత్త్యాగినస్తు నూతనఫలానుదయాత్పూర్వకృతస్య చ భోగేన క్షయాన్నిత్యనైమిత్తికకరణేన ప్రత్యవాయానుదయాత్తత ఏవ సత్త్వశుద్ధయా జిజ్ఞాసాశ్రవణమననాదిజ్ఞానసాధనసంపత్త్యా భిక్షుతుల్యత్రైషామిత్యర్థః॥౨౬॥

న సన్తి జప్యా మన్త్రాశ్చ పరహంసస్య సర్వదా।

త్రయీసారమిమం మన్త్రం జపేన్నిత్యం సమాహితః।

ప్రణవాదపరం జప్త్వా కదా ముక్తో భవిష్యతి॥ ౨౭॥

ఓఙ్కారః సర్వమన్త్రాణాముత్తమః పరికీర్తితః।

ఓఙ్కారేణ ప్లవేనైవ సంసారాబ్ధిం తరిష్యతి॥ ౨౮॥

ఉమార్ధవిగ్రహో దేవో రుద్రః సత్యాదిలక్షణః।

సంసారతారకస్యాస్య ప్రణవస్యార్థ ఉచ్యతే॥ ౨౯॥

విష్ణ్వాదయోఽపి దేవాశ్చ రుద్రస్యావయవేన తు।

కథంచిత్ప్రణవస్యార్థ భవిష్యన్తి న ముఖ్యతః॥ ౩౦॥

యతిభిర్జ్ఞానసిద్ధ్యర్థమవిముక్తం మహత్తరమ్।

స్థానం సంసేవనీయం స్యాచ్చిన్తనీయం తథైవ చ॥ ౩౧॥

అవిముక్తే మహాదేవః సాక్షాద్విశ్వేశ్వరః ప్రభుః।

ఉపాస్యమానః సుప్రీతో జ్ఞానం సాక్షాత్ప్రయచ్ఛతి ॥ ౩౨ ॥

అవిముక్తే మహాదేవమనుపాస్య విముక్తయే ।

నరః కించిద్విషం భుక్త్వా క్షున్నివృత్తిం కరిష్యతి ॥ ౩౩ ॥

————త్రయీసారమితి । “ప్రజాపతిర్లోకానభ్యతపత్" ఇత్యత్ర హి లోకత్రయసారా అగ్నివాయ్వాదిత్యాస్తత్సారా ఋగ్యజుఃసామవేదాస్తత్సారా భూర్భువః స్వరితి తిస్రో వ్యాహృతయస్తత్సారా అకారోకారమకారాస్తే మిలిత్వా ప్రణవ ఇత్యుక్తమ్ “అకార ఉకారో మకార ఇతి తానేకధా సమభరత్తదేతదోమితి" ఇతి ॥ ౨౭ ॥ ౨౮ ॥ ఉమార్ధేతి । ద్వివిధం హి శివస్య స్వరూపం నిష్కళం సకళం చ । తత్ర యన్నిష్కళం సత్యాదిలక్షణం స ప్రణవస్య ముఖ్యోఽర్థ ఇత్యర్థః ॥౨౯ ॥ కథంచిత్ప్రణవస్యేతి । విష్ణ్వాదిమూర్తయః సకళా అపి నిష్కలరూపానుగతత్వేనానుసంధీయమానాం నిష్కలపరస్య ప్రణవస్య లక్షణయా భవన్త్యర్థాః ॥౩౦—౩౩ ॥ అధిభూతే ప్రతిమాబ్రా-

తస్మాన్ముముక్షుభిర్భక్త్యా జ్ఞానార్థమవిముక్తకమ్ ।

అధిభూతే తథాఽధ్యాత్మే సేవనీయం తథైవ చ ॥ ౩౪ ॥

చిన్తనీయో మహాదేవస్తత్రోపాస్యో న సంశయః ।

గృహస్థైశ్చ వనస్థైశ్చ తథా వై బ్రహ్మచారిభిః ॥ ౩౫ ॥

శతరుద్రియసంజ్ఞస్తు మన్త్రో జప్యో మహత్తరః ।

రుద్రజాపీ విముచ్యేత మహాపాతకపఞ్జరాత్ ॥ ౩౬ ॥

సమ్యగ్జ్ఞానం చ లభతే తేన ముచ్యేత బన్ధనాత్ ।

అనేన సదృశం జప్యం నాస్తి సత్యం శ్రుతౌ స్మృతౌ ॥ ౩౭ ॥

ఏషా పఞ్చాక్షరీ విద్యా శతరుద్రియమధ్యగా ।

పఞ్చాక్షరే మహాదేవః సర్వదా సుప్రతిష్ఠితః ॥ ౩౮ ॥

మహాదేవస్య సాంనిధ్యాద్వ్యష్టిభూతాశ్చ దేవతాః ।

తత్ర ప్రతిష్ఠితా ఏవ వృక్షే శాఖా యథా స్థితాః ॥ ౩౯ ॥

వృక్షస్య మూలసేకేన శాఖాః పుష్యన్తి వై యథా॥ ౪౦॥

శివే రుద్రజపాత్ప్రీతే ప్రీతా ఏవాన్యదేవతాః।

అతో రుద్రజపాదేవ భుక్తిముక్తీ ప్రసిధ్యతః॥ ౪౧॥

మాయా మాహేశ్వరీ శక్తిః సత్త్వాదిగుణభేదతః।

జీవమాక్రమ్య సంసారే భ్రామయత్యనిశం ద్విజాః॥ ౪౨॥

————హ్మణాదీ। అధ్యాసే స్వస్వరూపే చ॥౩౪—౩౮॥ వ్యష్టిభూతా ఇతి। నిరస్తసమస్తోపాధికః పరమాత్మా సర్వసాధారణ్యాత్సమష్టిః। తస్యైవోపాధిపరికల్పితభాగా వ్యష్టయః। సమష్టివ్యష్టిరూపే నిదర్శనముక్తమ్। బృక్ష ఇతి॥౩౯॥ సమష్టిసేవయా వ్యష్టిఫలలాభే నిదర్శనమాహ—వృక్షస్య ములేతి॥ ౪౦॥ ౪౧॥ మాయా మాహేశ్వరీతి। యదత్ర వక్తవ్యం తత్రప్రథమఖణ్డే ద్వితీయాధ్యాయే “మన్మాయాశక్తిసంక్లప్తమ్” ఇత్యత్రోక్తమ్। సత్త్వాదిగుణభేదతో గుణవైచిత్ర్యేణ రజస్తమోమలినస-

సత్త్వాత్సుఖం చ జ్ఞానం చ వైరాగ్యం శౌక్ల్యమేవ చ॥౪౩॥

దుఃఖం ప్రవృత్తిః కామశ్చ లౌహిత్యం రజసో భవేత్।

మోహో భ్రాన్తిస్తథాఽఽలస్యం కార్ష్ణ్యం చ తమసో భవేత్॥౪౪॥

ఏవముత్తమరూపాశ్చ పదార్థాః సత్త్వసంభవాః।

తథా మధ్యమరూపాశ్చ పదార్థా రాజసాః స్మృతాః।

నిహీనాస్తామసా ఏవ పదార్థా సంగ్రహేణ తు॥ ౪౫॥

అతో మాయామయః సాక్షాత్సంసారః సర్వదేహినామ్।

స శివజ్ఞానమాత్రేణ సద్య ఏవ నివర్తతే॥ ౪౬॥

జ్ఞానయజ్ఞేన విప్రాణామాస్తికానామమానినామ్।

జాయతే పరమం జ్ఞానం నాన్యథా మునిపుఙ్గవాః॥ ౪౭॥

యజ్ఞశ్చ ద్వివిధః ప్రోక్తః స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః।

కర్మయజ్ఞః సమాఖ్యాతః స్థూలః సర్వార్థవిత్తమైః।

జ్ఞానయజ్ఞో భవేత్సూక్ష్మః సాక్షాత్సంసారబాధకః॥ ౪౮॥

కర్మయజ్ఞాభిధః స్థూలస్త్రిప్రకారో వ్యవస్థితః।

కాయికో వాచికశ్చైవ మానసశ్చేతి సువ్రతాః॥ ౪౯॥

నిత్యనైమిత్తికాద్యస్తు కాయికః పరికీర్తితః।

————త్త్వాప్రాధాన్యేనేత్యర్థః। ఆక్రమ్యేతి। మాయాక్రాన్తో హి జీవ ఇత్యుక్తమ్॥౪౨॥ సత్త్వాదిగుణత్రయం కార్యద్వారా వ్యవచ్ఛినత్తి—సత్త్వాత్సుఖం చేతి॥౪౩—౪౫॥అతో మాయామయ ఇతి। యతో మాయాగుణైః సత్త్వరజస్తమోభిరనుగతోఽత ఇత్యర్థః॥౪౬॥ జ్ఞానయజ్ఞేనేతి। జ్ఞానయజ్ఞేన పరం బ్రహ్మజ్ఞానం సాక్షాజ్జాయతే। అన్యథా తు శబ్దత ఏవ బుధ్యత ఇత్యర్థః॥౪౭॥ పరమవేదార్థప్రసఙ్గేన కథితస్య జ్ఞానయజ్ఞస్యోత్కర్షసూచనాయ యజ్ఞాన్తరాణి విభాగేనానుక్రామతి—యజ్ఞశ్చ ద్వివిధ ఇతి। స్థూలఫలత్వేన కర్మయజ్ఞస్య స్థౌల్యమ్। సూక్ష్మవిషయత్వేన జ్ఞానయజ్ఞస్య సౌక్ష్మ్యమ్॥

మన్త్రాణాం జపరూపస్తు వాచికో వేదవిత్తమాః॥ ౫౦॥

దేవతాధ్యానరూపస్త ుమానసః పరికీర్తితః।

కాయికాదధికః ప్రోక్తో వాచికో మతిమత్తమైః॥ ౫౧॥

మానసో వాచికాచ్ఛ్రేష్ఠో మానసో బహుధా స్మృతః।

ధ్యేయభేదేన సోఽప్యేవముత్తమాధమభేదతః॥ ౫౨॥

ద్వివిధస్తత్ర దేవస్య శివస్య ధ్యానముత్తమమ్।

విష్ణ్వాదీనాం తు దేవానాం ధ్యానం చాధమమిష్యతే॥ ౫౩॥

అతో మోక్షార్థిభిః ప్రాజ్ఞైః శివ ఏవ శివంకరః।

ధ్యేయః సర్వం పరిత్యజ్య శివాదన్యత్తు దైవతమ్॥ ౫౪॥

అస్మిన్నర్థే శ్రుతిః సాధ్వీ సమాప్తా వేదవిత్తమాః॥ ౫౫॥

అపక్వచిత్తైర్మోక్షార్థం దేవా విష్ణ్వాదయోఽపి చ।

ధ్యేయాః పక్వైః శివో ధ్యేయః సాక్షాత్సంసారమోచకః॥౫౬॥

రుద్రం విశ్వాధికం విష్ణుం బ్రహ్మాణం చాన్యమేవ వా।

సమం సంచిన్తయన్సాక్షాత్సంసారే పరివర్తతే॥ ౫౭॥

మహాపాపవతాం పుంసాం పూర్వేజన్మసు సువ్రతాః।

విష్ణుః సర్వాధికో భాతి న సాక్షాత్పరమేశ్వరః॥ ౫౮॥

విష్ణుః సర్వాధికో నాన్య ఇతి చిన్తయతాం నృణామ్॥

౪౮—౫౪॥ అస్మిన్నర్థే శ్రుతిరితి। సమాప్తౌ పర్యవసితా "యదా చర్మవదాకాశం వేష్టయిష్యన్తి మానవాః। తదా శివమవిజ్ఞాయ దుఃఖస్యాన్తో భవిష్యతి" ఇతి శ్రుతిః శివజ్ఞానమేవ వదన్తీ ధ్యానమన్తరేణ జ్ఞానాసంభవాత్, జ్ఞానస్య ధ్యానద్వారస్య ముక్తిసాధనత్వే పర్యవసితేత్యర్థః॥౫౫॥౫౬॥రుద్రమితి। "విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః" ఇతి శ్రుతిః। అనయా శ్రుత్యా రుద్రస్య సర్వేభ్యోఽప్యాధిక్యస్యోద్ఘోష్యమాణస్యాపి కైశ్చిదజ్ఞానే కారణమాహ— మహాపాపేతి। సర్వాధికో న

నాస్తి సంసారవిచ్ఛిత్తిః కల్పకోటిశతైరపి।

తేషాం నైవ చ మోక్షాశా కల్పకోటిశతైరపి॥ ౬౦॥

బ్రహ్మాదిదేవతానాం చ విశ్వాధిక్యం వదన్తి యే।

అధోముఖోర్ధ్వపాదాస్తే యాస్యన్తి నరకార్ణవమ్॥ ౬౧॥

విష్ణోర్వా బ్రహ్మణో వాఽపి తథైవాన్యస్య కస్యచిత్।

సామ్యం వదన్తి యే తేషాం న సంసారాద్విమోక్షణమ్॥ ౬౨॥

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రాదిదేవతాసు మునీశ్వరాః।

నిహీనాసు శివం పశ్యన్ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౬౩॥

శివరూద్రమహాదేవబ్రహ్మేశానాదినామతః।
విష్ణ్వాదిదేవతాః పశ్యన్క్రమాన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౬౪॥
శివం సర్వోత్తమం విప్రా హరివిష్ణ్వాదినామతః।
చిన్తయన్ఘోరసంసారే పతత్యేవ న సంశయః॥ ౬౫॥
యథాఽమాత్యాదిబుద్ధిస్తు రాజ్ఞి బాధాయ దేహినామ్।
తథా విష్ణ్వాదిబుద్ధిస్తు రితే బాధాయ దేహినామ్॥౬౬॥
అతః శివః సదా ధ్యేయః ప్రాధాన్యేన మనీషిభిః।
జ్ఞానయజ్ఞాత్పరో యజ్ఞో నాస్తి నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౬౭॥
జ్ఞానయజ్ఞైకనిష్ఠస్య న కించిదపి దుర్లభమ్।
మహాపాపవతాం నృణాం జ్ఞానయజ్ఞో న రోచతే॥ ౬౮॥
ప్రత్యుత జ్ఞానయజ్ఞస్తు ప్రద్వేష్యో భాసతే స్వతః।
విశుద్ధం జ్ఞానముత్పన్నం యస్య తస్య మహాత్మనః॥ ౬౯॥

భాతీత్యన్వయః॥ ౫౭--౬౨॥ ఉత్కృష్టేఽపకృష్టబుద్ధిరనర్థాయ। అపకృష్టే పునరుత్కర్షబుద్ధిః శ్రేయసే చ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాదిత్యతో విష్ణ్వాదిషు శివబుద్ధిర్యుక్తేత్యాహ—

శివరుద్రమహాదేవబ్రహ్మేశానాదినామసు।

రుద్రమూర్తిషు సర్వాసు శాన్తిదాన్త్యాదిసాధనే॥ ౭౦ ॥

తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రే రుద్రాక్షే తథా భస్మావగుణ్ఠనే।

శివస్య లిఙ్గపూజాయాం శివస్థానేషు సువ్రతాః॥ ౭౧ ॥

ప్రియబుద్ధిః ప్రజాయేత స్వభావాదేవ సర్వదా।

యస్య విజ్ఞానినస్తేషు ప్రద్వేషో వాఽపి జాయతే।

ఉపేక్షా వా న స జ్ఞానీ పశుర్విజ్ఞానవఞ్చకః॥ ౭౨॥

సర్వత్ర నాస్తి విద్వేషః సాధ్యసాధనపూర్వకే।

సాక్షాద్విజ్ఞానినో విప్రా ఉపేక్షాబుద్ధిరేవ హి॥ ౭౩॥

తథాఽప్యుక్తేషు సర్వేషు శైవేషు ద్విజపుఙ్గవాః।

ప్రియబుద్ధిః స్వతో భాతి బాధితాకారరూపతః॥ ౭౪ ॥

విష్ణుప్రజాపతీతి॥౬౩—౭౨॥లౌకికక్రియాకలాపవత్పూజాప్రపఞ్చేఽపి చిత్తైకాగ్ర్యవిరోధేన జ్ఞానప్రతిబన్ధక ఇతి తత్రప్రద్వేషిణః కథం విజ్ఞానవఞ్చకతేత్యత ఆహ—సర్వత్ర నాస్తీతి।లౌకికేఽపి హి క్రియాకలాపే, ఉపయోగమపశ్యతో జ్ఞానిన ఉపేక్షైవ న త్వభివయోగేనానుష్ఠానమిత్యేతావన్న తు ప్రద్వేషః। న హి శివః సర్వం జగదితి పశ్యన్క్వచిదపి కథం ప్రద్విష్యాత్। అతో ద్విషాణో విజ్ఞానవఞ్చక ఏవేత్యర్థః॥౭౩॥ తత్కిం శివపూజాస్తుత్యాదావపి విదుష ఉపేక్షైవ। నహ్యుపేక్షేత్యాహ—తథాఽపీతి। ఉక్తేషు భస్మావగుణ్ఠనరుద్రాక్షధారణశివపూజా-తన్మన్త్రజపాదిషు తత్ప్రసాదబలాదేవ లబ్ధవిజ్ఞానస్యాకృతఘ్నస్య తత్ర కథం ప్రియా బుద్ధిర్న జాయత ఇత్యర్థః। నహి శివాద్వైతవిజ్ఞానావిరోధః స్యాద్ద్వైతస్ఫురణాదితి చేత్తత్రాఽఽహ–బాధితాకారేతి। రజ్జురియం

నాయం సర్ప ఇతి రజ్జుతత్త్వం సాక్షాత్కుర్వన్తం సర్పభ్రమనివృత్తావపి సంస్కార- బలాద్దగ్ధపటన్యాయేన బాధితసర్పావభాసానువృత్తిర్యథా తత్త్వావబోధం న ప్రతిబధ్నాతి, ఏవం ప్రాక్తనసంస్కారబలాదనువర్తమానస్యాపి శివపూజాదేః శివసాక్షాత్కారం ప్రతి న ప్రతికూలతేత్యర్థః ॥౭౪॥ శివపూజాదౌ యస్య బాధితాకారానువృత్తిస్తస్య విద్యాం ప్రతి కేవలం న ప్రాతికూల్యం ప్రత్యుతాఽఽనుకూల్యమిత్యాహ—బాధితకారతో

బాధితాకారతో వాఽపి యస్య బుద్ధిః స్వతో న హి।

ఏష్వసౌ నైవ విజ్ఞానీ భ్రాన్త ఏవ న సంశయః॥ ౭౫ ॥

కర్మావలమ్బనేనైవ కేచిజ్జీవన్తి మానవాః।

జ్ఞానావలమ్బనేనైవ జీవన్త్యన్యే విమోహితాః॥ ౭౬ ॥

అనేకకోటిభిః కల్పైర్జ్ఞానయజ్ఞస్య వైభవమ్।

మయా మద్గురుణాఽన్యైర్వా న శక్యం పరిభాషితుమ్॥ ౭౭॥

తథాఽపి మునయః శ్రద్ధామాత్రామాసాద్య కేవలమ్।

ప్రశంసన్తి మహాభాగ్యాజ్జ్ఞానయజ్ఞస్య వైభవమ్॥ ౭౮ ॥

అశక్తా అపి విజ్ఞాతుం జ్ఞానయజ్ఞస్య వైభవమ్।

శ్రద్ధయా స్వాధికారేణ వదన్తి జ్ఞానవైభవమ్॥ ౭౯ ॥

పునః కణాదకపిలప్రభృతీనామపి స్వతః।

దోషో న విద్యతే జ్ఞానే విరోధేఽపి పరస్పరమ్॥ ౮౦ ॥

వాఽపీతి। ఏషు శివపూజాదిషు॥౭౫॥కేచిదితి। అవిదితజ్ఞానమార్గా జీవన్తి జన్మపరంపరాసు న తు కదాచిన్ముచ్యన్తే। శ్రూయతే హి—"అవిద్యాయాం బహుధా వర్తమానా వయం కృతార్థా ఇత్యభిమన్యన్తి బాలాః। యత్కర్మిణో న ప్రవేదయన్తి రాగాత్తేనాఽఽతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవన్తే" ఇతి। జ్ఞానావలమ్బనేనేతి జ్ఞానపరిపాకాత్ప్రాగపరిపక్వమపి జ్ఞానమేవ పర్యాప్తమితి మోహేన కర్మ త్యక్తవన్త ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—" తతో భూయ ఇవ తే తమో య ఉ విద్యాయాꣳ రతాః "

ఇతి। తేషాం హి కామ్యకర్మత్యాగాన్న స్వర్గాదిభోగః। నిత్యాద్యకరణని మిత్తప్రత్యవాయప్రతిబన్ధాద్విద్యాపరిపాకానుదయాద్భోగమోక్షమార్గద్వయభ్రష్టాస్తేభవంతీత్యర్థః। ౭౬—౭౯॥ అశక్తానపి శ్రద్ధయా స్వాధికారేణ జ్ఞానవైభవం వదతః పురుషానుదాహరతి—పునః కణాదేతి। వస్తుని వికల్పానుపపత్త్యా పరస్పరవిరోధినోరుభయోః ప్రామాణ్యాసంభవాదన్యథా ప్రమాఽవశ్యంభావిన్యపి తద్వాదినాం శ్రద్ధాపూర్వమభిధానాదేవ న దోష ఇత్యర్థః॥౮౦॥ తర్హి కిం తదపి తత్త్వదర్శనం నేత్యాహ—త్రైస్తైరితి।

త్రైస్తైర్నిరూపితం జ్ఞానం వస్తుతో నైవ దర్శనమ్।

ఉపచారేణ విజ్ఞానం శ్రద్ధాపూతతయా ద్విజాః॥ ౮౧ ॥

వ్యాసః సాక్షాచ్ఛివజ్ఞానీ శివస్యైవ ప్రసాదతః॥ ౮౨॥

తత్ప్రసాదాదహం సాక్షాచ్ఛివజ్ఞానీ న సంశయః।

మయా తత్సంగ్రహేణైవ ప్రోక్తం యుష్మాకమాదరాత్॥ ౮౩ ॥

మత్ప్రసాదేన విజ్ఞానయజ్ఞవైభవమాస్తికాః।

జ్ఞాతవన్తః కృతార్థాశ్చ యూయం సత్యమిదం వచః॥ ౮౪ ॥

ఇతః పూర్వం మయాఽన్యేషాం నాయమర్థోఽభిభాషితః।

వ్యాసో మమ గురుః పూర్వం రహస్యేవాఽభ్యభాషత॥ ౮౫ ॥

సారాత్సారతరః సాక్షాదయమర్థః ప్రభాషితః।

గోపనీయస్త్వయం నిత్యం భవద్భిః పరమాస్తికైః॥ ౮౬ ॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

పరాపరవేదార్థవిభాగో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥ ౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

3. కర్మయజ్ఞవైభవనిరూపణమ్।

సూత ఉవాచ—

విజ్ఞానమాత్రం తు భవతి న పునరపవర్గోపయోగి జ్ఞానమిత్యర్థః। మోక్షే ధీర్జ్ఞానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః" ఇత్యమరః॥౮౨॥ కస్తర్హి జ్ఞానవాన్కథం వా తదీయజ్ఞానస్య కణాదాదివన్న విజ్ఞానమాత్రతా తత్రాఽఽహ–వ్యాస ఇతి॥౮౨—౮౫॥ అతత్త్వభూతః శ్రద్ధామాత్రేణోక్తోఽపే న సారః। అయం తు తత్త్వభూతోఽపి సార ఇత్యర్థః॥౮౬॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే పరాపరవేదార్థవిభాగోనామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥ ౨ ॥

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి కర్మయజ్ఞస్య వైభవమ్।

కర్మయజ్ఞస్త్రిధా ప్రోక్తో మునిభిః సూక్ష్మదర్శిభిః॥ ౧ ॥

ఏకః కామ్యోఽపరో నిత్యస్తథా నైమిత్తికోఽపరః।

ప్రాధాన్యేన ఫలం శుద్ధిరార్థికీ కామ్యకర్మణః॥ ౨ ॥

ప్రాధాన్యేనాత్మనః శుద్ధిర్నిత్యస్య ఫలమార్థికమ్।

కేవలం ప్రత్యవాయస్య నివృత్తిరితరస్య తు॥ 3॥

కామ్యరూపేషు యజ్ఞేషు యతన్తే శ్రద్ధయా సహ।

మన్దభాగ్యా నరా విప్రా నిత్యనైమిత్తికాత్మకే।

మహాభాగ్యాః ప్రవర్తన్తే తేషాం ముక్తిరయత్నతః॥ ౪ ॥

విధ్యుక్తమితి బుద్ధ్యా యే వర్తన్తే శ్రద్ధయా సహ।

ఏషు యజ్ఞేషు సర్వేషు తేషాం మన్దఫలం భవేత్॥ ౫ ॥

శివారాధనబుద్ధ్యా యా యే యజన్తే శ్రద్ధయా సహ।

ఏషు యజ్ఞేషు తే శీఘ్రం విముక్తిఫలమాప్నుయుః॥ ౬ ॥

ఉద్దేశానన్తరం తత్క్రమేణ యతః కర్మయజ్ఞో జిజ్ఞాసితః, అతస్తద్వైభవం వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥ ౧ ॥ కామ్యకర్మనిమిత్తఫలప్రాప్తిః ప్రధానమ్। అర్థాచ్చిత్తశుద్ధిరపి భవతి। యదాహుః—"విద్యాహాదిదేహేషు న హ్యైన్ద్రం భుజ్యతే పదమ్" ఇతి। నిత్యస్య తు సత్త్వశుద్ధిరేవ ప్రాధాన్యేన ఫలమ్। నైమిత్తికస్య ప్రాయశ్చిత్తాదేరుపాత్తదురితక్షయః ఫలమిత్యర్థః॥ ౨॥3॥ పరంపరయాఽప్యపవర్గోనుపయోగిషు ప్రత్యుత తత్ప్రతిబన్ధకేషు కామ్యయజ్ఞేషు యే ప్రవృత్తాస్తే మన్దభాగ్యా ఇత్యాహ—కామ్యరూపేష్వితి యే తు నిత్యనైమిత్తికేషు పరంపరయాఽపవర్గేయోగిత్వమభిసంధాయ ప్రవర్తన్తే తే క్రమేణ ముచ్యన్త ఇత్యాహ—నియనేమిత్తిక ఇతి ॥ ౪ ॥ యే తు తేష్వేవాభిసంధిమాత్రరహితా విధ్యుక్తమిలయేవ ప్రవతన్తే తే మన్దఫఢభాగిన ఇత్యాహ—విధ్యుక్తమితి॥ ౫ ॥ యే తు తాన్యేవేశ్వరారాధనబుద్ధ్యా కుర్వన్తి తేఽత్యన్తనిష్కామతయా బుద్ధిశుద్ధ్యతిశయవన్తస్త్వరయా ముచ్యన్త ఇత్యాహ—శివారాధనేతి॥ ౬ ॥

అకర్తాఽహమభోక్తాఽహమసఙ్గోఽహమహం శివః।

ఇతి విజ్ఞాయ మానేన స్వాత్మానం తర్కతోఽపి చ॥ ౭॥

కర్మయజ్ఞేషు యే నిత్యం యతన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః।

తే మహాదేవవిజ్ఞానమపరోక్షమవాప్నుయుః॥ ౮ ॥

యజ్ఞరూపం మహావిష్ణుం యజ్ఞే పశ్యన్తి యే ద్విజాః।

తే తు విజ్ఞానమాసాద్య కైవల్యం జ్ఞానమాప్నుయుః॥ ౯ ॥

ప్రాధాన్యేన మహాదేవో యజ్ఞైరిజ్యో న చాపరః।

ఇతి జ్ఞాత్వా యజన్తే యే తేఽపి విజ్ఞానమాప్నుయుః ॥ ౧౦॥

విష్ణుం బ్రహ్మాణమిన్ద్రం వా దేవతాన్తరమేవ వా॥ ౧౧ ॥

ప్రధానబుద్ధ్యా యే యజ్ఞైర్యజన్తే మోహతోఽపి వా।

తే యాన్తి నరకం ఘోరం యావదాభూతసంప్లవమ్॥ ౧౨ ॥

నామతశ్చార్థతో యస్తు మహాదేవో మహేశ్వరః।

స ఏవ సామ్బః సర్వజ్ఞ ఇజ్యః సర్వైర్మహామఖైః॥ ౧౩ ॥

యాని లోకేఽనిషిద్ధాని కర్మాణ్యవిహితాని చ।

తాని శంభోర్మహాపూజేత్యేతజ్జ్ఞానం మహామఖః ॥ ౧౪ ॥

అకర్త్రాదిరూపమౌపనిషదమాత్మతత్త్వం మానేన తదనుగ్రాహకతర్కేణ చ విజ్ఞాయ కర్మయజ్ఞం కుర్వతః శివసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ—అకర్తృఽహమితి॥ ౭ ॥ ౮ ॥అథవా యజ్ఞాత్మకో విష్ణురిత్యభిసన్ధానే విజ్ఞానం భవతి॥ ౯ ॥ప్రాధాన్యేన శివ ఏవ యష్టవ్యస్తదఙ్గత్వేన బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయః॥ ౧౦ ॥ శివాదన్యస్య త్ ప్రాధాన్యేన యష్టవ్యత్వాభిసంధానే నరక ఏవేత్యాహ— విష్ణుమిత్యాది ॥ ౧౧ ॥ మోహతోఽపి వేతి। మోహతః ప్రమాదాదినా ప్రమాదాత్తుచ్ఛం కృత్వా ఝటితి తత్త్యాగే న దోష ఇత్యర్థః॥ ౧౨ ॥ ఇత్థంభావే కారణమాహ—నామత ఇతి॥ ౧౩ ॥యాని లోకేఽనిషిద్ధానీతి। అనిషిద్ధాన్యావిహితాని చ నిమేషకణ్డూయనాదీన్యపి శివారాధనబుద్ధ్యా కృతాని ఫలన్తీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ కించ నిషిద్ధన్యప్యేవమాహ-యాని కర్మాణీతి॥

యాని కర్మాణి సర్వాణి నిషిద్ధాని శ్రుతౌ స్మృతౌ।

తాని చాఽఽరాధనం శంభోరితి జ్ఞానం మహామఖః॥ ౧౫ ॥

ఈశ్వరార్థధియా పాపాన్యపి కర్మాణి సువ్రతాః।

భవన్తి పూతాన్యత్యన్తం సత్యమేవ న సంశయః॥ ౧౬ ॥

ఆర్ద్రకాష్ఠం మహానగ్నిః శుష్కం కృత్వా దహేద్యథా।

తథేశ్వరధియా పాపం శుద్ధవిజ్ఞానదం భవేత్॥ ౧౭ ॥

విధ్యుక్తకర్మనిష్ఠానామిష్టస్య కరణం తు యత్।

సోఽపి సాక్షాన్మహాయజ్ఞః సమ్యగ్జ్ఞానస్య కారణమ్॥ ౧౮॥

విధ్యుక్తకర్మనిష్ఠానామనిష్టకరణం తు యత్।

తన్మహాపాతకం ప్రోక్తం సంసారస్య ప్రవర్తకమ్ ॥ ౧౯ ॥

దురాచారిషు సర్వేషు వినా దోషస్య దర్శనమ్ ।

ఉపేక్షాబుద్ధిరుత్పన్నా సా తస్యాయం మహామఖః ॥ ౨౦ ॥

బుద్ధార్హతాదిమార్గస్థే దేవతాప్రతిమాసు చ ।

దేవతాబుద్ధిమాత్రం యతోఽపి యజ్ఞః ప్రకీర్తితః ॥ ౨౧ ॥

వైదికం తాన్త్రికం హిత్వా మార్గం స్వప్రజ్ఞయా ద్విజాః ।

---

౧౫ ॥ తత్ర కారణమాహ—ఈశ్వరార్థేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రోదాహరణమాహ—ఆర్ద్రకాష్ఠమితి ॥ ౧౭ ॥ యత్పునర్వైధం కర్మ తత్ర కిము వక్తవ్యమిత్యాహ—విధ్యుక్తేతి ॥ ౧౮ ॥ విధ్యుక్తకర్మనిష్ఠానాం యదనిష్టం తత్కరణకర్తౄణాం సంసారాపాదనమిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ దురాచారిష్వపి దోషదర్శనమకృత్వోపేక్షైవ కార్యా ।ఉక్తం హి పతఞ్జలినా "'మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవిషయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదనమ్" ఇతి । తదాహ—దురాచారిష్వితి । యస్య యాదృశ్యుపేక్షాబుద్ధిః సా తస్య మహామఖ ఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ బుద్ధార్హతాదిమార్గస్థే పురుషే తదీయదేవతాప్రతిమాస్వప్యాదరమకృత్వా దేవతాబుద్ధిమాత్రం సమబుద్ధిత్వాదవిరుద్ధం "శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాః సమదర్శినః ఇతి న్యాయేనేత్యాహ—బుద్ధేతి ॥ ౨౧ ॥ వేదేష్వాగమేషు వాఽనుక్తమ–

యత్ర యో దేవతాబుద్ధిం కరోతి శ్రద్ధయా సహ ॥ ౨౨ ॥

సోఽపి యజ్ఞ ఇతి ప్రోక్తో మయా వేదార్థవిత్తమాః ।

శ్రద్ధయా సహితం సర్వం శ్రేయసే భూయసే భవేత్ ॥ ౨౩ ॥

స్వబుద్ధ్యా వేదశాస్త్రోక్తే తన్త్రోక్తేఽపి ద్విజోత్తమాః ।

ఆస్తిక్యం దేవతాబుద్ధిరపి లాభాయ దేహినామ్॥ ౨౪ ॥

ఫలేషు తారతమ్యం తు విద్యతే సూక్ష్మదర్శనే॥ ౨౫॥

కాయికః కర్మయజ్ఞస్తు కథితః సంగ్రహేణ తు।

భవన్తోఽపి మహాయజ్ఞం కాయికం కురుత ద్విజాః॥ ౨౬ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

కర్మయజ్ఞవైభవనిరూపణం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥ 3 ॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

౪. వాచికయజ్ఞనిరూపణమ్।

శ్రీసూత ఉవాచ—

అథాహం వాచికం యజ్ఞం వక్ష్యామి శ్రద్ధయా సహ।

పరాత్పరతరాత్తస్మాచ్చిచ్చైతన్యలక్షణాత్॥ ౧ ॥

పి యత్కించిదారాధనం యజ్ఞః కిముత తన్త్రోక్తమిత్యాహ—వైదికం తాన్త్రికమితి ॥ ౨౨ ॥ ౨౩ ॥ స్వబుద్ధ్యధీనే ప్రతిమాదౌ శాస్త్రోక్తే చ శ్రద్ధయా విహితే శ్రేయసే భవతి ॥ ౨౪ ॥ తావన్మాత్రమపి పర్యాప్తం చేత్కిమితి ప్రాగుక్తనియమవిశేషాదేరిత్యత ఆహ—ఫలేష్వితి ॥ ౨౫ ॥ ౨౬ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

కర్మయజ్ఞవైభవనిరూపణం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥ ౩ ॥

ఉద్దేశక్రమానుసారేణ కాయికయజ్ఞానన్తరం వాచికయజ్ఞం వక్తుం ప్రతిజానీతే-

స్వశక్తిసహితాదేవ ద్వి జా జ్యోతిర్మయః పరః ।

శబ్దః సూక్ష్మః స్వభావేన ప్రాదురాసీదఖణ్డితః ॥

అథాహమితి । తత్ర ప్రథమతో వాగుత్పత్తిమాహ—పరాత్పరేతి యదస్మిన్నధ్యాయే వక్తవ్యం తత్సర్వం ప్రథమస్య శివమహాత్మ్యఖణ్డస్య పఞ్చమే శక్తిపూజాధ్యాయే “మాతృకా చ త్రిధా ప్రోక్తా" ఇత్యస్య శ్లోకస్య వ్యాఖ్యానే ప్రపఞ్చితం । తదవేహ తత్ర తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే । అధికశ్చాంశో వివరిష్యతే । విమర్శరూపతమోవిషయభావనిరన్తరశ్చిదంశః పరో బిన్దుః స ఏవేశ్వరః । తస్మాత్పరతరో మాయాతీతో నిష్కళస్తస్మాన్నిష్కళాత్పరతరాద్యథోదీరితరూపః స్వమాయాశక్తివిశిష్టచైతన్యజ్యోతిరూపో బిన్దుపదాభి ధేయః పర ఈశ్వరో జాత ఇత్యర్థః । తదుక్తమాగమే—"అథోత్పత్తిం ప్రవక్ష్యామి జాతాయాం సర్వసంహృతౌ । ఏక ఏవ శివస్త్వాస్తే పరమానన్దలక్షణః ॥ జగదుత్పత్తిహేత్వర్థం నిష్కలాత్పరమాచ్ఛివాత్ । సముద్భూతః పరస్తస్మాత్" ఇతి । తస్మాత్పరబిన్దుశబ్దాభిధేయాదచిదంశో బీజం చేదచిన్మిశ్రాంశో నాదశ్చిదంశోఽపరో బిన్దురితి త్రిధా విభాగసమయే సూక్ష్మః శబ్దో జాత ఇత్యహ—శబ్దః సూక్ష్మ ఇతి । అఖణ్డిత ఇతి । మూలకారణస్థ విభజ్యమానస్య బిన్దోః సర్వగతత్వాత్తదాత్మకతయా

సర్వత్రానుస్యూత ఇత్యర్థః। తథా సర్వగతస్యాపి వైఖరీరూపశబ్దవాక్యే శ్రోత్రాగ్రాహ్యత్వమేవ సూక్ష్మత్వమ। ఇన్ద్రియాగోచరత్వే కథం తదవభాస ఇత్యత ఆహ—స్వభావేన ప్రాదురాసీదీతి। స్వప్రకాశబిన్దుకార్యతయా తదాత్మకత్వేన స్వయమపి స్వప్రకాశత్వస్వభావేన ప్రాదుర్భావః। ఏష ఏవ శబ్దః స్వప్రకాశత్వాత్సర్వగతత్వాజ్జగత్కారణతాదాత్మ్యాచ్చ శబ్దబ్రహ్మేత్యుచ్యతే ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ తస్యైవ శబ్దబ్రహ్మణః పరావాగ్రూపలక్షణదశావిశేషమాహ—స శబ్ద ఇతి। తస్య సర్వగతస్యాపి ప్రాణినామర్థవివక్షాహేతుకప్రయత్నజనితపవనసంబన్ధనిబన్ధనా మూలాధారలక్షణప్రదేశవిశేషే యాఽభివ్యక్తిః సా పిణ్డీభావస్తయైవాభివ్యక్తస్వప్రకాశస్థాపి తస్య యో వైశద్యాతిశయోఽస్వప్రకాశరూపతాసామ్యాజ్జడప్రకాశేన ప్రసిద్ధేన తప్తజామ్బూనదరూపేణోపమీయతే తప్తేతి। తత్ర పిణ్డీభావదశోపహితో మూలాధారస్థస్వప్రకాశో నిస్పన్దః శబ్దః పరా వాగిత్యుచ్యతే స ఏవ మూలాధారాదానాభి విమర్శరూపేణ మనసాఽభివ్యక్తో వైశద్యాతిశయదశాపన్నసామాన్యస్పన్దనరూపః పశ్యన్తీ వాగిత్యుచ్యతే। ఏతే పరాపశ్యన్త్యౌ స్వప్రకాశత్వమనోవిషయత్వాభ్యాం నిస్పన్దత్వసామాన్యస్పన్దత్వాభ్యాం వా పృథ–

స శబ్దః పునరాధారే ప్రాణినామస్తికోత్తమాః।

పిణ్డీభూతతయాఽఽభాతి తప్తజామ్బూనదప్రభః॥ 3 ॥

స పునర్బ్రహ్మనాడ్యా తు ప్రవిశ్య హృదయామ్బుజమ్।

విభక్తః సూక్ష్మరూపేణ భాతి వహ్నిప్రభః స్వతః॥ ౪ ॥

క్త్వేన క్వచిన్నిర్దిశ్యేతే। ఇహ తు విశేషస్పన్దవిరహసామ్యేనైకీకృత్య పిణ్డీభావజామ్బూనదప్రభాభవాభ్యాం విశిష్టైకస్వరూపతయా నిర్దిశ్యేతే ఇతి మన్తవ్యమ్। అననైవాభిప్రాయేణ “మాతృకా చ త్రిధా స్థూలేత్యత్ర పరాపశ్యన్త్యౌ సూక్ష్మతరరూపత్వేనైకీకృత్య త్రైవిధ్యం వర్ణితమితి॥ 3 ॥ తస్యైవేదానీం నాభేర్హృదయం

ప్రాప్తస్య నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా విషయాకృతస్య విశేషస్పన్దరూపస్య మధ్యమావాగ్రూపతామాహ—స పునర్బ్రహ్మేతి। బ్రహ్మనాడ్యా సుషుమ్నయా విభక్త ఇతి తత్తదర్థవిశేషవిషయశబ్దరూపవిశేషోఖిన్యా బుద్ధ్యా నిశ్చిత్య వికల్పితే విశేషస్పన్దరూప ఇత్యర్థః। అనేన మధ్యమాయాః పరాపశ్యన్తీభ్యాం విశేషో వర్ణితః। వైఖరీతో విశేషమాహ— సూక్ష్మరూపేణేతి। పరశ్రోత్రగ్రహణాయోగ్యత్వం సూక్ష్మత్వమ్। స్వత ఇతి స్వగోచరయా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యేత్యర్థః। ఆత్మీయవాచకాత్స్వశబ్దాట్టబన్తాత్తృతీయార్థే సార్వవిభక్తికస్తతిః। “తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః” ఇతి పుంవద్భావః। వహ్నిప్రభ ఇతి పశ్యన్తీవాగ్రూపాదపి వైశద్యాతిశయో మధ్యమాయా వాచ ఉచ్యతే। వహ్నిప్రభా హి బాహ్యతమోపహరణసమర్థా। తదసమర్థం జామ్బూనదప్రభత్వమితి విశేషః॥ ౪ ॥ వైఖరీం వక్తుమారభతే—బ్రహ్మరన్ధ్రమితి। ప్రవిశ్యేత్యనుషఙ్గః। పునరితి తుశబ్దార్థే। మధ్యమాత్స్థానాద్భృభదయాద్వైఖరీస్థానస్య బ్రహ్మరన్ధ్రస్య భేదమాహ—శివస్యేతి। శివస్య సాక్షాత్స్థానమాపరోక్ష్యస్థానమ్। శివో హి పరమానన్దరూపో జగదుపాదానతయా సర్వగతోఽపి బ్రహ్మరన్ధ్ర ఉపాస్యమానోఽచిరాదపరోక్షో భవతి। హృదయభ్రూమధ్యాదిషూపాసనాస్థానాన్తరేషు సంభవత్స్వపి బ్రహ్మరన్ధ్రేఽచిరాదానన్దాభివ్యక్త్యతిశయాదుత్తమమిత్యుక్తమ్। తథాత్వే చామ్యాసవతామనుమవః శ్రుతిస్మృతీ చ ప్రమాణమ్। శ్రూయతేహి—"సైషా విదృతిర్నామ ద్వాస్తదేతన్నానన్దనమ్” ఇతి | స్మర్యతే—“మూర్ధ్న్యాధాయాఽఽత్మనః ప్రాణమాస్థితో యోగధారణామ్। ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్॥ యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః” ఇతి॥

బ్రహ్మరన్ధ్రం పునః సాక్షాచ్ఛివస్య స్థానముత్తమమ్।

పిణ్డీభూతతయా ప్రాప్య ప్రకాశానన్దలక్షణే॥ ౫ ॥

తత్ర సంనిహితే శంభౌ విశ్రాన్తిం లభతే స్వతః।

ఆధారే పరశక్తేస్తు స్థానే శబ్దః ప్రకాశితః॥ ౬ ॥

పరమేకాక్షరం సాక్షాద్భవత్యత్యన్తశోభనమ్।

ఆజ్ఞాసంజ్ఞాన్మహాస్థానాదూర్ధ్వం యత్స్థానముత్తమమ్॥ ౭॥

౫–౭॥ ప్రవిష్టస్య కృత్యమాహ—తత్రస్థ ఇతి। ద్వివిధం హ్యక్షరాణాం స్వరూపం స్థలం సూక్ష్మం చ। తత్ర స్థులం పరశ్రోత్రగ్రహణయోగ్యం వైఖరీరూపతామాపన్నమకారదిక్షకారాన్తవర్ణతత్సమభివ్యాహారపద-వాక్యమన్త్రాద్యాత్మకమనేకమ్। సూక్ష్మం తు మధ్యమారూపపరిత్యాగేన వైస్వరీరూపప్రాప్త్యాభిముఖ్య-లక్షణమేకం నాదాత్మకం ప్రణవరూపమ్। ప్రణవో హి కణ్ఠోష్ఠాద్యభివ్యఙ్గయో బాహ్యః స్థూలో నాదాత్మకశ్చ। సకలశబ్దోపాదానభూతో మూర్ధన్యభివ్యజ్యమాన ఆన్తరః సూక్ష్మమక్షరమ్। తస్య చాక్షరరూపప్రాప్త్యాభిముఖ్యస్య నాదాత్మకతా శబ్ద ఇత్యనేనోక్తా। ఉక్తం హి సామ్బేన—“ఓమిత్యన్తర్నదాతి నియతం యః ప్రతిప్రాణశబ్దో వాణీ యస్మాత్ప్రభవతి పరా శబ్దతన్మాత్రగర్భా” ఇతి। తస్య మూర్ధని ప్రాణేనాభివ్యజ్యమానస్య సకలవర్ణోపాదానత్వం శబరస్వామిభిరుక్తమ్। “నాభేరుత్థితః ప్రాణ ఉరసి విస్తీర్ణః కణ్ఠే పరివృతో మూర్ధానమాహత్య పరావృత్తో వివిధాఞ్శబ్దాన్ వ్యనక్తి” ఇతి। అత్ర చ ప్రాణస్య నాదాభివ్యఞ్జకత్వమ్। తదభివ్యక్తస్య తు నాదస్యైవ పరాపశ్యన్తీమధ్యమారూపస్య వర్ణోపాదానతా। అత ఏవ ప్రాణః శబ్దాన్ వ్యనక్తీత్యుక్తం పునః ప్రస్థితః ఇతి। ఉక్తో నాదః ప్రసూత ఇత్యుక్త సామ్బేనైవ—“యా సా మిత్రావరుణసదనాదుచ్చరన్తీ త్రిషష్టిం వర్ణానన్తః ప్రకటకరణైః ప్రాణసఙ్గాత్ప్రసూతే॥ తాం పశ్యన్తీం ప్రథమముదితాం మధ్యమాం బుద్ధిసంస్థాం వాచం వక్త్రే కరణవిశదాం వైఖరీం చ ప్రపద్యే” ఇతి॥ పశ్యన్తీమధ్యమయోర్వైఖరీకారణే నాదాత్మకే ప్రణవేఽనుగతిమాహ—తృతీయ ఇతి। పశ్యన్తీమధ్యమస్థాననాభిహృదయా పేక్షయోక్తాక్షరస్థానస్య బ్రహ్మరన్ధ్రస్య తృతీయత్వమ్। భ్రూమధ్యాద్యపేక్షయా వర్ణితాదుత్కర్షాత్పరమా-ధారత్వమ్। వైఖరీకారణభావస్య తత్ర పరిపూర్ణత్వాత్పూరకత్వమ్। సకలపుణ్యఫలపరమానన్దా-భివ్యక్తిస్థానత్వేన చ పుణ్యభాజనత్వమ్। అక్షరద్వయస్య తత్రైకాకా–

తత్రస్థోఽయం ద్విజాః శబ్దః సూక్ష్మైకాక్షరతామియాత్।

తృతీయే పరమాధారే పూరకే పుణ్యభాజనే।

ఏకాకారత్వమాప్నోతి స్వభావేనాక్షరద్వయమ్॥ ౮ ॥

అయమాద్యః పరో మన్త్రః సుప్రసిద్ధః స్వభావతః॥

మననత్రాణరూపత్వాన్మన్త్ర ఇత్యభిశబ్దితః॥ ౯ ॥

రతా నామ పశ్యన్తీమధ్యమయోరనుగతిరేవ స్వభావేన తదాత్మకతయా। అథవా నాదాత్మకస్య ప్రణవస్య ప్రభావోఽయముపవర్ణ్యతే। ఇత్థం నామాయం ప్రణవో మహాప్రభావః। యదిహైవోత్తరత్ర వర్ణయిష్యమాణమహిమ్నోఽజపామన్త్రస్యావయవభూతం హమితి స ఇతి చాక్షరద్వయమత్రైకాకారతామాపన్నమ్। తత్ర హేతుః స్వభావేతి। స్వస్మాదుక్తాక్షరద్వయా। త్మభావేనోత్పాద్యేత్యర్థః తథా హి—లీలయా పరిగృహీతార్ధనారీశ్వరావతారస్య పరశివస్య పుంభాగోఽహమిత్యుచ్యతే। ప్రకృతిభాగః స ఇతి। సా చ ప్రకృతిః పుంసా తాదాత్మ్యమాత్మనో యదాఽనుసంధత్తే తదాఽజపాతః సోఽహమితి పరమాత్మమన్త్రో జాతఃతత్ర చ సకారహకారయోర్లోపే సంధౌ చ కృతే ప్రణవో జాత ఇతి వర్ణితం ప్రపఞ్చసారే–'హకారశ్చ పుమాన్ప్రోక్తః స ఇతి ప్రకృతిర్మతా। అజపేయం మతా శక్తిస్తథాః దక్షిణవామతః। బిన్దుర్దక్షిణభాగస్థో వామభాగో విసర్గకః। తేన దక్షిణవామాఖ్యౌ భాగౌ స్త్రీపుంససఞ్జితౌ॥ బిన్దుః పురుష ఇత్యుక్తో విసర్గః ప్రకృతిర్మతా। పుంప్రకృత్యాత్మకో హంసస్తదాత్మకమిదం జగత్॥ పుంరూపం సా విదిత్వా స్వం సోఽహంభాగముపాగతా। స ఏష పరమాత్మాఖ్యో మనురస్య మహామనోః। సకారం చ హకారం చ లోపయిత్వా ప్రయోజయేత్। సంధి చ పూర్వరూపాఖ్యం తతోఽసౌ ప్రణవోభవేత' ॥ఇతి॥౮॥ఇత ఉత్పత్త్యా మాతృకాయాస్తదుత్పత్త్యా చాన్యేషాం మన్త్రాణాం తదనుసంధానార్థమస్య తావదాద్యమన్త్రతామాహ—అయమాద్య ఇతి। సర్వకారణత్వాత్పరః। తాల్వాదివ్యఞ్జకస్థానానపేక్షత్వాత్స్వభావతః సుప్రసిద్ధః। అత్ర మన్త్రపదం వ్యుత్పాదయాతి—మననేతి। తత్త్వస్య ప్రబోధనేనైవ సంసారభయాత్పరిత్రాణే చ శూరత్వాన్ముఖ్యత్వాత్। ఉక్తం హి—"మననాత్తత్త్వపదస్య త్రాయతే మహతో భయాత్" ఇతి మన్త్రత్వముచ్యత ఇతి॥ ౯॥ యదర్థమస్య మన్త్రత్వముక్తమిదానీం తతో మాతృకాయా

ఉత్పత్తిమాహ—మాతృకేతి। మాతకాతో హి సర్వే మన్త్రా ఉద్ధియన్త ఇతి సా మన్త్రమాతా। సా కథమస్మాదుత్పద్యేత యద్యేష మహామన్త్రో న స్యా–

మాతృకా పరమా దేవీ మన్త్రమాతా మహేశ్వరీ।

అస్మాదాద్యాన్మహామన్త్రాదావిర్భూతా స్వభావతః॥ ౧౦ ॥

అధోముఖీ భవేదేకా చేకా దయధ్వేముఖీ భవేత్।

తస్మాచ్ఛ్రీమాతృకా శుద్ధా చాఽఽద్యమన్త్రాత్మికీ భవేత।౧౧॥

ఆద్యోఽయం పరమో మన్త్రః సుప్రసిద్ధోఽపి సువ్రతాః।

గురూపదేశతో జ్ఞేయో నాన్యథా శాస్త్రకోటిభిః ॥ ౧౨ ॥

దిత్యర్థః॥౧౦॥ ననూదాహృతశబరస్వామిగ్రన్థే ప్రాణాభివ్యక్తస్యైవ నాదస్య వైఖరీరూపవర్ణోత్పాదకతోక్తా। సామ్బస్తోత్రే చ–'ప్రాణసఙ్ఘాత్ప్రసూత ఇతి। వైఖరీరూపశబ్దోత్పత్తిసమయే చ శ్వాసప్రశ్వాసాత్మకస్య ప్రాణస్యోపరమే వ్యఞ్జకప్రాణాభావాదనభివ్యక్తో నాదః కథం వైఖరీముత్పాదయేదిత్యత ఆహ–అధోముఖీతి। త్రివిధం హి ప్రాణస్య స్వరూపమ్। ఏకమధోముఖీ భవేత్పూరకరూపమపానవృత్త్యాత్మకమ్। ఏకమూర్ధ్వముఖీ భవేద్రేచకరూపం ప్రాణాత్మకమ్। అనయోః ప్రాణాపానయోః సంధిః కుమ్భకరూపం వ్యానవృత్త్యాత్మకం తృతీయమ్। తత్ర ప్రథమద్వితీయయోరభావేఽపి తృతీయేన వ్యానవృత్త్యాత్మకేన ప్రాణనాభివ్యక్తో నాదో బైఖరీం వాచం జనయతి। తదుక్తం ఛాన్దోగ్యే—"యద్వై ప్రాణితి స ప్రాణో యదపానితి సోఽపానః। అథ యః ప్రాణాపానయోః సంధిః స వ్యానః సా వాక్। తస్మాదప్రాణన్ననపానన్వాచమభివ్యాహరాతి" ఇతి। అక్షరార్థస్తు। ఏకం

రూపమధోముఖీ భవేత్। ఏకమూర్ధ్వముఖీ భవేత్। యత్తు నాధోముఖం నోర్ధ్వముఖం వ్యానాత్మకం ప్రాణస్య రూపం తద్వైఖరీం జనయతో నాదస్యాభివ్యఞ్జకమితి హృదయమ్। న ముఖ్యత్వముభయోః। తదభివ్యక్తనాదాత్మకప్రణవస్య మూలమన్త్రస్యాతిరహస్యత్వేన గురుప్రసాదైకలభ్యత్వాభిప్రాయేణాఽఽద్యేతి। తథా చాగ్రే వివరిష్యతి। మన్త్రాత్మికేతి చ్వ్యన్తమ్। "అస్యచ్వౌ" ఇతీకారః। శుద్ధా చేతి। ఉక్తప్రణవకారణతయా తదాతత్మకత్వేన జ్ఞాత్రైవ సతీ మాతృకా సర్వాత్మనా జ్ఞాతత్వేన పరిశుద్ధా నాన్యథేత్యర్థః॥ ౧౧ ॥ ఉక్తేనాతిరహస్యత్వేన వైభవమేవాస్య మన్త్రస్య జ్ఞేయమిత్యాహ—ఆద్య ఇతి॥ ౧౨॥ న కేవలం రహస్య ఏవ కింతు సుప్రసిద్ధోఽపి "ఓమితి బ్రహ్మ, ఓమితీదꣳ సర్వం సర్వే వేదాః ప్రణవాదికా ఓమితి ప్రతిపద్యన్తే" ఇతి। "ఏతద్వైయజుస్త్రయీం విద్యామ్। వాకసంతృణ్ణా„

సర్వేషామాదిభూతస్య శివస్య పరమాత్మతః।

స్వప్రకాశస్వరూపస్య వాచకోఽయం పరో మనుః॥ ౧౨॥

నాస్త్యతః పరమో మన్త్రో న సమశ్చాస్య సువ్రతాః।

సత్యం సత్యం పునః సత్యముద్ధృత్య భుజముచ్యతే॥ ౧౪ ॥

త్రిచతుర్వత్సరం శిష్యం పరీక్ష్య సతతం పునః।

ఈశ్వరాదేశతో దేయో మన్త్రోఽయం మన్త్రిసత్తమైః॥ ౧౫ ॥

అపరీక్ష్య ప్రదానేన శీఘ్రం మృత్యుమవాప్నుయాత్।

అర్జితః పురుషార్థోఽపి వృథా భవతి తస్య తు॥ ౧౬ ॥

అస్య మన్త్రస్య వైశిష్ట్యం మయా వక్తుం న శక్యతే।

మునిభిశ్చ తథా దేవైః సర్వజ్ఞేన శివేన చ॥ ౧౭ ॥

మన్త్రాణాం మాతృభూతా చ మాతృకా పరమేశ్వరీ॥ ౧౮ ॥

బుద్ధిస్థా మధ్యమా భూత్వా విభక్తా బహుధా భవేత్।

సా పునః క్రమభేదేన మహామన్త్రాత్మనా తథా॥ ౧౯ ॥

ఓఙ్కార ఏవేదం సర్వమ్" ఇత్యాదిషు సర్వాసు శాఖాస్వసకృద్వ్యవహారాత్సుప్రసిద్ధః। తర్హీత్థం ప్రసిద్ధస్య కథం రహస్యత్వమితి చేత్।యథోదీరితశబ్దబ్రహ్మదశాభూతపరాపశ్యన్తీమధ్యమారూపతయాఽ-వతీర్య వ్యానభివ్యఙ్గ్యతయా సకలవర్ణపదవాక్యాత్మకశబ్దోపాదనభావేనావిద్వద్భిరితి దురధిగమత్వాదితి బ్రూమః। శ్రూయతేహి—"చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః। గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి"॥ ఇతి ॥ ౧౪ ॥ ప్రసిద్ధస్యాప్యస్య మన్త్రస్య యదుక్తరీత్యాఽతిరహస్యత్వం తదిదానీమావిష్కృతేతి। త్రిచతుర్వత్సరమిత్యాది శివేన చేత్యన్తేన॥ ౧౫—౧౭ ॥ పరపశ్యన్తీదశయోరైకరూప్యేణ స్థితాయా మాతృకాయా బుద్ధౌ మధ్యమాదశాయాం బహుధా విభావప్రాప్తిమాహ—బుద్ధిస్థేతి। క్రమభేదేనేతి। ప్రథమతో నాదాత్మకప్రణవరూపేణ పశ్చాద్వ్యానరూపప్రాణాభివ్యక్త్యా కణ్ఠతాల్వాదిస్థానవిశేషేషు వర్ణపదవాక్యాద్యాత్మనాఽనుక్రమ

మన్త్రాత్మనా చ వేదాదిశబ్దాకారేణ చ స్వతః।

సత్యేతరేణ శబ్దేనాప్యావిర్భవతి సువ్రతాః॥ ౨౦ ॥

యథా పరతరః శంభుర్ద్విధా శక్తిశివాత్మనా।

తథైవ మాతృకా దేవీ ద్విధాభూతా భవేత్స్వయమ్॥ ౨౧ ॥

ఏకాకారేణ శక్తేస్తు వాచకశ్చేతరేణ తు।

శివస్య వాచకః సాక్షాద్విద్యేయం పదగామినీ॥ ౨౨ ॥

భేదః। మహామన్త్రాత్మనా నాదరూపప్రణవాత్మనా ॥ ౧౮ ॥ ౧౯॥ మన్త్రాత్మనా ఋగ్యజుఃసామదిరూపేణ చ ఋగాదికం చ ముఖ్యో మన్త్రః "అహేబుధ్నియ మన్త్రం మే గోపాయ। యమృషయస్త్రయివిదా విదుః। ఋచః సామాని యజూంషి" ఇతి శ్రుతేః। స్వతః స్వేనైవ రూపేణ శబ్దో హి వర్ణపదవాక్యాత్మకః। వస్త్వవస్తువిషయాశ్రితా తదితరథా భవత్యుక్తరూపా వాగేవ తేనాపి॥ ౨౦ ॥ నన్వకారాద్యాత్మికాయా మాతృకాయా ఏకరూపాయా ఏవ కథం శ్రీకణ్ఠాదిశివమూర్తిప్రతిపాదకత్వం పూర్ణోదయాదిశివశక్తిమ్యూర్తిప్రతిపాదకవత్వం చ తత్రాఽఽహ—యథా పరతర ఇతి। ఉక్తాత్పరాదపి పరో నిష్కలః యః స పరతరః। స యథా స్వప్రతిష్ఠేన రూపేణ నిష్కలః శివః। కార్యాభిముఖేన తు శక్యప్రతియోగినిరూప్యేణ రూపేణ శక్తిరితి ద్విరూపో జాతః। ఏవమియమక్షరాత్మికా మాతృకాఽపి స్వకారణతయా స్వానుగతశివప్రాధాన్యేన శివమూర్తీనాం తథావిధశక్తిప్రాధాన్యేన చ శక్తిమూర్తీనామపి ప్రతిపాదికా కిం న స్యాదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ నను సా మాతృకా వాఙ్మనసాతీతం శివశక్త్యాత్మకం పరమశివస్వరూపం కథం ప్రతిపాదయేదిత్యత ఆహ—అపదం పదమాపన్నమితి। పద్యతే ప్రాప్యత ఇతి పదమిన్ద్రియగోచరం వస్తు। అపదమవిషయం వాఙ్మనసాతీతం సఞ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసం ప్రాగుదీరితం పరశివస్వరూపమ్ "అపదస్య పద్రైషిణః, అపి తర్హి పద్యతే" ఇతి శ్రుతేః। తదేవ స్వశక్తిమహిమ్నా ప్రాగుక్తరీత్యా పరబిన్దునాదాదిక్రమేణ పరా పశ్యన్తీ మధ్యమా వైఖరీత్యేవమాత్మకం పదం జాతమ్। పద్యతే ప్రాప్యతేఽనేన పరం తత్త్వమితి పరమన్త్రాత్మికా మాతృకావిద్యా పరాపశ్యన్త్యాద్యాత్మికా సా మాతృకా పరశివస్వరూపం విదుషః పురుషస్యాపదం భవేత్। అపదస్యాపదనీయస్య వాఙ్మనసాగోచరస్య ప్రాగుక్తపరశివస్వరూపస్య దాత్రీ ప్రతిపాదయిత్రీ భవతీత్యర్థః।

అపదం పదమాపన్నం పదం చాప్యపదం భవేత్।

పదాపదవిభాగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి॥ ౨౩ ॥

పదస్థస్య జితా మన్త్రా భవేయుః పణ్డితోత్తమాః।

పదాభ్యాసపరాణాం తు న కించిదపి దుర్లభమ్॥ ౨౪ ॥

అంశ ఏకః పదస్యాయముపకారాయ దేహినామ్।

భవేత్షోడశధా పూర్వం పఞ్చధా చ ద్విధా పునః॥ ౨౫॥

అవిషయమపి తత్స్వరూపమవిద్యోపాధిం విషయీకృత్య ప్రకాశయన్తీ మాతృకావిద్యా స్వవిషయావరణభూతామవిద్యాం సమూలమున్మూలయన్తీ యథోదీరితపరశివస్వరూపం విదుషః స్వాత్మతయా ప్రాపయతీత్యర్థః। యద్వా అపదం పదమితి, నాదాత్మకం శబ్దబ్రహ్మ పరా పశ్యన్తీ మధ్యమా వైఖరీత్యేవంరూపం సత్పదం జాతమ్। అస్తి హి పరాపశ్యన్త్యాద్యవస్థస్యాపి పదాభిధేయతా। శ్రూయతే హి—"చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని" ఇతి తత్పద సమ్యగ్జ్ఞాతం సన్మూలభూతం శబ్దబ్రహ్మ స్వకారణత్వేనావగమయత్తత్ప్రాప్తిహేతుర్భవతీత్యర్థః। ఇత్థముక్తం పదాపదవిభాగం యో జానాతి స ఏవ పరశివస్వరూప సాక్షాత్కరోతి ॥ ౨౩॥ ఉక్తలక్షణే మాతృకాత్మకే పదే తాత్పర్యేణ పరిశీలయన్యో వర్తతే తస్యైవ తత్ప్రభేదా మన్త్రాః సిధ్యన్తీత్యాహ—పదస్థస్యేతి ॥ ౨౪ ॥ పరా పశ్యన్తీ మధ్యమా వైఖరీత్యేవం చతురవస్థస్య పదస్య యస్తుర్రాయోంఽశో వైఖర్యాత్మకః స ఏవ శరీరిణాం ప్రేషణాధ్యేషణాదివ్యవహారహతురిత్యాహ—అంశ ఏక ఇతి। పరశ్రోత్రగ్రాహ్యాత్మకం వైఖర్యాత్మకమేవ పదాంశం మనుష్యాదయోఽభివదన్తీత్యర్థః "గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి

తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి,, ఇతి శ్రుతేః। స చ వైఖర్యాత్మకః శబ్దః స్వత ఏవైకరూపోఽపి కణ్ఠతాల్వాద్యభివ్యక్తిస్థానభేదాత్స్వరవ్యఞ్జనాదిభేదేన నానాత్వం భజత ఇత్యాహ— భవేత్షోడశధేత్యాదినా బహువిధం భవేదిత్యన్తేన। అకారాదివిసర్గాన్తషోడశస్వరాత్మనా ప్రథమం షోడశధా భవతి। కచటతపాదిపఞ్చవర్గాత్మనా పఞ్చధా భవతి। పునరన్తస్థోష్మభేదేన ద్వేధా। షోడశస్వరాత్మకో యః పూర్వోఽశః స ఏవ సానునాసికనిరనునాసికభేదేన ద్విగుణితః సన్ద్వాత్రింశద్భేదవాన్భవతి। పునశ్చ కాద్యాః పఞ్చవింశతిర్యాదయో హకారాన్తా అష్టావితి। ఏవంచ త్రయస్త్రింశద్భేదవాన్భవతి। ఏవం స్వరవ్యఞ్జనభేదేనోక్తం వర్ణజాతం ద్వివిధం

పదస్యాంశోఽపరః పూర్వో ద్వాత్రింశద్భేదమాప్నుయాత్।

త్రయస్త్రింశత్పునర్భేదం తథైవ ద్వివిధం భవేత్॥ ౨౬ ॥

ఏవం లోకోపకారాయ పదం బహువిధం భవేత్॥ ౨౭ ॥

ఏకైకాకారభూతశ్చైకార్థసిద్ధిర్భవేత్స్వతః।

వైదికాన్కేచనాఽఽకారానుపజీవన్తి సిద్ధయే॥ ౨౮ ॥

తాన్త్రికాంశ్చ తథాఽఽకారానుపజీవన్తి కేచన।

లౌకికానపి చాఽఽకారానుపజీవన్తి కేచన॥ ౨౯ ॥

యథా సర్వే మహాదేవముపజీవన్తి సర్వదా।

యథా వా శక్తిమీశస్య యథా వా భూతపఞ్చకమ్।

తథా సర్వే పదాకారానుపజీవన్తి సవేదా॥ ౬౦ ॥

మాతృకా పరమా దేవీ స్వపదాకారభేదితా।

వైఖరీరూపతామేతి కరణైర్వైశదా స్వయమ్॥ ౩౧ ॥

భవేదిత్యర్థః ॥ ౨౪—౨౭ ॥ ఇత్థం స్వరవ్యఞ్జనాత్మనా యే పదస్యాఽఽకారాస్తే ప్రత్యేకం మన్త్రాస్తేష్వేకేకస్య జపత్సాధకస్యాభిలషితసిద్ధిర్భవతీత్యాహ—ఏకైకాకారతశ్చేతి। అధికారిభేదేన తానేవాఽఽకారభేదాన్విభజ్య వినియుఙ్క్తే। వైదికానిత్యాదినా। వేదార్థాభిజ్ఞాః కేచిద్విద్వాంసః, ఋగ్యజుఃసామాత్మకానాకారాన్స్వానుష్ఠాసిద్ధయే ఉపజీవన్తి। ఆగమాభిజ్ఞాస్త్వన్యే హుంఫడాదిలక్షణానాగమైకసమధిగమ్యాన్స్వానుష్ఠానసిద్ధయేవ్యవహరన్తి ॥ ౨౮ ॥ ౨౯॥ న కేవలం యథోదీరితైః కైశ్చిదేవ పదాకారా ఉపజీవ్యా అపితు సర్వప్రాణిభిరపీత్యాహ—యథా సర్వ ఇతి। శివశక్త్యాత్మకం పరశివస్వరూపముత్పత్తిస్థితిలయాధిష్ఠానత్వేన యథోపజీవ్యతే కార్యప్రపఞ్చేన యథా వా పృథివ్యాదిభూతపఞ్చకం దేహాద్యుపదానతయాఽవశ్యమాశ్రియతే, ఏవమేవ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదయః పదాకారాన్స్వస్వభాషానురూపేణ సర్వదోపజీవన్తీత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ నన్వేతే పదాకారా వైఖర్యాత్మకా ఏవ పరశ్రోత్రేణ గృహ్యన్తే వైఖర్యాత్మకత్వం తు కుతో మాతృకాయా ఇత్యత ఆహ—మాతృకా పరమేతి। పరాపశ్యన్త్యాద్యాత్మనోద్గతా నానావర్ణాత్మికా మాతృకా తాల్వాదిస్థానేషు కరణవిశదైరభివ్యజ్యమానా విస్పష్టరూపా సతీ వైఖర్యాత్మకతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩౧ ॥

స్థూలా సూక్ష్మా సుసూక్ష్మా చ త్రివిధా మాతృకేశ్వరీ।

సా దేవీ శక్తిసంభిన్నా శివస్యామితతేజసః॥ ౩౨ ॥

వాచామగోచరాకారో మాతృకాయాస్తథా పరః॥ ౩౩ ॥

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిదేవానామచిన్త్యః సూక్ష్మతావిధిః।

చిన్మయః పరచిద్రూపః శివాసంభిన్న ఏవ హి॥ ౩౪ ॥

బుద్ధ్వా మన్త్రజపం కుర్యాదేవం మన్త్రస్య వైభవమ్।

ఆచార్యముఖతః ప్రాజ్ఞః సిధ్యత్యేవాచిరేణ తు।

ఆచార్యరహితో మన్త్రః పుంసోఽనర్థస్య కారణమ్॥ ౩౫ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

వాచికయజ్ఞవివరణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ ౪ ॥

వైఖరీవ్యతిరేకేణ పరాపశ్యన్త్యాద్యాత్మికా మాతృకా నైవాస్తీతి న భ్రమితవ్యమితి ప్రాగుక్తం మాతృకాత్రైవిధ్యం స్మారయతి—స్థూలా సూక్ష్మేతి। ఏతచ్ఛక్తిపూజావిధౌ “మాతృకా చ త్రిధా స్థూలా ఇత్యత్ర సమ్యక్ప్రపఞ్చితమ్। ఏవం త్రివిధాఽపి మాతృకా శక్త్యవస్థస్య శివస్య ప్రతిపాదికేత్యాహ—సా దేవీతి। శక్యప్రతియోగికం పరశివస్వరూపమేవ శక్తిరితి ప్రక్ప్రతిపాదితం తత్సంభిన్నా ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావేన తత్స్వరూపావిష్టేత్యర్థః॥ ౩౨ ॥ పరాపశ్యన్త్యాద్యవస్థాతః ప్రాక్, బిన్దునాదాద్యాత్మకం యన్మాతృకాయాః సూక్ష్మం రూపం తత్స్వప్రతిష్ఠస్య పరశివస్వరూపస్య ప్రతిపాదకం సత్తదాత్మకేమేవ భవతీత్యాహ—వాచామగోచరేతి। వాఙ్మనసయోరగోచరం బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభిరప్య-చిన్తనీయం బిన్దునాదాత్మకం

యత్సూక్ష్మతరం రూపం మాతృకాయాస్తత్స్వప్రకాశో పరశివస్వరూప-
చైతన్యేఽధ్యస్తత్వాచ్చిన్మయం చిద్వ్యాప్తం పరమార్థతస్తత్స్వరూపానతిరేకాచ్చిద్రూప
ఏవంభూతస్సూక్ష్మో మాతృకాకారః శివాసంభిన్నః స్వప్రతిష్ఠస్య నిష్కళపరశివస్వరూపస్య
ప్రత్యాయక ఇత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥ ౩౪ ॥ ఇత్థముక్తమాచార్యముఖాద్యో వేద తస్యైవ మన్త్రః
పురుషార్థసాధకో నాన్యస్యేతి బ్రువన్నుపసంహరతి -బుద్ధ్వేతి ॥ ౩౫ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే వాచికయజ్ఞవివరణం

నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥ ౪ ॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః॥

౫. ప్రణవవిచారనిరూపణమ్।

సూత ఉవాచ—

ప్రణవం సంప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।

పరాపరవిభాగేన ప్రణవస్తు ద్విధా మతః॥ ౧ ॥

పరః పరతరం బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానన్దాదిలక్షణమ్।

ప్రకర్షేణ నవం యస్మాత్పరం బ్రహ్మ స్వభావతః॥ ౨॥

అపరః ప్రణవః సాక్షాచ్ఛబ్దరూపః సునిర్మల।

ప్రకర్షేణ నవత్వస్య హేతుత్వాత్ప్రణవః స్మృతః।

పరమప్రణవప్రాప్తిహేతుత్వాత్ప్రణవోఽథ వా॥ 3 ॥

ఇత్థం సకలమన్త్రమూలభూతపశ్చాశద్వర్ణాత్మికాం ప్రణవావయవేభ్యశ్చాకారోకారమకారబిన్దునాదేభ్యః పఞ్చభ్యః పశ్చాశత్కలారూపేణోత్థితాం మాతృకామభిధాయాథ తత్కారణభూతం పరాపరబ్రహ్మాత్మకం ప్రణవం వక్తుమారభతే–ప్రణవమితి। "ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారః" ఇతి శ్రుతౌ యదుక్తం ద్వైవిధ్యం తదభిప్రేత్యాఽఽహ–పరాపర–విభాగేనేతి॥ ౧ ॥ తత్ర కోఽసౌ పరః ప్రణవ ఇతి తమాహ—పరః పరతరమితి। సత్యజ్ఞానానన్దైకరసం మాయాతత్కార్యాసంస్పృష్టం యత్పరశివస్వరూపం స పరః ప్రణవః। కుతస్తస్య ప్రణవశబ్దాభిధేయతేత్యాశఙ్క్య నిర్వక్తి—ప్రకర్షేణేతి। యస్మాత్తత్పరశివస్వరూపం కారణాన్తరమనపేక్ష్య ప్రకర్షేణ నవమశేషవిక్రియావిరహేణ కూటస్థానిత్యం సత్పరమానన్దప్రకాశనా-త్సర్వదాఽభినవమతస్తథావిధస్వరూపస్య ప్రణవశబ్దాభిధేయతేత్యర్థః ॥౨॥ అపరప్రణవమాహ—అపర ఇతి। అస్యాపి నామధేయాని బ్రూతే—పరకర్షేణేతి। అనేన మన్త్రేణ యథోక్తపరశివస్వరూపం స్వాత్మతయా విదుషః పుంసోఽభినవత్వప్రాప్తిహేతుస్తత్ప్రకర్షేణ నవో భవత్యనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా తత్ప్రణవః। యద్వా యః ప్రాగుక్తః పరమః ప్రణవస్తద్వాచకత్వేన తత్ప్రాప్త్యుపాయత్వాచ్ఛబ్దాత్మకస్యాస్య ప్రణవాభిధేయతా ॥3॥ అథాస్య సకలవేదసారాత్మకత్వమావిష్కర్తుమైతరేయకే-'ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాయేయం భూయాన్స్యామ్' ఇత్యత్ర పృథివ్యాదీనాముత్తరోత్తరసారాత్మనా

పురా ప్రజాపతిః సాక్షాచ్ఛ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౪॥

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకః॥

జితేన్ద్రియో జితక్రోధో జటావల్కలసంయుతః॥ ౫ ॥

సదా పఞ్చాగ్నిమధ్యస్థః సామ్బధ్యానపరాయణః।

తతాప పరమం ఘోరం తపః సంవత్సరత్రయమ్॥ ౬ ॥

స పునః శంకరస్యాస్య ప్రసాదాదమ్బికాపతేః।

పృథివీమన్తరిక్షం చ దివం చాసృజదాస్తికాః॥ ౭ ॥

స తానభ్యతపల్లోకాంస్తేభ్యో వేదవిదాం వరాః।

త్రీణి జ్యోతీంష్యజాయన్త పృథివ్యా ఏవ తత్ర తు॥ ౮॥

అజాయతాగ్నిర్వాయుశ్చ బ్రహ్మణాశ్చాన్తరిక్షతః

దివో దివాకరః సాక్షాజ్జగఙ్చక్షురజాయత॥ ౯॥

తాని చాభ్యతపజ్జ్యోతీంష్యజస్తేభ్యో మహాద్విజాః।

త్రయో వేదా అజాయన్త వేదానాం ప్రథమోऽనలాత్॥ ౧౦॥

యజుర్వేదస్తథా వాయోరాదిత్యాత్సామసంజ్ఞితః।

వేదానభ్యతపత్తాంశ్చ బ్రహ్మా తేభ్యో మహాద్విజాః॥ ౧౧ ॥

త్రీణి శుల్కాన్యజాయన్త తత్ర బ్రహ్మవిదాం వరాః।

ఋగ్వేదాదేవ భూస్తద్వద్యజుర్వేదాద్భువస్తథా॥ ౧౨ ॥

సామవేదాత్సువస్తాని శుక్లాన్యభ్యతపత్ప్రభుః।

తథా తేభ్యోఽభిత ప్తేభ్యస్త్రయో వర్ణా ద్విజోత్తమాః॥ ౧౩ ॥

యా సృష్టిరుక్తా తామత్ర సుఖావబోధాయ శ్లోకైః సంగృహ్ణాతి—పురా ప్రజాపతిరిత్యాదినా సువ్రతా ఇత్యన్తేన। పృథివ్యన్తరిక్షద్యులోకానామగ్న్యాదయః సారాత్మకాః। తేషామృగ్వేదాదయః। తేషాం చ వ్యాహృతయః। తాభ్యశ్చాకారోకారమకారాః సర్వసారత్వేన

అజాయన్త క్రమేణైవ కోటిసూర్యసమప్రభాః।

అకారశ్చ తథోకారో మకారశ్చేతి సువ్రతాః॥ ౧౪ ॥

తానేకధా సమభరదజ ఓమిత్యయంప్రభుః।

తస్మిన్నేవ శివః సామ్బః సర్వవస్త్వవభాసకః।

ప్రతిబిమ్బితవాంస్తేన ప్రణవస్తస్య వాచకః॥ ౧౫ ॥

తప్తలోహాదివచ్చంభోరభేదాత్ప్రణవోఽపి సః।

సర్వావభాసకో నిత్యమభవత్పణ్డితోత్తమాః॥ ౧౬ ॥

జ్ఞాతార్థే జ్ఞాతమిత్యేవం వక్తవ్యే సతి తద్వినా।

ఓమితి ప్రాహ లోకోఽయం తేన జ్ఞాతస్య వాచకః॥ ౧౭ ॥

లౌకికప్రకాశాః ప్రజాపతినా నిఃసారితా ఇత్యర్థః ॥ ౪—౧౪ ॥ కిమేతావతా ప్రణవస్య సర్వసారతేత్యాహ—తానేకధేతి। ప్రజాపతిస్తానేవాకారాదీనేకత్వేన సంయోజితవాన్। తస్మాత్ "ఆద్గుణః " ఇతి గుణే కృతే, ఓమితి మన్త్రరూపం నిష్పద్యతే। అథాస్య మన్త్రస్య మన్త్రాన్తరాద్వైశిష్ట్యమాహ—తస్మిన్నేవేతి। యదుక్తరీత్యా పృథివ్యాదిసర్వసారత్వేన నిర్మలః ప్రణవస్తస్మిన్నేవ మన్త్రే, ఆదర్శే ముఖమివ స్వప్రకాశచిద్రూపః పరశివః ప్రతిబిమ్బతయా భాసతే। అతస్తస్య స ప్రణవో వాచకో జాతః। తథా చ పారమర్షం సూత్రం "తస్య వాచకః ప్రణవః" ఇతి॥ ౧౫ ॥ తప్తాయఃపిణ్డవత్ప్రతిబిమ్బితస్వప్రకాశపరశివచైతన్యేన సహైకీభావాదతస్తత్ప్రణవోఽపి సర్వవస్త్వవభాసకో జాత ఇత్యాహ—తప్తలోహాదివదితి॥ ౧౬ ॥ ఇదమేవ సర్వావభాసకత్వముపపాదయతి—జ్ఞాతార్థ ఇత్యాదినా బ్రహ్మణా సదృశః స్మృత ఇత్యన్తేన। జ్ఞాతాజ్ఞాతసందిగ్ధేష్వర్థేప్వాకాశాదిషు చ పృష్టః సర్వో జనః కిమిదం భవతా జ్ఞాతమిత్యాదిప్రశ్నస్య జ్ఞాతమిత్యాదిప్రతివచనపరిహారేణ యస్మాదోమిత్యేవ ప్రతిబ్రూతే తస్మాజ్జ్ఞాతాజ్ఞాతాదిపదవదయమపి తత్తదర్థస్య పర్యాయతయా వాచకః। యథా ఘటకుడ్యాదిశబ్దానాం పృథుబుధ్నోదరకారలక్షణోఽర్థః ప్రాతిస్వికో వాచ్య ఏవమస్యాప్యుక్తరీయా సర్వేష్వర్థేషు ప్రయోగస్య రూఢత్వాత్సర్వావభాసకత్వమ్। అత ఏవ ఛన్దోగాః ప్రణవస్యానుజ్ఞాక్షరత్వమామనన్తి "తద్వా ఏతదనుజ్ఞాక్షరం యద్ధి కించానుజానా-

అజ్ఞాతార్థే తథాఽజ్ఞాతమితి ప్రాప్తే తు వాచకే।

ఓమితి ప్రాహ లోకోఽయం తేనాజ్ఞాతస్య వాచకః॥ ౧౮ ॥

సందిగ్ధార్థే తు సందిగ్ధమితి ప్రాప్తే తు వాచకే।

ఓమితి ప్రాహ లోకోఽయం తేన సందిగ్ధవాచకః॥ ౧౯ ॥

ఆకాశాదిపదార్థానాం యే శబ్దా వాచకా భువి।

వినా తానఖిలాఞ్శబ్దాँల్లోక ఓమితి భాషతే॥ ౨౦ ॥

అతః ప్రయోగబాహుల్యాద్ఘటకుడ్యాదిశబ్దవత్।

ఆకాశాదిపదార్థానాం వాచకః ప్రణవః స్మృతః॥ ౨౧ ॥

సర్వావభాసకత్వేన బ్రహ్మణా సదృశః స్మృతః॥ ౨౨ ॥

సర్వావభాసకం మన్త్రమిమం జపతి యో ద్విజః।

సర్వమన్త్రజపస్యోక్తం ఫలం స లభతేఽచిరాత్।

అతః సర్వం పరిత్యజ్య సదా మన్త్రమిమం జపేత్॥ ౨౩ ॥

ఋషిర్బ్రహ్మాఽస్య మన్త్రస్య గాయత్రీ ఛన్ద ఉచ్యతే।

పరమాత్మాభిధః శంభుర్దేవతా పరికీర్తితా॥ ౨౪ ॥

అకారో బిన్దుసంయుక్తః శక్తిరస్య ద్విజోత్తమాః॥ ౨౫ ॥

త్యోమిత్యేవ తదాహ" ఇతి ॥ ౧౭—౨౨ ॥ ఇత్థం ప్రణవస్య సర్వావభాసకత్వముపపాద్య తద్ధేతుకం ప్రణవజపాతిశయం దర్శయతి—సర్వావభాసకం మన్త్రమితి। ఏతద్వ్యతిరిక్తసకలమన్త్రజపాద్య-త్ఫలం తత్ప్రణవజపనైవాఽఽప్నోతీత్యర్థః। ప్రణవస్య సర్వమన్త్రాత్మకత్వాత్సర్వవేదసారత్వాచ్చ। శ్రూయతే హి—"యః ప్రణవమధీతే స సర్వమధీతే" ఇతి। 'ఓమితి ప్రతిపద్యత ఏతద్వై యజుస్త్రయీ విద్యాం ప్రత్యేతి' ఇతి చ॥ ౨౩ ॥ ఋష్యాదిజ్ఞానపురఃసర ఏవ మన్త్రో జపార్హ ఇత్యభిప్రేత్య తదాహ—ఋషిర్బ్రహ్మేత్యాది॥ ౨౪ ॥ ౨౫ ॥ అస్య మన్త్రస్య సర్వావభాసకత్వాత్స్వేతరసకలమన్త్రఫలసాధన-త్వముక్తమ్। న కేవలం తావదేవ మోక్ష ఏవాస్యాసాధారణం ఫలమిత్యాహ—

ఉకారశ్చ మకారశ్చ ద్వయం బీజం ప్రకీర్తితమ్।

మోక్షార్థే వినియోగోఽస్య ప్రోక్తో వేదాన్తవేదిభిః॥ ౨౬ ॥

అగ్నిశ్చ వాయుః సూర్యశ్చ వర్ణానాం మునయః క్రమాత్।

గాయత్రీ చ తథా త్రిష్టుబ్బృహతీ చ యథాక్రమమ్॥ ౨౭ ॥

ఛన్దాంసి బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠా వర్ణానాం చ యథాక్రమమ్।

బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ వర్ణానాం దేవతాః క్రమాత్॥ ౨౮ ॥

రక్తం శుక్లం చ కృష్ణం చ క్రమాద్వర్ణా ఉదాహృతాః।

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిశ్చావస్థాః ప్రోక్తా యథాక్రమమ్॥ ౨౯ ॥

భూమ్యన్తరిక్షస్వర్గాశ్చ స్థానాని క్రమశో విదుః।

ఉదాత్తప్రముఖా విప్రాః స్వరాః ప్రోక్తా మనీషిభిః।

ఋగ్యజుఃసామసంజ్ఞాశ్చ వేదాః ప్రోక్తా యథాక్రమమ్॥ ౩౦ ॥

అగ్నయో గార్హపత్యాగ్నిర్దక్షిణాగ్నిస్తథైవ చ।

ప్రోక్తశ్చాఽఽహవనీయాగ్నిర్వర్ణానాం క్రమశో ద్విజాః॥ ౩౧ ॥

ప్రాతర్మధ్యందినం సాయం కాలా ఉక్తా యథాక్రమమ్।

రజః సత్త్వం తమశ్చైవ గుణా ఉక్తా యథాక్రమమ్॥ ౩౨ ॥

సృష్టిః స్థితిశ్చ సంహారః క్రియాః ప్రోక్తా యథాక్రమమ్।

ఉత్పత్తౌ చ స్థితౌ నాశే వినియోగా ఉదాహృతాః॥ ౩౩ ॥

అఙ్గుష్ఠాదికనిష్ఠాన్తమఙ్గులీనాం చ సంధిషు।

క్రమాద్వర్ణత్రయన్యాసః కర్తవ్యః సిద్ధిమిచ్ఛతా॥ ౩౪ ॥

మోక్షార్థ ఇతి॥ ౨౬ ॥ అథైతస్యావయవానామకారోకారమకారాణాం జపకాలే స్మర్తవ్యానృష్యాద్యానాహ—అగ్నిశ్చేత్యాదినా వినియోగా ఉదాహృతా ఇత్యన్తేన॥ ౨౭—౩౩ ॥ అఙ్గుష్ఠాదీతి। అకారాదీన్యక్షరాణ్యఙ్గుష్ఠాద్యఙ్గులీనాం త్రిషు సంధిష్వఙ్గుష్ఠాదికనిష్ఠాన్తం ప్రత్యేకం న్యస్తవ్యానీత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ ఏవం వర్ణన్యాసం కృత్వా తాస్వే

అఙ్గులీషు చ సర్వాసు ప్రణవన్యాస ఈరితః॥ ౩౫॥

భూరగ్న్యాత్మన ఇత్యాదిమన్త్రాశ్చ క్రమశో ద్విజాః।

విన్యస్తవ్యాశ్చ సిద్ధ్యర్థమఙ్గులీషు ద్విజన్మనా॥ ౩౬॥

క్రమాద్వర్ణత్రయన్యాసో నాభౌ హృది చ మూర్ధని।

కర్తవ్యః సర్వయత్నేన ప్రణవేన తథైవ చ॥ ౩౭॥

హృదయాదిప్రదేశేషు క్రమేణైవ ద్విజోత్తమాః।

భూరగ్న్యాత్మన ఇత్యాదిమన్త్రాణాం న్యాస ఈరితః॥ ౩౮॥

ఏవం న్యస్య విధానేన ధ్యాత్వా సామ్బం త్రియమ్బకమ్।

జపేన్మన్త్రవరం భక్త్యా లక్షాణాం దశకం ద్విజాః॥ ౩౯॥

తతః సిధ్యతి మన్త్రోఽయం సత్యమేవ న సంశయః।

షట్కర్మాణి ప్రసిధ్యన్తి తథైవాష్ట విభూతయః॥ ౪౦॥

అపవర్గః స్వతఃసిద్ధః పాపైః సర్వైః ప్రముచ్యతే।

సర్వవిద్యాలయో భూత్వా యథేష్టం ఫలమాప్నుయాత్॥ ౪౧॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ప్రణవవిచారో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥ ౫॥

వాఙ్గులీషు తత్సముదాయాత్మకః ప్రణవోఽపి న్యస్తవ్య ఇత్యాహ—అఙ్గులీష్వితి॥ ౩౫ ॥ భూరగ్న్యాత్మన ఇత్యాదయోఽఙ్గమన్త్రాస్తేఽఙ్గష్ఠాద్యఙ్గులీషు న్యస్తవ్యా ఇత్యర్థః॥ ౩౬ ॥ పునరకారాదివర్ణత్రయం విభజ్య నాభిహృన్మూర్ధసు ప్రత్యేకం న్యస్తవ్యం తత తస్మేష్వేవ స్థానేషు తత్సముదాయస్య ప్రణవస్య న్యాసః కర్తవ్య ఇత్యాహ—క్రమాద్వర్ణేతి॥ ౩౭ ॥ తతో హృదయాదిదేశేషు భూరగ్న్యాత్మన ఇత్యఙ్గమన్త్రాన్న్యసేదిత్యాహ—హృదయాదీతి। శిష్టం స్పష్టమ॥ ౩౮—౪౧ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే ప్రణవవిచారో

నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥ ౫ ॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

౬. గాయత్రీవివరణమ్

సూత ఉవాచ—

సావిత్రీమథ వక్ష్యామి వ్యాహృత్యా శిరసా సహ।

భూరాదివ్యాహృతీనాం తు మునయః పరికీర్తితాః॥ ౧ ॥

అత్రిర్భృగుశ్చ కుత్సశ్చ వసిష్ఠో గౌతమస్తథా।

కశ్యపశ్చాఙ్గిరాశ్చేతి క్రమేణ మునిపుఙ్గవాః॥ ౨ ॥

వ్యాహృతీనాం క్రమేణైవ ఛన్దాంసి కథితాని తు।

దేవీగాయత్రమాద్యం స్యాదుష్ణిహ్ తదనన్తరమ్॥ ౩ ॥

అనుష్టుబ్బృహతీ పఙ్క్తిస్త్రిష్టుప్ చ జగతీ తథా।

అగ్నిర్వాయుస్తథాఽర్కశ్చ వాగీశో వరుణస్తథా॥ ౪ ॥

ఇన్ద్రశ్చ విశ్వేద్వేవాశ్చ క్రమేణైవ తు దేవతాః।

వ్యాహృతీనాం తు సర్వత్ర వినియోగః ప్రకీర్తితః॥ ౫ ॥

____ఇత్థం త్రయీసారం ప్రణవమభిధాయ ప్రకృత్యాదిచతుర్విశతితత్త్వాత్మికాం ద్విజాతీనాం భుక్తిముక్తికరీం త్రయీమాతరం సావిత్రీం ప్రస్తౌతి—సావిత్రీమథేతి। వ్యాహృతయో భూరాద్యాః సప్త। ఓమాపో జ్యోతిరితి శిరః। అథైతాసాం వ్యాహృతీనామృష్యాద్యానాహ—భూరాదివ్యాహృతీనామిత్యాది క్రమేణైవ తు దేవతా ఇత్యన్తేన॥ ౧—౩ ॥ వాగీశో బృహస్పతిః॥ ౪ ॥ 'యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపకాద్వా భూర్భువః సువరితి సర్వా అనుసృత్యాఽఽహవనీయ ఏవ జుహవీథ' ఇత్యైతరేయకశ్రుతేః "సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ" ఇత్యాదిస్మరణాచ్చ యజ్ఞకర్మణి సర్వత్ర ప్రాణాయామాదౌ చాఽఽసాం వినియోగః స్పష్ట ఇత్యాహ—వ్యాహృతీనాం త్వితి ॥ ౫ ॥ అథ గాయత్ర్యా ఋష్యాద్యానాహ—విశ్వామిత్ర ఇతి। జన్మాన్తరకృతోపాసనామహిమ్నా యః సుర్యపదం ప్రాప్తస్తన్మడలాభిమానీ జీవాత్మనా వర్తమానస్తత్రత్యాం విభూతిమనుభుఙ్క్తే స సూర్యోఽస్యా దేవతా। అన్తర్యామిరూపేణ తస్యాన్తర్వర్తమానస్తత్రేరకో యః పరశివః సో-

విశ్వామిత్రో మునిశ్ఛన్దో గాయత్రం దేవతా రవిః।

సావిత్ర్యా వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః శివ ఏవాధిదేవతా॥ ౬ ॥

త్రిపదా సా తు సావిత్రీ షడ్భిర్వర్ణైశ్చతుష్పదా।

జపే సా త్రిపదా జ్ఞేయా పూజాయాం సా చతుష్పదా॥ ౭ ॥

ఓమాపో జ్యోతిరిత్యతథ్గాత్ర్యాః శిర ఉత్తమమ్।

ఋషిర్బ్రహ్మాఽస్య మన్త్రస్య చ్ఛన్దోఽనుష్టుప్ప్రకీర్తితః॥ ౮ ॥

దేవతా పరమాత్మైవ ప్రోక్తో వేదార్థవేదిభిః।

యథేష్టసాధనే చాస్య వినియోగ ఉదాహృతః॥ ౯ ॥

సావిత్రీ త్రిపదా జ్ఞేయా షట్కుక్షిః పఞ్చశీర్షకా।

అగ్నివర్ణముఖా శుక్లా పుణ్డరీకదలేక్షణా॥ ౧౦ ॥

ఽస్య మన్త్రస్యాధిదేవతేత్యర్థః॥ ౬ ॥ అస్యాః పాదక్లృప్తిమాహ—త్రిపదేతి। సావిత్రీ సవితృదేవతాకా "తత్సవితుర్వరేణ్యమ్" ఏషా ఋగిత్యాదిరూపేణేతి స్మరణాత్। ణ్యమిత్యేతస్యాక్షరస్య ణియమితి విభాగే సతి చతుర్వింశత్యక్షరా। అష్టభిరక్షరేః పాదత్రయాత్మికా షడ్భిః పాదచతుష్టయాత్మికా "సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ" ఇతి శ్రుతేః॥ ౭ ॥ శిరసా సంహతి పూర్వం యదుక్తం తస్య శిరసః స్వరూపమాహ—ఓమాప ఇతి। అస్యర్ష్యాద్యానాహ—ఋషిర్బ్రహ్మేతి। వేదార్థాభిజ్ఞైరస్య మన్త్రస్యార్థం న్యాయతోఽవధార్య తదాత్మకః పరమాత్మైవ దేవతేతి నిర్ణీతం "యా తేనోచ్యతే సా దేవతా" ఇతి న్యాయాత్ సోఽర్థ ఆచార్యైరిత్థం నిరూపితః—"ఆపో జ్యోతీ రస ఇతి సోమాగ్నీ స్తేజ ఉచ్యతే। తదాత్మకం జగత్సర్వం రసస్తేజోఽద్వయాత్మకమ్॥ అమృతం తదనాశిత్వాద్బృహత్త్వాద్బ్రహ్మ ఉచ్యతే। యదానన్దాత్మకం బ్రహ్మ సత్యాజ్ఞానాదిలక్షణమ్॥ తద్భూర్భువః స్వరిత్యుక్తం సోఽహమిత్యోముదాహృతమ్। ఏతత్తు వేదసారస్య శిరస్త్వాచ్ఛిర ఉచ్యతే" ఇతి॥ ౮ ॥ ౯ ॥

అథాస్యాః సావిత్ర్యా జపకాలే ధ్యాతవ్యాం విరాడాత్మికాం మూర్తిమాహ—సావిత్రీ త్రిపదేతి త్రయః పాదా యస్యాః సా తథా। ఏవం షట్కుక్షిః పఞ్చశీర్షకేత్యత్రాపి బహువ్రీహిః॥ ౧౦ ॥ కే పునస్తే పాదా ఇత్యాహ—ఋగ్యజురితి। త్రయో వేదాః సావిత్రీమూర్తేః పాదత్రయాత్మనా వర్తన్త

ఋగ్యజుస్సామరూపాశ్చ పాదా అస్యాః ప్రకీర్తితాః।

పూర్వా దిక్ప్రథమా కుక్షిర్ద్వితీయా దక్షిణా మతా॥ ౧౧ ॥

పశ్చిమా దిక్తృతీయా చ చతుర్థీ చోత్తరా మతా।

ఊర్ధ్వా దిక్పఞ్చమీ కుక్షిః షష్ఠ్యధో దిక్ప్రకీర్తితా॥ ౧౨ ॥

అష్టాదశ పురాణాని నాభిరస్యా మునీశ్వరాః।

జగచ్ఛరీరం సావిత్ర్యా ఆకాశముదరాన్తరమ్॥ ౧౩ ॥

స్తనౌ ఛన్దాంసి హృదయం ధర్మశాస్త్రమకల్మషమ్।

బాహవో న్యాయశాస్త్రం తు కర్ణౌ సాంఖ్యద్వయం తథా॥ ౧౪ ॥

శిక్షాద్యఙ్గాని శీర్షాణి వక్త్రమగ్నిర్మహాద్యుతిః।

మీమాంసా లక్షణం తస్యాశ్చేష్టా చాఽఽథర్వణీ శ్రుతిః॥ ౧౫ ॥

బ్రహ్మా మూర్ధా శిఖా రుద్రో విష్ణురాత్మా ప్రకీర్తితః।

ఇత్యర్థః। ఉక్తం హి సావిత్రీహృదయే—“ఋగ్వేదోఽస్యాః ప్రథమః పాదో భవాతి యజుర్వేదో ద్వితీయః సామవేదస్తృతీయః” ఇతి। కుక్షిపట్కమప్యేవం విభజ్య దర్శయతిపూర్వా దిగిత్యాదినా॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ కిం బహునా నామరూపాత్మకం సర్వమపి జగద్విరాడాత్మికాయాస్తన్మూర్తేరవయవత్వేన పరికల్పయతి—అష్టాదశేత్యాదినా వేదాన్తసంజ్ఞితమిత్యన్తేన జగత్పృథివ్యాదిభూతభౌతికాత్మకం తస్యాః స్థూలశరీరమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఛన్దాంసి గాయత్ర్యాదీని సప్త। ధర్మశాస్త్రం మన్వాదిప్రణీతమ్ సాంఖ్యాద్వయం నిరీశ్వరం సేశ్వరం చ॥ ౧౪ ॥ శిక్షాదీని పఞ్చాఙ్గాన్యస్యాః శిరాంసి। ఉక్తం హి సావిత్రీహృదయే—“వ్యాకారణమస్యాః ప్రథమం శిరో భవతి శిక్షా ద్వితీయం కల్పస్తృతీయం నిరుక్తం చతుర్థం జ్యోతిషామయనం పఞ్చమమ్” ఇతి లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం వ్యావర్తకోఽసాధారణో ధర్మః “అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా” ఇత్యాదికం మీమాంసాశాస్త్రమస్యాస్తటస్థలక్షణమ్। అథర్వణా దృష్టా శ్రుతిర్వేదో అస్యాశ్చేష్టాత్మకః। ఉక్తం హి—లక్షణం మీమాంసా అథర్వ వేదో విచేష్టితమ్„ ఇతి॥ ౧౫ ॥ పఞ్చస్వపి శిరస్సు బ్రహ్మైవ శిరఃకపాలాత్మనాఽస్థితః। రుద్రః కేశాత్మనా। హృన్మధ్యేఽస్థితో జీవాత్మా విష్ణురేవ। “అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా” ఇత్యాదికం వేదాన్తశాస్త్రమస్యాః

తస్యాః సూక్ష్మశరీరం చ శాస్త్రం వేదాన్తసంజ్ఞితమ్॥ ౧౬ ॥

అన్తర్యామీ శివః సాక్షాత్సామ్బశ్చన్ద్రార్ధశేఖరః।

స్వశరీరే తు సావిత్రీం విన్యసేదక్షరక్రమాత్॥ ౧౭ ॥

పాదాఙ్గుష్ఠే చ గుల్ఫే చ జఙ్ఘే జానుప్రదేశకే।

ఊరుదేశే చ గుహ్యే చ వృషణే చ తథైవ చ॥ ౧౮ ॥

కటిప్రదేశే నాభౌ చ జఠరే స్తనయోర్హృది।

కణ్ఠే చ వదనే తాలౌ నాసికాయాం చ చక్షుషోః॥ ౧౯ ॥

భ్రువోర్మధ్యే లలాటే చ పూర్వవక్త్రే తథైవ చ।

దక్షిణే పశ్చిమే చైవ తథైవ బ్రాహ్మణోత్తమాః।

ఉత్తరే చ తథా మూర్ధ్ని న్యాసః సమ్యక్ప్రకీర్తితః॥ ౨౦॥

ప్రథమశ్చమ్పకాకారో ద్వితీయః శ్యామ ఏవ హి।

తృతీయః పిఙ్గలః ప్రోక్తో చతుర్థో మునిసత్తమాః ॥ ౨౧ ॥

ఇన్ద్రనీలసమప్రఖ్యః పఞ్చమః పావకప్రభః।

షష్ఠో వహ్నిప్రభస్తద్వత్సప్తమశ్చాగ్నివర్ణకః॥ ౨౨ ॥

విద్యుద్వర్ణనిభః సాక్షాదష్టమః పరిభాషితః।

నవమస్తారకావర్ణో దశమః కృష్ణవర్ణకః॥ ౨౩ ॥

తత్పరో రక్తగౌరాభః శ్యామస్తత్పరమః స్మృతః।

సూక్ష్మశరీరమ్॥ ౧౬ ॥ ఏతావదీదృశం సర్వం నామరూపాత్మకం భోక్తృభోగ్యరూపం జగదస్యా మూర్తిత్వేన పరికల్పితం దృగ్రూపః పరశివ ఏవైవంవిధాయాః సావిత్రీమూర్తేరన్తర్యామిత్వేన ప్రేరక ఇత్యాహ—అన్తర్యామీతి। ఉక్తప్రకారేణ ఋష్యాదిన్యాసపురఃసరం సావిత్రీమూర్తిం ధ్యాత్వా మన్త్రవర్ణాన్స్వశరీరే వక్ష్యమాణస్థానేషు న్యసేదిత్యాహ—స్వశరీరే త్వితి॥ ౧౭॥ తాన్యేవ చతుర్వింశతిస్థానాని దర్శయతి-పాదాఙ్గుష్ఠే త్విత్యాదినా॥ ౧౮—౨౦ ॥ అథైషామక్షరణాం జపవిధౌ ధ్యాతవ్యాన్వర్ణానాహ-

శుక్లవర్ణః పరో వర్ణః పీతవర్ణః పరః స్మృతః॥ ౨౪ ॥

శుక్లవర్ణః పరో వర్ణః పద్మరాగప్రభః పరః॥ ౨౫ ॥

తత్పరః శశిసంకాశః పాణ్డురః పరమో మతః।

తత్పరో రత్నగౌరాభ ఇన్ద్రనీలసమోఽథ వా॥ ౨౬ ॥

గోరక్తసదృశశ్చాన్యస్తత్పరః సూర్యసంనిభః।

నీలోత్పలదలప్రఖ్యో వర్ణస్తత్పరమస్తథా॥ ౨౭ ॥

శఙ్ఖకున్దేన్దువర్ణాభః సాక్షాద్వర్ణస్తతః స్మృతః।

తత్పరో దీపసంకాశః క్రమాద్వర్ణాః ప్రకీర్తితాః॥ ౨౮ ॥

కేచిద్వర్ణాస్తు సావిత్ర్యా మహాపాతకనాశనాః।

ఉపపాతకపాపానాం వర్ణాః కేచన బాధకాః।

కేచన క్షుద్రపాపానాం నాశకాః స్యుర్న సంశయః॥ ౨౯ ॥

నాన్నతోయసమం దానం న చాహింసాపరం తపః।

న సావిత్రీసమం జప్యం న వ్యాహృతిసమం హుతమ్॥ ३० ॥

ప్రథమశ్చమ్పకాకార ఇత్యాదినా క్రమాద్వర్ణాః ప్రకీర్తితా ఇత్యన్తేన॥ ౨౧—౨౮ ॥ ఏవంవిధస్య వర్ణజ్ఞానస్య ప్రయోజనమాహ—కేచిద్వర్ణాస్త్వితి। మహాపాతకోపపాతకానుపాతకరూపాణి త్రివిధాని పాతకాని తాన్యక్షరవర్ణజ్ఞానాన్నశ్యన్తీత్యర్థః॥ ౨౯ ॥ కథమస్య గాయత్రీజపస్య మహాపాతకాదిసర్వపాపప్రణాశహేతుతేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—నాన్నతోయేతి॥ ३० ॥ యతో జపవిధౌ జప్యమన్త్రార్థభూతదేవతాప్రతిపత్త్యర్థమవశ్యం మన్త్రార్థో జ్ఞాతవ్యోఽతస్తత్ప్రతిపత్తయే సావిత్రీమన్త్రం సంగృహ్య వ్యాచష్టే—యో నోఽస్మాకమిత్యాదినా మయాఽఽదరాదిత్యన్తేన।తృతీయపాదే యచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ప్రతిపత్తి-సౌకర్యార్థం తం పాదం వివృణోతి।అన్తర్యామితయా స్థితో యో దేవః స నోఽస్మాకం ధియో బుద్ధీర్ధర్మజ్ఞానాదిషు ప్రచోదయాత్ప్రేరయేత్। “చుద ప్రేరణే” ఇత్యేతస్మాల్లేట్యాడాగమః। తస్య దేవస్య ద్యోతమానస్య స్వయంప్రకాశచిద్రూపస్య సర్వప్రాణిహృదబుజమధ్యవర్త్యన్తఃకరణాదిసాక్షిత్వేన వర్తమానస్య సవితుః ప్రేరకస్య పరశివస్య

యో నోఽస్మాకం ధియశ్చిత్తాన్యన్తర్యామిస్వరూపతః॥

ప్రచోదయాత్త్ప్రేరయేచ్చ తస్య దేవస్య సువ్రతాః॥ ౩౧ ॥

దీప్తస్య సర్వజన్తూనాం ప్రత్యక్షస్య స్వభావతః।

సవితుః స్వాత్మభూతం తు వరేణ్యం సర్వజన్తుభిః॥ ౩౨ ॥

భజనీయం ద్విజా భర్గస్తేజశ్చైతన్యలక్షణమ్।

తచ్ఛబ్దవాచ్యం సర్వజ్ఞం జగత్సర్గాదికారణమ్॥ ౩౩ ॥

స్వమాయాశక్తిసంభిన్నం శివరుద్రాదిసంజ్ఞితమ్।

నీలగ్రీవం విరూపాక్షం సామ్బమూర్త్యుపలక్షితమ్॥ ౩౪ ॥

ఆదిత్యదేవతాయాస్తు ప్రేరకం పరమేశ్వరమ్॥ ౩౫ ॥

ఆదిత్యేనాపరిజ్ఞాతం వయం ధీమహ్యుపాస్మహే।

సావిత్ర్యాః కథితో హ్యర్థః సంగ్రహేణ మయాఽఽదరాత్॥ ౩౬ ॥

ఏవమర్థం గురోర్లబ్ధ్వా దత్త్వా తస్మై చ దక్షిణామ్।

చతుర్వింశతికం లక్షం జపేదవ్యగ్రతః సుధీః॥ ౩౭ ॥

మహాపాతకయుక్తోఽపి సిద్ధమన్త్రో భవేద్ద్విజః।

ఆజ్యేన జుహుయాన్మన్త్రీ సహస్రాణాం చతుష్టయమ్॥ ౩౮ ॥

స్వరూపభూతం తత్సృష్టిస్థితిసంహారకారణతయా ప్రసిద్ధం వరేణ్యం సర్వప్రాణిసేవ్యం భర్గో భర్జనాత్పాపస్య భర్జకం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం స్వమాయాశక్తివశేన శివరుద్రాదిసంజ్ఞామాపన్నం సూర్యమణ్డలమధ్యే తత్రత్వేనావస్థితం వాఙ్మనసాతీతమీదృగ్విధం యత్పరం బ్రహ్మ తద్వయం ధీమహి ధ్యాయేమ। తదేవాహమస్మీతి జానీమేత్యర్థః। “ధ్యై చిన్తాయామ్” ఇత్యస్మాల్లిజి ఛాన్దసం రూపమ్। తదుక్తమాచార్యైః—“ధ్యై చిన్తాయాం స్మృతో ధాతుర్నిష్పన్నం ధీమహీత్యతః” ఇతి॥ ౩౧—౩౬ ॥ ఏతాదృశమర్థం గురుముఖాజ్జ్ఞాతవత ఏవ పురశ్చరణాదిక్రియాస్వధికార ఇత్యాహ—ఏవమితి॥ ౩౭ ॥ ఉక్తార్థజ్ఞానమహిమ్నా మహాపాతకాదిలక్షణమపి పాపం నశ్యతీత్యాహ–మహాపాతకేతి॥ ౩౮॥ ఐహికాముష్మికేషు సర్వేషు ఫలేష్వస్య మన్త్రస్య వినియోగానాహ—వినియోగానథేత్యా–

వినియోగానథానేన మన్త్రేణైవ ప్రసాదయేత్।

స్నాత్వా ప్రాతర్జపేన్నిత్యం సహస్రం శ్రద్ధయా సహ॥ ౩౯ ॥

అపేక్షితార్థం సకలం లభతే నాత్ర సంశయః।

హుత్వా తు ఖాదిరం సమ్యగ్ఘృతాక్తం హవ్యవాహనే॥ ౪౦ ॥

రాహుగ్రస్తే రవౌ విప్రా లభతే ధనముత్తమమ్।

రాహుసూర్యసమావాప్తౌ తర్పయేద్భాస్కరం జలైః॥ ౪౧ ॥

సర్వకామసమృద్ధిః స్యాన్నాత్ర కార్యా విచారణా।

కరీషచూర్ణతో హుత్వా సర్పిషా సహ మానవః॥ ౪౨ ॥

గవాం గోష్ఠే సహస్రం తు బహుక్షీరాం లభేత గామ్।

శాల్యాస్తణ్డుల హోమేన కన్యాసిద్ధిర్భవిష్యతి॥ ౪౩ ॥

శాలీబీజస్య హోమేన ప్రజామిష్టామవాప్నుయాత్।

సావిత్ర్యా జలమాదయ జప్త్వా చాష్టసహస్రకమ్॥ ౪౪ ॥

అభిషేకం ద్విజః కుర్యాద్దుఃస్వప్నాదినివృత్తయే।

క్షీరాహారో జపేల్లక్షమపమృత్యువినాశనే॥ ౪౫ ॥

ఘృతాహారో జపేద్విద్యాం లభతే నాత్ర సంశయః।

నాభిమాత్రే జలే స్థిత్వా జపేల్లక్షం సమాహితః॥ ౪౬ ॥

అకణ్టకమసౌ రాజ్యం లభతే నాత్ర సంశయః।

పలాశపుష్పహోమేన మహతీం శ్రియమశ్నుతే ॥ ౪౭ ॥

వేతసైర్జుహుయాదగ్నౌ వృష్టిం శీఘ్రమవాప్నుయాత్।

మధుహోమేన విప్రేన్ద్రా రాజానం వశమాప్నుయాత్ ॥ ౪౮ ॥

పాయసం మధునా హుత్వా స్త్రీవశ్యం లభతేఽచిరాత్।

కేవలం ఘృతహోమేన సర్వాన్కామానవాప్నుయాత్ ॥ ౪౯ ॥

అన్నస్య హోమతశ్చాన్నం ప్రాప్నుయాదచిరేణ తు।

పఞ్చగవ్యాశనో లక్షం జప్త్వా జాతిస్మరో భవేత్ ॥ ౫౦ ॥

జానుమాత్రే జలే స్థిత్వా జపేత్ప్రత్యర్థిదిఙ్ముఖః।

యుద్ధే విజయమాప్నోతి సహస్రం క్రోధసంయుతః ॥ ౫౧ ॥

అర్కస్య సమిధో హుత్వా తీక్ష్ణతైలేన సాదరమ్।

సప్తాహాన్మారయేచ్ఛత్రుమృతే విప్రం న సంశయః ॥ ౫౨ ॥

శత్రోః ప్రతికృతిం భూమావాలిఖ్యాఽఽఖ్యాం చ తద్ధృది।

తమాక్రమ్య తు పాదేన జపేచ్ఛత్రుర్వినశ్యతి॥ ౫౩ ॥

సావిత్రీ ప్రతిలోమా స్యాదభిచారేషు కర్మసు।

మారణే వర్ణశః శత్రోర్బ్రహ్మాస్త్రం ప్రతిలోమతః॥ ౫౪ ॥

గురుప్రసాదతో జ్ఞేయమనర్థకరమన్యథా।

శాన్తయే జహుయాదగ్నౌ ఘృతేన పయసాఽపి వా।

పఞ్చగవ్యేన వా హుత్వా తిలైర్వా శాన్తిమాప్నుయాత్॥ ౫౫ ॥

ఆమ్రపర్ణస్య హోమేన సర్వజ్వరవినాశనమ్।

ఉదుమ్బరభవాశ్వత్థైర్గోగజాశ్వామయక్షయః॥ ౫౬ ॥

పయసాఽఽజ్యేన వా హుత్వా శాన్తిః సర్వచతుష్పదామ్।

దినా–జపేచ్ఛత్రుర్వినశ్యతీత్యన్తేన॥ ౩౮—౫౧ ॥ ఋతే విప్రమ్। బ్రాహ్మణం శత్రుం హిత్వేత్యర్థః॥ ౫౨ ॥తద్ధృదీతి। తస్య ప్రతికృతేర్హృదయ ఆఖ్యాం శత్రోర్నామాక్షరాణి లిఖేదిత్యర్థః॥ ౫౩ ॥ అథ మారణవిధానస్య మన్త్రాస్త్రక్లృప్తిమాహ—సావిత్రీప్రతిలోమేతి మన్త్రవర్ణానాం ప్రాతిలోమ్యేన పాఠోఽస్త్రమ్। తదుక్తమాచార్యైః–'ప్రతిలోమపాఠో వర్ణానామస్త్రమాహుర్మనీషిణః' ఇతి। వర్ణశః ప్రాతిలోమ్యేన పఠితోఽయం మన్త్రో బ్రహ్మాస్త్రం తదభిచారకర్మసు ప్రయోక్తవ్యమిత్యయమర్థః॥ ౫౪ ॥ ఏతచ్చ గురూపదేశవ్యతిరేకేణ

ప్రయోక్తురనర్థావహమిత్యాహ–గురుప్రసాదత ఇతి। అస్య
చాస్త్రప్రయోగస్యోపసంహారవిధిమాహ—శాన్తయ ఇతి ॥౫౫॥
ద్రవ్యవిశేషహోమాజ్జ్వరస్యోపశమమాహ--

శాన్తయే సర్వదోషాణాం జానుమాత్రే జలే జపేత్॥ ౫౭ ॥

అభిమన్త్ర్య సితం భస్మ న్యసేద్భూతాదిశాన్తయే॥ ౫౮ ॥

బహునోక్తేన కిం విప్రా జపేనాస్యాశ్చ హోమతః।

అభీష్టం సర్వమాప్నోతి నాత్ర సందేహకారణమ్॥ ౫౯ ॥

జ్ఞానిచ్చాం తత్ప్రసాదేన లభతే చ ద్విజోత్తమాః।

సావిత్రీజపయజ్ఞేన జ్ఞానయజ్ఞమవాప్నుయాత్॥ ౬౦ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే గాయత్రీవివరణం నామ
షష్ఠోఽధ్యాయః॥ ౬ ॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

౭. హంసవిద్యావివరణమ్॥

శ్రీసూత ఉవాచ—

ఆత్మమన్త్రం ప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।

ఋషిర్బ్రహ్మాఽస్య గాయత్రం ఛన్ద ఆత్మైవ దేవతా।

శాన్తాన్తం శక్తిరస్యోక్తా తదన్తం బీజముచ్యతే॥ ౧ ॥

ఆత్మేతి। స్పష్టమన్యత్॥ ౫౬—౫౯ ॥ జ్ఞానేచ్ఛామితి। "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" ఇతి శ్రుతేర్వేదానువచనాదిభిః పరతత్త్వస్వరూపగోచరా వివిదిషోత్పాదనీయా తాం సావిత్ర్యాః ప్రసాదాదేవ లభతే। సంతతజపేన నిర్మలచిత్తః సన్పరశివస్వరూపగోచరం సాక్షాత్కారజ్ఞానమపి ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః॥ ౬౦ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

గాయత్రీవివరణం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥ ౬ ॥

ఇత్థం సావిత్ర్యుపాసనేనోత్పన్నవివిదిషస్య పరశివస్వరూపగోచరవిద్యోత్పత్తిసాధనం మన్త్రమాహ —ఆత్మమన్త్రమితి। జాగ్రదాద్యవస్థాసాక్షిణోజీవాత్మనః

విద్యా శక్తిర్భవేద్బీజం శివ ఏవ న చాన్యథా।

తేనాయం పరమో మన్త్రః శివశక్త్యాత్మకః స్మృతః॥ ౨ ॥

ఏతద్బుద్ధ్వా జపేన్మన్త్రం బీజశక్త్యాత్మనా బుధః।

ధ్యాయేత్సామ్బం మహాదేవం సంసారామయభేషజమ్॥ ३ ॥

యస్తు ద్వాదశసాహస్రమిమం జపతి నిత్యశః।

పరమాత్మరూపతాప్రతిపాదకత్వాదాత్మమన్త్ర ఇత్యజపాఽభిధీయతే। ఏతదుపరిష్టాత్స్వయమేవ ప్రాతేపాదయిష్యతి। అస్య మన్త్రస్య ఋష్యాద్యానాహ—ఋషిర్బ్రహ్మేత్యాదినోచ్యత ఇత్యన్తేన ॥ ౧ ॥ శాన్తాన్తమితి। శకారస్యాన్తః షకారస్తస్యాన్తః సకారః స ఇతి శక్తిరిత్యర్థః। తదన్తమితితచ్ఛబ్దేన సకారః పరామృశ్యతే। తస్యాన్తో హకారః। హమిత్యస్య మన్త్రస్య బీజమిత్యర్థః। ఏవం బీజశక్త్యాత్మనా విభక్తస్య మన్త్రస్య శివశక్తివాచకత్వేన తదాత్మకతాం ప్రతిపాదయితుమర్థాత్మకే బీజశక్తీ ఆహ—విద్యాశక్తిరితి। యా పరశివస్వరూపసంవిద్రూపిణీ సైవ శక్తిస్తత్ప్రతిపాద్యం నిష్కలపరశివస్వరూపం బీజమర్థస్వరూపమేతదుభయం శబ్దాత్మకేన శక్తిబీజరూపభాగద్వయేన ప్రతిపాద్యతే। తథా హి-సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం నిరస్తసమస్తోపాధికం స్వప్రతిష్ఠం సర్వప్రత్యగ్భూతం చైతన్యం హి పరాశివస్వరూపం తత్ప్రత్యగర్థవాచినాఽహంశబ్దేన ప్రతిపాదయితుం శక్యతే। తదేవ శివస్వరూపం స్వమాయావశాచ్చక్యప్రతియోగిత్వేన నిరూప్యమాణం తత్పరాగ్భూతం శక్తిః। సాఽపి పరాగర్థవాచినా స ఇతి పదేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యుక్తం బీజశక్త్యోః శివశక్తిస్వరూపప్రతిపాదకత్వమ్। తస్మాదయం బీజశక్తిసముదాయరూపో మన్త్రః శివశక్త్యాత్మక ఇత్యర్థః। తదుక్తమాచార్యైః—“హకారః పురుషః ప్రోక్తః స ఇతి ప్రకృతిర్మతా।పుంప్రకృత్యాత్మకో హంసస్తదాత్మకమిదం జగత్” ఇతి॥ ౨ ॥ ఇత్థం మన్త్రస్యార్థమభిధాయ జపసమయేఽస్య ధ్యానం విధత్తే—ఏతద్బుద్ధ్వేతి। ఉక్తలక్షణం శివశక్త్యాత్మకం నిష్కలపరశివస్వరూపం స్వీకృతలీలావిగ్రహమర్ధనారీశ్వరం ధ్యేయమిత్యర్థః। తదుక్తమాచార్యైః—“అరుణకనకవర్ణం పద్మసంస్థం చ గౌరీహరనియమితచిహ్నం సౌమ్యతానూనపాతమ్। భవతు భవదభీష్టప్రాప్తయే పాశటఙ్కాభయవరదవిచిత్రం రూపమర్ధామ్బికేశమ్” ఇతి॥ ३ ॥ ఉక్తధ్యానవిశిష్టజపస్య ఫలమాహ—

తస్య సర్వాణి పాపాని వినశ్యన్తి న సంశయః॥ ౪ ॥

అథవా ప్రాణసంచారః సకారః పరికీర్తితః।

హకారోఽపానసంచారో దేహే దేహవతాం సదా॥ ౫ ॥

ఏవం యస్తు విజానాతి మన్త్రమాచార్యపూర్వకమ్।

సోఽజపన్నపి హంసాఖ్యం జపత్యేవ న సంశయః॥ ౬ ॥

ఈదృశీమజపాం విద్యామాస్తిక్యాద్గురుభక్తితః॥ ౭ ॥

యో విజానాతి పాపాని బుద్ధిపూర్వకృతని చ।

తస్య నశ్యన్తి సర్వాణి నాత్ర కార్యా విచారణా॥ ౮ ॥

యస్త్వితి॥ ౪ ॥ ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారమనుసంధాతుమశక్తస్య మన్దప్రజ్ఞస్య తాల్వోష్ఠపుటాదివ్యాపారనిర్వర్త్యే జపవిధిమభిధాయ తతోఽపి సంస్కృతచిత్తస్య మధ్యమాధి కారిణస్తాల్వోష్ఠపుటవ్యాపారనైరపేక్ష్యేణ జపవిధిం వక్తుం పూర్వోక్తయోర్బీజశక్త్యాత్మనోర్మన్త్రభాగయోరనుసంధానే ప్రకారాన్తరమాహ—అథవేతి। ముఖ్యప్రాణస్య పరాఙ్ముఖవృత్తిః ప్రాణః అన్తర్ముఖవృత్తిరపానస్తథా సతి స ఇత్యేతత్పదం పరాగర్థవాచకమ్। తస్య ప్రాణవృత్తేశ్చ పరాక్త్వసంబన్ధాత్ప్రమాణవృత్త్యాత్మక ఏవ స ఇతి మన్త్రభాగః। హంశబ్దస్య చ ప్రత్యగర్థత్వాదపానవృత్తేశ్చ

ప్రత్యఙ్ముఖత్వాత్ప్రత్యక్త్వసామ్యేనాపానవృత్త్యాత్మక ఏవ హమితి మన్త్రభాగః। ఏవమేతౌ మన్త్రభాగో ప్రాణాపానవృత్త్యాత్మనా స్వదేహే సర్వదాఽనువర్తేతే ఇత్యనుసంధేయమిత్యర్థః॥ ౫ ॥ అస్త్వేవం మన్త్రభాగయోః ప్రాణాపానాత్మకతా తదనుసంధానస్య కోఽతిశయ ఇత్యత ఆహ—ఏవం యస్త్వితి। ఏవముక్తప్రకారేణ ప్రాణాపానాత్మనా వర్తమానం మన్త్రమాచార్యముఖాద్యో వేద స సాధకోఽజపన్నపి తాల్వోష్ఠపుటవ్యాపారనిర్వర్త్య జపమకుర్వన్నపి ప్రాణాపానవృత్త్యాత్మనా మన్త్రస్యాను వృత్తేర్జపత్యేవ సర్వదా। అత ఏవేయం విద్యాఽజపేత్యాఖ్యాయతే॥ ౬ ॥ భక్తిశ్రద్ధాపురఃసరముక్తమర్థమతినైశిత్యేనానుసంధానస్య వాచికజపాదతిశయితం ఫలమాహ—ఈదృశీమజపామిత్యాదినా విచారణేత్యన్తేన॥ ౭ ॥ అత్ర బుద్ధిపూర్వకృతానీతి విశేషితత్వాద్యథోదీరితద్వాదశసహస్రజపవిధావజ్ఞానకృతస్య పాపమాత్రస్య క్షయః। అత్ర తు జ్ఞానకృతస్యాపీతి విశేషః॥ ౮ ॥ ఇత్థం మధ్యాధికారిణాం మన్త్రానుసంధానే విశే

అథవా జీవమన్త్రోఽయం జీవాత్మప్రతిపాదకః।

అహంశబ్దస్య రూఢత్వాల్లోకే జీవాత్మవస్తుని।

శక్తిమన్త్రః సకారాఖ్యః పరమేశ్వరవాచకః॥ ౯ ॥

ప్రకృతార్థే ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధః పరమేశ్వరః॥ ౧౦ ॥

మహదాద్యణుపర్యన్తం జగత్సర్వం చరాచరమ్।

జాయతే వర్తతే చైవ లీయతే పరమేశ్వరే॥ ౧౧ ॥

షమభిధాయాథ తతోఽప్యుత్కృష్టస్య శ్రవణమననాదిసంస్కృతచిత్తస్యోత్తమాధికారిణో హంసమన్త్రానుసంధానే విశేషం వక్తుమారభతే అథవా జీవేతి। మన్త్రస్య పూర్వభాగోఽహంశబ్దో జాగ్రదాద్యవస్థాసాక్షిణో జీవాత్మనోఽభిధాయకః। యతస్తత్రాహం సుఖ్యహం దుఃఖీత్యహంశబ్దో రూఢ్యా లోకే ప్రయుజ్యతే। వేదే చ 'సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్తతోఽహంనామాభవ-త్తస్మాదప్యేతర్హ్యామన్త్రితోఽయమహమిత్యేవాగ్ర ఉక్త్వాఽన్యన్నామ ప్రబ్రూతే' ఇతి। తస్మాన్మన్త్రస్య పూర్వభాగో జీవాత్మప్రతిపాదక ఇత్యర్థః। పూర్వం శక్తిప్రతిపాదకతయా వ్యాఖ్యాతో యః స ఇతి మన్త్రభాగః సోఽపి సర్వశక్తిజగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం యత్పారమేశ్వరం తత్త్వం తద్వాచక ఇత్యర్థః॥ ౯ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ—ప్రకృతార్థ ఇతి। ప్రసిద్ధప్రక్రాన్తానుభూతాస్తచ్ఛబ్దార్థాః। పరమేశ్వరశ్చ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర ప్రకృతోఽర్థః। సా పునః ప్రసిద్ధిర్వియదాదిపరమాణ్వన్తస్య చరాచరాత్మకస్య జగతః సృష్టిస్థితిలయాధికరణతయాఽధిగన్తవ్యా। తదధికరణత్వం చైవమామ్నాయతే—'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి" ఇతి। "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇత్యాది చ। తస్మాత్కార్యప్రపఞ్చస్య కారణతయా ప్రసిద్ధః పరమేశ్వరస్తచ్ఛబ్దేన స ఇతి మన్త్రభాగేనాభిధీయత ఇత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ ఇత్థం పదార్థావభిధాయ వాక్యార్థమాహ—సంసారిత్వేనేతి। గృహీతసంగతికైః పదైరభిహితానాం పదార్థానాం పశ్చాదాకాఙ్క్షాసంనిధియోగ్యతా-వశాద్యః సంసర్గః స ఏవ వాక్యార్థ ఇత్యభిహితాన్వయవదినో యోగ్యేతరపదార్థాన్వితస్వార్థాభిధాయకాని పదానీత్యన్వితాభిధానవాదినో విశిష్టో వాక్యార్థః।తదుభయమత్ర న సంభవాతి। ఈశ్వరస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య వస్త్వన్తరస్యాభావాత్। తస్మాద్భ్రాన్త్యా భేదేన ప్రాతిపన్నస్య జీవస్య పరమార్థతో యత్పరాశివతాదాత్మ్యం స ఏవం వాక్యార్థః। నను తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధస్వ–

సంసారిత్వేన భాతోఽహం స ఏవ పరమేశ్వరః।

సోఽహమేవ న సందేహః స్వానుభూతిప్రమాణతః॥ ౧౨ ॥

హంసయోః శబలం హిత్వా పదయోః సద్వితీయయోః।

భావయోః కథం తాదాత్మ్యం ఘటతే। తథాహి—అహంశబ్దస్య మాలినసత్త్వప్రధానమాయాకార్యాన్తః-కరణావచ్ఛిన్నం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదివిశిష్టం కించిజ్జ్ఞం ప్రత్యక్చైతన్యం వాచ్యోఽర్థః। స ఇత్యస్య చ విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసకలసంసారవ్యవహారాతీతం సర్వజ్ఞం జగజ్జన్మాదికారణం 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదిశ్రుత్యా పరోక్షేణ నిర్దిష్టం చైతన్యం వాచ్యోఽర్థః। ఈదృగ్విధయోః కథమేకత్వసంభవ ఇతి। సత్యమ్। అత ఏవ లక్షణా ప్రవర్తతే। సా చ వాచ్యార్థద్వయవిరుద్ధాంశపరిత్యాగేనావిరుద్ధాంశస్వీకారరూపభాగత్యాగలక్షణా। తథా హి—బ్రహ్మణస్తావత్సచ్చిదానన్దై-కరసాత్మకత్వం శ్రుత్యా ప్రతిపాదితమ్। జీవస్య చ జాగ్రదాద్యవస్థాసు వ్యావర్తమానస్వైక్యరూపేణానువృత్తేః సద్రూపత్వం తత్సాక్షిత్వేన చిద్రుపత్వం పరప్రేమాస్పదత్వేనాఽఽనన్ద-రూపత్వం చ స్వానుభవసిద్ధమ్। ఏవం కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వప్రత్యక్త్వపరోక్షాపరోక్షత్వాదివిరుద్ధాంశ-ముభయత్ర పరిత్యజ్యావిరుద్ధయో సచ్చిదానన్దాదిలక్షణయోర్జీవశ్వరస్వరూపయోః పరస్పరతాదాత్మ్యం భాగత్యాగలక్షణయా హంసమన్త్రః ప్రతిపాదయతి। ఉక్తం హి—"మానాన్తరవిరోధే తు ముఖ్యార్థస్య పరిగ్రహే। ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే"॥ ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యోక్తమ్" "సంసారిత్వేన భాతోఽహం స ఏవ పరమేశ్వరః" ఇతి॥ అహం స ఏవేతి శబ్దశక్త్యా జీవస్యాఖణ్డబ్రహ్మతాదాత్మ్యే ప్రతిపదితే' అర్థాద్యద్బ్రహ్మణః శోధితాహమర్థతాదాత్మ్యం తద్వ్యతిహారేణ నిర్దిశతి–సోఽహమేవేతి ఏతదేవ తాదాత్మ్యలక్షణ ఏవ వాక్యార్థోఽత్రేత్యస్య జ్ఞాపకమ్। తథాచోక్తమ్—"సంసర్గో వా విశిష్టో వా వాక్యార్థో నాత్ర సంమతః। అఖణ్డైకరసత్వేన వాక్యార్థో విదుషాం మతః"। ఇతి। ఇత్థం జీవేశ్వరయోః పరస్పరతాదాత్మ్యేనాఖణ్డైకరసత్వేన వాక్యార్థే సిద్ధే జీవస్యాబ్రహ్మత్వసద్వితీయత్వాదిభ్రమో-ఽపసరతి। ఈశ్వరస్య చ పరోక్షత్వానాత్మత్వాది నివర్తతే। తదప్యుక్తమ్—"ప్రత్యగ్బోధో య ఆభాతి సోఽద్వయానన్దలక్షః। అద్వయానన్దరూపశ్చ ప్రత్యగ్బోధైకలక్షణః॥ ఇత్థమన్యోన్యతాదాత్మ్యప్రతిపత్తిర్యదా భవేత్। అబ్రహ్మత్వం త్వమర్థస్య వ్యావర్తేత తదైవ హి॥ తదర్థస్య చ పారోక్ష్యమ్ తావదేవ నివర్తతే" ఇతి। ఉక్తలక్షణే చ హంసమన్త్రార్థే ప్రమాణాభావాదసంగతిమాశ–

పూర్ణోఽహమేవం జానీయాద్బోధమాత్రస్వభావతః॥ ౧౩ ॥

ఙ్క్య తత్ర విద్వదనుభవం ప్రమాణయతి—స్వానుభూతీతి ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ సోఽప్యనుభవో విధురపరిభావితకామినీసాక్షాత్కారవదర్థవ్యవస్థాపకో నేత్యాశఙ్క్య శ్రుతిం సంవాదయతి—శ్రుతిరపీతి। సాఽప్యుక్తార్థవిరుద్ధమేవ ద్వా సుపర్ణేత్యాదౌ ప్రతిపాదయతీతి విశినష్టి—పరమార్థేతి। తత్ర హి పారమార్థికం జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యం సమానే వృక్ష ఇత్యుత్తరమాన్త్రేణ ప్రతిపాదయితుమవిద్యాకల్పితజీవేశ్వరభేదప్రతిపాదనాద్ద్వాసుపర్ణేత్యాదికమపరమార్థికప్రకాశకమ్। అతః “తత్త్వమసి” “అహం బ్రహ్మాస్మి” ఇత్యాదికైవ శ్రుతిః పరమార్థప్రకాశినీ। సాఽప్యుక్తమర్థం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। ఉక్తం జీవేశ్వరతాదాత్మ్యముపపాదాయితుమీశ్వరస్య నిరుపాధికం రూపమాహ—సత్యసంపూర్ణేతి। నను “అస్థూల్మనణ్వహస్వమదీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్” ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ పరశివస్వరూపం స్థులత్వాదిసకలధర్మరహితం సత్యత్వాదిపవృత్తినిమిత్తకైః సత్యాదిశబ్దైః కథం ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇతి। ఉచ్యతే। చన్ద్రస్యైకత్వేఽపి వీచీతరఙ్గాద్యుపాధిబహుత్వేన బహుషు చన్ద్రేషు కల్పితేష్వయం చన్ద్రోఽయం చన్ద్ర ఇత్యనువృత్తిప్రత్యయబలాచ్చన్ద్రత్వసామాన్యం యథా కల్ప్యతే, ఏవం సద్రూపస్య పరశివస్యైకత్వేఽపి స్వమాయావశేన స్వస్మిన్పరికల్పితాణుమహదాదివ్యక్తిషు సన్ఘటః సన్పట ఇత్యద్యనువృత్తవ్యవహారబలాత్సత్యత్వజ్ఞానత్వానన్దత్వాదీని పరాపరసామాన్యాని పరికల్ప్యన్తే। అత ఏవోక్తమాచార్యైః—ఆనన్దో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్తి ధర్మాః” ఇతి। ఏవం చ సత్యాదిశబ్దాః పరాపరసామాన్యవాచినస్తదాశ్రయమఖణ్డం పరశివస్వరూయం లక్షణయా ప్రతిపాదయన్తి। అత ఏవోక్తం “లౌకికాన్యేవ సత్యాదీన్యఖణ్డం లక్షయన్తి హి” ఇతి। సంపూర్ణశబ్దేన దేశకాలవస్తుకృతత్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యరూపమానన్త్యమభిధీయతే। అనేన చ సామాన్యవ్యక్తిభేదోఽపి వస్తుకృతో నిషిద్ధో భవతి। న చ సత్యాదిపదేష్వేకేనైవ పరశివస్వరూపే లక్షితే తదతిరిక్తస్య ప్రమేయస్యాభావాత్పదాన్తరానర్థక్యమితి శఙ్కనీయమ్। అసత్యత్వజడత్వదుఃఖరూపత్వాదయో యావన్తో భ్రాన్త్యా పరశివస్వరూపేఽధ్యస్తాస్తద్వ్యావృత్తిపరత్వా-త్సత్యాద్యనేకపదోపాదానస్య। తదుక్తమ్—“మిథ్యాత్వాది యదధ్యస్తం బ్రహ్మణ్యేతస్య బాధనమ్। నానాపదైర్వినా నేతి బ్రహ్మ తైరుపలక్ష్యతే” ఇతి। శ్రుతిరపి సత్యజ్ఞానాదిరూపతాం పరశివస్య దర్శయతి—“సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” “విజ్ఞానమా-

శ్రుతిరప్యేవమేవాఽఽహ పరమార్థప్రకాశినీ।

సత్యసంపూర్ణవిజ్ఞానసుఖరూపో మహేశ్వరః ॥ ౧౪ ॥

అహం చావ్యభిచారిత్వాత్సత్స్వభావో న సంశయః।

అహమవ్యభిచార్యేవ సాక్షిత్వాద్వ్యభిచారిణామ్॥ ౧౫ ॥

నన్దం బ్రహ్మ" ఇతి॥ ౧౪ ॥ ఇత్థం పరశివస్య నైజం రూపమభిధాయ జీవస్యాపి తాదగ్రూపపత్వం ప్రతిపాదయితుం తావత్సద్రూపతామాహ—అహం చేతి। జాగ్రదాదిషు వ్యావర్తమానేష్వహమర్థస్య చైతన్యస్యైకరూపతయాఽనువృత్తేరవ్యభిచారిత్సద్రూపతేత్యర్థః। అసిద్ధో హేతురిత్యత ఆహ-అహమవ్యభిచార్యేవేతి। వ్యభిచారిణాం వ్యావర్తమానానాం జాగ్రదాదిసాక్ష్యాణాం సాక్షిత్వాత్స్వరూపానను ప్రవేశన సాక్షాదీక్షితృత్వాదహమర్థస్యావ్యభిచారితా। యథైకస్యైవ దీపస్య ఘటపటాదిషు బహుషు పరస్పరవ్యభిచారిషు ప్రకాశ్యేషు ప్రకాశకస్స తస్య భేదాభావాదవ్యభిచారిత్వం తద్వదిత్యర్థః। ఏతదవ్యభిచారిత్వం తాపనీయోపానిషద్యేవమామ్నాతమ—"తం వా ఏతమాత్మానం జాగ్రత్యస్వప్నమసుషుప్తం స్వప్నేఽజాగ్రతమసుషుప్తం సుషుప్తేఽజాగ్రతస్వప్నమ్। తురీయేఽజగ్రతమస్వప్నమసుషుప్తమవ్యభిచారిణమ్" ఇతి॥ ౧౫ ॥ ఇత్థమవ్యభిచారిత్వేనాహమర్థస్య సద్రూపత్వం నిర్ధార్య చిద్రుపతాముపపాదయతి—జ్ఞాతమితి। జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానమన్తఃకరణవృత్తిః, తయా చక్షురాదిసంప్రయోగవశాద్బాహ్యో ఘటాదివిషయో యదా వ్యాప్యతే తదా సాక్షిచైతన్యం జ్ఞానవిషయీకృతం విషయం జ్ఞాతత్వేన ప్రకాశయతి తస్మిన్నేవ సమయేఽతిరిక్తం సర్వజ్ఞానక్రోడీకృతమజ్ఞాతత్వేనైవ ప్రకాశయాతి। తదుక్తమాచర్యైః—"సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైన్యస్య విషయః" ఇతి। తదిదముచ్యతే—జ్ఞాతమజ్ఞాతమప్యర్థం సదాఽహం వేదేతి। "న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే" ఇతి శ్రుతేర్జ్ఞానస్య సనాతనత్వమ్। నను వేదేతి తిజా ప్రమాశ్రయః కర్తాభిధీయతే। స చ ద్రవ్యరూపః। జ్ఞానం తస్య గుణః। అతః కుతోఽహమర్థస్య జ్ఞానాత్మకతేత్యత ఆహ—కేవల ఇతి। అయో దహతీత్యత్ర యథాఽగ్నేరేవ దగ్ధృత్వమేవమత్రాపి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వమ్। ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి భేదప్రతీతిస్తు తత్తదన్తఃకరణవృత్త్యుపాధికృతా। అతస్తద్విషయవిశిష్టాన్తఃకరణతద్వృత్తిసాక్షిత్వేనావస్థిత ఆత్మా కేవలశ్చిద్రూప ఏవ। ఏతదేవోపపాదయతి—సోఽర్థ ఇతి।

జ్ఞాతమజ్ఞాతమప్యర్థం సదాఽహం వేద కేవలః।

సోఽర్థో మాం న విజానాతి తతోఽవిచ్ఛిన్నచేతనః॥౧౬॥

చితోఽన్యశేషతాభావాచ్చితోఽచిచ్ఛేషతా న హి।

శరావాదిపదార్థానాం చేతనత్వప్రసక్తితః॥౧౭॥

చిచ్ఛేషత్వం న చాస్త్యేవ చితశ్ఛిన్నా హి భిద్యతే।

భిద్యతే చేదచిచ్చిత్స్యాచ్చితోఽచిత్త్వం విరుధ్యతే॥౧౮॥

యది జ్ఞానాత్మకో ద్రవ్యరూప ఆత్మా జ్ఞాతాజ్ఞాతత్వాభ్యాం విషయం ప్రకాశయేత్తర్హి ఘటాదిలక్షణపరాగర్థోఽపి స్వప్రతియోగిభూతం ప్రత్యగర్థం జానీయాన్న చ జానాతి। తస్మాదహమర్థః కేవలచిదాత్మక ఏవ ॥౧౬॥ నను చిదాధారో ద్రవ్యరూపః కుత ఇత్యత ఆహ—చిత ఇతి। అవ్యభిచారిసాక్షిచైతన్యస్య వ్యభిచారిసాక్ష్యశేషతానుపపత్తేరిత్యర్థః। తథా హి—ద్రవ్యరూపస్యాఽఽత్మనః శేషశ్చిదితి వదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః కిమసావాత్మాఽచిదాత్మకోఽథవా చిద్రూప ఆహోస్విచ్చేతన ఇతి త్రేధా వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ—చితోఽచిచ్ఛేషతేతి। న హి ప్రతిజ్ఞామాత్రేణ వస్తుసిద్ధిరిత్యత ఆహ—శరావాదీతి। యదీయం చిజ్జడస్యాఽఽత్మనః శేషః స్యాజ్జడత్వావిశేషాచ్ఛరావాదీనామపి చిచ్ఛేషత్వేన చేతనత్వప్రసఙ్గః। తస్మాజ్జడస్యాఽఽత్మనశ్చిచ్ఛేష ఇతి తావన్న యుక్తమ్ ॥౧౭॥ నాపి ద్వితీయ ఇత్యాహ—చిచ్ఛేషత్వం చేతి। అస్మిన్పక్షే చిద్రూపస్యాఽఽత్మనశ్చిచ్ఛేష ఇత్యుక్తం స్యాత్। తచ్చ న యుక్తమ్। శేషశేషిభావో హి భేదసవ్యపేక్షః। యతోఽత్ర చితః సకాశాచ్చిదన్తరస్య భేదో నాస్తి। ఔపాధికభేదవ్యతిరేకేణ ప్రకాశాత్మతయైకత్వావమగమాత్। నను చితశ్చిదన్తరస్య పారమార్థికో భేదో దృశ్యత ఏవేత్యత ఆహ—భిద్యతే చేదితి। యద్యుపాధిసంపర్కవ్యాతిరేకేణ చిత్స్వాత ఏవ భిన్నా స్యాద్ఘటాదిచ్చితో భిన్నత్వేన తస్యా అచిత్వమాపతేత్। ఇష్టపత్తిశఙ్కాం వారయతి—చితోఽచిత్వం విరుధ్యత ఇతి ॥౧౮॥ నాపి తృతీయోన్యాశ్రయప్రసక్తేరిత్యాహ—తయా చిచ్చేతనస్యాపీతి। యస్య చిచ్ఛేషః స చేతనః। యశ్చేతనస్తస్య చిచ్ఛేష ఇత్యన్యోన్యాధీననిరూపణత్వేనైకతరస్యాప్యసిద్ధిరిత్యర్థః। ఇత్థం

తథా చిచ్చేతనస్యాపి న శేషత్వమవాప్నుయాత్।

శేషత్వే సతి తత్సిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ శేషతా చితః॥ ౧౯ ॥

అతోఽన్యశేషతా లోకే చితో భ్రాన్త్యా ప్రతీయతే।

సుఖస్వభావ ఏవాహం సదా ప్రేమాస్పదత్వతః॥ ౨౦ ॥

అసుఖస్య న హి ప్రేమాస్పదత్వం పరిదృశ్యతే।

నాహమన్యస్య శేషో హి రోషీ సర్వస్య సర్వదా॥ ౨౧ ॥

చితోఽన్యశేషత్వానిరూపణాత్స్వప్రాధాన్యేన కేవలం చిదేవాహమర్థః॥ ౧౯ ॥ నను జ్ఞాతో ఘటః, అహం జానామీత్యాదౌ చితాఽన్యశేషత్వప్రతీతిః కథమిత్యాశఙ్క్య భ్రాన్తిరేవేత్యాహ—అతోఽన్యశేషతేతి। ఇత్థం జీవస్య చిద్రూపత్వముపపాద్యాఽఽనన్దరూపతామాహ—సుఖస్వభావ ఇతి। సదా భూతభవిష్యద్వర్తమానలక్షణకాలత్రయేఽపి పరప్రేమాస్పదత్వాన్నిరతిశయానన్దాత్మక ఏవాహమర్థః। ఉక్తం హి—"పరప్రేమాస్పదతయా మా న భూవమహం సదా।భూయాసమితి యో ద్రష్టా సోఽహమిత్యవధారయ" ఇతి। పరప్రేమాస్పదత్వం చైవమామ్నాయతే "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతి" ఇత్యాదినా "న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి" ఇత్యన్తేన। తథా హి లోకే యో యచ్ఛేషత్వేన ప్రియః స తతోఽపి ప్రియతమో దృశ్యతే। యథా పుత్రస్య భార్యాదయః పుత్రశేషతయా పితుః ప్రియాస్తేభ్యోఽపి పుత్రః పితుః ప్రియతమో భవతి। ఏవమేవ పతిజాయాపుత్రాదయో యస్యాఽఽత్మనః శేషతయా ప్రియాః స ఆత్మా సర్వస్మాదపి ప్రియతమ ఇతి గమ్యతే। తథా చోక్తమ్—"పుత్రవిత్తాదయో భావా యస్య శేషతయా ప్రియాః। ద్రష్టా

సర్వప్రియతమః సోఽహమిత్యవధారయ” ఇతి॥
తస్మాన్నిరతిశయప్రేమాస్పదత్వాదహమర్థస్య పరమానన్దరూపత్వం సిద్ధమిత్యర్థః॥ ౨౦ ॥
హేతురస్తు సాధ్యం మా భూత్కిం విపక్షే బాధకమిత్యాశఙ్క్య హేతూచ్ఛిత్తిప్రసఙ్గ ఏవ బాధక ఇత్యాహ—అసుఖస్య న హీతి। నను సుఖానాత్మకస్య సుఖసాధనస్య దుఃఖాభావస్య చ ప్రేమస్పదత్వం దృశ్యతే కథమనేనాఽఽనన్దరూపతాసిద్ధిరిత్యత ఆహ—నాహమన్యస్యేతి। సుఖసాధనదుఃఖాభావౌ హి సుఖశేషతయా ప్రియౌ, అహమర్థస్త్వనన్యశోషత్వేన స్వప్రాధానతయా ప్రేమాస్పదత్వాత్పరానన్దరూపః కిం న స్యాదిత్యర్థః॥

పూర్ణోఽహం సర్వసాక్షిత్వాత్సర్వదా పరమార్థతః।

అపూర్ణో యుగపత్సర్వం న విజానాతి కశ్చన॥ ౨౨ ॥

సంసారవర్జితః సాక్షాత్సర్వదా పరమేశ్వరః।

అహం సంసారసాక్షిత్వాత్తథా సంసారవర్జితః॥ ౨౩ ॥

---

౨౧ ॥ పూర్ణత్వమప్యైశ్వరరూపమహమర్థే యోజయతి—పూర్ణోఽహమితి। సర్వదా భూతభవిష్యద్వర్తమానేషు కాలేషు సర్వస్య జాగ్రదాద్యవస్థాసు సర్వదేశే వర్తమానస్య ఘటపటాదిపదార్థస్య పరమార్థతో బాహ్యాభ్యన్తరభేదరాహిత్యేన స్వావిద్యాపరికల్పితతయా సాక్షాదీక్షితృత్వాదహమర్థః పూర్ణః। దేశకాలవస్తుకృతావచ్ఛేదరహిత ఇత్యర్థః। ఉక్తప్రకారం సాక్షిత్వం పరిచ్ఛిన్నస్య న సంభవతీత్యాహ—అపూర్ణ ఇతి। యుగపత్సమసమయమేవ సర్వం వస్తు జ్ఞాతత్వేనాజ్ఞాతత్వేన చ యస్మాత్సాక్షిచైతన్యం గోచరయతి తస్మాత్సర్వగతమ్। అతథావిధం చేద్యుగపత్సర్వం జ్ఞాతుం న శక్నుయాదిత్యర్థః॥ ౨౨ ॥ ఏవం పూర్వోక్తం పారమేశ్వరం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం రూపమహమర్థే యోజయిత్వా సంసార్యసంసారిత్వలక్షణో యో భేదభ్రమస్తమపి వ్యుదస్యతి—సంసారవర్జిత ఇతి।

విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికత్వాదప్రతిహతజ్ఞానవైరాగ్యాదిసంపన్నో జగత్కర్తా పరమేశ్వరః సంసారవర్జితః। స్వమాయావిజృమ్భితస్య సంసారస్య మిథ్యాత్వావగతేః। అసఙ్గో న హి సజ్జతే" ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ। నను విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికత్వాద్యుక్తం పరమేశ్వరస్య సంసారవర్జితత్వం మలినసత్త్వప్రధానమాయాక్రాన్తస్య జీవస్య కథం తద్రాహిత్యామిత్యత ఆహ—అహం సంసారేతి। యః సాక్షీ స సాక్ష్యాద్భిన్నో దృష్టః। యథా ఘటాత్సాక్ష్యాదటసాక్షీ తథా సంసారోఽపీతరవస్తువత్సాక్షిభాస్యత్వాత్సాక్ష్యః తస్మాత్సంసారాత్సాక్షీ వివిక్త ఏవేత్యహమర్థోఽపి సంసారవర్జిత ఏవ। యథా లోకే వివదమానయోరేవ జయపరాజయౌ। సాక్షిణస్తు తటస్థత్రైవ కేవలమ్। యస్తు కూటసాక్షీ తయోర్మధ్యే పురుషావిశేషం స్వాత్మతయా పక్షీ కరోతి స తదీయజయపరాజయభాగపి భవతి। ఏవమేవాన్తఃకరణం స్వాత్మతయాఽభిమన్యమానస్యైవ చైతన్యస్థ తదీయసంసారః, న తు తదనుపహితస్యావిక్రియస్య సాక్షిచైతన్యస్యేత్యర్థః॥ ౨౩ ॥ ఇత్థం మన్త్రపదార్థయోర్జీవేశ్వరయోః సారూప్యముపపాద్య ప్రాగుక్తమేకత్వవిజ్ఞానముపసంహరతి– ఏవమితి। వాక్యం ప్రమాణత్వేన ప్రాగుదాహృతం తత్త్వమస్యాదికం హంసమన్త్రప్రతిపాద్య–

ఏవం వాక్యానుసారిణ్యా యుక్త్యాఽఽచార్యపురఃసరమ్।

అహం స సోఽహమేవేతి విజానీయాద్విచక్షణః॥ ౨౪ ॥

య ఏవమాత్మమన్త్రేణ జీవాత్మపరమాత్మనోః।

పారమార్థికమేకత్వం సుదృఢం పరిపశ్యతి।

స ఏవ బ్రహ్మవిన్ముఖ్యో నేతరోఽజ్ఞానమోహితః॥ ౨౫ ॥

ఏవం భూతం పరిజ్ఞానం యస్య జాతం యదా భువి।

తదైవ తస్య సంసారవినాశో నాస్తి సంశయః॥ ౨౬ ॥

స్యార్థస్యాన్యథాత్వనిరాకరణం యక్తేరనుసరణం నామ। ఉక్తం హి—"ప్రత్యక్షాదేః ప్రమాణస్య తర్కోఽనుగ్రాహకో భవేత్। పక్షే విపక్షజిజ్ఞాసావిచ్ఛేదస్తదనుగ్రహః" ఇతి। ఏవం యుక్తిపురఃసరమాచార్యముఖాద్బ్రహ్మాత్మైక్యలక్షణం హంసమన్త్రార్థం జానీయాదిత్యర్థః॥ ౨౪ ॥ ఇత్థం శ్రవణమననాభ్యామర్థం నిశ్చిత్య కృతనిదిధ్యాసనః సుదృఢమసంభావనావిపరీతభావనారహితం యథా భవతి తథా జీవపరమాత్మనోర్వాస్తవమేకత్వమనేన మన్త్రేణ యః సాక్షాత్కరోతి స ఏవ బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠః। యస్త్వితరస్తద్విలక్షణోఽహమన్యః సోఽన్య ఇతి జానాతి నాసౌ బ్రహ్మవిదపి త్వజ్ఞానమోహితః। ఉక్తం హి భగవతా—"అజ్ఞానేనాఽఽవృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః" ఇతి। శ్రుతిశ్చ—"అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశుః" ఇతి॥ ౨౫ ॥ అథైతస్య సాక్షత్కారజ్ఞానస్య ఫలమాహ—ఏవమితి। బ్రహ్మాత్మైకత్వగోచరః సాక్షాత్కారో యదా జాయతే తదనన్తరక్షణ ఏవ సర్వానర్థమూలావిద్యాయా నివృత్తేస్తత్కార్యభూతః సంసారోఽపి విదుషో నివర్తతే। న తు స్వర్గాదిఫలవద్దేశాన్తరే కాలాన్తరే వా ప్రాప్తవ్యా ముక్తిః। యస్మాత్ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావికం బ్రహ్మాత్మత్వం తదవిద్యాతిరోధానవశాదప్రాప్తమివ స్వరూపసాక్షాత్కారపర్యన్తమాసీత్। తత్సాక్షాత్కారే చ బ్రహ్మాకారమనోవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేన తస్యామవిద్యాయాం సమూలం నివర్తితాయామావరణాపగమేన స్వాభావికం బ్రహ్మాత్మత్వం తస్మిన్నేవ క్షణే తత్రైవ దేశే విదుషా ప్రాప్యతే। శ్రూయతే హి—"భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే" ఇతి। "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే" ఇతి చ॥ ౨౬ ॥

హంసవిద్యామవిజ్ఞాయ ముక్తౌ యత్నం కరోతి యః।

స నభోభక్షణేనైవ క్షున్నివృత్తిం కరిష్యతి॥ ౨౭ ॥

హంసవిద్యా పరా చైషా పరమన్త్రప్రభేదినీ।

సర్వైశ్వర్యప్రదా సర్వదేవతాతృప్తికారిణీ॥ ౨౮ ॥

అస్యాశ్చ జపమాత్రేణ దీర్ఘాయుష్యమవాప్నుయాత్।

ఆరోగ్యం విజయం విద్యామవాప్నోతి సంశయః॥ ౨౯ ॥

బహునోక్తేన కిం విద్యా హంసాఖ్యా సర్వకామదా।

హంసహంసేతి యో బ్రూయాత్సర్వదా శివ ఏవ సః॥ ౩౦॥

శివేన విష్ణునా చైవ బ్రహ్మణా సర్వదైవతైః।

ఆదృతా హంసవిద్యేయమచిరాదేవ సిద్ధిదా॥ ౩౧ ॥

రేచకం పూరకం ముక్త్వా కుమ్భకే సుస్థితః సుధీః।

నాభికన్దే సమౌ కృత్వా ప్రాణాపానౌ సమాహితః॥ ౩౨ ॥

ఈదృశీమజపాం విద్యాం జానత ఏవ ముక్తావధికారో నాన్యస్యేతి దర్శయతి— హంసవిద్యామితి॥ ౨౭ ॥ ఇత్థం ముముక్షూన్ప్రత్యాత్మమన్త్రస్య ముక్తిసాధనత్వమభిధాయ, ఐహికఫలసాధనత్వమపి దర్శయతి—హంసవిద్యా పరేత్యాదినా సర్వకామదేత్యన్తేన। పరమన్త్రప్రభేదినీ। అభిచారార్థం పరైః శత్రుభిః ప్రయుక్తా యే మారణమన్త్రాస్తానపి

సమ్యగ్భనత్త్యేషా హంసవిద్యా॥ ౨౮ ॥ ప్రాణపానాత్మకత్వాదస్య మన్త్రస్యాఽఽయుర్వృద్ధిహేతుత్తమ్॥ ౨౯ ॥ హంసహంసేతి। యస్తూక్తమర్థమనుసంధాతుమశక్తః సర్వదా హంసహంసేతి యో బ్రూయాత్సోఽపి కాలక్రమేణ శివ ఏవ భవేదిత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ అథాస్య మన్త్రస్య శీఘ్రఫలసాధనత్వమాహ—శివేనేతి ఇత్థం నామ్నైషా హంసావిద్యా మహాప్రభావా బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయః సర్వే దేవా అప్యేనామాద్రియన్తే। అతోఽయం మన్త్రః ప్రేప్సితం ఫలం శీఘ్రం ప్రయచ్ఛతీర్థః ॥౩౧॥ అథ నిత్యసాధనయోగం దర్శయతిరేచకమిత్యాది। నాభికన్ద ఇతి। నాభిమూలే వర్తమానః కన్దో నాభికన్దః। నాభిచక్రమితి యావత్। తస్య వామదక్షిణభాగయోర్ద్వే నాడ్యావిడాపిఙ్గలాఖ్యే।

____తయోర్మధ్యే నాభికన్దస్య మధ్యాదుత్థితా బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం ప్రసృతాఽధోవక్త్రా నాడీ సుషుమ్నా నామ। తతోఽధస్తాన్మూలాధారాదుత్థితః పవనః సుషుమ్నావక్త్రస్య పిహితత్వాత్పార్శ్వనాడీభ్యామేవ ప్రాణాత్మనా నిర్గచ్ఛతి। తదాహురాచార్యాః— "ఉభయాత్మికాధోవృత్తా నాడీ దీర్ఘా భవేదృజుః। అవాఙ్ముఖీ సా తస్యాశ్చ భవేత్పక్షద్వయే ద్వయమ్॥ తత్ర యా ప్రథమా నాడీ సా సుషుమ్నేతి కథ్యతే। యా వామేడేతి సా ప్రోక్తా దక్షిణా పిఙ్గలా మతా॥ దేహేఽపి మూలాధారేఽస్మిన్సముదృతి సమీరణః। నాడీభ్యామస్తమభ్యేతి ఘ్రాణతో ద్విషడఙ్గులే" ఇతి। ఏవం చ రేచకపూరకకుమ్భకేషు ప్రాణాయామేషు పిఙ్గలేడాసుషుమ్నాఖ్యా ఏతాస్తిస్రో నాడ్యః క్రమేణ వినియుక్తాః। ఉక్తం హి—"రేచయేన్మారుతం దక్షయా దక్షిణం పూరయేద్వామయా మధ్యనాడ్యా పునః। ధారయేదీరితం రేచకాదిత్రయం స్యాత్కలాదన్తవిద్యఖ్యమాత్రాత్మకమ్" ఇతి। తథా రేచకపూరకాఖ్యం ప్రాణాయామద్వయం ముక్త్వా పవనాభ్యాసపాటవేన సుషుమ్నాముఖస్యాఽఽవరణముద్ఘాట్య మూలాధారాదుత్థితం పవనం తస్యాం ప్రవేశ్య కుమ్భకప్రాణాయామే సుదృఢమవస్థిత ఇడాపిఙ్గలాభ్యాం మూర్ధోఽధోముఖభేదేన సంచరన్తౌ ప్రాణాపానౌ నాభికన్దే సమౌ కృత్వా ప్రవేశనిర్గమాదివైషమ్యం యథా న భవతి తథా తత్రైవ నిరోధ్య సమాహిత ఏకాగ్రచిత్తో సుధీర్ధ్యేయగోచరశోభనజ్ఞానః సన్సుషుమ్నయా బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం ప్రసృతపవనప్రేరణేన ద్రవీభూతద్వాదశాన్తస్థితచన్ద్రమణ్డలాత్స్రుతం సుషుమ్నాన్తర్గతమమృతప్రవాహమేవంగుణవిశిష్టధ్యానేన స్వయం సాదరం పీత్వాఽమృతమయదేహః సన్నాభిమధ్యమే నాభికన్దస్య మధ్యాదుత్థితే హృత్పద్మే స్థితం జ్వలన్తం ప్రకాశయన్తం దీపాకారం దీపవత్స్వయంప్రకాశమ్। అథ వా నాభిచక్రమధ్యదేశవర్తినో జాఠరాగ్నేః శిఖా హృదయకమలస్థాగ్రతో యత్సుషిరం తన్మధ్యే దీపశిఖావదవతిష్ఠతే తదవచ్ఛిన్నత్వాత్పరశివోఽపి దీపాకారః। శ్రూయతే హి—"తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం తస్మిన్సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్। తస్య మధ్యే

మహానగ్నిర్విశ్వార్చిర్విశ్వతోముఖః। సోఽగ్రభుగ్విభజంస్తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః।
తిర్యగూర్ధ్వమధఃశాయీ రశ్మయస్తస్య సంతతా॥ సంతాపయతి స్వం
దేహమాపాదతలమస్తకమ్। తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోర్ధ్వా వ్యవస్థితా।
నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా। నీవారశూకవత్తన్వీ పీతా భాస్వత్యణూపమా॥
తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" ఇతి॥ ఏవంభూతం హంసమన్త్రప్రతిపాద్యం
పరశివముక్తరీత్యా హృదమ్బుజమధ్యేఽమృతేనాఽప్లావ్య యో హంసమన్త్రం
జపేత్తస్యాజరామరత్వం భవతి। ఆచార్యైరప్యయం యోగ ఉక్తః—"హంసాణ్డాకారమేనం

మస్తకస్థామృతస్యన్దం పీత్వా ధ్యానేన సాదరమ్।

దీపాకారం మహాదేవం జ్వలన్తం నాభిమధ్యమే॥ ౩౩ ॥

అభిషిచ్యామృతేనైవ హంసహంసేతి యో జపేత్।

జరామమరణరోగాది న తస్య భువి విద్యతే॥ ౩౪ ॥

ఏవం దినే దినే కుర్యాదణిమాదివిభూతయే।

ఈశ్వరత్వేమవాప్నోతి సదాఽభ్యాసతరః పుమాన్॥ ౩౫ ॥

బహవోఽనేన మార్గేణ ప్రాప్తా నిత్యత్వమాస్తికాః।

హంసవిద్యామృతే లోకే నాస్తి నిత్యత్వసాధనమ్॥ ౩౬ ॥

యో దదాతి మహావిద్యాం హంసాఖ్యాం పారమేశ్వరీమ।

తస్య దాస్యం సదా కుర్యాచ్ఛ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ३८ ॥

శుభం వాఽశుభమన్యద్వా యదుక్తం గురుణా భువి।

తత్కుర్యాదవిచారేణ శిష్యః సన్తోషసంయుతః॥ ३९ ॥

హంసవిద్యామిమాం లబ్ధ్వా గురోః శుశ్రూషయా నరః।

ఆత్మానమాత్మనా సాక్షాద్బ్రహ్మ బుద్ధ్వా సునిశ్చలః॥ ४० ॥

స్రుతపరమసుధం మూర్ధచన్ద్రార్ధగలన్తం నీత్వా సౌషుమ్నమార్గం
నిశితమతిరథవ్యాప్తదేహోపగాత్తమ్। స్మృత్వా సంజప్య మన్త్రం
పలితవిషశిరోదృగ్జ్వరోన్మాదభూతాపస్మారాదీంశ్చ మన్త్రీ హరతి
దురితదౌర్భాగ్యదారిద్ర్యదోషాన్" ఇతి॥ ३२—३४ ॥ ఉక్తప్రకారేణేమం మన్త్రయోగం ప్రతిదినం
ప్రయుఞ్జానస్యాణిమాదివిభూతయోఽపి న దూర ఇయాహ—ఏవమితి॥ సర్వదాఽభ్యస్యత
ఈశ్వరత్వప్రాప్తిమాహ—ఈశ్వరేతి॥ ३५ ॥ కిం బహునాఽనేన యోగేన నిత్యత్వం ప్రాప్యత
ఇతోఽన్యన్నిత్యత్వసాధనం నాస్తీత్యాహ—బహవోఽనేనేతి॥ ३६ ॥
గురుశుశ్రూషాజనితాదృష్టసహకృతైవైషా హంసావిద్యా ఫలప్రదేత్యభిప్రత్యాఽహ—యో
దదాతీతి॥ ३८ ॥ గురువాక్యమపి సర్వదా న లఙ్ఘనీయమిత్యాహ—శుభమితి॥ ३९ ॥ ఏవం
గురుశుశ్రూషాపరోఽనయైవ విద్యయా బ్రహ్మభూయం ప్రాప్నోతీత్యహ—హంసవిద్యామితి।
ఆత్మానమన్తఃకరణాద్యుపాధివివిక్తం

దేహజాత్యాదిసంబన్ధాన్వర్ణాశ్రమసమన్వితాన॥ ४० ॥

వేదాఙ్గాని శాస్త్రాణి చాన్యాని పాదపాంసమివ త్యజేత్।

న గురుం సంత్యజేన్నిత్యం జానన్నస్య కృతం నరః॥ ౪౧ ॥

గురుభక్తిం సదా కుర్యాచ్ఛ్రేయసే భూయసే నరః।

గురురేవ శివస్తస్య నాన్య ఇత్యబ్రవీచ్ఛ్రుతిః॥ ౪౨ ॥

శ్రుత్యా యదుక్తం పరమార్థమేతన్న

సంశయోఽన్యచ్చ తతః సమస్తమ్।

శ్రుత్యాఽవిరాధే చ భవేత్ప్రమాణం

నో చేదనర్థాయ న చ ప్రమాణమ్॥ ౪౩ ॥

ప్రత్యక్చైన్యమాత్మనా బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయేణాన్తఃకరణేన॥ ౩౯ ॥ ఇత్థమనయా విద్యయా ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మత్వం సాక్షాత్కృతవతో జగత్యన్యదుపాదేయం నాస్తీత్యాహ— దేహజాత్యాదీతి। వర్ణా బ్రాహ్మణజాత్యాదయః। జాత్యాదీతి జాతిగ్రహణేన తత్తద్దేశోపాధికావాన్తరజాతిర్వివక్షితా॥ ౪౦ ॥ శాస్త్రాణి చాన్యానీతి। అన్యశాస్త్రాణీత్యర్థః। ఇత్థం సర్వపరిత్యాగస్యోక్తత్వాత్తన్మధ్యపతితత్వేన గురోస్తదుపదిష్టస్య చ జ్ఞానస్య త్యాగప్రసక్తౌ తన్నివారయతి—న గురుమితి॥ ౪౧ ॥ ముక్తిసాధనేషు గురుభక్తిరత్యన్తమన్తరఙ్గమిత్యాహ— గురుభక్తిమితి। భూయసే శ్రేయసే బహుతరాయ శ్రేయసే। నిఃశ్రేయసాయేతి యావత్॥ ౪౨ ॥ అత్ర నిఃశ్రేయసస్వరూపే బహవో విప్రతిపద్యన్తే। ప్రమాణప్రమేయాదిషోడశపదార్థానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిఃశ్రేయసాధిగమ ఇతి నైయాయికాః। ద్రవ్యగుణాదిషట్పదార్థానాం

సాధర్మ్యవైధర్మ్యజ్ఞానాన్నిఃశ్రేయసాధిగమ ఇతి వైశేషికాః। ప్రకృతిపురుషవివేకఖ్యతేః సంసారవిలయ ఇతి సాంఖ్యాః। ఏవ మన్యేఽపి స్వమతానుసారేణాన్యథైవ ప్రతిపద్యన్తే, తత్కృతో బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణో మోక్ష ఇత్యాశఙ్కయాఽఽహ—శ్రుత్యేతి। శ్రుత్యా వేదాన్తవాక్యేన యద్బ్రహ్మాత్మైకత్వముపక్రమోపసంహారాదిషడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసద్భావాత్తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదితం తత్పరమార్థమేవ। తస్యాన్యథాభావో న శఙ్కనీయః। నాప్యస్మిన్నర్థే సంశయః। యత ఏవం తతః సర్వశాస్త్రం శ్రుత్యా సహావిరుద్ధం చేత్ప్రమాణం నో చేత్తచ్ఛాస్త్రమప్రమాణమత ఏవానర్థహేతుశ్చ భవతీత్యర్థః॥ ౪౩ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే హంసవిద్యావివరణం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥ ౭ ॥

అష్టమోఽధ్యాయః॥

౮. షడక్షరవిచారః।

సూత ఉవాచ—

షడక్షరం ప్రవక్ష్యామి సమాసేన సుశోభనమ్।

యేన సంసారవిచ్ఛిత్తిర్బ్రహ్మేన్ద్రాదివిభూతయః॥ ౧ ॥

ఋషిర్బ్రహ్మాఽస్య మన్త్రస్య గాయత్రం ఛన్ద ఉచ్యతే।

దేవతాఽస్య శివః సాక్షాత్సత్యజ్ఞానసుఖాద్వయః॥ ౨ ॥

శక్తిర్మాహేశ్వరీ సా చ భువనేశాక్షరం భవేత్।

బీజం మాయావిశిష్టస్తు శివః పూర్వోక్తలక్షణః॥ ૩ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే హంసవిద్యావివరణం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥ ૭ ॥______________

ఇత్థం శివశక్త్యాత్మకం ముక్తిసాధనమాత్మమన్త్రమభిధాయ తథావిధం షడక్షరమన్త్రంవక్తుమారభతే—షడక్షరమితి। న కేవలమేతన్ముక్తిసాధనం బ్రహ్మత్వాదిపదమప్యేతేనైవ ప్రాప్యత ఇత్యాహ—యేనేతి॥ ౧ ॥ అథ ఋష్యాద్యానాహ ఋషిర్బ్రహ్మేతి॥ ౨ ॥ శక్తిర్మాహేశ్వరీతి। అస్య మన్త్రస్యార్థరూపా శక్తిరాత్మమన్త్రవత్సంవిద్రూపిణ్యాయా శక్తిరేవ। సా చ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకయోరభేదాత్స్వవాచకశివశబ్దాత్మకః సన్ శబ్దాత్మకవీజం భవేదిత్యర్థః ఇత్థం బీజశక్తిం సంస్మృత్యాఙ్గుష్ఠాద్యఙ్గులీషు దేహావయవేషు ప్రణవసహితాని పఞ్చాక్షరాణి న్యసేదివ్యాహ—న్యాసః పఞ్చాక్షరైరిత్యాదినా। పునరే

భిరేవాక్షరైర్నేత్రవర్జితాని పఞ్చాఙ్గాని హృదయాదిషు న్యసేదిత్యాహ—పునః పశ్చేతి॥

సోఽపి తచ్ఛబ్ద ఏవ స్యాన్న్యాసః పఞ్చాక్షరైః క్రమాత్।

అఙ్గుష్ఠాదికనిష్ఠాన్తం విన్యసేదక్షరం క్రమాత్॥ ૪ ॥

మస్తకే చ లలాటే చ హృది నాభౌ పదద్వయే।

పునః పఞ్చాక్షరేణైవ పఞ్చాఙ్గం విన్యసేత్క్రమాత్ ॥ ౫ ॥

ప్రణవం ప్రథమం విద్యాత్ ద్వితీయం తు నకారకమ్ ।

మకారం తత్పరం విద్యాఞ్ఛికారం తు తతః పరమ్ ॥ ౬ ॥

వకారం పఞ్చమం విద్యాద్యకారం షష్ఠమేవ చ ।

ఇత్థం షడక్షరం విద్యాజ్జాబాలోపనిషద్గతమ్ ॥ ౭ ॥

మన్త్రః సాఙ్గః సమాఖ్యాతో మన్త్రార్థః కథ్యతేఽధునా ।

సత్యజ్ఞానపరానన్దస్వరూపస్య శివస్య తు ॥ ౮ ॥

అసంపృక్త్యా శివస్యాయం శివశబ్దస్తు వాచకః ।

నమఃశబ్దో నమస్కారవాచకః పరికీర్తితః ॥ ౯ ॥

3—౫ ॥ అథ స్వరూపపరిజ్ఞానార్థమక్షరాణ్యనుక్రామతి—ప్రణవమితి । న కేవలమేతత్షడక్షరం మన్త్రమాత్రమపితూపనిషదమాత్మతత్త్వం ప్రతిపాదయితుమౌపనిషత్స్వేవాఽఽమ్నాతమ్ । అతోఽస్య మన్త్రస్య ప్రభావో నిరవధిరిత్యభిప్రేత్యాఽఽహ—జాబాలోపానిషద్గతమితి । తత్ర హి జాబలోపనిషద్యేవమామ్నాయతే—"అథ హైనం బ్రహ్మచారిణ ఊచుః కిం జప్యేనామృతత్వం బ్రూహీతి । స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః శతరుద్రియేణేత్యేతాని హ వా అమృతనామధేయాన్యేతైర్హ వా అమృతో భవతి" ఇతి । శతరుద్రియనామ్నాం

జపస్యామృతత్వసాధనత్వమామ్నాతమ్। తేషు చ నామసు “నమః శివాయ చ శివతరాయ చ” ఇత్యామ్నాయతే॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ఇత్థం మన్త్రస్వరూపమభిధాయ తదర్థం వక్తుం ప్రస్తౌతి—మన్త్రః సాఙ్గ ఇతి। తత మన్త్రావయవస్య శివపదస్యార్థమాహ—సత్యజ్ఞానేతి॥ ౮ ॥ నను యథోదీరితం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం పరశివస్వరూప వాఙ్మనసాగోచరం “యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ” ఇతి శ్రుతేస్తత్కథం శివపదేనాభిధీయత ఇతి తత్రాఽఽహ—అసంపృక్త్యేతి। అసపృక్త్యా

ప్రహ్వతాలక్షణః ప్రోక్తో నమస్కారః పురాతనైః।

ప్రహ్వతా నామ జీవస్య శివాత్సత్త్యాదిలక్షణాత్॥ ౧౦ ॥

భేదేన భాసమానస్య మాయయా న స్వరూపతః।

సంబన్ధ ఏవ తేనైవ సోఽపి తాదాత్మ్యలక్షణః॥ ౧౨॥

నిత్యసిద్ధః శివః సాక్షాత్స్వరూపః సర్వదేహినామ్।

తస్మాద్బుభుత్సోర్జీవస్య నోపదేయం హితం సదా॥ ౧౨ ॥

అసంపర్కేణ తాదృక్స్వరూపమస్పృష్ట్వైవ శివపదం లక్షణయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। అథ నమః పదార్థమాహ—నమఃశబ్ద ఇతి॥ ౯ ॥ నమస్కారస్వరూపమాహ—ప్రహ్వతేతి। “ణమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ” ఇత్యస్మాదసుని నమఃశబ్దస్య నిష్పత్తేరిత్యర్థః। అస్య చ ప్రహ్వీభావస్య పర్యవసానభూమిమాహ—ప్రహ్వతా నామేతి। న్యగ్భావేన నమస్కర్తవ్యప్రత్యాసత్తి ప్రహ్వత్వమ్। తచ్చ మాయయా పరశివస్వరుపాద్భేదేన పరికల్పితస్య జీవస్య

పునస్తత్స్వరూపేణ తాదాత్మ్యలక్షణే సంబన్ధే విశ్రామ్యతీత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ ఇత్థం పదద్వయస్యార్థమభిధాయ వాక్యార్థమాహ—నిత్యసిద్ధ ఇతి। ఉక్తవిధం పరశివస్వరూపముద్దిశ్యాహం జీవః ప్రహ్వో భవామి। తత్స్వరూపణైకీభూయ తదాత్మనాఽఖణ్డైకరసో భవామీత్యర్థః। తస్మాత్సర్వేషాం జీవానాం నిత్యోదితం పరశివచైతన్యమేవ సాక్షాత్స్వరూపమ్। ఏతమేవ వాక్యార్థమనుసంధానసౌకర్యాయ ప్రణవోఽభిధత్తే। జీవేశ్వరతాదాత్మ్యప్రతిపాదకస్య సోఽహమితి పరమాత్మమన్త్రస్య సకారహకారయోర్లోపేన ప్రణవోత్పత్త్యభిధానాత్। తదుక్తమాచార్యైః—“సకారం చ హకారం చ లోపయిత్వా ప్రయోజయేత్। సంధి వై పూర్వరూపాఖ్యం తతోఽసౌ ప్రణవో భవేత్” ఇతి। ఏవంరూపస్యార్థస్యోక్తప్రాయత్వాత్పునరత్ర నోక్తః। ఉక్తమర్థం హేతూకృత్య ప్రకారాన్తరేణ మన్త్రం వ్యాఖ్యాస్యన్నమఃపదావయవస్య నకారస్యార్థమాహ—తస్మాదితి। యస్మాత్పరమార్థతో జీవః శివస్వరూపానతిరిక్తస్తస్మాత్స్వరూపజిజ్ఞాసోర్జీవస్య సర్వదా వస్తుతః పరమార్థత ఉపాదేయం హితమపి నాస్తి। హాతవ్యమహితమపి నాస్తి। పరశివస్వరూపాతిరిక్తస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వాద్ధేయోపాదేయవిభాగో నాస్తీతి। యత ఏవ తత్ప్రతీతితో న భవతి। ప్రాతీతికస్యావిద్యమానత్వాత్। తస్మాత్పరమార్థోపాధౌ హేయోపాదేయౌ సర్వదా న స్త ఇత్యర్థః। ఏతావతా దృశ్యప్రపఞ్చనిషేధో నకారార్థ ఇత్యుక్తో

న హేయమహితం తద్వద్వస్తుతో న ప్రతీతితః।

ఏవం విద్యాన్నకారార్థం మకారార్థ ఉదీర్యతే॥ ౧౩ ॥

మకారో మమశబ్దార్థో లుప్తస్త్వేకో మకారకః।

వ్యావహారికదృష్ట్యాఽయం నమస్కారః ప్రకీర్త్యతే॥ ౧౪ ॥

తస్మాచ్చతుర్థీశబ్దస్తు ప్రోచ్యతే న హి వస్తుతః।

ఓఙ్కారశబ్దః సర్వార్థవాచకః పరికీర్తితః॥ ౧౫ ॥

ప్రయోగాదేవ సర్వత్ర సర్వార్థః శివ ఏవ హి।

తస్మాచ్ఛివస్య పూర్ణస్య ప్రణవో వాచకః స్మృతః॥ ౧౬ ॥

భవతి। ఉపసంహరతి—ఏవం విద్యాదితి॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ మకారార్థమాహ—మకార ఇతి। ఏకస్య మకారస్య చ్ఛాన్దసో లోపః। అతో మమేతి శబ్దస్య యోఽర్థః స ఏవ మకారస్యాప్యర్థః। నను నమఃశబ్దో నమస్కారప్రతిపాదకమవ్యయం తద్యోగాత్ “నమఃస్వస్తిస్వాహా” ఇతి శివశబ్దాచ్చతుర్థీ తత్కథముక్తోఽర్థః సంగచ్ఛత ఇతి తత్రాఽఽహ—వ్యావహారికేతి। న హి వస్తుత ఇతి। న ఖలు పరమార్థతో నమఃశబ్దస్య నమస్కారోఽర్థః। అపి తర్హ్యస్మదుక్త ఏవేత్యర్థః। జ్ఞాతాజ్ఞాతాదిసర్వవస్త్వవభాసకత్వస్య ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ప్రణవేనాత్ర దృశ్యప్రపఞ్చలక్షణః సర్వోఽర్థః ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ—ఓఙ్కారశబ్ద ఇతి॥ ౧౪ ॥ ౧౫ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ—ప్రయోగాదితి। ఉక్తమేతత్ ‘జ్ఞాతార్థే జ్ఞాతమ్’ ఇత్యాదినా। ఇత్థం పదార్థానుక్త్వా వాక్యార్థమాహ—సర్వార్థః శివ ఏవ హీతి। ప్రణవప్రతిపాదితో యః సర్వోఽర్థోఽసౌ శివ ఏవ హి యస్మాదేవం తస్మాన్మమ హేయముపాదేయం వా కిమపి నాస్తీత్యర్థః। అయమభిప్రాయః। యద్యదనువిద్ధం భాసతే తత్తత్ర పరికల్పితమ్। యథా సర్పధారాదయో రజ్జ్వా ఇదమంశే తథైవ సదనువిద్ధం సర్వం దృశ్య భాసతే। తస్మాత్సద్రూపే బ్రహ్మణి పరికల్పితస్య చ భోక్తృభోగ్యాత్మకస్యాఽఽరోప్యస్య ప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన విలయే సతి స్వప్రతిష్ఠమద్వితీయం పరశివస్వరూపమవావతిష్ఠత ఇతి। శ్రుతిశ్చ “ఆత్మైవేదం సర్వమ్” “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” ఇత్యాదికా పరశివస్య సార్వాత్మ్యమాహ। యస్మాదసౌ సర్వార్థాత్మకస్తస్మాదేవ సవ–

వాచ్యవాచకభావశ్చ లక్ష్యలక్షణతాఽపి చ।

అన్యోన్యతాఽపి నాస్త్యేవ పరమార్థనిరూపణే॥ ౧౭ ॥

అభావాదేవ సర్వస్య శివాదన్యస్య సర్వదా।

అస్తి నాస్తి మృషా భాతి న భాతీత్యాది మాయయా॥ ౧౮ ॥

కల్పితం చిత్సుఖానన్తపరమాత్మశివాత్మని।

మాయాతత్కార్యమప్యస్మాచ్ఛివాత్సత్యాదిలక్షణాత్।

ప్రత్యక్షసిద్ధాన్నా స్త్యేవ పరమార్థనిరూపణే॥ ౧౯ ॥

అథ కిం బహునోక్తేన శివాదన్యన్న విద్యతే॥ ౨౦ ॥

శివస్వరూపమేవాఽఽహురిదం సర్వం విచక్షణాః।

సర్వస్వరూపమజ్ఞానాదృశ్యతే న తు వస్తుతః॥ ౨౧ ॥

ఏష ఏవ హి మన్త్రార్థః సత్యం సత్యం న చాన్యథా।

వస్త్వవభాసకః ప్రణవః పరిణార్ణస్య వాచకో జాత ఇత్యాహ—తస్మాదితి॥ ౧౬ ॥ నను తత్స్వరూపస్య చ వాఙ్మనసాతీతత్వాత్ప్రణవస్య కథం తద్వాచకత్వం లక్షకత్వం చ తస్య వా కథం వాచ్యత్వలక్ష్యత్వాదయో ధర్మా ఇతి తత్రాఽఽహ—వాచ్యేతి। వాచ్యవాచకత్వాదయో వ్యవహారదృష్ట్యైవ పరమార్థతో న సన్తీత్యర్థః॥ ౧౭—౧౯॥ కిం బహునా శివస్వరూపాతిరేకేణ కిమపి నాస్తీత్యాహ। అథేతి। శ్రూయతే హి—“నేహ నానాఽస్తి కించన” ఇతి॥ ౨౦ ॥ నను ప్రతీయమానమిదం జగత్కథమపలపితుం శక్యత ఇత్యత ఆహ—శివస్వరూపమేవేతి। ఇత్థమద్వితీయే పరశివస్వరూపే యస్య జగత ఆరోపాదన్యత్రాభావ ఉక్తస్తత్రాపి శివాదన్యన్న విద్యత ఇత్యపోదితత్వాత్సర్వస్య జగతో మిథ్యాత్వముక్తం భవతి। తదుక్తమ్—“నాన్యత్ర

కారణాత్కార్యం న చేత్తత్ర క్వ తద్భవేత్" ఇతి। ఏవం చావిద్యావశాదేవ దృశ్యప్రపఞ్చస్యానుభవో న పరమార్థత ఇతి ॥ ౨౧ ॥
షడక్షరవాక్యార్థముపసంహరన్నుక్తస్యార్థస్యాన్యథాత్వశఙ్కాం నివారయతి—ఏష ఏవేతి। శ్రుతిస్మృతిపురాణాదయోఽప్యస్మిన్నర్థే పర్యవస్యన్తి। ఇతోఽన్యథాత్వం న శఙ్కనీయమిత్యాహ—

వేదాః సర్వే పురాణాని స్మృతయో భారతం తథా ॥ ౨౨ ॥

వేదా ఇత్యాదినా। అన్న హి ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం జీవపరమాత్మనోరేకత్వం తస్య చాఽఽత్మనః సచ్చిదానన్దరూపత్వమద్వితీయం చేత్యేతావన్మన్త్రార్థత్వేన ప్రతిపాదితమేతస్మిన్నర్థే తావద్వేదాన్తానాం తదనుసారిణాం స్మృతీతిహాసపురాణానాం చైదమర్థ్యేమవివాదమ్। అన్యేషామపి త్రైర్థికనామీదృగ్విధవ్యవహారమకుర్వతాం ప్రాయేణైతదభిమతమేవ। తథా హి—తత్ర సాంఖ్యపాతఞ్జశైవాస్తావదాత్మనః సచ్చిద్రూపత్వమఙ్గీ కుర్వన్తి। యద్యపి వ్యవహారదశాయాం ప్రకృతిప్రాకృతలక్షణప్రపఞ్చస్య సత్యత్వమాత్మనానాత్వం చ వ్యవహరన్తి తథాఽపి కేవల్యదశాయాం స్వరూపప్రకాశవ్యతిరేకేణ తస్య సర్వస్యానవభానం వర్ణయన్తి। ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానలక్షణాయాః ప్రకృతిపురుషవివేకఖ్యాతేర్హి కైవల్యమ్। తథావిధజ్ఞానోత్తరకాలం ప్రకృతిప్రాకృతార్థాత్మకం జగత్సర్వథా న భాతం చేత్తదస్తిత్వం కథం నిశ్చీయేత। జ్ఞేయసిద్ధేర్జ్ఞానాధీనత్వాత్। అత ఆత్మయాథాపత్మ్యజ్ఞానేన నివర్తితమేవ తత్తస్మాత్ప్రపఞ్చస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వేన మిథ్యాత్వమవశ్యమభ్యుపగన్తవ్యమ్। జ్ఞాననివర్త్యానాం శుక్తిరుప్యాదీనాం మిథ్యాత్వదర్శనాత్। కించ "కృతార్థం తం ప్రతి నష్టమప్యనష్టం తదన్యసాధారణత్వాత్" ఇతి పాతఞ్జలం సూత్రమ్। అనేన చ ప్రకృతిప్రాకృతికాత్మకం జగన్ముక్తాపేక్షయా నష్టం తదితరాపేక్షయా విద్యమానమేవేతి పురుషవిశేషాపేక్షయా తస్యాభావసద్భావో ప్రతిపాద్యేతే। ఏతచ్చ తన్మిథ్యాత్వేఽవకల్పతే। పురుషవిశేషమపేక్ష్యైకస్యైవ వస్తునః సద్భావాభావయోః శుక్తిరూప్యాదౌ దర్శనాత్। తత్ర హి కాచకామలాదిదోషదూషితనేత్రః పురుషః శుక్తౌ రూప్యసద్భావం ప్రతిపద్యతే। తదితరస్తు శుక్తిస్వరూపమేవ జానంస్తత్ర రూప్యాభావమవగచ్ఛతి। న హి పారమార్థికం ఘటాది పురుషవిశేషం ప్రతి సద్భావాసద్భావౌ యుగపత్ప్రాప్నోతి। తస్మత్స్వరూపజ్ఞానపర్యన్తమనువర్తమానస్య తత ఊర్ధ్వమప్రతిభాసమానస్య ప్రపఞ్చస్య వేదాన్తినామివ సాంఖ్యాదీనామప్యవిశేషాన్మిథ్యాత్వం

సిద్ధమ్। అథాపి కస్మాన్న వ్యవహరన్తీతి చేత్। శ్రోతుర్బుద్ధిసమాధానార్థమితి బ్రూమః। స ఖలు ప్రథమత ఏవ సర్వం మిథ్యేత్యుక్తే కథమేతద్ఘటత ఇతి వ్యాకులితమనస్కో భవేత్। తన్మాభూదితి సత్యత్వవ్యవహార ఏవ కేవలమ్। ఆత్మనానాత్వంస్య జీవేశ్వరభేదస్య చ ముక్తావనవభాతత్వేనైవ ప్రపఞ్చవన్మిథ్యాత్వం యది వ్యవహారదశాయామేక ఏవాఽఽత్మేత్య— భిధీయీత తదా తత్తదుపాధిపరికల్పనేన జీవేశ్వరవ్యవస్థా సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థా

చ ప్రయాససమర్థనీయా స్థాదిత్యభిప్రాయేణైవ తన్నానాత్వవర్ణనమ్। ముక్తౌ తు వేదాన్తినామివ సాంఖ్యాదీనామపి కేవలాత్మస్వరూపప్రతిభాస ఏవ సంమత ఇతి పరమార్థతోఽద్వితీయత్వమత్మనః సిద్ధమ్। వ్యవహారమాత్ర ఔపాధికం స్వాభావికమితి కేవలం వివాదః। ఆనన్దరూపత్వం చ పతఞ్జలసూత్రభాష్యకారోదాహృతత్వాజ్జైగీషవ్యోపాఖ్యానాదవగమ్యతే। జైగీషవ్యో హి పరమయోగీశ్వరో యోగమహిమ్నాఽణిమాద్యష్టైశ్వర్యం ప్రాప్య బహూన్బ్రహ్మసర్గాన్సంస్మృత్య తత్ర సర్వత్రోపరతో దివ్యజ్ఞానేన సాక్షాత్కృతే స్వాత్మతత్త్వే కృతప్రణిధానః పరమర్షిభిర్యోయోగిశ్వర్య ప్రాప్తాస్వణిమాదిషు కి సుఖమనుభూతం త్వయేతి పృష్టే న కించిదితి ప్రత్యుక్తవాన్। అణిమాద్యా విభూతిః కేవలసుఖాత్మికా కథమేవం వదసీతి పృష్టః సన్నవోచత్। సత్యమ్। సాంసారికసుఖాపేక్షయాఽణిమాద్యైశ్వర్యమధికసుఖావహమ్। కైవల్యాపేక్షయా తు దుఃఖాత్మకమేవేతి। ఏవం చాత్యన్తానుకూలవేద్యత్వమాత్మన ఉక్తం భవతి। ఏతదేవాత్మన ఆనన్దరూపత్వం నామ। తథాఽప్యానన్దరూప ఇతి న వ్యవహరన్తి సుఖేష్వేవాఽఽనన్దశబ్దస్య వ్యుత్పత్తేః। ఇత్థం నైయాయికవైశేషికాదీనామపి మతే జ్ఞానాన్మోక్షః, ముక్తస్య స్వవ్యతిరిక్తానాత్మలక్షణజగతోఽప్రతిపత్తిః సమానైవేతి తైరపి సాంఖ్యాదివదాత్మాద్వితీయత్వం ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వం చావశ్యమఙ్గీకార్యమ్। బ్రహ్మేన్ద్రాదిపదాదపి శ్రేయస్త్వేన ముక్తేః ప్రార్థ్యమానత్వాదత్యన్తానుకూలవేద్యత్వం చ। నను తే నవగుణానామత్యన్తోచ్ఛేదో మోక్ష ఇతి ముక్తౌ జ్ఞానస్యాప్యభావమిచ్ఛన్తి। సత్యమ్। ఆత్మస్వరూపచైతన్యస్యాత్యాన్తనిర్వికల్పత్వాత్తేషామనవభానాభిమానః। అత ఏవ శూన్యవాదినోఽనవభానభాత్మైవ నాస్తీతి ప్రతిపన్నాః శాస్త్రజ్ఞదృష్ట్యా ప్రాతర్గజాభావజ్ఞానే సత్యేవ యథా లౌకికజనస్యాదర్శనాభిమానో గ్రాహకవిజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వాత్। ఏవమేవాఽఽత్మస్వరూపచైతన్యస్యాత్యన్తనిర్వికల్పకత్వాల్లౌకికజ్ఞానాభావవిషయమేవ ముక్తౌ జ్ఞానరాహిత్యవర్ణనమ్। శూన్యవాదేఽప్యయమేవాభిప్రాయో యోజ్యః। విజ్ఞానవాదినస్తు క్షణికజ్ఞానప్రవాహ ఆత్మేతి వర్ణయన్తి। తేషాం మతేఽపి సాంవృతస్య విషయోపప్లవస్య

విద్యయా యా వినివృత్తౌ విశుద్ధజ్ఞానసంతానోదయో ముక్తిః। ఉక్తం హి—"ధీసంతాతి ప్వరతి నిర్విషయోపరాగా" ఇతి। సంతానో నామ నానావ్యక్తిషు నైరన్తర్యేణ వర్తనమ్। తచ్చానుభవదశాయాం సైవేయం దీపజ్వాలేతివదేకత్వేనానుభూయమానత్వమ్। తథాచానుభవత ఆత్మన ఐక్యే సిద్ధే యుక్తయా యత్తస్య క్షణభఙ్గసమర్థనం

తద్బాహ్యార్థక్షణికత్వసాధనాయ యత్సత్తత్క్షణికమితి వ్యాప్తేరనైకాన్తికత్వపరిహారేణ సమర్థనార్థమ్। న చ ప్రయోజనవశాద్వస్తునోన్యథాత్వం శాస్త్రకర్తా కథం ప్రతిపాదయేదితి శఙ్కనీయమ్। యతో భాట్టాః స్వప్రకాశవిజ్ఞానాకార ఏవ ఘటాదిర్న తు బాహ్య ఇతి బాహ్యార్థాస్తిత్వమపలపతో బౌద్ధాన్నిరాకర్తుం స్వానుభవసిద్ధం జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వం పరిత్యజ్య నిత్యానుమేయతామాహుః। తథాసతి హ్యయం ఘట ఇత్యాదిజ్ఞానేషు జ్ఞానవ్యక్తేరప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేన ప్రతీయమానో ఘటాద్యాకారో బాహ్యార్థస్యైవతి తేషామభిప్రాయః। ఏవం విజ్ఞానవాదినోఽపి యోఽహమద్రాక్షం స ఏవేదానీం స్పృశామీతి పూర్వోత్తరక్షణయోరేకత్వప్రతిసంధానేనాऽఽత్మనః స్థాయిత్వే స్వానుభవాసిద్ధే యత్క్షణభఙ్గసమర్థనం తదుక్తప్రయోజనాయైవేతి। అస్మదుక్తార్థతాత్పర్యం నైవ వ్యాహన్యతే। మీమాంసకానాం శాస్త్రం తు భిన్నవిషయత్వాద్యథోదీరితమాత్మస్వరూపం న విరుణద్ధి। తథా హి—వేదాప్రామాణ్యవాదినో బౌద్ధాన్నిరాకృత్య తత్ప్రమాణ్యం సమర్థయమానా భాట్టాః ప్రాభాకరాశ్చ వేదోక్తం యాగహోమాదికం నిర్వర్త్య స్వర్గాదౌ తత్ఫలముపభోక్తుం దేహాతిరిక్తః కశ్చిదాత్మా కర్తా భోక్తాఽస్తీతి తన్నాస్తిత్వవాదినశ్చార్వాకాదీన్నిరాచక్రుః। కర్తృత్వభోక్తృత్వవిశిష్టాత్మస్వరూపప్రతిపాదనస్యైవ స్వశాస్త్రప్రతిపాద్యయాగదానాద్యోపయికత్వాత్తావన్మాత్రస్వరూపమాత్మనస్తైః ప్రతిపాదితమ్। న త్వౌపనిషదం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసర్వవిక్రియారహితం రూపమ। తదవగమస్య స్వశాస్త్రే ప్రయోజనాభావాత్। ప్రత్యుతాకర్త్రాత్మజ్ఞానే సతి కర్మస్వధికారభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ। తదుక్తం భగవద్భిర్భాష్యకారైః—"అనుపయోగాదధికారవిరోధాచ్చ" ఇతి। నను కర్త్రాత్మస్వరూపప్రతిపాదనం తదతిరిక్తస్వరూపాస్తిత్వనిషేధపరం కస్మాన్న భవతి। తదస్తిత్వాఙ్గీకారాదితి బ్రూమః। తత్ర తావద్భట్టాచార్యాః—"ఇత్యాహ నాస్తిక్యనిరాకరిష్ణురాత్మాస్తితాం భాష్యకృదత్ర యుక్త్యా॥ దృఢత్వమేతద్విషయశ్చ బోధః ప్రయాతి వేదాన్తనిషేవణేన" ఇతి। గురుమతానుసారిణా భవనాథేనాప్యుక్తమర్థవాదాధికరణే—"అథవా న వేదాన్తానాం చోదనైకవాక్యతా। అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రాన్తరస్థితేరితి"। తస్మాన్మీమాంసకానామప్యుపనిషదేకసమధిగమ్యమద్వితీయబ్రహ్మాత్మైకత్వమభిమతమేవేతి

తచ్చాస్త్రమప్యస్మదుక్తే-ఽర్థే పర్యవస్యతి। ఏవం శాస్త్రన్తరమాగమాన్తరం చాస్మిన్నేవార్థే యోజనీయమ్। కించ। సర్వైషామపి వాదినామాత్మానాత్మవివేకబోధో ముక్తిసాధనత్వేనాభిమతః స చ బోధః సత్యేవ చిత్తైకాగ్ర్య ఇతి తత్సర్వథాఽభ్యుపేయమ్। తస్మింశ్చ

అన్యాన్యపి చ శాస్త్రాణి తథా తర్కాశ్చ సర్వశః।

శైవాగమాశ్చ వివిధా ఆగమా వైష్ణవా అపి॥ ౨౩ ॥

అన్యాగమాశ్చ విదుషామనుభూతిస్తథైవ చ।

అస్మిన్నర్థే స్వసంవేద్యే పర్యవస్యన్తి నాన్యథా॥ ౨౪ ॥

బాధ్యబాధకతాం యాన్తి వ్యవహారే పరస్పరమ్।

సముద్ర ఇవ కల్లోలా ఇతి వేదార్థసంగ్రహః॥ ౨౫ ॥

మన్త్రార్థః కథితః కృత్స్నః పురశ్చర్యాఽధునోచ్యతే।

_

సతి యథాభూతం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం స్వప్రకాశత్వేనావశ్యమావిర్భవతీతి న తత్ర యతనీయమిత్యహ—అస్మిన్నర్థే స్వసంవేద్య ఇతి। శ్రుతేః ప్రబలతరప్రమాణత్వాత్తత్ప్రతిపాద్యస్యార్థస్యాన్యథాత్వం న సంభావనీయమిత్యాహ—నాన్యథేతి॥ ౨౨—౨౪ ॥ ననుప్రమాణప్రమేయాదిషోడశపదార్థా ఇతి నైయాయికాః।

ద్రవ్యగుణాదయః షట్పదార్థా ఇతి వైశేషికాః। అవ్యక్తమహదహంకృతిప్రభృతీని చతుర్వింశతిస్తత్త్వానీతి సాంఖ్యాః। శివశక్తిసదాశివేశ్వరవిద్యాతత్త్వప్రభృతీని షట్త్రింశత్తత్త్వానీతి శైవాః। ఏవం బహుధా విప్రతిపన్నానాం కథమేకస్మిన్నేవార్థే పర్యవసానమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—బాధ్యబాధకతామితి। ఏకస్యైవ దృశ్యప్రపఞ్చస్య ప్రమాణప్రమేయాదిబహువిధకల్పనయా వ్యవహార ఏవ వాదినాం పరస్పరం విప్రతిపత్తిః। జగత్కారణభూతే పరమేశ్వరస్వరూపే సా నాస్తీతీమమర్థం ప్రత్యాయయితుం సముద్ర ఇవ కల్లోలా ఇతి దృష్టాన్తోపాదానమ్। యథా 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి తైత్తిరీయకే వియత్ప్రముఖా సృష్టిరుక్తా। ఛాన్దోగ్యే తు "తత్తేజోఽసృజత" ఇతి తేజ ఆదికా। "స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామ్" ఇతి క్వచిత్సృష్టౌ ప్రాణప్రాథమ్యమ్। ఏవం స్రష్టవ్యవిషయాయాం విప్రతిపత్తౌ సత్యామపి స్రష్టుః పరమేశ్వరస్యైకరూపత్వాత్తస్మిన్విప్రతిపత్తిర్నాస్తి। ఉక్తం హి—"కారణత్వేన చాఽఽకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః" ఇత్యత్ర "సర్గక్రమవివాదేఽపి నాసౌ స్రష్టరి విద్యతే" ఇతి। ఏవమత్రాపి దృశ్యప్రపఞ్చవ్యవహారవిషయే యద్యపి వైమత్యమస్తి తథాఽపి తత్కారణభూతే యథోదీరితస్వరూపే పరశివే వివాదో నాస్తీతి యుక్తం తత్ర సర్వేషాం శాస్త్రాణాం శైవాద్యాగమానాం చ పర్యవసానమిత్యర్థః॥ ౨౫ ॥

ఆచార్యముఖతో మన్త్రం జ్ఞాత్వాస్యార్థం సమాహితః॥ ౨౬ ॥

యథాశక్తి ధనం తస్మై ప్రదత్త్వా తదనుజ్ఞయా।

స్నానం త్రిషవణం కృత్వా భస్మనా శాకభోజనః॥ ౨౭ ॥

ఫలమూలాశనో వాఽపి హవిష్యాశీ యథాబలమ్।

పర్వతాగ్రే నదీతీరే సాగరాన్తే శివాలయే॥ ౨౮ ॥

వనే వా నిర్భయే శుద్ధే ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోఽపివా।

సమాహితమనా భూత్వా సుఖమాసనమాస్థితః॥ ౨౯ ॥

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా మునిం ఛన్దస్తథైవ చ।

దేవతాం చ తథా శక్తిం బీజం స్మృత్వా మనోరపి॥ ౩౦ ॥

కరన్యాసం పునః కృత్వా తథాఽఙ్గన్యాసమేవ చ।

పఞ్చాఙ్గమపి విన్యస్య గురుం స్మృత్వాఽభివన్ద్య చ॥ ౩౧ ॥

హృత్పుణ్డరీకమధ్యే తు సోమసూర్యాగ్నిమణ్డలే।

విద్యుల్లేఖేవ కల్యాణం జ్వలన్తం వహ్నిరూపిణమ్॥ ౩౨ ॥

శివం ధ్యాత్వా జపేన్మన్త్రం లక్షాణాం షట్ సమాహితః।

తర్పయేల్లక్షమేకం తు జుహుయాత్తు సహస్రకమ్॥ ౩౩ ॥

ఆజ్యేన పయసా వాఽపి పలాశకుసుమేన వా।

మన్త్రార్థః కథిత ఇత్యాది స్పష్టమ్॥ ౨౬—౩౧ ॥ హృత్పుణ్డరీకేతి। హృదమ్బుజమధ్యే పీఠం పరికల్ప్య తన్మధ్యే సూర్యసోమాగ్నిమణ్డలాని యథాక్రమం ద్వాదశషోడశదశకలాత్మకాన్యుత్తరోత్తరమాన్తరత్వేన సంచిన్తనీయానీత్యర్థః। అత్ర తు

సోమసూర్యాగ్నిమణ్డల ఇతి పాఠక్రమో న వివక్షితః। అస్మదుక్తక్రమస్యైవాఽఽగమైః ప్రతిపాదనాత్। యదాహురాగమికాః—“దలాగ్రం వ్యాపకం పూర్వం పూజయేత్సూర్యమణ్డలమ్। కిఞ్జల్కవ్యాపకం దక్షే పూజయేత్సోమమణ్డలమ్॥ ప్రతీచ్యాం కర్ణికావ్యాప్తం పూజయేదగ్నిమణ్డలమ్” ఇతి। ప్రపఞ్చసారేఽప్యుక్తమ—మధ్యేఽనన్తం పద్మమస్మింశ్చ సూర్యం సోమం

తతః సిధ్యతి మన్త్రోఽస్య భుక్తిముక్తిఫలప్రదః॥ ३४ ॥

అథవా సామ్బమీశానం శ్రీసదాశివమేవ చ।

నృత్యమానం తథా దేవం ధ్యాత్వా మన్త్రం తు సాధయేత్॥ ३५ ॥

అథవా ప్రాకృతం భావం స్వీయముత్సృజ్య సర్వదా।

శివోఽహమితి సంచిన్త్య సాధయేదిదముత్తమమ్॥ ३६ ॥

మన్త్రస్య సాధనం ప్రోక్తం వినియోగః ప్రకీర్త్యతే।

నిత్యం ద్వాదశసాహస్రం జపేద్భక్త్యా సమాహితః॥ ३७ ॥

సమ్యగ్జ్ఞానప్లవం లబ్ధ్వా సంసారాబ్ధిం తరిష్యతి।

లక్షపఞ్చాశతం జప్త్వా కారణేశ్వరమాప్నుయాత్॥ ३८ ॥

లక్షాణాం తు శతం జప్త్వా సాక్షాద్రుద్రత్వమాప్నుయాత్।

అశీతిలక్షం జప్త్వా తు నరో విష్ణుత్వమాప్నుయాత్॥ ౩౯ ॥

షష్టిలక్షజపేనైవ లభతే బ్రహ్మణః పదమ్।

చత్వారింశతిభిర్లక్షైర్విరాడాత్మానమాప్నుయాత్॥ ౪౦ ॥

వింశల్లక్షజపేనైవ దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత।

షట్కర్మాణి ప్రసిధ్యన్తి దశలక్షజపేన తు॥

వినియోగః సమాఖ్యాతః పూజా దేవస్య కీర్త్యతే॥ ౪౧ ॥

హృత్పద్మకర్ణికామధ్యే మన్త్రేణానేన పూజయేత్॥ ౪౨ ॥

—

వహ్నిం తారవర్ణైవిభక్తైః' ఇతి॥ ౩౭—౩౫ ॥ అథవా ప్రాకృతమితి। ప్రకృతిరవ్యక్తం తదుత్పన్నం ప్రాకృతమన్తఃకరణాది తాదాత్మ్యలక్షణం భావం పరిత్యజ్యానవచ్ఛిన్నస్య స్వప్రకాశచిదాత్మనః శివోఽహమిత్యహంగ్రహేణ పరశివస్వరూపత్వం ధ్యాయన్మన్త్రం జపేదిత్యర్థః॥ ౩౬—౪౧ ॥ ఉత్తమాధికారిణో బాహ్యపూజాతో మానసపూజైవ శ్రేయసీత్యభిప్రేత్య పూర్వం తామాహ। హృత్పద్మేతి। తత్రాసమర్థస్య మధ్యమాధికారిణః శివపూజావిధావాధారభేదమాహ—అథవేతి తత్రాప్యసంస్కృతచిత్తస్యాఽఽహ—ప్రతిమాయాం

నీలగ్రీవా త్రినేత్రా చ ప్రసన్నవదనా శుభా।

వరదాభయహస్తా చ విచిత్రముకుటోజ్జ్వలా॥ ४ ॥

సర్వలక్షణసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా।

స్వస్వరూపానుసంధానప్రమోదాదేవ కేవలాత్॥ ५ ॥

మహాతాణ్డవసంయుక్తా బ్రహ్మవిష్ణుశివాదిభిః।

ధ్యేయాఽఽద్యన్తవినిర్ముక్తా యా మూర్తిః శ్రుతిదర్శితా॥ ६ ॥

సైవాసాధారణా మ్కూర్తిః పరాత్పరతరస్య తు।

క్త్వాదపి ధ్యానావిషయత్వమాహ—ఆత్మత్వాదితి। యథోదీరితనిరుపాధికపరశివస్వరూపం సర్వప్రాణిహృదయేఽన్తఃకరణాదిభ్యః సర్వేభ్యః ప్రత్యగ్భూతం "య ఆత్మా సర్వాన్తరః"। "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇతి శ్రుతేః। అన్తఃకరణం చ స్వభావతో బహిర్ముఖం "పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాన్తరాత్మన్" ఇతి శ్రవణాత్। అతః పరాగర్థైకవిషయేణాన్తఃకరణేన సర్వప్రత్యగ్భూతం నిరుపాధికం పరశివస్వరూపం కథం విషయీ క్రియేత। తస్మాదాత్మత్వాదపి తత్స్వరూపం న ధ్యానగమ్యమిత్యర్థః। కిఞ్చ కర్మకర్తృభావవిరోధాదపి న ధ్యేయత్వమిత్యాహ—విషయిత్వత ఇతి। విషయిణో జ్ఞానస్య విషయత్వానుపపత్తేరిత్యర్థః। ధ్యానవిషయో హి ధ్యేయం తచ్చాత్ర ధ్యాతృస్వరూపభూతజ్ఞానానతిరిక్తమ్। తథచైకస్యైవ కర్మకర్తృభావలక్షణో విరోధ ఆపద్యేత। న చాన్తఃకరణాద్యుపాధివిశిష్టస్య ధ్యాతృత్వం నిరూపాధికస్వరూపస్య ధ్యేయత్వమితి సాంప్రతమ్। విశేష్యాంశే కర్మకర్తృభావవిరోధస్య తాదవస్థ్యాత్॥ ౨ ॥ నను ధ్యాతుర్జీవాద్ధ్యేయ ఈశ్వరోఽన్య ఏవ। తథా చోక్తదోషపారిహార ఇత్యత ఆహ—భేదాభావాదితి। "అయమాత్మా

బ్రహ్మ" "అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇతి వాక్యాదైక్యప్రతిపత్తేరిత్యర్థః। నను ప్రబలతరేణ ప్రత్యక్షేణ భేదోఽనుభూయత ఏవేత్యత ఆహ—భేదస్యేతి భేదావగాహినో జ్ఞానస్య సైవేయం జ్వాలేతి జ్ఞానవద్భ్రమత్వముపరితనాధ్యాయే ప్రతిపాదయిష్యతే। తస్మాన్నిరుపాధికం పరశివస్వరూపం మూర్త్యాత్మనైవ ధ్యేయం న తు స్వరూపేణేతి సిద్ధమ్। తాం సర్వజనసాధారణాముత్కృష్టాం పరశివమూర్తిం దర్శయతి ఉమార్ధేత్యాదినా॥ ౩—౫ ॥ శ్రుతిదర్శితేతి। "ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం ప్రభుం త్రిలోచనం నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తమ్"

యే సదా పరమాం మూర్తిం ధ్యాయన్తి హృదయామ్బుజే।

ఇమాం తే పరమాం భుక్తిం ముక్తిం చ ప్రాప్నువన్తి హి॥ ౭ ॥

జ్ఞానాజ్ఞానమహామాయాలక్షణావిద్యయా సహ।

అభేదేన స్థితం విప్రాః పరాత్పరతరం పదమ్॥ ౮ ॥

స్వప్రధానతయోపాస్యం తథైవాస్వప్రధానతః।

సమప్రధానరూపేణాప్యాదరేణ మనీషిభిః॥ ౯ ॥

స్వప్రధానతయా తత్త్వముపాస్తే శుద్ధమానసః।

తథైవాపక్వచిత్తస్తు పరతత్త్వం ద్విజోత్తమాః॥ ౧౦ ॥

అస్వప్రధానరూపేణ తథా మర్త్యస్తు మధ్యమః।

సమప్రధానరూపేణ తత్త్వం ధ్యాయన్తి సాదరమ్॥ ౧౧ ॥

జాడ్యాకారస్తు యః శక్తేస్తేనాభిన్నం పరం పదమ్।

స్వప్రధానాదిరూపేణ త్రిధోపాస్యం విచక్షణైః॥ ౧౨ ॥

తథా శక్తేస్తు యో జ్ఞానాకారస్తేనైకతాం గతమ్।

పరతత్త్వం త్రిధోపాస్యం పరిజ్ఞానవతాం వరాః॥ ౧౨ ॥

ఇతి। “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి చ శ్రుతిః॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ఇత్థం కరచరణాదివిశిష్టమూర్త్యాత్మనః పరశివరూపస్య ధ్యేత్వమభిధాయ మూర్తివ్యతిరిక్తైరుపాధ్యన్తరైరపి విశిష్టం తద్ధ్యేయమిత్యాహ—జ్ఞానాజ్ఞానేతి। జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానం మాయాయాః సత్త్వపరిణామరూపాన్తఃకరణవృత్తిః। తథా తమఃపరిణామరూపో జాడ్యాకారోఽజ్ఞానమ్। స్వాశ్రయవ్యామోహకరీ దుర్ఘటకారిణీ మాయా సైవ స్వాశ్రయవ్యామోహనసామర్థ్యయుక్తా చేదవిద్యా। ఏతే చత్వారః పరశివస్వరూపస్యోపాధయః॥ ౮ ॥ఏతేష్వేకేన విశిష్టం పరతత్వముత్తమమధ్యమాధమాధికారిభిః స్వప్రధానసమప్రధానాస్వప్రధానరూపేణ త్రిధోపాస్యమిత్యాహ—స్వప్రధానతయేత్యాదినా॥ ౯ ॥ స్వప్రధానతయేతి ఉపధేయపరశివస్వరూపప్రాధాన్యేనేత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ అస్వప్రధానరూపేణేతి। ఉపధేయపరశివస్వరూపముపసర్జనీకృత్య జ్ఞానాజ్ఞానాద్యుపాధిప్రాధాన్యేనేత్యర్థః॥ ౧౧ ॥

మాయాకారైకతాపన్నమపి తత్త్వం మనీషిభిః॥ ౧౪ ॥

ఉపాస్యం త్రివిధం ప్రోక్తం తథైవావిద్యయైవ తు।

అభేదేన స్థితం బ్రహ్మ త్రిధోపాస్యం మనీషిభిః॥ ౧౫ ॥

అన్యే చ శక్తేరాకారా యే విద్యన్తే విచక్షణాః।

తైరప్యేకత్వమాపన్నం తత్త్వ తద్వన్మనీషిభిః॥ ౧౬ ॥

ఉపాస్యం త్రివిధం నిత్యమతీవ శ్రద్ధయా సహ।

ఈక్షణోపాధిసపన్నం పరతత్త్వమపి ద్విజాః।

స్వప్రధానాదిరూపేణ త్రిధోపాస్యమతిప్రియాత్॥ ౧౭ ॥

సత్త్వం రజస్తమశ్చేతి గుణా యే బ్రహ్మశక్తిజాః।

తైరప్యేకత్వమాపన్నం పరం బ్రహ్మ యథాక్రమమ్॥ ౧౮ ॥

తానేవోపాధీన్విభజ్య దర్శయతి—జాడ్యాకార ఇత్యాదినా మనీషిభిరిత్యన్తేన॥ ౧౨—౧౫ ॥ కించ జ్ఞానాజ్ఞానాదివ్యతరిక్తా ఇచ్చాక్రియాద్యా యే శక్తేరాకారవిశేషాస్తదుపాధికమపి పరశివస్వరూపం యథోదీరితైరధికారిభిర్యథాక్రమం స్వప్రధానాదిరూపేణ త్రిధోపాస్యమిత్యాహ—అన్యే చేతి। ఏవం వక్ష్యమాణేష్వపి సోపాధికరూపేషు గతినైశిత్యానుసారేణాధికాత్స్వప్రధానాదిరూపేణోపాధిత్రైవిధ్యం సర్వత్రావగన్తవ్యమ్॥ ౧౬ ॥ 'స ఐక్షత లోకాన్ను సృజై' ఇతి 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ' ఇతి శ్రవణాత్స్వప్రతిష్ఠస్య

పరశివస్య ప్రాణికర్మవశాత్స్రష్టవ్యపర్యాలోచనాత్మకమీక్షణం సిసృక్షాపరపర్యాయం తదుపాధికమపి తత్త్వం ధ్యేయమిత్యహ—ఈక్షణేతి ౧౭ ॥ సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికా యా పరశివస్వరూపాశ్రితా మాయా తస్యాః ప్రలయదశాయామత్యన్తనిర్వికల్పకత్వాత్తదీయగుణా అప్యవిభాగాపన్నా ఏవ భవన్తి। అత ఏవ సాంఖ్యైరుచ్యతే—“సత్త్వరజస్తమోగుణానాం సామ్యావస్థా ములప్రకృతిః” ఇతి। పరమేశ్వరస్య సిసృక్షాయాం జాతాయాం తత్పరతన్త్రమాయాయా అపి విచికీర్షా జాయతే। తదవయవభూతాశ్చ సాత్త్వాద్యా గుణా అన్యోన్యం ప్రవిభక్తాః సన్తః ప్రకటీ భవన్తి।త్రైస్త్రిభిరూపాధిభిర్విశిష్టం పరాశివస్వరూపం బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిసజ్ఞాం లభతే। అతస్తదుపాధికమపి పూర్వవత్త్రిధోపాస్యమిత్యహ—సత్త్వమితి ॥ ౧౮ ॥ కిం

రుద్రః ప్రజాపతిర్విష్ణురితి భేదముపైతి చ ॥ ౧౯ ॥

తే జగన్నాశసర్గాదేః కర్తారః కార్యరూపిణః।

ఉపాస్యాస్త్రివిధా నిత్యం తేఽపి స్వం స్వముపాధిభిః ॥ ౨౦ ॥

త్రైర్గృహీతాస్తథా విప్రా మూర్తయస్త్రిప్రకారతః।

చిత్తపాకానగుణ్యేన చిన్తనీయా మహాత్మభిః ॥ ౨౧ ॥

అగ్న్యాదిత్యాదిదేవా యే నిహీనా మధ్యమాః పరాః।

తే చ బ్రహ్మాత్మనా నిత్యముపాస్యా ఏవ సాదరమ్ ॥ ౨౨ ॥

శబ్దస్పర్శాదిసంజ్ఞా యే పదార్థాః పఞ్చ తేఽపి చ।

ఉపాస్యా బ్రహ్మరూపేణ మహాప్రాజ్ఞైర్మనీషిభిః ॥ ౨౩ ॥

ఆకాశాదీని భూతాని యాని తాని మనీషిభిః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యాని మహాత్మభిః॥ ౨౪ ॥

భౌతికా అణ్డభేదాశ్చ బ్రహ్మరూపేణ సాదరమ్।

చిన్తనీయాశ్చ విద్వద్భిర్వేదవేదాఙ్గపారగైః॥ ౨౫ ॥

అణ్డమధ్యే స్థితా లోకా ఏతేఽపి బ్రహ్మవిత్తమాః

—

బహునా బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తం చరాచరాత్మకం జగత్సచ్చిదానన్దే పరశివస్వరూపే పరికల్పితమ్। తథా హి—యదనువిద్ధం యద్దృశ్యతే తత్తత్ర పరికల్పితం। యథా సర్పధారాదయో రజ్జ్వా ఇదమంశే సచ్చిదనువిద్ధం చేదమనుభూయతే। తస్మాత్సచ్చిదానన్దాత్మకే పరాశివస్వరూపే పరికల్పితమ్। ఆమ్నాయతే చ—"సద్ధీదం సర్వం సత్సదితి।చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ" ఇతి॥ ౧౯ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం చాధిష్ఠానభూతసచ్చిదాదిలక్షణబ్రహ్మాత్మనాఽవిభాగాపన్నం బ్రహ్మరుద్రాదిచేతనాచేతనాత్మకం సర్వం జగత్పూర్వవత్స్వప్రధానాదిరూపేణ త్రిధోపాస్యమిత్యాహ—త్రైగ్గృహీతా ఇత్యాదినా వాక్యవేదిభిరిత్యన్తేన॥౨౧॥ అగ్న్యాదిత్యాదీతి। మనుష్యాదీనామివాగ్న్యాదిదేవానామప్యధికారతారతమ్యాధీనాధమ-మధ్యమోత్తమభావేన త్రైవిధ్యమవగన్తవ్యమ్॥ ౨౨ ॥శబ్దస్పర్శాదీతి। ఆకాశాదిభూతపఞ్చకస్య కారణభూతా పఞ్చ తన్మాత్రా శబ్దస్పర్శాది–

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యా ఏవ సూరిభిః॥ ౨౬ ॥

లోకాన్తర్వర్తినో దేశా ఏతేఽపి ద్విజపుఙ్గవాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యా మునిసత్తమైః॥ ౨౭ ॥

మేరుమన్దపూర్వాశ్చ పర్వతా వివిధా ద్విజాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యా వేదవిత్తమాః॥ ౨౮ ॥

నదీనదాదయః సర్వే దేవర్ష్యాదివినిర్మితాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యాః పురుషోత్తమేః॥ ౨౯ ॥

వాపీకూపతడాగాద్యా అపి వేదపరాయణాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యాః పురుషాధికైః॥ ౩౦ ॥

వనాని యాని లోకే తు వివిధాని మహత్తమాః।

తాని బ్రహ్మతయా నిత్యముపాస్యాని తపోధనైః॥ ౩౧ ॥

సముద్రాశ్చ సదా విప్రాః సముద్రాన్తర్గతా అపి।

సంగమా అపి సద్బ్రహ్మ ధ్యాతవ్యా ఏవ కేవలమ్॥ ౩౨ ॥

దిశశ్చ విదిశశ్చైవ దివారాత్రం తథైవ చ।

అనాగతాదయః కాలా ఉపాస్యా బ్రహ్మరూపతః॥ ౩౩ ॥

జరాయుజాణ్డజాశ్చైవ స్వేదజాశ్చోద్భిజస్తథా।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యా మోహవర్జితైః॥ ౩౪ ॥

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యాః శూద్రా అపి చ సంకరాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యా ఏవ సూరిభిః॥ ౩౫ ॥

ఆశ్రమా బ్రహ్మచర్యాద్యాస్తదాచారా అపి ద్విజాః।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యాః పరమాస్తికైః॥ ౩౬ ॥

మహాపాతకపూర్వాణి పాపాని సుబహూని చ।

బ్రహ్మరూపతయా నిత్యముపాస్యాని మహత్తమైః॥ ౩౭ ॥

ధర్మసంజ్ఞాశ్చ యే విప్రా ఉత్తమాధమమధ్యమాః।

తేఽపి బ్రహ్మతయా నిత్యముపాస్యాః పణ్డితోత్తమైః॥ ౩౮ ॥

సుఖం దుఃఖం తయోర్భోగః సాధనం తస్య సువ్రతాః।

బ్రహ్మరూపతయా సర్వముపాస్యం సత్యవాదిభిః॥ ౩౯ ॥

కర్తా కారయితా కర్మ కరణం కార్యమేవ చ।

బ్రహ్మరూపతయా సర్వముపాస్యం చేతనోత్తమైః॥ ౪౦ ॥

ప్రమాతా చ ప్రమాణం చ ప్రమేయం ప్రమితిస్తథా।

బ్రహ్మరూపతయా సర్వముపాస్యం మానమానిభిః॥ ౪౧ ॥

విధయశ్చ నిషేధాశ్చ విద్యావిద్యే తథైవ చ।

బ్రహ్మరూపతయా సర్వముపాస్యం వేదవేదిభిః॥ ౪౨ ॥

అవన్ధ్యాశ్చ తథా వన్ధ్యా వాదాశ్చ వివిధా అపి।

బ్రహ్మరూపతయా సర్వముపాస్యం వాక్యవేదిభిః॥ ౪౩ ॥

యద్యదస్తితయా భాతి యద్యన్నాస్తితయాఽపి చ।

తత్తద్బ్రహ్మతయా నిత్యముపాస్యం బ్రహ్మవిత్తమైః॥ ౪౪ ॥

ఇత్థం సర్వత్ర యః సాక్షాద్బ్రహ్మోపాస్తే సనాతనమ్।

నోచ్యన్తే ॥ ౨౩—౪౦ ॥ మానమానిభిరితి। మానం ప్రమాణం మాన్తుం నిర్ణేతుం శాలమేషాం తైః। ప్రమాణవేదిభిరిత్యర్థః॥ ౪౧ ॥ ౪౨ ॥ అవన్ధ్యాః సఫలాః। వన్ధ్యా నిరర్థకాః॥ ౪౩ ॥ ఇత్థం భూతభౌతికాత్మకం సర్వం జగద్బ్రహ్మాత్మనోపాస్యమిత్యభిధాయానుక్తసంగ్రహాయాఽఽహ— యద్యదస్తితయేతి। అస్తిప్రత్యయవిషయత్వేన నాస్తిప్రత్యయవిషయత్వేన చ యద్యత్ భాసతే తత్సర్వం బ్రహ్మాత్మత్వేన ధ్యేయమిత్యర్థః। భావాభావాత్మకస్య కస్యచిదపి వస్తునోఽసత్త్వాదుక్తవ్యతిరిక్తస్య భావాభావాత్మకస్య సర్వస్య సంగ్రహః॥ ౪౪ ॥ సర్వాత్మకత్వేనోక్తం బ్రహ్మోపాసనముపసంహరంస్తత్ఫలమాహ—

స యాతి ధ్యానయజ్ఞేన సాక్షాద్విజ్ఞానమైశ్వరమ్॥ ౪౫ ॥

ధ్యానయజ్ఞస్య మాహాత్మ్యం కల్పానాం కోటికోటిభిః।

మయా మత్తోఽధికైరన్యైరపి వక్తుం న శక్యతే॥ ౪౬ ॥

ధ్యానయజ్ఞం వినా ముక్తౌ యతన్తే మోహితా జనాః।

పాయసాన్నం పరిత్యజ్య భక్షయన్తి మహావిషమ్॥ ౪౭ ॥

ధ్యానయజ్ఞం వినా కించిత్కుర్వాణో ముక్తిసిద్ధయే।

అక్ష్ణాఽపి శబ్దం గృహ్ణాతి వినా శ్రోత్రేణ కేవలమ్॥ ౪౮ ॥

అశ్వమేధాదయో యజ్ఞా అశేషా వేదదర్శితాః।

మునీన్ద్రా ధ్యానయజ్ఞస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్॥ ౪౯ ॥

ధ్యానయజ్ఞపరో మర్త్యః శివ ఏవ న చాపరః।

ధ్యానయజ్ఞైకనిష్ఠస్య న కించిదపి దుర్లభమ్॥ ౫౦ ॥

ధ్యానయజ్ఞపరాణాం తు ప్రసాదం కురుతే శివః।

శివోఽపి సాక్షాత్సర్వజ్ఞః సంసారవినివర్తకః॥ ౫౧ ॥

బహునోక్తేన కిం సర్వం సమాసేన మయోదితమ్।

కురుధ్వం వేదవిన్ముఖ్యా ధ్యానయజ్ఞమశఙ్కితాః॥ ౫౨ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ధ్యానయజ్ఞవివరణం నామ నవమోఽధ్యాయః॥ ౯ ॥

ఇత్థమిత్యాదినా। ఆరోపితస్య సర్వస్యాధిష్ఠానబ్రహ్మరూపతాధ్యానేన సమాసాదితైకాగ్ర్యేణ మనసా సర్వాధిష్ఠానభూతం తత్పరశివస్వరూపం సాక్షాత్కుర్యాదిత్యర్థః॥ ౪౫—౪౭ ॥ యథా

శబ్దాద్యుపలబ్ధౌ శ్రోత్రాదీన్ద్రియమసాధారణం కారణమేవం జ్ఞానయజ్ఞం ప్రతి ధ్యానయజ్ఞోఽసాధారణకారణమిత్యాహ—ధ్యానయజ్ఞమితి। సుగమమన్యత్॥ ౯ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే ధ్యానయజ్ఞవివరణం నామ నవమోఽధ్యాయః॥ ౯ ॥

దశమోఽధ్యాయః॥

౧౦. జ్ఞానయజ్ఞవివరణమ్।

సూత ఉవాచ—

అథేదానీం ప్రవక్ష్యామి జ్ఞానయజ్ఞస్య వైభవమ్।

జ్ఞానయజ్ఞాత్పరో యజ్ఞో నాస్తి విప్రాః శ్రుతౌ స్మృతౌ॥ ౧ ॥

జ్ఞానం బహువిధం ప్రోక్తం వేదాన్తజ్ఞానపారగైః।

స్వరూపమేకం విజ్ఞానం శివస్య పరమాత్మనః।

తదేవ మాయాతత్కార్యభేదేన బహుధా భవేత్॥ ౨ ॥

మాయాకారేణ సంబద్ధం జడశక్తేః శివస్య తు॥ 3 ॥

జ్ఞానమీశ్వరసంజ్ఞం చ నియన్తృ జగతో భవేత్॥ ౪ ॥

ఇత్థం కాయికవాచికమానసైః కర్మభిః ప్రక్షీణకల్మషస్య ముముక్షోః పరశివస్వరూపావగమాయ జ్ఞానయజ్ఞం ప్రస్తౌతి—అథేతి। యజ్ఞాన్తరాదస్య వైలక్షణ్యమాహ—జ్ఞానయజ్ఞాదితి। శ్రుతౌ తావత్ "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" "తమేవం విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి" "తస్యైవాఽఽత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేన" ఇతి జ్ఞానస్యాన్యనైరపేక్ష్యేణైవ సాక్షాదపర్వగసాధనత్వమామ్నాతమ్। స్మృతావపి— "శ్రేయాన్ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాజ్జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప। సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే" ఇతి॥ "క్షేత్రజ్ఞస్యాఽఽత్మవిజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతా" ఇతి మనుస్మృతౌ॥ ౧ ॥ సృష్టేః ప్రాక్స్వప్రతిష్ఠితమద్వితీయం పరశివస్వరూపభూతం స్వప్రకాశజ్ఞానం తదేవ సృష్ట్యుత్తరకాలం మాయాతత్కార్యోపాధివశాజ్జీవేశ్వరాదిభేదం భజత ఇత్యాహ—జ్ఞానం బహూవిధమిత్యాదినా॥ ౨ ॥ ३ ॥ తత్ర జగన్నియన్తురీశ్వరస్ప స్వరూపమాహ— మాయాకరేణేతి। శక్యప్రతియోగికం పరశివస్వరూపమేవ సంవిద్రూపిణీ పరశక్తిరిత్యుక్తం తతో వ్యావర్తయతి—జడశక్తేరితి। వేదాన్తిభిర్మాయేతి యా గీయతే సాంఖ్యైరవ్యక్తం ప్రకృతిరితి సాఽత్ర పరశివస్య జడశక్తిః॥ ३ ॥ సా చ గుణసామ్యం విహాయ రజస్తమసోరత్యన్తాభిభవేన విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయాకారేణ యదా పరిణమతే తదా తదుపాధికం చైతన్యం సర్వజ్ఞో జగ-

శక్తేరవిద్యాకారేణ సంబద్ధం జీవసంజ్ఞితమ్।

జీవసంజ్ఞం తు విజ్ఞానం ద్విధా లోకే వ్యవస్థితమ్।

అర్థతో ముఖ్యమేకం తు జ్ఞానమన్యత్ప్రతీతితః॥ ౫ ॥

అవిద్యాబద్ధవిజ్ఞానమర్థతో ముఖ్యముచ్యతే।

స్థూలసూక్ష్మశరీరాభ్యామవచ్ఛిన్నం ప్రతీతితః॥ ౬ ॥

స్వప్రచారాశ్రయం చిత్తం జీవరూపప్రకాశకమ్।

జ్ఞాతృత్వహేతుర్జీవస్య దుఃఖిత్వాదేశ్చ కారణమ॥ ౭ ॥

త్కర్తేశ్వరో భవేదిత్యర్థః॥ ౪ ॥ మలినసత్త్వప్రధానమాయా స్వాశ్రయవ్యామోహకత్వాదవిద్యేత్యుచ్యతే। తదుపాధికం యత్ తజ్జ్ఞానం జీవసంజ్ఞాం లభత ఇత్యహ—శక్తేరవిద్యేతి। తస్యైవ జీవసంజ్ఞస్య ద్వైవిధ్యమాహ—జీవసంజ్ఞమితి। తత్రైకమర్థతో ముఖ్యమన్యత్ప్రతీతితో ముఖ్యమ్॥ ౫ ॥ ఏతదుభయం దర్శయతి—అవిద్యాబద్ధేతి। జీవస్యోపాధిభూతా మలినసత్త్వప్రధానా యా మాయాఽవిద్యాపరపర్యాయా సా స్థూలసూక్ష్మశరీరద్వయకారణత్వేన జీవస్య కారణశరీరమిత్యుచ్యతే। తత్సంబద్ధం తదుపహితం స్వరూపచైతన్యం పరమార్థతః స్వపరవ్యవహారహేతుః ప్రకాశచిదాత్మకత్వాదర్థతో ముఖ్యమవిద్యాకార్యభూతం యత్స్థూలసూక్ష్మాత్మకం శరీరద్వయం తేనావచ్ఛిన్నం తత్ర శరీరద్వయే కారణత్వేనానుగతమాయావయవభూతం స్వప్రకాశచైతన్యాధ్యాసేన తదాత్మకేనైవభూతం యదన్తఃకరణం తద్వృత్త్యుపాదానభూతం సత్త్వం తదనుభవతశ్చిత్ప్రకాశరూపత్వాత్ప్రతీతితో ముఖ్యం పరమార్థతస్తు తస్య సత్త్వస్య జడత్వమేవాగ్నినాఽయఃపిణ్డవత్స్వరూపచైతన్యేనైకీభూతత్వాత్తస్య జ్ఞానత్వవ్యపదేశః॥ ౬ ॥ ఏవంవిధసత్త్వపరిణామరూపాన్తఃకరణతద్వృత్తిసంబన్ధాదేవావిద్యోపహిత జీవచైతన్యస్య జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసకలవ్యవహారసంబన్ధ ఇత్యాహ స్వప్రచారాశ్రయమితి। స్వశబ్దేన చిత్త పరామృశ్యతే। స్వస్య ప్రచారా విషయాకారవృత్తయస్తత్సంఘాతాత్మకమిత్యర్థః। తథావిధాన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసేన తదీయకర్తృత్వభోక్తృత్వాదేశ్చైతన్యేఽధ్యాసాదస్య జీవప్రకాశకత్వమ్। సకలః సంసారోఽన్తఃకరణస్యైవ నాఽఽత్మనః పారమార్థిక ఇతి శ్రుయతే 'కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యతత్సర్వం మన ఏవ" ఇతి॥ ౭ ॥ కథమన్తఃకరణస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికారణత్వ–

ప్రమాణభ్రాన్తిసందేహాద్యాకారేణ మునీశ్వరాః।

బహురూపం భవేచ్చిత్తం కాలకర్మవిపాకతః॥ ౮ ॥

తత్తదాకారసంభిన్నం విజ్ఞానం మునిపుఙ్గవాః।

ప్రమాణభ్రాన్తిసందేహజ్ఞానమిత్యుచ్యతేఽనఘాః॥ ౯ ॥

అదుష్టకరణోత్పన్నం విజ్ఞానం మునిపుఙ్గవాః।

ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం మునిభిః సూక్ష్మదర్శిభిః॥ ౧౦ ॥

దుష్టకారణవిజ్ఞానం భ్రాన్తిజ్ఞానం ప్రచక్షతే।

కోటిద్వయావలమ్బి స్యాత్సందేహజ్ఞానమాస్తికాః॥ ౧౧ ॥

ఇత్థమేవేదమిత్యేవంరూపం యత్స్ఫురణం బుధాః।

స ఏవ నిశ్చయః ప్రోక్తః సమ్యగ్దర్శనతత్పరైః॥ ౧౨ ॥

జ్ఞానస్య తేన సంబన్ధః ప్రామాణ్యం కథితం మయా।

మిత్యాశఙ్క్య తదుపపాదయితుం ప్రమాణాదివృత్త్యాత్మనా నానారూపతామాహ—ప్రమాణేతి। కాలకర్మవిపాకత ఇతి। కాలో హి కర్మపరిపాకస్య హేతుః। కాలవశాత్సుఖదుఃఖహేతుభూతానాం

పుణ్యపాపాత్మనాం ప్రాణికర్మణాం యః పరిపాకః ఫలప్రదానోన్ముఖత్వం తస్మాదిత్యర్థః॥ ౮ ॥ తత్తద్విషయాకారవైచిత్ర్యాదేవ ప్రమాణాదిభేదవ్యపదేశ ఇత్యాహ—తత్తదితి। విజ్ఞానమితి। స్వరూపచైతన్యతాదాత్మ్యాధ్యాసేనైకీభూతమన్తఃకరణకవృత్తిజ్ఞానమిత్యర్థః॥౯ ॥ తత్ర ప్రమాణస్య స్వరూపమాహ—అదుష్టేతి కాచకామలాదిదోషదూషితం చక్షురాదికరణం శుక్తిరూప్యాదివిభ్రమస్యానవధారణరూపస్య సంశయస్య చ జనకమితి తతో వ్యావర్తయతి—అదుష్టేతి॥ ౧౦ ॥ భ్రాన్తేర్లక్షణమాహ—దుష్టేతి। దుష్టకారణవశాదతస్మింస్తద్బుద్ధిర్భ్రాన్తిరిత్యర్థః। సంశయం లక్షయతి—కోటిద్వయేతి। స్థాణుర్వా పురుషో వేతి విరుద్ధానేకకోటిద్వయాలమ్బి జ్ఞానం సంశయ ఇత్యర్థః॥ ౧౧ ॥ ప్రమాణఫలభూతస్య నిశ్చయస్య స్వరూపమాహ—ఇత్థమితి। ప్రమాణవృత్త్యా వ్యాప్తరయ విషయస్య స్వాధిష్ఠానచైతన్యేన వా స్వస్వానుకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేన వా యత్స్ఫురణమ్ తన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః॥ ౧౨ ॥ ఈదృక స్ఫురణం యస్మిన్బుద్ధివృత్తివిశేషే తస్యైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ–

ప్రమాణజ్ఞానసామగ్ర్యః షణ్మయాఽభిహితా బుధాః॥ ౧౩ ॥

తత్రైకాఽభావవిజ్ఞానసామగ్రీ కథితా ద్విజాః।

అన్యా తు భావవిజ్ఞానసామగ్రీ పరికీర్తితా॥ ౧౪ ॥

యద్యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవ జన్యం విజ్ఞానమాస్తికాః।

తత్స్యాదభావవిజ్ఞానం ధార్మికా వేదవిత్తమాః॥ ౧౫ ॥

ఇన్ద్రియోత్పన్నవిజ్ఞానం ప్రత్యక్షం పరిభాషితమ్।

వ్యాప్తిజన్యపరిజ్ఞానమనుమానమితీష్యతే॥ ౧౬ ॥

జ్ఞానస్యేతి। ఏవం చాయం ఘట ఇత్యాదివృత్తిజ్ఞానేషు స్వాకారసమర్పకఘటాదివిషయస్ఫురణసద్భావాత్తేషాం ప్రామాణ్యమ్। ఇదం రజతమిత్యాదివిభ్రమజ్ఞానే త్విదమాకారగోచరా మనోవృత్తిరేకా తదవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్థమాయాపరిణామరూపా శుక్త్యధిష్ఠానచైతన్యస్థమాయావివర్తరజతగోచరాపరా వృత్తిరితి వృత్తిద్వయమ్। తదుభయమపి శుక్త్యధిష్ఠానభాక్త్వేన వృత్త్యవచ్ఛిన్నత్వేన చోభయత్రానుగతమేకమేతచ్చైతన్యమభివ్యనక్తి। తచ్చ వృత్తిద్వయాభివ్యక్తత్వాదారోప్యాధిష్ఠానలక్షణం విషయద్వయం సంసృష్టత్వేన స్ఫోరయతి। తథా చ విశిష్టస్ఫురణస్యేదమాకారవిషయమనోవృత్తేశ్చ సంబన్ధాభావాత్తత్రాప్రామాణ్యమ్। ఇదమాకారమాత్రస్ఫురణస్య చ సంబన్ధాత్తస్మిన్నంశే ప్రామాణ్యమ్। ఉక్తం హి—'సర్వం వస్తుజ్ఞానం ధర్మిణ్యభ్రాన్తం ప్రకారే తు విపర్యయః ఇతి। తచ్చ ప్రమాణం షడ్విధమిత్యాహ—ప్రమాణజ్ఞానేతి॥ ౧౩ ॥ భావాభావలక్షణవిషయద్వైవిధ్యేన తేషాం ప్రమాణానాం ద్వైవిధ్యమాహ—తత్రైకేతి॥ ౧౪ ॥ తత్రాభావగ్రాహకప్రమాణమాహ—యద్యోగ్యేతి। అనుపలమ్భమాత్రస్యాభావజ్ఞానజనకత్వమతిప్రసక్తమితి విశినష్టి—యోగ్యేతి। ప్రతియోగివ్యాతిరిక్తప్రతియోగిగ్రహణ-సామగ్రీసత్త్వమనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వమ్। తథావిధయాఽనుపబ్ధ్యా యత్రప్రమేయాభావగోచరం జ్ఞానం జన్యతే తదభావగ్రాహకం ప్రమాణమిత్యర్థః। తదుక్తం—'ప్రమాణపఞ్చకం యత్ర వస్తురూపేణ జాయతే। వస్తుసత్తావబోధార్థం తత్ర భావః ప్రమాణతా' ఇతి॥ ౧౫ ॥ భావగ్రాహకాణాం మధ్యే ప్రత్యక్షం లక్షయతి—ఇన్ద్రియోత్పన్నేతి। ఉక్తం హి—ఇన్ద్రియార్థసంనికర్షోత్పన్నం జ్ఞానమవ్యభి చారివ్యవసాయాత్మకం ప్రత్యక్షమితి। అనుమానస్వరూపమాహ—వ్యాప్తీతి నియతసంబన్ధయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోర్ధూమాగ్న్యోర్మధ్యే వ్యాప్యదర్శనబలాద్వ్యాపకగోచరజ్ఞానం త-

సాదృశ్యహేతుజం జ్ఞానముపమానముదాహృతమ్।

అర్థాపత్తిరితి ప్రోక్తం విప్రా అనుపపత్తిజమ్॥ ౧౭ ॥

తాత్పర్యోపేతశబ్దోత్థజ్ఞానం శాబ్దముదాహృతమ్।

శబ్దస్తు బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠాస్త్రివిధః పరికీర్తితః॥ ౧౮ ॥

అక్షరాణి తథా విప్రాః పదాని చ తథైవ చ।

వాక్యాని చేతి తత్రాపి కేషాంచిద్ద్విజపుఙ్గవాః॥ ౧౯ ॥

అర్థానామక్షరాణ్యేవ వాచకాని తథైవ చ।

అర్థానామపి కేషాంచిత్పదాన్యేవ ద్విజోత్తమాః॥ ౨౦ ॥

దనుమానం వ్యాప్యదర్శనాద్వ్యాపకే బుద్ధిరనుమానమితి తత్త్వవిదః॥ ౧౬ ॥ ఉపమానం లక్షయతి—సాదృశ్యేతి। నగరే పూర్వమనుభూతగోపిణ్డస్య వనముపేయుషస్తత్ర గవయం సాక్షాత్కుర్వతో నాగరికస్యానేన సదృశీ మదీయా గౌరితి గవయనిష్ఠసాదృశ్యహేతుకమసంనిహితగోగతసాదృశ్యవిషయం యజ్జ్ఞానం తదుపమానమిత్యర్థః। అర్థాపత్తిస్వరూపమాహ—అర్థాపత్తీతి। అనుపపద్యమానార్థదర్శనాదుపపాదకే బుద్ధిరర్థాపత్తిః। యథా జీవతో దేవదత్తస్య గృహాభావో బహిఃసత్తామన్తరేణ నావకల్పత ఇతి తత్సత్తామన్యత్ర కల్పయతి। బహిస్తద్భావగోచరం జ్ఞానమర్థాపత్తిరిత్యర్థః॥ ౧౭ ॥ అథాఽఽగమం లక్షయతి—తాత్పర్యోపేతేతి। "ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమ్॥ అర్థవాదోపపత్తీ చ లిఙ్గం తాత్పర్యనిశ్రయే' ఇత్యేవంభూతతాత్పర్యలిఙ్గోపేతాచ్ఛబ్దాద్యదభిధేయగోచరం జ్ఞానం తచ్ఛబ్దం ప్రమాణమిత్యర్థః। తస్యాక్షరపదవాక్యభేదేన త్రైవిధ్యమాహ—శబ్దస్త్వితి। కేషాంచిదాచార్యాణాం మతే వర్ణానామేవార్థవాచకత్వమిత్యాహ—కేషాంచిదితి। యదాహుర్భాష్యకారాః—'వర్ణా ఏవ తు శబ్ద ఇతి భగవానుపవర్షః ఇతి। ఏకార్థప్రతిపాదకత్వోపాధిపరిగృహీతానాం వర్ణానామేవార్థవాచకత్వం తతోఽతిరిక్తః

స్ఫోటాపరపర్యాయః శబ్దో నాస్తీత్యేవకారార్థః॥ ౧౮ ॥ ౧౯ ॥ తతః స్ఫోటవాదిమతమాహ— అర్థానామితి। కేషాంచిన్మతేఽర్థానాం పదాన్యేవ వాచకాని బహుషు వర్ణేషుచ్చారితేష్వేకం పదమితి యా బుద్ధిర్జాయతే తద్విషయభూతో వర్ణాభివ్యఙ్గ్య పదస్ఫోటః। తదుక్తం వాక్యపదీయే—'నాదైరాహితబీజాయాం మధ్యేన ధ్వనినా-

వాచకాని చ వాక్యాని తథైవ బ్రహ్మవిత్తమాః।

అర్థానామపి కేషాంచిత్ప్రమాణాని ప్రదీపవత్॥ ౨౧ ॥

భవన్త్యేకాక్షరాణ్యేవ పదాని ద్విజపుఙ్గవాః।

అక్షరాణి చ సంభూయ పదాని స్యుస్తథైవ చ॥ ౨౨॥

పదానాం సముదాయస్తు భవేద్వాక్యం ద్విజోత్తమాః।

ప్రధానం గుణభూతం చ ద్వివిధం వాక్యమీరితిమ్॥ ౨౩ ॥

మహావాక్యమితి ప్రోక్తం ప్రధానం మునిపుఙ్గవైః।

గుణభూతం తు యద్వాక్యం తదవాన్తరసంజ్ఞితమ్॥ ౨౪ ॥

ఉభయం చైకవాక్యం స్యాదర్థైకత్వవివక్షయా।

సహ। ఆవృత్తపరిపాకాయాం బుద్ధౌ శబ్దో వ్యవస్థితః' ఇతి॥ స ఏవార్థస్య వాచకః వర్ణాస్తు కేవలం తదభివ్యక్తిహేతవో నార్థాభిధాయకా ఇత్యవధారణార్థః॥ ౨౦ ॥ వాక్యస్ఫోటమాహ—వాచకానీతి। కేషాంచిన్మతే వాక్యస్ఫోట ఏవ శబ్దః స ఏవార్థాస్యభిధాయకః। పదాని పు తద్వ్యఞ్జకత్వేన తత్స్వరూపే పరికల్పితారాన్నిత్యర్థః। తదుక్తం కైయటకారేణ—"వాక్యమేవ వాచకమ్। వాక్యార్థ ఏవ వాచ్యః। పదాని తు వర్ణవదనర్థకాన్యేవ" ఇతి। వాక్యపదీయేఽప్యుక్తమ్—"ద్విధా కైశ్చిత్పదం భిన్నం చతుర్ధా పఞ్చధాఽపి వా। అపోద్ధృత్యైవ వాక్యేభ్యః ప్రకృతిప్రత్యయాదివత్" ఇతి॥ ౨౧ ॥ ఏకాక్షరానేకాక్షరభేదేన పదానాం ద్వైవిధ్యమాహ—భవన్త్యేకేతి॥ ౨౨ ॥ అథ క్రియాకారకపదసముదాయాత్మకం వాక్యమాహ—పదానామితి। ఏకార్థావచ్ఛేదకమాకాఙ్క్షాసంనిధియోగ్యతావత్పదకదమ్బకం వాక్యమిత్యర్థః। తదుక్తం జైమినినా—అర్థైకత్వాదేకం వాక్యం సాకాఙ్క్షం చేద్విభాగే స్యాదితి'। తస్య ప్రధానగుణభావేన ద్వైవిధ్ధమాహ—ప్రధానమితి॥౨౩ ॥ తే ఏవ విభజ్య దర్శయతి—మహావాక్యమితి। యత్ఫలవదర్థావబోధకత్వాత్ప్రధానమనన్యశేషం వాక్యం తన్మహావాక్యమ్। యత్తు తచ్ఛేషభూతార్థప్రతిపాదకత్వేన గుణభూతం తదవాన్తరవాక్యమిత్యర్థః॥ ౨౪ ॥ ఏవం పదైకవాక్యస్వరూపమభిధాయ వాక్యైకవాక్యమపి లక్షయతి। ఉభయమితి। ప్రధానగుణభావేన వర్తమానం వాక్యద్వయమపి పునరేకప్రయోజనపరిగృహీతత్వేనైకవాక్య-

పదాని శక్త్యా స్వార్థానాం వాచకాని తథైవ చ॥ ౨౫ ॥

తాత్పర్యాదేవ వాక్యాని స్వార్థానాం బోధకాని చ।

తాత్పర్యం తు ద్విధా విప్రాః ప్రోక్తం వాక్యవిశారదైః॥ ౨౬ ॥

తాం ప్రతిపద్యతే। తథా హి—'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇతి ప్రధానవాక్యమ్। 'సమిధో యజతిః' ఇత్యాద్యవాన్తరవాక్యాని తాని ఫలభావనాపేక్షితకరణేతికర్తవ్యతాప్రతిపాదనేన దర్శపూర్ణమాసవాక్యేన కైమర్థక్యవశాత్సంబధ్యన్తే తదేతద్వాక్యైకవాక్యమ్। తదుక్తం భట్టచార్యైః—స్వార్థబోధే సమాప్తానామఙ్గాఙ్గిత్వాద్యపేక్షయా।వాక్యానామేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయతే' ఇతి॥ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య తదర్థప్రతిపాదనపురఃసరమభిహితాన్వయవాదిమతమాశ్రిత్య వాక్యార్థప్రతిపత్తిప్రకారమాహ—పదానీతి। పదాని తావజ్జాతిగుణాదిప్రవృత్తినిమిత్తకేష్వర్థేషు గృహీతసంగతికాన్యేవార్థం ప్రతిపాదయన్తి| తేషాం తత్తదర్థప్రతిపాదనే యత్సామర్థ్యం సా పదశక్తిస్తయా శక్త్యా గామానయేత్యాదివాక్యేషు గవానయనాద్యర్థానామభిధావృత్త్యా ప్రతిపాదకాని గవాదిపదానీత్యర్థః। తత్రప్రతిపాదకత్వం నామ సంగతిగ్రహణసమయే సహచరితస్యార్థవిశేషస్య స్మారకత్వమ్। ఉక్తం హ—'పదమభ్యధికాభావాత్స్మారకాన్న విశిష్యతే' ఇతి। తాదృక్పదసముదాయాత్మకాని వాక్యాని సంగతిగ్రహణమన్తరేణైవ తాత్పర్యతః స్వార్థస్య విశిష్టరూపస్య ప్రతిపాదకాని। తథా హి—వాక్యం తావత్పదకదమ్బకమ్। తచ్చ గవానయనాదికర్తవ్యతాదిరూపస్య విరిష్టార్థస్య ప్రత్యాయనాయ ప్రయుజ్యతే। 'విశిష్టార్థప్రయుక్తా హి సమభివ్యాహృతిర్జనే' ఇతి న్యాయాత్। తస్మాత్తత్సమభివ్యాహారాన్యథానుపపత్త్యా పదస్మారితానామర్థానాం సంసర్గరూపో విశిష్టో వాక్యార్థః పదాభిహితైః పదార్థైర్లక్ష్యతే। తాదృక్పదార్థప్రత్యాయనాత్పదానామప్యేతస్మిన్విశిష్టే సామర్థ్యమస్తి తదిదం తాత్పర్యముచ్యతే।యదాహుర్భట్టపాదాః—'న విముఞ్చతి సామర్థ్యం వాక్యార్థేఽపి పదాని నః। వాక్యార్థో లక్ష్యమాణో హి సర్వత్రైవేతి చ స్థితిః ఇతి। తథాచ విశిష్టస్య వాక్యార్థస్యైవావగమాయ పదకదమ్బకే ప్రయుక్తే తత్రత్యైః పదైరభిధావృత్త్యా యత్స్వార్థప్రతిపాదనం తదవాన్తరవ్యాపార ఏవ పర్యవసానవృత్త్యా తాత్పర్యాపరపర్యాయయా తత్సర్వం పదకదమ్బకముక్తలక్షణవాక్యార్థస్యైవ బోధకమ్। తదుక్తం మీమాంసావార్తికకారైః—"సాక్షా

మహాతాత్పర్యమేకం స్యాదవాన్తరమథేతరత్।

మహాతాత్పర్యశేషం స్యాదవాన్తరసమాహ్వయమ్॥ ౨౭ ॥

తత్రైవం సతి వాక్యాని కానిచిత్పణ్డితోత్తమాః।

నిషేధరూపాణ్యేవ స్యుస్తథా విప్రాస్తు కానిచిత్॥ ౨౮ ॥

విధిరూపాణి చాన్యాని కానిచిద్ద్విజపుఙ్గవాః।

సిద్ధార్థబోధకాన్యేవ తత్రైవం సతి బాడబాః॥ ౨౯ ॥

కర్తవ్యవిషయా ఏవ నిషేధా విధయోఽపి చ।

సిద్ధార్థబోధకం వాక్యం లౌకికం వైదికం తథా॥ ౩౦ ॥

ద్యద్యపి కుర్వన్తి పదార్థప్రతిపాదనమ్। వర్ణాస్తథాఽపి నైతస్మిన్పర్యవస్యన్తి నిష్ఫలే॥ వాక్యార్థమితయే తేషాం ప్రవృత్త్యా నాన్తరీయకమ్। పాకే జ్వాలేవ కాష్ఠానాం పదార్థప్రతిపాదనమ్" ఇతి॥ తదిదముచ్యతే "తాత్పర్యాదేవ వాక్యాని స్వార్థానాం బోధకాని చ" ఇతి। ఉక్తప్రకారేణ పదకదమ్బకస్య వాక్యార్థం ప్రత్యభిధాయకత్వాభావాద్బోధకత్వమేవేత్యర్థః। గుణప్రధానభావేన వాక్యస్య ద్వైవిధ్యాత్తదర్థావబోధోపాయభూతం తాత్పర్యమపి ద్వేధా భిద్యత ఇత్యాహ—తాత్పర్యం త్వితి। ప్రధానః వాక్యేషు మహాతాత్పర్యమవాన్తరవాక్యేష్వవాన్తరతాత్పర్యమిత్యర్థః॥ ౨౫—౨౭ ॥ ఇత్థం వాక్యం తదర్థప్రతిపాదనప్రకారం చ నిరూప్య విధినిషేధసిద్ధార్థబోధకత్వేన తస్య వాక్యస్య త్రైవిధ్యమాహ—తత్రైవమితి। 'న కలఞ్జం భక్షయేత్' ఇత్యాదీని నిషేధరూపాణి వాక్యాని। "అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" ఇత్యాదీని విధిరూపాణి। 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మః" 'పుత్రస్తే జాతః' ఇత్యాదీని సిద్ధార్థబోధకాని। బాడబా ఇతి। బ్రాహ్మణా ఇత్యర్థః తథా చామరః— 'ఆశ్రమోఽస్త్రీ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడవాః' ఇతి॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ తత్ర విధినిషేధప్రతిపాదకం వాక్యద్వయం క్రియావిషయమేవ న తు వస్తుయాథాత్మ్యప్రతిపాదనపరమిత్యాహ—కర్తవ్యేతి। సిద్ధార్థబోధకమపి లౌకికవైదికభేదేన ద్వివిధమ్। తదపి పునర్ద్వేధా భవతీత్యాహ—సిద్ధార్థబోధకమితి। హారే కణ్ఠదేశస్థే సత్యపి హారో

నష్ట ఇతి యస్తద్గవేషణాయ ప్రయతతే తం ప్రతి కణ్ఠే హార ఇతి యద్వాక్యం తత్పూర్వం ప్రాప్తస్యైవ హారస్య పునః ప్రాప

ద్విప్రకారామితి ప్రోక్తం మునిభిః సూక్ష్మదర్శిభిః।

ప్రాప్తప్రాప్తిపరం చైకమపరం పణ్డితోత్తమాః॥

నివృత్తస్య స్వతః సాక్షాద్దోషస్యైవ నివర్తకమ్॥ ३० ॥

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాని పఞ్చ చ బ్రాహ్యణోత్తమాః॥ ३२ ॥

కర్తవ్యవిషయం వాక్యమనాత్మవిషయాణి తు।

పరాగర్థైకనిష్ఠత్వాత్ప్రత్యక్త్వాదాత్మవస్తునః॥ ३३ ॥

అతః ప్రత్యక్షపూర్వైస్తు ప్రమాణైరఖిలైరపి।

ప్రత్యగ్భూతః శివో జ్ఞాతుం న శక్యః సర్వజన్తుభిః॥ ३४ ॥

ప్రత్యగాత్మా శివః సాక్షాన్న పరాగర్థ ఆస్తికాః।

పరాచీనస్య సర్వస్య హ్యనాత్మత్వప్రదర్శనాత్॥ ३५ ॥

సిద్ధార్థబోధకం వాక్యం లౌకికం కించిదాస్తికాః।

కత్వాత్ప్రాప్తప్రాప్తిపరం పదవాక్యమ్। బాల్యాత్ప్రభృతి గృహాన్నిర్గతస్యాఽఽత్మనో ద్విజత్వమజానానస్య శుద్రోఽహమితి శూద్రత్వమభిమన్యమానస్య శూద్రస్త్వం భవసీతి యచ్ఛూద్రత్వనివారకం వాక్యం తన్నివృత్తస్యైవ దోషస్య పునర్నివర్తనాన్నివృత్తనివర్తకమ్॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ ఇత్థం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాని సప్రపఞ్చం నిరూప్య సిద్ధార్థబోధకోపనిషద్వాక్యైరేవ వేద్యం యత్పరశివస్వరూపం తత్ర తద్వ్యతిరిక్తానాం తేషాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యుపపాదయతి—ప్రత్యక్షాదీతి। ప్రత్యక్షాదీని హి ప్రమాణాని పరాగర్థైకవిషయాణి। తత్ర ప్రత్యక్షస్య తావత్ 'పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్ పశ్యతి నాన్తరాత్మన్' ఇతి పరార్థైకవిషయత్వం శ్రుతమ్। అనుమానాదీనామపి బాధితవిషయత్వేన పరాగర్థవిషయత్వమ్। 'నేహ నానాఽస్తి కించన' ఇతి పరాగర్థస్యైవ బాధాత్। తస్మాదాత్మతయా సర్వప్రత్యగ్భూతః పరశివస్తైర్జ్ఞాతుం న శక్యత ఇత్యర్థః। 'య ఆత్మా సర్వాన్తరః'। 'అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి చ శ్రుతేః॥ ౩౨—౩౪ ॥ తస్య పరశివస్వరూపస్య సర్వప్రత్యక్త్వమితి బ్రువన్విపక్షేఽనాత్మత్వప్రసఙ్గో బాధక ఇత్యాహ—ప్రత్యగాత్మేతి॥ ౩౫ ॥ సిద్ధార్థావబోధకానామపి మధ్యే

అనాత్మవిషయం తేన శివో జ్ఞాతుం న శక్యతే॥ ౩౬ ॥

కించిత్సిద్ధార్థకం వాక్యం లౌకికం శ్రుతిపూర్వకమ్।

ప్రత్యగ్రూపే శివే సాక్షాత్ప్రమాణం భవతి ద్విజాః।

వేదాన్తానాం మహావాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మైకతార్థగమ్॥ ౩౭ ॥

భూమానన్దశివప్రాప్తిసాధనం పరికీర్తితమ్।

తదేవ భ్రాన్తిసిద్ధస్య సంసారస్య నివర్తకమ్॥ ३८ ॥

యత్పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదిక తదపి పరశివస్వరూపప్రత్యాయకం ప్రమాణ న భవతీత్యాహ— సిద్ధార్థేతి॥ ३६ ॥ యత్తు బ్రహ్మాత్మైక్యబోధకం తత్త్వమస్యాదివేదాన్తవాక్యం తదనుసారి స్మృతిపురాణాదివాక్యం చ తేనైత్ర ప్రమాణేన యథోదీరితమద్వితీయం పరశివస్వరూపమవగమ్యత ఇత్యాహ—కించిదితి। సర్వప్రత్యగ్భూతే నిష్ప్రపఞ్చే పరశివస్వరూపే ఉపనిషద్వాక్యమేవావ్యవధానేన ప్రమాణమ్। స్మృతిపురాణదివాక్యం తు మూలభూతశ్రుతిసాపేక్షత్వాద్వ్యవధానేన ప్రమాణమ్। అతస్తత్ర సాక్షాత్ప్రామాణ్యముపనిషద్వాక్యస్యైవేత్యర్థః। శ్రూయతే హి—త త్వౌపనిషద పురుషం పృచ్ఛామి'। 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే' ఇతి। ఉపనిషత్స్వేవాధిగత ఔపనిషదః, అత ఏవ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపనిషద్వాక్యస్యైవ ప్రామాణ్యమితి భగవాన్వ్యాసః సూత్రయామాస 'శాస్త్రయోనిత్వాత్' ఇతి। అస్య సూత్రస్య ద్వితీయవర్ణకే బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వమర్థతస్తదేతత్సంగృహ్యోక్తమ్— అస్త్యన్యమేయతాఽప్యస్య కింవా వేదైకమేయతా। ఘటవత్సిద్ధవస్తుత్వాద్బ్రహ్మాన్యేనాపి మీయతే॥ రూపలిఙ్గాదిరాహిత్యాన్న మానాన్తరయోగ్యతా। తం త్వౌపనిషదేత్యాదౌ ప్రోక్తా వేదైకమేయతా' ఇతి। సర్వప్రత్యయవేద్యే వా బ్రహ్మరూపే వ్యవస్థితే। ప్రపఞ్చస్య ప్రవిలయః శబ్దేన ప్రతిపాద్యతే'। ఇతి యద్బ్రహ్మణః సర్వప్రమాణవేద్యత్వం తత్ప్రపఞ్చరూపస్యైవ న నిష్ప్రపఞ్చస్యేత్యవిరోధః॥ ३२ ॥ ప్రాప్తప్రాప్తిపరం నివృత్తనిర్వతకమితి యత్సిద్ధార్థబోధకవాక్యస్థ భేదద్వయం తదుభయరూపం వేదాన్తవాక్యం భవతీత్యాహ— భూమానన్దేతి। నిరతిశయానన్దపరశివస్వరూపం ముముక్షుణా పూర్వమాత్మతయా ప్రాప్తమేవ పునరవిద్యావశాత్తిరోహితమభూత్। ప్రాప్తస్యైవ తస్య ప్రాప్తిః కణ్ఠగతచామీకరద్బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రతిపాద్యతే। తస్మిన్పరశివస్వరూపే స్వభావతో నివృత్తస్య సంసారస్య భ్రాన్త్యా ప్రసక్తస్య తత్స్వరూపయాథాత్మ్యప్రతిపాదనేన నివర్తకత్వాత్తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివృత్తనిర్వతకమిత్యర్థః॥ ३८ ॥

ఆత్మా స్వభావతో బద్ధో యది స్యాద్వేదవిత్తమాః।

నైవ ముచ్యేత సంసారాజ్జన్మాన్తరశతైరపి॥ ౩౯ ॥

యస్య యో వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః స్వతో ధర్మో న చాన్యథా।

ధర్మిణా సహ తన్నాశో భవత్యేవ న చాన్యథా॥ ౪౦ ॥

ఆత్మనో నైవ నాశోఽస్తి కదాచిదపి సువ్రతాః।

యతో ఘటాదేర్నాశస్తు దృష్టో విప్రా అనాత్మనః॥ ౪౧ ॥

ఆత్మభేదస్తథైవాఽఽత్మబ్రహ్మభేదశ్చ సువ్రతాః।

ఉపాధినైవ క్రియతే న స్వతో మునిపుఙ్గవాః॥ ౪౨ ॥

భవేదేవం యద్యాత్మనః సంసారః కల్పితః స్యాత్స తు తస్య స్వభావసిద్ధ ఏవేత్యత ఆహ—ఆత్మేతి। వస్తుస్వభావసిద్ధస్యోపాయశతేనాప్యపనేతుమశక్యత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః॥ ౩౯ ॥ యే త్వేవమాత్మనః ససారః స్వాభావిక ఇత్యాహుస్తేషాం ఘటాదిధర్మస్య రూపాదేర్ధర్మిణా ఘటాదినా సహైవ నాశో దృష్ట ఇతి ధర్మభూతససారని వృత్తౌ ధర్మిభృత ఆత్మాఽప్యుచ్ఛిద్యేతేత్యాహ—యస్యేతి॥ ౪౦ ॥ ఇష్టాపత్తిరిత్యత ఆహ—ఆత్మన ఇతి। న ఖలు స్వానుభవసిద్ధస్యాఽఽత్మస్వరూపస్య నాశః సంభవతి। 'అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్' ఇత్యమత్త్వం నిరాకృత్య 'అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః' ఇతి శ్రుత్యా తత్స్వరూపస్య సర్వదాస్తిత్వప్రతిపాదనాదత ఏవ 'నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' ఇతి తస్య నిత్యత్వవ్యపదేశః। 'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిర శుద్ధమపాపవిద్ధమ్'। 'అస్థూలమనణ్వహస్వమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్' ఇత్యాదిశ్రుతిభిస్తస్య సర్వవిక్రియారహితత్వం ప్రతిపాద్యతే। అతశ్చ తస్య నాశో న సంభవతి।

యస్మాద్వికారప్రపఞ్చస్యైవ ఘటపటాదేర్నాశో దృశ్యత ఇత్యర్థః। ఏవం హ్యాత్మనో నాశస్యాసంభావనీయత్వాత్తద్ధర్మతయా ప్రతిపన్నస్య సంసారస్య పారమార్థికత్వే విద్యయాఽపనేతుమశక్యత్వాదనిర్మోక్షప్రసక్తేరాత్మనః సంసారో భ్రాన్తిపరికల్పిత ఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యః॥ ౪౧ ॥ ఇత్థం పరమశివస్వరూపస్య ప్రత్యగాత్మనో బోధకం ప్రమాణం పరమార్థంతః సంసారరాహిత్యం చోపపాద్య తన్నానాత్వవ్యవహారో జీవేశ్వరభేదశ్చ న పారమార్థిక ఇత్యాహ—ఆత్మభేద ఇతి। ఉపాధినైవేతి।

ఘటాద్యుపాధిసంపర్కాదాకాశస్య భిదా యథా॥ ౪౩ ॥

ఏకమేవేతి వేదాన్తాస్తాత్పర్యేణ మహేశ్వరమ్।

ఆహుశ్చిద్రూపతో భేదశ్చితో నాస్త్యేవ సర్వథా॥ ౪౪ ॥

చైత్యరూపేణ భేదస్తు చైత్యస్యైవ చితో న హి।

ఆత్మభూతః శివః సాక్షాచ్చిన్మాత్రజ్యోతిరేవ హి॥ ౪౫ ॥

_

ఉపాధిరీశ్చరస్య విశుద్ధసత్త్వప్రధానా మాయా। జీవానాం తు మలినసత్త్వప్రధానాఽవిద్యా తత్కార్యాణ్యన్తఃకరణాని। ఏవముపాధినానాత్వాదేకస్యైవ పరశివచైతన్యస్య నానాత్వభ్రమ ఇత్యర్థః॥ ౪౨ ॥ ఏకస్యైవోపాధివశాన్నానాత్వం దృష్టాన్తేన దృఢయన్స్వాభావికమేకత్వం నిగమయతి—ఘటాదీతి। యథైకస్యైవాఽఽకాశస్య ఘటగృహాద్యుపాధిసంబన్ధవశాద్ఘటాకాశో గృహాకాశ ఇతి నానాత్వపరికల్పనం తద్వదేవ జీవేశ్వరనానాత్వమిత్యర్థః। శ్రూయతే హి—“ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతన్తరాత్మా”। “ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః। ఏకధా బహూధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్” “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్”

“ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ” “నేహ నానాఽస్తి కించన”—ఇత్యాదిశ్రుతిభిః స్వగతసజాతీయవిజాతీయరహితస్య చిదాత్మనస్తాత్పర్యేణైకత్వప్రతిపాదనాదిత్యర్థః। కించాఽఽత్మనానాత్వం వదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః కిమాత్మన స్వప్రకాశచిద్రూపేణ నానాత్వముతాహంప్రత్యయవిషయాన్తఃకరణవిశిష్టచైత్యరూపేణేతి। నాఽద్య ఇత్యాహ—చిద్రూపతో భేద ఇతి। దేవదత్తాదిప్రమాతృవిశేషేష్వహంప్రత్యయావిషయతయా చైత్యేషు చ వ్యావర్తమానేషు నిష్కృష్టచిన్మాత్రస్యైకరూప్యేణ సర్వత్రానువృత్తేర్న తద్భేదకల్పనావకాశ ఇత్యర్థః॥ ४३ ॥ ४४॥ అస్తు తర్హి ప్రమాతృలక్షణేన చైత్యరూపేణ భేద ఇతి ద్వితీయః కల్ప ఇత్యత ఆహ—చైత్యరూపేణేతి। ప్రమాతృరూపేషు చైత్యేషు వ్యావర్తమానేషు చిత్సర్వత్రానువృత్తేస్తతో భిన్నా। అనువృత్తం వ్యావృత్తాదన్యదితి జాతివ్యక్త్యాదౌ దృష్టత్వాదతశ్చైత్యరూపేణోచ్యమానో భేదశ్చైత్యస్యైవ న చితః। న హి ఘటపటయోర్భేదో నభసో నానాత్వమావహతీత్యర్థః। తర్హి తథావిధచైతన్యరూప ఏవాఽఽత్మేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ఆత్మభూత ఇతి। చిన్మాత్రజ్యోతిరితి। మాత్రశబ్దేన సర్వప్రమాతృషు చిత్సంవలితో నానాకారశ్చైత్యాంశోఽన్తఃకరణపరిణామోఽహంకారో వ్యావర్త్యతే। అతస్తస్య నానా-

ఘటాదీనాం తు చైత్యానామనాత్మత్వస్య దర్శనాత్।

ఆత్మనోఽపి స్వతో భేదమాహుః కేచిన్మునీశ్చరాః॥ ४६ ॥

తన్న సంగతమేవ స్యాదాత్మా భేదస్య సాధకః।

భేదసాక్షీ శివో హ్యాత్మా కథం భిన్నో భవేద్ద్విజాః॥ ४७ ॥

అత ఆత్మని భేదస్తు భ్రాన్తిసిద్ధో న వస్తుతః।

ఏకస్య నభసో భేదో యథా భ్రాన్త్యా ప్రతీయతే॥ ४८ ॥

యస్య యత్స్వత ఏవ స్యాత్తదన్యత్తస్య సుతాః।

తేఽప్యనుగతచిదేకశరీరస్యాఽఽత్మనో భేదో నాఽఽశఙ్కనీయ ఇత్యర్థః॥ ౪౫ ॥
విమతోఽహంకారో నాఽఽత్మా చిద్భాస్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యభిప్రేత్యాఽహ—ఘటాదీనామితి।
ఇత్థం స్వమతే చిద్రూపస్యాఽఽత్మన ఏకత్వముపపాద్య పరమతం
దుషయితుముపన్యస్యతి—అత్మనోఽపీతి। స్వత ఇతి। స్వభావత ఏవ నోపాధివశాదిత్యర్థః।
తథా చ కాణాదం సూత్రమ్—"నానాత్మానో వ్యవస్థాతః" ఇతి। సాంఖ్యాశ్చాఽఽహుః—
"జననమరణకరణానాం ప్రతినియమాదయుగపత్ప్రవృత్తేశ్చ పురుషబహుత్వం సిద్ధం
త్రైగుణ్యవిపర్యయాచ్చైవ" ఇతి। ఆత్మన ఏకత్వే చైత్రమైత్రాదిగాత్రేషు సుఖదుఃఖవ్యవస్థాయా
అనుపపత్తేర్జననమరణాదిప్రతినియమాదేశ్చానుపపన్నత్వాత్ప్రతిశరీరే నానైవాఽఽత్మాన
ఇతి తేషామభిప్రాయః॥ ౪౬ ॥ ఆత్మన
ఐక్యేఽప్యౌపాధికభేదస్వీకారాదప్యేతత్సర్వముపపద్యత ఇత్యభిప్రేత్య దూషయతి—తదితి।
ఆత్మనో భేదః స్వాభావిక ఇతి యత్తన్న సంగతమిత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ—ఆత్మేతి।
వియదాదిభూతభౌతిక ప్రపఞ్చస్తావదాత్మనః సకాశాన్నిష్పద్యతే "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః"
ఇత్యాదిశ్రుతేః। భేదోఽపి ప్రపఞ్చాన్తఃపాతిత్వాత్తస్మాదేవోత్పద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్।
తస్మాదుత్పత్త్యుత్తరకాలీనో భేదస్తతః పూర్వమవస్థితస్యానాదేరాత్మనః కథం ధర్మః
స్యాద్యద్యోగాదాత్మా భిద్యేత। తస్మద్భేదసాధకత్వాదాత్మనో నానాత్వం న యుక్తమిత్యర్థః।
విమతో భేద ఆత్మనః స్వాభావికో ధర్మో న భవతి చిద్భాస్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యభిప్రేత్యాఽఽహ—
భేదసాక్షీతి॥ ౪౭ ॥ విపక్షే చిత్స్వరూపవత్తస్య సాక్షిభాస్యత్వం హీయేతేత్యభిప్రేత్యౌపాధిక
ఏవాఽఽత్మగతో భేద ఇతి స్వమతం సదృష్టాన్తముపసంహరతి—

అన్యోపాధిప్రయుక్తం స్యాదితి లోకే వ్యవస్థితమ్।

అతః స్వతోఽద్వితీయస్య భేదో భ్రాన్తః పరాత్మనః॥ ౪౯ ॥

అఙ్గీకృత్య ఘటాదీనాం భేద వేదార్థపారగాః॥ ౫౦ ॥

నిరస్తశ్చాఽఽత్మభేదస్తు ఘటాదీనాం భిదాఽపి చ।

భ్రాన్తిసిద్ధా న సత్యోక్తా తర్కతశ్చ ప్రమాణతః॥ ౫౧ ॥

ఘటాదీనాం భిదా తావన్న భ్రాన్త్యైవ ప్రతీతితః।

ప్రతీత్యా సత్యరూపైవ వ్యవహారే మునీశ్వరాః॥ ౫౨ ॥

అత ఇతి॥ ౪౮ ॥ ఉక్తభేదస్యౌపాధికత్వం లోకికన్యాయప్రదర్శనేనోపపాదయతి—యస్యేతి। యస్య ఖలు స్ఫటికాదేర్యచ్ఛౌక్ల్యాదికం స్వాభావికం రూపం తస్య తద్విరుద్ధరక్తిమాదిరూపం జపాకుసుమాద్యుపాధిప్రయుక్తమేవ। యస్మాదేవం లౌకికీ వ్యవస్థాఽతః కారణాదాత్మనః స్వభావికాద్వితీయత్వవిరోధీ భేదోఽప్యన్యోపాధిప్రయుక్త ఏవేత్యవశ్యమభ్యుపగన్తవ్యమ్। నను రక్తస్ఫటిక ఇత్యత్ర జపాకుసుమసంనిధానాసంనిధానాభ్యాం స్ఫటికస్య రక్తిమ్న ఔపాధికత్వమవగన్తుం శక్యతే న తథాఽఽత్మనో భేదస్యేతి తత్రాఽహ—భ్రాన్త ఇతి। అయమర్థః—ఆత్మచైతన్యస్యావిద్యాతత్కార్యాన్తఃకరణాద్యుపాధిసంబన్ధస్యానాదిసిద్ధత్వాదుపాధివ్యతిరికో నాస్తీతి తద్భేదస్యౌపాధికత్వం న జ్ఞాయతే। అతః పీతః శఙ్ఖ ఇతివదన్యదీయధర్మస్యాన్యత్రాఽఽరోపాదాత్మగతో భేదో భ్రాన్తిసిద్ధ ఏవేత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ నన్వాత్మనో భేద ఔపాధిక ఇతి వదతోపాధిభూతస్యానాత్మనో భేదః పారమార్థిక ఇత్యభ్యుపగతం స్యాత్తథా చాఽఽత్మనోఽద్వితీయత్వం స్వాభావికమిత్యేతత్కథం సిధ్యేదిత్యత ఆహ—అఙ్గీకృత్యేతి। ఘటాత్పటో భిన్న ఇతి యోఽయమనాత్మగతో భేదావభాసః సోఽపి భ్రాన్త ఏవ న పారమార్థికః ప్రమాణతర్కాభ్యాం నిరూపయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః। ప్రమాణతర్కౌ చాగ్రే దర్శయిష్యతే॥ ౫౦ ॥ ౫౧ ॥ నను ఘటపటాదిగతో భేదో భ్రాన్తిసిద్ధశ్చేత్తర్హి తత్ర ప్రవర్తమానస్య పురుషస్య వ్యవహారే విసంవాదః స్యాత్। న హి భ్రాన్తిసిద్ధే శుక్తిరజతాదౌ ప్రవృత్తో వ్యవహారే సంవాద్యత ఇత్యత ఆహ—ఘటాదీనామితి। ఘటాదీనాం పరస్పరం యో భేదః నాసౌ శుక్తిరూప్యాదివద్వ్యవహారదశాయాం భ్రాన్తః సతి

స్వరూపత్వేన వా విప్రా ధర్మత్వేనైవ వా భిదా।

అపి వర్షశతేనాపి వస్తుతో న నిరూప్యతే॥ ౫౩ ॥

అన్యతోఽన్యస్య భేదః స్యాన్నైకస్యైవ సదా ఖలు।

అన్యత్వం వస్తునో భేదే సిద్ధే సిధ్యతి యౌక్తికమ్॥ ౫౪ ॥

ప్రమాతర్యబాధితానుభవసిద్ధత్వాత్। శుక్తిరూప్యాదికం తు సత్యేవ ప్రమాతరి బాధ్యత ఇతి యుక్తస్తత్ర విసంవాద ఇత్యర్థః। సత్త్వం హి త్రివిధమ్। ప్రాతీతికం శుక్తిరూప్యాదౌ। వ్యావహారికం సత్త్వం ఘటపటాదౌ। సర్వదా బాధవైధుర్యలక్షణం పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః। తత్ర పరామార్థికసత్త్వాభావాభిప్రాయేణానాత్మప్రపఞ్చభేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వముక్తమ్। వ్యావహారతస్తు సత్యరూప ఏవేత్యాహ—ప్రతీత్యేతి॥ ౫౨ ॥ స చ వ్యావహారికో భేదో వస్తురూపత్వేన తతోఽతిరిక్తధర్మత్వేన చ వాదిభిరఙ్గీకృత ఇత్యాహ—స్వరూపత్వేనేతి। తత్ర తావత్ప్రాభాకరా ఘటాత్పటో భిన్న ఇత్యత్ర ఘటప్రతియోగిఘటితం పటస్వరూపమేవ భేదో న తతోఽతిరిక్త ఇత్యఙ్గీకుర్వతే। తతశ్చ స్వరూపస్యైవ భేదత్వే తద్గ్రహణవద్భేదగ్రహణస్యాపి ప్రతియోగ్యనపేక్షత్వప్రసఙ్గ ఇతి। నిర్వికల్పకే వస్తుస్వరూపాత్మనా దృష్టస్య భేదస్య సవికల్పకవ్యవహారే ప్రతియోగిసాపేక్షతోపపత్తేరయమనయోర్భేద ఇతి ప్రతిపత్తేర్వస్తుస్వరూపాతిరిక్తో ధర్మ ఏవ భేద ఇతి వైశేషికాదయః। నను వ్యవహారవిసంవాదాభావాద్భేదః సత్య ఏవ చేత్కృతమద్వితీయత్వవార్తయేత్యత ఆహ—అపి వర్షేతి। భేదస్య యత్సత్యత్వం బ్రహ్మణ ఇవ న తత్పరమార్థికమ్। వస్తుతో నిరూపయితుమశక్యత్వాత్ తథా హి—స్వరూపభేదపక్షస్తావన్న యుజ్యతే। నిర్వికల్పకవత్సవికల్పకేఽపి ప్రతియోగ్యనపేక్షత్వప్రసఙ్గాత్। న హి వస్తుస్వరూపగ్రహణం ప్రతియోగిగ్రహణమపేక్షతే। కించ ప్రతియోగిఘటితభేదస్య స్వరూపత్వే భేదవిశేషణతయా ప్రతియోగినోఽపి స్వరూపేఽన్తర్భావాత్ప్రపఞ్చాదాత్మా భిన్న ఇత్యాదావాత్మనోఽపిద్వైతమాపతేత్। కిచ। విదారణాత్మకో భేదో వస్తునః స్వరూపం చేదభేదైకార్థసమవాయిన ఏకత్వస్య వినాశాత్స్వరూపభేదవాదినః కిమప్యేకం వస్తు న సిధ్యేత్।

తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః—సాపేక్షత్వాత్సావధేశ్చ తత్త్వే ద్వైతప్రసఙ్గతః।
ఏకాభావాదసందేహాన్న రూపం వస్తునో భిదా' ఇతి॥ ౫౩ ॥ నాఽపి ధర్మభేదపక్షో యుక్త ఇత్యాహ—అన్యత ఇతి। ఘటాత్పటో భిన్నోఽయమనయోర్భేద ఇత్యాదివిశిష్ట–

ఏకమేవాద్వితీయం సదిత్యాహ శ్రుతిరాదరాత్।

మాయామాత్రమిదం ద్వైతమితి చాఽఽహ పరా శ్రుతిః॥ ౫౫ ॥

జ్ఞానేనైవ హి ధర్మిప్రతియేగిఘటితో భేదో గృహ్యతే। నైతద్యుక్తం వికల్పాసహత్వాత్। తత్కిం భేదమేవ గోచరయేదుత వస్త్వపి। యది వస్త్వాపి తదాఽపి భేదపూర్వకం తద్గోచరయేత్తత్పూర్వకం వా భేదమాహోస్విద్యుగపదేవోభయమ్। నాఽఽద్యః। ధర్మిప్రతియోగివస్తుప్రతిపత్తిమన్తరేణ భేదమాత్రస్య ప్రత్యేతుమశక్యత్వాత్। అత ఏవ భేదపూర్వకో వస్తుగ్రహ ఇత్యపి పరాస్తః। ప్రథమతో ధర్మిప్రతియోగిలక్షణం వస్తు గృహీత్వా పశ్చాదద్భేదం గృహ్ణాతీతి తృతీయోఽపి న యుక్తః। శబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వాద్విరమ్యవ్యాపారాభావాత్। నాపి చతుర్థః। భేదజ్ఞానస్య ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానం హి కారణమ్। తస్య చ నియతపూర్వక్షణసత్త్వనియమేన యౌగపద్యాయోగాత్। కించాస్మాదిదం భిన్నమితి భేదగోచరం విశిష్టజ్ఞానం విశేషణభూతధర్మిప్రతియోగిపురఃసరమేవేష్టవ్యమ్। దణ్డీ దేవదత్త ఇత్యదేః సర్వస్యాపి విశిష్టజ్ఞానస్య విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధిజ్ఞానపూర్వకత్వనియమాత్। తదుక్తమ్—"విశేషణం విశేష్యం చ సంబన్ధం లౌకికీం స్థితిమ్। గృహీత్వా సంకలయ్యైతత్తథా ప్రత్యేతి నాన్యథా" ఇతి॥ కించ విశేషణవిశేష్యభావశ్చ భిన్నయోరేవ। న హ్యేకం వస్తు స్వయమేవ విశేషణం విశేష్యం చ భవతి। తథా చ యేన భేదేన తౌ విశేషణభూతౌ ధర్మిప్రతియోగినౌ భిన్నౌ స కిమయమేవ భేదో భేదాన్తరం వా। అయమేవ చేదాత్మాశ్రయః। భేదాన్తరమపి భిన్నయోరేవ ధర్మిప్రతియోగినోరితి తస్యాపి భేదపురఃసరత్వమ్। స చేత్ప్రథమ ఏవ తదాఽన్యోన్యాశ్రయతా। అథ తృతీయస్త్వన్యో భేదస్తదా చక్రకాపత్తిః। యది భేదవ్యక్తిపరంపరా స్వీక్రియతే తదాఽన్తిమస్యాపి భేదస్యైవమేవేతి తదసిద్ధ్యా మూలభృతభేదపర్యన్తమసిద్ధేరనవస్థా మూలక్షయకరీ స్యాత్। తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః—యుగపద్గ్రహణాయోగాదనవస్థాప్రసఙ్గతః।

పరస్పరాశ్రయత్వాచ్చ ధర్మభేదేఽపి నాక్షధీః" ఇతి। ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యాఽఽహ— అన్యతోఽన్యస్యేతి। అక్షరార్థస్త్వన్యస్మాత్ఖల్వన్యస్య భేదో ఘటాత్పటో భిన్న ఇత్యాదినా నిరూప్యతే। న హ్యేకస్యైవ భేదో నిరూపయితుం శక్యతే భేదగ్రహణస్య ప్రతియోగిగ్రహణపూర్వకత్వనియమాత్। అన్యత్వం చ భేదే సిద్ధే సిధ్యతి। భేదశ్చ ధర్మిప్రతియోగినోరన్యత్వే సిద్ధే పశ్చాద్భేదః సిధ్యతీత్యాత్మాశ్రయాన్యోన్యాశ్రయచక్రకాద్యాపత్తిరిత్యర్థః॥ ౫౪ ॥ ఇత్థం తర్కతో భేద నిరస్య తర్కా–

ఏకత్వం పశ్యతో మోహః కః శోక ఇతి చాఽఽహ హి।

ద్వితీయాద్వై భంయ నాల్పే సుఖమిత్యపి చాఽఽహ హి॥ ౫౬ ॥

నుగ్రాహ్యం భేదాభావబోధకం ప్రమాణమప్యాహ—ఏకమేవేత్యాదినా। "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి। "ఏకమేవాద్వితీయమ" ఇతి చ్ఛాన్దోగ్యోపనిషత్। తత్రైకమితి స్వగతభేదో నివార్యతే। ఏకమఖణ్డైకరసమిత్యర్థః। ఏవకారేణ సజాతీయభేదనిరాసః। అద్వితీయమితి విజాతీయభేదోఽపి నిరస్యతే। పరమార్థతః సద్రూపస్య పరశివస్వరూపస్యాద్వితీయత్వే ప్రమాణముపన్యస్యానాత్మనో భేదప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేఽపిశ్రుతిః ప్రమాణమిత్యాహ— మాయామాత్రమితి। 'మాయామాత్రమిదం ద్వైతమద్వైతం పరమార్థతః' ఇతి మాణ్డూక్యోపనిషది శ్లోకరూపం వాక్యమ్। అయమర్థః। యదిదం పరాగ్రూపం దృశ్యం జగత్తత్సర్వం మాయామాత్రం కేవలం మాయామయమేవ। స్వప్రతిష్ఠే బ్రహ్మణి మాయయా పరికల్పితత్వాత్। అధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన మాయాయాం నివర్తితాయాం తత్కార్యస్యాపి నివృత్తేః పరమార్థతోఽద్వితీయం బ్రహ్మ పరిశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౫౫ ॥ ఏవం మాయయా స్వస్మిన్పరికల్పితస్య ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం నిశ్చిత్య ప్రత్యగాత్మనః సర్వాత్మకపరశివస్వరూపజ్ఞానే యత్ఫలం తత్రాపి శ్రుతిం ప్రమాణయతి—ఏకత్వం పశ్యత ఇతి। వాజసనేయకమన్త్రోపనిషద్యేవమామ్నాయతే—"యస్మిన్సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః। తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః" ఇతి। అధిష్ఠానబ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనావిద్యాతత్కార్యభూతప్రపఞ్చస్య

విలపాన్నిరతిశయానన్దబ్రహ్మాత్మైక్యం సాక్షాత్కుర్వతో విదుషః శోకమోహయోః ప్రసక్తిరపి నాస్తీత్యర్థః। జగన్మిథ్యాత్వానఙ్గీకారేణాఽఽత్మనః సద్వితీయత్వస్వీకారే శ్రుతిరేవ బాధం ప్రతిపాదయతీత్యాహ—ద్వితీయాదితి। 'ద్వితాయాద్వై భయం భవతి' ఇతి వాజసనేయకమ్। ద్వైతాఙ్గీకారే హ్యన్యస్మాదన్యస్య భీరవశ్యం స్యాత్। అతో ద్వైతమేవ భయావహమిత్యర్థః। తైత్తిరీయకే చ బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారస్యాభయసాధనత్వం భేదదర్శనస్య భయసాధనత్వం చాఽఽమ్నాయతే—'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి। యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి' ఇతి ఏవం ద్వైతాఙ్గీకారే శ్రుత్యైవానిష్టాపత్తిం దర్శయిత్వేష్టహానిరపి శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదితేతి తాముదాహరతి—నాల్పే సుఖమితి। ఛాన్దోగ్యోపనిషది సప్తమేఽధ్యాయే సనత్కుమారేణ నారదాయోపదిష్టం వాక్యమ్—భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యో

అతస్తర్కప్రమాణాభ్యాం వస్త్వేకత్వం సునిశ్చితమ।

విదుషామనుభూత్యా చ వస్త్వేకత్వం సునిశ్చితమ్॥ ౫౭॥

వస్త్వేకత్వం మహావాక్యాదేవ జానన్తి యే జనాః।

తే ముచ్యన్తే హి సంసారాద్యథా స్వప్నప్రబోధనాత్॥ ౫౮॥

భేదదర్శనమాస్థాయ ముక్తిం వాఞ్ఛన్తి యే నరాః।

తే మహాఘోరసంసారే పతన్త్యేవ న సంశయః॥ ౫౯॥

సర్వభూతేషు చాఽఽత్మానం సర్వభూతాని చాఽఽత్మని।

సంపశ్యన్నాత్మయాజీ స్యాత్స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతి॥ ౬౦॥

సర్వభూతాని సంపశ్యన్నాత్మన్యేవ మునీశ్వరాః।

సంసారసాగరాదస్మాదుత్తీర్ణః స్యాన్న సంశయః॥ ౬౧॥

యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి' ఇతి। యదపరిచ్ఛిన్నం పరశివస్వరూపమద్వితీయం తదేవ సుఖ నిరతిశయత్వాత్। సార్వభౌమప్రభృతిబ్రహ్మలోకాన్తే పరిచ్ఛిన్నే యత్సుఖముత్తరోత్తరశతగుణితమవస్థితం తస్య సాతిశయత్వాత్క్షయిష్ణుత్వాచ్చ సుఖత్వమేవ నాస్తి। అతో నిత్యనిరతిశయసుఖాత్మకో భూమైవ జ్ఞేయ ఇత్యర్థః॥ ౫౬ ॥ ఇత్థం శ్రుతిభిరాత్మనస్తాత్పర్యేణాద్వితీయత్వప్రతిపాదానాత్పూర్వోక్తతర్కబలాత్తదర్థాన్యథాత్వశఙ్కయా అప్యనుదయాదద్వితీయం పరశివస్వరూపముపనిషదేకవేద్యమితి సిద్ధమిత్యుపసంహరతి—అత ఇతి॥ ౫౭ ॥ వస్త్వేకత్వమితి। యథా స్వప్నప్రపఞ్చో బోధమాత్రాన్నివర్తతే న త్వన్యత్కర్మాపేక్షతే। ఏవమేవ వేదాన్తమహావాక్యజనితాద్బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కార-జ్ఞానాదేవావిద్యామయప్రపఞ్చోఽనాయాసేనైవ నివర్తత ఇత్యర్థః॥ ౫౮ ॥ ప్రమాణతర్కాభ్యాం నిర్ణీతమభేదం పరిత్యజ్య భేదమేవ స్వీకుర్వతో బాధమాహ—భేదేతి। "మృత్యోః సమృత్యుమాప్నోతి ఇహ నానేవ పశ్యతి' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః॥ ౫౯ ॥ ప్రతీతః సర్వాత్మానుభవ ఏవ జ్ఞానయజ్ఞో న తతోఽతిరిక్తః కశ్చిదిత్యాహ—సర్వభూతేష్వితి। శ్రూయతే హి—'యస్తు సర్వాణి భూతాన్యాత్మన్యేవానుపశ్యతి। సర్వభూతేషు చాఽఽత్మానం తతో న విజుగుప్సతే" ఇతి॥ ౬౦ ॥ అథాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముక్త-

శ్రుత్వా శివేన వా విప్రా జ్ఞానయజ్ఞస్య వైభవమ్।

కథంచిచ్ఛక్యతే వక్తుం సత్యమేవ న సంశయః॥ ౭౩ ॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే జ్ఞానయజ్ఞవివరణం నామ దశమోఽధ్యాయః॥ ౧౦ ॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

౧౧. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః।

సూత ఉవాచ—

భూయోఽపి జ్ఞానయజ్ఞం తు ప్రవక్ష్యామి సమాసతః।

మహాప్రీత్యా మునిశ్రేష్ఠాః శ్రృణుతాఽఽనన్దసిద్ధయే॥ ౧ ॥

ధర్మాధర్మాస్తితాబుద్ధిర్యేషామస్తి మునీశ్వరాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨ ॥

ధర్మాధర్మఫలాస్తిత్వజ్ఞానం యేషాం హృది స్థితమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ 3 ॥

విజ్ఞానస్యైవ ముక్తిసాధనత్వం కర్మణస్తదసాధకత్వం చాఽఽహ—సర్వభూతానీత్యాదినా।
అధ్యాయశేషః స్పష్టః॥ ౬౧—౭౩ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే జ్ఞానయజ్ఞవివరణం నామ దశమోఽధ్యాయః॥ ౧౦ ॥______________

ఇత్థం ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపత్వజ్ఞానమేవ ముక్తిసాధనం తత్ర వేదాన్తవాక్యమేవ ప్రమాణం న తు మానాన్తరమిత్యేతావత్ప్రతిపాదితమ్।
సంసారిత్వాసంసారిత్వాదివిరుద్ధస్వభావయోః కథమేకత్వం సంగచ్ఛత ఇతి తత్ప్రతిపాదయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—భూయోఽపీతి ॥౧॥ తత్ర ప్రథమం పురుషార్థసాధనం బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానమాస్తిక్యయుక్తస్యైవేతి దర్శయతి—
ధర్మాధర్మాస్తితేత్యాదినా।
వ్యవహారతత్సిద్ధప్రమాణభావాచ్ఛాస్త్రాన్తరాద్ధర్మాదీనామస్తిత్వజ్ఞానం యేషామస్తి తేషాం యథోక్తపరతత్త్వజ్ఞానాత్పరం–

శ్రుతిస్మృత్యాదివిశ్వాసో యేషామస్తి సదా హృది।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౪ ॥

పరలోకాస్తిత్వబుద్ధిర్యేషామస్తి మునీశ్వరాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౫ ॥

యమతత్కింకరాస్తిత్వజ్ఞానం యేషాం హృది స్థితమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౬ ॥

భూతప్రేతాదిసద్భావజ్ఞానం యేషాం హృది స్థితమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౭ ॥

యక్షరక్షాదిసద్భావో యేషాం భాతి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౮ ॥

మునీనామస్తితాబుద్ధిర్యేషామస్తి మునీశ్వరాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౯ ॥

ఇన్ద్రాదిదేవతాస్తిత్వం యేషాం చిత్తే ప్రకాశతే।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౦ ॥

బ్రహ్మా విశిష్టో దేవానామితి జానన్తి యే జనాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౧ ॥

బ్రహ్మణో విష్ణుముత్కృష్టం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౨ ॥

పరయా తత్సాధనభూతవిజ్ఞానసంపత్తిరస్త్యేవేత్యర్థః॥ ౨—౧౦ ॥ అథ బ్రహ్మాదీనామప్యుత్తరోత్తరసూక్ష్మత్వేనోత్కర్షప్రతిపాదనద్వారా పరశివస్వరూపస్య నిరతిశయోత్కర్షప్రతిపాదనవ్యాజేన తత్పదార్థం శోధయాతి—బ్రహ్మా విశిష్ట ఇతి। పృథివ్యాదీని పఞ్చభూతాన్యుత్తరోత్తరం కారణత్వేనోత్కృష్టాని తేషామధిపా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివాః పఞ్చ బ్రహ్మమూర్తయస్తేప్యుత్తరోత్తరముత్కృష్టా ఇత్యర్థః। వృథివ్యాదీనాం బ్రహ్మదయోఽధిపతయ

విష్ణోర్విశిష్టం రుద్రం యే విజానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౩ ॥

రుద్రాదీశ్వరముత్కృష్టం యే జానన్తి సునిశ్చితమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౪ ॥

ఈశ్వరాదధికో భాతి యేషాం చిత్తే సదాశివః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౫ ॥

సదాశివాదపి శ్రేష్ఠం బ్రహ్మణం యే జనా విదుః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౬ ॥

బ్రహ్మణః పరమం సాక్షాద్విష్ణుం జానన్తి యే జనాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౭ ॥

విష్ణోస్తు పరమం సాక్షాద్రుద్రం జానన్తి యే జనాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౮ ॥

ఈక్షితారం పరం రుద్రాద్యే విజానన్తి మానవాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౧౯ ॥

ఇత్యాగమైరుక్తమ్—"పృథివ్యబనిలాకాశాస్తేషామప్యధిపాన్న్యసేత్। బ్రహ్మాణం చ హరిం రుద్రమీశ్వరం చ సదాశివమ్" ఇతి। స్వయమపి పశ్చాద్బ్రహ్మాద్యాయే దర్శయిష్యతి సదాశివేశ్వర ఇత్యాదినా॥ ౧—౧౫ ॥ సదాశివాదపి శ్రేష్ఠమితి। ఆకాశాధిపాత్సదాశివాదపి రజఃసత్త్వతమోగుణోపాధికాః మహాభూతసృష్టిస్థితిసంహృతివ్యాపారా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రా ఉత్తరోత్తరం శ్రేయాంస ఇత్యర్థః। పూర్వోక్తాస్తు బ్రహ్మాద్యా భౌతికసృష్ట్యాదిహేతవ ఇత్యేషాం భేదేనోపాదనమ్। ఏతదేవ మూర్త్యష్టకం వాయవీయసంహితాయాం నామాష్టకేనోపదిష్టమ్—"శివో మహేశ్వరశ్చైవ రుద్రో విష్ణుః పితామహః। సంసారవైద్యః సర్వజ్ఞః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" ఇతి॥ ౧౬—౧౮ ॥ ఈక్షితారమితి। తమోగుణోపాధికాద్రుద్రాదపి తతః ప్రాగవస్థ "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజై" ఇతీక్షణోపాధివిశిష్టం పరశివచైతన్యం శ్రేష్ఠమిత్యర్థః। ఈక్షణం హీషద్రజఃసంస్పృష్టసత్త్వపరిణా–

ఈక్షితుర్యే విజానన్తి సర్వజ్ఞం నితరాం పరమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౦ ॥

కారణం బ్రహ్మ సర్వేషాం విశిష్టమితి యే విదుః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౧ ॥

కారణత్వోపలక్ష్యం యే సర్వోత్కృష్టం శివం విదుః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౨॥

అస్తి జీవో న నాస్తీతి యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౩ ॥

దేహాదన్యతయా జీవం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

మరూపం స్రష్టవ్యపర్యాలోచనమ్। తతః ప్రాక్కాలీనం విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికం పరశివచైతన్యమేవ సర్వజ్ఞః। స హి బ్రహ్మవిష్ణ్వాద్యపేక్షయా నితరాం పరః జగదాకారేణ వివర్తిష్యమాణమాయాధిష్ఠానత్వేన తత్కారణం యత్స్వప్రతిష్ఠం పరశివస్వరూపం ప్రాగుక్తానాం బ్రహ్మాదీనాం సర్వేషామపి కారణత్వాచ్ఛ్రేష్ఠమిత్యర్థః। తస్యాపి కారణత్వోపావిశిష్టాత్తతోఽపి కారణత్వోపలక్షితం సచ్చిదానన్దైకరసం యత్పరశిస్వరూపం తతోస్సపాధికాత్సర్వస్మాదప్యుత్కృష్టమిత్యర్థః॥ ౧౯—౨౨ ॥ ఇత్థం

సర్వోత్కృష్టప్రాతిపాదనవ్యాజేన “అస్థూలమనణ్వహస్వమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్” ఇత్యాదిశ్రుతిభిః సర్వేధర్మరాహిత్యేనావగమితం నిరూపాధికం పరం బ్రహ్మ “తత్త్వమాసి” ఇతి మహావాక్యే తత్పదేన లక్ష్యం తద్వత్ వ్యుత్పదితమ్। అథ త్వంపదలక్ష్యమపి స్వరూపం దర్శయతి—అస్తి జీవ ఇత్యాదినా। నాస్తి జీవ ఇతి శూన్యవాదీ హి ప్రపశ్చవదాత్మనోఽపి శూన్యత్వం మనుతే। తస్యాప్యాత్మనానాత్వోపాధిజగత్ప్రతీతిర్భ్రాన్తిసిద్ధేతి మతమ్। తథాచ నిరధిష్ఠానభ్రమస్య నిరవధికబాధస్యసంభవాత్తదధిష్ఠానావధిత్వేన కించిత్తత్వమేష్టవ్యమ్।జగత్ప్రతీతిబాధయోరధిష్ఠానత్వేనావధిత్వేన చ యద్వస్తు పరిశిష్యతే తదస్మాభిరాత్మేత్యుచ్యతే। అతో భ్రమబాధాన్యథానుపపత్త్యా శూన్యవాదినాఽప్యాత్మాస్తిత్వమఙ్గీకార్యమిత్యర్థః॥ ౨౩ ॥ అస్తు నామ యః కశ్చిజ్జీవాత్మా స తు దేహాతిరిక్తో నాస్తి। అచేతనా నామపి భూతానాం దేహాకారేణ మేలనవశాచ్చైతన్యాభివ్యక్తిరితి యే విప్రతిపన్నా లోకాయ–

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౪ ॥

ప్రాణాదన్యతయాఽఽత్మానం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౫ ॥

ఇన్ద్రియేభ్యః పరం జీవం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౬ ॥

మనసోఽన్యతయాఽఽత్మానం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౭ ॥

క్షణప్రధ్వంసివిజ్ఞానాదాత్మానం యే పరం విదుః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౮ ॥

తికాస్తాన్నిరకరోతి—దేహాదన్యతయేతి। అయమభిప్రాయః—సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిజగద్వైచిత్రస్య పుణ్యపాపమూలత్వాత్కర్తు-ర్దేహాతిరిక్తస్య స్వర్గనరకాదిసంచారిణోఽనఙ్గీకారే తదసంభవాద్భౌతికాదృశ్యద్దేహాద్ద్రష్టుర్జీవస్య బ్యతిరేకావశ్యంభావాద్దేహాతిరిక్తః పరలోకభాక్కశ్చిదాత్మా విద్యత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్। శ్రుతిశ్చ—'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః' ఇతి తస్యాస్తిత్వం ప్రతిపాదయతి। కించ జననమరణాదియుక్తో దేహః కథం తద్రహిత ఆత్మా స్యాత్తద్రాహిత్యం చాఽఽత్మనః శ్రూయతే—'న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్' 'అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణః' ఇతి। అత ఏవం భగవాన్బాదరాయణోఽపి 'ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్' ఇత్యధికరణేన దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావం ప్రతిపాదయామాస॥ ౨౪ ॥ ప్రాణాదితి। ప్రాణాపానాదిపఞ్చవృత్త్యాత్మకస్య ప్రాణస్య సుషుప్తౌ సద్భావేఽపి విశేషోపలబ్ధ్యభావాత్తదతిరిక్త ఏవోపలబ్ధవ్య ఇత్యర్థః॥ ౨౫ ॥ ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి। చక్షురాదీనాం కరణత్వాత్తత్ప్రేరకః కర్తాఽన్య ఏవేత్యర్థః॥ ౨౬ ॥ ౨౭ ॥ బుద్ధ్యహంకారాదీనామపి కరణత్వాదేవ నాఽఽత్మత్వమిత్యాహ—క్షణప్రధ్వంసీత్యాదినా। ఆత్మస్వరూపభూతవిజ్ఞానాద్వ్యావర్తయితుం క్షణప్రధ్వంసీతి విశేషణమ్। అత్ర విజ్ఞాయతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా, నిశ్చయరూపా మనోవృతిః క్షణప్రధ్వంసినీ విజ్ఞానశబ్దార్థః। అత్మవిషయా

బుద్ధ్యహంకారతో జీవం యే విదుర్భిన్నమాస్తికాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౨౯ ॥

చిత్తాదన్యతయాఽఽత్మానం యే జానన్తి ప్రమాణతః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౩౦ ॥

సర్వప్రత్యయినో జీవం విభక్తం యే విదుర్బుధాః।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౩౧ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యం వేద ధామత్రయం తు యః।

స ఏవాఽఽత్మా న తద్దృశ్యం దృశ్యం తస్మిన్ప్రకల్పితమ్॥ ౩౨ ॥

తదవివిక్తా మనోవృత్తిర్హంకారస్తన్మూలత్వాత్సంసారానర్థస్య దుఃఖరూపత్వమ్। సంశయితమర్థం నిశ్చేతుం తల్లీనా యా మనోవృత్తిస్తచ్చిత్తమ్। ఏతచ్చ సంకల్పవికల్పాత్మకస్య మనసోఽప్యుపలక్షణమ్॥ ౨౮—౩౦ ॥ సర్వప్రత్యయిన ఇతి। బుద్ధ్యహంకరాద్యాః కామసంకల్పాద్యాశ్చ ప్రత్యయా వృత్తయో యస్మిన్నన్తఃకరణే తత్సర్వప్రత్యయీత్యార్థః। అన్తఃకరణచతుష్టయస్వరూపముక్తం ప్రపఞ్చసారే—'పరేణ ధామ్నా సమనుప్రబుద్ధా మనస్తదా సా చ మహానుభావా। యదా తు సంకల్పవిల్పవృత్త్యా యదా పునర్నిశ్చినుతే తదా సా॥ స్యాద్బుద్ధిసంజ్ఞా చ యదా ప్రవేత్తి జ్ఞాతారమాత్మానమహంకృతిః స్యాత్। తదా యదా సా త్వభిలీయతే తచ్చిత్తం చ నిర్ధారితమర్థమేషా' ఇతి॥ ౩౧ ॥ జాగ్రదితి। ఏవం దేహాదివ్యాతిరిక్తో యశ్చిదాత్మా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యాన్స్థానవిశషాన్సాక్షితయా జానాతి స ఏవాఽఽత్మా తస్యా చ జాగ్రదాదిస్థానవిశేషసాక్షిత్వమేవాఽఽమ్నాయతే। "సోఽయమాత్మా చతుష్పాజ్జాగరితస్థానో బహి ప్రజ్ఞః స్వప్నస్థానోఽన్తఃప్రజ్ఞః సుషుప్తిస్థాన ఏకీభూతః ఇతి। తస్య ప్రతిపాదకోఽయం శ్లోక ఆచార్యకృతః—"త్రిషు ధామసు యద్భోజ్యం భోక్తా యశ్చ ప్రకీతితః। వేదైతదుభయం యస్తు స భుఞ్జానో న లిప్యతే' ఇతి॥ నను తథ్యాఽఽపమనః సద్భావే ప్రమాణమస్తి న వా న చేచ్ఛశవిషాణతుల్యతా। అస్తి చేద్విషయత్వాద్ఘటాదివహృశ్యత్వాపత్తిరిత్యత ఆహ—న తదృశ్యమితి। ఉపనిషద్వాక్యజనితమనోవృత్తివిషయత్వేన వృత్తివ్యాప్యత్వే సత్యపి

స్వయంప్రకాశస్య సాక్షిచైతన్యస్య ఫలవ్యాప్యత్వాభావాన్న ఘటదివద్దృశ్యత్వమిత్యర్థః। జగతస్తు

త్రిధామసాక్షిణం సత్యజ్ఞానానన్దాదిలక్షణమ్।

త్వమహంశబ్దలక్ష్యార్థమసక్తం సర్వదోషతః॥ ౩౩॥

జ్ఞాతాజ్ఞాతద్వయాదన్యం జ్ఞాతాజ్ఞాతస్య భాసకమ్।

ప్రమాణభ్రాన్తివృత్తీనామగమ్యం తత్ప్రకాశకమ్॥ ౩౪॥

స్వయంభాతం నిరాధారం యే జానన్తి సునిశ్చితమ్।

తేఽపి విజ్ఞానసంపన్నా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౩౫॥

తత్స్వరూపే మాయయా పరికల్పితత్వాదధిష్ఠానప్రకాశేనైవ ప్రకాశత ఇతి ఫలవ్యాప్యత్వస్యాపి సద్భావాద్దృశా వ్యాప్యం దృశ్యమితి వ్యుత్పత్త్యా దృశ్యం భవేదిత్యర్థః॥౩౨॥ త్రిధామసాక్షిణమితి। సాక్షిచైతన్యస్యాపి సత్యాదిస్వరూపత్వమాత్మమన్త్రార్థకథనప్రస్తావే' అహం చావ్యభిచారిత్వాత్తత్సద్భావాన్న సంశయః' ఇత్యాదినా సమ్యఙ్నిరూపితమ్। ఈదృగ్విధం యచ్చైతన్యం తదేవ మహావాక్యేషు ' తత్త్వమసి "అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇత్యాదావన్తఃకరణాదివిశిష్టం చేతన్యవాచకైస్త్వహమాదిపదైర్లక్ష్యం వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థత్వానుపపత్తేః। ఉక్తం హి— "వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబన్ధానుపపత్తితః। తత్సంబన్ధవశాత్ప్రాప్తాదన్వయాల్లక్షణోచ్యతే' ఇతి। తచ్చ సర్వేష్వపి దోషేషు న సక్తమ।" అసఙ్గో న హి సజ్జతే" ఇతి శ్రుతేః॥ ౩౩॥ జ్ఞాతాజ్ఞాతేతి। జ్ఞాతమన్తఃకరణవృత్త్యా విషయీకృతమ్। అజ్ఞాతం భావరూపాజ్ఞానేన క్రోడీకృతమ్। తదుభయస్మాద్విలక్షణమ్। పరమార్థతో నిరవిద్యస్య నిరుపాధికస్య స్వప్రకాశస్య తదుభయవిషయత్వాసంభవాత్। అత ఏవమామ్నాయతే తలవకారోపానిషది— "అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి " ఇతి। స్వప్రకాశచిదాత్మకత్వాదేవ తస్య జ్ఞాతాజ్ఞాతద్వయస్య భాసకత్వమ్। ఉక్తం హి— 'సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షి చైతన్యస్య విషయ ఏవ' ఇతి। ప్రమాణభ్రాన్తీతి। కేనచిదుపహితస్యైవాఽఽత్మస్వరూపస్య ప్రమాణవిషయత్వాన్నిరుపాధికస్య తద్విషయత్వమ్। 'నైవ వాచా న మనస ప్రాప్తుం శక్యో న చక్షుషా' ఇతి శ్రుతేః। ప్రత్యుత

తత్ప్రకాశకం తాసాం ప్రమాణాదివృత్తీనాం సాక్షిత్వేనభాస్కరమ్। తదుక్తమ్—
అన్తఃకరణతద్వృత్తిసాక్షీ చైతన్యవిగ్రహః' ఇతి ॥౨౪॥ స్వయంభాతామితి। 'న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుమాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' ఇతి

ఉక్తలక్షణమాత్మానముక్తలక్షణమీశ్వరమ్।

ఏకం పశ్యన్తి యే విప్రాస్తర్కతత్ర ప్రమాణతః॥ ౩౬॥

తథా స్వానుభవేనైవ గురూక్త్యా చ ప్రసాదతః।

త ఏవ జ్ఞానసంపన్నాస్త్రిర్వః శపథయామ్యహమ్॥ ౩౭॥

అతిరహస్యమిదం కథిత మయా

గురుపరంపరయా చ సమాగతమ్।

శ్రుతిభిరీరితమాత్మవిశుద్ధయే

న పఠితవ్యమసజ్జనసంసది॥ ౩౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామైకాదశోఽధ్యాయః॥ ౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

౧౨. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః।

సూత ఉవాచ—

భూయోఽపి జ్ఞానయజ్ఞం తు ప్రవక్ష్యామి సమాసతః।

మునయః పరయా భక్త్యా శ్రృణుతాతీవ శోభనమ్ ॥ ౧ ॥

శ్రుతేః। స్వయంప్రకాశమానమిత్యర్థః। నిరాధారమధారరహితమ్। 'స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః। ఏవం సమ్యఙ్నిశ్చితం దేహాన్తర్వర్తినమాత్మానం యే జానన్తి తేఽపీత్యాది పూర్వవత్ ॥ ౩౫ ॥ ఇత్థం శోధితౌ తత్త్వంపదార్థౌ దర్శయిత్వా తయోరైక్యం వేదాన్తమహావాక్యైః ప్రమాణైస్తదనుకూలైస్తర్కైశ్చావగన్తవ్యమిత్యాహ— ఉక్తలక్షణామితి। సుగమమన్యత్ ॥ ౩౬— ౩౮ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౧ ॥

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే దృశ్యం తస్మిన్ప్రకల్పితమితి దృశ్యప్రపఞ్చస్య యత్కల్పితత్వేన

బ్రహ్మ సత్యపరానన్దప్రకాశానన్తలక్షణమ్।

అప్రచ్యుతాత్మభావేన సంస్థితం సర్వదైవ తు ॥ ౨ ॥

ఆత్మశక్తిసమాయోగాదనాద్యన్తాదతర్కితాత్।

అప్రతీతమివాఽఽభాతి స్వయంభాతమపి ద్విజా: ॥ ౩ ॥

సదప్యసదివ ప్రాజ్ఞః సదైకమపి భిన్నవత్।

తాదృశాకారమాపన్నః సంసారీవావభాసతే ॥ ౪ ॥

బ్రహ్మణోఽభిన్నరూపే తు చేతనాచేతనాత్మకః।

మిథ్యాత్వం సూచితం తదిదానీమద్వితీయే పరమశివస్వరూపే ప్రపఞ్చస్యాధ్యారోపాపవాదాభ్యాం ప్రతిపాదయితుముపక్రమతే —భూయోఽపీతి॥ ౧॥ అధిష్ఠానభూతస్య బ్రహ్మణస్తావన్నిరుపాధికం రూపమాహ— బ్రహ్మేతి। “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” “విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ” ఇతి శ్రుతేః। అఖణ్డైకరసస్య బ్రహ్మణః సత్యాదిపదాన్యనృతజడదుఃఖాన్తవత్త్వనిరాసేన లక్షకాణీతి ప్రాక్ప్రతిపాదితమ్। అప్రచ్యుతాత్మభవేనేతి। అపరిలుప్తప్రత్యగాత్మత్వేనేత్యర్థః। అనేన చ బ్రహ్మణోఽనాత్మత్వనిరాస:। సర్వదైవత్వితి। న కేవలం తత్త్వజ్ఞానాదూర్ధ్వమేవ బ్రహ్మణ ఆత్మభావః కింతు తతః ప్రాగపీత్యర్థః॥ ౨॥ నను సితభాస్వరాకారేణ సామాన్యతో జ్ఞాతం నీలపృష్ఠత్రికోణత్వాదివిశేషాకారేణాజ్ఞాతం వస్తు రజతాద్యారోప్యస్యాధిష్ఠానత్వేన దృష్టమ్। బ్రహ్మ తు స్వప్రకాశత్వేన సర్వాత్మనా భాతమితి కథం తస్యాధిష్ఠానత్వమిత్యత ఆహ— ఆత్మశక్త్యేతి। ఆత్మన: శక్తి: స్వస్మింశ్చైతన్యమాత్ర ఆశ్రితా మాయా న తు సాంఖ్యాభిమతప్రకృతివత్స్వతన్త్రేత్యర్థః। ఆనాద్యన్తాదితి। తథావిధమాయాయా ఆత్మనశ్చానాదిత్వాత్తదుభయాశ్రితసంబన్ధోఽప్యనాదిః। తత్వజ్ఞానవ్యతిరేకేణ మాయాయా అప్యన్తవత్త్వరాహిత్యాత్తత్సంబన్ధోఽనన్తశ్చ। కథమీదృఙ్మాయా తత్సంబన్ధశ్చ కథం స్వప్రకాశే పరశివస్వరూపే సంభవతీతి తత్రాఽఽహ—అతర్కితాదితి। విచారాసహాదిత్యర్థ:। తథావిధమాయాసంబన్ధవశాత్స్వప్రకాశమపి తద్బ్రహ్మాభాతమివ భవతి। ఆవరణశక్త్యాఽఽవృతత్వాత్। అత ఏవ తద్రూపమప్యవిద్యమానమివ భవదప్యద్వితీయమపి నానావిధోపాధిసంబన్ధవశాన్నానాకారవద్భవతి। స్వతోఽసంసారిత్వేఽపి తత్తదన్తః

విభాగః కల్పితః శక్త్యా న స్వతః పణ్డితోత్తమాః॥ ౫॥

బ్రహ్మణశ్చేతనాకారే కల్పితా చేతనాభిదా।

సర్వజ్ఞత్వాదికా స్తమ్బపర్యన్తా మాయయైవ తు॥ ౬॥

ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ మాయయా తేషు కల్పితః।

నియన్తృత్వనియమ్యత్వాద్యాకారాశ్చ ప్రకల్పితాః ॥ ౭ ॥

బ్రహ్మణోఽచేతనాకారే మహామాయాబలేన తు ।

మహదాదిజగచ్ఛూన్యపర్యన్తం పరికల్పితమ్ ॥ ౮ ॥

కరణతాదాత్మ్యాధ్యాసాత్తద్రూక్త్వమాపన్నం చిన్మాత్రం సంసారీవ భవతి । అత ఉక్తం హి వార్తికకారైః— “ అక్షమా భవతః కేయం సాధకత్వప్రకల్పనే । కిం న పశ్యసి సంసారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పితమ్” ఇతి ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ఏవం చ స్వప్రకాశేఽపి తస్మిన్మాయాశక్తివశాత్సర్వమపి సంభావయితుం శక్యమితి తస్యాధిష్ఠానత్వసంభవం ప్రతిపాద్య చేతనాచేతనాత్మకం ద్వివిధం జగదారోపయితుం తస్యాధిష్ఠానస్య మాయావశాద్ద్వైవిధ్యమాహ— బ్రహ్మణ ఇతి । అభిన్నేఽఖణ్డ ఏవ బ్రహ్మణో రూపే మాయాశక్త్యా సత్వగుణోపధానేన రజస్తమోగుణోపధానేన చ చేతనాచేతనాత్మకం భాగద్వయం పరికల్పితం న స్వత ఇతి । యత ఏతన్మాయయైవాతో న స్వాభావిక ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అథైతయోర్బ్రహ్మాకారయోః కుత్ర కస్య పరికల్పనమితి తదుభయం విభజ్య దర్శయతి— బ్రహ్మణశ్చేతనాకారో ఇత్యాదినా । సత్త్వగుణస్య ప్రకాశాత్మకత్వాత్తదుపాధిక ఆకారశ్చేతనాకారో రజస్తమసోస్తద్విపరతిత్వాత్తదుపాధిక ఆకారోఽచేతనాకార: । తత్ర చేతనాకారే విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికమీశ్వరం సర్వజ్ఞమారభ్య స్తమ్బపర్యన్తో భోక్తృప్రపఞ్చో మాయయా పరికల్పితః । తత్ర భోక్తృషు కర్మవశాత్సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదితారతమ్యమీశ్వరస్య చ తేషాం చ నియన్తృత్వనియమ్యత్వాదయశ్చ ధర్మాః । ఏతత్సర్వం మాయయైవ ప్రకల్పితమిత్యర్థః । అచేతనాకారే తు వియదాదిభూతభౌతికం జగదభావపర్యన్తం భోగ్యరూపం పరికల్పితమ్ । ఉక్తం హి— “తమః ప్రధానః క్షేత్రాణాం చిత్ప్రధానశ్చిదాత్మనామ్ ॥ పరః కారణతామేతి భావనాజ్ఞానకర్మభిః' ఇతి । జగత్యపీతి । యథా భోక్తృప్రపఞ్చే తద్వజ్జడప్రపఞ్చేఽప్యుత్కర్షాపకర్షా-

ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ జగత్యపి మునీశ్వరాః ।

కల్పితః సర్వతోద్రిక్తం వ్యవహారే తు మాయయా ॥ ౯ ॥

వర్ణాశ్రమాస్తథా విప్రా వర్ణసాంకర్యమేవ చ ।

తద్ధర్మాశ్చ విభాగేన మాయయైవ ప్రకల్పితాః॥ ౧౦॥

నియోజ్యత్వం చ కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ తథైవ చ।

వర్ణాశ్రమాదినిష్ఠానాం మాయయైవ ప్రకల్పితమ్॥ ౧౧॥

విధయశ్చ నిషేధాశ్చ శ్రుతిస్మృత్యాదిరూపిణః।

మాయయా దేవదేవస్య సత్యవత్పరికల్పితాః॥ ౧౨॥

ధర్మాధర్మౌ తయోర్విప్రాః ఫలే తత్సాధనాన్యపి।

కల్పితాని మహామోహాద్బ్రహ్మణో న స్వభావతః॥ ౧౩ ॥

దికం సర్వం వ్యవహారవిషయే మాయయా పరికల్పితమిత్యర్థః॥ ౬—౯॥ ఏవం ప్రపఞ్చాన్తర్గతానాం వర్ణాశ్రమాదీనామపి మాయయా పరికల్పితత్వేన మిథ్యాత్వం సాధయతి—వర్ణాశ్రమాస్తథేత్యాదినా। తద్ధర్మా ఇతి వర్ణధర్మా ఆశ్రమధర్మాశ్చేత్యర్థః॥ ౧౦॥ నియోజ్యత్వం చేతి। “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత” ఇతి వాక్యశ్రవణసమనన్తరమధికారిణః పురుషస్య మయేదం కర్తవ్యమితి యన్నియోగబోద్ధృత్వం తన్నియోజ్యత్వమ్। తదుక్తం శాలికానాథేన— "నియోజ్యః స చ కార్యం యః స్వకీయత్వేన బుధ్యతే" ఇతి। గురుమతేఽప్యపూర్వం లిఙర్థః। తదేవ కృత్యుద్దేశ్యత్వే సతి కృతిసాధ్యత్వాత్కార్యం స్వాత్మని పురుషస్య నియోజనాన్నియోగ ఇతి చ వ్యపదిశ్యతే। “కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయతే। కార్యత్వేన నియోజ్యం యః స్వాత్మని ప్రేరయన్నసౌ॥ నియోగ ఇతి మీమాంసానిష్ణాతైరభిధీయతే” । ఇతి శాలికానాథేనోక్తత్వాత్। కర్తృత్వం తు విషయాకారభావాపన్నస్య ధాత్వర్థస్య నిష్పాదనద్వారాఽపూర్వనిర్వర్తకత్వమ్। తజ్జన్యఫలభాగిత్వం భోక్తృత్వమ్। అపి మాహేశ్వరమితి। మహేశ్వరో విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికః సర్వజ్ఞస్తస్య యత్సర్వగోచరం నిరతిశయం జ్ఞానం తదపి మాయయైవ పరికల్పితం సత్త్వపరిణామిత్వాదిత్యర్థః। అథవా మహేశ్వరో నిరుపాధికః పరశివస్తద్విషయం వేదాన్తమహావాక్యజనితం యద్వృత్తిజ్ఞానం తదపి మాయయా

రాగద్వేషాదయో దోషాః శాన్తిదాన్త్యాదయో గుణాః।

అపి మాహేశ్వరం జ్ఞానం మాయయైవ ప్రకల్పితమ్॥ ౧౪॥

వైదికాస్తాన్త్రికా మార్గా అపభ్రంశాస్తథైవ చ।

స్వతన్త్రస్యామ్బికాభర్తుర్మాయయైవ ప్రకల్పితాః॥ ౧౫॥

యద్యదస్తితయా భాతి యద్యన్నాస్తితయా తథా।

తత్తత్సర్వం మహాదేవమాయయా పరికల్పితమ్॥ ౧౬॥

చేతనాచేతనాకారౌ బ్రహ్మణో యౌ ప్రకల్పితౌ।

తౌ శివాదన్యతో న స్తః సమ్యగర్థనిరూపణే॥ ౧౭॥

సర్వజ్ఞత్వాదికా భేదాః స్తమ్బాన్తా యే ప్రకల్పితాః।

తే శివాదన్యతో నిత్యం న సన్త్యేవ నిరూపణే॥ ౧౮॥

పరికల్పితం తద్ధి పరికల్పితమపి స్వవిషయావరణావిద్యాం నివర్తయత్స్వయమపి కతకరజోన్యాయేన నివర్తతే॥ ౧౧—౧౪॥ అపభ్రంశాః కాపాలాదయః ॥౧౫॥ యద్యదస్తీతి। అవశిష్టం భావాభావాత్మకం సర్వం జగదపి పరాశివస్వరూపే మాయయైవ పరికల్పితం న తు పారమార్థికం సదిత్యర్థః॥౧౬॥ ఇత్థమద్వితీయే పరశివస్వరూపే మాయావశాచ్చేతనాచేతనాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య పరికల్పితత్వోక్తేః పరశివస్వరూపవ్యతిరిక్తే కారణే తత్సత్తా నిరస్తా। తత్రాపి పరికల్పితత్వాభిధానాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదపారమార్థికత్వమప్యుక్తమ। అథ త్వబాధితవ్యవహారవిషయత్వాత్తస్య మాయాకల్పితత్వమసిద్ధమిత్యాశఙ్క్యాధిష్ఠాన-పరశివస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్తరకాలం బాధదర్శనసామ్యేన శుక్తిరూప్యాదివత్తస్యాపి మాయాపరికల్పితత్వమారోపక్రమేణైవ సమర్థయతే—చేతనాచేతనేత్యాదినా। సమ్యగర్థనిరూపణ ఇతి। పరమార్థపర్యాలోచనాయామ్ "ఏకమేవాద్వితీయమ్ " " మాయామాత్రమిదం ద్వైతం" "నేహ నానాఽస్తి కించన" ఇత్యాదిశ్రుతిబలాత్పరశివస్వరూపస్యాద్వితీయత్వేఽవగతే తత్ర చేతనాచేతనవిభాగో మాయాపరికల్పిత ఏవేష్టవ్యో న శివస్వరూపాదన్యత్వేన యుక్త ఇత్యర్థః। ఏవం సర్వజ్ఞత్వాదికా ఇత్యాదౌ సర్వత్ర బాధదర్శనబలేన శివస్వరూపాన్యతయా పారమార్థికసత్త్వాయోగాత్సర్వజ్ఞత్వాదికమపి సర్వం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్తత్స్వరూపే మాయయా పరి-

ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ యస్తేషు పరికల్పితః।
సోఽపి నైవాస్తి భేదేన శివాత్సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౧౯॥
బ్రహ్మణోఽచేతనాకారే కల్పితం యజ్జగద్బుధాః।
తచ్చ నైవాస్తి భేదేన శివాత్సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౦॥
ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ యో జగత్యపి కల్పితః।
సోఽపి నైవాస్తి భేదేన శివాత్సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౧॥
వర్ణాశ్రమాదయో భావా మాయయా యే ప్రకల్పితాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౨॥
నియోజ్యత్వాదయో భావా మాయయా యే ప్రకల్పితాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౩॥
విధయశ్చ నిషేధాశ్చ మాయయా యే ప్రకల్పితాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౪॥
ధర్మాధర్మాదిరూపేణ మాయయా యే ప్రకల్పితాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౫॥
రాగద్వేషాదిరూపాశ్చ మాయయా యే ప్రకల్పితాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౬॥
వైదికాస్తాన్త్రికా మార్గా అపభ్రంశాశ్చ యే ద్విజాః।
తేఽపి శంభోర్న భేదేన సన్తి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౨౭॥
యద్యదస్తితయా యద్యన్నాస్తి వస్తు మునీశ్వరాః।
తత్తచ్ఛంభోర్న భేదేన విద్యతే సూక్ష్మదర్శనే॥ ౨౮॥
అతశ్చ సంక్షేపమిమం శృణుధ్వం

జగత్సమస్తం చిదచిత్ప్రభిన్నమ్।

స్వశక్తిక్లృప్తం శివమాత్రమేవ

న దేవదేవాత్పృథగస్తి కించిత్ ॥ ౨౮ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
జ్ఞానయజ్ఞవిశషో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౨ ॥

త్రయోదశోఽధ్యాయః ।
౧౨. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః ।

సూత ఉవాచ —

భూయోఽపి జ్ఞానయజ్ఞం తు ప్రవక్ష్యామి సమాసతః ।
గుహ్యాద్గుహ్యతమం సూక్ష్మం శ్రృణుత శ్రద్ధయా ద్విజాః ॥ ౧ ॥
చిన్మాత్రాశ్రయమాయాయాః శక్త్యాకారే ద్విజోత్తమాః ।
అనుప్రవిష్టా యా సంవిన్నిర్వికల్పా స్వయంప్రభా ॥ ౨ ॥

కల్పితమేవేత్యర్థః॥౧౭—౨౮॥ ఏవం పారమార్థికసత్త్వస్యాపవాదేన ప్రపఞ్చస్య మాయామయత్వసిద్ధేర్మిథ్యాత్వం సిద్ధమతః పరశివస్వరూపాదన్యన్నాస్తీత్యద్వితీయత్వం సిద్ధమిత్యుపసంహరతి— అతశ్చేతి। స్వస్మిన్నాశ్రితా మాయా స్వశక్తిః॥ ౨౯ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥ ౧౨ ॥

ఏవం మాయాతత్కార్యరూపప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వేన మిథ్యాత్వం ప్రసాధ్య సంవిద్రూపాయాః పరశక్తేరపి పరశివాదన్యత్వశఙ్కయా ప్రసక్తం మిథ్యాత్వం నిరూపయితుముపక్రమతే—భూయోఽపీతి॥ ౧ ॥ మాయైవాస్య పరా శక్తిరితి భ్రమం వ్యుదసితుం పరస్యాః శక్తేః స్వరూపం దర్శయతి—చిన్మాత్రేత్యాదినా। భోక్తృభోగ్యాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య సనియన్తృకస్య సృష్టేః ప్రాక్ప్రలీనావస్థాయాం వికల్పహేతూనామభావాత్పరశివస్వరూపమత్యన్తం నిర్వికల్పకం స్వప్రతిష్ఠం భవతి తత్స్వరూపేఽధ్యస్తా మాయాఽపి వికల్పరహితైవావతిష్ఠతే। సా చ ప్రాణికర్మపరిపాకవశాదీషద్వికల్పితా సతీ శివశక్తివిభాగస్యాపి తదానీమభావాత్తదుభయసాధారణం చిన్మాత్రమేవాఽఽశ్రయతయా స్వీకరో—

తి। చిన్మాత్రరూపః పరశివోఽపి తత్సంబన్ధవశాత్కిఞ్చిత్స్వప్రతిష్ఠతాం విహాయ తదభిఖో భవతి। నన్వసఙ్గోదాసీనస్య పరానన్దస్వరూపస్యావిక్రియస్య పరశివస్య మాయవష్టమ్భేన కుతో జగత్సృష్ట్యాదిహేతుత్వమ। ప్రాణికర్మణాం పరిపాకవశాదితి చేన్న। తస్య స్వతన్త్రస్య తత్పారతన్త్ర్యాయోగాత్। స్వభోగార్థమిత్యపి న యుజ్యతే। తస్యాఽఽప్తకామత్వాత్। న చ లీలార్థమిత్యపి యుక్తమ్। తథాత్వే గిరినదీసముద్రాదివైచిత్ర్యస్య సుఖిత్వాదివైచిత్ర్యస్య చ ప్రతినియమాయోగాత్। నైష దోషః। ప్రతినియమస్య పరిపక్వప్రాణికర్మతారతమ్యహేతుత్వాత్। న చైతావతా పరశివస్య కర్మపారతన్త్ర్యాపత్తిః। స్వసంకల్పనిమిత్తత్వాత్। జగత్సృష్ట్యాదిలీలోపక్రమావసరే నిర్హేతుకకార్యోత్పత్తిరతిప్రసఙ్గహేతురితి పుణ్యపాపాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వం తదుపభోగహేతుత్వేన ప్రతినియతప్రపఞ్చనిర్మాణం చ సంకల్ప్య పరశివః స్వమాయావశాల్లీలాయాం ప్రవవృతే। తస్య చ స్వసంకల్పస్య సత్యత్వావిఘాతాయ సర్వేష్వపి బ్రహ్మకల్పేషు సమానాకారా ఏవ సృష్ట్యాదిలీలాః కరోతి। అతో జగద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య పుణ్యపాపాదేరాపి స్వసంకల్పహేతుత్వాజ్జగత్సర్గాదిలీలాయాం

ప్రవృత్తస్య పరశివస్య న స్వాతన్త్ర్యభఙ్గః। అత ఏవ మగవాన్బాదరాయణః పరమేశ్వరస్య సృష్ట్యాదిప్రవృత్తౌ రాజాదివత్కేవలం లీలైవ కారణమితి సూత్రయామాస "లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్" ఇతి। తథా చ శివశక్త్యుభయరూపసాధారణం చిన్మాత్రమాశ్రితా సా మాయా పునర్ద్విధా భవతి। శాక్యప్రతియోగ్యధీననిరూపణవిషయత్వాకారేణ తదనధీననిరూపణవిషయత్వాకారేణ చ। ఏవముపాధిద్వైవిధ్యాదుపధేయచిన్మాత్రమపి ద్విధా భిద్యతే। తత్ర శక్యప్రతియోగ్యధీననిరూపణా మాయా సా శాక్తిః సలిలపవనాదిసమాయోగపరవశాదుచ్ఛూనావస్థస్య బీజస్య యథాఽఙ్కురావస్థా తథైవ ప్రాణికర్మపరిపాకవశాదుపచితరూపాయా మాయాయా జగత్కార్యహేతుభూతాఙ్కురావస్థా సేత్యర్థః। శక్యప్రతియోగ్యనధీననిరూపణవిషయో యో మాయాయా ఆకారస్తదుపహితం చైతన్యం శివః। జగదఙ్కురరూపిణ్యా శక్త్యా యదవచ్ఛిన్నం చైతన్యం తస్య యా సంవిద్రూపిణీ సా పరా శక్తిరిత్యుచ్యతే। అతశ్చోపాధిపరిచ్ఛేదాదేవైకస్యైవ చిన్మాత్రస్య శివశక్త్యాత్మనా విభాగః। పరమార్థతస్తు చిన్మాత్రతయైకత్వమేవేత్యర్థః। తదుక్తమాగమికైః—
“చిదచిదనుగ్రహహేతోరస్య సిసృక్షోర్య ఆద్య ఉన్మేషః।
తచ్ఛక్తిత్వమభిహితమవిభాగాపన్నమస్యైవ" ఇతి। తదిదముచ్యతే—
'చిన్మాత్రాశ్రయమాయాయాః' “శక్త్యాకారేఽను—

సదాకారా పరానన్దా సంసారోచ్ఛేదకారిణీ।

సా శివా పరమా దేవీ శివాభిన్నా శివంకరీ॥ 3 ॥

జగత్కారణమాపన్నః శివో యో మునిసత్తమాః।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ४ ॥

సర్వజ్ఞత్వం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరథేకః॥ ౫ ॥

ప్రవిష్టా" ఇతి। శివమాహాత్మ్యఖణడే తచ్ఛక్తిపూజావిధౌ విస్తరేణ ప్రపఞ్చితమ్। యతః పరశివస్వరూపమేవ శక్యప్రతియోగినిరూపణోపాధ్యవచ్ఛిన్నతయా పరా శక్తిస్తస్మాత్సాఽపి సచ్చిదానన్దాదిరూపైవేత్యాహ—నిర్వికల్పేత్యాదినా। వికల్పహేతువిశేషాణాం నిర్విశేషే వస్తుని స్వభావతో విరహాన్నిర్వికల్పా। స్వయంప్రభాఽపరాధీనప్రకాశా సచ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసేత్యర్థః॥ ౨ ॥ సంసరోచ్ఛేదకారిణీతి। సంసారస్యోచ్ఛేద ఉన్మూలనం తద్ధేతుభూతా। పరమేశ్వరః స్వశక్తివశాత్ఖలు ముముక్షూన్సంసారాన్మోచయతి "శక్తౌ యయా స శంభుర్భుక్తౌ ముక్తౌ చ పశుగణస్యాస్య" ఇత్యుక్తత్వాత్। యద్వా బ్రహ్మాకారమనోవృత్త్యవచ్ఛిన్నైవ సంవిత్సంసార-నివర్తికేత్యర్థః। ఏవంగుణవిదిష్టా సేవిత్రైవ శివంకరీ సర్వప్రాణినాం సుఖకారిణీ। అత ఏవ శివా శివశబ్దాభిధేయా। వక్ష్యమాణానాం శక్తీనాముపాదానభూతత్వాత్పరమా సర్వోత్కృష్టా। దేవీ శక్యప్రపఞ్చస్యేశ్వరీ। శివాభిన్నేతి। అస్యాః శివస్య చ పరమార్థతః పూర్వోక్తచిన్మాత్రరూపత్వాద్భేదో నాస్తీత్యర్థః। తథాచ శివశక్త్యోర్భేదావభాస ఏవ మిథ్యా న తు ప్రపఞ్చవత్స్వరూపమపీత్యర్థః॥ ౩ ॥ ఇత్థం సామాన్యరూపిణీం పరాం శక్తిం నిరూప్య సైవ శక్యవిశేషప్రతియోగినిరూపితా సతీ తత్తద్విశేషశక్త్యాత్మికా భవతీత్యాహ— జగదిత్యాదినా। జగత్కారణమితి భావపరో నిర్దేశః। యః శివో జగత్కారణత్వమాపన్నో జగదఙ్కురరూపశక్త్యవస్థాయా ఊర్ధ్వం జగదాకారవివర్తిష్యమాణమాయాధిష్ఠానత్వాత్తస్యాపి శివస్య సా పూర్వోక్తా పరా శక్తిరేవ జగన్నిర్మాణశక్తిరూపా భవేత్। తయా శక్త్యా రహితః శివో నిఃశక్తిత్వాజ్జగన్నిర్మాణాసమర్థ ఇత్యర్థః। ఏవముత్తరత్ర సర్వత్ర యోజ్యమ్॥ ౪ ॥ శివస్య జగత్కారణత్వావస్థాయాముపాధిభూతా మాయా జ్ఞానక్రియాశక్తిసామ్యవతీ। సా యది విశుద్ధసత్త్వప్ర–

ఈక్షితృత్వం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।
సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౬ ॥
యస్తు రుద్రత్వమాపన్నః శివః సాక్షాదుపాధినా।
సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౭ ॥
యస్తు విష్ణుత్వమాపన్నః శివః సాక్షాదుపాధినా।
సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౮ ॥

ధానా జ్ఞానశక్త్యాఽధికా స్యాత్తదా తదుపాధికః శివః సర్వజ్ఞో భవతి। యదా తు క్రియాశక్త్యాఽధికా తదా తదుపాధికః సాక్ష చ్చేవ ఏవ స్రష్టవ్యపర్యాలోచనాత్మకస్యేక్షణస్య కర్తా భవాతి। ఏతదుక్తం భవతి। ఏక ఏవ పరశివః సాక్షాదుపాధివశాత్ప్రఞ్చధా భవతి। అనుద్భృతజ్ఞానక్రియాశక్తికా యా మాయా తదుపహితః శివ ఇత్యుచ్యతే। తస్యాః శక్యప్రతియోగ్యధీననిరూపణో య ఆకారస్తదుపాధికః శివః శక్తిః। యదా సా మాయోద్భృతసమప్రధానజ్ఞానక్రియాశక్తికా తదుపాధికం పరశివస్వరూపం జగత్కారణమ్। జ్ఞానశక్త్యాధిక్యాత్సర్వజ్ఞః। క్రియాశక్త్యాధిక్యాదీక్షితేతి। ఏవం చ శివస్యావస్థాభేదా ఆగమికైః శుద్ధతత్త్వానీతి వ్యవహ్రియన్తే। తదుక్తమ్—"శుద్ధాని పఞ్చ తత్త్వాన్యాద్యం తేషాం వదన్తి శివతత్త్వమ్। శక్తిసదాశివతత్త్వే ఈశ్వరవిద్యాఖ్యతత్త్వే చ" ఇతి॥ తేషాం లక్షణమాపే త్రైరేవోక్తమ్— “శివతత్త్వమథో వక్ష్యే సర్వాద్యప్రభవం పరమ్। అప్రమేయమనిర్దేశ్యమనౌపమ్యమనామయమ్॥ సూక్ష్మం సర్వగతం నిత్యం ధ్రువమవ్యయమీశ్వరమ్। శక్తితత్త్వం తతో జాతం సిసృక్షోః పరమాత్మనః॥ ఉన్మేషః ప్రథపస్తస్మాదభిన్నం శివతత్త్వతః। సదాశివం తతస్తత్త్వం క్రియాజ్ఞానసమాంశకమ్॥ తత్త్వమీశ్వరసంజ్ఞం స్యాత్సర్వైశ్వర్యసమావృతమ్। క్రియాశక్త్యా పరిక్షీణం జ్ఞానశక్త్యాఽధికావృతమ్॥ విద్యాతత్త్వమతశ్చేశాత్సర్వజ్ఞం మన్త్రనాయకమ్। క్రియాశక్త్యంశశబలం జ్ఞానశక్త్యంశహీనకమ్" ఇతి॥ ఈక్షితృత్వం పరశివస్యాఽఽమ్నాతమ్ “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి॥ ౫ ॥ ౬ ॥ తదీక్షణోత్తరకాల విచికీర్షోర్మాయాయాః సత్త్వరజస్తమోగుణా విభక్తా భవన్తి తదుపాధికః శివో బ్రహ్మవిష్ణురుద్రసంజ్ఞాం లభతే। తత్ర రుద్రస్య బహిస్తమోయుక్తసత్త్వగుణ ఉపాధిః। సత్త్వేనాఽఽవృతం తమో విష్ణోః। బ్రహ్మణస్తు కేవలం రజః।

యస్తు బ్రహ్మత్వమాపన్నః శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౯॥

సదాశివత్వం యః ప్రాప్తః శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౦॥

ఈశ్వరత్వం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౧॥

హిరణ్యగర్భత్వం యస్తు శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౨॥

సూత్రాత్మత్వం తథా యస్తు శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౩॥

విరాడ్రూపం గతో యస్తు రివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౪॥

తత్తదుపాధ్యాధిక్యాద్రుద్రః పరః సత్త్వమాత్రరహితాద్బ్రహ్మణః సకాశాద్బహిఃసత్త్వోపాధికో విష్ణుః శ్రేష్ఠః। ఏవమీదృగ్రూపముపాధ్యాధిక్యత్వం స్వయమేవోపదిష్టం సూతగీతాయాం ప్రతిపాదయిష్యతి "యస్య మాయాగతం సత్త్వమ్" ఇత్యాదినా॥ ౭—౯॥ సదాశివత్వమితి। గుణప్రవిభాగానన్తరం శబ్దస్పర్శతన్మాత్రరూపాణి సూక్ష్మభూతాని క్రమేణోత్పద్యన్తే। తత్ర శబ్దతన్మాత్రోపాధికః సదాశివః॥ ౧౦॥ స్పర్శతన్మాత్రోపాధికః శివః ఈశ్వరః। రూపరసగన్ధతన్మాత్రోపాధికా రుద్రవిష్ణుబ్రహ్మాణః। రుద్రవిష్ణుబ్రహ్మణామేవ మౌతికసృష్టావుపాధయ ఇత్యత్ర పృథఙ్నోక్తమ్। ఏకరూపాణామప్యుపాధివైచిత్ర్యాద్భేదో విద్యత ఏవేత్యభిప్రేత్యైకాదశాధ్యాయ ఉత్కర్షప్రతిపాదనసమయే బ్రహ్మాదయో ద్విరుపాత్తా ఇత్యుక్తమ్॥ ౧౧॥ హిరణ్యగర్భత్వమితి। వియదాదిసూక్ష్మభూతగతైః పఞ్చభిః సత్త్వాంశైరారబ్ధం సమష్ట్యన్తఃకరణం హిరణ్యగర్భస్యోపాధిః॥౧౨॥ తత్రత్యై రజోంశైరారబ్ధః సమష్టిరూపః ప్రాణః సూత్రాత్మన ఉపాధిః॥ ౧౩॥ విరాడ్రూపామతి। పఞ్చభూతేషు జాతేషు తదారబ్ధో బ్రహ్మణ్డాదిలక్షణః స్థూలప్రపఞ్చో విరాజ।

స్వరాడ్రూపం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౫॥

సమ్రాడ్రూపం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౬॥

ఇన్ద్రాదిలోకపాలానాం రూపం యః ప్రాప్తవాఞ్శివః।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౭॥

దేవాదీనాం గతో యస్తు రూపం శంభురుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౮॥

మనుష్యత్వం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౧౯॥

తిర్యగాదిస్వరూపం యః శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౦॥

ఓషధీనాం స్వరూపం యః శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౧॥

వనస్పతీనాం రూపం యః శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౨॥

భక్ష్యభోజ్యాదిరూపం యః శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్ఛక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౩॥

ఉపాధిః॥ ౧౪ ॥ తదన్తర్గతలిఙ్గశరీరసమష్టిః స్వరాజః॥ ౧౫ ॥ కారణత్వేన శరీరద్వయానుగతమవ్యాకృతం సమ్రాజ ఉపాధిః। ఏతచ్చ శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ఏకాదశేఽధ్యాయే విస్తరేణ ప్రతిపాదితమ్॥ ౧౬ ॥ ఇన్ద్రాదిలోకపాలానామిత్యాద్యా ఉపాధయః స్పష్టాః॥ ౧౭ ॥ దేవాదీనామితి। ఆదిశబ్దాదసురగన్ధర్వాదయః॥ ౧౮ ॥ ౧౯ ॥ తిర్యగాదీతి। ఆదిశబ్దేన పక్షిసరీసృ-

నదీనదాదిరూపం యః శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౪॥

పర్వతాదిస్వరూపం యః శివః ప్రాప్త ఉపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౫॥

సముద్రరూపం యః ప్రాప్త శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౬॥

విద్యుద్రుపం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపాధినా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౭॥

సర్వాకారం గతో యస్తు శివః సాక్షాదుపానిధా।

సా తస్యాపి భవేచ్చక్తిస్తయా హీనో నిరర్థకః॥ ౨౮॥

ఏషా సా సాక్షిణీ శక్తిః శంకరస్యాపి శంకరీ।

శివాభిన్నా తయా హీనః శివః సాక్షాన్నిరర్థకః॥ ౨౯॥

న శివేన వినా శక్తిర్న శక్తిరహితః శివః।

పాదయః॥ ౨౦—౨౮ ॥ ఇత్యమేకస్యా ఏవ పరశక్తేర్నానావిధశక్త్యప్రతియోగివైచిత్ర్యవశాత్తత్తద్విశేష-శక్త్యాత్మనా। నానాత్వమభిధాయ పరమార్థతోఽద్వితీయసచ్చిదా నన్దాదిలక్షణైవేత్యుపసంహరతి—ఏషా సేత్యాదినా। ఏషా శక్తిర్జగత్కారణత్వాద్యాత్మనా నానావిధానుక్రాన్తా ఏషా పరమార్థతః సాక్షిణీ సంవిద్రుపిణీ పరా శక్తిరేవ। యద్వా సాక్షీ సాక్ష్యం నానుప్రావిశతి ఏవమియమపి సాక్ష్యభూతవికారప్రపఞ్చానన్తర్గతత్వాత్సాక్షిణీ। ఉక్తరీత్యా తత్తదుపాధివశాజ్జగత్కారణత్వాద్యాపన్నస్య శంకరస్య పరశివస్యాపి తత్తన్నిర్మాణహేతుతయా సుఖకరీ। యద్వా స్వీకృతలీలావతారస్య పార్వత్యాత్మనా సుఖకరీ। శివశక్త్యోరుభయోరపి పరమార్థతశ్చిన్మాత్రరూపత్వాచ్చివస్వరూపాదనతిరిక్తా చిన్మాత్రరూపిణ్యా తయా యది శివో హానిః స్యాత్తదా చిన్మాత్రాతిరిక్తస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వాత్తదతిరిక్తస్వరూపాన్తరాభావేన శివో నిఃస్వరూపో భవేదిత్యర్థః॥ ౨౯ ॥ అతః శివశక్త్యోశ్చైన్మాత్రకైశారరిత్వాత్పరస్పరమవినాభావమాహ— న శివేనేతి।

ఉమాశంకరయోరైక్యం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ ३० ॥
ఉమాశంకరయోర్భేదం యే పశ్యన్తి నరాధమాః ।
అధోముఖోర్ధ్వపాదాస్తే యాస్యన్తి నరకార్ణవమ్ ॥ ३१ ॥
యథా మాతాపితృభ్యాం తు వర్ధన్తే మానవా భువి ।
తథైవాఽఽభ్యామిదం కృత్స్నం వర్ధతే నాత్ర సంశయః ॥ ३२ ॥
ఉపాసతే యే పరమాం సర్వలోకైకమాతరమ్ ।
తేఽభీష్టం సకలం యాన్తి విద్యాం ముక్తిప్రదామపి ॥ ३३ ॥
పార్వతీ పరమా దేవీ బ్రహ్మవిద్యాప్రదాయినీ ।
విశేషేణైవ జన్తూనాం నాత్ర సందేహకారణమ్ ॥ ३४ ॥
లక్ష్మీవాగాదిరూపైషా శివా ఖలు మునీశ్వరాః ।
నర్తకీవానయా సర్వమచిరాదేవ సిధ్యతి ॥ ३५ ॥

ఏవం శివశక్త్యోశ్చిన్మాత్రరూపేణైకత్వం యః సాక్షాత్కరోతి స ఏవ జ్ఞానీత్యర్థః ॥ ३० ॥ ఏతదేవ వ్యతిరేకముఖేన దృఢయతి—ఉమాశంకరయోరితి ॥ ३१ ॥ తథైవాఽఽభ్యామితి । జగత్కారణత్వాదిరూపేణ సర్వత్రానుస్యూతాభ్యాం శివశక్తిభ్యామిర్త్థః ॥ ३२ ॥ తేఽభీష్టమితి । శక్తిప్రసాదాదేవైహికఫలోపభోగేన ప్రాతిబన్ధకకర్మక్షయే సతి ముక్త్యుపాయభూతాం బ్రహ్మవిద్యామపి తత్ప్రసాదతో లభన్త ఇత్యర్థః । తదుక్తమాగమికైః—“భోగేన కర్మపాకం విధాయ దీక్షాం శివః శక్త్యా । మోచయాతి పశూనఖిలాన్కరుణైకనిధిః సదా శంభుః” ఇతి ॥ ३३ ॥ బ్రహ్మవిద్యాప్రదాయినీతి । వయం సర్వోత్కృష్టా ఇతి కృతాహఙ్కారాణామగ్న్యాదిదేవానాం గర్వమపనేతుమావిర్భూతస్య పరబ్రహ్మణః స్వరూపం యథా దేవ్యోపదిష్టం తస్మాదేషా బ్రహ్మవిద్యాప్రదాయనీ । శ్రూయతే హి తలవకారోపనిషది—“బ్రహ్మ హ దేవేభ్యో విజిగ్యే” ఇత్యుపక్రమ్య “స తస్మిన్నేవాఽఽకాశే మృస్రియమాజగామ బహుశోభమానాముమాం హైమవతీం తాం హోవాచ కిమేతద్యక్షమితి” “బ్రహ్మేతి హోవాచ” ఇతి ॥ ३४ ॥

స్వరూపావిరోధేన లక్ష్మీవాగాదినానారూపత్వస్వీకారస్యోచితం నిదర్శనమాహ— నర్తకీవేతి॥ ౩౫ ॥

అస్యా ఏవ ప్రసాదేన బ్రహ్మేన్ద్రాదివిభూతయః।
అనయా రహితం సర్వమసదేవ న సద్భవేత్॥ ౩౬॥
ఏతామేవ సమారాధ్య శ్రద్ధయా సహ వైదికాః।
లభన్తే కాఙ్క్షితం సర్వం నాన్యథా మునిపుఙ్గవాః॥ ౩౭॥
శైవా భాగవతాస్తేషాముపభేదావలమ్బినః।
అస్యా ఆరాధనేనైవ లభన్తేఽభీప్సితం ఫలమ్॥ ౩౮॥
దైగమ్బరాస్తథా బౌద్ధా అపభ్రంశావలమ్బినః।
అస్యా ఆరాధనేనైవ లభన్తేఽభీప్సితం ఫలమ్॥ ౩౯॥
యథా యథా శివామేతాం యో వా కో వాఽఽదరేణ తు।
ఆరాధయతి సోఽభీష్టం లభతే ఫరమాస్తికాః॥ ౪౦॥
కరుణాసాగరామేతాం యః పూజయతి శాంకరీమ్।
కిం న సిధ్యతి తస్యేష్టం తస్యా ఏవ ప్రసాదతః॥ ౪౧॥
శివామేతాముమామేనాం జడశక్తిం తథైవ చ।
జడకార్యం జగజ్జీవం తేషాం భేదం తథైవ చ॥ ౪౨॥

అనయా రహితమితి। పరమార్థసద్రూపిణ్యాఽనయా యది సర్వం జగద్రహితం స్యాత్తదా సర్వమసదేవ భవేత్తుచ్ఛవత్స్వతః సత్త్వాభావాత్। శ్రుతిశ్చ సద్వస్తువిరహేఽసత్త్వం ప్రతిపాదయతి “అసన్నేవ స భవతి” “అసద్బ్రహ్మేతి దేవ చేత్” ఇతి॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥
ఉపభేదావలమ్బిన ఇతి। శైవోపభేదాః పాశుపతాదయః। భాగవతోపభేదాః

పాశ్చరాత్రవైఖానసాదయః॥ ౩౮ ॥ ౩౯ ॥ యథా యథేతి। యద్యదుపాధివిశిష్టమేతాం శక్తిం యః కోఽప్యారాధయతి తస్య తత్తదుపాధియోగ్యం తత్తత్ఫలం సిధ్యతీత్యర్థః। "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి" ఇతి శ్రుతేః। భగవతాఽప్యుక్తమ—"యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి" ఇత్యాదినా "లభతే చ తతః కామాన్ " ఇత్యన్తేన॥ ౪౦ ॥ ౪౧ ॥ ఏవం పరశక్తేర్మహిమాన ప్రదర్శ్య పరిపూర్ణపరశివస్వరూపేణైవ సర్వమనుసన్ధేయం ముముక్షుణేతి ప్రతిపాదయతి—శివమేతమిత్యా-

అన్యచ్చాస్తితయా భాతం తథా నాస్తీతి శబ్దితమ్।

సర్వం పూర్ణం శివం పశ్యన్స్వయం పూర్ణం శివో భవేత్॥ ౪౩॥

పూర్ణమేవ స్వకం రూపమపూర్ణం భాతి మాయయా।

పూర్ణరూపతయా మాయాం పశ్యన్పూర్ణో భవేత్స్వయమ్॥ ౪౪॥

స్వపూర్ణాత్మాతిరేకేణ జగజ్జీవేశ్వరాదయః।

న సన్తి నాస్తి మాయా చ తద్విశుద్ధాత్మవేదనమ్॥ ౪౫॥

దినా। చిన్మాత్రాశ్రయమాయాశక్త్యనుప్రవిష్టా సంవిచ్ఛివా సైవ లీలావిగ్రహధారిణ్యుమా జడవర్గస్య సర్వస్యోపాదానభూతా చిన్మాత్రాశ్రయా యా మాయా సా జడశక్తిః॥ ౪౨ ॥ సర్వమితి। ప్రాగుక్తం మాయాతత్కార్యరూపం చేతనాచేతనాత్మకం యత్సర్వం జగత్పరిపూర్ణే పరశివస్వరూపే శుక్తౌ రజతమివాధ్యస్తం రజత స్యేవ తస్య సర్వస్యాధిష్ఠానవ్యతిరేకేణాసత్త్వాత్తదధిష్ఠానమాత్రమవశిష్యతే। తథా చాయమర్థః—యదిదం సర్వం న తత్సర్వమపి త్వనవచ్ఛిన్నః పరశివ ఏవేతి వేదాన్తమహావాక్యజనితజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వంస్తదానీమేవ స్వయమప్యనవచ్ఛిన్నః శివో భవతి జ్ఞానసమకాలమేవ ముక్తిరితి। పశ్యన్నితి వర్తమానాపదేశార్థః। శ్రుతావపి విద్యోదయసమకాలమేవ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరామ్నాతా "తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సుర్యశ్చేతి" ఇతి॥ ౪౩ ॥ ఏతదేవోపపాదయతి—పూర్ణమేవేతి। సచ్చిదానన్దైకరసమాకాశవత్సర్వగతం పరశివస్వరూపమేవ సర్వేషాం జీవానాం నైజం రూపమ్। తదేవ ఘటాద్యుపాధివ శాదాకాశమివ

సత్త్వప్రధానమాయయా శక్త్యాఽవచ్ఛిన్నం సదసర్వగతామివ దృశ్యతే। యదా తు ముముక్షుః స్వాత్మనో నైజం రూపం గురూపదేశతో వేదన్తమహావాక్యలక్షణాత్ప్రమాణాదవగచ్ఛతి తదా భేదహేతుభూతాం మాయామప్యనవచ్ఛిన్నాత్మస్వరూపతయైవ సాక్షాత్కుర్వన్నవచ్ఛేదహేతోరభావాన్ముముక్షోః స్వకీయమపి రూపం పరిపూర్ణమేవ భవేదియర్థః। శ్రుతిరపి చరాచరాత్మకస్య సర్వస్య జగతః పూర్ణావశేషత్వం దర్శయతి—
“పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే। పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే” ఇతి॥ ౪౪ ॥ నను సన్ఘటః సన్పట ఇత్యాదిభేదేన ప్రతిపన్నస్య భేదస్య జగతో మాయాయాశ్చ కథం పరిపూర్ణశివాత్మకత్వం యేన స్వయమపి పరిపూర్ణః సజ్జీవో భవేదితి తత్రాఽఽహ—స్వపూర్ణేతి। తద్రూపస్య స్వాత్మనః కారణతయాఽనుప్రవేశాత్స్వకీయమేవ

స్వపూర్ణాత్మశివానన్దనిష్ఠమాసాద్య మానవః।

తద్రైవ లభతే ముక్తిం స్వపూర్ణాత్మశివాత్మికామ్॥ ౪౬॥

స్వపూర్ణాత్మశివానన్దప్రకాశాబలతః పుమాన్।

స్వచ్ఛన్దం వర్తతే లోకే కో వా తస్య నివారకః॥ ౪౭॥

సార్వభౌమో యథా రాజా స్వచ్ఛన్దం వర్తతే భువి।

స్వపూర్ణాత్మశివజ్ఞానీ స్వచ్ఛదం వర్తతే తథా॥ ౪౮॥

ప్రతీతమఖిలం యస్య స్వాత్మనా భాసతే స్వయమ్।

సంసారస్తస్య ముక్తిర్వా కథం సిధ్యతి యోగినః॥ ౪౯॥

సంసారో వా విముక్తిర్వా యస్య భాతి మునీశ్వరాః।

తస్యైవ హి నిషేధాశ్చ విధయశ్చ న యోగినః॥ ౫౦॥

స్పృశ్యతే మృత్తికా విప్రైశ్చణ్డాలైరపి కేవలా।

సైవ కుమ్భాదిరూపేణ నీచైర్న స్పృశ్యతే యథా॥ ౫౧॥

తథా బ్రహ్మాత్మనా సర్వమనిన్ద్యమపి యోగినః।

నిన్ద్యానిన్ద్యతయాఽజ్ఞస్య భాతి సర్వం స్వరూపతః॥ ౫౨॥

వైదికో లౌకికాశ్చాపి వ్యవహారస్తు కల్పితః।

భేదవిజ్ఞానినో మోహాద్భాసతే న స యోగినః॥ ౫౩॥

సత్త్వమచేతనే జగతి జీవేశ్వరాదిభేదభిన్నేఽచేతనప్రపఞ్చే మాయాయాం చావభాసతే న తతోఽతిరిక్తా తేషాం సత్తాఽస్తీత్యర్థః॥ ౪౫ ॥ నిష్ఠామితి। అన్యత్సర్వం పరిత్యజ్య తత్స్వరూపానుసన్ధానే నితరామవస్థితిః॥ ౪౬ ॥ ఏవమద్వితీయపరిపూర్ణశివాత్మైక్యనిష్ఠస్య జీవన్ముక్తస్య స్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞనేన భేదప్రపఞ్చస్య విలీనత్వాత్తదాశ్రితో బద్ధముక్తాదివ్యవహారో విధినిషేధాదివ్యవహారశ్చ నాస్తీత్యాహ—స్వపూర్ణాత్మేత్యాదినా। ఆనన్దప్రకాశబలత ఇతి। నిరతిశయానన్దస్వరూపావిర్భావస్తేన బలేన బ్రహ్మేన్ద్రాదిపదమపి న గణయతీత్యర్థః॥ ౪౭—౫౦ ॥ భేదదర్శనదివ విధినిషేధాదివ్యవహారో న తు జీవన్ముక్తస్యేత్యత్ర సదృష్టాన్తముపపాదయతి—

ఆత్మవిజ్ఞానినో విప్రా లౌకికో న హి వైదికః।

వ్యవహారః స్వతః సర్వః స్వాత్మనా భాతి కేవలమ్॥ ౫౪॥

ఆత్మవిజ్ఞానసంజ్ఞస్య మహాయజ్ఞస్య వైభవమ్।

కల్పకోటిశతేనాపి మయా వక్తుం న శక్యతే॥ ౫౫॥

భవన్తోఽపి మహాభాగ్యాన్మహాదేవప్రసాదతః।

మత్తో లబ్ధపరిజ్ఞానాః కృతార్థాశ్చ న సంశయః॥ ౫౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥

చతుర్దశోఽధ్యాయః।

౧౪. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః।

సూత ఉవాచ —

భూయోఽపి జ్ఞానయజ్ఞం తు ప్రవక్ష్యామి సమాసతః।

ఇతః పూర్వం మయా నోక్తమపి కస్యచిదాస్తికాః॥ ౧ ॥

ఏక ఏవ శివః సాక్షాత్సత్యజ్ఞానాదిలక్షణః।

వికారరహితః శుద్ధః స్వశక్త్యా పఞ్చధా స్థితః॥ ౨ ॥

స్పృశ్యత ఇత్యాదినా। యథా ఘటశరావాద్యుపాదానభూతాయా మృత్తికాయా నీచస్పర్శాద్దోషాభావో ఘటశరావాదిరూపేణ విభక్తస్య తత్కార్యవర్గస్య స్పర్శే చ దోష ఏవం కారణబ్రహ్మాత్మనైకరూపం సర్వం వస్తు తస్యానిన్ద్యమపి తత్త్వజ్ఞానరహితస్య భేదదర్శినో నిన్ద్యానిన్ద్యాత్మనా భాసత ఇత్యర్థః। నిగదవ్యాఖ్యాతమన్యత్॥ ౫౧— ౫౬ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥ ౧౩ ॥

ఇత్థం శక్తేః పరశివస్వరూపానతిరిక్తత్వముపపాద్య సద్యోజాతాదిపఞ్చబ్రహ్మరూపేణ యో భేదావభాస: సోఽపి న పారమార్థిక ఇతి ప్రతిపాదయితుముపక్రమతేభూయోఽపీతి॥ ౧॥ ఏక ఇతి స్వగతస్వాతితిరిక్తభేదయోర్నిరాస:। సత్యజ్ఞానా—

ఈశానశ్చేతి తత్పూర్వపురుషశ్చేతి సువ్రతాః।

అఘోరశ్చేతి విప్రేన్ద్రా వామదేవ ఇతి ద్విజాః॥ ౩ ॥

సద్యోజాత ఇతి ప్రాజ్ఞా న స్వరూపేణ భేదినః

తత్రైవం సతి శబ్దస్తు సాక్షాదీశానసంజ్ఞితః॥ ౪ ॥

దీతి। ఆదిశబ్దేనాఽఽనన్త్యం సుఖరూపతా చ వివాక్షితా। వికారరహిత ఇతి। ఉత్పత్తిపరిణామాదిసర్వవిక్రియారహితః కూటస్థనిత్య ఇత్యర్థః। అత ఏవ శుద్ధో నిర్మలః। య ఏవంలక్షణః సాక్షాత్పరశివః పర ఏవైకః సన్ప్రాగుదీరితస్వశక్త్యాఽవస్థాభేదేనేశానాద్యాత్మనా పఞ్చధాఽవస్థితః। తథా హి। సర్వశక్తిసామన్యరూపా యా పరాశక్తిః ప్రాగుదీరితా సృష్టిస్థితిసంహృతితిరోభావాను-గ్రహలక్షణైః శక్యవిశేషైర్నిరూప్యమాణా స్వయమపి సర్జనాదివిశేషశక్త్యాత్మనా పఞ్చధా విభక్తా భవతి। అతః సర్జనశక్త్యుపాధికం పరశివస్వరూపం చిన్మాత్రమేవ సద్యోజాతః। పాలనశక్యుపాధికం వామదేవః। సంహరణశక్త్యుపాధికమఘోరః। తిరోభావశక్త్యుపాధికం తత్పురుషః। అనుగ్రహశక్త్యుపాధేకం చిన్మాత్రమీశానః। ఏవమేక ఏవ పరశివః పఞ్చభిరుపాధిభిః పఞ్చధా విభజ్య స్థిత ఇత్యర్థః। తదుక్తమాగమికైః—సోఽనాదిముక్త ఏకో విజ్ఞేయః పఞ్చమన్త్రతనుః। పఞ్చవిధం తత్కృత్యం సృష్టిస్థితిసంహృతితిరోభావా। తద్వదనుగ్రహకరణం ప్రోక్తం సతతోదితస్యాస్య" ఇతి॥ ౨ ॥ పఞ్చధాఽవస్థితస్య పరశివస్య సృష్టిక్రమేణ నామోద్దేశః క్రియతే—ఈశానశ్చేత్యాదినా। సర్వభూతానామీశితృత్వాదీశానః। తదుక్తమాగమే—"ఈశే యేన జగత్సర్వం గుణేనోపరివర్తినా" ఇతి। తత్పూర్వపురుషశ్చేతి। తదితి పదం పూర్వం యస్య పురుషపదస్య తత్తథా। తథా తస్య తస్య పూర్షు శరీరేషు వసతీతి తత్పురుషాభిధేయ ఇత్యర్థః। తదుక్తమ్—'తస్య తస్య వపుర్యా పూస్తస్యాముషతి యేన సః' ఇతి। ఘోరో న భవతీత్యఘోరః। ఉక్తం చ—'తథాఽఘోరః ప్రశాన్తోఽపి పాపనిర్దాహకారకః' ఇతి। యద్వా—అఘౌఘం హరతీత్యఘోరః। తదుప్యుక్తమ్—'అర్చయేద్భుక్తిముక్త్యర్థం దక్షేఽఘౌఘహరే స్థితః' ఇతి। ధర్మార్థకామేభ్యః ప్రశస్తత్వాద్వామః స చాసౌ దేవశ్చ। తదప్యుక్తమ్—'వామం త్రివర్గవామత్వాద్రహస్యం చ స్వభావతః ఇతి॥ ౩ ॥ యస్మాత్పరమేశ్వరాద్దేవతిర్యఙ్మనుష్యాద్యాః సద్య ఏవ స్మరణమాత్రాజ్జాయన్తే స తథోక్త। తదుప్యుక్తం—'సద్యోఽజానాం మూర్తయః

స్పర్శస్తత్పురుషో రూపమఘోరః పరికీర్తితః।
వామదేవో రసః ప్రోక్తో గన్ధః సద్య ఉదాహృతః॥ ౫॥
సదాశివేశ్వరౌ రుద్రో విష్ణుర్బ్రహ్మా చ సవ్రతాః।
క్రమాచ్ఛబ్దాదిభూతానాం దేవతాశ్చ ప్రకీర్తితాః॥ ౬॥
తాశ్చేశానాదయః ప్రోక్తాః క్రమేణైవ మునీశ్వరాః।
సర్వాణ్యేతాని విప్రేన్ద్రాః శివ ఏవ న సంశయః॥ ౭॥
ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్।
ఆకాశాఖ్యం మహాభూతమీశానః పరికీర్తితః॥ ౮॥
వాయుస్తత్పురుషో జ్ఞేయో వహ్నిశ్చాఘోర ఈరితః।
అమ్భో వామస్తథా భూమిః సద్యోజాతః ప్రకీర్తితః॥ ౯॥
అనన్తరివసంజ్ఞశ్చ తథాఽనన్తేశ్వరాభిధః।
కాలాగ్నిరుద్రో విప్రేన్ద్రాస్తథా నారాయణాభిధః॥ ౧౦॥

సంభవన్తి యస్యేచ్ఛాత స్తేన సద్యోభిధానః" ఇతి। న స్వరూపేణేతి। తస్యావిక్రియస్వభావత్వాదిత్యర్థః। యస్మాదేవం పరశివో యః శక్తివశాత్పఞ్చధా విభజ్య స్థితస్తస్మాత్కార్యభూతే ప్రపఞ్చే శబ్దతన్మాత్రాదీని యాని పఞ్చసంఖ్యయా విభక్తాని తాని సర్వాణి పఞ్చబ్రహ్మాత్మకాన్యేవేత్యాహ—తత్రైవమిత్యాదినా॥ ४ ॥ ౫ ॥ శబ్దాదిభూతానామితి। తన్మాత్రరూపాణాముదాహృతానాం వియదాదిసూక్ష్మనభూతానాం సదశివాదయః క్రమేణ దేవతా ఇత్యర్థః॥ ౬ ॥ తేఽపీశానాద్యాత్మకా ఏవేత్యాహ—తాశ్చేతి। సర్వాణ్యేతానీతి సదాశివాద్యధిష్ఠానశబ్దతన్మాత్రాద్యాత్మకానీశానాదిపఞ్చబ్రహ్మాణి శివ ఏవ తత్స్వరూపే మాయాశక్తివశాత్పరికల్పితత్వాన్న తతోఽతిరిక్తానీత్యర్థః॥ ౭ ॥ ఏవమేతాని శివాత్మనా సాక్షాత్కుర్వన్సద్య ఏవ సంసారాన్ముక్తో భవేదిత్యర్థః। ఏవముత్తరత్ర సర్వత్ర యోజ్యమ్। మహాభూతమితి। స్వేతరపృథివ్యాదిభూత పేక్షయాఽఽకాశాస్య విస్తృతత్వాత్తన్మహామృతత్వమ్। ఉక్తం హి—'సూక్ష్మతావ్యాపితే జ్ఞేయే భృమ్యాదేరుత్తరోత్తరమ' ఇతి॥ ౮ ॥ ౯ ॥ అనన్తశివేతి। అనన్తశివోఽపరిచ్ఛిన్నశివః సదాశివ ఇత్యర్థః।

బ్రహ్మా చతుర్ముఖః సాక్షాదాకాశాదేస్తు దేవతాః।
ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౧౧॥
శ్రోత్రమీశాన ఏవ స్యాత్త్వక్చ తత్పురుషః స్మృతః।
చక్షుశ్చాఘోర ఏవ స్యాజ్జిహ్వా వామః సమీరితః॥ ౧౨॥
ఘ్రాణం సద్యః సమాఖ్యాతః క్రమాత్థానాం మునీశ్వరాః।
దిగ్వాయ్వాదిత్యవరుణపృథివ్యాఖ్యాస్తు దేవతాః।
ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౧౩॥
పాద ఈశాన ఏవ స్యాత్పాణిస్తత్పురుషః స్మృతః।
వాగఘోర ఇతి ప్రోక్తా హ్యుపస్థో వామ ఈరితః।
పాయుః సద్య ఇతి ప్రోక్తః సాక్షాద్వేదాన్తపారగైః॥ ౧౪॥

అనన్తశివాదయశ్చ స్థూలభూతానామధిష్ఠాతృదేవతాః। తదుక్తం సర్వజ్ఞానోత్తరే—'బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చానన్తేశశ్చ సదాశివః। పృథివ్యాదిషు తత్త్వేషు క్రమాత్తత్త్వాధిపాః స్థితాః' ఇతి। ఏతానీతి। సర్వత్ర పూర్వవద్యోజ్యమ్॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ శ్రోత్రమీశాన ఇతి। వియదాదిభూతపఞ్చకగతసత్త్వాంశైరారబ్ధాని శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియణి తేషామధిపా దిగాదయః। 'దిశ శ్రోత్రం భూత్వా కర్ణౌ ప్రావిశదాదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్' ఇత్యాది। అత ఏవ తత్త్వసారేఽప్యుక్తమ్—'శ్రోత్రమధ్యాత్మం శ్రోతవ్యమధిభూతం దిశస్తత్రాధిదైవతమ్। త్వగధ్యాత్మం స్ప్రష్టవ్యమధిభూతం వాయుస్తత్రాధిదైవతమ్। చక్షురధ్యాత్మం ద్రష్టవ్యమధిభూతం సూర్యస్తత్రాధిదైవతమ్। జిహ్వాఽధ్యాత్మం రసయితవ్యమధిభూతం వరుణస్తత్రాధిదైవతమ్। ఘ్రాణమధ్యాత్మం ఘ్రాతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రాధిదైవతమ్' ఇతి॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ పాద ఈశాన ఇతి। పాదపాణివాగుపస్థపాయురూపాణే పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణ్యకాశాదిభూతపఞ్చకగతరజోంశైః క్రమేణాఽఽరబ్ధత్వాదీశానాద్యాత్మకానీత్యర్థః। త్రివిక్రమాదయస్తేషామధిదేవతా "అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః।

తత్త్వోపదేశసారేఽప్యుక్తమ్— “పాదావధ్యాత్మం గన్తవ్యమధిభూతం విష్ణుస్తత్రాధిదైవతమ్। హస్తావధ్యాత్మమాదాతవ్యమధిభూతమిన్ద్రస్తత్రాధి-దైవతమ్। వాగధ్యాత్మం వక్తవ్యమధిభూతమగ్నిస్తత్రాధిదైవతమ్। గుహ్యమధ్యాత్మమానన్దయితవ్యమాధిభూతం ప్రజా-

త్రివిక్రమస్తథా చేన్ద్రో వహ్నిశ్చైవ ప్రజాపతిః।
మిత్రశ్చ మునిశార్దూలాః క్రమాత్ఖానాం చ దేవతాః॥ ౧౬॥
ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౧౭॥
మన ఈశాన ఏవ స్యాద్బుద్ధిస్తత్పురుషః స్మృతః।
అహంకారస్త్వఘోరః స్యాచ్చిత్తం వామః సమీరితః॥ ౧౮॥
ఏషాం చ కారణం విప్రా అన్తఃకరణసంజ్ఞితమ్।
సద్యోజాత ఇతి ప్రోక్తం సర్వవేదార్థపారగైః॥ ౧౯॥
మనసో దేవతా చన్ద్రో బుద్ధేర్వాచస్పతిస్తథా।
అహంకారస్య కాలాగ్నిరుద్రః కాలహరోఽపి వా।
చిత్తస్య దేవతా దేవీ శివోఽన్తఃకరణస్య తు॥ ౨౦॥
హిరణ్యగర్భో భగవాన్దేవతా మునిపుఙ్గవాః।
ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౨౧॥
ప్రాణ ఈశాన ఏవ స్యాదపానః పురుషః స్మృతః।
వ్యానోఽఘోరస్తథోదానో వామదేవః సమీరితః॥ ౨౨॥
సమానః సద్య ఏవ స్యాత్సూత్రాత్మా కారణోఽనిలః।
విశిష్టో విశ్వసృష్టిశ్చ విశ్వయోనిరజో జయః॥ ౨౩॥
క్రమేణ దేవతాః ప్రోక్తాః ప్రాణాదీనాం మునీశ్వరాః।

పతిస్తత్రాధిదవైతమ్। పాయురధ్యాత్మం విసర్జయితవ్యమధిభూతం మిత్రస్తత్రాధిదైవతమ్' ఇతి॥ ౧౪— ౧౭ ॥ మన ఈశాన ఇత్యాది। మనఆద్యాశ్చత్రస్త్రోఽన్తః కరణవృత్తయో వృత్తిమదన్తఃకరణం చేత్యేతాన్యపీశానాద్యాత్మకాని। తేషాం చన్ద్రాదయోఽధిదేవతాః "చన్ద్రమా మనో భూత్వా హృదయం ప్రావిశత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః। తత్త్వోపదేశసారేఽప్యుక్తమ్– 'మనోఽధ్యాత్మం మన్తవ్యమధిభూతం చన్ద్రస్తత్రాధిదైవతమ్। బుద్ధిరధ్యాత్మం బోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మ తత్రాధిదైవతమ్। అహంకారోఽధ్యాత్మమహంకర్తవ్యమధిభూతం రుద్రస్తత్రాధి—

ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౨౪॥

పృథివ్యాదిషు భూతేషు యో గుణః సత్త్వసంజ్ఞితః।

స క్రమేణ నివృత్త్యాదికలాసంజ్ఞాముపైతి చ॥ ౨౫॥

భూమౌ నివృత్తిర్విప్రేన్ద్రాః ప్రతిష్ఠా పయసి స్థితా।

విద్యా వహ్నౌ తథా శాన్తిర్వాయౌ వ్యోమ్ని మునీశ్వరాః॥ ౨౬॥

శాన్త్యతీతకలా చైతా వ్యుత్క్రమేణ మునీశ్వరాః।

భవన్తి పఞ్చ బ్రహ్మాణి తథా భూతేషు పఞ్చసు॥ ౨౭॥

స్థితో రజోగుణో విప్రా ఆకాశాదిక్రమేణ చ।

స్పన్దశ్చైవ పరిస్పన్దః ప్రక్రమః పరిశీలనః॥ ౨౮॥

ప్రచార ఇతి విద్వద్భిః కథితాః పఞ్చ చ క్రియాః।

ఏతాని పఞ్చ బ్రహ్మాణి భవన్తి మునిసత్తమాః॥ ౨౯॥

దైవతమ్" ఇత్యాది॥ ౧౮— ౨౫ ॥ భూమౌ నివృత్తిరితి॥ కర్మభోగో నివర్త్యతేఽనయేతి నివృత్తిః। అచేతనాని తత్త్వాన్యతిలఘూని పురుషతత్త్వే ప్రకర్షేణ స్థాప్యన్తేఽనయేతి ప్రతిష్ఠా మాయాతత్కార్యాద్వివిక్తమాత్మానం యయా వేత్తి సా విద్యా। మలమాయాకర్మలక్షణస్య

పాశజాలస్యోపశమో యయా సా శాన్తిః। ఈదృశీం శాన్తిమప్యతిక్రమ్యాద్వితీయసచ్చిదానన్దైకరసపరశివస్వరూపబోధహేతుత్వాచ్ఛాన్త్యతీతా। తథా చోక్తమాగమికైః—"యయాఽఽదౌ పార్థివే తత్త్వే కర్మభోగో నివర్త్యతే। నివృత్తిః సా కలా జ్ఞేయా ప్రతిష్ఠా కథ్యతేఽధునా॥ శివరాగానురక్తాత్మా స్థాప్యతే పౌరుషే యయా। సా ప్రతిష్ఠా కలా జ్ఞేయా తతో విద్యా నిగద్యతే॥ మాయాకార్యవివేకేన వేత్తి విద్యాపదం యయా। సా కలా పరమా జ్ఞేయా విద్యా జ్ఞానక్రియాత్మికా॥ మలమాయావికారౌఘశాన్తిః పుంసః పునర్యయా। సా కలా శాన్తిరిత్యుక్తా సాధికారాస్పదం పదమ్॥ శాన్త్యతీతకలాద్వైతనిర్వాణానన్దబోధదా" ఇతి। వ్యుత్క్రమేణేతి। శాన్త్యాతీతాదిక్రమేణేశానాద్యాత్మకా ఇత్యర్థః॥ ౨౬ ॥ ౨౭ ॥ స్పన్దశ్చైవేతి। స్పన్దశ్చలనమాత్రముత్తరోత్తరముపచితాస్తదవస్థవిశేషాః పరిస్పన్దాదయః॥ ౨౮ ॥

తథా భూతేషు సర్వేషు సంస్థితస్తు తమోగుణః।

ఛాదకం బాధకం ముగ్ధం నోదకం భఞ్జకం భవేత్॥ ౩౦॥

ఏతాని చ తథా పఞ్చ బ్రహ్మాణి మునిసత్తమాః।

ఏతాని శివరూపేణ పశ్యన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౩౧॥

అన్యాని యాని విప్రేన్ద్రాః పఞ్చధా సంస్థితాని చ।

తాని చ బ్రాహ్మణాః పఞ్చ బ్రహ్మాణి స్యుర్న సంశయః॥ ౩౨॥

పఞ్చబ్రహ్మతయా భిన్నం జగత్సర్వం చరాచరమ్।

శివరూపేణ సంపశ్యన్ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౩౩॥

మాయయైవ శివః సాక్షాత్పఞ్చధా సమవస్థితః।

సా శివస్య సదా మాయా సర్వదుర్ఘటకారిణీ॥ ౩౪॥

ఏవమాత్మికయా బ్రహ్మ మాయయా కారణం భవేత్।

తత్సర్వం చ తథాఽన్యేషాం నియన్తృ న నిరూపణే॥ ౩౫॥

----

౨౯ ॥ ఛాదకమితి। దృష్టిప్రతిబన్ధమాత్రం ఛాదకం తస్యైవ క్రమేణోపచితావస్థా బాధకాదయః॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ అన్యాని యానీతి। ప్రాణగత్యాదీని। ఏవం పశ్చధా౾వస్థితస్య సర్వస్య జగతః పఞ్చబ్రహ్మాత్మకత్వాదేకస్యైవ పరశివస్య స్వమాయయా పఞ్చబ్రహ్మాత్మనా౾వస్థానాన్మాయాసహితం తత్సర్వం శివస్వరూపానతిరేకేణ సాక్షాత్కుర్వన్ముక్తో భవేదిత్యర్థః॥ ౩౨ ॥ ౩౩ ॥ నన్వవిక్రియాసఙ్గోదాసీనః పరశివః స కథం మాయావశాత్పఞ్చబ్రహ్మాత్మనా జగదాత్మకః స్యాదితి తత్రా౾౾హ— సేతి। సర్వదుర్ఘటకారిణీతి। యత్సర్వప్రకారేణ దుర్ఘటం తద్ఘటనమేవాస్యాః శీలమతో నోక్తదోష ఇత్యర్థః॥ ౩౪ ॥ ఏవమాత్మికయేతి। "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి పరశివస్వరూపస్య యజ్జగత్కారణత్వం 'బహు స్యాం ప్రజాయేయ' ఇతి సర్వస్యోపాదానత్వేన యత్సర్వజగదాత్మకత్వం విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధివశాద్యజ్జగ-నియన్తృత్వం తత్సర్వమఘటితఘటనసామర్థ్యాయా మాయాయా సంబన్ధబలాదేవ। పరమార్థనిరూపణే తు నైవ కించిదిత్యర్థః॥ ౩౫ ॥ కుతో నేత్యత ఆహ— వస్తుత ఇతి।

వస్తుతః శంభురానన్దః సత్యసంపూణచిద్ఘనః।

మాయయా మోహితా మర్త్యాస్తం భేదేన విదుర్బుధాః॥ ౩౬॥

దాసో౾హమితి సమోహస్తతః సో౾హమితి భ్రమః।

అహం స ఇతి సంమోహస్థా త్రీణి పరిత్యజేత్॥ ౩౭॥

నిర్భేదే నిర్మలే నిత్యే నిరాధారే నిరఞ్జనే।

దాసః సో౾హమహం సో౾పీత్యాత్మన్యేతత్కథం భవేత్॥ ౩౮॥

తస్మాదజ్ఞానమాయోత్థమిదం సర్వం జగద్బుధాః।

తద్వివేకప్రదీపేన శివం పశ్యన్విముచ్యతే॥ ౩౯॥

శంభురానన్దైకరస ఇత్యర్థః॥ ౩౬ ॥ దాసో౾హమితి। భేదస్య మాయామయత్వాన్నివర్త్యతయా తమపేక్షమాణః సో౾హమహం స ఇతి జీవబ్రహ్మైక్యానుభవస్వరూపో యో ముముక్షువ్యవహారః సో౾పి దాసో౾హమితివదజ్ఞానపరికల్పిత ఏవ। తస్మాత్సర్వం పరిత్యజ్య కేవలం

స్వాత్మాఽనుసంధేయ ఇత్యర్థః॥ ౩౭ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ—నిర్భేద ఇతి। నిర్గతో యస్మాద్భేదః స నిర్భేదః పరశివః। అతస్తస్మిన్భేదాశ్రితవ్యవహారో న యుక్త ఇత్యర్థః। కుతో నిర్భేద ఇత్యత ఆహ— నిర్మల ఇతి। కుతశ్చిద్ధర్మిణో హి కశ్చిద్ధర్మీ భిద్యతే। యథా ఘటాత్పటో భిన్న ఇతి। నైవం తస్మిన్భేదహేతుర్మాలిన్యాపాదకో ధర్మోఽస్తి "అస్థూలమనణ్వహస్వమ్" ఇతి సర్వధర్మనిషధశ్చుతేః। అతస్తస్మిన్నైతురుక్త ఇత్యర్థః। భవేదేవం యద్యసౌ నిర్ధర్మకః స్యాత్తత్తు న యుజ్యత ఇత్యత ఆహ—నిత్య ఇతి। సధర్మకత్వం హి నిత్యత్వే నోపపద్యతే "ఉపయన్నపయన్ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్" ఇతి న్యాయాత్। ఉపయదపయద్ధర్మవతాం ఘటపటాదీనామనిత్యత్వదర్శనాత్। అత ఏవ భగవాన్బాదరాయణ ఆకాశాదీనామనిత్యత్వం ప్రతిపాదయన్సూత్రయామాస—"యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్" ఇతి। నిత్యత్వం వా కథమిత్యత ఆహ—నిరాధార ఇతి। యస్మాత్పరమేశ్వరస్యాఽఽధారాన్తరం నాస్తి "స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని" ఇతి స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వశ్రుతేః। తస్మాన్నిత్యః। మృత్తన్త్వాదిత్తమవాయికారణలక్షణ ఆధారాన్తరే సమవేతానామేవ ఘటపటాదీనామనిత్యత్వదర్శనాత్। యథైతత్సర్వం ప్రపఞ్చజాతం మాయావశాత్స్వక్రియత

వివేకాలోకహస్తస్య జ్ఞానమార్గేణ గచ్ఛతః।

స్వాత్మముక్తిగృహప్రాప్తిః సిధ్యత్యేవాచిరేణ తు॥ ౪౦॥

సంసారార్ణవమగ్నానాం జన్తూనామవివేకినామ్।

అగతీనాం గతిః సాక్షాజ్జ్ఞానమేవ హి కేవలమ్॥ ౪౧॥

స్వశక్తేః శత్రుభూతానాం రాగాదీనాం దురాత్మనామ్।

ఛేదనే వేదనం శస్త్రం కేవలం ఖలు నేతరత్॥ ౪౨॥

సంసారదుఃఖతప్తానామాత్మజ్ఞానామృతామ్బుసా।

తాపశాన్తిర్న చాన్యేన సత్యమేవ న సంశయః॥ ౪౩॥

స్వతః సిద్ధం స్వయం సర్వం జగత్స్వేన ప్రకాశితమ్।

స్వస్వరూపతయా బుద్ధ్వా తదత్తి స్వాత్మనా స్వయమ్॥ ౪౪॥

ఏవం పరమేశ్వరేఽపి స్వక్రియతామితి తత్రాఽఽహ—నిరఞ్జన ఇతి। అఞ్జనం మాయాతత్కార్యం యస్మాత్పరమార్థతస్తద్రహితః పరశివస్తస్మాత్తస్మిన్కశ్చిదపి వ్యవ హారో న యుక్త ఇత్యర్థః। శ్రుయతే హి—“నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్” ఇతి॥ ౩౮ ॥ అజ్ఞానమాయోత్థమితి। స్వరూపాజ్ఞానాత్మికా యా మాయా తస్యాః సకాశాదుత్థితమిత్యర్థః॥ ౩౯—౪౧ ॥ స్వశక్తేరితి। స్వకీయా చిచ్ఛక్తిః స్వశక్తిః। హృన్మధ్యవర్తిసాక్షిచైతన్యమితి యావత్। అసఙ్గోదాసీనే తస్మిన్సంసారాపాదకత్వాద్దురాత్మానః శత్రవో రాగాదయస్తేషాం ఛేదనే వేదాన్తవాక్యజనితం జ్ఞానమేవ కేవలమాయుధమిత్యర్థః॥ ౪౨ ॥ ౪౩ ॥ స్వత ఇతి। సర్వం జగత్స్వతః స్వాత్మన ఐవోపాదానకారణాత్। నిమిత్తకారణమపి నాన్యదిత్యాహ—స్వయమితి। స్వాత్మనేత్యర్థః। మాయావశాత్స్వయమేవ స్వాత్మనైవ విభజ్య సిద్ధం నిష్పన్నమ్। పరమేశ్వరో హి సర్వస్య జగతో నిమిత్తముపాదానం చ। ‘సోఽకామయత” ఇతి స్రష్టవ్యపర్యాలోచనస్య శ్రుతత్వాత్కులాలవన్నిమిత్తకారణమ్। “బహు స్యాం ప్రజాయేయ ఇతి” స్వాత్మన ఏవ బహువచనస్య శ్రుతేరుపాదానత్వమ్। తదాత్మానం స్వయమకురుత” ఇతి చ శ్రూయతే। బాదరాయణోఽప్యభిన్ననిమిత్తోపాదానరూపత్వం బ్రహ్మణః సూత్రయామాస—ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టన్తానుపరోధాత్’ ఇతి। తథా చ

యథా సువర్ణం రుచకం సృజతి గ్రసతే స్వయమ్।

తథా శంభురిదం సర్వం సృజతి గ్రసతే స్వయమ్॥ ౪౪॥

యథోర్ణనాభిః సృజతి తన్తుం గృహ్ణాతి చ స్వయమ్।

తథా శంభురిదం సర్వం సృష్ట్వా చ గ్రసతే స్వయమ్॥ ౪౬॥

భూమిః సృజతి గృహ్ణాతి యథౌషధివనస్పర్తాన్।

తథా శంభురిదం సర్వం సృష్ట్వా చ గ్రసతే స్వయమ్॥ ౪౭॥

స్వయమేవ యథా స్వప్నం సృష్ట్వా గృహ్ణాతి చేతనః।

తథా శంభురిదం సర్వం సృష్ట్వా చ గ్రసతే స్వయమ్॥ ౪౮॥

స్వనిమిత్తకం స్వోపాదానకం జగత్ప్రతీతిసమయేఽపి స్వరూపచైతన్యేనైవ ప్రకాశితమ్। ఏవం మాయావశాచ్చిన్మాత్రస్వరూపే పరమాత్మని ప్రకల్ప్యమానం జగత్స్వరూపతయా బద్ధ్వా స్వస్యాఽఽత్మనః స్వరూపమేవ సర్వం జగన్న తతోఽతిరిక్తమస్తి మాయామయత్వాదిత్యవగమ్య స్వయమేవ స్వాత్మనా తత్సర్వమిత్యుపసంహరతి। అయమర్థః। స్వాత్మనః స్వస్మాత్స్వస్మిన్నేవాధిష్ఠానే స్వావిద్యయా సృష్టిసమయే పరికల్పితం స్థితిసమయేఽపి స్వరూపప్రకాశేనైవ ప్రకాశితం సర్వం జగత్స్వస్వరూపతయా స్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన తదవిద్యానివృత్తావారోప్యస్య జగతోఽధిష్ఠానావశేషోఽస్య స్వాత్మనా స్వయమేవ గ్రసత ఇతి వ్యపదేశః॥ ४४ ॥ తత్ర దృష్టాన్తః—యథా సువర్ణమితి। సువర్ణేనాఽఽరబ్ధస్య రుచకకటకాదేః పునర్విలాపనే సతి కారణభూతం సువర్ణమాత్రమేవ యథాఽవశిష్యతే తద్వత్పరమేశ్వరోఽపి స్వస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకమిదం సర్వం జగత్స్వయమేవ సృజతి స్వస్వరూపానతిరిక్తత్వేన విలాపయతి చ॥ ४५ ॥ కారణాన్తరనిరపేక్షాత్పరమేశ్వరాజ్జగదుత్పత్తౌ నిదర్శనమాహ—యథోర్ణనాభిరితి॥ ४६॥ ఏకరూపాత్పరమాత్మనో నానారూపకార్యోత్పత్తౌ దృష్టాన్తః—భూమిః సృజతీతి। శ్రుతిశ్చ భవతి—"యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాఽక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్" ఇతి॥ ४७ ॥ ఏవం సృష్టస్య జగతః స్వావిద్యామాత్రమూలత్వేన మిథ్యాత్వం ప్రతిపాదయతి—స్వయమేవ యథా స్వప్నమితి॥ ४८ ॥ తత్ర నిదర్శనమ్—స్వస్వప్న ఇతి।

స్వస్వప్నః స్వప్రబోధేన స్వాత్మమాత్రం యథా భవేత్।

తథైవ స్వప్రపఞ్చోఽపి స్వయం స్యాత్స్వప్రబోధతః॥ ४९॥

స్వస్వరూపతయా సర్వం వేద స్వానుభవేన యః।

స ధీరః స తు సర్వజ్ఞః స శివః స తు దుర్లభః॥ ५०॥

లోకవాసనయా జన్తోః శాస్త్రవాసనయాఽపి చ।

దేహవాసనయా జ్ఞానం యథావన్నైవ జాయతే॥ ५१॥

జాయతే పూర్ణవిజ్ఞానం కేషాంచిత్పుణ్యగౌరవాత్।

తథాఽపి ప్రతిబద్ధం స్యాత్ప్రసాదేన వినా కృతమ్॥ ५२॥

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యజమ్।

ప్రతిబన్ధవినిర్ముక్తం భవేత్తద్ధి విముక్తిదమ్॥ ५३॥

శివశంకరరుద్రాఖ్యః సామ్బః సత్యాదిలక్షణః।

పరమాత్మా హి విజ్ఞానప్రసాదం కురుతే సదా॥ ౫౪॥

నిద్రాదోషేణ స్వస్మిన్పరికల్పితః స్వప్నప్రపఞ్చః స్వస్వప్నః స్వప్రబోధేనాఽఽత్మనః ప్రబోధేన నిద్రానివృతౌ స్వాత్మమాత్రమేవ భవతి న తతోఽతిరేకేణ దృశ్యతే। ఏవమేవ స్వస్మిన్సచ్చిదానన్దరూపేఽవిద్యాపరికల్పితప్రపఞ్చోఽపి స్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన స్వావిద్యానివృత్తౌ స్వాత్మన్యేవ లీయతే న తతోఽతిరిక్త ఇత్యర్థః॥ ౪౯ ॥ ప్రత్యక్షభ్రమసిద్ధః ప్రపఞ్చః ప్రత్యక్షబాధకజ్ఞానాన్నివర్తతే న హీదం రజతమితి భ్రమోఽధిష్ఠానశుక్తియాథాత్మ్యసాక్షాత్కారమన్తరేణ వాక్యశతేనాప్యపనేతుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాఽఽహస్వానుభవేనేతి। స్వాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారేణేత్యర్థః॥ ౫౦ ॥ లోకవాసనయేతి। స్వర్గాదికోకవిషయా పుణ్యపాపప్రయుక్తా వాసనా లోకవాసనా। శ్రుతశాస్త్రేష్వభినివేశః శాస్త్రవాసనా। దేహపోషణార్థం స్త్ర్యన్నపానాది దేహవాసనా॥ ౫౧ ॥ ఉత్పన్నేఽపి తత్వజ్ఞానే ముక్తిః కుతశ్చిత్కారణాత్ ప్రతిబధ్యతే। అత ఏవాహ భగవాన్బాదరాయణః। "అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్" ఇతి। స చ ప్రతిబన్ధః పరమేశ్వరప్రసాదరాహిత్యే కుతస్తస్మింస్తు సతి తత్త్వజ్ఞానేన నిష్ప్రత్యూహం ముక్తిః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః। ఉక్తం హి—"ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసామద్వైతవాసనా। మహాభయకృతత్రాణా ద్విత్రాణాముపజాయతే" ఇతి॥ ౫౨ ॥ ౫౩ ॥ విజ్ఞానప్రసాదామీతి। విజ్ఞాయతేఽ-

జ్ఞానప్రసాదం కురుతే న విష్ణుర్న పితామహః।

న చేన్ద్రో న చ తిగ్మాంశుర్న చన్ద్రో నాన్యదేవతాః॥ ౫౫॥

విశుద్ధమనసాం నృణాం విష్ణుపూర్వాశ్చ దేవతాః।

యథాధికారం కుర్వన్తి ప్రణాడ్యా సత్యమీరితమ్॥ ౫౬॥

కలుషీకృతచిత్తానాం విష్ణుబ్రహ్మపురోగమాః।

యథాధికారం కుర్వన్తి ప్రసాదం భుక్తిసిద్ధయే॥ ౫౭॥

అతో జ్ఞానప్రసాదార్థం శివః సామ్బః సనాతనః।

ఉపాసితవ్యో మన్తవ్యః శ్రోతవ్యశ్చ ముముక్షుభిః ॥ ౫౮ ॥

నేనేతి విజ్ఞానమన్తఃకరణం తస్య ప్రసాదో రాగద్వేషాదికృతకాలుష్యాపనయేన నైర్మల్యాపాదనం తచ్చాఽఽరాధితః పరమేశ్వర ఏవ కరోతి న విష్ణ్వాద్యాః సోపాధికా ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి — “జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన” ఇతి ॥ ౫౪ ॥ ౫౫ ॥ నను తర్హి విష్ణ్వాద్యుపాసనం నిరర్థకమేవేతి తత్రాఽఽహ—విశుద్ధమనసామితి। ద్వివిధా హ్యధికారిణః। యజ్ఞ దానాదిభిః పరమేశ్వరార్పణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితైః శుద్ధాన్తఃకరణాః ఫలరాగానుష్ఠితైస్తైరేవ కలుషీకృతాచిత్తాశ్చేతి। తత్ర విశుద్ధమనసాం విష్ణ్వాదయః పరమేశ్వరప్రణాడ్యైవోక్తం జ్ఞానప్రసాదం కుర్వన్తి న తు సాక్షాదిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ కలుషీకృతచిత్తానాం తు భుక్త్యర్థం ప్రసాదం కుర్వన్తి। అతో న తదారాధనవైయర్థ్యమిత్యర్థః ॥ ౫౭ ॥ యస్మాదేవం తస్మాన్ముముక్షుభిః సాక్షాజ్జ్ఞానప్రదః పరమేశ్వర ఏవ సేవ్య ఇత్యాహ— అత ఇతి। ఉపాసితవ్య ఇతి। సచ్చిదానన్దాదిరూపస్యాద్వితీయస్య పరశివస్య స్వాత్మైక్యజ్ఞానం హి పరమపురుషార్థసాధనం తచ్చ వేదాన్తశ్రవణాదేవ జాయతే। శ్రవణం నామ వేదాన్తమహావాక్యానాం శబ్దశక్తితాత్పర్యావధారణం న్యాయానుసంధానం చ। తతః పరమేశ్వరః శ్రోతవ్యః। శ్రుతస్యార్థస్యాసంభావనావిపరీతభావనానిరాసేన మిథ్యాత్వవ్యవస్థాపకన్యాయానుసంధానం మననమ్। యుక్తిభిస్తథాత్వేనావధృతస్య చిత్తైకాగ్ర్యేణ సాక్షాత్కరణార్థం విజాతీయప్రత్యయానన్తరితసజాతీయ-ప్రత్యయప్రవాహేణ మనసా విషయీకరణముపాసనమ్। ఏవం శ్రవణోత్తరకాలీనయోరపి మననోపాసనయోరత్ర ప్రథమత ఉపా-

శివప్రసాదేన హి భుక్తిరుత్తమా।

శివప్రసాదేన హి ముక్తిరుత్తమా।

శివప్రసాదేన వినా న భుక్తయః

శివప్రసాదేన వినా న ముక్తయః ॥ ౫౯ ॥

శివప్రసాదేన గురుప్రసాదతః

శివప్రసాదేన చ శంభుభక్తితః ।

విశుద్ధవిజ్ఞానదివాకరః స్వయం

ప్రదగ్ధపాపస్య తమోవినాశకృత ॥ ౬౦ ॥

శివః సమస్తం పరమార్థతస్తథా

శివః సమస్తం వ్యవహారతోఽపి చ ।

ఇతి ప్రజాతం యది వేదన నృణాం

తరన్తి సంసారమహోదధిం తు తే ॥ ౬౧ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
జ్ఞానయజ్ఞవిరోషో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ॥ ౧౪ ॥

దానమేతదుభయసహకృతాదేవ వేదాన్తమహావాక్యశ్రవణాత్పరశివాత్మైకత్వసాక్షాత్కారో జాయతే న తు కేవలశ్రవణామాత్రాదితి జ్ఞాపనార్థమ్ । అత ఏవ—“ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యాత్మదర్శనముద్దిశ్య శ్రవణాదికం తత్సాధనత్వేన

శ్రుతిరుపదిశతి। తత్ర శ్రవణమేవ ఫలోద్దేశేనాఽఽగ్నేయాదివత్ప్రధానత్వేన విధీయతే। ప్రయాజాదివన్మననాదికం తదనన్తరమ్। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—“మననానిదిధ్యాసనాభ్యాం ఫలోపకార్యఙ్గాభ్యాం శ్రవణం నామాఙ్గీ విధీయతే” ఇతి॥ ౫౮ ॥ ౫౯ ॥ శివప్రసాదేనేతి। ఈశ్వరానుగ్రహాద్గుర్వనుగ్రహస్తస్మాత్ శ్రుత్యర్థావగతిస్తతశ్చ శంభుభక్తిః। శం సుఖమస్మాద్భవతీతి శంభుః పరమానన్దరూపః పరశివః “ఏతస్యైవాఽఽనన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి” ఇతి శ్రుతేః। తద్భక్తిః సోఽహమస్మీతి తత్తాదాత్మ్యగ్రాహిణీ బ్రహ్మాకారా మనోవృత్తిస్తతః సకాశాదవిద్యానివృత్తిసమర్థం జ్ఞానమావిర్భవతీత్యర్థః॥ ౬౦ ॥ ౬౧ ॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ చర్తుదశోఽధ్యాయః॥ ౧౪॥

పఞ్చదశోఽధ్యాయః।

౧౫. జ్ఞానయజ్ఞవిశేషః।

సూత ఉవాచ—

భూయోఽపి జ్ఞానయజ్ఞం తు ప్రవక్ష్యామి సమాసతః।

శ్రృణుత శ్రేయసే విప్రాః శ్రద్ధయా పరయా సహ॥ ౧॥

ఘరకుడ్యకుసూలాదిపదార్థేషు మునీశ్వరాః।

సత్తా యా భాసతే సైకా సత్తాకారతయవై తు।

సా విదేషేణ రూపేణ విభిన్నేతి చ కేచన॥ ౨॥

తదసంగతభేవేతి ప్రవదన్తి మనీషిణః॥ 3॥

విశేషరూపస్యాభావాద్భేదాభావేన హేతునా।

నన్వఖణ్డసచ్చిదానన్దైకరసస్య మాయావశాత్సర్వాత్మభావేన యదద్వితీయత్వముపపాదితం తదనుపపన్నమ్। యత ఆత్మవద్ఘటపటాదీనామపి సత్తాసమావేశాత్పారమార్థికం సత్యత్వమస్తీతి ప్రత్యవతిష్ఠమానాన్నిరాకృత్యా-ద్వితీయత్వమేవ సిద్ధాన్తయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—భూయోఽపీతి॥ ౧ ॥ తత్రానిర్జ్ఞాతస్వరూపస్య పరపక్షస్య నివారయితుమశక్యత్వాత్తం దర్శయతి—ఘటేతి। సన్ఘటః సన్పటః సత్కుడ్యమిత్యనువృత్తసద్వ్యవహారా-స్పదత్వేన ఘటపటాదిషు సర్వాసు విశేషవ్యక్తిష్వనుగతైకశరీరా కాచిత్సత్తాఖ్యా జాతిరఙ్గీకార్యా। యద్యపి సా సామాన్యాకారేణైకా తథాఽపి ఘటపటాదివిశేషాకరేణ నానాకారా భవతి। అత ఏవ భాట్టా జాతివ్యక్త్యోస్తాదాత్మ్యమేవ సంబన్ధో న సమవాయ ఇతి బ్రువతే॥ ౨ ॥ తదేతద్దూషయతి— తదసంగతమిత్యాదినా। మనీషిణ ఇతి। తత్త్వవిద ఇత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ—విశేషేతి। సత్తాయా భేదహేతోర్ఘటపటాదిలక్షణస్య విశేషరూపస్యైవాభావాత్। నను విశేషరూపో ఘటపటాదిరనుభూయత ఏవేత్యత అహ—భేదాభావేనేతి। యస్మాద్దశమేఽధ్యాయే పారమార్థికో భేదః సర్వత్ర ప్రపఞ్చే నిరస్తోఽతః కారణాద్భేదైకార్థసమవాయినో విశేషరూపస్యాసంభవ ఇత్యర్థః। ఏతదేవోపపాదయతి—సతి భేద ఇతి। యది క్వచిదపి

సతి భేదే విశేషః స్యాన్నాభేదే హి మునీశ్వరాః॥ ౪॥

భేదాకారస్తు సత్తాయా విద్యతే యది వస్తుతః।

భేదాకారస్తు సత్తాయా భిన్నశ్చేచ్ఛూన్యతత్త్వవత్।

శూన్యమేవ భవేన్నైవ భేదాకారో భవేద్ద్విజాః॥ ౫॥

భేదాకారః స సత్తాయా అభిన్నశ్చేత్స సైవ హి॥ ౬॥

ఘటపటాదేః కుతశ్చిద్భేదః స్యాద్భేదవ్యాప్తవిశేషత్వమపి తద్రైవ తస్య స్యాత్। న హ్యేకం వస్తు స్వస్మాదేవ స్వయం విశిష్యతే। అన్యస్మాస్వత్వేన నాస్య విశేషః। అతో భేదస్య నిరస్తత్వాద్భేదేఽసతి ఘటాదివిశేషరూపత్వం పరమార్థతో న ఘటత ఇత్యర్థః॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అథ సత్తాయా భేదరూపం వికస్పాసహత్వేనాపి దుషయితుమనువదతి—భేదాకార ఇత్యాదినా।

భిద్యత ఇతి భేదో విశేషస్తథావిధ అకారో యస్మిన్ఘటపటాదౌ స భేదాకారః। స కిం సత్తాయాః సకాశాద్భిన్నోఽభిన్నో వా నాఽఽద్య ఇత్యాహ— భేదేతి। యాఽనుస్యూతా సత్తా తస్యాః సకాశాద్యది భేదాకారో ఘటపటాదిర్భిన్నః స్యాత్తదా శశవిషాణవదసన్నేవ భవేత్। సత్తానాత్మకత్వావిశేషాత్। స్యదేతద్భిన్నస్యాపి ఘటపటాదేర్విషయస్య సత్తాసంబన్ధాత్సత్త్వం న తు తత్సంబన్ధః శశవిషాణస్యాస్తీతి తత్రాఽఽహ—నైవేతి। సత్తాసంబన్ధాత్ప్రాగపి కిమిదం ఘటాదికమసత్సద్వా। అసచ్చేదసత్త్వావిశేషాచ్ఛశవిషాణేఽపి సా సంబధ్నీయాత్। ద్వితీయేఽపి తస్య సత్తావైశిష్ట్యాదేవ వక్తవ్యమ్। తత్రాపి కిం సత్తా స్వాత్మనా విశిష్టే సంబధ్నీయాత్సత్తాన్తరేణ వా। ఆద్యే స్వాత్మాశ్రయత్వమ్। ద్వితీయేఽప్యతిప్రసఙ్గవారణాయ తత్సత్తాన్తరమపి సత్తావిశిష్ట ఏవాఽఽధారే వర్తత ఇతి వక్తవ్యమ్। సా చేద్విశేషణభూతా సత్తా ప్రథమైవ తదాఽన్యోన్యాశ్రయత్వమ్। అన్యైవ చేచ్చక్రకాపత్తిః। అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సత్తాపరంపరా స్వీక్రియేత తదా మూలక్షయకార్యనవస్థా స్యాదిత్యేవమాదిదోషగ్రస్తత్వాద్భేదాకారః సత్తాయాః సకాశాద్భిన్నః శశవిషాణవన్నైవ భవేదిత్యర్థః॥ ౫ ॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ—భేదాకార ఇతి। యది విశేషాకారో ఘటః సత్తాయాః సకాశాదభిన్నః స్యాత్తదా తత్స్వరూపాన్తర్భావాత్సత్తాద్వైతమేవ పర్యవస్యేదిత్యస్మాకం సమీహితసిద్ధిరత్యర్థః। నన్వనయోర్భేదాభేదౌ స్వీక్రియేతే తత్ర భేదసద్భావాన్న విశేషాకారస్య సత్తాన్తర్భావః। అభేదసద్భావాన్న విశేషాకారస్య శశావిషాణవదసత్త్వామితి

భిన్నాభిన్నౌ యది స్యాతాం దోషద్వయసమాగమః।

తస్మాత్సత్తాతిరేకేణ విశేషార్థో విద్యతే॥ ౭॥

విశేషార్థప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిసిద్ధా న సంశయః।

అత ఏకా సదా సత్తా సైవ బ్రహ్మ పరాత్పరమ్।

సత్తాయా యది భిన్నం చేద్బ్రహ్యాసత్స్యాన్నృశృఙ్గవత్॥ ౮॥

భేదాభేదవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే తం ప్రత్యాహ— భిన్నాభిన్నావితి। యది సత్తావిశేషాకారౌ భిన్నాభిన్నౌ స్యాతాం తదా భేదపక్షోక్తశున్యత్వమభేదపక్షోక్తం సత్తాద్వైతం చోభయమపి తస్యాఽఽపతేదిత్యర్థః। తస్మాదితి। యస్మాదుక్తరీత్యా భేదాకారో విచారాసహస్తస్మాద్ఘాటపటాదిరూపో విశేషార్థః సత్తాతిరేకేణ నైవ విద్యతే॥ ౬॥ ౭॥ కథం తర్హి

తస్య సత్త్వప్రతీతిరిత్యత ఆహ—విశేషార్థేతి। అపరిచ్ఛిన్నే సద్రూపే బ్రహ్మణి మాయయా పరికల్పితత్వాదధిష్ఠానసత్త్వమేవాఽఽరోప్యే ఘటపటాదిలక్షణే విశేషార్థేఽపి ప్రతీయతే సన్ఘటఃసన్పటః సత్కుడ్యామితి। యథా సర్పధారాదిదోషారోపేష్వయం సర్ప ఇయం ధారేతీదమంశోఽవభాసతే। తద్వచ్చ్ఛుతిరపి యదనువిద్ధం యద్భాసతే తత్తత్ర పరికల్పితమితి న్యాయేన సదనువిద్ధామిదం సర్వం సద్రూపే బ్రహ్మణి పరికల్పితమితి దర్శయతి "సద్ధీదం సర్వం సత్సదితి చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ " ఇతి। అతో జగత్సత్యత్వప్రతీతిర్భ్రాన్తిసిద్ధైవేత్యర్థః॥ అత ఇతి। యత ఏవం విశేషార్థ: పారమార్థికో నాస్యతః కారణాత్సా సత్తా సర్వదైకైవ భవతి న తు విశేషాద్భిద్యత ఇత్యర్థః। నను సత్తా నామ బహ్వీషు సద్వ్యక్తిష్వనువృత్తసద్వ్యవహారాస్పదతయాఽవస్థితో జాతిలక్షణో ధర్మవిరోషః। యది ధర్మిభూతా: సద్వ్యక్తయో న స్యుః స కథం నిరాశ్రయోఽవతిష్ఠత ఇతి తత్రాఽఽహ— సైవ బ్రహ్మేతి। భవేదేవం యది సత్తా జాతిః స్యాన్న తు సా జాతిః। విశేషార్థాభావేన తస్యా జాతిత్వాయోగాత్। నిర్విశేష న సామాన్యమితి హి తత్త్వవిదః। అతః సా సత్తా పరాత్పరం బ్రహ్మైవ " సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ " ఇతి శ్రుతేస్తద్బ్రహ్మ సదేవ। నను సత్తా హి సతో ధమః। యస్య గుణస్య హి భావద్రవ్యే శబ్దనివేశస్తస్య భావస్త్వతలావితి స్మృతత్వాదితి। నైష దోషః। సద్రూపం పరం బ్రహ్మైవ సదేవ స్వాత్మన్యారికల్పితాసు బహ్వీషు వ్యక్తిష్వధిష్ఠానతయాఽనువృత్తత్వా త్సత్తేత్యుచ్యతే। యథైకస్యైవ చన్ద్రస్య జలతరఙ్గోపాధిషు నానాత్వే పరికల్పితే తత్ర

తత్రైవం సతి విప్రేన్ద్రా యే పదార్థా ఘటాదయః।

తే తు సత్తాతిరేకేణ న విద్యన్తే కథంచన॥ ౯॥

బ్రహ్మైవేదమితి ప్రాహ శ్రుతిరప్యతినిర్మలా॥ ౧౦॥

విదుషామనుభూతిశ్చ తథైవ హి న సంశయః।

అతః సర్వమిదం శంభురితి విత్త విచక్షణాః। ౧౧॥

మృచ్ఛరావాదిరూపేణ యథా భాతి స్వభావతః।

తథా సర్వతయా భాతి శివః సర్వావభాసకః॥ ౧౨॥

సర్వత్రానువ్యవహారబలోనానువృత్తం చన్ద్రస్వరూపమేవ చన్ద్రత్వం తద్వదిత్యర్థః। యదా తు బ్రహ్మస్వరూపసాక్షాత్కారేణ తదవిద్యానివృత్తౌ తత్కార్యస్యాపి దృశ్యప్రపఞ్చస్య నివృత్తిస్తదా తద్బ్రహ్మ సదిత్యుచ్యతే న సత్తా। అనుగన్తవ్యాభావేన స్వరూపస్యానుగమాభవాత్। న చ తద్బ్రహ్మానువృత్తమ్। వ్యావృత్త్యవధేరన్యస్యాభావాత్। తదుక్తం వార్తికకారైః—“అవ్యావృత్తాననుగతం వస్తు బ్రహ్మగిరోచ్యతే” ఇతి। నను ధర్మవాచకః సత్తాశబ్దః కథమేవమన్యథా క్రియతే। “సదేవ సోమ్య" ఇత్యత్రాఽపి సత్తాయోగి సదితి ధర్మిధర్మవాచక ఏవ స్వీకర్తవ్య ఇత్యత ఆహ—సత్తాయా ఇతి। యది సత్తాయాః సకాశాద్ధర్మిభూతం తద్బ్రహ్మ భిన్నం స్యాత్తదా పూర్వోక్తభేదాకారన్యాయేన తద్బ్రహ్మాపి నరవిషాణవదసదేవ భవేత్తస్మాత్తత్సత్తాత్మకమేవ పరం బ్రహ్మ న ధర్మిధర్మభావో యుక్త ఇత్యర్థః॥ ౮॥ ఏవం విశేషార్థాసత్త్వనిరూపణేన బ్రహ్మణః సిద్ధమద్వితీయత్వముపసంహరతి— తత్రైవమితి। యస్మాత్సద్రూపే బ్రహ్మణి ఘటపటాదయోఽధ్యస్తాస్త స్మాత్తద్వ్యతిరేకేణ తే న సన్తీత్యర్థః॥ ౯॥ ఇత్థం ప్రతిపాదితే సర్వస్య జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వే శ్రుతిం సంవాదయది— బ్రహ్మైవదేమితి। "బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణ। అధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వారిష్ఠమ్” ఇతి। ప్రాగాదిషు సర్వాదిక్షు పరాగ్రూపం యదిదం జగత్ప్రసృతం భాసతే తత్సర్వం వరిష్ఠం గురుతమం విస్తీర్ణతమం బ్రహ్మైవ। కరణభూతాత్తస్మాదతిరిక్తం కిమపి నస్తీత్యర్థః। అత ఇతి। యతః సద్రూపాద్బ్రహ్మణోఽతిరిక్తం కిమపి వస్తు నాస్తి తత్స్వరూపే పరికల్పితత్వాదతో యదిదం కార్యభూతం దృశ్యే జగత్తత్సర్వం కారణభూతపరాశివస్వరూపతో న వ్యతిరిచ్యత ఇత్యర్థః॥ ౧౦॥ ౧౧॥ ఏతదేవ కార్యప్రపఞ్చస్య కారణబ్రహ్మాత్మకత్వం దృష్టా-

కటకాదివిభేదేన యథా హేమ ప్రకాశతే।

తథా సర్వతయా భాతి శివః సర్వావభాసకః॥ ౧౩॥

శుక్తికా రజతాకారా యథా భాతి స్వభావతః।

తథా సర్వతయా భాతి శివః సర్వావభాసకః॥ ౧౪॥

స్వప్నదృక్స్వప్నరూపేణ యథా భాతి స్వభావతః।

తథా సర్వతయా భాతి శివః సర్వావభసకః॥ ౧౫॥

అన్ధకారః ప్రకాశశ్చ యథాఽఽకాశే ప్రకశతే।

జడాజడమిదం సర్వం తథా భాతి పరాత్మని॥ ౧౬॥

న్తైరుపపాదయతి— మృచ్ఛరావేత్యాదినా। యథా
మృద్ఘటశరావాదినానాకార్యాత్మనాఽవభాసతే తథా పరశివోఽపి
మాయోపాధివశాత్సర్వజగదాత్మనా భాసతే। శ్రుతావపి
సర్వకారణబ్రహ్మవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తదుపపాదనార్థం మృదాదయో
దృష్టాన్తత్వేనోపాత్తాః “యథా సౌమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం
స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్” ఇత్యాదయః।
బాదరాయణోఽపి కార్యస్య జగతః కారణబ్రహ్మనతిరిక్తత్వం సూత్రయామాస
“తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః" ఇతి ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ నను మృల్లోహాదిషు శరావాదికార్యం
నాఽఽరోప్యతే కింతు త్రైరారభ్యతే। తచ్చ కారణమృదాదిద్రవ్యాద్ద్రవ్యాన్తరం భవతీతి తార్కికా
విప్రతి పద్యన్తే। తాన్ప్రతి దృష్టాన్తాన్తరమాహ— శుక్తికేతి। యథా శుక్తికా స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య
మాయావశాదరోప్యరజతాకారేణ భాసతే తథా పరశివోఽపి
స్వాశ్రితమాయావశాత్సర్వజగదాత్మనా భాసత ఇత్యర్థః॥ ౧౪ ॥ నను శుక్తిరజతాదావన్య
స్మిన్నన్యేనాఽఽరోప్యతేఽద్వితీయే బ్రహ్మణి తాదృశ ఆరోపః కథం సంభవతీత్యాశఙ్క్య
నిదర్శనాన్తరేణోపపాదయతి— స్వప్నదృగితి। యథా స్వప్నద్రష్టా తైజస ఆత్మోపా
ధివశాన్నానావిధస్వప్నపదార్థాకారో భవతి తథాఽద్వితీయ ఈశ్వరోఽపి స్వమాయావశా
న్నానాకారజగదాత్మకో భవతీత్యర్థః। స్వప్నద్రష్టుః స్వప్నపదార్థాత్మకత్వమామ్నాయతే “సధీః
స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతి మృత్యో రూపాణి " ఇతి ॥ ౧౫ ॥ నను
నిరవయవేఽద్వితీయే బ్రహ్మణి చేతనాచేతనలక్షణం విరుద్ధస్వభావం జగత్కథమా-

వీచీతరఙ్గఫేనాద్యా యథా భాన్తి మహోదధౌ।

మహదాదివిశేషాన్తం జగద్భాతి తథాఽఽత్మని ॥ ౧౭ ॥

భూతాని శంమురుర్భువనాని శంభుర్వనాని శంభుర్గిరయశ్చ శంభుః।

స ఏవ సర్వం న తతోఽతిరిక్తం తతః స ఏకః పరమార్థమేతత్ ॥ ౧౮ ॥

ఇజ్యశ్చ యజ్ఞైరయమేవ శంభుర్లభ్యశ్చ దానైరఖిలైస్తథైవ।

జప్యశ్చ మన్త్రైరఖిలైర్విశిష్టైర్మృగ్యశ్చ దేవైరమరేన్ద్రపూర్వైః ॥ ౧౯ ॥

తపోభిరుగ్రైః సతతం విశిష్టా మహేశమేన పరమప్రియేణ।
ప్రపూజన్త్యేవ మునీన్ద్రబృన్దా నమన్తినిత్యం వచసా స్తువన్తి॥
యతీన్ద్రబృన్దా హృది సంనివిష్టం గురుప్రసాదాచ్చ శివప్రసాదాత్।
అహంపదప్రత్యయసాక్షిభూతం చిదాత్మరూపం విదురేనమేవ॥ ౨౧॥

రోపయితుం శక్యత ఇత్యాశఙ్క్య నిదర్శనాన్తరేణోపపాదయతి—అన్ధకార ఇతి। యథైకస్మిన్నేవ నిరవయవ ఆకాశ ఉపాధివశాత్పరికల్పితభేదే విరుద్ధస్వభావావపి తమఃప్రకాశౌ యుగపద్భాసేతే తద్వదుపాధిపరికల్పితే పరశివస్వరూపే చేతనాచేతనవి భాగాత్మకః ప్రపఞ్చోఽపి వ్యవస్థితః సన్ప్రకాశత ఇత్యర్థః॥ ౧౬ ॥ సర్వస్యాపి కార్యప్రపఞ్చస్య కారణమాత్రావశేషే స్పష్టం నిదర్శనాన్తరమాహ—వీచీతి। మహానూర్మిర్వీచిః స ఏవ వాయువశాద్భగ్నకణో యథేకస్మిన్నేవ సముద్రే వీచీతరఙ్గబుద్బుదాద్యాకారవిరోషాః ప్రతీతిసమయ ఏవ భాసన్తే పునస్తత్రేవ లీయన్త ఏవం పరాశివస్వరూపేఽప్యాకాశాదిభూతభౌతికాద్యాత్మకా ఆకారవిశేషాః స్వమాయావశాద్భాసన్తే తత్రైవ లీయన్తే చేత్యర్థః॥ ౧౭ ॥ యస్మాదేవం పరశివస్వరూపే చేతనాచేతనాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య మాయయా పరికల్పితత్వాత్తస్య సర్వస్యాధిష్ఠానపరశివస్వరూపానతిరిక్తత్వం తస్మాత్తస్య సర్వజగదాత్మకత్వముక్తమేవ ప్రపఞ్చయతి—భూతాని శంభురిత్యాదినా। న తతోఽతిరిక్తమితి। ఆరోప్యస్యాధిష్ఠానాదన్యత్వాసంభవాదిత్యర్థః॥ ౧౮—౨౦ ॥ హృది సంనివిష్టమితి। “అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృది సనివిష్టః” ఇత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః। అహంపదప్రత్యయసాక్షిభూతమితి। అహమితి

శివమశేషమిదం పరిపశ్యతః సకలజన్మజరామరణాదయః।
నిఖిలలోకగతిశ్చ నిరఙ్కుశంపరమరూపతయైవ విభాతి హి।
అమలబోధతయా పరమేశ్వరం సకలవేదవచోభిరయత్నతః।
పరమయోగబలేన చ పశ్యతః కథమశేషజగత్ప్రతిభా భవేత్।
పరమశివమశేషం పశ్యతామాదిభూత హృదయకుహరమధ్యే సంచితం।

కర్మబృన్దమ్ ఝుటితి భవతి దగ్ధం తూలవద్వహ్నియుక్తం న ఫలనికరభోగప్రాప్తయే తద్భవేచ్చ॥ ౨౪॥

కర్మభిః సకలైరపి లిప్యతే బ్రహ్మవిత్ప్రవరశ్చ న సర్వథా।

పద్మపత్రమివాద్భిరహో పరబ్రహ్మవిత్ప్రవరస్య తు వైభవమ్॥ ౨౫॥

పుణ్యపాపతయా యది భాసతే కర్మజాతమనాత్మమతిస్తదా।

బ్రహ్మరూపతయైవ హి భాతి చేద్బ్రహ్మవేదనమేవ తదుత్తమమ్॥ ౨౬॥

పదమహపదం తస్మాద్యః ప్రత్యప ఆత్మగోచరాన్త కరణవృత్తిరహఙ్కారాఖ్యా తస్యాః సాక్షితయాఽవగతమిత్యర్థః॥ ౨౧—౨౩ ॥ పరమశివమితి। హృత్పుణ్డరీకమధ్యే సచ్చిదానన్దరూపం పరశివం స్వాత్మతయా సాక్షాత్కుర్వతాం సకలానర్థమూలభూతావిద్యావినాశాత్తత్కార్యభూతమనేకభవపరంపరాప్రాపకం సంచితం పుణ్యరూపం ధర్మాధర్మాది నివృత్తం సజ్ఞానాగ్నినా దగ్ధం భవతీత్యర్థః। శ్రుయతే చ—'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవꣳహాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే' ఇతి। మగవతాఽప్యుక్తమ్—'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురతేఽర్జున। జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా' ఇతి॥ బాదరాయణోఽపి పరతత్త్వజ్ఞానాత్సంచితాగామికర్మణోర్వినాశాశ్లేషౌ సూత్రయామాస 'తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్' ఇతి। ఏష చ దాహః ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తస్య కర్మణః। ప్రారబ్ధం తు భోగేన నివృత్తం స్యాత్।" తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే" ఇతి శ్రుతౌ జ్ఞానోత్తరకాలమపి శరీరపాతావధిపర్యన్తం విలమ్బప్రతిపాదనేన ప్రారబ్ధకర్మణో భోగౌకనివర్త్యత్వప్రతిపాదనాత్।" అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః" ఇతి తేనైవ విశేషితత్వాచ్చ। అతః ప్రారబ్ధకర్మణో భోగసమధే యద్యత్పుణ్యాపాపాదికం కర్మోపార్జ్యతే తస్యాశ్లేషమాహ—కర్మభిరితి। శ్రూయతే హి—'తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే'

సర్పాదిభావేన విభాసమానా రజ్జుర్న సర్పాది సదైవ రజ్జుః।

తద్వత్ప్రపఞ్చాత్మతయా విభాతి శివో న విశ్వం శివ ఏవ తత్స్వయమ్॥ ౨౭॥

యథైవ తోయాత్మతయా మహీమిమాం నరో విజానన్నపి వేద

మేదినీమ్। తథైవ విశ్వాత్మతయాఽభిపశ్యన్నపి ప్రపశ్యత్యమలప్రబోధమ్॥ ౨౮॥

అతః ప్రపఞ్చానుభవః సదాన హి స్వరూపబోధానుభవః సదా ఖలు। ఇతీవ
పశ్యన్పరిపూర్ణవేదనో న బద్ధముక్తో న చ బద్ధ ఏవ తు॥ ౨౯॥

స్వస్వరూపతయా స్వయమేవ స ప్రస్ఫురత్యమలః పరమేశ్వరః।

న ప్రపఞ్చవిభాసనమస్త్యతః కస్యచిచ్చ న బన్ధనమోచనే॥

ఇతి॥ ౨౪—౨౬॥ సర్పేతి। సపేధార। సపేధారాద్యాత్మనా మాయయా భాసమానా రజ్జుః స్వయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్తరకాలం న సర్పాద్యాత్మనా భాసతే కింతు పూర్వమపీయం రజ్జురేవ కదాచిదపి న సర్పాదీత్యేవం ప్రతీయతే యథైవం తద్వత్పరశివోఽప్యవిద్యావశాత్పూర్వం ప్రపఞ్చాత్మతయా భాసమానోఽపి జ్ఞానోత్తరకాలం ప్రాగప్యసౌ పరశివం ఏవ సత్యో న ప్రపఞ్చ ఇతి ప్రతీయతే। తథా చ నాభూదస్తి భవిష్యతీతి దృశ్యప్రపఞ్చస్య కాలత్రయేఽప్యసత్త్వసిద్ధేః సిద్ధం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః॥ ౨౭ ॥ యథైవతి। 'అద్భ్యః పృథివీ' ఇతి శ్రుత్యా పృథివ్యా ఆపః కారణమ్। యథా కార్యభూతాం పృథివీం కారణభూతోదకాత్మనా జానన్నపి తాం పృథివీం వేదైవ తథా కరణభూతం పరశివం కార్యప్రపఞ్చాత్మతయా జానన్నపి నిరుపాధికం తం పశ్యత్యేవేత్యర్థః॥ ౨౮ ॥ న బద్ధముక్త ఇతి। ఏవం సర్వత్ర ప్రపఞ్చే పరిపూర్ణం తత్త్వమేవ సాక్షాత్కుర్వన్న బద్ధముక్తః। పరశివస్వరూపాతిరిక్తస్య బన్ధస్యైవాభావాత్। అత ఏవ న బద్ధశ్చ భేదదృష్టౌ సత్యామేవ హి బన్ధమోక్షవ్యవహార ఇత్యర్థః। తథాచోక్తమ—"న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో

ఇయం హి వేదస్య పరా హి నిష్ఠా మునీశ్వరాణామపి శంకరస్యతు।

ఇతోఽన్యథా యే విదురన్ధకూపే పతన్తి తే మోహఫణీన్ద్రదష్టాః ॥ ౩౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిశేషో నామ పఞ్చదరోఽధ్యాయః॥ ౧౫॥

న చ సాధకః। న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా' ఇతి॥ ౨౯ ॥ స్వస్వరూపతయేతి। నిరవద్యః స్వప్రకాశకః పరశివః ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపత్వేన స్ఫురతి యదా తదానీమవిద్యానివృత్త్యా తత్కార్యప్రపఞ్చస్య బన్ధహేతుకత్వాభావాన్న బన్ధమోచనమిత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ ఏవముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానస్య సచ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసబ్రహ్మస్వరూపేణావస్థానమేవ ముక్తిః। సా చ జ్ఞానాదేవ లభ్యా। తచ్చ జ్ఞానం వేదాన్తశ్రవణాదివేత్యేతావత్ప్రతిపాదితమ్। తత్ర విద్యాఫలస్య ముక్తిస్వరూపస్య స్వర్గాదిఫలవదతిశయిత్వమాశఙ్క్య నిరస్యతి—ఇయం హీతి। యత్రప్రత్యగాత్మనోఽద్వితీయబ్రహ్మరూపేణావస్థానమేషైవ వేదస్యాభిమతోత్కర్షాఽఽత్మనిష్ఠా। 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్' 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యాదిశ్రుతేర్నిర్వికారబ్రహ్మభవనరూపా ముక్తిరర్వాచీనానాం మనుష్యాదీనాముత్కృష్టానామృషీణాం తతోఽప్యుత్కృష్టస్యేశ్వరస్యాపి సమానైవేత్యర్థః। బాదరాయణోఽపి ముక్తేరేకరూపత్వం సూత్రయామాస—'ఏవం ముక్తిఫలనియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః' ఇతి। తచ్చాధికరణమేవం సంగృహీతమ్। 'ముక్తిః సాతిశయా నో వా ఫలత్వాద్బ్రహ్మలోకవత్। స్వర్గవచ్చ నృభేదేన ముక్తిః సాతిశయైవ హి॥ బ్రహ్మైవ ముక్తిర్న బ్రహ్మ క్వచిత్సాతిశయం స్మృతమ్। అత ఏకవిధా ముక్తిర్వేధసో మనుజస్య చ' ఇతి। ఏవం ముక్తిస్వరూపమనఙ్గీకుర్వతో బాధమాహ—ఇతోఽన్యథేతి। శ్రూయతే హి—'అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః స్వయం ధీరాః పణ్డితంమన్యమానాః। దంద్రమ్యమాణాః పరియన్తి మూఢా అన్ధేనైవ నీయమానా యథాఽన్ధాః' ఇతి॥ ౩౧ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభఖణ్డే

జ్ఞానయజ్ఞవిరోషో నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః॥ ౧౫ ॥

షోడశోఽధ్యాయః।

౧౬. జ్ఞానోత్పత్తికారణనిరూపణమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి జ్ఞానోత్పత్తేస్తు కారణమ్।

వినా యేన శివజ్ఞానం న జాయేత కథంచన॥ ౧ ॥

ముముక్షురతిసంతుష్టః సిధ్యత్యేవ గతిర్మమ।

ఇతి నిశ్చయబుద్ధిస్తు ప్రతిబన్ధానివృత్తయే।

దేవతాః సకలా నిత్యం ప్రార్థయేన్మతిమత్తమః॥ ౨॥

శం నో మిత్రః శం వరుణః శం నో భవతు చార్యమా॥ ౩॥

శం న ఇన్ద్రశ్చ వాగీశః శం నో విష్ణురురుక్రమః।

నమోఽస్తు బ్రహ్మణే వాయో నమోఽస్త తవ శోభనమ్॥ ౪॥

ఏవం వేదాన్తవాక్యజనితాత్పరశివస్వరూపసాక్షాత్కారజ్ఞానాదేవ ముక్తిర్న కారణాన్తరాదీతి ప్రతిపాదితమ్। తచ్చ జ్ఞానం కథముత్పద్యత ఇతి తదుత్పత్తేః కారణం వక్తముపక్రమతే—అథాత ఇతి। పరశివజ్ఞానస్య పరమపురుషార్థత్వాత్తత్ర చ ప్రతిబన్ధకపాపనిమిత్తప్రత్యూహబాహుల్యాత్తన్ని-వృత్త్యర్థం వక్ష్యమాణమిత్రాదిదేవతాప్రార్థనం ముముక్షుణా నిత్యం కర్తవ్యమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ఉక్తావిధప్రతిబన్ధోపశమాయ తైత్తిరీయోపనిషది దేవతాప్రార్థనరూపమన్త్రాత్మకో యోఽనువాక ఆమ్నాతస్తదర్థప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ శ్లోకేన నిబధ్నాతి—శంనో మిత్ర ఇత్యాదినా। మిత్రాదయోఽస్మాకం విద్యాప్రతిబన్ధాపనయనేన శం సుఖహేతవో భవన్తు। వాగీశో బృహస్పతిః 'వాగీశో బృహస్పతిః' ఇతి శ్రుతేః। ఉరుక్రమ ఇతి। ఉరు విస్తీర్ణం క్రమత ఇత్యురుక్రమః। సర్వవ్యాపీత్యర్థః। మిత్రాదీనామన్తర్యామిత్వేనావస్థితం బ్రహ్మ తస్మై నమోఽస్తు। వాయుః క్రియాశక్త్యుపా ధికః సూత్రాత్మా "వాయుర్వై గోతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గోతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవన్తి" ఇతి శ్రుతేః। హే వాయో యదపరోక్షం పరం బ్రహ్మ తదేవ త్వమసి। తస్యైవ జగద్ధారణసమర్థాక్రియాశక్త్యా చ సవాన్తరత్వాత్। అతః సాక్షాత్పరశివస్వరూపం త్వామేవ వదిష్యామి। మనసా

త్వమేవ సాక్షాద్బ్రహ్మాసి త్వాం వదిష్యామి శంకరమ।
ఋతం చ సత్యం చాహం సాం వదిష్యామి విరోషతః॥ ౫॥
తన్మామవతు కల్యాణం తద్వక్తారం చ రోభనమ్।
మాం భూయోఽవతు వక్తారమపి చావతు శోభనమ్॥ ౬॥
శాన్తిః శాన్తిః పునః శాన్తిర్దోషత్రయనివృత్తయే।
కృత్వైవం ప్రార్థనామాత్మజ్ఞానార్థం పునరాస్తికాః॥ ౭॥
జపేన్నిత్యం గురోర్లబ్ధ్వా మన్త్రం యశ్ఛన్దసామితి।
మే గోపాయేతిపర్యన్తమత్యన్తశ్రద్ధయా సహ॥ ౮॥
సంకోచో దేహయాత్రాయాం యది జ్ఞానార్థినో భవేత్।
ఉపక్షీణా భవేద్బుద్ధిస్తత్ర తస్య న సంశయః॥ ౯॥
అతః సంకోచహానాయ విద్యార్థం తు దినే దినే।
ఆజ్యేనాన్నేన చోభాభ్యామావహన్తీతి మన్త్రతః॥ ౧౦॥
జుహుయాచ్ఛ్రద్ధయా సార్ధం బ్రహ్మచారీ గృహీ వనీ।
భిక్షుకస్తు జపేన్మన్త్రమనగ్నిః శ్రద్ధయా సహ॥ ౧౧॥
నిత్యమాచార్యశుశ్రూషాం ప్రకుర్యాద్భక్తిపూర్వకమ్।
ఉత్థాయోత్థాయ షట్ త్రీణి ప్రణామం ద్వాదశాథవా॥ ౧౨॥

యథార్థసంకల్పనమృతం తథావిధస్యార్థస్య వాచోచ్చారణం సత్యముభయాత్మకం త్వామేవ వదిష్యామి। తద్వాయ్వూపాధికం పరం బ్రహ్మ మామవతు రక్షతు। చకారాదాచార్యం చ తద్రక్షతు। మాం భూయ ఇత్యాదికముక్తస్యైవార్థస్ప దార్ఢ్యార్థమ్। శ్రుతావపి 'అవతు మామ్। అవతు వక్తారమ్" ఇత్యనేనైవాభిప్రాయేణ వ్యతిహారేణాఽఽమ్నాతమ్॥ ౩—౬॥ దోషత్రయనివృత్తయ ఇతి। ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికదోషత్రితయనివృత్త్యర్థం శాన్తిశబ్దస్య

త్రిరుచ్చారణం కర్తవ్యమిత్యర్థః। మే గోపాయేతిపర్యన్తామీతి। యశ్చన్దసాప్తిత్యారభ్య మే గోపాయేతిపర్యన్తం జపేదిత్యర్థః॥ ౭ ॥ ౮ ॥ సంకోచ ఇతి।

కృత్వాఽఽచార్యం యథాశక్తి ముముక్షుర్భువి దణ్డవత్।
వేదాన్తశ్రవణం కుర్యాన్మననం చ సమాహితః॥ ౧౩॥
నిత్యం లిఙ్గే మహాదేవం పూజయేద్భక్తిపూర్వకమ్।
శాన్తో దాన్తో భవేన్నిత్యం విరక్తో భిక్షుకో భవేత్॥ ౧౪॥
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానాపమానయోః।
సహిష్ణుశ్చ భవేన్నిత్యం తథైకాగ్రమనా భవేత్॥ ౧౫॥
రుద్రాక్షధారణం కుర్యాద్రుద్రో రుద్రాక్షధారణాత్।
ప్రతిబన్ధకబాహుల్యాల్లజ్జా నిత్యం ప్రజాయతే॥ ౧౬॥
ఆలస్యే చ క్షుతే చైవ తథాఽభక్ష్యస్య భక్షణే।
అదృశ్యదర్శనాదౌ చ జపేత్ప్రాజ్ఞః షడక్షరమ్॥ ౧౭॥
షడక్షరాణి వర్తన్తే జిహ్వాగ్రే యస్య సంతతమ్।
సంభాషణాదికం తేన కుర్యాదేవావిచారతః॥ ౧౮॥
సంభాషణాదికం నీచైర్న కుర్యాన్మోహతోఽపి వా।
యది కుర్యాత్ప్రమాదేన ప్రాయశ్చిత్తీ భవేద్ద్విజః॥ ౧౯॥
స్వజాతివిహితాచారైరన్యాచారైస్తథైవ చ।
విశిష్టా అపి నీచాః స్యుర్న సంభాష్యా ద్విజోత్తమైః॥ ౨౦॥
అగ్నిహోత్రాదిజం భస్మ సితమాదాయ సాదరమ్।
అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్జాబాలోక్తైశ్చ సప్తభిః॥ ౨౧॥

జ్ఞానార్థినః శుశ్రూషాంర్యది దారిద్యం స్యాత్తదా దేహయాత్రాయాం తస్య బుద్ధిస్తత్ర పరిక్షీణా స్యాత్ ।అతస్తన్నివృత్త్యర్థమావహన్తీత్యనువాకశేషణ ప్రతిదినమాజ్యేనాన్నేన వా సాగ్నిశ్చేదగ్నౌ జుహుయాదనగ్నిస్తు తాన్మన్త్రా-న్ప్రతిదినం జపేదిత్యర్థః॥ ౯—౧౫ ॥ రుద్రో రుద్రాక్షధారణాదీతి। రుద్రస్యాక్షిపరిణామీ హి రుదాక్షస్తస్యాపి ధారణాత్స్వయమపి రుద్రో భవేదిత్యర్థః॥ ౧౬—౨౦ ॥ అగ్నిరిత్యాదిభిరితి। తథాఽథర్వశిరసి

అభిమన్త్ర్య మహాదేవం భావయిత్వా సమాహితః।

భస్మనా తేన సర్వాఙ్గం సముద్ధూల్య తతః పరమ్॥ ౨౨॥

తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రముక్తేన వర్త్మనా మతిమత్తమః।

లలాటే చ తథా స్కన్ధే తథైవోరసి ధారయేత్॥ ౨౩॥

చిరంతనాని స్థానాని శివస్యామితతేజసః।

ప్రతిమాసం విశేషేణ సేవనీయాని భక్తితః॥ ౨౪॥

శివస్యోత్సవసేవార్థం గచ్ఛేచ్ఛ్రద్ధాపురఃసరమ్।

ఉత్సవం సేవమానస్య ముక్తిర్హస్తస్థితా భవేత్॥ ౨౫॥

విశిష్టమన్నం భుఞ్జీత+++++థమాత్మనః।

నిర్మాల్యం చ నివేద్యం చ విశాణ వివర్జయేత్॥ ౨౬॥

రుద్రేణ భుక్తం నిర్మాల్యం న తథా దేవతాన్తరైః।

నివేద్యం విష్ణునా భుక్తమాహృతం చాన్యదైవతైః॥ ౨౭॥

గురూచ్ఛిష్టం పురోడాశం భవత్యేవ న సంశయః।

నిర్మాల్యం చ నివేద్యం చ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ౨౮॥

వర్ణాశ్రమాదిహీనానాం కుర్యాత్సేవాం న మానవః।

సహ వాసం న తైః కుర్యాత్సహ సంభాషణం తథా॥ ౨౯॥

సహ ప్రమోదం సంస్పృష్టిం సహ పఙ్క్త్యా తు భోజనమ్।

సహైవ గమనం సఖ్యం సహ సంబన్ధమేవ చ॥ ౩౦॥

శ్రూయతే — 'అగ్నిరితి భస్మ। వాయురితి భస్మ। జలమితి భస్మ। స్థలమితి భస్మ। వ్యోమేతి భస్మ। సర్వꣳ హ వా ఇదం భస్మ। మన ఏతాని చక్షూంషి భస్మాని। అగ్నిరిత్యాదినా భస్మ గృహీత్వా నిమృజ్యాఙ్గాని సంస్పృశేత్' ఇతి॥ ౨౧— ౨౫ ॥ నిర్మాల్యం చ నివేద్యం చేతి। తదుక్తమాగమే సర్వజ్ఞానోత్తరే—"విసర్జితస్య దేవస్య గన్ధపుష్పనివేదనమ్। నిర్మాల్యం తద్విజానీయాద్వర్జ్యం వస్త్రవిభూషణమ్॥

దేవానాం చ మనుష్యాణాం తథాఽన్యేషాం చ లాఞ్ఛనమ్।

న కుర్యాన్మోహతో వాఽపి యది కుర్యాత్పతత్యధః॥ ౩౧॥

కస్యచిల్లాఞ్ఛితో మర్త్యో న సాక్షీ సర్వథా భవేత్।

శ్రౌతస్మార్తసదాచారే నాధికారీ చ లాఞ్ఛితః॥ ౩౨॥

లాఞ్ఛితాꣳశ్చ న సంభాష్యా న స్పృశ్యాశ్చ తథైవ చ।

న దర్శనీయాస్తాꣳ రాజా దేశాచ్ఛీఘ్రం ప్రవాసయేత్॥ 33॥

అకుర్వన్నపి విధ్యుక్తం నిషిద్ధం పరివర్జయేత్।

నిషిద్ధపరిహారేణ విహితే లభతే మతిమ్॥ ౩౪॥

అర్పయిత్వా తు తం భూయశ్చణ్డేశాయ నివేదయేత్' ఇతి। తథా కాలోత్తరేఽప్యుక్తమ్—'స్థిరే చలే తథా రత్నే సిద్ధలిఙ్గే స్వయంభువి। లోహే చిత్రమయే బాణే స్థితఖణ్డే నియామకః। సిద్ధాన్తే నోత్తరే తన్త్రే న వామే న చ దక్షిణే। చణ్డద్రవ్యం గురుద్రవ్యం దేవద్రవ్యం తథైవ చ। రౌరవే తేతు పచ్యన్తే మనసా యే తు భుఞ్జతే" ఇతి। ఏవమాదిసిద్ధాన్తమతవచనపర్యాలోచనయా గన్ధపుష్పాదేర్నైవేద్యస్య చణ్డద్రవ్యత్వేన సర్వథా వర్జ్యత్వావ గతేస్తం న భుఞ్జీతేత్యర్థః। సిద్ధాన్తవ్యతిరిక్తవామదక్షిణాదితన్త్రాన్తరమతే తు యత్ర చణ్డాధికారో నాస్తి తత్ర నిర్మాల్యస్వీకారేఽపి దోషో నాస్తీతి। తథా చోక్తమూ— "బాణాలిఙ్గే చరే లోహే సిద్ధలిఙ్గే స్వయంభువి। ప్రతిమాసు చ సర్వాసు న చణ్డోఽధికృతో భవేత్। అద్వైతభావనాయుక్తే

స్థణ్డిలేఽథ విధావపి" ఇతి। తత్ర శైవాగమే తు సిద్ధాన్తస్యైవ ప్రాబల్యాత్తన్మతానుసరేణ సర్వేష్వపి లిఙ్గేషు సర్వథా వర్జనీయమిత్యభిప్రేత్యాఽఽహ— విశేషేణేతి॥ ౨౯—33 ॥ అకుర్వన్నపీతి। ఫలరాగాభావాన్ముముక్షుః "స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యాదివిధివాక్యోక్తం యాగాదికమకుర్వన్నపి బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యో న కలఞ్జం భక్షయేదిత్యాదివాక్యైర్నిషిద్ధం సర్వథా పరివర్జయేదిత్యర్థః। తద్వర్జనస్య ఫలరాగప్రయుక్తత్వాభావాత్। ప్రత్యుత నిషిద్ధాచరణే దోష ఏవ రాగతః ప్రవృత్తిః। ఏవం నిషిద్ధపరివర్జనేన ప్రత్యవాయానుదయాద్విరుద్ధవాసనానిరాసాచ్చ ఫలప్రేప్సునైవ నిర్వర్త్యే విహితే నిత్యకర్మణి విషయే బుద్ధిం లభత ఇత్యర్థః। ఏవం విహితానుష్ఠానాన్నిషిద్ధపరిహరణాచ్చాన్తఃకరణమాలిన్యాపాదకం పాపం

సత్యాద్ధర్మాచ్చ కుశలాద్భస్మనోద్ధూలనాదపి।

త్రిపుణ్డ్రధారణాచ్చాపి స్వాధ్యాయాధ్యయనాదపి॥ 3౫॥

దైవాచ్చ పిత్ర్యాత్కార్యాచ్చ మాతాపిత్రాదిపూజనాత్।

తథాన్యేభ్యశ్చ కర్మభ్యః శ్రౌతేభ్యశ్చ తథైవ చ॥ 3౬॥

స్మార్తేభ్యశ్చ ముముక్షుశ్చేత్సదా న ప్రచ్యుతో భవేత్।

ఉక్తసాధనసంపన్నో జ్ఞానాద్భస్మాధిగచ్ఛతి॥ 3౭॥

శివస్వరూపం పరమం భాసనాద్భస్మ సంమతమ్।

తదేవ స్వీయమాయోత్థప్రపఞ్చే జలసూర్యవత్॥ 3౮॥

అనుప్రవిష్టం తద్రూపం భస్మలేశముదాహృతమ్।

తేన లేశేన దేవేశః ప్రతిబిమ్బేన భస్మనా॥ 3౯॥

స్వతన్త్రో బిమ్బభూతస్తు సదైవోద్ధూలితః శివః। `

స ఏవ పూజనీయస్తు బ్రహ్మవిష్ణుసురోత్తమైః॥ ౪౦॥

తత్ప్రసాదేన సర్వేషాం దేవత్వం న స్వభావతః।

స్వభావాదేవ దేవత్వం దేవదేవస్య శూలినః॥ ౪౧॥

తం విదిత్వా విముచ్యన్తే శాన్తా దాన్తా యతీశ్వరాః।

గృహస్థాశ్చ తథైవాన్యే సత్యధర్మపరాయణాః॥ ౪౨॥

నోత్పద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩౪ ॥ తైత్తిరీయకే—“సత్యాన్న ప్రమదితవ్యం ధర్మాన్న ప్రమదితవ్యమ్” ఇత్యాదినా యాని సత్యాదీని నిత్యం ముముక్షుభిః సేవ్యానీత్యామ్నాతం తాని దర్శయతి—సత్యాదిత్యాదినా న ప్రచ్యుతో భవేదిత్యన్తేన।కుశలాదితి। కుశలం యోగక్షేమః॥ ౩౫ ॥ మాతాపిత్రాదిపూజనాదితి। ఆదిశబ్దేనాఽఽచార్యాతిథిసంగ్రహః। మాతాపితృపూజనానన్తరమ్ 'ఆచార్యదేవో భవ। అతిథిదేవో భవ' ఇతి తత్పూజాయా ఉక్తత్వాత్॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥ శివస్వరూపమిత్యాది। స్వప్రకాశాచిదాత్మతయా భాసమానం పరశివస్వరూపం ముఖ్యం భస్మ। తజ్జలసూర్యప్రతి-

భస్మసంఛన్నసర్వాఙ్గాస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకాః।

రుద్రాక్షమాలాభరణాః శ్రీమత్పఞ్చాక్షరప్రియాః॥ ౪౩॥

నిత్యం లిఙ్గార్చనపరా యజ్ఞాద్యైర్దగ్ధకల్మషాః।

అతో జ్ఞానార్థిభిర్జ్ఞానసాధనాని మనీషిభిః॥ ౪౪॥

సంపాద్యాని మహాయాసాజ్జ్ఞానాన్ముచ్యేత బన్ధనాత్।

జ్ఞానం వేదాన్తవిజ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైకత్వగోచరమ॥ ౪౫॥

తస్మాజ్జ్ఞాతం విజానాతి విముక్తశ్చ విముచ్యతే।

నివర్తతే నివృత్తశ్చ శ్రుత్యర్థస్యైష సంగ్రహః॥ ౪౬॥

అయమర్థో మహాదేవప్రసాదరహితైర్నృభిః।

జాత్యన్ధగజదృష్ట్యైవ కోటిశః పరికల్ప్యతే॥ ౪౭॥

బిమ్బవత్త్వపఞ్చేఽనుప్రవిష్టం సత్ప్రతిబిమ్బాత్మనోపేయార్థం భస్మ సంజాతమ్। ప్రతిబిమ్బస్య చ బిమ్బనిరూప్యత్వేన తత్సంబన్ధాత్। యస్మాత్సర్వదా బిమ్బభూతః పరశివః ప్రతిబిమ్బరూపేణ భస్మనా లేపిత ఏవ వర్తత ఇత్యర్థః॥ ౩౮—౪౫ ॥ తస్మాజ్జ్ఞాతమితి।

స్వప్రకాశసాక్షిచైతన్యాత్మనా పూర్వమవగతమేవాఽఽత్మస్వరూపం వేదాన్తవాక్యజనితేన విజ్ఞనేనోపాధిప్రతిహానద్వారా పున-ర్విజానాతీత్యర్థః। ఉక్తం హి—"సర్వప్రత్యయవేద్యే వా బ్రహ్మరూపే వ్యవస్థితే। ప్రపఞ్చస్య ప్రవిలయః శబ్దేన ప్రతిపాద్యతే" ఇతి। విముక్తశ్చేతి। నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం హి పరశివస్వరూపం తదేవ ప్రాగాత్మనో నైజం రూపమతః స్వభావతో విముక్త ఏవ పశ్చాదప్యవిద్యావశాద్బద్ధ ఇవ భాసమానః స్వస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన పునర్విముచ్యత ఇత్యర్థః। శ్రుతిశ్చ "అనుష్ఠాయ న శోచతి విముక్తశ్చ విముచ్యతే" ఇతి। స్వభావతో నివృత్తోఽపి సంసార ఉపాధివశాద్భాసమానః పునర్విద్యోదయేనోపాధిప్రలయాన్నివర్తత ఇత్యర్థః॥ ౪౬ ॥ జాత్యన్ధగజదృష్ట్యేతి। యథా బహవో జాత్యన్ధాః సంభూయ గజస్య హస్తపాదాద్యవయవవిశేషాన్స్పృశన్తస్తన్మాత్ర ఏవ గజస్య సాకల్యబుద్ధిమాసాదయన్తః శూర్పస్తమ్భాద్యాకారతాం కల్పయన్తి తథైవముక్తవిధమాత్మస్వరూపమజ్ఞానమోహితాస్తార్కికాదయో బహుప్రకారం కల్పయన్తీత్యర్థః॥ ౪౭ ॥ గర్భస్థితో వేతి। అత ఏవైతరేయకే గర్భే-

బ్రాహ్మణో వాఽన్త్యజో వాఽపి తథా గర్భస్థితోఽపి వా।

మహాదేవప్రసాదేన ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౪౮॥

మహాదేవే మహానన్దే మహాకారుణికోత్తమే।

ప్రసన్నే సతి కీటో వా పతఙ్గో వా విముచ్యతే॥ ౪౯॥

గురూపదిష్టో వేదార్థః సంగ్రహేణ మయోదితః।

మదుక్తార్థే తు విశ్వాసం కురుధ్వం యత్నతో ద్విజాః॥ ౫౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జ్ఞానోత్పత్తికారణవర్ణనం నా షోడశోఽధ్యాయః॥ ౧౬ ॥

సప్తదశోఽధ్యాయః।

౧౭. వైరాగ్యోత్పత్తిప్రకారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి వైరాగ్యం దుఃఖనాశనమ్।
యేన సాక్షాచ్ఛివజ్ఞానం జాయతే మోక్షసాధనమ్॥ ౧॥
ప్రత్యగ్బ్రహ్మైకతాజ్ఞానాద్ద్వైతవస్తు సముద్గతమ్।
ద్వైతవస్తుని విప్రేన్ద్రాః పూర్వవాసనయా తథా॥ ౨॥

ను సన్నన్వేషామ్' ఇతి మన్త్రవాక్యతాత్పర్యప్రతిపాదకం వాక్యమామ్నాయతే 'గర్భ ఏవైతచ్ఛయానో వామదేవ ఏవమువాచ' ఇతి॥ ౪౮—౫౦ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
జ్ఞానోత్పత్తికారణవర్ణనం నామ షోడశోఽధ్యాయః॥ ౧౬॥

ఉక్తవిధం పరశివస్వరూపవిషయం వేదాన్తజనితజ్ఞానం సాధనచతుష్టయసంపన్నస్యైవేతి తత్సంపత్తిరాదౌ ముముక్షుభిరేష్టవ్యా। తత్ర జ్ఞానయోగఖణ్డే దశమేఽధ్యాయే పిణ్డోత్పత్తికథనేన దేహధారణస్య దుఃఖాత్మకత్వప్రతిపాదనార్థం యద్వైరాగ్యం సూచితం తదిదానీం విస్తరేణ ప్రతిపాదయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—అథాత ఇతి॥ ౧ ॥ నను విగతో విషయగోచరో రాగో యస్మాద్విరాగస్తస్య భావో వైరాగ్యం తస్య ప్రతి-

ఆజ్ఞయా దేవదేవస్య కాలపాకేన కర్మణామ్।

శోభనాశోభనభ్రాన్తిః కల్పితా పరమార్థవత్॥ ౩॥

శోభనత్వేన సంక్లృప్తే విషయే వాసనాబలాత్।

ఇచ్ఛా నిత్యం ప్రజాయేత నరాణాం మూఢచేతసామ్॥ ౪॥

శోభనత్వేన సంక్లృప్తే పదార్థో ద్వివిధః స్మృతః।

ఏక ఐహిక ఆఖ్యాత ఇతరః పారలౌకికః॥ ౫॥

ఐహికానిన్ద్రియైరర్థాన్భుఙ్క్తే దేహీ నిరన్తరమ్।

పునర్భుక్తేషు చార్థేషు తత్సమానేషు మానవః॥ ౬॥

కరోతి వాఞ్ఛామవశః కల్పనామతిమోహితః।

శోభనత్వేన యః క్లృప్తః పదార్థః పారలౌకికః॥ ౭॥

తత్ర బుద్ధిం నృణాం శాస్త్రముత్పాదయతి నిశ్చితమ్।

భ్రమాత్తద్భోగవాఞ్ఛా చ జాయతే సర్వదేహినామ్॥ ౮॥

పాదనం విషయసద్భావాసద్భావయోర్దుర్నిరూపమ్। విషయస్య పారమార్థికత్వే హి వచనశతాదపి కథం తతః పురుషో విరజ్యతే।ఆపరమార్థికత్వే తు విషయాభావాదేవాయత్నసంపన్నం వైరాగ్యమితి న ప్రతిపాదనార్థమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ— ప్రత్యగిత్యాదినా।జీవబ్రహ్మణోరేకత్వాచ్ఛాదకభావరూపాజ్ఞానాన్మాయావిద్యాపరపర్యాయాద్ద్వైతవస్త్వాత్మకం జగత్సముత్పన్నమ్। అవిద్యాపరికల్పితే తస్మిన్ద్వైతవస్తుని జన్మాన్తరశతేషు విషయోపభోగజనితయా వాసనయా సుఖదుఃఖఫలహేతుభూతం పుణ్యపాపాత్మకం పరిపక్వం యత్కర్మైత్యమేవేతి పరమేశ్వరస్యాఽఽజ్ఞావశేన హేతునా కించిద్ధి శోభనం కించిదశోభనమితి భ్రాన్త్యా పరమార్థవత్కల్ప్యత ఇత్యర్థః॥౨—౪॥ ఏక ఇతి। ఇహ లోకే విద్యమానోఽనుకూలవేదనీయః శబ్దస్పర్శాదిరైహికోవిషయ:। స ఏవ స్వర్గాదిరకాన్తరోపభోగ్యః పారలౌకిక ఇతి॥ ౫॥ పుర్నభుక్తేష్వితి। ఉక్తం హి—"న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతి। హవిషా కష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే" ఇతి॥ ౬॥ ౭॥ నను పారలౌకికస్య

దృష్టానుశ్రావికద్వారా బుద్ధిసంతాతిరాత్మనః।

కల్పితే విషయే నిత్యం జాయతే వేదవిత్తమాః॥౯॥

తథా యోఽశోభనత్వేన పదార్థః పరికల్పితః।

ఇహ లోకే పరత్రాపి ద్వేషస్తత్ర హి జాయతే॥౧౦॥

రాగద్వేషార్గలాబద్ధా ధర్మాధర్మవశంగతాః।

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదినిరయం యాన్తి మానవాః॥౧౧॥

శుక్రం చ శోణితం దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా స్మృత్వా తు మానవః।

ఉద్గారం కురుతే తద్ధి శరీరం చేతనస్య తు॥౧౨॥

తస్మిఞ్శరీరేఽహం బుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః।

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి విగ్రహమ్॥౧౩॥

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా చర్మ భూమితలే స్థితమ్।

ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౧౪॥

తథైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యే శరీరే చర్మ యద్భవేత్।

తస్మింశ్చర్మణ్యహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే నరః ౧౫॥

విషయస్యేన్ద్రియైరననుభూయమానత్వాత్కథం తత్ర రాగసంభవ ఇతి తత్రాఽఽహ—తత్ర బుద్ధిమితి॥౮॥ దృష్టానుశ్రావికేతి। దృష్టం ప్రత్యక్షేణానుభూతం సుఖమ్। ఆనుశ్రావికం శ్రుతిబలాదవగతం సుఖమ్। ఉభయద్వారేహలోకపరలోకయోరవిద్యాపరికల్పితే సాధనజాతే విషయే చ బుద్ధేరుత్పత్తిర్జాయత ఇత్యర్థః॥౯॥ ఏవం వైరాగ్యప్రతిపాదనోపయోగిత్వేన పురుషస్యైహికాముష్మికవిషయేషు భ్రమాద్రాగసంభవముపపాద్యాశోభనత్వేన పరికల్పితే వస్తుని భ్రమవశాదేవ ద్వేషోఽప్యుత్పద్యత ఇత్యాహ—తథా య ఇతి॥౧౦॥ రాగద్వేషావేవార్గలా తస్యాం బద్ధాః పుణ్యపాపాత్మకకర్మపారవశ్యం గతాః సర్వే జన్తవో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదియోనిషు జన్మరూపం నరకమనుభవన్తీత్యర్థః॥౧౧॥ నన్వధర్మాదేవ నరకప్రాప్తిర్ధర్మాత్తు స్వర్గాదిలోకసుఖానుభవ ఇత్యాశఙ్క్య పరశివస్వరూపభూతసుఖాతిరిక్తస్య సర్వస్య వైషయికసుఖస్య దుఃఖాత్మకత్వం ప్రతిపాదయితుం భోగాయత-

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్।
దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా మాంసం భూమితలే స్థితమ్॥౧౬॥
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్।
తథైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యే దేహే మాంసం తు యద్భవేత్॥౧౭॥
తస్మిన్మాంసే త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః।
మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్॥౧౮॥
దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా శిరాం భూమితలే స్థితామ్।
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్ ॥౧౯॥
తథైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యే శరీరస్థా చ యా శిరా।
తస్యామేవ త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః॥౨౦॥
మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్।
దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా చాస్థి భూమితలే స్థితమ్॥౨౧॥
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్।
తథైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యం శరీరస్యాస్థి యద్భవేత్॥౨౨॥
తస్మిన్నేవ త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః।
మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్॥౨౩॥
దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా రోమపుఞ్జం భువి స్థితమ్।
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౨౪॥

నదేహాదౌ జుగుప్సితత్వం ప్రతిపాదయతి—శుక్రం చ శేణితమిత్యాదినా। పితుః శుక్రం మాతుః శోణితం తదుభయం హి శారీరస్యోపాదానమ్। తజ్జాతీయయో: స్వదేహాదన్యత్ర దర్శనస్పర్శనాదౌ యథా జుగుప్సైవ తన్మయే స్వశరీరేఽపి వివేకినో జుగుప్సైవ భవతి న త్వహంబుద్ధిరుదేతి। అవిద్యావశాన్మూఢో జనస్త్వహం మనుష్యో మమేదం శరీరమితి చాభిమన్యత ఇత్యర్థః। ఏవముత్తరత్ర సర్వత్ర యోజ్యమ్ ॥౧౨- ౪౪॥

తథా దేహస్థితం రోమనిచయం యద్ద్విజోత్తమాః।

తస్మిన్నేవ త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః॥౨౫॥

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్।

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా రక్తం భూమితలే స్థితమ్॥౨౬॥

ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్।

తత్రైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యం రక్తం యద్దేహసంస్థితమ్॥౨౭॥

తస్మిన్నేవ త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః।

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్॥౨౮॥

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా పూయం భూమితలే స్థితమ్।

ఉద్గారం కరుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౨౯॥

తత్రైవాఽఽత్మతయాఽగ్రాహ్యే పూయం యద్దేహసంజ్ఞితే ।

తస్మిన్నేవ త్వహంబుద్ధిం సదా కః కురుతే జనః॥౩౦॥

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్।

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా శ్లేష్మరాశిం భువి స్థితమ్॥౩౧॥

ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్।

తత్రైవ పురమధ్యస్థే శ్లేష్మరాశౌ విచక్షణః॥౩౨॥

కః కరోతి త్వహంబుద్ధిం మనుష్యః పణ్డితోత్తమాః।

మూఢోఽహంమమబుద్ధిభ్యామిదం గృహ్ణాతి సంతతమ్॥౩౩॥

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా పిత్తం భూమితలే స్థితమ్।

ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౩౪॥
తథా దేహస్థితో పిత్తే హేయే వేదాన్తపారగాః।
కః కరోతి త్వహంబుద్ధిం మూఢ ఏవ కరోతి హి॥౩౫॥

దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా మూత్రం భూమితలే స్థితమ్।
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౩౬॥
తథా దేహస్థితే మూత్రే హేయే వేదాన్తపారగాః।
కః కరోతి త్వహంబుద్ధిం మూఢ ఏవ కరోతి హి॥౩౭॥
దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా తథా స్మృత్వా పురీషం భూతలే స్థితమ్।
ఉద్గారం కురుతే మర్త్యః స్వయం తద్దోషదర్శనాత్॥౩౮॥
తథా దేహస్థితే హేయే పురీషే మతిమత్తమాః।
కః కరోతి త్వహంబుద్ధిం మూఢ ఏవ కరోతి హి॥౩౯॥
చన్దనాగరుకర్పూరప్రముఖా అపి శోభనాః।
మలం భవన్తి యత్స్పర్శాత్తత్కథం శోభనం వపుః॥౪౦॥
భక్ష్యభోజ్యాదయః సర్వే పదార్థాశ్చాతిశోభనాః।
మలం భవన్తి యత్స్పర్శాత్తత్కథం శోభనం వపుః॥౪౧॥
సుగన్ధి శీతలం తోయం మూత్రం యత్సంగమాద్భవేత్ ।
తత్కథం శోభనం పిణ్డం భవేద్బ్రూత ద్విజోత్తమాః॥౪౨॥
అతీవ ధవలాః శుద్ధాః పటా యత్సంగమేన తు।
భవన్తి మలినా వర్ష్మ కథం తచ్ఛోభనం భవేత్॥౪౩॥
రక్తజాః క్రిమయోఽనన్తా మాంసజాః క్రిమయస్తథా।
క్రిమికోశమిదం వర్ష్మ దుఃంఖాయ న సుఖాయ హి॥౪౪॥
గర్భం తు కలలావస్థం కృమిభిర్భక్షితం భవేత్।

దుఃఖమేవ తదా సౌఖ్యం న కించిదపి విద్యతే ॥౪౫॥
బుద్బుదాకారతాపన్నం భక్షయన్తి కలేబరమ్।

కలలావస్థమితి। మాతుర్గర్భాశయ ఏకరాత్రోషితం శుక్రశోణితం కలలమ్ ॥౪౫॥

క్రిమయో దుఃఖమేవస్యాత్తదా సౌఖ్యం న కించన ॥౪౬॥
జఠరాగ్నౌ భవేత్తప్తం గర్భం మాతుః సదైవ తు।
దుఃఖమేవ తదా తస్య సుఖం కించిన్న విద్యతే ॥౪౭॥
జఠరే వాయుసంచారఘూర్ణితే గర్భతాం గతః।
దుఃఖమేవ తదా తస్య సుఖం కించిన్న విద్యతే ॥౪౮॥
పురీషమూత్రసంపూర్ణే జఠరే గర్భతాం గతః।
దుఃఖమేవ సదా యాతి న కించిత్సుఖమాప్నుయాత్ ॥౪౯॥
జరాయుమధ్యే నిశ్ఛిద్రే నిమగ్నో గర్భతాం గతః।
దుఃఖమేవ సదా యాతి న కించిత్సుఖమాప్నుయాత్ ॥౫౦॥
రౌరవాదిషు యద్దుఖం నరకేషు నిరన్తరమ్।
గర్భే తత్కోటిగుణితం భవేద్దుఃఖం న సంశయః ॥౫౧॥
గర్భాత్తు జాయమానస్య దుఃఖం వక్తుం న శక్యతే।
అహో దుర్వాస ఏవాస్య గర్భవాసో మునీశ్వరాః ॥౫౨॥
బాల్యే పీడా మహాతీవ్రా గణపీడా మహత్తరా।
పిపీలికాదిపీడా చ పరిహర్తుం న శక్యతే ॥౫౩॥
వ్యాధిపీడా మహాతీవ్రా క్షుత్పీడా చ దిని దినే।

పిపాసా చ మహాపీడా కథం యాతి సుఖం నరః॥౫౪॥
అక్షరగ్రహణే పీడా పీడా చ పఠనే తథా।
శబ్దజాలస్య దుఃఖాబ్ధేర్న పారో దృశ్యతే మయా॥౫౫॥
శ్రౌతస్మార్తసదాచారే మహాపీడా చ దారుణా।

బుద్బుదాకారతాపన్నమితి। తదేవ సప్తరాత్రోషితం బుద్బుదాకారమ్॥౪౬—౪౯॥
జరాయుమధ్య ఇతి। జరాయుర్గర్భవేష్టనమ్॥ ౫౦—౫౨॥గణపీడేతి | బాల-

నిర్విషపరిహారే చ కథం యాతి సుఖం నరః॥౫౬॥
యౌవనే చ మహాదుఃఖం స్త్రీసంసర్గే మహత్తరమ్।
స్త్రీభోగాక్షమతా దుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః॥౫౭॥
స్త్రీణామారాధనే దుఃఖం తాసాం సంరక్షణేఽపి చ।
తాసాం పరిభవే దుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః॥౫౮॥
వస్త్రసంపాదనే దుఃఖం భూషణానాం తథైవ చ।
రక్షణే చ తథా తేషాం దుఃఖమేవ విచారతః॥౫౯॥
గృహక్షేత్రధనాదీనాం దుఃఖం సంపాదనే తథా।
రక్షణే చ తథా దుఃఖం తేషామేవ విచారతః॥౬౦॥
పుత్రమిత్రాదిజన్తూనాం దుఃఖే దుఃఖం తథైవ చ।
జన్మనాశభయాద్దుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః॥౬౧॥
రాజ్యభారే మహద్దుఃఖమమాత్యత్వే మహత్తరమ్।
దాసభావే మహద్దుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః॥౬౨॥
వేదమార్గేతరే మార్గే నిష్ఠా దుఃఖం తథైవ చ।

మార్గోత్కర్షపరిజ్ఞానే దుఃఖమేవ విచారతః ॥౬౩॥
స్వదారిద్ర్యే మహద్దుఃఖం పరశ్రీదర్శనే తథా।
పరైః సామ్యే మహద్దుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః ॥౬౪॥
వాయుపీడాఽగ్నిపీడా చ తోయపీడా తథైవ చ।
సర్పాదిదంశనే పీడా దుఃఖమేవ విచారతః ॥౬౫॥
భూతప్రేతపిశాచానాం యక్షాదీనాం తథైవ చ।
పదప్రాప్తౌ మహాదుఃఖం దుఃఖమేవ విచారతః ॥౬౬॥
ఇన్ద్రలోకే మహాదుఃఖం ప్రాజాపత్యే మహత్తరమ్।

విష్ణులోకే చ రౌద్రే చ దుఃఖమేవ విచారతః ॥౬౭॥
బహునోక్తేన కిం దేహేఽహంమమజ్ఞానవాన్యది।
దుఃఖమేవ సదా యాతి సుఖం యాతి న కించన ॥౬౮॥
దుఃఖం దుఃఖాత్మనా కించిజ్జానాతే వివశః పుమాన్।
సుఖాత్మనా చ జానాతి భ్రమాద్దుఃఖం కదాచన ॥౬౯॥
ఆత్మనస్తు స్వరూపం హి సుఖం నాన్యద్విచారతః।
తదజ్ఞానబలేనైవ సుఖప్రేప్సా నృణాం బుధాః ॥౭౦॥
తదజ్ఞానే నివృత్తే తు ప్రాప్తమేతి సుఖం స్వతః।
జహాతి దఃఖమప్రాప్తం స్వతః సత్యం మయోదితమ్ ॥౭౧॥
అజ్ఞానస్య నివృత్తిశ్చ జ్ఞానాదేవ న కర్మణా।
జ్ఞానం నామ మహాదేవజ్ఞానం వేదాన్తవాక్యజమ్ ॥౭౨॥

గ్రహపీడంత్యర్థః॥ ౫౩—౬౭॥దుఃఖమేవ సదేతి। ఉక్తరీత్యా దేహేఽహంమమాభిమానవతః పురుషస్య బ్రహ్మవిష్ణురుద్రలోకాన్తే సంసారమణ్డలే సుఖలేశోఽపి నాస్తి। విచారతస్తు సర్వం దుఃఖాత్మకమేవేత్యర్థః॥౬౮॥ నను వైషయికం సుఖమపి దుఃఖం చేద్దుఃఖమితి కిమర్థం న జానాతీత్యత ఆహ—దుఃఖం దుఃఖాత్మనేతి। వస్తుతో దుఃఖమపి భ్రమవశాత్సుఖాత్మనా జానాతీత్యర్థః॥౬౯॥ నను రుద్రలోకావధి సర్వం దుఃఖాత్మకం చేత్కిం తర్హి సుఖమిత్యత ఆహ—ఆత్మనస్త్వితి। నన్వాత్మనః స్వరూపమేవ స్వప్రకాశసుఖాత్మకం చేత్తత్పరిత్యజ్య విషయసుఖలిప్సా పురుషస్య కుత ఇత్యత ఆహ—తదజ్ఞానబలేనేతి॥౭౦॥ తదజ్ఞాన ఇతి। స్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన తస్మిన్నజ్ఞానే నివృత్తే స్వస్వరూపత్వేన పూర్వప్రాప్తమేవ సుఖం పునః ప్రాప్నోతి। అజ్ఞానావరణేనాప్రాప్తప్రాయత్వాత్। శుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావత్వేన ప్రాగప్యప్రాప్తమేవ దుఃఖమజ్ఞానబలాత్ప్రాప్తమివ ప్రతిభాసమానం పునర్జహాతి। జ్ఞానేనాజ్ఞానస్య నివర్తనాదిత్యర్థః॥౭౧॥ ఇత్థం వైరాగ్యం సప్రపఞ్చం నిరూప్య తస్య వేదాన్తవాక్యజనితజ్ఞానం ప్రతి సాధనత్వమాహ— విరక్తస్యేతి। ఉక్తవిధవైరాగ్యసంపన్నస్య సర్వవిషయవిక్షేపోపశమనాన్నిర్వాతనిష్కమ్పదీపసదృశేనైకాగ్ర్యేణ మనసా సూక్ష్మతత్త్వం సాక్షాత్క్రియతే

విరక్తస్య హి సంసారాజ్జ్ఞానం నాన్యస్య కస్యచిత్।

యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః।

తదా మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే॥౭౩॥

వైరాగ్యహీనస్య న సత్యవేదనం

న ముక్తిసిద్ధిర్న చ బన్ధనశ్చిదా।

న ధర్మసిధిశ్చ తతః పురాతనై-

రిదం విశిష్టం కథితం కృపాబలాత్॥౭౪॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
వైరాగ్యవిచారో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః॥౧౭॥

అష్టాదశోఽధ్యాయః।
౧౮. అనిత్యవస్తువిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథానిత్యం ప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।

నాన్యస్య విక్షిప్తచిత్తస్యేత్యర్థ॥౭౨॥ అస్మిన్నర్థే ప్రమాణభూతాం శ్రుతిమపి సంగృహ్ణాతి—యదా సర్వ ఇతి। శ్రూయతే హి—'యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృదిశ్రితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే' ఇతి॥ పురుషస్యాన్తః—కరణావస్థితస్య స్వర్గాదిసర్వభోగవిషయస్య రాగజాతస్య ప్రవిలయో యదా భవత్యనన్తరమేవ స మర్త్యో మరణధర్మకాద్దేహాద్విరక్తః సంస్తస్మిన్నేవ దేహే బ్రహ్మ భవతీత్యర్థః॥౭౩॥ న చ బన్ధనచ్ఛిదేతి। ఛిదా ఛేదః। భిదాదిత్వాదజ్ ॥౭౪॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
వేరాగ్యవిచారో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః॥౧౭॥

ఏవం వైరాగ్యస్య జ్ఞానసాధనత్వం నిరూప్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకస్యాపి వైరాగ్యజననద్వారా జ్ఞానోత్పత్తిసాధనత్వం ప్రతిపాదయితుం తావదనిత్యం వస్తు విభ-

యజ్జ్ఞానేనైవ సంసారాద్వైరాగ్యం జాయతే హృది ॥౧॥

అనాత్మా జడరూపో యః స ఏవానిత్యముచ్యతే।

అనాత్మనామనిత్యత్వం ఘటాదీనాం జడాత్మనామ్।

ఆబాలపణ్డితం దృష్టం యతోఽతః పణ్డితోత్తమాః ॥౨॥

కార్యస్యైవ హ్యనిత్యత్వం వర్ణయన్తీహ కేచన।

న తద్యుక్తమకార్యస్యాప్యనిత్యత్వప్రసిద్ధితః ॥3॥

అకార్యస్య ఘటాదీనాం ప్రాగభావస్య జన్తుభిః।

దృష్టమేవ హ్యనిత్యత్వం నాదృష్టం పణ్డితోత్తమాః ॥౪॥

జతే—అథానిత్యమిత్యాదినా । యజ్జ్ఞానేనేతి। ఐహికాముష్మికస్య విషయస్య నశ్వరత్వేఽవగతే హి నిత్యనిరతిశయం స్వరూపసుఖం ప్రాప్తుకామః పురుషస్తతో విరజ్యతే। తతోఽనిత్యత్వజ్ఞానాత్తత్ర వైరాగ్యం జాయత ఇత్యర్థః॥ ౧॥ వివుతో జడవర్గోఽనిత్యోఽనాత్మత్వాద్ఘటవదిత్యభిప్రేత్యాఽఽహ— అనాత్మేతి। యో జడరూపో వియదాదిభూతభౌతికోఽనాత్మప్రపఞ్చః స ఘటపటాదివదనాత్మత్వసామ్యాదనిత్య ఇత్యర్థః। అనాత్మత్వానిత్యత్వయోర్వ్యాప్తిముపపాదయతి—ఆబాలేతి ॥౨॥ ఉక్తానుమాన ఉపాధిమాశఙ్కతే—కార్యస్యేతి। ఘటపటాదేః కృతకత్వాదనిత్యత్వం న త్వనాత్మత్వాత్। అతో వియదాదేరనిత్యత్వం కథం స్యాదిత్యర్థః। అయమాశయః। అనిత్యత్వలక్షణే సాధ్యే కృతకత్వముపాధిః। యత్రానాత్మత్వం తత్ర కృతకత్వమితి సాధనవ్యాప్తిర్నాస్తి। మాయాయాం ప్రాగభావాదిష్వనాత్మత్వమస్తి కృతకత్వాభావాత్। అతః సాధనావ్యాపకత్వం దృష్టాన్తే సర్వత్ర। యత్రానిత్యత్వం తత్ర కృతకత్వమితి వ్యాప్తిసద్భావాత్సాధ్యవ్యాపకత్వమ్। సాధనావ్యాపకత్వే సతి సాధ్యస్య వ్యాపకత్వమితి హి తల్లక్షణమ్। తస్మాదనాత్మకత్వాదనిత్యత్వం న భవతీత్యర్థః॥3॥ సాధ్యవ్యాపకత్వాభావేనోపాధిం

దూషయతి—న తద్యుక్తమితి। ఘటప్రాగభావస్యానిత్యత్వే సత్యపి తస్యానాదిత్వేన కృతకత్వాభావాత్సాధ్యావ్యాపకత్వమిత్యర్థః। అక్షరార్థస్తు కార్యత్వాదేవానిత్యత్వమితి యత్తన్న యుక్తమ్। అకార్యస్యాపి క్వచిదనిత్యత్వదర్శనాత్। ఘటప్రాగభావస్య హి ఘటోత్పత్తినివర్త్యస్యానిత్యత్వం సర్వైరప్యనుభూయతే। న చాసౌ కృతకస్తస్యానాదిత్వా-

భావరూపస్య కార్యత్మనిత్యత్వే ప్రయోజకమ్॥౫॥

అపి సర్వస్య పూర్వోక్తమనాత్మత్వం ప్రయోజకమ్।

దిక్కాలాకాశపూర్వాణామనిత్యత్వమనాత్మనామ్॥౬॥

శ్రుతయోఽనిత్యతామేషాం ప్రవదన్తి హి సాదరమ్।

శ్రుత్యనుగ్రాహకస్తర్కో న స్వతన్త్ర ఇతి స్థితిః॥౭॥

దితి॥౪॥ అథ సాధ్యవిశిష్టోపాధే; సాధ్యవ్యాపకత్వముపపాదయతి—భావరూపస్యేతి। భావత్వే సత్యనిత్యత్వం తత్కృతకత్వం న వ్యభిచరతీతి సాధ్యవ్యాపకం కృతకత్వమేవానిత్యత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః॥౫॥ ఏవమపి సాధనవ్యాపకత్వాభావేనోపాధిం దూషయతి—అపి సర్వస్యేతి। భావత్వే సత్యనిత్యత్వస్య యద్యపి కార్యత్వం ప్రయోజకమ్। భావాభావాత్మకస్య సర్వస్య ప్రపఞ్చస్యానాత్మత్వాదేవానిత్యత్వం సేత్స్యతీత్యర్థః । అయమభిప్రాయః। న తావత్కృతకత్వోపాధేః సాధనావ్యాపకత్వముపపాదయితుం శక్యమ్। బ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తఘటాదిప్రాగభావవియదాదిషు బ్రహ్మకార్యత్వశ్రవణాన్మాయాయాశ్చో- పాధివాదినాఽనఙ్గీకారాదతోఽనాత్మత్వలక్షణసాధనవతా హేతోః సర్వత్ర వ్యాప్యవృత్తేర్న సాధనావ్యాపకత్వమిత్యర్థః। ఏషాం బ్రహ్మకార్యత్వమేవోపపాదయతి—దిక్కాలేతి। ఏషాం దిక్కాలాదీనామనాత్మనామేవ శ్రుతయో బ్రహ్మకార్యత్వప్రాతిపాదనేనానిత్య-త్వం ప్రకటయన్తి। తస్మాన్నిత్యత్వం నోపపద్యత ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి— “పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్, “సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుత: పురుషాదధి” “కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చ, అహోరాత్రాశ్చ సర్వశః” “ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః” “ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ ” ఇతి। ఏవమాదీని వాక్యాని బ్రహ్మణః సకాశాద్దిగాదీనాముత్పాత్తిం ప్రతిపాదయన్తి। నను యద్యాకాశాదికం ఘటాదివదనిత్యం స్యాత్తర్హి తదేవ స్వస్మాన్న్యూనపరిమాణేన సజాతీయద్రవ్యాన్తరేణ స్థితం చ స్యాన్న చ తథావిధమారమ్భకమ్।సజాతీయద్రవ్యాన్తరేణాఽఽరబ్ధమపి చ స్యాన్న చ

తథావిధమారమ్భకం ద్రవ్యాన్తరమస్తి। తస్మాదనిత్యం న భవతీతత్యనిత్యత్వాభావస్తర్కబలాదావగమ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—శ్రుత్యనుగ్రాహక ఇతి। శ్రుత్యర్థానుసార్యేవ తర్కః ప్రమాణమ్। ఉక్తశ్చ తర్కస్తద్విరుద్ధమేవార్థం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రతిపాదయతీతి ప్రమాణం న భవతీత్యర్థః॥౬-౭॥ నను తర్కస్యాపి శ్రతివత్స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రమేయవ్యవస్థాపకత్వం కిం న స్యాది-

దృష్టసామ్యేన వేదజ్ఞాః ఖలు తర్కోఽర్థసాధకః।

శ్రుతిరన్యానపేక్షా హి ద్విజేన్ద్రా అర్థసాధికా॥౮॥

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం పఞ్చానాం పణ్డితోత్తమాః।

అగమ్యం బ్రహ్మ ధర్మశ్చాధర్మః శ్రుత్యైవ గమ్యతే॥౯॥

అన్తరేణ శ్రుతిం బోద్ధుం యతన్తేఽతీన్ద్రియం పదమ్।

తే కరేణాపి మాధుర్యం జానన్త్యేవ సునిశ్చితమ్ ॥౧౦॥

పురా కశ్చిన్మహామూర్ఖః సంగిరో నామ బాడబః।

పూర్వజన్మకృతాత్పాపాద్వేదశ్రద్ధావివర్జితః॥౧౧॥

తర్కశాస్త్రతః సాక్షాద్బ్రాహ్మతీన్ద్రియమవ్యయమ్।

ధర్మాధర్మౌ చ తర్కేణ కేవలేన మునీశ్వరాః॥౧౨॥

అక్లేశేన పరిజ్ఞాతుమకరోద్యత్నముత్తమమ్।

త్యత ఆహ—దృష్టసామ్యేనేతి। ఆపాద్యాపాదకయోర్బహుశోఽనుభూతత్వాత్తత్సామ్యేన తర్కో। విప్రతిపన్నవిషయేఽప్యాపాదకో బలాదాపాద్యమర్థముపస్థాపయతి। శ్రతిస్తు దృష్టసామ్యం వినాఽపి మానాన్తరానధిగతమర్థం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రతిపాదయతి। అతోఽన్యసాపేక్షత్తర్కాదన్యానపేక్షా శ్రుతిరేవార్థవ్యవస్థాపికా॥౮॥ నను శ్రుతేరపి సంగతిగ్రహణాదౌ ప్రత్యాక్షాదిప్రమాణాన్తర-సాపేక్షత్వాదన్యానపేక్షత్వమసిద్ధమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ప్రత్యక్షాదీతి। శ్రుతిర్యద్యపి సంగతిగ్రహణాదౌ ప్రత్యాక్షాదికం ప్రమాణాన్తరమపేక్షతే। 'శబ్దో వృద్ధాన్విధేయాంశ్చ

ప్రత్యక్షేణానుపశ్యతి। శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమనుమానేన చేష్టయేత్' ॥ ఇత్యాదినా సంగతిగ్రహణసమయే శబ్దస్య తత్సాపేక్షత్వస్య భట్టాచార్యైరుక్తత్వాత్। తథాఽపి పదానామేవ పదార్థైః సంగతిగ్రహణం న తు వాక్యానాం వాక్యార్థే తేషామానన్త్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। అతః శ్రుతివాక్యం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైరనధిగతం బ్రహ్మ ధర్మాధర్మాదికం చ స్వాతన్త్ర్యేణైవ వాక్యార్థత్వేన ప్రతిపాదయతి। న హి తాదృశోఽర్థస్తర్కశతేనాపి ప్రతిపాదయితుం శక్యః॥౯॥ ఈదృగ్విధే విషయేఽపి శ్రుతిం విహాయ ప్రమాణాన్తరైర్యే జిజ్ఞాసన్తే తానుపహసతి— అన్తరేణేతి॥౧౦॥ ఇత్థం శ్రుత్యర్థవిరోధిస్వతన్త్రతర్కస్య పురుషార్థవ్యవస్థాపకత్వాభావమభిధాయాథ తస్య ప్రత్యు-

తర్కో నానావిధస్తస్య పమరతిభాతో మునీశ్వరాః॥౧౩॥

తేన మోహావృతః సద్యః సంగిరో మునిపుఙ్గవాః।

చకార దీక్షాం పాషణ్డమార్గే శ్రద్ధాపురఃసరమ్॥౧౪॥

పునస్తర్కాప్రతిష్ఠానాత్సంగిరోఽతీవ మోహితః।

చకార దీక్షాం పాషణ్డవిశేషేషు యథారుచి॥౧౫॥

పునస్తర్కాప్రతిష్ఠానాన్మాయయా పరిమోహితః।

త్యక్త్వా పాషణ్డమార్గం చ చచార చ యథారుచి॥౧౬॥

పునర్మోహావృతః సాక్షాత్స్వసారం మాతరం తథా॥

గత్వా మమార కాలేన సంగిరః సాహసీ ద్విజః॥౧౭॥

అత్యుగ్రా అతిసంనద్ధా యమదూతా భయంకరాః।

సంగిరం తు సమాదాయ శీఘ్రం విప్రా యమం యయుః॥౧౮॥

యమస్తం సంగిరం క్రుద్ధో విలోక్యాఽఽహ భయంకరః।

యథాశక్తి భటా ఏష పీడ్యతాం మమ సంనిధౌ॥౧౯॥

ఇతి ప్రాహ యమః సోఽపి సంగిరో యమకింకరైః ।

అతీవ పీడితో విప్రా అభవచ్చ విచేష్టితః॥౨౦॥

పునశ్చ తీక్ష్ణయా వాచా యమః ప్రాహ సుదారుణమ్।

భిద్యతాం సంగిరో దుష్టశ్ఛిద్యతాం దహ్యతామయమ్॥౨౧॥

ఇక్షుయన్త్రాదిషు హ్యేష పీడ్యతామనిశం భటాః।

అన్యైర్నానావిధైః క్రూరైరుపాయైః పీడ్యతామితి॥౨౨॥

తానర్థహేతుత్వజ్ఞాపకమితిహాసముపపాదయతి—పురా కశ్చిదిత్యాదినా॥ ౧౧—౧౪॥
పునస్తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి। ఆగమనిరపేక్షస్య శుష్కతర్కస్య
పురుషోత్ప్రేక్షామూలత్వాత్తస్యాశ్చానవస్థితత్వాత్తన్మూలస్తర్కోఽప్యనవస్థిత ఇత్యర్థః। ఉక్తం
హి—'యత్నేనానుమితోఽప్యర్థః కుశలౌరనుమాతృభిః।
అభియుక్తతరైరన్యైరన్యథైవోపపాధతే" ఇతి॥ ౧౫॥

సంగిరోయమదూతైశ్చ క్రమేణ నరకార్ణవే।

యన్త్రైర్నానావిధైరన్యైరుపాయైరతిదారుణైః॥౨౩॥

అతీవ పీడితో విప్రా అభవత్కోటివత్సరమ్।

పురాకృతమహాపుణ్యపరిపాకబలేన చ॥౨౪॥

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య శివస్య పరమాత్మనః।

అకస్మాదాగతస్తత్ర మహాతేజా మహామతిః॥౨౫॥

శంభుభక్తః శతానన్దో నామ్నా శంభురివాపరః।

స పునః పీడ్యమానం తం విలోక్య కరుణాబలాత్॥౨౬॥

ప్రాహోంనమః శివాయేతి మన్త్రరాజం షడక్షరమ్।

తత్రైవ నరకః సాక్షాత్స్వర్గలోకోఽభవద్ద్విజాః॥౨౭॥

పుష్పవృష్టిరభవత్సుమఙ్గలా

సిద్ధయక్షమునయః సనాతనాః।

తత్ర నృత్తమతిశోభనం ముదా

చక్రురగ్నివిమలా విచక్షణాః॥౨౮॥

నృత్తగీతముఖరా అపి ద్విజా

అప్సరోభిరతిశోభనాః సహ।

యక్షకింనరపురఃసరా భృశం

నృత్తగీతసుఖభోగినోఽభవన్॥౨౯॥

దేవైరశేషైరమరాధిపః స్వయం

సహ ప్రమోదేన ననర్త శోభనమ్।

ప్రజాపతిశ్చాపి ననర్త భార్యయా

శ్రియా చ విష్ణుః సహ మోదసంయుతః॥౩౦॥

యమోఽతిభీతః పరమేశ్వరాజ్ఞయా

ప్రవర్తమానశ్చ కృతాఞ్జలిర్ద్విజాః।

సహ స్వకీయైరపి కమ్పితః స్వయం

బహుప్రణామం శివశఙ్కయాఽకరోత్॥౩౧॥

యమం శతానన్దసమాహ్వయో ముని-

ర్విలోక్య భీతం కృపయైవ కేవలమ్।

విముఞ్చ భీతిం యమ శంకరాజ్ఞయా

ప్రవర్తమానోఽభిభవః సుఖావహః॥౩౨॥

అబ్రవీదశుభప్రతిభాపహః

శుద్ధబోధసుఖవస్తుని స్థితః।

తద్వచఃశ్రవణభగ్నసంశయో

నిర్భయశ్చ తరసాఽభవద్యమః॥33॥

పునః శతానన్దసమాహ్వయో ముని-

ర్యమం సమాహూయ సమస్తసంనిధౌ।

ఇదం బభాషే వచనం సుఖావహం

సమస్తలోకస్య మునీశ్వరేశ్వరః ॥౩౪॥

శతానన్ద ఉవాచ—

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రాదిదేవతాభ్యో మహేశ్వరమ్।
విశిష్టం యో విజానాతి తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౩౫॥
శివరుద్రాదిశబ్దం యో విశిష్టం వేద మానవః।
నారాయణాదిశబ్దేభ్యస్తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౩౬॥
ఉమయా సహితాం శుద్ధాం త్రినేత్రాం చన్ద్రశేఖరామ్।

పరస్య మూర్తిం యో వేద తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౩౭॥
సమస్తజగతో మూలం సమస్తస్యావభాసకమ్।
యో వేదాఽఽత్మతయా నిత్య తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౩౮॥
త్రిపుణ్డ్రం భస్మనో స్కన్ధే లలాటే చ తథా హృది।
యో దధాతి మహాప్రీత్యా తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౩౯॥
అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మనైవావగుణ్ఠితమ్।
యః కరోతి స్వకం దేహం తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౦॥
నిత్యం లిఙ్గే మహాదేవం సాక్షాత్సంసారమోచకమ్।
ఆరాధయతి యో మర్త్యస్తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౧॥
రుద్రాక్షం త్రీణి షడ్వైకం పరయా శ్రద్ధయా సహ।
దధాతి నిత్యం యో మర్త్యస్తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౨॥

శాన్తిదాన్త్యాదిసంయుక్తః శంకరే భక్తిసంయుతః।
యః సర్వకర్మసంన్యాసీ తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౩॥
వేదాన్తశ్రవణం నిత్యం మననం చిన్తనం తథా।
యః కరోతి మహాప్రీత్యా తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౪॥
వేదవేదాన్తనిష్ఠస్య గురోః శుశ్రూషణే రతః।
యః కరోతీహ శుశ్రూషాం తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౫॥
యజ్ఞదానతపోహోమస్వాధ్యాయాధ్యయనాదిభిః।
యో రుద్రం యజతే ప్రీత్యా తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౬॥
శ్రౌతస్మార్తసదాచారైరన్యైరపి శివార్చనమ్।
యః కరోతి మహాప్రీత్యా తం త్వం పరిహర ప్రభుమ్॥౪౭॥
ఉత్కర్షం సర్వదేవేభ్యః శివస్య పరమాత్మనః।

యో న వక్తి సదా ప్రీత్యా తం త్వం ఘాతయ దుజనమ్॥౪౮॥
మహాదేవసమం విష్ణుం బ్రహ్మాణం చాన్యమేవ వా।
మనుతే యః స్వమోహేన తం త్వం ఘాతయ దుర్జనమ్॥ ౪౯॥
శ్రౌతస్మార్తసదాచారాఞ్శ్రద్ధయైవ దినే దినే।
యో నాఽఽచరతి మోహేన తం త్వం ఘాతయ దుర్జనమ్॥౫౦॥
మానుషం దైవికం చాన్యత్స్వశరీరేఽఙ్కనం నరః।
యః కరోతి భ్రమాద్వాఽపి తం త్వం ఘాతయ దుజనమ్॥౫౧॥
ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం త్రిశూలం వా వర్తులం యస్తు వైదికః।
దధాతి మోహతో వాఽపి తం త్వం ఘాతయ దుర్జనమ్॥౫౨॥
అశ్రౌతాచారసంపన్నః శ్రౌతాచారపరాఙ్ముఖః।
గురుద్రోహీ చ యో మర్త్యస్తం త్వం ఘాతయ దుర్జనమ్॥౫౩॥

ఉత్కర్షం వేదమార్గస్య యో న జానాతి మానవః।
వేదాదన్యస్య చోత్కర్షం తం త్వం ఘాతయ దుర్జనమ్॥౫౪॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మునిః శ్రీమాఞ్శ్వేతానన్దసమాహ్వయః।
కైలాసమగమద్రుద్రం తత్ర స్తోతుం కుతూహలాత్॥౫౫॥
యమోఽపి సంగిరం విప్రాః సమాహూయాఽఽదరేణ చ।
వినైవ వేదం తర్కస్య కేవలస్య పరిగ్రహాత్॥౫౬॥
త్వయా భుక్తం మహాదుఃఖమప్రసహ్యమనేకశః।
పురాకృతేన పుణ్యేన మహాదేవప్రసాదతః॥౫౭॥
షడక్షరమహామన్త్రశ్రవణాచ్చ తథైవ చ।
దుఃఖాదపి వినిర్ముక్తస్త్వం మహాత్మన్సుఖప్రదమ్॥౫౮॥

బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్య వేదస్య విదిత్వా వైభవం పునః।
తదుక్తం ధర్మమాస్థాయ పునర్వేదాన్తవాక్యజమ్॥౫౯॥
శివజ్ఞానమవాప్యాఽఽశు విముక్తో భవ బన్ధనాత్।
ఇత్యుక్త్వాఽఽశు యమః శ్రీమానగమత్స్వపురం ప్రతి॥౬౦॥
అతో వేదోదితో హ్యర్థః సమ్యగర్థః సునిశ్చితః।
తర్కసిద్ధోఽతిదుఃస్థోఽర్థః ప్రత్యవాయస్య కారణమ్॥౬౧॥
బహవః కేవలం తర్కం సమాశ్రిత్య వినా శ్రుతిమ్।
రౌరవాదిషు సంతప్తా అభవన్వేదవిత్తమాః॥౬౨॥
హైతుకైః సహ వాసశ్చ సహ పఙ్క్త్యా తు భోజనమ్।

స్పృష్టిస్తేషాం నరాణాం తు నరకాయ న సంశయః ॥౬౩॥
హైతుకస్తు మహాపాపీ మహాపాతకినా సమః।
న తస్య నిష్కృతిస్తస్మాద్ధైతుకం పరివర్జయేత్ ॥౬౪॥
తస్మాద్వేదోదితేనైవ ప్రకారేణ విచక్షణః।
విజానీయాదనాత్మానమనిత్యమితి నిశ్చితమ్॥౬౫॥
ఆత్మనోఽన్యస్య సర్వస్య యదనిత్యత్వవేదనమ్।
తద్ధి సంసారవైరాగ్యజనకం నాపరం ద్విజాః॥౬౬॥
విరక్తస్య హి సంసారాత్కిమన్యత్కాఙ్క్షితం భవేత్।
వైరాగ్యే సతి సంసారాత్సర్వదుఃఖం న విద్యతే॥౬౭॥

౧౬—౬౪॥తస్మాదితి। యస్మాచ్ఛుష్కతర్కేణావధృతోఽర్థ ఉక్తరీత్యా మహాదుఃఖహేతుస్తస్మాదేవ వాక్యోక్తప్రకారేణైవ వియదాదికం సర్వమనాత్మప్రపఞ్చమనిత్యమితి జానీయాత్॥౬౫॥ తస్య చానిత్యత్వవేదనస్య వేరాగ్యజననద్వారా నిఃశేషదుఃఖనివృత్తినిరతిశయానన్దాభివ్యక్తిలక్షణహేతుత్వమాహ—ఆత్మనోఽన్యస్యేత్యాదినా॥

రాగేణైవ హి సంసారమహాదుఃఖం తు దేహినామ్।
విరక్తస్య న రాగోఽస్తి తతో వైరాగ్యతః సుఖమ్॥౬౮॥
తస్మాద్వైరాగ్యలాభాయ చరాచరమిదం జగత్।
అనిత్యమితి జానీయాదనాత్మానమశేషతః॥౬౯॥
ఘటాదీనామనిత్యత్వం స్వత ఏవ ప్రకాశతే।
గృహప్రాసాదపూర్వాణామపి వేదవిదాం వరాః॥౭౦॥
పుత్రమిత్రకలత్రాదిభోగో విద్యుదివ స్వతః।

వినశ్యతి మహామోహాన్నిత్యం తం మనుతే జనః ॥౭౧॥

మణ్డలాధిపతిర్మర్త్యో మహాభోగసమన్వితః।

వినాఽఽధిపత్యం తత్తూష్ణీంభూతో దృష్టః స్వభావతః॥౭౨॥

తథా రాజా మహాభూమేః స్వయమేకోఽధిపః సుఖీ।

వినా రాజ్యసుఖం దుఃఖీ దృష్టః సర్వజనైరపి॥౭౩॥

ఏవం సత్యపి మోహాన్ధతమసా పరివేష్టితః।

ఈహతే సుఖభోగాయ త్వహో మోహస్య వైభవమ్॥౭౪॥

పరలోకసుఖం చాపి కర్మణా సాధ్యతే యతః।

అతస్తదపి విప్రేన్ద్రా నశ్యత్యేవ న సంశయః॥౭౫॥

౬౬—౬౯॥ ఇత్థమనాతమత్వహేతునా జడప్రపఞ్చస్య సామాన్యేనానిత్యత్వం ప్రతిపాద్య విశేషతోఽపి ప్రతిపాదయతి—ఘటాదీనామిత్యాదినా॥౭౦—౭౪॥ ఐహికసుఖవత్స్వర్గాదిబ్రహ్మలోకాన్తస్య పారలౌకికసుఖస్యాప్యనిత్యత్వం ప్రతిపాదయతి—పరలోకేతి। యాగహోమాదిక్రియాసాధ్యత్వాత్స్వర్గలోకాదిసుఖమపి లౌకికక్రియాసాధ్యస్త్ర్యన్నపానాద్యుపభోగసుఖవద-నిత్యమేవేత్యర్థః। శ్రూయతే హి—"తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే " ఇతి॥౭౫॥

అథ వియదాదిక్రమేణ సృష్టానాం భూతానాం విపరీతక్రమేణ స్వస్వకారణేషు లయమాహ—

మహాభూమిరియం నష్టా భవిష్యతి మహోదధౌ।

ప్రలయే తద్గతా లోకా అపి నశ్యన్తి సర్వథా॥౭౬॥

సముద్రాః సప్త విప్రేన్ద్రా నశ్యన్తి బడబానలే।

బడబా చ మహావహ్నౌ వహ్నిర్వాయౌ వినశ్యతి॥౭౭॥

వాయుర్నశ్యతి చాఽఽకాశే తథాఽఽకాశః స్వకారణే।

శబ్దాదీని చ భూతాని నశ్యన్త్యేవ న సంశయః॥౭౮॥

భూతానామపి నాశేన భౌతికాన్యఖిలాన్యపి।

నశ్యన్త్యేవ స్వభావేన కిం నిత్యం గమ్యతేఽనఘాః ॥౭౯॥

బ్రహ్మాన్తాః స్తమ్బపూర్వాశ్చ చేతనా వివిధా అపి।

నశ్యన్త్యేవ స్వభావేన కిం నిత్యం గమ్యతేఽనఘాః॥౮౦॥

విష్ణుర్విశ్వజగద్యోనిః ప్రాదుర్భావైః స్వకైః సహ।

వినాశం ప్రలయే యాతి కిం నిత్యం గమ్యతేఽనఘాః॥౮౧॥

మహాభూమిరిత్యాదినా। విద్యమాన ఏవ కారణే భోక్తౄణామదృష్టవశాత్కార్యస్య తత్ర లయాత్। న తు కారణద్రవ్యనాశాత్కార్యద్రవ్యనాశ ఇతి వైశేషికాద్యభిమతక్రమో యుక్త ఇత్యర్థః। కారణప్రాప్తిర్హి కార్యస్య నాశో నామ మృత్కార్యస్య ఘటాదేర్ధ్వంసే పునర్మృద్భావాపత్తేర్దృష్టత్వాత్। అతో విపరీతక్రమేణైవ లయో న తు సృష్టిక్రమేణేత్యర్థః। స్మర్యతే చ—"జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే। ఆపో జ్యోతిషి లీయన్తే తేజో వాయౌ ప్రలీయతే। వాయుః ప్రలీయతే వ్యోమ్ని తదవ్యక్తే ప్రలీయతే। అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మ నిష్కలే సంప్రలీయతే" ఇతి॥ బాదరాయణోఽపీమమర్థమసూత్రయత్ "విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యే చ" ఇతి। శబ్దాదీనాం కారణాని శబ్దతన్మాత్రాద్యాత్మకాన్యాకాశాదిసూక్ష్మభూతాన్యపి విపరీతక్రమేణ ప్రలీయన్త ఇత్యర్థః॥౭౮--౭౯॥బ్రహ్మాన్తా ఇతి। స్తమ్బప్రభృతిచతుర్ముఖాన్తా యే జీవాస్తేఽపి భూతకార్యస్వస్వోపాధివిలయేన లీయన్త ఇతి నాత్యన్తికో విలయస్తథా సత్యాగామిని కల్పే పునరన్యేషాముత్పత్తౌ కృతనాశాకృతాభ్యాగమప్రసఙ్గాత్। అతో

అతః సాక్షాత్స్వయంజ్యోతిఃస్వభావః పరమేశ్వరః।

ఏక ఏవ ద్విజా నిత్యస్తతోఽన్యత్సకలం మృషా॥౮౨॥

అనాత్మభూతం సకలం జడాత్మకం

మృషేతి పశ్యన్ఛ్రుతితశ్చ యుక్తితః।

క్రమేణ శంభుం సతతోదితం ప్రభుం

ప్రయాతి సత్యం పరిభాషితం మయా ॥౮౩॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయామనిత్యవస్తువిచారో
నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ॥౧౮॥

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః।
౧౯. నిత్యవస్తువిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి నిత్యం వస్తు సమాసతః।
యజ్ఞ్జానేన శివజ్ఞానం జాయతే సుదృఢం ద్విజాః ॥౧॥

వాసనాశేష ఏవ జీవోపాధిప్రలయ ఇత్యభిప్రాయః। ఏక ఏవేతి । నిరుపాధికః పరశివ ఏక ఏవ పరమార్థః। బ్రహ్మవిష్ణ్వాదికః సర్వోఽపి సోపాధికత్వాన్మృషైవేత్యర్థః ॥౮౦—౮౩॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
అనిత్యవస్తువిచారో నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః॥౧౮॥

ఆత్మవ్యతిరిక్తస్య భోక్తృభోగ్యాత్మకప్రపఞ్చస్యానిత్యత్వం ప్రతిపాద్య సంభవచ్ఛఙ్కానిరాసేనః నిత్యత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే। అథాత ఇతి। యజ్ఞ్నేనేతి। యస్య నిత్యవస్తునో జ్ఞానాచ్ఛివజ్ఞానం జాయతే తదనన్యత్వాదిత్యర్థః ॥

యఆత్మా కేవలః శుద్ధో నిర్వికారో నిరఞ్జనః।
స ఏవ నిత్యశ్చిన్మాత్రః సాక్షీ సర్వస్య సర్వదా॥౨॥
అనిత్యతా జడస్యైవ న చిద్రూపస్య వస్తునః।
అనిత్యతా చితః కైశ్చిన్న దృష్టా ఖలు సువ్రతాః॥3॥
ఘటాదిప్రత్యయస్యాపి నానిత్యత్వం విచారతః।
చిత్తవృత్తినిమిత్తా హి ప్రతీతిః ప్రత్యయస్య తు॥౪॥
ప్రత్యయే తు చిదాకారో వృత్త్యాకారశ్చ సువ్రతాః।

౧॥ కిం తన్నిత్యవస్తు తదాహ—య ఆత్మేతి। నిరఞ్జనః। అఞ్జనం మాయాతత్కార్యజాతమ్। యతస్తద్రహితోఽతో నిర్వికారః సర్వవిక్రియారహితః। అత ఏవ శుద్ధో నిర్మలః । ఆత్మా సర్వప్రత్యగ్భూతః। య ఏవంలక్షణః స ఏవ నిత్యః। ఏవం భూతస్య తస్య పారోక్ష్యం

వ్యావర్తయతి—సాక్షీతి। యతః స ఆత్మా చిన్మాత్రస్వరూపోఽతః సర్వదాఽతీతానాగతాదిసర్వేష్వపి కాలేషు సర్వస్యాపి సాక్ష్యజాతస్య సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా। ఉక్తరీత్యాఽనిత్యత్వం జడప్రపఞ్చస్యైవ న తు తత్సాక్షిచైతన్యస్యేత్యర్థః॥౨॥ కుత ఇత్యత ఆహ—అనిత్యతేతి। కైశ్చిదపి సాక్షిచైతన్యస్యానిత్యత్వం చ న దృష్టం తద్దర్శనసమయేఽపి తద్ద్రష్టృత్వేన న సాక్షిణః సద్భావావశ్యంభావాదిత్యర్థః । ఏతత్స్వయమేవాగ్రే ప్రతిపాదయిష్యతి॥౩॥ నను మా భూత్సాక్షిచైతన్యస్యానిత్యత్వం తజ్జాతీయస్యాయం ఘట ఇత్యాదివిషయగోచరజ్ఞానస్యానిత్యత్వం దృశ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ఘటాదీతి। విచారతః పరమార్థతో నిరూపణే ఘటాదిగోచరస్య విజ్ఞానస్యానిత్యత్వం నాస్త్యేవేత్యర్థః । నన్వయం ఘట ఇత్యాదిజ్ఞానోదయసమయే తత్పూర్వభావి ఘటగోచరం జ్ఞానం నానువర్తతే కథం తస్య నిత్యత్వమిత్యత ఆహ—చిత్తవృత్తీతి। చిత్తం సత్త్వపరిణామరూపమన్తఃకరణం తస్యార్థేన్ద్రియసంప్రయోగవశాద్యా ఘటాదివిషయాకారా వృత్తిస్తస్యా యదనిత్యతత్వం తదేవ తదభివ్యక్తే చైతన్యేఽపి ప్రతీయతే స్ఫటికే జపాకుసుమలౌహిత్యవన్న తు పరమార్థత ఇత్యర్థః॥౪॥ భవేదేవం యద్యయం ఘట ఇత్యాదౌ జ్ఞానే స్ఫటికజపాకుసుమాదివద్వృత్త్యాకారశ్చిదాకారశ్చేతి వివిక్తమాకారద్వయమనుభూయేత న తథాఽనుభూయత ఇత్యత ఆహ—ప్రత్యయ ఇతి। యద్యపి పరమార్థతో వివిక్తమేవాఽఽకారద్వయం తథాఽప్యవిద్యావశాదగ్న్యయఃపిణ్డవదేకాకారమేవావభాసత

విద్యతే మోహమాహాత్మ్యాదేకాకారావభాసనమ్॥౫॥

భావాంశః కరణాంశశ్చ విద్యతే ప్రత్యయేఽపి చ।

భావాంశస్తు చిదాకారో వృత్త్యంశః కరణాంశకః॥౬॥

వృత్త్యంశ ఏవ నష్టస్తు జడత్వాత్కుమ్భవస్తువత్।

చిదంశో నైవ నష్టః స్యాదదృష్టత్వాత్తు కేనచిత్॥౭॥

అత్రాపి జ్ఞప్తిమాత్రస్య వినాశో నైవ దృశ్యతే।

వృత్తిగ్రస్తస్య భావస్య ఖలు నాశః ప్రకాశతే॥౮॥

అతో నాశప్రతీతిస్తు భ్రమో భావాంశకస్య తు।

చిత్తవృత్తావభివ్యక్తం చిదాకారం విమోహితాః॥౯॥

ఇతి తత్రైకాకారో భ్రమ ఇత్యర్థః॥౫॥ ఏతదేవాऽऽకారద్వయముపపాదయతి—భావాంశ ఇతి। ప్రతీయతేऽనేనేతి ప్రత్యయః। 'ఏరచ్' ఇతి కరణార్థేऽచ్ప్రత్యయః। ఏవం ప్రత్యయశబ్దస్య ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకత్వాత్తదర్థోऽపి ప్రత్యయార్థ ఇతి ద్విధా భిన్న ఇత్యర్థః। తత్ర యో భావాంశో ధాత్వర్థభాగః స చిదాకారః। యస్తు ప్రత్యయార్థః స కరణాంశః సోऽనిత్యోऽచిద్వృత్త్యాకార ఇత్యర్థః॥౬॥ అస్త్వేవం ప్రత్యయస్యాऽऽకారద్వైవిధ్యమ్। తత్ర కరణాంశస్యానిత్యత్వం న తు ప్రతీతేరిత్యత్ర కిం వినిగమనకారణమిత్యత ఆహ—వృత్త్యంశ ఇతి। అన్తఃకరణపరిణామరూపో వృత్త్యంశో జడత్వాద్ఘటవదనిత్యః। న తు చిదంశః। తన్నాశస్య కేనాపి ద్రష్టుమశక్యత్వాన్నాశసాక్షితయాऽపి చితోऽవగతేరిత్యర్థః ॥౭॥ నన్వయం ఘట ఇతి జ్ఞానం పటజ్ఞానసమయే నాస్తి యతస్తన్నాశోऽనుభూయత ఏవేత్యత ఆహ—అత్రాపీతి। విషయాకారవృత్తివిశిష్టజ్ఞానస్యైవ విశేషణభూతవృత్తినాశాన్నాశః ప్రతీయతే తథా విశేషణభూతదణ్డనాశే దణ్డిత్వనాశః। విశేష్యభూతజ్ఞప్తిమాత్రస్య తు దేవదత్తస్వరూపవన్నాశో నైవ భవేదిత్యర్థః॥౮॥ యస్మాదేవం విచారతో ధాత్వర్థస్య ప్రతీత్యంశస్య వినాశో నాస్త్యతః కారణాత్తత్ర వినాశప్రతీతిర్నాశవద్వృత్తితాదాత్మ్యాధ్యాసాదేవేత్యర్థః। నన్వాత్మమనఃసంయోగాదసమవాయికారణాదాత్మని సమవాయికారణే జ్ఞానం జన్యతే తచ్చాऽऽశుతరవినాశీతి వైశేషికాదయః సంగిరన్తే తేషాం కిం మూలమిత్యాశఙ్క్యాऽऽహ—

జాతమిత్యభిమన్యన్తే న విద్వాంసః కదాచన।

వృత్తినాశేన వృత్తిస్థం చిదాకారం మునీశ్వరాః॥౧౦॥

అనభివ్యక్తతోऽజ్ఞానాన్నష్టమేవేతి మన్వతే।

అతశ్చైతన్యమాత్రస్య నాస్త్యనిత్యత్వమాస్తికాః॥౧౧॥

జ్ఞాతాజ్ఞాతార్థజాతస్య యః సాక్షీ భాసతే స్వయమ్।

స ఏవ సాక్షాచ్చిన్మాత్రస్వభావాత్మా న చాపరః॥౧౨॥

తస్య జన్మవినాశౌ తు న విద్యేతే విచారతః।

జన్మకాలే తు సాక్షిత్వాజ్జన్మనో జనిరస్య న॥౧౩॥

వినాశే సాక్షిణో నాశస్తథా నైవ భవిష్యతి।

సత్తాకాలే తు సత్త్వాచ్చ వినాశః సుతరాం న హి ॥౧౪॥

చిత్తవృత్తావితి। విషయసంప్రయోగానన్తరం తదాకారాన్తఃకరణవృత్తౌ జాతాయాం తదభివ్యక్తం చైతన్యమప్యనాద్యవిద్యాపరిమోహితా జాతమిత్యభిమన్యన్తే। న తు విశేషజ్ఞాః॥౯॥౧౦॥ ఏవం భ్రమవశాదేవ భావాంశకరణాంశయోర్వివేకాపరిజ్ఞానాత్కరణాంశవృత్తినాశే తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాపి తేషాం నాశప్రతిభాస ఇత్యర్థః॥౧౧॥ యద్యేవమయం ఘట ఇత్యాదిప్రత్యయేషు చిన్మాత్రస్య నాశో నాస్తి తర్హి తేనైవాఽఽత్మనోఽద్వితీయత్వం విహన్యత ఇత్యత ఆహ— జ్ఞాతాజ్ఞాతేతి। జ్ఞాతం జ్ఞానేన విషయీకృతమ్। అజ్ఞాతమజ్ఞానక్రోడీకృతమ్। తదుభయవిధస్యార్థజాతస్య యః సాక్షీ। సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయ ఏవేత్యుక్తత్వాత్। స ఏవ సాక్షాచ్చిన్మాత్రస్వభావాత్మా ఘటపటాద్యాకారవృత్తివిశేషేషు యదనువృత్తం నిత్యం నిర్విశేషం చైతన్యం తచ్చ సాక్షిస్వరూపం న తతోఽతిరిక్తమిత్యర్థః॥౧౨॥ అథ సాక్షిచైతన్యస్యాపి జన్మనాశౌ న స్త ఇతి ప్రతిపాదయితుముపక్రమతే—తస్య జన్మేత్యాదినా। సాక్షిచైతన్యస్య జన్మసమయే స్వజన్మనో భాసకత్వేనావస్థానాభావే తదప్రతీతమేవ స్యాత్। ప్రతీయతే యస్మాత్తదా తత్సాక్షిసద్భావోఽఙ్గీకర్తవ్యః। తథా చాస్యాజనిరనుత్పత్తిరేవేత్యర్థః॥౧౩॥ ఏవం వినాశసమయేఽపి తత్ప్రకాశనాయ సాక్షిత్వేనావస్థాననియమాన్నాశోఽప్యస్య నాస్తీత్యర్థః। ప్రతీతిసమయే తు విద్యమానత్వాదేవాస్య

జన్మనాశప్రతీతిస్తు నాన్తరేణైవ సాక్షిణమ్।

జన్మనాశౌ మునిశ్రేష్ఠాః స్వత ఏవ న సిధ్యతః॥౧౫॥

దృశ్యత్వేన జడత్వాచ్చ ఘటకుడ్యాదివస్తువత్।

సాక్షిణో జన్మనాశౌ తు న చాన్యేనైవ సిధ్యతః॥౧౬॥

జడరూపేణ చాన్యేన జన్మనాశౌ న సిధ్యతః।

సాక్షిరూపేణ చాన్యేన జన్మనాశౌ న సిధ్యతః।

అభావాదేవ చాన్యస్య సాక్షిరూపస్య సువ్రతాః॥౧౭॥

సాక్ష్యాకారేణ చైకత్వాత్సాక్షిభేదో న సిధ్యతి॥౧౮॥

సాక్ష్యరూపేణ భేదస్తు సాక్ష్యస్యైవ న సాక్షిణః।

సాక్షిమాత్రతయా భేదాభావేఽప్యస్యైవ సాక్షిణః॥౧౯॥

విశేషాకారతో భేదం వదన్తి భువి కేచన।

న నాశ ఇత్యర్థః॥౧౪॥ నను జన్మనాశసమయే సాక్ష్యవస్థానాభావేఽపి తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేనైవ స్ఫురణం సంభావ్యత ఇత్యత ఆహ—జన్మనాశేతి। తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమేవ సాక్షీతి జన్మనాశౌ సాక్షిణైవ భాస్యేతే ఇత్యర్థః।సాక్షిణమన్తరేణ ప్రకాశమానౌ జన్మనాశౌ కిం స్వప్రకాశత్వేన భాసేతే కింవాఽన్యేన। తదాఽపి కిం జడరూపేణ సాక్షిరూపేణేతి వికల్ప్యాఽఽద్యం దూషయతి—జన్మనాశావితి। సాక్షిణమన్తరేణ న సిధ్యతః॥౧౫॥ ఘటాదివద్దృశ్యత్వేన జడత్వనిర్ధారణాత్। నాపి ద్వితీయే ప్రథమ ఇత్యాహ—జడరూపేణేతి। న హి జడౌ జన్మనాశౌ జడేనాన్యేన ప్రకాశ్యేతే ఇతి వక్తుం యుక్తమ్। జడత్వావిశేషాత్॥౧౬ ॥ నాపి ద్వితీయ ఇత్యాహ। సాక్షిరూపేణేతి। ఏతత్సాక్షివ్యతిరిక్తస్య సాక్షిణోఽభావాదిత్యర్థః॥౧౭॥ నను ఘటసాక్షీ పటసాక్షీతి సాక్షిభేదోఽనుభూయత ఏవేత్యత ఆహ—సాక్ష్యాకారేణేతి। సాక్షిత్వాకారేణ సర్వత్రైక్యావగతేర్న తద్భేదశఙ్కావకాశ ఇత్యర్థః॥౧౮॥ నను మా భూత్సాక్షిత్వాకారేణ భేదః సాక్ష్యరూపేణ తద్భేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—సాక్ష్యరూపేణేతి। ఘటపటాదిసాక్ష్యప్రయుక్తో భేదస్తు సాక్ష్యాణామేవ తు తత్సాక్షిణ ఇత్యర్థః॥౧౯॥ విశేషాకారత ఇతి। ఘటపటాద్యాకారాస్తే జ్ఞానగతా ఏవేతి వదన్తో

తే మహామోహసర్పేణ దష్టా ఏవ న సంశయః॥౨౦॥

విశేషరూపం చిద్రూపం జడరూపం తు వా భవేత్।

న రూపాన్తరమేవ స్యాత్తాదృశస్యానిరూపణాత్॥౨౧॥

చిద్రూపం సాక్షిమాత్రం స్యాన్న చాన్యత్పరమార్థతః।

జడరూపం చ నాస్త్యేవ సాక్షిణః పరమార్థతః॥౨౨॥

చిద్రూపస్య జడాకారో విరోధాన్నైవ సిధ్యతి।

ప్రకాశస్య తమో రూపం యథా లోకే న సిధ్యతి॥౨౩॥

అతో విశేషాకారేణ భేదం యే సర్వసాక్షిణః।

వదన్తి తే మహాభ్రాన్తా నిమగ్నాశ్చ భవార్ణవే॥౨౪॥

ఆత్మనః సర్వసాక్షిత్వమేకత్వం చ తథైవ చ।

నిత్యత్వం చైవ శుద్ధత్వం భూమానన్దత్వమేవ చ।

బ్రహ్మత్వం చ ద్విజా వేదా వదన్తి శ్రద్ధయా సహ॥౨౫॥

విజ్ఞానవాదినస్తత్తదాకారవశేనాऽऽత్మస్వరూపభూతస్యాపి విజ్ఞానస్య నానాత్వమిచ్ఛన్తీత్యర్థః। తదేతన్నిరస్యతి—తే మహామోహేతి॥౨౦॥ కిం తత్సాక్షిణో విశేషరూపం చిదాత్మకం జడం వేతి వికల్పయతి—విశేషరూపమితి॥౨౧॥ ఆద్యం నిరస్యతి—చిద్రూపమితి। యది విశేషరూపమపి చిదాత్మకం స్యాత్తదా సాక్షిచైతన్యాన్న వ్యతిరిచ్యేత ఇత్యర్థః। ద్వితీయం ప్రత్యాహ—జడరూపమితి। సాక్షిణో జడాకారో విశేషరూపోऽపి న యుజ్యతే। తమఃప్రకాశయోరివ చిజ్జడయోరేకత్వవిరోధాదిత్యర్థః॥ ౨౨॥౨౩॥ అతో విశేషాకారేణ సాక్షిభేదవర్ణనం భ్రాన్తప్రలపితమిత్యుపసంహరతి—అత ఇతి॥౨౪॥ యథోదీరితసాక్షిసద్భావే శ్రుతిం సంవాదయతి—వేదా వదన్తీత్యాదినా। “సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ” ఇత్యాత్మనః సర్వసాక్షిత్వమ్। తత్ర హి సాక్ష్యవిశేషస్యానుపాదానాత్సర్వసాక్ష్యప్రతియోగిత్వం సాక్షిణోऽవగమ్యతే। “ఏకమేవాద్వితీయం” “ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః” ఇత్యేకత్వమ్। నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్” ఇతి నిత్యత్వమ్। అస్నావిరూం

స్మృతయశ్చ పురాణాని భారతాదీని చాऽऽస్తికాః॥౨౬॥

మహాదేవశ్చ విష్ణుశ్చ బ్రహ్మా చ మునయస్తథా।

నిత్యత్వం శుద్ధబుద్ధత్వమాత్మనః ప్రవదన్తి హి॥౨౭॥

తస్మాదాత్మైవ విప్రేన్ద్రా నిత్యం వస్తు న చాపరమ్।

జిహ్వాయాం పరశుం తప్తం ధారయామి న సంశయః॥౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
నిత్యవస్తువిచారో నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

వింశోఽధ్యాయః॥౨౦॥
॥ విశిష్టధర్మవిచారః॥

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి విశిష్టం ధర్మమాదరాత్।
శృణుతాత్యన్తకల్యాణం మునయః పరయా ముదా॥౧॥
పురా వేదవిదాం ముఖ్యాః కావషేయా మహర్షయః।
సత్రావసానే సంభూయ శ్రద్ధయా పరయా సహ॥౨॥
విచార్య సుచిరం కాలం విశిష్టం ధర్మమాస్తికాః।

శుద్ధమపాపవిద్ధమ్" ఇతి శుద్ధత్వమ్ । "యా వై భూమా తత్సుఖమ్" ఇతి భూమాత్మకత్వమ్। "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యానన్దబ్రహ్మాత్మకత్వం చ శ్రుతయః ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః॥౨౫॥ న కేవలం శ్రుతయ ఏవ తదర్థానుసారిస్మృతిపురాణేతిహాసాదయోఽపి సాక్షిణ ఉక్తరూపం ప్రతిపాదయన్తీత్యాహ—స్మృతయశ్చేతి॥౨౬—౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
నిత్యవస్తువిచారో నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

యస్మాదుక్తరీత్యాఽఽత్మస్వరూపమేవ నిత్యమతస్తద్గోచరం వేదాన్తవాక్యమేవ ముఖ్యం ప్రమాణం తజ్జనితం పరశివాత్మవిషయం జ్ఞానమేవ పరమో ధర్మ ఇతి ప్రతిపాదయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—అథాత ఇతి॥౧॥౨॥ పునః సంశయమాపన్నా ఇతి। ఈశ్వరార్ప-

పునః సంశయమాపన్నా విషణ్ణా వివశాశ్చ తే॥౩॥

గత్వా హిమవతః పార్శ్వం త్రికాలస్నానసంయుతాః।

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గాస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకాః॥౪॥

రుద్రాక్షమాలాభరణా జటావల్కలసంయుతాః।

లిఙ్గార్చనపరా నిత్యం శంభోరమితతేజసః॥౫॥

తప్తవన్తస్తపః సర్వే వత్సరాణాం త్రయం మహత్।

మహాదేవప్రసాదేన మహాకారుణికోత్తమః॥౬॥

శక్తిపాణిర్మహాతేజా ద్వితీయ ఇవ శఙ్కరః।

స్కన్దః సర్వజగత్స్వామీ ప్రత్యక్షమభవత్స్వయమ్ ॥౭॥

తం దృష్ట్వా మునయః సర్వే ప్రసన్నేన్ద్రియమానసాః॥

భక్త్యా పరమయా యుక్తా వివశా గద్గదస్వరాః॥౮॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమావుత్థాయోత్థాయ సాదరమ్।

స్తోత్రైః స్తుత్వా మహాత్మానం సమభ్యర్చ్య యథాబలమ్॥౯॥

కృతాఞ్జలిపుటా భూత్వా పప్రచ్ఛుర్ధర్మముత్తమమ్।

సోఽపి సర్వజగత్స్వామీ తారకారిర్మహాద్యుతిః॥౧౦॥

సర్వవిజ్ఞానరత్నానామాకరః కరుణాకరః।

సుప్రసన్నః స్వయం ప్రాహ మునీనాం ధర్మముత్తమమ్॥౧౧॥

స్కన్ద ఉవాచ—

శృణుధ్వం మునయః సర్వే మహాభాగ్యసమన్వితాః।
వదామి సంగ్రహేణాహం యుష్మాకం ధర్మముత్తమమ్॥౧౨॥

ణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితైర్యాగహోమాదిభిః ప్రక్షీణకల్మషాః కావ షేయాః పునః ప్రతిబన్ధకదురితలేశావశేషేణ నానావిధైరాగమైర్బహుధోచ్యమానం తత్త్వమిదమీదృగితి విచార్య నిశ్చేతుమశక్తా; సన్తః సంశయావిష్టా ఏవాభవన్నిత్యర్థః॥౩—౧౨॥ వేదా-

స్వమనీషికయోత్పన్నో నిర్మూలో ధర్మసంజ్ఞితః।
శ్రద్ధయా సహితో యస్తు సోఽపి ధర్మ ఉదాహృతః॥౧౩॥
నిర్మూలోఽపి స్వబుద్ధ్యైవ కల్పితోఽపి మహర్షయః।
దేవతారాధనాకారో ధర్మః పూర్వోదితాద్వరః॥౧౪॥
దేవతారాధనాకారాన్నిర్మూలాద్బుద్ధికల్పితాత్।
ధర్మాచ్ఛ్రేష్ఠః సమాఖ్యాతః సమూలో ధర్మ ఆస్తికాః॥౧౫॥
సమూలేషు చ ధర్మేషు బుద్ధాగమసమన్వితః।
ధర్మః శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రోక్తో మయా వేదార్థపారగాః॥౧౬॥
బుద్ధాగమోదితాద్ధర్మాదర్హాగమసమీరితః।
ధర్మః శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రోక్తో ధర్మతత్త్వవిశారదైః॥౧౭॥
అర్హాగమోదితాద్ధర్మాత్ప్రాజాపత్యాగమోదితః।
ధర్మః శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రోక్తః సర్వధర్మార్థవేదిభిః॥౧౮॥

ప్రాజాపత్యాగమప్రోక్తాద్ధర్మాద్వేదవిదాం వరాః।

మయా శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రోక్తో ధర్మో విష్ణ్వాగమోదితః॥౧౯॥

విష్ణ్వాగమోదితాద్ధర్మాదశేషాదాస్తికోత్తమాః।

న్తవాక్యజనితస్య చ జ్ఞానస్య పరమధర్మత్వం సత్స్వేవాపరధర్మేష్విత్యభిప్రేత్య తానుత్తరోత్తరముత్కృష్టత్వేన ప్రతిపాదయతి—స్వమనీషికయేత్యాదినా। శాస్త్రాదనవగమ్యైవ బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షామాత్రేణ యత్తపః క్రియతే స ధర్మో భవతి। నిర్మూలో మూలాగమరాహితః॥౧౩॥ పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబన్ధనో ధర్మో దేవతారాధనరూపశ్చేత్తదా పర్వోక్తాద్ధర్మాద్దేవతారాధనవిలక్షణాచ్ఛ్రేష్ఠః। ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్॥౧౪॥ సమూల ఇతి। మూలభూతప్రమాణసహిత ఇత్యర్థః॥౧౫॥ బుద్ధాగమేతి। బుద్ధప్రోక్తా ఆగమా బుద్ధాగమాః॥౧౬॥అర్హాగమేతి। క్షపణకాగమ ఇత్యర్థః॥౯౭॥ ప్రాజాపత్యాగమేతి। బ్రహ్మణా ప్రోక్తో బ్రహమవిషయో వాఽఽగమః। విష్ణ్వాగమశైవాగమశబ్దయోరప్యేవమేవార్థః॥౧౮—౨౦॥ ఉక్తధర్మస్య ద్త్రైవిధ్యమాహ—అధఃస్రోతోద్భవ

శైవాగమోదితో ధర్మో వరిష్ఠ నైవ సంశయః।

శైవాగమోదితో ధర్మో ద్విధా పూర్వముదీరితః॥౨౦॥

అధఃస్రోతోద్భవ స్త్వేక ఊర్ధ్వస్రోతోద్భవోఽపరః॥౨౧॥

అధఃస్రోతోద్భవాద్ధర్మాదూర్ధ్వస్రోతోద్భవః పరః।

కామికాదిప్రభేదేన స భిన్నోఽనేకధా ద్విజాః॥౨౨॥

అధఃస్రోతోద్భవో ధర్మో బహుధా భేదితస్తథా।

ఊర్ధ్వస్రోతోద్భవాద్ధర్మాత్స్మార్తా ధర్మా మహత్తరాః॥౨౩॥

స్మార్తేభ్యః శ్రౌతధర్మాశ్చ వరిష్ఠా మునిసత్తమాః।

తేషాం శాన్త్యాదయః శ్రేష్ఠాస్తేషాం భస్మావగుణ్ఠనమ్॥౨౪॥

రుద్రాక్షధారణం చాపి శివాద్యాఖ్యాభిభాషణమ్।

శివలిఙ్గార్చనం భక్త్యా శివోఽహమితి భావనా॥౨౫॥

శివజ్ఞానైకనిష్ఠస్య శుశ్రూషా చ విశిష్యతే।

తేషాం వేదాన్తవాక్యానాం తాత్పర్యస్య నిరూపణమ్॥౨౬॥

ఇతి। అధఃస్రోతాంసి లీలావిగ్రహధారిణః పరశివస్య నాభేరధోభాగస్తదుద్భవో ధర్మోఽధఃస్రోతోద్భవః। ఊర్ధ్వస్రోతాంసీశానతత్పురుషాదిపఞ్చవక్త్రాణి తదుద్భవో ధర్మ ఊర్ధ్వస్రోతోద్భవః కామికాదిమేదేన బహుధా భిన్నః। ఉక్తం హ్యాగమికైః—'సద్యోజాతముఖాజ్జాతాః పఞ్చాఽద్యాః కామికాదయః। వామదేవముఖాజ్జాతా దీప్తాద్యాః పఞ్చ సంహితాః॥ అఘోరవక్త్రాదుద్భూతాః పఞ్చాఽఽప్తివిజయాదయః। పుంవక్త్రాదపి చోద్భూతాః పఞ్చ వై రౌరవాదయః। ఈశానవదనాజ్జాతాః ప్రోద్గీతాద్యష్ట సంహితాః' ఇతి॥౨౧॥౨౨॥ అధఃస్రోతోద్భవ ఇతి। అధఃస్రోతోద్భవోఽపి ధర్మః కాపాలాదిమతభేదేన బహుధా భేదిత ఇత్యర్థః। స్మార్తా ధర్మా ఇతి। మన్వాదిస్మృతిపురాణస్థా ఇత్యర్థః॥౨౩॥ తేషామితి। శ్రౌతధర్మాణాం మధ్యే యే ప్రవృత్తిహేతవో యాగహోమాద్యాస్తేభ్యోఽపి నివృత్తిహేతవః శన్తిదాన్త్యాదయః శ్రేయాంస ఇత్యర్థః॥౨౪—౨౬॥ ఉక్తానాం ధర్మాణాం

వరిష్ఠం సర్వధర్మేభ్యో జ్ఞానం మోక్షైకసాధనమ్।

జ్ఞానాన్నాస్తి పరో ధర్మ ఇతి వేదార్థనిర్ణయః॥౨౭॥

పూర్వోదితేభ్యః సర్వేభ్యః సత్యధర్మపరాయణాః।

జ్ఞానాఙ్గేభ్యః సమాసేన భస్మైకం పరమం మతమ్॥౨౮॥

భస్మసాధననిష్ఠానాం సాక్షాద్భస్మ శివాభిధమ్।

ప్రకాశతే యథా శాన్త్యా శాన్తం వస్తు పరాత్పరమ్॥౨౯॥

జ్ఞానస్య కారణేభ్యస్తు శ్రుతిరేవ మహత్తరా।

జ్ఞానానాం శంభువిజ్ఞానం వరిష్ఠం నేతరద్భవేత॥౩౦॥

వేదవాక్యసముత్పన్నం శివజ్ఞానం నిరూపణే।

సమ్యగ్జ్ఞానం మయాఽఽఖ్యాతమితరద్వ్యవహారతః॥౩౧॥

చోదనాలక్షణో ధర్మో ధర్మః సాక్షాన్నిరూపణే।

ఇతరో వ్యవహారే తు ధర్మ ఇత్యభిశబ్ద్యతే॥౩౨॥

పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదుత్తరోత్తరో ధర్మో యథోత్కృష్యతే ఏవం వేదాన్తవాక్యజనితాజ్ఞానాదపి కశ్చిదుత్కృష్టో ధర్మోఽస్తీత్యత ఆహ—జ్ఞానాన్నాస్తీతి॥౨౭॥ శాన్తిదాన్త్యాదిభ్యోఽపి భస్మావగుణ్ఠనస్య వైశిష్ట్యమాహ—పూర్వోదితేభ్య ఇతి॥౨౮॥సాక్షద్భస్మ శివాభిధమితి। తదుక్తం ప్రాక్—'శివస్వరూపం పరమం భాసనాద్భస్మ సంమతమ్' ఇతి॥౨౯॥ శ్రుతిరేవ మహత్తరేతి। జ్ఞానసాధనే సర్వాధికేత్యర్థః। శంభువిజ్ఞానమితి। వేదాన్తవాక్యజనితం యత్పరశివస్వరూపవిషయం జ్ఞానం తదేవ విషయయాథార్థ్యాత్ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజనితజ్ఞానానాం మధ్యే ప్రశస్తతరమిత్యర్థః॥౩౦॥౩౧॥ చోదనాలక్షణ ఇతి। చోదనా వేదవాక్యం తత్ప్రతిపాదితో ధర్మః। తథా చ జైమినిసూత్రమ్—"చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" ఇతి। యద్యేవం తదతిరిక్తేష్వాగమాదిసిద్ధేవు పూర్వోక్తేష్వర్థేషు ధర్మశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత ఆహ—ఇతరో వ్యవహార ఇత్యాది॥౩౨॥ ఆస్తిక్యాన్వయమాత్రేణేతి। యథా శ్రౌతధర్మేష్వాస్తిక్యం తథైవ తదితరధర్మాభాసేఽపి తద్దర్శనాత్తత్ర ధర్మశబ్దప్రయోగో గౌణ

ఆస్తిక్యాన్వయమాత్రేణ ధర్మాభాసేఽపి సువ్రతాః।

ప్రయుక్తో ధర్మశబ్దస్తు ముఖ్యో ధర్మస్తు వేదజః॥౩౩॥

యథా శంభుసమో దేవో నాస్తి పుణ్యవతాం వరాః।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయ:॥౩౪॥

యథా విప్రసమో మర్త్యో నాస్తి వేదవిదాం వరాః।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయః॥౩౫॥

యథైవాన్నసమం భోజ్యం నాస్తి లోకే విచక్షణాః।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయః॥౩౬॥

యథా గఙ్గాసమా పుణ్యా నదీ లోకే న విద్యతే।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయః ॥౩౭॥

యథా వారాణసీతుల్యా పురీ లోకే న విద్యతే।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తన్న న సంశయః ॥౩౮॥

యథా దభ్రసభాతుల్యం స్థానం లోకే న విద్యతే।

తథా వేదసమం మానం నాసి తత్ర న సంశయః ॥౩౯॥

షడక్షరసమో మన్త్రో యథా లోకే న విద్యతే।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయః ॥౪౦॥

యథా గురూసమస్త్రాతా నాస్తి సంసారసాగరాత్।

తథా వేదసమం మానం నాస్తి తత్ర న సంశయః ॥౪౧॥

అతశ్చ సంక్షేపమిమం వదామి వః శ్రుతిః ప్రమాణం శివ ఏవ కేవలః। వరిష్ఠ ఉక్తః సితభస్మగుణ్ఠనం విశుద్ధవిద్యా చ న చేతరత్పరమ్ ॥౪౨॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మునీన్ద్రేభ్యః శ్రీమాన్బర్హిణవాహనః।

జగత్స్వామీ మహాతేజాస్తత్రైవాన్తర్హితోఽభవత్ ॥ ౪౩॥

కావషేయా అపి శ్రేష్ఠా ప్రసాదాత్తారకారిణః।

మహాదేవం మహాత్మానం దదృశుః స్వయమాగతమ్ ॥౪౪॥

తం ప్రణమ్య మహాదేవం సర్వజ్ఞమపరాజితమ్।

శ్రీమత్పఞ్చాక్షరేణైవ పూజయామాసురాదరాత్ ॥౪౫॥

దేవదేవో మహాదేవో దేవానామపి దేశికః।

మునిభ్యః కావషేయేభ్యః స్వాత్మజ్ఞానం దదౌ ముదా ॥౪౬॥

మునీన్ద్రా అపి తే సర్వే విశుద్ధజ్ఞానినాం వరాః।
ప్రణమ్య దేవమీశానం సామ్బం సంసారభేషజమ్॥౪౭॥
ప్రసాదయిత్వా దేవేశం కృతార్థా ఆత్మవేదనాత్।
నిఃస్పృహాః స్వాత్మనోఽన్యత్ర యయుర్హిమవతో గుహామ్॥౪౮॥

విశిష్టధర్మః కథితః సమాసతో

మయైవ వేదార్థవిచారణక్షమః।

ఇతోఽతిరిక్తం సకలం పలాలవ-

ద్వృథా న లాభాయ విశుద్ధచేతసామ్॥౪౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
విరిష్టధర్మవిచారో నామ వింశోఽధ్యాయః॥౨౦॥

ఇత్యర్థః॥33॥ అథ బహుభిర్నిదర్శనైః శ్రుతిప్రమాణస్యోత్కర్షం ప్రతిపాదయతి—యథా శంభుసమ ఇత్యాదినా॥3౪—౪౭॥ నిఃస్పృహాః స్వాత్మనోఽన్యత్రేతి। సచ్చిదానన్దైకరసస్వస్వరూపానుసంధానాదన్యస్మిన్ధర్మే నిఃస్పృహాః। శ్రూయతే హ్యైతరేయకే—“ఏతద్ధ స్మ వై తద్విద్వాంస ఆహుర్‌ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే” ఇతి ॥౪౮॥౪౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం విశిష్టధర్మవిచారో

నామ వింశోఽధ్యాయః ॥౨౦॥

——

ఏకవింశోఽధ్యాయః।

౨౧. ముక్తిసాధనకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ముక్తిసాధనమాస్తికాః।
శృణుత శ్రద్ధయా సార్ధం సాక్షాద్వేదాన్తదర్శితమ్॥౧॥
పురా శ్వేతా(దేవా)దిఋష్యన్తా మునయో మునిసత్తమాః।
సంఖ్యా చ శతమేతేషాం సహ ద్వాదశసంఖ్యయా॥౨॥
త ఏతే భస్మదిగ్ధాఙ్గాస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకాః।
రుద్రాక్షమాలాభరణా రుద్రారాధనతత్పరాః ॥౩॥
తపశ్చేరుర్మహాతీవ్రం పరయా శ్రద్ధయా సహ।
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే సాక్షాత్సంసారనాశకే॥౪॥
యస్య దర్శనమాత్రేణ పాపాని సకలాని తు।
నశ్యన్తి వహ్నిసంయుక్తం యథా తూలం ప్రదహ్యతే॥౫॥
యస్మిన్నివసతాం నృణామశేషాణాం మహేశ్వరః।
దదాతి పరమాం ముక్తిమచిరేణ ద్విజోత్తమాః॥౬॥

అథ ముక్తేరన్తరఙ్గబహిరఙ్గసాధనప్రతిపాదనవ్యాజేన శమదమాదిసాధనసంపన్నస్యైవ తత్రాధికారో నాన్యస్యేతి ప్రతిపాదయితుముపక్రమతే—అథాత ఇతి। వేదాన్తదర్శితమితి। "శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాఽఽత్మానం పశ్యేత్" ఇతి వేదాన్తవాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః॥౧॥ తచ్చోక్తసాధనమీశ్వరానుగ్రహేణైవ లభ్యమితి జ్ఞాపయితుం పురావృత్తముదాహరాతి—పురేతి॥ దేవపదపూర్వకఋషిశబ్దాన్తిమశబ్దవాచ్యాః దేవర్షిసంజ్ఞకా మునయః సర్వధర్మజ్ఞా ఇత్యర్థః॥ తేషామృషీణాం ద్వాదసంఖ్యయా సహ శతం ద్వాదశశతసంఖ్యాకా మునయ ఇత్యర్థః॥౨॥3॥ పుణ్యక్షేత్రవాసోఽపి ముక్తావుపాయ ఇత్యాభిప్రేత్యాఽఽహ—శ్రీమద్దక్షిణ-

యత్ర భస్మరతానాం తు ద్విజానాం ప్రతివత్సరమ్।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౭॥
యత్ర ప్రతిదినం పుంసాం భక్తానామీశ్వరస్య తు।
ముష్టిమాత్రప్రదానేన మహాపాపాద్విముచ్యతే॥౮॥
యత్ర సాక్షాచ్ఛివజ్ఞాననిష్ఠస్యాతిప్రియేణ తు।
భోజనం చ తథా వస్త్రం దత్త్వా ముచ్యేత బన్ధనాత్॥౯॥
యత్ర జప్తం హృతం దత్త చిన్తితం చ దినే దినే।
బ్రాహ్మణానాం తథాఽన్యేషామనన్తం భవతి ధ్రువమ్॥౧౦॥
తపసా శంకరస్తేషాం ప్రసన్నః కరుణానిధిః।
సాంనిధ్యమకరోత్తంత్ర శక్త్యా పరమయా సహ॥౧౧॥
తం దృష్ట్వా సాస్బమీశానం సాక్షాత్సంసారభేషజమ్।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ పప్రచ్ఛుర్ముక్తిసాధనమ్॥౧౨॥
దేవోఽపి కరుణావిష్టః సాక్షాత్సంసారమోచకః।
మునీనాముగ్రతపసాం బభాషే ముక్తిసాధనమ్॥౧3॥

వక్ష్యామి పరమం గృహ్యం ముక్తిసాధనమాదరాత్।

వర్ణాశ్రమసమాచారాదేవ ముక్తిర్న చాన్యతః॥౧౪॥

స్వజాతివిహితం ధర్మం యః కరోతి ప్రియేణ తు।

స జాయతే కులే ముఖ్యే విప్రాణామీశ్వరాజ్ఞయా॥౧౫॥

స పునర్జాతకర్మాదిసంస్కారైరపి సంస్కృతః।

కైలాస ఇత్యాదినా॥౪—౧౪॥ స్వజాతివిహితమితి। బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాణాం మధ్యే యస్య యో ధర్మో విహితః స స్వజాతివిహితః। బ్రాహ్మణస్య యజనాదికం క్షత్రియస్య రాజ్యపరిపాలనాదికం వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదికం శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషేత్యేత స్వజాతివిహితా ధర్మాః॥౧౫॥ వేదానధీత్య విధివాదితి। అనే-

ఉపనీతో గురోర్వేదానధీత్య విధివత్పునః॥౧౬॥

దారానాహృత్య యజ్ఞం చ దానం చ వివిధం తథా।

తపశ్చ వివిధం ఘోరం కృత్వా కామనయా వినా॥౧౭॥

ప్రనష్టపాపః శుద్ధాన్తఃకరణో జ్ఞానవాఞ్ఛయా।

విరక్తః సర్వలోకేభ్యో దోషాణాం తు నిరూపణాత్॥౧౮॥

చిత్తపాకానుగుణ్యేన ప్రవ్రజ్యాం కురుతే పునః।

తత్రాముముక్షుః సంన్యాసీ ప్రేరితః పరమేశ్వరాత్॥౧౯॥

కుటీచకాభిధాం వృత్తిం వృత్తిం వాఽథ బహూదకామ్।

హంసవృత్తిం తు వా నిత్యం వాఞ్ఛతే మునిసత్తమాః॥౨౦॥

ముముక్షుర్భిక్షుకో నిత్యం పరహంసాభిధాం శుభామ్।

వృత్తిమిచ్ఛతి దేవేశప్రసాదేన ద్విజోత్తమాః॥౨౧॥

కుటీచకాదివృత్తిస్థో ముక్తిమిచ్ఛతి చేద్ద్విజాః।

పరహంసాభిధాం వృత్తిం ప్రాప్నుయాచ్ఛంకరాజ్ఞయా ॥ ౨౨॥

నైవ బ్రహ్మచారిణామనుష్ఠానముక్తమ్॥౧౬॥ దారానాహృత్యేత్యాదినా గార్హస్థ్యాశ్రమధర్మప్రతిపాదనమ్। తపశ్చ వివిధమితి వానప్రస్థాశ్రమధర్మాః। కామనయా వినేతి। ఫలానుసంధానవిరహేణ కేవలమీశ్వరార్పణబుద్ధ్యైవానుష్ఠితా వర్ణాశ్రమధర్మాఅధ్యయనాదయః పాపప్రణాశనేన చిత్తశుద్ధిద్వారా పరంపరయా ముక్తిసాధనత్వం ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—"తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" ఇతి॥౧౭॥ ఏవమాశ్రమత్రయానుష్ఠితైః కర్మభిశ్చిత్తశుద్ధౌ జాతాయాం సంసారదోషదర్శనాత్తతో వైరాగ్యం జాయత ఇత్యాహ—విరక్త ఇతి॥౧౮॥ ప్రవ్రజ్యాం కురత ఇతి। "యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్" ఇతి శ్రుతేః॥౧౯॥౨౦॥ వైరాగ్యజననానన్తరం చిత్తైకాగ్ర్యలాభాయ సంన్యాస ఏవ కర్తవ్య ఇత్యాహ—భిక్షుక ఇతి।సాధనచతుష్టయాన్తర్వర్తి యన్ముముక్షుత్వం తదీశ్వరప్రసాదేన పరమహంసస్యైవ జాయతే నాన్యేషాం కుటీచకాదీనామిత్యర్థః॥౨౧॥ కుటీచకాదిభిరపి

సర్వేషామేవ భిక్షూణాం శాన్తిర్దాన్తిస్తితిక్షుతా।

స్నానం శౌచమహింసా చ మిథ్యాభాషణవర్జనమ్॥౨౩॥

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మనోద్ధూలనం తథా।

త్రిపుణ్డ్రధారణం సాక్షాద్బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్॥౨౪॥

లిఙ్గే శివార్చనం నిత్యం ధర్మః ప్రోక్తః సనాతనైః।

సాక్షాద్వేదాన్తవాక్యానాం శ్రవణం మననం తథా॥౨౫॥

నిదిధ్యాసనమాచార్యపరిచర్యా ప్రియేణ తు।

పరహంసస్య ధర్మోఽయం విశేషేణ సమీరితః॥౨౬॥

పూర్వపుణ్యబలాత్సాక్షాత్ప్రసాదాచ్చ శివస్య తు।

బ్రహ్మాత్మవిషయం జ్ఞానం లభతే భిక్షుకోఽచిరాత్ ॥౨౭॥

జ్ఞానాద్వేదాన్తవాక్యోత్థాన్ముక్తిం భిక్షురవాప్నుయాత్।

వినా జ్ఞానేన ముక్తిస్తు న సిధ్యతి న సిధ్యతి ॥౨౮॥

యదా ముక్తిరన్విష్యతే తదా త్రైరపి పరమహంసాశ్రమ ఏవ స్వీకర్తవ్య ఇత్యాహ—కుటీచకాదీతి ॥౨౨॥ అథ వేదాన్తజ్ఞానోత్పత్త్యావన్తరఙ్గసాధనభూతాంస్తురీయాశ్రమధర్మానాహ—సర్వేషామిత్యాదినా। శాన్తిర్జ్ఞానేన్ద్రియాణామ్ నిగ్రహః। దాన్తిః కర్మేన్ద్రియాణాం నిగ్రహః। తితిక్షుతా శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వసహిష్ణుత్వమ్। శాన్త్యాదీని ద్వంద్వాద్యుపఘాతకత్వేన పరంపరయా ముక్తిసాధనాని ॥౨౩—౨౪॥ వేదాన్తవాక్యశ్రవణాదికమవ్యవధానేన ముక్తిసాధనమిత్యర్థః। తత్ర శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యానామద్వితీయే పరశివరూపే తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదనసామర్థ్యావధారణమ్। శ్రుతస్యార్థస్యాసంభావనావిపరీతభావనానిరాసాయ యుక్తిభిరనుచిన్తనం మననమ్ ॥౨౫॥ఏవం శ్రవణమననాభ్యామవధృతస్యార్థస్య సాక్షాత్కారోపయోగిచిత్తైకాగ్ర్యలాభాయ విజాతీయప్రత్యయానన్తరితసజాతీయప్రత్యయప్రవాహరూపేణ ధ్యానం నిదిధ్యాసనమ్। ఏతేషాం తత్సాధనత్వం శ్రూయతే— “ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇతి ॥౨౬॥౨౭॥ జ్ఞానాదితి। ఇత్థమధ్యయనయజనశమదమాద్యన్తరఙ్గబహిరఙ్గసాఘనకలాపసహకృతాద్వే-

ముక్తిసాధనమాఖ్యాతం సంగ్రహేణ మునీశ్వరాః।

జ్ఞానే యూయమపి శ్రద్ధాం కురుధ్వం యత్నతః సదా ॥౨౯॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ రుద్రః సాక్షాత్సంసారమోచకః।

ఆగమాన్తైకసంవేద్యస్త్రైవాన్తర్హితోఽభవత్॥౩౦॥

భవన్తోఽపి ప్రసదేన శివస్య పరమాత్మనః।

మత్తో లబ్ధపరిజ్ఞానా అభవన్నచిరేణ తు॥౩౧॥

శ్రీమద్దక్షిణకైలాసం సర్వస్థానోత్తమోత్తమమ్ ।

వాఞ్ఛితార్థప్రదం నృణామితి విత్త విచక్షణాః॥౩౨॥

శ్రీమద్దక్షిణకైలాసమదృష్ట్వా ముక్తిమిచ్ఛతః।

నాస్తి సంసారవిచ్ఛిత్తిః సత్యం సత్యం న సంశయః॥౩౩॥

వర్ణాశ్రమసమాచారం వినా కైవలస్యమిచ్ఛతః।

నాస్తి కైవల్యసంసిద్ధిః సత్యం సత్యం న సంశయః॥౩౪॥

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రేభ్యః శివస్యాఽఽధిక్యమాదరాత్।

అవిజ్ఞాయ న సంసారాన్ముచ్యతే జన్మకోటిభిః॥౩౫॥

ప్రత్యగ్బ్రహ్మైకతాజ్ఞానం వినా కైవల్యమిచ్ఛతామ్ ।

నాస్తి కైవలస్యమిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిరాహ హి॥౬౬॥

దన్తవాక్యశ్రవణాద్యద్వాక్యజం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయం జ్ఞానం జాయతే తదేవ ముక్తిసాధనం నాన్యదిత్యర్థః॥ ౨౮—౩౧॥ ఇతి విత్త విచక్షణా ఇతి। ఉక్తప్రకారేణ విత్త జానీతేత్యర్థః॥౩౨॥ పుణ్యక్షేత్రవాసవర్ణాశ్రమధర్మాదీనాముక్తం ముక్తిసాధనత్వం వ్యతిరేముఖేన ద్రఢయతి— శ్రీమద్దక్షిణకైలాసమితి॥౩౩--౩౫॥ శాశ్వతీ శ్రతిరాహ హీతి। 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇతి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిద ఏవ ముక్తిం బ్రూతే భేదదర్శినస్తు 'అథ యోఽన్యాం దేవతాము-

భగవానపి సర్వజ్ఞః శివః కారుణికోత్తమః।

వినా వేదాన్తవిజ్ఞానం న ముక్తిరితి చాఽఽహ హి॥౩౭॥

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రాదిదేవతాశ్చ తథైవ చ।
వినా జ్ఞానం న కైవల్యమిత్యాహుర్వేదవిత్తమాః॥౩౮॥
మునయశ్చ మహాత్మానః సత్యసంధా జితేన్ద్రియాః।
వినా జ్ఞానం న కైవల్యమిత్యాహుర్వేదవిత్తమాః॥౩౯॥
అథ కిం బహునోక్తేన మునీన్ద్రా వేదవిత్తమాః।
ముక్తిసాధనవిజ్ఞానం వేదాదేవ న చాన్యతః॥౪౦॥
వేదమార్గజనితం తు వేదనం దోషహీనమతిశోభనం సదా।
అన్యమార్గజనితం విచారతో వేదమార్గరుచికారణం క్రమాత్॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
ముక్తిసాధనవిచారో నామైకవింశోఽధ్యాయః॥౨౧॥

ద్వావింశోఽధ్యాయః।

౨౨. మార్గప్రామాణ్యవర్ణనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి మార్గప్రమాణ్యనిర్ణయమ్।
శ్రద్ధయా సహితా యూయం శృణుధ్వం మునిపుఙ్గవాః॥౧॥

పాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద' ఇత్యజ్ఞత్వం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః॥౩౯—౪౦॥
అన్యమర్గేతి। వేదవ్యతిరిక్తైగమాన్తరైః ప్రతిపాదితమర్థజాతముక్తరూపవేదాన్తవిజ్ఞానే
పరమపురుషార్థే రుచిజననద్వారోపయుజ్యతే న తు స్వాతన్త్ర్యేణ
పురుర్థసాధనపమిత్యర్థః॥౪౧॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ముక్తిసాధనవిచారో నామైకవింశోఽధ్యాయః॥౨౧॥

నను బౌద్ధార్హతాద్యాగమానాం వేదవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకానాం వేదైకసమధిగమ్యే

వేదాంశ్చ ధర్మశాస్త్రాణి పురాణం భారతం తథా।

వేదాఙ్గాన్యుపవేదాంశ్చ కామికాద్యాగమానపి॥౨॥

కాపాలం లాకుళం చైవ తయోర్భేదాన్ద్విజర్షభాః।

తథా పాశుపతం సోమం భైరవప్రముఖాగమాన్॥౩॥

తేషామేవోపభేదాంశ్చ శతశోఽథ సహస్రశః।

విష్ణ్వాగమాంస్తథా బాహ్యాన్బుద్ధార్హాద్యాగమానపి॥౪॥

లోకాయతం తర్కశాస్త్రం బహువిస్తరసంయుతమ్।

మీమాంసామతిగమ్భీరాం సాంఖ్యయోగౌ తథైవ చ॥౫॥

అనేకభేదభిన్నాని తథా శాస్త్రాన్తరాణి చ।

నిర్మమే శంకరః సాక్షాత్సర్వజ్ఞః సంగ్రహేణతు॥౬॥

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయః సురాః।

సిద్ధవిద్యాధరా యక్షా రాక్షసాద్యాస్తథైవ చ॥౭॥

బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానే రుచిజనకత్వం నోపపద్యతేఽతో వైదికమార్గవ్యతిరిక్తానాం సర్వేషామప్రామాణ్యమేవేత్యాశఙ్క్య తత్ప్రామాణ్యం సమర్థయితుమారభతే—అథాత ఇతి ॥౧॥ శ్రుతిస్మృత్యాదిభిః శైవపాశుపతబుద్ధాద్యాగమైః సమయే నానావిధా మార్గాః ప్రతిపాదితాస్తేషామధికారిభేదేన ప్రామాణ్యనిర్ణయః క్రియత ఇత్యర్థః। ఉపవేదాంశ్చేతి। ఆయుర్వేదధనుర్వేదాదయ ఉపవేదాః॥౨—౫॥నిర్మమే శంకర ఇతి। శ్రతిస్మృతీతిహాసపురాణాదీని వైదికాని శాస్త్రాణి తదర్థానుసారిశైవపాశుపతాద్యాగమాన్బుద్ధార్హతాదిబహుభేదభిన్నాన్వేదవిరుద్ధాంశ్చ సర్వజ్ఞః శివ ఏవ స్వశక్త్యా నిర్మితవానిత్యర్థః। అతః సర్వజ్ఞేన శివేనైవ ప్రణీతత్వాదేషాం మధ్యే కస్యచిదప్యప్రామాణ్యం న యుక్తమితి భవః॥౬॥ నను బ్రాహ్మవైష్ణవబుద్ధాద్యాగమేషు బ్రహ్మవిష్ణ్వాదితత్తదాగమప్రణేతారః పురుషవిశేషాః స్మర్యన్తే। తథా సాంఖ్యతర్కాదిశాస్త్రేషు కపిలకణాదజైమినిప్రభృతయో నిర్మాతారః ప్రసిద్ధాః। అతః శివస్యైవ నిర్మాణమనుపపన్నమిత్యత ఆహ—ప్రసాదాదేవేతి। పరమేశ్వరానుగ్రహాదేవ బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయస్తన్నిర్మితా-

మునయశ్చ మనుష్యాశ్చ యథాభాగ్యం ద్విజోత్తమాః।

తాన్యేవ విస్తరేణైవ సంగ్రహేణైవ వా పునః॥౮॥

కుర్వన్తి తాని నామాని కథితాని మనీషిభిః।

అధికారివిభేదేన నైకస్యైవ సదా ద్విజాః।

తర్కైరేతే హి మార్గాస్తు న హన్తవ్యా మనీషిభిః॥౯॥

యథా తోయప్రవాహాణాం సముద్రః పరమావధిః।

తథైవ సర్వమార్గాణాం సాక్షాన్నిష్ఠా మహేశ్వరః॥౧౦॥

యేన యేన ప్రకారేణ జనైరేభిరుపాసితః॥౧౧॥

తత్తన్మార్గానుగుణ్యేన సాధకత్వం హ్యుపైతి సః।

తత్ప్రసాదాత్క్రమాన్మార్గాన్విశిష్టానేతి మానవః॥౧౨॥

తత్ర తత్ర స్థితో దేవః ప్రసాదం కురుతేఽస్య తు।

నాగమాన్స్వస్వవ్యవహారసిద్ధయే పునః సంగ్రహవిస్తరాభ్యాం కుర్వన్తి। కపిలకణభుగ్జైమినిప్రభృతయో మునయశ్చ స్వశిష్యబుద్ధిగుణానుసారేణ పరమేశ్వరనిర్మితాన్యేవ శాస్త్రాణి తత్ప్రసాదాదేవ పునః సంగ్రహవిస్తరాభ్యాం కుర్వన్తీత్యవిరోధః॥౭॥౮॥ యద్యప్యేవమీశ్వరనిర్మితత్వాత్సర్వేషాం ప్రామాణ్యం తథాऽపి పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వాదప్రామాణ్యమపి స్యాదిత్యత ఆహ—అధికారీతి। యథా 'ఉదితే జుహోతి' 'అనుదితే జుహోతి' ఇత్యాదివిరుద్ధార్థప్రతిపాదకానాం వాక్యానామధికారిభేదాద్విరోధాభావేన ప్రామాణ్యమేవమత్రాపీత్యర్థః। ఏవమేతే మార్గాః శుష్కతర్కబలాన్న బాధ్యా ఇత్యర్థః॥౯॥ సాక్షాన్నిష్ఠేతి। సర్వేష్వపి మార్గేష్వస్తి కశ్చిద్దేవ ఇతి సంమతత్వాత్తస్య చ పరమేశ్వరవ్యతిరిక్తస్యాభావాత్తత్తదాగమోక్తగుణవైశిష్ట్యేన శివః ప్రతిపాద్యత ఇతి భవతి తస్మిన్సర్వేషాం మార్గాణాం పర్యవసానమిత్యర్థః॥౧౦॥ యేన యేనేతి। నానావిధాగమోక్తేన యేన యేనోపాధినా పరమేశ్వర ఉపాస్యతే తత్తదాగమానుసరేణ తత్తదుపాధియుక్తః పరమేశ్వరో భవతీత్యర్థః। తత్ప్రసాదాదితి। తత్తదాగమప్రతిపాద్యతయాऽవాస్థితస్య శివస్య ప్రసాదాదేవోత్తరోత్తరముత్కృష్టాన్మార్గాన్సాధకో లభత ఇత్యర్థః॥౧౧॥౧౨॥ సోపానక్రమత ఇతి। తత్ర తత్రాऽऽగమేషు తత్తద్దేవతారూపో దేవః సోపానక్ర-

సోపానక్రమతో దేవా వేదమార్గస్య హేతవః।

వేదమార్గస్థితో దేవః సాక్షాన్ముక్తేస్తు కారణమ్॥౧౩॥

తత్రాపి కర్మభాగస్థో జ్ఞానశ్రద్ధాప్రదో హరః।

జ్ఞానభాగస్థితః శంభుర్జ్ఞానద్వారేణ మోక్షదః॥౧౪॥

ఏకరూపా పరా ముక్తిస్తతస్తద్విషయా మతిః॥౧౫॥

ఏకరూపా భవేన్నైవ నానారూపా భవిష్యతి।

వేదాన్తః శంకరం సాక్షాన్నిర్విశేషాద్వయాత్మనా॥౧౬॥

వక్తి మార్గాన్తరాన్నైంవం తతో విద్యా తు వేదజా।

అతో మార్గాన్తరాజ్ఞాతా మతయో మునిసత్తమాః।

అవిద్యా నైవ విద్యాః స్యురితి సమ్యఙ్నిరూపణమ్॥౧౭॥

—

మేణ వేదమార్గప్రాప్తౌ కారణమ్। స ఏవ వేదమార్గప్రతిపాదితః సన్ముక్తిహేతుర్భవతీత్యర్థః॥౧౩॥ కర్మభాగస్థ ఇతి।కర్మకాణ్డే స్థితో వివిదిషాప్రద ఇత్యర్థః। ఉపనిషత్సు ప్రతిపాద్యతయా స్థితః శివః స్వయాథాత్మ్యజ్ఞానజననేన ముక్తిప్రద ఇత్యర్థః॥౧౪॥ నను మార్గాన్తరజ్ఞానైరపి సాక్షాన్ముక్తిః కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తేషామవస్తువిషయత్వేనావిద్యాత్వం ప్రతిపాదయన్నౌపనిషదజ్ఞానస్య విద్యారూపతామాహ— ఏకరూపేత్యాదినా। ముక్తిస్వరూపస్య సర్వేష్వపి మార్గేషు పరమపురుషార్థత్వేన సంమతత్వాత్తస్య నిత్యత్వమేష్టవ్యమ్। తచ్చ నిర్విశేషస్యైవ ఘటతే। సవిశేషస్య భేదసవ్యపేక్షస్వాద్భేదస్య చ నిర్వక్తుమశక్యత్వాత్తస్య ప్రాగుపపాదితత్వాత్కల్పితత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వే సతి భేదసాపేక్షం సవిశేషం ముక్తిస్వరూపమపి నివర్తేత। తథా చ తన్ముక్తిస్వరూపం సవిశేషకం స్వర్గాదివదనిత్యమేవ స్యాత్। అతో నిర్విశేషమేవ తదితి తద్గోచరం జ్ఞానమపి తథావిధమ్। తదిదముక్తం నిర్విశేషాద్వయాత్మనేతి। “ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ” “అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్” “బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” ఇత్యాదిశ్రుతిరేవ నిర్విశేషం ముక్తిస్వరూపం ప్రతిపాదయతి। తతశ్చాబాధితవిషయత్వాదుపనిషద్వాక్యజనితం జ్ఞానమేవ విద్యా మార్గాన్తరాత్తు నైవం నిర్విశేషముక్తిస్వరూపమవగమ్యతే। జీవేశ్వరాదిభేదాదివిశేషమేవ భవతి। తజ్జనితజ్ఞానానాం బాధితవిషయత్వాదవిద్యా-

తస్మాన్మార్గాన్తరాణాం తు ప్రామాణ్యం వేదవిత్తమాః॥౧౮॥

ముక్తేరన్యత్ర నాత్రైవ క్రమేణైవాత్ర మానతా।

అతో వేదాన్తభాగస్థో మహాదేవోఽచిరేణ తు॥౧౯॥

ముక్తిం దదాతి నాన్యత్ర స్థితః సోఽపి క్రమేణ తు।

దదాతి పరమాం ముక్తిమియేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః॥౨౦॥

అతో వేదస్థితో మర్త్యో నాన్యమార్గం సమాశ్రయేత్।

వేదమార్గైకనిష్ఠానాం కించిదపి దుర్లభమ్॥౨౧॥

అత్రైవ పరమా ముక్తిర్భుక్తయశ్చాత్ర పుష్కలాః।

అతోఽధికారిభేదేన మార్గా మానం న సంశయః॥౨౨॥

ఈశ్వరస్య స్వరూపే చ బన్ధహేతౌ తథైవ చ।

జగతః కారణే ముక్తౌ జ్ఞానాదౌ చ తథైవ చ॥౨౩॥

త్వమతో న తేషాం ముక్తిసాధనత్వమిత్యర్థః॥౧౫—౧౭॥ యది మార్గాన్తరజనితా మతయోఽవిద్యాస్తర్హి తేషామప్రామాణ్యమేవేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—తస్మాదితి। ముక్తేరన్యత్రేతి। ముక్తివ్యతిరిక్త ఏవ విషయే మార్గాన్తరస్య ప్రామాణ్యం న తు ముక్తౌ। తత్రాపి పూర్వోక్తసోపానక్రమేణ వేదమార్గప్రాప్తిద్వారా ప్రామాణ్యమ్। నాన్యత్రేతి। వేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యతయా శివః సాక్షాన్ముక్తిప్రదః। ఆగమాన్తరే త్వవస్థితో న సాక్షాన్ముక్తిం దదాతి। కింతూత్తరోత్తరవిశిష్టమార్గప్రాప్త్యేతి। “తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి” ఇత్యాదావుపనిషత్స్వేవాధిగత ఔపనిషద ఇత్యుపనిషదేకవేద్యస్య పరశివస్య పరమపురుషార్థప్రదత్వేన శ్రుతత్వాదిత్యర్థః॥౧౮—౨౦॥ నాన్యమార్గం సమాశ్రయేదితి। వేదమార్గస్య సాక్షాన్ముక్తిప్రదత్వాదిత్యర్థః॥౨౧॥ అతోఽధికారీతి। వేదమార్గానధికృతానౌద్ధార్థతాద్యధికారివిశేషాన్ప్రతి తత్తన్మార్గప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః॥౨౨॥ నన్వేషాం మార్గాణాం పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకానాం ప్రామాణ్యం నోపపద్యతే ప్రబలతరశ్రుతిప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వాదిత్యత ఆహ—ఈశ్వరస్యేత్యాదినా। తత్రేశ్వర-రూపాదౌ మార్గాణాం విప్రతిపత్తిరస్తి। తథా హి—తత్ర “ఈశ్వర ఏవ నాస్తి” ఇతి సాంఖ్యా మీమాంసకాశ్చ। అస్తి పుణ్య-

మార్గాణాం యే విరుద్ధాంశా వేదాన్తేన విచక్షణాః।

తేఽపి మన్దమతీనాం హి మహామోహావృతాత్మనామ్।

వాఞ్ఛామాత్రానుగుణ్యేన ప్రవృత్తా న యథార్థతః॥౨౪॥

దర్శయిత్వా తృణం మర్త్యో ధావన్తీం గాం యథాఽగ్రహీత్ ॥౨౫॥

దర్శయిత్వా తథా క్షుద్రమిష్టం పూర్వం మహేశ్వరః।

పశ్చాత్పాకానుగుణ్యేన దదాతి జ్ఞానముత్తమమ్ ॥౨౬॥

తస్మాదుక్తేన మార్గేణ శివేన కథితా అమీ।

మార్గా మానం న చామానం మృషావాదీ కథం శివః ॥౨౭॥

మహాకారుణికో దేవః సర్వజ్ఞో నిర్మలః ఖలు।

పాపాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష" ఇతి పాతఞ్జలాః। "నిత్యజ్ఞానాధారః" ఇతి తార్కికాః। తథా "ప్రకృతిపరుషయోరవివేకాత్క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారః" ఇతి సాంఖ్యాదయః। "తస్య స్వార్జితపుణ్యపాపవశాద్బన్ధ ఇతి తత్కారణం ప్రకృతిరితి ప్రకృతిపురుషయోర్వివేకజ్ఞానేన భ్రమాపగమే స్వరూపేణావస్థానం ముక్తిః" ఇతి సాంఖ్యాదయః। "బుద్ధిసుఖదుఃఖాదినవగుణానామనాత్మపదార్థేభ్యః పురుషాన్యాథాఖ్యాతివిరహాదత్యన్తోచ్ఛేదో ముక్తిః" "ఇతి తార్కికాదయః। ఏవమన్యేషామపి వాదినాం మతేషు విషయేషు భూయస్యో విప్రతిపత్తయ ఏవమాద్యా వేదాన్తవిరుద్ధా అన్యమార్గేషు దృశ్యన్తే। తత్సర్వమర్థజాతమనాదిమాయయా మోహితానామత ఏవాల్పబుద్ధీనాం వేదానధికృతానాం బౌద్ధాదీనాం ప్రథమత ఏవాత్యన్తసూక్ష్మపరశివస్వరూపగ్రహణసామర్థ్యాభావాద్వేదవిరుద్ధమపి ప్రతిబన్ధకపాపక్షయార్థం తత్తల్లోకప్రాప్తిరూపఫలప్రదానేన వశీకరణార్థం చ ప్రథమమీశ్వరేణోపదిష్టం న పరమార్థత ఇత్యర్థః ॥౨౩॥౨౪॥ తత్ర దృష్టాన్తః దర్శయిత్వేతి। యథా గాం జిఘృక్షన్పురుషః ప్రథమం తృణాదికం దర్శయిత్వా తాం గహ్ణాత్యేవం పరమేశ్వరోఽపి తత్తన్మార్గానురూపమిష్టం ప్రాపయిత్వా వశీకృత్య తత్తన్మార్గోక్తజ్ఞానేన ప్రతిబన్ధకపాపక్షయే సతి తేషాం చిత్తపరిపాకానుసారేణ నిఃశ్రేయససాధనం పరమపురుషార్థభూతం జ్ఞానమపి క్రమేణ ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః ॥౨౫॥౨౬॥ మార్గాన్తరాణామపి ప్రతిపాదితం ప్రామాణ్యముపసంహరతి—తస్మాదితి। యస్మాదుక్తప్ర-

తథాఽపి వేదో మార్గాణాముత్తమః సర్వసాధకః ॥౨౮॥

సర్వముక్తం సమాసేన మార్గప్రామాణ్యనిర్ణయమ్।
ఏవం బుద్ధ్వా శ్రుతౌ శ్రద్ధాం కురుధ్వం యత్నతో ద్విజాః॥౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
మార్గప్రామాణ్యవర్ణనం నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః॥౨౨॥

త్రయోవింశోఽధ్యాయః।

౨3. శఙ్కరప్రసాదక్రమవర్ణనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రసాదక్రమమాదరాత్।
యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ ప్రసాదః శాంకరో భవేత్॥౧॥
పురా సనత్కుమారాఖ్యో మునిః సత్యపరాయణః।
బ్రహ్మాణం బ్రహ్మసంపన్నమపృచ్ఛదిదమాదరాత్॥౨॥
సోఽపి సర్వజగద్ధాతా సహ తేన మునీశ్వరాః।
నారాయణమనాద్యన్తమపృచ్ఛదిదముత్తమమ్॥3॥

కారేణ శివేనైవోపదిష్టాః సర్వే మార్గాస్తస్మాత్తత్సర్వం ప్రమాణమేవ। అన్యథా మృషావాదిత్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః॥౨౭—౨౯॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే మార్గప్రమాణ్య

వర్ణనం నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః॥ ౨౨॥

పూర్వాస్మిన్నధ్యాయే తత్ర తత్ర స్థితో దేవః ప్రసాదం కురుత ఇతి తత్తదుపాధివిశిష్టస్యేశ్వరప్రసాదకర్తృత్వప్రతిపాదనాత్తత్త్రప్రసాదోఽప్యుపాధివశాన్నానావిధ ఇతి సూచితమ్। తే చ ముముక్షుణా పురుషేణ సంపాదనీయాస్తత్ర [కీదృక్ప్రసాదానన్తరం] కీదృక్ప్రసాద ఇత్తి క్రమజిజ్ఞాసాయాం తన్నిర్ణయాయాధ్యాయ ఆరభ్యతే—అథాత ఇతి॥

సోఽపి నారాయణః శ్రీమాన్సహ తాభ్యాముమాపతిమ్।

కైలాసశిఖరే రమ్యే సమాసీనమతిప్రభుమ్॥౪॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భక్త్యా స్తుత్వా రుద్రేణ సువ్రతాః।

అపృచ్ఛద్దేవదేవేశమిదం పరమకారణమ్॥౫॥

దేవదేవోఽపి సర్వజ్ఞః సామ్బః సర్వఫలప్రదః।

ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా విష్ణవే మునిపుఙ్గవాః॥౬॥

తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్ వ్యాసః సాక్షాత్ప్రత్యక్షశఙ్కరాత్।

సనత్కుమారాత్సర్వజ్ఞాదుక్తవాన్మమ సాదరమ్॥౭॥

అహం భాగ్యవతామద్య యుష్మాకం మునిపుఙ్గవాః।

కేవలం కృపయా వక్ష్యే తదేవ పరయా ముదా॥౮॥

నిత్యకర్మాద్యనుష్ఠానాత్పాపనాశో భవత్యతః।

చిత్తశుద్ధిర్భవేజ్జన్తో రుద్రస్యైవ ప్రసాదతః ॥౯॥

తయా సంసారదోషస్య దర్శనం భవతి స్వతః।

తతో విరక్తిః సంసారాత్పునస్త్యాగశ్చ కర్మణామ్ ॥౧౦॥

విరిఞ్చస్య ప్రసాదేన తతః శాన్త్యాదిసాధనమ్।

౧—౮ ॥నిత్యకర్మాదీతి। ఆదిశబ్దేన నైమిత్తికసంగ్రహః। ఫలాదివిరహేణేశ్వరార్పణబుద్ధ్యా వర్ణాశ్రమాదివిహితయోర్నిత్యనైమిత్తికయోర్యదనుష్ఠానం తేన తత్త్వజ్ఞానప్రతిబన్ధకపాపక్షయో భవతి। అయం ప్రథమః ప్రసాదః। అత ఇతి। అస్మాదేవ పాపక్షయాత్మకాత్ప్రసాదాచ్చిత్తశుద్ధిర్భవతి కాలుష్యహేతోః పాపస్య తదా ప్రక్షీణత్వాదిత్యర్థః। రుద్రస్యైవేతి। సంహృతివ్యాపారస్తమోగుణోపాధికః శివో రుద్రస్తత్ప్రసాదాత్సంహర్త్రీశ్వరసాక్షాత్కారేణాత్ర విరక్తిర్జాయతే పునస్తత్ప్రసాదాదేవ వైరాగ్యవశాద్యజ్ఞదానాదికర్మత్యాగలక్షణ ఉత్తమాశ్రమస్వీకారో భవతీత్యర్థః। రద్రో హి సర్వం సంహరత్యతస్తత్ప్రసాదాదస్యాపి ప్రవృత్తిమార్గనివర్తకత్వం యుక్తమ్ ॥౯॥౧౦॥

ప్రసాదాద్వైష్ణవాత్సాక్షాన్ముముక్షుత్వం పునః స్వతః ॥౧౧॥

విఘ్నరాజప్రసాదేన గురుపాదపరిగ్రహః।

తేన యోగాభిధం ధ్యానమైశ్వరం జ్ఞానసాధనమ్ ॥౧౨॥

పునః సాంఖ్యాభిధం జ్ఞానం పార్వత్యాస్తు ప్రసాదతః।

సాంఖ్యస్యోత్పత్తివేలాయాం మోచకస్య శివస్య తు ॥౧౩॥

ప్రసాదో జాయతే తేన సంసారస్య విమర్దనమ్।

సంసారమోచకః సాక్షాచ్ఛివ ఏవ న చాపరః ॥౧౪॥

అన్యాశ్చ దేవతాః సర్వాః ప్రణాడ్యైవ హి మోచకాః।

అనేకజన్మసంసిద్ధః శ్రౌతస్మార్తపరాయణః ॥౧౫॥

క్రమేణైవ మహాదేవం మోచకం పరమేశ్వరమ్।

—

విరిఞ్చస్యేతి। తతః కర్మత్యాగానన్తరం సృష్టివ్యాపారస్య రజోగుణోపాధికస్య ప్రసాదేన శమాదికం జ్ఞానాత్పత్తావన్తరఙ్గత్వేనాన్త్యాశ్రమధర్మత్వేన విహితం సాధనకలాపం లభత ఇత్యర్థః। బ్రహ్మణో రజోగుణవశాత్ప్రవర్తకత్వాత్తత్ప్రసాదస్యాపి శాన్త్యాదిసాధనేషు ప్రవృత్తిహేతుత్వం యుక్తమ్। ప్రసాదాద్విష్ణవాదితి। సత్త్వగుణోపాధికో విష్ణుస్తదీయప్రాసాదాద్భవతి ముముక్షుత్వమ్। దగ్ధార్ధకాయః పురుషో విచారమన్తరేణ ఝటితి జలే నిమజ్జత్యేవమేవ సంసారతప్తస్య పరుషస్య యా మోక్షావిషయా హఠాత్ప్రవృత్తేచ్ఛా సా ముముక్షుత్వం తద్విష్ణోః ప్రసాదాజ్జాయత ఇత్యర్థః॥౧౧॥ఏవం త్రిమూర్తిప్రసాదేన సాధనచతుష్టయసంపన్నస్య గరూపసత్తికరో వినాయకప్రసాద ఇత్యాహ—విఘ్నరాజేతి। యోగాభిధమితి। గృరూపదిష్టేశ్వరస్వరూపవిషయం సాక్షాత్కారజ్ఞానసాధనం యోగాఖ్యం ప్రత్యస్త మితవిజాతీయప్రత్యయసజాతీయప్రత్యయప్రవాహరూపకం ధ్యానం గురుప్రసాదాల్లభత ఇత్యర్థః। సాంఖ్యాభిధమితి। సమ్యక్ఖ్యాయతే జ్ఞాయతేఽనయేతి సాక్షాత్కారజ్ఞానజననీ బుద్ధిః సంఖ్యా తజ్జన్యం సాంఖ్యం తథావిధం జ్ఞానం పార్వతీప్రసాదాల్లభత ఇత్యర్థః। ఉక్తం హి—"పార్వతీ పరమా దేవీ బ్రహ్మవిద్యాప్రదాయినీ" ఇతి। సంసారస్య విమర్దనమితి। సాక్షాత్కారజ్ఞానోత్పత్తిస్తమయే జాయమానః పరశివప్రసతాద ఏవ సాక్షాత్సంసారస్య నివృత్తిం కరోతీత్యర్థః॥౧౩॥౧౪॥ ప్రణాద్వ్యైవేతి। ఉక్తరీయా సాక్షా-

ప్రాప్నుయాదప్రమాదేన ముముక్షురితి హి శ్రుతిః॥౧౬॥

ప్రసాదహేతుభూతేషు ప్రణవాఖ్యో మహామనుః।

వరిష్ఠ: కథితః ప్రాజ్ఞైర్దేవతాసు విరోషతః॥౧౭॥

విష్ణుర్ముఖ్య ఇతి ప్రోక్తస్తథా సకలధర్మతః।

రుద్రారాధనమేవోక్తం వరిష్ఠటమితి వైదికేః॥ ౧౮॥

ఓంకారస్య ప్రసాదేన విష్ణోశ్చైవ ప్రసాదతః।

రుద్రారాధనవాఞ్ఛా స్యాత్తదారాధనతః పునః॥౧౯॥

జ్ఞానమానన్దమద్వైతం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి।

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య జ్ఞానం మోక్షైకసాధనమ్ ॥౨౦॥

దేవయానాభిధా విష్ణోర్గతిః స్రష్టుః ప్రసాదతః।

బ్రాహ్మణ్యం కీర్తిరిన్దోశ్చ ఖేరారోగ్యమేవ తు ॥౨౧॥

అగ్నేరైశ్వర్యమతులం పితృయాణో యమస్య తు।

పురందరస్య సౌభాగ్యం బలం వాయోః ప్రసాదతః॥౨౨॥

విఘ్నరాజస్య దేవస్య కార్యసిద్ధిరవిఘ్నతః।

షణ్ముఖస్య ప్రసాదేన సర్వసిద్ధిరయత్నతః॥౨౩॥

భారత్యాశ్చ ప్రసాదేన వాగ్విభూతిరయత్నతః।

త్సంసారమోచకో నిరుపాధికః పరశివ ఏవ। సోపాధికాస్తు బ్రహ్మవిష్ణ్వాద్యా వైరాగ్యాదిజననేన పరంపరయైవ మోచకా ఇత్యర్థః॥ ౧౫॥ అప్రమాదేనేతి। "ప్రణవో ధనుః శరో హ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే। అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయో భవేత్ " ఇత్యేషా శ్రుతిః ప్రమాదరహితస్య సావధానస్య ముముక్షోః పరశివప్రాప్తిం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః ॥ ౧౬॥వరిష్ఠః కాథిత ఇతి। 'సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్" హతి శ్రుతేరిత్యర్థ:॥ ౧౭—౧౯॥జ్ఞానమానన్దమితి।

శ్రీదేవ్యాస్తు ప్రసాదేన సర్వైశ్వర్యమయత్నతః॥౨౪॥

దుర్గాదేవ్యాః ప్రసాదేన సర్వత్ర విజయో భవేత్।

కామినాం దేవతాః సర్వాః సాంసారికఫలప్రదా:॥౨౫॥

కామనారహితానాం తు శుద్ధిద్వారేణ దేవతాః।

మహాదేవప్రసాదస్య హేతుభూతా భవన్తి హి॥౨౬॥

మహాదేవప్రసాదస్తు న హేతుః కస్యచిద్ద్విజాః।

స్వయం భుక్తికరః పుంసాం కామినామచిరేణ తు ॥౨౭॥

స్వయం ముక్తికరః సాక్షాత్కామనారహితస్య తు।

చిరేణైవ తు కాలేన శివస్యైవ ప్రసాదతః॥౨౮॥

దేవతా భుక్తిదా ఏవ ముక్తిదా న స్వతన్త్రతః।

మహాదేవప్రసాదేన సమః కశ్చిన్న విద్యతే॥౨౯॥

మహాదేవప్రసాదేన ఖలు విష్ణుపదం ద్విజాః।

బ్రహ్మేన్ద్రాదిపదం చాపి న స్వతః సర్వదేహినామ్॥౩౦॥

ప్రసాదే సతి దేవస్య శివస్య పరమాత్మనః।

వైదికానాం తథాఽన్యేషామపి ముక్తిర్హి సిధ్యతి॥౩౧॥

బ్రాహ్మణాశ్చ విముచ్యన్తే ప్రసాదేన శివస్య తు।

క్షత్రియాశ్చ తథా వైశ్యా: శూద్రా అపి చ సంకరాః॥౩౨॥

పాషణ్డినో విముచ్యన్తే ప్రసాదేన శివస్య తు।

సత్యజ్ఞానానన్దైకరసమిత్యర్థః॥౨౦—౨౪॥ కామినామితి। ఫలకామనాపురఃసరం దేవతారాధనం కుర్వతాం విష్ణ్వాద్యా దేవతా యథోదీరితదేవయానప్రాప్త్యాదిరూపసాంసారికఫలప్రదాః॥౨౫॥ నిష్కామానాం తు ప్రతిబన్ధకపాపనిర్హరణేన చిత్తశుద్ధిజననద్వారా పరమేశ్వరప్రసాదహేతవ ఇత్యర్థః॥౨౬॥ ఏవం దేవతాన్తరప్రసాదస్య పరశివప్రసాదహేతుత్వమభిధాయ తత్ప్రసాదస్య మహాత్మ్యం ప్రపఞ్చయతి—

కిం పునర్వైదికా విప్రాః స్త్రియః సర్వా మునీశ్వరాః॥౩౩॥

ఖరోష్ట్రతరవోఽపీశప్రసాదేనైవ కేవలమ్।

అయత్నేన విముచ్యన్తే నాత్ర సందేహకారణమ్ ॥౩౪॥

గర్భస్థో ముచ్యతే కశ్చిజ్జాతమాత్రేణ కశ్చన।

బాల్యయౌవనవార్ధక్యాద్యవస్థాసు చ కశ్చన॥౩౫॥

పాషణ్డాశ్చ విముచ్యన్తే ప్రసాదేన మహేశితుః।

వైదికాశ్చ ఖరోష్ట్రాదిజాతయశ్చ తథైవ చ॥౩౬॥

పాంసవః పర్వతాయన్తే పాంసూయన్తే చ పర్వతాః।

శివప్రసాదయుక్తానామాజ్ఞయైవ తు కేవలమ్॥౩౭॥

బ్రహ్మనారాయణాద్యాస్తు దేవతా అఖిలా అపి।

విజాయన్తే చ నశ్యన్తి హ్యాజ్ఞయైవ ప్రసాదినః॥౩౮॥

ప్రసాదస్య చ మాహాత్మ్యం శివస్య పరమాత్మనః।

అపి దేవా న జానన్తి శ్రుతయశ్చ న సంశయః॥౩౯॥

శంకరోఽపి మహాతేజాః శాఙ్కరీ వా మునీశ్వరాః।

శివప్రసాదమాహాత్మ్యం కింతు జానాతి వా న వా॥౪౦॥

భవన్తోఽపి మహాదేవప్రసాదాయ మునీశ్వరాః।

గురుపాదామ్బుజం నిత్యం పూజయధ్వం యథాబలమ్॥౪౧॥

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే పుణ్యే సర్వదేవసమావృతే।

స్వస్వరూపానుసంధానప్రమోదేనైవ కేవలమ్॥౪౨॥

సాక్షాద్దభ్రసభామధ్యే నృత్యన్తం దేవనాయకమ్।

అమ్బికాసహితం నిత్యం భజధ్వం పరయా ముదా॥౪౩॥

మహాదేవేత్యాదినా॥౨౭—౪౦॥ తథావిధప్రసాదలాభాయ తత్సాధనముపదిశతి-

శ్రీకాలహస్తినాథస్య ప్రణామాలోకనాదయ:।
అపి శంభోః ప్రసాదాయ భవన్తి ద్విజపుఙ్గవాః॥౪౪॥
వారాణస్యాం మహాదేవ్రప్రణామాలోకనాదయః ।
అపి శంభోః ప్రసాదాయ భవన్తి ద్విజపుఙ్గవాః॥౪౫॥

ప్రసాదలాభాయ హి ధర్మసంచయః

ప్రసాదలాభాయ హి దేవతార్చనమ్।

ప్రసాదలాభాయ హి దేవతా స్మృతిః

ప్రసాదలాభాయ హి సర్వమీరితిమ్॥౪౬॥

శివప్రసాదేన వినా న భుక్తయః

శివప్రసాదేన వినా న ముక్తయః।

శివప్రసాదేన వినా న దేవతాః

శివప్రసదేన హి సర్వమాస్తికాః॥౪౭॥

శివప్రసాదేన సమో న విద్యతే

శివప్రసాదాదధికో నవిద్యతే।

శివప్రసాదేన శివస్య సన్నిధిః

శివప్రసాదేన విశుద్ధతాఽఽత్మనః ॥౪౮॥

శివప్రసాదేన యుతస్య వైదికం

న విద్యతే కర్మ జనస్య సువ్రతాః।

శివప్రసాదేన యుతస్య తాన్త్రికం

న విద్యతే కర్మ తథైవ కించన ॥౪౯॥

భవన్తోఽపీత్యాదినా ॥౪౧—౪౫॥ న కేవలం మహాదేవప్రసాదలాభే గురూపసత్తిపురఃసరం తదర్చనమేవ కారణమ్। అపి తు వర్ణాశ్రమవిహితం యజ్ఞదానాదికం

శివప్రసాదేన యుతస్య సువ్రతా

న జన్మనాశౌ భవతః సదైవ తు।

శివప్రసాదేన యుతః స్వయం శివః

శివప్రసాదస్తు శివప్రసాదతః ॥౫౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
శంకరప్రసాదక్రమవర్ణనం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః ॥౨౩॥

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః।

౨౪. ప్రసాదవైభవమ్॥

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ప్రసాదస్య తు వైభవమ్।
అత్యన్తశ్రద్ధయోపేతాః శృణుతాతీవ శోభనమ్॥౧॥
పురా కశ్చిన్మహాపాపీ దుర్ఘటో నామ నామతః।
జాత్యా శూద్రో మహాక్రుద్ధో మహాసాహసికోత్తమః॥౨॥
అభూత్తేన మహామోహాద్బ్రాహ్మణానాం శతం హతమ్।
గవాం శతం హతం తేన దగ్ధం గేహశతం తథా॥౩॥

దేవతాన్తరార్చనాదికం చ యన్నిష్కామేన క్రియతే తత్సర్వమపి పరంపరయా శివప్రసాదసాధనమిత్యాహ—ప్రసాదలాభాయేత్యాదినా॥౪౬—౫౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

శంకరప్రసాదక్రమవర్ణనం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః॥ ౨౩॥

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురాదిస్థానేషు పరమేశ్వరముపాసీనానాముక్తప్రభావః పరశివప్రసాదో జాయత ఇత్యుక్తమ్। తత్రాపి శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే పరమేశ్వరోపాసనం మహాపాతకాదిదోషదూషితస్యాపి శివప్రసాదహేతుర్భవతీతి దర్శయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—అథాత ఇతి॥

అథ చౌర్యం కృతం తేన నరాణామవిచారతః।

బలాత్పరస్త్రియో భుక్తా బహుశో దృష్టిగోచరాః॥౪॥

వాపీకూపతడాగాదిజలం తేనైవ దూషితమ్।

వర్ణాశ్రమసమాచారమర్యాదా తేన భేదితా॥౫॥

సహస్రజన్మతః పూర్వం దుర్వశేన మునీశ్వరాః।

శివయోగికరే తేన సువర్ణం నిష్కముత్తమమ్॥౬॥

దత్తం తేన మతిస్తస్య జాతా కాలేన శోభనా।

అహో మోహేన పాపాని కృతాని సుబహూని చ॥౭॥

మయా తేషాం న పశ్యామి వినాశస్య తు కారణమ్।

బ్రాహ్మణా వేదవిద్వాంసో వదన్తి నరకాన్మమ॥౮॥

ఇతి వ్యాకులచిత్తస్య దుర్ఘటస్య దురాత్మనః।
మతిప్రదానం కృతవాన్బ్రాహ్మణః కశ్చిదాస్తికః॥౯॥

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం నామ స్థానమస్తి మహీతలే।
యత్ర నృత్యతి విశ్వాత్మా శివః సంసారమోచకః॥౧౦॥
యస్య మాహాత్మ్యవిజ్ఞానాద్విష్ణుర్విశ్వజగన్మయః।
తతాప పరమం ఘోరం తపస్తత్రేశ్వరం ప్రతి॥౧౧॥
యస్య మాహాత్మ్యవిజ్ఞానాద్బ్రహ్మా విశ్వామరాధిపః।
తతాప పరమం ఘోరం తపస్తత్రేశ్వరం ప్రతి॥౧౨॥
యస్య మాహాత్మ్యవినజ్ఞానాదిన్ద్రః శస్త్రభృతాం వరః।
తతాప పరమం ఘోరం తపస్తత్రేశ్వరం ప్రతి॥౧౩॥
యస్య మాహాత్మ్యవిజ్ఞానాద్దేవా యక్షాశ్చ కింనరాః।

తప్తవన్తో మహాఘోరం తపస్తత్రేశ్వరం ప్రతి॥౧౪॥
యస్య మాహాత్మ్యవిజ్ఞానాన్మునయో మునిసత్తమాః।
తప్తవన్తో మహాఘోరం తపస్తత్రేశ్వరం ప్రతి॥ ౧౫॥
యత్ర సర్వేశ్వరం దృష్ట్వా ప్రసాదం లబ్ధవాన్హరిః।
తత్ర దేవముపాస్స్వ త్వం ప్రనృత్యన్తముమాపతిమ్॥ ౧౬॥
యత్ర సర్వేశ్వరం దృష్ట్వా ప్రసాదం లబ్ధవానజః।
తత్ర దేవముపాస్స్వ త్వం ప్రనృత్యన్తముమాపతిమ్॥ ౧౭॥
యత్ర వజ్రీ హరం దృష్ట్వా ప్రసాదం లబ్ధవాన్ద్విజాః।

తత్ర దేవముపాస్వ త్వం ప్రనృత్యన్తముమాపతిమ్ ॥ ౧౮ ॥
యత్ర దృష్ట్వా హరం దేవా అశేషా ఆస్తికోత్తమాః ।
యక్షరాక్షసగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరాదయః ॥౧౯ ॥
ప్రసాదం లబ్ధవన్తస్తు స్వాధికారానురూపతః ।
తత్ర దేవసుపాస్స్వ త్వం ప్రనృత్యన్తముమాపతిమ్ ॥ ౨౦ ॥

సూత ఉవాచ—

ఇత్యేవం బ్రాహ్మణేనోక్తో దుర్వటః పుణ్యగౌరవాత్ ।
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం గత్వా శ్రద్ధయా పరయా సహ ॥ ౨౧ ॥
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా స్నాత్వా నిత్యమతన్ద్రితః ।
నమోన్తం శివమన్త్రం తు జపిత్వాఽష్టోత్తరం శతమ్ ॥ ౨౨ ॥

౧—౨౧ ॥ నమోన్తం శివమన్త్రమితి । ఉక్తం హి శివమాహాత్మ్యఖణ్డే చతుర్థేఽధ్యాయే శివపూజావిధౌ—'నమోన్తేన శివేనైవ స్త్రీణాం పూజా విధీయతే । విరక్తానాం చ శూద్రాణామేవం పూజా ప్రకీర్తితా' ఇతి । ఏవం చాస్మిన్పురాణే శూద్రస్య శివాయ నమ ఇత్యేవం పఞ్చాక్షరమన్త్రః పూజాదౌ ప్రయోక్తవ్యత్వేనాభిమతః । పురాణన్తరే తు షడక్షరమన్త్రేణ ప్రణవం విహాయావశిష్టేన పఞ్చాక్షరేణ శూద్రాదీనామపి పూజాదికార్య-

శ్రీమద్దభ్రసభామధ్యే ప్రనృత్యన్తముమాపతిమ్ ।
దృష్ట్వా భూమౌ మహాభక్త్యా దణ్డవత్ప్రణిపత్య చ ॥ ౨౩ ॥
రుద్రభక్తాయ విప్రాయ భస్మనోద్ధూలితాయ చ ।

శివజ్ఞానైకనిష్ఠాయ దత్త్వా ధాన్యం ధనం ముదా॥౨౪॥

సత్యవాక్ శోచసంపన్నః కామక్రోధాదివర్జితః।

వత్సరాణాం త్రయం తత్ర ఉవాసాతిప్రియేణ సః॥౨౫॥

దేవదేవో మహాదేవో మహాకారుణికోత్తమః।

ప్రసాదమకరోత్తస్య దుర్ఘటస్య దురాత్మనః॥౨౬॥

శివప్రసాదేన స దుర్ఘటః పునః

సమస్తలోకాధిపతిర్బభూవ।

విముక్తిమప్యాప మహత్తరామిమాం

పరప్రమాతృప్రథనైకలక్షణామ్॥౨౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ప్రసాదవైభవం నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః॥౨౪॥

మిత్యుక్తమ్। యథాఽఽహ వసిష్ఠః— 'బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థశ్చ భిక్షుకః। సదోం నమః శివాయేతి శివమన్త్రం సమాశ్రయేత్॥పఞ్చాక్షరః సప్రణవో ద్విజరాజ్ఞోర్విధీయతే। విట్శూద్రజన్మనాం వాఽపి స్త్రీణాం నిర్బీజ ఏవ హి॥ సబీజః సస్వరః సౌమ్యో విప్రక్షత్రియయోర్ద్వయోః। నేతరేషామితీశానః స్వయమేవాఽఽహ శంకరః॥ దుర్వృత్తో

వృత్తిహీనో వా పతితోఽప్యన్త్యజోఽపి వా। జపేత్పఞ్చాక్షరీం విద్యాం
జపేనైవాఽఽప్నుయాచ్ఛివమ్' ఇతి॥౨౨—౨౬॥ పరప్రమాతృప్రథనైకలక్షణామితి।
ప్రమాతాఽన్తఃకరణోపదహితః సాక్షీ పరం నిరతిశయం ప్రమాతురుపాధివిలయేన
యత్ప్రథనం ఖ్యాపనం తదేకమేవ లక్షణం యస్యాస్తామిత్యర్థః॥౨౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ప్రసాదవైభవం నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః॥౨౪॥

పఞ్చవింశోఽధ్యాయః।

౨౫. ప్రసాదవైభవమ్॥

సూత ఉవాచ—

భూయోఽపి దేవదేవస్య ప్రసాదస్య తు వైభవమ్।

ప్రవక్ష్యామి సమాసేన శృణుత శ్రద్ధయా సహ॥౧॥

పురా కశ్చిద్ద్విజశ్రేష్ఠః సర్వలక్షణసంయుతః।

సత్యసంధాభిధః శుద్ధో విష్ణుభక్తో విశేషతః॥౨॥

అభూత్తేన కృతం సర్వం శ్రుతిస్మృత్యుదితం ముదా।

ప్రతిష్ఠా చ కృతా విష్ణోర్బహుశః పణ్డితోత్తమాః॥౩॥

ఆరాధితశ్చ భగవాన్విష్ణుర్విశ్వజగన్మయః।

దినే దినే మహాభక్త్యా సుగన్ధకుసుమాదిభిః॥౪॥

వైష్ణవా వివిధా మన్త్రాస్తేన జప్తా దినే దినే।

చిరన్తనాని స్థానాని విష్ణోర్దృష్టాని సాదరమ్॥౫॥

వైష్ణవా మనుజాస్తేన పూజితాశ్చ దినే దినే।
సర్వస్వం వైష్ణవే దత్తం సత్యసంధేన సాదరమ్॥౬॥
పునర్నారాయణః శ్రీమాఞ్శఙ్ఖచక్రగదాధరః।
ప్రత్యక్షమభవత్తస్య ప్రసన్నః పఙ్కజేక్షణః॥౭॥
తం దృష్ట్వా సత్యసంధస్తు ప్రసన్నేన్ద్రియమానసః।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరమయా సహ॥౮॥

త్రయోవింశేఽధ్యాయే—"సంసారమోచకః సాక్షాచ్ఛివ ఏవ న చాపరః। అన్యాశ్చ దేవతాః సర్వాః ప్రమాణాద్వైవ హి మోచకాః" ఇతి యదుకం తద్విష్ణునా స్వవచనేనైవ ప్రతిపాదితమితి సమర్థయితుమధ్యాయ ఆరభ్యతే—భూయోఽపీతి॥౧-

గన్ధపుష్పాదిభిర్ద్రవ్యైః సమారాధ్య యథాబలమ్।
స్తోతుమారభతే విష్ణుం విశ్వలోకైకకారణమ్॥౯॥

సత్యసంధ ఉవాచ—

విష్ణవే విశ్వలోకానాం హేతవే వివిధాత్మనే।
వేదవేదాన్తనిష్ఠానామాత్మభూతాయ తే నమః॥౧౦॥
కృష్ణాయ క్లేశహన్త్రే చ మమ కేనాపి హేతునా।
ప్రత్యక్షాయ ప్రబోధాయ విదుషామాత్మనే నమః॥౧౧॥
కేశవాయాతిశుద్ధాయ కేశిఘ్నాయ పరాత్మనే।

కేషాంచిచ్ఛుద్ధచిత్తానాం ప్రసన్నాయ నమో నమః॥౧౨॥

ముఞ్జకేశాయ ముణ్డాయ ముణ్డినామార్తిహారిణే।

మహామోహవినాశాయ మన్త్రరూపాయ తే నమః॥౧౩॥

శ్రీవత్సాఙ్కాయ వర్యాయ వరదాయ పరాత్మనే।

వఞ్చకానామగమ్యాయ వస్తుభూతాయ తే నమః॥౧౪॥

శ్రీపతే భూపతే తుభ్యం గోపతే మమరూపిణే।

మమకారమహామోహవినాశాయ నమో నమః॥౧౫॥

పీతవాసాయ పీతాయ పాపపఞ్జరహారిణే।

మౌననిష్ఠస్య మూర్ఖస్య ముక్తిదాయ నమో నమః॥

పాపకర్మపరాణాం తు భఞ్జకాయ నమో నమః॥౧౬॥

విష్వక్సేనాయ విశ్వాయ విశ్వోత్పత్త్యాదిహేతవే।

విశ్వవిజ్ఞానరూపాయ నిర్మలాయ నమో నమః॥౧౭॥

౧౨॥ ముఞ్జా ఇవాత్యాయతాః కేశా యస్య స తథోక్తః। ముణ్డినామితి యతీనామిత్యర్థః॥౧౩—౧౫॥ భఞ్జకాయేతి। హింసకాయేత్యర్థః। "భఞ్జ నాశనే" ఇతి ధాతుః॥౧౬-

విశ్వరూపాయ విశ్వాసలభ్యాయ విదితాత్మనే।

విశ్వోచ్ఛ్రీర్ణాయ విశ్వస్య సాక్షిరూపాయ తే నమః॥౧౮॥

మురారిణే ముహూర్తాయ ముహూర్తస్య విధాయినే।

ముహూర్తం భజతాం నౄణాం ముక్తిదాయ నమో నమః॥౧౯॥

శౌరిణే శార్ఙ్గిణే తుభ్యం శఙ్ఖకున్దేన్దురూపిణే।

శాకమూలపరాణాం తు శాన్తిదాయ నమో నమః॥౨౦॥

పద్మనాభాయ పద్మాయాః పతయే పద్మచక్షుషే।

హృత్పద్మకర్ణికామధ్యే సమాసీనాయ తే నమః॥౨౧॥

ముకున్దాయ ముకున్దస్య మహామూర్ఖస్య రక్షసః।

హర్త్రే భర్త్రే విశిష్టానామాత్మనే విదుషాం నమః॥౨౨॥

గోవిన్దాయ గవాం నిత్యం పాలకాయ పరాత్మనే।

నన్దగోపాయ గుప్తాయ నమః సర్వస్య గుప్తయే॥౨౩॥

భూధరాయ భుజఙ్గస్య మహాకోపచ్ఛిదేఽచిరాత్ ।

భూతనాథాయ భూతానామాధారాయ నమో నమః॥౨౪॥

వైకుణ్ఠాయ విశినాం విశిష్టజ్ఞానదాయినే।

విశిష్టాయ విరిఞ్చాదిదేవేభ్యశ్చ నమో నమః॥౨౫॥

క్షీరోదశాయినే సాక్షాత్క్షీరోదస్యాపి హేతవే।

నిరాధారాయ నిత్యాయ నిత్యానన్దాయ తే నమః॥౨౬॥

యజ్ఞరూపాయ యజ్ఞస్య ఫలప్రాప్త్యేకహేతవే।

౨౧॥ ముకున్దస్యేతి। ముకున్దో నామ కశ్చిద్రాక్షసోఽప్యాస్తి తస్య హర్త్ర ఇత్యర్థః॥౨౨॥ నన్దగోపాయేతి। భీమసేనో భీమ ఇతివన్నన్దగోప ఏవ నన్దస్తం గోపాయతీతి నన్దగోపః శ్రీకృష్ణః॥౨౩॥ భుజఙ్గస్యేతి। యమునామధ్యవర్తినః కాలి-

యజ్ఞానాం పతయే తుభ్యం యజ్ఞగమ్యాయ తే నమః॥౨౭॥

జనార్దనాయ దైత్యానాం శత్రవే శక్తిదాయినే।

స్వభక్తానాం విశుద్ధానాం విశేషేణ నమో నమః॥౨౮॥

వాసుదేవాయ వస్వాదిదాయినే వాసవాదిభిః।
పూజితాయ పురాణాయ పుంసే పూర్ణాత్మనే నమః॥౨౯॥
దామోదరాయ దేవానాం శత్రునాశైకహేతవే।
జనస్య దాన్తచిత్తస్య రక్షకాయ నమో నమః॥౩౦॥
అచ్యుతాయాఖిలస్యాస్య సాక్షిణేఽచ్యుతవస్తుభిః।
అసక్తాయ సుసక్తాయ స్వసంవేద్యాయ తే నమః॥౩౧॥
హరయే హారకేయూరకటకాదివిభూషణైః।
అలంకృతాయ కల్యాణశరీరాయ నమో నమః॥౩౨॥
హృషీకేశాయ హేమాదిధనధాన్యప్రదాయినే।
హృది చిన్తయతాం నిత్యం నమః సత్యపరాత్మనే॥౩౩॥
నారాయణాయ నరకార్ణవతారణాయ

నానావిధస్య జగతః స్థితికారణాయ।

మోహావృతస్య నిఖిలస్య జనస్య సద్యః

శ్రేయస్కరాయ పురుషాయ నమః పరస్మై॥౩౪॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం భక్త్యా హరీం స్తుత్వా సత్యసంధో మహాద్విజః।
ప్రసాదం కురు మే దేవ ముచ్యేయం యేన బన్ధనాత్॥౩౫॥
ఇతి తం ప్రార్థయామాస సత్యసంధో జనార్దనమ్।
జనార్దనోఽపి భగవాన్సర్వభూతహితే రతః॥౩౬॥

సత్యవాగనసూయశ్చ సమ్యగ్జ్ఞానమహోదధిః।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా సత్యసంధం ప్రతి ద్విజాః॥౩౭॥

విష్ణురువాచ—

సత్యసంధ మహాభక్త మమ సత్యపరాయణ।
శ్రౌతస్మార్తైకనిష్ఠానాముత్తమోత్తమ సువ్రత॥౩౮॥
నాహం సంసారమగ్నానాం సాక్షాత్సంసారమోచకః।
బ్రహ్మాదిదేవతాశ్చాన్యా నైవ సంసారమోచకాః॥౩౯॥
శివ ఏవ హి జన్తూనాం మహాసంసారవర్తినామ్।
సంసారమోచకః సాక్షాత్సర్వజ్ఞః సామ్బ ఈశ్వరః॥౪౦॥
న తస్య కార్యం కరణం వస్తుతో విద్యతేఽనఘ।
న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చేతనో విద్యతే క్వచిత్॥౪౧॥
తథాఽపి పరమా శక్తిర్వివిధా తస్య శూలినః।
శ్రూయతే సర్వవేదేషు స్వజ్ఞానం చ బలం స్వకమ్।
స్వవ్యాపారశ్చ తస్యాస్య స్వతః సిద్ధో న చాన్యతః॥౪౨॥

యాఖ్యస్యేత్యర్థః॥౨౪—౪౦॥ ఏవం విష్ణుః స్వస్య బ్రహ్మాద్యన్యదేవతానాం చ సాక్షాత్సంసారమోచకత్వాభావం పరమేశ్వరస్య చ సాక్షాత్సంసారమోచకత్వమభిధాయ తదుపపాదయితుం పరమేశ్వరస్య స్వస్మాదతిశయం దర్శయతి—న తస్య కార్యమిత్యాదినా।

తస్య పరశివస్య వస్తుతః పరమార్థతో భూతారబ్ధత్వాత్కార్యం శరీరం రూపగ్రహణాదౌ కరణం చక్షురాదీన్ద్రియం తదుభయమపి నాస్తి। ఏవం స్థూలసూక్ష్మశరీరద్వయనిషేధేన తదుపాదానభూతమూలావిద్యాఽపి పరమార్థతస్తస్మిన్నాస్తీత్యుక్తం భవతి। కించ తత్సదృశస్తదధికో వా పురుషః కుత్రాపి పరమార్థతో నైష విధతే॥౪౧॥ యద్యప్యేవమేవ పరమార్థదృష్టౌ తథాఽపి తస్య పరశివస్య పరా నిరతిశయా సచ్చిద్రూపిణ్యేకైవ శక్తిర్వివిధశక్యప్రతియోగివశాన్నానావిధైవ సర్వేషు వేదేషు శ్రూయతే। అత ఏవ త్రయోదశేఽధ్యాయే ఏకస్యాః పరశక్తేరుపాధివాశాన్నానాభావోఽఘస్తాత్ప్రతిపాదితః

మమ బ్రహ్మాదిదేవానామపి తస్య ప్రసాదతః।

విజ్ఞానాదిత్రయం యస్మాత్స ఏవ భవమోచకః॥౪౩॥

అహం బ్రహ్మాదిదేవాశ్చ ప్రసాదాత్తస్య శూలినః॥

ప్రణాడ్యైవ హి సంసారమోచకా నాత్ర సంశయః॥౪౪॥

ప్రసాదో ముక్తిదః సాక్షాచ్ఛివాత్సత్యాదిలక్షణాత్॥౪౫॥

అప్రసక్తభవాచ్ఛుద్ధాదసఙ్గాత్సర్వసాక్షిణః।

అమ్బికాసహితాదస్మాత్సర్వజ్ఞాదేవ నాన్యతః॥౪౬॥

మమ బ్రహ్మాదిదేవానామపి సాక్షాచ్ఛివేచ్ఛయా।

భోగమోక్షప్రదః పుంసాం ప్రసాదో జాయతేఽనఘ॥౪౭॥

'జగత్కారణమాపన్నమ్' ఇత్యాదినా। తథా నిరతిశయం జ్ఞానం కృత్స్నజగన్నిర్మాణాదిసామర్థ్యలక్షణం బలం తన్నిష్పాద్యా క్రియా చైతత్త్రితయమపి తస్య స్వభావసిద్ధం న త్వన్యాపేక్షమిత్యర్థః। అయమేవార్థః శ్వేతాశ్వతరశాఖాయామామ్నాయతే— 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇతి॥౪౨॥ ఏవం విష్ణుః శివస్య జ్ఞానబలక్రియాణాం స్వాభావికత్వేనాతిశయముపపాద్య స్వస్యాన్యేషాం చ జ్ఞానాదిత్రితయం తత్ప్రసాదలభ్యమితి

దర్శయతి। మమ బ్రహ్మేతి। స ఏవేతి। యస్మాచ్ఛివస్య జ్ఞానాదిత్రితయం స్వభావసిద్ధం తస్మాత్స ఏవ సక్షాత్సంసారమోచకః। వయం తు పరంపరయైవేత్యర్థః॥౪౩॥౪౪॥
యదీయప్రసాదః సక్షాన్ముక్తిప్రదస్తస్య పరశివస్య నైజం రూపమాహ—
శివాత్సత్యాదిక్షణాదిత్యాదినా। "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తశ్వస్వరూపాదిత్యర్థః॥౪౫॥ అప్రసక్తభవాదితి। అప్రసక్తోఽప్రాప్త ఏవ సంసారో యస్మిన్స తథోక్తః। అత ఏవ శుద్ధః। ఏతదుభయమపి కుత ఇత్యత ఆహ। అసఙ్గాదితి। మాయాతత్కార్యేషు క్వచిదపి న సజ్జత ఇత్యసఙ్గః "అసఙ్గో న హి సజ్జతే" ఇతి శ్రుతేః। అసఙ్గత్వమపి కుత ఇత్యత ఆహ। సర్వసాక్షిణ ఇతి। యస్మాత్సర్వస్య మాయాతత్కార్యప్రపఞ్చస్యాసౌ సాక్షీ తాటస్థ్యేన ద్రష్టా తతస్తత్స్వరూపానను ప్రవేశాదసఙ్ ఇత్యర్థః॥౪౬॥౪౭॥

తస్మాత్ప్రసాదశ్చాన్యేషాం మమ చాఽఽశ్రిత్య శూలినః।

ప్రసాదం భోగమోక్షాయ న స్వయం నాత్ర సంశయః॥౪౮॥

పునః పూర్ణప్రసాదాయ సయసంధ మమ ప్రియ।

మహాదేవం మహాత్మానం భజ కారుణికోత్తమమ్॥౪౯॥

మహాదేవం సమాశ్రిత్య వాఞ్ఛింత నాఽఽప్నుయాద్యది।

మహాదేవో మహాదేవం కథమన్యం సమాశ్రయేత్॥౫౦॥

నామతశ్చార్థతశ్చాపి మహాదేవో మహేశ్వరః।

తదన్యే కేవలం దేవా మహాదేవా న తేఽనఘ॥౫౧॥

మహాదేవం వినా యో మాం భజతే శ్రద్ధయా సహ।

నాస్తి తస్య వినిర్మోక్షః సంసారాజ్జన్మకోటిభిః॥౫౨॥

సర్వముక్తం సమాసేన మమ భక్తస్య తేఽనఘ।

శివాదన్యం పరిత్యజ్య శివం సామ్బం సదా భజ॥౫౩॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా హరిః శ్రీమాన్కిరీటీ గరుడధ్వజః।

సర్వవిజ్ఞానసంపన్నస్తత్రైవాన్తర్హితోఽభవత్॥౪౪॥

తస్మాత్త్వత్ప్రసాద ఇతి। అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం మమ చ యః ప్రసాదోఽసౌ పరమేశ్వరస్య ప్రసాదమాశ్రిత్యైవ పుంసాం భోగమోక్షప్రదో న స్వతన్త్ర ఇత్యర్థః॥౪౮॥౪౯॥ మహాదేవం సమాశ్రిత్యేతి। మహాదేవమాశ్రితేనేష్టఫలానవాప్తౌ తస్య సాధకస్య తత్ఫలప్రాపణాయ స మహాదేవః కథమన్యం మహాదేవం సమాశ్రయేత్। స్వస్మాదన్యస్య మహతో దేవస్యాభావాదిత్యర్థః॥౫౦॥ ఏతదేవోపపాదయతి—నామత ఇతి। మహాంశ్చాసౌ దేవశ్చేతి యో మహాదేవశబ్దార్థస్తదర్థపర్యాలోచనాదపి పరమేశ్వర ఏవ మహాదేవస్తథా నామతోఽపి స ఏవ మహాదేవస్తదన్యే తు కేవలం దేవా ఏవ। అతః పరమేశ్వరాదన్యో మహాదేవో నాస్తీత్యర్థః॥౫౧॥ మహాదేవం వినేతి మహాదేవేన సహైవ మమ విష్ణో-

సత్యసన్ధో మహాధీమాన్మహావిష్ణోః ప్రసాదతః।

పరితయజ్యాఖిలాన్దేవానాశ్రితోఽభవదీశ్వరమ్॥౫౫॥

ఈశ్వరస్య ప్రసాదేన సత్యసంఘో మహాద్విజః।

జ్ఞానం వేదాన్తజం లబ్ధ్వా విముక్తో భవబన్ధనాత్॥౫౬॥

భవన్తోఽపి ద్విజశ్రేష్ఠాః శివాదన్యత్తు దైవతమ్।

పరిత్యజ్య ప్రసాదాయ భజధ్వం శివమవ్యయమ్॥౫౭॥

సర్వముక్తం సమాసేన యుష్మాకం మునిపుఙ్గవాః।

మమ వాక్యేఽతివిశ్వాసం కురుధ్వం యత్నతో ద్విజాః॥౫౮॥

అతిరహస్యమిదం కథితం మయా

శ్రుతిపరంపరయా చ సమాగతమ్।

మునిపరంపరయా చ సమాగతం

న కథితవ్యమశిష్టజనస్య తు॥౪౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
ప్రసాదవైభవం నామ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః॥౨౫॥

షడ్వింశోఽధ్యాయః॥
౨౬. శివభక్తివిచారః।

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి శివభక్తిం సమాసతః।

ర్మూర్తిరారాధనీయేర్త్యథః। స్పష్టమన్యత్॥౫౨—౪౯॥

ఇతి స్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
ప్రసాదవైభవం నామ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః॥౨౫॥

———

అథాస్య పరశివప్రసాదస్య హేతుభూతా భక్తివిశేషాః ప్రదర్శ్యన్తే—అథాత

యయా భుక్తిర్విముక్తిశ్చ మునీన్ద్రాః సర్వదేహినామ్ ॥౧॥
భక్తిర్బహువిధా జ్ఞేయా భవానీసహితస్య తు।
ఏకా శంకరసాయుజ్యశ్రద్ధా సారతరా పరా ॥౨॥
అన్యా శంకరసారూప్యశ్రద్ధాऽతీవ శివప్రియా।
అపరా శివసామీప్యశ్రద్ధావేదవిదాం వరాః ॥
ఇతరా శివసాలోక్యశ్రద్ధాऽభీష్టఫలప్రదా ॥౩॥
అపరా చ శివజ్ఞానశ్రద్ధా పాశనికృన్తనీ ॥౪॥
అన్యా వేదశిరఃశ్రద్ధా సాక్షాద్విజ్ఞానదాయినీ।
అపరా శ్రవణశ్రద్ధా ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః ॥౫॥
ఇతరా మననశ్రద్ధా నృణాం సంభావనాప్రదా।
అన్యా దేవేశ్వరధ్యానశ్రద్ధారూపా మహత్తరా ॥౬॥
అపరోద్ధూలనశ్రద్ధా భస్మనా పాపనాశినీ।
త్రిపుణ్డ్రధారణశ్రద్ధా తదన్యా తత్త్వదాయినీ ॥౭॥
రుద్రాక్షధారణశ్రద్ధా చాపి భక్తిరుదీరితా।

———

ఇతి। యయా భుక్తిర్విముక్తిరితి। యయా శివభక్త్యా। ఈశ్వరప్రసాదహేతుభూతయేత్యర్థః ॥౧॥ శంకరసాయుజ్యేతి। సాయుజ్యసారూప్యసామీప్యసాలోక్యరూప। ముక్తివిశేషాః। తత్ర

సాయుజ్యం నామ ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపసాక్షాత్కారేణ తదాత్మనాఽవస్థానమ్। అతస్తస్య సర్వాత్కృష్టత్వాత్తద్విషయా శ్రద్ధా ముఖ్యాశివభక్తిః॥౨॥ సారూప్యం నామ రుద్రలోకాదౌ శివసమానరూపతయాఽవస్థానమ్। విభిన్నరూపస్యైవ జీవస్య సమీపదేశవర్తిత్వం సామీప్యమ్।తల్లోకమాత్రే వర్తనం సాలోక్యమ్।ఏతే చోత్తరోత్తరం నికృష్టాః। ఏతద్విషయా శ్రద్ధా చ శివభక్తిరిత్యర్థః॥౩॥ శివజ్ఞానశ్రద్ధేతి। శివస్వరూపవిషయం యద్వేదాన్తజనితం జ్ఞానం తచ్ఛ్రద్ధేత్యర్థః॥౪॥౫॥ సంభావనాప్రదేతి। గురుశాస్త్రేణానుమతేఽపి పరతత్త్వేఽసంభావనావిపరీతభావనాభ్యాం సందేహో జాయతే। తే చానుకూలయుక్త్యనుసంధానాత్మకేన మననేన నిరస్యేతే।

షడక్షరజపశ్రద్ధా చాపి భక్తిర్మహత్తరా॥౮॥

శివలిఙ్గార్చనశ్రద్యా చాపి భక్తిరనుత్తమా।

లిఙ్గార్చనదిదృక్షా మహాభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౯॥

అనుమోదనమీశస్య పూజాయాం భక్తిరుచ్యతే।

పూజోపకరణశ్రద్ధా చాపి భాక్తిరుదీర్యతే॥౧౦॥

శివోత్సవదిదృక్షా చ శివభక్తిర్మహత్తరా।

తథైవోత్సవసేవా చ భక్తిరుక్తాఽతిశోభనా॥౧౧॥

తథైవోత్సవసేవార్థమాగతానాం మహాత్మనామ్।

అన్నపానప్రదానం చ శివభక్తిరుదీరితా॥౧౨॥

మహాదేవకథాదీనాం శ్రవణేచ్ఛా మహర్షయః।

మహాభక్తిరితి ప్రోక్తా మహామాహేశ్వరైర్జనైః ॥౧౩ ॥

కథాశ్రవణకాలే తు శివస్య పరమాత్మనః।

వికారః స్వరనేత్రాదేర్భక్తిరుక్తా మహాత్మభిః॥౧౪॥

ఉద్యానకరణం శంభోః శివభక్తిరుదాహృతా।

వాపీకూపతడాగాదికరణం చ మనీషిభిః॥౧౫॥

ప్రాకారగోపురాదీనాం శివస్యామితతేజసః।

ఇష్టకాద్యైశ్చ నిర్మాణం శివభక్తిరుదీరితా॥౧౬॥

శివశాసనయుక్తస్య పూజా శ్రద్ధాపురఃసరమ్।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివభక్తిపరాయణైః॥౧౭॥
శివారాధనబుద్ధ్యైవ నిత్యానామపి కర్మణామ్।
నైమిత్తికానాం కరణమపి భక్తిః శివస్య తు॥౧౮॥
అభ్యాసః శివవిద్యాయాస్తస్యా అధ్యాపనం తథా।

శివభక్తిరితి ప్రోక్తా రివదృష్టిపరాయణైః॥౧౯॥
లేఖనం శివవిద్యాయాః ప్రదానం పుస్తకస్య తు।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివశాస్త్రవిశారదైః॥౨౦॥
శివపుస్తకనిక్షేపస్థాననిమార్జమాస్తికాః।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివదృష్టిపరాయణైః॥౨౧॥
శివజ్ఞానైకనిష్ఠస్య మఠికాదానమేవ చ।
అన్నపానాదిదానం చ శివభక్తిరుదీరితా॥౨౨॥
శివజ్ఞానైకనిష్ఠస్య శుశ్రూషా శ్రద్ధయా సహ।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివభక్తిపరాయణైః॥౨౩॥
జాపినాం శివమన్త్రస్య శుశ్రూషా చ మహాత్మనాం।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివతత్త్వవిచిన్తకైః॥౨౪॥
శివయాత్రాపరాణాం తు శుశ్రూషా చ తథైవ చ।
శివయాత్రా చ విద్వద్భిః శివభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౨౫॥
శివయాత్రాపరాణాం తు బాధకానాం తు బాధనమ్।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివయాత్రాపరాయణైః॥౨౬॥
శివాపరాధనిష్ఠానాం ఛేదనం పరయా ముదా।
శివభక్తిరితి ప్రోక్తా శివారాధనతత్పరైః॥౨౭॥

శివజ్ఞానైకనిష్ఠానాం శివజ్ఞానస్య సువ్రతాః।
దూషకస్య శిరశ్ఛేదః శివభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౨౮॥
భస్మసాధననిష్ఠానాం దూషకస్య మునీశ్వరాః।
ఛేదనం శిరసః సాక్షాచ్ఛివభక్తిరుదీరితా॥౨౯॥
విష్ణ్వాదీనాం తు దేవానాం దూషకస్య దురాత్మనః।

బాధనం శివభక్తిస్తు ప్రోక్తా వేదాన్తవేదిభిః॥౩౦॥
విష్ణ్వాదిదేవతాభక్తస్యైవ దూషణకారిణః।
బాధనం చ మహాప్రాజ్ఞైః శివభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౩౧॥
దేవద్రవ్యస్య భోక్తుశ్చ బ్రాహ్మణద్రవ్యహారిణః।
బాధనం చ మహాప్రాజ్ఞైః శివభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౩౨॥
ఆతురాణాం నృణాం రక్షా రక్షకాణాం చ రక్షణమ్।
భీతస్యాభయదానం చ శివభక్తిః ప్రకీర్తితా॥౩౩॥
సర్వభూతేషు కారుణ్యం ప్రియభాషణమేవ చ।
సర్వభూతహితే శ్రద్ధా సాక్షాద్భక్తిః శివస్యతు॥౩౪॥
సర్వభూతేషు దోషస్యాదర్శనం గుణదర్శనమ్।
సర్వభూతేషు మైత్రీ చ శివభక్తిరుదీరితా॥౩౫॥
మహాదేవేఽతివిశ్వాసో విశ్వాసః శివవేదనే।
వేదాన్తేషు చ విశ్వాసః శివభక్తిరుదీరితా॥౩౬॥
గురూక్తార్థేషు విశ్వాసో గురుశుశ్రూషణం తథా।
సాఽపి భక్తిరితి ప్రోక్తా వేదవేదాన్తవేదిభిః॥౩౭॥

భక్తిరేవ పరమార్థదాయినీ

భక్తిరేవ భవరోగనాశినీ।

భక్తిరేవ పరవేదనప్రదా

భక్తిరేవ పరముక్తికారిణీ॥౩౭॥

అతో మననశ్రద్ధా సంభావనాప్రదేత్యర్థః॥౬—౩౪॥ సర్వభూతేషు మైత్రీ చేతి। తథాచ పాతఞ్జలం సూత్రమ్—'మమైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవిషయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదనమ్' ఇతి॥౩౫—౩౭॥ సత్యమేవ సతతం

భక్తియుక్తజనచిత్తపఙ్కజే

భుక్తిముక్తిఫలదః పురాతనః।

శక్తియుక్తపరవిగ్రహః శివః

సత్యమేవ సతతం ప్రకాశతే॥౩౮॥

భక్తియుక్తజనపరితుష్టః పరమేశః

సత్యసుఖబోధపరమం వపురనన్తమ్।

స్వస్య మునయః పరమకారణిక ఈశః

శక్తిసహితస్త్రినయనః ఖలు దదాతి ॥౪౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
శివభక్తివిచారో నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః ॥౨౬॥

సప్తవింశోఽధ్యాయః।

౨౭. పరపదస్వరూపవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి పరాత్పరతరం పదమ్।

ప్రకాశత ఇతి। శ్రూయతే హి—'యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ। తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః' ఇతి ॥౩౯॥౪౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

శివభక్తివిచారో నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః॥౨౬॥

ఏవం పరతత్వజ్ఞానోపాయత్వేన శివప్రసాదతద్భక్తీ ప్రపఞ్చ్య ఏకం పరశివస్వరూపముపదిశతి—పరత్పరతరమితి। ప్రాగుదీరితశక్తితత్త్వోపాధికః పరస్తతోఽపి పరః శివతత్త్వోపాధికస్తతోఽపి పరం నిరుపాధికం సచ్చిదానన్దలక్షణం స్వప్రతిష్ఠం పరశివస్వరూపం తత్పరాత్పరతరమ్। అథాస్య తత్త్వస్య సర్వప్రమాణావిషయత్వాచ్ఛ-

యత్సత్తాయోగతః సర్వం స్త్యవద్భవతి ద్విజాః॥౧॥

యస్యైవ చిత్ప్రకాశేన సర్వం చేతయతే జగత్।

యస్యాఽఽనన్దాభిసంబన్ధాత్సర్వం ప్రేమాస్పదం భవేత్॥౨॥

ప్రతీతాద్భౌతికాదస్మాద్భూతాని మునిపుఙ్గవాః।

ఉత్కృష్టాని తథా తేభ్యో జీవాత్మా చేతనః ప్రభుః॥3॥

సమష్టివ్యష్టిభావేన సోఽపి భిన్నః పరస్పరమ్।

విషాణవదవస్తుత్వమాశఙ్క్య నిరస్యతి—యత్సత్తాయోగత ఇయాదినా। యథైకస్మి న్నేవ రజ్జ్వాం ఇదమంశే సర్పధారాదయో ఆకారా అవిద్యావశాదారోప్యన్తే తథైవాద్వితీయే సచ్చిదానన్దరూపే పరశివస్వరూపే స్వమాయావశేన భూతభౌతికాత్మకం నానావిధం జగదారోప్యతే యథా సర్పధారాదిష్వారోప్యేష్వయం సర్ప ఇయం ధారేత్యధిష్ఠాన ఇదమాకారానువృత్తిరేవమారోపితే జగత్యధిష్ఠానసచ్చిదానన్దరూపత్వమనువృత్తం భాసతే। తథా చాయమర్థః। యస్యాధిష్ఠానభూతస్య పరతత్త్వస్య స్వరూపభూతసత్తాసంబన్ధవశాత్తత్స్వరూపే పరికల్పితం సర్వం జగత్స్వతో మాయామయత్వేన సదసద్విలక్షణమపి సద్ఘటః సన్పట ఇత్యాదివ్యవహారరూపేణ

సత్యవదవభాసతే। తథా యస్యైవాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణః స్వరూపభూతచిత్ప్రకాశేన తత్స్వరూపే పారికల్పితం సర్వం జడం జగచ్చేతయతే చైతన్యవిశిష్టం భాసతే। తథా యస్యైవాధిష్ఠానస్య స్వరూపభూతానన్దసంబన్ధవశాదనానన్దమప్యానన్దరూప ఆరోపితం సర్వం జగత్ప్రేమాస్పదమనుకూలవేదనీయం భవతి। తథావిధం సచ్చిదానన్దరూపం పరతత్త్వం ప్రవక్ష్యామీతి సబన్ధః॥౧॥౨॥ అస్య చ తత్త్వస్య పరాత్పరతరతత్త్వోపపాదనాయ నిరతిశయోత్కర్షావధిత్వం వక్తుమారభతే—ప్రతీతాదిత్యాదినా। భూతకార్యం జగద్భౌతికం తస్మాత్తత్కారణాన్యాకాశాదిభూతాన్యుత్కృష్టాని। తదాయత్తత్వాద్భౌతికస్వరూపలాభస్యేత్యర్థః। భూతేభ్యోఽపి తదుపాదానత్వేన తత్స్వరూపానుప్రవిష్టమాయాసత్త్వగుణోపాధికశ్వేతనో జీవాత్మోత్కృష్టః। ఆవిర్భూతచైతన్యత్వాత్॥౩॥సమష్టివ్యష్టిభావేనేతి। తత్ర నిర్మలసత్త్వోపధేరప్రతిహతజ్ఞానత్వాత్స్వాత్మానం స్వేతరసకలం చ సమశ్నుతే వ్యాప్నోతీతి సమష్టిర్హిరణ్యగర్భః। మలినసత్త్వోపాధేః పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వాన్మాలిన్యతారతమ్యేన నానానిధత్వాత్తదుపాధికా జీవా విభక్తం స్వాత్మమాత్రమేవాశ్నువతే

వ్యష్టయశ్చ తథా భిన్నాః స్వస్వభావానురూపతః॥౪॥

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిశరీరం ప్రాప్నువన్తి చ।

ఆసాం సమష్టిభూతస్తు శ్రేష్ఠః సర్వాత్మనా బుధాః॥౫॥

తతో విశిష్టాః సకలా బ్రహ్మణస్తు విభూతయః।

తాశ్చాన్యోన్యం విశిష్టాః స్యుర్యథా జీవా మునీశ్వరాః॥౬॥

తాసాం బ్రహ్మాఽధికస్తస్మాద్విష్ణుర్ముఖ్యః ప్రకీర్తితః।

సోఽపి స్వవ్యష్టిభూతేభ్యో వరిష్ఠః పరికీర్తితః॥౭॥

తతో రుద్రోఽధికః సోఽపి స్వవ్యష్టిభ్యోఽధికః స్మృతః।

బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ పరతత్త్వవిభూతయః॥౮॥

వ్యాప్నువన్తీతి వ్యష్టయః। స్వస్వభావానురూపత ఇతి। ఉత్క్రాన్తిసమయే పరిపక్వపుణ్యపాపజనితో భావిజన్మగోచరః సంకల్పవిశేషో భావస్తదనుసారేణేత్యర్థః॥౪॥ ఆసాం సమష్టివ్యష్టీనాం మధ్యే సమష్టిభూతో హిరణ్యగర్భః శ్రేష్ఠోఽప్రతిహతజ్ఞానత్వాత్॥౫॥ తతో విశిష్టా ఇతి తస్మాద్ధిరణ్యగర్భాదపి రజోగుణోపాధికస్య బ్రహ్మణః సంకల్పమాత్రసిద్ధా యా విభూతయోఽవతారవిశేషాస్తా విభూతయ ఉత్కృష్టాః। అన్యోన్యం విశిష్టాః స్యురితి। సంకల్పస్యోచ్చావచత్వాత్తన్మాత్రసిద్ధానాం విభూతీనామపి ప్రస్పరముత్కర్షాపకర్షౌ విద్యేతే ఇత్యర్థః॥౬॥ తాసాం బ్రహ్మాఽధిక ఇతి। తథావిధసంకల్పాశ్రయో బ్రహ్మా స్వవిభూతిభ్యః శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః। తస్మాద్విష్ణురితి। రజోగుణోపాధికాద్బ్రహ్మణోఽపి సత్త్వగుణోపాధిర్విష్ణుః శ్రేష్ఠః। సత్త్వస్య సుఖప్రకాశాత్మకత్వేన రజోగుణాదుత్కృష్టత్వాత్। స్వవ్యష్టిభూతేభ్యో వరిష్ఠ ఇతి। తస్య విష్ణోరపి సంకల్పమాత్రసిద్ధా వ్యష్టిభూతా యేఽవతారవిశేషాస్తేభ్యోఽపి సమష్టిభూతో విష్ణురుత్కృష్టః॥౭॥ తతో రుద్రోఽధికః హతి। విష్ణోరుపాధిర్హి బహిఃసత్త్వవిశిష్టం తమః। రద్రస్య తు బహిస్తమోయుక్తం సత్త్వమ్। ఏతచ్చాగ్రే స్వయమేవ సూతగీతాయాం ప్రతిపాదయిష్యతి। తథా చ తస్మాద్విష్ణోరపి రద్రోఽధికః। తథా తస్య రుద్రస్యాపి సంకల్పమాత్రసిద్ధా యా వ్యష్టయస్తాభ్యోఽపి స ఏవోత్కృష్టః। పరతత్త్వవిభూతయ ఇతి। యద్వక్ష్యమాణం సచ్చిదానన్దైకరసం నిర్గుణం పరం తత్త్వం తదేవ స్వీకృతమాయాగుణోపాధివ-

ఏషాం త్రయాణామధికః సర్వకారణమీశ్వరః।

తతోఽధికం పరం తత్త్వం జ్ఞానమానన్దమద్వయమ్।

ఇయమేవ హి సర్వేషాం కాష్ఠా ప్రోక్తా శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౯॥

యోఽయం మానుష అనన్దస్తతః శతగుణోత్తరః।

మనుష్యగన్ధర్వాదీనామానన్ద ఇతి గమ్యతే॥౧౦॥

శేన బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిరూపేణావస్థితామితి భవన్తి బ్రహ్మాద్యస్తస్య విభూతయ ఇత్యర్థః॥౮॥ ఏషామితి। గణవిభాగరహితమాయోపాధికం తదేవ పరతత్త్వం జగత్కారణం సదీశ్వరః। సోఽపి ప్రవిభక్తగుణోపాధికానామేషాం బ్రహ్మాదీనాముత్కృష్టస్తత్సమష్ట్యాత్మకత్వాదిత్యర్థః। యస్య నిరతిశయోత్కర్షప్రతిపాదనాయైతదుత్కర్షతారతమ్యమనుక్రాన్తం తద్దర్శయతి— తతోఽధికమితి। కారణత్వోపలక్ష్యం సచ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసం యత్పరం తత్త్వం

తతోసపాధికాజ్జగత్కారణాదధికముత్కృష్టమ। ఏతదీయోత్కర్షస్య నిరతిశయత్వముపపాదయతి—ఇయమేవేతి। యదేతదుక్తం పరతత్త్వమేతదేవ సర్వేషాం పూర్వోక్తానాం సాతిశయోత్కర్షభాజాం విశ్రాన్తిభూమిత్వేన శ్రతిస్మృత్యా ప్రతిపాదితమ్। హిశబ్దో హేత్వర్థః। యస్మాదేవం తస్మాదితరదుత్కృష్టం కిమపి నాస్తీయర్థః। తత్ర శ్రుతిస్తావత్సర్వస్యాపి భోక్తృభోగ్యాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య సర్వోత్కృష్టే బ్రహ్మణి విశ్రాన్తిం ప్రతిపాదయతి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" "బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణ" ఇత్యాది। స్మృతిశ్చ—"అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా" ఇత్యాదికా సర్వస్య జగతః కారణే బ్రహ్మణి విశ్రాన్తిమవగమయతి। యుక్తమ్ చైతత్। సచ్చిదానన్దరూపేఽధిష్ఠానే మాయావశాత్ప్రతీతం జగదధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తౌ రజతవత్తత్రైవ లీయతే। అధిష్ఠానాదన్యత్రాఽఽరోప్యస్య లయాసంభవాత్। అతోఽధిష్ఠానస్య పరబ్రహ్మణో యో నిరతిశయోత్కర్షః స ఏవ పరికల్పితే జగతి సచ్చిదానన్దరూపాదనుగతః సంస్తత్తదుపాధితారతమ్యాత్సాతిశయో నానావిధ ఇవ ప్రతిభాసత ఇత్యర్థః॥౯॥ ఏవమీశ్వరస్వరూపమేవ పరమార్థం సదన్యత్సర్వం పరికల్పితమిత్యుపపాద్య తత్స్వరూపభూతయోర్జ్ఞానానన్దయోరపి నిరవధిత్వం ప్రాతిపాదయతి—యోఽయం మానుష ఇత్యాదినా। సార్వభౌమస్య భోక్తృశక్తిసంపన్నస్య ధనధాన్యాదిసమృద్ధపృథివ్యుపభోగాద్యోఽయం మానుష ఆనన్దస్తస్మాచ్ఛతగుణోత్తర ఆనన్దో మనుష్యగన్ధర్వాణామ్। ధతాచ

బ్రహ్మానన్దశతం విష్ణోరేక ఆనన్ద ఉచ్యతే॥౧౧॥

తస్యాఽఽనన్దశతం రుద్రస్యైక ఆనన్ద ఏవ హి।

రుద్రానన్దశతం సర్వకారణస్య శివస్య తు॥౧౨॥

కారణత్వోపలక్ష్యస్య శివస్య పరమాత్మనః।

సత్యచిన్మాత్రరూపస్య భూమాఽఽనన్ద ఉదాహృతః॥౧౩॥

ఏవం క్రమేణ సర్వేషాం జ్ఞానాధిక్యమపీష్యతే।

స్కన్ధశాఖాదిభేదేన యథా వృక్షో వ్యవస్థితః॥౧౪॥

తథా రుద్రాదిభేదేన శివ ఏకో వ్యవస్థితః।

ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ స్కన్ధశాఖాదివస్తుషు॥౧౫॥

తథోత్కర్షాపకర్షశ్చ రుద్రవిష్ణ్వాదిషు స్థితః।

శ్రూయతే—“యువా స్యాత్సాధుయువాఽధ్యాయకః। ఆశిష్ఠో దృఢిష్ఠో బలిష్ఠః। స్తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణా స్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనన్దః। తే యే శతం మానుషా ఆనన్దాః। స ఏకో మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దః” ఇతి। అత్ర శ్రుతౌ మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దాదనన్తరం దేవగన్ధర్వాదీనాం బ్రహ్మాన్తానాం యోఽయముత్తరోత్తరం శతగుణిత ఆనన్దస్తత్సర్వస్య సంగ్రహాయాఽఽదిశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే। మనుష్యగన్ధర్వాదీనామితి॥౧౦॥ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి రజోగుణోపాధికస్య బ్రహ్మణో య ఆనన్ద ఆమ్నాతస్తమారభ్యోత్తరోత్తరం శతగుణిత ఆనన్దో విష్ణురుద్రజగత్కారణానామధిగన్తవ్య ఇత్యాహ— బ్రహ్మానన్దశతమిత్యాదినా॥౧౧॥౧౨॥ సత్యచిన్మాత్రరూపస్యేతి। మాత్రశబ్దేన సకలోపాధివిరహో వివక్షితః। సత్యచిన్మాత్రరూపస్య కారణత్వోపలక్ష్యస్య పరశివస్వరూపత్వేన భూమాఽఽనన్ద ఉదాహృతః శ్రుత్యా దర్శితః। పరిచ్ఛేదకోపాధ్యభావాత్పరశివస్వరూపభూత ఆనన్దోఽనవచ్ఛిన్నో నిరతిశయ ఇత్యర్థః। సా చ శ్రుతిః—“భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యో యో వై భూమా తత్సుఖమ్” ఇత్యాదికా॥౧౩॥ ఏవం పరశివస్వరూపానన్దస్య నిరతిశయత్వముపపాద్య తత్స్వరూపభూతజ్ఞానస్యాప్యనేనైవ న్యాయేన నిరతిశయత్వమవగన్తవ్యమిత్యతిదిశతి—ఏవమితి। ఏకస్యైవ పరశివస్య రుద్రవిష్ణ్వాదినానావిధజగ-

తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం యథా లోకే వ్యవస్థితః।

ఉత్కర్షశ్చాపకర్షశ్చ తథా రుద్రాదిషు స్థితః॥౧౬॥

విశ్వాధికత్వం రుద్రస్య కారణస్య శివస్య చ।

న వదన్తి జనా యే తే రాక్షసాః స్యుర్న సంశయః॥౧౭॥

వ్యావహారికదృష్ట్యాఽయం విభాగః పరికీర్తితః॥౧౮॥

ప్రమాణదృష్ట్యా వస్త్వేకమేవ నిత్యం న సంశయః।

అనాదృత్య మహామోహాత్ప్రమాణం భువి మానవాః॥౧౯॥

అయం పరస్త్వయం నేతి వివదన్తే పరస్పరమ్।

మహాపాపవతాం నృణాం రుద్రాధిక్యం న భాసతే॥౨౦॥

అనేకజన్మసిద్ధానాం శ్రౌతస్మార్తానువర్తినామ్ ।

రుద్రాధిక్యం స్వతో భాతి ప్రమాణైరపి తర్కతః ॥౨౧॥

సోపానక్రమతో దేవా నృణాం సంసారమోచకాః।

రుద్రః సంసారమగ్నానాం సాక్షాత్సంసారమోచకః॥౨౨॥

అతః సర్వం పరిత్యజ్య శివాదన్యత్తు దైవతమ్।

శివ ఏకః సదా ధ్యేయః సాక్షాత్సంసారమోచకః॥౨౩॥

వృక్షస్య మూలసేకేన శాఖాః పుష్యన్తి వై యథా।

దాకారేణావస్థానం సదృష్టాన్తముపపాదయతి—స్కన్ధశాఖేతి॥౧౪—౧౬॥ విశ్వాధికత్వమితి। ఉక్తరీత్యా సర్వస్మాదప్యుత్కృష్టత్వాత్పరశివో విశ్వాధికః। 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి' శ్రుతేశ్చ శివస్యైవ విశ్వాధికత్వమ్॥౧౭॥ నను యథా వృక్షః స్కన్ధశాఖాదిభేదేన నానాకారోఽవతిష్ఠత ఏవం పరశివోఽపి రద్రవిష్ణ్వాదిజగదాకారేణావతిష్ఠతే చేత్తర్హ్యద్వైతవ్యాకోప ఇత్యత ఆహ—వ్యావహారికదృష్ట్యేతి। నిర్వికార ఏవ పరశివస్వరూపే మాయావశాద్విచిత్రం జగదారోప్యతే న పరత్వం స్కన్ధశాఖాద్యాత్మనా వృక్షవత్పరిణమతే అతో నానావిధభావమాత్ర-

శివధ్యానేన దేవాశ్చ తథాం తృప్తా భవన్తి హి॥౨౪॥

వికల్పరహితం తత్త్వం జ్ఞానమానన్దమవ్యయమ్।

యే పశ్యన్తి విముక్తాస్తే జీవన్తోఽపి న సంశయః॥౨౫॥

నిర్వికల్పం పరం తత్త్వం తర్కతో యస్య భాసతే।

సోఽపి ముచ్యేత సంసారాద్యథా స్వప్నప్రపఞ్చతః॥౨౬॥

నిర్వికల్పం పరం తత్త్వం ప్రమాణేనైవ కేవలమ్।

యస్య భాతి స ముచ్యేత స్వసంసారమహోదధేః॥౨౭॥

న చ నామాని రూపాణి శివస్య పరమాత్మనః।

తథాఽపి మాయయా తస్య నామరూపే ప్రకల్పితే॥౨౮॥

శివో రుద్రో మహాదేవః శంకరో బ్రహ్మ సత్పరమ్।

ఏవమాదీని నామాని విశిష్టాని పరస్య తు॥౨౯॥

సామ్యేనైవ దృష్టాన్తోపాదానమిత్యర్థ॥౧౮—౨౪॥ వికల్పరహితమితి। నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వికల్పహేతూనాం విశేషాణామభావాత్తత్స్వరూపభూతం జ్ఞానం వికల్పరహితమ్। అత్యన్తం నిర్వికల్పకమిత్యర్థః। సర్వదా బాధవైధుర్యాత్తదేవ తత్త్వం పరమార్థమ్। అపరాధీనప్రకాశత్వాజ్జ్ఞానమ్। అత్యన్తానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దమ్। అవ్యయమ్। వ్యయోఽపగమోన్తవత్త్వం తద్రహితమ్। దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః॥౨౫॥ తర్కత ఇతి ప్రతీతిబాధాన్యథానుపపత్త్యా దృశ్యప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేఽవగతే ప్రతీత్యధిష్ఠానత్వేన చ కించిత్పారమార్థికం వస్త్వఙ్గీకర్తవ్యమ్। ఇతరథా నిరధిష్ఠానభ్రమస్య నిరవధికబాధస్య చ ప్రసక్తేరిత్యాదిరూపస్తర్కః। శ్రుతిరపి తర్కం దర్శయతి—'అసన్నేవ స భవతి' 'అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్' 'కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్' ఇతి॥౨౬॥ ప్రమాణేనైవేతి। 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' 'అహం బ్రహ్మాస్మి, ఇత్యాదివేదాన్తవాక్యం ప్రమాణమ్॥౨౭॥ న చ నామానీతి। 'యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమ్' ఇతి శ్రుతేః పరమార్థతో నామరూపే న స్త ఇత్యర్థః॥౨౮॥ శివో రద్ర ఇతి। మాయాపారికల్పితనామ్నాం మధ్యే శివరుద్రాదినామాని పరశివస్వరూపే రూఢితోవర్ణనామ్మ-

విష్ణునారాయణాదీని నామాని పరమేశ్వరే।

కథంచిద్యోగవృత్త్యా తు వర్తన్తే న తు ముఖ్యయా॥౩౦॥

అరూపస్య శివస్యాపి మూర్తిర్ధ్యేయా హ్యుపాసకైః।

ఉమార్ధవిగ్రహా శుక్లా త్రినేత్రా చన్ద్రశేఖరా॥౩౧॥

నీలగ్రీవా పరానన్దప్రమోదా తాణ్డవప్రియా।

బ్రహ్మావిష్ణుమహాదేవైరూపాస్యా గుణమూర్తిభిః॥౩౨॥

సర్వమూర్తివిహీనస్య సర్వమూర్తేః శివస్య తు।

తథాఽప్యేషా పరా మూర్తిరిత్యేషా శాశ్వతీ శ్రుతిః॥౩౩॥

ఖ్యాని। శివో రుద్ర ఇత్యాది నామచతుష్టయం రుద్రమూర్తేరభిధాయకమ్। బ్రహ్మ సత్పరమితి త్రితయం పరశివస్య సాక్షాద్వాచకమ్। పరశివమూర్త్యా సహ రుద్రమూర్తేస్తప్తాయః-పిణ్డవదవిభాగాపత్తిం స్వయమేవాగ్రే వక్ష్యతి। అతో మూర్తిద్వయస్యైకీభూతత్వాత్తథావిధేతాన్యుభయవిధనామాని రూఢ్యైవ వర్తన్త ఇతి ముఖ్యాని॥౨౯॥ విష్ణునారాయణాదీనీతి। విష్ణ్వాదిమూర్తీనాం పరశివమూర్త్యా వైలక్షణ్యాద్వివిక్తత్వమపి వక్ష్యతి। అతో విష్ణ్వాదిమూర్తిషు రూఢా విష్ణ్వాదయః శబ్దాస్తస్మిన్పరతత్త్వే న రూఢ్యా వర్తన్తేఽపి తు వ్యాప్నోతీతి విష్ణురిత్యేవమాద్యవయవవ్యుత్పత్త్యా వర్తన్తే॥౩౦॥ ఏవం మాయాపరికల్పితనామాని దర్శయిత్వా తత్పరికల్పితం మూర్త్యాత్మకం రూపమపి పరశివస్య ధ్యానార్థం దర్శయతి—అరూపస్యేత్యాదినా॥౩౧॥ గుణమూర్తిభిరితి। సత్వరజస్తమోగుణోపాధికైరిత్యర్థః॥౩౨॥ సర్వమూర్తేరితి। పరమార్థతః సర్వప్రకారసూర్తిరహితస్యాపి మాయాపరికల్పితం సర్వం జగదప్యన్యా మూర్తిరిత్యర్థః। శాశ్వతీ శ్రుతిరితి। పరమార్థతో విగ్రహరహితస్య శివస్య తత్సద్భావం శ్రుతిరపి దర్శయతీత్యర్థః।శ్రూయతే హి కైవల్యోపనిషది—'ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం ప్రభుం త్రిలోచనం నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తమ్। ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్' ఇతి॥౩౩॥ రుద్రమూర్తేః పరశివమూర్త్యా సహైకత్వం వక్ష్యతీతి యదవాదిష్మ తదాహ—తప్తాయఃపిణ్డవదిత్యాదినా। విశుద్ధసత్త్వగుణో హి రుద్రస్యోపాధిస్తమస్తు సంహరణాయ తత్స్వరూపాద్బహిరేవ వర్తతే। అతో రుద్రమూర్తిర్విశుద్ధసత్త్వాత్మకత్వాత్సత్త్వస్య చ సుఖప్రకాశస్వరూపత్వాత్సా-

తప్తాయః పిణ్డవద్వ్యాప్తా రుద్రమూర్తిః పరస్య తు।

మూర్త్యా తుల్యాఽన్యమూర్తిభ్యో లక్షణైర్మునిసత్తమాః॥౩౪॥

విష్ణ్వాదీనాం తు సర్వేషాం మూర్తయో వ్యవధానతః।

న తుల్యాః పరతత్త్వస్య మూర్త్యా వేదాన్తపరాగాః ॥౩౫॥

పరతత్త్వస్య నామాని ప్రత్యాసత్త్యా మునీశ్వరాః।

త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రస్యావ్యవధానాని సువ్రతాః ॥౩౬॥

విష్ణ్వాదీనాం చ దేవానాం తాని నామాని సువ్రతాః।

క్షిచిత్ప్రకాశరూపయా పరశివమూర్త్యా ప్రకాశసుఖాదిలక్షణైః సదృశీ। అతో విష్ణ్వాదిమూర్తిభ్యో విలక్షణా చ తప్తాయః పిణ్డవత్పరశివమూర్త్యాఽవిభాగమాపన్నైవేత్యర్థః॥౩౪॥ న తుల్యాః పరతత్త్వస్యేతి। విష్ణ్వాదిమూర్తిషు రజస్తమసోః ప్రాచుర్యలక్షణేన వ్యవధానేన సచ్చిదానన్దరూపాయాః పరరశివమూర్తేః సాకల్యేన ప్రతిఫలనాయోగాత్పరాశివమూర్త్యా న తాస్తుల్యాః। అతస్తద్వివిక్తతయైవ తాసాముపలమ్భాత్తథావిధమూర్త్యభిధాయకాని విష్ణ్వాదినామాని పరశివస్వరూపమూర్తావవయవప్రసిద్ధిసవ్యపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రతీతిజనకత్వాన్న ముఖ్యాని। శివరుద్రాదినామాని తూక్తరీత్యా పరశివరుద్రమూర్త్యోరేకీభూతత్వాత్తదుభయాత్మికాయాం మూర్త్యామవయవప్రసిద్ధిమన్తరేణ సముదాయప్రసిద్ధ్యైవ వర్తన్త ఇతి శీఘ్రపరతీతిజనకత్వాన్ముఖ్యానీత్యభిప్రాయః॥౩౫॥ ఏవం రుద్రమూర్త్యభిధాయకానాం శివరుద్రాదినామ్నాం పరతత్త్వవిషయే ముఖ్యత్వముపపాద్య నిరుపా ధికపరాశేవస్వరూపప్రతిపాదకానాం బ్రహ్మ సత్పరమిత్యాదినామ్నామపి రుద్రమూర్తౌ ముఖ్యత్వం ప్రతిపాదయతి। పరతత్త్వస్యేత్యాదినా। బ్రహ్మ సత్పరమిత్యాదీని యాని నిరుపాధికతత్త్వస్య నామాని తాని త్రిమూర్తీనాం మధ్యే రుద్రస్య ప్రత్యాసత్త్యాఽవ్యవధానాని నామాని నిరుపాధికస్వరూపప్రతిపాదనేన సోపాధికాద్రుద్రాత్పరతత్త్వం వ్యవధీయత ఏభిరితి కరణవ్యుత్పత్త్యా తాని నామాని వ్యవధాననిమిత్తాని రుద్రస్యోపాధేర్నిరతిశయసత్త్వోత్కర్షవత్త్వాత్కార్త్స్న్యేన బిమ్బగ్రహలక్షణా ప్రత్యాసత్తిరస్తి తయా ప్రత్యాసత్త్యాఽవ్యవధాయకాని తాని నామానీదృగ్వ్యవధానసద్భావబలాదేవ తయోర్మూర్త్యోర్భేదేన వ్యవహారః॥౩౬॥విష్ణ్వాదీనామితి। విష్ణుబ్రహ్మహిరణ్యగర్భాదీనాం తాని పర-

తత్త్వాన్వయేన నామాని భవాన్తి బ్రహ్మవిత్తమాః॥౩౭॥

తథాఽపి రుద్రే తాన్యేవ ప్రత్యాసత్త్యా పరేణ తు।

ముఖ్యాని న తథాఽన్యేషు వ్యవధానాత్పరేణ తు ॥ ౩౮॥

పరతత్త్వపరిజ్ఞానం తస్య మూర్తిప్రసాదతః।

తత్రప్రసాదశ్చ తద్ధ్యానపూజాభ్యామేవ నాన్యథా॥౩౯॥

అన్నాదిభోజనాన్నౄణాం యథా క్షుద్వినివర్తతే।

తథా మూర్తిప్రసాదేన తత్తత్త్వం చ ప్రకాశతే॥౪౦॥

పరతత్త్వం తు సర్వేషాం స్వరూపమపి సర్వదా।

తత్త్వనామాని పరతత్త్వాన్వయసద్భావమాత్రేణ ప్రతిపాదకాని। అయమర్థః— సచ్చిదానన్దైకలక్షణోఽద్వితీయః సర్వగతః పరశివ ఏవ నానావిధోపాధిసంబన్ధవశాద్బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాదిరూపేణ నానేవావభాసతే। తత్ర బ్రహ్మవిష్ణురుద్రహిరణ్యగర్భసూత్రాత్మాదీన్ స్వస్వవ్యాపారవిషయేష్వప్రతిహతజ్ఞానత్వాత్తేషాం సర్వేషాముపాధిషు సత్త్వస్య నిరతిశయోత్కర్ష ఏష్టవ్యః। ఇతరథాఽస్మదాదిజీవవత్కింజ్ఞత్వప్రసఙ్గేన సకలసృష్టిస్థిత్యాదివ్యవహారవిలోపప్రసఙ్గాత్। ననూపధేయవదుపాధీనామప్యేకరూప్యే బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభేదవ్యవహారో నోపపద్యత ఇతి చేత్। మైవమ్। బ్రహ్మాద్యుపాధిషు వస్తుతః సత్త్వోత్కర్షస్యైకరూప్యే సత్యపి రుద్రోపాధివ్యరితిక్తే్షు తేష్వాహార్యరజస్తమఃప్రయుక్తో నానావిధోఽపకర్షోఽప్యస్తి । అతస్తత్రప్రయుక్తో బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభేదవ్యపదేశో న సోఽపకర్షస్తేషాం వాస్తవ ఇతి మన్తవ్యమ్। తథా సత్యస్మదాదివత్తేషామపి జీవత్వప్రసఙ్గాత్। ఏవం బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిమూర్తిష్వాహార్యాపకర్షసద్భావాత్పరతత్త్వప్రత్యాసత్తిర్నాస్తీతి భవన్తి తాని వ్యవధాయకాన్యముఖ్యానీత్యర్థః॥౩౭॥ నన్వేవముభయత్రాప్యుపాధివ్యవధానేన సామ్యే సత్యపి పరతత్వనామ్నాం క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిన్నేతి వైలక్షణ్యం కుత ఇత్యత ఆహ—తథాఽపీతి। యద్యప్యుక్తరీత్యా రుద్రమూర్తావపి పరతత్త్వాద్వ్యవధానమస్తి తథాఽపి పరశివస్వరూపేణ రుద్రమూర్తేః పూర్వోక్తాయాః ప్రత్యాసత్తిస్తద్భావేన తత్ర పరతత్త్వనామాని ముఖ్యానీత్యుచ్యన్తే। అన్యేషాం తు బ్రహ్మవిష్ణ్వాద్యుపాధీనాం చ న తథా ప్రయాసత్తిరస్తి। ఆహార్యాపకర్షసద్భావాత్। అతో వ్యవధానాత్పరతత్త్వనామాని తేషాం న ముఖ్యానీత్యర్థః॥౩౮॥ ఏవం విష్ణ్వా-

తస్య మూర్తిప్రసాదేన వినా నైవ ప్రకాశతే॥౪౧॥
తస్మాన్మూర్తిర్ధి సర్వేషాం భోగమోక్షఫలప్రదా।
అతో మూర్తిం మహాభక్త్యా భజధ్వం మునిపుఙ్గవాః॥౪౨॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
పరపదస్వరూపవిచారో నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః॥౨౭॥

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః।

౨౮. శివలిఙ్గస్వరూపకథనమ్॥

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి శివలిఙ్గం సమాసతః।
యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ విముక్తో మానవో భవేత్॥౧॥
శివ ఏవ స్వయం లిఙ్గం లిఙ్గం గమకమేవ హి।
శివేన గమ్యతే సర్వం శివో నాన్యేన గమ్యతే॥౨॥

దిమూర్తిభ్యో విలక్షణా "ఉమార్ధవిగ్రహ" ఇత్యాదినా యా పరతత్త్వమూర్తిరభిహితా తత్ప్రసాదాదేవ భోగభోక్షరూపఫలప్రాప్తిరితి సా సర్వైః సర్వదా సేవ్యేత్యుపసంహరతి। పరతత్త్వపరిజ్ఞానమిత్యాదినా॥౩౮—౪౨॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

పరపదస్వరూపవిచారో నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః॥౨౭॥

ఏవం పరశివస్య ధ్యానపూజాద్యర్థం పరికల్పితాం విశిష్టాం మూర్తిం ప్రతిపాద్య లింఙ్గస్వరూపమపి నిర్ణేతుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ శివస్య లిఙ్గం శివలిఙ్గమితి భ్రమం వ్యుదసితుమాహ—శివ ఏవ స్వయం లిఙ్గమితి। తదుపపాదయాతే—లిఙ్గం గమకమిత్యాదినా। లోకే హి వహ్న్యాదిలక్షణస్యార్థాన్తరస్య యద్గమకం జ్ఞాపకం ధూమాది లిఙ్గముచ్యతే। శివోఽపి స్వప్రకాశచిద్రూపత్వేన సర్వస్య జడవర్గస్య గమకో న త్వన్యేన గమ్యః। అతో గమకత్వాత్స్వయమేవ లిఙ్గమ్॥౨॥

జడం హి గమ్యతేఽన్యేన నాజడం మునిపుఙ్గవాః।

శివో నైవ జడః సాక్షాత్స్వప్రకాశైకలక్షణ:॥౩॥

అస్వప్రకాశేచ్చేత్సాక్షాచ్ఛివో నైవ శివో భవేత్।

అస్వప్రకాశం కుడ్యాది న శివః సంమతం ఖలు ॥౪॥

శివేఽసతి మునిశ్రేష్ఠాః స్వప్రకాశైకలక్షణే।

అప్రతీతం భవేత్సర్వం తతః శూన్యమశేతషః॥౫॥

శూన్యసిద్ధిరపి శ్రేష్ఠా శూన్యేనైవ న సిధ్యతి।

ఏతదేవ గమకత్వముపపాదయతి—జడం హీత్యాదినా। ఘటపటాద్యాత్మకం జడం జగదేవ స్వవ్యతిరిక్తేన చిత్ప్రకాశేన జ్ఞాప్యతే। జడవిలక్షణం చైతన్యం నాన్యేన గమ్యతే కింతు స్వయం ప్రకాశతే। అతః స్వప్రకాశచిద్రూపః పరశివో నైవ జడః। యతో న జడోఽతో న గమ్యః। అపి తు స్వప్రకాశచిద్రూపత్వాద్గమకః । అతః స్యమేవ లిఙ్గమిత్యర్థః॥౩॥ భవేదేవం యది శివః స్వప్రకాశచిద్రూపః స్యాత్తథాత్వే తు సర్వదా సర్వథా భావత్వేన తద్గోచరప్రమాణనైరపేక్ష్యాదుపానిషదేకసమధిగమ్యత్వభఙ్గప్రసక్తేరస్వప్రకాశ ఏవ స ఇత్యత ఆహ—అస్వప్రకాశేచ్చేదితి। యది శివః స్వప్రకాశచిదాత్మకో న స్యాత్తర్హి తస్య శివత్వమేవ హీయేత। పరాధీనప్రకాశానాం ఘటకుడ్యాదీనామశివత్వదర్శనాత్। విమతః శివః స్వప్రకాశో భవితుమర్హతి శివత్వాత్। యో న స్వప్రకాశో నాసౌ శివో యథా ఘటపటాది: శివశ్చాయం తస్మాత్స్వప్రకాశ ఏవేత్యభిప్రాయః॥౪॥ విపక్షే బాధకమాహ—శివ ఇతి। జడం సర్వం జగత్తావచ్చివస్వరూపచైతన్యబలాదేవ ప్రతీయతే తదపి చైతన్యం ప్రతీయమానమేవార్థం ప్రత్యాయయతీత్యఙ్గీకార్యమ్। దీపాదౌ తథా దృష్టత్వాత్। తచ్చేజ్జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీయేత తదప్యేవమితి తస్యాపి స్వప్రకాశ ఏష్టవ్యః। తథాచ తజ్జ్ఞానానన్తరం స్వయం ప్రకాశతే చేత్ప్రథమజ్ఞానమేవ తథా భవతు పరాధీనప్రకాశం చేత్కిం తత్పరం ప్రథమజ్ఞానమేవ తదాఽన్యోన్యాశ్రయాదేకమపి న సిధ్యేత్। అతః తృతీయం జ్ఞానాన్తరం తస్యాపి ప్రకాశావశ్యంభావాజ్జ్ఞానాన్తరం వక్తవ్యం స్యాత్తథాఽప్యేవమిత్యనవస్థా మూలక్షయకరీ స్యాత్। ఏవం చ పరశివస్వరూపస్య స్వప్రకాశతానఙ్గీకారే జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకం

సర్వమప్రతిభాతం సచ్ఛూన్యమేవ భవేదిత్యర్థః॥౫॥ సిద్ధం నః సమీహితమితి యది

ఖలు సర్వాత్మనా భానవిహీనం శూన్యలక్షణమ్॥౬॥

అతః సాక్షీ శివః సామ్బః స్వప్రకాశైకలక్షణః।

తేన సర్వమిదం గమ్యం గస్యతేఽసో న గమ్యతే॥౭॥

స్వయంజ్యోతిరితి ప్రాహ శ్రుతిః సాధ్వీ మహేశ్వరమ్ ।

తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీత్యపి చాఽఽహ హి॥౮ ॥

శూన్యవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠేత తం ప్రత్యాహ—శూన్యసిద్ధిరితి। శూన్యవాదినాఽపి సర్వశూన్యత్వం కేనచిత్ప్రమాణజ్ఞానేనైవ ప్రతిపాదనీయం న తు శూన్యేనైవ। మేయసిద్ధేర్మానాధీనత్వాత్। తథాచ తజ్జ్ఞానస్య సత్త్వాత్సర్వశూన్యత్వం న సిధ్యేత్। సర్వప్రకరేణాపి ప్రతిభానరాహిత్యస్యైవ శూన్యలక్షణత్వాదిత్యర్థః॥౬॥ ఏవం సర్వశూన్యమతేఽపి జ్ఞానసద్భావావశ్యంభావాత్తస్య చ పరాధీనప్రకాశత్వాఙ్గీకారేఽనవస్థాయాం జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వాభావేన సర్వజగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాత్స్వప్రకాశమేవ తదిత్యఙ్గీకర్తవ్యమ్। ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి నానాత్వప్రతీతేరప్యుపాధికృతత్వాదద్వితీయం స్వశ్రకాశచైతన్యమేవ పరశివస్వరూపమతి నిగమయతి—అత ఇతి। తేన స్వప్రకాశపరశివస్వరూపచైతన్యేన సర్వమిదం పరాగ్భూతం జగద్గమ్యతే। అతస్తత్స్వరూపం గమకమ్। యతః స్వప్రకాశత్వాదన్యేన న గమ్యతేఽతో న గమ్యత ఇత్యర్థః। అయమభిప్రాయః। యద్యపి పరశివస్వరూపచైతన్యం స్వప్రకాశం తథాఽప్యనాద్యవిద్యావిలాసవశేనాఽఽవృతమివ భవతి తచ్చాఽఽవరణముపనిషద్వాక్యజనితయా పరశివస్వరూపవిషయాన్తఃకరణవృత్త్యాఽపనీయతే । తస్మింశ్చాపనీతే తత్తత్త్వం స్వరూపప్రకాశేనైవ ప్రకాశతే న తు ఘటాదివత్స్వాతిరిక్తం చైతన్యమపేక్షతే। అతః ఫలవ్యాప్యత్వాభావాత్స్వయంప్రకాశత్వం వృత్తివ్యాప్యత్వసద్భావాచ్చోపనిషదేకసమాధిగమ్యత్వం చ న విరుధ్యతే॥౭॥ ఇత్థం స్వప్రకాశత్వం తర్కతో నిరూప్య తదనుగ్రాహ్యం స్వప్రకాశత్వగమకం ప్రమాణమప్యుపన్యస్యతిస్వయంజ్యోతిరితి । "అత్రాయం పురషః స్వయంజ్యోతిః" ఇత్యేతద్వాక్యమిత్యర్థః। తథా శివస్వరూపాతిరిక్తస్య సర్వస్య మాయాపరికల్పితస్య తదధీనప్రకాశత్వమిత్యత్రాపి శ్రుతిం ప్రమాణయతి—తస్య భాసా సర్వమితి । శ్రూయతే హి—"న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి॥౮॥ శివ ఏవ లిఙ్గ-

అతః శివః సర్వజగద్విభాసకః స్వయంప్రకాశః

స్వయమేవ కేవలమ్। మయోదితం లిఙ్గమితి

ద్విజర్షభాస్తదేవ పూజ్యం శ్రుతిమస్తకస్థితమ్॥౯॥

శివస్య లిఙ్గం శివలిఙ్గమన్యే మునీశ్వరా వేదవిదో

వదన్తి। స్వయంప్రకాశస్య న యుజ్యతే తత్త-

తశ్చ శమ్భుః స్వయమేవ లిఙ్గమ్॥౧౦॥
వివేకహీనమర్త్యస్య చిత్తవృత్త్యాద్యపేక్షయా

శివస్య లిఙ్గమిత్యయం రవః సమస్తజన్తుభిః।

నిగద్యతే శివః స్వతః ప్రసిద్ధ ఏవ సర్వదా

తతః శివస్య లిఙ్గమిత్యయం రవో న సంగతః॥౧౧॥

స్వత ఏవ ప్రగమోఽపి శంకరో న విభాతీవ

విభాతి మాయయా। స్వత ఏవ శ్రుతికోవిదాః

శివః స్వకలిఙ్గేన నిగమ్యతే స్ఫుటమ్॥౧౨॥

మితి ప్రతిజ్ఞాతం సిద్ధమితి నిగమయతి—అత ఇతి। శ్రుతిమస్తకస్థితమితి। వేదాన్తైః ప్రతిపాదితం సచ్చిదానన్దైకరసమద్వితీయం పరశివస్వరూపమిత్యర్థః॥౯॥ స్వయంప్రకాశస్య న యుజ్యత ఇతి। స్వప్రకాశచైతన్యస్య గమకాన్తరనైరపేక్ష్యేణావస్థితస్య లిఙ్గం గమకమిత్యేతన్నోపపద్యత ఇత్యర్థః॥౧౦॥ నను శివస్య లిఙ్గం శివలిఙ్గమితి లోకే పూజ్యత్వేన ప్రసిద్ధం తత్కథం శివ ఏవ లిఙ్గమిత్యత ఆహ—వివేకేతి। పరశివస్వరూపం వివిచ్య జ్ఞాతుమశక్తస్య మర్త్యస్య చిత్తవృత్తిమపేక్ష్య తదనుసారేణైవ శివస్య లిఙ్గం

శివలిఙ్కమితి లోకవ్యపదేశః। వివేకదృష్ట్యా తు స్వప్రకాశపరశివస్వరూపస్య గమకాభావాచ్చాసౌ న యుక్త ఇత్యర్థః॥౧౧॥ నను వివేకరహితస్యాపి పరశివః స్వప్రకాశ ఏవ। న హి వస్తు పురుషవిరోషమపేక్ష్యన్యథా భవతి। అతస్తచ్చిత్తానుసారేణాపి శివస్య లిఙ్గమిత్యేతన్న యుజ్యేత ఇత్యత ఆహ—స్వత ఏవేతి। ప్రగమయతి ప్రకర్షేణ సర్వం ప్రకాశయతీతి ప్రగమః।

శివస్య లిఙ్గం కథయన్తి కేచిద్బహుప్రకారం

వ్యవహారదృష్ట్యా। న తత్త్వదృష్ట్యా పరమేశ్వరస్య

స్వయంప్రభస్యాస్య న చాస్తి లిఙ్గమ్॥౧౩॥

వేదాన్తవాక్యోత్థపరాత్మవిద్యాం శివస్య లిఙ్గం

కథయన్తి కేచిత్। విచారజన్యామపి

సత్యవిద్యాం బ్రువన్తి చాన్యే పరమస్య లిఙ్గమ్॥౧౪॥

స్మృతిజామితిహాసజామిమాం పరవిద్యామపి

లిఙ్గమీశితుః। అతిశుద్ధామపి తాం పురాణజాం

ప్రవదన్తి శ్రుతివిత్తమోత్తమాః॥౧౫॥

శివస్య లిఙ్గం కథయన్తి మాయాం శివస్య

గమయతేః పచాద్యచ్। సర్వస్య గమకత్వేన స్వయంప్రకాశమానోఽపి శివో న విభాతి న ప్రకాశత ఇత్యజ్ఞానత్వేన మాయావశాదవివేకినాం న ప్రకాశతే। అతస్తైర్మాయాబద్ధదృష్టిభిరజ్ఞాయమానః స్వయంప్రకాశమానః శివః స్వరూపావగమకేనాన్యేన లిఙ్గేన స్పష్టం తైర్జ్ఞాయత ఇతి భవతి। వివేకహీనచిత్తవృత్త్యపేక్షయైవ శివస్య లిఙ్గమిత్యపి వ్యవహార ఇత్యర్థః॥౧౨॥ ఏవం స్వప్రకాశస్యాపి శివస్య మాయావశాదజ్ఞాయమానస్య గమకాని లిఙ్గాని వ్యవహారదశాయాం విద్వద్భిః ప్రతిపాద్యన్త ఇతి దర్శయతి—శివస్య లిఙ్గమితి। తత్సర్వం వ్యవహారదృష్ట్యైవ లిఙ్గం న తు పరమార్థవిషయయా దృష్ట్యా పరశివస్వరూపస్య స్వయంప్రభత్వేన గమకాన్తరనిరపేక్షత్వాత్స్వయమేవ సర్వస్య గమకత్వాచ్ఛివస్వరూపమేవ లిఙ్గం న తు శివస్య లిఙ్గం కించిదిత్యర్థః॥౧౩॥తాన్యేవ బహువిధాని లిఙ్గాని క్రమేణాఽఽచష్టే— వేదాన్తేత్యాదినా। వేదాన్తవాక్యజనితా యా పరశివస్వరూపవిషయా మనోవృత్తిః సా తత్స్వరూపావరణావిద్యాపనయనద్వారా స్వయంప్రకాశస్యాపి తస్య వ్యవహారదష్ట్యా గమకత్వాల్లిఙ్గమిత్యర్థః। ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్। విచారజన్యామితి। విచారో మీమాంసా సా చాత్రోపనిషద్వాక్యనిర్ణాయకవేదాన్తశాస్త్రం తత్పరిశీలనజన్యామిత్యర్థః॥౧౪॥౧౫॥ ఏవం శాస్త్రస్మృతీతిహాసపురాణజన్యాద్వితీయపరశివస్వరూపావిషయా మనోవృత్తయో లిఙ్గత్వేనోక్తాః। అథ

దృశ్యాం శివవస్తునిష్ఠామ్। వదన్తి కేచిజ్జన-

చిత్తమన్యే త్వహంకృతిం చాపి మనశ్చ బుద్ధిమ్॥౧౬॥

ప్రాణం చ లిఙ్గం ప్రవదన్తి కేచిచ్ఛరీరమన్యే

ప్రవదన్తి లిఙ్గమ్। త్వగాదిఖాని ప్రవదన్తి

కేచిత్సమూహమన్యే పరమేశ్వరస్య॥౧౭॥

శబ్దాదిభూతాని మహేశ్వరస్య స్థూలాని భూతాని

చ సంగిరన్తే। పాతాలలోకాది సమస్తమేత-

ల్లిఙ్గం మహేశస్య వదన్తి కేచిత్॥౧౮॥

యదస్తి యన్నాస్తి మహేశ్వరస్య సమస్తమేతత్ప్ర-

తత్స్వరూపే పరికల్పితం మాయాతత్కార్యం సర్వమపి స్వాధిష్ఠానస్య పరశివస్వరూపస్య గమకత్వాల్లిఙ్గత్వేన వ్యవహ్రియత ఇతి దర్శయతి—శివస్యేతి। శివస్య దృశ్యామితి। శివేన ప్రకాశ్యామ్। శివవస్తునిష్ఠాం వస్తుభూతే పరశివస్వరూపే సమాశ్రితామిత్యర్థః। ఈదృశీ మాయా హి ప్రత్యగాత్మనః కారణశరీరం తటుపాధివశాదుపహితం ప్రత్యగ్భూతం పరశివస్వరూపమవగమ్యత ఇతి మాయాయా లిఙ్గత్వమ్। జనచిత్తమితి। జనానాం ప్రాణినాం మాయాసత్త్వపరిణామరూపమన్తఃకరణం తద్వృత్తయోఽహఙ్కారాదయః పూర్వోక్తస్వరూపాః॥౧౬॥ ప్రమాణస్య చ లిఙ్గత్వం శ్రుతౌ దర్శితమ్—'కస్మిన్నహముత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి' ఇతి స ప్రాణమసృజత' ఇతి శ్రుతత్వాత్। శరీరమన్య ఇతి। మనోబుద్ధిప్రాణాదిసముదాయరూపం యత్సూక్ష్మశరీరం తదపి స్వోపహితస్య గమకత్వాల్లిఙ్గమిత్యర్థః। త్వగాదిఖానీతి। త్వగసృఙ్మాంసాద్యా యే సప్త ధాతవస్తేఽపి ప్రత్యేకం చేతనస్య గమక్త్వాలిఙ్గమ్। సమూహమన్య ఇతి। త్వగాదీనాం సముదాయరూపం స్థూలశరీరమిత్యర్థః॥౧౭॥ ఏవం శరీరత్రయాత్మకస్య దృశ్యస్య లిఙ్గత్వమభిధాయ భూతభౌతికస్యాపి దృశ్యవర్గస్య తల్లిఙ్గత్వమాచష్టే శబ్దాదీత్యాదినా। శబ్దతన్మాత్రాద్యాత్మకాని సూక్ష్మభూతాని। శబ్దాదిభూతాని। పాతాలలోకాదీతి। ఆదిశబ్దేనాన్యే త్రయోదశలోకా గృహ్యన్తే॥౧౮॥ ఇత్థం వ్యవహారదృష్టిమాశ్రిత్య వాదిభిర్బహుధాఽభిధీయమానం లిఙ్గజాతమభిధాయ

వదన్తి లిఙ్గమ్। విశుద్ధవిద్యాః పరయోగినో-

ఽస్య స్వయంప్రభస్యైవ న లిఙ్గమూచుః॥౧౯॥

యద్వల్లిఙ్గతయా శివస్య కథితం తత్తజ్జడం వస్తుతో
లిఙ్గం నైవ భవేద్విశుద్ధమతయో జ్ఞానం హి లిఙ్గం భవేత్।
తస్మాదేవ మహేశ్వరః పరతరస్తత్తజ్జడోపాధి-
కశ్చిద్రూపః కథితః ప్రభోర్గమకమిత్యర్థస్థితిః స్వస్యతు॥ ౨౦॥

ఆలయం లిఙ్గమిత్యాహురపరే వేదవిత్తమాః।
తదాఽపి శంకరః సాక్షాల్లిఙ్గం నాన్యన్మునీశ్వరాః॥ ౨౧॥

పరమార్థదర్శినాం మతమాహ—విశుద్ధవిద్యా ఇతి। విశుద్ధా సంశయవిపర్యాసాదిరహితా వేదాన్తమహావాక్యజనితా ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యవిషయా విద్యా యేషాం తే తథోక్తా। అత ఏవ పరయోగినస్తేఽస్య పరశివస్య స్వరూపాతిరిక్తం కిమపి లిఙ్గం న ప్రతిపాదయన్తి। అపి తు స్వయమేవ లిఙ్గం భవీతి బ్రువతే॥౧౯॥ కించోక్తేషు సర్వేష్వపి లిఙ్గేషు స్వరూపేణ జ్ఞాయమానస్యైవ పరశివస్వరూపగమకమ్వాత్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన సోపాధికశ్చిద్రూపః శివ ఏవ నిరుపాధికస్య స్వస్య గమక ఇతి స్వయమేవ లిఙ్గమిత్యేతదేవ యుక్తమిత్యాహ—యద్వల్లిఙ్గతయేతి। అతీతేన గ్రన్థసందర్భేణ యద్యజ్జడం వస్తు శివస్య లిఙ్గత్వేనానుక్రాన్తం తత్తద్వస్తుతః స్వసత్తామాత్రేణ న లిఙ్గమ్। అపి తు జ్ఞాయమానమేవ। యతః పణ్డితా లోకే జ్ఞాతమేవ ధూమాదికం లిఙ్గమితి బ్రువతే। తస్మాత్కారణాత్తత్తజ్జడాధిష్ఠానత్వేన తత్తద్భాసకస్తదుపాధిపరిచ్ఛిన్నశ్చిద్రూపః శివ ఏవ ప్రభోర్వ్యాపకస్యానవచ్ఛిన్నస్య స్వస్వరూపస్య గమకం లిఙ్గం భవతీత్యేవార్థస్థితిర్వస్తుస్థితిః। అతః పరశివః స్వయమేవ లిఙ్గమిత్యస్మిన్నేవార్థే సర్వేషాం పర్యవసానమిత్యర్థః॥౨౦॥ ఏవం గమకం లిఙ్గమితి పక్షే శివస్వరూపస్యైవ సర్వగమకత్వాల్లిఙ్గత్వముపపాద్య మతాన్తరేఽపి

తథాత్వముపపాదయితుమనుభాషతే—ఆలయమితి॥ స్వస్వరూపస్య శివస్య ధ్యానపూజాద్యర్థం లిఙ్గప్రతిమాదికం యదాలమ్బనం తల్లిఙ్గమిత్యర్థః। తస్మిన్నపి మతే శివ ఏవ లిఙ్గమిత్యయమేవార్థః పర్యవస్యతీత్యాహ—తదాఽపీతి॥౨౧॥ తదేవముపపాదయితుమాలయశబ్దార్థమాహ—ఆలయో నామేతి। ఆధారో-

ఆలయో నామ చాఽఽధారః సర్వాధరః శివః ఖలు।

సదా సత్యస్వభావత్వాత్సత్య ఏవ శివః ఖలు॥౨౨॥

చిద్రూపం హి సదా సత్యం నాచిద్రూపం కథంచన।

అసత్యత్వస్య దృష్టత్వాదచిద్రూపస్య వస్తునః॥౨3॥

శుక్తికారజతాదీనామసత్యత్వం హి సంమతమ్।

ఽధికరణమధిష్ఠానమితి యావత్। తచ్చాఽఽధారత్వం నిరూప్యమాణే పరశివస్యైవ ఘటతే నాన్యస్యేత్యుపపాదయతి—సర్వాధార ఇతి। సచ్చిదానన్దలక్షణేఽద్వితీయే పరశివస్వరూపో హి మాయావశాద్భూతభౌతికాత్మకం సర్వం జగత్పరికల్పి-తమిత్యాధారత్వం శివస్యైవ పారమార్థిక న తు మాయాకార్యస్యాన్యస్యేత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ—సదేతి। సత్యరూపే హి వస్తుని శుక్తికాశకలాదౌ మాయామయరజతాదికం పరికల్పితం దృష్టం శివశ్చ సత్యస్వభావః। అతస్తత్స్వరూపే మిథ్యాభూతస్య దృశ్యప్రపఞ్చస్య పరికల్పితత్వమఙ్గీకార్యమితి భవత్యస్య సర్వాధారత్వమిత్యర్థః। భవేదేవం యద్యసౌశివః సత్యః స్యాత్సత్తాయోగి హి సత్యం నిర్ధర్మకస్య సత్తాసంబన్ధలక్షణధర్మాఙ్గీకారానుపపత్తేరిత్యత ఆహ—సత్య ఏవేతి॥౨౨॥ యది ఘటపటాదేరపి సత్తాయోగాత్సత్త్వ మఙ్గీకుర్మస్తదా స్యాదయమప్యపాలమ్భః సద్రూపే బ్రహ్మణి పరికల్పితత్వాదధిష్ఠానసత్త్వమేవాఽఽరోప్యేషు ప్రతీయతే సర్పధారాదౌ రజ్జ్వా ఇదమంశవత్। అస్త్వేవమారోప్యేషు సత్త్వప్రతీతిరధిష్ఠానభూతస్య నిర్ధర్మకస్య బ్రహ్మణః కథం సత్యత్వం సర్వదా బాధవైధుర్యాదితి బ్రూమః। తదపి కుత ఇత్యత ఆహ—చిద్రూపం హీతి। నానావిధేషు చేత్యరూపేషు వ్యావర్తమానేషు తద్భావాభావసాక్షితయాఽనువర్తమానం చిద్రూపమేవ సత్యం జడరూపం తు మాయామయత్వాదనృతమతశ్చిద్రూపత్వాచ్ఛివః

సత్యః। నను జడస్యాపి సత్యత్వం కస్మాన్న భవతీత్యత ఆహ— అసత్యత్వ స్యేతి ॥౨౩॥ జడస్యాసత్యత్వం కుత్ర దృష్టమిత్యత ఆహ—శుక్తికేతి। శుక్తిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానేషు యే రజతసర్పాదయ ఆరోప్యా జడాస్తేషామసత్యత్వం తావదుభయవాదిసంమతమిత్యర్థః। అస్త్వేవమసత్యేవ ప్రమాతరి బాధ్యమానత్వాత్సతి ప్రమాతర్యబాధ్యమానానాం ఘటపటాదీనాం తు కుతోఽసత్యత్వమిత్యత ఆహ—అచేతనానామితి। అచేతనత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యవదిత్యేతద్దృష్టాన్తబలేన సర్వస్యాప్యసత్యత్వం సేత్స్యతీత్యర్థః। ఏవం మాయాపరికల్పితస్య దృశ్యప్రపఞ్చస్య వ్యావహారికసత్యత్వే సత్యపి

అచేతనానామన్యేషామసత్యత్వే నిదర్శనమ్॥౨౪॥

శుక్తికారజతం విప్రాః సత్య ఏవ తతః శివః।

అతః కల్పితరూపాణామాధారో భగవాఞ్శివః॥౨౫॥

అనాధారో మహాదేవః సత్యచైతన్యలక్షణః।

సర్వాధారస్య నాఽఽధారో విద్యతే హి దిజోత్తమాః॥

ఆకాశస్య యథా కశ్చిన్నాఽఽధారో విద్యతే ద్విజాః॥౨౬॥

వ్యావర్తయతి చాఽఽధారం శివస్య పరమాత్మనః॥౨౭॥

"నేహ నానాఽస్తి కిఞ్చన" ఇత్యాదికా శ్రుతిరపి పారమార్థికసత్యత్వం నివారయతి। తస్మాత్పరశివ ఏవ పరమార్థతః సత్యః। ఇత్థం పరశివశ్య సత్యత్వం తదతిరిక్తస్యాసత్యత్వం చోపపాద్యోక్తం సర్వాధారత్వం నిగమయతి—అత ఇతి॥౨౪॥౨౫॥ నను యథా రజతాద్యధఘిష్ఠానస్య శుక్తిశకలదేరప్యన్యద్భూమ్యాదికమధికరణం దృశ్యత ఏవం మాయాపారికల్పితజగదధిష్ఠటానస్యాపి శివస్యాన్యదధిష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ— అనాధార ఇతి। "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి హి పరశివస్య స్వరూపలక్షణమ్। ప్రత్యస్తమితసకలవిశేషం తత్స్వరూపం సర్వథా బాధరహితత్వాత్సత్యమిత్యుచ్యతే స్వపరవ్యవహారే తు ప్రకాశత్వాజ్జ్ఞానమ్। ఈదృగ్రూపో యః పరశివః స మహాదేవః। బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాం సోపాధికానాం పరిచ్ఛిన్నత్వాదస్య చ

తథావిధోపాధిపరిచ్ఛేదాభావాన్మహత్త్వమ్। ఈదృగ్విధస్య తస్యాఽఽధారాన్తరం నోపపద్యతే ఇత్యర్థః। ఏతదేవ సదృష్టాన్తముపపాదయతి—సర్వాధారస్యేతి। సర్వాధారో హి పరశివః స్వాతిరిక్తస్య సర్వస్య మాయయా తత్స్వరూపే పరికల్పితత్వాత్తస్య చాధిష్ఠానాదన్యత్రాసంభవాదధిష్ఠానభూతస్య సర్వగతస్య పరశివస్యాఽఽకాశస్యేవాధిష్ఠానాన్తరం నోపపద్యత ఇత్యర్థః॥౨౬॥ ఏవం పరశివస్యాఽఽధారాన్తరరాహిత్యం ప్రతిపాద్య తత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి—వ్యావర్తయతీతి। “స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని” ఇత్యాదికః స వేదాన్తస్తస్య చార్థాన్యథాత్వశఙ్కాం నివర్తయతి—సత్యవాదీతి। సత్యమబాధితం తత్స్వరూపం వదితుం శీలమస్యేతి తథోక్తః। నను శ్రుతిజన్యజ్ఞానమపి స్వార్థనిశ్చయాయ ప్రమాణాన్తరసంవాదమపేక్షతేఽతః సాపేక్షత్వాదప్రామాణ్యమిత్యత ఆహ—స్వతఃప్రమేతి। శ్రుతిజన్యా ధీః స్వత ఏవ ప్రమా। అపౌరుషేయే వేదే పురుషబుద్ధిప్రభవాణాం దోషాణా-

స్వే మహిమ్నీతి వేదాన్తః సత్యవాదీ స్వతఃప్రమా।

వేదాన్తవాక్యం మానానామతిమానమితి స్థితిః॥౨౮॥

అతః సత్యచిదానన్దలక్షణః పరమేశ్వరః।

స్వయమేవ సదా లిఙ్గం న లిఙ్గం తస్య విద్యతే॥౨౯॥

సంసారార్ణవమగ్నానామజ్ఞానాన్ధీకృతాత్మనామ్।

చిత్తపాకానుగుణ్యేన భావనార్థం ద్విజర్షభాః॥౩౦॥

అనాధారస్య దేవస్య శివస్య పరమాత్మనః।

ఆధారో మన్త్రసంస్కారాత్కల్పితః సయవద్బుధాః॥౩౧॥

మసంభవేన తజ్జన్యప్రమాయా విజ్ఞానసామగ్రీజన్యత్వే సతి తదతిరిక్తహేత్వజన్యత్వలక్షణస్య స్వతఃప్రామాణ్యస్య విద్యమానత్వాత్। అబాధితార్థవిషయత్వాదపి వేదాన్తస్యైవ తత్త్వావేదకలక్షణం ప్రామాణ్యమిత్యాహ—వేదాన్తేతి। ఉక్తం హి “ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం

ప్రామాణ్యం వ్యావహారికమ్ । ఆశ్రిత్యాయం ప్రపఞ్చః స్యాదలీకోఽపి ప్రమాణవాన్ ।
అద్వైతాగమవాక్యం తు తత్త్వావేదనలక్షణమ్ । ప్రమాణభావం భజతాం
బాధవైధుర్యహేతుతః" ఇతి ॥౨౭॥౨౮॥ శివః స్వయమేవ లిఙ్గమితి యత్ప్రతిజ్ఞాతం
తత్సుస్థమిత్యుపసంహరతి—అత ఇతి । ఉక్తరీత్యా సదానన్దరూపః పరశివ ఏవ
సర్వస్యాఽఽధార ఇతి స ఏవ లిఙ్గమిత్యర్థః ॥౨౯॥ నన్వేవం ధ్యానపూజార్థం
శివస్యాఽఽధారతయా ప్రతిష్ఠాదిసంస్కారైః సంస్కృతం బాణలిఙ్గాదికం న
పూజనీయమేవేత్యత ఆహ—సంస్కారేతి । అజ్ఞానాన్ధీకృతాత్మనామితి । అజ్ఞానం మూలావిద్యా
తయా కలుషీకృతచిత్తానామిత్యర్థః । ఉక్తలక్షణాద్వితీయపరశివస్వరూపజ్ఞానరహితానాం
సంసారిణాం తచ్చిత్తపరిపాకానుసారేణ ప్రతిబన్ధకపాపక్షయార్థం ధ్యానపూజాదికం కర్తవ్యమ్ ।
అతస్తదర్థం నిరాధారస్యాపి పరశివస్య బాణలిఙ్గాదిలక్షణ ఆధారః
ప్రాసాదపఞ్చబ్రహ్మాదిమన్త్రయుక్తసంస్కారైః ప్రతిష్ఠాద్యాత్మకైః పరమార్థవదాగమైః పరికల్పిత
ఇత్యర్థః । అతః పూర్వోక్తపరశివస్వరూపజ్ఞానవతాం శివస్వరూపమేవ లిఙ్గం
తదనుసంధానమేవ తస్య యజనం తద్రహితానాం తు మృచ్ఛిలాదికృతం
శివస్యాఽఽధారత్వేన పరికల్పితం బాహ్యలిఙ్గపూజనీయమిత్యర్థః । తదుక్తమాగమికైః—
'యతీనాం యోగినాం చైవ బాహ్యేష్వపరతిసక్తిషు । అన్తర్యాగస్తు విహితో బాహ్యపూజాపరేషు చ'
॥అన్యత్రాపి జ్ఞానమధికృత్యో-

లయనాల్లిఙ్గమిత్యాహురపరే వేదవిత్తమాః ।

తదాఽపి లిఙ్గం భగవాన్స్వయమేవ మహేశ్వరః ॥౩౨॥

లీయమానమిదం సర్వం బ్రహ్మణ్యేవ హి లీయతే ।

న లీయతే పరం బ్రహ్మ సదా సత్యస్వభావతః ॥౩౩॥

శుక్తికారజతాదీనామసత్యానాం ద్విజర్షభాః ।

లయో దృష్టో న సత్యస్య శుక్తికాశకలస్య తు ॥౩౪॥

లీయతే హి శివాదన్యదశేషమశివం శివే ।

అతో లిఙ్గం ద్విజశ్రేష్ఠా అవినాశీ హరః స్వయమ్ ॥౩౫॥

అన్యే చ యోగినో విప్రా ఆమనన్తి శివస్య తు ॥

ఆధారేషు శరీరేఽస్మింల్లిఙ్గాని పరమాత్మనః ॥౩౬॥

క్తమ్—సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య చిత్తమత్ర నివేశయ। మృచ్ఛైలధాతురత్నాదిభవం లిఙ్గం న పూజయేత్' ఇతి ॥౩౦॥౩౧॥ ఏవం తావల్లిగి గత్యర్థ ఇత్యస్మాద్ధాతోర్ణిజన్తాత్పచాద్యచి లిఙ్గస్యతి గమయతీతి లిఙ్గమితి వ్యుత్పాదయతాం మతే పరశివస్యైవ లిఙ్గతాముక్త్వా లీయతేఽస్మిన్ లిఙ్గమితి లీఙ్ సంశ్లేషణ ఇత్యస్మాద్ధాతోర్వ్యుత్పాదయతామపి మతే తథాత్వమాహ—లయనాదితి ॥౩౨॥ తత్ర హేతుః। లీయమానమితి। "యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి" ఇతి శ్రుతేః। యథాఽన్యద్బ్రహ్మణి లీయత ఇతి బ్రహ్మ లిఙ్గమేవ। బ్రహ్మ యత్ర యత్ర లీయతే తదపి కుతో న తల్లిఙ్గమితి భ్రమం వారయతి—న లీయత ఇతి ॥౩౩॥౩౪॥ శుక్తికాశకల ఇవ లయో న దృష్టశ్చేత్తోస్ఽపి తర్హి బ్రహ్మవదపరం లిఙ్గమిత్యత ఆహ—లీయతే హీతి। వ్యవహారదశాయాం కల్పితం రజతం యథా జ్ఞానేన శుక్తికాశకలే లీయతే నైవం శుక్తికాశకలమన్యత్ర తత్త్వదృష్ట్యా తు శుక్త్యాదిశకలం బ్రహ్మణ్యేవ లీయతే న బ్రహ్మాన్యత్రేతి బ్రహ్మైవ లిఙ్గమిత్యర్థః ॥౩౫॥ విశ్వప్రకాశకత్వేన విశ్వాధిష్ఠానత్వేన వా పరశివ ఏవ ముఖ్యం లిఙ్గమిత్యుక్తం తస్య పరశివస్యోపాసనార్థమౌపాధికాని రూపాణి శ్రుత్యనుసారాదాగమానుసారాద్వా లిఙ్గతయా వ్యవహరతాం మతమాహ—అన్యే చేతి। మూలాధారో మణిపూరకోఽనాహత ఆజ్ఞా ద్వాదశాన్తః షోడశాన్తశ్చేత్యస్మిఞ్శరీరే షడాధారాః శివస్యో-

అధోముఖమనాద్యన్తమపిణ్డం పిణ్డసంజ్ఞితమ్।

జ్వలత్కాలానలప్రఖ్యం స్వయంభు బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ ॥౩౭॥

మధ్యమస్థం మహామన్త్రైరర్చనీయం తు యోగిభిః।

గురూపదేశతో జ్ఞేయం లిఙ్గమేకం ప్రకీర్తితమ్ ॥౩౮॥

పాసనాస్థానాని। అష్టవితస్తిపరిమితస్య శరీరస్య వితస్తిచతుష్టయానన్తరం మూలాధారస్తత్ర గుణసామాన్యోపాధికం(గణేశం) పరతత్త్వం లిఙ్గముపాసనీయమ్। నాభౌ మణిపూరకస్తత్ర తవ

పరతత్త్వం జగత్సర్గవ్యాపారం బ్రహ్మసంజ్ఞితం లిఙ్గముపాసనీయమ్। హృదయేఽనాహతం తత్ర సత్త్వగుణోపాధికం తదేవ తత్త్వం జగత్పాలనవ్యాపారం విష్ణుసంజ్ఞితమ్। భ్రూమధ్య ఆజ్ఞా తత్ర తమోగుణోపాధికం తదేవ తత్త్వం సంహారవ్యాపారం రుదసంజ్ఞితమ్। బ్రహ్మరన్ధ్రే ద్వాదశాన్తే తదేవ తత్త్వం సాక్షిరూపమ్। తతః పశ్చాచ్చతురఙ్గులానన్తరం షోడశాన్తం తదేవ తత్త్వం స్వప్రతిష్ఠం లిఙ్గరూపముపాసనీయమితి। ఉక్తముత్తరతాపనీయోపనిషది—‘మూలాగ్నావగ్నిరూపం ప్రణవం సందధ్యాత్’ ఇత్యాది ‘లిఙ్గరూపానేవ చ సంపూజ్య’ ఇత్యన్తమ్। అతస్తాముపనిషదమనుసరన్తస్తచ్ఛాయానుసారిణ ఆగమాననుసరన్తశ్చ యోగినోఽస్మిఞ్ఛరీర ఉక్తేష్వాధారేషు యథోదీరితలిఙ్గాన్యామనన్తీత్యర్థః॥౩౭॥ మణిపూరక ఉపాసనీయస్య బ్రహ్మలిఙ్గస్య స్వరూపమాహ—అధోముఖమితి। యదనాద్యన్తం స్వయంభు స్వప్రతిష్ఠమపిణ్డమశరీరం బ్రహ్మసంజ్ఞితం పరం తత్త్వం తదేవ పిణ్డసంజ్ఞితం పిణ్డేన స్థూలశరీరేణ సమష్టిరూపేణోపాధినా సంబన్ధాత్ప్రాప్తప్రాజాపత్యాదినామకమ్। సంజ్ఞా జాతా అస్యేతి సంజ్ఞితమ్। తారకాదిత్వాదితచ్। అత ఏవోపాధిసంబన్ధాజ్జ్వలత్కాలానలప్రఖ్యం సువర్ణవర్ణమ్। అధోముఖం స్రష్టవ్యజగల్లక్షణకార్యాభిముఖమ్। కారణకార్యయోరూర్ధ్వాధఃశబ్దౌ ప్రసిద్ధౌ గీతాము—‘ఊర్ధ్వమూలమధఃశాఖమ్’ ఇతి॥౩౮॥ మధ్యమస్థముదరమధ్యే హి నాభిస్థానే స్థితం మణిపూరకం చక్రం మధ్యమం తత్ర స్థితమిత్యర్థః। మహామన్త్రైః। ప్రణవప్రథమావయవభూతోఽకార ఏకో మహామన్త్రః। స హ్యేకాక్షరమాత్రత్వేన పరిమాణతోఽల్పోఽపి పరాపరపురుషార్థప్రాప్తిసాధనత్వేన ఫలతో మహత్త్వాన్మహామన్త్రః। శ్రూయతే హ్యకారస్య మహాఫలత్వమ్ “జాగరితస్థానో వైశ్వానరోఽకారః ప్రథమా మాత్రా। ఆప్తేరాదిమత్త్వాద్వాఽఽప్నోతి హ వై సర్వాన్కామానాదిశ్చ భవతి య ఏవం వేద”

కోటిసూర్యప్రతీకాశం కోమలం ద్విజపుంగవాః॥౩౯॥

అపదం పదమవ్యక్తమబాణం బాణమద్భుతమ్।

తృతీయస్థం సదైవోర్ధ్వముఖం సంసారనాశకమ్॥౪౦॥

ఇతి। ప్రణవసమానార్థస్య హృల్లేఖావయవస్య ప్రథమావయవో హకరోఽప్యకార సమానయరీత్యా ద్వితీయో మహామన్త్రః। అపరే బహవో మన్త్రా ఉత్తరతాపనీయోపనిషద్భాష్యే ప్రపఞ్చితాః। అకారాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మాత్మకతా చ శ్రుత్యైవోక్తా—“అకారం బ్రహ్మాణం నాభౌ।

ఉకారం విష్ణుం హృదయే। మకారం రుద్రం భ్రూమధ్య ఓంకారం సర్వేశ్వరం ద్వాదశాన్తే" ఇతి। బాహ్యోపకరణనిరపేక్షమనోమాత్రసాధన ఉక్తలిఙ్గార్చనే యోగినామేవాధికార ఇత్యాశయేనోక్తం యోగేభిరితి। బ్రహ్మలిఙ్గస్య సరస్వతీశక్తిసాహిత్యం పరివారాన్మహా-మన్త్రాంశ్చ సాంప్రదాయికానభిసంధాయోక్తం గురూపదేశత ఇతి॥౩౮॥ అథ హృదయస్థేఽనాహత ఉపాస్యస్యాపి ద్వితీయస్య విష్ణులిఙ్గస్య స్వరూపమాహ—కోటిసూర్యేతి। ఆత్మా నానాయోనిషు కర్మఫలభోగాయ పద్యతే గచ్ఛత్యనేన కరణేనేతి పదం లిఙ్గశరీరమ్।శ్రూయతే హి—"తదేవ సక్తః సహ కర్మణైతి లిఙ్గం మనో యత్ర నిషిక్తమస్య। ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్। తస్మాల్లోకాత్పునరైత్యస్మై లోకాయ కర్మణే" ఇతి। తేన పదేన రహితం పరం తత్త్వమ్। బాణమితి స్థూలశరీరమ్। తథా హి ప్రశ్నోపనిషది వాగాదీన్ప్రతి ముఖ్యస్య ప్రాణస్య వాక్యమ్—"మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పఞ్చధాఽఽత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామి" ఇతి। తేన స్థూలశరీరేణ రహితమబాణమ్। శ్రూయతే హి పదస్య శరీరద్వయరాహిత్యం కాఠకే—"అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్" ఇతి। అత ఏవ సకలకరణాగోచరత్వాదవ్యక్తమ్। తథాఽప్యుపాసనాయ పదం బాణం సూక్ష్మస్థూలశరీరద్వయాత్మకమ్। అశరీరస్యైవ శరీరద్వయాత్మకత్వాదద్భుతమ్। కోటిసూర్యప్రతీకాశం కోమలమ్। యతో రూపేణైవాత్ర సృయేసాదృశ్యం న స్పర్శేనాతః కోమలతా। తృతీయస్థమితి తృతీయమనాహతమ్। యద్యప్యుక్తమణిపూరకాపేక్షయా తదనాహతం ద్వితీయం తథాపి మూలాధారపేక్షయా తస్య తృతీయత్వముక్తమ్। మూలాధారేఽపి హి గుణసామాన్యోపాధివిశిష్ట పరం తత్త్వం లిఙ్గముపాస్యత్వేనోక్తముత్తరతాపనీయే। ఇహ చానాహతస్య తృతీయత్వాభిధానేన మూలాధారలిఙ్గస్యాపి సంగ్రహః సూచితః—యద్యపి తదపేక్షయా విష్ణులిఙ్గం తృతీయం తథాఽపి తస్యేహ సాక్షాదనుపన్యాసాదుపన్య-

అర్చనీయం మహామన్త్రైరాత్మనిష్ఠైస్తు యోగిభిః।

గురూపదేశతో జ్ఞేయం ద్వితీయం లిఙ్గమీరితమ్॥౪౧॥

చన్ద్రకోటిప్రతీకాశం శాంకరం శక్తివల్లభమ్॥౪౨॥

అరూపం రూపమవ్యక్తమపరం పరమాద్భుతమ్ ।

విసర్గాధిష్ఠితం విశ్వం విశ్వవిజ్ఞానసాధకమ్॥౪౩॥

స్త్రబ్రహ్మలిఙ్గాపేక్షయా ద్వితీయత్వముక్తమ్। తచ్చ విష్ణులిఙ్గముపాసకస్య మోక్షప్రదమ్। యదాహుః—"మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనాత్" ఇతి। తదుక్తం సంసారనాశకమితి। తథాత్వం చ ప్రాగుక్తకారణాభిముఖ్యాత్తదాహ—ఊర్ధ్వముఖమితి। మహామన్త్రైరితి। ప్రణవద్వితీయమాత్రోకారోఽత్ర మహామన్త్రః। అస్యాపి హి మహాఫలత్వం శ్రూయతే "స్వప్నస్థానస్తైజస ఉకారో ద్వితీయా మాత్రోత్కర్షాదుభయత్వాద్వోత్కర్షతి హ వై జ్ఞానసంతతిం సమానశ్చ భవతి నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతి య ఏవం వేద" ఇతి।హృల్లేఖా ద్వితీయాక్షరం రేఫో ద్వితీయో మహామన్త్రః। పూర్వవదన్యే మహామన్త్రాః। అత్ర గురూపదేశత ఇతి లక్ష్మీసాహిత్యం పరివారయోగశ్చ॥౩౮-౪౧॥ అథ భ్రూమధ్య ఆజ్ఞాయాముపాస్యస్య రుద్రలిఙ్గస్య స్వరూపమాహ—చన్ద్రకోటీతి। శివస్య వాస్తవస్వరూపం హి సర్వాతిశాయిత్వాత్పరమ్। "అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ" ఇతి శ్రుతత్వేన రూపాదివిరహాదరూపమ్। అత ఏవావ్యక్తం సదపి రూపముపాసకానుగ్రహాయ స్వీకృతదివ్యావతారం సగుణం బ్రహ్మ। అరూపస్య పరస్యైవ రూపత్వాపరత్వసత్త్వాదద్భుతత్వమ్ కింతదుపాసనీయం రూపమితి తదాహ—చన్ద్రకోటిప్రతీకాశమితి। ఆజ్ఞాయాముపాసనీయస్య రుద్రాత్మకతామాహ—శాంకరమితి। ఉమాశక్తిసాహిత్యం శక్తివల్లభమితి॥౪౨॥ విసర్గాధిష్ఠితమితి। సర్గః సంసారశ్చ వ్యపయాత్యస్మిన్స్థానే ఇతి విసర్గః। అవిముక్తోపాసనేన సంసారనివృత్తిర్జాబాలోపనిషదాదిషు ప్రసిద్ధా తస్మిన్విసర్గే భ్రూమధ్యేఽధిష్ఠితమ్। విశ్వం సర్వాత్మకమ్ "సర్వో వై రుద్రః" ఇతి శ్రుతేః। విశ్వవిజ్ఞానసాధకం తమేవ విశ్వాత్మకం రుద్రం గోచరయతి యజ్జ్ఞానం తద్విశ్వవిజ్ఞానం తత్సాధయతీదం లిఙ్గమ్ "ఇశ్వరాజ్జ్ఞానమన్విచ్ఛేత్" ఇతి శ్రుతేః। మహామన్త్రైరితి। ప్రణవస్య తృతీయా మాత్రా మకార ఏకో మహామన్త్రః। తస్యాపి మహాఫలత్వం శ్రూయతే—"సుషుప్త-స్థానః ప్రాజ్ఞో మకారస్తృతీయా మాత్రా మితేరపీతేర్వా మినోతి హ వా ఇదం సర్వ-

అర్చనీయం మహామన్త్రైరతిశుద్ధైస్తు యోగిభిః।
గురూపదేశతో జ్ఞేయం తృతీయం లిఙ్గమీరితమ్॥౪౪॥

ఏతేషు లిఙ్గేషు శివః పురాణః స్వశక్తియుక్తః

స్వజనప్రియాయ । ప్రకాశతే సంతతమాత్మ-

విద్యాప్లవాభిలాషైరభిపూజనీయః ॥४४॥
అన్తర్లిఙ్గం యో విజానాతి శశ్వద్భన్ధచ్ఛేదం

శంకరస్య ప్రసాదాత్ । కుర్యాదాశు బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మనిష్ఠః

సత్యం ప్రోక్తం సర్వలోకప్రియాయ ॥४६॥
నిస్తరఙ్గశివే పరమాత్మని ప్రత్యయస్య

లయః పరయోగినః । ముఖ్యమర్చన-

మిత్యభిపద్యతే పుష్పతోయఫలప్రముఖాః కృశాః ॥४८॥
మన్త్రేణ పూజా మతిమత్తమానామబోధమూలస్య

మహాద్రుమస్య । సంసారసంజ్ఞస్య మునీన్ద్ర-

ముఖ్యా నాలం సదా మూలవిమూలనాయ ॥४०॥

మపీతిశ్చ భవతి య ఏవం వేద" ఇతి । హృల్లేఖా తృతీయాక్షరమీకారో ద్వితీయో మహామన్త్రః । అన్యేఽపి బహవో మహామన్త్రాః పూర్వవత్త్రైవ ద్రష్టవ్యాః ॥४3॥ తృతీయస్య పదతూచితస్య మూలాధారస్థస్య గుణసామాన్యోపాధికలిఙ్గస్య తు కృత్స్నః ప్రణవ ఏకో మహామన్త్రః । తస్య చ మహాఫలత్వమ్ శ్రూయతే హి— "ఏవమోంకార ఆత్మైవ సంవిశత్యాత్మనాఽఽత్మానం య ఏవం

వేద" ఇతి। ద్వితీయః సర్వో హృల్లేఖామన్త్రః। అన్యే తు పూర్వవత్॥౪౪॥ ఉక్తలిఙ్గోపాసనస్య ఫలమాహ—ఏతేష్వితి। ఉక్తరూపః శివ ఏతేషు ప్రకాశత ఇతి కృత్వా సంసారసాగరోత్తరణాయాఽఽత్మవిద్యాలక్షణం ప్లవమపేక్షమాణైః పూజనీయ ఇత్యర్థః॥౪౫॥ ఉక్తతత్తల్లిఙ్గపూజనాద్బ్రహ్మవిద్భూత్వా బన్ధచ్ఛేదం కరోత్యతస్తత్కర్తవ్యమిత్యాహ—అన్తర్లిఙ్గమితి॥ ౪౬—౪౮॥

జ్ఞానమేవ శివార్చనమిష్యతే స్థూలమేవ

బహిర్బ్రజనం నృణామ్। వేద ఏవ సదా

మితికారణం బోధ ఏవం పరమం పదమాస్తికాః॥౪౯॥

గుహ్యమేవ తు వః కథితం మయా మహ్యమాహ

మహేశ్చవరవల్లభః। వ్యాస ఆమరణాన్తిక-

మాస్తికాః పూజయధ్వమసత్యనివృత్తయే॥౫౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే శివలిఙ్గస్వరూపకథనం నామాష్టావింశోఽధ్యాయః॥౨౮॥

ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః।

౨౯. శివస్థానవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి శివస్థానం సమాసతః।
యత్ర సంచిన్త్య దేవేశం కైవల్యం లభతే నరః॥౧॥
పురా నారాయణః శ్రీమాన్కిరీటీ గరుడధ్వజః।
శ్రీమత్కైలాసపర్యన్తే తతాప పరమం తపః॥౨॥

౪౮॥ జ్ఞానమేవేతి। మానసోపాసనాజ్జ్ఞానరూపమర్చనం ప్రశస్తమ్। కేవలవిశుద్ధసత్త్వస్య సకలవేదసారః ప్రణవస్తత్సాక్షాత్కారలక్షణస్య బోధస్య హేతురిత్యర్థః॥౪౯—౫౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం శివలిఙ్గస్వరూపకథనం

నామాష్టావింశోఽధ్యాయః॥౨౮॥

ఉక్తలిఙ్గోపాసకానాం ప్రతిబన్ధకపాపకలాపనిరాసనే సత్త్వశోధనే చోపకారకాణి స్థానాని వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ మహద్భిరపి

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకః।

రుద్రాక్షమాలాభరణో జటావల్కలసంయుతః॥౩॥

తపసా తస్య దేవస్య కేశవస్య మహాత్మనః।

ప్రాదురాసీన్మహాదేవః శంకరః కరుణానిధిః॥౪॥

తం దృష్ట్వా పుణ్డరీకాక్షో మహాదేవం ఘృణానిధిమ్।

అమ్బికాసహితం రుద్రం చన్ద్రమౌలిం సనాతనమ్॥౫॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరమయా సహ।

స్తోత్రమారభతే స్తోతుం సర్వభూతహితావహమ్॥౬॥

అకారాయ నమః సాక్షాదనన్తానన్దమూర్తయే।

మహతా ప్రయాసేన జ్ఞాతానీతి కథ్యమానస్థానవిశేషేష్వాదరాతిశయజననాయ నారాయణకథోపన్యాసః॥౨—౬॥ అకారాయేత్యాదిస్తోత్రే మాతృకాపఞ్చాశదక్షరరూపమన్త్రతాదాత్మ్యేన శివమనుసంధత్తే విష్ణుః।శివోఽనన్తానన్దమూర్తిశబ్దార్థాత్మకః। స చార్థః స్వవాచకశబ్దానువేధేనైవ ప్రతిభాసనాత్తద్వివర్తతయా తచ్ఛబ్దాత్మకః । యదాహుః—"న సోఽస్తి ప్రత్యయో లోకే యః శబ్దానుగమాదృతే। అనువిద్ధమివ జ్ఞానం సర్వం శబ్దేన గమ్యతే" ఇతి॥ ఆహుశ్చ శబ్దవివర్తితత్వమర్థస్య— "శబ్దబ్రహ్మ యదేకం యచ్చైతన్యం చ సర్వభూతానామ్। యత్పరిణామస్త్రిభువనమఖిలమిదం జయతి సా వాణీ" ఇతి। హరిరప్యాహ వాక్యపదీయాదౌ—"అనాదినిధనం బ్రహ్మ శబ్దతత్త్వం యదక్షరమ్। వివర్తతేఽర్థభావేన ప్రక్రియా జగతో యతః" ఇతి॥ అత్రానన్తానన్దమూర్తిశబ్దస్యావర్ణః ప్రథమావయవ ఇతి తదనుసంధానజనితసంస్కారసంస్కృతాయాం బుద్ధౌ భాసమానః స శబ్దః సర్వోఽప్యవర్ణాత్మకః। యదాహుః—"నాదైరాహితబీజాయామన్త్యేన ధ్వనినా సహ। ఆవృత్తపారిపాకాయాం బుద్ధౌ శబ్దో వ్యవస్థితః" ఇతి॥ఇత్థమకారాత్మకశబ్దప్రతిపాదితార్థాత్మకతయా శివస్యాకారమన్త్రాత్మకత్వమితి తాదాత్మ్యమనుసంధేయమ్। యదాహుః—"గురుదేవతామనూనామైక్యం

సంభావయేత్సమాహితధీః” ఇతి। ఇత్థం మన్త్రస్తోత్రే సర్వేషు తత్తదక్షరాదిశబ్దాన్ప్రయుఞ్జానస్య

విష్ణోరభిప్రాయో ద్రష్టవ్యః। అకారవాచ్యతయా వాఽకారాదిశబ్దవాచ్యతయా వోఽప-

ఆత్మభూతాయ సర్వేషామతిశుద్ధాయ శూలినే॥౭॥

ఆకారాయాతిశుద్ధాయ సాక్షిణే సర్వవస్తునః।

అమ్బికాపతయే తుభ్యమసఙ్గాయ నమో నమః॥౮॥

ఇకారాయేశ్వరాఖ్యాయ సర్వసిద్ధికరాయ చ।

ఇన్ద్రాదిలోకపాలానామియత్తాకారిణే నమః॥౯॥

ఈకారాయ వరిష్ఠాయ వాఞ్ఛితార్థప్రదాయ చ।

చారాదకారమన్త్రరూపతయాఽభిధానమిహ న భవతి। కింతు ప్రాగుక్తరీత్యాఽకారమన్త్రతాదాత్మ్యాదేవేతి వివక్షయా సాక్షాదిత్యుక్తమ్। శివస్వభావభూతో హి పరమ ఆనన్దః। “విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ” ఇతి శ్రుతేః। స చ శుభకర్మోపస్థాపితవిషయేన్ద్రియసంప్రయోగజనితవృత్త్యవచ్ఛేదాదనేక ఇవ తారతమ్యవానివోత్పన్న ఇవానిత్యవానివ చ లక్ష్యతే। సర్వోపాధివిరహాత్తు నిరతిశయో నిత్యః శివస్యాఽఽనన్దః। స చ తస్య న గుణః కింతు మూర్తిస్వరూపమేవేతి వివక్షయోక్తమ్। అనన్తానన్దమూర్తయ ఇతి। స చాపి విశుద్ధసత్త్వాత్మకావిద్యోపాధిసంబన్ధాదసంఖ్యజీవభావేన విశుద్ధసత్త్వాత్మకమాయోపాధి-సంన్ధాదీశ్వరరూపేణ చ భేదేన భాసమానోఽపి మాయావిద్యోపాధిసంబన్ధపరిత్యాగాదతిశుద్ధః। అతఏవ తదుపాధికస్య భేదస్యాపి ప్రవిల్యాత్సర్వేషామాత్మేత్యాహ—అతిశుద్ధాయాఽఽత్మభూతాయోతి। ఉక్తరూపస్య శివతత్త్వస్య మన్దాధికారి బుద్ధిగోచరత్వాసంభవాత్తదనుగ్రహాయ స్వీకృతానేకదివ్యాభరణం లీలావతారం సూచయాతి శూలిన ఇతి। శూలమిహానేకదివ్యాయుధదివ్యాభరణస్రక్చన్దనవాహనపరివారాదియోగోపలక్షణమ్। ఇత్థం తత్ర తత్ర నామని సంభవదర్థజాతమనుసంధేయమితి దిఙ్మాత్రం దర్శితం

విస్తరపరిహారాయ తు సందిగ్ధపదవివరణమాత్రమత్ర క్రియత ఇతి।
ఆత్మభూతాయేత్యకారమన్త్ర ఆకార ఉక్తః।
ఆకారమన్త్రేఽప్యతిశుద్ధాయామ్బికాపతయేఽసఙ్గాయేత్యకార ఉక్తః। తదభేదకా గుణా ఇతి మతమనుసృత్యావర్ణస్యైకత్వాభిప్రాయేణ। ఉక్తం హి—కాత్యాయనేన "ఏకత్వాదకారస్య సిద్ధమ్" ఇతి। భేదకా గుణా ఇతి మతసూచనాయ తు హ్రస్వదీర్ఘమన్త్రయోః పృథగుదాహరణోపన్యాస ఇతి। సాక్షిణ ఇతి తు విశేష్యస్వరూపోపన్యాసో న త్వాకారమన్త్రోదాహరణత్వేనేతి। ఇత్థముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యమ్॥౭॥౮॥ ఇయత్తాకారిణ ఇతి। తత్తత్కృతసుకృతపరిపాకానురూపపరి-

వఞ్చకానామలభ్యాయ వసుదాయ నమో నమః॥౧౦॥
ఉకారాయోగ్రజన్తూనాముగ్రరూపాయ శూలినే।
ఉత్తమానాం తు జన్తూనాముపాస్యాయ నమో నమః॥౧౧॥
ఊకారాయోపవీతాయ హ్యూర్జితాయోత్తమాత్మనే।
ఉత్తమజ్ఞానగమ్యాయ నమస్తే పరమాత్మనే॥౧౨॥
ఋకారాయాఽఽదిభూతాయ రామపూర్వార్చితాయ చ।
ఋచామర్థస్వరూపాయ నమః సత్యపరాత్మనే॥౧౩॥
ౠకారాయ నిసర్గాయ నిత్యతృప్తాయ శమ్భవే।
రసాదిభూతరూపాయ నమః శుద్ధచిదాత్మనే॥౧౪॥
ఌకారాయ లసద్గణ్డమణ్డితాభరణాయ చ।
లిఙ్గలిఙ్గ్యాదిహీనాయ లిఙ్గరూపాయ తే నమః॥౧౫॥
ౡకారాయ లయస్థాయ ధ్వంసకాయాఽఽదిహేతవే।
లాక్షారుణశరీరాయ లాభస్థానాయ వై నమః॥౧౬॥
ఏకారాయ నమః శశ్వదిదంతాసాక్షిణే తథా।

మితపదప్రదాయిన ఇత్యర్థః॥౯—౧౧॥ ఉపవీతాయ భోగమోక్షార్థిభిః సకలలోకైరుపగతాయ॥౧౨॥ ఋూకారమన్త్రే రామపూర్వేతి పదం రశ్రుతిసామాన్యాదేకత్వాభిప్రాయేణ। సత్యపరాత్మన ఇతి విశేష్యస్వరూపోపన్యాసేనేతి ద్రష్టవ్యమ్॥౧౩॥ నిసర్గాయ సమస్తవస్తూనాం స్వాభావికరూపాయ। రసాదీతి—రశ్రుతిసామాన్యం విశేషనిర్దేశో వా ద్రష్టవ్యః॥౧౪॥ లిఙ్గరూపాయ। లిగిర్గత్యర్థః। గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః। జ్ఞానరూపాయ తస్య స్వప్రకాశత్వేన మానమేయమాతృవిభాగవిరహమాహ—లిఙ్గలిఙ్గ్యాదిహీనాయేతి॥౧౫॥ లయస్థాయ లయే ప్రలయసమయేఽపి స్థితాయ। లభ్యత ఇతి లాభః కర్మఫలం తత్తిష్ఠత్యస్మిన్నితి లాభస్థానం తస్మై "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమూర్ధ్వమున్నినీషతే" ఇతి వాజసనేయశ్రుతిః। "లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హితాన్" ఇతి స్మృతిః। "ఫలమత ఉపపత్తేః"

అహంతాసాక్షిణే సాక్షాత్ప్రత్యగద్వయవస్తునే॥౧౭॥

ఐకారాయామలజ్ఞానప్రభావపరిశీలినామ్।

ఆత్మరూపతయా నిత్యం ప్రతీతాయ నమో నమః॥౧౮॥

ఓకారాయ విరిఞ్చాయ విష్ణవే రుద్రమూర్తయే।

వాచ్యవాచకహీనాయ స్వయంభానాయ వే నమః॥౧౯॥

ఇతి బాదరాయణీయం సూత్రమ్॥౧౬॥ ఏకారస్య కణ్ఠతాలుభవస్య సంధ్యక్షరతయాఽవర్ణే వర్ణాత్మకత్వేనాహంతేదంతేతి తదుభయోదాహరణమ్। అన్తఃకరణస్య స్వప్రతిబిమ్బితచైతన్యాభిముఖా వృత్తిర్విషయాభిన్నాఽహంకారస్తద్రూప (తాహన్తా చిదవభాస్యం పరాగ్రూపం సర్వమిదంతద్భావమిదన్తా తదభయం స్వాత్మన్యధ్యస్తం స్వరూపప్రకాశేనైవ సాక్షాదీక్షత ఇతి తదుభయసాక్షీ। ప్రత్యగద్వయవస్తునో విషయవిషయిప్రాతికూల్యేనాన్తరమఞ్చతి గచ్ఛతీతి ప్రత్యఙ్ స్వప్రతిష్ఠ ఆత్మా। అత ఏవ స్వేతరానవభాసాదద్వయం బాధాభావేన పరమార్థ) త్వాద్వస్తుత్వం చ॥౧౭॥

అకారైకారయోర్యోగాదైకారః। తత్రాకారాంశస్యోదాహరణమమలేతి। అన్తర్వర్తిన ఏకారస్యవర్ణేవర్ణాత్మకత్వాదాత్మరూపతయేత్యవర్ణస్యేతాయేతీవర్ణస్య। ప్రతీతి హి పృథక్పదమ్। "లక్షణేత్థంభూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః" ఇతి వీప్సాయాం కర్మప్రవచనీయః। తత్ర తత్ర వస్తున్యాత్మరూపతయా స్వరూపతయా వా ప్రతీయత ఇత్యైకారోదాహరణమ్॥౧౮॥ "అకారం బ్రహ్మాణం నాభౌ" ఇతి శ్రుతిః। విష్ణోరుకారాత్మకత్వాద్విష్ణవ ఇత్యుకారోదాహరణమ్। "ఉకారం విష్ణుం హృదయే" ఇతి శ్రుతిః। తయోశ్చ విష్ణుబ్రహ్మణోరిహి న స్వాతన్త్ర్యేణ నిర్దేశస్తథా సతి ప్రకృతాననుగుణత్వాద్రుద్రరూపత్వేనైవేతి దర్శయితుముక్తమ్ రుద్రమూర్తయ ఇతి। రుద్రమూర్తయే విరిఞ్చాయ రుద్రమూర్తయే విష్ణవ ఇత్యుభయత్ర యోజ్యమ్। విష్ణుబ్రహ్మణావపి హి రుద్రాత్మకౌ "సర్వో వై రుద్రః" ఇతి తైత్తిరీయకశ్రుతిః। "యో వై రుద్రః స భగవాన్యశ్చ బ్రహ్మ తస్మై వై నమో నమః" "యో వై రుదః స భగవాన్యశ్చ విష్ణుస్తస్మై వై నమో నమః" ఇతి చాఽఽథర్వణీ శ్రతిః। ఉక్తముచ్యమానం వక్ష్యమాణం చ యన్మన్త్రదర్థాత్మకం శివస్య న తత్స్వాభావికం కింతు లీలయోపాసకానుగ్రహేణ స్వేచ్ఛయా

స్వీకృతమేవ। స్వాభావికం తు నిష్కలం స్వప్రకాశమిత్యాహ— వాచ్యేత్యాదినా॥౧౯॥

ఔకారాయ మహేశాయ మహామన్త్రార్థరూపిణే।

మహాదేవాయ మాత్రాదిప్రపఞ్చాయ నమో నమః॥౨౦॥

బిన్దురూపాయ బీజాయ బీజాధిష్ఠానరూపిణే।

బీజనాశకరజ్ఞానస్వరూపాయ నమో నమః॥౨౧॥

విసర్జనీయరూపాయ విస్మయాయ మహాత్మనే।

విసర్జనీయనిష్ఠానాం విశేషార్థాయ వై నమః॥౨౨॥

శివస్యాకారమన్త్రతాదాత్మ్యప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ తయోః సమానం ధర్మమాహ—మహేశాయ మహామన్త్రార్థరూపిణ ఇతి। శివస్తావన్నిరతిశయైశ్వర్యయోగాద్భజతాం తత్త్వదాతృత్వాచ్చ మహేశః। మహతః ప్రణవప్రాసాదరుద్రాధ్యాయాదేర్మన్త్రస్య యోఽర్థస్తద్రూపీ తేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యత్వాద్వాచకస్య వాచ్యాదభేదాన్మహామన్త్రరూపీ చ యథైవమౌకారోఽపి। సోఽపి హి

స్వయం మహామన్త్రత్వాత్స్వార్థభేదాచ్చ మహామన్త్రార్థరూపీ స్వాత్మానం పరిశీలయతాం నిరతిశయజ్ఞానైశ్వర్యప్రదానేన మహేశ్వర ఏవమౌకారమన్త్రస్య శివస్య చ సారూప్యాత్తన్మన్త్రాత్మనా శివోఽనుసంధేయః। ఔకారస్య యథోక్తప్రభవోపేతత్వం లఘునామ్నా స్వయంకృతే సరస్వతీస్తోత్రే విశదీకృతమ—"యత్సద్యో వచసాం ప్రవృత్తికరణే దృష్టప్రభావం బుధైస్తార్తీయం తదహం నమామి శిరసా త్వద్బీజమిన్దుప్రభమ్॥ అస్త్వౌర్వోఽపి సరస్వతీమనుగతో జాడ్యామ్బువిచ్ఛిత్తయే గౌఃశబ్దో గిరి వర్తతే స నియతం యోగం వినా సిద్ధిదః" ఇతి। జమదగ్నినా స్వకోపాగ్నిః సరస్వత్యాం మహానద్యాం ముక్తః సన్సదా సముద్రం సంహరత్యేవమౌరితి స్వర్గాన్తస్థత్వాదౌకారమన్త్రోపి సరస్వతీప్రతిపాదకతయా వాఽనుగతో జాడ్యామ్బువిచ్ఛిత్తయే సకలసంసారకారణావిద్యాసముద్రసంహారాయాస్తు గౌరితి యః శబ్దో గిరి వాచి నిత్యం వర్తత ఇత్యభిధానేషు ప్రసిద్ధం చ స గకారం వినౌరిత్యేతావన్మహామన్త్రాత్మకః సిద్ధిదో భవతీతి। కించ శివో మానమేయమహాదేవాదిప్రపఞ్చాత్మకః। తే చ శబ్దా మకారాదిత్వాదకారాదిన్యాయేన మకారాత్మకాః। అతస్తదర్థద్వారా శివోఽపి మకారాత్మకః। ఔకారోఽప్యుక్తరీత్యా మహేశత్వాన్మకారాత్మక ఇతి మకారస్య సామ్యాదప్యౌకారమన్త్రస్య శివతాదాత్మ్యం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః॥౨౦॥ చరమస్వరయోః కేవలయోః స్వరూపేణోచ్చారయితుమశక్యత్వాత్తద్వాచకబిన్దువిసర్జనీయశబ్దాభ్యామేవ తౌ నిర్దిశ్య తదాత్మకతామాహ—

కకారాయ కపూర్వాదిదేవతాపూజితాయ చ।

కరణగ్రామసంహర్త్రే కాలాతీతాయ వై నమః॥౨౩॥

ఖకారాయ ఖపూర్వాదిభూతపఞ్చకహేతవే।

ఖమూర్తాయ ఖలప్రజ్ఞాగోచరాయ నమో నమః॥౨౪॥

గకారాయ గణేశాయ గణబృన్దార్చితాయ చ।

గఙ్గాధరాయ గుహ్యాయ గుణాతీతాయ తే నమః॥౨౫॥

బిన్దురూపయేతి। శివోహి సర్గాదౌ స్వమాయాశక్తౌ ప్రతిబిమ్బితస్తదవస్థయా తయాఽవచ్ఛేదాద్బిన్దురితి జగదఙ్కురాఽవస్థయా తయాఽవచ్ఛేదాద్బీజమితి తస్యా ఏవాగ్ర ఏతద్బీజాధిష్ఠానమిత్యుపనిషజ్జనితచరమసాక్షాత్కారరూపాన్తఃకరణదవృత్తిప్రతిబిమ్బితస్త న్నాశకతయా బీజనాశకరజ్ఞానస్వరూప ఇతి చోచ్యతే। బిన్ద్వాదిశబ్దచతుష్టస్య బకారాదిత్వేన బకారాత్మకత్వాత్తద్ద్వారా తదర్థః శివోఽపి బకారాత్మకః ఏవమనుస్వారోఽపి బిన్దుశబ్దవాచ్యతయా బకారాత్మక ఇతి బకారమన్త్రతాదాత్మ్యేన శివోఽనుసంధేయః। వివిధత్వేన స్రష్టవ్యతయా విసర్జనీయం జగత్తద్రూపః శివః। శివః సర్వమిదం జగదిత్యాహుః। అఖణ్డైకరసో నిష్కలః సన్నపి వివిధజగదాత్మకో జాత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వాద్విస్మయః। విసర్జనీయనిష్ఠటానామితి। “తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థాః” ఇత్యనీయర్ ప్రత్యయః। విసర్జనం పరిత్యాగస్తన్నిష్ఠాః సకలసంసారపరిత్యాగానిష్ఠా యే ముముక్షవ స్తేషామ్। కర్తరి షష్ఠీ। ఐశ్వర్యార్థిభిరపి శివ ఏవ యథా ప్రార్థనీయస్తథా ముముక్షుభిరపి విశేషేణార్థనీయ ఇత్యర్థః। అత్ర విసర్జనీయవిస్మయవిశేషార్థశబ్దా వకారాదిత్వాత్తదాత్మకాః। తద్వారా తదర్థః శివోఽపి వకారాత్మకః। చరమస్వరోఽపి విసర్జనీయ ఇతి ప్రసిద్ధేః స్వవాచకద్వారా వకారాత్మకః। తేన వకారాత్మకత్వసామ్యాద్విసర్జనీయమన్త్రత్మకతయా శివోఽనుసంధేయ ఇత్యర్థః॥౨౧॥౨౨॥ కకారయేతి। కో బ్రహ్మ స పూర్వ ఏషాం తే కపూర్వా ఇన్ద్రాదయస్తదాదిదేవతాభిః పూజితాయ। కరణగ్రామస్య జనకస్య కారణగ్రామస్య శరీరస్య జన్యస్య లిఙ్గశరీరస్య తదాశ్రయస్య స్థూలశరీరస్యోపలక్షణం శరీరత్రయసంహర్త్రేఽశరీరత్వలక్షణమోక్షప్రదాయేత్యర్థః। కాలస్యాపి స్రష్టృత్వేన తదనవచ్ఛిన్నాయ। అత్ర కపూర్వాదిశబ్దత్రయం కకారాదిత్వేన తదాత్మకం తదర్థతయా శివోఽపి

ఘకారాయ ఘనాకారఘాతకాయ ఘనాత్మనే।

ఘటాదిజగదాకారరహితాయ నమో నమః॥ ౨౬॥

జకారాయ జమన్త్రార్థస్వరూపాయ శివాత్మనే।

జాజీజూసంజ్ఞితార్థనామగమ్యాయ నమో నమః॥ ౨౭॥

చకారాయ చమన్త్రార్థస్వరూపాయామితాత్మనే।

చమన్త్రార్థనిషణ్ణానామమృతాయ నమో నమః॥ ౨౮॥

ఛకారాయ ఛలాలస్యచ్ఛాదనాదివిశేషతః।

తదాత్మకః। అతః కకారమన్త్రతాదాత్మ్యేనానుసంధేయః॥౨౩॥ ఖకారయేతి। ఖమాకాశం పూర్వం యస్య తదాదిభూతపఞ్చకమపఞ్చీకృతం సూక్ష్మభూతపఞ్చకం తస్య హేతవే। ఖమూర్తాయ। ఆకాశవన్నిర్లేపం మూర్తం మూర్తిర్యస్య తస్మై॥౨౪॥ గణాః ప్రమథగణాః। గుహ్యాయ గుహాయాం బుద్ధౌ భవాయ “యో వేద నిహితం గుహాయామ్” ఇతి శ్రుతేః॥౨౫॥ ఘనో నిబిడః ప్రపఞ్చః సర్గసమయే తదాత్మనే। ప్రలయసమయే తదాకారస్య సంహర్త్రే॥౨౬॥ ఙమన్త్రార్థః శ్రీకణ్ఠాదిషు మన్త్రశక్తిసహిత ఏకరుద్ర ఆర్ద్రాద్యుపలక్షితః। ఙాఙీఙూ ఇత్యేతే త్రయో వర్ణా ఏతదుపలక్షితా వాఽన్యేఽపి సర్వే వర్ణాః కాదివ్యఞ్జనపఞ్చత్రింశత్యేకైకేనాన్తరితా: సంజ్ఞా జాతా ఏషామర్థానాం పార్వతీమూర్తీనాం తే తత్సంజ్ఞితార్థా:। తారకాదిత్వాదితచ్। తేషామప్యగమ్యాయ। తత్త్వతస్తదభేదేన గన్తృగన్తవ్యభావాభావాత్।లీలయా పృథగ్భా-వేఽప్యవాఙ్మనసగోచరత్వాత్ "అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్" ఇతి శ్రుతేః॥౨౭॥ చమన్త్రార్థ ఆత్మశక్తియుక్తః కూర్మేశః। ఉక్తే చమన్త్రార్థే నిషణ్ణా నిష్ఠితా యే తేషామమృతాయ।అశరీరత్వరూపాపవర్గప్రదానేన శరీరధర్మజరామృత్యునిషూద-నాదమృతస్వభావాయేత్యర్థః॥౨౮॥ ఛన్నశ్ఛాదితః “దస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః” ఇతి నిపాతనాత్। ఛన్నత్వం గుహానిహితత్వాత్ “యో వేద నిహితం గుహాయామ్” ఇతి శ్రుతేః। ఛన్దనం నిరస్తనిఖిలోపప్లవనిరతిశయపరానన్దత్వేన విషయవ్యావృత్తచక్షుషాం ధీరాణాం తత్త్వాత్మనీచ్ఛాజననమ్। ఛాదనమిహ తస్య సమస్తస్యాపవరణమ్। ఏతద్విభాగత్రయాత్మకాయేత్యర్థ:। కిం తదిత్థమనేనాపవార-ణీయమిత్యత ఆహ—ఛలేతి। ఛలం కౌటిల్యం జిహ్మమితి పర్యాయాః। తద్విద్యాఫలబ్రహ్మలోక-విరోధిత్వాదహితమ్। శ్రూయతే హి—“యేషాం తపో

ఛాదనచ్ఛన్దనచ్ఛన్నవిభాగాయ నమో నమః॥ ౨౯॥

జకారాయ జగచ్ఛక్తిస్వరూపాయ జయార్థినామ్।

జయప్రదాయ దేవాయ జమ్భమోహాయ తే నమః॥ ౩౦॥

ఝకారాయ ఝమన్త్రార్థస్వరూపాయామృతాత్మనే।

ఝమధ్యచన్ద్రబిమ్బాయ నమః సామ్బాయ శంభవే॥ ౩౧॥

ఞకారాయ ఞమన్త్రార్థస్వరూపాయ జ్ఞమూర్తయే।

జ్ఞప్తిమాత్రైకనిష్ఠానాం ముక్తిదాయ నమో నమః॥ ౩౨॥

బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్। తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోకో న యేషు జిహ్మమనృతం న మాయా" ఇతి। ఆలస్యం హ్యధ్యయనా-నుష్ఠానవిరోధిత్వేన ధియః ప్రతిబన్ధాదహితమ్। ఛాదనశబ్దస్య ప్రత్యేకం సంబన్ధాచ్చలత్వచ్ఛాదనమాలస్యచ్ఛాదనం చ।ఆదిశబ్దా-ద్వ్యాధ్యాద్యహితాన్తరం తచ్ఛాదనభేదా గృహ్యన్తే। విశేషశబ్దో భేదపరః। వ్యాధ్యాద్యహితభేదాచ్చ ఛాదనభేదా అపి బహవః సన్తి। విశేషత ఇతి బహువచనాన్తాత్తసిః। అహితచ్ఛాదనవిశేషైరిత్యర్థః। అహితభేదా హి పఠ్యన్తే—'వ్యాధిస్త్యానసంశయప్రమాదా-లస్యావిరతిభ్రాన్తిదర్శనాలబ్ధభూమికత్వానవస్థితత్వాని చిత్తవిక్షేపా యోగాన్తరాయాః' ఇతి। అకారాత్మకత్వవచ్చకారా-త్మకత్వమ్॥౨౯॥ జగచ్చక్రేతి। జగత ఉత్పత్తిస్థితిసంహారవిషయా యా శక్తిస్తదాత్మకాయ। శక్తిస్వరూపం తత్తాదాత్మ్యం చ వర్ణితం ప్రాక్। జమ్భయతి పారవశ్యమాపాదయతి జీవానితి జమ్భస్తాదృశో మోహో మూలాజ్ఞానం యస్మిస్తద్ధి పరశివా-శ్రితం పరశివాధీనం చేతి తస్మిన్నిత్యుచ్యతే॥౩౦॥ ఝమన్త్రార్థః శ్రీకణ్ఠాదౌ ద్రావిణీశక్తియుక్తః। అమృతాత్మకతాం సమర్థయతే। ఝమధ్యేతి। ఝ ఇతి నివృత్తికలాదశకమధ్యే నవమీ స్థితిరుచ్యతే సా చేహ కలావిశేషానుపాదానాన్నిత్యైవ గృహ్యతే। తస్యాశ్చ హేతురమృతమితి తద్వాచినా ఝకారేణ తద్ధేతురమృతం లక్ష్యతే। తచ్చ ఝకారలక్షితమమృతం మధ్యం యస్య చన్ద్రస్యాసౌ ఝమధ్యచన్ద్రః స బిమ్బం మూర్తిర్యస్యాష్టమూర్తేః శివస్య తస్మై। అనేన చ విశేషణేన ప్రకృతం ఝకారాత్మకత్వమనన్తరోక్తమమృతా-త్మకత్వం చ మన్త్రార్థస్థితికారిణీ సుధామయచన్ద్రాత్మతా ప్రణిధానకర్తవ్యతా చేత్యర్థత్రయం సమర్థితమ్॥౩౧॥ ఞమన్త్రార్థేతి। నాగరీశక్తిసహితః శర్వో ఞమన్త్రార్థః। జానాతీతి జ్ఞా మూర్తిః

టకారాయ టటాటీటూపూర్వకైస్తు మహారవైః।

అర్చితాయ సురశ్రేష్ఠైరసురైశ్చ నమో నమః॥ 33॥

ఠకారాయ ఠమన్త్రార్థస్వరూపాయ ఠమన్త్రతః।

ఠఠాదిగణపూజ్యాయ ఠమధ్యాయ నమో నమః॥ ३४॥

డకారాయ డడాడీడూడేడోడైశ్చ మహారవైః।

డామరైరభిపూజ్యాయ నమో నృత్యప్రియాయ చ॥ ३५॥

ఢకారాయ ఢమన్త్రార్థపరిజ్ఞానవతాం నృణామ్।

స్వరూపం యస్య తస్మై। జ్ఞప్తిమాత్రం పరశివస్వరూపమ్। ఏతచ్చ విశేషణం యద్యపి పదద్వయాత్మకం తథాఽపి జ్ఞప్తిమాత్రజకారాదుత్తరో యో ఞకారస్తద్బుద్ధివిశేషణావసానపర్యన్తమనువర్తత ఏవేతి కృత్స్నం విశేషణం ఞకారాత్మకం తద్వారా తదర్థః శివోఽపి తథేతి ఞకారాత్మకత్వసమర్థనోపపత్తిః। నన్విహ ఞకారాదపి ప్రథమో ఝకారః। అతస్తద్బుద్ధిరప్యనువర్తతే। అనువర్తతాం నామ తథాఽపి ఞబుద్ధేరనువృత్త్యా ప్రకృతే ప్రయోజనం న వర్ణాన్తరబుద్ధేరనువృత్తేరితి న కశ్చిద్విరోధః। శ్లోకాన్తరేష్వప్యనేకపదాత్మకత్వ-విశేషణేష్విత్థమేవ వివక్షితాక్షరబుద్ధ్యనువృత్తిర్ద్రష్టవ్యా॥౩౨॥ టటాటీటూ ఇతి మురజాదివాద్యధ్వన్యనుకరణవర్ణాః। ఏతైర్మహారవైః కరణైః సురాసురైః కర్తృభిరర్చితాయేత్యర్థః॥౩౩॥ మఞ్జరీశక్తిసహితో లాఙ్గలీ ఠమన్త్రార్థః। ఠఠాఠిఠీఠుఠూ ఇత్యాదయో వాద్యధ్వన్యనుకరణా వర్ణాస్తన్నిష్పాదకా గణాష్ఠఠాదిగణాః। ఠమన్త్రతః। తృతీయార్థే సార్వవిభక్తికస్తసిః। తేన మఞ్జరీశక్తి-సహితలాఙ్గలీయమన్త్రేణ సాధనేన ఠఠాదిగణైః కర్తృభిః పూజ్యాయ। ఠమధ్యాయ ఠబిన్దునోపేతస్తథా ఠమధ్యః శివః। ఠకారవాచ్యో యోఽనుస్వారస్తేన సమాననామ్నా "విచికీర్షుర్ఘనీభూతాత్క్వచిదభ్యేతి బిన్దుతామ్" ఇత్యపరబిన్దురహితశబ్దేన లక్షితః॥౩౪॥ డామరైర్భయంకరైర్మహారవైః। యద్యపి సింహవ్యాఘ్రాదిశబ్దా భయజనకాః పూజాహేతవస్తథాపి తతోఽభేదేన జ్ఞాతాస్త-దనుకరణశబ్దా భయానకాః సవ్యఞ్జనతయా హర్షహేతవ ఇతి తైః పూజ్యాయేత్యుక్తమ్ ॥౩౫॥ వీరిణీశక్తిసహితోఽర్ధనారీశ్వరో ఢమన్త్రార్థః। ఢకారైరనుక్రియమాణేనాట్టహాసేన కార్యేణ వ్యఞ్జనీయతయా లక్షణయా ఢసంజ్ఞితస్తత్కారణభూతో యో మహానన్దస్త-త్ప్రదాయ॥౩౬॥ ణాకి-

ఢసంజ్ఞితమహానన్దప్రదాయ సతతం నమః॥ ౩౬॥

ణకారాయ ణణాణీణూణేణైణోణౌరవైః సదా।

ణాకినీగణపూజ్యాయ ణసంజ్ఞాయ నమో నమః॥ ౩౭॥

తకారాయ తశబ్దార్థస్వరూపాయ తతాయ చ।

తత్త్వమిత్యభిపూజ్యాయ తత్త్వభూతాయ వై నమః॥ ౩౮॥

థకారాయ థమన్త్రార్థస్వరూపాయ థసంజ్ఞితైః।

మహాగణైశ్చ పూజ్యాయ ధమధ్యాయ నమో నమః॥ ౩౯॥

దకారాయ దయారూపమహాశక్తిమయాయ చ ।

దేశజాతివిహీనాయ దివారాత్రాయ వై నమః॥ ౪౦॥

ధకారాయ ధరణ్యాదిమహాభూతస్వరూపిణే।

ధరాధరహృదిస్థాయ ధమధ్యాయ నమో నమః॥ ౪౧॥

నకారాయ నగేన్ద్రాయ నామజాత్యాదిహేతవే।

నమః శివాయ నమ్యాయ నానారూపాయ శూలినే॥ ౪౨॥

పకారాయ పరానన్దస్వరూపాయ పరాత్మనే।

పరాపరవిహీనాయ పావనాయ నమో నమః॥ ౪౩॥

నీశబ్దానుకార్యఘణ్టాదిధ్వనికర్తృతయా తచ్ఛబ్దలక్ష్యా గణా ణాకినీగణాస్తైః కర్తృభిః। ణణాదివర్ణానుకార్యైర్మురజాది-భిర్ధ్వనిభిః కరణైః పూజ్యాయేత్యర్థః। కోటరీశక్తిసహిత ఉమాకాన్తో ణమన్త్రార్థస్తయా ణసంజ్ఞస్తద్రూపాయ॥౩౭॥ పూతనాసహిత ఆషాఢీశస్తమన్త్రార్థస్తద్రూపాయ। తతాయ పరిపూర్ణతయా విస్తృతాయ। ఆత్మనో నిష్కలపరశివస్వరూపతామనుసంధాయ తయాఽవ-స్థానమేవ హి పూజేత్యుక్తం ప్రాక్తదాహ—తత్త్వమిత్యభిపూజ్యాయేతి॥౩౮॥ భద్రకాలీశక్తిసహితో దణ్డీ ధమన్త్రార్థః। ధమి-త్యాదిశబ్దానుకృతమురజధ్వనికర్తారో మహాగణాస్తైరనుకరణశబ్దైర్లక్షణయా సంజ్ఞితాః। ధకారో మధ్యే యస్య ప్రమథేశ్వరశబ్దః స ధమధ్యస్తద్వాచ్యతయా తద్రూపాయ॥ ౩౯॥ ౪౦॥ ధరాధరః కైలాసస్తస్య హృది మధ్యే స్థితాయ

ఫకారాయ ఫలాఖ్యాయ ఫలాఖ్యగణయోనయే।

ఫలాఖ్యగణపూజ్యాయ నమః పూర్ణస్వరూపిణే॥ ౪౪॥

బకారాయ బకారాఖ్యమహాబీజైకజాపినామ్।

బన్ధనాగారనాశైకహేతవే వేధసే నమః॥ ౪౫॥

భకారాయ భవాబ్ధేస్తు తారకాయ భవాయ తే।

భవశబ్దైకవేద్యాయ భవానీపతయే నమః॥ ౪౬॥

మకారాయ మహామాయాపాశనాశైకహేతవే।

మమకారవిహీనానాం మహానన్దాయ వై నమః॥ ౪౭॥

యకారాయ యథార్థాయ యథార్థజ్ఞానినాం నృణామ్।

యథార్థప్రత్యగద్వైతబ్రహ్మణే సతతం నమః॥ ౪౮॥

రకారాయ రతిప్రీతిప్రియాయ రతిహేతవే।

మేధాప్రదశబ్దో ధమధ్యస్తద్వాచ్యతయా తద్రూపాయ॥ ౪౧—౪౩ ॥ ఫలాఖ్యాయ। అష్టాఙ్గయోగజన్యజ్ఞానేన ప్రాప్తవ్యతయా ఫలమిత్యా-ఖ్యాయ। బహువిధసత్కర్మసాధ్యతయా ఫలమిత్యాఖ్యాయమానో యః ప్రమథాదిర్గణస్తస్య తదనురూపఫలప్రదానేన యోనయే కారణాయ। తేన పూజనీయాయ॥౪౪॥ బకారస్య బ్రహ్మపదప్రథమవర్ణత్వాదకారన్యాయేన బ్రహ్మపదాత్మకత్వద్వారా తదర్థపరతత్త్వస్వరూపతయా సకలజగదుపాదానత్వాన్మమహాబీజత్వమ్। తజ్జపశ్చ తదర్థప్రణిధానతత్సాక్షాత్కారద్వారా తదవిద్యాలక్షణస్య బన్ధనాగారస్య నివృత్తావుపకరణం భవతి॥౪౫॥ భవశబ్దః సద్రూపత్వమాహ। తథాత్వం చ ముఖ్యం నామాఽఽత్యన్తికబాధవిరహః స చ పరశివస్యై-వేతి స ఏక ఏవ భవశబ్దేన వేద్య ఇత్యర్థః॥౪౬॥౪౭॥ జగద్యేన జగదాత్మనా భాసతే న తత్సత్యం కింత్వధిష్ఠానరూపేణ। శివస్తు యేన సచ్చిదానన్దప్రకారేణ భాసతే తేనైవ భూతః సత్య ఇతి యథాభూతః స చాసావర్థశ్చేతి యథార్థస్తస్మై మధ్యమపద-లోపీ సమాసః। యథాశబ్దశ్చ స తావత్యర్థే వృత్తావేవ వృద్ధవ్యవహారానుసంగతిక ఇతి। ప్రతీపమఞ్చతీతి ప్రత్యక్సర్వాన్తరమ్ "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇతి తైత్తిరీయకశ్రుతిః। తచ్చ తదద్వైతం బ్రహ్మ చ॥ ౪౮॥ రకారాయేతి। క్రియత

రశబ్దవపుషే రోగభవనాశాయ వై నమః॥ ౪౯॥

లకారాయ లతాసోమస్వరూపాయ లతాత్మనే।

లాభాలాభవిహీనాయ లబ్ధరూపాయ వై నమః॥ ౫౦॥

వకారాయ వరిష్ఠాయ వాసుదేవాదిహేతవే।

వాఙ్మాచవాగురవిచ్ఛిత్తిహేతుభూతాయ వై నమః॥ ౫౧॥

శకారాయ శరణ్యాయ శంభవే శరణార్థినామ్।

శరణాయ శరచ్చన్ద్రధవలాయ నమో నమః॥ ౫౨॥

షకారాయ షడాధారషట్చక్రాదిస్వరూపిణే।

ఇతి కారః। రశ్చాసౌ కారశ్చేతి రకారః। "వర్ణాత్కారః" ఇతి హి కారప్రత్యయః "రాదిఫః" ఇత్యపవాదేన బాధితః। రతిప్రీతీతి। సర్వాత్మకో హి శివో మన్మథరూపేణావతీర్ణో రతిపతీతి నామ్నా యోషితః ప్రియో భర్తా లోకస్య రతిహేతుశ్చ భవతి। రశబ్దేతి। రవిశబ్దే హి రేఫాదిత్వాదుక్తరీత్యా స్వయం రశబ్దస్తదర్థః సూర్యోఽపి తథేతి రశబ్దవపుః స చాష్టమూర్తేః శివస్యైకా మూర్తిరితి శివస్తదాత్మనా రశబ్దవపుః సన్ రోగం సంసారం చ నాశయతీతి॥౪౯॥ లతేతి। అష్టమూర్తేః శివస్య చన్ద్ర ఏకా మూర్తి-స్తస్య చ ప్రతిపదాదిపౌర్ణమాస్యన్తతిథిషు నిత్యమేకైకకలా వర్ధతే పునః ప్రతిపదాదిదర్శాన్తేష్వేకైకకలా హీయతే యథా తథా సోమలతాయా అపి పౌర్ణమాసీపర్యన్తం నిత్యమేకైకపత్రస్య వృద్ధిః పునర్దర్శపర్యన్తమేకైకపత్రస్య హానిః। అతః శివోఽపి చన్ద్రాత్మలతాసోమస్వరూపః। సర్వౌకిరరణాధానత్వాత్సర్వలతానాం వృద్ధేశ్చన్ద్రో లతానామాత్మా। అతశ్చన్ద్రరూపః శివోఽపి లతాత్మా తస్మై। లాభేతి। అప్రాప్తకామస్య ప్రాప్తిర్లాభః। అప్రాప్తిరలాభః। శివస్తు నిత్యమాప్తకామత్వేనావాప్తవ్యాభావాత్తదుభయహీనః। లబ్ధేతి। అజ్ఞానేనాఽఽవృతత్వాజ్జీవాః స్వమపి రూపం న లభన్తే। శివస్త్వనావృతచిత్ప్రకాశతయా నిత్యం లబ్ధరూపః॥౫౦॥౫౧॥ శకారాయేతి। శరణ్యాయ రక్షాశీలత్వేన। రక్షాశక్తత్వేన చ రక్షకత్వాదాహ శరణాయ రక్షకాయ॥౫౨॥ షకారాయేతి। ఆధా-రస్వాధిష్ఠానమణిపూరకానాహతవిశుద్ధ్యాజ్ఞాః షడాధారాః। తత్రత్యాని చతుర్దలపద్మా-

షడక్షరనిషణ్ణాయ నమః షణ్ముఖహేతవే॥ ౫౩॥

సకారాయ సశబ్దార్థస్వరూపాయ సదాత్మనే।

సాక్షిణేఽసాక్షిరూపాణాం నమః సాధూపకారిణే॥ ౫౪॥

హకారాయాహమర్థాయ సదాఽహంకారసాక్షిణే।

హాహాహూహూకగీతాయ హంసరూపాయ వై నమః॥ ౫౫॥

లకారాయ లకారాఖ్యమహామన్త్రప్రియాయ చ।

లోలాచఞ్చలసంసారనాశనాయ నమో నమః॥ ౫౬॥

క్షకారాయ క్షమన్త్రార్థస్వరూపాయ క్షమావతామ్।

క్షేమదాయ మమ క్షేమస్వరూపాయ నమో నమః॥ ౫౭॥

దీని షట్చక్రాణి। ఆదిశబ్దాత్తేషు బ్రహ్మరన్ధ్రాదిషూపాస్యమానా గణేశాదయః షడ్దేవతాః। సప్రణవః పఞ్చాక్షరమన్త్ర: షడక్షరస్తేన ప్రాప్యతయా తత్ర నిషణ్ణః॥౫౩॥ సశబ్దేతి। సహజాశక్తిసహితో భృఙ్గీశః సశబ్దస్య సకారస్యార్థః। సాక్షిణేఽసఙ్గాయ । అసాక్షిరూపాణాం విషయసఙ్గినాం సంసారిణామ్। సాధూపకారిణే భోగమోక్షప్రదానేన సమ్యగుపకర్త్రే॥౫౪॥ హకారాయేతి। అహంకారేణ సహ తాదాత్మ్యాధ్యాసాత్స్వతో నిష్కలరూపత్వేఽపి జీవత్వం ప్రాప్య తద్రూపిణే “అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్ర-విశ్య” ఇతి శ్రుతేః। అత ఏవాహంశబ్దేనాభిధేయాయ। హాహేతి గాయన్దేవానాం గన్ధర్వో హాహా హూహూ ఇతి గాయన్హూహూ హీహీతి గాయ-న్నేత్రైస్త్రివిధైర్గీయతే శ్రూయత ఇతి హాహాహూహూకః। ‘గై శబ్దే’ ఇత్యతః కర్మణి “ఘఞర్థే కవిధానమ్” ఇతి కప్రత్యయః। హంసరూపాయ।అజపామన్త్రప్రతిపాద్యతయా తదాత్మనే॥౫౫॥ లకారాయేతి। వ్యాపినీశక్తిసహితస్య శివస్య ప్రతిపాదకో మన్త్రో లకారాఖ్య-స్తత్ప్రతిపాద్యతయా తత్ప్రియః। లోలేతి డలయోరభేదః। డోలావచ్చఞ్చలో యః సంసారస్తన్నాశనాయ॥౫౬॥ క్షకారాయేతి క్షకా-రార్థో మాయాశక్తిరహితః సంవర్తకేయః। క్షమావతామిత్యాది। శివో హి వాగ్రూపే ప్రతీకే క్షేమరూపేణోపాస్యమానః క్షేమప్రద ఇత్యుక్తం తైత్తిరీయకే “క్షేమ ఇతి వాచి” ఇతి॥౫౭॥ ఏకైకవర్ణాత్మకత్వోక్త్యైవ సకలవర్ణసమాహారస్వరూపమాతృకామన్త్రాత్మక-త్వస్య సిద్ధస్యాపి మాతృకావ-

మాతృకావపుషే మాతృమానమేయాదిసాక్షిణే।

మాతృకామన్త్రలభ్యాయ మహసే చ నమో నమః॥ ౫౮॥

మాతృకాధారభూతాయ మాతృకామూలరూపిణే।

మహామన్త్రైకవాచ్యాయ మహసే బ్రహ్మణే నమః॥ ౫౯॥

ద్విధాభూతమహామన్త్రస్వరవ్యఞ్జనరూపతః।

వాచ్యాయాపదరూపాయ పదాయ మహసే నమః॥ ౬౦॥

ఏష ఇతి పునః స్వశబ్దేనాభిధానం తేనాపి ప్రకారేణ ప్రణిధానాయ। న కేవలమేకైకవర్ణాత్మకత్వేన తత్సమష్టిమాతృకామన్త్రా-త్మకత్వమ్। కింతు మకారాదిభిరనేకైః శబ్దైరభిధేయమ్। ఏతేషాం చ ప్రాగుక్తవన్మకారాత్మకత్వాత్తద్ద్వారా తదర్థః శివోఽ-పి మకారాత్మకః। మాతృకామన్త్రోఽపి తేనైవ మకారాదిశబ్దేనాభిహితత్వాన్మకారాత్మక ఇత్యపి మాతృకామన్త్రవశమితి దర్శయితుమాహ—మాతృమానేత్యాదినా। మానాని ప్రత్యక్షానుమానాగమోపమానార్థాపత్త్యభావరూపాణి షడన్తఃకరణవృత్తివిశేషాత్మ-కాని త్రైర్మేయం వ్యావహారికసత్యం జగన్మాతా చ మానాని చ మేయం చ మాతృమానమేయాని। ఆదిశబ్దేన ప్రాతీతికసత్యమవిద్యా తద్వృత్తిసంశయవిపర్యయాస్తద్విషయా స్మృతిశ్చ గృహ్యతే। తస్య సర్వస్య సాక్షిణే ప్రకాశకాయ స్వప్రకాశాయ పరమార్థసత్యాయ। మహసే చిత్ప్రకాశాయ "తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి శ్రుతేః॥౫౮॥ మాతృకాధారేతి। పరశివ-వివర్తరూపత్వాన్మాతృకాయాస్తాం ప్రతి తస్య శివస్యాఽఽధారత్వమ్। మాతృకామూలేతి। మాతృకాయా మూలం శబ్దబ్రహ్మ తదుపాదానతయా తద్రూపిణే। మహామన్త్రేతి। మాతృకామన్త్రాః ప్రణవహృల్లేఖాష్టాక్షరాదయో మహామన్త్రాః। తేషాం పృథక్పృథగ్వాచ్యాస్తత్తద్దేవతామూర్తయస్తద్ద్వారా చిదానన్దైకరసః శివ ఏక ఏవ తాత్పర్యేణ ప్రతిపాద్యః ॥౫౯॥ ద్విధాభూతేతి। ద్విధా భూతా హి మహామన్త్రాస్తైః స్వేన ధ్వన్యాత్మనా తద్వ్యఙ్-గ్యేన స్ఫోటాత్మనా చ। ఉక్తం హి మహాభాష్యే—అథ గౌరిత్యత్ర కః శబ్దః। యేనోచ్చారితేన సాస్నాలాఙ్గూలఖురకకుద్విషాణా-ద్యర్థరూపం ప్రతీయతే స శబ్దః। అథవా ప్రతీతిపదార్థో లోకే ధ్వనిః శబ్ద ఇతి। తత్ర హ్యుచ్చారితేనేత్యభివ్యఞ్జితేనేత్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్। తేన రూపేణ స్ఫోటేన సాక్షాద్వాచ్యస్తద్వారా తద్వ్యఞ్జకేన స్వేన ధ్వనిరూపేణేతి। పదాపదరూపత్వముక్తం ప్రాక్॥౬౦॥

అష్టధా చాష్టవర్గైస్తు విభక్తాయామలాత్మనే।

అశేషశబ్దభూతాయ తత్తదర్థాయ వై నమః॥ ౬౧॥

శబ్దాన్వయావిహీనాయ శబ్దలభ్యాయ సాక్షిణే।

సర్వోపాధివిహీనాయ స్వయంభానాయ వై నమః॥ ౬౨॥

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానామగమ్యాయాపరోక్షతః।

ప్రతీతాయ స్వయం సర్వసాక్షిణే మహసే నమః॥ ౬౩॥

స్వస్వరూపాదిహీనాయ వస్తుతోఽవస్తుతోఽపి చ।

అర్థాయ మహతే సాక్షాత్స్వయంభానాయ వై నమః॥ ౬౪॥

అష్టధేతి। ప్రథమమమలాత్మనే నిష్కలాయ తతో బిన్దుశబ్దపరాపశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీవాగాత్మకమాతృకారూపతాం ప్రాప్య పునరక-చటతపయశాదిభిరష్టాభిర్వర్గైరష్టధా విభక్తాయ తత్తద్వర్ణసమాహారాత్మకపదవాక్యతత్తదర్థతాం ప్రాప్తాయేత్యర్థః॥౬౧॥ శబ్దాన్వయేతి। సర్వోపాధివిహీనాయ నిరస్తసమస్తోపాధికస్వరూపప్రతిష్ఠాయ। అత ఏవ సకలశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తజాత్యాదివిరహాద్వాచక-శబ్దహీనాయ స్వయంభానాయ స్వరూపప్రకాశేనైవ భాసమానాయ। ఏవంరూపోఽపి యదా స్వవమాయాతత్కార్యసాక్షీ భవతి తదా “సాక్షీ చేతా కేవలః” ఇత్యాదిశబ్దలభ్యాయ॥౬౨॥ ప్రత్యక్షేతి। స్వయం పరమార్థవస్తుతయాఽవస్తుగోచరైః ప్రత్యక్షాదిభిరగమ్యాయ। ప్రమా-ణానామితి కర్తరి షష్ఠీ। తథాఽపి స్వయం స్వరూపప్రకాశేనైవాపరోక్షతయా ప్రతీతాయ స్ఫురతే। స్వాతిరిక్తస్య సర్వస్యా-పరోక్ష హేతవే। మహసే ప్రకాశాయ॥౬౩॥ స్వస్వరూపేతి। అత్ర ప్రథమః స్వశబ్ద ఆత్మని ద్వితీయ ఆత్మీయే వస్తుభూతేనాపి స్వేనాఽఽత్మనా హీనాయ స్వాత్మని వృత్తివిరోధాత్। అవస్తుతోఽవస్తభూతేన స్వీయేన రూపాద్యేన హీనాయ తస్యావస్తుత్వాదేవ। మహతే దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదవిరహాదపరిచ్ఛిన్నాయ। అర్థాయ పరమార్థాయ సాక్షాదపరోక్షతయా స్వయమేవ భానం యస్య తస్మై। అత్ర స్తోత్రే మహసే స్వయంభానాయేత్యాదయః శబ్దా యద్యప్యసకృదావర్తన్తే తథాఽపి న పౌనరుక్త్యం శఙ్కనీయమ్। నిరర్థకం హి పునర్వచనం పునరుక్తమ్ ఇదం తు స్తోత్రం న స్వరూపోపదేశపరమ్। యేన సకృదుక్త్యా ప్రతిపన్నస్య పునరుపదేశోఽనర్థకః స్యాత్। విష్ణునా

ప్రసాదలభ్యాయ శివాయ సత్యచి-
న్మహాసుఖాయాపరవర్జితాయ।
అతీవ శుద్ధస్య హృదమ్బుజాలయే
విభాసమానాయ నమో నమస్తే॥ ౬౫॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం నారాయణేనైవ శంకరోఽభిష్టుతః పునః।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా కిమర్థం తప్తవాంస్తపః॥ ౬౬॥
ఇత్యాకర్ణ్య మహావిష్ణుః ప్రణమ్య పరమేశ్వరమ్।
తవ స్థానాని మే దేవ బ్రూహి సాక్షాత్కృపాకర॥ ౬౭ ॥
ఇత్యుక్తో విష్ణునా శంభుః సర్వజ్ఞః కరుణాకరః।
ప్రాహ సర్వేశ్వరేశానః స్థానాని స్వస్య విష్ణవే॥ ౬౭॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

మమ స్థానాని వక్ష్యామి మహామోహనివృత్తయే।
అతీవ శ్రద్ధయా సార్ధం శృణుష్వ పురుషోత్తమ॥ ౬౯॥
అధ్యాత్మే చాధిభూతే చ స్థానాని సుబహూని మే।
స్వర్గాపవర్గసిద్ధ్యర్థముపాస్యాని మనీషిభిః॥ ౭౦॥
బ్రహ్మరన్ధ్రాభిధం స్థానం విశిష్టం యోగిసేవితమ్।
విముక్తిసాధనం నృణామితి విద్ధి విచక్షణ॥ ౭౧॥

హి కృతముపాసనం తస్య తథైవాఽఽనుపూర్వ్యా తథైవ బుద్ధౌ వినివేశాయ గ్రన్థనాత్మకోపాసనే చాఽఽవృత్తిరలంకారో న దోషః। ఆవృత్త్యేకశరీరత్వాత్త స్యేతి ॥౩౪॥ ప్రసాదలభ్యాయేతి। ప్రసీదతి రజస్తమోభ్యామనభిభూతం భవతి బుద్ధిసత్త్వమనేనేతి ప్రసాద

ఈశ్వరస్యానుగ్రహో నిరతిశయభక్తిలభ్యః ॥౬౫—౭౦॥ స్థానవిశేషేషు కృతేస్యోపాసనస్య సకలపురుషార్థసాధనత్వాదుపాసన-స్థానాన్యేవ విష్ణునా పృష్టః శంభు-

ముఖమణ్డలమాశ్చర్యం భుక్తిముక్తిఫలప్రదమ్।

మోహనాశకరం సాక్షాత్స్థానం విద్ధి జనార్దన॥ ౭౨॥

చక్షుషీ చ తథా శ్రోత్రే నాసికే చ జనార్దన।

గణ్డోష్ఠదన్తమూర్ధా చ స్థానాన్యాస్యే మమానఘ॥ ౭౩॥

హస్తపాదగతాః సర్వే సంధయః పురుషోత్తమ।

స్థానాని మమ కల్యాణ తథా పార్శ్వద్వయం మమ॥ ౭౪॥

పృష్ఠశ్చ నాభిదేశశ్చ హృద్దేశశ్చ జనార్దన।

ధాతవః సప్త మే సాక్షాత్స్థానాని పురుషోత్తమ॥ ౭౫॥

మూలాధారమధిష్ఠానం పూరకాఖ్యమనాహతమ్।

విశుద్ధాఖ్యం చ మత్స్థానం విద్ధి పఙ్కజలోచన॥ ౭౬॥

స్తావదాధ్యాత్మికాని స్థానాన్యాహ—బ్రహ్మరన్ధ్రాభిధమిత్యాదినా। బ్రహ్మరన్ధ్రాదీన్యాస్యాన్తాని షోడశ క్రమేణ స్వరైరుపాసనస్థా-నాని॥౭౧—౭౩॥ హస్తపాదద్వయసంధయః సాగ్రాః కచటతపవర్గైరుపాసనస్థానానీత్యాహ—హస్తపాదేతి। సంధిగ్రహణం సమగ్రస్యా-ప్యుపలక్షణమ్। పవర్గస్థానపఞ్చకమాహ—పార్శ్వేతి। నాభిగ్రహణం కుక్షేరప్యుపలక్షణమ్। యాదిదశకోపాసనస్థానాన్యాహ హృద్దేశ్చేతి। ఆపాదమస్తకం వ్యాప్తం త్వగాదిధాతుసప్తకం ప్రాణజీవాపానాత్మలక్షణమర్థత్రయం చ హృదయేఽపి వ్యాప్య వర్తత ఇతి హృద్యేవ తత్ర

స్థానదశకం యాదిభిరుపాసనీయమిత్యర్థః । ధాతుగ్రహణం ప్రాణాదిత్రయస్యాప్యుపలక్షణమ్ ॥ ౭౪ ॥ ౭౫ ॥ బహిరుపాసనస్థాన్యభి-ధాయాఽఽన్తరాణ్యప్యాహ—మూలాధారమితి । దేహమధ్యే మూలాధారస్తత్ర చతుర్దలపద్మే వర్ణచతుష్టయేనోపాస్యమ్ । లిఙ్గమూలం స్వాధిష్ఠానం తత్ర పద్మదలషట్కే వర్ణషట్కేనోపాసనమ్ । నాభౌ మణిపూరకం తత్రత్యపద్మదశకే వర్ణదశకేన । అనాహతం హృది తత్రత్యపద్మదల-ద్వాదశకే వర్ణద్వాదశకేన । కణ్ఠే విశుద్ధం తత్రత్యపద్మదలషోడశకే వర్ణషోడశకేన । భ్రూమధ్య ఆజ్ఞా తత్రత్యపద్మదల-ద్వయే వర్ణద్వయేన । సిద్ధిసంజ్ఞం బ్రహ్మరన్ధ్రం తత్రత్యసహస్రదలపద్మ ఏకేన వర్ణేన । ఇత్యేకపఞ్చాశతా మాతృకావర్ణైరన్తరుపాసనస్థా-నాని । వారాణసీ భ్రూమధ్యమ్ । శ్రూయతే హి—'భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సంధిః'

మహాజ్ఞాసిద్ధిసంజ్ఞం చ విష్ణో వారాణసీ పురీ ।

ప్రణవాంశత్రయం బిన్దునాదశక్తిసమాహ్వయమ్ ॥ ॥ ౭౭ ॥

బీజస్థానం చ మేఢ్రం చ రోమాణి వివిధాని చ ।

మమ స్థానాని కల్యాణ విద్ధి పఙ్కజలోచన ॥ ౭౮ ॥

యథాఽధ్యాత్మే మహావిష్ణో స్థానాని సుబహూని మే ।

తథాఽధిభూతే మే విష్ణో స్థానాని సుబహూని చ ॥ ౭౯ ॥

కైలాసపర్వతః సాక్షాత్స్థానం విష్ణో మమానఘ ।

శ్రీమద్దక్షిణకైలాసపర్వతశ్చ తథైవ చ ॥ ౮౦ ॥

వారాణసీ పురీ పుణ్యా విముక్తిఫలదా నృణామ్ ।

మరణాదేవ సర్వేషాం తచ్చ స్థానం మమానఘ ॥ ౮౧ ॥

శ్రీసోమనాథసంజ్ఞం చ తథా కేదారమద్భుతమ్ ।

శ్రీపర్వతం చ మే స్థానం విద్ధి పఙ్కజలోచన ॥ ౮౨ ॥

శ్రీమద్వృద్ధాచలం పుణ్యం తథా గోపర్వతం హరే ।

తథా శ్రీహరతీర్థం చ విధి స్థానం మమావ్యయమ్ ॥ ౮౩ ॥

ఆధిగ్రామసమాఖ్యం చ శ్వేతారణ్యం మహత్తరమ్ ।

దన్తిస్థానం చ మే విష్ణో స్థానం విద్ధి మహత్తరమ్ ॥౮౪॥
త్రికోటిహాఖ్యం గమ్భీరం తథా గోపుటతీర్థకమ్ ।
మధ్యార్జునం చ మే స్థానం విద్ధి పఙ్కజలోచన ॥ ౮౫ ॥
శ్రీమన్మఙ్గలవంశాఖ్యం కుమ్భకోణసమాహ్వయమ్ ।
తథా సవ్యేతరావర్తం విద్ధి స్థానం మమానఘ ॥ ౮౬ ॥
జప్యేశ్వరసమాఖ్యం చ తథా వల్మీకముత్తమమ్ ॥

ఇతి । అకారోకారమకారాః । చకారచ్చాన్తం చ ॥ ౭౬—౭౮ ॥ ఇత్థమా-

గజారణ్యసమాఖ్యం మే విద్ధి స్థానం విచక్షణ ॥ ౮౭ ॥
వేదారణ్యసమాఖ్యం చ తథా హాలాస్యసంజ్ఞితమ్ ॥
శ్రీమద్రామేశ్వరాఖ్యం చ స్థానం విద్ధి మమాద్భుతమ్ ॥ ౮౮ ॥
పుణ్డరీకపురముత్తమం మమ స్థానమగ్నిసదృశం
విశోధనమ్ । యోగనిష్ఠమునిసంఘసేవితం
భోగముక్తిఫలదం పురాతనమ్ ॥ ౮౯ ॥
త్వయా మయా వజ్రధరేణ నన్దినా వినాయకా-
ద్యైరఖిలైరతిప్రియాత్ । నిషేవితం సంతతమాస్తికైర్జనైః
స్వరాట్సమాఖ్యస్య హృది స్థితం శుభమ్ ॥ ౯౦ ॥
శ్రుతిస్మృతిభ్యామపి సర్వశక్తిభిర్న గోచరీకర్తుమలం
మహత్తరమ్ । ప్రసాదిభిర్లభ్యమతీవ
శోభనం గుణాకరం గుహ్యమశోభనాపహమ్ ॥ ౯౧ ॥

సదా పరానన్దవికాసకారణం దివాకరాణామపి

కోటిభిః సమమ్ । పురాతనానామపి పుణ్యశీలినాం

విమోహనాశాయ మయైవ నిర్మితమ్ ॥ ౯౨ ॥

స్థానమేతదతిప్రియమాస్తికైర్వేదవిద్భిరతి-

ప్రియకారిభిః। పూజితం పురుషోత్తమ ముక్తిదం

సేవితం చ సతతం మయైవ తు ॥ ౯౩ ॥

ధ్యాత్మికాన్యుక్త్వాఽఽధిభౌతికాన్యాహ—యథేతి ॥ ౭౯—౮౯ ॥ ప్రకృతస్య పుణ్డరీకపురస్యాత్యన్తవైశిష్ట్యే హేతుమాహ—త్వయేతి । స్వరాట్సమాఖ్యస్యేతి । విరాడాత్మకం బ్రహ్మాణ్డాత్మకం సమష్టిరూపస్య శివస్య స్థూలశరీరం తదన్తర్వర్తి స్వరాటసమాఖ్యం యల్లిఙ్గశరీరం తస్య హృదయస్థానం తదిత్యర్థః ॥౯౦ ॥ సర్వశక్తిభిరితి। సర్వా శక్తిః సమగ్రం సామర్థ్యమేషామస్తి తైర్మహర్షి-భిః శ్రుతిస్మృతిభ్యామపి యద్గోచరీ-

అత్ర నృత్తమతిశోభనం పరం సత్యబోధ-

సుఖవస్తుబోధకమ్। భక్తచిత్తహృదయస్థితం

హరే వ్యక్తమేవ సతతం కరోమ్యహమ్ ॥ ౯౪ ॥

శంకరీ చ పరమా వినాయకః షణ్ముఖశ్చ

సుయశాః పతిః ప్రభుః। అన్తరఙ్గజన-

మప్యతిప్రియం నృత్తమత్ర పరిపశ్యతి స్వయమ్ ॥ ౯౫ ॥

త్వం చ పద్మజనితః పురందరః పఙ్కజాఽపి

పరమా సరస్వతీ। మత్ప్రసాదజనితేన

చక్షుషా నృత్యమత్ర దదృశుః సమఞ్జసమ్ ॥ ౯౬ ॥

శబ్దజాలపిరమోహితా జనాస్తర్కజాల-

పరిమోహితా అపి। అత్ర నైవ దదృశుశ్చ

నర్తనం భక్తిహీనజనతాఽప్యధోక్షజ॥ ౯౭॥

వేదబాహ్యసరణిస్థితా జనాః కేవలాశ్చ

మనుజా అపి ప్రియమ్। అత్ర భక్తిసహితా

అపి స్వతః సత్యమేవ దదృశుశ్చ నర్తనమ్॥ ౯౮॥

అత్ర నృత్తమవిలోక్య మానవః స్వర్గలోకమపి

నైతి చేజ్యయా। నిత్యశుద్ధసుఖసత్య-

చిద్ఘనం బ్రహ్మముక్తిమపి నైతి విద్యయా॥ ౯౯॥

నృత్తదర్శనవివర్జితః పుమానత్ర కీటసదృశశ్చ

కర్తుమశక్యమ్। కింతు శివప్రసాదవద్భిరేవ లభ్యమిత్యర్థః ॥ ౯౧—౯౩ ॥ సత్యేతి। సత్యమనవచ్ఛిన్నమబాధ్యం సుఖం జ్ఞానానన్ద-ఘనం యద్వస్తు తస్య సాధకమ్॥ ౯౪॥ శఙ్కరీతి। ఉక్తశఙ్కర్యాదిరన్తరఙ్గజనః ఆర్షం నపుంసకత్వమ్। నిగద-

కేశవ। తస్య పుణ్యమపి దుష్కృతం

భవేత్సత్యమేవ కథితం మయాఽచ్యుత॥ ౧౦౦॥

నృత్తదర్శనవిహీనబాడబః సత్యమత్ర

పరుషోత్తమాన్త్యజః। తస్య జన్మ విఫలం

హ్యహెూ హరే కః స్వమోహమతివర్తతే నరః॥ ౧౦౧॥

బహుప్రలాపేన కిమత్ర లభ్యతే విచిత్రమేతత్పరమాదృతం

మయా। విముక్తిభాజామపి పృణ్యశీలినాం

విముక్తిహేతుః సకలోత్తమోత్తమమ్॥ ౧౦౨॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మహాదేవః సామ్బః సంసారమోచకః।
సత్యజ్ఞానపరానన్దస్తత్రైవాన్తరధీయత॥ ౧౦౩॥
విష్ణుర్విశ్వజగన్నాథో విశ్వలోకహితే రతః।
శివస్థానాని చాఽకర్ణ్య శ్రీవైకుణ్ఠం గతోఽభవత్॥౧౦౪॥
భవద్భిశ్చ మహాభాగ్యాచ్ఛివస్థానాని సువ్రతాః।
శ్రుతాని తాని మోక్షార్థం భజధ్వం శ్రద్ధయా సహ॥ ౧౦౫॥
స్థానాని సర్వాణి మయోదితాని ద్విజేన్ద్రబృన్దా
అతిశోభనాని। భజేదవిద్యావినివృత్తికామః
ప్రియేణ చైకం పరమేశ్వరస్య॥ ౧౦౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

శివస్థానవిచారో నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః॥ ౨౯॥

వ్యాఖ్యానమన్యమ్॥ ౯౫—౧౦౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

శివస్థానవిచారో నామ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః॥ ౨౯॥

త్రింశోఽధ్యాయః।

౩౦. భస్మధారణవైభవనిరూపణమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రక్ష్యామి భస్మధారణవైభవమ్।
యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ నరో ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౧॥
భస్మ నానావిధం ప్రోక్తం ధార్మికైస్తత్త్వచిన్తకైః।
ఏకం విప్రా మహాభస్మ స్వల్పమన్యత్ప్రకీర్తితమ్॥ ౨॥
మహాభస్మ మహాదేవో మహామాయావభాసకః।
భర్త్సనాత్సర్వపాపానాం భాసనం తస్య విద్యయా॥ ౩॥
విద్యా వేదోద్భవా సాక్షాన్మునయః సంశితవ్రతాః।
అవిద్యా ఫలతశ్చాన్యాః సత్యమేవ మయోదితమ్॥ ౪॥
యస్య సాక్షాన్మహాభస్మ భాతి స్వాత్మతయా స్వతః।
న తస్య భస్మనా కార్యం న జటాభిర్న చీవరైః ॥ ౫॥
యస్య భస్మ స్వతో భాతి స్వాత్మనా మునిపుఙ్గవాః।
న తస్య వర్ణధర్మేణ కార్యం నాఽఽశ్రమధర్మతః॥ ౬॥

శివస్యోపాసనస్థానాన్యుక్త్వా తత్రోపాసకానాం భస్మధారణవిధానాయ త్రింశమధ్యాయమారభతే—అథాత ఇతి॥౧॥౨॥ మహత్త్వాల్పత్వాభ్యాం ద్విధా భస్మాభిధాయ మహతః స్వపరూమాహ—మహాభస్మేతి। మాయాతత్కార్యసాక్షిత్వేన తదవభాసనాత్తత్త్వ-జ్ఞానప్రదానేన సర్వపాపక్షయకరతయా తద్భర్త్సనాద్వా మహాదేవో మహాభస్మ। తత్ర భర్త్సనం తస్య మహాదేవస్య। కర్మణి షష్ఠీ। తద్విష-యయా విద్యయా భవతి॥౩॥ విద్యేతి। అన్యా ఔపనిషదవ్యతిరిక్తాః కలాశాస్త్రాదివిద్యా: ఫలస్య బన్ధస్య హేతుత్వాత్ఫ-లతోఽవిద్యా॥౪॥
మహాభస్మతత్త్వవిద్యావతోఽగ్ని హోత్రాద్యల్పభస్మానపేక్షామాహ—యస్య సాక్షాదితి। తత్సాహచర్యేణ ప్రాప్తయోర్జ-టాచీవరయోరపి తద్వదేవానపేక్షామాహ—నేతి॥౫॥
అత్యల్పమిదముచ్యతే వర్ణాశ్రమధర్మైరపి న తుస్యోపకార ఇత్యాహ—యస్య భస్మేతి। స్వతో భాసకప్రమాణానపేక్షత్వేన యస్య

యస్య భస్మాఽఽత్మరూపేణ విభాతి పరయోగినః।

న తస్య తపసా కార్యం న దానేన న చేజ్యయా॥ ౭॥

యస్య సాక్షిస్వరూపేణ భస్మ భాతి స్వయంప్రభమ్।

న తస్య కార్యం వేదేన న చ స్మృతిపురాణకైః॥ ౮॥

యస్య భస్మ ద్విజా భాతి ప్రత్యగ్రూపేణ సంతతమ్।

న తస్య కార్యం తీర్థేన నార్చనేన శివస్య తు॥ ౯॥

భస్మవిజ్ఞానసంపన్నో మహాయోగీ మహత్తరః।

కతకృత్యశ్చ మేధావీ కా కథా శివ ఏవ సః॥ ౧౦॥

భస్మవిజ్ఞానలాభాయ ఖలు వేదాః సనాతనాః।

ప్రవత్తాః స్మృతయః సర్వాః పురాణం భారతాది చ॥ ౧౧॥

భస్మవిజ్ఞాననిష్ఠస్య న కర్తవ్యం కథంచన।

కేవలం దేహయాత్రైవ కార్యాఽఽదేహాన్తమాస్తికాః॥ ౧౨॥

స్వాత్మానా స్వతాదాత్మ్యేన భాసత ఇత్యర్థః ॥౬॥ సామాన్యేనోక్తస్య వర్ణాదిధర్మస్య వైఫల్యం విశేషతోఽప్యాహ—యస్య భస్మేతి। తపసేతి వనస్థాదిధర్మేణ। ఇజ్యయేతి గృహస్థధర్మేణ దానేనేతి సాధారణధర్మేణ॥౭॥ వేదశాస్త్రాధ్యయనరూపేణ బ్రహ్మచారిధర్మే-ణాపి తస్య న ప్రయోజనమిత్యాహ—యస్యేతి॥౮॥ స్నాతక బహూదకధర్మేణ తీర్థయాత్రాదినాఽపి నార్థ ఇత్యాహ—యస్య భస్మ ద్విజా ఇతి। తద్బ్రహ్మ స్వయం తు ప్రత్యగితి సంజ్ఞామాత్రేణ భేదభానం న స్వరూపేణేత్యర్థః॥౯॥ ఉక్తతత్తద్ధర్మవిరహేఽపి తత్తత్ఫలవిరహోఽపి స్యాదితి చేన్న। తస్య పరశివతయా పరమైశ్వర్యత్వేనార్వాచీనేషు నిఃస్పృహతా స్యాదిత్యాహ—భస్మవిజ్ఞానేతి॥౧౦॥౧౧॥ ప్రాగుక్త-వేదార్థవైఫల్యం కథమితి చేత్తస్య జ్ఞానసాధనత్వాద్విదుషస్తత్సాధ్యజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాదిత్యాహ—భస్మవిజ్ఞానేతి। న కేవలం వేద-శాస్త్రస్య వ్యవహారో దేహయాత్రానుపయుక్తో లౌకికవ్యవహారోఽపి తస్య నిష్ప్రయోజన ఇత్యాహ—కేవలమితి। ఆదేహాన్తమామర-ణమ్॥౧౨॥ మహాభస్మోక్త్వా స్వల్పభస్మో వైదికస్మార్తలౌ-

స్వల్పం భస్మ ద్విజశ్రేష్ఠా బహుధా పరికీర్తితమ్।

కికభేదేన విభాగమాహ—స్వల్పం భస్మేత్యాదినా। శ్రుతివిహితేనాఽఽధానేన సంస్కృతాగ్నావగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానేన యన్నిష్పన్నం తచ్ఛ్రౌతం భస్మ। తదేవ హి లిఙ్గపురాణే భస్మస్నానాఙ్గత్వేనోక్తమ్—“భస్మస్నానం పునః కుర్యాద్విధివద్దేహశుద్ధయే శోధ్య భస్మ యథాన్యాయం పురాణేనాగ్నిహోత్రజమ్॥ ఈశానేన శిరోదేశం ముఖం తత్పురుషేణ తు। ఉరోదేశమఘోరేణ గుహ్యం వామేన సువ్రతాః॥ సద్యేన పాదౌ సర్వాఙ్గం ప్రణవేనాభిషిఞ్చయేత్। భస్మస్నానపరో విప్రో భస్మస్నాయీ జితేన్ద్రియః॥ సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివ సాయుజ్య-మాప్నుయాత్। యద్యకార్యసహస్రాణి కృత్వా వై స్నాతి భస్మనా॥ తత్సర్వం దహతే భస్మ యథాఽగ్నిస్తేజసా వనమ్” ఇతి। కల్పాను-కల్పోపకల్పాకల్పభేదేన భస్మనశ్చాతుర్విధ్యమభిధాయ తస్య ముఖ్యం కల్పత్వమస్యైవోక్తం

సిద్ధాన్తశేఖరే—“మూలేన శోధితం భస్మ కల్పాఖ్యం పరికీర్తితమ్।
అగ్ని హోత్రసముద్భూతమథవా భస్మ కల్పకమ్” ఇతి।
బోధాయనాదిస్మృతిపురాణోక్తవిధానేన సంస్కృతం భస్మ స్మార్తమ్। యదాహ బోధాయనః—
“సద్యేన గోశకృద్గ్రాహ్యం వామాత్పిణ్డాభిమన్త్రణమ్। అఘోరేణ దహేత్పిణ్డం గ్రాహ్యం
తత్పురషేణ తు॥ స్నానమీశానమన్త్రేణ కుర్యాన్మూర్ధాదిపాదతః। ఆచమ్య కూర్చ ఆసీనః శివో
భూత్వా శివం యజేత్” ఇతి। తథా శివపురాణే—భస్మస్నానం తు కృత్వా తు విధినా పఞ్చభిః
క్రమాత్। మన్త్రస్నానం పునః కుర్యాత్కృత్వాఽఽదౌ వారుణం మునే॥ ప్రణవేన తు సంశోధ్య
తతో హస్తతలం క్రమాత్। గన్ధాదిభిశ్చ సంమృజ్య జపోదిత్థం షడక్షరమ్॥ రుద్రాగ్నేర్యత్పరం
వీర్యం తద్భస్మ పరికీర్తితమ్। తస్మాత్సర్వేషు లోకేషు వీర్యవాన్భస్మసంయుతః॥ భాసకం
భసితం చోక్తం భస్మ కల్మషభక్షణాత్। భూతిర్భూతికరం పుంసాం రక్షా రక్షాకరం పరమ్” ఇతి।
తథా భవిష్యత్పురాణే—“యః స్నానమారభేన్నిత్యమాగ్నేయం సంయతేన్ద్రియః।
కులైకవింశముత్తార్య స గచ్ఛేత్పరమాం గతిమ్॥ మహాపాతకయుక్తో వా యుక్తో వా సర్వపాతకైః”
ఇతి। శ్రీమహాభారతే—“ఆయుష్కామో నరో రాజ-న్భూతికామోఽథవా నరః। నిత్యం వై
ధారయేద్భస్మ మోక్షకామీ చ వై ద్విజః” ఇతి। కూర్మపురాణే—“బ్రహ్మచారీ మితాహారో
భస్మనిష్ఠః సమాహితః। జపేదామరణం రుద్రం స యాతి పరమాం గతిమ్” ఇతి। శివధర్మే—
“భస్మస్నానం జలస్నానాదసంఖ్యేయ-గుణాధికమ్। తస్మాద్వారుణముత్సృజ్య
స్నానమాగ్నేయమాచరేత్ । యోఽశ్నీయాద-

శ్రౌతమేకం తథా స్మార్తమపరం పణ్డితోత్తమాః॥ ౧౩॥

శ్రౌతం భస్మ ద్విజా ముఖ్యం స్మార్తం గౌణం ప్రకీర్తితమ్।

అన్యచ్చాస్తి ద్విజా భస్మ లౌకికం కేవలం పరమ్॥౧౪॥

శ్రౌతం భస్మ తథా స్మార్తం ద్విజానామేవ కీర్తితమ్।

అన్యేషామపి సర్వేషామపరం భస్మ లౌకికమ్॥ ౧౫॥

సర్వాఙ్గోద్ధూలనేనైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకైః।

భస్మ ధార్యమితి ప్రోక్తం ద్విజానాం మునిపుఙ్గవైః॥ ౧౬॥

ధారణం మన్త్రతః ప్రోక్తం ద్విజానాం మునిపుఙ్గవైః।

కేవలం ధారణం విప్రా అన్యేషామపి కీర్తితమ్॥ ౧౭॥

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్జాబాలోపనిషద్గతైః ।

సప్తభిర్ధూలనం కార్యం భస్మనా సజలేన చ ॥ ౧౮ ॥

స్నమస్నాతః పాపమత్తి చ కేవలమ్ । తస్మాత్స్నాత్వైవ భుఞ్జీత భస్మనా సలిలేన చ ॥ ప్రాతః స్నాత్వాఽమ్భసా గచ్ఛేద్భస్మనా చ శివం పదమ్ । పాపకంచుకముత్సృజ్య కులసప్తకముద్ధరేత్ । దుఃశీలః శీలయుక్తో వా యో వా కో వాఽథ లక్షితః । భూతిశాసన-సంయోగాత్స పూజ్యో రాజపుత్రవత్ ॥ వనస్పతిగతే సోమే భస్మోద్ధూలితదేహభృత్ । అర్చితం శంకరం దృష్ట్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే" ఇతి ॥ ౧౩ ॥౧౪ ॥ ఉక్తభస్మనోఽధికారివిభాగమాహ—శ్రౌతం భస్మ తథేతి । శ్రౌతస్మార్తభస్మద్వయస్య వేదమన్త్రైకకరణకత్వేన తత్ర శూద్రాదేరనధికారాత్ ॥౧౫-౧౭ ॥ అగ్నిరిత్యాదిభిరితి । "అగ్నిరితి భస్మ । వాయురితి భస్మ । జలమితి భస్మ । స్థలమి-తి భస్మ । వ్యోమేతి భస్మ ।సర్వꣳహ వా ఇదం భస్మ । మన ఏతాని చక్షూంషి భస్మాని " ఇత్యేతే చ సప్త మన్త్రా యద్యప్యథర్వశిరస్య-ధీయన్తే తత్ర వినియుజ్యన్తే తథాఽపి జాబాలోపనిషద్యపి వినియోగ ఏతేషామస్తీతి జాబాలోపనిశద్గతైరిత్యుక్తమ్ । శ్రూయతే హి తత్రాపి—"అగ్నిరిత్యాదినా భస్మ గృహీత్వా నిమృజ్యాఙ్గాని సంస్పృశేత్" ఇతి ॥౧౮ ॥ భస్మస్నానానన్తరం త్రిపుణ్డ్రధారణమాహ—త్రియాయు-

త్రియాయుషేణ మన్త్రేణ ద్విజాస్తిర్యక్త్రికైస్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

ధార్యం ప్రోక్తం ద్విజశ్రేష్ఠా ధార్మికైర్వేదపారగైః ॥౧౯ ॥

షేణేతి । స చ మన్త్ర ఏవమ్ "త్రియాయుషం జమదగ్నేః కశ్యపస్య త్రియాయుషమ్ । అగస్త్యస్య త్రియాయుషం యద్దేవానాం త్రియాయుషమ్ । తన్మే అస్తు త్రియాయుషమ్" ఇతి । త్రిపుణ్డ్రధారణే బృహజ్జాబాలశ్రుతిః । "తథోపరి తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రం ధారయేత్" ఇతి । తథా లౌగాక్షిః—"మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్లలాటే భస్మనా కృతః । స త్రిపుణ్డ్రో భవేచ్ఛస్తో మహాపాతకనాశనః ॥ త్రిపుణ్డ్రం ధారయేద్యస్తు శివ-ప్రణతమానసః । భూర్భువః స్వస్త్రయో లోకా

ధృతాస్తేన మహాత్మనా ॥ త్రిపుణ్డ్రధృగ్ద్విప్రవరో యో రుద్రాక్షధరః శుచిః। స హన్తి రోగదురితవ్యాధిదుర్భిక్షతస్కరాన్ ॥ స ప్రాప్నోతి పరం బ్రహ్మ యస్మాన్నాఽఽవర్తతే పునః। స పఙ్క్తిపావనః శ్రాద్ధే పూజ్యో విప్రైః సురైరపి ॥ శ్రాద్ధే యజ్ఞే జపే హోమే వైశ్వదేవే సురార్చనే। ధృతత్రిపుణ్డ్రః పూతాత్మా మృత్యుం జయతి మానవః" ఇతి ॥ భవిష్యత్పురాణే—"శివాగ్నికార్యం యః కృత్వా కుర్యాత్త్రియాయుషాఽఽత్మవిత్। ముచ్యతే సర్వపాపైస్తు స్పృష్టేన భవభస్మనా ॥ సితేన భస్మనా కుర్యాత్త్రిసంధ్యం యస్త్రిపుణ్డ్రకమ్ సర్వపాపవినిర్ముక్తః శివేన సహ మోదతే" ఇతి ॥ కూర్మపురాణే—సితేన భస్మనా కుర్యాల్లలాటే తు త్రిపుణ్డ్ర-కమ్। యోఽసావనాదిర్భూతాదిర్లోకాత్మా స ధృతో భవేత్। ఉపర్యధోభాగయోగాత్త్రిపుణ్డ్రస్య తు ధారణమ్" ఇతి। స్కాన్దపురా-ణేఽపి--"శిరోలలాటశ్రుతికణ్ఠవబాహురోమాభియుక్తాని షడఙ్గులాని। స్థానేషు చైతేషు చతుర్ద్వపీహ నక్షత్రరూపాణి సితా-ని విద్ధి ॥ త్రియాయుషం జమదగ్నేరితి కుర్యాత్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ అథర్వసూత్రమన్త్రేణ కుర్యాత్తత్పురుషేణ వా। వర్తులేన భవేద్వ్యాధిర్దీర్ఘే-ణైవ తపఃక్షయః" ॥ నేత్రయుగ్మప్రమాణేన త్రిపుణ్డ్రం ధారయేద్బుధః" ఇతి। శివపురాణే—అకృత్వా భస్మనా స్నానం న జపేద్వై షడక్షరమ్। త్రిపుణ్డ్రం చ లిఖిత్వా తు విధినా భస్మనా జపేత్। అన్త్యజో వాఽధమో వాఽపి మూర్ఖో వా పతితోఽపి వా ॥ యస్మిన్దేశే వసేన్నిత్యం భూతిశాసనసంయుతః। తస్మిన్సదాశివః సోమః సర్వభూతగణావృతః ॥ సర్వతీర్థైశ్చ తీర్థజ్ఞైః సాంనిధ్యం కురుతే సదా। సర్వాఙ్గోద్ధూలనం చైవ న తు కల్పం త్రిపుణ్డ్రకైః ॥ త్రిపుణ్డ్రసహితో విప్రః పూజ్యః సర్వైః సురాసురైః। యస్మిన్దేశే శివజ్ఞానీ భూతిశాసనసంయుతః ॥ గతో యదృచ్ఛయా వాఽపి తస్మింస్తీర్థాః సమాగతాః। బహునాఽత్ర కిముక్తేన సంపూజ్యాః

మేధావీత్యాదినా వాఽపి బ్రహ్మచారీ దినే దినే।

భస్మనా సజలేనైవ ధారయేచ్చ త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ ౨౦ ॥

త్రైయమ్బకేణ మన్త్రేణ ప్రణవేన శివేన వా।

గృహస్థశ్చ వనస్థశ్చ ధారయేచ్చ త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥౨౧॥

ఓంకారేణ త్రిరుక్తేన సహంసేన త్రిపుణ్డ్రకమ్।

ధారయేద్భిక్షుకో నిత్యమితి జాబాలికీ శ్రుతిః ॥ ౨౨ ॥

లలాటే చైవ దోర్ద్వంద్వే తథైవోరసి బుద్ధిమాన్।

త్రిపుణ్డ్రం ధారయేన్నిత్యం భుక్తిముక్తిఫలప్రదమ్ ॥ ౨౩ ॥

వర్ణానామాశ్రమాణాం చ మన్త్రతోఽమన్త్రతోఽపి చ।

త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనం ప్రోక్తం జాబాలైరాదరేణ చ ॥ ౨౪ ॥

ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ జ్ఞానాఙ్గత్వేన సాదరమ్ ।

ఆమనన్తి మునిశ్రేష్ఠాః శ్వేతాశ్వతరశాఖినః ॥ ౨౫ ॥

అయమత్యాశ్రమో ధర్మో యైః సమాచరితో ముదా ।

తేషామేవ శివజ్ఞానం ససారచ్ఛేదకారణమ్ ॥ ౨౬ ॥

ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ మాయాపాశనివృత్తయే ।

ఆమనన్తి మునిశ్రేష్ఠా అథర్వశిరసి స్థితాః ॥ ౨౭ ॥

తథాఽపి మాయావిచ్ఛేదో జ్ఞానాదేవ తు కేవలాత్ ।

శివయోగినః ॥ లిఙ్గార్చనం సదా కార్యం జప్యో మన్త్రః షడక్షరః" ఇతి ॥౧౯॥ ఆశ్రమభేదేన వికల్పితాన్మన్త్రభేదానాహ—మేధావీ-త్యాదినేతి ॥౨౦—౨౫॥ శ్వేతాశ్వతరశాఖిన ఆమనన్తీత్యుక్తం తే యదామనన్తి తదాహ— అయమత్యాశ్రమ ఇతి ॥౨౬॥ శ్రుత్యన్త-రేఽపి సంవాదమాహ—ఉద్ధూలనమితి ॥౨౭॥ పాశనివృత్తయే చేదామనన్తి తర్హి జ్ఞానాఙ్గత్వేనాఽఽమనద్భిః సహ విరోధ ఇత్యత ఆహ—తథాఽపీతి । తత్ర హేతుమాహ—జ్ఞానాదేవేతి । కేవలాదితి । న భస్మస్నానసహితాది-

అజ్ఞానస్య తు విజ్ఞానం బాధకం ఖలు నేతరత్ ॥ ౨౮ ॥

వ్రతం పాశుపతం యేన సమ్యగాచరితం బుధాః ।

తస్య జ్ఞానం విజాయేత తేన పాశవిమోచనమ్ ॥ ౨౯ ॥

ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ జ్ఞానాఙ్గత్వేన కేవలమ్ ।

ఆమనన్తి మునిశ్రేష్ఠాః సాక్షాత్కైవల్యశాఖినః ॥ ౩౦ ॥

అతోఽపి పాశవిచ్ఛేదలాభాయ జ్ఞానసిద్ధయే ।

ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ ముముక్షుః సమ్యగాచరేత్ ॥ ౩౧ ॥

అగ్న్యాదిభ్యః పరా భూతిస్తయా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

ధూలనం చాఽఽచరేదేవ ముముక్షుర్జ్ఞానసిద్ధయే ॥ ౩౨ ॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

త్యర్థః । తత్రోపపత్తిమాహ—అజ్ఞానస్యేతి । "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ" ఇతి శ్రుత్యా మాయా-నివృత్తిరూపేఽమృతత్వే జ్ఞానాతిరిక్తసాధననిరాసాదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ తర్హి వ్రతవైయర్థ్యమిత్యత ఆహ—వ్రతం పాశుపతమితి । వ్రతక్ష-పితకల్మషస్యైవోపనిషజ్జ్ఞానాన్మాయాపాశస్య నివృత్తిరితి వ్రతాత్తన్నివృత్తిరిత్యుచ్యతే । ఏవం హి శ్రూయతే "వ్రతమేతత్పాశుపతం పశు-పాశవిమోక్షాయ" ఇతి । అథర్వశిరసి సాక్షాన్మాయాపాశనివృత్తి హేతుత్వేన శ్రుతమపి వ్రతమౌపనిషదజ్ఞానద్వారేణైవ న సాక్షాదితి న్యాయాదుక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥ న కేవలం న్యాయాత్ప్రత్యక్షశ్రుతావప్యేవమామ్నాయత ఇత్యాహ— సాక్షాత్కైవల్యశాఖిన ఇతి ॥ ౩౦ ॥ జ్ఞాన-ద్వారేణ సాధనతాముక్తాముపసంహరతి—అతోఽపీతి । అస్మిన్పరంపరాసాధనత్వేఽపీత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ ఉద్ధూలనత్రిపుణ్డ్రయోరుక్తే జ్ఞాన-సాధనత్వే ఉపపత్తిమాహ— అగ్న్యాదిభ్య ఇతి । అగ్న్యమ్బుపృథివీలక్షణాత్తత్త్వజ్ఞానసాధనాద్భూతత్రయాదుత్పన్నా భూతిః । అతస్తయా కృతముద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ జ్ఞానసాధనమిత్యర్థః । భూతత్రయస్య చ జ్ఞానసాధనతోక్తా ఛన్దోగోపనిషది—"అన్నేన సోమ్య శుఙ్గేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిః సోమ్య శుఙ్గేన తేజోమూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుఙ్గేన సన్మూలమన్విచ్ఛ" ఇతి ॥ ౩౨ ॥ ఉద్ధూలన-త్రిపుణ్డ్రయోః కైవల్యసిద్ధయే కర్తవ్యతోక్తా । అకరణే తదసిద్ధిమాహ—

ప్రమాదాదపి మోక్షార్థీ న త్యజేదితి హి శ్రుతిః ॥ 33 ॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

మహాపాపవినాశాయ విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః ॥ ౩౪ ॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

రక్షార్థం సర్వజన్తూనాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౩౫॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

మఙ్గలార్థం చ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౩౬॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

పవిత్రార్థం చ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౩౭॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

మాహేశ్వరాణాం లిఙ్గార్థం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౩౮॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

లిఙ్గార్థం చైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౩౯॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

స్నానత్వేనైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౪౦॥

భస్మనోద్ధూలనమితి। ముముక్షోస్త్యాగనిషేధాదేవ త్యాగ ఇష్యమాణముక్తేరసిద్ధిర్జ్ఞాయతే। ఇత ఆరమ్యాధ్యాయశేషేణ భస్మో-ద్ధూలనస్య త్రిపుణ్డ్రధారణస్య చ కరణే యాః సిద్ధయ ఉక్తా అకరణే చ ప్రత్యవాయాస్తత్సర్వం ప్రపఞ్చితం కాలాగ్నిరుద్రోపనిషది।అతః సా సర్వైవోదాహ్రియతే—"అథ కాలాగ్నిరుద్రం భగవన్తం సనత్కుమారః పప్రచ్ఛాధీహి భగవంస్త్రిపుణ్డ్రవిధిం కిం తత్త్వం కిం ద్రవ్యం కియత్స్థానం కతి ప్రమాణం కా రేఖాః కే మన్త్రాః కా శక్తిః కిం దైవతం కః కర్తా కిం ఫలమితి। తం హోవాచ భగవాన్యద్ద్రవ్యం తదాగ్నేయం భస్మ సద్యోజాతాదిపఞ్చబ్రహ్మమన్త్రైః పరిగృహ్యాగ్నిరితి భస్మేత్యనేన మన్త్రేణాభిమన్త్ర్య మా నస్తోక ఇతి సముద్ధృత్య జలేన సంసిచ్య త్రియా-

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

వ్రతత్వేనైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః॥ ౪౧॥

భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

దానత్వేనైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః ॥ ४२ ॥
భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।
తపస్త్వేనైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః ॥ ४३ ॥
భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।
యజ్ఞత్వేనైవ సర్వేషాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః ॥ ४४ ॥
భస్మనోద్ధూలనం చైవ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।
సర్వధర్మతయా పుంసాం విధత్తే వైదికీ శ్రుతిః ॥ ४५ ॥
శివేన విష్ణునా చైవ బ్రహ్మణా వజ్రిణా తథా ।
దేవతాభిర్ధృతం భస్మ త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాత్మనా ॥ ४६ ॥
ఉమాదేవ్యా చ లక్ష్మ్యా చ వాచా చాన్యాభిరాస్తికాః ।
సర్వస్త్రీభిర్ధృతం భస్మ త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాత్మనా ॥ ४७ ॥
యక్షరాక్షసగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరాదిభిః ।
మునిభిశ్చ ధృతం భస్మ త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాత్మనా ॥ ४८ ॥
బ్రాహ్మణైః క్షత్త్రియైర్వైశ్యైః శూద్రైరపి చ సంకరైః ।
అపభ్రంశైర్ధృతం భస్మ త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాత్మనా ॥ ४९ ॥

యుషమితి శిరోలలాటవక్షస్కన్ధేష్వితి త్రిభిస్త్రియాయుషైస్త్రియమ్బకైస్తిర్యక్తిస్రో రేఖాః ప్రకుర్వీత వ్రతమేతచ్ఛాంభవం సర్వేషు వేదేషు వేదవాదిభిరుక్తం తత్సమాచరేన్ముముక్షురపునర్భవాయ । అథ సనత్కుమారః ప్రమాణమస్య త్రిధా చాఽఽలలాటాదా చక్షుషశ్చాఽఽభ్రువో-ర్మధ్యతో యాఽస్య ప్రథమా రేఖా గార్హపత్యశ్చాకారో రజో భూర్లోకశ్చాఽఽత్మా క్రియాశక్తిర్ఋగ్వేదః ప్రాతఃసవనం మహేశ్వరో దేవతేతి । యాఽస్య ద్వితీయా రేఖా సా

ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ యైః సమాచరితం ముదా।
త ఏవ శిష్టా విద్వాంసో నేతరే మునిపుఙ్గవాః॥ ౫౦॥
ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ శ్రద్ధయా నాఽఽచరన్తి యే।
తేషాం నాస్తి వినిర్మోక్షః సంసారాజ్జన్మకోటిభిః॥ ౫౧॥
ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ శ్రద్ధయా నాఽఽచరన్తి యే।
తేషాం నాస్తి శివజ్ఞానం కల్పకోటిశతైరపి॥ ౫౨॥
ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ శ్రద్ధయా నాచరన్తి యే।
తేషాం నాస్తి సమాచారో వర్ణాశ్రమసమన్వితః॥ ౫౩॥
ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ శ్రద్ధయా నాఽఽచరన్తి యే।
తే మహాపాతకైర్యుక్తా ఇతి శాస్త్రస్య నిర్ణయః॥ ౫౪॥
ఉద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రం చ శ్రద్ధయా నాఽఽచరన్తి యే।
తైః సమాచరితం సర్వం విపరీతఫలాయ హి॥ ౫౫॥
మహాపాతకయుక్తానాం జన్తూనాం పూర్వజన్మసు।
త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనద్వేషో జాయతే సుదృఢం బుధాః॥ ౫౬॥
త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనే శ్రద్ధా యేషాం నైవోపజాయతే।
ఉపపాతకదోషేణ దుష్టాస్తే నాత్ర సంశయః॥ ౫౭॥
త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాదౌ చ దర్శనే శ్రవణేఽపి చ।
వాఞ్ఛా న జాయతే యేషాం తే మహాపాపసంయుతాః॥ ౫౮॥
యేషాం క్రోధో భవేద్భస్మధారణే తత్ప్రమాణకే।
తే మహాపాతకైర్యుక్తా ఇతి మే నిశ్చితా మతిః॥ ౫౯॥

దక్షిణాగ్నిరుకారః సత్త్వమన్తరిక్షమన్తరాత్మేచ్చాశక్తిర్యజుర్వేదో మాధ్యందినం సవనం సదాశివో దేవతేతి। యాఽస్య తృతీయా రేఖా సాఽఽహవనీయో మకారస్తమో ద్యౌః

భస్మధారణమాహాత్మ్యం మయా వక్తుం న శక్యతే।
గురుణా చాపి మే విప్రాః కల్పకోటిశతైరపి॥ ౬౦॥
బ్రహ్మణా విష్ణునా చాపి రుద్రేణాపి మునీశ్వరాః।
భస్మధారణమాహాత్మ్యం న శక్యం పరిభాషితుమ్॥ ౬౧॥
అహో మోహస్య మాహాత్మ్యం మునీన్ద్రా బ్రహ్మవాదినః।
యే నరా భస్మ సంత్యజ్య కుర్వన్త్యన్యత్సమీహితమ్॥ ౬౨॥
అతిరహస్యమిదం మునిపుఙ్గవాః కథితమేవ
సమస్తజగద్ధితమ్। యది సమాచరితం మనుజైర్మృదా
సఫలమేవ హి జన్మ న సంశయః॥ ౬౩॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
భస్మధారణవైభవం నామ త్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౦॥

అథైకత్రింశోఽధ్యాయః।

౩౧. శివప్రీతికరజీవబ్రహ్మైక్యవిజ్ఞానవర్ణనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి శివప్రీతికరం ముదా।

పరమాత్మా జ్ఞానశక్తిః సామవేదః సాయందినం సవనం మహదేవో దేవతేతి। యస్త్రిపుణ్డ్రం భస్మనా కరోతి యో విద్వాన్బ్రహ్మచారీ గృహీ వానప్రస్థో యతిర్వా స సమస్తమహపాతకోపపాతకేభ్యః పూతో భవతి స సర్వేషు తీర్థేషు స్నాతో భవతి స సంతతం సర్వరుద్రజాపీ భవతి స సర్వాన్వేదానధీతో భవతి స సకలభోగభుగ్దేహం త్యక్త్వా శివసాయుజ్యమేతి న స పునరావర్తతే న స పునరావర్తత ఇత్యాహ భగవాన్కాలాగ్నిరుద్రః। యస్త్వేతదధీతే సోఽప్యేవమేవ భవతీత్యో సత్యమితుపనిషత్" ఇతి॥ ౩—౬౩॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

భస్మధారణవైభవం నామ త్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౦॥

శ్రద్ధయా సహ విప్రేన్ద్రాః శృణుతాతీవ శోభనమ్॥ ౧॥

జీవబ్రహ్మైక్యవిజ్ఞానం విశుద్ధం వేదసంభవమ్।

దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౨॥

సర్వం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానం యత్తద్వేదాన్తవాక్యజమ్।

దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౩॥

సామ్బమూర్తిధరస్యాస్య శివస్య ధ్యానమాస్తికాః।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౪॥
నృత్యమానస్య దేవస్య ధ్యానం యత్తద్ద్విజోత్తమాః।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౫॥
శివశంకరరుద్రాదిశబ్దాభ్యాసశ్చ సాదరమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౬ ॥
శివభక్తిశ్చ విప్రేన్ద్రా గురుభక్తిస్తథైవ చ।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరీ సదా॥ ౭॥
శ్రుతిస్మృతిపురాణేషు విశ్వాసో యః స ఆస్తికాః।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరః సదా॥ ౮॥
అధ్యాపనం చాధ్యయనం వేదవేదాన్తయోరపి।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౯॥
వేదవేదాన్తవాక్యానాం తాత్పర్యస్య నిరూపణమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౦॥
త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాచారో జాబాలోక్తేన వర్త్మనా।

భస్మోద్ధూలనత్రిపుణ్డ్రధారణవద్యదన్యచ్చివప్రీతికరం తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧॥ జీవబ్రహ్మేతి। తద్ధి శివపూ-జాభేదానాం మధ్య ఉత్తమా నిరా-

దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరః సదా॥ ౧౧॥
కణ్ఠే శిరసి వా హస్తే రుద్రాక్షాణాం ధారణమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౨॥

లిఙ్గే శివార్చనం నిత్యం వేదోక్తేనైవ వర్త్మనా।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౩॥
వారాణస్యాదికే స్థానే యాత్రాకరణమాదరాత్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౪॥
శాన్తిదాన్త్యాదిసంపత్తిర్ముముక్షుత్వం మునీశ్వరాః।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౫॥
నిత్యానిత్యార్థవిజ్ఞానం వైరాగ్యం సుదృఢం తథా।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౬॥
యజ్ఞదానతపఃకర్మనిష్ఠా చాఽఽశ్రమరక్షణమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాపీతికరం సదా॥ ౧౭॥
స్వజాతివిహితాచారస్తథాఽన్యాచారవర్జనమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౮॥
నిషిద్ధకర్మణాం త్యాగో దుర్వృత్తానాముపేక్షణమ్ ।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౧౯॥
దయా సర్వేషు భూతేషు మార్గదూషణవర్జనమ్।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరం సదా॥ ౨౦॥
ద్విజానామపి శుశ్రూషా జ్ఞానినాం చ విశేషతః।
దేవదేవస్య విప్రేన్ద్రా మహాప్రీతికరీ సదా॥ ౨౧॥
శివజ్ఞానైకనిష్ఠస్య గురోః శుశ్రూషణం సదా।

శివప్రీతికరాణాం తు విశిష్టం నాత్ర సంశయః॥ ౨౨॥
పురా కాచిత్కులాలస్త్రీ బభూవాతీవ సున్దరీ।
సా సహస్రత్రయం హత్వా విప్రాణామర్థవాఞ్ఛయా॥ ౨౩॥

మహాధనవతీ భూత్వా మాయయా పరిమోహితా।
యథేష్టం భూతలే విప్రాశ్చచార పరిగర్వితా॥ ౨౪॥
కశ్చిద్విజ్ఞానసంపన్నో మహాయోగీ సునిశ్చలః।
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసం శివస్థానోత్తమోత్తమమ్॥ ౨౫॥
వర్తితుం శ్రద్ధయాఽగచ్ఛద్విదిత్వా దేశవైభవమ్।
తం దృష్ట్వా సా స్వభోగార్థం ప్రణిపత్య తపస్వినమ్॥ ౨౬॥
పరిగృహ్యాతిసంతుష్టా గృహే స్వీయే విచక్షణా।
స్నాప్య వస్త్రాదికం దత్త్వా భోజయిత్వాఽనుమోదితః॥౨౭॥
చన్దనాద్యైరలంకృత్య దత్త్వా తామ్బూలపూర్వకమ్।
సామాశ్వాస్య మహాత్మానం ప్రియం భుక్తవతీ ద్విజాః॥ ౨౮॥
సోఽపి విజ్ఞానసంపన్నో మహాయోగీ నిరాకులః।
అతీవ ప్రీతిమాపన్నస్తయా సహ మునీశ్వరాః॥ ౨౯॥
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే శివస్థానోత్తమోత్తమే।
అవర్తత చిరం కాలమతీవ ప్రీతిసంయుతః॥ ౩౦॥
దేవదేవో మహాప్రీతస్తయా శుశ్రూషయా ద్విజాః।
తస్యై పరమకైవల్యం దదౌ విజ్ఞానపూర్వకమ్॥ ౩౧॥
బహవో జ్ఞాననిష్ఠస్య శుశ్రూషాబలతో ద్విజాః।
శివప్రీతిమవాప్యాఽఽశు విముక్తా భవబన్ధనాత్॥ ౩౨॥
అత ఉక్తేషు సర్వేషు శుశ్రూషా శివయోగినః।

శివప్రీతికరీ సాక్షాదితి వేదార్థసంగ్రహః॥ ౩౩॥
అతః శివప్రీతికరం విచార్య ద్విజోత్తమా వేదవిదాం వరిష్ఠాః।
మదుక్తమార్గేణ శివప్రియేణ సదాశివప్రీతికరం కురుధ్వమ్॥౩౪॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
జీవబ్రహ్మైక్యనిరూపణం నామ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౧॥

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః।

౩౨. భక్త్యభావకారణనిరూపణమ్।

సూత ఉవాచ—

అథ వక్ష్యే మహాదేవశ్రద్ధాభావస్య కారణమ్।
మనుష్యాణాం మునిశ్రేష్ఠాః శృణుత శ్రద్ధయా సహ॥ ౧॥
పురా కాలవిపాకేన ప్రాణికర్మవశేన చ।
పఞ్చ సప్త చ వర్షాణి నవవర్ష శతక్రతుః॥ ౨॥
అనావృష్ట్యా ద్విజా భూమిర్దుర్భిక్షాఽభవదాస్తికాః।
క్షుత్పీడా చ మహాతీవ్రా విజాతా సర్వదేహినామ్॥ ౩॥
మనుష్యాశ్చ దురాచారా అభవన్నన్నవాఞ్ఛయా।
హత్వా కేచిన్మనుష్యాంశ్చ భుక్తవన్తో విమోహితాః॥ ౪॥
హత్వా కేచిత్పశూన్మోహాదజాన్కేచన మోహితాః।

ధారా పూజేతి పూర్వముక్తమ్। నిగదవ్యాఖ్యానమన్యత్॥ ౨-౩౪॥

ఇతి స్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

జీవబ్రహ్మైక్యనిరూపణం నామ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః॥౩౧॥

శ్రద్ధావిరోధినస్తదభావస్య కారణం హేయతయా జ్ఞాతవ్యమితి తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథ వక్ష్య ఇతి॥౧॥ శ్రేయోర్థినామపి పురుషాణాం సకలశ్రేయోహేతుభూ-

తురఙ్గాంశ్చ గజాన్కేచిద్భుక్తవన్తో యథాబలమ్॥ ౫॥
బ్రాహ్మణాః కేచిదాలోడ్య విశిష్టా మునిసత్తమాః।
గౌతమస్యాఽఽశ్రమం పుణ్యం యయుః సర్వే మహత్తరమ్॥ ౬॥
గౌతమస్య తపోయోగాత్ప్రసాదాచ్ఛంకరస్య చ।
ఆశ్రమస్తస్య విప్రేన్ద్రాః సుభిక్షస్త్వభవద్భృశమ్॥ ౭॥
తే సంభూయ మునిశ్రేష్ఠం గౌతమం ప్రణిపత్య చ।
ప్రోచుః క్లేశేన సంయుక్తా ద్విజాః కారుణికం ప్రతి॥ ౮॥
వయం క్షుత్పీడితాః సర్వే భగవన్భవవల్లభ।
కేవలం కృపయైవాస్మాన్ రక్ష రక్ష హితే రత॥ ౯॥
ఇతి విజ్ఞాపితః శ్రీమాన్మహాకారుణికోత్తమః।
గౌతమః సర్వవిప్రాణామభయం దత్తవాన్ప్రభుః॥ ౧౦॥
పుత్రభార్యాదియుక్తానాం విప్రాణాం గౌతమో మునిః।
దదౌ ధాన్యం ధనం వస్త్రం తిలం తైలం చ గామపి॥ ౧౧॥
అన్యాని యాని జన్తూనామిష్టాని సకలాని తు।
తాని తేషాం మునిః శ్రీమాన్దదౌ కారుణికోత్తమః॥ ౧౨॥
ఆధివ్యాధ్యస్త్రశస్త్రాదిపీడాశ్చ వివిధా ద్విజాః।

నివారితా మునీన్ద్రేణ గౌతమేన ద్విజన్మనామ్॥ ౧౩॥
శ్రౌతస్మార్తసమాచారా ఉపదిష్టా ద్విజన్మనామ్।
గౌతమేన మునీన్ద్రేణ మునీన్ద్రాః కరుణాబలాత్॥ ౧౪॥
ఏవం చిరగతే కాలే గౌతమస్య మహాత్మనః।
తపసా కేవలం భూమిః సుభిక్షాఽభవదాస్తికాః॥ ౧౫॥
బ్రాహ్మణైశ్చ పునః సర్వైర్గౌతమేన సురక్షితైః।

విచార్య కార్యం సంభూయ స్వదేశగమనాయ వై॥ ౧౬॥
గౌర్హతా గౌతమేనేతి నిర్ఘృణైః పురుషాధమైః।
కృతో మిథ్యాభిశాపస్తు మహామోహవశేన తు॥ ౧౭॥
తజ్జ్ఞాత్వా మునిభిః శ్రీమాన్గౌతమో మునిసత్తమః।
మహాక్రోధేన సంయుక్తః శశాప బ్రాహ్మణాధమాన్॥ ౧౮॥

గౌతమ ఉవాచ—

మహాదేవస్వరూపే చ మహాదేవస్య విగ్రహే।
మహాదేవస్య భక్తౌ చ మహాదేవస్య నామ్ని చ॥ ౧౯॥
మహాదేవస్య విజ్ఞానే మహాదేవపరిగ్రహే।
మహాదేవస్య చ స్థానే మహాదేవస్య కీర్తిషు॥ ౨౦॥
మహాదేవాయ దానే చ మహాదేవాశ్రయేషు చ।
మహాదేవస్య చోత్కర్షే త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాదిషు॥ ౨౧॥
రుద్రాక్షధారణే రుద్రలిఙ్గస్యైవ తు పూజనే।
రుద్రాలయదిదృక్షాయాం రుద్రయాత్రాదికర్మసు॥ ౨౨॥
యద్యత్తు రుద్రసంబన్ధి తత్ర తత్రాపి దుర్జనాః।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమా:॥ ౨౩॥

నిత్యకర్మాద్యనుష్ఠానే తథా కామ్యవివర్జనే।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౪॥

శాన్తిదాన్త్యాదివిజ్ఞానసాధనేషు ద్విజాధమాః।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౫॥

స్వాధ్యాయే చ జపే చైవ తథా ప్రవచనేఽపి చ।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౬॥

నానావిధేషు దానేషు యజ్ఞేషు వివిధేషు చ।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౭॥

కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదౌ చ తథా మాసోపవాసకే।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౮॥

దేవభక్తౌ తథాఽఽస్తిక్యే యోగాఙ్గేషు యమాదిషు।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౨౯॥

శ్రుతిస్మృతిపురాణోక్తేష్వర్థేషు సకలేషు చ।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౦॥

స్వదారగమనే చైవ పరదారవివర్జనే।

భవతానున్ముఖా యూయం సర్వదా బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౧॥

విష్ణ్వాదిదేవతాః సర్వా విశిష్టాః శంకరాదితి।

భ్రాన్తివిజ్ఞానసపంన్నా భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౨॥

శఙ్ఖచక్రగదాపద్మదణ్డపాశాంకుశాదిభిః।

అఙ్కితాః శ్రద్ధయా యూయం భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౩॥

విహీనజాతినామ్నా తు రూపేణ తథైవ చ।

అఙ్కితాః శ్రద్ధయా యూయం భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౪॥
వర్తులాశ్వత్థపత్రార్ధచన్ద్రదీపాదిలిఙ్గినః।
భవత శ్రద్ధయా సార్ధం లలాటే బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౫॥
పితృమాతృసుతభ్రాతృభార్యావిక్రయిణః సదా।
బన్ధువిక్రయిణస్తద్వద్భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౬॥
వేదవిక్రయిణస్తద్వత్తీర్థవిక్రయిణస్తథా।
ధర్మవిక్రయిణస్తద్వద్భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥౩౭॥

సురావిక్రయిణస్తద్వన్మాంసవిక్రయిణస్తథా।
మత్స్యవిక్రయిణస్తద్వద్భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥౩౮॥
పాఞ్చరాత్రే చ కాపాలే తథా కాలాముఖేఽపి చ।
శాక్తే చ దీక్షితా యూయం భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౩౯॥
బౌద్ధే బార్హస్పతే చైవ తథా పాశుపతేఽపి చ।
శాంభవే దీక్షితా యూయం భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౪౦॥
పాషణ్డేషు తథాఽన్యేషు మార్గేష్వశ్రౌతకేషు చ।
శ్రద్ధయా దీక్షితా యూయం భవత బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౪౧॥
యుష్మాకం వంశజాతాశ్చ సర్వే స్త్రీభిః సహ ద్విజాః।
మదుక్తార్థప్రకారేణ భవన్తు బ్రాహ్మణాధమాః॥ ౪౨॥
బహునోక్తేన కిం సాక్షాచ్ఛివే సంసారమోచకే।
తత్సంబన్ధిషు సర్వేషు శ్రుతిస్మృత్యాదికేషు చ ॥౪౩॥
యుష్మాకం వంశజాతానాం యుష్మాకం చ తథైవ చ।
శ్రద్ధాభావః సదైవాస్తు శాపస్తీవ్రః కృతో మయా॥ ౪౪॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం మునీన్ద్రేణ కృతే చ శాపే ద్విజాధమాశ్చాపి
తదాజ్ఞయైవ। తథాఽభవంస్తత్కులజాశ్చ సర్వే
స్వభావజో హ్యేష మునేః ప్రభావః॥ ౪౫॥
శ్రద్ధాభావస్తేన జాతో నరాణాం సాక్షాద్రుద్రే
తస్య ధర్మే చ విప్రాః। తస్మాద్విద్వాంస్తద్వినాశాయ
సాక్షాద్రుద్రం నిత్యం పూజయేచ్ఛ్రద్ధయైవ॥ ౪౬॥
త్రిపుణ్డ్రముద్ధూలనమాస్తికోత్తమాః సమాచరేన్నిత్య-

మతన్ద్రితస్తథా। విశేషతః శంకరవేదనే రతో
భవేదశేషం కథితం మయాఽనఘాః॥ ౪౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
భక్త్యభావకారణనిరూపణం నామ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః ॥ ౩౨॥

త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః।

33. పరతత్త్వనామవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథ నామాని వక్ష్యామి పరతత్త్వస్య సువ్రతాః
యాని సంకీర్తయన్మర్త్యో విముక్తిఫలభాగ్భవేత్ ॥ ౧ ॥
శివో రుద్రో మహాదేవః శంకరో బ్రహ్మ సత్పరమ్ ।
శంభురీశాన ఈశశ్చ శూలీ చన్ద్రకలాధరః ॥ ౨ ॥
శర్వః పశుపతిః సాక్షీ హరః శ్రీకణ్ఠ అద్భుతః ।
ఉగ్రః కపర్దీ గిరిశో భవః సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః ॥ ౩ ॥

తాయా శ్రద్ధాయా అభావే గౌతమశాపః కారణమితి వక్తుమితిహాసమారభతే—పురా కాలేతి ॥ ౨-౪౭ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
భక్త్యభావకారణనిరూపణం నామ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః ॥ ౩౨ ॥

అథ శ్రద్ధావతోఽపి వివేకజ్ఞానహేతుశ్రవణాద్యధికారవిరహే కిం కర్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య తస్య పరతత్వనామకీర్తనాదేవ శ్రవణాధికారవివేకజ్ఞానమజ్ఞాననివృత్తిరూపా ముక్తిశ్చ సిధ్యేదిత్యభిప్రేత్య తాని నామాని వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథ నామానీ-తి ॥౧॥ తాన్యనుక్రామతి—శివో రుద్ర ఇతి । బ్రహ్మ సత్పరమితి । "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధేరిత్యర్థః ॥౨॥౩॥

ఉమాపతిః కపర్దీ చ భూతేశస్త్రిపురాన్తకః।
అన్తకారిస్త్రినేత్రశ్చ దక్షయజ్ఞవినాశనః॥ ౪॥
ధూర్జటిర్వామదేవశ్చ స్థాణుః సర్వవినాశకః।
స్రష్టా చ పాలకశ్చైవ తతస్తత్పురుషః ప్రభుః॥ ౫॥
వామదేవః కపాలీ చ సద్యోజాతః సమః సుఖీ।
అఘోరశ్చ సుఘోరశ్చ ప్రశాన్తః పాపనాశకః॥ ౬॥
భవారిర్భగదః పుణ్యః కామధ్వంసీ కపిఞ్జరః।
వ్యోమకేశో విశాలాక్షో వహ్నిరేతా వరప్రదః॥ ౭॥
భీమో భర్గః పినాకీ చ వృషాఙ్కః కాలకూటధృక్।
కృత్తివాసాః కిరాతశ్చ భిక్షుకో మూలకారణమ్॥ ౮॥
అహిర్బుధ్న్యో విరూపాక్షో విరూపో విశ్వవేషధృక్।
శిపివిష్టో మహాదేవో గణేశః పార్వతీపతిః॥ ౯॥
మృడో మేరుధరో మేధా మహామాయీ మహేశ్వరః।
సర్వాధిష్ఠానమాధారః సర్వాధికరణః స్వరాట్॥ ౧౦॥
సర్వేశ్వరః సర్వనిధిః సర్వాత్మా సర్వసాధకః।

అన్తకారిరితి। మనుజపశుపక్షిమృగాదేః సంహర్తా వైవస్వతోఽన్తకస్తస్యాపి సంహర్తా పరమేశ్వరః। శ్రూయతే హి—"యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇతి।౪—౬॥ కపిఞ్జర ఇతి। కం శిరస్తత్ర పిఞ్జలవర్ణాభిర్జటాభిర్యుక్త ఇత్యర్థః। యాస్కస్త్వాహ—"కపిఞ్జరః కపివరవత్కీర్ణః। ఈషత్పిఞ్జరో వా కమనీయశబ్దం పిఞ్జరయతీతి చ" ఇతి॥౭॥౮॥ అహిర్బుధ్న్య ఇతి। "అహి గతౌ" అంహతి గచ్ఛతీత్యహిః। బుధ్నమన్తరిక్షం తత్ర భవో బుధ్న్యః। యదాహ యాస్కః—

“అహిరయనాదేత్యన్తరిక్షం యోఽహిః స బుధ్న్యో బుధ్నమన్తరిక్షం తన్నివాసాత్” ఇతి। శిపివిష్ట ఇతి। శిపయో రశ్మయస్తైరావిష్టః। శిపివిష్టః। “శిపయోఽత్ర రశ్మయ ఉచ్యన్తే

సేతుః సీమా సముద్రశ్చ విశిష్టశ్చ విధారకః॥ ౧౧ ॥

జన్మాదికారణం హేతుః శాస్త్రయోనిః సుఖాసనః।

తత్సమో వాఽధికోఽసఙ్గ ఆత్మా చామలసాధనమ్॥ ౧౨॥

పురాణః పురుషః పూర్ణోఽనన్తరూపః పురాతనః ।

సత్యం జ్ఞానం సుఖం సాక్షాదాకాశః ప్రాణ ఆస్తికాః ॥౧౩॥

జ్యోతిఃప్రకాశః ప్రథితః స్వయంభానః స్వయంప్రభుః।

స్వప్రకాశః స్వతన్త్రశ్చ స్వస్థః స్వానుభవోఽగమః॥ ౧౪॥

అత్తా చానశనః శఙ్కుః పరమాత్మా పరాత్పరః ।

దేవదేవశ్చ దేవశ్చ జగన్నాథో నిరఞ్జనః॥ ౧౫ ॥

తైరావిష్టో భవతి’ ఇతి యాస్కః॥౯—౧౧॥ జన్మాదికారణమితి। జాయతేఽస్తి వర్ధతే విపరిణమత ఇత్యాదిభావ-వికారషట్కస్య కారణమిత్యర్థః। శాస్త్రయోనిరితి। ప్రవృత్తినివృత్తిప్రాతిపాదకం విధినిషేధాత్మకం వేదవాక్యం శాస్త్రం తస్య యోనిః కారణమ్। యద్వా ప్రత్యగాత్మన: పరశివస్వరూపప్రతిపాదకముపనిషద్వాక్యం శాస్త్రం తద్యోనిర్జ్ఞప్తికారణమస్యేతి శాస్త్రయోనిః। అత ఏవ భగవాన్బాదరాయణోఽపి సూత్రయామాస—“శాస్త్రయోనిత్వాత్” ఇతి। తత్సమ ఇతి। తస్య ప్రసిద్ధస్య పరమేశ్వరస్య సదృశోఽపి పరమేశ్వరః స్వయమేవ నాన్యో విద్యతే శ్రూయతే హి—“నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే” ఇతి। తథాచ పరశివస్యోపమానాన్తరనిరాసాయ తస్యైవోపమానోపమేయభావే సతి తత్సమ ఇతి నామ సంపన్నమ్॥౧౨॥ ఆకాశ ఇతి। ఆసమన్తాత్కాశతే స్వరూపప్రకాశతద్రూపతయా సర్వాధిష్ఠానత్వేన స్ఫురతీత్యాకాశః పరశివః। “ఆకారో వై నామరూపయోర్ని-ర్వహితా” “ఆకాశ ఇతి హోవాచ” ఇత్యాదిశ్రుతిష్వప్యాకాశశబ్దః పరశివప్రతిపాదక ఇతి బాదరాయణేన నిరణాయి హి "ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్” ఇత్యాదినా। ప్రాణ ఇతి।

ప్రకర్షేణ చేష్టతే నిత్యం వర్తతే ఇతి ప్రాణః। “ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమ్” “ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వ” ఇతి శ్రుతిః॥ ౧౩॥ ౧౪॥ అత్తా చానశన ఇతి । ‘యస్య బ్రహ్మ చ’ ఇతి ప్రాగుదాహృతశ్రుతేః। శ్రహ్మక్షత్త్రా-

నిర్భయో నిర్గుణో నిత్యో నిత్యానన్దో నిరామయః।
విదో విదాధిర్వేదాన్తో దేవతా పరదేవతా॥ ౧౬॥
పతిః పాశహరః పారః పారశూన్యః ప్రజాపతిః।
ధాతా ధారయితా ధృష్టో ధామ ధామవివర్జితః॥ ౧౭॥
భువనేశః సభానాథః సభాపతిరతిప్రభుః।
సభ్యః స్తుత్యః సమస్తాత్మా సామ్బః సంసారవర్జితః॥ ౧౮॥
సంసారవైద్యః సత్యార్థః సారః సంసారభేషజమ్।
సంసారమోచకో మోచ్యో ముక్తో మూలధనం మునిః॥ ౧౯॥
మహర్షిశ్చ మహాగ్రాసో మహాత్మా మధురః సురః।
సురజ్యేష్ఠో విరూపాక్షో విశ్వరూపో వినాయకః॥ ౨౦॥
విశ్వాధికశ్చ వేద్యశ్చ వేదార్థో విగతస్పృహః।
అహమర్థోఽప్రమేయశ్చ తత్త్వం నిర్వాణముత్తమమ్॥ ౨౧॥
కైవల్యం పదమవ్యక్తం కాలకాలశ్చ కోమలః।
అన్తర్యామీ సమాహారః సోమః సౌఖ్యం సుహృత్సుధా॥ ౨౨॥
అదృశ్యో దృశ్యనేతా చ నేత్రం దృష్టిశ్చ దర్శనమ్।
దృగ్దృష్టిః పవమానశ్చ వశీ వైశ్వానరో నరః॥ ౨౩॥

దిసకలజగత్సంహర్తృత్వమేవాత్తృత్వమ్। తథాచ వైయాసికం సూత్రమ్—"అత్తా చరాచరగ్రహణాత్" ఇతి। "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి " ఇతి శ్రుతేరనశనః॥౧౫॥ విదో విదాధిరితి। వేత్తీతి విదః। ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః। విజ్ఞానమతిశయాత్సర్వగోచరమా-ధీయతేఽస్మిన్నితి విదాధిః। "కర్మణ్యధికరణే చ" ఇతి కిప్రత్యయః। తథాచ పాతఞ్జలం సూత్రమ్—"తత్ర నిరతిశయం సర్వజ్ఞబీ-జమ్" ఇతి॥౧౬—౨౧॥ కాలోత్పాదకత్వం చాన్యత్ర స్పష్టమామ్నాయతే—"సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి" ఇతి। సమా-హార ఇతి। సమాహ్రియన్తే సంక్షిప్యన్త ఉపహ్రియన్తేఽస్మిన్నితి సమాహారః। "యత్రప్రయ-

మూలాచార్యో ముకున్దేశో మూలమాయతనం మహాన్।
దహరో దివ్య అద్వైతమనాఖ్యం వస్తు వాస్తవమ్॥ ౨౪॥
భూమా భోజయితా భోక్తా రుచిర్భస్మానుభూ రసః।
హకారో హుం ఫడగ్రస్థో హార్దో హృత్పావనోఽవధిః॥ ౨౫॥
రూఢ్యైవైతాని నామాన్యనిశమతితరామాదితత్త్వే మహేశే
వర్తన్తే నైవ నారాయణహరిమురజిద్వాసుదేవాదిశబ్దాః।

న్త్యభిసంవిశన్తి' ఇతి శ్రుతేః॥౨౨॥౨౩॥ దహర ఇతి। ఉపలబ్ధిస్థానస్య దహరాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వాత్తదవచ్ఛిన్న-త్వేనోపలభ్యమానః శివోఽపి దహరః। శ్రూయతే హి—అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్త-రాకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి॥౨౪॥ భూమేతి। భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యో భూమానం భగవో విజిజ్ఞాసే" ఇతి వాక్యస్య "భూమా సంసాదాదధ్యుపదేశాత్" ఇతి బాదరాయణేన బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతత్వాద్భూమేతి పరశివస్య ముఖ్యం నామ। అనుభూః। అనుభవజ్ఞానాత్మక ఇత్యర్థః। శ్రుతిశ్చ—"అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూరిత్యనుశాసనమ్" ఇతి। రస ఇతి। నిరతిశయానన్దరూపతయా సర్వైరాస్వాదనీయ ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—"రసో వై సః" "రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతి"। హకార ఇతి। భువనేశ్వర్యజపా-ప్రసాదాదిషు మన్త్రేషు హకారస్య ప్రథమాక్షరత్వాదాచార్యైరపి 'ప్రకృతి: సా హసంజ్ఞా భవేద్వ్యాప్య విశ్వమ్' ఇతి జగన్మూలకార-ణస్య హకారవాచ్యత్వాభిధానాద్ధకారః పరశివస్య నామ। హుం ఫడితి।

హుంశబ్దస్తేజోవాచీ “హుం తేజస్తేజసా దేహో గృహ్యతే కవచం తతః” ఇత్యాచార్యైరుక్తత్వాత్। అత స్తేజోరూపత్వాత్పరశివో హుంకారవాచ్యః। మన్త్రానుష్ఠానప్రతిబన్ధకభౌమాన్తరిక్షరక్షః-పిశాచాదినివారకమాగ్నేయం తేజః ఫట్కాబ్దార్థః। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—“తాభ్యామనిష్టమాక్షిప్య చాలయేత్పట్పదాగ్నినా” ఇతి। తాదృ-గ్విధతేజోమయస్య పరశివస్య ఫడితి నామ। హార్ద ఇతి। హృదయే వర్తమానో హార్ద: “హృది హ్యేష ఆత్మా” ఇతి శ్రుతేః। అవధిరితి। నిరధిష్ఠానభ్రమస్య నిరవధికబాధస్య చానుపపత్తేః। “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి నేహ నానాఽస్తి కించన” ఇత్యాదినా బాధ్య-మానస్యాఽఽరోపితసకలప్రపఞ్చస్య బాధావధిత్వేన పరమార్థస్య పరశివస్యావస్థానాత్తస్యావధిరితి వ్యపదేశః॥౨౫॥ రూఢ్యై-వేతానీతి।

యోగాదస్మిన్కథంచిత్పరమమునివరా వామదేవాదిశబ్దా-

స్తస్మాత్పూర్వోక్తనామాన్యమలమతిరవశ్యం సదా కీర్తయేచ్చ ౨౬

శివాదిశబ్దం పరివర్జ్య మర్త్యా వదన్తి

నారాయణవిష్ణుపూర్వమ్। మునీశ్వరా నాస్తి

విముక్తిరేషాం విభూతిరేవ క్రమశో విముక్తిః॥ ౨౭॥

సద్య ఏవ పరమం పదం యయుః సద్య ఏవ

సకలం సుఖం యయుః। ముఖ్యశబ్దపరికీర్త-

నేన తే సత్యమేవ పఠితం మయైవ తు॥ ౨౮॥

అవయవప్రసిద్ధినైరపేక్ష్యేణ సముదాయప్రసిద్ధ్యైవైతాని నామాని పరశివే వర్తన్తే। అవయవవ్యుత్పత్తిసాపేక్షత్వే నామోచ్చారణసమ-నన్తరం తద్వ్యుత్పత్త్యనుసంధానవ్యాజేన విలమ్బితా ప్రతీతిః స్యాత్। రూఢౌ తు నాయం దోషః। అత ఏవోచ్యతే—“అవయవప్రసిద్ధేః సముదాయప్రసిద్ధిర్బలీయసీ” ఇతి। యద్యేవం మహాదేవః కపర్దీ వామదేవో విరూపాక్ష ఇత్యాదీని నామాని పునరుచ్యన్తే తేషామానర్థక్యం స్యాత్। భవేదేవం యది కేవలా రూఢిరశ్వకర్ణాదిశబ్దవదాశ్రీయేత। అత్ర తు పఙ్కజాదివద్యోగరూఢిర్వివక్షితా। అతోఽవయవవ్యుత్పత్తేరపి వివక్షితత్వాన్నానాత్వప్రతిపాదనేన ప్రాగుక్తదోషః పరిహర్తుం

శక్యతే। తథా హి మహచ్ఛబ్దస్య తావత్పూజితవచనత్వమధికపరిమాణవాచిత్వం చోభయం ప్రసిద్ధమ్। తథాచ పూజితో దేవో మహాదేవ ఇత్యేకత్రార్థః। అన్యత్ర తు సర్వవ్యాపీ దేవో మహాదేవ ఇతి। తథా—"భూమనిన్దాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే" ఇతి స్మరణాత్కపర్దశబ్దాదే-కత్ర ప్రశంసార్థ ఇత్యపరత్ర నిత్యయోగ ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్। తథా వామో వననీయో దేవో వామదేవ ఇత్యేకత్రార్థ:। శ్రూయతే హ్యైతరేయకే—'తం దేవా అబ్రువన్నయం వై నః సర్వేషాం వామయతి తస్మాద్వామదేవ' ఇతి। అపరత్ర తు వామేన భాగేన దీవ్యతీ-త్యర్ధనారీశ్వరప్రతిపాదకో వామదేవశబ్దః। విపులం లలాటమాక్షి యస్యేతి విరూపాక్ష ఇత్యేకత్ర వ్యుత్పత్తిః। అపరత్ర తు విశిష్ట-రూపాణ్యక్షాణీన్ద్రియాణి యస్యేతి। ఐన్ద్రియకదేహస్యేశ్వరోపధిర్విశుద్ధసత్త్వపరిణామాత్మకత్వాదిత్యేషాం దిక్। యోగాదితి। విష్ణుమూర్తౌ రూఢా అపి నారాయణాదిశబ్దా రుద్రమూర్తౌ మహతా ప్రయాసేనావయవవ్యుత్పత్తిబలాదేవ కథం-

నామాని సర్వాణి చ కల్పితాని స్వమాయయా

నిత్యసుఖాత్మరూపే। తథాఽపి ముఖ్యాస్తు శివాది-

శబ్దా భవన్తి సఙ్కల్పనయా శివస్య॥ ౨౯॥

ముఖ్యశబ్దజపతో మునీశ్వరాః సత్యమేవ పరమేశ్వరో

భవేత్। తస్య వక్త్రకమలే సదాశివో

నృత్యతి స్మ పరమేశయా సహ॥ ౩౦॥

పాపవహ్నిపరిదగ్ధమానసో దేవరుద్రశివశఙ్కరా

దిషు। క్రోధమేతి మునయస్త్వహో నరః

కీటపూర్వజనిరేవ తస్య హి॥ ౩౧॥

బహుప్రలాపేన కిమాస్తికోత్తమాః శివాదినామాని

పరాత్పరస్య తు। అధోక్షజాదేస్తు విశేషతః

స్వతో భవన్తి నామాని పరస్య చాఽఽజ్ఞయా॥ ౩౨॥

అతో మహాదేవశివాదిశబ్దం ద్విజో ముదా

నిత్యమతన్ద్రితో యః। విహాయ నారాయణపూర్వశబ్దం

జపేదశేషాశుభనాశనాయ ॥ ౩౩ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
పరతత్త్వనామవిచారో నామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః ॥ ౩౩ ॥

చిద్వర్తన్త ఇతి విలమ్బితప్రతీతిజనకత్వాచ్చివరుద్రాదిశబ్దవన్న ముఖ్యాః ॥ ౨౬ ॥
విభూతిరేవేతి । ఐశ్వర్యమేవేత్యర్థః ॥ ౨౭—౩౩ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే
పరతత్త్వనామవిచారో నామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః ॥ ౩౩ ॥

అథ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః ।

౩౪. మహాదేవప్రసాదకారణనిరూపణమ్ ।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సంప్రదాయసమన్వయమ్।
మహాదేవప్రసాదస్య కారణం ఝటితి ద్విజాః॥ ౧॥
సత్యాస్తేయదయాపూర్వైః సర్వధర్మైః సమన్వితః।
కామక్రోధమహాలోభపైశున్యాదివివర్జితః॥ ౨॥
ఆచార్యం సత్యసంపన్నం సాక్షాత్కారుణికోత్తమమ్।
అభిగమ్య మహాత్మానం ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥ ౩॥
చన్దనాగరుకర్పూరప్రముఖైః పూజ్య దేశికమ్।
త్రిసహస్రం సహస్రం వా ద్విసహస్రమథాపి వా॥ ౪॥
ఉత్తమం కాఞ్చనం దత్త్వా యథాశక్తి ధనం తు వా।
బహుశో దణ్డవద్భూమౌ ప్రణమ్య శ్రద్ధయా సహ॥ ౫॥
తస్య పాదామ్బుజం మూర్ధ్ని నిధాయ పరయోగినః।
అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యేవం విజ్ఞాపయేత్సుధీః॥ ౬॥
సోఽపి కారుణికః శ్రీమాన్గురుః సర్వార్థవిత్తమః।
సుసమే సుప్రదేశే తు నిర్జనే నిర్భయే శుభే ॥ ౭॥
గోమయేనోపలిప్తే తు పుష్పైరభ్యర్చితే తథా।
పూర్ణకుమ్భైశ్చ సంయుక్తే దీపైర్దిక్షు సమన్వితే॥ ౮॥
వితానతోరణైర్యుక్తే ధూపదీపాదివాసితే।
అపక్వైస్తణ్డులైః శుద్ధైః శుద్ధైర్వా శాలితణ్డులైః ॥ ౯॥

ప్రాగుక్తశివస్వరూపసాక్షాత్కారస్య పరమపురుషార్థత్వేన గురూపసదనవ్యతిరే-

విలిఖ్య మణ్డలం సాక్షాద్గురూక్తనైవ వర్త్మనా।
ఏతన్మన్త్రేణ సంపూజ్య కుసుమైశ్చన్దనాదిభిః॥౧౦॥
పారంపర్యక్రమం బుద్ధ్వా సంచిన్త్య శ్రద్ధయా సహ।
స్థాపాయిత్వా గురుః శిష్యం మణ్డలస్య తు మధ్యమే॥ ౧౧॥
కృతాఞ్జలిపుటం పూర్ణప్రకాశనికరాత్మకే।
శివానన్దే సమాసీనమేవం భావనయా యుతమ్॥ ౧౨॥
దేశికః స్వాత్మనాఽఽత్మానమవలోక్య సునిశ్చలః।
శిష్యం చాఽఽత్మతయా సాక్షాద్దృఢం సంచిన్య సాక్షిణః॥౧౩॥
స్వాత్మనోఽన్యతయా భాతం స్వాత్మమాత్రతయా స్వయమ్।
చిన్తయేన్నిశ్చలో మన్త్రం జపిత్వా పూర్వమేవ తు॥ ౧౪॥

కేణాసంభవాత్తత్ప్రకారం వక్తుం ప్రతిజానీతే—ఆథాత ఇతి॥౧—౯॥ విలిఖ్య మణ్డలమితి। అధికారానురూపేణ కుణ్డమ-ణ్టపాదినిరపేక్షా చాక్షుషీ దీక్షా ప్రాగుక్తా। అధునా తు తత్సాపేక్షా క్రియావతీ దీక్షా ప్రతిపాద్యతే। అతో మణ్డపాదికం నిర్మాయ తత్ర దీక్షామణ్డలం సర్వతోభద్రాదికం విలిఖేదిత్యర్థః। గురూక్తేనేతి। ఆచార్యైః ప్రపఞ్చసారాదిషూక్తమార్గేణ। "తతో మణ్డపమధ్యే తు స్థణ్డిలం గోమయామ్బునా" ఇత్యాదినేత్యర్థః॥౧౦—౧౨॥ స్వాత్మనాఽఽత్మానమితి। స్వాత్మభావేన పరమాత్మానం సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః। సాక్షిణ ఇతి। సాక్షిరూపేణావస్థితాత్స్వాత్మనోఽన్యత్వేనావగతం శిష్యం స్వాత్మమాత్రత్వేన గురుశ్చిన్తయేత్। ఉభయత్రానుగతస్య సాక్షిచైతన్యస్యైకత్వాదిత్యర్థః। గ్రన్థిచ్ఛేదమితి। ఉక్తం హ్యాగమికైర్నిర్వాణదీక్షామధికృత్య—"'సూత్రం మూలేన బధ్నీయాన్ముముక్షోస్తు శిఖాగ్రకే। తత్సూత్రం దక్షిణే భాగే పాదాఙ్గుష్ఠాన్తమానయేత్। ముముక్షోర్విపరీతేన నారీణాం వామభాగక। మలాద్యన్తస్థపాశస్య నివృత్తిస్థానగస్య చ। గుల్ఫాన్తం వాఞ్ఛితస్యాస్య కుర్యాత్పాశస్యచ్ఛేదనమ్' ఇతి। ఈదృగ్విధేన గురూప-దిష్టమార్గేణ షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకస్య

పాశస్య యో గ్రన్థిస్తస్య చ్ఛేదనం కుర్యాదిత్యర్థః ॥౧౩॥౧౪॥ స్వాత్మభూతాం పరామితి। సచ్చి-దానన్దరూపస్య స్వప్రతిష్ఠస్య పరశివస్వరూపస్యైవ శక్యప్రతియోగికమా

గ్రన్థిచ్ఛేదం పునః కుర్యాద్గురూక్తేనైవ వర్త్మనా।

కృతే కారుణికేనైవమాచార్యేణ ద్విజోత్తమాః॥ ౧౫॥

మహాదేవో మహానన్దో మహాకారుణికోత్తమః।

స్వాత్మభూతాం పరాం శక్తిం ప్రేరయత్యేవ సువ్రతాః॥ ౧౬॥

ప్రసన్నా సా మహాదేవీ మహాకారుణికోత్తమా।

శిష్యస్యాఽఽత్మని చిద్రూపే స్వయం పతతి నిర్మల॥౧౭॥

శక్తిపాతే తు సంజాతే శిష్యస్యాఽఽఽత్మని సంస్థితా।

మాయా దగ్ధా భవేత్కించిన్నాత్ర సందేహకారణమ్॥౧౮॥

సర్వసాధనసంయుక్తః సాక్షాదాస్తిక్యసంయుతః।

మహాదేవస్య భక్తశ్చేచ్ఛిష్యః సద్గురుభక్తిమాన్॥ ౧౯॥

తస్య శిష్యస్య విప్రేన్ద్రాః కర్మసామ్యే సతి ద్విజాః।

శాంభవీ శక్తిరత్యర్థం తస్మిన్పతతి చిద్ఘనే॥ ౨౦॥

తదా శిష్యస్య చిద్రూపే కల్పితా మోహరూపిణీ।

యాపరిణామరూపజగదఙ్కురాత్మకశక్త్యాకారానుప్రవేశేన శక్తిత్వాత్పరా శక్తిః పరశివస్వరూపాన్నవ్యతిరిక్తేత్యర్థః। తదే-తదుక్తం ప్రాక్—'చిన్మాత్రాశ్రయమాయాయాః శక్త్యాకారే ద్విజోత్తమాః। అనుప్రవిష్టా యా సంవిన్నిర్వికల్పా స్వయంప్రభా। సదాకారపరా-నన్దా సంసారోచ్ఛేదకరిణీ। సా శివా పరమా దేవీ శివాభిన్నా శివంకరీ' ఇతి॥ ౧౫-౧౯। కర్మసామ్యే సతీతి। పరమేశ్వరాను-గ్రహవశాద్దీక్షాసంస్కారేణ భావిజన్మాపాదకకర్మక్షయాద్వర్తమానజన్మని చ సుఖదుఃఖహేతుభూతయోః పుణ్యపాపయోరుపభోగేన క్షీణ-త్వాదారబ్ధఫలయోః

సంచితవర్తమానకర్మణోః క్షయసామ్యే సాతీత్యర్థః। తదుక్తమ్—జన్తోరపశ్చిమతనోః సతి కర్మసామ్యే నిఃశేష-పాశపటలచ్ఛిదురా నిమేషాత్। కల్యాణ దేశికకటాక్షసమాశ్రయేణ కారుణ్యతో భవతి శాంభవవేదదీక్షా, ఇతి। ఆగమి-కా అప్యాహు:—'అధర్మధర్మయోః సామ్యే జాతే శక్తిః పతత్యసౌ। జ్ఞానాత్మికా పరా శక్తిః శంభోర్యస్మిన్నిపాతితా' ఇతి॥ ౨౦॥ మోహరూపిణీతి। శిష్యస్య చిద్రూపే

మాయా దగ్ధా భవేత్కించిత్తదా పతతి విగ్రహః॥౨౧॥

శిష్యస్య దేహే విప్రేన్ద్రా ధరణ్యాం పతితే సతి।

ప్రసాదః శాంకరస్తస్య ద్విజాః సంజాత ఏవ హి॥ ౨౨॥

యస్య ప్రసాదః సంజాతో దేహపాతావసానకః।

కృతార్థ ఏవ విప్రేన్ద్రా న స భూయోఽభిజాయతే॥ ౨౩॥

తస్య ప్రసాదయుక్తస్య విద్యా వేదాన్తవాక్యజా।

దహత్యవిద్యామఖిలాం తమః సూర్యోదయో యథా॥ ౨౪॥

శక్తిపాతవిహీనోఽపి సత్యవాగ్గురుభక్తిమాన్।

ఆచార్యాచ్ఛ్రుతవేదాన్తః క్రమాన్ముచ్యేత బన్ధనాత్॥ ౨౫॥

శక్తిపాతేన సంయుక్తా విద్యా వేదాన్తవాక్యజా।

యదా యస్య తదా తస్య విముక్తిర్నాత్ర సంశయః॥ ౨౬॥

శక్తిపాతప్రకారస్య రహస్యాంశశ్చ కశ్చన।

మయా నోక్తో రహస్యత్వాదాజ్ఞాభఙ్గభయాదపి॥ ౨౭॥

ప్రసాదకామీ విప్రేన్ద్రాః ప్రసన్నో గురుభక్తిమాన్।

దినే దినే గురోః పూజాం కుర్యాదర్ఘాదిభిర్నరః॥ ౨౮॥

స్వాత్మని చిచ్ఛక్తితిరోధాయికా హేయోపాదేయవివేకజ్ఞానమావృణ్వతీ మోహాత్మికా యా మాయాఽఽశ్రితా సా సచ్చిద్రూపిణ్యాః శిష్యస్య స్వాత్మన్యభివ్యక్తాయాః పరశక్తేః ప్రసాదేన కించిదపసరతీత్యర్థః। తదా పతతి విగ్రహ ఇతి। మాయాసంబన్ధనిబన్ధనో హ్యాత్మనః కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసంబన్ధస్తథావిధస్యాఽఽత్మనః స్వోపభోక్తవ్యసుఖదుఃఖహేతుభూతపుణ్యపాపాత్మకకర్మనిబన్ధనో భోగాయతనమభూతదేహేన సంబన్ధస్తథా చ శక్తిపాతేన మాయాయా అపసరణాదాత్మనః కర్తృత్వభోక్తృత్త్వాదిసంబన్ధశైథిల్యే పుణ్య-పాపనిమిత్తస్య దేహసంబన్ధస్యాపి గలితత్వాత్తదభిమానాభావేన తత్పాత ఇత్యర్థః। తదుక్తమాగమే—'దేహపాతస్తథా కమ్పః పరమానన్దహర్షణే। స్వేదో రోమాఞ్చ ఇత్యేతచ్ఛక్తిపాతస్య లక్షణమ్' ఇతి ॥౨౧—౨౬॥ రహస్యాంశశ్చ కశ్చనేతి। అయమత్ర రహ-స్యాంశః।

సంప్రదాయసమన్వయముత్తమం గుహ్యమేతదిదం కథితం మయా।

శంకరేణ పురా కథితం గురోః శంకరః ఖలు సర్వహితే రతః॥౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

మహాదేవప్రసాదకారణకథన నామ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౪॥

పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః।

౩౫. సంప్రదాయపరంపరాకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సంప్రదాయపరంపరామ్ ।

యజ్ఞ్ఞానేన ద్విజశ్రేష్ఠో గురుర్భవతి సువ్రతాః ॥ ౧ ॥

యః శివః సర్వభూనామీశ్వరః స్వత ఏవ తు ।

ఈశానః సర్వవిద్యానాం స ఏవాఽఽదిగురుర్బుధాః ॥ ౨ ॥

పరమేశ్వరస్వరూపభూతాయాః సర్వగతాయాః సంవిద్రూపిణ్యాః పరశక్తేః పతనాసంభవాచ్ఛిష్యస్యాఽఽత్మని ప్రాగేవావస్థితా సా పాశ-జాలావృతత్వేన తిరోహితా సతీ పశ్చాద్దీక్షాసంస్కారేణాఽఽవరణాపనయే సత్యభివ్యక్తిమాసాదయన్తీ పతితేత్యుపచర్యతే। ఊర్ధ్వదే-శాదధోదేశప్రాప్తిర్హి పతనం న ఖలు తాదృశమస్యాః సంభవతీతి। ఆగమేఽప్యుక్తమ్— 'వ్యాపినీ పరమా శక్తిః పతితేత్యుచ్యతే కథమ్। ఊర్ధ్వాదధోగతిః పాతో మూర్తస్యాసర్వగస్య చ॥ సత్యా సా వ్యపినీ నిత్యా సహజా శివవత్స్థితా కింత్వియం మల-కర్మాదిపాశబన్ధేషు సంవృతా॥ పక్వపాకేషు సువ్యక్తా పతితేత్యుపచర్యతే ఇతి ॥ ౨౭—౨౯ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

మహాదేవప్రసాదకారణకథనం నామ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః ॥ ३४ ॥

గురూపసత్తివద్గురుపరంపరాజ్ఞానమపి విద్యాహేతురితి తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే—

తస్య శిష్యో మహావిష్ణుః సర్వజ్ఞానమహోదధిః।

తస్మాదాత్తపరిజ్ఞానో బ్రహ్మా సర్వజగత్ప్రభుః ॥ ౩ ॥

సనత్కుమారో భగవాన్బ్రహ్మణా శ్రుతవేదనః।

సనత్కుమారాత్సర్వజ్ఞాత్కృష్ణద్వైపాయనో మునిః ॥ ౪ ॥

అవాప్తాఖిలవిజ్ఞానస్తస్మాదేవ శ్రుతం మయా।

మత్తో లబ్ధపరిజ్ఞానా యూయం సత్యపరాయణాః ॥ ౫ ॥

ఏవం బుద్ధ్వా మునిశ్రేష్ఠాః సంప్రదాయపరంపరామ్।

తత్తన్నామ్నా నమస్కృత్య శ్రద్ధయా దేశికానిమాన్ ॥ ౬ ॥

పూర్వోక్తేనైవ మార్గేణ కుర్యాదజ్ఞాననాశనమ్।

ఆచార్యాచ్ఛ్రుతవేదాన్త: సత్యవాగ్గురుభక్తిమాన్ ॥ ౭ ॥

యో విద్యాసంతతిజ్ఞానవిహీనో దేశికో భవేత్।

స ఘోరం యాతి నరకం నాస్తి సందేహకారణమ్ ॥ ౮ ॥

యో విద్యాసంతతిజ్ఞానవిహీనో దేశికో భవేత్।

స నభోభక్షణేనైవ క్షుద్వ్యాధిం వినివర్తయేత్ ॥ ౯ ॥

యో విద్యాసంతతిజ్ఞానవిహీనో దేశికో భవేత్।

స వినైవ తిలాంస్తైలం లభతే సికతాసు చ ॥ ౧౦ ॥

యో విద్యాసంతతిజ్ఞానసహితో దేశికో భవేత్।

సోఽనాయాసేన సంసారాన్నృణాముత్తారకో భవేత్ ॥ ౧౧ ॥

స్వగోత్రర్షిం నమస్కృత్య గురూక్తేనైవ వర్త్మనా।

స్వగురం చ నమస్కృత్య శ్రద్ధయా చ గురోర్గురమ్ ॥ ౧౨ ॥

విఘ్నేశం షణ్ముఖం చాపి శివాం విద్యాస్వరూపిణీమ్।

అథాత ఇతి ॥ ౧-౭ ॥ గురుపరంపరావశ్యం జ్ఞాతవ్యేత్యముమర్థంవ్యతిరేకముఖేన ద్రఢయతి-

అన్యాంశ్చ సకలాన్దేవాన్బ్రహ్మవిష్ణుపురోగమాన్॥ ౧౩॥
పునః శిష్యస్య మేధావీ చిత్తపాకం పరీక్ష్య చ।
అవిద్యాపాశవిచ్ఛేదం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞస్తు దేశిక:॥ ౧౪॥
విదిత్వా శిష్యచిత్తస్య విపాకం పునరాస్తికాః।
దద్యాత్పాకానురూపేణ విద్యామేతాం మహేశ్వరీమ్॥ ౧౫॥
మూర్ఖశిష్యోపదేశేన విద్యాగర్వేణ సువ్రతాః।
గురుద్రోహేణ సర్వజ్ఞోఽప్యన్ధకూపే పతత్యధః॥ ౧౬॥
తస్మాత్సంవత్సరం శిష్యం పరీక్ష్యాకృత్రిమం పునః।
ప్రదద్యాద్వైదికీం విద్యాం గురుర్విద్యాభివృద్ధయే ॥ ౧౭॥
విద్యాసంతతివిజ్ఞానం శిష్యచిత్తపరీక్షణమ్।
అవశ్యంభావి విప్రేన్ద్రా దేశికస్యేశ్వరాజ్ఞయా॥ ౧౮॥
సంప్రదాయవిహీనా యా విద్యా వేదాన్తపారగాః।
సాఽవిద్యా నేవ విద్యా స్యాదితి తత్త్వవిదాం స్థితిః॥౧౯॥
పారంపర్యపరిజ్ఞానం పరవిద్యాప్రవర్తకమ్।
పారంపర్యావబోధేన విద్యా సా వీర్యవత్తరా॥ ౨౦॥
పారంపర్యపరిజ్ఞానాదేవ పాశనికృన్తనమ్ ।
తస్మాత్ప్రాజ్ఞ: స్వవిద్యాయా: సంతతిజ్ఞానవాన్భవేత్॥ ౨౧॥

యో విద్యాసంతతిజ్ఞానవిహీన ఇతి॥౮—౧౪॥ దద్యాత్పాకానురూపేణేతి। శిష్యస్య చిత్తం బుద్ధ్వా పరీక్ష్య తద్గతమలకర్మాది-పాశజాలపాకానుసరిణ విద్యాముపదిశేదిత్యర్థః। ఉక్తం హి తత్త్వప్రకాశే—“పరిపక్వమలా యే తానుత్పాదనహేతుశక్తిపాతేన। యోజయతి పరే తత్త్వే స

దీక్షయాఽఽచార్యమూర్తిస్థః" ఇతి ॥౧౫॥౧౬॥ తస్మాత్సంవత్సరమితి। "భూయ ఏవ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా సంవత్సరం సంవత్స్యథ నాసంవత్సరవాసినే ప్రబ్రూయాత్" ఇతి హి శ్రుతిః॥ ౧౭—౨౦॥ అతః స్వగు-

యథా గోత్రపరిజ్ఞానం వివాహస్యోపకారకమ్।

పారంపర్యపరిజ్ఞానం తథా జ్ఞానోపకారకమ్॥ ౨౨॥

విద్యాసంతతయో విప్రా బహురూపాః శ్రుతౌ శ్రుతాః।

తత్తత్సంతతివిజ్ఞానం విద్యాసిద్ధేస్తు కారణమ్॥ ౨౩॥

యో గురుర్భవతి యస్య సువ్రతాః సోఽపి

తస్య పరవేదనాయ తు। స్వస్య దేశికపరంపరా-

మిమాం తస్య భక్తిసహితస్య బోధయేత్॥ ౨౪॥

శక్తిరస్య మహతీ విజృమ్భతే యస్య

దేశికపరంపరా ధృతా। ముక్తిసిద్ధిరపి చాస్తి

సద్గురోః శుద్ధవందాపరవేదనేన తు॥ ౨౫॥

సంతానవిజ్ఞానవిహీనదేశికః పిశాచపూర్వై-

రతిపీడితో భవేత్। సంతానవిజ్ఞానవతః

సదాశివః స్వకం వపుస్తస్య దదాతి చిత్సుఖమ్॥ ౨౬॥

శృణుధ్వమన్యత్ప్రవదామి సంతతిప్రబోధహీనస్య

నరస్య బాధనమ్। న ముక్తిసిద్ధిర్న చ తస్య

వేదనం న దేశికత్వం న సుఖిత్వమాస్తికాః॥ ౨౭॥

శిష్యస్తు ముక్తిం పరవేదనం సుఖం చిత్తస్య

శుద్ధిం న చ యాతి సువ్రతాః। బద్ధశ్చ కష్టశ్చ

విమోహితశ్చ భ్రష్టశ్చ సత్యం పరిభాషితం మయా॥ ౨౮॥

రుపరంపరాజ్ఞానస్య విద్యాహేతుత్వేన శ్రుత్యాదిప్రతిపాదితత్వాత్తత్తత్స్వకీయగురుపరంపరాజ్ఞానమవశ్యమేష్టవ్యమిత్యుపసంహరతి —తస్మా-ద్రాజ్ఞ ఇత్యాదినా ॥ ౨౧॥ ౨౨॥ బహు రూపాః శ్రుతౌ శ్రుతా ఇతి। బృహదారణ్యకాది శ్రుతిషు "అథ వంశః పౌతిమాష్య

కిమిహ బహుభిరుక్తైః సంతతిజ్ఞానహీనాః సకలదురి-

తరాశిం సత్యముక్తం విశన్తి। పరమపదసమాఖ్యం బ్రహ్మ-

రూపం న యాన్తి స్ఫురణసుఖమనన్తం సంతతిజ్ఞానహీనాః।౨౮।

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

సంప్రదాయపరంపరావిచారో నామ పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః॥౩౫॥

షట్త్రింశోఽధ్యాయః।

౩౬. సద్యోముక్తికరక్షేత్రమహిమా।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సద్యోముక్తికరం పరమ్।

ఆమ్నాయానైకసంసిద్ధం సుకరం సర్వదేహినామ్॥౧॥

పురా భగవతీ దేవీ భోగమోక్షఫలప్రదా।

పురాణీ పూర్ణవిజ్ఞానస్వరూపా పరమా శివా॥౨॥

దేవదేవం జగన్నాథం దేవేషు చ నరేషు చ।

క్రిమికీటపతంగేషు సమం సర్వేషు సంస్థితమ్॥3॥

ఇత్యారభ్య బ్రహ్మణో బ్రహ్మ స్వయంభ్వు బ్రహ్మణే నమః" ఇత్యన్తేన బహుధా గురుపరంపరా సమామ్నాతేత్యర్థః॥౨3-౨౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

సంప్రదాయపరంపరావిచారో నామ పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః॥ 3౫॥

గురుపరంపరాజ్ఞానవత్కాలహస్త్యాఖ్యక్షేత్రవిశేషే వ్రతవిశేషానుష్ఠానమప్యనాయాసేన ముక్తిహేతురితి తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే। అథాత ఇతి॥౧॥౨॥ సమం సర్వేషు సంస్థితామితి। "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్" "ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత" "అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర-

సత్యవిజ్ఞానసంపూర్ణం సుఖలక్షణమవ్యయమ్।

స్వప్రకాశైకసంసిద్ధం స్వవిలక్షణవర్జితమ్॥ ౪॥

ఘృతకాఠిన్యవద్విప్రాః కేవలం కృపయైవ తు।

ఆవిర్భూతమహానన్దతాణ్డవం కరుణాలయమ్॥ ౫॥

గుణాతీతం గురుం గహ్యముపాస్యం గుణమూర్తిభిః।

ప్రణమ్య దణ్డవద్దేవీ శివాఽపృచ్ఛదిదం బుధాః ॥ ౬ ॥

శ్రీదేవ్యువాచ—

దేవదేవ జగన్నాథ జగతామార్తిభఞ్జన ।
సద్యోముక్తికరం పుంసాం సుకరం బ్రూహి మే శివ ॥ ౭ ॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం పృష్టో మహాదేవో మహాదేవ్యా వృషధ్వజః ।
హితాయ జగతాం తస్యై బభాషే తన్మహేశ్వరః ॥ ౮ ॥

వాణి" ఇత్యాదిశ్రుతేః । దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిషు క్రిమికీటకాదిషు తద్ధి చైతన్యరూపేణ సామ్యేనావస్థితమిత్యర్థః । యద్వా ప్రాణరూ-పేణ సర్వజన్తుషు సామ్యేనావస్థితమ్ । తథాచ బృహదారణ్యకే సమామ్నాయతే "యద్దేవసమః ప్లుషిణా సమో మశ-కేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైః సమోఽనేన సర్వేణ' ఇతి । గీతాసు చ స్మర్యతే—సమం సర్వేషుభూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమ్ । సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర సమవస్థితమీశ్వరమ్ ॥ విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని । శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాః సమదర్శినః" ఇతి ॥ ౩ ॥ స్వవిలక్షణవర్జితమితి । స్వస్మాత్స్వప్రకాశచిద్రూపాద్విలక్షణో జడప్రపఞ్చస్తస్య మాయామయత్వేనాపరమార్థత్వాత్తద్రహితమిత్యర్థః ॥౪ ॥ అత్ర దృష్టాన్తో ఘృతకాఠిన్యవదిత్యర్థః । యథ ఘృతస్య కాఠిన్యమగ్ని సంయోగాద్విలీనావస్థాయాం ఘృతస్వరూపాతిరేకేణ నోపలభ్యత ఏవమేవాద్వితీయపరశివస్వరూపసాక్షాత్కారేణ తదాశ్రితాయాం మాయాయాం విలాపితాయాం తన్మయస్తత్స్వరూపే పరిక-ల్పితః ప్రపఞ్చోఽపి తత్రైవ లీయత ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥ గుణాతీతమితి । ప్రకృ-

మహేశ్వర ఉవాచ—

సాధు సాధు మహాదేవి త్వయా పృష్టం జగద్ధితమ్।
ఇతః పూర్వం మయా నోక్తం వదామి తవ తచ్ఛృణు॥ ౯॥
బ్రాహ్మణో వాఽన్త్యజో వాఽపి స్త్రీ పాషణ్డోఽథవా బుధః।
దరిద్రో వా సమృద్ధో వా మూర్ఖో వా పణ్డితోఽథ వా॥౧౦॥
సమర్థో వాఽసమర్థో వా బాలో వా స్థవిరోఽపి వా।
ఆస్తికో వా మహాదేవి నాస్తిక్యేన యుతోఽథవా॥౧౧॥
భూమౌ దక్షిణకైలాసే సర్వస్థానవరే శుభే।
సువర్ణముఖరీతీరే సుస్థితే సర్వసేవితే॥ ౧౨॥
త్వయా మయా చ పుత్రాభ్యాం నన్దినా వృషభేణ చ।
మమ భక్తైరశేషైశ్చ బ్రహ్మణా విష్ణునాఽపి చ॥ ౧౩॥
ఇన్ద్రాదిలోకపాలైశ్చ సోమసూర్యాదిభిస్తథా।
దేవతాభిశ్చ సర్వాభిర్యక్షరాక్షసపూర్వకైః॥ ౧౪॥
సర్వదా సేవితే శుద్ధే సర్వకామార్థసాధకే।
సంవత్సరవ్రతం కుర్యాత్సద్యోముక్తికరం తు తత్॥ ౧౫॥
ఆదిత్యే మేషసంయుక్తే చిత్రానక్షత్రకే నరః।
సువర్ణముఖరీతోయే పవిత్రే పాపనాశనే॥ ౧౬॥
ప్రాతః స్నాత్వా యథాశక్తి ధనం దత్త్వా ప్రియేణ తు।
శ్రీకాలహస్తినాథాఖ్యం దేవి మామాదరేణ తు॥ ౧౭॥
ప్రదక్షిణం యథాశద్ధి కృత్వా భూమౌ తు దణ్డవత్।
ప్రణమ్య దృష్ట్వా దేవేశి నక్తభోజనమాచరేత్॥ ౧౮॥

త్యవయవాః సత్త్వాద్యా గుణాస్తానతిక్రమ్య వర్తమానమిత్యర్థః। గుణమూర్తిభిరితి।

ఆదిత్యే వృషభం ప్రాప్తే విశాఖర్క్షే సమాహితః।
సువర్ణముఖరీతోయే ప్రాతః స్నాత్వా యథాబలమ్॥ ౧౯॥
దత్త్వా ప్రదక్షిణం కృత్వా దేవం దృష్ట్వాఽభివన్ద్య చ।
సమాహితమనా భూత్వా నక్తభోజనమాచరేత్॥ ౨౦॥
ఆదిత్యే మిథునం ప్రాప్తే మూలాఖ్యే తారకే బుధః।
సువర్ణముఖరీస్నానం కృత్వా ప్రాతః సమాహితః॥ ౨౧॥
ప్రదత్త్వా ధనమన్యద్వా యథాశక్తి మహర్షయః।
దేవం ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య భువి దణ్డవత్॥ ౨౨॥
దృష్ట్వా తథైవ మాం దేవి నక్తభోజనమాచరేత్।
ఆదిత్యే కర్కటం ప్రాప్తే గర్భర్క్షే సుసమాహితః॥ ౨౩॥
సువర్ణముఖరీస్నానం కృత్వా ప్రాతర్ద్విజోత్తమాః।
దృష్ట్వా తత్రైవ మాం దేవి దేవం భక్తిపురఃసరమ్॥ ౨౪॥
ప్రదక్షిణం యథాశక్తి కృత్వా దృష్ట్వాఽభివన్ద్య చ।
త్యక్త్వాఽహర్భోజనం ధీమాన్ రాత్రౌ భోజనమాచరేత్॥౨౫॥
సింహరాశౌ స్థితే సూర్యే వైష్ణవే తారకే నరః।
ప్రాతరేవ మహానద్యామస్యాం స్నాత్వా యథాబలమ్॥ ౨౬॥
దత్త్వా ప్రదక్షిణం కృత్వా స్తుత్వా మామభివన్ద్య చ।

సృష్టిస్థితిసంహృతివ్యాపారా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రా గుణమూర్తయ ఇత్యర్థః॥౬—౨౧॥ ప్రదత్త్వేతి। ఛన్దసో ల్యబభావః। యద్వా ప్రోపసర్గో వ్యస్తనిర్దిష్ట ఇతి సమాసాభావాల్ల్యపో న ప్రసక్తిః। మహర్షయ ఇతి చతుర్థ్యన్తోఽపి పాఠః॥౨౨॥ గర్భర్క్ష ఇతి। గర్భర్క్షం పూర్వాషా-ఢాఖ్యం నక్షత్రమ్। తథా జ్యోతిర్విదః—పూర్వాషాఢాగతే భానౌ జీమూతైః పరివేష్టితే। ఆర్ద్రాదీని ప్రవర్షన్తేఽస్యైకైకస్య త్రయోదశ" ఇతి॥ ౨౩-౨౫॥ వైష్ణవం శ్రవణనక్షత్రమ్। "విష్ణుర్దేవతా ఇతి శ్రుతేర్వైష్ణవం

త్యక్త్వాఽహర్భోజనం మర్త్యో రాత్రౌ భోజనమాచరేత్॥ ౨౭॥

ఆదిత్యే కన్యకాయుక్తే తథాఽజైకపదే దినే।

స్నాత్వా చాస్యాం నరః ప్రాతర్దత్త్వా విప్రాయ భోజనమ్॥౨౮॥

శ్రీకాలహస్తినాథాఖ్యం దేవం పూర్వోక్తవర్త్మనా।

దృష్ట్వాఽహర్భోజనం త్యక్త్వా రాత్రౌ భోజనమాచరేత్॥ ౨౯॥

తులాం ప్రాప్తే మార్తాణ్డే చాశ్విన్యాం ప్రాతరేవ చ।

నద్యామస్యాం నరః స్నాత్వా దత్త్వా విప్రాయ భోజనమ్॥౩౦॥

ప్రదక్షిణప్రణామాది కృత్వా నక్తం సమాచరేత్।

సూర్యే వృశ్చికసంయుక్తే కృత్తికాయాం ద్విజర్షభాః॥ ౩౧॥

పూర్వోక్తేనైవ మార్గేణ నరః కృత్వా సమాహితః।

త్యక్త్వాఽహర్భోజనం మర్త్యో రాత్రౌ భోజనమాచరేత్॥ ౩౨॥

ఆదిత్యే చాపసంయుక్తే చాన్ద్రనక్షత్రకే నరః।

కృత్వా తు పూర్వవద్దేవి నక్తభోజనమాచరేత్॥౩౩॥

సూర్యే మకరసంయుక్తే పుష్యనక్షత్రకే నరః।

పూర్వవత్సకలం కృత్వా నక్తభోజనమాచరేత్॥౩౪॥

మాఘే మాసి మఘర్క్షే తు కృత్వా పూర్వవదాస్తికాః।

త్యక్త్వాఽహర్భోజనం విప్రో నక్తభోజనమాచరేత్॥ ౩౫॥

మార్తాణ్డే కుమ్భరాశిస్థే మఘానక్షత్రకే నరః।

పూర్వవత్సకలం కృత్వా నక్తభోజనమాచరేత్॥౩౬॥

శ్రవణాఖ్యమ్॥౨౬॥ ౨౭॥ అజైకపద ఇతి। “అజ ఏకపాద్దేవతా ప్రోష్ఠపదా నక్షత్రమ్” ఇతి శ్రుతేః పూర్వప్రోష్ఠపదాఖ్యమజైకపదమ్॥ ౨౮-౩౨॥ చాన్ద్రేతి “మృగశీర్షం నక్షత్రమ్ సోమో దేవతా” ఇతి శ్రుతేశ్చాన్ద్రం మృగశీర్షాఖ్యమ్। పూర్వవ-

ఆదిత్యే మీనరాశిస్థే ఫల్గున్యాం దేవి మానవః।
పూర్వవత్సకలం కృత్వా రాత్రౌ భోజనమాచరేత్॥౩౭॥
మాసి మాసి మనుజః సమాచరేదేవమేవ పరయా
ముదా సహ। దేహనాశమవలోక్య తత్క్షణే
జ్ఞానమస్య పరమం దదామ్యహమ్॥ ౩౮॥
వ్రతసమాచరణేన మహేశ్వరి ధ్రువమవాప పదం మమ
మానవః। ఇతి సమీరితమీశ్వరి తే
మయా సుకరమేతదశేషజనస్య తు॥ ౩౯॥
అత్ర దత్తమణుమాత్రమప్యమే మేరుతుల్య-
మితి శాస్త్రనిశ్చయః। నిత్యమత్ర మనుజస్య
వర్తనం ముక్తిసిద్ధికరమిత్యసంశయః॥ ౪౦॥
స్థానమేతదమరేన్ద్రవన్దితే దోషతూల-
నికరస్య పావకః। భోగహేతురపి కామినాం
నృణాం భాగధేయసహితస్య సిధ్యతి॥ ౪౧॥
అస్య వైభవమశేషనాయికే నైవ వేద
పరిమోహితో జనః। మత్ప్రసాదమవలమ్బ్య

కేవలం దేవి వేద న చ కారణాన్తరైః ॥ ४२ ॥

పాపరాశిసహితోఽపి నాస్తికశ్చావివేక-

సహితోఽపి మానవః । కాలహస్తిమవలమ్బ్య

దితి । సువర్ణముఖరీస్నానాదికం కృత్వేత్యర్థః ॥३३—३८ ॥ అత్ర ద్వాదశస్వపి మాసేషు తిథివిశేషస్యానుపాదానాత్పౌర్ణమాసీయో-గాభావేఽపి చిత్రాదితత్తన్నక్షత్రమేవ ప్రాధాన్యాత్తద్వ్రతాఙ్గత్వేన వివక్షితమ్ ॥ ३८—४३ ॥ పరమేశ్వరాద-

కేవలం దేవి యాతి పరమం పదం మమ ॥ ४३ ॥

సద్యోముక్తికరం పరం సకలదం సమ్యక్పరిజ్ఞానదం

భక్త్యా లభ్యమిదం మయాఽపి హరిణా ధాత్రాఽపి దేవైరపి ।

స్థానం నియమతన్ద్రితో మతిమతామగ్రేసరశ్చాఽశ్రయే-

త్త్యక్త్వా సర్వమశఙ్కితః పరతరా సాధ్వీ శ్రుతిశ్చాఽహ హి ॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మహాదేవ్యై మహాతాణ్డవపణ్డితః ।

ఆలిలిఙ్గే శివాం శంభుః స్మరన్నైక్యం తయాఽత్మనః ॥४५ ॥

దేవదేవీ జగన్మాతా దయార్ద్రహృదయామ్బుజా ।

ప్రణమ్య పూజయామాస భవం భవహరం పరమ్ ॥ ४६ ॥

యదుక్తం దేవదేవేన దేవ్యై రహసి తద్ద్విజాః ।

మయోక్తం పరమప్రీత్యా యష్మాకం బ్రహ్మవాదినామ్॥ ౪౭॥

భవన్తోఽపి పరిత్యజ్య సమస్తం పరయా ముదా।

సద్యోముక్తికరం స్థానం భజధ్వమిదముత్తమమ్॥ ౪౮॥

సర్వముక్తం సమాసేన సాదరం మునిపుఙ్గవాః।

ఏతదన్యన్మనుష్యాణాం కాలక్షేపస్య కారణమ్॥ ౪౯॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

సద్యోముక్తికరక్షేత్రమహిమకథనం నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః॥౩౬॥

న్యస్య పరిత్యాగేన తస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వేనాఽఽశ్రయణే శ్రుతిం సంవాదయతి—సాధ్వీతి। సా చ “తేన త్యక్తేన భుఞ్జీథా” “జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః” ఇత్యాదికా॥౪౪॥ స్మరన్నైక్యమితి। పరశివస్వరూపస్యైవ శక్యప్రతియోగిశక్త్యనుప్రవేశేన శాక్తిత్వాదు-పాధికృతం శివశక్త్యోర్భేదం పరిత్యజ్య పారమార్థికమేక-

సప్తత్రింశోఽధ్యాయః।

౩౭. ముక్త్యుపాయకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి మునయః సంశితవ్రతాః।

ముక్త్యుపాయమయత్నేన మయా నోక్తమితః పురా॥ ౧॥

పురా జైమినిరత్యన్తశ్రద్ధయా సహ సువ్రతాః।

స్వగురుం వేదవేదాన్తవిశారదమనుత్తమమ్॥ ౨॥

తపసా దీప్తసర్వాఙ్గం పరాశరసుతం ప్రభుమ్।

ప్రణమ్య పరయా ప్రీత్యా దణ్డవత్పృథివీతలే॥ ౩॥

నిధాయ మూర్ధ్ని తత్పాదపఙ్కజం భవభేషజమ్।

అపృచ్ఛల్లోకరక్షార్థమతిగుహ్యమనుత్తమమ్॥ ౪॥

జైమినిరువాచ—

భగవన్సర్వజన్తూనామయత్నేన విముక్తిదమ్।

వద కారుణ్యతో నాథ మమ మాయావిషాపహమ్॥ ౫॥

త్వమనుసందధాన ఇత్యర్థః। ప్రాగప్యుక్తమ్—"న శివేన వినా శన్తిర్న శక్తిరహితః శివః।
ఉమాశంకరయోరైక్యం యః పశ్యతి స పశ్యతి॥౪౫—౪౮॥ ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే
సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే సద్యోముక్తికరక్షేత్రమ-
హిమకథనం నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః॥౩౬॥

శ్రీకాలహస్తిస్థానవద్వ్యాఘ్రపురాదిస్థానవిశేషేష్వనుష్ఠితవ్రతస్యాపి
ముక్త్యుపాయత్వమీశ్వరప్రోక్తమితి తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧-౫॥
బ్రహ్మణమిదం పృష్టమితి। ప్రష్టవ్యార్థస్య సామాన్యావగతత్వేన
ప్రాధాన్యావివక్షణాద్బ్రహ్మణశ్చోపదేష్టృత్వేన గురుత్వా-త్ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి
పృచ్ఛేరప్రధానే కర్మణి నిష్ఠా।

వ్యాస ఉవాచ—

సాధు సాధు మునిశ్రేష్ఠ త్వయా పృష్టం జగద్ధితమ్।
పురా పురాణం బ్రహ్మణమిదం పృష్టం మయాఽపి చ॥ ౬॥
బ్రహ్మణా చ మహావిష్ణుః పృష్టస్తేనాపి శంకరః।
స పునః శంకరః శ్రీమానమ్బికాపతిరుత్తమః॥ ౭॥స్వస్వరూపమహానన్దప్రమోదజలధిస్థితః।
విష్ణవే లోకరక్షార్థం బభాషే కరుణానిధిః॥ ౮॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

స్థానే పృష్టం త్వయా విష్ణో జగతః పాలనే రతః।
వదామి సంగ్రహేణాహం ముక్త్యుపాయమయత్నతః॥ ౯॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురం నామ స్థానమస్తి మహీతలే।
సర్వదా పరమప్రీత్యా యత్ర నృత్యం కరోమ్యహమ్॥ ౧౦॥
తత్ర మామాదరేణైవ నృత్యమానం దినేదినే।
దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం మన్త్రం సతారం సర్వసిద్ధిదమ్॥ ౧౧॥
యస్తు ద్వాదశసాహస్రం జపతి శ్రద్ధయా సహ।
తస్య సిద్ధా పరా ముక్తిర్వినా విజ్ఞానముత్తమమ్॥ ౧౨॥
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే తథా వృద్ధాచలాభిధే।
తథా గోపర్వతే శ్వేద్ తథా వల్మీకసంజ్ఞితే॥ ౧౩॥
ఆధిగ్రామసమాఖ్యే చ స్థానే సర్వఫలప్రదే।
సోమనాథే తు గోకర్ణే తథా భీమేశ్వరాభిధే॥ ౧౪॥

ప్రధానకర్మణి త్వనభిహితాధికారవిహితా ద్వితీయైవ। స్మర్యతే హి—"ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామ్॥ అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యన్తే కర్తుశ్చ

వేదారణ్యే విశిష్టే తు శ్వేతారణ్యే తు శోభనే।
హస్తికాననసంజ్ఞే చ తథా జప్యేశ్వరాభిధే॥ ౧౫॥
కుమ్భకోణే మహాస్థానే తథా మధ్యార్జునాభిధే।
వారాణస్యాం తు కేదారే తథా రామేశ్వరాభిధే॥ ౧౬॥
హాలాస్యే చ హరే నిత్యం దృష్ట్వా మామాదరేణ చ।
జపిత్వా పూర్వవన్మన్త్రం ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥ ౧౭॥
పురా కశ్చిన్మహాపాపీ ద్విజః పుణ్యవివర్జితః।
మహామోహావృతః సాక్షాన్మాతరం తు పతివ్రతామ్॥ ౧౮॥
గత్వా సంవత్సరం హత్వా పితరం వృత్తసంయుతమ్।
నిర్ఘృణో నిర్భయో నిత్యం చచార వసుధాతలే॥ ౧౯॥
చరతస్తస్య మూర్ఖస్య సదా తీవ్రభయంకరః।
ముసలోద్యతపాణిస్తు విభాతి బ్రహ్మరాక్షసః॥ ౨౦॥
తం దృష్ట్వా భీతిసంయుక్తః పూర్వపుణ్యబలేన తు।
హాలాస్యాఖ్యం మహాస్థానమగమత్పురుషోత్తమ॥ ౨౧॥
అదృష్టస్తత్క్షణాదేవ తేనైవ బ్రహ్మరాక్షసః।
సోఽపి విస్మయమాపన్నో విచార్య కమలేక్షణ॥ ౨౨॥
అహో మాహాత్మ్యమస్యైవ స్థానస్యాతిభయంకరః।
అస్మిన్దేశే న దృష్టస్తు మయా స బ్రహ్మరాక్షసః॥ ౨౩॥
అతో దేహవినాశాన్తం మయైవాత్రైవ వర్తనమ్।

కార్యమిత్యభిసంధిం చ హరే కృత్వా సునిశ్చలః॥ ౨౪॥
అవతర్త మహాస్థానే సేవనేనైవ తస్య తు।

కర్మణః" ॥ ఇతి ॥౬—౮॥ స్థానే పృష్ఠమితి। సతారం సప్రణవమిత్యర్థః॥౯—౧౭॥
మహాపాతకదూషితస్యాపి స్థానవిశేషమ-హిమ్నా ముక్తిసిద్ధిరితీ-

సమస్తాని చ పాపాని వినష్టాని జనార్దన॥ ౨౫॥
మన్త్రప్రసాదేన విప్రస్య కస్యచిద్వచనం హరే।
శ్రుత్వా దృష్ట్వా తు మాం నిత్యం హాలాస్యాఖ్యేఽతిశోభనే॥ ౨౬॥
జపిత్వా పూర్వవన్మన్త్రం షడక్షరసమాహ్వయమ్।
అయత్నేన విముక్తోఽభూత్సంసారజలధేస్తు సః॥ ౨౭॥
అత్ర దత్తం మహాదానం భవేత్స్థానే మమ ప్రియే।
హుతమిష్టం తపశ్చాల్పమప్యత్ర సుమహద్భవేత్॥ ౨౮॥
అతో విశిష్టే మత్స్థానే చాత్రైవాన్యత్ర వా నరః।
దృష్ట్వా మామాదరేణైవ జపేన్మన్త్రం షడక్షరమ్॥ ౨౯॥
ఏవమాచరతస్తస్య ప్రసాదాదేవ మే హరే।
ముక్తిసిద్ధిరయత్నేన భవత్యేవ న సంశయః॥ ౩౦॥
ఇతోఽన్యత్సకలం విష్ణో నరాణాం పాపకర్మణామ్।
అశక్యం కర్తుమత్యర్థం తస్మాదుక్తం సమాచరేత్॥ ౩౧॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం శివేనైవ సమస్తదేహినాం విముక్తిసిద్ధ్యర్థ-
మయత్నతః పురా। సుభాషితం కారుణికేన తన్మయా
ప్రభాషితం వో మునయః సుసాధనమ్॥ ३౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే ముక్త్యుపాయ-
విచారో నామ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః॥ ३౭॥

తిహాసముఖేన దర్శయతి—పురా కశ్చిదిత్యాదినా॥౧౮—३౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే ముక్త్యుపాయ-
విచారో నామ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః॥ ३౭॥

అథాష్టత్రింశోఽధ్యాయః।

३౮. ముక్తిసాధనవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సర్వసాధనముత్తమమ్।

శృణుతాతిప్రియేణైవ ద్విజాః సారతరోత్తమమ్॥౧॥

పురా సత్యవతీసూనుః సర్వవిజ్ఞానసాగరః।

సర్వవేదోదధేః పారో గురుర్మే కరుణానిధిః॥౨॥

సర్వలోకోపకారాయ సామ్బం సంసారభేషజమ్।

ధ్యాయమానో మహాభక్త్యా తతాప పరమం తపః॥౩॥

పునః పుష్పాదిభిర్దేవం సమారాధ్య యథాబలమ్।

షడక్షరేణ మన్త్రేణ తుష్టావ చ మహేశ్వరమ్ ॥౪॥

పరతత్త్వాయ తత్త్వానాం తత్త్వభూతాయ వస్తుతః।

స్వస్మాదన్యవిహీనాయ నమస్తస్మై స్వయంభువే ॥౫॥

వ్యాఘ్రపురాదిశివక్షేత్రానుష్ఠితవ్రతవచ్ఛివోపదిష్టం భుక్తిముక్త్యోరసాధారణ వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి। సర్వసాధనమితి। ఐహికాముష్మికభోగాత్మికాయా భుక్తేః పరాపరముక్త్యోశ్చాయమసాధారణ ఉపాయ ఇత్యర్థః। సారతరోత్తమమితి। సాంఖ్యాదిభిః శ్రేయఃసాధనతయా ప్రతిణదితోఽర్థః సారః। తదపేక్షయా స్వతఃప్రమాణత్వేన నిర్దుష్టవేదవాక్యప్రతిపాదితాని జ్ఞానకర్మాణి సారత-రాణి సర్వేషాత్తమమితి పురుషోత్తమపదవత్సప్తమీసమాసః షష్ఠీసమాసస్తు న శక్యః “న నిర్ధారణే” ఇతి తన్ని షేధాత్। న చ “సన్మహత్పరమోత్తమ” ఇతి ప్రథమాసమాసోఽపి। సారతరశబ్దస్య పూజ్యమానవచనత్వాభావాత్॥౧—౪॥ సచ్చిదానన్దస్వప్రతిష్ఠా-ద్వితీయసాయుజ్యరూపాయా ముక్తేః సాధనస్య ప్రాధాన్యేన బుభుత్సితత్వాత్తదనుగుణైః విశేషణైః పరమేశ్వరం స్తోతుమారభతే—పరత-త్త్వాయేత్యాదినా। షట్త్రింశతత్త్వాతీతత్వేన పరతత్త్వాత్పరమార్థత్వాచ్చ సచ్చిదానన్దైకరసం స్వప్రతిష్ఠమద్వితీయం పరశివస్వరూపం పరం తత్త్వమ్ ।

చిచ్ఛక్తిర్జడశక్తిశ్చ తద్భేదాశ్చ తథైవ చ।

యదేవ తత్త్వతో నిత్యం తస్మై సర్వాత్మనే నమః॥ ౬॥

తస్య పరతత్త్వత్వముపపాదయతి—తత్త్వానాం తత్త్వభూతాయేతి। ఆప్రలయస్థాయీని శివతత్త్వశక్తితత్త్వాదీని పృథివ్యన్తాని శుద్ధ-మిశ్రావిశుద్ధాదిభేదేనావస్థితాని షట్త్రింశత్తత్త్వాని। తదుక్తమ్—"ఆప్రలయం యత్తిష్ఠతి సర్వేషాం భోగదాయి భూతానామ్। తత్తత్త్వ-మితి ప్రోక్తం న శరీరఘటాదితత్త్వమతః" ఇతి।। యథా రజ్జ్వామారోపితస్య మాయామయస్య స్రక్సపాదేర్బాధోత్తరకాలం తత్రైవ లయాద-ధిష్ఠానభూతా రజ్జురేవ తత్త్వమ్। ఏవముక్తనాం తత్త్వానామపి ప్రాగుక్తపరశివస్వరూపే పరికల్పితత్వాత్తేషాం వాస్తవం రూపం సచ్చిదా-నన్దాత్మకం సర్వాధిష్ఠానం పరశివస్వరూపమేవేత్యర్థః । స్వస్మాదితి। యతస్తత్పరశివస్వరూపం తత్త్వానామపి తత్త్వమతః పరశివః స్వస్మాదన్యవిహీనః। నను వియదాదిభూతభౌతికప్రపఞ్చః పరమేశ్వరరూపాదన్యతయాఽనుభూయత ఏవేత్యత ఆహ—వస్తుత ఇతి। అనుభూయమానస్య సర్వస్య మాయాపరికల్పితస్యావస్తుత్వాత్పరమార్థతోఽన్యస్య విరహాదన్యవిహీనత్వమ్। నమస్కారస్య నన్తృనన్త-వ్యసాపేక్షత్వాన్నన్తవ్యాత్పరశివస్వరూపాదన్యో నన్తాఽవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యః। తథా చ కథమన్యవిహీనతేతి తత్రాఽహ—స్వస్మాదితి। 'అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరణవాణి' ఇతి శ్రుతే: జీవభావేనానుప్రవిశ్య పరశివ-స్వరూపస్యైవావస్థానాన్నన్తుః స్వాత్మాఽపి న తతోఽతిరిక్త ఇత్యర్థ। స్వయంభువ ఇతి। స్వయమేవ భవతి సత్తాం లభత ఇతి స్వయంభూః స్వాత్మనైవ లబ్ధసత్తాకో న వస్త్వన్తరవదన్యాధీనసత్తాక ఇత్యర్థః। 'నేహ నానాఽస్తి కించన' 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి' అతోఽన్యదార్తమ్" "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా" "స్వయంభు బ్రహ్మ పరమం తపో యద్బ్రహ్మ స్వయంభు బ్రహ్మణే నమః" ఇత్యాదిశ్రుతిషు పరశివస్వరూపస్యాన్యవిహీనత్వం స్వయంభుత్వం చ బహుశ ఆమ్నాతమ్॥౧॥ ఏతదేవాన్యవిహీనత్వముపపాదయతి—చిచ్ఛక్తిరిత్యా-దినా। స్రష్టవ్యజగదాత్మకశక్యప్రతియోగికో మాయాపరిణామవిశేషో జడశక్తిస్తదవచ్ఛిన్నా పరశివస్వరూపభూతా చిదేవ చిచ్ఛక్తిః। తద్భేదా ఇతి। తయోః శక్త్యోర్భేదా ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాద్యాః। అఖిలజగత్స్రష్టుః పరమేశ్వరస్యోపకరణభూతం చిచ్ఛ-క్త్యాదికం సర్వం తత్త్వతః పరమార్థతో నిరూపణే తదేవ వస్తు భవతి। అయమభిప్రాయః। యేయం పరమేశ్వరస్య జడశక్తిర్యే చ తద్భేదాస్తస్య సర్వస్య

బ్రహ్మ విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ ఈశ్వరశ్చ సదాశివః।

విరాడాద్యాశ్చ దేవాశ్చ యన్మాత్రం తం నుమః శివమ్ ॥ ౭ ॥

మహాసత్త్వాశ్చ యే జీవా మధ్యసత్త్వాశ్చ చేతనాః।

విహీనాశ్చైవ యన్మాత్రం తం నమామి మహౌజసమ్ ॥ ౮ ॥

యస్య సత్తా జగత్సత్తారూపేణైవావభాసతే।

మాయామయత్వేన స్వరూపతోఽపి పరతత్త్వేఽధ్యాసాద్యదిదం రజతం న తద్రజతం కింతు శుక్తిరితి తద్బాధాయాం సామానాధికరణ్యం యదిదం జడశక్త్యాదిక నైతదపి తు పరతత్త్వమేవేతి।అత ఏవ పఞ్చపాదికయాం జడప్రపఞ్చస్య స్వరూపతోఽప్యధ్యస్తత్వేన మిథ్యా-త్వం సత్యానృతే మిథునీకృత్యేతి భాష్యవ్యాఖ్యానావసరేఽభిహితమ్ । సత్యమనిదం చైతన్యమనృతం యుష్మదర్థస్తస్య స్వరూపోఽప్యధ్య-స్తత్వాదితి। చిచ్ఛక్తేస్తు పరశివస్వరూపత్వేన యథార్థత్వాత్। ద్వౌ చన్ద్రమసావిత్యాదౌ భేద ఏవ కవలం మాయామయత్వేనాధ్యస్తః।అతస్తన్నివృత్తయే సంసర్గసామానాధికరణ్యమ్। యేయం పరశివస్వరూపభూతా చిద్యా చ చిచ్ఛక్తిర్న తే భిన్నే అపి త్వేకైవ చిదితి। ఏవముత్తరత్రాపి సామానాధికరణ్యవిశేషో ద్రష్టవ్యః॥౬॥ బ్రహ్మేతి। సృష్టిస్థితితిరోధానానుగ్రహనిగ్రహవ్యాపారాః సద్యోజా-తాదిపఞ్చబ్రహ్మమూర్తయః బ్రహ్మాద్యా విరాడాద్యా ఇత్యాద్యపదేన స్వరాట్సమ్రాజో: సంగ్రహః। తే చ శివమాహాత్మ్యఖణ్డే పూర్వమేవోక్తాః-"ద్విధా కృత్య మునిశ్రేష్ఠా అర్ధేన పురషోఽభవత్। అర్ధేన నారీ తస్యాం తు విరాజమసృజత్పునః" ఇతి ॥ ఆదిశబ్దేనోక్తవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రాద్యా ఇత్యర్థః। యన్మాత్రమితి। రజ్జ్వా ఇదమంశే స్రక్సర్పాదివత్సర్వాధిష్ఠానభూతే సచ్చిదానన్దాత్మకే పరశివస్వరూపే తదా-శ్రితమాయావశేన బ్రహ్మాదీనా పరికల్పితత్త్వాద్వాస్తవమేతేషామధిష్ఠానాదనన్యత్వం తన్మాత్రామవధార్యతే॥౭॥ మహాసత్త్వా ఇతి। గజాద్యా మహాసత్త్వాః। మధ్యమసత్త్వా మనుష్యాద్యాః। విహీనాః క్రిమికీటాదయః। ఏవం ప్రతీయమానస్య బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తస్య మాయా-మయప్రపఞ్చాధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాపోహ్యమానస్య బాధావధిత్వేన పరశివస్వరూపం తాటస్థ్యేన లక్షితమ్॥౮॥ అథ 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం తత్స్వరూపం లక్షయన్నగ్రతః పూర్వోక్తమధిష్ఠానమాత్రత్వం సమర్థయతే—యస్య సత్తేత్యాదినా * [యస్య ప్రాగుదీరితస్య

యం వినా న జగత్తస్మై సదా సాక్షాత్సతే నమః॥ ౯॥

యస్య భానం జగద్భానస్వరూపేణ విభాసతే।

యమృతే న జగద్భానం తస్మై భానాత్మనే నమః॥ ౧౦॥

యదానన్దోఽఖిలానన్దో విభాతి స్వయమేవ తు।

తం నుమః పరమానన్దం పరాపరవివర్జితమ్॥ ౧౧॥

యద్దేశకాలదిగ్భాగైర్న భిన్నం సర్వదాఽద్వయమ్।

యదేవ విశ్వం తద్బ్రహ్మ యథార్థం ప్రణమామ్యహమ్॥ ౧౨॥

సర్వజగదధిష్ఠానస్య పరశివస్య స్వరూపభూతం సత్త్వమేవ తస్మిన్మాయయాఽఽరోపితే జగతి స్రక్సర్పాదిషు రజ్జ్వా ఇదన్తానుగతి-వత్ జగత్సదిత్యారోపితం తత్సంబన్ధమనుగతమవభాసతే। నన్వేతావతాఽఽరోపితస్యాధిష్ఠానమాత్రావశేషత్వం కుత ఇత్యత ఆహ—యం వినేతి। యం సద్రూపమాత్మానం వినా జగదేవ న భవతి। అధిష్ఠానసత్త్వస్ఫురణమన్తరేణారోపితసత్త్వస్ఫురణానుపపత్తేః। తథా చ జగత్సత్త్వమారోపితం। అధిష్ఠానభూతస్యాత్మనస్తు పారమార్థికమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవసీయతే। ఏతదభిప్రేత్యాహ—సాక్షాత్సత ఇతి॥౯॥ యస్య భానమితి। యత్స్వరూపభూతం స్ఫురణమిత్యర్థః। అన్యత్సమానం। శ్రుతిరప్యధిష్ఠానసత్త్వస్ఫురణయోః పరస్పరవ్యావృ-త్తేస్వారోపితేష్వనువృత్తిం దర్శయతి। ఆరోపితస్య పృథక్త్వస్ఫురణనిరాసేన అధిష్ఠానసూత్రతతామాచ ష్టే। "సద్దీదం సర్వం సత్సదితి"। "చిద్దీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ" ఇతి॥౧౦॥ యదానన్ద ఇతి। యస్య పరమేశ్వరస్య స్వరూపభూతఆనన్ద ఏవ శుభకర్మావస్థి-తసత్త్వపరిణామరూపతత్తద్బుద్ధిపరిచ్ఛిన్నస్సన్ప్రియమోదప్రమోదాదిభేదేన సర్వజనైరనుభూయతే। శ్రూయతే హి—ఏత స్యైవానన్దస్యాన్యా-ని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' ఇతి। పరమానన్దమితి। తైత్తిరీయకే సార్వభౌమం ప్రత్యుత్తరోత్తరశతగుణితత్వేన "స ఏకో మానుష ఆనన్ద" ఇత్యాదినా శ్రుతస్య తరతమభావేనావస్థితస్య సకలానన్దస్యానవచ్ఛిన్నాత్మకే పరశివస్వరూపేఽన్తర్భావాత్తస్య పరమానన్దత్వం శ్రూయతే। "ఏషోఽస్య పరమ అనన్ద " ఇతి। నను పరమత్వమపరమత్వసాపేక్షం తత్త్సత్వే చ కథమద్వయతేతి । తత్రాహ—పరాపరేతి। పరాపరభావస్య మాయాపరికల్పితత్వేనావాస్తవ్యత్వాత్। పరమార్థతః తద్రహితం। తథా చ

అనన్తమద్వయం పూర్ణమేకమిత్యామనన్తి యత్।
ఆగమా అఖిలా నిత్యం వన్దే తద్బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ ॥ ౧౩ ॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ సాంఖ్యయోగౌ వినిర్గతౌ ।
తం తదజ్ఞానచిత్రస్య భిత్తిభూతం నుమః శివమ్ ॥ ౧౪ ॥

శ్రూయతే "యస్మాత్పరన్నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్" ఇతి ॥౧౧॥ ఏవమఖణ్డైకరసస్య పరశివస్వ-రూపస్వ సర్వదా బాధవైధుర్యాభిప్రాయేణ సద్రూపత్వం ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యేణ స్వపరవ్యాపారహేతుత్వేన స్వప్రకాశజ్ఞానాత్మకత్వం పరప్రే-మాస్పదతయా నిరతిశయానన్దరూపత్వం చ స్వస్మిన్పరికల్పితోపాధివశాత్ప్రతిపాద్య శ్రుత్యుక్తమానన్త్యమపి ప్రతిపాదయతి— యద్దేశకాలేత్యాదినా। దేశకాలాదికృతభేదనిరాసేన తద్వ్యాపిత్వాభిధానాత్ స్వగతభిదనిరాసః। అద్వయమితి సజాతీయభేద-నిరాసః। అయమభిప్రాయః। యథైకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధిసంబన్ధవశాద్ఘటాకాశో గ్రహాకాశఇత్యాదిభేదవ్యపదేశః ఏవ-మేకస్యైవాత్మనః మాయాపరికల్పితనానావిధోపాధిసంబన్ధేనైవ సంసారిత్వాదివిభ్రమో న వాస్తవో భేదః సంసారదశాయామపి విద్యత ఇతి తదభిప్రేత్యాహ—సర్వదేతి। యదేవ విశ్వమితి విజాతీయనిరాసః వియదాదిభూతభౌతికాత్మకం జడం విశ్వం జగత్ యదేవ పూర్వవద్బాధాయాం సామానాధికరణ్యం। విశ్వస్య పరమార్థతః పరశివాత్మకత్వమాథర్వణికైరామ్నాయతే। 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తతోబ్రహ్మపరామృతమ్' ఇతి। 'పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యం। యథార్థమితి। జగత్ ఆరోప్యస్యాధిష్ఠానత్వేన తద్బాధస్థా-వధిత్వేన చ సర్వదావస్థానాత్పరశివస్య యాథాత్మ్యం॥౧౨॥ ఉక్తేఽర్థే శ్రుతిం సంవాదవతి। అనన్తమితి। శ్రుతిః। "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యనన్తశబ్దేన ప్రతిపాదయతి। కైవల్యోపనిషత్పునః "మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం। మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయమస్మ్యహం" ఇత్యద్వయశబ్దేన। ఛాన్దోగ్యశ్రుతిస్తు 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి' అద్వితీయైకశబ్దాభ్యామ్। వాజసనేయకన్తు—" పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే" ఇతి పూర్ణశబ్దేనేతి పరశివస్య సర్వాత్మకత్వ సర్వశాఖాసంమత-

మిత్యర్థః ॥౧౩॥ నను భేదప్రపఞ్చస్య సాంఖ్యాదిభిః స్వస్వశాస్త్రే ప్రామణికత్వప్రతిపాదనాత్ పరశివస్వరూపస్య కథమద్వి-తీయత్వమిత్యాశం-

యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ శబ్దశాస్త్రం సముద్బభౌ।
తం తదజ్ఞానచిత్రస్య భిత్తిభూతం నుమః శివమ్॥ ౧౪॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ కారణం పరమాణవః।
కల్పితా జగతో విప్రాస్తం నుమః పరమేశ్వరమ్॥ ౧౬॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ క్రియాం సర్వఫప్రదామ్।
కల్పయన్తి వినా దేవం తం వన్దే సకలప్రదమ్॥ ౧౭॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ దేహమాత్మేతి మన్వతే।
తర్కాభాసైస్తమీశానం వన్దే దేహవిలక్షణమ్॥ ౧౮॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ దేహజానీన్ద్రియాణి తు।
ఆత్మేతి మన్వతే వన్దే తమిన్ద్రియవిలక్షణమ్॥ ౧౯॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ ప్రాణమాత్మేతి మన్వతే।
వన్దే తం ప్రాణవేత్తారం ప్రాణం ప్రాణస్య సర్వదా॥ ౨౦॥
యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ మనః సంకల్పలక్షణమ్।
ఆత్మేతి మన్వతే భక్త్యా వన్దే తం మనసః పరమ్॥ ౨౧॥

క్య సాంఖ్యాదివ్యవహారః సర్వోప్యజ్ఞానమూలత్వాద్భ్రాన్త ఏవేత్యాహ— యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయేత్యాదినా। యథా శుక్తిరజతాదివిభ్ర-మస్య నీలపృష్ఠత్రికోణత్వాదివిశేషజ్ఞానం కారణం తద్వదేవ సచ్చిదానన్దాత్మకస్య యస్య పరమేశ్వరస్య నిరస్తసమస్తోపాధికం స్వప్రతిష్ఠమద్వితీయం విశేషరూపమజానానాః సాంఖ్యాదయః భ్రాన్తివశేన శుక్త్యాదౌ రజతాదివత్ తత్స్వరూపే సచ్చిదానన్దాత్మకే

ప్రకృతిప్రాకృతాత్మకం జగత్కల్పయన్తో భ్రాన్తా ఇత్యర్థః। అత ఏవ బాదరాయణేనాపి ఏతౌ పక్షౌ నిరస్తౌ "రచనానుపపత్తే-శ్చ నానుమానమ్" "ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః" ఇతి। వినిర్గతౌ ప్రవర్తితావిత్యర్థః॥౧౪॥ ఏవముత్తరత్రాపి అజ్ఞానమూలతా యోజనీయా॥౧౫॥ "కారణం పరమాణవ" ఇతి కాణాదవాద్యాద్యభిమతః పరమణుకారణవాదోఽపి అజ్ఞానమూలత్వాదుపేక్ష్య ఇత్యర్థః॥ ౧౬॥ క్రియా-స్సర్వఫలప్రదా ఇతి చోదనాం కలయన్ తదధిష్ఠానభూతం పరశివస్వరూపం

యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ బుద్ధిమాత్మేతి మన్వతే।

తం వన్దే బుద్ధిబోద్ధారం బోధరూపమవిక్రియమ్॥ ౨౨॥

యత్స్వరూపమవిజ్ఞాయ సర్వప్రత్యయకారణమ్।

అన్తఃకరణమాత్మేతి మన్వతే తం నుమః శివమ్॥ ౨౩॥

యాస్మిఞ్జాగ్రదవస్థైషా భాతీవ భవతీవ చ।

తం తద్భ్రాన్తేరధిష్ఠానం వన్దే సాక్షిణమీశ్వరమ్॥ ౨౪॥

యస్మిన్స్వప్నప్రపఞ్చోఽయం భాతీవ భవతీవ చ।

తం తద్భ్రాన్తేరధిష్ఠానం వన్దే సాక్షిణమీశ్వరమ్॥ ౨౫॥

యస్మిన్సుషుప్త్యవస్థేయం భాతీవ భవతీవ చ।

తం తద్భ్రాన్తేరధిష్ఠానం వన్దే సాక్షిణమీశ్వరమ్॥ ౨౬॥

యస్మిన్క్లృప్తం తురీయత్వం త్రిధామపేక్షయైవ తు।

తం తురీయత్వనిర్ముక్తం వన్దే చిద్ఘనమీశ్వరమ్ ॥ ౨౭॥

ప్రణమతి॥ ౧౭—౨౩॥ యస్మిన్ జాగ్రదితి। భాతీవ భవతీవ చేతి–యస్యాధిష్ఠానభృతస్య స్వరూపప్రకాశేన స్వయం జడాత్మి-కాపి జాగ్రదవస్థా భాతీవ ప్రకాశత ఇవ తథా తత్స్వరూపసత్తయా భవతీవ సత్తాం లభత ఇవ నత్వాత్మవజ్జాగ్రదర్థ-స్య భానసత్వే స్వాభావిక

ఇతి ద్యోతయితుమివ శబ్దః। సాక్షిణమితి। జాగ్రదవస్థాలక్షణస్య సాక్ష్యస్య సాక్షిణ ద్రష్టారం ప్రత్యక్చైతన్యరూపేణావస్థితమిత్యర్థః ॥౨౪॥ ఏవం యస్మిన్ స్వప్న ఇత్యాదావపి యోజ్యం॥౨౫॥ ౨౬॥ త్రిధామాపేక్షయేతి। ధామశ-బ్దః స్థానవాచీ జాగ్రదాదీని త్రీణి స్థానాన్యపేక్ష్య। అయమర్థః। చక్షురాదీన్ద్రియైరర్థోపలబ్ధిజాగ్రదవస్థేతి। ఇన్ద్రియేషూపర-తేషు జాగ్రద్వాసనావాసితేన కేవలేనాన్తఃకరణేనానుభూతసజాతీయస్య వాసనామయప్రపఞ్చస్య ఉపలమ్భః స్వప్నః। తస్మింశ్చ ఉపరతే ద్వైతప్రపఞ్చస్య సర్వస్య విలాపాత్తనూలభూతం ప్రత్యగాత్మన్యాశ్రయభూతం భావరూపజ్ఞానమేవ కేవలనిర్వికల్పకేన తత్స్వరూపచైతన్య-ప్రకాశేన భాస్యతే సాసుషుప్తిః। తదప్యజ్ఞానం సమాధౌ న ప్రకాశతే నిరవద్యస్య సచ్చిదానన్దాత్మకస్య

యస్మింస్తురీయాతీతత్వమధ్యస్తం తదభావతః।

తం వన్దే కేవలం శుద్ధం నిర్విశేషం మహేశ్వరమ్॥ ౨౭॥

ఏకత్వం చ తథా ద్విత్వం త్రిత్వం యస్మిన్ప్రకల్పితమ్।

బహుత్వం చ తమీశానమసంఖ్యేయం నుమః శివమ్॥ ౨౮॥

అభిన్నం చ తథా భిన్నం భిన్నాభిన్నం వదన్తి యమ్।

పరశివస్వరూపస్యైవ తత్ర స్ఫురాణాత్సా తురీయావస్థా తత్ర జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయసాక్షిభేదేన ఏకస్మిన్నేవాత్మని యథా-సంఖ్యం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞరూపేణ సాక్షిత్వమపి త్రిధా పరికల్పిత తదపేక్షయా తురీయావస్థా సా సాక్షిత్వోపాధినా తురీయత్వమపి తస్మిన్పరికల్పితమిత్యర్థః। తథాచ మాణ్డూక్యోపనిషద్యామ్నాయతే। 'జాగరితస్థానో బహిఃప్రజ్ఞః స్వప్నస్థానోఽన్తఃప్రజ్ఞః యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కఞ్చన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తం । నాన్తఃప్రజ్ఞం న బహిఃప్రజ్ఞం నోభయత ప్రజ్ఞ న ప్రజ్ఞానఘనం న ప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞం" ఇత్యాది। తద్వ్యాచక్షాణైరాచార్యైరప్యుక్తం—"బహిః ప్రజ్ఞో విభుర్విశ్చ అన్తః ప్రజ్ఞస్తు తైజసః। ఘనప్రజ్ఞస్తథా ప్రాజ్ఞః ఏక ఏవ త్రిధా స్మృతః॥ నివృత్తేఃసర్వదుఃఖానామీశానః ప్రభురవ్యయః। అద్వైతస్సర్వభావానాం దేవస్తుర్యో విభుః స్మృతః" ఇతి। తురీయత్వవి-నిర్ముక్త హతి। తురీయత్వనిరూప్యాయాస్తురీయావస్థాయా అపి జాగ్రదాదివదవస్తుత్వాత్॥౨౭॥ తదభావత ఇతి। తస్యాద్వైతస్య

తురీయత్వస్యైవాభావాత్తురీయాతీతత్వమపి తస్మిన్ పరమేశ్వరే కల్పితం త్రిధామస్థానరహితం అవస్థాస్పదమిత్యర్థః। కేవలమితి। భేదరహితమిత్యర్థః। అతఏవ "సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ఇతి 'అస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్' ఇతి చ శ్రుతిః। నిర్విశే-షమితి । శబ్దస్పర్శాదివిశేషధర్మరహిత అఖణ్డైకరసమితి యావత్।
"అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్' ఇతి చ శ్రుతేః॥౨౮॥ నను "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి పరశివస్యైకత్వలక్షణధర్మసద్భావశ్రుతేః నిర్విశేషత్వాసిద్ధి-రిత్యత ఆహ। ఏకత్వమితి। సంఖ్యాపరిచ్ఛేదరహితే పరశివస్వరూపే ఏకత్వాదిసంఖ్యాపి సంఖ్యేయప్రపంచవత్ మాయాపరికల్పి-త్రైవ భేదాభావవత్త్వోపాధినా పరికల్పిత్రైకత్వపరైవ సా శ్రుతిరిత్యర్థః॥ ౨౯॥ అభిన్నం చేతి। సాక్ష్యాజ్జడప్రపంచాత్సాక్షిభూతః పరమేశ్వరః పరమార్థోపాధావభిన్న ఇతి వేదాన్తినః। భిన్న ఇతి

తం సదా కేవలం వన్దే కేషాంచిల్లభ్యమీశ్వరమ్॥ ౩౦॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౧॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః సదేశ్వరసదాశివౌ।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౨॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః సర్వదేవానశఙ్కితాః।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ 33॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా విభిన్నాజ్జీవచేతనాన్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౪॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః సర్వవేదానశఙ్కితాః।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౫॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః స్మృతీః సర్వా అశఙ్కితాః।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౬॥

వైశేషికాదయః। అన్యే తు ఘటశరావాద్యాత్మనా విభక్తేషు కార్యేషు మృద్రూపస్యానుగతేస్తదాత్మనా అభేదః। ఘటాదివ్యావృత్తాకారేణ తు భేదః। తద్వదేవ పరమేశ్వరస్యాపి కార్యప్రపంచాత్మనా భేదః కారణాత్మనా అభేద ఇతి మన్యన్తే। ఉక్తం హి— “కార్య భేదేన నానాత్వమభేదః కారణాత్మనా। హేమాత్మనా యథాఽభేదః కుణ్డలాద్యాత్మనా భిదా” ఇతి। ఏవం భేదాభేదాదికల్పనాస్పదం పరమేశ్వరం ప్రణౌమీత్యర్థః। కేషాం చిల్లభ్యామితి। నిత్యనైమిత్తికలక్షణేన వర్ణాశ్రమధర్మేణ పరమేశ్వరం సమారాధ్య తదనుగ్రహాదవాప్తజ్ఞానైః శాన్తిదాన్త్యాదిసంపన్నైః సుకృతిభిః పరమేశ్వరస్వరూపం జ్ఞాయతే అతో న సర్వేషాం సులభమిత్యర్థః। శ్రూయతే హి—“శ్రవణయాపి బహుభి-ర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః। ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధాశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః” ఇతి॥౩౦॥ఏవం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యన్తస్య సాంఖ్యాదిసకలతీర్థకరవ్యవహారస్య చాజ్ఞానమూలత్వాభిధానేన పరశివస్వరూపేఽద్వయస్తత్వప్రతి-పాదనా-

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః పురాణాని చ భారతమ్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౭॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః సర్వాఞ్శైవాగమానపి।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౮॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా వివిధాన్వైష్ణవాగమాన్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౩౯॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా బ్రాహ్యానేతాంస్తథాఽఽగమాన్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౦॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా బుద్ధార్హతాగమానిమాన్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౧॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః శబ్దాన్సత్యేతరాదికాన్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౨॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా విద్యాః సర్వా అశఙ్కితాః।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౩॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాస్తర్కాననోన్యబాధకాన్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౪॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా మానమధ్యక్షపూర్వకమ్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౫॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా బ్రాహ్మణాన్క్షత్రియాన్విశః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౬॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః శూద్రానపి చ సంకరాన్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౭॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా ఆశ్రమానఖిలానపి।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౮॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా ధర్మాధర్మానశఙ్కితాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౪౯॥
యస్య విజ్ఞాసంపన్నా వర్జ్యావర్జ్యానశఙ్కితాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౦॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా విద్యావిద్యా అశఙ్కితాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౧॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా దేహాదీనఖిలానిమాన్ ।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౨॥
యస్య విజ్ఞానసపన్నా జాగ్రదాదిత్రయం సదా।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౩॥
యస్య విజ్ఞానసపన్నాస్తురీయత్వాదికల్పనామ్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౪॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా భూమిం తద్వేదమాస్తికాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౫॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా జలం తద్వేదమాస్తికాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౫౬॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా అగ్నిం తద్వేదమాస్తికాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౫౭॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా వాయుం తద్వేదమాస్తికాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౫౮॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నా ఆకాశం తత్ర కల్పితమ్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౫౯॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః శబ్దస్పర్శాదికానిమాన్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౬౦।
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా మహదాద్యఖిలం జగత్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౬౧॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః సర్వమేతదశఙ్కితాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౬౨॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నా మహామాయామశఙ్కితాః।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౬౩॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాశ్చిచ్ఛక్తిం విమలామిమామ్।
యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్॥ ౬౪॥
యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః ప్రతీతమఖిలం జగత్।

యథార్థం బ్రహ్మ జానన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౬౫ ॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః ఫలావాప్త్యై కదాచన।

న కించిదపి కుర్వన్తి తం నుమః పరమాద్వయమ్ ॥ ౬౬ ॥

యస్య విజ్ఞానసంపన్నాః ప్రత్యగ్జ్యోతిషి సంస్థితాః।

న్మిథ్యాత్వముక్తం।అధిష్ఠానపరశివస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యత్వాదపి తన్మిథ్యాత్వం ప్రతిపాదయాతి—యస్య విజ్ఞానేత్యాదినా। సర్వవేదానశంకితా ఇతి। త్రిషష్టితమశ్లోకపర్యన్తం స్పష్టం॥౩౧—౬౩॥ మహామాయామితి। శుద్ధసత్త్వప్రధానాస్వాశ్రయవ్యామోహకరీ సకలజడతత్త్వవ్యాపినీ పారమేశ్వరీ శక్తిః మహామాయా॥౬౪॥ చిచ్ఛక్తిమితి। ఉక్తార్థమేతత్॥౬౫॥౬౬॥ ఫలావాప్త్యేతి। ప్రత్యగాత్మనోనిరతిశయానన్దపరశివస్వరూపసాక్షాత్కారాత్తల్లేశభూతస్వర్గాదిసుఖలాభాయ కిమ-

తమేవ ప్రత్యగాత్మానం వన్దేఽహంతాదివార్జితమ్॥౬౭॥

ఇదంరూపమహంరూపం యస్య భాతి తమీశ్వరమ్।

వన్దేఽలక్షణమద్వంద్వమనిర్దేశ్యం స్వయంప్రభమ్॥౬౮॥

స్తుతిమితినివహస్య నైవ గోచరం భవభయజలధేః

సదైవ తారకమ్। అహమహమితి సతతోదితప్రభం

నిఖిలజగద్రహితం నమామి శశ్వత్॥౬౯॥

పి న కుర్వన్తి ఆప్తకామత్వాత్। శ్రూయతే హి—"పర్యాప్తకామస్య కృతాత్మనస్త్విహైవ సర్వే ప్రవిలీయన్తి కామాః" ఇతి॥౬౭॥ ప్రత్యగ్జ్యోతిషీతి। సర్వప్రత్యగ్రూపేణావస్థితే

స్వప్రకాశచిదాత్మకే పరాశివస్వరూపే సమ్యక్ స్థితాస్తన్మయత్వేన తదేకనిష్ఠా ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—“అత్రాయం పురుషః స్వయంజోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపే-ణాభినిష్పద్యత” ఇతి। అస్య చ జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం భగవాన్ వ్యాసోఽపి సూత్రయామాస—“జ్యోతి-ర్దర్శనాత్” ఇతి। ప్రత్యగాత్మానామితి। పరశివస్య ప్రత్యక్త్వప్రతిపాదనాత్తస్య చాహంప్రత్యయత్రిషయత్వాత్ అహంకార-వైశిష్ట్యమాశంక్య నిరస్యతి—అహంతావర్జితమితి । ఏతదుపపాదయతి। అన్తఃకరణపరిణామస్య ప్రత్యక్త్వేన భాసమానస్య అహంకారాదేః స్వతో జడత్వేన ప్రకాశాసమ్భవాత్సాక్షిచైతన్యభాస్యత్వేన పరమార్థవత్పరిక-ల్పితత్వమేష్టవ్యం। అత ఏవ “అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదౌ చాహంకారవైశిష్ట్యత్యాగేన తదుపలక్షితస్య చిన్మాత్రస్య లక్షణయా స్వీకారః। తదేవాభిప్రేత్యాథర్వశిరస్యప్యామ్నాతమ్ ‘బ్రహ్మాహం ప్రాఙ్చః ప్రత్యంచోఽహం దక్షిణాఙ్చ ఉదఙ్చోఽ-హమ్ ఇత్యాది॥ ౬౮॥ అలక్షణమితి। సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తకో ధర్మః లక్షణం తద్రహితం “అస్థూలమనణ్వ-హ్రస్వం” ఇత్యాదిసర్వధర్మనిషేధశ్రుతేః। ఏతదేవోపపాదయతి—అద్వంద్వమితి । సజాతీయం విజాతీయం వాత్రాన్యత్ ద్వి-తీయం వస్తు యద్వ్యావృత్తయే లక్షణాపేక్షేత్యర్థ:। అనిర్దేశ్యమితి। నిర్దేశోఽభిలాపః తదయోగ్యం వాఙ్మనసయోరగోచర-మితి యావత్। శ్రూయతే హి—“తదేతదితి మన్యన్తేఽనిర్దేశ్యం పరమం సుఖమ్” “యతో వాచో నివర్తన్తే” ఇత్యాది।నన్వేవం లక్షణప్రమాణవిషయత్వాభావే శశవిషాణాయమానమేవ తత్స్వరూపమిత్యాశంక్య నిరస్యతి—స్వయంప్రభ-మితి॥ ౬౯॥ యద్యపి “యస్యవిజ్ఞానసంపన్నాః ప్రతీ-

సూత ఉవాచ—

ఏవం వ్యాసేన సర్వజ్ఞః సామ్బః సర్వఫలప్రదః।

అభిష్టుతో మహాదేవః ప్రత్యక్షమభవన్మునే॥ ౭౦॥

తం దృష్ట్వా దేవదేవేశం దేవ్యా సహితమవ్యయమ్।

ప్రణమ్య ప్రార్థయామాస సర్వసాధనవేదనమ్॥ ౭౧॥

దేవదేవోఽపి సర్వజ్ఞః ప్రసన్న: సర్వసాధనమ్।

ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా మునయే మునిసత్తమాః॥ ౭౨॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

వక్ష్యే విప్ర సమాసేన సర్వసాధనముత్తమమ్।
శృణుష్వ శ్రద్ధయా సార్ధం మయా నోక్తమితః పురా॥ ౭౩॥
అపేక్షితార్థః సర్వేషాం భుక్తిర్ముక్తిశ్చ సువ్రతాః।
ముక్తిర్నానావిధా ప్రోక్తా మయా వేదానుసారతః॥ ౭౪॥
తత్ర సాయుజ్యరూపాయా ముక్తేః సాక్షాత్తు సాధనమ్।
సమ్యగ్జ్ఞానం న కర్మోక్తం న తయోశ్చ సముచ్చయః॥ ౭౫॥

తమఖిలం జగత్" ఇత్యనేనైవ పర్యాయేణ నామరూపాత్మకస్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తస్య సర్వజగతో మిథ్యాత్వం సేత్స్య-తి। తథాపి మనసశ్చంచలత్వాత్ తద్విక్షేపనిరాసేన పరతత్త్వానుసంధానార్థం బహూనాం పర్యాయాణాముపన్యాసః। యథా శుక్తిరజతాదివిభ్రమేషు ఆరోపితరజతాదేరధిష్ఠానశుక్తికాయాథాత్మ్యజ్ఞానతో బాధోత్తరకాలం వస్తుభూతశు-క్త్యాదికమేవ యథార్థసిద్ధం స్వరూపం ఏవమవిద్యాతత్కార్యనామరూపప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానపరశివయాథాత్మ్యజ్ఞానేన విలయాత్పరమార్థతః పరశివస్వరూపాత్పృథక్స్వరూపం నాస్తీతి ప్రకరణాభిప్రాయః। స్తుతిమితినివహస్యేతి। స్తుతిః స్తోత్రం మితిః ప్రమాణం ప్రత్యక్షాదికం తత్సంఘస్యేత్యర్థః। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిషు తత్తదహంకారసాక్షి-తయా సర్వదా ఆపరోక్ష్యేణ భాసమానమిత్యర్థః॥౭౦—౭౩॥ నానావిధేతి। సాలోక్యసామీప్యసారూప్య-సాయుజ్యభేదేన। వేదానుసారత ఇతి। "బ్రహ్మణస్సాయుజ్యం

నిత్యసిద్ధాఽథవా ముక్తిః సాధ్యరూపాఽద్వయీ గతిః।
నిత్యసిద్ధా తు సర్వేషామాత్మరూపాఽథవాఽపరా॥ ౭౬॥
ఆత్మరూపైవ చేన్ముక్తిర్నిత్యప్రాప్తా హి సాఽత్మనః।

నిత్యప్రాప్తస్య చాప్రాప్తిర్విభ్రమః ఖలు దేహినామ్ ॥ ౽౽ ॥

విభ్రమస్య నివృత్త్యా సా ప్రాప్తేతి వ్యపదిశ్యతే ।

సలోకతామాప్నోతి" ఇత్యాదివేదవాక్యానుసారేణేత్యర్థః । స్వతన్త్రోఽపి పరమేశ్వరోఽతీతానాగతవర్తమానకాలేషు స్థావరజఙ్గమాత్మకస్య ప్రపంచస్య సమానరూపతా యథా స్యాత్ తథా వ్యవస్థామాత్రసాక్షీ చిదితి నిశ్వసిత-వత్స్వస్మాన్నిర్గతవేదరాశీననుస్మృత్యైవ సృష్ట్యాదౌ ప్రవర్తతే। "ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్వై దేవానసృజతాసృగ్రమి-తి మనుష్యానిన్దవ ఇతి పితౄనిత్యాది। 'వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశవరః' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యామ్ ॥౽౪॥ సమ్యగ్జ్ఞానమితి। సంశథవిపర్యాసరహితనిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మత్వసాక్షాత్కారరూపమిత్యర్థః। 'యస్యైవైతే చత్వా-రింశత్సంస్కారాః బ్రహ్మణః సాయుజ్యం సాలోక్యం స గచ్ఛతి' । 'కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః' ఇతి వాక్యస్య తాత్పర్యార్థమజానానాః కర్మాణ్యపి జ్ఞానవత్సాక్షాత్పరముక్తిసాధనానీతి మన్యన్తే తాన్నిరాచష్టే–న కర్మేతి। అన్యే తు వాజసనేయకమన్త్రోపనిషది 'అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి' ఇత్యాదినా జ్ఞానకర్మణోః ప్రత్యేకం నిన్దాపురస్సరం "విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ" ఇతి సముచ్చయవిధిబలేన సహ తయోరేవముక్తి-సాధనత్వం మన్యన్తే। తన్నిరాకరణాయాహ—న తయోరితి। అయమర్థః। "యస్మిన్సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూద్విజానతః' ఇత్యాదినా సాధ్యసాధనభేదోపమర్దేన యద్బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రోక్తం తత్ర తత్ర ప్రతిపాదితం న తేన సహ కర్మణామనుష్ఠానం సంభవతి తస్య సాధ్యసాధనాదిభేదసాపేక్షత్వాత్। అతో దేవతావిషయం సగుణజ్ఞానమేవ తత్ర సముచ్చీయతే। ఉక్తం హి భగవద్భిర్భాష్యకారైః— 'దేవతావిషయం జ్ఞానం కర్మసంబంధిత్వేనోపన్యస్తం న పరమాత్మజ్ఞానమ్ " ఇతి ॥౽౫॥ ప్రతిజ్ఞాతమర్థం వికల్పపురస్సరం ప్రతిపాదయతి సాధయతి చ। సా కిం సాయుజ్యరూపా ముక్తిర్నిత్యసిద్ధా ఉత కేన చిత్సాధనేన నిష్పాద్యా ప్రథమేఽపి కిమాత్మరూపా స్యాత్ ఉత తతోఽన్యేతి వికల్ప్య ॥ ౽౬ ॥

విభ్రమస్య నివృత్తిస్తు సిధ్యత్యజ్ఞాననాశతః ॥ ౽౭ ॥

అజ్ఞానస్య వినాశస్తు జ్ఞానాదేవ న చాన్యతః ।

జ్ఞానాదజ్ఞాననాశస్తు ప్రసిద్ధః సర్వదేహినామ్ ॥ ౭౯ ॥

అపరా సా పరా ముక్తిర్నాఽఽత్మరూపైవ చేన్మతమ్ ।

తథాఽపి ముక్తిః ప్రాప్యా వా న ప్రాప్యా వాఽత్మనో భవేత్॥౮౦

ప్రాప్యా చేదాత్మనా ముక్తిరప్రాప్తప్రాప్తిరేవ సా ।

అప్రాప్తప్రాప్తిరప్యస్య సంబన్ధో వైక్యమేవ వా ॥ ౮౧ ॥

ఆద్యపక్షే జ్ఞానమాత్రాప్రాప్యత్వం తస్య దర్శయతి । ఆత్మరూపైవ చేదిత్యాదినా । నిత్యప్రాప్తస్యేతి । "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతేః ముక్తేః ప్రప్యత్వమవసీయతే । ప్రాప్తిశ్చాప్రాప్తిపూర్వికా సా చ ద్వేధా । భ్రమకృతా వస్తుకృతా చేతి । తదిహ నిత్యసిద్ధాయా ముక్తేః ప్రాప్తురాత్మనోఽనతిరేకాన్నిత్యప్రాప్తతయా ప్రాప్తిర్భ్రమకృతా నతు గ్రామాద్గ్రామం గచ్ఛేత్యాదావివ వస్తుకృతేత్యర్థః ॥౭౭॥ విభ్రమస్యేతి । తస్య చాప్రాప్తిభ్రమస్య నివృత్తౌ సత్యాం పూర్వప్రాప్తాపి సా కణ్ఠగతచామీకరన్యాయేన పునః ప్రాప్యత ఇతి శ్రుత్యా వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః । తస్య చాప్రాప్త్యాపాదకస్య జగద్విభ్రమస్య నివృత్తిః పునస్తన్మూలాజ్ఞాననాశాత్సచ సర్వాధిష్ఠానభూతాత్మయాథాత్మ్యవిషయాత్సమ్యగ్జ్ఞానాదేవ న కారణాన్తరాత్తదాహ—విభ్రమస్య నివృత్తిస్త్వితి ॥౭౮ ॥ జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిః శుక్తిరజతాది]* లౌకికవి-భ్రమే ప్రాసిద్ధేతి దర్శయతి—జ్ఞానాదితి ॥౭౯॥ ఏవం సిద్ధాన్తమభిధాయ పూర్వపక్షం దూషయితుమాద్యపక్షస్య ద్వి-తీయం వికల్పమాశఙ్కతే—అపరేపి । సా నిత్యసిద్ధా ముక్తిర్నాత్మరూపా అపిత్వపరాఽఽత్మనోఽన్యైవ చేన్మ-తేత్యర్థః । వికల్పాసహత్వేనేమం పక్షం దూషయితుం వికల్పయతి తథేతి ॥ ౮౦ ॥ ఆత్మవ్యతిరిక్తా కింవా ప్రాప్యా న ప్రాప్యా వా ఆద్యం పునర్వికల్పం దూషయితుం ఫలితమర్థమాహ—ప్రాప్యా చేదితి । అథ తమాద్యం పక్షం వికల్పయతి—అప్రాప్తప్రాప్తిరితి । అప్రాప్తప్రాప్తిరూపా ప్రాప్యా ముక్తిః కిం సంబన్ధిద్వయఘటితసంబన్ధాత్మికోత సంబన్ధినో-స్తాదాత్మ్యరూపా । ప్రథమేఽపి కిమసౌ సంబన్ధః సాధ్యో నిత్యో వేతి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ—సాధ్య ఏవ చేదితి । సాధ్యసంబన్ధాత్మికా ముక్తిః సవప్రకారేణా-

సంబన్ధశ్చేత్స సాధ్యో వా నిత్యో వా సాధ్య ఏవ చేత్।

అనిత్యః స తు సంబన్ధో భవేన్నిత్యో న సర్వథా॥ ౮౨॥

సాధ్యానామపి భావానామనిత్యత్వం వ్యవస్థితమ్।

అభావస్య న సాధ్యత్వం ప్రధ్వంసాఖ్యస్య సర్వదా॥ ౮౩॥

సాధ్యత్వాఖ్యస్తు ధర్మశ్చ నైవాభావాశ్రయో భవేత్।

నిత్యో యది స సంబన్ధస్తర్హి సబన్ధసంజ్ఞితా॥ ౮౪॥

ముక్తిశ్చ నిత్యసిద్ధైవ ముముక్షోరాత్మనో భవేత్।

తదాఽపి నిత్యప్రాప్తయా ముక్తేః పాప్తిస్తు పూర్వవత్॥

విజ్ఞానేనైవ నాన్యేన సత్యముక్తం ద్విజోత్తమ॥ ౮౫॥

అప్రాప్తప్రాప్తిరుపాయా ముక్తేరైక్యం భవేద్యది॥ ౮౬॥

తన్న యుక్తం ద్వయోరైక్యం న సిధ్యతి కదాచన।

భిన్నయోర్భేదనాశే వా ముక్తిర్భేదే స్థితేఽథవా॥ ౮౭॥

భేదనాశే తయోరైక్యం ఘటతే వేదవిత్తమ।

నిత్యా స్యాన్న చ నియతత్వమాసాదయేత్। తథా చ ముక్తానామపి పునః సంసారప్రసఙ్గః॥ ౮౧॥౮౨॥ వ్యాప్తిం దర్శయతి—సాధ్యానామితి। చక్రచీవరతురీవేమాదిసాధ్యానాం ఘటపటాదీనాం భావానామనిత్యత్వం దృశ్యతే। అతః సాధ్యత్వ-మనిత్యత్వేన వ్యాప్తమిత్యర్థః। అనైకాన్తికత్వం పరిహరతి—అభావస్యేతి। ప్రధ్వంసాభావస్య భావరూపసాధ్య-త్వధర్మయోగో న ఘటతే। తథావిధధర్మయోగే తస్య ఘటాదివద్భావత్వమేవ స్యాత్। కేనచిదపి ధర్మేణ నిరుపాఖ్య-స్యైవాభావత్వాత్। అఙ్గీకృత్యేదం ప్రధ్వంసాభావస్య నిత్యత్వమనైకాన్తికత్వం పరిహృతమ్। సోఽప్యనిత్య ఇత్యుపరిష్టా-త్ప్రతిపాదయిష్యతే। అథాప్రాప్తప్రాప్తిర్నిత్యః సంబన్ధ ఇతి ప్రథమస్య ద్వితీయం వికల్పం దూషయతి—నిత్యో యదీతి। నిత్యసంబన్ధాత్మికా ముక్తిరపి నిత్యసిద్ధైవ న కేన చిత్సాధనేన నిష్పాద్యతే।తథాచ నిత్యప్రాప్తైవ సేతి పూర్వోక్తం జ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వమావర్తత ఇత్యర్థః॥౮౩-౮౫॥ అప్రాప్తప్రాప్తిస్తాదాత్మ్యమితి ద్వితీయం దూషయితుమను-భాషతే—అప్రాప్తేతి। తం దూష-

భేదే సతి తయోరైక్యమితి చేత్తన్న సంగతమ్ ॥ ౮౮ ॥
భేదస్య సంనిధావైక్యం విరోధాన్నైవ సిధ్యతి।
న ప్రాప్యా హ్యాత్మనా ముక్తిరితిచేత్తన్న సంగతమ్ ॥ ౮౯ ॥
అప్రాప్యాయాస్తు ముక్తేశ్చ నాస్త్యపేక్షా హి సాధనే।
సాధనే సతి సా ముక్తిరప్రాప్యైవ సదా ఖలు ॥ ౯౦ ॥
న నిత్యసిద్ధా సా ముక్తిః సాధ్యరూపైవ చేన్మతమ్।
సాధ్యత్వే సత్యనిత్యత్వం పూర్వమేవాభిభాషితమ్ ॥ ౯౧ ॥
ప్రధ్వంసస్య తు నిత్యత్వం సర్వథా న భవిష్యతి।
అచిద్రూపస్య సర్వస్య వినాశో గమ్యతే యతః ॥ ౯౨ ॥
భావత్వే సతి సాధ్యత్వాద్వినాశోఽచేతనస్య తు ।

యతి—తన్నేతి ॥౮౬॥౮౭॥ తత్ర వక్తవ్యం కిం భిన్నయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదనాశే తాదాత్మ్యముత భేదే సత్యేవ। తత్రాఽఽద్యే భవద్భిర్భేదస్యాన్యోన్యాభావరూపత్వాఙ్గీకారాత్తస్య చానాద్యనన్తత్వాదనఙ్గీకారః పరాస్త ఇత్యాహ—భేద-నాశ ఇతి। నాపి ద్వితీయ ఇత్యాహ—భేదే సతీతి ॥౮౮॥ కుత ఇత్యత ఆహ—భేదస్యేతి। అభేదైకార్థసమవా-యిన ఏకత్వస్య భేదేన సహావస్థానానుపపత్తేరిత్యర్థః।ఏవమాత్మస్వరూపవ్యతిరిక్తాయా ముక్తేః ప్రాప్యత్వపక్షం దూష-యిత్వాఽప్రాప్యేతి ద్వితీయపక్షమనూద్య దూషయతి—న ప్రాప్యేతి। అప్రాప్యస్వభావాయా ముక్తేః సాధనశతేప్యను-మితేఽప్యప్రాప్యత్వమేవ స్వభావస్యానపాయాత్। అతః సాధనాపేక్షాభావాదయత్నేన సర్వే ముచ్యేరన్నిత్యర్థః॥౮౯॥౯౦॥ ఏవం సాయుజ్యరూపా ముక్తిః కిం నిత్యసిద్ధేతి సాధ్యరూపేతి వికల్ప్యాఽఽద్యపక్షస్య సంభవచ్ఛఙ్కానిరాసేన కర్మనైరపేక్ష్యేణ సమ్యగ్జ్ఞానస్య ముక్తిసాధనత్వముపపాద్యోక్తదోషానువృత్తేః ద్వితీయో న యుక్త ఇత్యాహ—న నిత్యసిద్ధేతి। ముక్తేస్సాధ్యత్వే ఘటాదివదనిత్యత్వం స్యాదితి పూర్వమేవోక్తమిత్యర్థః॥౯౧॥ నను సాధ్యత్వేఽపి ప్రధ్వంసాభావన్ముక్తేర్నిత్యత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ప్రధ్వంసస్యేతి। చిదాత్మవ్యతిరిక్తస్య సకలస్య చేత్య-ప్రపఞ్చస్య “నేహ

నానాఽస్తీ"త్యాదినిషేధకశ్రుత్యా బాధితత్వాదనిత్యత్వమవశ్యమేష్టవ్యమిత్యర్థః॥౯౨॥ నను సంగ-తిగ్రహణాదౌ ప్రత్య-

ప్రధ్వంసస్య తు సాస్యత్వేఽప్యభావత్వేన హేతునా॥ ౯౩॥

న సిధ్యతి వినాశరతు తచ్చ నైవ సుసంగతమ్।

ప్రాగభావసమాఖ్యస్యాప్యనిత్యత్వస్య దర్శనాత్॥ ౯౪॥

ప్రాగభావస్య సాధ్యత్వాభవే సత్యప్యభావతః।

అనిత్యత్వం యదీష్యేత ప్రస్వంసస్యాపి తత్సమమ్॥ ౯౫॥

భావానామప్యభావానాం సాధ్యానాం మునిసత్తమ।

అసాధ్యానాం చ సర్వేషామనిత్యత్వే ప్రయోజకమ్॥ ౯౬॥

అచేతనత్వమేవోక్తం నేతరద్వ్యభిచారతః।

చేతనస్య తు నిత్యత్వం శ్రుతిరాహ సనాతనీ॥ ౯౭॥

తస్మాదుక్తప్రకారేణ ముక్తిః సాయుజ్యరూపిణీ।

జ్ఞానలభ్యా క్రియామాత్రాన్న లభ్యా న సుముచ్చయాత్॥ ౯౮॥

క్షానుమానాదిప్రమాణాన్తరసాపేక్షశబ్దస్య తద్విరోధే ప్రామాణ్యానుపపత్తేర్భావత్వే సతి సాధ్యత్వమనిత్యత్వసాధనమ్। తథా చ న ప్రధ్వంసే వ్యభిచారః। తస్య సాధ్యత్వేఽపి భావత్వాభావాదితి శఙ్కతే—భావత్వే సతీతి॥౯౩॥ తదేతదవ్యాప్త్యా దూషయతి తచ్చ నైవేతి। భవతు భావత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వం ఘటాదిషు ప్రాగభావస్యానిత్య-త్వేఽవశ్యం కారణాన్తరం వక్తవ్యముక్తహేత్వభావాత్। తచ్చాభావత్వమేవ ధర్మాన్తరసమవాయస్య ప్రాగేవ నిరస్త-త్వాత్। తద్వత్ప్రధ్వంసస్యాపి సమానామితి తస్యాప్యనిత్యత్వమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః॥ ౯౪॥ ౯౫॥ ఏవం చ భావత్వే సతి సాధ్యత్వం ఘటాదీనాం భావానామనిత్యత్వే ప్రయోజకం ప్రాగభావస్యానిత్యత్వేఽభావత్వమితి ప్రయోజకద్వయాఙ్గీ-కారకల్పనాగౌరవం స్యాత్తస్మాదుభయత్రానుగతం జడత్వమేవానిత్యత్వప్రయోజకమఙ్గీకార్యమిత్యాహ—

భావానామితి। అసాధ్యానామితి। పరమాణ్వాకాశకాలదిగాదీని పరైర్నిత్యతయాఽఙ్గీకారాద-సాధ్యత్వేనాభిమతాని తేషామ-పీత్యర్థః॥౯౬॥ నేతరదితి। ఇతరత్కృతకత్వాదికమితి యావత్। కుత ఇత్యత ఆహ— వ్యభిచారత ఇతి। ప్రాగభావాదావనిత్యత్వే సత్యపి తదవ్యాప్త్యాఽననుగమాదిత్యర్థః। శ్రుతిరాహేతి। సా చ “నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చే-తనానామ్” ఇత్యాదికా। ప్రతిపా-

జ్ఞానం నామాఖిలం చేదం సద్రూపేణావభాసనమ్।

క్రియా తు కారకాపేక్షా న జ్ఞానాలమ్బినీ సదా॥ ౯౯॥

అతః క్రియాయా జ్ఞానేన విరోధాదేవ సర్వదా।

సముచ్చయో న యుజ్యేత కుతస్తేన పరా గతిః॥ ౧౦౦॥

సారూప్యాఖ్యా తు యా ముక్తి; సామీప్యాఖ్యా చ యాఽపరా।

సాలోక్యాఖ్యా చ యా తాసాం కేవలం కర్మ సాధనమ్॥౧౦౧॥

ఐహికాముష్మికాకారా ముక్తయః సర్వదేహినామ్।

కర్మణైవ హి సిధ్యన్తి న జ్ఞానేన విరోధతః॥ ౧౦౨॥

జ్ఞానం కర్మ చ వేదోక్తమేవ నాన్యోదితం భవేత్।

అన్యోదితం తు విప్రేన్ద్ర వ్యవహారేఽవివేకినామ్॥ ౧౦౩॥

అపేక్ష్య బుద్ధిం విజ్ఞానం కర్మ చేతి విధీయతే।

దితమర్థం నిగమయతి—తస్మాదితి॥౯౭॥౯౮॥ కిం తజ్జ్ఞానమిత్యత ఆహ—జ్ఞానం నామేతి। అఖిలస్య భోక్తృభోగ్యాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య యోఽయం సచ్చిదానన్దాద్వితీయబ్రహ్మాత్మత్వసాక్షాత్కారస్తత్సాయుజ్యముక్తిసాధ-నమిత్యర్థః శ్రూయతే హి—“సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” ఇత్యాది। జ్ఞానకర్మణోః సముచ్చయ-స్య ప్రతిజ్ఞాతం పరముక్త్యసాధనత్వముపపాదయతి। క్రియాత్వితి। అగ్నిహోత్రక్రియా హి కర్తృకరణకర్మాదిభేదభిన్న-కారకసాపేక్షా సతీ తద్గోచరం

ద్రవ్యదేవతాదివిషయం శాస్త్రజనితం విజ్ఞానమేవ కేవలమవలమ్బతే న తు కర్తృక-
రణాదిసకలభేదోపమర్దేన జాయమానం ప్రతీచః పరమాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారాత్మకం జ్ఞానమ్।
అతః తేన సహ విరో-ధాత్। ఉక్తం హి భగవద్భాష్యకారైః—"అనుపయోగాదధికారివిరోధాచ్చ"
ఇతి। అతో విరోధిత్వే సమసమయ-వర్తిత్వాభావాదద్వైతజ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయ ఏవ న
సంభవతి। కుత స్తేన ముక్త్యాశఙ్కేత్యర్థః॥౯౯॥౧౦౦॥ కేవ-లం కర్మేతి।
ఉక్తాద్వితీయబ్రహ్మాత్మతత్త్వజ్ఞానరహితం ద్రవ్యదేవతాదిజ్ఞానసహకృతం
తరతమభావేనావస్థితమగ్నిహో-త్రాదికం హిరణ్యగర్భాదిసగుణబ్రహ్మోపాసనారూపం చ
కర్మైవ సారూప్యాద్యపరముక్తేః సాధనమిత్యర్థః। ౧౦౧—౧౦౩॥ అపేక్ష్య బుద్ధిమితి।
ఉత్తమమధ్యమాధమభావేనావస్థితానామ-

తథాఽపి వ్యవహారే తే వ్యావహారికసిద్ధిదే॥ ౧౦౪॥

తస్మాత్సర్వత్ర నాస్తిక్యం న కుర్యాన్మతిమత్తమః।

నాస్తిక్యాదేవ సర్వేషాం సంసారే పరివర్తనమ్॥ ౧౦౫॥

సర్వముక్తం సమాసేన సాధనం మునిసత్తమ।

గోపనీయమిదం తస్మాదాస్తికస్య సదాఽద్భుతమ్॥ ౧౦౬॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మహాదేవః సామ్బః సర్వావభాసకః।

ప్రనృత్య సంనిధౌ తస్య తత్రైవాన్తర్హితోఽభవత్॥ ౧౦౭॥

సాధనం ను సకలం పరిభాషితం కేవలం

కృపయైవ తు వో మయా। నేతరత్కథితవ్యమిహ

ద్విజా మోహ ఏవ హి సమస్తమితోఽన్యథా॥ ౧౦౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ముక్తిసాధనవిచారో నామ అష్టత్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౮॥

ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః।

౩౯. వేదానామవిరోధః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।

ధికారిణాం బుద్ధితారతమ్యమపేక్ష్య హిరణ్యగర్భాదిసగుణబ్రహ్మవిజ్ఞానమగ్ని హోత్రాదికర్మ చోభయం సముచ్చిత్యాభి-ధీయతే—"విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయꣳ సహ" ఇత్యాదినా। ఏతే చ జ్ఞానకర్మణీ వ్యవహారదశాయాం వ్యావహా-రికఫలప్రయోజనే ఇత్యర్థః॥౧౦౪—౧౦౮॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాథాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ముక్తిసాధనవిచారో నామ అష్టత్రింశోఽధ్యాయః॥ ౩౮॥

అవిరోధం తు వేదానామశేషాణాం మునీశ్వరాః॥ ౧॥

ద్వివిధో వేదరాశిస్తు మునయః సంశితవ్రతాః।

సత్యాద్వైతపరః కశ్చిద్వేదభాగః సమాసతః॥ ౨॥

కల్పితద్వైతనిష్ఠస్తు వేదభాగోఽపరస్తథా।

సత్యమేవ సదాఽద్వైతమసత్యం ద్వైతమాస్తికాః॥ ౩॥

ద్వైతస్యాపి చ సత్యత్వం వర్ణయన్తీహ కేచన।

తదసంగతమధ్యస్తం ద్వైతం యస్మాత్పరాత్మని॥ ౪॥

అధ్యస్తం హి సదా ద్వైతం దృశ్యత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యవత్।

దృశ్యత్వం ద్వైతజాతస్య సంమతం సర్వదేహినామ్॥ ౫॥

అద్వైతవత్కర్తృకరణఫలాదిభేదభిన్నస్య ద్వైతస్యాపి శ్రుతత్వాద్ద్వైతాద్వైతశ్రుత్యోర్మిథో విరోధేనాప్రామాణ్యమాశఙ్క్య తయోరవిరోధం ప్రతిపాదయితుమారభతే— అథాత ఇతి॥౧॥ కర్మజ్ఞానకణ్డయోరవిరోధం దర్శయితుం తావద్విషయభేదమాహ—సత్యాద్వైతేతి। కశ్చిదుపనిషల్లక్షణో యో వేదభాగః స సర్వదా బాధవిధురమద్వితీయం పరశివస్వరూపం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయతి। అపరస్తు కర్మకాణ్డాత్మకో వేదభాగస్తత్స్వరూపే పరికల్పితం ద్వైతప్రపఞ్చముపజీవ్య స్వర్గాదిఫలాయ యాగహోమాదికం తాత్పర్యేణ విధత్తే। అతో విషయభేదాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః। విపరీతం న కుత ఇత్యత ఆహ—సత్యమేవేతి॥౨॥౩॥ నన్వద్వైతాత్మతత్త్వవద్ద్వైతస్య జడప్రపఞ్చస్యాప్యవిసంవాది-వ్యవహారదర్శనేనాఽఽరోపితరజతాదివైలక్షణ్యాత్పారమార్థికత్వం కిం న స్యాదితి పరాభిమతాం శఙ్కామనుభాషతే—ద్వైతస్యాపీతి। పరిహరతి—తదితి। విమతమసత్యమధ్యస్తత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యవదితి భావః॥ ౪॥ హేత్వసిద్ధిం పరిహరాతి—అధ్యస్తం హీతి। అవిసంవాదివ్యవహారదర్శనేఽపి దృశ్యత్వహేతునా శుక్తౌ రుప్యవద్ద్వైతప్రపఞ్చస్యాపి దృగ్రూపేఽద్వితీయే పరమాత్మన్యధ్యస్తత్వమఙ్గీకార్యం తేన చాసత్యత్వమిత్యర్థః। హేతోః పక్షధర్మతామాహ—దృశ్యత్వమితి। ద్వైతప్రపఞ్చస్య స్వతో జడత్వేన భానాసంభవాద్దృగ్రూపేణ

తస్మాద్ద్వైతపరో భాగః కల్పితద్వైతగోచరః।
అద్వైతం సర్వదా సత్యం భేదాభావాత్కథంచన॥ ౬॥
అద్ద్వైతమపి చాధ్యస్తం యది వేదవిదాం వరాః।
కుత్రైవాద్వైతమధ్యస్తం నాద్వైతే తదభావతః॥ ౭॥
కేవలం కల్పితే ద్వైతే నాద్వైతాధ్యాససంభవః।
వ్యవహారదశాయాం తు సత్యేఽధ్యాసస్య దర్శనాత్॥ ౮॥
ద్వైతే చాద్వైతమధ్యస్తమితి వక్తుం న శక్యతే।
తస్యాధ్యాసస్వరూపత్వాద్ద్వైతస్య బ్రహ్మవిత్తమాః॥ ౯॥

స్వప్రకాశపరశివస్వరూపచైతన్యేనైవ భాస్యత్వాద్దృశ్యత్వహేతుః కృత్స్నం పక్షం వ్యాప్య వర్తత ఇత్యేతత్సర్వసంమత-మిత్యర్థః॥౫॥ ఏతద్ద్వైతజాలస్య పరికల్పితత్త్వప్రతిపాదనాత్తద్గోచరస్య కర్మకాణ్డస్య కల్పితవిషయ-త్వం సిద్ధమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి। నన్వేవమద్వితీయస్యాఽఽత్మనోఽప్యసత్యత్వం కస్మాన్న స్యాదిత్యత ఆహ—భేదాభావాదితి। ఈదృగ్రూపదృశ్యభావస్య భేదసాపేక్షత్వాన్నిర్భేదే పరమాత్మని తస్యాభావాదృశ్యత్వాభావేనాధ్య-స్తత్వాసంభవాద్ద్వైతస్య సర్వదా బాధవైధుర్యాత్సత్యత్వమిత్యర్థః॥౬॥ ఏతదేవోపపాదయితుం వికల్పయతి—అద్వైత-మితి। అద్వైతమపి ద్వైతవదధ్యస్తం స్యాత్తర్హి తస్య కేనచిదాధిష్ఠానేన భవితవ్యమ్। నిరధిష్ఠానభ్రమానుప-పత్తేః। కిం తదధిష్ఠానమద్వైతమివోత ద్వైతమితి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ—నాద్వైతమితి। తదభావత ఇతి। తస్యాఽఽరోప్యాదద్వైతాదన్యస్యాద్వైతాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః॥౭॥ నద్వితీయ ఇత్యాహ—కేవలమితి। అద్వైతస్యా-ఽఽరోపేఽన్యస్యాధిష్ఠానస్యాసంభవాత్కేవలం కల్పితే ద్వైతే తదధ్యాసో వక్తవ్యః సోఽపి న యుక్త ఇత్యాహ—వ్యవహారేతి। పరమార్థభూతే శుక్తిశకలాదౌ రజతాధ్యాసస్య లోకే దృష్టత్వాత్తదనుసారేణాద్వైతాధ్యాసస్యాప్యధి-ష్ఠానత్వేన సత్యభూతమేవ కించిద్వక్తవ్యం న పరికల్పితమిత్యర్థః॥౮॥ భవతు లోకే సత్యాధిష్ఠానత్వమద్వైతాధ్యాసే త్వన్యస్యాసంభవాత్కల్పితస్యైవాధిష్ఠానత్వమితి నియమః కస్మాన్న భవతీత్యత ఆహ—

ద్వైతే చేతి। ద్వైతస్యా-ధ్యస్తైకశరీరత్వాదధ్యస్తస్య చాధిష్ఠానాత్పరమాత్మస్వరూపాదనతిరేకాదేకస్యైవాధిష్ఠానత్వమారోపిత్వం

ద్వైతం చాపి తథాఽద్వైతముభయం కల్పితం న హి।
ద్వైతాద్వైతాతిరేకేణ నాస్తిత్వాదేవ వస్తునః॥ ౧౦॥
శూన్యమాత్రే న చాధ్యస్తముభయం వేదవిత్తమాః।
నిరుపాఖ్యస్య చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వాద్యసంభవాత్॥ ౧౧॥
అతో ద్వైతం సమధ్యస్తమద్వితీయే పరాత్మని।
తస్మాదుక్తేన మార్గేణ కశ్చిదంశః శ్రుతేర్బుధాః॥ ౧౨॥
సత్యాద్వైతపరః ప్రోక్తః సర్వశాస్త్రార్థవేదిభిః।
తథైవ వేదరాశేస్తు కశ్చిదంశస్తపోధనాః।
కల్పితద్వైతనిష్ఠస్తు కథితః సత్యవాదిభిః॥ ౧౩॥
ద్వైతాద్వైతశ్రుతీనాం తు విరోధోఽపి ప్రతీతితః।
ఉక్తేనైవ ప్రకారేణ విరోధాభావ ఏవ హి॥ ౧౪॥

చేతి వ్యాహతమిత్యర్థః॥౯॥ కించ ద్వైతవదద్వైతస్యాపి పరికల్పితత్వే నిరధిష్ఠానభ్రమప్రసఙ్గాదద్వైతస్య సత్య-త్వమేష్టవ్యమిత్యాహ—ద్వైతం చేతి। యది ద్వైతాద్వైతే ఉభే అప్యారోపితే స్యాతాం తర్హి తదవ్యతిరిక్తస్య వస్త్వన్తర-స్యాభవాన్నిరధిష్ఠానభ్రమప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః॥౧౦॥ నను శూన్యమేవాధిష్ఠానమస్త్విత్యత ఆహ—శూన్యేతి। తత్ర హేతు-మాహ—నిరుపాఖ్యస్యేతి। కేనచిదప్యాకారేణ నిర్వక్తుమశక్యస్య శూన్యస్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వబాధావధిత్వ-లక్షణధర్మయోగాసంభవాదిత్యర్థః॥౧౧॥ ఏవమద్వైతస్యాధ్యాసాసంభవాత్ప్రతిపాదితం ద్వైతస్యైవాధ్యస్తత్వం నిగమయతి—అత ఇతి। కర్మజ్ఞానకాణ్డయోః ప్రతిజ్ఞాతం విషయభేదేనావిరోధ నిగమయతి—తస్మాదితి॥ ౧౨॥ ౧౩॥ మా భూత్కర్మజ్ఞానకాణ్డయోర్విరోధః। జ్ఞానకాణ్డ ఏవ ద్వా

సుపర్ణేత్యాదివాక్యాత్క్వచిద్భేదోఽవగమ్యతే। క్వచిత్పున-స్తత్త్వమస్యాదివాక్యైస్తదభేద ఇతి ద్వైతాద్వైతశ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామణ్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ద్వైతాద్వై-తేతి విరోధస్య ప్రాతీతికత్వముపపాదయతి—ఉక్తేనేతి। ఉక్తరీత్యా కల్పితద్వైతపరైవ భేదశ్రుతిః పరమార్థా-ద్వైతపరాత్వభేదశ్రుతిరితి తయోరవిరోధ ఇత్యర్థః। నను భేదాభేదయోరుభయోరపి శ్రుత్యర్థత్వే సమానేఽప్యభేదస్యైవ పరమార్థత్వం భేదస్య తు పరికల్పితత్వమిత్యేతత్కుతో లభ్యత

ప్రత్యక్షాదేరగమ్యత్వాదద్వైతస్య తు సర్వదా।

తత్రైవార్థవతీ సాక్షాదద్వైతశ్రుతిరాస్తికాః॥౧౫॥

అన్తరేణ శ్రుతిం భేదో లోకసిద్ధ: సదైవ తు॥ ౧౬॥

తేన నార్థవతీ తత్ర శ్రుతిర్మానాతిగామినీ।

ప్రమాణాన్తరసంవాదాపేక్షా నాస్తి శ్రుతేః సదా॥ ౧౭॥

స్వతశ్చ పరతో దోషో నాస్తి తస్యాః శ్రుతేరపి।

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం దోషవద్భావతా సదా।

అస్త్యతః శ్రుతిరేతేషాం ప్రమాణానాం బలీయసీ॥ ౧౮॥

ఇత్యత ఆహ—ప్రత్యక్షాదేరితి। అనధిగతార్థగన్తృ ప్రమాణమితి మీమాంసకాః। అతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిః ప్రత్య-క్షాదిప్రమాణాన్తరావిషయమర్థం ప్రతిపాదయన్తీ ప్రామాణ్యం భజతే। అద్వైతం చ ప్రత్యక్షాద్యగమ్యమతస్తదేవ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ ప్రతిపాద్యతే॥౧౪॥౧౫॥ అన్తరేణేతి। ఘటపటాదిభేదస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాధిగతత్వాచ్ఛ్రుతేస్తత్ర తాత్పర్యం న యుక్తమ్। తథాచ హ్యనువాదకత్వాదప్రామాణ్యం స్యాదిత్యర్థః। నను ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయం శశవి-షాణకల్పమద్వైతం శ్రుతిః కథం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయితుం శక్నుయాదిత్యత ఆహ—మానాతిగామినీతి। ప్రత్యక్షా-దిప్రమాణాన్యతీత్య తదవిషయం స్వర్గాపవర్గాదికం యథాఽవగమయతి తద్వదద్వైతమపి బోధయితుం శక్తేత్యర్థః। నను శ్రుత్యర్థస్య ప్రమాణాన్తరావిషయత్వే సంవాదజ్ఞానాభావాచ్ఛ్రుతేరప్రామాణ్యం

స్యాదిత్యత ఆహ—ప్రామాణాన్తరేతి।సర్వజ్ఞానానాం స్వతఃప్రమాణ్యాఙ్గీకారాచ్ఛ్రుతేర్న సంవాదజ్ఞానాపేక్షేత్యర్థః॥౧౬॥౧౭॥ నను మా భూత్సంవాదజ్ఞానాపేక్షా బాధాదన్యథాత్వం కస్మాన్న భవతీత్యత ఆహ—స్వతశ్చేతి। దుష్టప్రమాణజనితస్య హి బాధ్యత్వం శ్రుతేస్తావత్స్వతో దోషో నాస్తి। అర్థప్రత్యాయనసమర్థత్వాత్। పరతోఽపి దోషో నాస్తి। అపౌరుషేయత్వాత్। ఏవం నిర్దుష్టప్రమాణత్వేన బాధశఙ్కాయా అప్యభావాచ్ఛ్రుతేః స్వతఃసిద్ధం ప్రామాణ్యమప్రత్యూహమిత్యర్థః। ఏవం శ్రుతేర్నిర్దోషత్వమభిధాయ తస్యాః ప్రబలతరప్రామాణ్యం ప్రతిపాదయితుం ప్రత్యక్షాదీనాం దోషసద్భావమాహ—ప్రత్యక్షాదీతి। దోషవద్భావతేతి। దోషసా-హిత్యేనోత్పన్నతేత్యర్థః॥

కల్పితద్వైతమాత్రే తు నైవ మానమియం శ్రుతిః।

తత్ర ప్రయోజనాభావాత్పరమార్థనిరూపణే॥౧౯॥

అద్వైతం పరమానన్దం బ్రహ్మవస్తు న చాపరమ్।

తత్ర ప్రయోజనం విప్రా అస్త్యేవ హి న సంశయః॥ ౨౦॥

యత్ర ప్రయోజనం తత్ర శ్రుతిర్మానమితి స్థితిః॥ ౨౧॥

అతః ప్రయోజనాభావాద్ద్వైతం న ప్రతిపాద్యతే।

అనూద్య ద్వైతమద్వైతం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః॥ ౨౨॥

స్మృతీనాం చ పురాణానాం భారతాదేస్తథైవ చ।

౧౮॥ ఏవమనధిగతార్థగన్తృ ప్రమాణమితి లక్షణపర్యాలోచనయా ప్రత్యక్షాద్యనధిగతేఽద్వైతే శ్రుతేః ప్రమాణ్యం ప్రతిపా-దితమ్। అథ ప్రయోజనసద్భావాదపి తత్రైవ తత్ప్రామాణ్యం సమర్థయితుం ద్వైతపరత్వే ప్రయోజనరాహిత్యమాహ—కల్పితే-తి। ప్రయోజనాభావాదితి। కల్పితస్య ద్వైతస్య మాయామయత్వేనావస్తుత్వాత్తత్ప్రతిపాదనశ్రుతేః ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిహేతు-భూతస్య కస్యచిదపి ఫలస్యాభావాదిత్యర్థః। అద్వైతప్రతిపాదనే తు ప్రయోజనసద్భావం దర్శయతి—అద్వైతమితి। యస్మాదద్వైతం బ్రహ్మవస్తు నిరతిశయానన్దరూపం తస్మాత్తత్ప్రతిపాదనేన తత్స్వరూపావాప్తిలక్షణం సర్వోత్కృష్టం

ప్రయో-జనం విద్యత ఇత్యర్థః॥౧౯॥౨౦॥ నను ప్రయోజనవశాత్ప్రామాణ్యవ్యవస్థా న యుక్తా ప్రమాణానువర్తిత్వాత్ప్రయోజన-స్యేత్యత ఆహ—యత్ర ప్రయోజనమితి। సత్యం ప్రత్యక్షాదిషు ప్రమాణానువర్తి ప్రయోజనమ్। శ్రుతిస్తు ప్రయోజనవశా-దేవ పురుషం స్వార్థే ప్రవర్తయతీతి తత్ప్రామాణ్యం ప్రయోజనాధీననిరూపణమ్। అతో యస్మిన్నర్థే ప్రయోజనమస్తి తత్రైవ శ్రుతేః ప్రమాణ్యమితి ప్రామాణికానాం స్థితిరిత్యర్థః। నను తర్హి ద్వా సుపర్ణేత్యాదిశ్రుత్యా నిష్ప్రయోజనో భేదః కస్మాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యత ఆహ—అనూద్యేతి। ద్వైతం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైర్లోకసిద్ధం జీవేశ్వరభేదమనూద్య సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యాదినా జీవభావస్యాజ్ఞానమూలత్వప్రతిపాదనపురఃసరమద్వైతమేవ తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయతీ-త్యర్థః। ఏవం సర్వత్ర భేదశ్రుతిర్లోకసిద్ధభేదానువాదార్థా । అభేదశ్రుతిస్తు తాత్పర్యేణ పరమార్థాద్వితీయప్రతిపాదనా-ర్థేతి ద్రష్టవ్యమ్॥ ౨౧॥ ౨౨॥ స్మృతిపురాణాదీనామప్యే-

తథా శైవాగమాదీనాం తర్కాణాం చ ద్విజోత్తమాః।

అద్వైతనిష్ఠతైవోక్తా న ద్వైతపరతా సదా॥ ౨౩॥

అధ్యస్తాజ్ఞానతత్కార్యనివృత్తిద్వారతోఽద్వయమ్।

బోధయన్తి ముదా కాశ్చిచ్ఛ్రుతయః పణ్డితోత్తమాః॥౨౪॥

సాక్షాద్విధిముఖేనైవ బహ్మ సత్యాదిలక్షణమ్।

బోధయన్తి ముదా కాశ్చిచ్ఛ్రుతయః పణ్డితోత్తమాః॥౨౫॥

వమేవాద్వైతపరత్వం న్యాయతోఽవగన్తవ్యమిత్యాహ—స్మృతీనామిత్యాదినా। అద్వైతపరత్వం చ స్మృత్యాదీనాం సర్వేషాం షడక్షరమన్త్రార్థకథనప్రస్తావే ప్రాగేవ ప్రతిపాదితమ్॥౨౩॥ నను జాతిగుణక్రియాయదృచ్ఛాభేదేన చతుష్టయీ హి సకలశబ్దానాం ప్రవృత్తిస్తత్కథం జాత్యాదిసకలధర్మరహితమద్వయం పరశివస్వరూపం శ్రుతిస్తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయితుం శక్నుయాదిత్యత ఆహ—అధ్యస్తేతి। సమస్తప్రపఞ్చకల్పనామూలం మాయాఽవిద్యాపరపర్యాయం భావ-రూపమజ్ఞానం తత్కార్యం భూతభౌతికదేహేన్ద్రియాదికమేతత్సర్వం పరమార్థతో నిరవద్యే పరశివస్వరూపేఽనాదివాసన-యాఽధ్యస్యతే తస్య చ నివృత్తిస్తదధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానాత్।

ఏవం చ తాం మాయాం తత్కార్యనివృత్తిం ప్రతిపాద-యన్త్యః కాశ్చిచ్ఛ్రుతయస్తద్వారోక్తవిధమఖణ్డైకరసం పరశివస్వరూపం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయన్తి। తాశ్చ శ్రుతయః "యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్" "అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్" " అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమ్' ఇత్యాదికాః॥౨౪॥ విధి-ముఖేనేతి। 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాదికాః కశ్చిచ్ఛ్రుతయో న పూర్వవన్నిషేధముఖేనాపి తు యత్సత్యజ్ఞానాది-లక్షణం తద్బ్రహ్మేతి విధిముఖేనైవ ప్రతిపాదయన్తి। అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదినిషేధశ్రుతిష్వపి యత్స్థూలత్వా-దజ్ఞానకార్యనివృత్త్యవధిభూతం పారమార్థికం వస్తు తద్బ్రహ్మేత్యర్థాద్విధానమస్తి తతో విశినష్టిసాక్షాదితి। అయమభిప్రాయః। లోకే తావత్సత్యత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకత్వేన సత్యజ్ఞానాదిశబ్దా వ్యుత్పన్నాః। అఖణ్డైకర-సేఽద్వితీయే పరమాత్మని తథావిధధర్మయోగో న సంభవతి। అతః సత్యాదిశబ్దా లౌకికమేవ సత్యత్వాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేనోపాదాయాఖణ్డం వస్తు సర్వదా వ్యభిచారరహితత్వాభిప్రాయేణ సత్యమితి లక్ష-

సాధకస్యైవ జీవస్య స్వాభావికశివాత్మతామ్।

బోధయన్తీ శ్రుతిర్భ్రాన్తజీవత్వం బాధతే ఖలు॥ ౨౬॥

జీవత్వం చేతనస్యాస్య స్వాభావికమితి ద్విజాః।

కేచిద్వదన్తి వార్తైషా న తత్స్వాభావికం సదా॥ ౨౭॥

యది ఖామావికం తర్హి జీవత్వం సర్వదా భవేత్।

నాస్తి తస్య నివృత్తిర్హి స్వతఃసిద్ధం న నశ్యతి॥౨౮॥

యథా భేషజసంపర్కాత్తామ్రస్య మలనాశనమ్।

యన్తి। స్వపరవ్యవహారప్రకాశత్వాభిప్రాయేణ జ్ఞానమితి। అత్యన్తానుకూలవేదనీయత్వేనాఽఽనన్దమితి। తథాచ సత్యాదిశబ్దా లౌకికమేవ సత్యవాదికమాదాయ సాక్షాద్విధిముఖేనైవాఖణ్డం వస్తు లక్షణయా ప్రతిపాదయన్తీ-త్యర్థః। ఉక్తం హి—'లౌకికాన్యేవ సత్యాదీన్యఖణ్డం లక్షయన్తిహి' ఇతి। ఏవమతద్వ్యావృత్తిరూపేణ సాక్షాద్వి-ధిముఖేన చ శ్రుతిస్తాత్పర్యేణాద్వైతం ప్రతిపాదయితుం శక్తేత్యర్థ:॥౨౫॥ ఏవం

శ్రుతేరద్వితీయపరశివస్వరూపప్రతిపాద-నప్రకారమభిధాయ తత్త్వమస్యాదిభిర్మహావాక్యైర్జీవేశ్వరతాదాత్మ్యప్రతిపాదనప్రకారం దర్శయతి—సాధకస్యైవేతి। “తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్” “అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి” ఇత్యాదిశ్రుతేః పర-మేశ్వర ఏవ హి సాక్షాజ్జీవః। అతో జీవభావాపన్నస్య యత్స్వాభావికమద్వితీయపరశివాత్మత్వం తత్ప్రతిపాదయన్తీ తత్త్వమస్యాదికా శ్రుతిర్మలినసత్త్వప్రధానమాయోపాధికం పరమార్థవత్ప్రతీయమానమాత్మనో యద్భ్రాన్తం జీవత్వం తన్నివారయతి। జగత్కారణోపాధికం యత్సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం యచ్చాజ్ఞానతత్కార్యోపాధికం సర్వప్రత్యగ్భూతం చైతన్యం తదుభయమేకమేవేతి సోఽయం దేవదత్త ఇతివద్విరుద్ధాంశపరిహారేణ వాక్యం బోధయతీత్యర్థః॥౨౬॥ అథ పరాభి-మతమాత్మస్వాభావికజీవత్వపక్షమనుభాష్య దూషయతి—జీవత్వం చేతనస్యేత్యాదినా। యద్యాత్మనో జీవత్వం స్వాభ-వికం స్యాత్తర్హి తస్య ముక్తావస్థాయామపి నివృత్తిర్న స్యాత్స్వభావస్యానపాయాత్। అతో ముక్తానామపి సుఖ-దుఃఖానువృత్తిః స్యాదిత్యర్థః॥౨౭॥౨౮॥ జీవత్వస్య స్వాభావికత్వేఽపి ముక్తిసంభవమాశఙ్కతే—యథేతి। యథాఽమ్లసంపర్కాత్తామ్రస్య స్వభావభూతం మలం నివ-

తథా జీవస్య దుఃఖాదినివృత్తిః కేనచిద్భవేత్॥ ౨౯॥

రసవిద్ధమయః స్వర్ణం యథా భవతి సర్వదా।

కేనచిత్సాధనేనైవ తథా జీవః శివో భవేత్॥ ३०॥

ఇతి కేచిత్స్వమోహేన ప్రవదన్తి తు వాదినః।

తన్న సంప్రతిపన్నం హి స్వతఃసిద్ధం న నశ్యతి ॥ ३౧॥

యథా స్వాభావికం వహ్నేరౌష్ణ్యం నైవ వినశ్యతి।

ప్రకాశో వా తథాఽస్యాపి న దుఃఖాదిర్వినశ్యతి ॥३౨॥

మణిమన్త్రౌషధాదీనాం శక్తివైచిత్ర్యమాత్రతః।

నష్టవత్ప్రతిబద్ధం తు న నష్టం సంమతం హి తత్॥ 33॥

యథా తామ్రమలం నైవ కేనచిత్ప్రవినశ్యతి ।

నష్టవత్ప్రతిబద్ధం హి వినష్టం మన్యతేఽబుధాః॥ ३४॥

ర్తతే ఏవం కేనచిత్పరమేశ్వరసమారాధనాదినా సాధనేన జీవస్య సుఖదుఃఖాదిసంసారభావాత్మకజీవత్వనివృ-త్తౌ సత్యాం పరశివసాయుజ్యరూపా ముక్తిః కిం న స్యాదిత్యర్థః॥౨౯॥ అమ్లేన నివర్తితస్యాపి తామ్రమలస్య కాలాన్తరే పునరుద్భవదర్శనాత్తద్వదేవ ముక్తానామపి జీవత్వస్య పునరుద్భవమాశంక్య నిదర్శనాన్తరేణ తామా-శఙ్కాం నిరస్యతి—రసవిద్ధమితి। అయసో యథా రసవేధేన స్వాభావికమయస్త్వం నివర్తతే స్వర్ణత్వమేవ సర్వదా భవతి న పునః కాలాన్తరేఽప్యయస్త్వస్యానువృత్తిస్తథైవ స్వాభావికజీవత్వస్యాప్యాత్యాన్తికనివృత్త్యా హి శివ-సాయుజ్యమిత్యర్థః॥౩౦॥ తదేతన్నిరాకరోతి—తన్నేతి। యథా స్వాభావికమితి। అగ్నిస్వభావభూతస్య దాహ-ప్రకాశాదేర్వినాశాభాత్స్వాభావికజీవత్వస్యాపి వినాశో దుర్ఘట ఇత్యర్థః॥౩౧॥౩౨॥ నను మణిమన్త్రాదిసామ-ర్థ్యాదగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశయోర్నివృత్తిముపలభామహే తద్వత్సాధనవైచిత్ర్యాత్స్వాభావికజీవత్వస్యాపి నివృత్తిరిత్యత ఆహ—మణీతి । అస్మిన్స్వభావభూతమౌష్ణ్యాదికం మణిమన్త్రాదిసామర్థ్యాత్ప్రతిబద్ధమేవ కేవలం న తు నష్టమ్॥ ౩౩॥ ఏవమేవ తామ్రమలస్యాపి స్వభావసిద్ధస్య నాశాం-

జీవత్వం చ తథాఽస్యాపి సుఖదుఃఖాదిలక్షణమ్।

నష్టవత్ప్రతిబద్ధం స్యాన్నైవ నశ్యతి కేనచిత్॥ ౩౫॥

పయసా వేష్టితం తోయం పయ ఇదయభిధీయతే॥ ౩౬॥

రజతం కాఞ్చనగ్రస్తం హేమ ఇత్యభిధీయతే।

తథైవ రసవీర్యేణ వహ్నిసంపర్కతోఽపి చ॥ ౩౭॥

అయసో హేమవర్ణత్వం న హేమత్వం కదాచన।

రసవీర్యవినాశే తు వర్ణస్తస్య వినశ్యతి॥ ౩౮॥

కృతకస్య న నిత్యత్వమితి వార్తా భువి స్థిరా।

తథాఽపి మానవా భ్రాన్తాః కాఞ్చనం మన్యతే హ్యయః॥౩౯॥

సూక్ష్మదర్శనహీనానాం సులభః ఖలు విభ్రమః।

తథా శివత్వం జీవస్య భ్రాన్త్యా సిద్ధం భవిష్యతి॥౪౦॥

సాధనేన స్వతో జీవో న శివః సర్వథా భవేత్।

సంభవమాహ—యథేతి। అబుధా అజ్ఞజనాః। ప్రతిబద్ధమిత్యేతదజానానా వినష్టమితి మన్వత ఇత్యర్థః॥౩౪॥ ఉక్తమర్థం దార్ష్టాన్తికే యోజయతి—జీవత్వమితి। సుఖదుఃఖాదిలక్షణస్య స్వాభావికస్య జీవత్వస్య కేనచి-త్సాధనేన ప్రతిబన్ధ ఏవ కేవలం స్యాన్న తు నాశః సంభవతీత్యర్థః॥౩౫॥ ననూక్తం రసవేధదృష్టాన్తేన స్వాభావిక-స్యాప్యత్యన్తనివృత్తిరితి తత్రాఽఽహ—పయసేత్యాదినా। యథా పయసా మిశ్రితం నీరం పయోవర్ణమేవ యథా వా కాఞ్చ-నేన మిశ్రితం రజతం కాఞ్చనవర్ణమేవ తథైవ హ్యయో రసవీర్యేణ సంపర్కాత్కేవలం హేమవర్ణం స్యాన్న త్వయసః కదా-చిదపి హేమత్వమితి సంబన్ధః॥ ౩౬—౩౮॥ నను రసవీర్యస్యామోఘత్వేన వినాశాభావాత్తత్కృతో వర్ణనాశః కథం స్థాదిత్యత ఆహ—కృతకస్యేతి। యత్కృతకం తదనిత్యమితివ్యాప్తేః సర్వత్ర నిరఙ్కుశత్వాదిత్యర్థః॥౩౯॥తథా శివత్వమితి। యథా సూక్ష్మదర్శనరాహిత్యేన వర్ణమాత్రదర్శనాదయసి కాఞ్చనత్వభ్రమస్తథా స్వభావతో జీవస్య శివాత్మకత్వం భ్రాన్త్యైవ భవేన్న తు పరమార్థతః సంభవతీత్యర్థః॥౪౦॥ కుత ఇత్యత ఆహ—

తతో జీవః శివః సాక్షాన్న భవేత్తు కదాచన।

శివ ఏవ స్వతః సాక్షాచ్ఛివో భవతి నాన్యథా॥౪౧॥

యథైవ వహ్నిసంపర్కాత్తోయం వహ్నిర్న వస్తుతః।

ఉష్ణం తోయమితి ప్రాజ్ఞాః ప్రతీతావపి దేహినామ్॥ ౪౨॥

తథాఽశివః స్వతో జీవః కదాచిత్పణ్డితోత్తమాః।

శివత్వేన ప్రతీతోఽపి స్వతో నైవ శివో భవేత్॥ ౪౩॥

స్వతోఽశివస్తు జీవోఽయం సర్వథా న శివో భవేత్॥౪౪॥

కేనచిత్సాధనేనైవ ముక్తౌ శివసమో భవేత్।

ఇత్యేవం కేచిదిచ్ఛన్తి వాదినో మునిపుఙ్గవాః॥ ౪౫॥

వార్తామాత్రమిదం ప్రోక్తం సర్వథా న తదర్థవత్।

ఏకదేశేన వా జీవాః కింవా సర్వాత్మనా సమః॥ ౪౬॥

ఏకదేశేన చేత్సర్వే శివాః సంసారవర్తినః।

సాధనేనేతి। యది పరమార్థతో జీవః శివాదన్యః స్యాత్సాధనశతేనాపి తస్య శివత్వం న ఘటతే। అన్యోన్యా-భావస్యానాద్యనన్తత్వేన నివృత్త్యనుపపత్తేరిత్యర్థః। తస్మాచ్ఛివస్య శివత్వం న తు తద్వ్యతిరిక్తస్య జీవస్య కదాచిదపి శివత్వమితి ప్రతిపాదితమర్థముపసంహరతి—తత ఇతి॥౪౧॥ నను "ముక్తాత్మానోఽపి శివాః కిం త్వేతే తత్ప్రసాదతో ముక్తాః। సోఽనాదిముక్త ఏకో విజ్ఞేయః పఞ్చమన్త్రతనుః" ఇత్యాదివచనప్రామాణ్యాత్స్వ-తో భిన్నానామపి జీవానాం పరమేశ్వరానుగ్రహవశాచ్ఛివత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—యథైవేత్యాదినా। అగ్నిధర్మ-స్యోష్ణ్యస్య తత్సంపర్కవశాజ్జలే ప్రతీతావపి జలం నాగ్నిర్భవతి కిన్తూష్ణం జలమిత్యేవ నిర్దిశ్యతే। ఏవం స్వభా-వతో భిన్నస్య జీవస్య శివస్వభావభూతధర్మాశ్రయత్వే సత్యపి న శివాత్మత్వమిత్యర్థః॥౪౨॥౪౩॥ నను న వయం జీవస్య శివతాదాత్మ్యలక్షణాం ముక్తిం బ్రూమః। అపి తర్హి తత్సామ్యమితి కేషాంచిన్మతం దూషయితుముపన్యస్యతి—స్వతోఽశివ ఇతి॥ ౪౪॥ ౪౫॥ తాన్నిరాచష్టే—వార్తేత్యాదినా॥ ౪౬॥జీవస్య

ఏకదేశేన సర్వేషామస్తి సామ్యం శివేన హి॥ ౪౭॥

సర్వాత్మనా చేత్సామ్యం తత్సర్వథా శివ ఏవ సః।

భేదకారణశూన్యత్వాద్భేదాభావాచ్చ వస్తుతః॥ ౪౮॥

కించ ముక్తౌ శివేనైవ సమో జీవో భవేద్యది॥

కంచిత్కాలం హి తత్సామ్యమాగతం ఖలు గచ్ఛతి॥ ౪౯॥

తస్మాజ్జీవః స్వతః సాక్షాచ్ఛివః సత్యాదిలక్షణః॥

అప్రచ్యుతాత్మభావేన స్థితః సన్పరవిద్యయా॥ ౫౦॥

స్వాజ్ఞానం తత్ప్రసూతం చ సంసారం స్వాత్మనా గ్రసన్॥

స్వపూర్ణశివరూపేణ స్వయమేవావశిష్యతే॥ ౫౧॥

శుక్తికాకలధౌతం తు శుక్తికావేదనేన తు।

శుక్తికామాత్రరూపేణ యథా లోకేఽవశిష్యతే॥ ౫౨॥

కిమేకదేశేన శివసామ్యం వివక్షితముత సర్వాత్మనేతి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ—ఏకదేశేనేతి॥ సంసారిణామపి జీవానాం చేతనత్వాదినైకదేశేన శివసామ్యం విద్యత ఏవేతి తేఽపి ముక్తాః స్యురిత్యర్థః॥ ౪౭॥ నాపి ద్వితీయ ఇత్యాహ—సర్వాత్మనేతి॥ యది సర్వేణైవాఽఽకారేణ శివసామ్యం వివక్షితం స్యాత్తర్హి తత్సామ్యం న యుజ్యతే కేనచిదాకారేణ వ్యావృత్తయోరేవ హి సమానధర్మయోగాదుపమానోపమేయభావ ఇత్యభిప్రేత్యాఽఽహ—భేదేతి॥ సర్వాత్మనా సమయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదజనకవ్యావృత్తాకారవిరహాదత ఏవ భేదాభావాజ్జీవః శివ ఏవ స్యాన్న తు శివసమ ఇత్యర్థః॥౪౮॥ కించాస్మిన్పక్షే ముక్తేరప్యనిత్యత్వమాపాదయతి- కించేతి॥౪౯॥ ఏవం పరాభిమతముక్తిస్వరూపం నిరాకృత్య సిద్ధాన్తం నిగమయతి—తస్మాదితి। సత్యజ్ఞానాదిలక్షణః సాక్షా-చ్ఛివ ఏవ సత్త్వపరిణామరూపనానావిధతత్తదన్తఃకరణోపహితః సన్నుపక్రాన్తాత్మభావేన నానావిధజీవభావం భజతే। స చ జీవభావాపన్నః పరవిద్యయా స్వాత్మనః పరశివాత్మత్వజ్ఞానేన స్వస్వరూపస్యాఽఽ-చ్ఛాదకం భావరూపమజ్ఞానం తత్కార్యం సంసారం చాఽఽత్మమాత్రతయా విలాపయన్స్వాత్మనో యత్పరిపూర్ణశివరూపత్వం తేన స్వయమేవావశిష్యతే న తు భావాభావాత్మకం కిమపీత్యర్థః॥ ౫౦॥ ౫౧॥ అయమర్థం దృష్టాన్తేన

శివాత్మనా జగద్బాధో న చైవం సంభవిష్యతి।

అభావ ఏవ ముక్తౌ తు జగతో హి భవిష్యతి॥ ౫౩॥

ఇత్యేవం కేచిదిచ్ఛన్తి స చ మన్దమతిభ్రమః।

భావరూపం తు వస్త్వేవ హ్యభావి భవతి ద్విజాః॥ ౫౪॥

ప్రతిపాదయతి—శుక్తికేతి। యథా శుక్తావారోపితస్య రజతస్యాధిష్ఠానశుక్తియాథాత్మ్యజ్ఞానేన నివృత్తౌ సత్యామధిష్ఠానభూతా శుక్తిరేవ కేవలమవశిష్యతే న త్వన్యద్రజతం తదభావలక్షణం కిమపి। తద్వదేవ సకల-జగదధిష్ఠానపరశివస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన సమారోపితజగన్నివృత్తావధిష్ఠానమాత్రావశేషోఽవగన్తవ్య ఇత్యర్థః ॥౫౨॥ నను ముక్తావస్థాయాం జగతః ప్రతీత్యభావాత్తదభావో విద్యత ఇతి కథమధిష్ఠానమాత్రావశేషతేతి కేషాం-చిచ్ఛఙ్కామనుభాషతే —శివాత్మనేతి। ముక్తావస్థాయామధిష్ఠానశివరూపేణైవ జగదవతిష్ఠతే న తు తద్వ్యతిరి-క్తభావాభావాత్మనా రూపేణేత్యేతన్న సంభవాతి। భావాభావయోరన్యతరనిషేధస్యేతరవిధినాన్తరీయకత్వేన జగ-త్సద్భావాభావే తదభావనియమావశ్యంభావాత్। అతో ముక్తౌ జగతోఽభావ ఏవ న తు శివాత్మనాఽవస్థానమితి కథమధిష్ఠానమాత్రావశేషతేత్యభిప్రాయః॥౫౩॥తదేతన్నిరాకరోతి—స చేత్యాదినా। యదేతదభావప్రతియోగిత్వం జగతోఽభిమతం తన్న యుజ్యతే। యతో భావరూపమేవ ఘటపటాద్యభావప్రాతియోగి భవతి న తావజ్జగద్భావరూపమ్ తథాత్వే ఆత్మవత్సర్వదావస్థాననియమేనాబాధ్యత్వప్రసఙ్గాత్। నాప్యభావాత్మకమ్। నరవిషాణవత్కదాచిదప్య-ప్రతిభాసప్రసక్తేః। అతః ప్రతీతిబాధాన్యథానుపపత్త్యా భావాభావవిలక్షణం తదితి జగతో భావరూపత్వాభావా-దభావప్రతియోగిత్వం న, యుక్తమిత్యర్థః। అతోఽధ్యస్తబాధో నామాధిష్ఠానమాత్రావశేషో నాన్యద్భావాభావాత్మ-కం కిమపీతి నిగమయతి—తస్మాదితి। శుక్తికాదావధ్యస్తస్య మాయామయరజతాదేర్భావరూపత్వాభావే-నాభావప్రతియోగిత్వానుపపత్త్యా తద్బాధస్యావశ్యమధిష్ఠానమాత్రావశేషత్వం స్వీకర్తవ్యమ్। తద్వదధ్యస్తజగద్బాధోఽ-ప్యధిష్ఠానమాత్రావశేషో నాభావప్రతియోగిత్వమిత్యర్థః। భవేదేవం యది జగచ్ఛుక్తౌ రజతమివ క్వచిదధ్యస్తం స్యా-త్తు నాధ్యస్తం యోగ్యాధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యత ఆహ—జగద్భ్రమస్యేతి। సత్యస్వభావత ఇతి। సత్యస్యైవ శుక్తి-శకలాదికస్య రజతాద్యధిష్ఠానత్వం దృష్టమితి తదనుసారాత్సత్యస్వ-

జగన్న భావో నాభావో భావాభావవిలక్షణమ్।

తస్మాదధ్యస్తబాధస్తు న భావోఽభావ ఏవ న॥ ౫౫॥

అధిష్ఠానావశేషో హి కేవలం పణ్డితోత్తమాః।

జగద్భ్రమస్యాధిష్ఠానం శివః సత్యస్వభావతః॥ ౫౬॥

తదన్యదఖిలం భ్రాన్తం యుక్తితశ్చ ప్రమాణతః।

తస్మాత్సర్వజగద్బాధే శివ ఏవావశిష్యతే॥ ౫౭॥

శివావశేషం సర్వస్య జగతః శ్రుతిరాదరాత్।

వక్తి తత్ర న సందేహస్త్సిర్వః శపథయామ్యహమ్॥ ౫౮॥

తస్మాత్సత్యపరానన్దప్రకాశాద్వైతమీశ్వరమ్।

బోధయన్త్యాదరేణైవ శ్రుతయః స్మృతిభిః సహ॥ ౫౯॥

ఏకత్వబోధకస్యాస్య వేదవాక్యస్య సువ్రతాః।

వాక్యాన్తరాణి సర్వాణి శేషభూతాని సంతతమ్॥ ౬౦॥

భావః పరమాత్మైవ జగద్విభ్రమస్యాధిష్ఠానమిత్యర్థః॥౫౪--౫౬॥ నను భవత్వధిష్ఠానమ్। శుక్తిరజతాదివైలక్ష-ణ్యాజ్జగతోఽధ్యస్తత్వమయుక్తమిత్యత ఆహ—తదన్యదితి। యుక్తితశ్చ ప్రమాణత ఇతి। యది జగదధ్యస్తం న స్యాత్తర్హ్యాత్మవజ్జ్ఞానానివర్త్యత్వమపి న స్యాదిత్యాద్యనుకూలతర్కో యుక్తిః। ప్రమాణం తు విమతమధ్యస్త దృశ్యత్వా-చ్ఛుక్తిరూప్యవదిత్యాద్యనుమానమ్। “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్” “నేహ నానాఽస్తి కించన” ఇత్యద్వైతశ్రుతిశ్చ। ఏవం ప్రమాణతర్కాభ్యాం జగతోఽధ్యస్తత్వప్రతిపత్తేస్తన్నాశోఽధిష్ఠానపరశివస్వరూపమాత్రమేవ న త్వభావ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి॥౫౭॥ శ్రుతిరాదరాదితి। ‘యస్మిన్సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూద్విజాన-తః’ ఇతి సకలభౌతికప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానాత్మయాథార్థ్యవిజ్ఞానేనాఽఽత్మమాత్రావశేషతాం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయతీ-త్యర్థః॥౫౮॥౫౯॥ ఏకత్వబోధకస్యేతి। జీవేశ్వరయోర్భేదభ్రమనిరాసేన పారమార్థికమైక్యం బోధయతస్తత్త్వమ-స్యాదివాక్యస్య నిరతిశయానన్దావాప్తిలక్షణఫలవదర్థప్రతిపాదకత్వాత్ ‘ఫలవత్సంనిధావఫలం తద-

వేదో నాన్యస్య శేషస్తు యథా దేవో మహేశ్వరః।

శివస్య శేషం సకలం శ్రుతేర్మానాని సర్వశః॥ ౬౧॥

యథా మాతా స్వపుత్రస్య సత్యమేవాభిభాషతే।

తథా సర్వజనస్యాపి సత్యం వదతి హి శ్రుతిః॥ ౩౨॥

శ్రుతౌ చాపి మహాదేవే త్రిపుణ్డ్రే భస్మగుణ్ఠనే।

శ్రద్ధాం న కురుతే మర్త్యః పుణ్యలేశవివర్జితః॥ ౬౩॥

పాపిష్ఠానాం మనుష్యాణాం త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనే శ్రుతౌ।

మహాదేవే చ విద్వేషః స్వత ఏవ విజాయతే॥ ౬౪॥

వేదోత్కర్షే శివోత్కర్షే విద్యోత్కర్షే తథైవ చ।

త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనోత్కర్షే శ్రద్ధా పుణ్యవతాం భవేత్॥ ౬౫॥

అవిరోధే తు వేదానాం పురోక్తేనైవ వర్త్మనా।

వేదానుసారిస్మృత్యాదౌ పాపిష్ఠస్య న హి స్పృహా ॥ ౬౬॥

విష్ణ్వాదేః శివసామ్యత్వే వేదసామ్యే పరస్య చ।

కుర్వన్తీచ్ఛామవిద్వాంసః పాపమేవాత్ర కారణమ్॥ ౬౭॥

వేదానామపకర్షే తు త్రిపుణ్డ్రాదేస్తథైవ చ।

తథా శివాపకర్షే చ యతన్తే పాపయోనయః॥ ౬౮॥

మహాదేవశ్చ వేదశ్చ తథా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్ ।

వ్యర్థమిత్యాహురత్యర్థం పాషణ్డాః పాపయోనయః॥ ౬౯॥

మహాదేవస్య మాహాత్మ్యం వేదానామపి వైభవమ్।

త్రిపుణ్డ్రస్య చ మాహాత్మ్యం న శక్యం వర్ణితుం మయా॥ ౭౦॥

జ్ఞమ్' ఇతి న్యాయేన 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్' ఇత్యాదీని సర్వాణ్యుపనిషద్వాక్యాని తావత్తదపేక్షితతత్త్వంపదార్థప్రతిపాదనద్వారాఽఙ్గభూతాని తదనుసారిస్మృతిపురాణాగమవాక్యాన్యపి వేదవాక్యస్యో-క్తరీత్యా శేషభూతాన్యేవేత్యర్థః।౬౦

కర్మశేషత్వమాయాసాద్బ్రహ్మకాణ్డస్య కేచన।
వర్ణయన్తి న తే సన్తః కింతు తే విప్రలమ్భకాః॥ ౨౦॥
కర్తృత్వం చైవ భోక్తృత్వం నియోజ్యత్వం క్రియాఫలమ్।
గ్రసతే బ్రహ్మవిజ్ఞానం తతస్తచ్ఛేషతాఽస్య న॥ ౨౨॥
అల్పలాభప్రదం కర్మ జ్ఞానం పూర్ణఫలప్రదమ్।
తథా సతి మునిశ్రేష్ఠాస్తచ్ఛేషత్వం కథం భవేత్॥ ౨౩॥

—౨౦॥ కర్మశేషత్వమితి। స్వర్గాద్యాముష్మికఫలసాధనస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మణోఽనుష్ఠానే తత్ఫలభోగాద్దే-హాతిరిక్తః కశ్చిదాత్మా విద్యత ఇత్యవశ్యమధిగన్తవ్యమ్। తథాచ కర్మాపేక్షితదేహవ్యతిరిక్తాత్మప్రతిపాదన-ద్వారా జ్ఞానకాణ్డస్య కర్మకాణ్డశేషత్వం కేచిన్మన్యన్తే। న చైతద్యుక్తం జ్ఞానకాణ్డస్య కర్మోపయుక్తకర్తృ-త్వభోక్తృత్వాదిసకలసంసారధర్మరహితాత్మస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వాదిత్యాశంక్యాఽఽహ—ఆయాసాదితి।ఉక్తవిధాత్మస్వరూపప్రతిపాదకవాక్యసందర్భస్యోపాసనావిషయత్వసమర్థనలక్షణమాయాసాత్సంప్రాప్యేత్యర్థః। తదేతన్నిరాకరోతి—న త ఇతి। విప్రలమ్భకా ఇతి। 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్' 'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమ్' 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్' ఇత్యాదీనాముపాసనావిధిగన్ధేనాప్యసంస్పృష్టానాం తాత్పర్యేణాసంసార్యాత్మబోధకానాం వాక్యానామన్యథాభిప్రాయకల్ప-నాత్తేషాం విప్రలమ్భకత్వమిత్యర్థః॥౨౦॥ జ్ఞానకర్మణోః స్వరూపఫలాదిపర్యాలోచనయాఽఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేరితి హేతుమాహ—కర్తృత్వం చేత్యాదినా। దేహాతిరిక్తస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాదివిశిష్టస్యాఽఽత్మనో జ్ఞానం హి కర్మాపేక్షి-తమ్। జ్ఞానకాణ్డస్తు కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసకలసంసారధర్మాసంస్పృష్టాద్వితీయమాత్మతత్త్వం తాత్పర్యతోఽవగమయతి న తు దేహాతిరిక్తకర్త్రాత్మస్వరూపమాత్రమ్। తథా చౌపనిషదమద్వితీయాత్మవిజ్ఞానం ప్రత్యగాత్మన్యుపాధివశాద్భాస-మానం కర్మోపేక్షితం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసకలధర్మం విలాపయత్కథం కర్మణః శేషభూతం స్యాద్విరోధాదిత్యభిప్రాయః। నియోగో నామ యద్యభిధేయమపూర్వం తద్బోద్ధృత్వేన పురుషస్య నియోజ్యత్వం తన్నిష్పాదకత్వం కర్తృత్వం ఏతచ్చ ద్వాదశేఽ-ధ్యాయే—'నియోజ్యత్వం చ కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ తథైవ చ' ఇత్యత్ర విస్తరేణ ప్రాక్ప్రతిపాదితమిత్యుపరశ్యతే ॥ ౨౨॥ అల్పలాభప్రదమితి।

ఫలవత్కర్మశేషత్వమఫలస్య హి సిధ్యతి।

ఫలవద్ధి పరం జ్ఞానం తతస్తచ్ఛేషతాఽస్య న॥ ౭౪॥

కర్మప్రకరణస్థం హి జ్ఞానం కర్మాఙ్గమిష్యతే।

భిన్నప్రకరణం జ్ఞానం తతస్తచ్ఛేషతాఽస్య న॥ ౭౫॥

కర్మ సాధ్యఫలం బ్రహ్మజ్ఞానం సిద్ధఫలం బుధాః।

తథా సతి మునిశ్రేష్ఠాస్తచ్ఛేషత్వం కథం భవేత్॥ ౭౬॥అధికారివిభేదేన ప్రవృత్తం మునిపుఙ్గవాః।

కాణ్డద్వయమతోఽన్యస్య కథమన్యద్గుణో భవేత్॥ ౭౭॥కర్మాజ్ఞానస్య సద్భావే న తథా బ్రహ్మవేదనమ్।

స్వర్గపశుపుత్రాదికం స్వల్పమేవ ఫలం కర్మ ప్రయచ్ఛతి। విజ్ఞానం తు పరమానన్దావాప్తిలక్షణం పరిపూర్ణం ఫలం ప్రయ-చ్ఛతి। అల్పం హి లోకేఽధికం ప్రత్యఙ్గత్వేన దృష్టం స్వామిభృత్యాదౌ। తస్మాదధికఫలం జ్ఞానం న్యూనఫలస్య కర్మణోఽఙ్గమిత్యేతన్న యుక్తమిత్యర్థః॥౭౩॥ ఫలవదితి। అఫల్స్య హి ప్రయాజాదేః కైమర్థక్యవశాత్ 'ఫల-వత్సంనిధావఫలం తదఙ్గమ్' ఇతి న్యాయేన ఫలవదాగ్నేయాదియాగశేషత్వం దృశ్యతే। జ్ఞానస్య తు పృథక్ఫలసద్భా-వస్య శ్రుతత్వేన ఫలాకాఙ్క్షాయా అభావాన్నాన్యశేషత్వమిత్యర్థః॥౭౪॥ నను యథా ప్రయాజవిధివాక్యశేషేణ 'వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే' ఇత్యాదినా శ్రుతస్య ఫలస్య 'అఙ్గే ఫలశ్రుతిరర్థవాదః' ఇతి న్యాయేనార్థవాద-త్వం తథా జ్ఞానఫలస్యాప్యర్థవాదత్వాత్ప్రయాజవదఙ్గత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—కర్మప్రకరణేతి। ప్రయాజదే-ర్హి దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపఠితత్వేనాఙ్గాఙ్గిభావస్య నిర్ణీతత్వాద్యుక్తం తదీయేన ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమ్। న తథా జ్ఞానం కస్యచిత్కర్మణః ప్రకరణే స్థితం యేన ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా కల్ప్యేత। అతః ప్రకరణభేదాదపి జ్ఞానస్య న కర్మాఙ్గత్వమ్॥౭౫॥ కర్మ సాధ్యఫలమితి। యాగహోమాదిక్రియానిష్పాద్యత్వాత్స్వర్గాదేః। సిద్ధఫల-మితి। జ్ఞానప్రాప్యస్య ఫలస్య నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మస్వరూపత్వాదిత్యర్థః॥౭౬॥ అధికారివిభేదేనేతి।

కర్మకాణ్డే స్వర్గపుత్రాదిఫలరాగయుక్తోఽధికారీ వైరాగ్యాదియుక్తస్తు జ్ఞానకాణ్డస్యేత్యధికారీవిశేషముపా-దాయ ప్రవృత్తత్వేనేత్యర్థః॥ ౭౭॥జ్ఞానకర్మణోః సహావస్థానాసంభవాదప్యఙ్గాఙ్గిభావో న యుక్త ఇత్యాహ—కర్మాజ్ఞాన

తథా సతి కథం విప్రా జ్ఞానకమంసముచ్చయః॥ ౭౮॥

అప్రకాశాత్మకం కర్మ స్వప్రకాశం వేదనమ్।

తథా సతి కథం విప్రా జ్ఞానకర్మసముచ్చయః॥౭౯॥

తస్మద్వేదాన్తభాగస్తు బ్రహ్యకాణ్డసమాహ్వయః।

సర్వదా కర్మకాణ్డస్య నైవ శేషః కదాచన॥౮౦॥

తథైవ కర్మభాగశ్చ బహ్మకాణ్డస్య సర్వథా।

న సాక్షాదేవ శేషః స్యాజ్జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యజమ్॥౮౧॥

శాన్తిదాన్త్యాదయః సర్వే గుణా ఏవ మునీశ్వరాః।

అఙ్గాని బ్రహ్మవిద్యాయాః శ్రవణం కరణం బుధాః॥౮౨॥

విద్యాఫలోపకారి స్యాన్మననం చిన్తనం తథా।

స్యేతి। సర్వానర్థప్రపఞ్చస్య మూలభూతం ప్రత్యగాత్మనః పారమార్థికపరశివస్వరూపత్వాచ్ఛాదకమజ్ఞానం సవిలాసే తస్మిన్సత్యేవ కర్మ తత్ప్రసాదేన స్వాత్మానం లభతే। అద్వైతజ్ఞానం తు తదజ్ఞానం నివర్తయదావిభర్వతి। తథాచ జ్ఞానకర్మణోః సహావస్థానావిరోధాదఙ్గాఙ్గిభావేన న సముచ్చయో ఘటత ఇత్యర్థః॥౭౮॥ అప్రకాశాత్మకమితి। అజ్ఞానకార్యత్వాత్కర్మాప్రకాశాత్మకమ్। ప్రకాశబ్రహ్మాత్మ-కత్వాజ్జ్ఞానం ప్రకాశాత్మకమ్। తథాచ తమఃప్రకాశయోరివానయోః సహావస్థానానుపపత్త్యా కథమఙ్గాఙ్గిభావేన సముచ్చయ ఇత్యర్థః॥౭౯॥ ఏవం జ్ఞానస్య కర్మశేషత్వానుపపత్తేస్తత్ప్రతిపాదకో వేదాన్తభాగో న కర్మకాణ్డశేష ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి॥౮౦॥ నను తర్హి కర్మకాణ్డ ఏవ జ్ఞానకాణ్డస్య శేషో భవత్విత్యత ఆహ—తథైవేతి। పరంపరయా శేషత్వస్యోపరిష్టాద్వక్ష్యమాణత్వాత్తద్వ్యావృత్తయే విశినష్టి—న సాక్షాదితి। నను తదద్వితీయపరశివస్వరూపజ్ఞానం కేన ప్రమాణేన జన్యం కాని

పునస్తదుత్పత్త్యనుకూలవ్యాపారనిష్పాదనేనాఙ్గభావం భజన్తం కింవా తదుత్పత్తౌ కరణం ఫలోపకార్యఙ్గం చ కిమిత్యేతత్సర్వం క్రమేణాఽఽహ—జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యజమిత్యాదినా॥౮౧॥ శాన్తిదాన్త్యాదయ ఇతి। 'శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తముపరత్యాదికమాదిశబ్దగ్రాహ్యమ్॥౮౨॥ విద్యాఫలోపకారీతి। కారణభతస్య వేదాన్తవాక్యా-

జ్ఞానవిచ్ఛిత్తౌ న సహాయమపేక్షతే॥౮౩॥

తమోనివృత్తౌ సూర్యస్తు యథా నాన్యదపేక్షతే।

తథాఽజ్ఞాననివృత్తౌ తు జ్ఞానం నాన్యదపేక్షతే॥౮౪॥

క్షణధ్వంసిక్రియాయాస్తు ధర్మాధర్మాత్మకం ఫలమ్।

న జ్ఞానం తేన విద్యాయా న సాక్షాత్కర్మ సాధనమ్॥౮౫॥

అధర్మస్య ఫలం సాక్షాన్నరకప్రాప్తిరేవ హి।

న జ్ఞానం తేన విద్యాయా నాధర్మః సాధనం భవేత్॥౮౬॥

ధర్మస్య పాపవిచ్ఛిత్తిద్వారా శుద్ధిస్తు మానసీ।

ఫలం న బ్రహ్మవిజ్ఞానం తేన ధర్మో న సాధనమ్॥౮౭॥

కర్మణా శుద్ధచిత్తస్య సంసృతేర్దోషదర్శనమ్ ।

పునర్విరక్తిః సంసారాన్మోక్షేచ్ఛా జాయతే తథా॥౮౮॥

తస్మాత్కర్మ ప్రనాడ్యైవ జ్ఞానశేషం న చాన్యథా।

అత ఏవోక్తమార్గేణ తయోః సమసముచ్చయః॥౮౯॥

సుతరామేవ నాస్త్యేవ సమ్యగుక్తం మయాఽనఘాః।

అతశ్చాన్యోన్యసంబన్ధః కాణ్డయోర్నైవ విద్యతే॥౯౦॥

ర్థవిచారాత్మకస్య శ్రవణస్య జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యగోచరావిద్యాజననలక్షణం యత్ఫలం తదుపకారకమిత్యర్థః। అత ఏవాఽఽమ్నాయతే—“ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యఃశ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇతి। సా చ శ్రుతిరేవమాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతా—‘ఆత్మదర్శనముద్దిశ్య మనననిదిధ్యాసనాభ్యాం ఫలోపకార్యఙ్గాభ్యాం శ్రవణం నామాఙ్గీ విధీయతే” ఇతి॥౮౩॥ విద్యాయాః స్వోత్పత్తావేవ కరణోపకరణాద్యపేక్షా న తు స్వకార్యేఽన్యదపేక్షత ఇత్యేవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి— తమోనివృత్తావితి॥౮౪॥శ్రవణాదివత్కర్మణోఽపి ప్రసక్తం విద్యోత్పత్తిసాధనత్వం నిరాకరోతి—క్షణధ్వంసీత్యాదినా॥౮౫—౮౭॥ ఏవం సాక్షాద్విద్యాసాధనత్వం కర్మణో నిరాకృత్య ‘తమేతం వేదానువచనేన బ్రహ్మణా వివిది-

న్యాయాభాసం మహామోహాదవలమ్బ్య నరాధమాః।

విప్లావయన్తి వేదార్థం నైతేషాం మతిరుత్తమా॥౯౧॥

ప్రత్యుత భ్రాన్తివిజ్ఞానాద్వేదాన్తార్థస్య బాధనాత్।

సదా సంసారవర్తిత్వమేవ తేషాం న సంశయః॥౯౨॥

అహో మోహస్య మాహాత్మ్యం సర్వవేదార్థవర్జితాః।

పరిభ్రమన్తి వేదార్థాదన్యత్రైవ విచేష్టితాః॥౯౩॥

వేదానశేషానవధార్య మర్త్యో మదుక్తవేదాన్తవిచారమార్గమ్ ।

ఉపైతి పుణ్యేన చ శమ్భుభక్త్యా శివప్రసాదేన న చేతరేణ॥

అవిరోధః కథితో మయా ద్విజాః కృపయైవ శ్రుతిగోచరస్తు వః।

మతిరేషా మనుజస్య ముక్తిదా విపరీతా మతిరస్య నాశినీ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

వేదానామవిరోధనిరూపణం నామైకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౩౯॥

చత్వారింశోఽధ్యాయః।

౪౦. సర్వసిద్ధికధర్మవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సర్వసిద్ధికరం నృణామ్।
మయా నోక్తమితః పూర్వమతిగుహ్యమనుత్తమమ్॥౧॥

షన్తి యజ్ఞేన' 'ఇత్యాదిశ్రుత్యా విహితం పరంపరయా తత్సాధనత్వమాహ—కర్మణా శుద్ధచిత్తస్యేతి॥౮౮॥ ఉక్తమార్గేణేతి। విజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వనిరాకరణప్రస్తావే కర్మాజ్ఞానస్య సద్భావ ఇతి యదుక్తం తేనేత్యర్థః॥౮౯—౯౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే వేదానామవి-
రోధనిరూపణం నామైకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః॥ ౩౯॥`

ఏవం కర్మణాం చిత్తశుద్ధిద్వారా పరంపరయా జ్ఞానశేషత్వముక్తమ్। అథ కిం

కాయికం వాచికం చైవ మానసం చ తథైవ చ।
త్రివిధం కర్మ కర్తవ్యం సర్వసిద్ధ్యర్థమాస్తికైః॥౨॥
సర్వసిద్ధికరం కర్మ కాయికం బహుధా స్మృతమ్।
లిఙ్గే శివార్చనం చైవ రుద్రాక్షాణాం చ ధారణమ్॥3॥

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైజాబాలోక్తైశ్చ సప్తభిః।
త్రియాయుషేణ మన్త్రేణ భస్మనా సజలేన చ॥౪॥
సర్వాఙ్గోద్ధూలనం చైవ త్రిపుణ్డ్రస్య చ ధారణమ్।
శివస్యోత్సవసేవా చ శివక్షేత్రేషు వర్తనమ్॥౫॥
వాచికం కర్మ విప్రేన్ద్రాః సర్వసిద్ధికరం నృణామ్।
చిన్మన్త్రస్య జపస్తద్వత్పదాఖ్యస్య జపస్తథా॥౬॥
ప్రణవస్య జపస్తద్వద్ధంసాఖ్యస్య మనోర్జపః।
షడక్షరస్య మన్త్రస్య సావిత్ర్యాశ్చ జపస్తథా॥౭॥
వేదపారాయణం చైవ వేదాఙ్గానాం చ కీర్తనమ్।
మానసం కర్మ విప్రేన్ద్రాః సర్వసిద్ధికరం నృణామ్॥౮॥
మహాదేవస్మృతిః సాక్షాన్మహాదేవ్యాః స్మృతిస్తథా।
వేదాన్తార్థవిచారశ్చ వేదాదన్యత్ర విస్మృతిః॥౯॥
విరక్తిః సర్వలోకేభ్యో వేదార్థే నిశ్చయోఽచలః।
స్మార్తే పౌరాణికేఽప్యర్థే నిశ్చయశ్చ తథైవ చ॥౧౦॥
శివస్యోత్కర్షతాబుద్ధిః శివోఽహమితి భావనా।

తత్కర్మేతి తద్వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి॥౧--౫॥ చిన్మన్త్రస్యేతి। సంవిద్రూపిణ్యాః పరశక్తేర్వాచకో హృల్లేఖామన్త్రా-శ్చిన్మన్త్రః। పదాఖ్యస్యేతి। మాతృకోత్పత్తావపదం పదమాపన్నమిత్యాదినా చతుర్థేఽధ్యాయే ప్రతిపాదితత్వాత్పదాఖ్యోఽయం మాతృకామన్త్రః॥౯—౧౧॥ యద్యపి శివార్చనభస్మోద్ధలనాచిన్మన్త్రపదమన్త్రజపాదికమా-

ఏతే ధర్మా విశిష్టాః స్యుః సర్వసిద్ధికరా అపి॥౧౧॥
ఏభ్యోఽతిరిక్తా యే ధర్మాః శ్రౌతస్మార్తాస్తథాఽపరే।
తే తు వేదవిదాం ముఖ్యాః సర్వసిద్ధికరా న హి॥౧౨॥
మహాదేవస్తు సర్వాత్మా సర్వవస్త్వవభాసకః।
సర్వానన్దకరః పూర్ణః సర్వదేవోత్తమోత్తమః॥౧౩॥
తస్యాసాధారణా ధర్మా ఏత ఏవ న చాపరే।
తస్మాదేతే హి సర్వేషాం సర్వసిద్ధికరా నృణామ్॥౧౪॥
సత్తాసిద్ధిశ్చ సర్వేషాం మహాదేవప్రసాదతః।
విష్ణ్వాదీనామతో ధర్మాః పూర్వోక్తాః సర్వసిద్ధిదాః॥౧౫॥
ముఖతో మోక్షదా హ్యేతే పృష్ఠతః సర్వసిద్ధిదాః।
శీఘ్రసిద్ధికరాశ్చైవ శివాసాధారణత్వతః॥౧౬॥
శివేన సదృశో దేవో యథా విప్రా న విద్యతే।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౧౭॥
శివజ్ఞానసమం జ్ఞానం యథా నాస్తి ద్విజర్షభాః।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౧౮॥
వేదమానసమం మానం యథా నాస్తి ద్విజర్షభాః ।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౧౯॥
భూమిదేవసమో మర్త్యో యథా నాస్తి ద్విజర్షభాః।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౨౦॥
మేరుణా పర్వతస్తుల్యో యథా లోకే న విద్యతే।

త్మవిద్యాహేతుత్వేన ప్రాగేవ ప్రతిపాదితం తథాఽపి సర్వసిద్ధికరత్వమేతస్యైవ నాన్యేషాం శ్రౌతస్మార్తానాం కర్మణామిత్యేతద్దర్శయితుం పునః ప్రతిపాదనమ్। తదాహ—ఏభ్యోఽతి-

తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౨౧॥
అన్నపానసమం కించిన్న హి దేహస్థితో యథా।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౨౨॥
యథా భాగీరథీతుల్యా నదీ లోకే న విద్యతే।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౨౩॥
శివస్థానసమం స్థానం యథా లోకే న విద్యతే।
తథైవైభిః సమా ధర్మా న విద్యన్తే శ్రుతౌ స్మృతౌ॥౨౪॥
సర్వసిద్ధికరా మునిపుఙ్గవా ఏత ఏవ సదైవ న చాపరే।
చోదితేషు నసంశయకారణం కేవలం కృపయైవ మయోదితమ్ ॥౨౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే సర్వసి-
ద్ధికరధర్మవిచారో నామ చత్వారింశోఽభ్యాయః॥౪౦॥

అథైకచత్వారింశోఽధ్యాయః।
౪.౧. పాతకవిచారః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి పాతకాని సమాసతః।
శ్రుణుత శ్రద్ధయా సార్ధం పరిహారాయ సువ్రతాః॥౧॥
పాతకాని సమాసేన దశ ప్రోక్తాని సూరిభిః।
తారతమ్యక్రమేణైవ తేషామస్త్యేవ లాఘవమ్॥౨॥

రిక్తా ఇత్యాదినా ॥౧౨-౨౫॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
సర్వసిద్ధికరధర్మవిచారో నామ చత్వారింశోఽధ్యాయః ॥౪౦॥

ఏవం విద్యోత్పత్త్యనుకూలం కాయికవాచికమానసభేదేన త్రిధాఽవస్థితం కర్మ

ప్రథమం పాతకం ప్రోక్తం మహాపాతకసంజ్ఞితమ్ ।
ద్వితీయమతిపాపాఖ్యం తతః ప్రాసఙ్గికాభిధమ్ ॥3॥
చతుర్థం పాతకం ప్రోక్తం పఞ్చమం చోపపాతకమ్ ।
జాతిభ్రంశకరం షష్ఠం సంకీర్ణకరణం తతః ॥౪॥
అపాత్రీకరణం పశ్చాన్నవమం తు మలావహమ్ ॥
ప్రకీర్ణకసమాఖ్యం తు దశమం పాతకం ద్విజాః ॥౫॥
ప్రతిషిద్ధసురాపానం బ్రహ్మహత్యా తథైవ చ ।
బ్రాహ్మణానాం సువర్ణస్య హరణం మునిపుఙ్గవాః ॥౬॥
జననీగమనం చైవ సంయోగస్తైః సహ ద్విజాః ।
మహాన్తి పాతకాన్యాహుర్మునయః సూక్ష్మదర్శినః ॥౭॥
అసాక్షాన్మాతృగమనం స్వపుత్రీగమనం తథా ।
స్నుషాయా గమనం తద్వద్భగినీ గమనం తథా ॥౮॥
శివస్య మూర్తిచలనం విష్ణోశ్చ బ్రహ్మణస్తథా ।

అతిపాతకమిత్యాహుర్మునయో వేదవిత్తమాః॥౯॥

రాజన్యవైశ్యయోర్హింసా యజ్ఞసంబన్ధినస్తథా।

రజస్వలాయా గర్భిణ్యా ఆర్తాయాశ్చ వధస్తథా॥౧౦॥

అవిజ్ఞాతస్య గర్భస్య శరణాగతదేహినః।

కౌటసాక్ష్యం సుహృద్ధింసా బ్రాహ్మణస్య తపోధనాః॥౧౧॥

పృథివీహరణం తద్వత్పితృవ్యస్య తథైవ చ।

ప్రతిపాద్య తదుత్పత్తిప్రతిబన్ధకానాం పాపానామనిర్జ్ఞాతస్వరూపాణాం పరిహారాసంభవాత్తత్పరిహారాయ తత్స్వరూపం వక్తుమారభతే—అథాత ఇతి। పరిహారాయేతి పరిత్యాగార్థమిత్యర్థః। అత ఏవోక్తం శాబరంభాష్యే—"అధర్మోఽపి విజిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ" ఇతి॥౧--౯॥యజ్ఞసంబన్ధిన ఇతి। ప్రవృత్తయజ్ఞస్య దీక్షితస్యే-

మాతామహస్య విప్రేన్ద్రా మాతులస్య నృపస్య చ॥౧౨॥

భార్యాభిగమనం తద్వత్ప్రాహుః ప్రాసఙ్గికాభిధమ్।

స్వమాతుః సోదరాయాస్తు గమనం తద్వదేవ తు॥౧౩॥

మాతృష్వసుర్మాతృసఖ్యుర్దుహితుర్గమనం తథా।

మాతులానీస్నుషాశ్వశ్రూగమనం చ తథైవ చ॥౧౪॥

త్రిపుణ్డ్రధారణాభావో భూత్యాఽనుద్ధూలనం తథా।

పుణ్డ్రాన్తరస్య విప్రేన్ద్రా ధారణం తద్వదేవ తు॥౧౫॥

పాశాఙ్కుశగదాదణ్డశఙ్ఖచక్రాదిభిర్ద్విజాః।

అఙ్కనం విగ్రహే సన్తః పాతకం ప్రాహురాస్తికాః॥౧౬॥

మాతాపిత్రోః స్వసుశ్చైవ గమనం శ్రోత్రియస్య చ।

ఋత్విగధ్యాపకస్యాపి మిత్రస్య చ తథైవ చ॥౧౭॥
భార్యాభిగమనం తద్వత్స్వవధూసఖ్యురాస్తికాః। `
స్వగోత్రాయాస్తథా విప్రకన్యకాయాస్తథైవ చ॥౧౮॥
చతుర్థాశ్రమనిష్ఠాయా నిక్షిప్తాయాస్తథైవ చ।
పాషణ్డేషు చ నిష్ఠానాం సంబన్ధో ద్విజపుఙ్గవాః॥౧౯॥
స్వస్యైవ శరణం ప్రాప్తస్త్రియా గమనమేవ చ।
దుర్గాదిత్యాదిదేవానాం చాలనం విగ్రహస్య చ॥౨౦॥
ముఖ్యోపపాతకం ప్రాహుర్మహాన్తో వేదవిత్తమాః।
అసత్యమభాషణం తద్వత్పైశున్యం రాజగామి చ॥౨౧॥
గురోశ్చాలీకనిర్బన్ధో వేదనిన్దా తథైవ చ।
అధీతాయాః శ్రుతేస్త్యాగః స్వాగ్నేస్త్యాగస్తథైవ చ॥౨౨॥
పితృమాతృస్వసృత్యాగః స్వభార్యాత్యాగ ఏవ చ।

అభక్ష్యభక్షణం , తద్వత్పరార్థగ్రహణం తథా॥౨౩॥
పరదారనిషేవా చ తథాఽయాజ్యస్య యాజనమ్।
భృతకాధ్యాపనం తద్వద్భృతాధ్యయనమేవ చ॥౨౪॥
సర్వాధికారకరణం మహాయన్త్రప్రవర్తనమ్।
ద్రుమగుల్మలతాదీనాం హింసయా జీవనం తథా॥౨౫॥
అభిచారక్రియా తద్వత్స్వస్యైవ పచనం తథా।
అనాహితాగ్నితా తద్వద్బ్రహ్మచర్యవివర్జనమ్॥౨౬॥
యజ్ఞస్యాకరణం తద్వత్పుత్రానుత్పాదనం తథా।
అసచ్ఛాస్త్రాభిగమనం నాస్తిక్యం చ కుశీలతా॥౨౭॥
మద్యపస్త్రీనిషేవా చ ప్రాహుర్గౌణోపపాతకమ్।

విప్రాణాం రోగకారిత్వమఘ్రేయఘ్రాతిరేవ చ ॥౨౮॥
సురాఘ్రాతిం తథా జైహ్మ్యం పశౌ పుంసి చ మైథునమ్।
జాతిభ్రంశకరం ప్రాహుర్ధార్మికా వేదపారగాః॥౨౯॥
గ్రామ్యారణ్యపశూనాం తు హింసనం మునిపుఙ్గవాః।
సంకీర్ణకరణం ప్రాహుః సర్వశాస్త్రవిశారదాః॥౩౦॥
నిన్దితేభ్యో ధనాదానమన్నదానం తథైవ చ।
కుసీదజీవనం చైవ వాణిజ్యమనృతోక్తితా॥౩౧॥
శూద్రస్య యాజనం ప్రాహురపాత్రీకరణాత్మకమ్।
పక్షిణాం ఘాతనం చాపి జలస్థలనివాసినామ్॥౩౨॥
మద్యస్పృష్టస్య భుక్తిం చ ప్రాహుః సన్తో మలావహమ్।
అనుక్తాని సమస్తాని ప్రకీర్ణకసమాహ్వయమ్॥౩౩॥
ప్రవదన్తి హి విద్వాంసః సత్యధర్మపరాయణాః।

అదణ్డ్యదణ్డనం చైవ యుద్ధే భీత్యా పలాయనమ్॥౩౪॥
క్షత్రియస్య విశేషేణ మహాపాతకముచ్యతే।
వఞ్చనం చ తులామానే మహాపాపం విశో భవేత్॥౩౫॥
మాంసస్య విక్రయం చైవ సురావిక్రయణం తథా।
బ్రాహ్మణీగమనం చాపి పయఃపానం తు కాపిలమ్॥౩౬॥
మహాపాపం మయా ప్రోక్తం శూద్రాణాం చ విశేషతః।
సంకరాణాం ద్విజద్వేషో మహాపాతకముచ్యతే॥౩౭॥
పురుషాణాం తథా స్త్రీణాం సమానం పాతకం స్మృతమ్।
నీచాభిగమనం గర్భపాతనం భర్తృహింసనమ్॥౩౮॥
భర్తుః శిష్యస్య గమనం మత్యా భర్తృర్గురోరపి।

విశేషేణ స్త్రియాః సన్తః పాతకం ప్రవదన్తి హి ॥౩౯॥

బహునాఽత్ర కిముక్తేన శ్రుతిస్మృత్యుదితం వినా।

యత్కించిదపి కుర్వాణః పాతకీ స్యాన్న సంశయః ॥౪౦॥

వేదసారతరః కథితస్తు వః శోకమోహసముద్ర-

నివారకః। పాతకాని విహాయ మహామతి-

ర్దేవదేవమనిశం శరణం వ్రజేత్ ॥౪౧॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

పాతకవిచారకథనం నామైకచత్వారింశోఽధ్యాయః ॥౪౧॥

త్యర్థః ॥౧౦-౨౪॥ మహాయన్త్రప్రవర్తనమితి। ఇక్షుయన్త్రాదిప్రవర్తనమిత్యర్థః ౨౫-౪౧

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

పాతకవిచారకథనం నామైకచత్వారింశోఽధ్యాయః ॥౪౧॥

అథ ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః।

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

ప్రాయశ్చిత్తరహస్యం వః ప్రవక్ష్యామి సమాసతః।
శ్రద్ధయా సహితా యూయం శృణుత బ్రహ్మవిత్తమాః॥౧॥
వేదాన్తవాక్యజం జ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైకత్వగోచరమ్।
బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్స్నమ్ దహతి వహ్నివత్॥౨॥
కర్తారం కర్మ బధ్నాతి ఖలు వేదవిదాం వరాః।
జ్ఞానినో నైవ కర్తృత్వం కర్తృత్వస్య తు సాక్షిణః॥3॥

పరిహరణీయత్వేనోక్తానాం దశవిధపాతకానాం ద్వాదశవార్షికాదిప్రాయశ్చిత్తంవక్తుమారభతే—ప్రాయశ్చిత్తేతి॥౧॥ బ్రహ్మాత్మైకత్వగోచరమితి। జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతభేదభ్రమనిరాసేన యత్పారమార్థికమేకత్వం తద్గోచరం తత్త్వమస్యాదివేదాన్తవాక్యజనితమపరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః। బుద్ధిపూర్వకృతమితి। అన్యద్ధి ప్రాయశ్చిత్తమబుద్ధిపూర్వకృతకస్యైవ నివర్తకమ్। అద్వైతాత్మవిజ్ఞానం తు బుద్ధిపూర్వకృతం ప్రమాదకృతం చోభయవిధమపి పాతకం నివర్తయతీత్యర్థః। అసహాయస్యైవ జ్ఞానస్య బహువిధపాపసంఘనివర్తకత్వం దృష్టాన్తేన సమర్థయతే—వహ్నివదితి। భగవతా వ్యాసేనాపి స్మర్యతే—'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున। జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురతే తథా ఇతి'॥౨॥ జ్ఞానస్య ప్రతిజ్ఞాతం సర్వపాతకనివర్తకత్వముపపాదయతి—కర్తారమిత్యాదినా। లోకే తావత్కర్తురేవ హి యజ్ఞదత్తాదేః స్వకృతకర్మతత్ఫలసంబన్ధాత్మకో బన్ధో నాకర్తుర్దేవదత్తాదేః। తథాచఽఽత్మానాత్మనోర్వివేకం జానానః సాక్షిచిన్మాత్రస్వరూప ఆత్మాఽపి యది కర్తా స్యాత్తర్హి తస్య కర్తృత్వధర్మసంసర్గనిబన్ధనపుణ్యపాపాశ్రయత్వలక్షణో బన్ధః స్యాత్। న చ తస్య కర్తృత్వమస్తి। తత్సాక్షితయా తాటస్థ్యాల్లౌకికసాక్షివత్స హి వివదమానయోర్మ-ధ్యస్థః సన్కేవలం జయపరాజయలక్షణౌ తద్వ్యవహారౌ సాక్షాత్కరోతి న తు తాభ్యాం సంసృజ్యతే। ఏవం కర్తృత్వస్య సాక్షిణోఽపి న తత్సంసర్గ ఇత్యర్థః।

అయమభిప్రాయః—కర్తృత్వం నామ క్రియాశ్రయత్వమ్। తచ్చ సర్వగతస్య నిత్యస్యాఽఽత్మనో న సంభవతి। తస్యాఽఽకాశవన్నిష్క్రియత్వాత్। తదాశ్రయత్వే ‘ఉపయన్నపయన్ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్’ ఇతి న్యాయేనానిత్యత్వప్రసఙ్గాచ్చ। నాపి దేహస్య కర్తృత్వమ్। తస్య సత్యపి క్రియాశ్రయత్వేఽచేతనత్వేన తదనుపపత్తేః। చేతనో హి మమేదమిష్టసాధనమితి జానఙ్జ్ఞానం కర్మ క్రమేణానుతిష్ఠన్కర్తా భవతి। యది దేహస్యైవ కర్తృత్వం స్యాత్తదా యాగాదిక్రియాశ్రయస్య తస్య భస్మీభూతత్వాద్దేహాతిరిక్తస్యాకర్తురాత్మనో లోకాన్తరోపభోగ్యం స్వర్గనరకాదిఫలం నిర్హేతుకం స్యాత్ ‘కర్తురేవ ఫలమ్’ ఇతి నియమాత్। తథాచ పారమర్షం సూత్రమ్ ‘శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి తల్లక్షణాత్’ ఇతి। న చ దేహాతిరిక్తస్య ప్రాణస్యైవ కర్తృత్వమితి వాచ్యమ్। తస్య సుషుప్త్యవస్థాయాం సద్భావేఽపి విశేషజ్ఞానాదర్శనాదచేతనత్వేనోక్తదోషానువృత్తేః। నాపి చక్షురాదీన్ద్రియాణామేవ కర్తృత్వమ్। తేషాం కరణత్వేన కర్తురన్యత్వావశ్యం-భావాత్। అత ఏవాన్తఃకరణస్యాపి న కర్తృత్వమ్। నను న క్రియాశ్రయత్వమాత్రం కర్తృత్వం యేన నిష్క్రియస్యాఽఽత్మనో న స్యాత్కిం తు ప్రయత్నగుణాశ్రయత్వత్మపి తదితి చేతనస్యాఽఽత్మనః కర్తృత్వం కిం న స్యాదితి చేత్। మైవమ్। ఉపగమాపగమయుక్తప్రయ-త్నలక్షణధర్మాశ్రయత్వే ప్రాగుక్తన్యాయేనాఽఽత్మనో వికారిత్వప్రసఙ్గేనానిత్యత్వం స్యాత్। అతః పరైరాత్మనో గుణత్వేనాభిమతా బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాదయ ఆన్తరత్వేన ప్రతీయమానాః సర్వే ధమో వికారిణోఽన్తఃకరణస్యైవ న త్వవిక్రియస్యాప్యాత్మన ఇత్యనిచ్ఛతాఽప్యఙ్గీకార్యమ్। అత ఏవ సాక్షిభూతస్యాఽఽత్మనో నిర్గుణత్వమామ్నాయతే—“సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ” ఇతి। ఏవం చ పరేషామపి సంసార్యాత్మని కర్తృత్వలక్షణధర్మసంసర్గప్రతీతిరయో దహతీత్యాదివత్క్రియాశ్రయదేహాదిధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసనిబన్ధనైవ న తు పారమార్థికీ। అత ఏవ దేహాదిసంఘాతవిశిష్టస్యాఽఽత్మనో భోక్తృత్వమామ్నాయతే—‘ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః’ ఇతి। గీతాసు చ స్మర్యతే—‘అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్। వివిధా చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమ్। శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః। న్యాయ్యం వా విపరీతం వ। పఞ్చైతే తస్య హేతవః’ ఇతి। ఏవం చాఽఽత్మానాత్మవివేకజ్ఞానేన దేహాదిధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసనివృత్త్యా తద్ధర్మభూతక్రియాశ్రయత్వాదిధర్మసంసర్గానివృత్తిరితి సిద్ధమ్। సాక్షిభూతస్య చిన్మాత్రస్వరూపస్య కేవలాస్యాఽఽత్మనోఽకర్తృత్వమ్। స్మర్యతే హి—“తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం

కాయికం వాచికం చైవ మానసం కర్మ నాన్యథా।

తథా సతి కథం కర్మ భవేత్తత్సాక్షిరూపిణః॥౪॥

ఘటవద్దృశ్యభూతస్య శరీరస్య తు సాక్షిణః।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౫॥

ఇన్ద్రియాణాం సమస్తానాం సదా సాక్షిస్వరూపిణమ్।

చిద్రుపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౬॥

ప్రాణాపానాదిభేదేన విభక్తస్య తు సాక్షిణమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౭॥

సంకల్పలక్షణస్యాస్య మనసః సాక్షిరూపిణమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౮॥

నిశ్చయాత్మకవిజ్ఞానసాక్షిణం బ్రహ్మవిత్తమాః।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౯॥

తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిః' ఇతి। ఏవం కేవలస్యాకర్తురాత్మనః కర్మసంబన్ధాభావాద్దేహాదితాదాత్మ్యాధ్యాసేన కృతం పాతకశతమపి న స్పృశతీతిం సిద్ధమకర్త్రాత్మజ్ఞానస్య సకలపాపనివర్తకత్వమ్॥౩॥ ఏతదేవ కర్తృత్వముపపాదయాతి— కాయికమిత్యాదినా। కాయికాదిభేదేన త్రిధాఽవస్థితం కర్మ దేహాదితాదాత్మ్యాధ్యాసవతః కర్త్రాత్మన ఏవ బన్ధకం నతు వివేకజ్ఞానేన నివర్తితతాదాత్మ్యస్య। దేహాదిసంబన్ధిన ఏవ త్రివిధం కర్మ నాన్యస్య చిన్మాత్రస్వరూపస్య తత్కర్మసాక్షిణ ఇత్యర్థః॥౪॥ నను దేహేన్ద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యహంకారాదిసాక్ష్యగతమేవ కర్మ తత్తత్సాక్షిరూపేణావస్థితస్యాఽఽత్మనో బన్ధకం కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య క్రమేణ నిరస్యతి- ఘటవదిత్యాదినా। దేహ ఆత్మా న భవతి దృశ్యత్వాద్ఘటవదితి దేహస్యానాత్మత్వం వివేకజ్ఞానేన నిశ్చిత్య తద్వివిక్తం తత్సాక్షిణం చిన్మాత్రస్వరూపిణమాత్మానమాత్మనా ప్రకాశాన్తరనిరపేక్షేణ స్వరూపప్రకాశేనైవ పశ్యన్దేహాద్యాశ్రితేన కర్మణా కథం బద్ధః స్యాత్। ఘటగతరూపాదివచ్ఛరీరాశ్రిత-

అహంకారస్య దుఃఖాదివిశిష్టస్య తు సాక్షిణమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౦॥

చేతనాలక్షణస్యాస్య చిత్తసంజ్ఞస్య సాక్షిణమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౧॥

దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతసాక్షిణం నిరుపద్రవమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౨॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యావస్థాసాక్షిణమవ్యయమ్।

చిద్రూపమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౩॥

సచ్చిదానన్దసంపూర్ణలక్షణం తమసః పరమ్।

బ్రహ్మాత్మానం సదా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౪॥

కర్మణోఽపి వివిక్తత్వేన తత్సంబన్ధవిరహాదిత్యర్థః। ఏవముత్తరత్రాపి దృశ్యత్వహేతునా సాక్ష్యస్యేన్ద్రియాదేః సాక్షిణః సకాశాద్ఘటాదివదేవ వివిక్తత్వమితి తదాశ్రితకర్మణా తత్సాక్షిణో బన్ధో న యుక్త ఇత్యయమర్థః సర్వత్ర యోజనీయః॥౫-౧౧॥ నను దేహేన్ద్రియాదీనాం దృశ్యత్వేన ఘటవద్వివిక్తత్వాత్ప్రత్యేకం తదాశ్రితకర్మణా బన్ధాసంభవేఽపి తత్సంఘాతాశ్రితేన కర్మణా బన్ధః కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ దేహేన్ద్రియాదీతి॥౧౨॥ దేహాదివివేకప్రతిపాదితేనైవ జాగ్రదాద్యవస్థానామపి దృశ్యతయాఽతివివిక్తత్వాత్తదాశ్రితేనాపి కర్మణా బన్ధో న ఘటత ఇత్యాహ—జాగ్రదితి॥౧౩॥ఏవం సాక్షిత్వాకారేణ సాక్ష్యాద్దేహాదేర్వివిచ్య సాక్షిత్వస్యాపి సాక్ష్యప్రతియోగిత్వేనౌపాధికత్వాత్తన్నిర్ముక్తిం ప్రత్యగాత్మనః పారమార్థికం రూపం దర్శయతి—సచ్చిదితి। జీవాత్మనోఽపి పరశివవత్సచ్చిదానన్దరూపత్వం హంసమన్త్రార్థకథనావసరే 'అహం చావ్యభిచారిత్వాత్స్వస్వభావో న సంశయః' ఇత్యాదినా సప్తమేఽధ్యాయే ప్రాగేవ ప్రతిపాదితమ్। తమసః పరమితి। స్వస్వరూపస్యాఽఽచ్ఛాదకాద్దేహేన్ద్రియాద్యుపాదాన భూతాద్భావరూపాజ్ఞానాత్పరం వివిక్తమిత్యర్థః। స ఈదృగ్విధమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మస్వరూపతయా జానన్కర్మణా కథం బధ్యేతేత్యర్థః॥౧౪॥

అవిక్రియమసఙ్గం చ పరిశుద్ధం సదోదితమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౫॥
సదాఽఽకాశాదిభూతానాం శబ్దాదీనాం చ సాక్షిణమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౬॥
అనియోజ్యమకర్తారమభోక్తారం పరామృతమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౭॥

నను దృశిక్రియయా వ్యాపృత్వాదుక్తస్య బ్రహ్మాత్మభావస్య కర్మత్వమవసీయతే। పరసమేతక్రియాజన్యఫలభాక్త్వాత్తన్నిమిత్తో బన్ధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ-అవిక్రియమితి। క్రియాజన్యఫలం హి చతుర్విధం కర్మకారకగతముత్పత్తివికృతిప్రాప్తిసంస్కృతిరూపమ్। తచ్చతుష్టయమత్ర విశేషణైర్నిరస్యతే। ఏవంలక్షణస్యాఽఽత్మనో నిత్యత్వేన వికారాసంభవాద్విక్రియాహేతోర్వస్త్వన్తరా-భావాచ్చావిక్రియ ఏవ స ఇతి న తస్య వికార్యకర్మత్వమ్। "అసఙ్గో హ్యయం పురుషః" ఇతి శ్రుతేః కేనచిదప్యసౌ న సంబధ్యత ఇత్యసఙ్గః। అతః ప్రాప్తికర్మత్వమస్య న భవతి। సంస్కారశ్చ ద్వేధా గుణాధానలక్షణో మలాపకర్షణలక్షణశ్చేతి। తత్రానాధేయాతిశయత్వేనాఽఽత్మనస్తావదాద్యో న యుక్తః। ద్వితీయం ప్రత్యాహ— పరిశుద్ధమితి। పూర్వోత్తరకాలయోరివ జగద్భ్రమావస్థాయామప్యవిద్యాతత్కార్యసంస్పర్శకృతస్య మలస్య పరమార్థతో విరహాత్స్వత ఏవ పరిశుద్ధ ఇతి మలాపకర్షణలక్షణసంస్కరోఽపి తత్ర నిష్ప్రయోజన ఇత్యర్థః। నాప్యుత్పాద్యకర్మత్వమ్। స్వప్రకాశసాక్షిరూపేణ సర్వదా భావత్వోనోత్పాద్యత్వాభావాదిత్యాహ—సదోదితామితి॥౧౫॥ నను మా భూద్భౌతికదేహాదితాదత్మ్యాధ్యాసనిబన్ధనో బన్ధః। వియదాదిభూతతాదాత్మ్యనిబన్ధనస్తు కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—సదేతి॥౧౬॥ అనియోజ్యమితి। నియోజ్యత్వధర్మావిశిష్టస్యైవ హ్యాత్మనః కర్మణ్యధికారస్తస్యైవ కర్మనిబన్ధననిమిత్తకో బన్ధో న తు చిన్మాత్రస్వరూపస్య కేవలాత్మన ఇత్యర్థః॥౧౭॥ నను మాభూదుక్తరీత్యాఽఽత్మనః కర్తృత్వం క్రియాజన్యఫలభాగిత్వం చ ప్రమాణప్రేరకత్వలక్షణం ప్రమాతృత్వం స్వగోచరప్రమావిషయత్వం చ కిం న స్యాది త్యత

ఆహ—ప్రమాతీతమితి। చిదాత్మనః ప్రమాణసాక్షిత్వమేవ కేవలం న తు తత్ప్రేరకత్వమహంకారవిశిష్టస్యైవ తత్ప్రేరకత్వాత్। సమ్యగర్థవిషయాఽన్తఃకరణవృత్తిః

స్వయంభాతం ప్రమాతీతం ప్రమాణానాం చ సాక్షిణమ్।

ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౮॥

ఆవిర్భావతిరోభావసంకోచరహితం సదా।

ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౧౯॥

సర్వసాక్షిణమాత్మానం సర్వహీనం తు వస్తుతః।

ఆత్మానమీశ్వరం పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౦॥

స్వస్మిన్నధ్యస్తరూపస్య ప్రపఞ్చస్య తు సాక్షిణమ్।

ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౧॥

ప్రమా సాఽపి సోపాధికమేవ స్వరూపం విషయీకరోతి న తూక్తవిధం నిరుపాధికస్వరూపమితి ప్రమామతీత్య వర్తత ఇత్యర్థః। నను స్వసత్తాబోధకప్రమావిషయత్వాభావే కథం తత్స్వరూపాసిద్ధిరితి తత్రాహ--స్వయంభాతమితి॥౧౮॥ ఆవిర్భావేతి। అస్వప్రకాశస్య ఘటాదేః స్వగోచరజ్ఞానేనాఽఽవిర్భావస్తద్రాహిత్యే తు తిరోభావ ఇత్యేవమనాత్మనః సంకోచో భవతి న తు స్వయంప్రకాశస్య చిదాత్మనః।స్వసత్తాప్రకాశవ్యతిరేకవిరహాదిత్యర్థః॥౧౯॥ నను ఘటపటాదివిభిన్నసాక్ష్యసత్త్వే ఘటసాక్షీతి విశిష్టరూపేణ సాక్షిణోఽపి భేదః ప్రతీయతే తథా చ యదా ఘటసాక్షీ న తదా పటసాక్షీతి ఘటాదివదేవ సాక్షిణోఽప్యావిర్భావతిరోభావలక్షణః సంకోచః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—సర్వసాక్షిణమితి। ఏక ఏవ హి చిదాత్మా సర్వస్య ఘటపటాదేః సాక్షీ తస్య సర్వసాక్ష్యభాసకత్వోపాధినా సర్వదా భానమస్తీతి న సంకోచ ఇత్యర్థః। నను తస్యాఽఽత్మనః సర్వసాక్షిత్వం సర్వకృతం చేత్తద్వదేవ సాక్ష్యస్యాపి సర్వస్య సర్వదాఽవస్థానప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ—సర్వహీనమితి। నన్వేతత్సర్వసాక్షిత్వం సర్వహీనత్వం చోభయం వ్యాహతమిత్యత ఆహ—వస్తుత ఇతి। పరమార్థోపాధౌ సర్వహీనత్వం మిథ్యోపాధౌ స్వసాక్షిత్వమితి వాస్తవావాస్తవభేదేనావిరోధ ఇత్యర్థః। ఏవం సాక్ష్యుపలక్షితస్య

చిన్మాత్రస్వరూపస్యాఽఽత్మనః ప్రాకృతాద్దేహేన్ద్రియాద్యనాత్మనః సకాశాద్వివేకఖ్యాతిరేవ శ్రేయఃసాధనమితి సాంఖ్యం తన్నిరస్యతి—ఆత్మా నమీశ్వరమితి ॥౨౦॥ నన్వాత్మనః సర్వహీనత్వమయుక్తం ప్రతిభాసమానస్య ప్రపఞ్చ—

నిర్లేపం నిర్మలం సూక్ష్మం నిరస్తసకలక్రియమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౨॥
భూమానన్దం బుభుత్సోఽస్తు స్వరూపం భోగవర్జితమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౩॥
ప్రేరకత్వాదినిర్ముక్తం ప్రియాప్రియవివర్జితమ్।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౪॥
నేతి నేతీతి వేదాన్తైర్నిరస్తస్వవిలక్షణమ్ ।
ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౫॥
అనణ్వహ్రస్వమస్థూలమదీర్ఘం సత్యచిద్ఘనమ్।

స్యాపలాత్పాసంభావాదిత్యత ఆహ—స్వస్మిన్నితి। శుక్త్యాదౌ రజతాదివత్స్వాత్మని మాయాపరికల్పితః ప్రపఞ్చ; స్వాధిష్ఠానరూపేణ సాక్షిణా భాస్యతే తస్య చ రజతాదివదేవాధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన నివృత్తేః ప్రతిపన్నోపాధావభావప్రతియోగిత్వేన మిథ్యాత్వాత్తత్ప్రతీతిబాధసక్షిణ ఆత్మనో వస్తుతః సర్వహీనత్వమిత్యర్థః॥౨౧॥ ఏవం కార్యప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం ప్రసాధ్య కారణభూతమజ్ఞానమపి తస్మిన్వస్తుతో నాస్తీత్యాహ—నిర్మలమితి। కార్యానురూపం హి కారణం కల్పనీయం కార్యం చ మిథ్యాభూతం దృష్టమితి తత్కారణత్వేన కల్పితమజ్ఞానమపి తాదృశమేవేతి తదపి తస్మిన్వస్తుతః సర్వదా నాస్తీత్యర్థః। ఏవమజ్ఞానసంబన్ధాభావాత్తద్విలాసక్రియాసంబన్ధోఽపి నాస్తీత్యాహ—నిరస్తేతి। నిర్లేపమితి। ఉక్తరీత్యా క్రియాసంస్పర్శాభావాత్తజ్జనితపుణ్యపాపలేపరహితమిత్యర్థః। అత ఏవ భగవతోక్తమ్ 'న మాం కర్మాణి లిమ్పన్తి న మే కర్మఫలే స్పృహా' ఇతి।నన్వీదృశమాత్మతత్త్వం

కస్మాత్సర్వైర్నానుభూయత ఇత్యత ఆహ—సూక్ష్మమితి। ప్రతిబన్ధకపాపజనితప్రత్యూహప్రాచుర్యాదసంస్కృతచిత్తైః స్థూలదర్శిభిర్వికల్పహేత్వభావేనాత్యన్తనిర్వికల్పకమాత్మతత్త్వం తన్న ద్రష్టుం శక్యమిత్యర్థః॥౨౨-౨౪॥ ఉక్తం సర్వవిహీనత్వం శ్రుతిసంవాదేన ప్రపఞ్చయతి—నేతీతి। 'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ' ఇతి ప్రక్రమ్య 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి' ఇతి మూర్తామూర్తసకలానాత్మప్రపఞ్చనిషేధస్య శ్రుతత్వాదపి స్వాత్మవ్యతిరిక్తం నాస్తీత్యర్థః॥౨౫॥

ఆత్మానమాత్మనా పశ్యన్కథం బధ్యేత కర్మణా॥౨౬॥

అజ్ఞానజన్యకర్త్రాదికారకోత్పన్నకర్మణా।

శ్రుత్యుత్పన్నాత్మవిజ్ఞానప్రదీపో బాధ్యతే కథమ్॥౨౭॥

అజ్ఞానాన్తతమోరూపం కర్మధర్మాదిలక్షణమ్।

స్వప్రకాశకమాత్మానం నైవ సంస్ప్రష్టుమర్హతి॥౨౮॥

ఆదిత్యం శార్వరం యద్వత్తమో న స్పృశతి స్వతః।

చిత్ప్రకాశమహాదిత్యం తమోరూపక్రియా తథా॥౨౯॥

ఉక్తపుణ్యపాపలేపాదిసకలధర్మరాహిత్యమేవ శ్రుతిప్రమాణసిద్ధాపితి దర్శయతి-అన-ణ్వహ్రస్వమితి। 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమ్' ఇత్యాదినా స్థౌల్యాదిసర్వధర్మనిషేధావధితయాఽతద్వ్యావృత్తిముఖేన శ్రుత్యా ప్రతిపాదితమియర్థః। నన్వేవం స్వధర్మనిషేధేఽన్తతః శూన్యమేత్ర పర్యవస్యేన్న హి నిర్ధర్మకం కించిదస్తీత్యత ఆహ—సత్యచిద్ఘనమితి। యదనువేధాత్సర్వం జగదస్తి భాతీతి ప్రతీయతే తత్సచ్చిన్మాత్రం సర్వాధిష్ఠానమవశిష్యత ఇతి న శూన్యపర్యవసానమిత్యర్థః। న చ సచ్చితోర్భేదాశఙ్కా తయోరకేతరత్వాదితి ఘనశబ్దార్థః। అత ఏవ సైన్ధవఖిల్యదృష్టాన్తేనైకరసత్వమామ్నాయతే—'ఏవం వా అర ఇదం మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ' ఇతి॥౨౬॥ అజ్ఞానజన్యేతి। క్రియానిష్పాదకస్య కర్తృకరణకర్మాదికారకజ్ఞానస్య సర్వస్యాజ్ఞానకార్యత్వాదజ్ఞానస్య

చాధిష్ఠానబ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన నివృత్తేరుపాదాననివృత్త్యా కార్యస్య కర్మణోఽపి నివృత్తిః సిద్ధేతి నిస్స్వరూపేణ కర్మణా కథం నిరవద్యబ్రహ్మాత్మతయా స్వాత్మానమనుసందధానస్య బన్ధాశఙ్కా న హి రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన నివర్తితః సర్పః పురుషస్య భ్రాన్తిం జనయతి తద్వదిత్యర్థః॥౨౭॥ ఏవం జ్ఞానాజ్ఞానయోర్నివర్త్యనివర్తకతాముపజీవ్య జ్ఞానినాం బన్ధాభావ ఉక్తః। అథ తత్స్వరూపపర్యాలోచనయా సంస్పర్శోఽప్యజ్ఞానస్యాఽఽత్మనా సహ దుర్ఘట ఇత్యాహ—అజ్ఞానేతి। అజ్ఞానం నామ తమోవదాచ్ఛాదకం చిత్ప్రకాశవిరోధిభావరూపం న తు జ్ఞానాభావస్తథా సతి కార్యరూపేణ క్రియాతత్సాధనఫలాద్యాత్మనా వ్యవస్థితం తత్కథం స్వవిరోధిస్వప్రకాశచిదాత్మానం స్పృశేదిత్యర్థః॥౨౮॥ ఏతదేవ దృష్టాన్తముఖేనోపపాదయతి—ఆదిత్యమితి। శార్వరస్య తమసోఽప్యాలో—

తమోరూపో రవిం రాహుః సమాశ్రిత్య ప్రతీయతే।

యత్ప్రకాశేన సంబన్ధస్తయోర్నాస్తి తథాఽపి తు॥30॥

తద్వదజ్ఞానతత్కార్యం సమాశ్రిత్య స్వయంప్రభమ్।

తద్భాసా భాతి సంబన్ధస్తయోర్నాస్తి తథాఽపి తు॥3౧॥

కర్మసంబన్ధమజ్ఞానాదాత్మనో మన్యతే భ్రమాత్।

విదుషో న భ్రమస్తస్మాత్కర్మణా నాస్తి సంగతిః॥3౨॥

తస్మాద్దేహాదిసఘాతేఽహంమతిం కురుతే తు యః।

తస్యైవ కర్మణా యోగః సంభ్రాన్తస్య సదా బుధాః॥33॥

కాభావమాత్రత్వం నివర్త్య భావత్వం ప్రతిపదితమ్। 'తమః ఖలు చలం నీలం పరావరవిభాగవత్। ప్రసిద్ధద్రవ్యవైధర్మ్యాన్నవభ్యో భేత్తుమ-ర్హతి' ఇతి॥ తద్వదజ్ఞనతమసోఽపి భావరూపత్వమితి తమఃశబ్దమజ్ఞానం నిర్దిశతోఽభిప్రాయః॥౨౯॥ నన్వజ్ఞానస్య స్వప్రకాశచిదాత్మనా సంస్పర్శో న చేత్కథం తస్య సంసారదశాయాం ప్రతీతిరిత్యాశఙ్క్య సదృష్టాన్తముపపాదయతి—తమోరూప ఇతి। యత్ప్రకా-శేనేతి। యస్యాఽఽశ్రయభూతస్య సూర్యస్య ప్రకాశేన ప్రతీయత ఇత్యన్వయః। యద్యప్యేవం తథాఽపి

తయోః పరస్పరం సంబన్ధో నాస్తి। సూర్యలక్షాన్తరే రాహోర్వ్యప్రకృష్టదేశవర్తిత్వేన వ్యవధానాత్। యథైవ హి సంబన్ధాభవేఽపి రహోః సూర్యప్రకాశేన ప్రతీతిరాశ్రయబలాత్తథైవాజ్ఞనకార్యమసఙ్గోదాసీనమపి స్వప్రకాశచిదాత్మానమాశ్రిత్య తదీయప్రకాశేన భాసతే। తావన్మాత్రేణ తయోః సంబన్ధో వస్తుతో నస్తీత్యర్థః॥౩౦॥౩౧॥ నను 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తమ్' ఇత్యాదినా ప్రత్యగాత్మనః కర్మసంబన్ధః శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదిత ఇత్యత ఆహ—కర్మేతి। అజ్ఞాననిమిత్తకాద్దేహాదితాదాత్మ్యభ్రమాదేవాఽత్మనః కర్మసబన్ధో న వాస్తవః। ఉదాహృతశ్రుతేః స్వభ్రమసిద్ధమేవ తముపజీవ్యేశ్వరస్య ఫలప్రదాతృత్వప్రతిపాదనే తాత్పర్యమ్। జ్ఞానినస్తు పరవిద్యయా భ్రమమూలస్యాజ్ఞానస్య నివర్తనాత్కర్మసంబన్ధో నస్తీత్యర్థః॥౩౨॥ ఏవం దేహాదితాదాత్మ్యభ్రమవత ఏవ కర్మసంబన్ధో న తు తద్వివిక్తస్య విశుద్ధాత్మజ్ఞానవత ఇతి ప్రతిపాదితమర్థముపసంహరతి—తస్మాదీతి। వ్యాసేనాపి దేహాదావహమభిమానహీ-

యస్తు విజ్ఞానసంపన్నః కర్మణా తస్య సంగతిః।

నైవ సత్యం మయా ప్రోక్తం నాస్తి సందేహకారణమ్॥౩౪॥

తస్మాద్బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకమ్।

బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్స్నం నిర్దహతి క్షణాత్॥౩౫॥

అపరోక్షాత్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకమ్।

సంసారకారణాజ్ఞానతమసశ్చణ్డభాస్కరః॥౩౬॥

మహాపాతకపూర్వాణాం పాతకానాం మునీశ్వరాః।

రహస్యానాం ప్రసిద్ధానాం ప్రాయశ్చిత్తం హి వేదనమ్॥౩౭॥

అపరోక్షాత్మవిజ్ఞానవతాం నైవాస్తి పాతకమ్।

ప్రాయశ్చిత్తం పరిజ్ఞానం పరోక్షజ్ఞానినాం నృణామ్॥౩౮॥

నస్య కర్మణా సంబన్ధాభావః స్మర్యతే—“యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే। హత్వాఽపి స ఇమాఁల్లోకాన్న హన్తి న నిబధ్యతే’ ఇతి ॥౩౩॥౩౪॥ వేదాన్తవాక్యజం జ్ఞానమితి యత్రాప్రతిపాదితం తదుపసంహరతి—తస్మాదితి। అహం బ్రహ్మాస్మీతి యజ్జీవపరతాదాత్మ్యగోచరమాచార్యోపదిష్టం వేదాన్తవాక్యజనితం యన్నిర్విచికిత్సం పరోక్షజ్ఞాన తద్బుద్ధిపూర్వకృతమపి సర్వపాపజాలం నిర్దహతీత్యర్థః॥౩౫॥ అపరోక్షాత్మవిజ్ఞానమితి। ఆత్మన్యపరోక్షేణ భాసమానస్యావిద్యాతత్కార్యభూత దేహేన్ద్రియాదిభ్రమస్యాపరోక్షాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవ్యతిరేకేణ నివృత్త్యనుపపత్తేః పరోక్షజ్ఞానేన కేవలమజ్ఞానకార్యస్య పాపసంఘస్యైవ ప్రాయశ్చిత్తేనైవ నాశో న తు మూలాజ్ఞానస్య। అపరోక్షబ్రహ్మాత్మజ్ఞానం తు స్వాత్మన్యధ్యస్తసర్వానర్థనిదానసంసారకారణభూతం భావరూపమ జ్ఞానం సమూలం నాశయతీత్యర్థః॥౩౬॥ ఏవం పరోక్షాపరోక్షరూపేణ బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యమభిధాయ తత్ర పరోక్షజ్ఞానస్య ప్రాయశ్చిత్తరూపతామాహ-మహాపాతకేతి॥౩౭॥ నైవాస్తి పాతకమితి। సతి హి పాతకే తత్పరిహారాయ ప్రాయశ్చిత్తమనుష్ఠేయం దేహాదివ్యతిరిక్తస్య చిన్మాత్రస్య ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపసాక్షాత్కారేణ తత్స్వరూపాచ్ఛాదకావిద్యానివృత్తౌ తత్కార్యకర్తృత్వాదినివృత్తేః పాతకప్రసక్తిరేవ నాస్తీత్యపరోక్ష జ్ఞానస్య సంసారకారణావిద్యానివృత్తిరేవ ఫలమిత్యర్థః। ‘ప్రాయశ్చిత్తం పరిజ్ఞానం

తేషాం నిష్ఠామవిజ్ఞాయ మనుష్యాశ్చర్మచక్షుషా।

విలోక్య పాతకైర్యుక్తాన్మన్యతే సత్తమానపి॥౩౯॥

యథా బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం పాతకానాం మునీశ్వరాః।

ప్రాయశ్చిత్తం మయా ప్రోక్తం తథైవ బ్రహ్మభావనా॥౪౦॥

శ్రుత్యాచార్యప్రసాదేన సర్వం బ్రహ్మేతి భావయన్।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైర్ఘటికామాత్రతో నరః॥౪౧॥

దినార్ధం సకలం బ్రహ్మ భావయన్గురుపూర్వకమ్।

బుద్ధిపూర్వకృతైః సర్వైః పాతకైర్ముచ్యతే నరః॥౪౨॥

విగ్రహం పరతత్త్వస్య త్రినేత్రం సామ్బమద్భుతమ్।

ముహూర్తం చిన్తయన్మర్త్యో ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౪౩॥

స్వస్వరూపానుసంధానాన్నృత్యన్తం సవేకారణమ్।

ముహూర్తం చిన్తయన్మర్త్యో ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౪౪॥

నృత్యమానం మాహాదేవం సామ్బమూర్తిధరం తు వా।

దినార్ధం చిన్తయన్పాపాత్ప్రసిద్ధాన్ముచ్యతేఽఖిలాత్॥౪౫॥

త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రస్య విగ్రహం చిన్తయన్దినమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః॥౪౬॥

ప్రాయశ్చిత్తం హి వేదనమ్' ఇతి పరోక్షబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్య ప్రాయశ్చిత్తరూపత్వప్రతిపాదనేన తదేతత్పరోక్షజ్ఞానివిషయమిత్యర్థః॥౩౮॥౩౯॥యథా బ్రహ్మేతి। నిర్విచికిత్సపరోక్షబ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానేనైవ ప్రాయశ్చిత్తరూపేణ యథా సర్వపాపనివృత్తిస్తథా శ్రుత్యచార్యముఖాదాయాసప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మాత్మభావనస్య ధ్యానమపి ప్రాయశ్చిత్తం భవతీత్యర్థః॥౪౦॥ శ్రుత్యాచార్యప్రసాదేనేతి। 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత' ఇతి శ్రుత్యర్థం గురుముఖాదధిగత్య యత్స్థావరజఙ్గమాత్మకం సర్వం యథావద్బ్రహ్మ భావయేత్తర్హ్యుపాసనమపి సర్వపాతకనివృత్తిహేతురిత్యర్థః॥౪౧॥౪౨॥

దినత్రయమభిధ్యాయన్రుద్రమూర్తిమతన్ద్రితః।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైః ప్రసిద్ధైర్నాత్ర సంశయః॥ ౪౭॥

విష్ణోశ్చ విగ్రహం ధ్యాయన్మర్త్యః శుద్ధం దినత్రయమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః॥ ౪౮॥

సప్తరాత్రం మహావిష్ణోర్విగ్రహం చిన్తయన్నరః।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైః ప్రసిద్ధైర్నాత్ర సంశయః॥ ౪౯॥

బ్రహ్మణో విగ్రహం శుద్ధం సప్తరాత్రం విచిన్తయన్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః॥ ౫౦॥

మాసమాత్రమభిధ్యాయన్బ్రహ్మణో విగ్రహం పరమ్।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైః ప్రసిద్ధైర్నాత్ర సంశయః ॥౫౧॥

జపిత్వా దశసాహస్రం మన్త్రం చైతన్యవాచకమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౨॥

పాతకానాం సమస్తానాం లాఘవాపేక్షయా కమాత్।

జపేఽపి లాఘవం కాయం చిన్మన్త్రస్య క్రమేణ తు ॥౫౨॥

పదం ద్వాదశసాహస్రం జపిత్వా మాతృకాశ్రయమ్।

మహాపాతకసంధైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౪॥

పాతకానాం సమస్తానాం లాఘవాపేక్షయా క్రమాత్।

జపేఽపి లాఘవం కార్యం పదాఖ్యస్య మనోరపి ॥౫౫॥

జపిత్వా లక్షమేకం తు ప్రణవం బ్రహ్మవాచకమ్।

నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానవత్సగుణబ్రహ్మోపాసనస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తరూపతామభిధాయ స్వలీలాస్వీకృతమూర్తిధ్యానమపి సర్వపాతకప్రాయాశ్చిత్తమిత్యాహ— విగ్రహమిత్యాదినా ॥౪౯—౫౧॥ మన్త్రం చైతన్యవాచకమితి। స చ భువనేశ్వరీమన్త్రః॥౫౨॥ ౫౩॥

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౬॥

కణ్ఠమాత్రోదకే లక్షం జపిత్వా హంసమన్త్రకమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౭॥

నాభిమాత్రోదకే లక్షం జపిత్వా తు షడక్షరమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౮॥

కణ్ఠమాత్రోదకే లక్షం జపిత్వా వ్యాహృతిత్రయమ్।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౫౯॥

వాగ్యతస్తు జపేల్లక్షం సావిత్రీమాదరేణ తు।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే పాతకాన్తరైః ॥౬౦॥

సవ్యాహృతాః సప్రణావాః ప్రాణాయామాస్తు షోడశ।

అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునన్త్యహరహః కృతాః ॥౬౧॥

గవాం గోష్ఠే తు భిక్షాశీ పావమానీర్జపన్ముదా।

వత్సరాత్పాతకైః సర్వైర్ముచ్యతే న హి సంశయః ॥౬౨॥

దశవారం జపేన్నిత్యం పావమానీర్మహామతిః।

గవానుగమనం ప్రోక్తం గోష్ఠు స్యైవ న చాన్యథా ॥౬౩॥

ఉపవాసత్రయం కృత్వా కణ్ఠమాత్రోదకే స్థితః।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైస్త్రిర్జపిత్వాఽఘమర్షణమ్ ॥౬౪॥

గాయత్ర్యష్టసహస్రం తు జపిత్వా తు దినే దినే।

సప్తాహాత్సర్వపాపేభ్యో ముచ్యతే భైక్షభుజ్నరః ॥౬౫॥

మాతృకాశ్రయామితి। మాతృకారూపేణ స్థితం పదాఖ్యం మన్త్రమిత్యర్థః ॥౫౪—౬॥
పావమానీర్జపన్నితి। పవమానసోమదేవతాకా ఋచః పావమాన్యః ॥౬౨॥౬౩॥
త్రిర్జపిత్వాఽఘమర్షణమితి। 'ఋతం చ సత్యం చ' ఇతి సూక్తమఘమర్షణమ్ ॥౬౪॥౬౫॥
కూష్మాణ్డైరితి। 'యద్దేవా దేవహేడనమ్' ఇత్యాదికాః స్వయంభువకాణ్డసమా-

ఉపవాసత్రయం కృత్వా చత్వారింశద్ఘృతాహుతీః ॥

కూష్మాణ్డైర్జుహయాత్సర్వపాపేభ్యో ముచ్యతే నరః ॥౬౬॥

జపిత్వా శివసంకల్పమస్యవామీయమేవ చ।

సువర్ణస్తేయదోషేణ ముచ్యతే న హి సంశయః ॥౬౭॥

జపిత్వా పౌరుషం సూక్తం హవిష్పాన్తీయమేవ చ।

గురుతల్పగదోషేణ ముచ్యతే న హి సంశయః ॥౬౮॥

ఉపవాసత్రయం కుర్యాద్ధోమశ్చాఽఽజ్యేన ధీమతా।

పౌరుషేణ చ సూక్తేన సర్వపాపనివృత్తయే ॥౬౯॥

పవిత్రమృషభం తోయే స్థిత్వా జప్త్వా దశావరమ్।

త్రిరాత్రోపోషితః స్తేయాన్ముచ్యతే న హి సంశయః ॥౭౦॥

ఉపవాసత్రయం కృత్వా భస్మోద్ధూలితవిగ్రహః।

రుద్రాధ్యాయీ విముచ్యేత సురాపానాన్న సంశయః ॥౭౧॥

ద్రుపదా నామ గాయత్రీ వేదే వాజసనేయకే।

పఞ్చ జప్త్వా జలే మగ్నో ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౭౨॥

అవేత్యృచం జపేదబ్దం యత్కించేదమితీతి వా।

మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే హి దశావరైః ॥౭౩॥

జపేత్తరత్సమన్దీయమభక్ష్యస్య తు భక్షణే।

తద్దోషేణ విముచ్యేత మానవస్తు న సంశయః ॥౭౪॥

మ్నాతా మన్త్రాః కూష్మాణ్డాః ॥౬౬॥ జపిత్వా శివసంకల్పమితి। 'తన్మే మనః శివసంకల్పమస్తు' ఇతి యస్మిన్సూక్తే తచ్ఛివసంక-ల్పమ్। 'అస్య వామస్య' ఇతి సూక్తమస్యవామీయమ్ ॥౬౭॥ 'హవిష్పాన్తమజరం స్వర్విదమ్' ఇతి సూక్తం హవిష్పన్తీయమ్ ॥౬౮॥౬౦॥ పవిత్రమృషభమితి। 'యశ్ఛన్దసామృషభో విశ్వరూపః' ఇతి శ్రుతేః ప్రణవ ఋషభః ॥౭౦॥౭౧॥ ద్రుపదా నామేతి। 'ద్రపదాదివ ముముచానః'

ఇన్ద్రం మిత్రం తదేనస్వీ జపేదబ్దార్ధమాదరాత్।
భైక్ష్యాహారో విశుధ్యేత పాతకైశ్చ మహత్తరైః॥౭౫॥
ప్రాణాయామశతం కుర్వన్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే।
ప్రాణాయామసహస్రైస్తు ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౭౬॥
సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ।
త్రిః పఠేత్తు జలే మగ్నః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥౭౭॥
తిలహోమసహస్రేణ వ్యాహృత్యా ప్రణవేన వా।
మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే న హి సంశయః॥౭౮॥
మహాదేవేతి యో బ్రూయాత్ప్రాతరుత్థాయ నిత్యశః।
జన్మాన్తరసహస్రేషు కృతం పాపం వినశ్యతి॥౭౯॥
బ్రాహ్మే ముహూర్తే చోత్థాయ శుచిర్భూత్వా సమాహితః।
శివేతి కీర్తయన్మర్త్యః పాతకైస్తు విముచ్యతే॥౮౦॥
పుణ్యా భాగీరథీ లోకే పుణ్యా వారాణసీ పురీ।
పుణ్యా వేదాః శివః పుణ్యః పుణ్యం తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్॥౮౧॥
పఞ్చ పుణ్యాని యో మర్త్యః ప్రాతరుత్థాయ కీర్తయేత్।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్॥౮౨॥
విషువాయనకాలేషు గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః।
శివశబ్దజపం కుర్వన్ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౩॥
వ్యతీపాతే తిలం ధాన్యం బ్రాహ్మణాయ దదాతి యః।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్॥౮౪॥

ఇత్యేషా ॥౭౨॥ అవేత్యృచమితి। "అవ తే హేళో వరుణ' ఇత్యేషా 'యత్కించేదం వరుణ' ఇతి ॥౭౩॥ జపేత్తరత్సమన్దీయమితి। 'తరత్సమన్దీ ధావతి' ఇతి సక్తమ్ ॥౭౪।

పఞ్చదశ్యాం సముద్దిశ్య మహాదేవం సితేతేర।
బ్రాహ్మణం భోజయిత్వా తు ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౮౫॥
యస్తు కృష్ణచతుర్దశ్యాం శివముద్దిశ్య భోజయేత్।
బ్రాహ్మణం పాతకైః సర్వైర్ముచ్యతే న హి సంశయః ॥౮౬॥
కృష్ణాష్టమ్యాం ద్విజశ్రేష్ఠం భోజయేచ్ఛంకరాత్మనా।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శంకరం యాతి మానవః ॥౮౭॥
అర్కవారే తు సావిత్రీం జపిత్వాఽష్టోత్తరం శతమ్।
భోజయిత్వా ద్విజశ్రేష్ఠం ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౮౮॥
ఆర్ద్రాయాం రుద్రముద్దిశ్య భోజయిత్వా ద్విజోత్తమమ్।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్ ॥౮౯॥
మహామఘే మహాదేవమభిషిచ్య ఘృతేన తు।
బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్ముచ్యతే హి మహత్తరైః ॥౯౦॥
మాఘే మాసి చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే మహేశ్వరమ్।
బిల్వపత్రేణ సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౯౧॥
ఉత్తరే ఫాల్గునే మాసి పలాశకుసుమేన చ।
మహాదేవం సమారాధ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౯౨॥
వసన్తకాలే చిత్రాయాం సుగన్ధకుసుమైర్వరమ్।
పూజ్య ప్రాసఙ్గికాద్యైస్తు ముచ్యతే పాతకైర్నరః ॥౯౩॥
సకృద్గఙ్గాజలే స్నాత్వా వారాణస్యాం మహేశ్వరమ్।
దృష్ట్వా విశ్వేశ్వరాఖ్యం తు ముచ్యతే సర్వపాతకైః ॥౯౪॥
గోదావర్యాం సకృత్స్నాత్వా సింహయుక్తే బృహస్పతౌ।

ఇన్ద్రమితి। ‘ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణమగ్నిమాహుః ఇతి॥౭౫—౯౯॥ మహామఘ ఇతి।

బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥౯౫॥
మాఘమాసి మఘర్క్షే తు సువర్ణముఖరీజలే॥
స్నాత్వా దత్త్వా మహాపాపైర్ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥౯౬॥
స్నాత్వా తు శివగఙ్గాయాం పర్వయుక్తేఽర్కవాసరే।
మహాపాతకసంఘైశ్చ ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥౯౭॥`
సోమవారే త్వమావాస్యాం సప్తమ్యామర్కవాసరే।
సకృత్స్నానేన కావేర్యాం ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౯౮॥
స్నాత్వా దత్త్వా తు విప్రాయ గన్ధమాదనపర్వతే।
దృష్ట్వా రామేశ్వరం దేవం ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౯౯॥
అన్నపానాదిభిర్భక్త్యా బ్రహ్మనిష్ఠం సమర్చయేత్।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శంకరం యాతి మానవః॥౧౦౦॥
శ్రీమద్దభ్రసభామధ్యే నృత్యన్తం దేవనాయకమ్।
దృష్ట్వా దినే దినే పాపైర్ముచ్యతే దశభిర్దినైః॥౧౦౧॥
సంన్యాసశ్చాపి పాపానాం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకీర్తితమ్।
పాపిష్ఠానామయోగ్యానాం యోగ్యానాం ముక్తిసాధనమ్॥౧౦౨॥
చతుర్విధస్తు సంన్యాసో వృత్తిభేదేన సత్తమాః।
ఏకః కుటీచకః ప్రోక్తస్తథాఽన్యశ్చ బహూదకః॥౧౦౩॥
హంసశ్చాన్యస్తథైవాన్యః పరహంససమాశ్రయః।
కుటీచకాదపి శ్రేష్ఠో భిక్షుకశ్చ బహూదకః॥౧౦౪॥

హంసో బహూదకాచ్ఛ్రేష్ఠ: పరహంసస్తతః పరః।
పరహంసాదపి శ్రేష్ఠ ఆశ్రమీ నాస్తి కశ్చన॥౧౦౫॥
కటీచికాశ్చ హంసాశ్చ తథైవ చ బహూదకాః।

నిత్యానుష్ఠానతః శుద్ధా భవన్తి ద్విజపుఙ్గవాః॥౧౦౬॥
చిత్తశుద్ధ్యా ముముక్షుత్వం క్రమాత్తేషాం విజాయతే।
ముముక్షుత్వే తు సంజాతే భవేయుః పరహంసకాః॥౧౦౭॥
పరహంసస్తు నిత్యాఖ్యం కర్మ త్యక్త్వా విధానతః।
శమాదిసాధనో భూత్వా వేదాన్తజ్ఞానమభ్యసేత్॥౧౦౮॥
కుటీచకాఖ్యః సంన్యాసీ తథైవ చ బహూదకః।
గోవాలరజ్జుసంపృక్తం త్రిదణ్డం చ కమణ్డలుమ్॥౧౦౯॥
పాత్రం జలం పవిత్రం చ తథా కాషాయమేవ చ।
శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చ పవిత్రం చైవ ధారయేత్॥౧౧౦॥
పాత్రం జలపవిత్రం చ పవిత్రం చ తథైవ చ।
కుణ్డికాం చోపవీతం చ హంసస్యాపి సమం బుధాః॥౧౧౧॥
హంసః పరమహంసశ్చ సత్వచం సౌమ్యమవ్రణమ్।
ఏకం తు వైణవం దణ్డం కాషాయం చైవ ధారయేత్॥౧౧౨॥
పరహంసస్య హంసస్య సమానం మౌణ్డ్యమాస్తికాః।
స్నానం శౌచం శివధ్యానం శివార్చా భస్మగుణ్ఠనమ్॥౧౧౩
త్రిపుణ్డ్రధారణం శాన్తిర్దాన్తిః క్రోధాదివర్జనమ్।
చాతుర్మాస్యం చ సర్వేషాం సమానం పరికీర్తితమ్॥౧౧౪॥
పాపిష్ఠః కర్మసంన్యాసం కృత్వా శాస్త్రోక్తవర్త్మనా।
ప్రాణత్యాగం పునః కుర్యాత్పాపానాం చ విశుద్ధయే॥౧౧౫॥

యోగీ సంన్యాససంపన్నః ప్రాణత్యాగం కదాచన।
న కుర్యాన్మోహతో వాపి జ్ఞానమేవ సదాఽభ్యసేత్॥౧౧౬॥
సంన్యాసేన సమం నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజర్షభాః।

తతః పాపనివృత్త్యర్థం సంన్యసేత్పరితాపితః॥౧౧౭॥
రహస్యానాం చ సంన్యాసః ప్రాయశ్చిత్తం తథైనసామ్।
ప్రసిద్ధానాం చ పాపానాం ప్రాయశ్చిత్తమయం తథా॥౧౧౮॥
శివజ్ఞానం శివధ్యానం శివశబ్దజపస్తథా।
అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మనా చావగుణ్ఠనమ్॥౧౧౯॥
రుద్రాక్షధారణం భక్త్యా త్రిపుణ్డ్రస్య చ ధారణమ్।
సంన్యాసశ్చైవ పాపానాం ప్రాయశ్చిత్తం మహత్తరమ్॥౧౨౦॥
సర్వవేదరహస్యమిదం మయా కేవలం
కృపయైవ సమీరితమ్। ప్రాహ కారుణికః
సకలార్థవిద్దేశికప్రవరప్రవరస్తు మే॥౧౨౧॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
ప్రాయశ్చిత్తవిచారో నామ ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౨॥

త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః।
౪3. పాపశుద్ధ్యుపాయకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

భూయోఽపి పాపశుద్ధ్యర్థముపాయం ప్రవదామ్యహమ్।
మహత్యా శ్రద్ధయా యుక్తాః శ్రృణుత బ్రహ్మవిత్తమాః॥౧॥

మాఘపౌర్ణమాసీయుక్తంమఘర్క్షం మహామఘమ్॥౯౦॥౯౧॥ ఉత్తరే ఫాల్గున ఇతి। ఫాల్గునమాసస్యోత్తరఫల్గున్యామిత్యర్థః॥౯౨—౧౨౧॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే ప్రాయశ్చిత్త-
విచారో నామ ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౨॥

ఏవం వేదాధికృతానాం చిత్తపరిపాకానుసారేణ వేదాన్తవాక్యజనితబ్రహ్మాత్మజ్ఞానతద్ధ్యానవైదికమన్త్రజపాదికం ప్రాయశ్చిత్తత్వేనోపదిష్టమ్। అథ సర్వసాధారణ-

నిర్మితాని శివేనైవ భూమౌ స్థానాని దేహినామ్।
సర్వపాపవిశుద్ధ్యర్థం తాని వక్ష్యామ్యశేషతః॥౨॥
అమరేశమితి ప్రోక్తం స్థానం సర్వార్థసాధనమ్। `
ఓంకారసంజ్ఞస్తత్రేశశ్చణ్డికాఖ్యా మహేశ్వరీ॥౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౪॥

ప్రభాసాఖ్యం మహాస్థానమస్తి భూమితలే ద్విజాః।

సోమనాథః శివస్తత్ర శివా సా పుష్కరేక్షణీ॥౫॥

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౬॥

నైమిశాఖ్యం మహాస్థానమస్తి తత్ర మహేశ్వరః।

దేవదేవాభిధః ప్రాజ్ఞా దేవీ సా లిఙ్గధారిణీ॥౭॥

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮॥

పుష్కరాఖ్యం మహాస్థానమన్యదస్తి మహీతలే।

రజోగన్ధిర్మహాదేవః పురుహూతా మహేశ్వరీ॥౯॥

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౧౦॥

ఆషాఢీ నామ విప్రేన్ద్రాః స్థానమస్తి మహీతలే।

ఆషాఢీశో హరస్తత్ర రతిః సా పరమేశ్వరీ॥౧౧॥

మమరేశాదిస్థానవిశేషేషు శక్తిసహితస్య పరమేశ్వరస్య తత్తన్నామ్నా పూజనాత్మకం పాపక్షయోపాయం వక్తుమారభతే—భూయోఽపీతి॥౧-౨౦॥ మయావీతి యద్యపి 'అస్మాయామేధా-

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౧౨॥

చణ్డముణ్డీసమాఖ్యం తు స్థానమన్యన్మహత్తరమ్।

దణ్డీ తత్ర మహాదేవో దణ్డినీ పరమేశ్వరీ॥౧౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౧౪॥
భారభూతిరితి ఖ్యాతమస్తి స్థానం మహత్తరమ్।
భారభూతిర్మహాదేవో భూతిః సా పరమేశ్వరీ॥౧౬॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౧౬॥
నాకులం నామ సంశుద్ధమస్తి స్థానం మహీతలే।
నకులీశో హరస్తత్ర శివా సైవ ప్రకీర్తితా॥౧౭॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౧౮॥
హరిశ్చన్ద్రసమాఖ్యం చ స్థానమస్తి మహీతలే।
హరాఖ్యః శంకరస్తత్ర చాణ్డికాఖ్యా మహేశ్వరీ॥౧౯॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౨౦॥
శ్రీపర్వతసమాఖ్యం చ స్థానమస్తి మహత్తరమ్।

స్రజో వినిః' ఇతి విన్నన్తాత్స్త్రియాం జీపి మాయావినీతి భవితవ్యం తథాఽపి పురాణానామప్యార్షత్వేన చ్ఛన్దోవద్భావత్వాత్ 'బహులం చ్ఛన్దసి' ఇతి బహులగ్రహణస్య సర్వోపాధివ్యభిచారార్థత్వాత్ 'నస్తద్ధితే' ఇత్యుచ్యమానష్టిలోపోఽతద్ధితే

మాయావీ శంకరీ తత్ర శంకరస్త్రిపురాన్తకః॥౨౧॥

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౨౨॥
జప్యేశ్వరమితి ఖ్యాతం స్థానమస్తి మహత్తరమ్।
త్రిశూలా శంకరీ తత్ర త్రిశూలీ పరమేశ్వరః॥౨౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకః॥౨౪॥
ఆమ్రాతకేశ్వరం నామ స్థానమన్యత్సుశోభనమ్।
తత్ర సూక్ష్మాభిధో రుద్రః సూక్ష్మాఖ్యా పరమేశ్వరీ॥౨౫॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౨౬॥
మహాకాల ఇతి ప్రోక్తమన్యదస్తి మహత్తరమ్।
మహాకాలో హరస్తత్ర శంకరీ సా మహేశ్వరీ॥౨౭॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౨౮॥
మధ్యమాఖ్యం మహాస్థానమస్తి మాయావిషాపహమ్।
తత్ర శర్వః శివః సాక్షాచ్ఛర్వాణీ పరమేశ్వరీ॥౨౯॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౩౦॥
కేదారాఖ్యం మహాస్థానమస్తి భూమితలే శుభమ్।
ఈశానాఖ్యో హరస్తత్ర దేవీ సా మార్గదాయినీ॥౩౧॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౩౨॥

భైరవాఖ్యం మహాస్థానం భవరోగస్య భేషజమ్।
భైరవః శంకరస్తత్ర భైరవీ పరమేశ్వరీ॥౩౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౩౪॥
గయా నామ మహాక్షేత్రమస్తి భూమితలే శుభమ్।
మఙ్గలాఖ్యా మహాదేవీ శంకరః ప్రపితామహః॥౩౫॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౩౬॥
కురుక్షేత్రమితి ఖ్యాతమస్తి క్షేత్రం మహీతలే।
శివా స్థాణుప్రియా తత్ర శివః స్థాణుసమాహ్వయః॥౩౭॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౩౮॥
లాకులాఖ్యం మహాస్థానమస్తి సర్వార్థసాధకమ్।
స్వయంభూస్తత్ర దేవేశః శివా స్వాయంభవీ మతా॥౩౯॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥౪౦॥
అన్యత్కనఖలం నామ స్థానమస్తి మహత్తరమ్।
ఉగ్రస్తత్ర మహాదేవః శివోగ్రా మునిపుఙ్గవాః॥౪౧॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౪౨॥
విమలేశ్వరమిత్యుక్తమన్యదస్తి మహీతలే।

శివః స్థాణ్వీశ్వరస్తత్ర శివా స్థాణ్వీశ్వరీ పరా॥౬౫॥

తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౬౬॥
కమలాలయమిత్యుక్తమస్తి స్థానం మహత్తరమ్।
కమలాఖ్యో హరస్తత్ర కమలాఖ్యా మహేశ్వరీ॥౬౭॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౬౮॥
ఛాగణ్డలమితి ప్రోక్తమన్యదస్తి మహత్తరమ్।
కపర్దీ తత్ర దేవేశః ప్రచణ్డాఖ్యా మహేశ్వరీ॥౬౯॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౭౦॥
కురణ్డమితి విఖ్యాతమన్యదస్తి సుశోభనమ్।
ఊర్ధ్వరేతా హరస్తత్ర త్రిసంధ్యారఖ్యా శివా పరా॥౭౧॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౭౨॥
మాకోటాఖ్యం మహాస్థానమన్యదస్తి మహీతలే।
మహెూత్కటో హరస్తత్ర శివా సా ముకుటేశ్వరీ॥౭౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౭౪॥`
మణ్డలేశ్వరసంజ్ఞం చ స్థానమస్తి మహత్తరమ్।
శ్రీకణ్ఠస్తత్ర దేవేశః శంకరీ శాణ్డకీ మతా॥౭౫॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।

తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౭౬॥

కాలంజరమితి ఖ్యాతమస్తి స్థానం మహీతలే।
నీలకణ్ఠో హరస్తత్ర శివా కాలీ ప్రకీర్తితా॥౭౭॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౭౮॥
శఙ్కుకర్ణ మహాస్థానం సర్వదోషనివారణమ్।
మహాతేజా హరస్తత్ర ధ్వనిః సా పరమేశ్వరీ॥౭౯॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౦॥
స్థూలేశ్వరసమాఖ్యం తు స్థానమస్తి మహత్తరమ్।
స్థూలస్తత్ర మహాదేవః స్థూలా సా పరమేశ్వరీ॥౮౧॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౨॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురాఖ్యం తు స్థానమస్తి మహీతలే।
హరః సభాపతిస్తత్ర శివా దభ్రసభాధిపా॥౮౩॥
తత్ర దేవం చ దేవీం చ శ్రద్ధయా పరయా సహ।
తత్తన్నామ్నా తు సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౪॥
యత్ర నృత్యతి దేవేశః స్వాత్మానన్దప్రమోదతః।
యత్ర నృత్యన్తమీశానమమ్బికా పరిపశ్యతి॥౮౫॥
యత్ర భక్తిమతాం నృణాం ప్రసీదతి మహేశ్వరః।
యత్ర నృత్యన్తమీశానం దృష్ట్వా మర్త్యో విముచ్యతే॥౬౮॥
స్థానానామపి సర్వేషామేతత్స్థానం మహత్తరమ్।

అత్ర జప్తం హుతం దత్తమసంఖ్యేయగుణాధికమ్॥౮౭॥

అస్మిన్నేవ మహాస్థానే శివగఙ్గాభిధం పరమ్।
తటాకమస్తి తత్తీరే దక్షిణే నృత్యతీశ్వరః॥౮౮॥
తస్మిన్నేవ తటాకే యో నిత్యం స్నాత్వా ద్విజా నరః।
దృష్ట్వా దభ్రసభానీథం పరమశ్రద్ధయా సహ॥౮౯॥
అష్టోత్తరసహస్రం తు మన్త్రమాద్యం షడక్షరమ్।
జపతి ప్రీతిసంయుక్తః ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౦॥
ఆదిత్యే మేషసంయుక్తే పర్వణ్యార్ద్రాదినే తథా।
తటాకేఽస్మిన్నరః స్నాత్వా ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౧॥
ఆదిత్యే వృషభం ప్రాప్తే తటాకేఽస్మిన్వృషోదయే।
స్నాత్వా దత్త్వా మహాపాపైః ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౨॥
ఆదిత్యే మిథునం ప్రాప్తే తటాకేఽస్మిన్మహత్తరే।
కృష్ణాష్టభ్యాం నరః స్నాత్వా ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౩॥
ఆషాఢే తు చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే సమాహితః।
తటాకేఽస్మిన్నరః స్నాత్వా ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౪॥
శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం తు తటాకేఽస్మిన్సమాహితః।
స్నాత్వా తు పాతకైః సర్వైః ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౫॥
కన్యకాయాం స్థితే చార్కే జన్మర్క్షే చార్కవారకే।
నరః స్నాత్వా తటాకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౬॥
ఆదిత్యే చ తులాం ప్రాప్తే భగనక్షత్రకే నరః।
ప్రాతః స్నాత్వా తటాకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯౭॥

జీష్వపి ద్రష్టవ్యః॥౭౧—౯౬॥ భగనక్షత్రక ఇతి। 'ఫల్గునీ నక్షత్రం భగో

ఆదిత్యే వృశ్చికం ప్రాప్తే పావకస్య దినే నరః।
ప్రాతః స్నాత్వా తటాకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౮॥
ఆదిత్యే చాపసంయుక్తే రౌద్రనక్షత్రకే నరః।
స్నానం కృత్వా తటాకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౯॥
ఆదిత్యే మకరం ప్రాప్తే పుష్యర్క్షే చార్కవారకే।
నరః స్నాత్వా తటాకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౧౦౦॥
మాఘమాసి మఘర్క్షే తు తటాకేఽస్మిన్మహత్తరే।
స్నాన కృత్వా మహాపాపైః ప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౧౦౧॥
ఫాల్గునే చోత్తరే మర్త్యస్తటాకేఽస్మిన్మహత్తరే।
స్నానం కృత్వా మహాపాపైఃప్రసిద్ధైరపి ముచ్యతే॥౧౦౨॥
అనేన సదృశం స్థానం నాస్తి లోకత్రయేష్వపి।
అత్రైవ వర్తమానస్తు ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౧౦౩॥
అత్ర బ్రహ్మవిదాం నిత్యమన్నం పేయం దదాతి యః।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః స యాతి పరమాం గతిమ్॥౧౦౪॥
గృహం వా మఠికాం వాఽపి ప్రదత్త్వాఽత్రైవ యోగినే।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శంకరం యాతి మానవః॥౧౦౫॥
స్థానమేతత్పురా శంభుః సర్వదోషనివృత్తయే।
నిర్మమే సర్వజన్తూనాం కేవలం కరుణాబలాత్॥౧౦౬॥
అనేకకోటిభిః కల్పైరర్జితైః పుణ్యరాశిభిః।
స్థానమేతన్మనుష్యాణాం సిధ్యత్యత్యన్తశోభనమ్॥౧౦౭॥
సర్వముక్తమతిశోభనం మయా పాపరాశివినివర్తకం నృణామ్।
స్థానమేతదతిశోభనం సదా సేవనీయమఖిలైస్తు జన్తుభిః౧౦౮

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
పాపశుద్ధ్యుపాయకథనం నామ త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౩॥

అథ చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః।
౪౪. ద్రవ్యశుద్ధికథనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి ద్రవ్యశుద్ధిం సమాసతః।
శ్రద్ధయా సహ విప్రేన్ద్రాః శ్రృణుతాఽఽత్మవిశుద్ధయే॥౧॥
ఆత్మాఽనాత్మేతి విప్రేన్ద్రా ద్విధా ద్రవ్యం వ్యవస్థితమ్।
ఆత్మద్రవ్యం స్వయం శుద్ధం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణమ్॥౨॥
సత్తామాత్రే న దోషోఽస్తి స్వతః శుద్ధం యతః సదా।
యది సత్తా స్వతోఽశుద్ధా దుష్టం సర్వం భవేత్సదా॥౩॥

దేవతా 'ఇతి శ్రుతేః పూర్వఫల్గున్యాఖ్యం భగనక్షత్రమ్॥౯౭॥ పావకస్య దిన ఇతి।
కృత్తికాయామిత్యర్థః॥౯౮—౧౦౮॥
ఇతి శ్రీస్కాన్దపురణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
పాపశుద్ధ్యుపాయకథనం నామ త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౩॥

సచ్చిదానన్దరూపస్యాఽఽత్మనః స్వభావికశుద్ధిం సిద్ధవత్కృత్య తదుపజీవనేన తత్స్వరూపేఽధ్యస్తావిద్యాతత్కార్యవిలసితరూపస్య దోషజాతస్య నివర్తకం ప్రాయశ్చిత్తముక్తమ్। అథ తాం స్వతఃశుద్ధిమాత్మనః ప్రతిపాదయితుం ద్రవ్యశుద్ధిం ప్రతిజానీతేఽథాత ఇతి ॥౧॥ ద్రవ్యం వ్యవస్థితమితి। ద్రవ్యశబ్దో వస్తుపర్యాయో న తు పరాభిమతద్రవ్యత్వజాతిప్రవృత్తినిమిత్తకస్తథాత్వే త్వాత్మనో ద్రవ్యత్వజాతిసంసర్గవిరహేణ ద్రవ్యశబ్దవాచ్యతా న స్యాత్। సత్యజ్ఞానానన్దాదికం హ్యాత్మనః పారమార్థికం స్వరూపమ్। యద్యపి తదఖణ్డైకరసం తథాపి సర్వదా బాధరాహిత్యాదుపాధిభేదేన సచ్చిదాదిభేదేన వ్యవహ్రియతే। ఉక్తం హ్యాచర్యైః—'ఆనన్దో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్తి ధర్మాః। అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్పృథగివావభాసన్తే' ఇతి ॥౨॥ తత్ర స్వరూపస్య

దుష్టసత్తాభిసంబన్ధాద్దుష్టస్పృష్టం సదా ఖలు।
తథా సతి విశుద్ధం తు న సిధ్యత్యేవ కించన ॥౪॥
సత్తాశూన్యం తు తుచ్ఛం స్యాత్సత్తా శుద్ధా స్వతస్తథా।
జ్ఞప్తిరూపమపి జ్ఞానం శుద్ధమేవ స్వతః సదా ॥౫॥
అశుద్ధిర్జడరూపే హి దృష్టా సర్వజనైరపి।
స్వతఃస్ఫురణరూపం తు జ్ఞానం దుష్టం భవేద్యది ॥౬॥
దుష్టమేవ భవేత్సర్వం దుష్టస్ఫుణసంగమాత్।
తథా సతి విశుద్ధం తు న సిధ్యత్యేవ కించన ॥౭॥
వస్తు స్ఫురణశూన్యం తు తుచ్ఛమేవ భవేత్సదా।
దుష్టకారణవిజ్ఞానే దోషోఽస్తీతి వదేద్యది ॥౮॥
అభివ్యఞ్జకవృత్త్యా తు జ్ఞానే దోషో న చ స్వతః।

స్వతఃశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి—సత్తామాత్ర ఇతి। స్వస్మిన్పరికల్పితనానావ్యక్తిష్వధిష్ఠానసద్రూపస్యానుగమాత్తదభిప్రాయేణాధిష్ఠానభూతం సన్మాత్రమేవ సత్తేత్యుచ్యతే। తస్య సత్తామాత్రస్య యస్మాత్స్వతఃశుద్ధిరఙ్గీకార్యా। అతస్తత్ర న దోషస్పర్శ ఇత్యర్థః। విపక్షే బాధకమాహ—యది సత్తేతి। స్వత ఇతి। కారణాన్తరమనపేక్ష్య స్వరూపత ఏవేత్యర్థః॥౩॥ విమతం సర్వం దుష్టం దుష్టసత్తాసంస్పృష్టత్వాద్దుష్టస్పృష్టభాణ్డవదిత్యభిప్రాయః। తథా సతి దోషభావవ్యాప్తాయాః శుద్ధేర్న క్వచిదప్యాత్మలాభ ఇత్యర్థః॥౪॥ సత్తాశూన్యం త్వితి। నిర్దుష్టత్వాయ యది సర్వం జగత్స్వాత్మనో దుష్టసత్తాసంసర్గం జహ్యాత్తదా తన్నిరుపాఖ్యమేవ భవేత్। అతః సత్తాయాః స్వతః శుద్ధిరఙ్గీకార్యేత్యర్థః। చిన్మాత్రస్యాపి స్వతఃశుద్ధిమాహ—జ్ఞానమితి। జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానమితి కరణత్వేన వ్యుత్పత్తిసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం జ్ఞప్తిరూపమితి విశేషణమ్॥౫॥ అశుద్ధిర్జడరూప ఇతి। అనాత్మప్రపఞ్చే హ్యశుద్ధత్వం జడత్వవ్యాప్తం దృశ్యతే। తజ్జడత్వం స్వప్రకాశచిదాత్మనో వ్యావర్తమానం స్వవ్యాప్తమప్యశుద్ధత్వం వ్యావర్తయతీత్యర్థః। తత్రాపి పూర్వవద్విపక్షే బాధకమాహ—జ్ఞానం దుష్టమిత్యాదినా॥౬॥౭॥ స్ఫురణశూన్యం త్వితి। స్వగోచరజ్ఞానాధీనత్వాద్వస్తుసిద్ధేస్తస్య చ జ్ఞానస్య దుష్టత్వేనాఙ్గీకారే సర్వ—

అన్యథా సకలం జ్ఞానం దుష్టమేవ స్వతో భవేత్।

అతః స్ఫురణరూపం తు జ్ఞానం శుద్ధం సదైవ తు॥౯॥

ఆనన్దస్తు స్వయంశుద్ధః పురుషైరర్థ్యతే యతః।

అశుద్ధః సర్వథా భావో నార్థ్యతే పురుషైః ఖలు॥౧౦॥

బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తైరర్థ్యతే హి సుఖం సదా॥౧౧॥

విషయేన్ద్రియసంపర్కాజ్జన్యతే హి సుఖం సదా।

న దృశ్యతే తతో దుష్టమితి చేత్తన్న సంగతమ్॥౧౨॥

అభివ్యఞ్జకవృత్త్యా హి సుఖే దోషో న చ స్వతః।

ఆత్మరూపం సుఖం నిత్యం నైవ జన్మవినాశవత్॥౧౩॥

దాఽప్రతిభాతం జడం జగచ్ఛశవిషాణవత్తుచ్ఛమేవ భవేదిత్యర్థః। విపక్షే బాధకమభిధాయ జ్ఞానస్య పునర్దోషసద్భావమాశఙ్క్య నిరస్యతి—దుష్టకారణేతి।
కాచకామలాదిదోషదూషితచక్షురాదికారణజనితే శుక్తిరజతాదిభ్రమజ్ఞానే దోషో దృశ్యతే తత్సామాన్యాదన్యత్రాపి దోషసంభావనా కిం న స్యాదితి న శఙ్కనీయమ్। తత్ర హి శుక్త్యధిష్ఠానచైతన్యాభివ్యఞ్జికా తదాశ్రితమాయాయరజతవిషయేదకారాస్పదమనోవృత్తివచ్ఛిత్తచైతన్యస్థావిద్యావృత్తిరేవ దుష్టకారణజనితా న తు వృత్త్యవచ్ఛిన్నస్ఫురణమ్। తతశ్చోపాధివశాదేవ స్ఫటికే లౌహిత్యమివ స్ఫురణే దోషావభాసో న తు స్వభావ ఇత్యర్థః। అన్యథేతి। విభ్రమజ్ఞానగతస్ఫురణమాత్రస్య స్వాభావికదుష్టత్వాఙ్గీకారే తత్సామాన్యాత్సర్వమపి జ్ఞానం స్వభావతో దుష్టం స్యాత్। తథాచ పూర్వోక్తో బాధ ఇత్యభిప్రాయః॥౮॥౯॥ అనన్దరూపస్యాపి స్వతః శుద్ధిముపపాదయతి—ఆనన్దస్త్విత్యాదినా। పురుషైరర్థ్యమానత్వాదానన్దస్యాపి స్వతః శుద్ధిరఙ్గీకార్యా న హ్యవిశుద్ధః పదార్థః పురుషైరర్థ్యతే॥౧౦॥౧౧॥ బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తైరర్థనీయస్య తస్యానన్దస్య నశ్వరత్వమాశాఙ్క్య నిరస్యతి— విషయేన్ద్రియేతి। శుభకర్మోపస్థాపితవిషయైరిన్ద్రియసంప్రయోగవశాత్సుఖం జన్యతే। అమన్తరక్షణే చ న దృశ్యతే। తథా చ సత్యుత్పత్తివినాశవత్త్వేన సుఖస్య దుష్టత్వమితి శఙ్కాభిప్రాయః। విషయేన్ద్రియసంయోగాత్సుఖవిషయా మనోవృత్తిరేవ కేవలం జన్యతే న తు తదృత్త్యవచ్ఛిన్నసుఖమతో వ్యఞ్జకవృత్తిగతావేవ జన్మవినాశౌ వ్యఙ్గవే సుఖేఽ-

ప్రేమాలమ్బనతః స్వాత్మా సుఖమేవ న సంశయః।
ఆత్మనశ్చ సుఖస్యాపి ప్రేమాలమ్బనతా సదా॥౧౪॥
విద్యతేఽతస్తయోరైక్యం వస్తుతస్తు సుఖాత్మనోః।
అతశ్చాఽఽత్మతయా నియం సుఖం నిర్దోషమేవ హి॥౧౫॥
అతః సత్యచిదానన్దః స్వతోః శద్ధో న సంశయః।
సత్యాదిలక్షణం చాఽఽత్మద్రవ్యం శుద్ధం తతః స్వతః॥౧౬॥
అజ్ఞానోపాధిసంపర్కాదశుద్ధమివ భాతి తత్।
విశుద్ధిః పరమా తస్య జ్ఞానాదేవ న కర్మణా॥౧౭॥
స్వతః శుద్ధస్య చాజ్ఞానాదశుద్ధిః స్వాత్మవస్తునః।

అజ్ఞానస్య నివృత్త్యైవ శుద్ధిః స్వాభావికీ భవేత్॥౧౮॥

కర్మణా శుద్ధిరుత్పన్నా యది సా తస్య నశ్యతి।

వభాసేతే అతో నశ్వరత్వదోషప్రసఙ్గః స్వాభావికసుఖే నాస్తీత్యర్థః। ఆత్మరూపమితి। సుఖస్య నియాత్మస్వరూపత్వాదపి జన్మవినాశౌ స్వాభావికౌ న స్త
ఇత్యర్థః॥౧౨॥౧౩॥సుఖస్యాఽఽత్మరూపత్వముపపాదయతి—ప్రేమాలమ్బనత ఇతి। పరప్రేమాస్పదత్వాదాత్మనః సుఖస్వరూపత్వమ్। ఏతదేవ సుఖాత్మనోరైక్యముపపాదయాతి—ఆత్మనశ్చేతి। శుభకర్మోపస్థాపితవిషయేన్ద్రియసంపర్కజనితాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నస్య సుఖస్య తదనుభవితురాత్మనశ్చోభయోరపి ప్రేమాస్పదత్వాత్తస్మాదుపాధికృతభేదవిరహే వాస్తవమైక్యమధ్యవసేయమిత్యర్థః॥౧౪॥౧౫॥ సత్యాదిలక్షణమితి। పరికల్పితభేదభిన్నానాం సత్తాజ్ఞానసుఖానాం నిర్దుష్టత్వేన స్వతః శుద్ధిప్రతిపాదనాత్కల్పితభేదవిరహాదఖణ్డైకరసభావేనైతేషామేవాఽఽత్మస్వరూపత్వాత్సత్య జ్ఞానాదిలక్షణభాత్మవస్త్వపిస్వతః శుద్ధమిత్యర్థః॥౧౬॥ జ్ఞానదేవేతి। అవిశుద్ధ్యాపాదకస్యాజ్ఞానస్య కర్మణా సహ విరోధాభావాత్స్వాభావికశుద్ధాత్మజ్ఞానాదేవ తస్య నివృత్తిరిత్యర్థః॥౧౭॥ అజ్ఞానస్య నివృత్త్యైవేతి। జ్ఞానేనాజ్ఞాననివృత్తిరేవ కేవలం నిష్పాద్యా తథైవ జ్ఞానప్రాప్త్యాఽశుద్ధినివృత్తావాత్మనః స్వాభావికీ శుద్ధిరావరణాభావాదావిర్భవతీత్యర్థః॥౧౮॥ తస్య నశ్యతీతి। వస్తుకృతమాత్మనోఽశుద్ధత్వమఙ్గీకృత్య తస్య

కర్మసాధ్యమనిత్యం హి న నిత్యం సంమతం హి తత్॥౧౯॥

సచ్చిదానన్దరూపాత్మా నిత్యశుద్ధః స్వయం స్వతః।

అజ్ఞానాజ్జీవతా తస్య నైవ స్వాభావికీ సదా॥౨౦॥

అతో జీవేశ్వరైకత్వజ్ఞానాదేవాఽఽత్మవస్తునః।

విశుద్ధిః పరమా ప్రోక్తా కర్మణా న కథంచన॥౨౧॥

అజ్ఞానేనాఽఽవృతో జీవో వ్యవహారే తు కర్మణా।

వేదోదితేన శుద్ధిః స్యాజ్జ్ఞానాచ్ఛుద్ధిః పరాఽస్య తు ॥౨౨॥

అనాత్మరూపం యద్ద్రవ్యమశుద్ధం తత్స్వభావతః।

తథాఽపి వ్యవహారే తు విశుద్ధస్తస్య కీర్తితా॥౨౩॥

ప్రాయశ్చిత్తరుపేణ కర్మణా నివర్తితత్వాదసతీ శుద్ధిరిదానీముత్పద్యతే చేత్తర్హి సా శుద్ధిస్తస్యాఽఽత్మనోఽవశ్యం నశ్యతి। కృతకత్వస్యానిత్యత్వనియమాదిత్యర్థః। వ్యాప్తిం దర్శయతి—కర్మసాధ్యమితి॥౧౯॥అజ్ఞానాజ్జీవతేతి। సచ్చిదానన్దరూపః పరమేశ్వర ఏవ ప్రత్యగాత్మా తస్య తాదృక్స్వరూపత్వాచ్ఛాదకాదజ్ఞానదేవ జీవత్వే తదభిమానత ఏవ తస్యాశుద్ధిః॥౨౦॥ తన్నివృత్త్యుపాయమాహ—అతో జీవేశ్వరైకత్వజ్ఞానాదితి। జీవభావేనావస్థితస్య ప్రత్యక్చైతన్యస్య నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావపరశివాత్మత్వజ్ఞానాదజ్ఞానపరికల్పితజీవత్వలక్షణాయా అవిశుద్ధేః స్వకారణభూతాజ్ఞాననిరాసేన నిఃశేషం నివర్తితత్వాత్పునరుత్పత్త్యభావేన పరమా విశుద్ధిరాత్మనో భవతీత్యర్థః యాజ్ఞవల్క్యేనాపి స్మర్యతే—"క్షేత్రజ్ఞస్యాఽఽత్మవిజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమామతా" ఇతి॥౨౧॥పరత్వస్యాపరసాపేక్షత్వాదీదృశీం శుద్ధిం దర్శయతి—అజ్ఞానేనేతి। సచ్చిదానన్దలక్షణః పరమేశ్వర ఏవ హ్యజ్ఞానేనాఽఽవృతో జీవో భవతి తస్య వ్యవహారదశాయాం శ్రుతిస్మృత్యుదితేన కర్మణా యా శుద్ధిః సాఽపరమా। తేన హ్యజ్ఞానకార్యం పాపమేవ కేవలం నివర్త్యతే న తు తన్మూలభూతాజ్ఞానం తేన సహ కర్మణో విరోధాభావాదేవ మూలభూతే తస్మిన్సతి నివర్త్యసజాతీయస్యాపుణ్యస్య పునరుత్పత్తేరవశ్యంభావాత్కర్మజన్యా శుద్ధిస్తాత్కాలికీతి తస్యా అపరమత్వమ్। జ్ఞానజన్యా శుద్ధిస్తు నేదృశీతి తస్యాః పరత్వమ్॥౨౨॥ అశాుద్ధం తత్స్వభావత ఇతి। అనాత్మవస్తునః

ఆధ్యాత్మికాదిభేదేన ద్విధాఽనాత్మా వ్యవస్థితః।

దేహేన్ద్రియాద్యహంబుద్ధిగ్రాహ్యమాధ్యాత్మికం భవేత్॥౨౪॥

పృథివ్యాదీని భూతాని భౌతికాని తథైవ చ।

శబ్దస్పర్శాదయః ప్రోక్తా ఆధిభౌతికసంజ్ఞితాః॥౨౫॥

వేదోదితాచ్ఛ సంస్కారాచ్ఛివభావనయాఽపి చ।

తథా హింసాదిరాహిత్యాద్దేహశుద్ధిర్ద్విజా భవేత్॥౨౬॥

ఇన్ద్రియాణామధిష్ఠాతృదేవతాస్మరణాదపి।

శివభావనయా చాపి విశుద్ధిర్ద్విజయపుఙ్గవాః॥౨౭॥

ప్రాణాయామాదధిష్ఠాతృదేవతాస్మరణాదపి।

శివభావనయా చాపి శుద్ధిర్భవేత్ప్రాణస్య సువ్రతాః॥౨౮॥

నిషిద్ధచిన్తనాభావాచ్ఛివభావనయాఽపి చ।

మనఆదేస్తు విప్రేన్ద్రా భవేచ్ఛుద్ధిర్న సంశయః।

సమాధౌ విలయశ్చాపి విశుద్ధిః పరికీర్తితా॥౨౯॥

సర్వస్య మాయాపరికల్పితస్వరూపత్వాదవిచారితరమణీయత్వేన స్వాభావికమేవాశుద్ధత్వమిత్యర్థః। కీర్తితేతి। జీవాత్మనోఽపి శ్రుతిస్మృత్యుదితేన కర్మణా వ్యావహారికీ శుద్ధిర్మన్వాదిభిరభిహితేత్యర్థః॥౨౩—౨౫॥వేదోదితాచ్చ సంస్కారాదితి। గర్భాధానపుంసవనసీమన్తజాతకర్మాదికో దేహాదేరనాత్మనో వేదోదితః సంస్కారః॥౨౬॥ ఇన్ద్రియాణామితి। శ్రోత్రత్వగాదీనామిన్ద్రియాణామ్ "దిగ్వాయ్వాదిత్యవరుణపృథివ్యాఖ్యాస్తు దేవతాః" ఇత్యాదినా చతుర్దశేఽధ్యాయేఽధిష్ఠాతృదేవతాః ప్రతిపాదితాస్తన్మయత్వేన తేషాం స్మరణం విశుద్ధిహేతుః। అపిశబ్దః పూర్వోక్తసంస్కారసముచ్చయార్థః॥౨౭॥౨౮॥ సమాధౌ విలయ ఇతి। విజాతీయవృత్త్యవ్యవహితేన బ్రహ్మాకారమనోవృత్తిప్రవాహేణ ధ్యేయపరశివస్వరూపావరణాజ్ఞానాపనయనేన యద్ధ్యేయమాత్రస్య స్ఫురణం స సమాధిః। తత్ర విద్యమానా అపి మనోవృత్తయః స్వగోచరవిషయకృత్తేరభావే తదవిషయా ఇవాసచ్ఛాయాః। తథా చ పాతఞ్జల సూత్రమ్—'తదేవార్థమాత్ర-

దేహాదేస్తు విశుద్ధ్యాఽఽత్మా శుద్ధోఽహమితి విభ్రమాత్।

స్వాత్మానం మన్యతే శుద్ధం సా శుద్ధిర్వ్యావహారికీ॥౩౦॥

అశుద్ధ్యాఽశుద్ధవద్భాతి శరీరాదేస్తు చేతనః।

వ్యవహారే యథా చన్ద్రో నిశ్చలోఽపి చలత్యపి ॥౩౧॥

భూతభౌతికరూపాణాం విశుద్ధిర్బ్రహ్మభావనాత్।

భవత్యేవ న సందేహః సత్యముక్తం మయైవ తు ॥౩౨॥

బ్రహ్మభావనయా సర్వం విశుద్ధమితి పశ్యతః।

న హేయం విద్యతే కించిత్సత్యమేవ న సంశయః॥౩౩॥

బ్రహ్మ సర్వమితి జ్ఞానాద్భావనాబలతోఽపి వా।

వినా విశుద్ధిర్ద్రవ్యాణాం న సిధ్యతి కదాచన॥౩౪॥

శుద్ధిః కృచ్ఛ్రేణ సిద్ధాఽపి ద్విజా వేదార్థపారగాః।

నిర్భాసం స్వరూపశూన్యమివ సమాధిః' ఇతి। ఏవం సమాధ్యవస్థాయాముక్తలక్షణేన విలయః సోఽప్యన్తఃకరణస్య శద్ధిహేతురిత్యర్థః॥౨౯॥ విభ్రమాదితి। తీర్థస్నానాదిజన్యశుద్ధ్యధికరణదేహేన్ద్రియాదితాదాత్మ్యవిభ్రమాత్స్వాత్మని తదీయధర్మసంసర్గాధ్యాసేన శుద్ధోఽహమితి సా వ్యావహారికీ న తు పారమార్థికీ॥౩౦॥ తర్హి పరమార్థతోఽశుద్ధ ఏవాఽఽత్మా నేత్యాహ—అశుద్ధ్యేతి। సచ్చిదానన్దలక్షణస్య స్వాత్మనః స్వతః శుద్ధేః ప్రాక్ప్రతిపాదితత్వాత్తాదృశస్యాప్యస్య వ్యవహారావస్థాయామవిశుద్ధదేహాదితాదాత్మ్యాభిమానేన తదీయయాఽఽశుద్ధ ఇవ భాతి। యథా చన్ద్రః స్వతో నిశ్చలోఽపి చశ్చలేషు జలతరఙ్గబుద్బుదేషు ప్రతిబిమ్బితః సన్స్వాశ్రయచలనాధ్యాసేన స్వయమపి చలన్నివ భాతి తద్వత్॥౩౧—౩౩॥ బ్రహ్మ సర్వమితి। అనాత్మప్రపఞ్చస్య సర్వస్య సన్ఘటః సన్పటః సత్కుఞ్యమిత్యాద్యనువేధవబలేన సన్మాత్రస్వరూపపరమాత్మని కల్పితత్వేన వస్తుతస్తత్స్వరూపానతిరిక్తత్వాద్వాస్తవమఖణ్డైకరసమద్వితీయం తత్స్వరూపం సాక్షాత్కుర్వతో బ్రహ్మైవ సర్వం న తతోఽతిరిక్తం కించిదితి నిర్విచికిత్సం జ్ఞానం జాయతే తస్మాదిత్యర్థః। భావనాబలత ఇతి। యస్తు 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యాదిశ్రుతేరుక్తలక్షణమర్థం జనానోఽప్యసంభావనావిపరీతభావనాభ్యాం సందిగ్ధే తస్యాఽఽపాతజ్ఞానినో

పఞ్చదశ్యాం సముద్దిశ్య మహాదేవం సితేతేర।
బ్రాహ్మణం భోజయిత్వా తు ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౫॥
యస్తు కృష్ణచతుర్దశ్యాం శివముద్దిశ్య భోజయేత్।
బ్రాహ్మణం పాతకైః సర్వైర్ముచ్యతే న హి సంశయః॥౮౬॥
కృష్ణాష్టమ్యాం ద్విజశ్రేష్ఠం భోజయేచ్ఛంకరాత్మనా।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః శంకరం యాతి మానవః॥౮౭॥
అర్కవారే తు సావిత్రీం జపిత్వాఽష్టోత్తరం శతమ్।
భోజయిత్వా ద్విజశ్రేష్ఠం ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౮౮॥
ఆర్ద్రాయాం రుద్రముద్దిశ్య భోజయిత్వా ద్విజోత్తమమ్।
సర్వపాపవినిర్ముక్తః సమ్యగ్జ్ఞానమవాప్నుయాత్॥౮౯॥
మహామఘే మహాదేవమభిషిచ్య ఘృతేన తు।
బ్రహ్మహత్యాదిభిః పాపైర్ముచ్యతే హి మహత్తరైః॥౯౦॥
మాఘే మాసి చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే మహేశ్వరమ్।
బిల్వపత్రేణ సంపూజ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౯౧॥
ఉత్తరే ఫాల్గునే మాసి పలాశకుసుమేన చ।
మహాదేవం సమారాధ్య ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౯౨॥
వసన్తకాలే చిత్రాయాం సుగన్ధకుసుమైర్వరమ్।
పూజ్య ప్రాసఙ్గికాద్యైస్తు ముచ్యతే పాతకైర్నరః॥౯౩॥
సకృద్గఙ్గాజలే స్నాత్వా వారాణస్యాం మహేశ్వరమ్।
దృష్ట్వా విశ్వేశ్వరాఖ్యం తు ముచ్యతే సర్వపాతకైః॥౯౪॥
గోదావర్యాం సకృత్స్నాత్వా సింహయుక్తే బృహస్పతౌ।

ఇన్ద్రమితి। 'ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణమగ్నిమాహుః ఇతి॥౭౫—౭౯॥ మహామఘ ఇతి।

ద్రోణాదూనం త్యజేద్భారాదధికం ప్రోక్షయేద్బుధః॥౪౪॥
అనాపది న సర్వత్ర క్షాలయేద్ద్రోణతః పరమ్।
కుమ్భాదూర్ధ్వం ద్విజా ధాన్యం పక్వం ప్రోక్షణతః శుచి॥౪౫॥
అపక్వం క్షాలనేనైవ విశుద్ధం భవతి ధ్రువమ్।
భారాదూనః పరిత్యాజ్యః పక్వధాన్యస్య తణ్డులః॥౪౬॥
భారద్వయాదధః క్షాల్యస్తదూర్ధ్వం ప్రోక్షణాచ్ఛుచిః।
అన్నం పక్వం పరిత్యాజ్యముదక్యాన్త్యాదిదూషితమ్॥౪౭॥
భారషట్కోదనం క్షాల్యం ప్రోక్షణీయం తతః పరమ్।
ఉదక్యాన్త్యాదిసంస్పృష్టం వస్త్రం ప్రక్షాలయేత్తథా॥౪౮॥
శ్వసూకరఖరోష్ట్రాదిస్పృష్టం చ ప్రక్షాలయేత్తథా।
నవవస్త్రం చ కాషాయం బహువస్త్రం తథైవ చ॥౪౯॥
రక్తవస్త్రం తథా కృష్ణం ప్రోక్షయేత్కమ్బలాదికమ్।
తణ్డులేషు తథా ధాన్యే గుడే గవ్యే రసాత్మకే।
కాకాదిదూషితాంశం తు త్యక్త్వా సంప్రోక్షయేద్బుధః॥౫౦॥
ద్రవద్రవ్యస్య సంశుద్ధిర్భవేదుత్ప్లవనేన తు॥౫౧॥
దుష్టభాణ్డస్థితస్యాస్య భవేద్దోషో న చాపరః।
ద్రవ్యాణామగ్నిపక్వానాం ధాన్యవచ్ఛుద్ధిరీరితా॥౫౨॥
అలభ్యలాభే సంశుద్ధిః ప్రోక్షణేనైవ కేవలమ్।
కేశలోమనఖస్పృష్టం క్రిమికీటాదిదూషితమ్॥౫౩॥
అన్నం తు భస్మనా శుద్ధం ప్రోక్షణేన ఘృతేన చ।
క్రీతం పిష్టమయం సర్వం పునః పాకేన శుధ్యతి॥౫౪॥

శ్రుతిస్మృత్యుక్తమార్గేణానాత్మపదార్థస్య తాత్కాలికీ శుద్ధిః కర్తవ్యా॥౩౭—౬౪॥

శూద్రాన్త్యాశుచిసంస్పృష్టం త్యాజ్యమేవ న సంశయః।
ఉచ్ఛిష్టో ద్రవ్యహస్తస్తు భక్ష్యద్రవ్యం తు కించన॥౫౫॥
నిధాయ శౌచం కృత్వాఽథ గృహ్ణీయాత్ప్రోక్షితం తతః।
అద్భిస్తు ప్రోక్షణం శౌచం బహూనాం ధాన్యవాససామ్॥౫౬॥
ప్రక్షాలనేన త్వల్పానాం శద్ధిర్వేదోదితాఽపరా।
తైజసానాం సురాస్పర్శే వహ్నిదాహేన శుద్ధతా॥౫౭॥
బ్రాహ్మణస్య విశాం రాజ్ఞాం క్షాలనేన విశుద్ధతా।
శ్వచాణ్డాలాదిసంస్పర్శే తైజసానాం తు మార్జనాత్॥౫౦॥
ప్రోక్షణాచ్చ విశుద్ధిః స్యాత్త్రిన్త్రిణ్యా తామ్రశోధనమ్।
భస్మనా మృజ్జలాభ్యాం చ మార్జనేన విశుద్ధతా॥౫౯॥
ఉదక్యా భుక్తకాంస్యస్య ఘర్షణేన జలేన చ।
కల్యాణే తీర్థయాత్రాయాం రాష్ట్రక్షోభే చ సంభ్రమే॥౬౦॥
దేవోత్సవే చ దారిద్ర్యే స్పృష్టిదోషో న విద్యతే।
శూద్రానులోమకాకాద్యైః ప్రతిలోమైశ్చ దూషితమ్॥౬౧॥
మృజ్జలాభ్యాం విశుధ్యేత త్వేకవింశతిమార్జనాత్।
అశ్మనా నిర్మితం పాత్రం భస్మనా సజలేన తు॥౬౨॥
నిర్లేపం శుద్ధిమాప్నోతి త్వేకవింశతిమార్జనాత్।
అబ్జాని శఙ్ఖశుక్త్యాదిద్రవ్యాణి సకలాని తు॥౬౩॥
ప్రక్షాలనేన శుద్ధాని భస్మనా మార్జనేన చ।

బహునాఽత్ర కిముక్తేన సర్వం బ్రహ్మాత్మనా బుధః।

సర్వదోషనివృత్త్యర్థం చిన్తయేత్సుదృఢం సదా॥౬౪॥

బ్రహ్మరూపేణ సంగ్రాహ్యం సర్వం శుద్ధం సదా భవేత్।

నిత్యశుద్ధస్య దృష్టిస్తు విశుద్ధ్యై భవతి ధ్రువమ్॥౬౫॥

నిత్యశుద్ధం హి తద్బ్రహ్మ సదా సత్యాదిలక్షణమ్।

తతస్తదృష్టిసంయుక్తం విశుద్ధం సకలం భవేత్॥౬౬॥

అథవా సకలం కార్యం తర్కతశ్చ ప్రమాణతః।

కారణాత్మతయా పశ్యేత్సర్వదోషనివృత్తయే॥౬౭॥

కారణం సర్వకార్యాణాం పరమాత్మైవ నేతరత్।

ప్రవదన్తి హి వేదాన్తాః స్మృతయశ్చాఽఽదరేణ తు॥౬౮॥

అతః సమస్తం పరమేశ్వరాత్మనా విచిన్తయేత్స్వా-

నుభవేన మానవః। విచిన్తనేనైవ సమస్త-

బ్రహ్మరూపేణేతి। అనాత్మద్రవ్యస్య బ్రహ్మరూపత్వభావనయేత్యర్థః॥౬౫॥౬౬॥ ఏవం పరమార్థతో జ్ఞానవతః పురుషస్యానాత్మవస్తుని నామ బ్రహ్మేత్యాదావివ బ్రహ్మదృష్ట్యా భావనం శుద్ధిహేతురిత్యుక్తమ్। అథ సమ్యగ్జ్ఞానినః కార్యప్రపఞ్చస్య సర్వస్య కారణభూతసచ్చిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మనాఽనుసంధానమేవ శుద్ధిహేతురిత్యాహ—అథవేతి। తర్కతశ్చ ప్రమాణత ఇతి। యదిదం కార్యం కారణమాత్రాదన్యత్తస్య ప్రాక్ప్రతిపాదితత్వాజ్జగదాకారవివర్తమానమాయాధిష్ఠానత్వేన కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సకలకార్యజగదాత్మకం న తు తతోఽతిరిక్తం కార్యం నామ కించిదితి తర్కతః కార్యస్య కారణత్వావగమః। అస్యార్థస్య ప్రతిపాదకముక్తతర్కానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమ్ “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” “తేజసా సోమ్య శుఙ్గేన సన్మూలమన్విచ్ఛ సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః

ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః" "స ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇత్యాదికా శ్రుతిః॥౬౭॥ తత్ర హి 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి' ఇత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ కథమేతద్యుజ్యత ఇత్యాశఙ్క్య ఘటశరావాదికార్యస్య వికారిత్వాన్మృదాదికారణమాత్రస్యైవ సత్యత్వమ్ 'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్' ఇత్యాదినా నిర్ధార్య తదృష్టాన్తబలేన వియదాదిభూతభౌతికాత్మకస్య కార్యప్రపఞ్చస్య వాచారమ్భణమాత్రత్వాత్ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్' ఇతి ప్రకృతస్య కారణభూతస్య సద్వస్తున ఏవ సత్యత్వమితి సత్యనిర్ధారణాత్కార్యం

మాస్తికా విశుద్ధతామేతి న చాత్ర సంశయః॥౬౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే

ద్రవ్యశుద్ధివిచారో నామ చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౪॥

పఞ్చచత్వారింశోఽధ్యాయః।

౪౬, అభక్ష్యనివృత్తిః।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి మునయః సంశితవ్రతాః।

అభక్ష్యస్య నివృత్త్యా తు విశుద్ధం హృదయం భవేత్॥౧॥

ఆహారశుద్ధౌ చిత్తస్య విశుద్ధిర్భవతి స్వతః।

చిత్తశుద్ధౌ క్రమాజ్జ్ఞానం జాయతే పారమేశ్వరమ్॥౨॥

పారమేశ్వరవిజ్ఞానే సతి సంసారహేతవః।

గ్రన్థయస్తు వినశ్యన్తి న హి సందేహకారణమ్॥౩॥

జగద్వికారమాత్రం న తు తత్స్వరూపాదన్యదితి కార్యస్య కారణమాత్రప్రతిపత్తిస్తదాహకారణం సర్వకార్యాణామితి ॥౬౮॥౬౯॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే ద్రవ్యశుద్ధివిచారో

నామ చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౪॥

ఏవమాత్మానాత్మనోరుక్తోపాయేన శుద్ధయోరప్యభక్ష్యభక్షణజానితచిత్తమాలిన్యద్వారా పునరప్యవిశుద్ధిః స్యాదితి తన్నివృత్యర్థం భక్ష్యాభక్ష్యం వివేక్తుమారభతే—అథాత ఇతి॥౧॥ ఆహారశుద్ధావితి। కారణభూతస్యాన్నస్య విశద్ధౌ సత్యాం చ తత్పరిణామరూపస్య కార్యస్యాన్తఃకరణస్యాపి విశద్ధిర్భవతీత్యర్థః। మనసోఽన్నకార్యత్వం శ్రూయతే 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మనః" ఇతి। క్రమాదితి। 'కర్మణా శుద్ధచిత్తస్య సంసతేర్దోషదర్శనమ్। పునర్విరక్తిః సంసారాన్మోక్షేచ్ఛా జాయతే తతః' ఇతి ప్రాగుక్తాదిత్యర్థః॥౨॥ గ్రన్థయస్త్వితి। అగ్న్యయఃపిణ్డయోరివ సత్వపరి—

అభక్ష్యభక్షణాచ్చిత్తమశుద్ధం భవతి స్వతః।

అశుద్ధ్యా భ్రాన్తివిజ్ఞానం జాయతే సుదృఢం నృణామ్॥౪॥

భ్రాన్తివిజ్ఞానతః పుంసో నిషిద్ధాచరణే రతిః।

జాయతే తు తయా పాపం కురుతే కర్మ సర్వదా॥౫॥

తేన సంసారవృద్ధిః స్యాన్న హి ముక్తిః కథంచన।

తస్మాదభక్ష్యం యత్నేన దూరతః పరివర్జయేత్॥౬॥

అభక్ష్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానవిహీనస్యైవ దేహినః।

న సమ్యగ్జ్ఞానినస్తస్య స్వరూపం సకలం ఖలు॥౭॥

ణామరూపాన్తఃకరణచైతన్యయోరజ్ఞాననిమిత్తకో యస్తాదాత్మ్యవిభ్రమః స ఏకో గ్రన్థిః అన్తఃకరణధర్మాణాం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదీనాం ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసనిబన్ధనో యశ్చిదాత్మనా సంసర్గాధ్యాసః సోఽపరః। చిద్వ్యాప్తాన్తఃకరణేన స్థూలదేహదేర్యత్తాదాత్మ్యం సోఽపరః। ఏతే చ పరమార్థతో నిఃసఙ్గస్యాఽఽత్మనః సంసారబన్ధహేతుత్వాద్గ్రన్థయ ఉచ్యన్తే। తతశ్చ ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపసాక్షాత్కారేణ మూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యభూతా గ్రన్థయో హ్యుపాదాననివృత్త్యా నిఃశేషం నివర్తన్త ఇత్యర్థః। తథా చ ఛన్దోగైరామ్నాయతే—“ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భాత్సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః” ఇతి॥౩॥ఏతదేవ విశుద్ధాహారస్య క్రమాన్ముక్తిసాధనత్వం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి అభక్ష్యేతి। అశుద్ధ్యా భ్రాన్తివిజ్ఞానమితి। అవిశుద్ధాహారేణ మలినస్యానిత్యాశుచిదుఃఖాదిలక్షణే సంసారే నిత్యశుచిత్వాదిలక్షణం భ్రాన్తిజ్ఞానం జాయతే। “అనిత్యాశుచిదుఃఖానాత్మసు శుచినిత్యసుఖాత్మఖ్యాతిరవిద్యా” ఇతి హి పాతఞ్జలాః॥౪॥ భ్రాన్తివిజ్ఞానత ఇతి। ఉదీరితలక్షణాన్మిథ్యాజ్ఞానాన్నిషిద్ధవిషయగోచరో రాగో జాయతే తస్మాచ్చ పాపే ప్రవృత్తిస్తత్ఫలభూతసంసారాభివృద్ధిరిత్యాహారశుద్ధ్యభావే భుక్త్యాశఙ్కాఽపి నాస్తీత్యర్థః। ఏతచ్చ విభ్రమజ్ఞానాదీనాముత్తరోత్తరం ప్రతి పూర్వపూర్వస్య కారణత్వం నైయాయికైరపి సూత్రితమ్—‘దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గః’ ఇతి॥౫॥౬॥ దేహిన ఇతి। స్థూలసూక్ష్మకారణాత్మనా త్రివిధేనాపి దేహేన తాదాత్మ్యేనాభిమన్యమానస్య వివేకజ్ఞానరహితస్యైవ వక్ష్యమాణో భక్ష్యాభక్ష్యవి—

అహమన్నం తథాఽన్నాద ఇతి హి బ్రహ్మవేదనమ్।

బ్రహ్మవిద్గ్రసతి జ్ఞానాత్సర్వం బహ్మాత్మనైవ తు॥౮॥

బ్రహ్మక్షత్త్రాదికం సర్వం యస్య స్యాదోదనం సదా।

యస్యోపసేచనం మృత్యుస్తజ్జ్ఞానీ తాదృశః ఖలు॥౯॥

బ్రహ్మఖరూప విజ్ఞాతుర్జ్ఞానాత్తత్తస్య భాసతే।

తథా సతి జగద్భోజ్యం భవేద్విజ్ఞానినః ఖలు ॥౧౦॥

జగదాత్మతయా భాతి యదా భోజ్యం భవేత్తదా।

యదా స్వాత్మతయా భాతి భక్షితం సకలం తదా॥౧౧॥

వేకః। యస్తు సమ్యగ్జ్ఞానీ న తస్యాభక్ష్యవర్జనం సభవతీత్యాహ—న సమ్యగితి। సమ్యగ్జ్ఞానేన సంశయనిరాసజ్ఞానీ హి నిర్విచికిత్సం స్వాత్మనః పరం శివాత్మత్వం జానన్భక్ష్యాభక్ష్యరూపేణ వివిధావస్థితమపి సర్వం స్వరూపతయైవ జానాతి న త్వభక్ష్యం స్వతోఽతిరిక్తం పశ్యతీతి యదవ్వర్జనే ప్రయతేతేత్యర్థః॥౭॥ ఏతదేవ సర్వాత్మత్వముపపాదయతి—అహమన్నమితి। భోక్తృభోగ్యాత్మకం హి సకలం జగత్తస్య సర్వస్య స్వస్మిన్నజ్ఞానపరికల్పితత్వాత్స్వరూపయాథాత్మ్యావబోధేన సకారణస్య తత్రైవ విలయే సతి భోక్తృభోగ్యయోః స్వాత్మమాత్రతయా యదనుసంధానం తత్ఖలు బ్రహ్మజ్ఞనమిత్యర్థః। తథా చాఽఽమ్నాయతే—'అహమన్నమహమన్నమహమన్నమ్। అహమన్నాదోఽ౩హమన్నాదోఽ౩హమన్నాదః' ఇతి। ఏవమభక్ష్యవర్జనస్యాసంభవం ప్రతిపాద్య ప్రత్యుత తస్య సర్వం భక్ష్యమేవేత్యుపపాదయతి—బ్రహ్మవిదితి॥౮॥ ఉక్తోఽర్థః శ్రుతిసంమత ఇతి దర్శయతి —బ్రహ్మక్షత్త్రాదికమితి। సా చ శ్రతిరేవమామ్నాతా—"యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇతి। స్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన బ్రహ్మక్షత్త్రాద్యుపలక్షితం సమృత్యుకం సర్వం జగత్స్వాత్మమాత్రతయా గ్రసతః సర్వం జగద్భక్ష్యమేవ భవతీత్యర్థః॥౯॥ బ్రహ్మస్వరూపమితి। సర్వాత్మజ్ఞానవతస్తస్య పురుషస్య తత్సర్వం జగత్సచ్చిదానన్దానుభవబలేన బ్రహ్మస్వరూపం భాసతే। తథాచ సతి ప్రతీయమానస్య జగతః స్వాత్మనా గ్రస్యమానత్వాత్తస్య జ్ఞానినో భోజ్యం భవతీత్యర్థః॥౧౦॥ ఏతదేవ వివృణోతి—జగదాత్మతయేతి। సద్రూపే బ్రహ్మ-

తదా భాతేన రూపేణ జగద్భోజ్యం భవేత్స్వయమ్।

మానతః స్వాత్మనా భాతం భక్షితం భవతి ధ్రువమ్॥ ౧౨॥

జాగ్రత్స్వప్నాభిధే కాలే ప్రతీతం గ్రసతీశ్వరః।

స్వాత్మనైవ సుషుప్తే తు పునస్తత్సృజతి ప్రభుః ॥ ౧౩ ॥
యథా స్వప్నప్రపఞ్చస్థం సమస్తం వస్తుతః స్వయమ్ ।

ణ్యధ్యస్తం నామరూపాత్మకం జగద్యదా యస్యాం ప్రతీత్యవస్థాయామధిష్ఠానసత్తాసంసర్గవశాల్లబ్ధసత్తాకంభాతి తదా తస్యామవస్థాయామారోప్యస్య జగతోఽధిష్ఠానసత్త్వవ్యతిరేకేణ పృథక్సత్త్వానుపపత్తేః సన్మాత్రబ్రహ్మాత్మనాఽనుసంధానాదభక్ష్యస్య పృథక్సత్త్వాభావేన వర్జయితుమశక్యత్వాచ్చ తథావిధజ్ఞానినః సర్వం జగద్భోజ్యమేవ భవతి । యదా తు బాధావస్థాయామధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాజ్ఞానతత్కార్యజాతస్య వినివర్తితత్వాత్సర్వం జగత్స్వాత్మతయా భాతి బాధావధిభూతేన ప్రత్యగాత్మనా స్వరూపభూతేన సద్బ్రహ్మాత్మనైవ కేవలం భాసతే న తు నామరూపాత్మనేత్యర్థః । తదా సర్వం జగత్సన్మాత్రే స్వాత్మని విలాపనాద్భక్షితమేవ భవతీత్యర్థః ॥౧౧॥ ఏవమధిష్ఠానసత్త్వోపజీవనేనాభోజ్యత్వం నిరాకృత్యాధిష్ఠానచిన్మాత్రపర్యాలోచనయాఽపి తన్నిరాకరోతి—తదేతి । అధిష్ఠానస్ఫురణరూపేణాఽఽరోప్యం జగదపి యదా ప్రతీతిసమయే స్ఫురణవద్భవాతి తదా సర్వస్య నామరూపాత్మకస్య జగతః పృథక్స్ఫురణాభావేనాధిష్ఠానాచిన్మాత్రతయాఽనుసంధానాద్వర్జయితుమశక్యత్వేన జ్ఞానినః సర్వం జగద్భోజ్యం భవతీత్యర్థః । అన్యత్పూర్వవ ద్భోజ్యమ్ । మానత ఇతి । "ఇదꣳసర్వం యదయమాత్మా" ఇత్యాదికాత్ప్రమాణాదిత్యర్థః ॥౧౨॥ నను చక్షురాదిభిరిన్ద్రియైర్ఘటపటాదిలక్షణః ప్రపఞ్చః పృథక్సత్త్వేనైవానుభూయతే కథం తస్య స్వాత్మమాత్రతయా భక్షితత్వమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—జాగ్రదితి । జాగరస్వప్నావస్థయోః ప్రతీయమానం సర్వం జగత్సుషుప్తిసమయే జీవరూపేణ స్థిత ఈశ్వరః స్వాత్మమాత్రతయా గ్రసతి తదా తస్యాప్రతిభాసమానత్వాత్తత్కారణభూతమజ్ఞానేన హి కేవలం ప్రతిభాసతే । నన్వేవం సుషుప్తిసమయే యది సర్వం జగద్గ్రస్తం పరేద్యుః కథం తస్యాఽఽవిర్భావ ఇతి తత్రాఽఽహ—పునరితి । గ్రస్తసజాతీయమన్యదేవ జగత్స్వాజ్ఞానబలాత్పరస్మిన్దినే పునరపి సృజతి యతోఽయం ప్రభురీశ్వరః । అజ్ఞానాదేవ తస్య జీవత్వమతస్తస్య సర్జనశక్తిరస్తీతి ॥౧౩॥ అస్త్వేవం

తథా జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్థం వస్తుతః స్వయమేవ హి ॥౧౪॥

స్వస్వరూపం స్వయం భుఙ్క్తే నాస్తి భోజ్యం పృథక్స్వతః।

అస్తి చేదస్తితారూపం బ్రహ్మైవాస్తిత్వలక్షణమ్ ॥౧౫॥

అస్తితాలక్షణా సత్తా సదా బ్రహ్మ న చాపరా।

నాస్తి సత్తాఽతిరేకేణ కించిదప్యాస్తికోత్తమాః ॥౧౬॥

సత్తాతిరిక్తం చేదస్తి శూన్యవచ్ఛూన్యమేవ తత్।

భవేన్నైవాత్ర సందేహో నాస్తి మాయా చ వస్తుతః ॥౧౭॥

స్వప్నప్రపఞ్చస్య జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్య తు నైవం సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య స్వప్నదృష్టాన్తేనైవ తస్యాపి స్వాత్మమాత్రత్వం ప్రతిపాదయతి—యథా స్వప్నేతి। యథా స్వప్నప్రపఞ్చస్యోత్తరక్షణే బాధదర్శనాన్మిథ్యాత్వేన స్వాత్మమాత్రత్వమేవమద్వితీయబ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనావిద్యాతత్కార్యజాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యాపి బాధితత్వాత్పరమార్థతః స్వాత్మమాత్రాన్న వ్యతిరిచ్యత ఇత్యర్థః ॥౧౪॥ స్వస్వరూపమితి। యస్మాదుక్తరీత్యా సర్వం జగజ్జ్ఞానినః స్వాత్మభూతమేవ తస్మాద్విషయాకారేణ పరికల్పితం స్వాత్మానమేవ స్వయం భుఙ్క్తే న తు స్వస్మాపృథగ్భూతం భోజ్యం నామ కించిదస్తి యద్భక్ష్యాభక్ష్యతయా వివిచ్య విధీయేతేత్యర్థః। నను భోక్తురాత్మనః సకాశాత్పృథగ్భూతమేవ పరికల్పితమితి శబ్దస్య ర్శాది భోజ్యమస్త్యేవేత్యాశఙ్క్య నిరస్యతి—అస్తి చేదితి। యద్యస్తి భోతజ్యం తదప్యస్తిత్వానువేధాద్ఘటపటాదివదస్తిత్వరూపం బ్రహ్మైవ తత్ఖల్వస్తిత్వలక్షణమ్। “అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద” “అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః” ఇత్యాదిశ్రుతేః। అతోఽధిష్ఠానాస్తిత్వమేవాఽఽరోపితభోజ్యేఽవభాసత ఇతి న పృథగస్తిత్వం తస్యేత్యర్థః ॥౧౫॥ నను జాయతేఽస్తి విపరిణమత ఇతి పరిపఠితస్య ద్వితీయభావవికారస్యాస్తిత్వస్య కథం నిర్వికారబ్రహ్మరూపతేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—అస్తితేతి। నాత్ర భావవికారో వివక్షితోఽపి తు తద్ధేతుభూతా సత్తా। సా చ తన్మాత్రం బ్రహ్మైవ న తు తద్వ్యతిరిక్తా పరాభిమతా జాతిరిత్యాహ—నాస్తీతి ॥౧౬॥ సత్తాయా జాతిత్వే తద్వ్యఞ్జకతయాఽన్యత్కించిదవశ్యమేష్టవ్యమ్। తచ్చ న సంభవతి సత్తాతిరిక్తస్య వ్యఞ్జకస్య తస్య సత్తాభివ్యక్తేః పూర్వమాద్యక్షణవర్తిత్వనియమాత్తదా సత్తాసంసర్గాభావాత్స్వతఃసత్తాభావాచ్చ శశవిషాణవచ్ఛూన్యమేవ తద్భవేత్। అతో వ్యఞ్జకా-

అవిచారితరూపా హి మాయా సర్వవిమోహినీ।
సా శివజ్ఞానహీనానామేవ భాతి న యోగినః॥౧౮॥
యోగినామాత్మనిష్ఠానాం మాయా సాక్షిణి కల్పితా।
సాక్షిరూపతయా భాతి శివజ్ఞానేన బాధితా॥౧౯॥
బాధితాఽపి పునర్మాయా భాతి దిఙ్మోహభానువత్॥
ప్రారబ్ధకర్మపర్యన్తం బ్రహ్మవిజ్ఞానినామపి॥౨౦॥
బ్రహ్మవిజ్ఞానసంపన్నః ప్రతీతమఖిలం జగత్।
పశ్యన్నపి సదా నైవ పశ్యతి స్వాత్మనః పృథక్॥౨౧॥

నిరూపణాత్సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ స్వస్మిన్పరికల్పితనానవ్యక్త్యనుగమవశాత్సత్తేత్యుచ్యతే న తు పరాభిమతా జాతిరిత్యర్థః। ఏతచ్చ పఞ్చదశేఽధ్యాయే—“సత్తా యా భాసతే సైకా” ఇత్యాదినా ప్రాక్ప్రపఞ్చితమ్। నాస్తి మాయేతి। జడప్రపఞ్చకారణభూతా। సద్బ్రహ్మాతిరిక్తా మాయా పరమార్థతో నాస్తి। అవస్తుభూతేన కార్యప్రపఞ్చేన స్వానురూపస్యైవ కారణస్య కల్పనాత్తదాహ—అవిచారితేతి। సత్త్వాసత్త్వాదివిచారాసహరూపా సర్వజనసంమోహనశక్తిర్హి మాయా తథావిధాయా ఏవైన్ద్రజాలికాదౌ దర్శనాదిత్యర్థః॥౧౭॥౧౮॥ శివజ్ఞానేన బాధితేతి। యస్మాదవస్తుభూతతయైవ సాక్షిణి మాయా పరికల్పితా తస్మాత్తస్య సాక్షిణః పరశివాత్మసాక్షాత్కారేణ బాధితా భవతీత్యర్థః॥౧౯॥ నను జ్ఞానినః పరతత్వసాక్షాత్కారేణ మాయాయా నివర్తితత్వాత్పునః సా భాతీతి న యుక్తా। న తు రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన నివర్తితసర్పస్య పునస్తత్ప్రతీతిః సంభవతీత్యత ఆహ—బాధితాఽపీతి। బ్రహ్మాత్మత్వసాక్షాత్కారేణ హి ప్రారబ్ధకర్మవ్యతిరిక్తం కర్మజాతం నివర్త్యతే ప్రారబ్ధఫలం తు కర్మభోగేనైవ క్షపయితవ్యమ్। అతస్తావత్పర్యన్తం జ్ఞానినోఽపి సంసారప్రతిభాసావశ్యంభావాత్తదుపాదానభూతా మాయా తత్త్వసాక్షాత్కారేణ బాధితాఽపి పునస్తస్య భాతి పర్వతప్రాన్తాదిదేశవిశేషేషూపసంజాతదిగ్భ్రమస్య పురుషస్య సూర్యోదయాదికారణేన నిర్ణీతప్రాచ్యాదిదిక్తత్త్వస్యాపి పునర్యథా దిఙ్మోహానువృత్తిస్తద్వత్॥౨౦॥ పశ్యన్నపీతి। ఘటపటాద్యాత్మకం సర్వం జగచ్చక్షురాదిభిరిన్ద్రియైర్జానన్నపి సచ్చిదానన్దరూపాధిష్ఠానబ్రహ్మాత్మనైవ పశ్యతి। నతు తత్స్వరూపాత్పృథగ్భూతం పశ్య-

తస్మాదభక్ష్యం నైవాస్తి విదుషః పరయోగినః।
ఆత్మవిజ్ఞానహీనానాం ఖల్వేవాభక్ష్యమాస్తికాః॥౨౨॥
ద్విజానామాత్మవిజ్ఞానవిహీనానామియం బుధాః।
వ్యవస్థా శంకరేణైవ నిర్మితా భక్ష్యగామినీ॥౨౩॥
లశునం గృఞ్జనం చైవ పలాణ్డుం గ్రామకుక్కుటమ్।
ఛత్రాకం విడ్వరాహ చ మతిమాన్నైవ భక్షయేత్॥౨౪॥
పలాణ్డుసదృశం సర్వం గన్ధవర్ణరసాదిభిః।
కామతోఽకామతశ్చైవ బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౨౫॥
వ్రశ్చనప్రభవం సర్వం హిఙ్గుద్రవ్యం వినైవ తు।
భూస్తృణం శిగ్రుకం చైవ బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౨౬॥
ఖట్వాసంజ్ఞం చ వార్తాకం తథైవోషరజం తృణమ్।
లవణం భూమిజం విప్రో మోహేనాపి న భక్షయేత్॥౨౭॥
నఖవిష్కిరసంజ్ఞం చ తథా కోయష్టిసంజ్ఞితమ్।
సౌలం వల్లూరసంజ్ఞం చ మత్స్యాదో నైవ భక్షయేత్॥౨౮॥
బకం చైవ బలాకం చ ఖఞ్జరీటకసంజ్ఞితమ్।
కోకిలం చ ద్విజశ్రేష్ఠాః ప్రమాదాచ్చ న భక్షయేత్॥౨౯॥
పాఠీనరోహితావాద్యౌ నియుక్తౌ హవ్యకవ్యయోః।
రాజీవాన్సింహతుణ్డాంశ్చ శశకాన్నైవ భక్షయేత్॥౩౦॥
కేవలాని చ శుష్కాణి తథా పర్యుషితాని చ।
ఋజీషపక్వం విప్రేన్ద్రా కదాచిన్నైవ భక్షయేత్॥౩౧॥
విణ్మూత్రం చ సురాస్పృష్టం సర్వం ద్రవ్యం తథైవ చ।
సురాస్పృష్టస్య చ స్పృష్టం బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౩౨॥

రేతో దేహమలం చైవ శ్వకాకోచ్ఛిష్టమేవ చ।
విడ్వరాహఖరోష్ట్రాణాం మూత్రం విప్రో న భక్షయేత్॥౩౩॥
బిడాలకాకాద్యుచ్ఛిష్టం నకులోచ్ఛిష్టమేవ చ।
వేదబాహ్యేన సంస్పృష్టం బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౩౪॥
శకునీసంజ్ఞితాన్సర్వాంస్తథా గ్రామనివాసినః।
అనిర్దిష్టాంశ్చైకశఫాన్క్రవ్యాదాంశ్చ న భక్షయేత్॥౨౩౫॥
కలవిఙ్కసమాఖ్యం చ టిట్టిభం ప్లవమేవ చ।
హంసం చక్రసమాఖ్యం చ సారసం నైవ భక్షయేత్॥౩౬॥
రజ్జువాలం చ దాత్యూహం శుకం శారీకసంజ్ఞితమ్।
ప్రతుదాఞ్జాలపాదాంశ్చ బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౩౭॥
తురఙ్గస్య గజస్యాపి మణ్డూకస్య తథైవ చ।
పురీషం చ తథా మూత్రం బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౩౮॥
నరాణాం చ గజానాం చ మాంసమశ్వస్య సత్తమాః।
మహిషస్య చ మాంసం చ బ్రహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౩౯॥
అజావిమాంసం రక్తం చ గోమాంసం చ తథైవ చ।
మృగాణాం చ తథా మాంసం బాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౪౦॥
మాంసం పఞ్చనఖానాం చ వినైవ సకలాని తు।
కామతోఽకామతో వాఽపి బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౪౧॥
మత్స్యం కృత్స్నం దృతిస్పృష్టభాజ్యం కీలాలమేవ చ।
రసం తాలఫస్యాపి బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౪౨॥
ఓదనం తు పునఃపక్వం నారికేలరసం తథా।
పక్వః తోయమభూమిస్థం బ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్॥౪౩॥

అనిర్దశాహగోక్షీరమౌష్ట్రమేకశఫం తథా।

ఆవికం సంధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చ గోః పయః॥౪౪॥

ఆరణ్యానాం చ సర్వేషాం మృగాణాం మహిషీం వినా।

స్త్రీక్షీరం చ భ్రమాద్వాఽపి బ్రాహ్మణో న పిబేత్సదా॥౪౫॥

గోగజాశ్వాదిభిర్ఘ్రాతం పాదస్పృష్ట చ కామతః।

అనులోమాదిభిః స్పృష్టం బ్రాహ్యణో నైవ భక్షయేత్॥౪౬॥

ఉక్తాన్యేతాని సర్వాణి బ్రాహ్మణానాం విశేషతః।

అభక్ష్యాణి మయోక్తాని భక్షకాశ్చ పతన్త్యధః॥౪౭॥

తస్మాదభక్ష్యం సంత్యజ్య బ్రాహ్యణో మతిమత్తమః।

చిత్తస్య పరిశుద్ధ్యర్థం భక్ష్యమేవ తు భక్షయేత్॥౪౮॥

క్షత్త్రియాణాం చ వైశ్యానాం భక్ష్యమేష్వపి విద్యతే।

తథాఽపి భక్షణాభావస్తేషామత్యన్తశోభనః॥౪౯॥

శూద్రాదీనాం చ సర్వేషామభక్ష్యం నైవ విద్యతే।

తథాప్యభక్షణం తేషాం ఫలాయ మహతే భవేత్॥౫౦॥

భక్ష్యస్య భక్షణాదేవ విశుద్ధహృదయః పుమాన్।

పారమేశ్వరవిజ్ఞానాన్ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౫౧॥

పరమేశ్వరవిజ్ఞానం వేదాదేవ న చాన్యతః।

ఆగమాన్తరజన్య తు జ్ఞానం న జ్ఞానమాస్తికాః॥౫౨॥

తి। ఆరోప్యస్య స్వాధిష్ఠానాదవ్యతిరిక్తత్వాదిత్యర్థః॥౨౧—౫౧॥ పరమేశ్వరవిజ్ఞానమితి। ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపత్వగోచరం విశిష్టం జ్ఞానసా క్షాత్కారాత్మకం వేదాన్తవాక్యాదేవ నాన్యస్మాదిత్యర్థః। ఆగమాన్తరేతి। వేదవిరుద్ధాగమవాక్యాద్యత్పరమేశ్వరం జ్ఞానం తద్వికల్పజ్ఞానమేవ స్వతఃప్రమాణేన వేదవాక్యేన బాధితవిషయత్వాదిత్యర్థః॥౫౨॥ అష్టాదశానామితి। "పురాణన్యాయమీమాంసా

అష్టాదశానాం విద్యానాం వేదాదన్యాశ్చ సత్తమాః।
విద్యా వేదానుసారేణ ప్రవృత్తాః సర్వశోభనాః॥౫౩॥
తథాఽపి తాసు సర్వాసు కశ్చిదంశః క్వచిత్క్వచిత్।
శివాగమానుసారేణ తత్ర్రభేదానుసారతః॥౫౪॥
విష్ణ్వాగమానుసారేణ తత్ర్రభేదానుసారతః।
బ్రహ్మాగమానుసారేణ తత్ర్రభేదానుసారతః॥౫౫॥
అధికారివిశేషేణ క్రమేణైవ విముక్తయే।
ప్రవర్తన్తే మునిశ్రేష్ఠాః సత్యమేవ మయోదితమ్॥౫౬॥
తత్తత్తన్త్రేషు యే మర్త్యా దీక్షితా మునిసత్తమాః।
సోఽశస్త్రైరేవ సంగ్రాహ్యాః సర్వథా నైవ వైదికైః॥౫౭॥
మదుక్తా సంహితా సాధ్వీ వేదమానానుసారిణీ।
వేదేతరాగమాధీనః కశ్చిదంశో న విద్యతే॥౫౮॥
ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య సంహితేయం మయోదితా।
ప్రసాదః శాఙ్కరః సమ్యగ్జ్ఞానస్య ఖలు సాధనమ్॥౫౯॥
అతో వేదానుసారేణ ద్విజానామాత్మశుద్ధయే।
అభక్ష్యమాదరేణోక్తం మయా వేదార్థవిత్తమాః॥౬౦॥
సర్వముక్తం సమాసేన కేవలం కరుణాబలాత్।
శ్రద్ధధానస్త్వభక్ష్యాణి భ్రమాద్వాఽపి న భక్షయేత్॥౬౧॥

ధర్మశాస్త్రాఙ్గమిశ్రితాః। వేదాః స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్య చ చతుర్దశ' ఇతి చతుర్దశవిద్యాః।
ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో గాన్ధర్వం నీతిశాస్త్రం చేతి చతస్రః। తాసామష్టాదశానాం మధ్యే

వేదవ్యతిరిక్తా యా విద్యాస్తాః సర్వా వేదప్రతిపాదితార్థానుసారేణ ప్రవృత్తాః ప్రమాణత్వేన జ్ఞాతవ్యా ఇత్యర్థః। తాస్వితి వేదవ్యతిరిక్తాస్విత్యర్థః॥౫౩-౬౧॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే అభక్ష్య-
నివృత్తికథనం నామ పఞ్చచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౫॥

షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః।

౪౬. మృత్యుసూచకవివరణమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।
యేన జ్ఞానవిశేషేణ మృత్యుం పశ్యన్తి దేహినః॥౧॥
సోమచ్ఛాయాం ధ్రువం చైవ మహాపథమరున్ధతీమ్।
అపశ్యన్వత్సరాదూర్ధ్వం న జీవతి న సంశయః॥౨॥
అరశ్మిమన్తమాదిత్యం రశ్మిమన్తం చ పావకమ్।
పశ్యన్నేకాదశాన్మాసాదూర్ధ్వం మర్త్యో న జీవతి॥౩॥
రజతం వా సువర్ణం వా విణ్మూత్రం వా వమేన్నరః।
ప్రత్యక్షమథవా స్వప్నే దశ మాసాన్న జీవతి॥౪॥
భూతప్రేతపిశాచాంశ్చ గన్ధర్వ నగరాణి చ।
రుక్మవర్ణాన్ద్రుమాన్పశ్యన్నవ మాసాన్న జీవతి॥౫॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే అభక్ష్యనివృత్తికథనం నామ పఞ్చచత్వారింశోఽధ్యాయః ॥౪౫॥

ఆసన్నమరణః పురుషో వారాణస్యాదిస్థానవిశేషమాశ్రిత్య సంసారనివృత్త్యుపాయం శీఘ్రమనుతిష్ఠేదిత్యభిప్రేత్య మరణసూచకాన్యారిష్టాని వక్తుం ప్రతిజానీతే—అథాత ఇతి ॥౧॥ సోమచ్ఛాయామితి। శుద్ధద్వితీయాదితిథిషు కతిపయకలాత్మకస్య తేజసోంఽశో దృశ్యతే సా సోమచ్ఛాయా। మహాపథమితి। ప్రవాహరూపేణావస్థితో నక్షత్రశ్రేణిస్తారాపథపర్యాయో మహాపథః ॥౨॥ అరశ్మిమన్తమాదిత్యమితి। ఉష్ణకి-

స్థూలో వాఽపి కృశోఽకస్మాద్భవేన్మర్త్యః స్వయం యది।
కృష్ణవర్ణోఽథవా మాసానష్టౌ జీవతి మానవః ॥౬॥
స్వపాదం ఖణ్డితం పశ్యన్నగ్రతః పృష్ఠతోఽపి వా।
పఙ్కే వా పాంసుకే వాఽపి సప్త మాసాన్న జీవతి ॥౭॥
కపోతో వాఽథ గృధ్రో వా కాకో వా యది మూర్ధని।
స్థితః క్రవ్యాదసంజ్ఞో వా షణ్మాసేన వినశ్యతి ॥౮॥
గచ్ఛన్తీ వాయసీ పఙ్క్తిః పాంసువర్షం విముఞ్చతి।
గచ్ఛేద్వాయసపఙ్క్తిభిః పాంసువర్షేణ వా నరః।
స్వచ్ఛాయాం వికృతాం పశ్యేచ్చతుర్వా పఞ్చ జీవతి ॥౯॥
విద్యుతం దక్షిణే భాగే పశ్యన్మేఘవివర్జితే।
ఉదకే చాపమైన్ద్రం వా త్రీణి ద్వౌ వా స జీవతి ॥౧౦॥
దర్పణే వా జలే వాఽపి పరేషాం వాఽథ చక్షుషి।
అశిరస్కం తథాఽఽత్మానం పశ్యన్మాసేన నశ్యతి ॥౧౧॥

బస్తగన్ధస్తు వా దేహః శవగన్ధస్తు వా భవేత్।

నిమ్బగన్ధస్తు వాఽతీవ మాసార్ధేన వినశ్యతి॥౧౨॥

శుష్యతే హృదయం యస్య మస్తకం ధూమసంవృతమ్।

సదా కమ్పో భవేద్యస్య దశాహం నైవ జీవతి॥౧౩॥

సంభిన్నో మారుతో యస్య మర్మస్థానాని కృన్తతి।

అద్భిః స్పృష్టో న హృష్యేచ్చ మృత్యుస్తస్య గృహం గతః॥౧౪॥

రణరహితం చన్ద్రమణ్డలవదవస్థితం సూర్యమణ్డలమిత్యర్థః। ఐతరేయారణ్యకేఽపి— "చన్ద్రమా ఇవాఽఽదిత్యో దృశ్యతే న రశ్మయః ప్రాదుర్భవన్తి" ఇత్యాదినా। ప్రత్యక్షం స్వప్నం చైవమాదీని బహున్యరిష్టాని తాని సర్వాణ్యత్ర మూలప్రమాణత్వేనానుసంధేయాని॥౩—౬౬

ఋక్షవానరసంయుక్తరథేనైవ తు దక్షిణామ్।

దిశం గచ్ఛతి యో మర్త్యో మృత్యుస్తస్య గ్రహం గతః॥౧౫॥

కృష్ణామ్బరధరాః స్వప్నే శ్యామవఖధరాస్తు వా।

యేనైవ సహ గచ్ఛన్తి దక్షిణాం న స జీవతి॥౧౬॥

ఛిన్నం కృష్ణం స్వకం వాసః స్వప్నే పశ్యతి యః పుమాన్।

నగ్నం వా (శ్ర)భ్రమణం తస్య గృహే మృత్యురుపస్థితః॥౧౭॥

నక్షత్రాణి దివా పశ్యన్రాత్రౌ చేన్ద్రధనుస్తథా।

చన్ద్రం రక్తం తు వా కృష్ణం భానుం పశ్యతి మానవః॥౧౮॥

ఆదిత్యమణ్డలే పశ్యేత్సుషిరం చన్ద్రమణ్డలే।

ఆకాశే రక్తమాలాం వా సద్య ఏవ వినశ్యతి॥౧౯॥

శ్మశానం భస్మ కేశాంశ్చ నదీం శుష్కాం భుజంగమాన్।

పశ్యేత్స్వప్నదశాయాం యస్తస్య మృత్యుర్గృహం గతః॥౨౦॥

కృష్ణైర్వికేశైః పురుషైః స్వప్నేః యః పీడితః పుమన్।
పాపణైస్త్యాజ్యతే యస్తు మృత్యుస్తస్య గహం గతః॥౨౧॥
ఆదిత్యోదయవేలాయాం ప్రత్యక్షం యస్య వై శివాః।
క్రోశన్త్యభిముఖా హ్యేత్య మృత్యుస్తస్య గ్రహం గతః॥౨౨॥
భయకమ్పాదయో యస్య భూయో భూయో భవన్తి చ।
శోకమోహౌ సదా యస్య మృత్యుస్తస్య గృహం గతః॥౨3॥
నిర్జలా యస్య జిహ్వా తు దన్తఘర్షస్తు యస్య చ।
హృదయే యస్య వై వహ్నిర్మృత్యుస్తస్య గృహం గతః॥౨౪॥
చక్షురేకం స్రవేద్యస్య కర్ణౌ స్థానాచ్చ భ్రశ్యతః।
యస్య నాసా చ వక్రా స్యాన్మృత్యుస్తస్య గృహం గతః॥౨౫॥

యస్య జిహ్వా చ కృష్ణా స్యాత్సుముఖం దుర్ముఖం భవేత్।
గణ్డే చ కృష్ణే రక్తే వా మృత్యుస్తస్య గృహం గతః॥౨౬॥
ముక్తకేశో హసన్గాయన్నృత్యన్గచ్ఛతి దక్షిణామ్।
దిశం స్వప్నేఽస్య మృత్యు: స్యాదీదృశస్వప్నదర్శినః॥౨౭॥
శ్వేతభూతాస్తథా శ్వేతా అశ్వాః శ్వేతతరా అపి।
వహన్తి యామ్యదేశే యం తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౨౮॥
ఉష్ట్రరాసభసంయుక్తం రథమారుహ్య దక్షిణే।
స్వప్నే గచ్ఛతి యో మర్త్యస్తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౨౯॥
ఘోషం న శ్రృణుయాత్కర్ణే జ్యోతిర్నేత్రే న పశ్యతి।
శ్వభ్రే యో నిపతేత్స్వప్నే తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౩౦॥
ఊర్ధ్వదృష్టిస్తథా రక్తకృష్ణదృష్టిశ్చ యః పుమాన్।
ఊష్మావిహీనదేహశ్చ తస్య మృత్యురుపస్థితః॥3౧॥

నాభౌ వా హృదయే వాఽపి సుషిరం యస్య భాసతే।
యస్యాత్యుష్ణం భవేన్మూత్రం తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౩౨॥
జాగ్రత్కాలేఽథవా స్వప్నే యోఽదృష్టేన నిహన్యతే।
జీవనం తస్య నాస్త్యేవ మృత్యురగ్ర ఇతి స్థితః॥33॥
అగ్నౌ యో నిపతేత్స్వప్నే యో వా నష్టస్మృతిః సదా।
యామ్యశబ్దం చ యో బ్రూయాత్తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౩౪॥
శుక్లం ప్రావరణం రక్తం కృష్ణం వా యస్య భాసతే।
స్వప్నే నీలం పటం యస్య తస్య మృత్యురుపస్థితః॥౩౫॥
ఏవమాదీన్యరిష్టాని భాసన్తే యస్య దుస్థితమ్।
స భయం శోకమోహౌ చ త్యక్త్వైకాగ్రమనా దృఢమ్॥౩౬॥

శ్రీమద్వారాణసీం గత్వా స్నాత్వా గఙ్గాజలే నరః।
దృష్ట్వా విశ్వేశ్వరం దేవం జపేత్పఞ్చాక్షరం సదా॥౩౭॥
సోమనాథేఽథవా స్నాత్వా సోమతీర్థే మహోదధౌ।
సోమనాథం మహాదేవం దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౩౮॥
శ్రీపర్వతేఽథవా దేవం దృష్ట్వా శ్రీమల్లికేశ్వరమ్।
భస్మనోద్ధూల్య మన్త్రేణ సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౩౯॥
శ్రీకాలహస్తినాథం వా సువర్ణముఖరీజలే।
స్నాత్వా దృష్ట్వా మహాదేవం సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౦॥
గోపర్వతే తథా దేవం దృష్ట్వా శక్తీశ్వరాభిధమ్।
భస్మనోద్ధూల్య మన్త్రేణ సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౧॥
శ్రీమద్వృద్ధాచలే వాఽపి స్నాత్వా ముక్తాజలే నరః।
దృష్ట్వా వృద్ధాచలేశానం సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౨॥

శ్రీమద్రామేశ్వరే వాఽపి స్నాత్వా తత్ర మహోదధౌ।
దృష్ట్వా రామేశ్వరం దేవం సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౩॥
శ్రీహాలాస్యేఽథవా దేవం దృష్ట్వా హాలాస్యనాయకమ్।
యథాశక్తి ధనం దత్త్వా సదా పఞ్చాక్షరం జపతే॥౪౪॥
వేదారణ్యేఽథవా స్నాత్వా వేదతీర్థే మహోదధౌ।
వేదారణ్యాధిపం దృష్ట్వా సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౫॥
శ్రీమద్వాల్మీకసంజ్ఞే వా క్షీరకుణ్డజలే నరః।
స్నాత్వా దృష్ట్వా మహేశానం సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౬॥
గజారణ్యేఽథవా స్నాత్వా కావేర్యామేవ మానవః।
గజారణ్యాధిపం దృష్ట్వా సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౭॥

జప్యేశ్వరం తు వా గత్వా స్నాత్వా కావేరికాజలే।
దృష్ట్వా జప్యేశ్వరేశానం సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౮॥
అథవా దక్షిణావర్తే స్నాత్వా కావేరికాజలే।
దక్షిణావర్తనాథేశం దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౪౯॥
కుమ్భకోణేఽథవా స్నాత్వా కావేర్యామేవ మానవః।
కుమ్భకోణాధిపం దేవం దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౫౦॥
మధ్యార్జునే వా కావేర్యాం స్నాత్వా మర్త్యః సమాహితః।
మధ్యార్జునాధిపం దేవం దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౫౧॥
శ్రీమద్ఛోవటుతీర్థే వా తథా మఙ్గలవంశకే।
శ్రీమదగ్నీశ్వరాఖ్యే వా కోటికాఖ్యేఽథవా నరః॥౫౨॥
ఆమ్రతీర్థే దృతిస్థానే శ్వేతారణ్యసమాహ్వయే।
శ్రీమద్బ్రహ్మపురే వాఽపి కావేర్యుదధిసంగమే॥౫౩॥

స్నాత్వా దత్త్వా యథాశక్తి ధనం ధాన్యం తిలం తు వా
దృష్ట్వా మహేశ్వరం భక్త్యా సదా పఞ్చాక్షరం జపేత్॥౫౪॥
అథవా మానవః శీఘ్రం గత్వా వ్యాఘ్రపురం ముదా।
శివగఙ్గాభిధే తీర్థే స్నాత్వా దత్త్వా యథాబలమ్॥౫౫॥
ప్రదక్షిణత్రయం కృత్వా శ్రీమద్దభ్రసభాపతిమ్।
దృష్ట్వా పఞ్చాక్షరం మన్త్రం సతారం సర్వదా జపేత్॥౫౬॥
అస్మిన్ వ్యాఘ్రపురే పుణ్యే యో వా కో వా తు మానవః।
మమార పరమా ముక్తిః సిద్ధా తస్య న సంశయః॥౫౭॥
మహాపాతకసంఘాశ్చ స్థానస్యాస్య ప్రవేశనాత్।
నశ్యన్తి దర్శనాదేవ ముక్తిః సిద్ధా సభాపతేః॥౫౮॥

మహాకారుణికో దేవో మహానన్దపరాయణః।
యత్ర నృత్యతి తం దృష్ట్వా ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౫౯॥
దేశదర్శనమాత్రేణ విముక్తా బహవో జనాః।
కిం పునర్దేవదేవస్య దర్శనేన సభాపతేః॥౬౦॥
అవిముక్తాదపి శ్రేష్ఠమిదం స్థానం న సంశయః।
అత్ర నృత్యతి దేవేశస్తత్ర దేవో న నృత్యతి॥౬౧॥
అత్ర దర్శనమాత్రేణ ముక్తిః సిద్ధా హి దేహినామ్।
తత్ర నష్టస్య మర్త్యస్య తతః శ్రేష్ఠమిదం పురమ్॥౬౨॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపుర ముక్త్వా యో వా వారాణసీం గతః।
తత్ర నష్టోపి కైవల్యం ప్రాప్నుయాన్నైవ మానవః॥౬౩॥
పార్వతీ పరమా శక్తిః శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే సదా।
ప్రకాశతే హి విద్యాభిః సంవృతా కరుణాబలాత్॥౬౪॥

సర్వవిద్యాలయా దేవీ యత్రాతీవ ప్రకాశతే।
ఖలు తత్ర పరా ముక్తిరతః శ్రేష్ఠమిదం పురమ్॥౬౫॥
అతః సమస్తం పరివర్జ్య సత్వరం సమస్తదోషస్య
నివృత్తిసిద్ధయే ఇదం తు ముఖ్యం పురమాప్నుయాన్నరః
శివప్రసాదేన హి తత్ర ముచ్యతే॥౬౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
మృత్యుసూచకవివరణం నామ షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౬॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డే
మృత్యుసూచకవివరణం నామ షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౬॥

అథ సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః।
౪౭. అవశిష్టపపిస్థరూపకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

అథాతః సంప్రవక్ష్యామి పాపస్యాకరణాయ తు।
భోగావశిష్టపాపానాం లక్షణం మునిసత్తమాః॥౧॥
బ్రహ్మహా క్షయరోగీ స్యాత్సురాపః శ్యావదన్తకః।
స్వర్ణాపహారీ కునఖీ దుశ్చర్మా గురుతల్పగః॥౨॥

పరివాదరతః పఙ్గురన్ధశ్చ బధిరస్తథా।

అనుకీర్తనకృన్మర్త్యః ఖరస్వామీ భవేత్సదా॥౩॥

గురునిన్దాపరో నియమపస్మారీ నిరన్తరమ్।

భగందరీ గురోరాజ్ఞాభఙ్గకారీ న సంశయః॥౪॥

గురుమాత్సర్యకృన్మర్త్యో విట్క్రిమిః స్యాన్న సంశయః।

గుర్వవజ్ఞాపరస్తద్వచ్ఛివద్రోహీ తథా భవేత్॥౫॥

గురోః శుశ్రూషణేఽసక్తో దుష్ప్రజ్ఞః స్యాత్తు మానవః।

విష్ణుద్రోహీ నరః సాక్షాత్కృకలాసత్వమాప్నుయాత్॥౬॥

యో వేదదూషకో మర్త్యః స చణ్డాలో భవేత్తథా।

వేదాన్తదూషకః సాక్షాత్పుల్కసః స్యాన్న సంశయః॥౭॥

ఉన్మత్తో వేదవిజ్ఞానదూషకః పురుషాధమః।

రజస్వలాభిగన్తా స్యాదన్త్యజాతిస్తు మానవః॥౮॥

అగ్నిదో మనుజః కుష్ఠీ గరదశ్చ తథైవ చ।

బ్రహ్మహత్యాదిపాపాపరిణామరూపం క్షయరోగాదికమప్యజ్ఞానినః కర్త్రాత్మనః ఏవ నాకర్తుర్బ్రహ్మాత్మన ఇతి దర్శయితుమారభతే—అథాత ఇతి॥౧—౨౮॥

శస్త్రపాణిస్తథా మర్త్యో రూప్యచోరస్తు దర్దురః॥౯॥

కూటకృన్ముఖరోగీ స్యాత్కూటసాక్షీ తథైవ చ।

కూటకృత్యసహాయశ్చ తదుపాయప్రదోఽపి చ॥౧౦॥

పితృమాతృపరిత్యాగీ బాలత్యాగీ తథైవ చ।

అక్షిరోగీ భవేన్నిత్యం భార్యాత్యాగీ తు మానవః॥౧౧॥

అల్పాయుశ్చాప్రదానేన ప్రతిజ్ఞాతస్య మానవః।
పత్నీ బహుత్వే త్వేకస్యాం రమతే షణ్ఢ ఏవ సః॥౧౨॥
అన్నాపహారీ మన్దాగ్నిర్జిహ్వారోగీ భవేత్తథా।
అగ్రభుగ్గలరోగీ స్యాన్మిష్టభుక్చ తథైవ చ॥౧౩॥
పఞ్చయజ్ఞవినిర్ముక్తో విడ్వరాహో భవేన్నరః।
పర్వమైథునకృన్మర్త్యః ప్రమేహీ స్యాన్న సంశయః॥౧౪॥
అభ్యాగతపరిత్యాగీ కపోలపిణ్డకో భవేత్।
తథాఽతిథిపరిత్యాగీ భవేన్నాత్ర విచారణా॥౧౫॥
స్వాత్మోత్కర్షపరో నిత్యం వామనః పఙ్గురేవ చ।
గోఘ్నశ్చైవ కృతఘ్నశ్చ జాత్యన్ధః స్యాన్న సంశయః॥౧౬॥
నిఃస్నేహకః స్వభార్యాయాం గలగణ్డీ భవేన్నరః।
వేశ్యాసేవాపరో మర్త్యశ్ఛిన్నలిఙ్గో న సంశయః॥౧౭॥
పిశునః పూతివక్త్రః స్యాన్నరస్తామ్రాదివిక్రయీ।
ఏడకాజగజాశ్వాదివిక్రేతా వ్యాధ ఏవ హి॥౧౮॥
జ్ఞానాపహారీ మూకః స్యాన్మన్త్రచోరస్తథైవ చ।
అభక్ష్యభక్షకో మర్త్యో గణ్డమాలీ భవేత్సదా॥౧౯॥
రఙ్గోపజీవీ కుమతిర్భవేన్నాత్ర విచారణా।

అన్ధః పుస్తకచోరః స్యాత్తథా స్థాల్లేఖనీహరః॥౨౦॥
సదా పుణ్యకథాక్షేపీ వక్రనాసో భవేన్నరః।
శిష్టాచారస్య ధర్మస్య దూషకో రాక్షసో భవేత్॥౨౧॥
జ్ఞానయోగగురుద్వేష్టా వక్రాస్యో దేవదూషకః।
పుణ్యకర్మప్రవృత్తస్య ప్రతిషేధీ క్రిమిర్భవేత్॥౨౨॥

దేవద్రవ్యాపహారీ స్యాన్మనుష్యో వాయుభక్షకః।

తటాకారామభేత్తా స్యాదఙ్గహీనస్తు మానవః॥౨౩॥

మర్యాదాభేదకో దాసో భవేన్నాత్ర విచారణా।

పరదారాభిగామీ తు వాతరోగీ భవేన్నరః॥౨౪॥

మధుప్రమేహీ చోష్ట్రాదిగన్తా నాత్ర విచారణా।

పతివ్రతాభిగన్తా తు సూకరః స్యాత్తు మానవః॥౨౫॥

పరాపవాదనిరతో వ్యసనీ చాలసః సదా।

అతిపాతకదోషేణ భవేయుః క్రిమయో నరాః॥౨౬॥

తథా పాతకదోషేణ విడ్వరాహో న సంశయః।

ఉపపాతకదోషేణ తథా శ్వానః సదా నరః॥౨౭॥

పాతకైరపరేః క్షుద్రైర్జాయన్తే క్షుద్రయోనిషు।

మహాపాతకపూర్వైశ్చ పాతకైరఖిలైః సదా॥౨౮॥

స్వస్వరూపాపరిజ్ఞానాదితి। కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిచఞ్చలసంసారధర్మరహితం సచ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసం స్వప్రతిష్ఠమద్వితీయం పరబ్రహ్మ హి స్వాత్మనః పారమార్థికం స్వరూపం తస్యాపరిజ్ఞానాదన్తఃకరణాదిధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసేన తద్ధర్మాణాం కర్తృత్వభోక్తృవాదీనామప్యాత్మని సంసర్గాధ్యాసాత్తత్కృతైః పాతకైరపి బద్ధో భవతీత్యర్థః। స్వస్వరూపపరిజ్ఞానాదితి। స్వస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానినస్తు కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిధర్మవదన్తఃకరణతా-

స్వస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బధ్యతే ఖలు మానవః।

స్వస్వరూపపరిజ్ఞానాత్కర్మభిర్న స బధ్యతే॥౨౯॥

స్వస్వరూపం తు శుద్ధం హి సతతం సర్వదేహినామ్।

స్వస్వరూపం తు చిన్మాత్రం సర్వదా సర్వదేహినామ్॥౩౦॥

నైవ దేహాదిసంఘాతః పటవద్ధృశిగోచరః।

దృశ్యరూపేణ యద్రూపం దశ్యతే దేహపూర్వకమ్॥౩౧॥

తదనాత్మైవ దృశ్యత్వాద్యయదిత్థం తత్తథా ఖలు।

దృశ్యత్వం దేహపూర్వస్య సంమతం సవేదేహినామ్॥౩౨॥

దృశ్యత్వం ద్రష్టృపూర్వం తు లోకే దృష్టం హి చేతనైః।

ద్రష్టుర్నాస్తి హి దృశ్యత్వం దృశ్యత్వే ద్రష్టృతా న హి।

దాత్మ్యాభ్యాసస్య నివృత్తేస్తత్కృతైః పాపైరపి న సంశ్లేష ఇత్యర్థః॥౨౯॥ శుద్ధం హీతి। “ఆత్మద్రవ్యం స్వయం శుద్ధం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణమ్” ఇత్యాదినా స్వతఃశద్ధేః ప్రాక్ప్రతిపాదితత్వాత్। “అస్నావిరఀశుద్ధమపాపవిద్ధమ్” ఇత్యాది శ్రుతేః స్వాత్మనః శుద్ధత్వమ్। చిన్మాత్రమితి। దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతస్య జాగ్రదాదిసకలవ్యవహారస్య యద్యత్ప్రకాశకం సాక్షిభూతం చైతన్యం తదేవాఽఽత్మనః స్వరూపమిత్యర్థః॥౩౦॥ మాత్రచో వ్యావృత్తిం దర్శయతి—నైవేతి। దృశిగోచర ఇతి। హేతుగర్భవిశేషణమేతత్। దృశిః ప్రాగుక్తం చైతన్యం యతస్తద్గోచరో దేహాదిరతః పటవదనాత్మేత్యర్థః। నను దృశిగోచరత్వవద్ద్రష్టృత్వమపి దేహాదిసంఘాతస్య పరిదృశ్యమానం కథమపలపితుం శక్యత ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—దృశ్యేతి। అహం మనుష్యః కృశోఽహం స్థూలోఽహమహం కర్తా భోక్తేత్యేవం ద్రష్టృరూపతయా దేహాదేర్యోఽనుభవః సోఽపి తత్సంసారాదివిభ్రమవన్మిథ్యానుభవో దృశ్యత్వహేతునాం దేహాదేరనాత్మత్వస్య ఘటాదేరివ సిద్ధత్వాదిత్యర్థః। హేత్వసిద్ధిం పరిహరాతి—దృశ్యత్వమితి। అజ్ఞాః స్త్రీబాలాదయోఽపి మమ దేహో మమ చక్షుర్మమాన్తఃకరణమితి ద్రష్టురాత్మనః సకాశాద్భేదేనైవ జ్ఞేయతయా దేహాదికం వ్యవహరన్తి। తత్సర్వేషామపి తత్ర దృశ్యత్వం సంమతమిత్యర్థః॥౩౧॥౩౨॥ ఏవం దృశ్యత్వహేతునా దేహాదేరనాత్మత్వం ప్రతిపాద్య ద్రష్టురాత్మనస్తద్వ్యతిరిక్తత్వం ప్రతిపాద-

దృశ్యరూపస్య కుడ్యాదేర్ద్రష్టృతా న హి దృశ్యతే॥౩౩॥

అంశభేదేన దృశ్యత్వం ద్రష్టృత్వం చేతి చేన్మతమ్।

అంశభేదే తు సాంశత్వాత్కుడ్యవత్తదనాత్మకమ్ ॥౩౪॥

అంశభేదేఽపి దృశ్యాంశాః సమానః కుడ్యవస్తునా।

ద్రష్టంశః కేవలః సాక్షాదాత్మైవ స్యాన్న సంశయః॥౩౫॥

యతి—దృశ్యత్వం ద్రష్టృపూర్వం త్వితి। ద్రష్టృసమవేతయా దృశిక్రియయా వ్యాప్యం హి దృశ్యం ఘటాదికం తచ్చ స్వవ్యతిరిక్తద్రష్టృపూర్వకం దృష్టం లోకే। అతో దేహాదేరపి స్వాతిరిక్తేన కేనచిదప్రష్టా భవితవ్యమిత్యర్థః। నను దేహాతిరిక్తస్యాఽఽత్మనోఽప్యహంప్రత్యయవేద్యత్వా దృశ్యత్వమస్తి। అతో దృశ్యస్య సర్వస్య స్వవ్యతిరిక్తద్రష్టృపూర్వకత్వనియమో నాస్తీత్యత ఆహ—ద్రష్టురితి। ద్రష్టురాత్మనో దృశ్యత్వే ద్రష్టృత్వం న స్యాదప్రష్టత్వే న దృశ్యత్వం కర్మకర్తృభావవిరోధప్రసఙ్గాత్। న హ్యేకస్యైవ స్వసమవేతక్రియాశ్రయత్వం తద్విషయత్వం చ యుగపత్సంభవతి। అతో ద్రష్టురాత్మనో దృశ్యత్వం న యుక్తమిత్యర్థః। విపక్షే బాధకమాహ—దృశ్యేతి। యద్యాత్మాఽపి దృశ్యః స్యాత్కుడ్యాదేరివ తస్య ద్రష్టృత్వమపి న స్యాదిత్యర్థః॥౩౩॥ ఉక్తం కర్మకర్తృభావవిరోధం పరిహర్తుం శఙ్కతే—అంశభేదేనేతి। ద్రవ్యబోధస్వరూపో హి దేహాతిరిక్త ఆత్మా తత్ర ద్రవ్యాంశేన తస్య దృశ్యత్వం బోధాంశేన చ ద్రష్టృత్వం చేతి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్వ్యవస్థితత్వాద్విరోధో నాస్తీత్యర్థః। తదేతన్నిరస్యతి—అంశంభేద ఇతి। ఆత్మనో నిరవయవద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాదంశభేదకల్పనే చ సావయవత్వప్రసఙ్గాత్కుడ్యాదివదనాత్మత్వమేవ తస్య భవేదిత్యర్థః। అఙ్గీకృత్యాపి దూషయతి—అంశభేద ఇతి। దృగ్విషయో ద్రవ్యాత్మకస్తస్యాఽఽత్మనో యోఽశః సోఽయం దృశ్యత్వాత్కుడ్యాదిసదృశోఽనాత్మా దృశిధాత్వర్థాశ్రయభూతో యోంఽశశ్చిదాత్మకః స ఏవాఽఽత్మా। అతో ద్రష్టుర్దృశ్యత్వం కదాచిన్న సంభవతీదత్యర్థః। నన్వన్తఃకరణదేర్వివిక్తం చిన్మాత్రమేవ హ్యన్తరాత్మేతి మతమ్। తస్య చ దృశిధాత్వర్థరూపత్వేన తదాశ్రయత్వానుపపత్తేర్ద్రష్టృత్వం న సంభవతీత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ద్రష్టంశేఽపీతి। కర్తృత్వం నామ క్రియాశ్రయత్వమ్। క్రియా నామ హస్తపాదాదిచలనానుగుణప్రయత్నవిశేషః స చాన్తఃకరణధర్మస్తద్విశిష్టాన్తఃకరణోపాధిసంబన్ధవశాద్ద్రష్టంశే చిన్మాత్రస్వరూప ఆత్మన్యపి స్ఫటికే లౌహిత్యవత్కర్తృత్వావభాసో నిగద్యతే। అతస్తద్విష-

ద్రష్టంశేఽపి చ కర్తృత్వముపాధిజనితం సదా।

దృశ్యాభివ్యక్త్యపేక్షం వా న స్వతః పణ్డితోత్తమాః॥ ౩౬॥

స్వతః కర్తృత్వమస్యాపి విద్యతే యది చాఽఽత్మనః।

తర్హి దర్శనరూపేణ పరిణామీ భవేద్ధి సః॥౩౭॥

పరిణామీ న చాఽఽత్మా స్యాత్సర్వథా మృత్తికాదివత్।

అచిత్త్వం చ ప్రసజ్యేత తతశ్చిన్న హి విద్యతే॥౩౮॥

చిద్విహీనం జడం నైవ విభాతి మునిపుఙ్గవాః।

స్వతః ప్రకాశహీనస్య ప్రకాశో నోపపద్యతే॥ ౩౯॥

చిత్ప్రకాశాత్మసంబన్ధాదపి చేత్యం న భాసతే।

తస్యాభావాత్తతశ్చేత్యప్రతీత్యా భిద్యతే హి చిత్॥౪౦॥

యాత్మకం తదద్రష్టృత్వమపి తస్మిన్నౌపాధికమిత్యర్థః। పక్షాన్తరమాహ—దృశ్యాభివ్యక్తీతి। దర్శనమాత్రరూపస్యాపి సాక్షిచిదాత్మనః క్రియానాశ్రయత్వేఽపి దృశ్యాభివ్యక్తిహేతుత్వేనౌపచారికమేవ ద్రష్టృత్వం న తు స్వాభావికమిత్యర్థః॥౩౪—౩౬॥ విపక్షే బాధకమాహస్వత ఇత్యాదినా। యద్యాత్మనః స్వాభావికం ద్రష్టృత్వం స్యాత్తర్హి తద్దర్శనక్రియాసంబన్ధేన తస్య పరిణామిత్వం స్యాత్ “ఉపయన్నపయన్ధర్మో వికరోతి హి ధర్మిణమ్” ఇతి న్యాయాత్। పరిణామినశ్చ మృదాదివదనాత్మత్వం స్యాత్। అనాత్మత్వే చ ఘటాదివదేవాచిద్రూపత్వమపి స్యాత్। తథా చ న కించిదపి ప్రతీయేతేత్యర్థః। ప్రతీయతే చ। విపర్యయే పర్యవసానమాహ—చిన్న హీతి। కోఽప్యర్థో న విద్యతే న జ్ఞాయత ఇతి న హి। అపి తు చితా సర్వమపి జ్ఞాయతే। అతశ్చిన్మాత్రస్యాఽఽత్మనః స్వాభావికకర్తృత్వం న యుక్తమిత్యర్థః॥౩౭॥౩౮॥ అథ తస్యాఽఽశ్రితప్రతీయమానభేదస్యాపాధికత్వప్రతిపాదనేనైక్యముపపాదయాతి-చిద్విహీనమిత్యాదినా। జడం జగత్తావచ్చిద్రహితత్వాన్నైవ భాతి। నను యథా చిచ్ఛిదన్తరాభావేఽపి తన్నిరపేక్షం భాసతే తద్వజ్జడస్యాప్యవభాసః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—స్వత ఇతి। స్వభావతః ప్రకాశానాత్మకస్య జడస్య చిన్నైరపేక్ష్యేణ ప్రకాశో న యుక్త ఇత్యర్థః॥౩౯॥ అథ చిత్సంబన్ధవశాచ్చేత్యప్రతీతిమాశఙ్క్య నిరస్యతి—చిదితి। చిత్ప్రకాశస్య చ స్వస్యార్థస్య చ విషయవిషయిభావాదిలక్షణో యః

చిచ్చిదేవ సదా విప్రా న దృశ్యైవ హి కేన చిత్।
యా దృగ్దృశ్యత్వహీనా సా సర్వదా భాసతే ఖలు॥౪౧॥
సా కదాచిన్న భాతీతి యది స్యాన్మునిపుఙ్గవాః।
తర్హి నైవ విభాతీతి విభానం కేన సిధ్యతి॥౪౨॥

సంబన్ధస్తస్మాదపి చేయప్రపఞ్చస్యావభాసో న యుక్తః। తత్ర హేతుమాహ—తస్యాభావాదితి। తాదృశస్య సంబన్ధస్యైవానిరూపణాద్విషయవిషయిభావలక్షణసంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరమూత్వాత్తదనఙ్గీకారేఽస్య జ్ఞానస్యాయమేవ విషయ ఇతి నియమానుపపత్తేరవశ్యం మూలభూతః సంబన్ధో వక్తవ్యః। స చ సంయోగసమవాయతాదాత్మ్యాదిలక్షణః। తథా చ జ్ఞానార్థయోస్తాదృశః సంబన్ధో దుర్నిరూప ఇతి విషయవిషయిభావోఽపి న యుక్త ఇత్యర్థః। ఏవం చ “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇత్యాది శ్రుతేస్త్వనాద్యనన్తా బ్రహ్మస్వరూపభూతా స్వప్రకాశా యా చిత్తస్యామనాద్యవిద్యావశాచ్చేత్యప్రపఞ్చోఽధ్యస్తతయైవ ప్రతీయత ఇత్యవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్। తతశ్చోపాధిక ఏవ చితో నానాత్వావభాస ఇత్యాహ—తత ఇతి। యత ఏవం జ్ఞానార్థయోః పరమార్థతః సంబన్ధాభావస్తతశ్చేత్యప్రపఞ్చస్య చిద్రూపేఽధ్యస్తతయైవ ప్రతీతిర్వక్తవ్యా। తథాచ జలతరఙ్గబుద్బుదాదినానావిధోపాధిసంబన్ధవశాదేకమేవ చన్ద్రస్వరూపం యథా భిన్నం ప్రతీయతే తథా స్వాత్మన్యధ్యస్తనానావిధచేత్యోపాధిసంబన్ధవశాదధిష్ఠానభూతా చిదపి భిద్యతే। అతశ్చితో భేదప్రతీతిశ్చేత్యఘటపటాదిభేదనిబన్ధనైవ న తు పారమార్థికీత్యర్థః॥౪౦॥ నన్వయం ఘట ఇత్యాదిజ్ఞానస్యాపి జ్ఞాతో ఘట ఇత్యాద్యనువ్యవసాయజ్ఞానవేద్యత్వచ్చేత్యప్రపఞ్చవదధ్యస్తతా కిం న స్యదిత్యత ఆహ—చిచ్చిదేవేతి। చేత్యప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానభూతా యా చిత్సా చిదేవ సర్వదా ప్రకాశమానైవ న తు స్వప్రతిబద్ధవ్యవహారే జ్ఞానాన్తరమపేక్షతే। అతః సా కేనచిదపి ద్రష్టా న దృశ్యా యతశ్చేత్యప్రపఞ్చస్యేవాధ్యస్తత్వమాశఙ్క్యేతేత్యర్థః। తదేతదుపపాదయతి—యా దృగితి। దృగ్రూపా యా చిత్సాఽఽవశ్యం దృశ్యత్వహీనా। దృశ్యత్వే హి యావత్స్వగోచరజ్ఞానం నోదేతి తావత్పర్యన్తం న ప్రతిభాసతే తదప్రతిభాసేన విషయప్రతీతిరపి న స్యాదతః సా సర్వదా

జ్ఞానాన్తరనైరపేక్ష్యేణ భాసత ఇత్యఙ్గీకరణీయమ్। తథా సతి యతః సర్వదా భాసతేఽతో దృశ్యత్వహీనేత్యర్థః॥४౧॥ నను దృగ్రూపస్య జ్ఞానస్య చక్షురాదిసంప్రయుక్తఘటవిషయవై-

న భాతీతి విభానం తు న భాతమితి చేన్మతమ్।

తహి భానం హి నాభాతం తజ్జ్ఞానం భానమేవ హి॥४3॥

భానం భానాన్తరేణైవ న భాతి దిజపుఙ్గవాః।

భానరూపేణ భాన తు సదైక న హి తద్ద్వయస్॥४४॥

శిష్ట్యేన భాసమానస్యాऽऽశుతరవినాశిత్వేన క్షణాన్తరేఽనవస్థానాత్తస్య సర్వదా భాసనమసిద్ధమిత్యత ఆహ—సేతి। సా దృక్కదాచిద్విషయప్రతీతిదశాయాం న భాతీతి యది స్యాత్తర్హి న భాతీత్యేతదపి కేన సాధనేన సిధ్యేత్। న హి చిత్ప్రకాశమన్తరేణ కస్యచిత్ప్రకాశః సంభవతి। అతశ్చాభావగోచరం స్ఫురణం తత్రాప్యఙ్గీకర్తవ్యమిత్యర్థః॥४౨॥ నను తదానీం న భాతీతి స్ఫూరణాభావః ప్రతీయతే కథం తదా స్ఫురణస్య సద్భావో భావాభావయోర్విరోధాదితి శఙ్కతే—న భాతీతి। ఘటాదికం వస్తు న భాతీత్యజ్ఞానవిషయతయైవ జ్ఞాతం న తు భాతమితి జ్ఞానవిషయతయా। అతస్తస్మిన్సమయే నిషేధ్యమానస్య భానస్య కథమవస్థితిరిత్యర్థః। పరిహరతి—తర్హీతి। న భాతీత్యజ్ఞానవిషయతయా భాతమపి భాతమేవ న త్వభాతమ్। తత్ర హేతుమాహ— తజ్జ్ఞానమితి। జ్ఞానం హి ద్వివిధం వృత్తిజ్ఞానం స్వరూపజ్ఞానం చేతి। తత్ర జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానమితి కరణవ్యుత్పత్త్యా సత్త్వపరిణామరూపచక్షురాదిసంప్రయుక్తవిషయాకారాన్తఃకరణవృత్తిర్వృత్తిజ్ఞానమ్। సవిషయస్య తస్య సాక్షాద్భాసకం స్వరూపజ్ఞానం చ వృత్తిజ్ఞానేనావిషయీకృతమజ్ఞాతతయా। అతస్తస్యాజ్ఞాతస్య భానమపి భానమేవ। జ్ఞాతాజ్ఞాతయోరుభయోరపి స్ఫురణసాక్షికత్వాదిత్యర్థః। అత ఏవోచ్యతే 'సర్వం వస్తు జ్ఞతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయ ఏవేతి'॥४3॥ అస్య చ సాక్షిచైతన్యస్ఫురణస్య వృత్తిజ్ఞానతో విశేషమాహ—భానమితి। వృత్తిజ్ఞానం హి జడత్వాత్సాక్షిచైతన్యరూపేణ భానాన్తరేణైవ భాతి। సాక్షిరూపం భానం తు నైవ భానాన్తరేణాపి తు స్వయమేవ ప్రకాశతే। ప్రకాశమానం హి జ్ఞానమర్థస్య భాసకం తత్ప్రకాశనం చ జ్ఞానాన్తరాయత్తం చేత్తత్రాప్యేవమిత్యనవస్థా స్యాత్తతో జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరవేద్యతత్వం న సంభవతీత్యర్థః। సతి హి జ్ఞానాన్తరే తద్వేద్యత్వం

జ్ఞానస్యాఽఽశఙ్క్యేత తదేవ నాస్తీత్యాహ—భాన-రూపేణేతి। ఘటపటాదిదృశ్యభదోపాధినా యాదృగ్రూపం జ్ఞానం విభిన్నం ప్రతీయతే తదృశ్య-

భాతం భానం సదా స్వేన భాసా భాతి న చాన్యతః।

యత్స్వయం భాతి తద్భానం ఖలు భాస్యస్య భాసకమ్॥౪౫॥

అతః సర్వస్య సాక్ష్యస్య సాక్షిభూతః స్వయంప్రభః।

ఆత్మా సాక్ష్యగతైర్ధర్మైః కర్మభిర్న స బధ్యతే॥౪౬॥

దృగ్రూపం దశ్యసంబద్ధామితి వక్తుం న శక్యతే॥౪౭॥

సంబన్ధస్యాపి సాక్ష్యత్వాత్సంబన్ధో దృశ్యవస్తుగః।

సంబన్ధం పరిత్యజ్య కేవలం స్ఫురణరూపేణ సర్వద్రైకమేవ న తు భిన్నమ్। ఘటపటాదిజ్ఞానేషు స్ఫురణమాత్రస్యావిశేషేణ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాదిత్యర్థః॥౪౪॥ ఏవం భానస్యైకత్వేన తద్గోచరం స్ఫురణాన్తరం నాస్తి చేత్కథం తర్హి తస్య ప్రతీతిరిత్యత ఆహ—భానమితి। ప్రతీయామనం స్ఫురణరూపం సాక్షిచైతన్యం స్వేనైవ భాసా భతి న చాన్యస్మాత్ప్రకాశాన్తరాత్। శ్రూయతే హి "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమను భాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి। స్వయం ప్రకాశమానస్యైవ ప్రకాశకత్వం లోకే ప్రసిద్ధమితి దర్శయతి—యత్స్వయమితి। యత్ప్రభాదీపాదికం సజాతీయప్రకాశాన్తరనైరపే-క్ష్యేణ భాసతే తస్య ఖలు లోకే ప్రకాశకత్వం దృష్టమ్। అతో జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరనైరపేక్ష్యేణ స్వయంప్రకాశమానమేవ సద్భాస్యం విషయం ప్రకాశయేత్। తస్య జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వేఽనవస్థాప్రసక్తేః। యే తు చక్షురాదివన్నిలీనమేవ విజ్ఞానం విషయే జ్ఞాతతారూపం ఫలం జనయతీతి వర్ణయన్తి తైరపి విషయస్ఫురణరూపా జ్ఞాతతా స్వప్రకాశత్వేనైష్టవ్యా। తథా సతి సవై చక్షురాదికరణజన్యాఽస్తు కృతమన్తర్గడునా జ్ఞానేన॥౪౫॥ ఏవమద్వితీయస్వప్రకాశచిన్మాత్రరూపత్వమాత్మనః ప్రసాధ్య సర్వసాక్షితయా సాక్ష్యాననుప్రవిష్టస్య ప్రతిజ్ఞాతం సాక్ష్యగతకర్మసంబన్ధాభావం నిగమయతి-అత ఇతి॥౪౬॥ దృగ్రూపస్య తస్య పునరపి కర్మసంబన్ధమాశఙ్క్య నిరస్యతి—దృగితి। దృశ్యసంబన్ధాపేక్షో హి తథావిధస్యాఽఽత్మనో దృగ్వ్యపదేశః। తథా తత్కర్మాపి హి దృశ్యామితి తేన సహ దృగ్రూపస్య సంబన్ధోఽవశ్యం భావీతి న శక్యతే వక్తుమ్। సంబన్ధిద్వయఘటితో హి ధర్మః సంబన్ధస్తస్య చ

దృగ్రూపత్వే దృగ్రూపసంబన్ధినోఽనతిరిక్తత్వాత్సంబన్ధత్వమేవ హీయతే। దృశ్యరూపత్వేఽపి దృశ్యరక్షణసంబన్ధికోటినిక్షిప్తత్వాత్సంబన్ధిత్వమేవ

అజ్ఞానాదన్యథా జ్ఞానం మనుష్యత్వాదిమానయమ్।

ఆత్మా తు పరమాత్మాఽపి కర్మభిర్బధ్యతేఽవశః॥౫౩॥

కర్మభిర్వ్యవహారే తు బద్ధోఽపి స్వీయమాయయా।

వస్తుతః పరమాత్మాఽయం ఖలు తైర్న నిబధ్యతే॥౫౪॥

స్వాత్మనః సర్వసాక్షిత్వం దేహాదేర్వ్యతిరిక్తతామ్।

బ్రహ్మత్వం చ శ్రుతేర్జ్ఞాత్వా కర్మభిర్న హి బధ్యతే॥౫౫॥

సర్వసాక్షిణమాత్మానం వర్ణాశ్రమవివర్జితమ్।

బ్రహ్మరూపతయా పశ్యన్ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౫౬॥

అతః స్వాత్మాపరిజ్ఞానాద్దేహేఽహంభావమాశ్రితః।

మితి। 'బ్రాహ్మణో బృహస్పతి సేవనయజేత రాజా రాజసూయేన యజేత ఇత్యాదీనామిత్యర్థః॥౫౨॥ అజ్ఞానాదన్యథా జ్ఞానమితి। అవిద్యా హి ద్వివిధా। విక్షేపశక్తిరావరణశక్తిశ్చేతి। తత్రాఽఽవరణశక్త్యా నీలపృష్ఠత్రికోణత్వాదివదాత్మనో విశేషరూపస్య బ్రహ్మ త్మత్వస్యాఽఽవరణాత్। విక్షేపశక్త్యా రజతాదివన్మిథ్యాభూతస్య మనుష్యత్వాదేరుపస్థాపనాచ్చేత్యర్థః। అవశ ఇతి। దేహాదితాదాత్మ్యాభిమానవతస్తత్కృతపుణ్యపాపపారవశ్యమేవ న తు స్వాతన్త్ర్యమిత్యర్థః॥౫౩॥ పరమాత్మనోఽపి జీవభావాపన్నస్యోక్తరీత్యా కర్మపారవశ్యం చేత్కృతమాత్మనః పరమాత్మజ్ఞానేనేత్యత ఆహ—కర్మభిరితి। వ్యవహారదశాయాం స్వాత్మనః కర్మసంబన్ధం మాయామయత్వేన సాక్షాత్కుర్వతః పరమాత్మనో వాస్తవో బన్ధలేశోఽపి నాస్తీత్యర్థః॥౫౪॥ కథం తర్హ్యజ్ఞానాజ్జీవభావమాపన్నస్య తస్య కర్మపారవ-శ్యనిరాస ఇతి తత్రాఽహ-స్వాత్మన ఇతి। ప్రత్యగాత్మనో దేహాదివ్యతిరిక్తత్వం సాక్షిచిన్మాత్రరూపత్వముక్తయుక్తిభిర్నిశ్చిత్య తస్య బ్రహ్మరూపత్వమహం బ్రహ్మాస్మీత్యాది శ్రుతిమాుఖాద్గురూపదేశేన జ్ఞాత్వేత్యర్థః। పరోక్షస్య

బ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్యాపరోక్షసంసారభ్రమనివర్తకత్వాభావేఽపి కర్మబన్ధనివర్తకత్వం ప్రాక్ప్రతిపాదితమ్—“పరోక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం శబ్దం దేశికపూర్వకమ్” ఇత్యాదినా॥౫౫॥ పశ్యన్నితి। యస్తూదీరితం బ్రహ్మాత్మత్వం మనననిదిధ్యాసనాభ్యామసంభావనావిపరీతభావనానిరాసేన సాక్షాత్కరోతి స తు సాక్షాత్కారసమయ ఏవం కారణభూతస్యా-

కరోతి సర్వశాస్త్రోక్తం న జ్ఞానీ న హి సంశయః॥౫౭॥

ఈదృశీ పరమా విద్యా శాంకరీ భవనాశినీ।

ప్రసదాదేవ జన్తూనాం శక్తేరేవ హి జాయతే॥౫౮॥

వాగుద్భూతా పరా శక్తిర్యా చిద్రూపా పరాభిధా।

వన్దే తామనిశం భక్త్యా శ్రీకణ్ఠార్ధశరీరిణీమ్॥౫౯॥

ఇచ్ఛాసంజ్ఞా చ యా శక్తిః పరిపూర్ణశివోదరా।

వన్దే తామాదరేణైవ మమేష్టఫలదాయినీమ్॥౬౦॥

జ్ఞానస్య నివృత్తేస్తత్కార్యభూతాత్సంసారబన్ధాదపి తదైవ ముక్తో భవతీత్యర్థః॥౫౬॥ ఏవం బ్రహ్మాత్మత్వజ్ఞానమతః కర్మసంబన్ధాభావాత్కర్మకాణ్డవిహితమగ్నిహోత్రాదికం సర్వం దేహాదితాదాత్మ్యాధ్యాసవత ఏవేత్యుపసంహరతి—అత ఇతి॥॥౫౭॥ శక్తేరేవ హీతి। ఏవకారోఽన్యయోగవ్యావృత్త్యర్థః। సంవిద్రూపిణ్యాః పరశక్తేరేవ నాన్యస్యా దేవతాయా ఇత్యర్థః। ప్రసాదాదేవేత్యేవకారస్త్వయోగవ్యావృత్తిపరః। శక్తేః ప్రసదే సత్యేవ పరవిద్యోత్పత్తిర్నాసతీత్యర్థః। శక్తిప్రసాదాద్బ్రహ్మత్వలాభశ్చ తలవకారోపనిషద్యామ్నాయతే—“తస్మిన్నేవాఽఽకాశే స్త్రియమాజగామ బహుశోభమానాముమాం హైమవతీం తాం హోవాచ కిమేతద్యక్షమితి బ్రహ్మేతి హోవాచ” ఇతి॥౫౮॥ అతస్తత్ప్రసాదహేతుభూతం స్తోత్రమారభతే—వాగిత్యాదినా। యా సంవిద్రూపిణీ పరమాశక్తిః సైవ శబ్దరూపేణ వివర్తమానా ప్రథమం పరాఖ్యాఽఽవిర్భూతా బిన్దుస్ఫోటనోద్భూతాత్సర్వత్రాసావనుస్యూతశబ్దః ప్రాణినామర్థవివిక్షాహేతుకప్రయత్నజనితపవనసంబన్ధహేతూనాం మూలాధారేఽభివ్యక్తో నిష్పన్దః పరా వాగిత్యుచ్యతే। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—“మూలాధారాత్ప్రథమముదితో యస్తు భావః

పరాఖ్యః" ఇతి। తాం విశినష్టి—శ్రీకణ్ఠేతి। శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసే హ్యకారమూర్తిః శ్రీకణ్ఠః। అకారస్య సర్వవాగాత్మకత్వమ్। 'అకారో వై సర్వా వాక్సైషా స్పర్శోష్మభిర్వ్యజ్యమాన। బహ్వీ నానారూపా భవతి' ఇత్యాది శ్రుతేః। పరా వాగ్రూపా వా శక్తిః సా వైఖరీరూపయా సకలఫలాత్మికాఽతః సా సర్వవాగాత్మకత్వసామ్యాచ్ఛ్రీకణ్ఠస్య శక్తిభూతేత్యర్థః॥౫౯॥ ఇచ్ఛాసంజ్ఞేతి। సైవ పరా శక్తిరిష్యమాణసకలజగల్లక్షణశక్త్యా విశేషనిరూపితా సతీచ్ఛాశక్తిరిత్యుచ్యతే। సా విశేష్యతే పరిపూర్ణేతి। పరిపూర్ణేనాప్యనన్తశివస-

శక్తిర్యా పరమా సాక్షాద్బీజభూతాఽఖిలస్య చ।

వన్దే తామనిశం భక్త్యా నకులీశశివాన్వితామ్॥౬౧॥

ఊర్ధ్వరూపాఽప్యధోరూపా తథాఽధస్థాఽపి మధ్యగా।

మధ్యరూపాఽపి చాన్తఃస్థా యా తాం వన్దే వరప్రదామ్॥౬౨॥

విన్యాసైర్వర్ణసంక్లృప్తైర్విశ్వవిద్యాలయాత్మనా।

విద్యోతమానా యా వాచి వన్దే తామాదరేణ తు॥౬౩॥

త్యజ్ఞానాదిలక్షణేన తేన సహితముదరం యస్యాః సా తథోక్తా। జపాకుసుమరాగేణ స్ఫటికవత్స్వప్రకాశపరశివచైతన్యేన వ్యాప్తేత్యర్థః। ఏవం హ్యకారస్య శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసే శాక్తిమూర్తిః 'పూర్ణోదరి చ విరజా తృతీయా శాల్మలీ తథా' ఇత్యాచార్యైరుక్తత్వాత్। యతః ఇయమిచ్ఛాశక్తిరతః స్తోపురిష్టం ఫలం దాతుం శక్తేత్యర్థః॥౬౦॥ బీజభూతేతి। గ్రస్తసమస్తప్రపఞ్చా పునరుత్పత్స్యమానస్య సర్వస్య జగతః సాక్షాద్బీజతయా పరమా చిచ్ఛక్తిస్తామితి సంబన్ధః। నకులీశశివాన్వితామితి। శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసే నకులీశో నామ హకారమూర్త్యాకారాత్మనాఽవస్థితేన నకులీశాఖ్యేన శివేన సహితా విశ్వజననసమర్థా బీజాత్మికా సంవిద్రూపిణీ శక్తిర్వకారవాచ్యా ప్రకృతిః 'అథ సంజ్ఞా భవేద్వ్యాప్య విశ్వమ్' ఇత్యాచార్యైరుక్తత్వాత్। అతో హకారరూపేణ నకులీశశివేన వాచ్యవాచకభావేన సంబద్ధామిత్యర్థః॥౬౧॥ ఊర్ధ్వరూపేతి ఊర్ధ్వం కార్యప్రపఞ్చస్యోపరి ప్రధ్వంసస్యోత్తరకాలే వర్తమానం గ్రస్తసమస్తప్రఞ్చాత్మనో రూపం యస్యాః సా తథోక్తా ఏవమూర్ధ్వరూపాప్యధోరూపా

కార్యప్రపఞ్చస్యాధస్తాదుత్పత్తికాలే వర్తమానం తజ్జననసమ-ర్థకారణాత్మకం రూపం యస్యాః సా తథోక్తా। ఏవం కారణతయా తథాऽధఃస్థాऽపి కార్యప్రపఞ్చస్యాధస్థాద్వర్తమానాऽపి సైవ మధ్యగా ప్రపఞ్చస్య ప్రాగభావప్రధ్వంసయోర్మధ్యకాలేऽపి వ్యాప్య వర్తమానాయా ఏవ చిచ్ఛక్తేః కాలత్రయవ్యాప్తిర్దర్శితా। అన్తస్థేతి। కాలవ్యాప్త్యా మధ్యరూపాऽపి కార్యప్రపఞ్చస్యాన్తస్థోపాదానకారణరూపేణాన్తర్వర్తమానా। యద్వా స్థావరజఙ్గమాత్మకే స్వసృష్టే జగతి స్వాత్మకత్వతయాऽన్తరనుప్రవిశ్య స్థితా। శ్రూయతే హి—“తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్’ ఇతి ॥౬౨॥ అత్ర చోర్ధ్వరూపాయా అధోరూపత్వమధోరూపాయాస్తు మధ్యరూపత్వం మధ్యమాయా అన్తరవస్థానం చ ప్రతీత్యైతద్విరుద్ధం తాదృశావిరోధాభావం దర్శయతి-విన్యా-

ఏకధా చ ద్విధా చైవ తథా షోడశధా స్థితా।

ద్వాత్రింశద్భేదభిన్నా చ యా తాం బన్దే పరాత్మదామ్ ॥౬౪॥

అకారాదిక్షకారాన్తైర్వర్ణైరత్యన్తనిర్మలైః।

అశేషశబ్దైర్యా భాతి తామానన్దప్రదాం నుమః ॥౬౫॥

లక్ష్మీవాగాదిరూపేణ నర్తకీవ విభాతి యా।

తామాద్యన్తవినిర్ముక్తామహం వన్దే వరాననామ్ ॥౬౬॥

సైరితి। అకారాదిహకారాన్తవర్ణపరికల్పితైర్విన్యాసైర్గద్యపద్యాదిపతసంస్థానవిశేషైః సకలవిద్యాశ్రయతయా శబ్దే యా విద్యోతమానా తామిత్యర్థః ॥౬౩॥ ఏకధా చేతి। ఏకేనైవ ప్రకారేణ తాల్వోష్ఠపుటాభివ్యక్తవైఖరివాగాత్మనా ప్రథమమవస్థితా। పునః స్వరవ్యఞ్జనభేదేన ద్విప్రకారం విభజ్య స్థితా। పునశ్చ షోడశధాऽకారాదివిసర్గాన్తషోడశస్వరూపేణ విభజ్య స్థితా। పునరపి ద్వాత్రింశద్భేదభిన్నా కాద్యాః పఞ్చవింశతిర్యాదయోऽష్టౌ రలయోరభేదాల్లకారో న ప్రథమగ్గణనీయః। క్షకారశ్చ సంయుక్తాక్షరతయా న పృథగ్భృతః। హకారోऽపి మూలప్రకృతివాచకతయా సకలజగత్మూలత్వేనావస్థితో వ్యష్టిరూపేణ గణనాం నార్హతి। అత ఏవోక్తం నకులీశశివాన్వితామితి। అతో యాదయః సప్తావశిష్యన్తే। తథా చాయమర్థః—కకారాదిసకారాన్తద్వాత్రింద్వ్యఞ్జనాత్మనా విభజ్యావస్థితా। ఇత్థం మాతృకారూపేణావస్థితా యా పరమా శక్తిస్తామిత్యర్థః ॥౬౪॥ అకారాదీతి। ఉక్తభేదేన భిన్నా యాః శక్తేరవయవభూతా

అకారాదిక్షకారాన్తా వర్ణాస్తే చాత్యన్తనిర్మలాః। అమృతమయత్వాత్।
ఆధారాదిషట్కమలదలేషు పాతితా ద్వాదశాన్తాస్థితచన్ద్రమణ్డలాత్స్రుతా
అమృతబిన్దవోఽకారాదిక్షకారాన్తవర్ణాత్మనా పరిణతాః। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—
మూలాధారాత్స్ఫురితతాడిదాభాప్రభా సూక్ష్మరూపోద్గచ్ఛన్త్యామస్తకమణుతరా తేజసాం
మూలభూతా॥సౌషుమ్నాధ్వాచరణనిపుణా సా సవిత్రాఽనుబద్ధా ధ్యాతా సద్యోఽమృతమథ
రవేః స్రావయేత్సార్ధసోమాత్"। "శిరసి నిపతితా యా బిన్దుధారా సుధారా భవతి లిపిమయీ సా
తాభిరఙ్గ ముఖాద్యమ్" ఇతి। తథావిధైర్నిర్మలైర్వర్ణైస్తత్సంస్థానభేదపదవాక్యాత్మనాఽవస్థితైః
శబ్దైర్యా శక్తిర్మాతృకాత్మికా భాతి తామిత్యర్థః॥౬౫॥ నర్తకీవేతి। యథా నర్తకీ స్వయమేకైవ
సత్యాహార్యనానావిధరూపేణ నానావిధా

బ్రహ్మాద్యాః స్థావరాన్తాశ్చ యస్యా ఏవ సముద్గతాః।

యస్యామేవ విలీయన్తే తస్యై నిత్యం నమో నమః॥౬౭॥

మహదాదివిశేషాన్తం జగద్యస్యాః సముద్గతమ్।

యస్యామేవ లయం యాతి వన్దే తామమ్బికామహమ్॥౬౮॥

గురుమూర్తిధరాం గుహ్యాం గుహ్యవిజ్ఞానదాయినీమ్।

గుహ్యభక్తజనప్రీతాం గుహాయాం నిహితాం నుమః॥౬౯॥

య ఇదం పఠతే స్తోత్రం సంధ్యయోరుభయోరపి।

సర్వవిద్యాలయో భూత్వా స యాతి పరమాం గతిమ్॥౭౦॥

ఇతి జనహితమేతత్ప్రోచ్య దేవ్యాః ప్రసాదా-

ద్గురుగురుమఖిలేశం భక్తిపూర్వం ప్రణమ్య।

మునిగణమవలోక్య స్వానుభూత్యైవ సూతః

స్వకపరశివరూపే లీనబుద్ధిర్బభూవ॥౭౧॥

భాత్యేవమేకైవ పరా శక్తిః పరికల్పితభేదాల్లక్ష్మీవాగాదినానాశక్త్యాత్మనా భాతీత్యర్థః। ఆద్యన్తవినిర్ముక్తామితి।ఆదిత్పత్తిరన్తో వినాశస్తదుభయనిర్ముక్తాం సర్వదా వర్తమానమిత్యర్థః॥౬౬॥ బ్రహ్మాద్యా ఇతి। బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తో యో భోక్తృప్రపఞ్చస్తస్య సర్వస్యోత్పత్తిస్థితిలయా యస్యాః స్వరూపే పరికల్ప్యన్తే తస్యా ఇత్యర్థః। శ్రూయతే హి—“యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి” ఇతి॥౬౭॥ న కేవలమేవ భోక్తృప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానం భోగ్యప్రపఞ్చపరికల్పనస్యాపి సైవాధిష్ఠానమిత్యాహ—మహదాదీతి। మూలప్రకృతేరత్యన్తనిర్వికల్పకతయా చిచ్ఛక్తితాదాత్మ్యేన క్షీరనీరవదవిభాగాపన్నత్వాన్మహత్తత్త్వస్య చ ప్రథమకార్యత్వాత్తదేవాఽఽదిత్వేనోపాదీయతే। మహదహఙ్కారాదిఘటపటాదివిశేషాన్తం భోగ్యరూపం జగదస్యాః పరశక్తేః సముద్భూతం సముద్భూయావస్థితమిత్యర్థః॥౬౮॥ గురుమూర్తిధరామితి। శమదమాదిసాధనసంపన్నవిరక్తజనానను గ్రహీతుం గురుమూర్తిరూపేణావస్థితామ్। గుహ్యం రహస్యం దురధిగమామిత్యర్థః। గుహ్యం

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థే యజ్ఞ-

వైభవఖణ్డే అవశిష్టపాపస్వరూపకథనం నామ

సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః॥౪౭॥

రహస్యమద్వితీయబ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయం వేదాన్తశ్రవణమననాదిసాధనజనితం యత్సమ్యగ్జ్ఞానం తద్దాతుం శీలం యస్యాః సా తథోక్తా। గుహాయాం నిహితామితి। దేహమధ్యేఽవస్థితహృదయకమలమధ్యం గుహా తస్యాం నిహితామ్। తత్ర విశేషతోఽభివ్యక్తామిత్యర్థః। శ్రూయతే హి—“యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్” ఇతి ॥౬౯—౭౦॥

ఇతి శ్రీమత్కాశీవిలాసక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీమత్త్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరా-
యణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం సూత-
సంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థే యజ్ఞవైభవఖణ్డేఽవశిష్టపాప-
స్వరూపకథనం నామ సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః ॥౪౭॥

సమాప్తోఽయం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్య పూర్వో భాగః ॥
ఓంతత్సత్ ॥

శ్రీః
సవ్యాఖ్యాయాం సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే
బ్రహ్మగీతాప్రారమ్భః।
తత్ర ప్రథమోఽధ్యాయః।
౧. బ్రహ్మగీతిః।

మునయ ఊచుః—

భవతా సర్వమాఖ్యాతం సంక్షేపాద్విస్తరాదపి।
ఇదానీం శ్రోతుమిచ్ఛామో బ్రహ్మగీతామనుత్తమామ్ ॥౧॥
సర్వవిజ్ఞానరత్నానామాకరస్య మహాత్మనః।

కృష్ణద్వైపాయనస్యైవ భవాఞ్శిష్యః సుశిక్షితః ॥౨॥

త్వయైవావిదితం కించిన్నాస్తి సత్యం ప్రభాషితమ్।

యది ప్రసన్నో భగవంస్తన్నో వక్తుమిహార్హసి ॥౩॥

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యే తామాదరేణైవ బ్రహ్మగీతామనుత్తమామ్। `

శ్రద్ధయా సహితా యూయం శృణుత బ్రహ్మవిత్తమాః ॥౪॥

పురా కల్పాన్తరే దేవాః సర్వే సంభూయ సాదరమ్।

విచార్య సుచిరం కారం వేదానామర్థముత్తమమ్ ॥౫॥

నమః శ్రీశంకరానన్దగురూపాదఃమ్బుజన్మనే।
సవిలాసమహామోహగ్రాహగ్రాసైకకర్మణే॥ఏవముపనిషదేకసమధిగమ్యబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞాన
స్య నిఃశ్రేయససాధనత్వముక్తమ్। ఏతచ్చ సర్వశాఖాసంమతమితి
దర్శయితుమైతరేయతైత్తిరీయకాదిసమస్తోపానిషదర్థస్య సాకల్యేన ప్రతిపాదికాం
బ్రహ్మగీతాం వక్తుం మునీనాం ప్రశ్నమవతారయతి భవతేతి॥౧—౪॥ అథ తాం వక్తుం
పురావృత్తముదాహరతిపురేతి॥౫॥౬॥

సంశయావిష్టచిత్తాస్తు తపస్తప్త్వా మహత్తరమ్।

అభిజగ్ముర్విధాతారం ప్రష్టుం దేవా మునీశ్వరాః॥౬॥

యత్రాఽఽస్తే జగతాం నాథః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ప్రభుః।

మహాకారుణికః శ్రీమాన్బ్రహ్మా భక్తహితే రతః॥౭॥

మేరుశృఙ్గే వరే రమ్యే సర్వయోగిసమావృతే।

యక్షరాక్షసగన్ధర్వసిద్ధాద్యైశ్చ సుసేవితే॥౮॥

నానారత్నసమాకీర్ణే నానాధాతువిచిత్రితే।

శకున్తసంఘసంఘుష్టే నానాతీర్థసమావృతే॥౯॥

గుహాకోటిసమాయుక్తే గిరిప్రస్రవణైర్యుతే।

మధురాదిరసైః షడ్భిః సమృద్ధేఽతీవ శోభనే॥౧౦॥

తత్ర బ్రహ్మవనం నామ శతయోజనమాయతమ్।

శతయోజనవిస్తీర్ణం దీర్ఘికాభిః సుసంయుతమ్॥౧౧॥

నానాపక్షిసమాయుక్తం నానామృగసమాకులమ్।

స్వాదుపానీయసంయుక్తం ఫలమూలైశ్చ సంయుతమ్॥౧౨॥

భ్రమద్భ్రమరసంఛన్నసుగన్ధకుసుమద్రుమమ్।

మన్దానిలసమాయుక్తం మన్దాతపసమాయుతమ్॥౧౩॥

నిశాకరకరైర్యుక్తం వనమస్తి మహత్తరమ్।

తత్ర జామ్బూనదమయం తరుణాదిత్యసంనిభమ్॥౧౪॥

సర్వజ్ఞః సర్వవిదితి। సామాన్యతః సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః। విశేషేణాపి సర్వం వేత్తీతి సర్వవిత్। యద్వా సర్వశ్చాసౌ జ్ఞశ్చేతి సర్వజ్ఞః। సర్వజగదాత్మకశ్చిదేకరసశరీర ఇత్యర్థః। ఏవంరూపః పరశివ ఏవ హి రజోగణోపహితః సన్నిఖిలజ గత్సర్జనాయ బ్రహ్మా భవతి। పరశివస్య చైవంరూపత్వమామ్నాయతే—"యః సర్వజ్ఞః

నవప్రాకారసంయుక్తమశీతిద్వారసంయుతమ్।

మహాబలసమోపేతైర్ద్వారపాలైశ్చ కోటిభిః॥౧౫॥

ఖడ్గతోమరచాపాదిశస్త్రయుక్తైశ్చ రక్షితమ్।
పుష్పప్రకరసంకీర్ణం పూర్ణకుమ్భైశ్చ సంయుతమ్॥౧౬॥
జ్వలద్దీపైః సమాయుక్తం పుష్పమాలావిరాజితమ్।
విచిత్రచిత్రసంయుక్తభిత్తికోటిసుశోభితమ్॥౧౭॥
ముక్తాదామసమాయుక్తం వితానైర్మౌక్తికైర్యుతమ్।
అభ్రగామిధ్వజైర్యుక్తం ప్రాంశుతోరణసంయుతమ్॥౧౮॥
నృత్యగీతాదిభిర్యుక్తమప్సరోగణసేవితమ్।
నానావిధమహావాద్యైర్నానాతాలైశ్చ సంయుతమ్॥౧౯॥
మృదుమధ్యోగ్రశబ్దాఢ్యం నానాకాహలసంయుతమ్।
వేదఘోషసమాయుక్తం స్మృతిఘోషసమన్వితమ్॥౨౦॥
పురాణఘోషసంయుక్తామితిహాసరవాన్వితమ్।
సర్వవిద్యారవైర్యుక్తం సర్వజ్ఞైశ్చ సమావృతమ్॥౨౧॥
అగాధజలపర్యన్తమవరోధసమన్వితమ్।
రథకోటిసమాయక్తం కోటికోటిగజావృతమ్॥౨౨॥
కోటికోటిసహస్రైశ్చ మహాశ్వైశ్చ విరాజితమ్।
అస్త్రశస్త్రాదిసంయక్తైరసంఖ్యాతబలాన్వితైః॥౨౩॥
అసంఖ్యాతైర్భటైర్నిత్యం రక్షితం పురముత్తమమ్।
అస్తి పుణ్యవతాం ప్రాప్యమప్రాప్యం పాపకర్మణామ్॥౨౪॥
తస్మిన్నన్తఃపురే శుద్ధే సహస్రస్థూణసంయుతే।
సర్వలక్షణసంయుక్తే సర్వాలంకారసంయుతే॥౨౫॥`

మృగతోరణసంయుక్తే కల్పవృక్షసమన్వితే।
కణ్ఠీరవముఖైర్యుక్తే షట్పదస్వనసంయుతే॥౨౬॥

మృదుతల్పసమోపేతే రత్ననిర్మితమణ్డపే।
దేవ్యా చాపి సరస్వత్యా వర్ణవిగ్రహయా సహ॥౨౭॥
సర్వరాబ్దార్ధభూతస్తు బ్రహ్మా నివసతి ప్రభుః।
తత్ర దేవా ద్విజా గత్వా దదృశుర్లోకనాయకమ్॥౨౮॥
నానారత్నసమోపేతవిచిత్రముకుటోజ్జ్వలమ్।
రత్నకుణ్డలసంయుక్తం ప్రసన్నవదనం శుభమ్॥౨౯॥
నానారత్నసమోపేతహారాభరణభూషితమ్।
మహార్ఘమణిసంయుక్తకేయూరకరసంయుతమ్॥30॥
విచిత్రకటకోపేతమఙ్గులీయకశోభితమ్।
ఉత్తరీయకసంయుక్తం శుక్లయజ్ఞోపవీతినమ్॥౩౧॥
నానారత్నసమోపేతం తున్దబన్ధవిరాజితమ్।
చన్దనాగరుకర్పూరక్షోదదిగ్ధతనూరుహమ్॥3౨॥
సుగన్ధకుసుమోత్పన్ననానామాలావిభూషితమ్।
శుక్లవస్త్రపరీధానం తప్తజామ్బూనదప్రభమ్॥33॥
స్వభాసా సకలం నిత్యం భాసయన్తం పరాత్పరమ్।
సురాసురమునీన్ద్రైశ్చ వన్ద్యమానపదామ్బుజమ్॥3౪॥
తం దృష్ట్వా సర్వకర్తారం సాక్షిణం తమసః పరమ్।
మహాప్రీతిసమోపేతాః ప్రసన్నవదనేక్షణాః॥3౫॥
సంజాతపులకైర్యుక్తా వివశా గద్గదస్వరాః।

సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః" ఇతి॥౭—3౫॥ నిర్మలానృత్తమితి। నిర్మలైః

ప్రకాశితసుఖాబ్ధ్యన్తర్నిమగ్నా నిమర్లావృతమ్॥౩౬॥
నిరస్తనిఖిలధ్వాన్తాః ప్రణమ్య వసుధాతలే।
శిరస్యఞ్జలిమాధాయ సర్వే దేవాః సమాహితాః॥౩౭॥
తుష్టువుర్హృష్టమీశానం సర్వలోకపితామహమ్।
ముక్తిదం పుణ్యనిష్ఠానాం దుఃఖదం పాపకర్మిణామ్॥౩౮॥

దేవా ఊచుః—

బ్రహ్మణే బహ్మవిజ్ఞానదుగ్ధోదధివిధాయినే।
బ్రహ్మతత్త్వదిదృక్షూణాం బ్రహ్మదాయ నమో నమః॥౩౯॥
కష్టసంసారమగ్నానాం సంసారోత్తారహేతవే।
సాక్షిణే సర్వభూతానాం సాక్ష్యహీనాయ వై నమః॥౪౦॥
సర్వధాత్రే విధాత్రే చ సర్వద్వంద్వాపహారిణే।
సర్వావస్థాసు సర్వేషాం సాక్షిణే వై నమో నమః॥౪౧॥
పరాత్పరవిహీనాయ పరాయ పరమేష్ఠినే।
పరిజ్ఞానవతామాత్మస్వరూపాయ నమో నమః॥౪౨॥
పద్మజాయ పవిత్రాయ పద్మనాభసుతాయ చ।

సనకాదిదివ్యయోగిభిః పరివృత్తమిత్యర్థః॥౩౬—౩౮॥ బ్రహ్మతత్త్వేతి। బ్రహ్మణః పారమార్థికం నిష్ప్రపఞ్చసచ్చిదానన్దాఖణ్డైకరసరూపం సాక్షాత్కర్తుమిచ్ఛతాం ముముక్షూణాం ప్రత్యగాత్మన ఉక్తలక్షణబ్రహ్మరూపబోధకాయేత్యర్థః॥౩౯॥ సాక్షిణ ఇతి। సర్వదా సర్వవస్తూనాం సాక్షిణే సాక్ష్యాననుప్రవిష్టేన స్వరూపచైతన్యేన భాసకాయేత్యర్థః। సాక్ష్యహీనాయేతి। పరమార్థోపాధావజ్ఞానతత్కార్యస్య సాక్ష్యస్యాభావాత్తాద్విహీనః॥౪౦॥

సర్వధాత్ర ఇతి। సర్వస్య జగతో ధారయిత్రే। విధాత్రే నిర్మాత్ర ఇత్యర్థః। సర్వావస్థాస్వితి। సర్వేషాం ప్రాణినాం జాగ్రదాదిసర్వావస్థాసు సాక్షిచైతన్యరూపేణావస్థితాయేత్యర్థః॥౪౧॥పరాత్పరవిహీనాయేతి। మహదాదిభూతరభౌతికాదికార్యా-

పద్మపుష్పేణ పూజ్యాయ నమః పద్మధరాయ చ॥౪౩॥

సురజ్యేష్ఠాయ సూర్యాదిదేవతాతృప్తికారిణే।

సురాసురనరాదీనాం సుఖదాయ నమో నమః॥౪౪॥

వేధసే విశ్వనేత్రాయ విశుద్ధిజ్ఞానరూపిణే।

వేదవేద్యాయ వేదాన్తనిధయే వై నమో నమః॥౪౫॥

విధయే విధిహీనాయ విధివాక్యవిధాయినే।

విధ్యుక్తకర్మనిష్ఠానాం నమో విద్యాప్రదాయినే॥౪౬॥

విరిఞ్చాయ విశిష్టాయ విశిష్టార్తిహరాయ చ।

విషణ్ణానాం విషాదాబ్ధివినాశాయ నమో నమః॥౪౭॥

నమో హిరణ్యగర్భాయ హిరణ్యగిరివర్తినే।

హిరణ్యదానలభ్యాయ హిరణ్యాతిప్రియాయ చ॥౪౮॥

శతానన్దాయ శాన్తాయ శాంకరజ్ఞానదాయినే।

శమాదిసహితస్యైవ జ్ఞానదాయ నమో నమః॥౪౯॥

శంభవే శంభుభక్తానాం శంకరాయ శరీరిణామ్।

శాంకరజ్ఞానహీనానాం శత్రవే వై నమో నమః॥౫౦॥

నమః స్వయంభువే నిత్యం స్వయంభుబ్రహ్మదాయినే।

స్వయం బ్రహ్మస్వరూపాయ స్వతన్త్రాయ పరాత్మనే॥౫౧॥

ద్రుహిణాయ దురాచారనిరతస్య దురాత్మనః।

దుఃఖదాయాన్యజన్తూనామాత్మదాయ నమో నమః॥౫౨॥

పక్షయా పరం తస్మాదపి పరమవ్యక్తం మాయాపరపర్యాయం తద్రహితాయేత్యర్థః॥౪౨—౪౪॥ విశ్వనేత్రాయేతి। విశ్వస్య సర్వస్య నేత్రవత్ప్రకాశకాయేత్యర్థః॥౪౫॥ విధిహీనాయేతి। విధిర్విధాతాఽన్యో యస్య నాస్తి స తథోక్తః॥౪౬—౪౮॥ శతా-

వన్ద్యహీనాయ వన్ద్యాయ వరదాయ పరస్య చ।
వరిష్ఠాయ వరిష్ఠానాం చతుర్వక్త్రాయ వై నమః॥౫౩॥
ప్రజాపతిసమాఖ్యాయ ప్రజానాం పతయే నమః।
ప్రాజాపత్యవిరక్తస్య నమః ప్రజ్ఞాప్రదాయినే॥౫౪॥
పితామహాయ పిత్రాదికల్పనారదహితాయ చ।
పిశునాగమ్యదేహాయ పేశలాయ నమో నమః॥౫౫॥
జగత్కర్త్రే జగద్గోప్త్రే జగద్ధన్త్రే పరాత్మనే।
జగద్దృశ్యవిహీనాయ చిన్మాత్రజ్యోతిషే నమః॥౫౬॥
విశ్వోత్తీర్ణాయ విశ్వాయ విశ్వహీనాయ సాక్షిణే।
స్వప్రకాశైకమానాయ నమః పూర్ణపరాత్మనే॥౫౭॥
స్తుత్యాయ స్తుతిహీనాయ స్తోత్రరూపాయ తత్త్వతః।
స్తోతౄణామపి సర్వేషాం సుఖదాయ నమో నమః॥౫౮॥

సూత ఉవాచ—

ఏవం బ్రహ్మాణమాదిత్యాః స్తుత్వా భక్తిపురఃసరమ్।
పృష్టవన్తస్తు సర్వేషాం వేదానామర్థమాదరాత్॥౫౯॥

బ్రహ్మాఽపి బ్రహ్మవిన్ముఖ్యాః సర్వదేవైరభిష్టుతః।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా వేదానామర్థముత్తమమ్॥౬౦॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరి-
భాగే బ్రహ్మగీతాసు బహ్మగీతిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

నన్దాయేతి। శతగుణిత ఆనన్దో యస్య। యద్వా శతసంవత్సరం సుఖేన జీవనం యస్య స తథోక్తః॥౪౯—౫౬॥ స్వప్రకాశైకమానయేతి। స్వప్రకాశస్వరూపచైతన్యమేకమేవ మానం యస్య స తథోక్తః। స్వరూపప్రకాశేనైవ ప్రకాశమానో న

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

౧. వేదార్థవిచారః।

బ్రహ్మోవాచ—

అవాచ్య ఏవ వేదార్థః సర్వథా సర్వచేతనైః।
తథాఽపి వక్ష్యే భక్తానాం యుష్మాకం శ్రృణుతాఽఽదరాత్॥౧॥
ఆత్మసంజ్ఞః శివః శుద్ధ ఏక ఏవాద్వయః సదా।
అగ్రే సర్వమిదం దేవా అసీత్తన్మాత్రమాస్తికాః॥౨॥

తు మానాన్తరగమ్య ఇత్యర్థః॥౫౭॥ స్తుతిహీనాయేతి। గుణినిష్ఠగుణాభిధానం హి స్తుతిః। సా చ పరమార్థతో నిర్గుణస్య న భవతీతి స్తుతిహీనః॥౫౮॥ వేదానామర్థమితి। సమస్తైర్వేదస్తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదితో యోఽర్థః స కీదృగ్విధ ఇతి పృష్టవన్త ఇత్యర్థః॥౫౯॥౬౦॥

ఇతి శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం తాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యో-

పరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు బ్రహ్మగీతిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥ ౧॥

అథ బ్రహ్మాఽపి పృష్టం సకలవేదానామర్థం వక్తుమారభమాణస్తస్య వివక్షితస్యాద్వితీయనిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపాత్మకస్య వేదార్థస్యాభిధావృత్త్యవిషయత్వం తావదాహ-అవాచ్య ఇతి। ఉక్తవిధబ్రహ్మలక్షణో యో వేదార్థః సోఽయం శబ్దేన సర్వప్రకారేణాప్యభిధావృత్త్యా ప్రతిపాదయితుమశక్య ఏవ। తస్య నిర్గుణత్వేన తత్ర జాతిగుణక్రియాదీనాం శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాత్। అత ఏవ శ్రుతిస్తస్య వాగగోచరత్వం దర్శయతి—“యతో వాచో నివర్తన్తే” ఇతి। తథాఽపీతి। ఏవమభిధావృత్త్యవిషయత్వేఽపి లక్షణావృత్త్యా ప్రతిపాదయిష్యత ఇత్యర్థః॥౧॥ తత్ర తావదృగ్వేదస్య ప్రాథమ్యాత్తదీయోపనిషత్ప్రతిపాద్యమర్థం వక్తుకామ ఏష పన్థా ఇత్యాది-సగుణభాగస్య చిత్తైకాగ్ర్యాదిజననద్వారా నిర్గుణభాగశేషత్వాదన్యశేషతయా స్వాతన్త్ర్యేణ ఫలవద్బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానజనకస్య “ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదినిర్గుణభాగస్యైవార్థం సంగృహ్ణాతి—ఆత్మసంజ్ఞ ఇత్యాదినా। తత్ర జలవికారస్య తరఙ్గబుద్బు- దాదేర్వస్తుతః కారణజలస్వరూపానతిరేకవన్నామరూపవికారాత్మకకార్యప్రపఞ్చస్యాపి కారణభతాదద్వితీయాత్పరమేశ్వరాదవ్యతిరిక్తత్వం సా-

తతో నాన్యన్మిషత్కించిత్స పునః కాలపాకతః।

ప్రాణినాం కర్మసంస్కారాత్స్వశక్తిగతసత్త్వతః। `

స ఐక్షత జగత్సర్వం ను సృజా ఇతి శంకరః ॥3॥

ధయితుం తత్సకాశాత్సృష్టిరామ్నాయతే। "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఀల్లోకానసృజత" ఇత్యస్యాః శ్రుతేరర్థం బ్రూతే— ఆత్మేతి। ఆప్నోత్యుపాదానకారణతయా స్వకార్యభూతం సర్వం జగదన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్నోతీయాత్మా। ఉక్తం హి—"యచ్చాఽఽప్నోతి యదాదత్తే యచ్చాత్తి విషయానిహ। యచ్చాస్య సంతతో భావస్తస్మాదాత్మేతి గీయతే" ఇతి। స చాఽఽత్మసంజ్ఞః సచ్చిదానన్దలక్షణః పరశివ ఏవ న తు ప్రధానం పరమాణ్వాదికం వా పరాభిమతమ్। తస్యాచేతనత్వేనానాత్మత్వాత్। యతోఽయం శివోఽత ఏవ శుద్ధః అశుద్ధేః కర్మసంబన్ధహేతుకత్వాద్భగవతి తస్మింస్తత్సంబన్ధస్య చ ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్। ఉక్తం హి— "బ్రహ్మణః కర్మసంబన్ధాభావం చాఽఽహ పరా శ్రుతిః" ఇతి। తస్యాద్వయ ఇతి విశేషణేన విజాతీయభేదనిరాసః। ఏవకారేణ సజాతీయాన్తరనిరాసః। ఏక ఇతి స్వగతభేదనిరాసః। సృష్టిప్రాక్కాలవత్సృష్ట్యుత్తరకాలమపి నిర్వికారతయా తస్య పరమేశ్వరస్యైద్రూప్యమితి ద్యోతయితుం సదేతి విశేషణమ్। అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్కాల ఇదం పరిదృశ్యమానం నామరూపాత్మకం సర్వం జగదుక్తలక్షణాత్మస్వరూపమేవాఽఽసీత్। అవ్యాకృతాత్మనా తత్స్వరూప ఏవ లీనమాసీదిత్యర్థః ॥౨॥ మాత్రచో వ్యవచ్ఛేద్యం దర్శయతి—తత ఇతి। తతస్తస్మాదాత్మస్వరూపాదన్యన్నామరూపాత్మనా పృథగ్భూతం మిషత్స్ఫురత్ప్రకాశమానం క్రిమపి వస్తు నాఽఽసీదిత్యర్థః। ఏవం కారణాత్మనా సద్భావప్రతిపాదనాదసదేవ కార్యముత్పద్యత ఇతి పక్షో నిరస్తః। నన్వేవమసఙ్గోదాసీనస్య స్వప్రతిష్ఠస్యాద్వితీయస్యాశరీరస్యాఽఽత్మనః స్రష్టవ్యపర్యాలోచనరూపమీక్షణం కథం సంభవతీత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—స పునరితి। అతీతకల్పసంచితాని ప్రాణికర్మాణి స్వకారణభూతమాయయా సహ సంహృతిసమయే పరశివస్వరూపే వాసనాశేషతయా ప్రలీనాని కాలవశాత్పచ్యన్తే స్వఫలప్రదానోన్ముఖలక్షణమతిశయం ప్రాప్నువన్తి। తస్మాచ్చ కాలకృతాత్పాకాత్స్రష్టుః పరమేశ్వరస్య సిసృక్షాహేతుభూతః కర్మజనితోఽపూర్వాపాన్తరపర్యాయః సంస్కార ఉద్బుధ్యతే ఉద్బుద్ధాచ్చ తస్మాత్స్వస్య పరశివస్య యా

స పునః సకలానేతాఀల్లోకానాత్మీయశక్తితః।

యథాపూర్వం క్రమేణైవ సురా అసృజత ప్రభుః॥౪॥

శక్తిస్త్రిగుణా మాయా తత్ర రజస్తమోభ్యామసంస్పృష్టం యద్విశుద్ధం సత్త్వం తస్మద్ధేతోస్తదుపాధిబలాత్సిసృక్షారూపమీక్షణం జాయత ఇత్యర్థః। కథమీక్షితవానితి తదుచ్యతే నామరూపాత్మకం యదిదం సర్వం జగదేతావన్తం కాలం విలీనమాసీత్తన్ను సృజా ఇతి। నుశబ్దో వితర్కే। తత్సృజా ఇతి కిమిత్యేవంరూపేణేక్షితవానిత్యర్థః। అత్ర సర్వం జగదితి వదతా లోకాన్ను సృజా ఇతి భౌతికలోకసృష్టిప్రతిపాదికాయాః శ్రుతేరాకాశాదిభూతసూష్టిరపి వివక్షితా। సా తూపసంహారన్యాయేయ సిద్ధేతి ప్రయోజనాభావాన్న ప్రథగుక్తేత్యభిప్రాయో వర్ణితః॥౩॥ ఏవమీక్షణానన్తరం కిం కృతవానితి తత్రాఽఽహ—స పునరితి। "అమ్భో మరీచీర్మరమాపః" ఇతి యే లోకాః శ్రుత్యానుక్రాన్తాస్తానేతాన్సర్వాంల్లోకాన్స పరమేశ్వరః ప్రభుః స్వతన్త్రోఽపి "సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్" ఇతి శ్రుతేరతీతకల్పక్రమానుసారేణైవాఽఽత్మీయశక్తిత ఆత్మనశ్చ స్వసంబన్ధినీ జగదాకారేణ వివర్తమానా యా త్రిగుణా మాయాశక్తిస్తద్బలాత్సమ్యక్సృష్టవానిత్యర్థః। అమ్భఃప్రభృతీనాం నిర్వచనం చ శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదితమ్ "అదోఽమ్భః పరేణ దివం ద్యౌః ప్రతిష్ఠాఽన్తరిక్షం మరచియః। పృథివీ మరో యా అధస్తాత్తా ఆపః" ఇతి। స్వర్లోకాదిసత్యలోకాన్తా అమ్భఃశబ్దవాచ్యా మరీచయ ఇత్యన్త-రిక్షలోకా మర ఇతి మర్త్యాశ్రితో భూలోకస్తస్యాధస్తాదతలాద్యా సప్తాప్శబ్దవాచ్యా ఇతి తస్యాః శ్రుతేరర్థః। అత్ర స్రష్టురాత్మనః పరమేశ్వరత్వముక్తమ్। తథాత్వం చ భగవద్భాష్యకారైరాపి "ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్" ఇత్యధికరణస్య ప్రథమవర్ణకే నిర్ణీ-తమ్। తథా హి—కిమత్ర స్రష్టృత్వేనోక్త ఆత్మా విరాడుత పరమేశ్వర ఇతి విశయే "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇతి పరమేశ్వరకర్తృకసృష్టేరాకాశాదిమహాభూతవిషయత్వాదత్ర చ "స ఇమాంల్లోకానసృజత" ఇతి భూతసృష్టివ్యతిరేకేణ విరాట్కర్తృకలోకసృష్టేరేవోపాదానాత్తాభ్యో గామానయత్తామ్యోఽశ్వమానయదితి గవానయనాదిశరీరధారివ్యవహారదర్శనాదేక ఏవేత్యద్వితీయత్వావధారణస్య చ స్వవికారప్రపఞ్చాపేక్షయా వ్యుత్పత్తేర్విరాడేవాత్ర స్రష్టృత్వేనోక్త ఆత్మేతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే। ఉపరిష్టాద్ధి పృథివీ వాయురాకాశ ఆపో జ్యోతీంషీత్యాదినా మహాభూతైః

తం హర కేచిదిచ్ఛన్తి కేచిద్విష్ణుం సురోత్తమాః ॥౫॥

కేచిన్మామేవ చేచ్ఛన్తి కేచిదిన్ద్రాదిదేవతాః।

కేచిత్ప్రధానం త్రిగుణం స్వతన్త్రం కేవలమ జడమ్ ॥౬॥

అణవః కేచిదిచ్ఛన్తి శబ్దం కేచన మోహితాః।

క్షణప్రధ్వంసివిజ్ఞానం కేచన భ్రాన్తచేతసః ॥౭॥

సహ సర్వం కార్యజాతమనుక్రమ్య సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రమితి ప్రజ్ఞాబ్రహ్మపరత్వశ్రవణాదుపక్రమేఽపి మహాభూతసృష్టిరుపసంహర్తవ్యా। తథా చ భూతసృష్టివిషయత్వాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర స్రష్టా। ఏవం చైకత్వావధారణమపి న కదర్థితం భవతి। గవాద్యానయనం తు విద్యా స్తుత్యర్థత్వాన్న విరుధ్యతే। తథాచోక్తమ్—"ఆత్మా వా ఇదమిత్యత్ర విరాట్స్యా దథవేశ్వరః। భూతసృష్టేర్నేశ్వరః స్యాద్గవాద్యానయనాద్విరాట్॥ భూతోపసంహృతేరీశః స్యాదద్వైతావధారణాత్। అర్థవాదో గవాద్యుక్తిర్బ్రహ్మాత్మత్వం వివక్షితమ్" ఇతి ॥౪॥ ఏవం లోకసృష్టిప్రతిపాదనేన పరమేశ్వరస్వరూపం తాటస్థ్యేన లక్షయిత్వా శ్రుత్యుక్తలోకపాలాదిసృష్టేరపి స్రష్టుర్లక్షకత్వరూపస్య ప్రయోజనస్యైకత్వేన గతార్థత్వాదన్యస్య చ సర్వస్య "స ఏతమేవ సీమానం విదార్య" ఇత్యాదేః ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణప్రతిపాదకవాక్యశేషత్వాత్సర్వం పరిత్యజ్య కోఽయమాత్మేత్యాదివాక్యసందర్భప్రతిపాదితమర్థం వక్తుకామః "తం ప్రపదాగ్రాభ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మేమం పురుషం స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత" ఇతి శ్రుతిబలాత్పాదగ్రాభ్యాం బ్రహ్మరన్ధ్రాచ్చ ప్రవిష్టయోః క్రియాశక్తిజ్ఞానశక్తిలక్షణయోర్బ్రహ్మణోర్మధ్యే కతరః: స ఆత్మేతి జాయమనసంశ్యవద్వాదివిప్రతిపత్తేరపి తద్ధేతుత్వాత్తముదాహరతి-తం హరమిత్యాదినా। యః స్రష్టృత్వేనోక్త ఆత్మా తమిత్యర్థః ॥౫॥ కేచిత్ప్రధానామీతి। సాంఖ్యా హి చేతనోపాదానత్వే జగతో జడత్వానుపపత్తేస్తదనురూపమచేతనం సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం ప్రధానమేవ జగదుపాదానమితి తస్యైవ స్రష్టృత్వమిచ్ఛన్తి। వేదాన్త్యభిమతమాయాతో వైలక్షణ్యమాహ—స్వతన్త్రమితి। సా హి పరమేశ్వరాశ్రితతయా తత్పరతన్త్రా ॥౬॥ అణవః కేచిదితి। న్యూనపరిమాణైర్మృదవయవైరధికపరిమాణస్య ఘటాదేరారమ్భదర్శనాత్పార్థివాదిపరమాణవ ఏవం ద్వ్యణుకాదిప్రక్రియయా ప్రాణ్యదృష్టవశాత్సర్వం జగదారమభన్త ఇతి తార్కికాః। శబ్దం కేచనేతి। వైయాకర-

శూన్యసంజ్ఞం సురాః కేచిన్నిరుపాఖ్యం విమోహితాః।
కేచిద్భూతాని చేచ్ఛన్తి నిసర్గం కేచన భ్రమాత్॥౮॥
తత్ర తత్రైవ తర్కాంశ్చ ప్రవదన్తి యథాబలమ్।
సర్వే వాదాః శ్రుతిస్మృత్యోర్విరుద్ధా ఇతి మే మతిః॥౯॥
పాపిష్ఠానాం తు జన్తూనాం తత్ర తత్ర సురర్షభాః।
ప్రాక్సంసారవశాదేవ జాయతే రుచిరాస్తికాః॥౧౦॥
తేఽపి కాలవిపాకేన శ్రద్ధయా పూతయాఽపి చ।
పురాతనేన పుణ్యేన దేవతానాం ప్రసాదతః॥౧౧॥
కాలేన మహతా దేవాః సోపానక్రమతః పునః।

ణాస్తు శాబ్దబ్రహ్మైవార్థప్రపఞ్చాత్మనా వివర్తత ఇతి శబ్దస్యైవ కారణత్వం వర్ణయన్తి। ఉక్తం హి— "అనాదినిధనం బ్రహ్మ శబ్దతత్త్వం యదక్షరమ్॥వివర్తతేఽర్థభావేన ప్రక్రియా జగతో యతః" ఇతి॥౭॥భూతాని చేచ్ఛన్తీతి।భూతేభ్య ఏవ భౌతికస్య సర్వస్యోత్పత్తిదర్శనాత్తేషామేవ స్రష్టృత్వం న తు తద్వ్యతిరిక్తః కశ్చిత్స్రష్టా విద్యత ఇతి కేషాంచిత్పక్షః।అపరే తు భ్రాన్తా న కదాచిదనీదృశం జగదితి సర్గ ఏవ నాస్తీతి మన్యన్తే। తథా చ శ్రుతావపి జగత్కారణే వాదివిప్రతిపత్తిర్దర్శితా—"కాలః స్వభావో నియతిర్యదృచ్ఛా భూతాని యోనిః పురుష ఇతి చిన్త్యమ్" ఇతి॥౮॥ శ్రుతిస్మృత్యోర్విరుద్ధా ఇతి। "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తదాత్మానం స్వయమకురుత"। "మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ॥మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం చేతనస్య పరమేశ్వరస్య జగదుపాదానత్వనిమిత్తత్వయోః శ్రవణాత్తద్విరుద్ధతయా వాదివిప్రతిపత్తేరప్రామాణికత్వాత్తద్ధేతుకః సంశయో జగత్కారణే నాస్తీతి సిద్ధమాత్మసంజ్ఞః శివ ఇతి ప్రతిజ్ఞాతమ్॥౯॥ నన్వేవం శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్సాంఖ్యాదిశాస్త్రాణామప్రామాణ్యే కథం తత్ర తీర్థకారాణాం ప్రవృత్తిరిత్యాశఙ్క్య తత్ర ప్రవృత్తౌ పాపమేవ కారణమిత్యాహ—

పాపిష్ఠానామిత్యాదినా॥౧౦॥౧౧॥ సోపానక్రమత ఇతి।స్వస్వశాస్త్రాదాత్మానాత్మవివేకం సామాన్యేన జా-

వేదమార్గమిమం ముఖ్యం ప్రాప్నువన్తి చిరంతనమ్॥౧౨॥

ప్రాక్సంస్కారవశాదేవ యే విచిన్త్య బలాబలే।

వివశా వేదమాపన్నా స్తేఽపి కైవల్యభాగినః॥౧౩॥

వేదమార్గమిమం ముక్త్వా మార్గమన్యం సమాశ్రితః।

హస్తస్థం పాయసం త్యక్త్వా లిహేత్కూర్పరమాత్మనః॥౧౪॥

వినా వేదేన జన్తూనాం ముక్తిర్మార్గాన్తరేణ చేత్।

తమసాఽపి వినాఽఽలోకం తే పశ్యన్తి ఘటాదికమ్॥౧౫॥

తస్మాద్వేదోదితో హ్యర్థః సత్యం సత్యం మయోదితమ్।

అన్యేన వేదితో హ్యర్థో న సత్యః పరమార్థతః॥౧౬॥

పరమార్థో ద్విధా ప్రోక్తో మయా హే స్వర్గవాసినః।

ఏకః స్వభావతః సాక్షాత్పరమార్థః సదైవ తు॥౧౭॥

నానాః సాంఖ్యాదయస్తద్విశేషప్రతిపాదకముపనిషన్మార్గం పరంపరయా సమాశ్రయన్త ఇత్యర్థః॥౧౨॥ విచిన్త్య బలాబలే ఇతి। వేదమార్గమాశ్రితా స్తే స్వశాస్త్రస్య వేదస్య చ బలాబలే విచార్య పురుషబుద్ధిప్రభవత్వేన స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యమపౌరుషేయత్వేన వేదస్య చ నిర్దుష్టం ప్రామాణ్యం నిశ్చిన్వానాస్తత్పరతన్త్రాః స్వమార్గం పరిత్యజ్య వేదమార్గమేవ కేవలమాశ్రయన్తే। అతః సోపానక్రమేణ తేషామపి వేదోదితా ముక్తిర్భూయసా కాలేన సిధ్యతీత్యర్థః॥౧౩—౧౫॥ తస్మాదితి। యస్మాదేవం మార్గాన్తరాణామపి వేదే పర్యవాసనం తస్మాదపౌరుషేయత్వేన నిర్దుష్టవేదవాక్యప్రతిపాదిత ఏవార్థః సత్యో న తు వేదవ్యతిరిక్తైనేత్యర్థః॥౧౬॥ నను వేదప్రతిపాదితోఽర్థః సత్యశ్చేత్క్రియాకారకాదిభేదభిన్నస్య జగతోఽప్యాత్మవద్వేదార్థతయా సత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తస్య వ్యావహారికసత్యత్వం ప్రతిపాదయితుం వేదార్థస్య

ద్వైవిధ్యమాహ—పరమార్థ ఇతి। వేదే హి కాణ్డద్వయమ్। తత్ర జ్ఞానకాణ్డే సత్యజ్ఞానాదిలక్షణో యోఽర్థః ప్రతిపాదితః స ఏవ సాక్షాత్పరమార్థః। కర్మకాణ్డప్రతిపాదితస్తు స్వర్గాపూర్వాదిదేవతాలక్షణః ప్రపఞ్చః సత్యజ్ఞానాదిలక్షణే పరమాత్మన్యధ్యస్తమాయయా పరికల్పితః। తదేతత్కాణ్డ-

స శివః సత్యచైతన్యసుఖానన్తస్వలక్షణః।

అపరః కల్పితః సాక్షాద్బ్రహ్మణ్యధ్యస్తమాయయా॥౧౮॥

కల్పితానామవస్తూనాం మధ్యే కేచన మాయయా।

పరమార్థతయా క్లృప్తా వ్యవహారే సురర్షభాః॥౧౯॥

వ్యవహారే తు సఙ్క్లృప్తాః కేచనాపరమార్థతః।

ఆకాశాది జగచ్ఛుక్తిరూప్యే తే కథితే మయా॥౨౦॥

వ్యావహారికసత్యార్థం సాక్షాత్సత్యార్థచిద్ఘనమ్।

ఉభయం వక్తి వేదస్తు మార్గా నైవం వదన్తి హి॥౨౧॥

స్వప్నావస్థాసు సఙ్క్లృప్తసత్యార్థేన సమానిమాన్।

అర్థానేవాఽఽమనన్త్యన్యే మార్గా హే స్వర్గవాసినః॥౨౨॥

జాగ్రత్కాలే తు సఙ్క్లృప్తసత్యార్థేన సమానిమాన్।

ద్వయస్య కల్పితాకల్పితవిషయత్వం ప్రాగపి ప్రపఞ్చితమ్—"సత్యాద్వైతపరః కశ్చిద్వైదభోగః సమాసతః। కల్పితద్వైతనిష్ఠస్తు వేదభాగోఽపరస్తథా" ఇతి॥౧౭॥౧౮॥ యద్యేవం కల్పితద్వైతపరః కర్మకాణ్డస్తర్హి సర్వోఽపి వేదార్థః సత్య ఇతి నియమో న స్యాదిత్యతఆహ—కల్పితానామితి। సర్వస్య మాయాపరికల్పితత్వేనావస్తుత్వేఽప్యాకాశాదికం వ్యావహారికసత్యత్వేనైవ పరికల్ప్యతే। శుక్తిరూప్యాదికం తు వ్యవహారేఽప్యసత్యతయైవేతి॥౧౯॥౨౦॥ జగతోఽపి వ్యావహారికసత్యత్వాఙ్గీకారాన్న వేదార్థస్య సత్యత్వహానిరిత్యాహ-వ్యావహారికేతి। సతి ప్రమాతర్యబాధ్యమానం జగద్వ్యావహారికసత్యమ్। కదాచిదపి బాధవిధురం సత్యజ్ఞానానన్దైకరసం బ్రహ్మ హి పరమార్థతః సత్యమ్। తదుభయం

వేదః ప్రతిపాదయతి। మార్గాన్తరం తు నైవమిత్యర్థః॥౨॥ కిం తర్హి మార్గాన్తరైః ప్రతిపాదితమితి తదాహ—స్వప్నే ఇత్యాదినా। అన్యే సౌగతనిర్మితా మార్గాః స్వప్నావస్థాపరికల్పితసత్యార్థసదృశాజ్ఞాగ్రదర్థానేవ కేవలం ప్రతిపాదయన్తి న తూక్తావిధం సాక్షాత్సత్యమాత్మానమ్। అన్యే తు వైశేషికాదిమార్గా జాగ్రదవస్థాయాం వ్యావహారికసత్యత్వేన మాయాపరికల్పితో యో వేదాన్త్యభిమతస్తత్సదృశాన్ద్రవ్యగుణకర్మరక్షణానర్థానేవ కేవలం ప్రతిపాదయన్తి॥౨౨॥

వేదమార్గమిమం ముఖ్యం ప్రాప్నువన్తి చిరంతనమ్॥౧౨॥

ప్రాక్సంస్కారవశాదేవ యే విచిన్త్య బలాబలే।

వివశా వేదమాపన్నా స్తేఽపి కైవల్యభాగినః॥౧౩॥

వేదమార్గమిమం ముక్త్వా మార్గమన్యం సమాశ్రితః।

హస్తస్థం పాయసం త్యక్త్వా లిహేత్కూర్పరమాత్మనః॥౧౪॥

వినా వేదేన జన్తూనాం ముక్తిర్మార్గాన్తరేణ చేత్।

తమసాఽపి వినాఽఽలోకం తే పశ్యన్తి ఘటాదికమ్॥౧౫॥

తస్మాద్వేదోదితో హ్యర్థః సత్యం సత్యం మయోదితమ్।

అన్యేన వేదితో హ్యర్థో న సత్యః పరమార్థతః॥౧౬॥

పరమార్థో ద్విధా ప్రోక్తో మయా హే స్వర్గవాసినః।

ఏకః స్వభావతః సాక్షాత్పరమార్థః సదైవ తు॥౧౭॥

నానాః సాంఖ్యాదయస్తద్విశేషప్రతిపాదకముపనిషన్మార్గం పరంపరయా సమాశ్రయన్త ఇత్యర్థః॥౧౨॥ విచిన్త్య బలాబలే ఇతి। వేదమార్గమాశ్రితాస్తే స్వశాస్త్రస్య వేదస్య చ బలాబలే విచార్య పురుషబుద్ధిప్రభవత్వేన స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యమపౌరుషేయత్వేన వేదస్య చ నిర్దుష్టం ప్రామాణ్యం నిశ్చిన్వానాస్తత్పరతన్త్రాః స్వమార్గం పరిత్యజ్య వేదమార్గమేవ కేవలమాశ్రయన్తే।

అతః సోపానక్రమేణ తేషామపి వేదోదితా ముక్తిర్భూయసా కాలేన సిధ్యతీత్యర్థః॥౧౩—౧౫॥ తస్మాదితి। యస్మాదేవం మార్గాన్తరాణామపి వేదే పర్యవాసనం తస్మాదపౌరుషేయత్వేన నిర్దుష్టవేదవాక్యప్రతిపాదిత ఏవార్థః సత్యో న తు వేదవ్యతిరిక్తేనేత్యర్థః॥౧౬॥ నను వేదప్రతిపాదితోఽర్థః సత్యశ్చేత్త్క్రియాకారకాదిభేదభిన్నస్య జగతోఽప్యాత్మవద్వేదార్థతయా సత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తస్య వ్యావహారికసత్యత్వం ప్రతిపాదయితుం వేదార్థస్య ద్వైవిధ్యమాహ—పరమార్థ ఇతి। వేదే హి కాణ్డద్వయమ్। తత్ర జ్ఞానకాణ్డే సత్యజ్ఞానాదిలక్షణో యోఽర్థః ప్రతిపాదితః స ఏవ సాక్షాత్పరమార్థః। కర్మకాణ్డప్రతిపాదితస్తు స్వర్గాపూర్వాదిదేవతాలక్షణః ప్రపఞ్చః సత్యజ్ఞానాదిలక్షణే పరమాత్మన్యధ్యస్తమాయయా పరికిల్పితః। తదేతత్కాణ్డ-

తథాఽపి స్వప్నదృష్టం తు వస్తు స్వర్గనివాసినః।

సూచకం హి భవత్యేవ జాగ్రత్సత్యార్థసిద్ధయే॥౨౮॥

తథైవ మార్గాస్తు భ్రాన్తా అపి వేదోదితస్య తు।

అర్థస్య ప్రాప్తిసిద్ధ్యర్థా భవన్త్యేవ న సంశయః॥౨౯॥

తస్మాద్వేదపరా మార్గా నైవ త్యాజ్యా నిరూపణే॥

వేదనిష్ఠస్తు తాన్మార్గాన్కదాచిదపి న స్పృశేత్॥౩౦॥

వేదనిష్ఠస్తు మార్గాంస్తాన్మోహేనాపి స్పృశేద్యది।

ప్రాయశ్చిత్తీ భవత్యేవ నాత్ర కార్యా విచారణా॥౩౧॥

ఏకస్యామపి తైః సార్ధం పఙ్క్తౌ వేదైకసంస్థితః।

మోహేనాపి న భుఞ్జీత భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥౩౨॥

ఇజ్యాదానవివాహాదికార్యమధ్యయనం శ్రుతేః।

యది తైర్మోహతః కుర్యాత్కుర్యాచ్చాన్ద్రాయణత్రయమ్॥౩౩॥

ధర్మాధర్మాదివిజ్ఞానం నాఽఽదదీత శ్రుతౌ స్థితః।

తేభ్యో మోహాదపి ప్రాజ్ఞః శ్రేయస్కామీ కదాచన॥౩౪॥

వేదబాహ్యేషు మార్గేషు సంస్కృతా యే నరాః సురాః।

తే హి పాషణ్డినః సాక్షాత్తథా తైః సహవాసినః॥౩౫॥

ఇత్యర్థః ॥౨౭॥ యద్యేవం పరమార్థదృష్ట్యాఽసత్యస్యైవ సత్యతయాఽధ్యవసాయాన్మార్గా భ్రాన్తాస్తర్హి మిథ్యాభూతానాం తేషాం పరంపరయాఽపి కథం వేదమార్గావాప్తిద్వారా పరమార్థసత్యచిద్ఘన పశివస్వరూపావాప్తిహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్య సదృష్టాన్తముపపాదయతి— తథాఽపీతి। యద్యపి స్వప్నావస్థా మిథ్యభూతా తథాఽపి స్వప్నదృష్టం వస్తు భావినః సత్యస్య ఫలస్య సూచకం భవతి। సూచకత్వం భగవతా వ్యాసేనాపి సూత్రితమ్ "సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః" ఇతి। సా చ శ్రుతిరేజమామ్నాతా—"యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్" ఇతి ॥౨౮॥ యథాచైవం తథైవ మిథ్యాభూతా అపి మార్గా వేదప్రతిపాదితస్య సచ్చిదానన్దాఖణ్డై-

కలౌ జగద్విధాతారం శివం సత్యాదిలక్షణమ్।

నార్చయిష్యన్తి వేదేన పాషణ్డోపహతా జనాః॥౩౬॥

వేదసిద్ధం మహాదేవం సామ్బం చన్ద్రార్ధశేఖరమ్।

నార్చయిష్యన్తి వేదేన పాషణ్డోపహతా జనాః॥౩౭॥

వేదోక్తేనైవ మార్గేణ భస్మనైవ త్రిపుణ్డ్రకమ్।

ధూలనం నాఽఽచరిష్యన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౩౮॥

రుద్రాక్షధారణే భక్త్యా వేదోక్తేనైవ వర్త్మనా।

న కరిష్యన్తి మోహేన పాషణ్డోపహతా జనాః॥౩౯॥

లిఙ్గే దినే దినే దేవం శివరుద్రాదిసంజ్ఞితమ్।

నార్చయిష్యన్తి వేదేన పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౦॥

దేవకార్యం న కువన్తి పిత్రకార్యం విరోషతః।

ఔపాసనే న కువన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౧॥

పఞ్చయజ్ఞం న కువన్తి తథైవాతిథిపూజనమ్।

వైశ్వదేవం కువన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౨॥

వేదబాహ్యేన మార్గేణ పూజయన్తి జనార్దనమ్।
నిన్దన్తి శంకరం మోహాత్పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౩॥
బ్రహ్మాణ కేశవం రుద్రం భేదభావేన మోహితాః
పశ్యన్త్యేకం న జానన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౪॥
అదక్షిణమనభ్యఙ్గమధౌతచరణం తథా।
కవేన్త్యనాగ్నికం శ్రాద్ధం పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౫॥
ఏకాదశ్యామథాష్టమ్యాం చతుదశ్యాం విశేషతః।
ఉపవాసం న కుర్వన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౬॥

శతరుద్రీయచమకైస్తథా పౌరుషసూక్తకైః।
నాభిషిఞ్చన్తి దేవేశం పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౭॥
చిరంతనాని స్థానాని శివస్య పరమాత్మనః।
న ద్రక్ష్యన్తి మహాభక్త్యా పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౮॥
శ్రీమద్దక్షిణకైలాసే వర్తనం శ్రద్ధయా సహ।
వత్సరం న కరిష్యన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౪౯॥
శ్రీమద్వ్యాఘ్రపురే పుణ్యే వర్తన భుక్తిముక్తిదమ్।
వత్సరం న కారిష్యన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౫౦॥
అన్యేషు చ విశిష్టేషు శివస్థానేషు వర్తనమ్।
వత్సరం న కారేష్యన్తి పాషణ్డోప్రహతా జనాః॥౫౧౫॥
దినే దినే తు బేదాన్తమహావాక్యార్థనిర్ణయమ్।
ఆచార్యాన్న కరిష్యన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౫౨॥
సంన్యాసం పరహంసాఖ్యం నాఙ్గీకుర్వన్తి మోహితాః।
ప్రద్వేషం చ కరిష్యన్తి పాషణ్డోపహతా జనాః॥౫౩॥

అన్యాని యాని కర్మణి వేదేనైవోదితాని తు।
నాఽఽచరిష్యన్తి తాన్యేవ పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౪॥
సమార్తాన్యపి చ కర్మాణి యాని యాని సురోత్తమాః।
నాఽఽచరిష్యన్తి తాన్యేవ పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౫॥
ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం లలాటే తు బర్తులం చార్ధచన్ద్రకమ్।
ధారయిష్యన్తి మోహేన పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౬॥
శఙ్ఖచక్రగదావజ్రైరఙ్కనం విగ్రహే స్వకే।
మోహేనైవ కరిష్యన్తి పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౭॥

మనుష్యాణాం చ నామ్నా తు తేషామాకారతోఽపి చ।
లాఞ్ఛితాశ్చ భవిష్యన్తి పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౮॥
బహునోక్తేన కిం వేదమర్యాదాభేదనం సురాః।
శ్రద్ధయైవ కరిష్యన్తి పాపణ్డోపహతా జనాః॥౫౯॥
ధీరా విరిష్టాశ్చ మహేశ్వరస్య ప్రసాదయుక్తాశ్చ మహత్తమాశ్చ ।
వేదోదితం కేవలమేవదేవా ముదా కరిష్యన్తి విమక్తిసిద్ధ్యై॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞైభవఖణ్డస్యో-
పరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు వేదార్థవిచారో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ౨

తృతీయోఽధ్యాయః।

3.సాక్షిశివస్వరూపకథనమ్।

బ్రహ్మోవాచ—

సవాత్మా శంకరో నామ సాక్ష్యేవ సకలస్య తు।

సాక్ష్యభావే జగత్సాక్ష్య కథం మాతి సరోత్తమాః॥౧॥

కరసశ్య పరమార్థసత్యవస్తునః సోపానక్రమేణ ప్రాప్తిహితవో భవన్తీత్యర్థః॥౨౯—౬౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యందీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు వేదార్థవిచారో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తం హరం కేచిదిత్యాదినా వాదివిప్రతిపాత్తిం నిరాకృత్య శ్రుతిప్రసిద్ధ ఏవాఽఽత్మా స్రష్టృత్వేనోక్త ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాదితః। స ఏవ స్వసృష్టదేహేషు క్రియాశక్త్యాతనా ప్రాణరూపేణావస్థితః “తం ప్రపదాభ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మమ పురుషమ్” ఇతి శ్రుతేః। తథా చిచ్ఛక్తిరూపేణ చ బ్రహ్మరన్ధ్రాస్ప్రవిష్టః “స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత” ఇతి శ్రుతేః। అనయోర్మధ్యే కతరః స ఆత్మా యః ప్రత్యగాత్మస్వరూపత్వేన జ్ఞాతవ్యః। స కిం ప్రాణరూప ఉత చిచ్ఛక్త్యాత్మక ఇతి

స్వతో భానవిహీనం హి జగత్సర్వం చరాచరమ్।

జడతాఽజడతా చాస్య జగతో భానవత్తయా॥౨॥

భానం విజ్ఞానతో జన్యమితి కైశ్చిదుదీర్యతే।

తన్న సంగతమేవ స్యాజ్జన్యం చేజ్జటమేవ తత్।

జడానామేవ జన్యతం ఘటాదీనాం హి సంమతమ్॥3॥

విజ్ఞానం చాపి భానస్య నైవోత్పాదకామిష్యతే।

జ్ఞానస్య భానరూపేణ పరిణామో న సిధ్యతి॥౪॥

హి ప్రశ్నః శ్రుతావవతారితస్తస్యోత్తరభూతా “యేన వా పశ్యతి యేన వా శృణోతి” ఇత్యాదికా శ్రుతిః। అథ తస్యాః శ్రుతేరర్థం వక్తుమాత్మనః సర్వసాక్షిత్వం సాధయతి—సర్వాత్మేతి। సర్వేషు శరీరేష్వాత్మత్వేనావస్థితో యః పరమేశ్వరోఽసౌ సర్వస్య జడప్రపఞ్చస్య భాసకః సాక్షీ చిన్మాత్రస్వరూప ఏవైష్టవ్యః। విపక్షే బాధకమాహ-సాక్ష్య భావ ఇతి। యద్యసౌ చిన్మాత్రస్వరూపః సాక్షీ న స్యాత్కేన తర్హి ప్రకాశేన సాక్ష్యం జగద్భాసేత। అతః సాక్షిరూపం మానమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యర్థః॥౧॥ సాక్షిస్వరూపవత్సాక్ష్యస్యాపి స్వత ఏవ భానం కస్మాన్న భవతీత్యత ఆహ—స్వత ఇతి। జడం హి జగస్వాభావికస్ఫురణరహితమ్। అతః సాక్షిస్ఫురణాభావే తస్య భానం న స్యాదిత్యర్థః। నను సాక్షిణోఽభావేఽపి జడం జగదజడేన జ్ఞానాధారేణాఽఽత్మనా జ్ఞాయత ఏవేత్యత ఆహ—జడతేతి। అనాత్మనో జడత్వమాత్మనశ్చాజడత్వమిత్యేతదుభయమప్యస్య జగతో భానవత్త్వయైవాధిగన్తవ్యమ్। యది హి జగద్భానవిషయం స్యాత్తదా తస్య చిద్భాస్యత్వాజ్జడత్వమ్। యస్తు తాదృశభానాశ్రయః సోఽజడ ఇతి జడత్వాజడత్వే ఉభే అపి భానాధీననిరూపణే ఇత్యవశ్యం సాక్షిరూపం భానమఙ్గీకావ్యమిత్యర్థః॥౨॥ నన్వస్తు భానం తత్తు చక్షురాదివదప్రకాశమానేన నిలీనేన విజ్ఞానేన స్తవిషయే జన్యత ఇతి భాట్టమతమాశఙ్కతే-భానమితి। తన్నిరస్యతి—తన్నేతి। యది హి విషయస్ఫురణరూపం భానం జన్యం స్యాత్తర్హి మృజ్జన్యఘటాదివజ్జన్యత్ర హేతునా జడమేవ స్యాత్। అతో విషయవద్భానస్యాపి జడత్వావిశేషాత్తద్బలాన్న స్ఫూర్తిసంభవ ఇత్యర్థః॥౨॥ యత్త్వావదుక్తం విజ్ఞానేన భానం విషయే జన్యత

అవిక్రియత్వాజ్జ్ఞానస్య యది తస్యాపి విక్రియా।

తర్హి క్షీరాదివచ్చేత్యం భవేత్తన్నైవ వేదనమ్॥౫॥

తథా భానస్య విజ్ఞానం నైవాఽఽరమ్భకమిష్యతే।

అద్రవ్యత్వాద్గుణత్వేన పరైరఙ్గీకృతత్వతః॥౬॥

అసద్రూపస్య భానస్య జ్ఞానం నాఽఽరమ్భకం భవేత్।

వన్ధ్యాసూనోరపి జ్ఞానం తదా హ్యారమ్భకం భవేత్॥౭॥

ప్రాగసద్రుపభానస్య జ్ఞానం నాఽఽరమ్భకం భవేత్।

అసతః ప్రాక్ప్రూర్వాణాం విశేషాణామభావతః॥౮॥

అతో విజ్ఞానజన్యత్వం నాస్తి భానస్య సర్వదా॥౯॥

ఇతి న తద్యుజ్యత ఇత్యాహ—విజ్ఞానం చతి॥౪॥ భానస్య విజ్ఞానం జనకమితి బదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః। కిం విజ్ఞానం భానరూపేణ పరిణతముత భానస్యాఽఽరమ్భకమితి। నాఽఽద్య ఇత్యాహ—జ్ఞానస్థేతి వికారిణ ఏవ క్షీరాదేర్దధ్యాదిరూపేణ పరిణామో టృష్టః స త్వవిక్రియత్వాజ్జ్ఞానస్య న సంభవాతి। యది జ్ఞానస్యాపి విక్రియా స్యాత్తర్హి క్షీరాదివదేవ చేత్యం భవేత్। అతో విక్రియావత్త్వే సతి తస్య జ్ఞానలమేవ హీయేతేయథం॥౫॥ఆరమ్భకత్వమపి నిరాకరోతి—తథేతి। దవ్యం హి ద్రవ్యాన్తరారమ్భకమ్। తన్తుపటాదౌ తథా దృష్టత్వాత్। విజ్ఞానం తు న ద్రవ్యమ్। గుణత్వేన పరైరఙ్గీకారాత్। అతో భానద్రవ్యస్యాద్రవ్యేణ సతా జ్ఞానేనాఽఽరమ్భో న యుక్తః॥౬॥ అసద్రుపస్యేతి। ఆరమ్భవాదే హ్యసదేవ కార్యముత్పద్యత ఇతి స్థితిః। తథా చాసద్రూపస్య భానస్య జ్ఞానమారమ్భకమితి న యుక్తమ్। యది హ్యసదపి జ్ఞానమారభతే తర్హి తజ్జ్ఞానం బన్ధ్యాపుత్రాదేరప్యారమ్భకం స్యాత్। అసత్త్వావిశేషాదిత్యథః॥౭॥ నను ప్రాగసతః సత్తాసంబన్ధ ఉత్పత్తిరిత్యఙ్గీకారాద్వన్ధ్యాసుతదశ్చాత్యన్తా-సత్త్వాత్కథం తదారమ్భకప్రసక్తిరిత్యత ఆహ-అసతః ప్రాక్ప్రపూర్వాణామితి। ప్రాక్ప్ర-మత్యన్తాసత్త్వమిత్యేవమాదిభావరూపధర్మవిశేషాశ్రయత్వాభావాత్తదాశ్రయత్వే చ భావత్వప్రసఙ్గాదసతస్తచ్ఛృతో భేదో న యుక్త ఇత్యర్థః। పరిణామారమ్భకత్వవ్యతిరేకేణోత్పాదకత్వానిరూపణాద్విజ్ఞానం భానస్య జనకమిత్యుపసంహరతి—అత ఇతి॥౮॥౯॥

జ్ఞానస్యాపి న జన్యత్వమస్తి హే స్వగేవాసినః।

ఉక్తన్యాయేన జన్యత్వప్రతీతిర్భ్రాన్తిరేవ హి॥౧౦॥

భానస్యాపి తథా భ్రాన్తిర్జన్యత్వప్రతిభా సురాః।

భావత్వే సత్యజన్యత్వాద్భానం నిత్యం సురోత్తమాః॥౧౧॥

యజ్జగద్భాసకం భానం నిత్యం భాతి స్వతః సురాః।

స ఏవ జగతః సాక్షీ సర్వాత్మా శంకరాభిధః॥౧౨॥

తేన కల్పితసబన్ధాదజ్ఞానం భాతి న స్వతః।

ఉక్తమర్థమన్యత్రప్యతిదిశతి—జ్ఞానస్యేతి। ఉక్తన్యాయేనతి। యది హి జ్ఞానం జన్యం స్యాత్తర్హి జన్యత్వహేతునా ఘటవజ్జడమేవ స్యాదిత్యనేన న్యయేనేత్యర్థః। నను రూపాదివిషయైశ్చక్షురాదీన్ద్రియసంప్రయోగానన్తరం రూపాదివిషయజ్ఞానం జాయమానం దృశ్యతే కా తర్హి తస్య గతిరిత్యత ఆహ—జన్యత్వేతి। విషయాకారపరిణతాఽన్తఃకరణవృత్తిర్హి తత్ర జన్యతే। అతస్తదీయం జన్యత్వం తదవచ్ఛిన్నచైతన్యేఽపి స్ఫటికే లౌహిత్యాదివదవభాసతే। అతో భ్రాన్తిరేవ జ్ఞానే జన్యత్వప్రతీతిరియర్థః॥౧౦॥ భానస్యాపీతి। ఘటాదివిషయస్ఫురణరూపస్య భానస్యాపి జన్యత్వప్రతీతిర్భ్రాన్తిరేవ తస్యాప్యుత్పత్తిమద్వృత్తిజ్ఞానాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వేన తస్యైవ జన్యత్వస్య తత్రాధ్యవసానాత్। ఏవం భానస్యాజన్యత్వం ప్రసాధ్య నిత్యత్వం సాధయతి—భావత్వ ఇతి। అజన్యస్యాపి ప్రాగభావస్యానియత్వదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విశినష్టి—భావత్వే సతీతి। విమతం నిత్యం భావత్వే సత్యజన్యత్వాదాత్మవదిత్యభిప్రాయః॥౧౧॥ ఏవం భానస్య నిత్యత్వం ప్రసాధ్య తదభదాత్పరమేశ్వరస్య ప్రతిజ్ఞాతం సాక్షిచిన్మాత్రరూపత్త్వం నిగమయతి—యజ్జగదితి। యదేతత్సర్వం జగతో భాసక నిత్యం భానం స్వమావతో భానాన్తరనైరపేక్ష్యేణ భాతి స ఏవ సర్వస్య జగతః సాక్షీ ద్రష్టా సర్వదేహేష్వాత్మమావేనావార్ధ్యతః పరమేశ్వరః। యద్భానమిత్యుద్దేశ్యస్య నపుంసకలిఙ్గత్వేఽపి స ఏవేతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశో విధేయాపేక్షయా। ఉక్తం హి—"నిర్దిశ్యమానప్రాతినిర్దిశ్యమానయోరేకతామాపాదయన్తి సవేనామాని పర్యాయేణ తల్లిఙ్గతాముపాదదతే" ఇతి। తాదృశభానాత్మకో యః స ఏవ సాక్షిరూపేణావస్థితః పరశివో న

తు జడరూప ఇత్యర్థః॥౧౨॥ తస్య చ నిత్యస్వప్రకాశభానమాత్రస్వరూపస్యాజ్ఞానతత్కార్యరూపసర్వజగత్సాక్షిత్వముప-

అజ్ఞానజన్యం చిత్తం చ రాగద్వేషాదయస్తథా।

అజ్ఞానస్పృష్టచైతన్యాదేవ భాన్తి న చ స్వతః॥౧౨॥

ప్రాణశ్చాపి తథా బాహ్యకరణాని వపుస్తథా।

చిత్తవృత్త్యభిసబన్ధద్వారేణైవ దృగన్వయాత॥౧౪॥

విభాన్తి న స్వతో బాహ్యవిషయాశ్చ తథవ చ॥౧౫॥

అనుమానాదివృత్తిస్థ చైతన్యం సురసత్తమాః।

అర్థానామపి కేషాం చిద్భాసకం తేన శకరః॥౧౬॥

సర్వావభాసకః ప్రోక్తస్తేన భాతమిదం జగత్।

అతో రూపాణి తేనవ పరయతాంశేన మానవః॥౧౭॥

పాదయతి—తేన కల్పితసంబన్ధాదితి। “అసఙ్గో హ్యయం పురుషః” ఇత్యసఙ్గశ్రుతేర్భానమాత్రరూపస్య పరశివధ్య న కేనచిదపి పారమార్థికసంబన్ధః శక్యతే వక్తుమ్। అతశ్చాజ్ఞనవత్సంబన్ధోఽపి సాక్షిణి పరికల్పితో విద్యత ఇతి తత్సంబన్ధవశాత్తేన సాక్షిభావేన తత్స్వరూపేణఽధ్యస్తమజ్ఞానం భాతి న తు స్వాభావికేన ప్రకాశేనేత్యర్థః। అజ్ఞానజన్యమితి। తేనాజ్ఞానేన జన్యం యత్సత్త్వపరిణామరూపమన్త కరణం యే చ రాగాదయస్తద్ధర్మాస్తత్సర్వం స్వోపాదనభూతాజ్ఞానసంబద్ధచైతన్యాదివ భాతి న తు స్వభావతః॥౧౩॥ ప్రాణశ్చాపీతి। ప్రాణేన్ద్రియదేహాదికమప్యుపదానభూతాజ్ఞానసంబన్ధద్వారా చిత్సంవలితా యా చిత్తవృత్తిస్తద్వ్యాప్తతయా పరంపరయా దృగ్రూపమపసాక్షిచైతన్యసంబన్ధవశాదేవ భాతి న తు స్వత ఇత్యర్థః। బాహ్యవిషయాశ్చేతి। బాహ్యఘట-పతాదివిషయజాతమపి స్వసంప్రయక్తచక్షురాదీన్ద్రియసంబన్ధాచ్చిత్సంవరితతద్విషయాకా-

రాన్తఃకరణవృత్తివ్యాపృతయా పరంపరయా సాక్షిచైతన్యసంబన్ధదేవ భాతి ॥౧౪॥౧౫॥
అనుమానాదివృత్తిస్థమితి। ఆదిశబ్దేనోపమానాదిరసంగ్రహః।
ధూమవత్త్వాదిత్యాదివ్యాప్తిహేతుజనితా యాऽన్తఃకరణవృత్తిస్తత్ర ప్రాభుక్తరీత్యా యదవస్థితం చైతన్యం తదపి స్వాశ్రయభూతాన్తః
కరణవృత్తిజనకఘూమవత్త్వాదిహేతువ్యాపకానామగ్నిమత్త్వాదీనాం కేషాం చిదర్థానాం పరంపరథా సంబన్ధాద్భాసకం భవతి। అపరోక్షజ్ఞానవిషయేషు
హ్యధిష్ఠానస్ఫురణసంభవాద్వృత్తివ్యాపృత్వవత్ఫలవ్యాపృత్వమప్యస్తి।
అనుమానాదిపరోక్షజ్ఞానవిష-

శృణోత్యనేన రాబ్దాంశ్చ గన్ధానాజిఘ్రతి ప్రియాన్।

అనేనైవ సదా వాచం వ్యాకరోతి త మానవః॥౧౮॥

యేషు నైతాదృశం ఫలవ్యాపృత్వమస్తీతి వృత్తిస్థమితి వదతోऽభిప్రాయః। భానమాత్రరూపస్య పరాశివస్యోపపాదితం సర్వసాక్షిత్వం నిగమయతి—తేనేతి ఏవం జీవభావేన ప్రవిశ్యావస్థితస్య పరశివస్య సాక్షిచిన్మాత్రరూపత్వం ప్రసాధితమ్। తథా చ కతరః స ఆత్మేతి శ్రుత్యా ప్రాగవతారితస్య ప్రశ్నస్య సర్వసాక్షీ చిద్రూప ఏవ స ఆత్మా న తు ప్రాణ ఇతి ప్రతివచనం జాతమ్। ఇమమేవార్థం శ్రుతిరుత్తరరూపేణ ప్రతి పాదయతి। "యేన వా పరయతి యేన వా శృణోతి యేన వా గన్ధానాజిఘ్రతి యేన వా వాచం వ్యాకరోతి యేన వా స్వాదు చాస్వాదు చ జానాతి" ఇత్యస్యాః శ్రుతేరర్థం సంగృహ్య ప్రతిపాదయపి—అతో రూపాణీదయాదేనా। యత ఉక్తయుక్తిబలాత్ "తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి శ్రుతేశ్చాత్మా సాక్షిరూపేణ సవేవస్వ వభాసకోऽతః కారణాత్తేనైవ సర్వావభాసకపరశివస్వరూపేణానేన సర్వసాక్షితయా। హృదయమధ్యేऽవస్థితేన చక్షుఃసంప్రయుక్తరూపజనితమనోవృత్త్యభివ్యక్తేన చిత్ప్రకాశేనైవ రూపాణి పశ్యతి॥౧౬॥౧౭॥ తథా శ్రోత్రసంప్రయుక్తశబ్దజనితమనోవృత్త్యభివ్యక్తేనానేనైవ చిత్ప్రకాశేన శబ్దాఞ్జానాతి। గన్ధానాజిఘ్రతీత్యాద్యప్యేవం యోజ్యమ్। సదా వాచమితి। వ్యాకర్తవ్యశబ్దవిషయమనోవృత్త్యభివ్యక్తేననేనైవ చిత్ప్రకాశేన వాగిన్ద్రియద్వారా వాచ్యం వాక్యం వ్యవహరతి। ఏతచ్చాన్యస్య పాణిపాదాదేరపి కర్మేన్ద్రియస్యోపలక్షకమ్। అనేనే స్వాదు

చేతి। రసనేన్ద్రియసంప్రయుక్తమధురాదిరసజనితమనోవృత్త్యభివ్యక్తేనానేనైవ చిత్ప్రకాశేన స్వాద్వస్వాదువిభాగం జానాతి। శ్రుతిగతో బాశబ్దశ్చార్థే। ఏతదుక్తం భవతి। చక్షుఃశ్రోత్రాదివిభిన్నకరణజనితేషు రూపాదిజ్ఞానేషు యోఽయమనుగతశ్చిత్ప్రకాశః స ఏవ సాక్షిరూప ఆత్మేతి। నన్వేష హి ద్రష్టా శ్రోతేత్యాదిశ్రుతేరసావేవోపలబ్ధో యోఽనుగతశ్చిత్ప్రకాశః ప్రదర్శితస్తస్య చ పశ్యతీత్యాదికర్తృవాచితిఙాఽభిహితత్వాదనేనేతి కథం తృతీయాన్తనిర్దేశః। నైష దోషః। అన్తఃకరణతద్వృత్తిపరికల్పితభేదోపజీవనేన కరణత్వోపచారాత్। అత ఏవ కఠవల్లీష్వప్యామ్నాతమ్—"యేన రూపం రసం గన్ధం శబ్దాన్స్పర్శాంశ్చ మైథునాన్। ఏతేనైవ విజానాతి కిమత్ర పరిశిష్యతే। ఏతద్వై తత్" ఇతి। ఆచర్యాస్తు "ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి ప్రజ్ఞయా చక్షుః సమారుహ్య

అనేన స్వాదు చాస్వాదు విజానాతి చ మానవః।

శంకరాఖ్యం తు విజ్ఞానం బహుధా శబ్ద్యతే బుధైః।

కేచిద్ధృదయమిత్యాహుర్బ్రాహ్మణా హే సురోత్తమాః॥౧౯॥

చక్షుషా సర్వాణి రూపాణ్యాప్నోతి" ఇతి కౌషీతకిశ్రుతేరేకస్యైవ ప్రజ్ఞాశబ్దాభిధేయాన్తఃకరణస్య వాక్చక్షురాదినానావిధకరణభావేనావస్థానాత్తస్య చాన్తఃకరణస్య ప్రపదాభ్యాం ప్రవిష్టస్య ప్రాణస్య చ "యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వా ప్రజ్ఞా స ప్రాణః" ఇత్యేకత్వశ్రుతేరుపలబ్ధికరణత్వేన గుణభూతత్వాత్ప్రాణోఽనాత్మేతి దర్శయితుం యేన వా పశ్యతీత్యాదౌ తృతీయాన్తపదం చక్షురాదిభేదభిన్నాన్తఃకరణపరతయా వ్యాఖ్యాయ యదేతద్ధృదయం మనశ్చేతి హృదయమనఃశబ్దాభ్యాం నిశ్చయరూపం సంకల్పవికల్పాత్మకమన్తఃకరణం సకలేన్ద్రియసాధారణం ప్రతిపాద్యత ఇతి చక్షురాదిజనితమనోవృత్తిలక్షణోపాధిప్రాధాన్యవివక్షయా వ్యాకార్షుః। యథాऽऽహుః— ఏతేనాన్తఃకరణేనైకేన చక్షుర్భూతేన రూపం పశ్యతి శ్రోత్రరూపేణ శృణోతి ఘ్రాణరూపేణ జిఘ్రతి వాగ్భూతేన చ వదతి జిహ్వాభూతేన రసయతి స్వేనైవ కల్పనారూపేణ మనసా సంకల్పయతి హృదయరూపేణాధ్యవస్యతి। తస్మాత్సర్వవిషయవ్యాపకమేకమిదమన్తఃకరణమితి॥౧౮॥ అత్ర తు హృదయమనః శబ్దావపి సంజ్ఞానాదిశబ్దవన్నామత్వేన ప్రతిపాద్యేతే ఉపధేయచిత్ప్రాధాన్యవివక్షయా తాని చ నామాన్యవమామ్నాతాని—"యదేతద్ధృదయం మనశ్చైతత్సంజ్ఞానమాజ్ఞానం విజ్ఞానం

ప్రజ్ఞానం మేధా దృష్టిర్ధృతిర్మతిర్మనీషా జూతిః స్మృతిః సంకల్పః క్రతురసుః కామో వశ ఇతి సర్వాణ్యేవైతాని ప్రజ్ఞానస్య నామధేయాని భవన్తి" ఇతి। ఏతాని చ నామాని చిన్మాత్రస్వరూపస్య పరశివస్య వ్యవహర్తృపురుషభేదాపేక్షయైవైతావన్తి భవన్తీతి తద్వ్యవహర్తృపురుషసంబన్ధితయైవ తాని నామాని సంగృహ్ణాతి—శంకరాఖ్యం తు విజ్ఞానమిత్యాదినా। తు శబ్దోఽవధారణే। యదేతన్నిత్యస్వప్రకాశసాక్షిచిదాత్మకం సర్వదా సర్వవస్త్వవభాసకం మానం శంకరాఖ్యం ప్రాగుపన్యస్తం తదేవ హృదయ మనః సంజ్ఞానాదిశబ్దైస్తత్తదుపాధిసంబన్ధబలాత్తత్తన్నామ్నా బహుధా విద్వద్భిర్గీయతే న త్వస్మాచ్చిదత్మినో హృదయమనఃప్రభృతేకే తత్త్వాన్తరమిత్యర్థః। హృదయమిత్యాహురితి। హృద్యయత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా హృన్మధ్యవర్త్యన్తఃకరణం

హృదయం తచ్చాత్రాధ్యవసాయాత్మకం వివక్షితమ్। హృదయస్వరూపేణాధ్యవస్యతీతి తథాత్వప్రతిపాదకాచార్యభాష్యే చ ప్రాగుదాహృతత్వాదేవం నిశ్చయరూపాన్తఃకరణోపాదానబలేన

మన ఇత్యపరే సన్తః సంజ్ఞానమితి కేచన।

అజ్ఞానమితి విద్వాసః కేచిద్ధే స్వగంవాసినః॥౨౦॥

విజ్ఞానమితి చాప్యన్యే ప్రజ్ఞానమితి కేచన।

మేధేతి బ్రాహ్మణాః కేచిదృష్టిరిత్యపరే బుధాః॥౨౧॥

ధృతిరిత్యపరే ప్రాజ్ఞా మతిరిత్యపి కేచన।

మనీషేతి మహాప్రాజ్ఞా (జ్ఞప్తి) జుతిరిత్యపరే బుధాః॥౨౨॥

స్మరతిరిత్యాస్తికాః కేచిత్సంకల్ప ఇతి కేచన।

క్రతురిత్యపరే ప్రాజ్ఞాః కామ ఇత్యపరే జనాః॥౨౩॥

వరా ఇత్యాస్తికాః కేచిత్సర్వాణ్యేతాని సతతమ్।

తదుపహితం ప్రజ్ఞప్తిమాత్రం బ్రహ్మస్వరూపమపి హృదయశబ్దేన వ్యవహరన్తీత్యర్థః॥౧౯॥ ఏవం మనః సంజ్ఞానాదయోఽపి సత్త్వపరిణామరూపాన్తఃకరణస్య వృత్తిభేదచ్చిన్మాత్రస్య సాక్షిణ ఉపాధిభూతాః। అతస్తదుపాదానవశాత్తస్య తాని నామధేయానీతి యోజనీయమ్। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—ఇత్యేవమాద్యా అన్తఃకరణస్య వృత్తయ ఉపలబ్ధుః శుద్ధప్రజ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపాధిభూతాస్తదురాధిజనితగుణనామధేయాని సంజ్ఞానాదీని। తత్ర చాఽఽదావన్తఃకరణస్య సంకల్పవికల్పరూపా వృత్తిర్మనః। సంజ్ఞానం సంజ్ఞప్తిర్యద్యోగాదసౌ చేతన ఇతి వ్యపదిశ్యతే। ఆజ్ఞానమాజ్ఞప్తిరాజ్ఞాశక్తిరూపా వృత్తిః॥౨౦॥ విజ్ఞానం లౌకికసూక్ష్మవస్తువిషయా వృత్తిః। ప్రజ్ఞానం ప్రజ్ఞప్తిః ప్రజ్ఞా। యథోక్తమ్—“స్మృతిస్త్వతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా। బుద్ధిస్తాత్కాలికీ ప్రోక్తా ప్రజ్ఞా త్రైకాలికీ మతా” ఇతి। మేధా గ్రన్థధారణసామర్థ్యమ్। దృష్టిశ్చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా ఘటపటాదివిషయాకారపరిణతా వృత్తిః॥౨౧॥ ధృతిర్దేహేన్ద్రియాదిధారణసామర్థ్యమ్। మతిర్మననమాగామివిషయా వృత్తిః। మనీషా మనస ఈషా। తత్ర స్వాతన్త్ర్యమితి యావత్। జూతీ రోగాదిభిశ్చేతసో దుఃఖిత్వభావనా॥ ౨౨॥ స్మృతిరనుభూతివిషయా సంస్కారజా వృత్తిః। సంకల్ప ఇదం శుక్లమిదం కృష్ణమితి భేదేన సమ్యక్కల్పనారూపః। క్రతురిదమిత్థమేవేత్యధ్యవసాయః। కామోఽసంనిహితవిషయాకాఙ్క్షా॥౨౩॥ వశః సంనిహితస్త్రక్చన్దనస్త్ర్యన్నపానాదివిషయోఽభిలాషః

ప్రజ్ఞానస్య శివస్యాస్య నామధేయాన్యసంశయమ్॥౨౪॥

ఏష బ్రహ్మైష ఏవేన్ద్ర ఏష ఏవ ప్రజాపతిః।

ఏష ఏవ హి దేవాశ్చ భూతాని భవనాని చ॥౨౫॥

అణ్డజా జారుజాశ్చైవ స్వేదజా ఉద్భిజా(జ్జా) అపి।

అశ్వా గావశ్చ మర్త్యాశ్చ హస్తిపూవాస్తథైవ చ॥౨౬॥

అత్రాసురితి శ్రుత్యుక్తం నామ ప్రాణవాచకతయా ప్రసిద్ధత్వాత్తదుపాధికస్య ప్రజ్ఞానబ్రహ్మణోఽప్రాసేద్ధమితి న పృథగుక్తమ్॥౨౪॥ ఏవమన్తఃకరణతద్వృత్త్యుపహితం రూపశబ్దాదిసకలవస్త్వవభాసకం నిత్యస్వప్రకాశ సాక్షిచైతన్యమేవాఽఽత్మేతి ప్రతిపాదితమ్।

తస్యైవ బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తే స్థావరజఙ్గమాత్మకే జగతి జీవభావేనోపాదానభావేన చ సర్వత్రావస్థానాభిప్రాయేణ పరిచ్ఛేదభ్రమం వ్యుదసితుం శ్రుతిః సార్వాత్మ్యం ప్రతిపాదయతి—"ఏష బ్రహ్మైష ఇన్ద్ర ఏష ప్రజాపతిరేతే సర్వే దేవా ఇమాని చ పఞ్చ మహాభూతాని పృథివీ వాయురాకాశ ఆపో జ్యోతీషీత్యేతానీమాని చ క్షుద్రమిశ్రాణీవ బీజానీతరాణి చేతరాణి చాణ్డజాని చ జారుజాని చ స్వేదజాని చోద్భిజ్జాని చాశ్వా గావః పురుషా హస్తినో యత్కించేదం ప్రాణి జఙ్గమం చ పతత్రి చ యచ్చ స్థావరం సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేనం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమ్" ఇతి। ఇమాం శ్రుతి సంగృహ్ణాతి—ఏష బ్రహ్మేత్యాదినా। యః ప్రాగుక్తః స్వప్రకాశః సాక్షీ చిద్రూప ఆత్మైష ఏవ బ్రహ్మ। అపఞ్చీకృతపఞ్చమహాభూతతత్కార్యలిఙ్గశరీరసమష్ట్యుపహితః సన్హిరణ్యగర్భాపరపర్యాయో బ్రహ్మ భవతీత్యర్థః। యద్వా బ్రహ్మేతి నపుంసకలిఙ్గతయా పదవిభాగః। యత్పరం బ్రహ్మ సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం జలతరఙ్గబుదబుదాదిష్వనుప్రవిష్టసూర్యబిమ్బవత్ సర్వప్రాణ్యన్తఃకరణోపాధిష్వప్రవిష్ట ఏవ తద్బ్రహ్మ నాన్యదిత్యర్థః। ఏవముత్తరత్రాపి యోజనా। పరమైశ్వర్యయోగాదిన్ద్రః। యద్వా ఇదంకారాస్పదఘటాదివదిదమిత్యాపరోక్ష్యేణ యః సాక్షీ స్వాత్మభూతం బ్రహ్మ సాక్షాత్కరోతి స ఇన్ద్రః। శ్రూయతే హి—"ఇదమదర్శమితీ౩ం। తస్మాదిదన్ద్రో నామేదన్ద్రో హ వై నామ తమిదన్ద్రం సన్తమిత్యాచక్షతే పరోక్షేణ" ఇతి। యద్వా దేవానామధిపతిరిన్ద్రస్తస్య హృదయేఽపి సాక్షిరూపేణావస్థానాదేష ఏవ స ఇత్యర్థః। ప్రజాపతిః పఞ్చీకృతస్థులభూతారబ్ధబ్రహ్మాణ్డన్తర్వర్తీ ప్రథమశరీరీ విరాట్। దేవా అగ్న్యాదయః యోఽయమన్తర్దేహేఽవస్థితశ్చిదత్మైష ఏవ బ్రహ్మేన్ద్రాదిదేహేష్వపి సాక్షిరూపేణావస్థితః।

స్థావరం జఙ్గమం చైవ తథాఽన్యదపి కించన।

సర్వమేతదయం శంభుః ప్రజ్ఞానఘనలక్షణః॥౨౭॥

ప్రతిష్ఠా సర్వవస్తూనాం ప్రజ్ఞైషా పారమేశ్వరీ।

ప్రజ్ఞానమేవ తద్బ్రహ్మ శివరుద్రాదిసంజ్ఞితమ॥౨౮॥

చిత్ప్రకాశసామ్యేనైక్యప్రతిసంధానాత్। తద్భేదప్రతీతిస్తూపాధికృతేత్యర్థః। భూతాని భువనాని చేతి। సర్వశరీరోపాదానభూతాని యానీమాని పృథివ్యాదీని పఞ్చ మహాభూతాని కార్యరూపాణి

యాని చ భువనాని లోకాస్తన్మధ్యే వర్తమానా యేఽణ్డజాః పక్ష్యాదయః। యే చ జారుజా జరాయుజా మనుష్యాదయః। యే చ స్వేదజాః స్వేదబిన్దుపరిణామరూపా యూకాద్యాః। యే చోద్భిజ్జా భూమిముద్భిద్య జాయమానాస్తరుగుల్మాదయః। ఏవం సామాన్యతశ్చాతుర్విధ్యేన సర్వం జగన్నిర్దిశ్య విశేషతోఽపి నిర్దిశతి—అశ్వా ఇతి। హస్తిపూర్వా ఇతి। హస్తిప్రముఖా ప్రాణిన ఇత్యర్థః॥౨౫॥౨౬॥ స్థావరమచలం వృక్షాదికమ్। జఙ్గమం పాదగమనశీలమ్। తథాఽన్యదపీతి। పక్షాభ్యామాకాశే పతనశీలం యత్పతత్రి చేతి శ్రుత్యుక్తం తదన్యశబ్దేన వివక్షితమ్। ఏవం యదేతద్భూతభౌతికరూపం స్థావరజఙ్గమాత్మకం జగత్తత్సర్వం ప్రజ్ఞానబ్రహ్మరూపే సర్వసా- క్షిణ్యుత్పత్తిస్థితిలయాధిష్ఠానేఽజ్ఞానపరికల్పితత్వాద్ధ్రుగ్రూపేణ తేనైవ ప్రతీతిపథం నీయమానత్వాచ్చ వస్తుతస్తత్స్వరూపానతిరిక్తత్వాన్నిరన్తరప్రజ్ఞానఘనలక్షణః పరమేశ్వర ఏవ న తు తతోఽతిరిచ్యత ఇత్యర్థః। సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య ప్రతిపాదనాయ ప్రజ్ఞానేత్రో లోక ఇతి వాక్యమ్। యతః సర్వోఽపి లోకః ప్రజ్ఞానేవశ్చిదధీనప్రవృత్తికత్వాదుదీరితప్రజ్ఞప్తిరూపసాక్షినేత్రక ఏవ పరిదృశ్యతే। అతస్తత్సర్వం జగ త్ప్రజ్ఞానేత్రమిత్యర్థః॥౨౭॥ ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమితి యత్సర్వసాక్షిభూతం ప్రజ్ఞానమాధేయప్రాధాన్యేన గుణభూతతయాఽధికరణత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాఽఽధేయసకలజగదుపలక్షితస్య ప్రజ్ఞానమాత్రస్య ముఖ్యతయా జ్ఞేయత్వం ద్యోతయితుం పునరాధారప్రాధాన్యేన నిర్దిశ్య తదనూద్య తస్య బ్రహ్మాత్మత్వం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః" ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం

బ్రహ్మ" ఇతి తదర్థం సంగృహ్ణాతి—ప్రతి ష్ఠేతి। పారమేశ్వరీ పరమేశ్వరస్యైవ జీవభావేనావస్థానాత్తత్సంబన్ధినీ యా సర్వసాక్షిణీ చిత్సైషా ప్రాగుదీరితరీత్యా సర్వవస్తూనాం ప్రతిష్ఠాఽఽశ్రమః। స్వాజ్ఞానపరికల్పితసకలజగదుత్పత్తిస్థితిలయా -

ఏవంరూపపరిజ్ఞానాదేవ మర్త్యోఽమృతో భవేత్।

న కర్మణా న ప్రజయా న చాన్యేనాపి కేనచిత్॥౨౯॥

బ్రహ్మవేదనమాత్రేణ బహ్యాఽఽప్నోత్యేవ మానవః।

అన్న నాస్త్యేవ సందేదస్సిర్వః శపథయామ్యహమ్॥౩౦॥

ధికరణత్వాత్। అత ఏవ తైత్తిరీయకే సమామ్నాతమ్—"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయత్న్యభిసంవిశన్తి" ఇతి। ఏవం సకలకల్పనాస్పదం సర్వదా సర్వవస్త్వవభాసకం యత్సాక్షిరూపం ప్రజ్ఞానం సాధకస్య హృదయమధ్య ఉపలభ్యత ఏతదేవ శివరుద్రాదిసంజ్ఞితం తజ్జగత్కారణం బ్రహ్మ యత్ "ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిష్టమ్। అయమర్థః। సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్ర పరస్పరవిరుద్ధతద్దేతదేశకాలసంబన్ధవైశిష్ట్యం పరిత్యజ్యావిరుద్ధస్య దేవదత్తస్వరూపమానస్య యథైక్యప్రతిపత్తిస్తథైవాత్ర ప్రత్యక్స్వప్రకాశసాక్షిచిద్వాచినా ప్రజ్ఞానశబ్దేన జగత్కారణపరశివవాచినా బ్రహ్మశబ్దేన చ సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సంసారసాక్షిత్వజగత్కర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవైశిష్ట్యత్యాగే- నోభయత్రానుగతం యచ్చిదేకరసం ప్రత్యస్తమితసర్వోపాధివిశేషం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోః పారమార్థికం స్వరూపం తస్యైక్యం ప్రతిపాద్యతేఽజ్ఞానపరికల్పితభేదభ్రమనిరాసాయేతి॥౨౮॥ శ్రుతౌ "స ఏతేన ప్రజ్ఞానాత్మనాఽస్మాల్లోకాదుత్క్రమ్య" ఇత్యాదినా బ్రహ్మాత్మైక్యవిజ్ఞానస్య యదమృతత్వసాధనత్వం ప్రతిపాదితం తత్సంగృహ్య బ్రూతే। ఏవంరూపేతి। వస్తుతః పరశివస్వరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః సంసారిత్వస్య స్వస్వరూపయాథాత్మ్యాపరిజ్ఞానమూలత్వాదజ్ఞానస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వాజ్జ్ఞానమేవ బ్రహ్మాత్మైక్యలక్షణాయా ముక్తేః సాధనం న కర్మాదికమ్। తస్యాజ్ఞాన కార్యత్వాదవిరుద్ధత్వేన తన్నివర్తకత్వాభావాత్। అత ఏవ శ్రుతిః కర్మాదరేమృతత్వావాప్తిసాధనత్వం నిషేధతి—"న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన" ఇతి॥౨౯॥ బ్రహ్మవేదనమాత్రేణేతి। మాత్రగ్రహణేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యామృతత్వసాధనత్వానిరాసః। ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానమాత్రేణైవావిద్యా నివృత్తౌ నిరతిశయానరూపతాఽమృతః సమభవత్" ఇతి శ్రుతేర్థో। వర్ణితో భవతి। అన్యత్రాప్యామ్నాతమ్—"బ్రహ్మ వేద్ బ్రహ్మైవ భవతి" "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి చ। ఐతరేయక-

తద్విద్యావిషయం బహ్మ సత్యజ్ఞానసుఖాద్వయమ్।

సంసారకే గుహావాచ్యే మాయాఽజ్ఞానాదిసంజ్ఞితే।

నిహితం బహ్మ యో వేద పరమవ్యోమసంజ్ఞిత॥౩౦॥

శ్రుతివ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్॥౩౦॥ ఏవమైతరేయోపనిషదర్థపర్యాలోచనయా కర్మాదినైరపేక్ష్యేణ బ్రహ్మాత్మైకత్వసాక్షాత్కారస్య పరముక్తిసాధనత్వం ప్రతిపాద్య తైత్తిరీయోపనిషదర్థపర్యాలోచనయాఽపి తథాత్వం ప్రతిపాదయితుం తదర్థం సంగృహ్య వక్తుమారభతే—తద్విద్యావిషయమిత్యాదినా తైత్తిరీయకే హి—“బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” ఇతి బ్రహ్మప్రతిపిపాదయిషయా కృత్స్నోపనిషదర్థసూచనాత్సూత్రభూతేనానేన వాక్యేనాజ్ఞానతత్కార్యోపాధిసంబన్ధవశాజ్జీవతామాపన్నస్య సాధనచతుష్టయసంపన్నస్య ముముక్షోః ప్రత్యక్చైతన్యస్య బ్రహ్మవేదనమాత్రేణావిద్యానివృత్తిద్వారా నిరతిశయానన్దాద్వితీయబ్రహ్మాత్మావాప్తిస్తజ్జిజ్ఞాసాజననార్థం సూత్రితా। సూత్రితోఽర్థః సంగ్రహవిస్తరాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః। తత్ర శ్రోతౄణాం సుఖావబోధాయ సంగ్రహవ్యాఖ్యానమృగుదాహరణేన ప్రదర్శితమ్। సా చైవమామ్నాతా—“సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” “యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్” “సోఽనుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి। తత్ర జిజ్ఞాసూనాం దేవానాం పునర్జిజ్ఞాసాజననే ప్రయోజనాభావాత్తజ్జనకం సూత్రభూతం వాక్యోక్తవక్ష్యమాణసంగత్యభిధానపురఃసరం తస్యా ఋచోఽర్థం సంగృహ్ణాతి—తదితి। సర్వసాక్షిభూతం యత్ప్రజ్ఞానం తద్బ్రహ్మేత్యమృతత్వసాధనభూతపరవిద్యావిషయతయా యద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తద్బ్రహ్మ సత్యాదిలక్షణమ్। బృంహతిధాత్వర్థస్యానుగమాత్। తథాహి। బృహబృహి వృద్ధావితి ధాతుర్వృద్ధిమాచష్టే। సా చాత్ర ప్రతియోగివిశేషోనుపాదానాన్నిరతిశయైవ వివక్షితా। సతి చ వస్త్వన్తరే తేన పరిచ్ఛేదాద్వృద్ధేర్నిరతిశత్వం భజ్యేత। తథాచ వస్త్వన్తరకృతపరిచ్ఛేదరహితమేవ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం భవితుమర్హతి। ద్వైతప్రపఞ్చస్య తత్స్వరూపేఽధ్యస్తతయైవ ప్రతీతేర్వస్తుతస్తత్స్వరూపానతిరిక్తత్వాత్। ఏవం ద్వైతారోపస్యాధిష్ఠానత్వేన తద్బాధావయిత్వేన చ త్రివిధపారిచ్ఛేదరహితం యదద్వితీయం తత్సత్యమేవైష్టవ్యమ్। ఇతరథా నిరధిష్ఠానభ్రమనిరవధికబాధయోః ప్రసఙ్గాత్। అసతశ్చ సర్వప్రకారేణాపి నిరుపాఖ్యత్వేనాధిష్ఠానావధిత్వానుప-

---

పత్తేః। తచ్చ సత్యం సర్వదాఽప్రతిభాతం చేన్నరవిషాణసమం స్యాత్। అతస్తత్ప్రతిభాతమేవేత్యర్థాదాపన్నమ్। తథాచ స్వప్రకాశమేవ తత్పరప్రకాశ్యత్వే పరేణ వస్త్వన్తరేణ పరిచ్ఛేదాన్నిరతిశయవృద్ధివాచకబ్రహ్మపదవ్యాకోపః స్యాత్। ఏవం బ్రహ్మపదేన

నిరతిశయవృద్ధిప్రతిపాదనద్వారా యదానన్త్యాదికం సూచితం తచ్ఛ్రు-తిర్వివిచ్యాఽఽచష్టే "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి। ఏవంరూపస్య చ బ్రహ్మణోఽనన్యశేషతయా వేద్యత్వప్రతిపాదనాదానన్దరూపస్య తథాత్వానుపపత్తేర్నిరతిశయసుఖాత్మకత్వమపి తస్య సిధ్యతి। అత ఏవాఽఽమ్నాయతే—"ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజా నాత్" "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇతి చ। తదిదముక్తమ్। సత్యజ్ఞానసుఖాద్వయమితి। నన్వేతద్బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం సత్యాదిశబ్దాశ్చ సత్యత్వాదిపరాపరజాతిప్ర-వృత్తినిమిత్తకాః కథం నిర్భేదమేకరసముక్తవిధబ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తి। నైష దోషః। సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణి పరికల్పితలౌకికసత్యజ్ఞానాదిషు సత్యత్వాదిపరాపరజాతిప్రవృత్తినిమిత్తకైరపి సత్యాదిశబ్దైః సత్యజ్ఞానానన్దైకరసవ్యక్తేర్లక్షయితుం శక్యత్వాత్। అనన్తపదం త్వన్తవత్త్వవ్యతిరేకావచ్ఛిన్నతయా-తత్స్వరూపం లక్షయతి। న చైకేనైవ పదేన లక్ష్యస్వరూపస్య విజ్ఞాతత్వాత్పదాన్తరవైయర్థ్యమితి మన్తవ్యమ్। అనృతజడదుఃఖాన్తవత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వేన సప్రయోజన-త్వాత్। యథాఽఽహుర్వార్త్తికకారాః—,,తత్రానన్తోఽన్తవద్వస్తువ్యావృత్త్యైవ విశేషణమ్। స్వార్థార్పణప్రణాడ్యా తు పరిశిష్టో విశేషణమ్" ఇతి। ఏవం వేద్యస్వరూపం ప్రతిపాద్య వేదనప్రకారమాహ—సంసారక ఇతి। సంసరత్యనేనేతి సంసారః। సంసార ఏవ సంసారకమ్। అవ్యాకృతం కారణభూతం తస్మిన్ కార్యభృతాః సర్వే పదార్థాః భూతభవిష్యద్వర్తమానలక్షణేషు త్రిష్వపి కాలష్వతీతానాగతవర్తమానాద్యభేదైర్నిగుహ్య వర్తనాద్గుహ్యన్తే సంప్రియన్తేఽస్మిన్నితి వ్యుత్పత్త్యా తదవ్యాకృతం శ్రుతిగతగుహాశబ్దేన వాచ్యమ్। తదేవ విచిత్రదుర్ఘటకార్యకరణాత్స్వప్రకాశనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యత్వాచ్చ మాయాజ్ఞానాదిసంజ్ఞం భవతి। ఆదిశబ్దేనావిద్యా జడశక్తిరిత్యాదీనామపి సంగ్రహః। ఏతదేవావ్యాకృతం పరమవ్యోమసంజ్ఞితమ్। "ఏతస్మి-న్నల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై సోఽన్తఃపురుష ఆకాశః" ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యాఽవ్యాకృతస్య వ్యోమశబ్దాభిధేయత్వాత్। బాహ్యాకాశపేక్షయా పరమత్వం చ వేదితవ్యమ్। ఏవం చ గుహాయాం పరమే వ్యోమన్నితి శ్రుతిగతే సమానాధికరణే సప్తమ్యన్తపదే। యథాఽఽహుర్భాష్య-

సోఽశ్నుతే సకలాన్కామానక్రమేణ సురర్షభాః।

విదితబ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయః॥౩౨॥

కారాః—గుహాయాం పరమే వ్యోమన్నితి సామానాధికరణ్యాదవ్యాకృతాకాశమేవ గుహా। తత్రాపి నిగూఢాః సర్వపదార్థాస్త్రిషు కాలేషు కారణత్వాదితి। తథాచ కార్యకారణాత్మనా దేహేన్ద్రియాదిరూపేణ చ పరిణతే పఞ్చకోశాత్మకే తస్మిన్నవ్యాకృతే నిహితం స్థితమిత్యర్థో భవతి। ఉపలబ్ధ్యభిప్రాయమేతత్। సర్వాన్తరస్య నిర్విశేషస్య బ్రహ్మణో విశిష్టదేశసంబన్ధానుపపత్తేః। ఏవమన్నమయప్రాణమయాదివక్ష్యమణపఞ్చకోశరూ-పేణావాస్థితే సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకేఽవ్యాకృతేఽన్తర్నిహితముపలభ్యమానం సత్యజ్ఞానానన్దైకరసమద్వితీయం బ్రహ్మ యః ప్రత్యగాత్మస్వరూపత్వేన వేదాన్తశ్రవణమననాదిసాధనజనితయా తాదృగ్బ్రహ్మాకారమనోవృత్త్యా సాక్షాత్కరోతి స ఇత్యుపరిష్టాత్సంబన్ధః॥౩౦॥ ఏవంభూతస్య బ్రహ్మవేదనస్య ఫలమాహ—సోఽదనుత ఇతి। కామ్యన్త ఇతి కామాః సుఖోపభోగాః। స వేదితా సర్వాన్కామానక్రమేణ యుగపదకక్షణోపారూఢానశ్నుతే ప్రాప్నోతి। కేన రూపేణేతి చేదుచ్యతే। విదితబ్రహ్మరూపేణ స్వాత్మతయా సాక్షాత్కృతేన నిరావరణతయా సర్వదా సవత్ర సవితృప్రకాశవత్సర్వవస్త్వవభాసకేన స్వయంప్రకాశమానేన చిద్రూపేణ బ్రహ్మణా రూపేణ। బ్రహ్మవిదేవంభూతసర్వజ్ఞబ్రహ్మాత్మకః సంస్తత్త్వజ్ఞానేన భేదభ్రమహేతోరవిద్యాయాః సమూలమున్మూలిత్వాత్స్వాత్మనో నిరతిశయానన్దావిర్భావేన తల్లేశభూతాన్సర్వాన్సుఖబిశేషానపి స్వరూపప్రకాశేన ధర్మాదినిరపేక్షేణ యుగపద్వ్యాప్నోతీత్యర్థః। అక్రమేణేతి వదతా శ్రుతిగతసహశబ్దస్య న సాహిత్యమర్థోఽపి తు యౌగపద్యమవేత్యభిప్రాయో వర్ణితో భవతి। తథా విదితవ్రహ్మరూపేణేతి వదతా బ్రహ్మణా విపశ్చితతి శ్రుతిగతతృతీయాఽపి పుత్రేణ సహాఽఽగత ఇతివన్న సహయోగలక్షణాఽపి తు శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజానమద్రాక్షీదిత్యాదివదిత్థంభావే తృతీయా వ్యాఖ్యాతా భవతి। అత ఏవ "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" "ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః" ఇత్యాది శ్రుతిభిరాత్మనః పారమార్థికైకత్వప్రతిపాదానాన్నానావిధశరీరేషు తన్నానాత్వప్రతీతేశ్చ ఘటాకాశో మఠాకాశ ఇతివదౌపాధికభేదకల్పనయాఽప్యుపపత్తేః 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్' "అనేనజీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇత్యాదిశ్రుత్యైకస్యైవ స్రష్టురాత్మనో జీవభావేన నానావిధదేహపరవేశనాచ్చ న వాస్తవో జీవపరయోర్భేదో విద్యతే। అతోఽత్ర భేదోపజీవినీ సహయోగలక్షణా

ప్రత్యగజ్ఞానవిజ్ఞానమాయాశక్తేస్తు సాక్షిణమ్।

ఏకం బ్రహ్మ చ సంపశ్యన్సాక్షాద్బ్రహ్మవిదుత్తమః॥33॥

బ్రహ్మరూపాత్మనస్తస్మాదేతస్మాచ్ఛక్తిమిశ్రితాత్।

అపఞ్చీకృత ఆకాశః సంభూతో రజ్జుసర్పవత్॥౩౪॥

తృతీయా న యుక్తేత్యభిప్రేత్య భాష్యకారైరప్యేవం వ్యాఖ్యాతమ్। తథాహుః— కిమస్మదాదివత్పుత్రస్వర్గాదీన్పర్యాయేణ నేత్యాహ—సహ యుగపదేకలక్షణోపారూఢానితి తేన సర్వజ్ఞరూపేణ బ్రహ్మణాఽశ్నుత ఇతి చ। జీవన్ముక్త ఇతి। ఉక్తబ్రహ్మత్మవిత్ప్రారబ్ధకర్మశేషేణ ప్రాణేన్ద్రియదేహాదికం ధారయన్న్వాకృతజనవదవస్థితోఽపి ముక్త ఏవ న పునస్తస్య బన్ధాశఙ్కేత్యర్థః॥౩౨॥ ఏవమృగక్షరానుసారేణ తదర్థం ప్రతిపాద్య ఫలితమర్థమాహ—ప్రత్యగతి। ప్రత్యాగాత్మనో బ్రహ్మరూపత్వాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ప్రత్యగజ్ఞానం వివిధం జ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానమన్తఃకరణం తదుభయరూపేణావస్థితా సత్త్వతమోగుణాత్మికా మాయాశక్తిః కారణశరీరమిత్యాఖ్యాయతే। తస్యాః సాక్షిత్వేన పఞ్చ కోశాన్తర్వర్తమానో యశ్చిన్మాత్రస్వరూప ఆత్మా యచ్చ “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి సత్యజ్ఞానానన్తానన్దైకరసం బ్రహ్మ తదుభయమేకం సంపశ్యన్నుక్తరీత్యా సంశయవిపర్యాసవిరహేణ సమ్యక్సాక్షాత్కుర్వన్ం “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తబ్రహ్మవిద్భవతీత్యర్థః॥౩౩॥ శ్రుతౌ సూత్రితస్యార్థస్య సంగ్రహవ్యాఖ్యానానన్తరం సంభవచ్ఛఙ్కానిరాసాయ విస్తరవ్యాఖ్యానమపి కృతమ్ "తస్మాద్వై" ఇత్యాదినా "ఇత్యుపనిషత్" ఇత్యన్తేన। తదితః పరం సంగృహ్య ప్రతిపాద్యతే। తత్ర తావత్ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి యదానన్త్యం ప్రతిజ్ఞాతం తన్నోపపద్యతే వియదాదిభూతభౌతికప్రపఞ్చలక్షణస్య పరిచ్ఛేదకవస్త్వన్తరస్య విద్యమానత్వాదిత్యాశఙ్క్య తదుపపాదయితుం తత్సకాశాత్సృష్టిమాహ—బ్రహ్మరూపేత్యాదినా। ఏవం హ్యామ్నాయతే— ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ" ఇతి। అస్యాః శ్రుతేరర్థం ప్రతిపాదయతి—బ్రహ్మేతి। తస్మాచ్ఛబ్దేన శ్రుతౌ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహితసూత్రవాక్యనిర్దిష్టం బ్రహ్మ పరామృశ్యతే। ఏతస్మాదిత్యేతచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి సంనిహితమన్త్రవాక్యనిర్దిష్టమ్। అసఙ్గోదాసీనస్య పరమార్థతో నిరవిద్యస్య స్రష్టృత్వాసంభవ ఇత్యభిప్రేత్య తత్సంభావనాయాఽఽహ—శక్తిమి

శ్రితాదితి। ప్రాణికర్మపరిపాకవశేన సిసృక్షితకార్యప్రపఞ్చోన్ముఖాత్తత్స్వరూపపరికల్పితత్వేన తదాశ్రితా మాయాశక్తిస్తన్మిశ్రితాత్తదుపాధికాదిత్యర్థః। ఏవం మాయాశక్తిబలాద్బ్రహ్మరూపాదాత్మనః సకాశాదపఞ్చీకృతః సూక్ష్మశబ్దగుణోఽవకాశాత్మక ఆకాశః సంభూతః సముత్పన్నః। పఞ్చీకరణేన హి భూతాని స్థూలీభవన్తి। తథాత్వం చాగ్రే ఛాన్దోగ్యోపనిషదర్థకథనప్రస్తావే ప్రతిపాదయిష్యతే। నిమిత్తకారణవాచిశబ్దాదపి పఞ్చమీ భవతి 'హేతౌ' విధానాత్। తథోపాదానకారణవాచిశబ్దాదపి "జనికర్తుః ప్రకృతిః" ఇతి స్మరణాత్। ఏవం చాత్ర తస్మాదితి పఞ్చమీ తదుభయరూపా తన్త్రేణోపాత్తా ద్రష్టవ్యా। బ్రహ్మైవ హి కార్యస్య జగతో నిమిత్తముపాదానం చ। "సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి కామయితృత్వేన స్వస్యైవ బహుభావేన చాభిన్ననిమితోపాదానస్యాగ్రే ప్రతిపాదితత్వాత్। బాదరాయణోఽపి బ్రహ్మణ ఉభయరూపత్వం సూత్రయామాస—"ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్" ఇతి। యే త్వస్పర్శద్రవ్యత్వాదాత్మవదాకాశస్య నిత్యత్వం మన్యమానాః సంభూత ఇత్యభివ్యక్తిం, పరతయోక్తమర్థమన్యథయన్తి తే బాదరాయణేనైవ 'న వియదశ్రుతేః' ఇత్యధికరణే నిరాకృతాః। నను వియదాదికార్యప్రపఞ్చేనైవ వస్తునా బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదః స్యాత్। తథా బ్రహ్మోపాదానం సత్క్షీరదధిన్యాయేన జగదాకారేణ పరిణమతేఽథవా మృద్ఘటన్యాయేన జగదారభత ఇత్యనయోరన్యతరదఙ్గీకర్తవ్యమ్। తథాచ బ్రహ్మణోఽనిత్యత్వాదిప్రసక్తిరిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—రజ్జుసర్పవదితి। న ఖల్వనాఽఽరమ్భవాదః పరిణామవాదో వా వివక్షితః। యేనైవం ప్రసజ్యేత। అపి తు వివర్తవాద ఏవ వివక్షితః। యథా రజ్జుః స్వయమవికృతైవ సతీ మాయయా సర్పాకరేణ వివర్తతే। ఏవం బ్రహ్మాపి నిర్వికారమేవ సత్స్వమాయాశక్తివిలాసేన వియదాదిజగదాకారేణ వివర్తతే। కారణస్వరూపావిరోధేన కార్యప్రతిభాసో వివర్తః। అతో బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వావిఘాతాన్నానిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యర్థః। అయమేవార్థో బాదరాయణేనాపి 'కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా' ఇత్యత్ర నిర్ణీతః। ఏవం బ్రహ్మకారస్య వియదాదిభూతభౌతికప్రపఞ్చస్యాధిష్ఠానే బ్రహ్మణి కారణే మాయాపరికల్పితత్వేన రజ్జుసర్పవదేవాధిష్ఠానాదవ్యతిరిక్తత్వాత్। యథాచ మృత్కార్యం ఘటశరావోదఞ్చనాదికం కారణభూతమృద్వ్యతిరేకేణాలబ్ధసత్తాకత్వాత్పృథుబుధ్నోదరాకారాదిరూపవిశేషస్య తద్వాచకఘటాదిశబ్దస్య చ వాచారమ్భణమాత్రత్వాత్కా-

ఆకాశాద్వాయుసంజ్ఞస్తు స్పర్శోఽపఞ్చీకృతః పునః।

వాయోరగ్నిస్తథా చాగ్నేపశ్చాద్భ్యో వసుంధరా॥౩౫॥

తాని భూతాని సూక్ష్మాణి పఞ్చీకృత్య శివాజ్ఞయా।

తేభ్య ఏవ సరాః సృష్టం బ్రహ్మాణ్డాఖ్యమిదం మయా॥౩౬॥

రణమృన్మాత్రమేవ న తు తతోఽన్యత్। ఏవం బ్రహ్మకార్యస్యాపి కారణానన్యత్వాద్బ్రహ్మణస్తత్కృతపరిచ్ఛేదో న శఙ్కనీయ ఇత్యర్థః॥౩౪॥ ఆకాశాదితి। ఆరోపితస్యాఽఽకాశాదేరనిర్వాచ్యత్వేన కార్యాన్తరాధిష్ఠానత్వాయోగాత్ "ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ" "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ" ఇతి విశేషేణ సర్వస్యాపి ద్వైతప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వశ్రవణాచ్చాఽఽకాశాదితత్కార్య విశేషారోపాధిష్ఠానభూతం తదుపాధికం బ్రహ్మైవోపాదానత్వేనాఽఽకాశాదిత్యాదిభిః పఞ్చమ్యన్తైర్నిర్దిశ్యతే। తస్మాదాత్మన ఆకాశరూపాపన్నాద్బ్రహ్మణః సకాశాత్స్పర్శతన్మాత్రాపరపర్యాయః సూక్ష్మో వాయుః స్వకారణగుణేన శబ్దేన స్వగుణేన స్పర్శేన చ గుణద్వయవాన్సముత్పన్నః। వాయోరగ్నిరితి। ఏవం వాయురూపాపన్నాద్బ్రహ్మణః స్వస్వకారణగుణాభ్యాం శబ్దస్పర్శాభ్యాం స్వగుణేన రూపేణ చ గుణత్రయవాన్సూక్ష్మోఽగ్నిః సముత్పన్నః। తథాచ "వాయోరగ్నిః" ఇతి తైత్తిరీయకే తేజసో వాయుపాదానత్వశ్రవణాత్। ఛాన్దోగ్యే చ "తత్తేజోఽసృజత" ఇతి సద్రూపబ్రహ్మోపాదానశ్రవణాచ్చ శ్రుత్యోర్మిథో విరోధాదప్రామాణ్యమితిశఙ్కా నిరవకాశా తైత్తిరీయకేఽప్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మోపాదానత్వస్యావిఘాతాత్। అత ఏవ భగవాన్వ్యాసోఽయమమర్థమసూత్రయత్ "తేజోఽతస్తథా హ్యాహ" ఇతి। అగ్నేరాప ఇతి। తస్మాచ్చాగ్నిరూపాపన్నాద్బ్రహ్మణః సకాశాత్కారణగతైః శబ్దాద్యైస్త్రిభిర్గుణైః స్వగుణేన రసేన చ గుణచతుష్టయవత్య ఆపో జాతాః। అద్భ్యో వసుంధరేతి। అబ్రూపాపన్నాత్తస్మాదేవ హ్మణః కారణగతగుణచతుష్టయేన స్వగుణేన చ గన్ధేన పఞ్చగుణా పృథివీ సముత్పన్నా॥౩౫॥ శ్రుతౌ "పృథివ్యా ఓషధయ ఓషధీభ్యోఽన్నమన్నాత్పురుషః" ఇతి భౌతికభోక్తృప్రపఞ్చసృష్టిరామ్నాతా తాం సంగృహ్ణాతి—తానీతి। పరమేశ్వరసృష్టాని వియదాదిసూక్ష్మభూతాని తాని తదాజ్ఞయైవ పఞ్చీకరణేన స్థూలీకృత్య తత్కార్యభూతం బ్రహ్మాణ్డాదికం మయా నిర్మితమితి బ్రహ్మణ ఉక్తిః। పరశివో హి స్వసృష్టవియదాది సూక్ష్మభూతోపాధికః సన్హిరణ్యగర్భో యః ప్రథమః శరీరీ ప్రజాపతిర్బ్రహ్మేతి చ శ

భువనాని విశేష్టాని నిర్మితాని శివాజ్ఞయా।
బహ్మాణ్డస్యోదరే దేవా దేవాశ్చ వివిధా అమీ॥౩౭॥
దేవాదయో మనుష్యాశ్చ తథా పశ్వాదయో జనాః।
తత్తత్కర్మానురూపేణ మయా సృష్టాః శివాజ్ఞయా॥౨౮॥
తతశ్చాన్నమయోహ్యాత్మా విభిన్నశ్చాన్తరే స్వతః।
అస్థిస్నాయ్వాదిరూపం యచ్ఛరీరం భాతి దేహినామ్।
తస్మాత్ప్రాణమయో హ్యాత్మా విభిన్నశ్చాఽఽన్తరో యతః॥౩౯॥

వ్యపదిశ్యతే తత్కర్తృక ఏవ హి సర్వో భౌతికః సర్గః। బ్రహ్మాణ్డసర్గస్య మధ్యే పృథివ్యాదిలోకాస్తేషు చౌషధివనస్పత్యాదికం సర్వే భోగ్యజాతం దేవాసురమనుష్యాదిభోక్తంశ్చాహం సృష్టవానస్మీత్యర్థః। దేవా ఇత్యేకం సంబోధనమ్। దేవాదయ ఇతి। అత్ర దేవశబ్దః కర్మదేవాభిప్రాయః। అన్యేషాం దేవానాం దేవా ఇతి పదేన పృథక్ప్ర తిపాదితత్వాత్। తత్తత్కర్మానురూపేణేతి। తత్తత్ప్రాణికృతపరిపక్వపుణ్యపాపనివహస్య వైచిత్ర్యేణ తత్ఫలభూత విచిత్రసుఖదుఃఖోపభోగాయ దేవమనుష్యాదిభేదేన నానావిధభోగాయతనాని నిర్మితానీత్యర్థః। సత్స్వపి సర్వేషు ప్రాణిషు పురుషస్యైవ విద్యాధికార ఇతి తస్యైవ సృష్టిః శ్రుత్యా ప్రతిపాదితా। అత ఏవ తైత్తిరీయకే పురుషస్యాఽఽకారపరిణతదేహమధ్యేఽవస్థితస్యైవాఽఽత్మనో జ్ఞానవిశేషావిర్భావేన విద్యాధికారః శ్రూయతే "పురుషత్వే వాఽఽవిస్తరామాత్మా స హి ప్రజ్ఞానేన సంపన్నతమో విజ్ఞాతం వదతి విజ్ఞాతం పశ్యతి వేద శ్వస్తనం వేద లోకాలోకౌ మర్త్యేనామృతమప్సతి" ఇతి॥౩౬-౩౮॥ అన్నపరిణామరూపపురుషశరీరతాదాత్మ్యాపన్నస్యాఽఽత్మనః సర్వాన్తరబ్రహ్మరూపత్వం ప్రతిపాదయితుం బాహ్యాభ్యన్తరభావేనాన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయాఖ్యాః పఞ్చ కోశాః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ "స వా ఏవ పురుషోఽన్నరసమయః" ఇత్యాదినా శ్రుతౌ ప్రతిపాదితాస్తాన్సంగృహ్ణాతి —అస్థీత్యాదినా। తత్ర తావజ్జీవభావేనావస్థితస్య త్రీణి శరీరాణి భవన్తి స్థూలసూక్ష్మకారణాత్మనా। తత్రాన్నరసపరిణామరూపం షాట్కౌశికం స్థూలశరీరం

తత్తాదాత్మ్యాపన్నోఽన్నమయ ఆత్మా భవతి। "స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః" ఇతి శ్రుతౌ తచ్ఛబ్దేన ప్రకృతమాత్మానం పరామృశ్య తస్యాన్నమయత్వప్రతిపాదనాత్। ఏవం ప్రాణాదివక్ష్యమాణకోశతాదాత్మ్యేన ప్రాణమయాదిత్వమపి

యోఽయం ప్రాణమయో హ్యాత్మా భాతి సర్వశరీరిణామ్।

తతో మనోమయో హ్యాత్మా విభిన్నశ్చాఽఽన్తరత్వతః॥౪౦॥

తస్యాఽత్మనోఽధిగన్తవ్యమ్। తస్య చాన్నపరిణామరూపస్య స్థూలశరీరస్యాఽఽత్మత్వోపదేశేన స్వశరీరాదన్యస్య పుత్రమిత్రకలత్రాదేరాత్మత్వభ్రమో నివర్తితః। తస్య మధ్యేఽపి సూక్ష్మభూతారబ్ధం యత్సప్తదశకం లిఙ్గం తదాత్మనః సూక్ష్మశరీరం తదుభయస్య హేతుభూతా యా మలినసత్త్వప్రధానాఽవిద్యా సుషుప్తావవభాసతే సా తస్యాఽఽత్మనః కారణశరీరమ్। తత్ర సూక్ష్మశరీరే ప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయాఖ్యకోశత్రయాన్తర్భావః। ఆనన్దమయస్తు కారణశరీరమితి వివేకః సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమాయాకార్యత్వాద్భూతాన్యపి గుణత్రయాత్మకాని। తత్ర వియదాదిసుక్ష్మభూతానాం యే పఞ్చ రజోంశాస్తైరారబ్ధాని వాక్పాణిపాదాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి। తద్రజోంశ సముదాయారబ్ధః ప్రాణనాదిక్రియాహేతుః క్రియాశక్త్యాత్మకః ప్రాణస్తస్య ప్రాణాపానాద్యాః పఞ్చ వృత్తయః। ఏవం పఞ్చప్రాణకర్మేన్ద్రియరూపప్రాణమయకోశవిశిష్టస్యాఽఽత్మన ఉపదేశేన బాహ్యస్యానాత్మత్వం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః "తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః" ఇతి। తదేవాఽఽహ—అస్థీతి। అన్నమయస్యాఽఽత్మన ఉపాధిభూతం యదస్థిస్నాయ్వాదిరూపమన్నకార్యం షాట్కౌశికం శరీరం తస్మాత్సకాశాదుదీరితప్రాణమయకోశవిశిష్ట ఆత్మా విభిన్న ఏవ జ్ఞాతవ్యః। యతః కారణాదయమాన్తరోఽన్తరే దేహమధ్యే వర్తమానోఽనుభూయతే। అతో బాహ్యాద్దేహాత్ప్రాణమయ ఆత్మా వివేకేన ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః। అత ఏవాసికోశవద్బహిరాచ్ఛాదకత్వసామాన్యాదన్నవికారస్య దేహస్య కోశత్వమ్। ఏవముత్తరత్రాపి మనోమయాద్యాత్మోపదేశేన పూర్వస్య పూర్వస్య బాహ్యతథా వివిక్తత్వేనాఽఽత్మత్వభ్రమనిరాసాత్కోశ రూపత్వమవగన్తవ్యమ్॥౩౯॥ ఏవం ప్రణమయోపదేశేన బాహ్యస్యాన్నమయస్యానాత్మత్వం ప్రతిపాద్య ప్రాణమయస్యాపి

కోశరూపత్వేనానాత్మత్వం ప్రతిపాదయితుం తస్మాదభ్యాన్తరం మనోమయాత్మానముపదిశతి శ్రుతిః—తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః” ఇతి తత్సంగృహ్ణాతి—యోఽయమితి। వియదాదిపఞ్చసూక్ష్మభూత సత్త్వాంశైరారబ్ధాని శ్రోత్రాదీని పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రి యాణి తత్సత్త్వాంశసముదాయపరిణామరూపమన్తఃకరణం తదుపాదాన భూతస్య సత్త్వస్యాత్మస్వరూపభూతసుఖప్రకాశాభివ్యఞ్జకసామర్థ్యం సద్భావాత్తత్కార్యమన్తఃకరణమపి స్వరూప- సుఖాభివ్యఞ్జకవృత్త్యాత్మనా స్వరూపప్రకాశాభివ్యఞ్జకవృత్త్యాత్మనా చ ద్విధా పరిణ-

యోఽయం మనోమయో హ్యాత్మా భాతి సర్వశరీరిణామ్।

విజ్ఞానమయ ఆత్మా చ తతోన్యశ్చాఽఽన్తరో యతః॥౪౧॥

విజ్ఞానమయ ఆత్మా యో విభాతి సకలాత్మనామ్।

మతే। తత్ర ప్రకాశాభివ్యఞ్జికా వృత్తిరపీషద్రజోనువేధాత్సంకల్పవికల్పాత్మికా మనఃసంజ్ఞాం లభతే। రజః సంస్పర్శవిరహాచ్చ నైర్మల్యే సతి నిశ్చయరూపా సతీ బుద్ధ్యాఖ్యాం లభతే। ఏవం మనోబుద్ధిభేదభిన్నవృత్తిమదన్తఃకరణసహకృతాని చక్షురాదీన్ద్రియాణ్యపి విమర్శనిశ్చయరూపద్వివిధజ్ఞాన జనకత్వేన ద్వివిధాని భవన్తి। తత్ర విమర్శజ్ఞానజనకపఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియసహితమనః సంజ్ఞకవృత్తిమదన్తఃకరణో పాధివిశిష్ట ఆత్మా మనోమయః। స చ ప్రాగుక్తాత్ప్రాణాపానాదిసంవాత్ప్రాణమయాదాన్తరత్వేన విభిన్నః। తత్ర హేతుమాహ—ఆన్తరత్వత ఇతి। అన్తరవస్థితాత్మస్వరూపచైతన్యాభివ్యఞ్జకత్వ లక్షణాత్స్వభావభేదాదాన్తరత్వమిత్యర్థః। ప్రాణమయస్తు రజః పరిణామరూపత్వాన్నోదీరితం చిత్ప్రకాశమభివ్యనక్తి। అత ఏవ సుషుప్తౌ సత్యామపి ప్రాణవృత్తౌ జాగ్రద్వచ్చైతన్యస్య విశేషాభివ్యక్తిర్న దృశ్యతే। ఉచ్ఛ్వాసనిః- శ్వాసాదిక్రియాప్రవర్తకః సన్నన్నమయదేహస్య ధారణమేవ కేవలం కరోతి। తథాచ ప్రాణవాక్యమ్ “అహమేవైతత్పఞ్చధాఽఽత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామి” ఇతి। ఏవమనయోర్వివిక్తరూపత్వాన్మనోమయ ఆత్మా ప్రాణమయాదాన్తరో వివిక్తశ్చ ప్రత్యేతవ్య ఇతి భావః॥౪౦॥ ఏవం ప్రాణమయస్య బాహ్యత్వే కోశరూపత్వాదనాత్మత్వం ప్రసాధ్య మనోమయస్యాపి తథాత్వం ప్రతిపాదయితుం అస్మాదప్యాన్తరం విజ్ఞానమయమాత్మానముపదిశతి శ్రుతిః—“తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః” ఇతి తత్సంగృహ్ణాతి యోఽయం

మనోమయ ఇతి। ప్రాగుదీరితరీత్యా
నిశ్చయజ్ఞానజనకచక్షురాదీన్ద్రియసహితబుద్ధ్యాఖ్యవృత్తిమదన్తఃకరణవిశిష్ట ఆత్మా
విజ్ఞానమయః। విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానముక్తవిధమన్తఃకరణం తన్మయస్తద్వికారః। స చ
విమర్శరూపాన్మనోమయాదాన్తరత్వేన విభిన్నః। ఆన్తరత్వం చ
రజఃసంస్పర్శవిరహేణాన్తరవస్థితాత్మచైతన్యస్య నిశ్చయరూపేణ విశేషతస్తత్రాభివ్యక్తేః।
అనుష్ఠేయపదార్థవిషయనిశ్చయజ్ఞానవత ఏవ విద్యాకర్మణోరధికార ఇత్యభిప్రేత్య
విజ్ఞానమయాత్మనో యజ్ఞాదిక్రియాహేతుత్వమామ్నాయతే—"విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి
తనుతేఽపి చ" ఇతి॥౪౯॥మనోమయవద్విజ్ఞానమయస్యాపి బాహ్యత్వేనానాత్మత్వం
ప్రతిపాద

ఆనన్దమయ ఆత్మా చ తతోఽన్యశ్చాఽఽన్తరో యతః॥౫౦॥

యితుమస్మాదప్యాన్తరమానన్దమయమాత్మానం శ్రుతిరుపదిశతి "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వి-
జ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మాఽఽనన్దమయః ఇతి "తత్సంగృహ్ణాతి-విజ్ఞానమయ ఇతి।
విద్యాకర్మణోః ఫలభూతం సుఖమానన్దస్తదభివ్యఞ్జకోపాధివిశిష్ట ఆత్మాఽఽనన్దమయః। స చ
ఫలరూపత్వేనాన్తరఙ్గత్వాద ఫలరూపాద్విజ్ఞానమయాదాన్తరో వివిక్తశ్చ స ఏవాఽఽత్మత్వేన
బోద్ధవ్యః। విజ్ఞానమయన్తు తత్ఫలసాధనభృతవిద్యాకర్మనిష్పాదకతయా
బహిరఙ్గత్వాద్వాహ్యోఽనాత్మా। ఏవం ప్రాణమయాదికోశత్రయస్య వివేకేనాఽఽత్మనః సూక్ష్మ-
శరీరాదపి వివేకః సిద్ధో భవతి। "జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చైత్ర తథా కర్మేన్ద్రియాణ్యపి। వాయవః
పఞ్చ బుద్ధిశ్చ మన సప్తదశం విదుః"॥ ఇతి హి సూక్ష్మశరీరస్వరూపమ్। ఏతస్యైవ సప్తదశకస్య
ప్రాణమాయాదికోశత్రయరూపేణావస్థితస్య ప్రతిపాదితత్వాత్। ఏవం
స్థూలసూక్ష్మశరీరాభ్యామాత్మనః సిద్ధేఽపి వివేక కారణశరిరాదపి తస్య వివేకేన భవితవ్యం
తదర్థమిదం చిన్తనీయమ్। కిమానన్దమయ ఏవ సర్వాన్తర ఆత్మేత
తతోఽప్యాన్తరమన్యద్బ్రహ్మాస్తి తదేవ సర్వాన్తరమాత్మత్వేనాభిమతమ్।
ఆనన్దమయస్త్వన్నమ- యాదివత్సోపాధిక ఏవేతి। తత్రాన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ
ఇతివదస్మాదన్యస్యా- ఽఽన్తరస్యాఽఽత్మనోఽనుపదేశాన్మయటో వికారప్రాయపఠితస్య
తద్వాధేన ప్రాచుర్యార్థతయాఽప్యుపపత్తేః ప్రియశిరస్త్వాదీనాం
చోపాధిత్వేనాప్యస్మిన్సంభవాత్ "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్" "సైషాఽఽనన్దస్య మీమాంసా
భవతి" ఇత్యాద్యానన్దశబ్దాభ్యాసస్య "వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత" ఇతి జ్యోతిః శబ్దస్య జ్యోతి-

ష్టోమప్రతిపాదకత్వేనదానన్దమయపరత్వేన యోజయితుం శక్యత్వాదభ్యస్యమానః స ఏవ సర్వాన్తర ఆత్మేతి చేత్। మైవమ్। 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యానన్దమయాదిసర్వాధారస్య సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణ ఉపదేశాత్తత్ఫల్యత్ర ప్రాధాన్యేన వివక్షితమ్। "బ్రహ్మ-విదాప్నోతి పరమ్" ఇతి ఫలవద్బ్రహ్మాత్మజ్ఞానం ప్రక్రమ్య "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" "బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి" "అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదే" ఇత్యేత్రమభ్యస్యమానత్వాత్। అభ్యాసో హి తాప్తర్యలిఙ్గమ్। "ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమ్। అర్థవాదోపపత్తీ చ లిఙ్గ తాత్పర్యనిర్ణయే" ఇత్యుక్తత్వాత్। బ్రహ్మశబ్దోఽవ్యపరిచ్ఛిన్నే నిర్వికారే బ్రహ్మణి ముఖ్యః న తు సావయవ ఆనన్దమయే। న చైతస్య "బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా" ఇత్యానన్దమయాశ్రయత్వశ్రవణాదప్రాధాన్యమితి మన్తవ్యమ్। బ్రహ్మ పుచ్ఛమితి

యోఽయమన్నమయః సోఽయం పూర్ణః ప్రాణమయేన తు।
మనోమయేన ప్రాణోఽపి తథా పూర్ణః స్వభావతః॥౪౩॥

పదద్వయరూపరాద్వాక్యాత్ప్రతీయమానస్యావయవత్వస్య బ్రహ్మపదశ్రుత్యాం బాధాత్ శ్రుతేర్హి వాక్యాద్బలీయస్త్వాత్। ఆనన్దరాబ్దాభ్యాసః సోఽపి నిరతిశయర్నివికారసుఖరూపే బ్రహ్మణి ముఖ్యః "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" "ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యజానాత్" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః। యద్యత్రాఽఽనన్దమయ ఏవ సర్వాన్తర ఆత్మా స్యాత్ "అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్"। ఇతి శ్లోకోదాహరణమసంగతం స్యాత్। తథా "ఏతమానన్దమయమాత్మనముపసంక్రామతి" ఇత్యన్నమయాదివదుపసక్రమితత్వప్రతిపాదనం నోపపద్యేత। అన్యస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాభావాత్। తస్మాద్బ్రహ్మైవ సర్వాన్తరం స్వప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టమిత్యఙ్గీకతవ్యమ్। పుచ్ఛశబ్దస్త్వవయవప్రాయపఠితోఽప్యాధారతమాత్రరక్షకః। ఏవం చాఽఽనన్దమయ ఇతి మయటో వికారప్రాయపాఠాఽనుగృహీతా భవతి। తస్మాదన్నమయాదివదానన్ద మయోఽప్యుపాధివిశిష్ట ఇతి సిద్ధమ్। ఏతచ్చాఽఽనన్దమయోఽభ్యాసాదిత్యధికరణే నిర్ణీతమ్। స చోపాధిః ప్రాగుదీరితసాత్త్వికాన్తః కరణపరిణామరూపాఽఽత్మస్వరూపసుఖాభివ్యఞ్జికా వృత్తిః। సా చ ప్రియమోదాదిభేదేన బహుధాభిద్యతే। నిరతిశయానన్దో హ్యాత్మనః స్వరూపమ్। తచ్చ శుభకర్మోపస్థాపితేష్టపుత్రవిత్తకలత్రాదిదర్శనలాభోపభాగజనితైః

ప్రియమోదాదిసంజ్ఞకైరన్తఃకరణబవృత్తివిశేషైరభివ్యజ్యతే। అభిత్యక్తం చ తద్విషయసుఖమతి లోకో వ్యవహరతి। తత్ర క్షణికత్వప్రతీతిస్తు వ్యఞ్జకోపాబికృతా। తథావిధాశ్చ వృత్తయః స్వాపప్రచ్యాదౌ స్వకరణే సే లీయన్తే। తథాచ కారణాత్మనాఽవస్థితం తథావిధావృత్తికం మలినసత్త్వప్రధానమవిద్యాపరపర్యాయం భావరూపాజ్ఞానమేవాఽఽనన్దమయోపాధిర్వివక్షితః। స చాఽఽనన్దోన్తః కరణవృత్తివిశేషేఽభివ్యజ్యతే। తథా వివిక్తే ప్రసన్నేఽన్తఃకరణ ఆనన్ద ఇతి చ వదతో భాష్యకారస్యాపి కారణసత్త్వపరత్వమేవాభిప్రేతోఽర్థ ఇతి

వ్యాస్యేయమ్। యే తరన్యథా వ్యాచక్షతే తేషాం తథావిధాదజ్ఞానాద్వివేకో న కృతాఃస్యాత్। ఈదృగ్విధోపాధివిశిష్టో యోఽయమానన్దమయః సోఽయం ప్రాగుక్తరీత్యా విజ్ఞానమయాదాన్తరో జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః॥౫౨॥ ఏవం పఞ్చ కోశః ప్రతిపాదితాః। తత్ర బాహ్యస్య బహ్యస్యాన్నమయాదేరాన్తరేణాఽఽన్తరేణ కోశేన యత్పూర్ణత్వం శ్రుతిః ప్రతిపాదయాతి "తేనైష పూర్ణః స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ" ఇతి తత్సంగృహ్ణాతి-

తథా మనోమయో హ్యాత్మా పూర్ణో జ్ఞానమయేన తు।

ఆనన్దేన సదా పూర్ణస్తథా జ్ఞానమయః సురాః॥౪౪॥

తథాఽఽనన్దమయశ్చాపి బ్రహ్మణాంఽన్యేన సాక్షిణః।

సర్వాన్తరేణ సంపూర్ణో బ్రహ్మ నాన్యేన కేనచిత్॥౪౫॥

యదిదం బ్రహ్మ పుచ్ఛాఖ్యం సత్యజ్ఞానాద్వయాత్మకమ్।

స రసః సర్వదా సాక్షాన్నాన్యథా సురపుఙ్గవాః॥౪౬॥

యోఽయమితి। యోఽయం ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ శిరఃపుచ్ఛపక్షాన్తరాదిభేదేన పరికల్పితోఽన్నమయః కోశః సోఽయం స్వస్మాదాన్తరేణ తథావిధపరికల్పితావయవేన ప్రాణమయేన పూర్ణః। యథా మూషాకారా ప్రతిమా స్వాత్మనిషిక్తేన ద్రుతతామ్రేణ సర్వశః పూర్యతే తద్వత్। ఏవముత్తరత్రాపి యోజనా॥౪౩॥౪౪॥ బ్రహ్మణాఽన్యేనేతి। యద్యప్యానన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మేతి పృథఙ్నిర్దేశో నాస్తి తథాఽపి "బ్రహ్మ పుచ్ఛం

ప్రతిష్ఠా" ఇయానన్దమయాధారత్వేన నిర్దిష్టం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం స్వాత్మని మాయాపరికల్పితాన్నమయాదిసకలానాత్మవస్తుసాక్షిభూతం పఞ్చకోశాన్తర్గతం సర్వాన్తరం యద్బ్రహ్మ యస్య చ తాదాత్మ్యాధ్యాసాదన్నమయాదయోఽప్యాత్మానః స్యుస్తేన సర్వాధిష్ఠానేన సాక్షిచైతన్యరూపేణ బ్రహ్మణాఽఽనన్దమయోఽపి పూర్ణో వ్యాప్తః। బ్రహ్మ నాన్యేనేతి। ఉక్తవిధం బ్రహ్మ తు దేశకాలవస్తుకృతత్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యేనాద్వితీయత్వాదన్యేన కేనచిదపి వస్తునా న వ్యాప్తమ్। స్వయమేవ సర్వమాపూర్యాపరిచ్ఛిన్నం తద్వర్తత ఇత్యర్థః॥౪౫॥ ఏతావతా నిహితం గుహాయామితి మన్త్రవాక్యే యద్గుహానిహితత్వం బ్రహ్మణః ప్రదర్శితం తద్వ్యాఖ్యాతం భవతి। తథావిధస్య సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపత్త్యుపాయత్వేనాన్నమయాదిపఞ్చ కోశాః ప్రతిపాదితా న తూపాసనార్థాః। నను “యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే” ఇత్యాదిమన్త్రవాక్యాదన్నమయాదీనాముపాసనాఙ్గత్వం ప్రతీయత ఇతి చేత్। మైవమ్। శాఖాన్తరీయస్యోపాసనాప్రకరణస్థస్య “అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే” ఇత్యాదిమన్త్రస్య శ్రుత్యా కోశత్వేన ప్రతిపాదితాన్నప్రాణాదిసద్భావం ద్రఢయితుం తత్తత్కోశావసానే సంవాదత్వేనోదాహృతత్వాత్। యద్యత్రైవోపాసనావిధిః స్యాత్తర్హి పరమాత్మనో మనోమయకోశోదాహృతశ్లోకేఽప్యుపాస్తిచోదనా శ్రూయేత। న చ శ్రూయతే। అతో మనోమయకోశస్య తావదుపదేశార్థత్వమేవ న తూపాసనార్థత్వం తత్సామాన్యాద-

ఏతమేవ రసం సాక్షాల్లబ్ధ్వా దేహీ సనాతనమ్।
సుఖీ భవతి సర్వత్ర నాన్యథా సురసత్తమాః॥౪౬॥
అసత్యస్మిన్పరానన్దే స్వాత్మభూతేఽఖిలాత్మనామ్।
కో జీవతి నరో దేవాః కో వా నిత్యం విచేష్టతే॥౪౭॥

త్రాపి తథేత్యఙ్గీకార్యమ్। ఇతరథోపాసనోపదేశరూపప్రతిపాద్యార్థభేదాద్వాక్యభేదః స్యాత్। సంభవతి చ తదైక్యే తద్భేదో న యుక్తః “సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతే” ఇతి న్యాయాత్। ఏవం సర్వాన్తరం బ్రహ్మోపదిశ్య తస్య నిర్విశేషత్వేన

వాఙ్మనసాతీతత్వాదసత్త్వమాశఙ్క్య తన్నిరాసాయ మన్త్రో౽యముదాహృతః “అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః” ఇతి। తత్ర యద్యప్యసదేవ బ్రహ్మ తథా౽పి తదస్తీతి వేదనీయమిత్యేవంవిధార్థస్య స్ఫురణాచ్ఛిష్యస్య సంశయో భవతి। కిమసదేవ బ్రహ్మోత సదేవేతి। తథా తస్య బ్రహ్మణః సర్వగతత్వాదవిద్వానపి తద్బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి న వా। యది న ప్రాప్నోతి తత్సామాన్యాద్విద్వానపి తద్బ్రహ్మ న ప్రాప్నోతి ప్రాప్నోతి వేతి। తావేతౌ విద్వదవిద్వద్విషయౌ ప్రశ్నౌ శ్రుత్యైవ ప్రదర్శితౌ। “ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య కశ్చన గచ్ఛతి। ఆహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ” ఇతి। అత్ర ప్లుతిర్విచారార్థా। ఏతేషాం త్రయాణాముత్తరభూతా శ్రుతిః “సో౽కామయత” ఇత్యాదికా। తత్ర రసరూపత్వాద్బ్రహ్మణో యదస్తిత్వం తత్ప్రతిపాదితం శ్రుతౌ “రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా౽౽నన్దీ భవతి” ఇతి తత్సంగృహ్యా౽౽హ—యదిదమితి। “బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా” ఇతి యదిదం పఞ్చకోశాన్తరే౽పరోక్షతయా భాసమానమ్ “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇత్యుదీరితలక్షణం బ్రహ్మ సో౽యం మధురాదిరసవత్సర్వదా ప్రత్యగ్దృష్టిభిర్యోగిభిః సాక్షాదవ్యవధానేనా౽౽స్వాదనీయత్వాద్రసః॥౪౬॥ ఏతద్రసాత్మకత్వముపపాదయతి—ఏతమేవేతి। ఆత్మజ్ఞో హి దేహీ సనాతనమనాద్యనన్తమేతమేవా౽౽త్మానం నిరతిశయానన్దరూపతయా రసాత్మకం స్వాత్మని సాక్షాత్కృత్య సర్వేషు దేశేషు సర్వేష్వపి కాలేషు సుఖీ భవతి। ఏతద్వ్యతిరిక్తమధురాద్యనిత్యబాహ్యరసలాభే తు కచిత్కదాచిదేవ సుఖిత్వమ్। అతో విద్వదనుభవబలాదస్య రసాత్మకత్వమతో రసత్వాద్బ్రహ్మణో౽స్తిత్వం సిద్ధమిత్యర్థః॥౪౭॥ పునరపి తత్సాధనార్థం శ్రూయతే “కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్।

తస్మాత్సర్వాత్మనాం చిత్తే భాసమానో రసో హరః।

ఆనన్దయతి దుఃఖాఢ్యం జీవాత్మానం కృపాబలాత్॥౪౯॥

యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యత్వాదిలక్షణే।

నిర్భేదం పరమేకత్వం విన్దతే సురసత్తమాః॥౫౦॥

తదైవాభయమత్యన్తం కల్యాణం పరమామృతమ్।

స్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ స యాతి స్వర్గవాసినః॥౫౧॥

యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదేష హ్యేవాఽఽనన్దయాతి" ఇతి తత్సంగృహ్ణోతి—అసత్యస్మిన్నితి। యది ప్రాణినాం శరీరమధ్యే పరమవ్యోమసంజ్ఞకేఽవ్యాకృతాకాశే స్వాత్మభూతో నిరతిశయానన్దరూపోఽయమాత్మా న స్యాత్తర్హి కో వా జన్తుర్జీవతి ప్రాణధారణం కరోతి కో వా ప్రాణనాదిచేష్టాం నిత్యం కుర్యాత్। తత్సత్తావ్యతిరేకేణ తత్రాఽఽరోపితస్య సత్త్వానుపపత్తేః। అత ఆరోపితకార్యసత్త్వానుపపత్త్యా తత్కారణస్య బ్రహ్మణః సత్త్వమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యర్థః॥౪౨॥ తస్మాదితి। యస్మాదేవమానన్దరూపో విద్యతే తస్మాత్సర్వప్రాణిహృదయ ఆపరోక్ష్యేణ భాసమానం బ్రహ్మ రసశబ్దాభిధేయం భవతి। కుతోఽస్యాఽఽనన్దరూపతేత్యత ఆహ—ఆనన్దయతీతి। యస్మాదసౌ సంసారదుఃఖాభిభూతం జీవాత్మానం తత్కృతధర్మానురూపేణ సుఖయతి తస్మాదస్యాఽఽనన్దరూపత్వమ్। అత ఏవ చాన్యత్రాఽఽమ్నాయతే—"ఏతస్యైవాఽఽనన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి" ఇతి॥౪౯॥ భయాభయహేతుతయాఽపి బ్రహ్మణః సత్త్వం సమర్థితం శ్రుతౌ—"యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి। యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి" ఇతి తత్సంగృహ్ణోతి—యదేతి। అదృశ్యత్వాదీత్యాదిశబ్దేన శ్రుత్యుక్తానాత్మ్యాదిసంగ్రహః। యదా ఖల్వేతస్మిన్సాక్షిరూపే బ్రహ్మణి। కింరూపే। అదృశ్యే దృశ్యప్రపఞ్చరహితే। అనాత్మ్య ఆత్మనః సంబన్ధిత్వాదాత్మ్యం స్థూలశరీరం తద్రహితే। అనిరుక్తే సూక్ష్మభూతారబ్ధత్వాత్సూక్ష్మమపి తన్నిరుచ్యత ఇతి నిరుక్తం లిఙ్గశరీరం తద్రహితే। శ్రూయతే హి—"న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే" ఇతి। అనిలయనే। నిలీయతేఽస్మిన్కార్యాకారణప్రపఞ్చ ఇతి నిలయనం భావరూపమజ్ఞానం కారణశరీరం తద్రహితే। ఏవంభూతే బ్రహ్మణి నిర్భేదమహమన్యో బ్రహ్మన్యది-

యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నల్పమప్యన్తరం నరః।
విజానాతి తదా తస్య భయం స్యాన్నాత్ర సంశయః॥౫౨॥
సర్వేషామాత్మభూతం యద్బ్రహ్మ సత్యాదిలక్షణమ్।
ఉదాస్తే తత్సురశ్రేష్ఠా యథాజాతజనం ప్రతి॥౫౩॥
సమ్యగ్జ్ఞానైకనిష్ఠానాం తదేవ పరమం పదమ్।
తదా స్వాత్మతయా భాతి కేవలం కృపయా సురాః॥౫౪॥

త్యేవంవిధభేదరహితం పారమార్థికమేకత్వం శ్రవణమననాదిసాధనైః సాధకో విన్దతే లభతే తదైవ తస్మిన్నేవ సమయేఽభయం భయరహితమ్। భయహేతోర్భేదస్య నివృత్తత్వాత్। భేదో హి భయహేతుః। “ద్వితీయాద్వై భయం భవతి” ఇతి శ్రుతేః। నిరతిశయనిర్వికారానన్దరూపతయాఽత్యన్తశోభనం పరమం సర్వోత్కృష్టమమృతం కదాచిదప్యనశ్వరమేవంభూతం పరబ్రహ్మ స బ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాతి ప్రాప్నోతి॥౫౦॥౫౧॥ యదా ఖల్వేతస్మిన్నుక్తలక్షణే బ్రహ్మణ్యల్పమప్యన్తరం భేదం పశ్యతి తదా తస్యాహమన్యః సంసారీ మత్తోఽన్యద్బ్రహ్మేత్యేవం భేదదర్శినస్తద్బ్రహ్మ భయం భయహేతుః స్యాదిత్యర్థః॥౫౨॥ నను బ్రహ్మణః సర్వత్ర సామ్యేనావస్థానాత్పక్షపాతాయోగాచ్చ భేదదర్శినోఽప్యభయప్రాప్తిః కిం న స్యాదితి తత్రాఽఽహ—సర్వేషామితి। భేదదర్శినామభేదదర్శినాం చ సర్వేషాం హృదయమధ్య ఆత్మత్వేనోపలభ్యమానం సత్యాదిలక్షణం యద్బ్రహ్మ తన్మూర్ఖజనం ప్రత్యుదాస్త ఉదాసీనమేవ భవతి। అనధికారిణం ప్రత్యుదాసీనమేవ బ్రహ్మ తస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపరాఙ్ముఖత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యర్థః॥౫౩॥ యే త్వద్వితీయనిరతిశయానన్ద-బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయనిర్విచికిత్ససాక్షాత్కారజ్ఞానైకనిష్ఠాస్తేషాం పదం పదనీయం పరమం సర్వోత్కృష్టం మాయాతత్కార్యాతీతం తదేవ కేవలం బ్రహ్మ తదా తస్మిన్సాక్షాత్కారసమయే స్వాత్మభావేన కృపయా భాతి ప్రకాశతే। అత ఏవాన్యత్రాఽఽమ్నాయతే—“నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైవ ఆత్మా వివృణుతే తనుం స్వామ్” ఇతి॥౫౪॥ యస్తు సత్యప్యధికారే మననాదిసాధనేన తత్స్వరూపం న సాక్షాత్కరోతి తస్యాఽఽలస్యోపహతస్య బ్రహ్మ భయకారణం స్యాదిత్యామ్నాతమ్। “తత్త్వేవ భయం విదుషోఽమన్వానస్య ఇతి” తత్సంగృహ్ణాతి—తత్త్వేవేతి। తదేవ బ్రహ్మ తు సాఙ్గవేదాధ్యాయినోఽపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తం మన-

తత్త్వేవాధీతవేదస్య సహాజ్ఞైః సురపుఙ్గవాః।

మననేన విహీనస్య భయహేతుః సదా భవేత్॥౫౫॥

భీషాఽస్మాత్పవతే వాయుర్భీషోదేతి దివాకరః।

భీషాఽస్మాదగ్నిరిన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః॥౫౬॥

అస్యైవాఽఽనన్దలేశేన స్తమ్బాన్తావిష్ణుపూర్వకాః।

భవన్తి సుఖినో దేవాస్తారతమ్యక్రమేణ తు॥౫౭॥

తత్తత్పదవిరక్తస్య శ్రోత్రియస్య ప్రసాదినః।

స్వరూపభూత ఆనన్దః స్వయం భాతి పదే యథా॥౫౮॥

నమకుర్వాణస్య భయహేతుర్భవతీత్యర్థః॥౫౫॥ ఉక్తం బ్రహ్మణో భయహేతుత్వం ద్రఢయితుం శ్రుతిర్మన్త్రాన్తరముదాహరతి—"భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇతి తదత్ర సంగృహ్ణాతి భీషేతి। వాయ్వాదీనామఖిలజగద్వ్యవహారనిర్వర్తనేఽధికృతానాం మహాప్రభావవతాం దేవానామపి బ్రహ్మ భయహేతుః కిల కిము వక్తవ్యమన్యేషాం ప్రాణినాం భయహేతురితి భావః॥౫౬॥ ఏవం భయాభయహేతుత్వాదపి బ్రహ్మణోఽస్తిత్వం సిద్ధమ్। "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్। ఏష హ్యేవాఽఽనన్దయాతి" ఇతి యన్నిరతిశయానన్దరూపత్వం బ్రహ్మణోఽస్తిత్వసాధనాయోపన్యస్తం తదుపపాదనాయ తల్లేశభూతం సార్వభౌమాదిహిరణ్యగర్భాన్తముత్తరోత్తరం శతగుణభావేనావస్థితమానన్దప్రవాహం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః—"సైషాఽఽనన్దస్య మీమాంసా భవతి" ఇత్యాదినా "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః" ఇత్యేవమన్తేన తత్సంగృహ్ణాతి—అస్యైవేతి। బ్రహ్మస్వరూపభూతో యోఽయం నిరతిశయ ఆనన్దోఽస్యైవాఽఽనన్దస్యైకదేశేన బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తాః సర్వే దేహినస్తత్తత్స్వరూపానన్దాభివ్యఞ్జకోపాధిమహత్త్వాల్పీయస్త్వాభ్యాం తరతమభావేనావస్థితమానన్దం ప్రాప్య సుఖినో భవన్తీత్యర్థః॥౫౭॥ శ్రుతౌ సార్వభౌమాద్యానన్దవిశేషముపన్యస్య తత్ర తత్ర "శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య" ఇత్యామ్నాతం తదభిప్రాయం సంగృహ్ణాతి—తత్తదితి। తేషు తేషు సార్వభౌమాదిపదేషూత్తరోత్తరం సాతిశయత్వాదనిత్యత్వం పరిజ్ఞాయ తతో విరక్తస్యైషణాత్రవయవినిర్ముక్తస్య ప్రసన్నచిత్తస్య శ్రవణమననాదిసాధనకలాపమనుష్ఠితవతః

అయమేవ శివః సాక్షాదాదిత్యహృదయే తథా।

అన్యేషాం హృదయే చైవ భాతి సాక్షితయా స్వయమ్ ॥౫౯॥

విహాయ సాక్ష్యం దేహాది మాయాన్తం తు వివేకతః ॥

సర్వసాక్షిణమాత్మానం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥౬౦॥

రుద్రనారాయణాదీనాం స్తమ్బాన్తానాం చ సాక్షిణమ్ ।

శ్రోత్రియస్య బ్రహ్మవిదోఽనవచ్ఛిన్నానన్దబ్రహ్మరూపత్వశ్రవణాత్తల్లేశభూతః సార్వభౌమాదిభేదేన తరతమభావేనావస్థితః సర్వోఽప్యానన్దస్తస్య విదుషః స్వరూపభూత ఇతి తత్తత్పదేఽవస్థితస్య సార్వభౌమాదేర్యథాఽఽనన్దవిశేషోఽవభాసతే తథా విదుషోఽపి స్వయం సాధనాన్తరనైరపేక్ష్యేణ తథావిధ ఆనన్దో భాతీత్యర్థః ॥౫౮॥ ఏతేన సార్వభౌమాదిహిరణ్యగర్భాన్తం తరతమభావేనావస్థితా ఆనన్దవిశేషా జలతరఙ్గబుద్బుదాదయః సముద్ర ఇవ యత్రైక్యం గతాస్తదద్వితీయం బ్రహ్మ పరిచ్ఛేదకాభావాన్నిరతిశయానన్దరూపం భవిష్యతీత్యభిప్రేత్య తత్సిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదభ్రమం శ్రుతిర్వ్యుదస్యతి “స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏకః” ఇతి తత్సంగృహ్ణాతి—అయమేవేతి। యోఽయమాకాశాదికారణత్వేన నిర్దిష్టో విదుషా స్వస్వరూపతయా సాక్షాత్క్రియమాణో నిరతిశయానన్దరూపః పరశివ ఏష ఏవాఽఽదిత్యహృదయే। ఆదిత్యో హిరణ్యగర్భః “స త్రేధాఽఽత్మానం వ్యకురుతాఽఽదిత్యం తృతీయం వాయుం తృతీయమ్” ఇతి శ్రుతేః। తస్య ప్రథమశరీరిణో హిరణ్యగర్భస్య హృదయే విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికః సన్। సాక్షాదితి వ్యవధానాభావమాహ। అనావృతజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో భాతీత్యర్థః। తథైష ఏవ పరశివోఽన్యేషాం జీవానాం హృదయే పఞ్చకోశమధ్యే మలినసత్త్వప్రధానావిద్యోపాధికః కించిజ్జ్ఞః సంసారసాక్షిత్వేన భాతి ॥౫౯॥ ఏవం విరుద్ధస్వభావయోరప్యనయో-ర్జీవేశ్వరయోరైక్యప్రతిపత్తిప్రకారమాహ—విహాయేతి। మాయా నామాత్ర సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికా ప్రకృతిః। సా చోదీరితజీవేశ్వరోపాధిద్వయసాధారణరూపా। అతస్తచ్ఛబ్దేన తదుభయమత్ర వివక్షితమ్। తథా చోభయత్ర స్థూలశరీరాదితత్కారణభూతమాయాపర్యన్తం సర్వజ్ఞత్వకిఞ్చిజ్జ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మహేతుభూతం సాక్ష్యత్వాదనాత్మేతి వివిచ్య తత్పరిత్యజ్య యదుభయత్రానుగతం సాక్షిచిన్మాత్రరూపమత ఏవ పరిచ్ఛేదకాభావాత్సర్వసాక్షిభూతం తదేకమేవేత్యేవమైక్యేన య ఆత్మానం పశ్యతి స యథార్థదర్శీ ॥౬౦॥

ఏవం తర్కప్రమాణాభ్యాం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥౬౧॥

యస్యైవం తర్కమానాభ్యామస్తి విజ్ఞానమాస్తికాః ॥

స లోకాదఖిలాదస్మద్విభిద్యాఽఽత్మానమాత్మనా ॥౬౨॥

అన్నాదీనఖిలాన్కోశానాభాసేన విభాసితాన్ ॥

ఉపసంక్రామతీశస్య ప్రసాదాదేవ కేవలాత్ ॥౬౩॥

రుద్రనారాయణాదీనామితి ॥ తే హి పరశివస్యావతారవిశేషా లీలావిగ్రహధారిణస్తేషామన్యేషాం జీవానాం చ సాక్షిభూతం చిన్మాత్రముక్తరీత్యా స్వాత్మభావేన యః పశ్యతి స ఏవ బ్రహ్మవిత్ ॥ ఏతేన సచ్చిదానన్దరూపస్య పరశివస్య జీవేశ్వరోపాధికృతపరిచ్ఛేదనిరాసేన తస్యాపరిచ్ఛిన్ననిరతిశయజ్ఞానానన్దైకరసత్వముపపాదితం భవతి ॥ యద్యప్యేతత్సౌత్రపరపదతాత్పర్యప్రతిపాదకస్య సర్వాన్కామానితి మన్త్రభాగస్య వ్యాఖ్యానరూపత్వాదన్తే సమామ్నాతవ్యం తథాఽపి యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యుపన్యస్తతర్కసమర్థనార్థమత్రైవ ప్రసఙ్గాదామ్నాతమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ఏవమద్వితీయనిరతిశయనిర్వికారసచ్చిదానందైకరసస్య బ్రహ్మణోఽస్తిత్వప్రతిపాదనాదస్తి నాస్తీతి సంశయో నిరాకృతః ॥౬౧॥ విద్వానపి న ప్రాప్నోతి చేతి ప్రశ్నస్యోత్తరభూతా శ్రుతిః "స య ఏవం విద్వాన్ ఇత్యాదికా" 'ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతి'ఇత్యేవమన్తా ॥ తదర్థం సంగృహ్ణాతి—యస్యైవమితి ॥ యస్య ఖలు విదుష ఏవముక్తప్రకారేణ నిరతిశయానన్దబ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానమస్తి స బ్రహ్మవిత్ దృష్టాదృష్టేష్టవిషయ-సముదాయరూపాదఖిలాదాస్మాల్లోకాత్పృథివ్యన్తరిక్షస్వర్గాదిభేదభిన్నాదనాత్మప్రపఞ్చాదాత్మానమాత్మనా బుద్ధ్వా వివిచ్యాన్నమయాత్మా భూత్వా పునరపి వివేకేనాఽఽనన్తరం ప్రాణమయాద్యాత్మానమవలమ్బ్య చిదాభాసేన భాసితస్య బాహ్యస్యాన్నమయాదేరనాత్మత్వం జానానోఽన్నమయాదిపఞ్చకోశేభ్యోఽప్యాన్తరం సర్వజగత్కల్పనాస్పదం సత్యజ్ఞానానన్తానన్దైకరసం 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇతి సర్వాధారత్వేన యన్నిర్దిష్టం బ్రహ్మ తదుపసంక్రామతి । సాధకః పరశివార్పణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితైర్యజ్ఞదానాదిభిః ప్రీణితస్య పరమేశ్వరస్య ప్రసాదేన విద్యోదయే

సతి భేదహేతోరవిద్యాయా నివృత్తేస్తత్కృతభేదభ్రమనిరాసాత్సర్వగతత్వేన నిత్యప్రాప్తమపి బ్రహ్మ కణ్ఠగతచామీకరన్యాయేన పునః ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ఏవం చ విద్వానేవ ప్రాప్నోతీతి ప్రతిపాదనాదవిదుషోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి వా న వేతి ప్రశ్నోఽపి నిరాకృతో వేదితవ్యః॥౬౨-౬౩॥

యతో వాచో నివర్తన్తే నిమిత్తానామభావతః।

నిర్విశేషే శివే శబ్దః కథం దేవాః ప్రవర్తతే॥౬౪॥

విశేషం కంచిదాశ్రిత్య ఖలు శబ్దః ప్రవర్తతే।

యస్మాదేతన్మనః సూక్ష్మం వ్యావృత్తం సర్వగోచరమ్॥౬౫॥

ఏవం వేదనమాత్రాద్బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదనేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి' ఇతి సూత్రవాక్యభాగస్తద్వ్యాఖ్యానరూపో "యో వేద సోఽశ్నుతే" ఇతి మన్త్రభాగశ్చ వ్యాఖ్యాతో భవతి। అద్వితీయనిరతిశయానన్దాభయబ్రహ్మప్రాప్తిర్జ్ఞానమాత్రసాధ్యేత్యస్మిన్స్వప్రతిపాదితేఽర్థే శ్రుతిః సంవాదార్థం కఞ్చిన్మన్త్రముదాజహార। స చైవమామ్నాతః—"యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన" ఇతి తత్సంగృహ్ణాతి—యత ఇతి। యతో యస్మాదుక్తలక్షణాదత్యన్తనిర్వికల్పకాద్బ్రహ్మణః సకాశాద్వాచో నివర్తన్తే। అభిధాతుమశక్తాః పరావర్తన్త ఇత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ—నిమిత్తానామితి। జాత్యాదీని హి శబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తాని తేషాం ప్రవృత్తిని-మిత్తానాం బ్రహ్మణ్యభావాదిత్యర్థః। ఏతదేవోపపాదయతి—నిర్విశేష ఇతి। యస్మాత్, "అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమ్" ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మ నిర్విశేషమవగమ్యతే। అతస్తథావిధే జాత్యాదిసకలధర్మరహితే కథమభిధావృత్త్యా శబ్దః ప్రవర్తతే। నైవ ప్రవర్తితుం శక్నోతీత్యర్థః॥౬౪॥ విశేషం కంచిదితి। అభిధేయగతం కంచిద్విశేష ప్రవృత్తినిమిత్త-త్వేనోపాదాయైవ హి లోకే శబ్దః ప్రవర్తతే। అతస్తద్రహితే బ్రహ్మణి శబ్దప్రవృత్తిరయుక్తేత్యర్థః। సూక్ష్మం సూక్ష్మార్థగ్రాహకమ్। సర్వేన్ద్రియసహకారితయా సర్వవిషయగోచరమన్తః కరణమపి స్వవృత్తిభిః సహ యస్మాన్నిర్వికల్పకాద్బ్రహ్మణో వ్యావృత్తం నివృత్తమ్। నను తన్నిరస్తసమస్తోపాధికం వాఙ్మనసాతీతం చేత్తత్సద్భావావేదకప్రమాణావిషయత్వాన్నరశృఙ్గవదసదేవ స్యాత్। నైష దోషః।

అవిషయస్యాపి తస్య లక్షయితుం శక్యత్వాత్। తథా హి సత్యజ్ఞానాదివాక్యం తావల్లోకసిద్ధసత్యాదిప్రతిపాదనద్వారా యథోదీరితనిర్విశేషం బ్రహ్మ విధిముఖేన లక్షణయా ప్రతిపాదయతి। “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇత్యాదికం తు వ్యతిరిక్తసకలనిషేధేన ప్రపఞ్చవ్యతిరేకావచ్ఛిన్నం తద్వ్యతిరేకముఖేనాభిదధత్తద్వ్యతిరేకవినిర్ముక్తం తత్స్వరూపం లక్షయతి। న చేదృశస్య వేదాన్తవాక్యస్యాజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వేనోత్పత్తివిధిరూపత్వాద్విధౌ లక్షణా న

యస్మాచ్ఛ్రోత్రత్వగక్ష్యాదిఖాని కర్మేన్ద్రియాణి చ।

వ్యావృత్తాని పరాగ్వస్తువిషయాణి సురోత్తమాః॥౬౬॥

తద్బ్రహ్మాఽఽనన్దమద్వంద్వం నిర్గుణం సత్యచిద్ఘనమ్।

విదిత్వా స్వాత్మరూపేణ న బిభేతి కుతశ్చన॥౬౭॥

న్యాయ్యేతి స్థితేస్తత్ర లక్షణా న యుక్తేతి వాచ్యమ్। ప్రతినియతవాచ్యార్థత్యాగేన విధౌ లక్షణాస్వీకారే లక్ష్యార్థస్యానియతత్వాదనేకత్వేన సందేహః స్యాదిత్యభిప్రాయేణ హి విధౌ లక్షణా న న్యాయ్యేత్యుచ్యతే। యత్ర తు ముఖాన్తరేణ సందేహో నివార్యతే తత్ర విధావపి లక్షణా న దుష్యతి। యథాఽర్ధమన్తర్వేద్యర్ధం బహిర్వేదీతి। ఏవమత్రాపి వ్యతిరిక్తసకలనిషేధాదనేకత్వసందేహాభావాత్పరిశేషేణ తస్యైవ లక్ష్యత్వసిద్ధేర్విధావపి లక్షణా న దుష్టా। న చ లక్ష్యత్వవిశిష్టస్యైవ గ్రహణాన్నిరుపాధికస్య శబ్దావిషయత్వమితి మన్తవ్యమ్। లక్ష్యత్వస్యోపలక్షణత్వేన గ్రాహ్యకోటావననుప్రవేశాత్। అతోఽత్ర వాగవిషయత్వోక్తిరభిధావృత్త్యభిప్రాయా। అత ఏవోపనిషదే-కవేద్యత్వమప్యామ్నాతమ్ “తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి” ఇతి। విధినిషేధముఖవాక్యద్వైవిధ్యాత్తజ్జనితా బ్రహ్మాకారమనోవృత్తిరపి ద్వేధా భవతి। తత్ర విధిరూపవాక్యజనితా మనోవృత్తిః స్వోపాదానబలేన నిరుపాధికం బ్రహ్మ విషయీకుర్వతీతదవగమయతి। న చైతావతా నిరుపాధికస్య మనోవృత్త్యవిషయత్వభఙ్గః। మనోవృత్తేరేవోపాధేః సద్భావేనాస్య సోపాధికత్వాత్। నాప్యవస్తుత్వమ్। ఉపాధేరుపలక్షణత్వేన విషయకోటావననుప్రవేశాత్। ఏవం విధినిషేధముఖేన ప్రవృత్తవాక్యజనితమనోవృత్తిరపి సమస్తోపాధివ్యతిరేకావచ్ఛిన్నం

తద్బ్రహ్మ గోచరయన్తీ తదవచ్ఛేదకం వ్యతిరేకం స్వాత్మానం చ కతకరజోన్యాయేన నివర్తయతి। ఏతదేవాభిప్రేత్యాఽఽమ్నాయతే—"మనసైవేదమాప్తవ్యమ్" ఇతి। ఏవముక్తరీత్యోపాధిసంస్పర్శవిధురస్య నిరస్తసమస్తోపాధి-కస్యాత్యన్తనిర్వికల్పకస్య వాఙ్మనసాతీతత్వం సిద్ధమ్॥౬౫॥ పరాగ్వస్తువిషయాణీతి। పరాగ్వస్తూనీదంకారాస్పదాని శబ్దాదీని విషయో యేషాం తాని తథోక్తాని। తథాత్వం చ కఠైరామ్నాయతే—"పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూః" ఇతి॥౬౬॥ ఇత్థం యద్బ్రహ్మ వాఙ్మనసాతీతం తదద్వంద్వమద్వితీయం శీతోష్ణాదిసకలద్వంద్వనిర్ముక్తం చ। అత ఏవ నిర్గుణం సత్యజ్ఞానానన్దైకరసమేవంరూపం బ్రహ్మ స్వాత్మభావేన విదిత్వా। నను కథం తస్య వేదనం సంభవతి బుద్ధ్యవిషయత్వాత్। నైష దోషః। వ్యతిరేకావచ్ఛిన్నం

ఏవం యస్తు విజానాతి స్వగురోరుపదేశతః।

స సాధ్వసాధుకర్మభ్యాం సదా న తపతి ప్రభుః॥౬౮॥

తప్యతాపకరూపేణ విభాతమఖిలం జగత్।

ప్రత్యగాత్మతయా భాతి జ్ఞానాద్వేదాన్తవాక్యజాత్॥౬౯॥

కర్తా కరయితా కర్మ కరణం కార్యమాస్తికాః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౦॥

ప్రమాతా చ ప్రమాణం చ ప్రమేయం ప్రమితిస్తథా।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౧॥

నియోజ్యశ్చ నియోగశ్చ సాధనాని నియోజకః।

తద్విషయీకుర్వతా మనసాఽదూరవిప్రకర్షేణ వ్యవస్థాపయితుం శక్యత్వస్యోపపాదితత్వాత్। ఏవం జ్ఞానేనాద్వితీయనిష్ప్రపఞ్చస్వప్రకాశచిదానన్దబ్రహ్మాత్మభావేనావస్థితో విద్వాన్కస్మాచ్చిదపి న బిభేతి। భయహేతోః స్వాతిరిక్తస్య ద్వితీయస్య వస్తునోఽభావాత్। చనశబ్దోఽప్యర్థే శ్రుతౌ॥౬౭॥ ఉక్తబ్రహ్మవిదో యత్ఫలమామ్నాతమ్ "ఏతఁహ వా న తపతి

కిమహం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవమ్" ఇతి తదర్థం సంగృహ్ణాతి—ఏవమితి। యోఽయముక్తరీత్యా గురూపదేశక్రమేణాద్వితీయబ్రహ్మాత్మవిత్స బ్రహ్మీభూతోఽకృతేన సాధుకర్మణా పుణ్యేన కృతేన వాఽసాధుకర్మణా పాపేన న తపతి। స్వాత్మానమితి శేషః। మూలాజ్ఞాననివృత్త్యా తద్విలసితస్య క్రియాకారకఫలాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్యాపి బాధితత్వాత్। అజ్ఞానీ హి ముమూర్షావస్థాయాం యజ్ఞదానాదిశుభకర్మాకరణాత్స్వర్గాద్యప్రాప్తిం స్వకృతపాపఫలనరకప్రాప్తిం చ మనసా సమాలోకయంస్తాభ్యాం బిభేతి। జ్ఞానీ తు భావిజన్మాపాదకకర్మసంచయస్య జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధత్వాద్భావిజన్మాభావేన న తపతీత్యర్థః॥౮౮॥ 'స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానం స్పృణుతే' ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ— తప్యతాపకేతి। తప్యస్తపిక్రియావిషయో భోక్తృప్రపఞ్చః। తాపకాని సాధ్వసాధుకర్మాదీని। ఏవం ద్వైవిధ్యేనావస్థితమపి సర్వం జగదద్వితీయబ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానాద్విదుషః స్వస్వరూపతయైవ భాతి న తు స్వాతిరిక్తం కించిత్పశ్యతి యేనాసౌ తప్యేత॥౮౯॥ అత్యల్పమిదముచ్యతే క్రియాకారకలక్షణః

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౨॥

భోక్తా భోజయితా భోగో భోగోపకరణాని చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౩॥

గ్రాహకశ్చ తథా గ్రాహ్యం గ్రహణం సర్వతోముఖమ్।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౪॥

అన్యథాజ్ఞానమజ్ఞానం సంశయజ్ఞానమేవ చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౫॥

ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానం కుడ్యాదిజ్ఞానమేవ చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౬॥

ఘటః కుడ్యం కుసూలం చ పటః పాత్రం చ పర్వతః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౭॥

పాతాలాద్యాశ్చ లోకాశ్చ సత్యలోకాదయోఽపి చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౮॥

బ్రహ్మాణ్డం తత్ర క్లృప్తానామణ్డానాం శతకోటయః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౭౯॥
సముద్రాశ్చ తటాకాశ్చ నద్యః సర్వనదా అపి।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౦॥
మేరుమన్దరపూర్వాశ్చ పర్వతాశ్చ మహత్తరాః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౧॥
వనాని వనదేశాశ్చ వన్యాని వివిధాని చ।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౨॥
వృక్షాశ్చ వివిధాః క్షుద్రతృణగుల్మాదయోఽపి చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౩॥
ఆకాశాదీని భూతాని భౌతికాన్యఖిలాన్యపి।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౪॥
శబ్దస్పర్శాదితన్మాత్రరూపాణి సకలాని చ।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౫॥
కృమికీటపతఙ్గాశ్చ క్షుద్రా అపి చ జన్తవః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౬॥
పశవశ్చ మృగాశ్చైవ పన్నగాః పాపయోనయః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౭॥
మనుష్యాశ్చైవ మాతఙ్గా అశ్వా ఉష్ట్రాః ఖరా అపి।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౮॥
యక్షరాక్షసగన్ధర్వప్రముఖాః సిద్ధకిన్నరాః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౮౯॥
కర్మదేవాశ్చ దేవాశ్చ దేవరాజో విరాట్స్వరాట్।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౦॥
అహం చ మద్విభూతిశ్చ మమ భక్తాశ్చ దేహినః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౧॥
విష్ణుర్విష్ణువిభూతిశ్చ విష్ణుభక్తాశ్చ దేహినః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౨॥
రుద్రో రుద్రవిభూతిశ్చ రుద్రభక్తాశ్చదేహినః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౩॥
ఈశ్వరస్తద్విభూతిశ్చ తదీయాః సర్వదేహినః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౪॥
సదాశివసమాఖ్యస్తు శివస్తస్య విభూతయః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౫॥
దిశశ్చ విదిశ్చైవ సాభ్రం నక్షత్రమణ్డలమ్।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౬॥
వాసుదేవః సంకర్షణః ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధకః।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౭॥
మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నారసింహోఽథ వామనః।
తద్భక్తాశ్చ తథా భాన్తి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౮॥
ఆశ్రమాశ్చ తథా వర్ణాః సంకరా వివిధా అపి।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౯౯॥
నిషిద్ధం చానిషిద్ధం చ నిషేధా విధయోఽపి చ।
సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్॥౧౦౦॥
శరీరమిన్ద్రియం ప్రాణో మనో బుద్ధిరహంకృతిః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్ ॥౧౦౧॥

కామక్రోధాదయః సర్వే తథా శాన్త్యాదయోఽపి చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్ ॥౧౦౨॥

జీవాత్మా పరమాత్మా చ తయోర్భేదశ్చ భేదకః।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్ ॥౧౦౩॥

జడశక్తిప్రభేదాశ్చ చిచ్ఛక్తిస్తద్భిదాఽపి చ।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్ ॥౧౦౪॥

అస్తిశబ్దోదితా అర్థా నాస్తిశబ్దోదితా అపి।

సర్వమాత్మతయా భాతి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్ ॥౧౦౫॥

ఆత్మా నామ సురాః స్వేన భాసా యో భాతి సంతతమ్।

తమేవ త్వమహంశబ్దప్రత్యయాభ్యాం తు జన్తవః ॥౧౦౬॥

వ్యవహారే విజానన్తి న జానన్త్యేవ తేఽర్థతః।

అర్థతశ్చాస్య వేత్తారో న విద్యన్తేఽద్వయత్వతః ॥౧౦౭॥

ఏవమాత్మానమద్వైతమాత్మనా వేద యః స్థిరమ్।

సోఽయమర్థమిమం నిత్యం గాయన్నాస్తే స్వభావతః ॥౧౦౮॥

సర్వోఽపి ప్రపఞ్చః స్వాత్మమాత్రతయైవ తస్య భాతీత్యాహ—కర్తేత్యాదినా ॥౭౦—౧౦౫॥ నన్వేవంవిధం సర్వం జగద్విదుషః స్వాత్మతయా ప్రతీయతే చేదాత్మనః సవిశేషత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ఆత్మా నామేతి। స్వస్మిన్నారోపితప్రపఞ్చస్య భాసకం సాధనాన్తరనిరపేక్షేణ స్వయమేవాత్ర ప్రకాశమానం యత్సాక్షిచిన్మాత్రం స ఏవాఽఽత్మా సాక్ష్యం తు జగదధ్యస్తత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యవన్మిథ్యాభూతమిత్యర్థః। నన్వేవమాత్మా యది స్వయంప్రకా-

శస్తర్హి విదుషామివావిదుషామప్యసౌ ప్రకాశమాన ఏవేత్యయత్నాత ఏవ సర్వే ముచ్యేరన్నిత్యత ఆహ—తమితి। స్వప్రకాశమపి తం త్వమహమితి శబ్దేన తదర్థవిషయమనోవృత్త్యా చాహంకారవైశిష్ట్యేనైవ జానన్తి లౌకికాః పరమార్థతో నిరస్తసమస్తోపాధికమద్వితీయం చిన్మాత్రస్వరూపం నైవ జానన్తి॥౧౦౬॥ అద్వయత్వత ఇతి। అద్వితీయత్వాదేవాస్యాత్మనః పరమార్థతో వేదితారో నైవ విద్యన్తే। వేదనస్య ప్రమాతృప్రమాణాదిభేదసాపేక్షత్వాత్॥౧౦౭॥ తర్హి విద్వానపి కథం తం వేదేత్యత ఆహ—ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ శ్రవణాదిసాధనజనితయా నిరస్తసమస్తోపాధికబ్రహ్మాత్మవిషయమనోవృత్త్యాఽఽవరణజ్ఞానాపనయనే సత్యద్వితీయమాత్మానం స్వరూపప్రకాశేనైవ విద్వాన్సాక్షాత్కరోతి। ఏవం విదుషో యజ్జ్ఞానం ప్రదర్శితం శ్రుతౌ "ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే" ఇత్యాదినా "సువర్ణ జ్యోతీః" ఇత్యన్తేన తదన్వయప్రయోజనకథనేనోపపాదయతి—సోఽయమిత్యాదినా। "హా౩వు హా౩వు హా౩వు" ఇత్యాది "సువర్ణ జ్యోతీః" ఇత్యన్తం సామ। తస్య చాయమర్థః। యదేతావన్తం కాలం భోక్తృభోగ్యభోగప్రదరూపం జగద్విభక్తమాసీత్తత్సర్వమహమేవ న మత్తోఽన్యత్కించిదస్తి। అహో ఇదం మహదాశ్చర్యం స్వప్రకాశచిల్లక్షణపరమజ్యోతీరూపోఽహమేవ తత్సర్వమభిభవా-

యథా నర్తనమీశస్య స్వభావాల్లోకరక్షకమ్।

తథా విద్యా వినోదాఖ్యా గీతిర్లోకోపకారిణీ॥౧౦౯॥

యథైవాఽఽదిగురోర్గీతిర్లోకానాం హితకారిణీ।

తథైవాస్య గురోర్గీతిర్లోకానాం హితకామ్యయా॥౧౧౦॥

ఆప్తకామస్య రుద్రస్య గీతిర్వ్యాఖ్యానలక్షణా।

పరోపకారిణీ తద్వద్గీతిరస్యాపి సద్గురోః॥౧౧౧॥

లౌకికేష్వపి గానేషు ప్రసాదం కురుతే శివః।

కిం పునర్వైదికే గానే తతో గానం సమాశ్రయేత్॥౧౧౨॥

వ్యాఖ్యాగానేష్వశక్తస్తు శివముద్దిశ్య భక్తితః।

లౌకికీమపి వా గీతిం కుర్యాన్నిత్యమతన్ద్రితః॥౧౧౩॥

గీతిజ్ఞానం శివప్రాప్తేః సుతరాం కారణం భవేత్।

గీతిజ్ఞానేన యోగః స్యాద్యోగాదేవ శివైక్యతా॥౧౧౪॥

గీతిజ్ఞో యది యోగేన న యాతి పరమేశ్వరమ్।

ప్రతిబన్ధకబాహుల్యాత్తస్యైవానుచరో భవేత్॥౧౧౫॥

కేవలం లౌకికం గానం న కుర్యాన్మోహతోఽపి వా।

మీతి తత్సామ గాయన్నిమమర్థమనుసందధానో విద్వాన్విక్షేపహేతోరభావాదవ్యాకులమాస్త ఇత్యర్థః॥౧౦౮॥ ఏతద్దృష్టాన్తేనోపపాదయతి—యథేతి॥౧౦౯॥ పరమేశ్వరనర్తనద్విద్వద్విజ్ఞానమపి లోకరక్షాహేతురిత్యుపపాద్య పరతత్త్వప్రతిపత్త్యుపాయతామపి తస్య దృష్టాన్తేనోపపాదయతి—యథైవేతి। ఆదిగురోః పరమేశ్వరస్య। కర్తరి షష్ఠీ। తత్కర్తృకా గీతిః। పరతత్త్వవ్యాఖ్యానరూపా యా ఈశ్వరగీతేతి కూర్మపురాణే ప్రసిద్ధా సా యథా పరతత్త్వోపదేశేన గీతిర్లోకోపకారిణ్యేవమస్య విదుషో గీతిరపి పరతత్త్వప్రతిపాదనేన జగదనుగ్రహాయేత్యర్థః॥౧౧౦॥౧౧౧॥ నన్వయముపదేశో వాక్యాన్తరాదపి ప్రసిద్ధ ఇతి విదుషో గానమయుక్తమిత్యత ఆహ-లౌకికేష్వితి॥౧౧౨॥ వ్యాఖ్యాగానేష్వితి। సంస్కృతశబ్దరూపం గద్యపద్యాత్మకం వ్యాఖ్యాగానమ్। తత్తద్దే-

యది కుర్యాత్ప్రమాదేన ప్రాయశ్చిత్తీ భవేద్ద్విజః॥౧౧౬॥

అతః స్వసంసారవినాశనే రతః శ్రుతిప్రమాణేన చ

తర్కవర్త్మనా। ప్రబోధమాసాద్య శివస్య తం పునః

సదైవ గాయన్విచరేదిమాం మహీమ్॥౧౧౭॥

ఇత్యుపనిషత్పరతత్త్వవిషయా వః సత్యముదితా

సకలదుఃఖనిహన్త్రీ॥ కష్టహృదయస్య మనుజస్య న

దేయా భక్తిసహితస్య తు శివస్య ఖలు దేయా॥౧౧౮॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖ-
ణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు సాక్షిశివస్వరూపకథనం
నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥3॥

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః।

౪. తలవకారోపనిషద్వ్యాఖ్యానమ్।

బ్రహ్మోవాచ—

అస్తి దేవః స్వతః సిద్ధః సాక్షీ సర్వస్య సర్వదా।
సంసారార్ణవమగ్నానాం సాక్షాత్సంసారమోచకః॥౧॥

శీయభాషయా పరమేశ్వరవిషయా గీతిర్లౌకికీ॥౧౧3—౧౧౬॥ శ్రుతీత్యుపనిషదితి॥౧౧౭॥ యదిదం బ్రహ్మవిద్యానిగమనం తత్సంగృహ్ణాతి—ఇతీతి। అనేన యథోక్తప్రకారేణ పరతత్త్వవిషయోపనిషదుపదిష్టా। ఉపనిషన్నామ బ్రహ్మవిద్యా। ప్రత్యగాత్మానం నిరస్తసమస్తోపాధికం బ్రహ్మోపనీయ భేదభ్రమహేతుభూతమవిద్యాతత్కార్యం నివర్తయతీతి తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తేః। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—"ఉపనీయేమమాత్మానం బ్రహ్మాపాస్తద్వయం స్వతః। నిహన్త్యవిద్యాం తజ్జం చ తస్మాదుపనిషన్మతా" ఇతి॥౧౧౮॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు సాక్షిశివస్వరూపకథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥3॥

ఏవమైతరేయకతైత్తిరీయకస్యాప్యైదంపర్యం ప్రతిపాదితమ్। అథ సామవేదోపని-

సర్వేషాం తు మనస్తేన ప్రేరితం నియమేన తు।
విషయే గచ్చతి ప్రాణశ్చేష్టతే వాగ్వదత్యపి॥౨॥
చక్షుః పశ్యతి రూపాణి శ్రోత్రం శబ్దాన్ శృణోత్యపి।
అన్యాని ఖాని సర్వాణి తేనైవ ప్రేరితాని తు॥౩॥
స్వం స్వం విషయముద్దిశ్య ప్రవర్తన్తే నిరన్తరమ్।
ప్రవర్తకత్వం చాప్యస్య మాయయా న స్వభావతః॥౪॥

షదో బ్రహ్మాత్మైకత్వపరత్వం వక్తుమారభమాణస్తావజ్జైమినిసామశాఖోపనిషదర్థం సంగృహ్ణాతి చతుర్థేనాధ్యాయేన। యథోదీరితం బ్రహ్మాత్మత్వముపదేశగమ్యమేవ న తు తర్కగమ్యమిత్యముమర్థం ద్యోతయితుం శ్రుత్యా ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం బ్రహ్మోపదిశ్యతే। "కేనేషితం పతతి ప్రేషితం మనః కేన ప్రాణః ప్రథమః ప్రైతి యుక్తః। కేనేషితాం వాచమిమాం వదన్తి చక్షుః శ్రోత్రం క ఉ దేవో యునక్తి" ఇతి ప్రశ్నః "శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో మనో యద్వాచో హ వాచం స ఉ ప్రాణస్య ప్రాణశ్చక్షుషశ్చక్షుః" ఇతి ప్రతివచనం తదేతదుభయమర్థతః సంగృహ్ణాతి—అస్తి దేవ ఇత్యాదినా। స్వతః సిద్ధ ఇతి సార్వకాలికం పారమార్థికం సత్యత్వం వివక్షితమ్। సాక్షీతి స్వపరవ్యవహారహేతుభూతచిత్ప్రకాశరూపత్వం సాక్ష్యప్రపఞ్చానన్తర్భావేన కూటస్థనిత్యత్వం చ॥౧॥ సర్వేషామితి। తేన సర్వసాక్షిణా స్వతన్త్రేణ పరమేశ్వరేణ సర్వప్రాణిహృదయే జీవభావేనానుప్రవిశ్యావస్థితేనేచ్ఛామాత్రాత్ప్రేరితం ప్రవర్తితం సత్స్వవిషయే మన్తవ్యే మనః ప్రవర్తతే। న చ దేహేన్ద్రియాదిసంఘాత ఏవ తత్ప్రేరక ఇతి వాచ్యమ్। తస్య ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్। అతస్తదతిరిక్తేన చిన్మాత్రజ్యోతిషా కేనచిత్ప్రేరితమేవ మనః స్వవిషయం ప్రత్యాయయతీతి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్। ప్రాణాపానాదిపఞ్చవృత్త్యాత్మకో ముఖ్యప్రాణశ్చ తేన ప్రేరిత ఏవ ప్రాణనాదిచేష్టాం కరోతి। తథా సర్వశబ్దవ్యవహారహేతుభూతం వాగిన్ద్రియమపి చిన్మాత్రస్వరూపేణైతేన ప్రేరితమేవాభివదనరూపం స్వకార్యం కరోతి। చక్షుః శ్రోత్రయోరప్యేవం యోజ్యమ్॥౨॥ అన్యానీతి। ఉక్తవ్యతిరిక్తాని బుద్ధీన్ద్రియాణి కర్మేన్ద్రియాణి చేత్యర్థః। నన్వసఙ్గోదాసీనస్య

కూటస్థనిత్యస్య నిస్తరఙ్గసముద్రకల్పస్య చిన్మాత్రస్వరూపస్యాఽఽత్మనః కథమీదృగ్విధం ప్రేరకత్వం సంభవతీత్యత ఆహ—ప్రవర్తకత్వమితి। మాయయేతి। మలినసత్త్వప్రధానమాయాపరిణామ-రూపదేహేన్ద్రియాద్యుపా-

ఇన్ద్రియాణాం తు సత్తా చ నైవ స్వాభావికీ మతా।

తప్తాయఃపిణ్డవత్తస్య సత్తయైవ సురర్షభాః॥౫॥

శ్రోత్రమాత్మని చాధ్యస్తం స్వయం దేవో మహేశ్వరః।

అనుప్రవిశ్య శ్రోత్రస్య దదాతి శ్రోత్రతాం హరః॥౬॥

మన ఆత్మని చాధ్యస్తం ప్రవిశ్య పరమేశ్వరః।

మనస్త్వం తస్య సత్త్వస్థో దదాతి నియమేన తు॥౭॥

వాచో వాక్త్వమనుప్రాప్య ప్రాణస్య ప్రాణతాం హరః।

దదాతి నియమేనైవ చక్షుష్ట్వం చక్షుషస్తథా॥౮॥

ధిసంపర్కవశేనేత్యర్థః॥౩॥౪॥ నను ప్రేరక ఆత్మాఽన్యస్తతోన్యత్ప్రేర్యం మనఆదికమితి ద్వైతాపత్తిర్న్యాయేంతేత్యత ఆహ—ఇన్ద్రియాణామితి। మనః ప్రభృతీనామిన్ద్రియాణాం సద్రూపే తస్మిన్నధ్యస్తత్వాత్తప్తాయఃపిణ్డన్యాయేనాధిష్ఠాన-సత్త్వమేవాఽఽరోపితేషు మనఃప్రభృతిషు ధర్మత్వేన ప్రతిభాతి। నచ తేషాం స్వాభావికం సత్త్వమస్తీత్యర్థః॥౫॥ ఏవం మనఆదికం యస్యేచ్ఛామాత్రాత్స్వస్వవ్యాపారే ప్రేర్యతే స కింరూప ఇతి ప్రశ్నోఽనుక్తోఽప్యర్థాదవగన్తవ్యః। అస్య చోత్తరమాహ—శ్రోత్రమితి। శ్రోత్రం తావదితరప్రపఞ్చవదృశ్యత్వాత్సర్వాధిష్ఠానభూతే సచ్చిన్మాత్ర ఆత్మన్యధ్యస్తమిత్యవివాదమ్। తచ్చ శ్రూయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా శ్రవణసాధనమిన్ద్రియమధిష్ఠానత్వేన తదనుప్రవిశ్య స్వప్రకాశచిద్రూపః పరశివస్తస్య శ్రోత్రత్వం శ్రోత్రస్య శ్రవణసాధనసామర్థ్యం ప్రయచ్ఛతి। సర్వాన్తరస్వప్రకాశాత్మచైతన్యజ్యోతిఃసమవధానేన హి తత్స్వవిషయశబ్దాభివ్యఞ్జనసమర్థం భవతి। అతః శ్రోత్రస్యాపి శ్రవణసామర్థ్యప్రదానాత్తథావిధం సర్వాన్తరచైతన్యం శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమితి శ్రుత్యా నిర్దిశ్యతే। ఏవం మన ఆత్మనీత్యాదావపి యోజ్యమ్॥౬॥ సత్త్వస్థ ఇతి।

కార్యేఽన్తఃకరణేఽనుగతం యత్కారణభూతం సత్త్వం తస్య చైతన్య-ప్రకాశాభివ్యఞ్జనసామర్థ్యాత్తేనావచ్ఛిన్నా ఇత్యర్థః। మననసామర్థ్యయుక్తం హి మనస్తచ్చ సామర్థ్యముదీరితరీత్యా తస్య చైతన్యేనాఽఽధీయత ఇతి తన్మనసో మన ఇత్యుపదిశ్యతే॥౭॥ వాచో వాక్త్వమితి। స్వాత్మన్యధ్యస్తం వాగిన్ద్రియమనుప్రాప్య తస్య స్వస్య సమవధానేనాభివదనసామర్థ్యరూపం వాక్త్వం ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః। తథా స్వాత్మన్యధ్యస్తస్య పఞ్చవృత్తేః

అన్యేషామిన్ద్రియాణాం తు కల్పితానామపీశ్వరః।

తత్తద్రూపమనుప్రాప్య దదాతి నియమేన తు॥౯॥

తత్ర చక్షుశ్చ వాక్చైవ మనశ్చాన్యాని ఖాని చ।

న గచ్ఛన్తి స్వయజ్యోతిః స్వభావే పరమాత్మని॥౧౦॥

స దేవో విదితాదన్యస్తథైవావిదితాదపి।

వాచా చ మనసా చైవ చక్షుషా చ తథైవ చ॥౧౧॥

ప్రాణస్యాపి ప్రాణనాదిక్రియాసామర్థ్యరూపం ప్రాణత్వం ప్రయచ్ఛతి। అత ఏవాన్యత్రాఽఽమ్నాయతే—“ఊర్ధ్వం ప్రాణమున్నయత్యపానం ప్రత్యగస్యతి। మధ్యే వామనమాసీనం విశ్వేదేవా ఉపాసతే” ఇతి చక్షుష్ట్వం చక్షుషస్తథేతి। యథా శ్రోత్రస్య శ్రోత్రత్వం తథేత్యర్థః॥౮॥ శ్రోత్రాద్యామ్నాతస్యోపలక్షణార్థత్వాదనామ్నాతేన్ద్రియసంగ్రహాయాఽఽహ—అన్యేషామితి। ఏవం శ్రోత్రాదిపరికల్పనాస్పదం కల్పితానాం చ తేషాం శ్రవణాదిసామర్థ్యప్రదం సర్వాన్తరం చిదేకరసం బ్రహ్మేత్యుపదిష్టం భవతి॥౯॥ నన్వీదృశం వస్తు ఘటాదివద్వివిక్తతయా స్పష్టం కస్మాన్నానుభూయత ఇతీమామాశఙ్కాం నిరసితుమామ్నాయతే—“న తత్ర చక్షుర్గచ్ఛతి న వాగ్గచ్ఛతి నో మన” ఇతి। తత్సంగృహ్ణాతి—తత్రేతి। వాక్చేతి। శబ్దాభివ్యఞ్జకమిన్ద్రియం తదభివ్యఙ్గ్యః శబ్దశ్చోభయమత్ర వాక్శబ్దేన వివక్షితమ్। తస్మాదేతాని చక్షురాదీని బ్రహ్మణి మాయయాఽధ్యస్తత్వాత్తదాత్మకాని। అతః స్వాత్మభూతే బ్రహ్మణి కథం తేషాం

ప్రవృత్తిర్విషయవిషయిభావస్య భేదసాపేక్షత్వాత్। తదవిషయత్వసమర్థనాయాఽఽహ— స్వయం జ్యోతిరితి। స్వప్రకాశచిద్రూపస్య సర్వాన్తరస్య చక్షురాదికరణం ప్రతి సాక్షిణస్తద్విషయత్వానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః॥౧౦॥ ఏవం చక్షురాదిసర్వప్రమాణావిషయం పరశివస్వరూపమాగమోఽపి కథం ప్రత్యాయయేదిత్యాశఙ్క్య విదితావిదితవ్యతిరేకావచ్ఛిన్నం తత్ప్రతిపాదయితుం శక్యమిత్యభిప్రేత్యాఽఽమ్నాయతే—"అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి" ఇతి। తత్సంగృహ్ణాతి—స దేవ ఇతి। "శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమ్" ఇత్యాదినా నిర్దిష్టశ్రవణాదిసామర్థ్యప్రదో యః సర్వాన్తరః స్వప్రకాశః సాక్షీ చిద్రూప ఆత్మా స విదితాద్విదిక్రియా-ఫలవ్యాప్తాద్విషయాదన్యో విలక్షణః। తథాఽవిదితాదజ్ఞాయమానాదపి విలక్షణః స్వయంప్రకాశమానత్వాత్। ఏవం విదితా-

శ్రోత్రేణాపి సురశ్రేష్ఠాః ప్రాణేనాన్యేన కేనచిత్।

న శక్యో గోచరీకర్తుం సత్యమేవ మయోదితమ్॥౧౨॥

యస్యేదమఖిలం నిత్యం గోచరం రూపవద్రవేః।

తదేవ పరమం బ్రహ్మ విత్త యూయం సనాతనమ్॥౧౩॥

ఏవం జానన్తి యే ధీరాస్తర్కతశ్చ ప్రమాణతః।

గురూక్త్యా స్వానుభూత్యా చ భవన్తి ఖలు తేఽమృతాః॥౧౪॥

సుజ్ఞాతమితి తద్బ్రహ్మ మనుధ్వం యది హే సురాః।

విదితాభ్యామన్యత్వేనాఽఽగమప్రమాణాత్ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇత్యర్థః। ఏవమాత్మన్యుపదిష్టేఽపి తతోఽన్యదేవ కించిదుపాసనీయం బ్రహ్మేతి శిష్యశఙ్కానిరాసార్థమామ్నాయతే—'యద్వాచాఽభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే। యన్మనసాన మనుతే యేనాఽఽహుర్మనో మతమ్। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే। యచ్చక్షుషా న పశ్యతి యేన చక్షూంషి పశ్యతి। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే। యచ్ఛ్రోత్రేణ న శృణోతి యేన శ్రోత్రమిదం శ్రుతమ్। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే। యత్ప్రాణేన

న ప్రాణితి యేన ప్రాణః ప్రణీయతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే” ఇతి। తత్సంగృహ్ణాతి—వాచా చేతి। యద్వాగాదిభిరిన్ద్రియైర్విషయీకర్తుమశక్యం విదితావిదితాభ్యామన్యత్వేన నిర్దిష్టం స్వప్రకాశసాక్షిచిద్రూపం యస్య చ సర్వాన్తరస్యాఽఽత్మనశ్చిత్ప్రకాశేన వాఙ్మనసాద్యఖిలం జగత్సూర్యప్రకాశేన రూపమివ ప్రకాశ్యతే స్వవ్యాపారే ప్రేర్యతే చ తదేవ చ సర్వాన్తరం బ్రహ్మ విత్త జానీత నైతస్మాదన్యదిదంకారాస్పదమిత్యేవకారార్థః॥౧౧—౧౩॥ ఏవమిన్ద్రియాదివివిక్తస్య తత్సాక్షిణః ప్రత్యగాత్మనో యద్బ్రహ్మరూపత్వజ్ఞానముపదిష్టం తస్య ఫలమామ్నాయతే—“అతిముచ్య ధీరాః ప్రేత్యాస్మాల్లోకాదమృతా భవన్తి” ఇతి। తదర్థం బ్రూతే। ఏవమితి। ధీరా ధీమన్తో విద్వాంసః। ఏవముక్తప్రకారేణ దేహేన్ద్రియాదికమాత్మనో వివిచ్య తతో వివిక్తమద్వితీయబ్రహ్మాత్మతత్త్వం ప్రమాణతర్కాభ్యాం గురుముఖాదధిగమ్య మనననిదిధ్యాసనజనితనిర్విచికిత్ససాక్షాత్కారలక్షణేన స్వానుభవేన యే జానన్తి తేఽమృతత్వలక్షణాం ముక్తిం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః॥౧౪॥ ఇత్థం స్వాత్మతయోపదిష్టస్య బ్రహ్మణోఽవగతిసమయే శిష్యస్యాహం మాం బ్రహ్మ జానామీతి

దభ్రమేవ హి తత్సాక్షి బ్రహ్మ వేద్యం కథం భవేత్॥౧౫॥

యస్య స్వాత్మతయా బ్రహ్మ విదితం కర్మతాం వినా।

తస్య తజ్జ్ఞానకర్తృత్వవిహీనస్య మతం హి తత్॥౧౬॥

యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః।

అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్॥౧౭॥

కర్మకర్తృభావలక్షణభేదావభాసస్యావస్తువిషయత్వం ప్రతిపాదయితుం తథావిధభేదవినిర్ముక్తమఖణ్డైకరసం బ్రహ్మాత్మతత్త్వం స్వరూపప్రకాశేనైవ జ్ఞాపయితుం చ గురుశిష్యకృతోక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణ శ్రుతిః ప్రవదతే—“యది మన్యసే సువేదేతి దభ్రమేవాపి నూనమ్। త్వం వేత్థ బ్రహ్మణో రూపమ్” ఇతి గురువాక్యమ్। “నాహం మన్యే సువేదేతి నో న వేదేతి వేద చ” ఇతి తత్ప్రతివచనరూపం శిష్యవాక్యమ్। తదేతద్వాక్యద్వయాభిప్రేతమర్థం

సంగృహ్య బ్రహ్మ దేవాన్ప్రత్యుపదిశతి—సుజ్ఞాతమితి। హే దేవా యూయం తత్స్వాత్మభూతం బ్రహ్మం సుజ్ఞాతం సుష్ఠ్వస్మాభిర్బుద్ధివృత్త్యా విషయీకృతమితి యది జానీథ తథాఽవచ్ఛిన్నస్వభావం తద్బ్రహ్మ బుద్ధివృత్తిపరిచ్ఛేదాద్ధ్రమల్పమేవ భవేత్। తథా చ వస్తుగోచరమేతజ్జ్ఞానం స్యాదిత్యర్థః। తథావిధబుద్ధివృత్తేః సాక్షిత్వేన భాసకం తద్బ్రహ్మ కథం తత్ప్రకాశ్యం భవేత్। అతః స్వప్రకాశసాక్షిరూపస్య బ్రహ్మణో వేధత్వాసంభవాబుద్ధివృత్తివేద్యం సోపాధికమేవ రూపం న తు నిరుపాధికమితి వేద్యస్య దభ్రత్వమ్॥౧౫॥ యస్య ఖలు తద్బ్రహ్మ విదిక్రియాజన్యఫలభాగిత్వమన్తరేణైవ స్వాత్మతయా ప్రత్యక్సాక్షిరూపేణ విదితం స్వరూపప్రకాశేనైవ భాతం భవతి స చ ప్రకాశో నిత్య ఇతి తం ప్రతి కర్తృత్వమపి నాస్తి తస్య విదుషస్తదనవచ్ఛిన్నం నిరస్తసమస్తోపాధికం బ్రహ్మ జ్ఞాతం భవతి॥౧౬॥ శిష్యాచార్యసంవాదేన నిర్ణీతమర్థం శ్రుతిరవధారయతి—"యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః। అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్" ఇతి తాం సంగృహ్ణాతి—యస్యేతి। యస్య సాధకస్య తత్స్వాత్మభూతం బ్రహ్మమతం మనోవృత్త్యాఽవిషయీకృతం కేవలస్వరూపప్రకాశేనైవ ప్రకాశితం తస్య తద్బ్రహ్మ మతం జ్ఞాతం భవతి యస్య తు తద్బ్రహ్మ మతం మనసా విషయీకృతం నాసౌ తజ్జానాతి। తస్మాత్తద్బ్రహ్మ వయం జానీమ ఇతి బుద్ధివృత్తివిశిష్టరూపేణ జానతామనవగతమేవ భవతి। బుద్ధివృత్త్యవైశిష్ట్యేన జానతాం తు స్వరూపప్రకాశేనైవ తజ్జ్ఞాతం

బ్రహ్మజ్ఞానే ఘటజ్ఞానే భ్రాన్తిజ్ఞానేఽపి చాఽఽస్తికాః।

నైవ కర్తృ న కర్మాపి బ్రహ్మ చిత్కేవలం భవేత్॥౧౮॥

యస్య కర్తృతయా భాతం బ్రహ్మకర్తృ సురోత్తమాః।

తస్య బ్రహ్మమతం యస్మాత్కర్తృ తస్య మతం హి తత్॥౧౯॥

యస్య కర్మతయా భాతం బ్రహ్మకర్మ సురోత్తమాః।

తస్య బ్రహ్మమతం యస్మాత్కర్మ తస్య మతం హి తత్॥౨౦॥

అకర్తృవిషయప్రత్యక్ప్రకాశః స్వాత్మనైవ తు।

వినా తర్కప్రమాణాభ్యాం బ్రహ్మ యో వేద వేద సః॥౨౧॥

ఏవంరూపపరిజ్ఞానమపి దృశ్యతయైవ తు।

యస్య భాతి స తత్సాక్షీ బ్రూత బ్రహ్మాత్మవిత్కథమ్॥౨౨॥

బ్రహ్మవిద్యాఽపి జాతా చేద్వేద్యా భవతి కుమ్భవత్।

అవేద్యం బ్రహ్మ వేద్యం స్యాద్వేద్యవిద్యాభిసంగమాత్॥౨౩॥

వేత్తాఽపి విద్యాసంబన్ధాత్సవిశేషో భవేద్ధ్రువమ్।

నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ తతో విద్వాన్న చాఽఽత్మవిత్॥౨౪॥

విద్యాయా ఆశ్రయత్వేన విషయత్వేన వా భవేత్।

బ్రహ్మ నైవాన్యథా తత్ర బ్రహ్మ బ్రహ్మ భవేత్కథమ్॥౨౫॥

భవతీత్యర్థః॥౧౭॥ నను యస్య ఖల్వమతం కథం తస్య తన్మతం స్యాత్పరస్పరవిరుద్ధత్వాదిత్యాశఙ్క్య మతశబ్దస్యోదీరితార్థప్రతిపాదనం సమర్థయితుమామ్నాయతే। 'ప్రతిబోధవిదితం మతమ్' ఇతి। బుద్ధివృత్తయో బోధాః సర్వాస్వపి వృత్తిషు తద్భాసకసాక్షిరూపేణావస్థితమనుగతం స్వప్రకాశచైతన్యం ప్రకాశావ్యభిచారాన్మతమిత్యుచ్యత ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థమర్థతః సంగృహ్ణాతి—బ్రహ్మేతి। యదేతచ్ఛ్రవణమననాదిసాధనజనితనిరస్తసమస్తోపాధికపరమార్థసద్బ్రహ్మవిషయం జ్ఞానం యచ్చ వ్యావహారికసత్యఘటాదివిషయం చక్షురాదీన్ద్రియసంప్రయోగజనితం జ్ఞానం యచ్చ ప్రాతీతికసత్యశుక్తిరూప్యాదివిషయం భ్రాన్తిజ్ఞానం తేషు సర్వేషు వృత్తిజ్ఞానేషు నిరుపాధికం స్వాత్మభూతం చిదేకరసం బ్రహ్మావిక్రియ-

బ్రహ్మసంబన్ధహీనా చేద్విద్యా బ్రహ్మ తు వేదితుమ్।

అశక్యం తత్ర హే దేవాః కో వా బ్రహ్మాత్మవిద్భవేత్॥౨౬॥

బ్రహ్మణ్యధ్యస్తమాయాదినివృత్తిం కురుతే తు సా।

విద్యా యది న మాయాయాః ప్రత్యగాత్మన్యసంభవాత్॥౨౭॥

ప్రత్యగాత్మా పరం జ్యోతిర్మాయా సా తు మహత్తమా।

తథా సతి కథం మాయాసంభవః ప్రత్యగాత్మని॥౨౮॥

త్వాత్కర్త్రపి న భవతి నాపి కర్మ కింతు తస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేన భాసకం స్వప్రకాశజ్ఞానమేవ కేవలం భవేదిత్యర్థః॥౧౮—౨౫॥ ఏతదేవ బ్రహ్మణః కర్తృకర్మభావరాహిత్యముపపాదయతి—బ్రహ్మసంబన్ధేతి। న తావదవిక్రియస్యాసఙ్గస్య బ్రహ్మణో విద్యాం ప్రత్యాశ్రయత్వం విషయత్వం వా సంభవతి। తథావిధధర్మత్వేనైవ పరిచ్ఛేదాదపరిచ్ఛిన్నార్థప్రతిపాదకబ్రహ్మశబ్దాభిధేయత్వమేవ తస్య హీయేత। అతోఽపరిచ్ఛిన్నస్య కేనచిదపి పారమార్థికః సంబన్ధో దుర్నిరూప ఇతి విద్యా పరమార్థతో బ్రహ్మసంబన్ధరహితైవేత్యఙ్గీకార్యమ్। సా చేదేవంవిధా తథా సతి తథా విద్యయా బ్రహ్మ వేదితుమశక్యమ్। విదిక్రియాజన్యఫలభాగిత్వాద్వేద్యత్వస్య స్వయమేవ తథావిధఫలాత్మకే బ్రహ్మణ్యుదీరితక్రియాఫలభాగిత్వాసంభవాదనుపయోగాచ్చ। న హి పరమార్థతో నిరస్తసమస్తోపాధికస్య స్వయంప్రకాశమానస్యానాధేయాతిశయస్య విద్యయా కశ్చిదుపయోగోఽస్తి యేన తజ్జన్యఫలభాగితయా తద్వేద్యతా స్యాత్। తత్రైవమవేద్యత్వే సతి కో నామ బ్రహ్మత్మవిద్భవేత్। కర్మత్వకర్తృత్వ-లక్షణధర్మసంబన్ధసవ్యపేక్షత్వాద్బ్రహ్మాత్మవిత్త్వస్య। అతో విద్వాన్సకలోపాధివ్యతిరేకావచ్ఛిన్నతయా తత్స్వాత్మభూతం బ్రహ్మ సాక్షాత్కుర్వన్వాఙ్మనసాతీతం స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవ కేవలం భవేన్న తు బ్రహ్మాత్మవిదిత్యర్థః॥౨౬॥ ఏవం స్వప్రకాశే బ్రహ్మణి విద్యయా ప్రకాశజనకత్వాసంభవేఽపి తత్స్వరూపావరణావిద్యానివృత్తిజననద్వారా తత్సంబన్ధమాశఙ్క్య నిరస్యతి—బ్రహ్మణీతి। ప్రత్యక్త్వేన సాక్షాత్కృతే పరమార్థతో నిరవిద్యే బ్రహ్మణి మాయాతత్కార్యసంస్పర్శాసంభవాదవిద్యానివృత్త్యర్థా విద్యేత్యేతదపి న విచారసహమిత్యర్థః॥౨౭॥ ఏతదేవోపపాదయతి—ప్రత్యగితి। సూర్యాదీని ప్రసిద్ధాని జ్యోతీంషి తేషామపి చిత్ప్రకాశాభిసంబన్ధబలేనైవ ప్రకాశకత్వమితి తథావిధస్వప్రకాశచిదాత్మా పరం జ్యోతిః। శ్రూయతే హి —"యేన సూర్య-

తస్మాత్తర్కప్రమాణాభ్యాం స్వానుభూత్యా చ చిద్ఘనే।

స్వప్రకాశైకసంసిద్ధేర్నాస్తి మాయా పరాత్మని॥౨౯॥

వ్యావహారికదృష్ట్యేయం విద్యాఽవిద్యా న చాన్యథా।

తత్త్వదృష్ట్యా తు నాస్త్యేవ తత్త్వమేవాస్తి కేవలమ్॥౩౦॥

వ్యావహారికదృష్టిస్తు ప్రకాశావ్యభిచారతః।

ప్రకాశ ఏవ సతతం తస్మాదద్వైతమేవ హి॥౩౦॥

అద్వైతమితి చోక్తిశ్చ ప్రకాశావ్యభిచారతః।

స్తపతి తేజసేద్ధః" "తమేవ భాన్తమను భాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి చ। శార్వరతమోవదాచ్ఛాదకత్వాదవిద్యమానస్య నామరూపప్రపఞ్చస్యోపస్థాపనాచ్చ మాయా నామాధికం తమ ఏవ। సా చ కథముదీరితలక్షణం బ్రహ్మాఽఽశ్రయేద్విషయీకుర్యాద్వా। న హి ప్రకాశమానం సూర్యం నైశం తమ ఆశ్రయతి। విషయీ కరోతీత్యర్థః॥౨౮॥౨౯॥ ననూక్తరీత్యా బ్రహ్మస్వరూపే విద్యాయా అకించిత్కరత్వే "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" "అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే" ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్విద్యాయాస్తత్స్వరూపప్రాప్త్యుపాయప్రతిపాదనం వ్యాహన్యేతేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—వ్యావహారికేతి। వ్యవహారమాత్రసిద్ధం మాయాపరికల్పితం ప్రపఞ్చమాశ్రిత్య హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాని ప్రవృత్తాని। అతో వేదోఽపి తదనన్తర్గతత్వాద్వ్యావహారికదృష్ట్యైవ విద్యాయా అవిద్యా-నివృత్తిద్వారా తత్ప్రాప్త్యుపాయత్వం శాస్తి। అతో విద్యాఽవిద్యా చేత్యేతదుభయమపి వ్యవహారదృష్ట్యైవ। పరమార్థదృష్ట్యా త్వద్వితీయం స్వప్రకాశం బ్రహ్మాత్మతత్త్వమేవాస్తి॥౩౦॥ ఏవం పరమార్థతో బ్రహ్మణోఽసఙ్గత్వేన విద్యాసంబన్ధాభావాద్బ్రహ్మతదితరగోచరాణాం సర్వాసాం బుద్ధివృత్తీనాం యద్భాసకం సాక్షిస్ఫురణం తత్పరిశేషాత్స్వప్రకాశమద్వితీయం చేతి "ప్రతిబోధవిదితం మతమ్" ఇతి శ్రుత్యర్థం నిగమయతి—వ్యావహారికేతి। వ్యవహారదృష్టేః పురుషస్య ఘటపటాదివిషయమనోవృత్తిషు సర్వత్ర సాక్షిచిత్ప్రకాశస్య భాసకత్వేనావ్యభి-చరితత్వాదనుగతస్వపరవ్యవహారహేతుప్రకారస్వరూప ఏవ ప్రత్యగాత్మా। తస్మాదవ్యభిచారిణి చిత్ప్రకాశే బ్రహ్మణి రజ్జ్వా ఇదమంశే సర్పధారాదివద్వ్యభిచారిదృశ్యప్రపఞ్చస్య పరికల్పితత్వేన మిథ్యాత్వాత్ప్రకాశరూపం బ్రహ్మాద్వైతమేవేతి సిద్ధమిత్యర్థః॥

ప్రకాశ ఏవ సతతం తస్మాన్మౌనం హి యుజ్యతే ॥౩౨॥

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైశ్చ తర్కైః శ్రుత్యా తథైవ చ।

స్వగురోరుపదేశేన ప్రసాదేన శివస్య తు ॥౩౩॥

అర్జితైరపి ధర్మైశ్చ కాలపాకేన ధార్మికాః।

అర్థో మహానయం భాతి శాఙ్కరః పురుషస్య తు ॥౩౪॥

యస్య ప్రకాశితః సాక్షాదయమర్థో మహత్తరః।

౩౧॥ నన్వద్వైతమితి ద్వైతనిషేధవిశిష్టం బ్రహ్మ ప్రతీయతే। తథా చ కథం నిర్విశేషబ్రహ్మసిద్ధిరిత్యత ఆహ—అద్వైతమితి। అద్వైతోక్తిరపి ప్రకాశావ్యభిచారాదవ్యభిచారిచిత్ప్రకాశాత్మనైకరూప్యావగమాదిత్యర్థః। ప్రకాశ ఏవ సతతమితి। ప్రకాశస్వరూపాదన్యస్య ద్వైతనిషేధస్య ద్వైతవత్స్వాత్మనోఽప్యన్యత్వసామ్యేన స్వేనైవ నివర్తనాత్తన్నిషేధవినిర్ముక్తః కేవలం చిత్ప్రకాశ ఏవావశిష్యతే। స చ స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యతిరేకవిరహితత్వాత్స్వప్రకాశ ఇతి సతతశబ్దార్థః। ఏవం నిర్విశేషాచిత్ప్రకాశాత్మని బ్రహ్మణి శబ్దేన మనసా చ విషయీక్రియమాణే తత్తదుపాధివైశిష్ట్యప్రసఙ్గాత్తూష్ణీమవస్థానమేవ విదుషః స్వరూపప్రతిపత్త్యుపాయ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి। శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియాణి సమనస్కాని స్వవిషయేభ్యో వ్యావృత్యాన్తర్ముఖే విక్షేపవాసనావినిర్ముక్తే ప్రసన్నాన్తఃకరణే తద్భాసకప్రత్యక్చైతన్యస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యభిప్రాయః। ఏతావతా యస్యామతం తస్య మతమితి శ్రుత్యర్థః సమ్యగుపపాదితో భవతి ॥౩౨॥ నను మౌనమాత్రం చేద్బ్రహ్మోపదేశః స చ సర్వేషాం సులభ ఇతి తత్సిద్ధ్యర్థం న ప్రయతితవ్యమిత్యత ఆహ—ప్రత్యక్షాదీతి ॥౩౩॥ భవపరంపరాసు వర్ణాశ్రమధర్మరతిభిః పరమేశ్వరం సమారాధ్య సమాసాదితతత్ప్రసాదస్య సాధనచతుష్టయసంపన్నస్య కస్యచిదేవ ముముక్షోః పురుషస్య మహాన్సూక్ష్మత్వేనాతిగమ్భీరోఽయమర్థో భాతి నాన్యస్యేత్యర్థః ॥౩౪॥ శ్రుతావమృతత్వం హి విన్దత ఇత్యాదినా సాధనాన్తరనిరపేక్షస్య యథోక్తజ్ఞానస్య యదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వం ప్రతిపాదితం తత్తాత్పర్యార్థకథనేన వివృణోతి—యస్యేత్యాదినా। అద్వయత్వత ఇతి। స్వాత్మనోఽద్వితీయబ్రహ్మసాక్షాత్కారజ్ఞానకర్మణోః సాధనభూతవస్త్వన్తరప్రతిభాసాభావాదద్వితీయబ్రహ్మాత్మ-నాఽవస్థితస్య విదుషస్తత్రానధికార ఇత్యర్థః॥

తస్య నాస్తి క్రియాః సర్వా జ్ఞానం చాప్యద్వ్యత్వతః ॥౩౫॥
అయమర్థో మహాన్యస్య స్వత ఏవ ప్రకాశితః।
న స జీవో న చ బ్రహ్మ న చాన్యదపి కించన ॥౩౬॥
అయమర్థో మహాన్యస్య స్వత ఏవ ప్రకాశితః।
న తస్య వర్ణా విద్యన్తే నాఽఽశ్రమాశ్చ తథైవ చ ॥౩౭॥
అయమర్థో మహాన్యస్య స్వత ఏవ ప్రకాశితః।
న తస్య ధర్మోఽధర్మశ్చ న నిషేధో విధిర్న చ ॥౩౮॥
ఏతమర్థం మహాన్తం యః ప్రాప్తః శమ్భోః ప్రసాదతః।
స శంభురేవ నైవాన్య ఇతి మే నిశ్చితా మతిః ॥౩౯॥
ఏతమర్థం మహాన్తం యః ప్రాప్తః శంభోః ప్రసాదతః।
తస్యాహం వైభవం వక్తుం న శక్తః సత్యమీరితమ్ ॥౪౦॥
ఏతమర్థం మహాన్తం యః ప్రాప్తః శంభోః ప్రసాదతః।
వైభవం తస్య విష్ణుశ్చ న శక్తో వక్తుమాస్తికాః ॥౪౧॥
ఏతమర్థం మహాన్తం యః ప్రాప్తః శంభోః ప్రసాదతః।
వైభవం తస్య రుద్రశ్చ న శక్తో వక్తుమాస్తికాః ॥౪౨॥
ఏతమర్థం మహాన్తం యః ప్రాప్తః శంభోః ప్రసాదతః।

౩౫॥ న కేవలమేతావదేవ భేదోపజీవనేన ప్రవృత్తః సకలోఽపి వ్యావహారస్తస్య న సంభవతీత్యాహ—అయమర్థో మహానిత్యాదిభిః పర్యాయైః ॥౩౬—౪౦॥ శ్రుతావాత్మనా విన్దతే వీర్యమితి యద్విద్యాప్రకాశితాత్మస్వరూపేణైవావిద్యాతత్కార్యాభిభవసమర్థం వీర్యం విద్వాల్లభత ఇతి ప్రతిపాదితం తద్దర్శయతి-వైభవం తస్యేతి। వైభవం మహత్త్వమ్।

నిర్వీర్యస్య మహత్త్వాసంభవాత్తేన మహత్త్వేన స్వకారణభూతం నిరతిశయం వీర్యం లక్ష్యతే। ధనసహాయమన్త్రౌషధాదిసాధనజనితం వీర్యం హ్యనిత్యవస్తుజనితత్వాదమృతత్వవ్యతిరిక్తస్యైవ ఫలస్య సాధనమితి తత్పరిచ్చేత్తుం శక్యమ్। ఆత్మవిద్యాజనితం వీర్యం

వైభవం తస్య వేదాశ్చ న శక్తా వక్తుమాస్తికాః॥४३॥

అస్మిన్దేహే యది జ్ఞాతః పురోక్తోఽర్థో మహానయమ్।

స సాక్షాత్సత్యమద్వైతం నిర్వాణం యాతి మానవః॥४४॥

అస్మిన్దేహే న విజ్ఞాతః పురోక్తోఽర్థో మహాన్యది।

వినష్టిరేవ మహతీ తస్య నైవ పరా గతిః॥४५॥

స్వరారీరేఽన్యదేహేషు సమం నిశ్చిత్య తం దృఢమ్।

అథ ధీరా న జాయన్తే హ్యమృతాశ్చ భవాన్తి హి॥४६॥

త్వతథావిధమితీశ్వరోఽపి న తద్వక్తుం శక్నోతీత్యర్థః॥४୧—४३॥ ఏషా చామృతత్వసాధనభూతా విద్యా సుకృతవశాల్లబ్ధేతి వివిదిషుభిః శరీరే విద్యమాన ఏవ యత్నతః సంపాదనీయా। తస్మిన్సత్యపి తదసంపాదనే పురుషస్యాఽఽత్యన్తికసంసార ఏవేతి శ్రుతిరధికారిణం ప్రత్యుపదిశతి—"ఇహ చేదవేదీదథ సత్యమస్తి న చేదిహావేదీన్మహతీ వినష్టిః" ఇతి। అస్యాః శ్రుతేరర్థం బ్రూతే—అస్మిన్నితి। అస్మిన్విద్యాధికారిణి మనుష్యాదిదేహే సత్యేవ పూర్వోక్తప్రత్యగ్బ్రహ్మరూపోఽర్థో యది జ్ఞాతః స్యాత్తదా స విద్వాన్పరమార్థసత్యం నిరస్తసమస్తోపాధికమద్వితీయబ్రహ్మలక్షణం ముక్తిస్వరూపం ప్రాప్నోతి॥४४॥ ఉక్తమర్థం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి—అస్మిన్నితి। యద్యస్మిన్విద్యాధికారిణి దేహే సత్యప్యాలస్యోపహతత్వేన శ్రవణమననాదిసాధనానుష్ఠానాద్విద్యోదయాభావేన ప్రాగుక్తార్థో న జ్ఞాతః స్యాత్తదా సత్యం తస్య నిరతిశయానన్దావాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థహానిర్భవతి। తథా చ తస్యావిదుష సంసారప్రతాహపాత ఏవేతి నైవ కదాచిదపి, ముక్తిః సిధ్యేదిత్యర్థః॥४५॥ ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వివిదిషుశరీరే విద్యాయాః సౌలభ్యమభిధాయ

తత్ఫలమామ్నాయతే— "భూతేషు భూతేషు విచిత్య ధీరాః ప్రేత్యాస్మాల్లోకాదమృతా భవన్తి" ఇతి। తద్వ్యాచష్టే—స్వశరీర ఇతి। యే నామ ప్రాజ్ఞాః స్వకీయశరీరే దేహాన్తరేషు సోపాధిషు ఘటశరావాదిషు చన్ద్రస్వరూపవత్సామ్యేనావస్థితముదీరితలక్షణం బ్రహ్మాత్మతత్త్వం శ్రవణమననాదిభిః సాక్షాత్కృత్య ధీరా ధైర్యవన్తో దృఢనిశ్చయాః సంసారభయరహితా వర్తన్తే। తే పునరేతద్దేహపాతానన్తరం న జాయన్తే। విద్యయా సకలసంసారానిదానభూతావిద్యాయాః సమూలం నివర్తితత్వాత్। అపి తు కదాచిదప్యనశ్వరబ్రహ్మాత్మ-

బద్ధో ముక్తో మహావిద్వానజ్ఞ ఇత్యాదిభేదతః।

ఏక ఏవ సదా భాతి నానేవ స్వప్నవత్స్వయమ్॥౪౭॥

అతః స్వముక్త్యైవాన్యేషామాభాసానామపి ధ్రువమ్।

ముక్తిం జానాతి హే దేవా ఆత్మనామాత్మవిద్వరః॥౪౮॥

స్వసంసారదశాయాం తు స్వభ్రాన్త్యా సర్వదేహినామ్।

ఆభాసానాం చ సంసారం వేద ముక్తిం తథైవ చ॥౪౯॥

ప్రారబ్ధకర్మపర్యన్తం కదాచిత్పరమాత్మవిత్।

జగజ్జీవాదికం వేద కదాచిన్నైవ వేద్ తత్॥౫౦॥

కా ఏవ భవన్తి॥౪౬॥ నన్వేకస్యైవాఽఽత్మనః స్వేతరసర్వశరీరేషు కథం సామ్యేనావస్థానం బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాన్యథానుపపత్త్యా తన్నానాత్వస్యావశ్యంభావాదిత్యాశఙ్క్యాహ—బద్ధ ఇతి। యథా స్వప్నావస్థాయాం తైజస ఆత్మైవ మహీధరాదిలక్షణస్వాప్నపదార్థరూపేణ నానేవావభాసతే తథైక ఏవ చిదాత్మా స్వావిద్యాపరికల్పితోపాధినానాత్వవశేన బద్ధో ముక్తో విద్వానజ్ఞ ఇత్యేవమాద్యోపాధికవిరుద్ధధర్మసంసర్గితయా నానేవ భవతి॥౪౭॥ నన్వేవమాత్మన ఏకస్మింశ్చిదుపాధౌ కేనచిద్విద్యయాఽఽత్మని సాక్షాత్కృతే సత్యవిద్యానివృత్త్యా తస్యైకస్యాఽఽత్మనో ముక్తత్వేన పునరవిద్యాసంబన్ధానుపపత్తేర్జీవప్రపఞ్చస్య సర్వస్య ముక్తిరయత్నతః సిద్ధేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—అత ఇతి। యత ఏక ఏవాఽఽత్మాఽతః

శ్రవణమననాదిసాధనకలాపమనుష్ఠితవతో విదుషః స్వస్య ముక్త్యైవ స్వవ్యతిరిక్తానామపి తత్తదన్తఃకరణోపాధిప్రతిబిమ్బరూపేణ దర్పణప్రతిబిమ్బితముఖాభాసవదాభాసతయా ప్రతీయమానానామాత్మనాం తత్త్వతః స్వస్మాదవ్యతిరిక్తత్వాత్స్వముక్తిసమయే తేషామపి ముక్తిమసౌ విద్వాఞ్జానాత్యేవ। తథాఽపి తు స్వసంసారావస్థాయాం స్వభ్రాన్త్యా స్వావిద్యయా స్వస్యాన్యేషాం శరీరిణాం చ సంసారమపి జానాతి భ్రాన్తినివృత్తౌ ముక్తిం చ యథైవం తథాఽన్యేఽప్యాభాసరూపా ఆత్మానః స్వసంసారదశాయాం స్వస్యాఽవిద్యయా పరికల్పితసంసారం విద్యోదయపర్యన్తం జానన్త్యేవేతి విద్వద్దృష్ట్యా ముక్తత్వేఽప్యవిదుషాం న సంసారిత్వనివృత్తిరిత్యర్థః॥౪౮॥౪౯॥ నన్వేవమవిదుషాం స్వావిద్యావశాదస్తు జగత్ప్రతిభాసః విదుష-

కదాచిద్బ్రహ్మ జానాతి ప్రతీతమఖిలం సురాః।

కదాచిన్నైవ జానాతి స్వభావాదేవ తత్త్వవిత్॥౫౦॥

జగజ్జీవాదిరూపేణ యదా బ్రహ్మ విభాసతే।

తదా దుఃఖాదిభోగోఽపి భాతి చాఽఽభాసరూపతః॥౫౨॥

యదా బ్రహ్మాత్మనా సర్వం విభాతి స్వత ఏవ తు।

తదా దుఃఖాదిభోగోఽయమాభాసో న విభాసతే॥౫౩॥

జగజ్జీవాదిరూపేణ పశ్యన్నపి పరాత్మవిత్।

న తత్పశ్యతి తద్రూపం బ్రహ్మవస్త్వేవ పశ్యతి॥౫౪॥

స్త్వవిద్యానివృత్త్యా తత్కార్యస్య జగతః ప్రతిభాసోఽనుపపన్న ఇత్యత ఆహ—ప్రారబ్ధేతి। కర్మాణి ద్వివిధాని। ఆరబ్ధఫలాన్యనారబ్ధఫలాని చ। తత్రానారబ్ధఫలవదారబ్ధఫలానాం జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావేన భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాత్తావత్పర్యన్తం కదాచిత్ఫలభోగసమయే తత్సాధనభూతం భోక్తృభోగ్యాత్మకం జగద్విద్వానపిజానాతి। కదాచిదద్వితీయబ్రహ్మాత్మానుభవసమయే తు నైవ తజ్జగజ్జానాతీత్యర్థః॥౫౦॥ నన్వవిదుష ఇవ విదుషోఽపి జగత్ప్రతీతిరస్తి చేత్తస్య కో విశేష ఇత్యత ఆహ—కదాచిద్బ్రహ్మేతి।

యత్సర్వస్య ప్రత్యగ్భూతే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతయా ప్రతీయమానమఖిలం జగదస్తి తత్సర్వం బ్రహ్మ జానాతి।ఆరోపితస్యాధిష్ఠానాదవ్యతిరిక్తత్వాదాధిష్ఠానబ్రహ్మాత్మనైవ కదాచిత్ప్రతీతిసమయే విద్వాఞ్జానాతీత్యర్థః। కదాచిత్సమాధ్యవస్థాయాం త్వధిష్ఠానబ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాఽఽరోపితస్య విలాపనాత్స్వాత్మనో నిష్ప్రపఞ్చస్వాభావ్యాదేవ జగన్నైవ జానాతి। అతో విదుషోఽధ్యస్తత్వేనైవ కాదాచిత్కో జగద్భాసః। అవిదుష ఇవ న పరమార్థత్వేన సార్వకాలిక ఇత్యర్థః॥౫౧॥ జగజ్జీవాదీతి। యదా చైవం విదుషో విక్షేపసమయే బ్రహ్మ-బాధ్యభోక్తృభోగ్యప్రపఞ్చాత్మనా భాసతే తదా విదుషస్తత్కృతసుఖాద్యుపభోగోఽపి సాధనవదాభాసరూపతయైవ భాతి॥౫౨॥ యదా తు సమాధిసమయే ప్రతీతం సర్వం జగత్స్వకీయబాధావధిభూతబ్రహ్మాత్మనా బ్రహ్మావశేషేణ విభాతి తదా దుఃఖసాధనస్య జగతోఽప్రతిభాసాత్తద్ధేతుకః సంసారదుఃఖాదిరపి నైవ తస్య ప్రతీయత ఇయర్థః॥౫౩॥ నన్వవిద్వా-

బ్రహ్మణోఽన్యత్సదా నాస్తి వస్తుతోఽవస్తుతోఽపి చ।

తథా సతి శివాదన్యత్కథం పశ్యతి తత్త్వవిత్॥౫౫॥

బ్రహ్మరూపేణ వా సాక్షాజ్జగజ్జీవాత్మనాఽథవా।

యథా యథా ప్రథా సాక్షాద్బ్రహ్మ భాతి తథా తథా॥౫౬॥

యథా యథాఽవభాసోఽయం స్వభావాదేవ భాసతే।

తథా తథాఽనుసంధానం యోగినః స్వాత్మవేదనమ్॥౫౭॥

నామతశ్చార్థతశ్చాపి మహాదేవో యది ప్రభుః।

కిం జహాతి తదా విద్వాన్కిం గృహ్ణాతి సురర్షభాః॥౫౮॥

గ్రాహ్యం వా శంకరాదన్యత్త్యాజ్యం వా యది విద్యతే।

మహత్వం తస్య హీయేత స్వభావో న విహన్యతే॥౫౯॥

నివ విద్వానపి సకలం జగదన్యూనానుభూతం పశ్యతి కుతస్తం ప్రతి జగత ఆభాసరూపతేత్యత ఆహ— జగదితి। ఆరోపితం జగత్పశ్యన్నప్యధిష్ఠానసచ్చిద్రూపపరమార్థబ్రహ్మాత్మనైవ పశ్యతి న తు నామరూపాత్మనేత్యర్థః ॥౫౪॥ ఏతదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాదర్శనం విదుష ఉపపాదయతి—బ్రహ్మణ ఇతి। వస్తుతస్తావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నాస్తి "నేహ నానాఽస్తికించన" ఇతి శ్రుతేః। అవస్తుతోఽపి నైవాస్తి। అవస్తుభూతస్య సర్వస్య జగతస్తత్స్వరూపేఽధ్యస్తత్వేన తదనన్యత్వనియమాత్। ఏవం చ విద్వాన్పరశివవ్యతిరిక్తం కథం జానీయాదిత్యర్థః॥౫౫॥ అతో విదుషః సర్వదా బ్రహ్మభానమేవేతి నిగమయతి-బ్రహ్మరూపేణేతి।అధిష్ఠానబ్రహ్మరూపేణ వాఽఽరోపితభోగ్యభోక్తృప్రపఞ్చాత్మనా వా యథా యథా విదుషః ప్రథా ప్రతిభానం జ్ఞానం భవతి తథా తథా సాక్షాద్బ్రహ్మైవ తస్య భాతీతి సంబన్ధః॥౫౬॥ ఉక్తరీత్యా సర్వజగదవభాసోఽపి విదుషః సమాధ్యవస్థానతో న విశిష్యత ఇత్యుపసంహరతి —యథేతి॥౫౭॥ మహాదేవశబ్దార్థపర్యాలోచనయాఽపి న విదుషః స్వస్మాదన్యత్కించిద్ధేయముపాదేయం వా సంభవతీయాహ—నామత ఇతి॥౫౮॥ మహత్త్వం తస్యేతి। త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం హి తస్య మహత్వమ్। తచ్చ తస్మాత్సర్వప్రత్యగ్భూతాత్పరశివాదన్యస్మిన్హేయోపాదేయవస్తుని స్వీక్రియమాణే విహన్యేతేత్యర్థః। ఇష్టాపత్తిశఙ్కాం నివారయతి—స్వ-

మహత్త్వం నైవ ధర్మోఽస్య భేదాభావాత్పరాత్మనః।

ధర్మధర్మిత్వవార్తా చ భేదే సతి హి విద్యతే॥౬౦॥

భేదోఽభేదస్తథా భేదాభేదః సాక్షాత్పరాత్మనా।

నాస్తి స్వాత్మాతిరేకేణ స్వయమేవాస్తి సర్వదా॥౬౧॥

బ్రహ్మైవ విద్యతే సాక్షాద్వస్తుతోఽవస్తుతోఽపి చ।

తథా సతి శివజ్ఞానీ కిం గృహ్ణాతి జహాతి కిమ్॥౬౨॥

మాయయా విద్యతే సర్వమితి కేచన మోహితాః।

శివరూపాతిరేకేణ నాస్తి మాయా చ వస్తుతః॥౬౩॥

మాయయా వా శివాదన్యద్విద్యతే చేచ్ఛివస్య తు।

భావ ఇతి। తద్ధి మహత్త్వం పరమేశ్వరస్య స్వరూపమ్। న చ తద్విహన్తుం యుజ్యతే తస్యైవాభావప్రసఙ్గాదిత్యర్థః॥౫౯॥ నను మహత్త్వం పరమేశ్వరస్య న స్వభావోఽపి తు తస్య ధర్మ ఇతి నోక్తదోషాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—మహత్త్వం నైవేతి। భేదాభావాదితి। పరమాత్మన ఏకమేవాద్వితీయమితి స్వగతసజాతీయవిజాతీయభేదనిరాసస్య శ్రుత్యా ప్రతిపాదితత్వాత్। ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం చ భేదగ్రహణాసామర్థ్యస్య దశమేఽధ్యాయే ప్రాగుపపాదితత్వాచ్చేత్యర్థః।ధర్మధర్మిత్వేతి। న హి స్వయమేవ స్వస్య ధర్మో భవతీతి ధర్మధర్మిభావో నియమేన భేదసాపేక్షిత ఇతి వ్యాపకభేదాభావాత్తద్వ్యాప్యధర్మధర్మిభావోఽపి న సంభవతీత్యర్థః॥౬౦॥ నను కుతశ్చిదప్యాత్మనో భేదో నాస్తి చేద్దృశ్యప్రపఞ్చతాదాత్మ్యలక్షణోఽభేదః ప్రాప్నోతీతి సవిశేషత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—భేద ఇతి। భేదవదభేదాదేరప్యాధ్యాసికత్వాదాత్మస్వరూపవ్యతిరేకేణ సద్భావో నాస్తీత్యర్థః॥౬౧॥ హేయోపాదేయవిభాగప్రతిపాదకాభాసరాహిత్యం విదుషో నిగమయతి—బ్రహ్మైవేతి। అధస్తప్రపఞ్చస్య సదసద్విలక్షణత్వేన వస్తుతోఽవస్తుతశ్చాధిష్ఠానాద్బ్రహ్మణః పృథగభావాదద్వితీయం బ్రహ్మైవ సర్వతః ప్రతిభాతీతి జ్ఞానీ కిం జహ్యాత్కిం వోపాదదీతేత్యర్థః॥౬౨॥ నాస్తి మాయేతి। ప్రపఞ్చకారణత్వేన పరికల్ప్యమానమాయాయా అపి సదసద్విలక్షణత్వాన్మాయామయం జగదస్తీతి విరుద్ధాభిధానమిత్యర్థః॥౬౩॥ మాయయేతి। యది

మహత్వం పరమం సాక్షాద్ధీయతే సురపుఙ్గవాః॥౬౪॥

మహత్త్వస్య తు సంకోచో నాస్తి సమ్యఙ్నిరూపణే।

అస్తి చేదప్రమాణం స్యాచ్ఛ్రుతిః సత్యార్థవాదినీ॥౬౫॥

తస్మాదస్తి మహాదేవ ఏవ సాక్షాత్స్వయం ప్రభుః।

ఆనన్దరూపః సంపూర్ణో న తతోఽన్యత్తు కించన॥౬౬॥

ఇయమేవ తు తర్కాణాం నిష్ఠాకాష్ఠా సురోత్తమాః।

ప్రయక్షాదిప్రమాణానాం వేదాన్తానామపీశ్వరాః॥౬౭॥

స్మృతీనాం చ పురాణానాం భారతస్య తథైవ చ।

వేదానసారివిద్యానామన్యాసామాస్తికోత్తమాః॥౬౮॥

శైవాగమానాం సర్వేషాం విష్ణుప్రోక్తాగమస్య చ।

అస్మదుక్తాగమస్యాపి సురాః సూక్ష్మనిరూపణే ॥౯౯॥

బుద్ధాగమానాం సర్వేషాం తథేవార్హాగమస్య చ।

యక్షగన్ధర్వసిద్ధాదినిర్మితస్యాఽఽగమస్య చ ॥౭౦॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం కస్య మర్త్యస్య సిధ్యతి।

కస్య వేదస్య వా సాక్షాచ్ఛివస్యైవ హి సిధ్యతి ॥౭౧॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం శివస్యామితతేజసః।

స్వభావసిద్ధం దేవ్యాశ్చ శివాయా ఆస్తికోత్తమాః ॥౭౨॥

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య శివాయాశ్చ తథైవ చ।

మాయాయాః సత్యత్వమఙ్గీకృత్య తన్మయం జగదస్తీతి స్వీక్రియతే తర్హి పూర్వోక్తం పరశివస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యలక్షణం మహత్త్వం భజ్యేతేత్యర్థః ॥౫౪॥ అస్తి చేదితి। ఆకాశాదీనామివ పరశివస్య మహత్త్వమాపేక్షికం చేత్తర్హి "అనన్తం బ్రహ్మ" "ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యప్రతిపాదికా

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం విష్ణోః సాక్షాన్మమాపి చ ॥౭౩॥

విరాట్సంజ్ఞస్య దేవస్య స్వరాట్సంజ్ఞస్య చాఽఽత్మనః।

సమ్రాట్సంజ్ఞస్య చాన్యేషాం ప్రసాదాదేవ వేదనమ్ ॥౭౪॥

యుష్మాకమపి సర్వేషాం శివస్య పరమాత్మనః।

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం ప్రసాదాదేవ నాన్యథా ॥౭౫॥

యక్షరాక్షసగన్ధర్వసిద్ధాదీనామపీశ్వరాః।

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం ప్రసాదాదేవ శూలినః ॥౭౬॥

మనుష్యాణాం చ సర్వేషాం పశ్వాదీనాం తథైవ చ।

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం ప్రసాదాదేవ శూలినః ॥౽౽॥

ప్రసాదే సతి కీటో వా పతంగో వా నరోఽథవా।

దేవో వా దానవో వాఽపి లభతే జ్ఞానముత్తమమ్ ॥౽౮॥

ఏష ఏవ హి జన్తూనాం పరజ్ఞానం దదాతి చ।

న విష్ణుర్నాహమన్యశ్చ సత్యమేవ మయోదితమ్ ॥౽౯॥

ఆదానే చ తథా దానే న స్వతన్త్రో మహాన్ హరిః।

తథైవాహం సురశ్రేష్ఠాః సత్యమేవ మయోదితమ్ ॥౮౦॥

స్వతన్త్రః శివ ఏవాయం స హి సంసారమోచకః।

తం వినా న మయోద్ధర్తుం శక్యతే సంసృతేర్జనః ॥౮౧॥

విష్ణునా చ పరేణాపి మహాదేవం ఘృణానిధిమ్।

వినా జన్తుం సముద్ధర్తుం శక్యతే న హి సత్తమాః ॥౮౨॥

శ్రుతిరప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః ॥౬౫॥ ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయతి—తస్మాదితి ॥౬౬—౭౨॥ "బ్రహ్మ హ దేవేభ్యో విజిగ్యే" ఇత్యాదికాయాః శ్రుతేరర్థం వక్తుమారభమాణస్తదుపోద్ఘాతత్వేన తత్త్వజ్ఞానస్యోమామహేశ్వరప్రసాదలభ్యత్వం

దర్వీన్యాయేన సంసారాదుద్ధరామి జనానిమాన్।

న స్వాతన్త్ర్యేణ హే దేవాః సాక్షాద్విష్ణుస్తథైవ చ ॥౮౩॥

దేవదేవస్య రుద్రస్య స్వరూపం తస్య వైభవమ్।

కో వా జానాతి నాస్త్యేవ స్వయం జానాతి వా నవా ॥౮౪॥

దుర్విజ్ఞేయో మహాదేవో మహతామపి దేహినామ్।

ప్రసాదేన వినా దేవాః సత్యమేవ మయోదితమ్ ॥౮౪॥

పురా సురాణాం సర్వేషామసురాణాం దురాత్మనామ్ ।

మహామోహేన సంగ్రామః సంజాతో దుర్నివారకః ॥౮౬॥

అసురైః పీడితా దేవా బలవద్భిః సురా భృశమ్ ।

తాన్ దృష్ట్వా భగవానీశః సర్వజ్ఞః కరుణాకరః ॥౮౭॥

దేవానాం విజయం దేవా అసురాణాం పరాజయమ్ ।

దదౌ తేన సురైః శీఘ్రమసురాస్తు పరాజితాః ॥౮౮॥

అవిజ్ఞాయ మహాదేవవైభవం పరిమోహితాః ।

వయం విజయమాపన్నా అసురాశ్చ పరాజితాః ॥౮౯॥

ఇత్యహంమానసంఛన్నాః సర్వే దేవాః పురాతనాః ।

అతీవ ప్రీతిమాపన్నా అభవన్ సురపుఙ్గవాః ॥౯౦॥

పునర్విశ్వాధికో రుద్రో భగవాన్ కరుణానిధిః ।

దర్శయతి—ప్రసాదాదేవేత్యాదినా ॥౭౩—౮౪॥ ఉదీరితలక్షణస్య పరతత్త్వస్యాత్యన్తనిర్విశేషత్వేన దుర్జ్ఞానత్వాన్మహతామిన్ద్రాదిదేవానామప్యుపదేశగమ్యత్వమీశ్వరప్రసాదలభ్యత్వం చ దర్శయితుమాఖ్యాయికారూపా శ్రుతిరామ్నాయతే—"బ్రహ్మ హ దేవేభ్యో విజిగ్యే" ఇయాదికా। అస్యాః శ్రుతేరభిప్రాయం వివృణోతి–పురా సురాణామిత్యాదినా ॥౮౬—౮౮॥ "తస్య హ బ్రహ్మణో విజయే దేవా అమహీయన్త త ఐక్షన్తాస్మాకమేవ విజయోఽస్మాకమేవాయం మహిమేతి" ఇతి శ్రుతివాక్యస్యాభిప్రేతమర్థం దర్శయతి—అవిజ్ఞాయేత్యాదినా ॥౮౯॥౯౦॥ "తద్ధైషాం విజజ్ఞౌ తేభ్యో హ

స్వస్య దర్శయితుం తేషాం దుర్జ్ఞేయత్వం తథైవ చ ॥౯౧॥

తేషాం భ్రాన్తినివృత్త్యర్థమపి సాక్షాన్మహేశ్వరః।

ఆవిర్బభూవ సర్వజ్ఞో యక్షరూపేణ హే సురాః॥౯౨॥

తం దృష్ట్వా యక్షమత్యన్తం విస్మయేన సహామరాః।

విచార్య సర్వే సంభూయ కిమిదం యక్షమిత్యపి॥౯౩॥

పునరగ్నిం సమాహూయ దేవాః సర్వే విమోహితాః।

అబ్రువంస్త్వం విజానీహి కిమేతద్యక్షమిత్యపి॥౯౪॥

అగ్నిస్తథా కరోమీతి ప్రోచ్య యక్షం గతోఽభవత్।

యక్షరూపో మహాదేవః కోఽసీత్యాహానలం ప్రతి॥౯౫॥

అగ్నిర్వా అహమస్మీతి యక్షం ప్రత్యాహ సోఽపి చ।

సోఽపి ప్రోవాచ భగవాంస్త్వయి కిం వీర్యమిత్యపి॥౯౬॥

ఇదం సర్వం దహేయం యదిదం భూమ్యాం వ్యవస్థితమ్।

ఇత్యాహాగ్నిస్తృణం తస్మై నిధాయ పరమేశ్వరః॥౯౭॥

ఏతద్దహేతి భగవాన్ స్మయమానోఽభ్యభాషత।

అగ్నిః సర్వజవేనైవ తద్దగ్ధుం తృణమాస్తికాః॥౯౮॥

అశక్తో లజ్జయా యుక్తో భీతోఽగచ్ఛత్సురాన్ ప్రతి।

మయా తస్యైవ విజ్ఞాతుం న శక్యం వైభవం సురాః॥౯౯॥

విత్త యూయం మహాయాసాదిత్యాహాగ్నిః సురాన్ ప్రతి।

ప్రాదుర్బభూవ" ఇతి శ్రుతివాక్యస్యార్థం బ్రూతే—పునర్విశ్వాధిక ఇత్యాదినా। స్వస్య దర్శయితుమితి।స్వస్యాఽఽత్మనో దురవగమత్వం తేషామిన్ద్రాదీనాం దర్శయితుమిత్యర్థః॥౯౧॥౯౨॥ "తన్న వ్యజానన్త కిమిదం యక్షమితి" ఇతి శ్రుతివాక్యస్యార్థం బ్రూతే—తం దృష్ట్వేతి॥౯౬॥ "తేఽగ్నిమబ్రుబన్" ఇత్యాదిశ్రుతిభాగస్యార్థమాహ-

పునరగ్నిమిత్యాదినా ౯౭॥౯౯॥ "అథ వాయుమబ్రువన్" ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యస్యార్థం సంగృహ్ణాతి—తచ్ఛ్రుత్వా

తచ్ఛ్రుత్వా వాయుమాహూయ విజానీహీతి చాబ్రువన్॥౧౦౦॥

సోఽపి గత్వా తథా తేన యక్షరూపేణ శంభునా।

భృశం ప్రతిహతో భూత్వా తథాఽగచ్ఛత్సురాన్ ప్రతి॥౧౦౧॥

పునరిన్ద్రః స్వయం మోహాదహంతాకంచుకావృతః।

విజ్ఞాతుం యక్షమగమత్స తత్రైవ తిరోదధే॥౧౦౨॥

ఇన్ద్రోఽతీవ విషణ్ణస్తు మహాతాపసమన్వితః।

విద్యారూపాముమాం దేవీం ధ్యాత్వా కారుణికోత్తమామ్॥౧౦౩॥

లోకికైర్వైదికైః స్తోత్రైస్తుష్టావ పరమేశ్వరీమ్।

సా శివా కరుణామూర్తిర్జగన్మాతా త్రయీమయీ॥౧౦౪॥

శివాభిన్నా పరానన్దా శంకరస్యాపి శంకరీ।

స్వేచ్ఛయా హిమవత్పుత్రీ స్వభక్తజనవత్సలా॥౧౦౫॥

మహాదేవస్య మహాత్మ్యం దుర్జ్ఞేయం సర్వజన్తుభిః।

ఇతి దర్శయితుం దేవీ తత్రైవాఽఽవిరభూత్స్వయమ్॥౧౦౬॥

తామారాధ్య శివామిన్ద్రః శోభమానాం తు సర్వతః।

ఉమాం పర్వతరాజేన్ద్రకన్యకామాహ వజ్రభృత్॥౧౦౭॥

బాయుమాహూయేత్యాదినా॥౧౦౦॥ తథేతి। యథా "అగ్నిర్వా అహమస్మీత్యబ్రవీజ్జాతవేదా వా అహమస్మి" ఇత్యహంకారగ్రస్తత్వేనాగ్నిర్బ్రహ్మణాఽభిభూత ఏవం వాయురపి "వాయుర్వా అహమస్మీత్యబ్రవీన్మాతరిశ్వా వా అహమస్మి" ఇత్యేవమహంకారయుక్తం వాక్యం బ్రువన్భృశం

ప్రతిహతోఽభవదిత్యర్థః ॥౧౦౧॥ "అథేన్ద్రమబ్రూవన్మఘవన్నేతద్విజానీహి కిమేతద్యక్షమితి తథేతి తదభ్యద్రవత్తస్మాత్తిరోదధే" ఇతి శ్రుతివక్యస్యార్థమాహ—పునరిన్ద్ర ఇతి ॥౧౦౨॥౧౦౩॥ ఏవం భగ్నాహఙ్కారాణాం తద్బ్రహ్మస్వరూపోపదేశాయ పరశక్తేః సంన్నిధానమామ్నాయతే— "స తస్మిన్నాకాశే స్త్రియమాజగామ బహుశోభమానాముమాం హైమవతీం తాం హోవాచ కిమేతద్యక్షమితి" "బ్రహ్మేతి హోవాచ"

కిమేతద్యక్షమత్రైవ ప్రాదుర్భూతం తిరోహితమ్।

వక్తుమర్హసి దేవేశి మమ కారుణికోత్తమే ॥౧౦౮॥

దేవీ పరమకారుణ్యాద్బ్రహ్మ మే పతిరత్ర తు।

ప్రాదుర్భూతం తిరోభూతమిత్యాహాశేషనాయికా ॥౧౦౯॥

దుర్విజ్ఞేయో మహాదేవో విష్ణోః సాక్షాదజస్య చ।

అన్యేషామపి దేవానాం తవాపి మఘవన్ భృశమ్ ॥౧౧౦॥

ప్రదర్శయితుమీశానో దుర్జ్ఞేయత్వం స్వకం పరమ్।

ఆవిర్భూతో న చాన్యేన కారణేన సురాధిప ॥౧౧౧॥

స ఏవ సర్వదేవానాం తవాపి విజయప్రదః।

పరాజయకరోఽన్యేషాం తమేవ శరణం బ్రజ ॥౧౧౨॥

ఇత్యుక్త్వా సా మహాదేవీ చిద్రూపా సర్వసాక్షిణీ।

భక్తానాం పాశహన్త్రీ తు తత్రైవాన్తర్హితాఽభవత్ ॥౧౧౩॥

పునర్దేవా మహాదేవం మహాకారుణికోత్తమమ్।

దుర్విజ్ఞేయం సురశ్రేష్ఠాః స్వతన్త్రం భుక్తిముక్తిదమ్।

విదుః సునిశ్చితం త్యక్త్వా మాత్సర్యం భవకారణమ్ ॥౧౧౪॥

ప్రసాదే సతి విజ్ఞాతుం శక్యతే పరమేశ్వరః।

ప్రసాదేన వినా నైవ శక్యతే సర్వజన్తుభిః ॥౧౧౫॥

ప్రసాదేన వినా విష్ణుర్న జానాతి మహేశ్వరమ్।

ఇత్యేతద్వాక్యార్థమాహ—లౌకికైరిత్యాదినా॥౧౦౪-౧౧౧॥ “బ్రహ్మణో వా ఏతద్విజయే మహీయధ్వమ్” ఇతి వాక్యస్య తాత్పర్యార్థమాచష్టే—స ఏవేతి॥౧౧౨॥౧౧౩॥ ప్రసాదే సతీతి। ఉక్తరీత్యా ఇన్ద్రాదీనామపి తత్త్వజ్ఞానస్య పరమేశ్వరప్రసాదలభ్యత్వాదన్యేషామపీశ్వరప్రసాదే సత్యేవ పరశివస్వరూపం జ్ఞాతుం శక్యతే నాన్యథే-

తథా చాహం న జానామి దేవతాః సకలా అపి॥౧౧౬॥

ప్రసాదస్య తు సిద్ధ్యర్థం ఖలు సర్వం సురర్షభాః।

ప్రసాదేన వినా దేవం యే జానన్తి సురర్షభాః।

తే జానన్తి వినా ఘ్రాణం గన్ధం హస్తేన కేవలమ్॥౧౧౭॥

ప్రసాదో నామ రుద్రస్య కర్మసామ్యే తు దేహినామ్॥౧౧౮॥

దేశికాలోకనాజ్జాతో విశిష్టాతిశయః సురాః।

ప్రసాదస్య స్వరూపం తు మయా నారాయణేన చ॥౧౧౯॥

రుద్రేణాపి సురా వక్తుం న శక్యం కల్పకోటిభిః।

కేవలం లిఙ్గగమ్యం తు న ప్రత్యక్షం శివస్య చ॥౧౨౦॥

శివాయాశ్చ హరేః సాక్షాన్మమ చాన్యస్య చాఽఽస్తికాః।

ప్రహర్షః స్వరనేత్రాఙ్గవిక్రియా కమ్పనం తథా॥౧౨౧॥

స్తోభః శరీరపాతశ్చ భ్రమణం చోర్ధ్వగతిస్తథా।

ఆకాశేఽవస్థితిర్దేవాః శరీరాన్తరసంస్థితిః॥౧౨౨॥

అదర్శనం చ దేహస్య ప్రకాశత్వేన భాసనమ్।

అనధీతస్య శాస్త్రస్య స్వత ఏవ ప్రకాశనమ్॥౧౨౩॥

నిగ్రహానుగ్రహే శక్తిః పర్వతాదేశ్చ భేదనమ్।

ఏవమాదీని లిఙ్గాని ప్రసాదస్య సురర్షభాః॥౧౨౪॥
తీవ్రాత్తీవ్రతరః శంభోః ప్రసాదో న సమో భవేత్।
ఏవంరూపః ప్రసాదశ్చ శివయా చ శివేన చ॥౧౨౫॥
జ్ఞాయతే న మయా నాన్యైర్నైవ నారాయణేన చ।

త్యర్థః॥౧౧౪-౧౧౭॥ ప్రసాదస్య స్వరూపమాహ-ప్రసాదో నామేతి। కర్మసామ్య ఇతి। సుఖదుఃఖహేతుభూతయోర్ధర్మాధర్మలక్షణయోః కర్మణోరుపభోగేన ప్రక్షీణత్వసామ్యే

అతః సర్వం పరిత్యజ్య శివాదన్యత్తు దైవతమ్॥౧౨౬॥
తమేవ శరణం గచ్ఛేత్సద్యో ముక్తిం యదీచ్ఛతి।
విష్ణుభక్త్యా చ మద్భక్త్యా నాస్తి నాస్తి పరా గతిః॥
శమ్భుభక్త్యైవ సర్వేషాం సత్యమేవ మయోదితమ్।
శమ్భుభక్తస్య దేహేఽస్మిన్ప్రసాదో గమ్యతే యథా॥౧౨౮॥
న తథా విష్ణుభక్తస్య న మద్భక్తస్య దేహినః।
తస్మాన్ముముక్షుర్బ్రహ్మం విష్ణుమపి త్యక్త్వా మహేశ్వరమ్॥౧౨౯॥
ఆశ్రయేత్సర్వభావేన ప్రసాదం కురుతే హి సః।
ప్రసాదే సతి దేవేశో దుర్జ్ఞేయోఽపి సరర్షభాః॥౧౩౦॥
శక్యతే మనుజైర్ద్రష్టుం ప్రత్యగాత్మతయా సదా।
ప్రసాదే సతి దేవేశో దుర్జ్ఞేయోఽపి సురర్షభాః॥౧౩౧॥
శక్యతే మనుజైర్ద్రష్టుం సదా మూర్త్యాత్మనైవ తు।
ప్రసాదే సతి దేవేశో దుర్జ్ఞేయోఽపి సురర్షభాః॥౧౩౨॥

శక్యతే మనుజైర్ద్రష్టుం సదా సర్వాత్మరూపతః।

సర్వసాక్షిణమాత్మానం విదిత్వా సకలం జగత్॥౧౩౩॥

సాక్షిమాత్రతయా నిత్యం యః పశ్యతి స పశ్యతి।

పరమాద్వైతనిష్ఠా హి నిష్ఠాకాష్ఠా సుదుర్లభా॥౧౩౪॥

శివాదన్యతయా భ్రాన్త్యా ద్వైతం వా వేద చేత్పశుః।

పరమాద్వైతవిజ్ఞానీ స్వయం తు పరదేవతా॥౧౩౫॥

తస్యైవ పరమా ముక్తిర్న హి సంశయకారణమ్।

సతీత్యర్థః। ప్రాగుక్తం శక్తిపాతస్వరూపాపానిరూపణప్రస్తావే చతుస్త్రింశేఽధ్యాయే॥౧౧౮-౧౩౩॥
సాక్షిమాత్రతయేతి సర్వజ్ఞమీశ్వరం దృశ్యం జగచ్చ స్వప్రత్యగ్భూతాద్వితీయసా-

గౌతమస్య మునేః శాపాద్దధీచస్య చ శాపతః॥౧౩౬॥

జన్మాన్తరకృతాత్పాపాదయమర్థో న రోచతే।

మహాపాపవతాం నృణాం పరమాద్వైతవేదనే॥౧౩౭॥

ప్రద్వేషో జాయతే సాక్షాద్వేదజన్యే శివేఽపి చ।

మహాపాపవతాం నృణాం శివజ్ఞానస్య సాధనే॥౧౩౮॥

సర్వాఙ్గోద్ధూలనే తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రస్య చ ధారణే।

రుద్రాక్షధారణే రుద్రలిఙ్గస్యైవ తు పూజనే॥౧౩౯॥

ప్రద్వేషో జాయతే నిత్యం శివశబ్దజపేఽపి చ।

అనేకజన్మసిద్ధానాం శ్రౌతస్మార్తానువర్తినామ్॥౧౪౦॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం జాయతే సురపుఙ్గవాః।

పరమాద్వైతవిజ్ఞానీ మయాఽఽరాధ్యః సదైవ తు ॥౧౪౧॥
నారాయణేన రుద్రేణ తథా దేవైర్విశేషతః।
పరమాద్వైతవిజ్ఞానీ యత్ర కుత్ర స్థితః సురాః॥౧౪౨॥
తత్ర సంనిహితా ముక్తిర్నాత్ర కార్యా విచారణా।
పరమాద్వైతవిజ్ఞాననిష్ఠస్యైవ మహాత్మనః॥౧౪౩॥
శుశ్రూషా క్రియతే యేన తత్పాదౌ మమ మస్తకే।
పరమాద్వైతవిజ్ఞాననిష్ఠాయ పరయోగినః॥ ౧౪౪॥
సమం దేవా న పశ్యామి న హరిర్న మహేశ్వరః।
పరమాద్వైతవిజ్ఞాననిష్ఠాయ పరయోగినే॥౧౪౫॥
శరీరమర్థం ప్రాణాంశ్చ ప్రదద్యాచ్ఛ్రద్ధయా సహ।
పరమాద్వైతవిజ్ఞాననిష్ఠస్య పరయోగినః॥౧౪౬॥
శుశ్రూషా శుద్ధవిద్యాయాః సాధనం హి న సంశయః।

వేదబాహ్యేషు తన్త్రేషు నరాణాం వాసనాఽపి చ॥౧౪౭॥
కుతర్కవాసనా లోకవాసనా చ సురర్షభాః।
పుత్రమిత్రకలత్రాదౌ వాసనా చార్థవాసనా॥౧౪౮॥
దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధిప్రాణాదావపి వాసనా।
పాణ్డిత్యవాసనా భోగవాసనా కాన్తివాసనా॥౧౪౯॥
ప్రద్వేషవాసనా రుద్రవేదపారాయణాదిషు।
జ్ఞానసాధనభూతేషు త్రిపుణ్డ్రోద్ధూలనాదిషు॥౧౫౦॥
ప్రద్వేషవాసనా పాపవాసనా సురపుఙ్గవాః।
పరమాద్వైతవిజ్ఞానజన్మనః ప్రతిబన్ధకమ్॥౧౫౧॥
తస్మాన్ముముక్షుః శ్రద్ధాలుర్వాసనామఖిలామిమామ్।

విసృజ్య పరమాద్వైతజ్ఞాననిష్ఠో భవేత్సదా॥౧౩౨॥

వేదోదితమహాద్వైతపరిజ్ఞానస్య వైభవమ్।

న శక్యం వక్తుమస్మాభిస్తస్మాదేవోపరమ్యతే॥౧౩౩॥

కథితమఖిలదుఃఖధ్వంసకం వః సమస్తం పరమసుఖశివా-

త్మప్రాపకం సద్య ఏవ। విగతసకలదోషా వేదవేదాన్త-

నిష్ఠా హృదయకుహరనిష్ఠం కర్తుమర్హన్తి చేతత్॥౧౩౪॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖ-

ణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు తలవకారోపనిషద్వ్యా

ఖ్యాకథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥ ౪॥

క్షిచిన్మాత్రతయా యః పశ్యతి స ఏవ యథార్థదర్శీత్యర్థః। నిగదవ్యాఖ్యానమన్యత్॥౧౩౪-౧౩౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే

తలవకారోపనిషద్వ్యాఖ్యాకథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః।

౫ ఆదేశకథనమ్

బ్రహ్మోవాచ—

అతీవ గుహ్యమాదేశమనన్తార్థప్రకాశకమ్।
వక్ష్యే యుష్మాకమద్యాహం శృణుత శ్రద్ధయా సహ॥౧॥
యస్య శ్రవణమాత్రేణ శ్రుతమేవాశ్రుతం భవేత్।
అమతం చ మతం జ్ఞాతమవిజ్ఞాతం చ సత్తమాః॥౨॥
ఏకేనైవ తు పిణ్డేన మృత్తికాయా యథా సురాః।
విజ్ఞాతం మృన్మయం సర్వం మృదభిన్నత్వతః సదా॥3॥

అథ సామశాఖాన్తరోపనిషదోఽప్యుదీరితబ్రహ్మాత్మైకత్వపరత్వమధ్యాయద్వయేన ప్రతిపాద్యతే। అత్ర హి శ్రుతౌ నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం బ్రహ్మ స్వాత్మత్వేనోపదేష్టుం కార్యప్రపఞ్చస్య కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేనైకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ సదృష్టాన్తముపపాదితం "ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః। యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి" ఇత్యాదినా "ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతి" ఇత్యన్తేనైతాం శ్రుతిం తత్పర్యతః సంగృహ్ణాతి— అతీవేత్యాదినా। అతీవ గుహ్యమత్యన్తం రహస్యమ్। ఉపదేశగమ్యమితి యావత్। ఆదిశ్యతే జ్ఞాప్యతే తదద్వితీయం సద్బ్రహ్మనేనేత్యాదేశః। యద్వాఽఽదిశ్యత ఇత్యాదేశః ఇతి కర్మణి వ్యుత్పత్త్యోక్తవిధం బ్రహ్మైవాఽఽదేశబ్దార్థః। అనన్తార్థప్రకాశకమితి। అపారిచ్ఛిన్నార్థప్రకాశకం బ్రహ్మ స్వాత్మని పరికల్పితస్య సకలస్య జడప్రపఞ్చస్య భాసకమ్॥౧॥ స ఆదేశో విశేష్యతే— యస్యేతి। యస్య ఖలు కారణభూతస్య సద్రూపస్య బ్రహ్మణః। కర్మణి షష్ఠీ। బ్రహ్మవిషయేణ శ్రుతిజనితజ్ఞానేనాశ్రుతం శ్రుతిజనితజ్ఞానావిషయీకృతమపి సర్వం కార్యం జగత్స్వకారణబ్రహ్మానన్యతయా శ్రుతమేవ భవేత్। తథాఽమతమతర్కితమపి కార్యం జగదన్మననేన మతం తర్కితం భవతి। తథైవావిజ్ఞాతమనిశ్చితమపి తద్యర్థోచరనిశ్చయజ్ఞానేన తదనన్యతయా విజ్ఞాతం నిశ్చితమేవ భవతి తథావిధమాదేశమితి సంబన్ధః॥౨॥ నన్వన్యస్మిన్విజ్ఞాతే కథమన్యద్విజ్ఞాతుం శక్యత ఇత్యాశఙ్క్య కారణభూతస్య బ్రహ్మణః కార్యాజ్జగతోఽనన్యత్వం దృష్టాన్తైరుపపాదయతి—

ఏకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం యథా।
విజ్ఞాతం స్యాద్యథైకేన నఖానాం కృన్తనేన చ।
సర్వం కార్ష్ణాయసం జ్ఞాతం తదభిన్నత్వతః సురాః॥౪॥
కార్యం తు కారణాభిన్నం న భిన్నం నోభయాత్మకమ్॥౫॥
భిన్నపక్షే తు సద్వాఽసత్కార్యం సదసదేవ వా।
సచ్చేత్కారణసత్తా వా కార్యసత్తాఽథవా పరా॥౬॥
యది కారణసత్తైవ కార్యసత్తా న చాపరా।
తర్హి కారణసత్తైకా కథం సత్తాభిదా భవేత్॥౭॥
సత్తైకాఽపి భవేద్భిన్నం కారణాత్ కార్యసంజ్ఞితమ్।
ఇతి వార్తా చ వార్తైవ కార్యంసంజ్ఞమసత్ఖలు॥౮॥
సత్తాహీనస్య కార్యస్యాసత్త్వమేవ హి యుజ్యతే।
ప్రాప్తేసత్త్వే తు కార్యస్య సత్కార్యోక్తిర్వృథా భవేత్॥౯॥

ఏకేనైవేత్యాదినా। మృదభిన్నత్వత ఇతి। కారణత్వేనానుగృహీతమృద్వ్యతిరేకేణ ఘటాదికార్యస్య పృథగలబ్ధాత్మకత్వాత్తదభిన్నత్వమ్॥౩॥౪॥ నన్వేవం కారణాద్బ్రహ్మణః కార్యస్య జగతోఽనన్యత్వే తస్య సవిశేషత్వాపత్తిరిత్యవశ్యం జగతస్తద్భిన్నత్వమేవైష్టవ్యమిత్యత ఆహ—కార్యం త్వితి। న భిన్నమితి ప్రతిజ్ఞాతమర్థం సాధయితుం వికల్పయతి—భిన్నపక్ష ఇతి | తత్రాఽఽద్యం పక్షమనువదతి—సచ్చేదితి॥౫॥౬॥ సా కిం కార్యగతసత్తా కారణసత్తైవోత తతోఽన్యేతి వికల్ప్యాఽఽద్యే కార్యస్యాసత్త్వమేవాఽఽయాతమితి ప్రతిపాదయాతి—తర్హీతి।కరణసత్తైవ చేత్కార్యస్య సత్తా తర్హి సా చైకేతి కార్యస్య పృథక్సత్త్వాభావాత్కారణాభిన్నత్వమేవేత్యర్థః॥౭॥ నన్వేవం సత్తాయా ఏకత్వేఽపి కారణాత్కార్యం పృథగేవానుభూయత ఇతీమామాశఙ్కామనూద్య నిరాచష్టే—సత్తేతి। కారణసత్తైవ కార్యసత్తేత్యఙ్గీకారాత్స్వభావతః కార్యమసదేవోపపన్నమితి భిన్నం

కార్యం సదిత్యేతద్వార్తామాత్రమిత్యర్థః॥౮॥ ఏతదేవాసత్యత్వముపపాదయతి— సత్తాహీనస్యేతి।

నైవ కారణసత్తైవ కార్యసత్తాఽపరైవ చేత్।
తర్హిం సా కార్యసత్తా తు తయా కారణసత్తయా॥౧౦॥
సద్రుపేణైవ భిన్నా స్యాదసద్రూపేణ వా భవేత్।
సద్రూపేణేతి చేదేకా సత్తా భిన్నా న సా భవేత్॥౧౧॥
అసద్రుపేణ సా భిన్నా కార్యసత్తా తయా యది।
తర్హి సా నైవ సత్తా స్యాదసత్త్వాదేవ శూన్యవత్॥౧౨॥
యద్యసత్కార్యమిష్యేత న కార్యం తర్హి తద్భవేత్।
వన్ధ్యాపుత్రో న కస్యాపి వస్తునః కార్యమిష్యతే॥౧౩॥
ప్రధ్వంసోఽపి న కార్యం స్యాత్తస్యోత్పత్తేరసంభవాత్।
నాస్తి కారకసంబన్ధః ప్రధ్వంసస్య సురోత్తమాః।
శూన్యవన్నిరుపాఖ్యత్వాత్తతో నాస్తి జనిక్రియా॥౧౪॥

సత్తాహీనస్య కార్యస్య నరవిషాణవదసత్త్వమేవ హి యుక్తమ్। న హ్యన్యదీయసత్తయాఽన్యత్సద్భవతి। నరవిషాణస్యాపి సత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః। అత ఏవాస్మిన్పక్షే కార్యస్యాసత్త్వే సతి సత్కార్యమితి వచనం నిరర్థకమిత్యర్థః॥౯॥ ఏవం తర్హి కారణసత్తాతోఽన్యైవ కార్యసత్తేతి ద్వితీయః కల్పోఽస్త్విత్యాశఙ్కతే-నైవేతి। తన్నిరాకరోతి— తర్హితి॥౧౦॥ కారణసత్తాతః ప్రథగ్భుతా సా కార్యసత్తా కిం సద్రూపేణ భిన్నోతాసద్రూపేణేతి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ—సద్రూపేణేతి చేదితి। ఉభయోరపి సత్తయోః సద్రుపేణేకరూప్యావగమాత్తేన రూపేణ మేదో న యుక్త ఇత్యేకైవ సత్తా భవేదియర్థః॥౧౧॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—అసద్రూపేణ సా భిన్నేతి। సా సత్తైవ న భవతి

శశబవిషాణవదసత్వాదేవేత్యర్థః॥౧౨॥ ఏవం సత్కార్యపక్షం నిరాకృత్యాసదేవ కార్యం కారణాద్భిన్నమేతి పక్షమపి నిరాకరోతి। యద్యసదితి। ప్రాగసతః సత్తాసంబన్ధో హ్యుత్పత్తిః పరైరభిమతా। సా చ వన్ధ్యాసుతవదసతః కార్యస్య న సంభవతీతి తస్య కాయత్వమేవ హీయేతేత్యర్థః॥౧౩॥ నను ప్రధ్వంసాభావవదసతోఽపి కార్యతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ-ప్రధ్వంసోఽపీతి । ప్రధ్వంసస్యాపి కార్యత్వం న సంభవతి। ఉదీరితలక్షణాయా ఉత్పత్తేస్తత్రయోగాత్। ఉత్ప-

అసత్త్వేఽపి విశేషోఽస్తి కార్యస్యేతి మతిర్యది॥౧౪॥

కో విరోషోఽస్య సంబన్ధః కారకైర్యది తన్న హి।

విశేషే సతి సంబన్ధః సంబన్ధోఽస్య స ఏవ హి॥౧౬॥

జనిక్రియాశ్రయతత్వం చేద్విశేషోఽస్య తదాఽపి తు।

పూర్వోక్తదోషః సంప్రాప్తస్తస్య నాస్తి నివారకః॥౧౭॥

సత్తాసంబన్ధవత్త్వం చేద్విశేషోఽస్య న తత్పటు।

తదాఽపి దోషః పూర్వోక్తః ప్రాప్నోత్యేవ న సంశయః॥౧౮॥

త్యసంభవం ప్రతిపాదయతి—నాస్తీతి। కర్తృకరణాదికారకసంబన్ధవతో హి ఘటాదేర్జనిక్రియోపలమ్యతే। అసతః ప్రధ్వంసస్య శశవిషాణవన్నిర్ధర్మకత్వాత్తథావిధధర్మాశ్రయత్వేన భావరూపత్వప్రసఙ్గాత్కారకసంబన్ధలక్షణో ధర్మో న సంభవతి। అతస్తదపేక్షయా జనిక్రియాఽపి నాస్తీతి తస్య కాయేత్వం న యుక్తమిద్యర్థః॥౧౪॥ నన్వసత్త్వేఽపి కార్యస్యాత్యన్తాసతో బన్ధ్యాసుతాద్విరోషో విదయతే తేన చ తస్య కార్యత్వం సిధ్యతీతి శఙ్కామనుభాషతే-అసత్త్వేఽపీతి। కోఽసౌ విశేషః కిం కారకసంబన్ధ ఉత జనిక్రియాశ్రయత్వమాహోస్విత్సత్తాసంబన్ధ ఇతి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహకో విశేష ఇత్యాదినా। నిర్విశోషధ్యాసతః కారకసంబన్ధిత్వే వన్ధ్యాసూనోరపి తత్సంబంధిత్వసంభావనయా కాయత్వప్రసక్తిరిత్యవశ్యం కేనచిద్విశేషేణ విశేషితేఽసతి

కారకసంబన్ధో వక్తవ్యః। స చ విశేషోఽయమేవ సంబన్ధశ్చేత్తర్హి స్వవిశిష్టే స్వవృత్తిరిత్యాత్మాశ్రయతా। యది సంబన్ధ।దన్యః స విశేషస్తేనాపిం కేనచిద్విశేషిత ఏవాసతి వర్తితవ్యమ్। స చ విశేషః కి పూర్వోక్తః సంబన్ధ ఏవాన్యో వా తృతీయో విశేషః। ఆద్యేఽన్యోన్యాశ్రయత్వమ్। ద్వితీయేఽపి చతుర్థాదివిశేషానఙ్గీకరి చక్రకాపత్తిః। అఙ్గకారే త్వనవస్థత్యసతః కార్యస్య కారకససంబన్ధలక్షణో విశేషో దుర్నిరూప ఇత్యథః॥౧౫॥౧౬॥ ద్వితీయ ప్రత్యాహ—జనిక్రియేతి। జనిక్రియాశ్రయత్వలక్షణో విశేషోఽపి కేనచిద్విశేషితస్యాసత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇతరథా నరవిషాణస్యాపి తాదృగ్విశోషత్వప్రసఙ్గాత్। స చ విశేషః కిమిదమేవ జనిక్రియాశ్రయత్వమన్యో వా। ఇదమేవ చదాత్మాశ్రయత్వమిత్యాదిప్రాగుక్తో దోషః పర్యాబర్తత ఇత్యర్థః॥౯౭॥ ఉక్తదోషగ్రస్తత్వాదేవ సత్తాసంబన్ధలక్షణో విశేష ఇతి

అతోఽసతో న కార్యత్వం సదసత్త్వం న సంగతమ్।

ఉక్తదోషద్వయాపత్తేరతః కార్యం తు కారణాత్।

అభిన్నమేవ భేదస్యాసంభవాదేవ వస్తుతః॥౧౯॥

భేదాభేదసమాఖ్యా తు సతరాం నైవ సిధ్యతి।

కారణాత్కార్యజాతస్య భేదాభావాచ్చ వస్తుతః॥౨౦॥

కార్యకారణభేదశ్చ కారకవ్యావృ(ప్ర)తిస్తథా।

ఉత్పత్తిశ్చ వినాశశ్చ తథైవార్థక్రియాఽపి చ॥౨౧॥

నామరూపవిరోషశ్చ సర్వం భ్రాన్త్యా ప్రసిధ్యతి॥౨౨॥

అతః సర్వో వికారశ్చ వాచా కేవలమాస్తికాః।

అస్తీత్యారభ్యతే నామధేయమాత్రం హి సత్సదా॥౨౩॥

తృతీయః కల్పోఽపి న యుక్త ఇత్యాహ—సత్తేతి॥౧౮॥ ప్రతిపాదితమసతః కార్యత్వాసంబన్ధముపసంహరతి—అత ఇతి। యత ఉక్తరీత్యా నరవిషాణవదసతో

విశేషసంబన్ధో దుర్నిరూపోఽతోఽసత్త్వావిశేషాత్తద్వదేవ తస్య కార్యత్వం న యుక్తమిత్యర్థః। సదసదాత్మకం కర్యమితి తృతీయం కల్పం నిరస్యతి—సదసత్త్వమిత్తి। ఏవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్య సదసదాదివికల్పేన నిరూపయితుమశక్యత్వాత్కారణాభిన్నమేవ తత్కార్యమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యుపసంహరతి—అతః కార్యమితి। తత్ర హేతుమాహ—భేదస్యేతి। భేదావగమస్య ధర్మిప్రతియోగిభేదాధీననిరూపణత్వేనాఽఽత్మాశ్రయాదిదోషగ్రస్తతయా పరమార్థతః క్వచిదపి నిరూపణాసంభవాదిత్యర్థః॥౧౯॥ భేదాభేదేతి। భావాభావయోరేకత్ర సముచ్చేతుమశక్యత్వాద్భేదపక్షోక్తదోషప్రసఙ్గాచ్చ భిన్నాభిన్నం కార్యమీతి భేదాభేదపక్షస్తు సుతరాం న యుక్త ఇత్యర్థః। నను కార్యస్య కారణానన్యత్వే భేదప్రతీతేః కా గతిరితి తామాహ—కారణాదితి। పరమార్థతః కార్యస్య కారణాదభేదేఽప్యవిద్యావశాత్కార్యకారణాదిభేదప్రతిభాసః సిధ్యతీత్యర్థః॥౨౦—౨౨॥ ఏవం కార్యస్య కారణమాత్రత్వం ప్రసాధ్యాస్మిన్నర్థే శ్రుతిం యోజగతి—అత ఇతి। విక్రియతే వివిధం క్రియత ఇతి వికారః కార్యవర్గః। యతస్తద్భేదప్రతిభాసో

ప్రాతీతికేన రూపేణ వికారోఽసత్య ఏవ హి।

కారణాకార ఏవాస్య సత్యః సాక్షాత్సదా సురాః॥౨౪॥

కారణాభిన్నరూపేణ కార్యం కారణమేవ హి।

సద్రూపేణ సదా సత్యం భేదేనోక్తిర్మృషా ఖలు॥౨౫॥

అతః కారణవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానమాస్తికాః।

సుతరాముపపన్నం హి న సందేహోఽస్తి కశ్చన॥౨౬॥

తచ్చ కారణమేకం హి న భిన్నం నోభయాత్మకమ్।

భేదః సర్వత్ర మిథ్యైవ ధర్మ్యాదేరానేరూపణాత్॥౨౭॥

భ్రాన్త్యాఽతః సర్వోఽపి వికారో వాచైవ కేవలమస్తీత్యారభ్యతే న తు వస్తుతోఽస్తి। అతో ఘటశరాబ ఇత్యాదినామధేయమాత్రమేవ। సదా సర్వదా ప్ర(ధ్వంసా)ధ్వస్తావస్థాయామివ

స్థితికాలేఽపి కార్యస్య కారణమాత్రత్వమేవావశిష్యతే॥౨౩॥నన్వేవం వికారస్య నామధేయమాత్రత్వేఽర్థాదసత్త్వముక్తం భవతి। తాదృశస్య కథం కారణభూతసద్బ్రహ్మానన్యత్వం సదసతోః పరస్పరవిరోధాదిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ప్రాతీతికేనేతి। కార్యస్య హి ద్వే రూపే పృథుబుధ్నోదరాద్యాకారవిశేషాత్మకమేకం ప్రాతీతికం రూపమ్। తథాఽనుగతమృదాత్మకమపరం కారణరూపమ్। తత్ర ప్రాతీతికేన రూపేణాసత్య ఏవ కార్య వర్గః కారణమృద్రూపేణ సత్యః॥౨౪॥నన్వేవం కార్యసంబన్ధికారణరూపమేకం కారణం చాన్యదిత్యద్వైతకారణత్వవ్యాకోప ఇత్యత ఆహ—కారణాభిన్నేతి। కార్యసంబాన్ధిసత్కారణామిన్నం రూపం తత్కారణమేవ నానయోర్భేందో విద్యత ఇత్యర్థః। ఏవముక్తేఽర్థే మృత్తికేత్యేవ సత్యమిత్యాదికాం కారణమాత్రసత్యత్వప్రతిపాదికాం శ్రుతిం యోజయతి—సద్రూపేణేతి। శ్రుతిగత్రైవకారస్ప ఫలమాహ—భేదేనేతి॥౨౫॥ ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయతి—అత ఇతి। యతో లోకే మృదాదికారణేషు జ్ఞాతేషు తదనన్యతయా తత్కార్యఘటశరాబాదికమపి కారణాకారేణ జ్ఞాతమేవ భవతి। అతః సర్వజగత్కారణభూతసద్బ్రహ్మాత్మజ్ఞానాత్తత్కార్యం సవేమపి కారణాత్మనా జ్ఞాతమేవ భవతీత్యేతదుపపద్యత ఇత్యర్థః॥౨౬॥ నను కార్యస్య కారణజ్ఞానాజ్జ్ఞానేఽపి కారణజాతీయస్య తేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్కథమేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానమిత్యత ఆహ—

భేదే జ్ఞాతే హి ధర్మ్యాదివిభాగస్య చ వేదనమ్।

విభేదేనైవ ధర్మ్యాదౌ విజ్ఞాతే భేదవేదనమ్॥౨౮॥

భేదానిరూపణాదేవ భేదాభేదో న సంగతః।

అతశ్చ కారణం నిత్యమేకమేవాద్వయం సురాః॥౨౯॥

కులాలాదేర్మృదాదేశ్చ భేదే దృష్టేఽపి భూతలే।

అచైతన్యాన్మృదాదేస్తు కులాలాదిరపేక్ష్యతే॥౩౦॥

అత్ర కారణమద్వైతం శుద్ధం చైతన్యమేవ హి।

తేన నాపేక్షతే హ్యన్యత్కారణం చేతనాత్మకమ్॥౩౧॥

స్వయం చేతనమప్యేతత్కారణం న కులాలవత్।

అపేక్షతే మృదా తుల్యమచిద్రూపం తు కారణమ్॥౩౨॥

తచ్చేతి। తచ్చ జగత్కారణమేకమద్వితీయమేవ న తు భిన్నం నాపి భిన్నాభిన్నాత్మకమ్। భేదస్య క్వచిదపి లబ్ధాత్మకత్వాభావేన కారణే శఙ్కితుమప్యశక్యత్వాదిత్యర్థః। నను ఘటాత్పటో భిన్న ఇతి మేదః ప్రతయక్షతోఽనుమృయత ఏవేత్యత ఆహ—భేదః సర్వత్రేతి। ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాధీననిరూపణో హి భేదావభాషః। భేదేన జ్ఞాతయోరేవ ధర్మిప్రతియోగిత్వమిత్యన్యోన్యాధీననిరూపణత్వేన క్వచిదపి భేదస్యాఽఽత్మలాభాసంభవాన్మిథ్యాభూత ఏవ ప్రతీయమానో భేద ఇత్యర్థః॥౨౭॥౨౮॥ అతశ్చేతి। యతో వేద్యస్య భేదస్యాభావాత్తద్విషయావభాసోఽపి న పారమార్థికః। అతః కారణాద్విదారణాత్మకభేదాసంస్పర్శాత్కారణం నిత్యం స్వగతసజాతీయభేదాభావాచ్చైకమేవాద్వితీయమితి సిద్ధమిత్యర్థః॥౨౯॥ నను లోకే ఘటాదికార్యేషూపాదానం నిమిత్తం చోభయం పృథగ్దృశ్యతే। తథాఽద్వితీయస్య సద్వస్తునో నిమిత్తత్వేన నిరుపాదానం కార్యంనోత్పద్యతే తదుపాదానత్వే చ నిర్నిమిత్తత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్కయ తస్యోభయరూపతామాహ-కులాలాదేరిత్యాదినా। గృదాదేరచేతనత్వేన హి స్వాతిరిక్తచేతనకులాలాద్యపేక్షా। జగదుపాదానం తు స్వయమేవ చేతనత్వాన్నాన్య చేతనమపేక్షతే తథా చేతనత్వేఽపి కులాలవత్స్వాతిరిక్తాచిద్రూపోపాదానాపేక్షాఽపి నాస్తి। అభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వస్య శ్రుతత్వాత్। అత్రైవ శ్రూయతే హి—“తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ”

ప్రతీత్యా కేవలం శక్తిరచిద్రూపా తమోమయీ।

సర్వప్రకారైర్విద్వద్భిరనిరూప్యాఽస్తి శాంకరీ ॥ ३३ ॥

తయా దుర్ఘటకారిణ్యా తాదాత్మ్యేనైవ సంగతమ్।

కారణం సకలస్రష్టృ సర్వసంహర్తృ చాఽఽస్తికాః ॥ ३४ ॥

పాలకం చ సదా సచ్చ చిద్రూపత్వాత్సురోత్తమాః।

చిద్రూపస్య తు సత్యత్వం యుక్తమేవాఽఽస్తికాః సదా ॥ ३५ ॥

అచిద్రూపాహిరజ్జ్వాదేర్మృషాత్వం సంమతం ఖలు।

అతస్తత్కారణం దేవాః సదేవైకం చ శాశ్వతమ్ ॥ ३६ ॥

ఇతి। తత్రేక్షణాన్నిమిత్తత్వం బహుభవనేనోపాదానత్వం చాద్వితీయస్య సద్వస్తునోఽవగమ్యతే। అతో జగతో నిమిత్తముపాదానం చ స్వయమేవేత్యర్థః ॥ ३०-३१ ॥ నన్వవిక్రియస్యాసఙ్గస్య సద్రూపస్య బ్రహ్మణః కథమీదృగ్విధం కారణత్వం సంభవతి మాయయేతి చేత్తర్హి తథా ద్వైతాపత్తేరిత్యత ఆహ—ప్రతీత్యేతి। ప్రతీత్యా ప్రతీతిమాత్రేణైవ సిద్ధా ప్రతీత్యేకశరీరేతి యావత్। స్వప్రకాశబ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకత్వాత్తమః-ప్రధానా నిరూపణసమర్థైరపి విద్వద్భిః సదసదా దిసర్వప్రకారైర్నిర్వక్తుమశక్యా ॥ ३३ ॥ ఈదృగ్విధమాయాతాదాత్మ్యస్య సద్రూపే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వాత్తదీయసత్వరజస్తమోగుణోపాధి- భేదేనావిక్రియస్యాపి బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వాదికముపపద్యతే। నాపి ద్వైతాపత్తిః। మాయాయా అనిర్వచనీయత్వేన సదన్తరాభావాత్ ॥ ३४ ॥ ఏవమద్వితీయత్వం ప్రసాధ్య సద్రూప- త్వమపి సాధయతి సదా సచ్చేతి "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చిద్రూపం హి జగత్కారణం బ్రహ్మ। తథాచ విమతం సత్। చిద్రూపత్వాత్। యత్తు సద్విలక్షణం నాసౌ చిద్రూపః। యథా రజ్జుసర్ప ఇతి భావః। వ్యాప్తిముపపాదయతి। చిద్రూపస్యేతి జడప్రపఞ్చప్రతీతిబాధసాక్షితయా సర్వదాఽవస్థానాచ్చిద్రపస్య తదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణో యుక్తమేవ సార్వకాలికం సత్యత్వమిత్యర్థః ॥ ३५ ॥ చిద్రూపస్యాప్యసత్యత్వం కుతో న భవతీత్యత ఆహ- అచిదితి।అహిరజ్వాదే రజ్జుసర్పాదేరిత్యర్థః। తత్ర హి మిథ్యాత్వమచిద్రూపత్వేన వ్యాప్తం దృశ్యతే। తచ్చ చిద్రూపాజ్జగత్కారణాద్వ్యావర్తమానం స్వవ్యాప్యం మిథ్యాత్వమపి వ్యావర్తయతీత్యభిప్రాయః। అస్మిన్ప్రతిపాదితేఽర్థే " సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ " ఇతి శ్రుతిం యోజయతి—అత ఇతి ॥ ३६ ॥

ఇదం సర్వం జగత్పూర్వం సదేవాఽఽసీత్సురర్షభాః।

అసదాసీదితి భ్రాన్తా వదన్తి సురపుఙ్గవాః॥ ३७॥

అసన్న కారణం యుక్తం వస్తుతత్త్వనిరూపణే।

వన్ధ్యాపుత్రోఽపి సర్వేషాం కారణం స్యాత్స్వయం ఖలు॥ ६८॥

స్వశక్త్యాఽసచ్చ సర్వేషాం కారణం భవతీతి చేత్।

శక్తిరప్యసతో నాస్తి సతో బీజస్య దర్శనాత్॥ ३९ ॥

అఙ్కురోత్పాదికా శక్తిః సద్రూపస్యైవ దృశ్యతే।

ఖలు బీజస్య సర్వత్ర నాసతస్తదదర్శనాత్॥ ౪౦॥

యత్ ఉక్తరీత్యా జగత్కారణమద్వితీయం సదేవాతః కారణాదిదం పరిదృశ్యమానం నామరూపాత్మకం కార్యం సర్వం జగత్సృష్టేః పూర్వం సదేవాఽఽసీత్। సద్రూపకారణత్మనైవ వర్తతే న తు నామరూపాత్మనేత్యర్థః। ఏవం సత్కారణవాదం ప్రస్తుత్యైతద్ధార్ఢ్యార్థం శ్రుత్యా। శూన్యబాద్యభిమతమసత్కారణపక్షముపన్యస్య తస్య నిరాసః కృతః। 'తద్ధైకే' ఇత్యాదినా "కథమసతః సజ్జాయేత" ఇత్యన్తేన। తస్యాః శ్రుతేరభిప్రాయమావిష్కరోతి-అసదాసీదిత్యాదినా। వినష్టాదేవ హి బీజ దేరఙ్కురాదికార్యోత్పత్తిదర్శనాత్కారణం నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావోఽస్తీత్యభావస్యైవ తత్ర కారణత్వమ్। ఏవం జగన్మూలకారణమపి తాదృశమసద్రూపమేవేత్యేవం బదన్తోఽసద్వాదినో భ్రాన్తాః। మృతదేవదత్తస్య పుత్రోత్పాదనశక్తివన్నష్టస్య కారణస్య కార్యజననశక్త్యయోగాత్। అఙ్కురాదికార్యసమయే చ బీజాదికారణసంస్థానాదివిశేషాణాం తదవయవానామనువృత్తేశ్చ నాసతః కారణత్వం యుక్తమితి తేషాం భ్రాన్తమ్॥౩౭॥ తదేవోపపాదయతి-అసన్న కారణమిత్యాదినా। న తావదసతః కారణత్వం యుక్తమ్। తస్య సర్వప్రకారేణాపి నిరుపాఖ్యస్య కారణత్వలక్షణభావరూపధర్మాశ్రయత్వాయోగాత్తదాశ్రయత్వే చ బన్ధ్యాసుతస్యాప్యసత్త్వాబి-శేషాత్సర్వకారణత్వం ప్రసజ్యతేత్యర్థః॥౩౮॥ నన్వసతోఽపి జగన్మూలకారణస్య స్వశక్తివశాత్కారణత్వం సేత్స్యతీతి శఙ్కాం దూషయితుమనుభాషతే-స్వశక్త్యేతి। తదేతద్దూషయతి-శక్తిరితి॥౩౯॥ అఙ్కురాదికార్యజననశక్తిరపి సద్రూపస్యైవ బీజాదేరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవసీయతే నాసతః। అతో దృష్టవిరోధాదసతః శక్తికల్పనమయుక్త-

సాఽపి శక్తిః సతీ కింవాఽసతీ సదసతీ తు వా।

సతీ చేత్సా సతీ శక్తిః కథం వన్ధ్యాసుతాశ్రయా॥

ఆశ్రయత్వం సతో దృష్టం ఖలు లోకే న చాసతః॥ ౪౧॥

సాఽసతీ చేత్కథం శక్తిః కార్యనిర్వాహికాఽసతీ॥౪౨॥

వన్ధ్యాపుత్రః స్వయ నైవ కార్యనిర్వాహకః ఖలు।

నిర్వాహకత్వధర్మశ్చ సత ఏవ హి దృశ్యతే॥ 83॥

శక్తిః సదసతీ సా చేద్దోషద్వయసమాగమః।

అతః స్వశక్త్యా చాసత్తు సర్వేషాం నైవ కారణమ్॥ ౪౪॥

తస్మాత్సోఽయమసద్వాదో జల్పమాత్రం న యుక్తిమాన్।

మిర్యర్థః॥౪౦॥ వికల్పాసహత్వేనాపిదూషయతి-సాఽపీతి। ఆద్యం కల్పమనూద్య నిరాచష్టే సతీచేదితి। భావరూపా శక్తిర్నిరుపాఖ్యస్యాసతః కథం ఘర్మః స్యాత్। న హ్యత్యన్తాసతే బన్ధ్యాసుతాదేస్తాదృశశక్తియోగీ దృశ్యతే యుజ్యతే వా। తథావిధరక్త్యాశ్రయత్వం చ సత ఏవ హి బీజాదేర్దృష్టం న త్వసతో నరవిషాణాదేః। అతస్తదాశ్రయత్వేబీజాదివదేవ భావరూపత్వప్రసఙ్గాదతాఽసతః సద్రూపా శక్తిరస్తీతి న యుక్తం కల్పయితుమిదత్యథేః॥౪౧॥ ద్వితీయం కల్పమనూద్య నిరాచష్టే-సాఽసతీ చదితి। అసతః కారణత్వోపపాదనాయ హి యా శక్తిః పరికల్ప్యతే సాఽపి యద్యసతీ స్యాత్తర్హి తస్యా అపిబన్ధ్యాసుతాదివత్కార్యనివేహణసామర్థ్యానుపపత్తిః। నన్వసతోఽపి తథాబిధసామర్థ్యదర్శనబలాదభ్యుపగమ్యతామిత్యత ఆహ—నిర్వహకత్వేతి। ఏవం చాసద్రూపా శక్తిః పరికల్పితాఽపి నాసతః కారణత్వముపపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః॥౪౨॥౪3॥ తృతీయం నిరస్యతి--శక్తిః సదసతీతి। దోషద్వయసమాగమ ఇతి। సాత్త్వాసత్త్వపక్షోక్తయోర్ద్వయోరపి దోషయోః ప్రసఙ్గం ఇత్యర్థః। ప్రతిపాదితమసతోఽకారణత్వం నిగమయతి-అత ఇతి॥౪౪॥ ఏవమసత్కారణవాదస్యాయుక్తత్వాచ్ఛ్రుతౌ తుశబ్దేన తన్నిరాకృత్య యత్ప్రకృతసత్కారణవాద నిగమనమ్ “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర అసీదేకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి తద్దర్శయతి—అత ఇతి। నాసదితి శ్రుతిగతతుశబ్దాభిప్రాయకథనమ్॥౪౫॥ ఏవమేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తదుపపాదనాయ మృదాదిదృష్టాన్తైః

అతః సదేవ సర్వేషాం కారణం నాసదాస్తికాః॥౪౫॥

సృష్టేస్తు ప్రాగిదం సర్వం సదేవాఽఽసీత్తు కారణమ్।

తచ్చ కారణమాద్యన్తవినిర్ముక్తం సదద్వయమ్॥౪౬॥

పూర్వకల్పప్రపఞ్చోత్థసంస్కారేణానురఞ్జితమ్।

కాలకర్మవిపాకేన సత్త్వవృత్తిసమాశ్రితమ్॥౪౭॥

సృష్ట్యర్థమైక్షత ప్రాజ్ఞా బహు స్యామితి శక్తిమత్।

కార్యస్య కారణానన్యత్వం ప్రసాధ్య కిం తదేకం వస్తు యద్విజ్ఞానాత్సర్వం విజ్ఞాయేతేత్యాకాఙ్క్షాయామ్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీతూ" ఇతి సదద్వితీయంబ్రహ్మోపదిష్టమ్। తత్కార్యత్వే హి జగతస్తత్కారణవిజ్ఞానేన విజ్ఞాతత్వామిత్యభిప్రేత్య తత్కార్యలప్రాతిపాదనాయ తత్సకాశాత్సృష్టిరామ్నాయతే "'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాదినా। తాం సృష్టింశ్రుత్యభిప్రేతార్థాభిధానపురఃసరం గృహ్ణాతి—తచ్చేత్యాదినా। ఆద్యన్తబినిర్ముక్తమితి। ఆదిరుత్పత్తిరన్తో వినారాస్తదుభయవినిర్ముక్తమ్॥౪౬॥నన్వద్వితీయాత్సద్రుపదేకవిధాత్కథమనేకవిధకార్యప్రపఞ్చోత్పత్తిరిత్యత ఆహ--పూర్వకల్పేతి। అతీతకల్పప్రలీనప్రపఞ్చజనితా యా వాసనా తదనుభవజనితో యశ్చ సంస్కారస్తదు భయసవాఙ్తమిత్యర్థః। కాలకర్మనిపాకేనేతి। కాలకృతః ప్రాణిక్రమేణాం పుణ్యపాపరూపాణాం యః పరిపాకః ఫలప్రదానౌన్ముఖ్యం తేనేత్యర్థ:। సత్వవృత్తిసమాశ్రితమితి। అన్తఃకరణోపాదానభూతసత్వపరిణామరూపా స్రష్టవ్యకార్యప్రపఞ్చవిషయా వృత్తిస్తయాఽచ్చిన్నమిత్యర్థః॥౪౭॥ బహు స్యామితి। ఉపాదానాన్తరనేరపేక్ష్యేణ స్వాత్మరూపేణైవ బహువిధ జగద్భవేయమిత్యర్థః। నను నిర్వికారణ్య నిరబయవస్య చిద్రూపస్యాఽఽత్మనో బహుభవనాసంభవాత్తద్యోగ్యం సాంఖ్యాద్యభిమతప్రధానమేవ "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి శ్రుతిబాక్యేన ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్। మైవమ్। తస్యాచేతనలేనేక్షణాసంభవాత్। అత ఏవ భగవాన్బాదరాయణః సూత్రయామాస-"ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్" ఇతి। కథం తర్హ్యుక్తవిధస్య బ్రహ్మణో బహుభవనసంభవ ఇతి తత్రాఽఽహ-శక్తిమదితి। శక్తేః సత్వరజస్తమోగుణాత్మికా మాయా తస్యాః సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతివత్స్వాతన్త్ర్యశఙ్క మా భూదితి శక్తిపదేనాభిధానమ్। శక్తిమత్వం చ పరశివస్య శ్వేతాశ్వతరైరామ్నాయతే—"పరాఽస్య శాక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే" ఇతి। యద్యపి ఛన్దోగశాఖాయాం తేజఃప్రభృతేరేవ సృష్టిరామ్నాతః

పునస్తత్పూర్వసంస్కారాదాకాశం వాయుమాదితః॥౪౮॥

సృష్ట్వా తేజస్తతః సృష్ట్వా పునః సృష్ట్వాత్వపస్తతః।

అన్నశబ్దోదితాం దేవాః ససర్జ పృథివీం పరామ్॥౪౯॥

తత్పునః కారణం బ్రహ్మ తాని భూతాని పఞ్చ చ|

ఏకైకం ద్వివిధం కృత్వా తేషాం మధ్యే సురోత్తమాః॥౫౦॥

న వియద్వాయ్వోస్తథాఽపి తైత్తిరీయకే తయోరపి సృష్టిరామ్నాతేతి గుణోపసంహారన్యాయేన తామత్రోపసంహృత్య దర్శయతి—పునస్తదితి। బాదరాయణేఽపి వియద్వాయ్వోరుత్పత్తిమ్ “న వియదశ్రుతేః” “ఏతన మార్తారేశ్వా వ్యాఖ్యాతః” ఇత్యాధికరణాభ్యాం నిర్ణీతవాన్। శ్రుతౌ “తత్తేజోఽసృజత” ఇత్యాదినా యా తేజోబన్నసృష్టిరామ్నాతా తామాహ—సృష్ట్వేతి। తతస్తస్మాద్వాయురూపాపన్నాత్స్వాత్మనస్తేజః సృష్ట్వా పునస్తేజోరూపాపన్నాత్స్వస్మదేవాపః ససర్జేత్యర్థః। ఏవం చాత్ర తత ఇతి “జనికర్తుః ప్రకృతిః"? ఇతి విహితాపాదానే పఞ్చమీ। నతు దిగ్యోగలక్షణానన్తర్యపఞ్చమీ। అనన్తరమిత్యధ్యాహారసాపేక్షాయా ఉపపదవిభక్తేస్తన్నిరపేక్షత్వేన కారకవిభక్తేర్బలీయస్త్వాత్। న చైవం తేజసః సద్రూపబ్రహ్మజత్వవ్యాకోపః। వాయోస్తత్వతో బ్రహ్మాభేదాత్। బాదరాయణోఽప్యముమర్థం సూత్రయామాస-“తేజోఽతస్తథా హ్యాహ” ఇత్యాదినా। అన్నశబ్దోదితామితి। “అన్నమసృజన్త” ఇతి శ్రుతౌ యా పృథివ్యన్నశన్దేనాభిహితా తామిత్యర్థః। శ్రుతిగతాన్నశబ్దస్య పృథివ్యభిధాయకత్వం చ వ్యాసేన ప్రతిపాదితమ్—“పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః ఇతి। పరామితి। అపఞ్చీకృతత్వేన సూక్ష్మామిత్యర్థః॥౪౮॥౪౯॥ శ్రుతౌ తేజోబన్నసృష్టేరనన్తరం యత్ త్రివృత్కరణమామ్నాతమ్ “తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోత్” ఇతి తద్భూతసృష్టౌ వియద్వాయుసృష్టేరప్యుపసంహారాత్పఞ్చీకరణస్యోపలక్షణ।మితి తదశయతి—తత్పునరిత్యాదినా। ఏతచ్చ పఞ్చీకరణం శివమాహాత్మ్యఖణ్డస్య దశమేఽధ్యాయే విస్తరేణ ప్రాగస్మాభిః ప్రతిపాదితమ్। తేష్వంశానాదయితి। తేషు విశతిసంఖ్యాకేషు చతుర్ధాకృతాంశేషు వియదర్పసంబన్దినశ్చతురోంఽశానాదాయ వాయ్వాదీనాం చతుర్ణాం భూతానాం సబంన్ధినస్తాంశ్చతురోఽర్ధాంశాంశ్చాఽఽదాయ కారణం

బ్రహ్మైకైనార్ధేనైకైకమంశం యోజయతి। ఏవం వాయ్వాదిభూతార్ధసంబన్ధినోఽపి చతురోంఽశానాదాయ తత్తద్భూతవ్యతిరిక్తభూతార్ధై-

అంశాన్పఞ్చ సమాదాయ తేషామేకైకమాస్తికాః।
కృత్వా చతుర్ధా తేష్వంశానాదాయ చతురః సురాః॥౫౧॥
యథాక్రమేణ భూతానాం చతురస్తాంశ్చ కారణమ్।
యథాక్రమేణ భుతార్ధేనైకేనైకం కరోతి తత్॥౫౨॥
ఏవమంశాన్తరానేతానాదాయ చతురః స్వయమ్।
ఏకం భూతాన్తరార్ధేన కరోతి క్రమశః సురాః॥౫౩॥
ఏవం భూతాని సర్వాణి పఞ్చీకృత్య సురర్షభాః।
అణ్డాని భువనాన్యాశు కరోతి బ్రహ్మ కారణమ్॥౫౪॥
అణ్డజం జారజం చైవ స్వేదజం చోద్భిజం తథా।
కరోతి కాలపాకేన ప్రాణికర్మవశేన చ॥౫౫॥
బ్రహ్మ సర్వత్ర చిద్రూపేణైవానుప్రాప్య సాత్త్వికాః।
పృథఙ్నామాని రూపాణి కురుతే పూర్వకల్పవత్॥౫౬॥
ఇదం సర్వం జగత్సత్యమివ భాతమపి స్వతః।
కారణవ్యతిరేకేణ నాస్త్యేవాత్ర న సంజయః॥౫౭॥

శ్చతుర్భిరేకమేకం సంయోజయతీత్యక్షరార్థః॥౫౦—౫౩॥ అణ్డజం జారజముద్భిజ్జమితి శ్రుతేరభిప్రేతమర్థం దర్శయతి—అణ్డజమితి। స్వేదజస్య యూకాదేరణ్డజాన్తర్భావమభిప్రేత్య శ్రుతౌ త్రైవిధ్యమామ్నాతమ్। అత ఏవాఽఽహుర్భాష్యకారాః—“స్వేదజసంశోకజయోరణ్డజోద్భిజ్జయోరాపి

(రేవ)యథాసంభవమన్తర్భావః ఇతి। “సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతా అనేనైవ జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్” ఇతి శ్రుతివాక్యస్యార్థమాహ—బ్రహ్మేతి। జగత్కారణం బ్రహ్మ జలతరఙ్గబుద్బుదాదిషు సూర్యబిమ్బవత్సర్వత్ర బ్రహ్మేన్ద్రాదిసర్వశరీరేషు చిద్రూపేణైవానుప్రాప్య పూర్వకల్పానుసారేణాసౌ నామాఽయమిదంరూపమితి నామరూపే వ్యాకరోదిత్యర్థః॥౫౫॥౫౬॥ మృదాదిదృష్టాన్తైః ప్రాగుపపాదితం కార్యస్య కారణానన్యత్వం పునర్ద్రఢయితుం త్రివృత్కృతస్థూలభూతకార్యప్రపఞ్చస్యాప్యత్రివృత్కృతకారణ భూతతేజోబన్నమాత్రత్వమగ్న్యాదిభిశ్చతుర్భిరుదాహరణైః

యదగ్నే రోహితం రూపం తద్రూపం తేజసః సదా।

యచ్ఛుక్లం తదపాం రూపం యత్కృష్ణం భౌమమేవ తత్॥౫౮॥

నాస్తి రూపాతిరేకేణ సదా సోఽగ్ని సురర్షభాః।

వాచారమ్భణమాత్రో హి వికారో వహ్నిసంజ్ఞితః॥౫౯॥

త్రీణి రూపాణి హే దేవా ఏవ సత్యం న చానలః।

యద్భానో రోహితం రూపం తద్రూపం తేజసః సదా॥౬౦॥

యచ్ఛుక్లం తదపాం రూపం యత్కృష్ణం భౌమమేవ తత్।

నాస్తి రూపాతిరేకేణ సదాఽఽదిత్యో న సంశయః॥౬౧॥

భ్రాన్త్యా కేవలమాదిత్య ఇత్యాహురవివేకినః।

ఏవం చన్ద్రశ్చ విజ్ఞేయో విద్యుచ్చ సురపుఙ్గవాః॥౬౨॥

ఘటకుడ్యాదయో భావా భూతాని భువనాని చ।

శ్రుతౌ దార్శితమ్ ‘యదగ్నే రోహిత రూపమ్’ ఇత్యాదినా। ఇదం పఞ్చీకృతభూతకార్యం సర్వం జగత్పరమార్థబద్భాతమపి కారణసూక్ష్మభూతవ్యతిరేకేణ నైవాస్తి॥౫౭॥ కథమేతదుపపద్యత

ఇత్యాశఙ్క్యోపపాదయతి—యదగ్నేరతి। త్రివృత్కృతభృతకార్యేష్వగ్న్యాదిషు లోహితశుక్లకృష్ణామకాస్త్రయో వర్ణా అబభాసన్తే। తత్ర యల్లౌహిత్యం తదత్రివృత్కృతస్య సూక్ష్మస్య తేజసో రూపమ్। యచ్ఛౌక్ల్యం తదపామ్। యత్కార్ష్ణ్యం తదన్నామేః॥౫౮॥ నన్వేషాం రూపాణామన్యదీయత్వేఽప్యగ్నిర్నామ ధర్మీ కుతో న స్యాదిత్యత ఆహ—నాస్తీతి। ఏతద్రూపత్రయమేవ హి మిలితమగ్న్యాదిపదేనాభిధీయతే న తు తతోఽతిరిక్తం కించిత్తత్త్వాన్తరమస్తీత్యర్థః। నను దాహపాకాదిసమర్థత్వేనానుభూయమానోఽగ్న్యాదిపదార్థః కథమపలపితుం శక్యత ఇత్యత ఆహ--వాచారమ్భణమాత్ర ఇతి। కారణభూతరూపత్రయవ్యతిరేకేణ యోఽయమగ్న్యాదిపదాభిధేయో వికారః సంస్థానవిశేషః స వాచైవ కేవలమారభ్యతే న తు వస్తుతోఽస్తీత్యర్థః॥౫౯—౬౧॥ భ్రాన్త్యేతి। కార్యస్య కారణాత్పృథక్త్వేన వ్యవహారో భ్రమకృత ఇయర్థః। "యచ్చన్ద్రమసో రోహితం రూపమ్" ఇత్యాదినా శ్రుతౌ విస్తారేణోక్తమర్థమతిదేశేన కథయాత--ఏవమతి॥౬౨॥ ఘటకుడ్యాదయ ఇతియ। యథా చేమేఽగ్న్యాదయః కారణభూతతేజోబన్నవ్యతిరేకేణ న

సర్వం బ్రహ్మాతిరేకేణ నాస్తి బ్రహ్మైవ సత్సదా॥౬౨॥

పూర్వపూర్వభ్రమోత్పన్నవాసనాయా బలేన తు।

దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతేఽహంమతిర్జాయతే దృఢమ్॥౬౪॥

దేహేన్ద్రియాదయో భావా నాహమర్థా నిరూపణే।

భౌతికత్వాచ్చ భూతాంశైః సదైవాఽఽప్యాయితత్వతః॥౬౫॥

మృదమ్భసా యథా భిత్తిర్నిర్మితా వై మృదమ్భసా।

ఆప్యాయతే తథా భుక్తైర్భూతైర్దేహాదయోఽపి చ॥౬౬॥

అతో దేహాదిసంఘాతేఽహం మమేత్యాదికాం మతిమ్।

విసృజ్య సాక్షిచైతన్యే విద్వాన్కుర్యాదహంమతిమ్॥౬౭॥

సన్తి ఏవం భూతభౌతికాత్మకం సర్వం జగత్కారణభూతబ్రహ్మావ్యతిరేకేణ నైవాస్తి। సద్రూపం తదేవ సర్వదా విద్యత ఇత్యర్థః॥౬౩॥ బ్రహ్మణః పరమార్థత్వే తత్త్వమసీతి తదాత్మకతయాఽనన్తరముపదక్ష్యమాణో జీవోఽపి పరమార్థ ఇతి తదేకవిషయోహంప్రయయః కథమసత్యభృతకార్యేష్వసత్యేషు దేహాదిష్వహం మనుష్య ఇతి జాయత ఇత్యత ఆహ— పూర్వపూర్వేతి। గతజన్మభ్రమజనితవాసనామూల ఇదానీం దేహాదావహమితి భ్రమః। ఇత్థం గతజన్మన్యపీత్యనాదిత్వాన్నానవస్థేత్యర్థః॥౬౪॥ "అన్నమశితమ్" ఇత్యారభ్య "దధ్నః సోమ్య" ఇత్యతః ప్రాక్తనయా శ్రుత్యా మనోవాక్ప్రాణమాంసలోహితమజ్జాద్యాత్మకస్య శరీరస్థ జడభూతత్రయకార్యత్వేన జడత్వచ్చేతనైకగోచరమహంప్రత్యయం ప్రతి పరమార్థతో న విషయత్వమితి ప్రపాఞ్చితమ్। తత్సంగ్రహేణ వ్యాకరోతి- దేహేన్ద్రియాదయ ఇతి। భ్రాన్త్యైవాహమర్థాః దేహాదయో నతు నిరూపణే। పితృమాతృభుక్తభూతకార్యత్వాత్స్వయం భుజ్యమానతేజోబన్నలక్షణభూతత్రయాంశైః స్థవిష్ఠమధ్యమసూక్ష్మైరుపచయాచ్చేత్యర్థః॥౬౫॥ ఉపచయస్తావద్దేహాదిరనాదిభిరుపలభ్యతే। అత ఏవ తస్య నిర్మాణమపి త్రైరేవేత్యత్ర నిదర్శనమాహ—మృదమ్బు సేతి॥౬౬॥ వ్యాఖ్యాతాయాః శ్రుతేః ఫాలిత తాత్పర్యమాహ—అత ఇతి। యతో దేహేన్ద్రియమంనసాం వాచారమ్భణమాత్రం తేజోబనభూతకార్యత్వేనానాత్మత్వమతస్త్రాహమిత్యాత్మమతిం పరిత్యజ్య కూటస్థనిత్యచిదాత్మన్యేవ తాం కూర్యాదిత్యర్థః॥౬౭॥ తేజోబన్నవిలక్షణానాం భూతేన్ద్రియమనసాం కథం తత్కార్యతేతి

దధ్నః సర్పిర్యథా జాతం మన్థనేన సురర్షభాః।

తథా బుద్ధ్యాదయో భావా భూతేభ్యశ్చోద్భవన్తి హి॥౬౮॥

భౌతికం దేహసంఘాతం విసృజ్య మతిమాన్పునః।

సర్వసాక్షిణి చిద్రూపే కుర్యాన్నిత్యమహంమతిమ్॥౬౯॥

అన్నేనాఽఽప్యాయతేఽభుక్తే నాధీతం తస్య భాసతే।

తతోఽపి బుద్ధిరన్నస్య కార్యమేవ న సందాయః॥౭౦॥

అతోఽపి బుద్ధిమన్నస్య కార్యం త్యక్త్వా వివిక్తధీః।

సర్వసాక్షిణి చిద్రూపే కుర్యాన్నిత్యమహంమతిమ్॥౭౧॥

దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతేఽహంమమేయాదికాం మతతమ్।

త్యక్త్వా స్వాత్మని చిద్రూపే యదాపీతో భవత్యయమ్॥౭౨॥

తదా స్వపితి దుఃఖాదిదర్శనం చ న విద్యతే।

స్వాత్మరూపసుఖప్రాప్తిరేవం దృష్ట్వాఽస్య దేహినః॥౭౩॥

అతోఽపి మతిమాన్నిత్యం త్యక్త్వా దేహాదిగాం ధియమ్।

సర్వసాక్షిణి చిద్రూపే సాక్షాత్కుర్యాదహంమతిమ్॥౭౪॥

చేత్। దధివిలక్షణస్య సర్పిషో యథా దధికార్యతేత్యుదాహృతం శ్రుత్యా "దధ్నః సోమ్య" ఇతి తద్వివిశదయతి—దధ్నః సర్పిరితి। దధ్నో యథా మన్థనేన విలక్షణః సర్పిష్పరిణామః। ఏవం తేజోబన్నానామౌదర్యాగ్నికృతపాకవిశేషేణ దేహేన్ద్రియమనోరూపపరిణామవిశేష ఇత్యర్థః॥౬౮॥ దధిసర్పిర్దృష్టాన్తేన దేహాదేర్భౌతికత్వసమర్థనేన ప్రాగుక్తాయా వ్యతిరిక్తాత్మనిష్ఠాయా నిరపవాదత్వం సిద్ధమిత్యాహ—భౌతికం దేహసంఘాతమిత॥౬౯॥
వాక్ప్రాణయోః కార్యయోరస్తు భౌతికత్వం మనస్తు నిత్యమితి వైశేషికాస్తత్కథం తస్య భౌతికత్వమిత్యాశయవతా పుత్రేణ పృష్టమ్ "భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయతు" ఇతి। తత్ర పితురుత్తరమ్ "షోడశకలః" ఇత్యాది।
షోడశదినపర్యన్తమనశనేనోపక్షయాదధీతవేదానామనవభాసః పునరశనేన తదుపచయాదబభాస ఇత్యన్నేనోపచయదర్శనాదన్నమయం మన ఇతి పితురాశయస్తం సంగృహ్ణాతి—అన్నేనాఽఽప్యాయతేఽభుక్తే నేతి। బుద్ధిరితి మన ఏవోక్తమ్॥౭౦॥
మనసోఽన్నమయస్యాఽఽక్షిప్తస్య యత్కృతం సమర్థనం తస్యాపి ప్రాగుక్తవ్యతిరిక్తాత్మనిష్ఠా-

యదిదం సాక్షిణా వేద్యం తత్సర్వం బ్రహ్మ కేవలమ్।

తత్సత్యం పూర్ణచైతన్యం తత్త్వమర్థో న సంశయః॥౭౫॥

త్వంశబ్దార్థో య ఆభాతి సోఽహంశబ్దార్థ ఏవ హి।

యోఽహంశబ్దార్థ ఆభాతి స త్వంశబ్దార్థ ఏవ హి॥౭౬॥

సిద్ధిరేవ ఫలమిత్యాహ—అతోఽపి బుద్ధిమన్న స్యేతి ॥౭౧—౭౪॥ "ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇత్యద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిజ్ఞాయ తేజోబన్నలక్షణస్య భూతత్రయస్య తదుత్పన్నస్య భౌతికస్య భోగ్యజాతస్య భోగాయతనానాం శరీరాణాం భోగోపకరణానామిన్ద్రియాణాం చ తత్కార్యతయైవ వాచారమ్భణత్వాన్న తత్ర్పతియోగికభేదాదద్వై తప్రతిజ్ఞాభఙ్గ ఇత్యధ్యాయస్య ప్రథమభాగార్థో వ్యాఖ్యాతః। తథాఽపి భోక్తౄణామాత్మనాం నిత్యత్వేన తత్ప్రతియోగికభేదాదద్వైతప్రతిజ్ఞాభఙ్గ ఇతి శఙ్కాం నిరసితుముత్తరో భాగః "ఉద్దాలకో హాఽఽరుణిః" ఇత్యాది। తత్ర యద్యపి భోగ్యవద్భోక్తా న కల్పితః కింతు పరమార్థ ఏవ తథాఽపి న తత్ర్పతియోగికభేదాదద్వైతప్రతిజ్ఞాహానిస్తస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన భేదాభావాదియుక్తమ్ "స ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి। యదేతదవాఙ్మనసగోచరత్వాదతిసూక్ష్మం బ్రహ్మస్మిన్నారోపితత్వాద్ధృశ్యం సర్పమేతేనైవాఽఽత్మవద్రజతమివ శుక్తిశకలేన తదేవ చ బ్రహ్మ సకరుకల్పనాధిష్ఠానత్వాత్సత్యసర్వస్య కల్పితస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదత్మా చ। యదేతదుక్తలక్షణం బ్రహ్మ తదేవ త్వమసి న తతో భిద్యసే హే శ్వేతకేతో ఇతి। శ్చేతకేతుశ్చ సకలభోక్తృవర్గోపలక్షణమితి తామిమాం శ్రుతిం వ్యాకరోతి—యదిదమిత్యాది। బ్రహ్మ కేవలమితి।బ్రహ్మణ్యారోపితత్వాద్వ్యతిరేకేణాభావాత్। యోఽయం సర్పః స రజ్జుర్యదిదం రజతం తచ్ఛుక్తిశకలమితి తద్వాధాయాం సామానాధికరణ్యమ్। తత్త్వమర్థ ఇతి। త్వంశబ్దార్థో జీవః పునః పరమార్థతస్తదేవ పూర్ణచైతన్యం బ్రహ్మ న పునర్దృశ్యవత్తత్ర కల్పిత ఇత్యసంశయితవ్యామిత్యర్థః॥౭౫॥ నను త్వంశబ్దః పరాగర్థవాచకఽహంశబ్దస్తు ప్రత్యగర్థవాచక ఇతి పరస్పరప్రతిద్వంద్వితయా హ్రస్వదీర్ఘశబ్దవత్తౌ విరుద్ధార్థౌ। అహం బ్రహ్మస్మీతి ప్రతీచో బ్రహ్మత్వముక్తం శ్రుత్యన్తరే తదిహ "తత్త్వమసి" ఇతి కథం పరాచో బ్రహ్మత్వముచ్యత ఇత్యత ఆహ—త్వంశబ్దార్థ ఇతి। ఏక ఏవ దేవదత్తో యథా పుత్రేణ తాత ఇత్యుచ్యతే పిత్రా చ పుత్ర ఇతి న తత్ర తాతపుత్రపదాభ్యామభిధీయమానం దేవదత్తస్వరూపం భిద్యతే।

త్వమహంశబ్దలక్ష్యార్థః సాక్షాత్ప్రత్యక్చితిః పరా।

తచ్ఛబ్దస్య చ లక్ష్యార్థః సైవ నాత్ర విచారణా॥౭౭॥

త్వమహంశబ్దవాచ్యార్థస్యైవ దేహాదివస్తునః।

వక్తృభేదనిబన్ధనస్తు పితృపుత్రవ్యవహారభేదో న వక్తవ్యనిబన్ధనః। తథా జీవస్యైవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యం స్వయమనుభూయమానావస్థమహం బ్రహ్మాస్మీతి వ్యపదిశ్యతే తదేవ చ జీవపరైక్యం పరస్మై బోధ్యమానం తత్త్వమసీతి వ్యపదిశ్యతే। అతో వాక్యద్వయస్య సమానార్థత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః॥౭౬॥ నన్వేవం త్తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీత్యనయోః పరస్పరవిరోధో మా భూత్తత్ర త్వమహంశబ్దాభ్యాం పునరజ్ఞః సంసారీ జీవోఽభిధీయతే బ్రహ్మపదేన తత్పదేన చ పునరసంసారీ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరస్తస్య కథం తేన సహ తాదాత్మ్యమిత్యత ఆహ—త్వమహంశబ్దేతి। అయమర్థః। సత్యజ్ఞానానన్తానన్దాత్మకమితి ప్రతిపాదితమఖణ్డమద్వితీయమేకరసమనాద్యనన్తం పరమార్థభూతం వస్తు। సత్త్వరజస్తమోలక్షణత్రయాత్మికా యా ప్రకృతిరనాదిరన్తవతీ తత్త్వజ్ఞానైకనిర్త్యతయా మిథ్యైవ పరికల్పితత్వాదవస్తుభూతా। సా చ ద్వివిధా। రజస్తమసీ అభిభూయ విశుద్ధసత్త్వైకా సా మాయేత్యుచ్యతే। రజస్తమోభ్యామభిభవేన మాలినసత్త్వా చాపరా సాఽవిద్యేత్యుచ్యతే। తత్ర మాయాసత్త్వాంశే ప్రతిబిమ్బితః స పరమాత్మా తాం మాయాం వశీకృత్య సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వర ఇత్యుచ్యతే। అవిద్యాసత్త్వాంశే పునః ప్రతివిమ్బినః స ఏవ పరమేశ్వరస్తయా వశీకృతోఽశ్వతన్త్రః కర్తా భోక్తా సంసారీ జీవ ఇతి। స ఏవ తు పరమాత్మా తమఃప్రధానప్రకృత్యుపాధిక: సమ్భూతభౌతికప్రపఞ్చలక్షణభోగ్యాత్మనా బిబర్తతే। తత్రైక ఏవ పరమాత్మా తమఃప్రధానప్రకృత్యుపాధికతయా జగదుపాదనమ్। విశుద్ధసత్త్వప్రధానప్రకృత్యుపాధికతయా జగతో నిమిత్తమిత్యభిన్ననిమిత్తోపదానం సత్ "సదేవ సోమ్యేదమ్" ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దేనోక్తమ్। తత్ర హి "తదైక్షత" ఇతి చేత—నత్వేన నిమిత్తమ్ "బహుస్యామ్" ఇతి కార్యాకారేణ వివర్తమానతయోపాదానత్వమిత్యభిన్ననిమిత్తోపాదానత్వం విశదమ్। తదిహ ప్రకృతత్వాత్తత్త్వమసీతి వాక్యే ప్రకృతపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే। అవిద్యోపాధికస్తు జీవః సకలోఽపిపురోవర్తినం శ్వేతకేతుం నిమిత్తమాత్రం కృత్వోద్ధాలకేన పిత్రా త్వంశబ్దేనోచ్యతే। తయోశ్చ తత్త్వంశబ్దవాచ్యార్థయోర్మాయావిద్యోపాధికచైతన్యయోః పరస్పరమత్యన్తవిలక్షణతయా తాదాత్మ్యవిరోధాత్తత్త్వంశబ్దౌ మాయావిద్యయోర్భాగపరిత్యాగేనోభయానుగతమేకం చైతన్యమాత్రం

న తచ్ఛబ్దార్థతాం వక్తి శ్రుతిస్తత్త్వమసీతి సా॥౭౮॥

తదర్థైక్యవిరుద్ధాంశం యక్త్వా వాచ్యగతం శ్రుతిః।

అవిరుద్ధచిదాకారం లక్షయిత్వా బ్రవీతి హి॥ ౭౯॥

తదర్థే చ త్వమర్థైక్యవిరుద్ధాంరాం వినైవ తు।

కారణత్వాదివాచ్యస్థం లక్షాయిత్వా తు కేవలమ్॥౮౦॥

చిదాకారం పునస్తస్య త్వమర్థైక్యం బ్రవీతి చ।

తత్త్వంశబ్దార్థలక్ష్యస్య చిన్మాత్రస్య పరాత్మనః॥౮౧॥

ఏకత్వం యత్స్వతఃసేద్ధం స హి బాక్యార్థ ఆస్తికాః।

ఇతోఽన్యథా యో వాక్యార్థః సోఽవాక్యార్థో న సంశయః॥౮౨॥

లక్షయతః। ఏవమహం బ్రహ్మాస్మీత్యత్రాపి॥౭౭॥ నను చిదంశే తాదాత్మ్యావిరోధేఽపి త్వమహంశబ్దవాచ్యార్థస్య తత్పదబాచ్యార్థేన తాదాత్మ్యం విరుద్ధమేవేతి చేత్సత్యం విరుద్ధం న త్విహ తద్వివక్షితమిత్యాహ—త్వమహంశబ్దవాచ్యార్థస్యేతి। సంసారిత్వస్య సర్వజ్ఞత్వాత్మకతా నేహ శ్రుత్యా వివక్షితేత్యర్థః॥౭౮॥శబ్దేనాభిధీయమానస్య సంసారిత్వాదేరవివక్షాకారణమాహ—
తదర్థైక్యేతి।సమభివ్యాహృతపదాన్తరసామానాధికరణ్యవిరోధ ఏవావివక్షాకారణమిత్యర్థః॥౭౯॥ త్వమహంశబ్దార్థే కథితమర్థం తచ్ఛన్దార్థేఽపి యోజయతి- తదర్థే చేతి। తత్పదవాచ్యేన జగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వాదినా విరుద్ధం సాంసారికిత్వాదికం త్వంపదవాచ్యగతం యథా న వివక్షితం తథా త్వంపదవాచ్యగతసంసారిత్వాదినా విరుద్ధం జగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వాదికం తత్పదబాచ్యగతం న వివక్షితమిత్యర్థః। త్వమర్థైక్యవిరుద్ధం విశేషణభూతం జగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వం వినా కేవలం విశేష్యభూతం చిదాకారం లక్షయిత్వా తస్య త్వమర్థైక్యం ప్రవీతీత్యుత్తరేణ సంబన్ధః। ఏవం తత్త్వంపదార్థయోర్విరుద్ధాంశపరిహారే సతి యో వాక్యార్థః సంపద్యతే తం దర్శయతి-తత్త్వశబ్దార్థలక్ష్యస్యేతి॥౮౦॥౮౧॥ ఉక్తరీత్యా తత్త్వశబ్దాభ్యాం యల్లక్ష్యం చిన్మాత్రం నిరస్తసమస్తోపాధికం స ఏవ హి పరమాత్మా "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః। తస్య చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యేన యతః స్వాభావికమేకత్వమభేదః సోఽత్ర తత్త్వమసివాక్యేన ప్రతిపాద్యతే

ఏకత్వప్రమితిం వాక్యం న కరోతి సురర్షభాః।

వ్యావహారికమజ్ఞానం బాధతే విద్యయైవ తు॥౮౩॥

సదా ప్రమితమేకత్వం స్వత ఏవ న చాన్యతః।

అతో న ప్రమితిం వాక్యం కురుతేఽజ్ఞానబాధకమ్॥౮౪॥

వస్తుతో నాస్తి చాజ్ఞానం చిత్ప్రకాశావిరోధతః।

అతో వాక్యం న చాజ్ఞానబాధకం చ నిరూపణే॥౮౫॥

న తు జీవబ్రహ్మణోరన్యతరోద్దేశేనాన్యతరస్య ప్రాగసిద్ధమేకత్వం బోధ్యత ఇత్యర్థః। నను పరమార్థతో భిన్నస్యైవ సంసారిణో జీవశ్య రససంపర్కవశేన తామ్రస్య సువర్ణత్వాపత్తివదీశ్వరానుగ్రహవశాత్తత్తాదాత్మ్యసంభవాత్తాదృక్తాదాత్మ్యపరత్వం కిమితి వాక్యస్య న స్యాదిత్యత ఆహ--ఇతోఽన్యథేతి। ఇతోఽస్మాత్స్వాభావికైకత్వలక్షణాత్ప్రకారాన్తరేణ జీవబ్రహ్మణోః సంగర్గరూపో విశిష్టైకత్వరూపో వా యో వాక్యార్థః స వాక్యార్థ ఏవ న భవతి వస్తుతో భిన్నయోస్తయోరన్యోన్యాభవరస్యానాద్యన్తత్వేన తాదాత్మ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః॥౮౨॥ నను తత్స్వప్రకారస్య బ్రహ్మణః స్వరూపభూతమేకత్వమపి తథావిధమితి తస్య వాక్యబోధ్యత్వే స్వప్రకాశత్వభఙ్గ ఇత్యత ఆహ—ఏకత్వప్రమితిమితి। యది వాక్యమేకత్వవిషయాం ప్రమితి న జనయతే తర్హి తస్య బైయర్థ్ద జాతమిత్యత ఆహ - వ్యాబహారికమితి। వాక్య స్వజన్యయా విద్యయైవోదీరితబ్రహ్మాత్మైక్యవిషయయా మనోవృత్త్యా తదజ్ఞానం బాధతే। అతో న నిష్ప్రయోజనతేత్యర్థః॥౮౩॥ నన్వేకత్వప్రమితౌ వాక్యవ్యాపారో నాస్తి చేత్ప్రమాణావిషయత్వాత్తస్య నరవేషాణవదసత్వమిత్యత ఆహ- సదా ప్రమితమితి। పరప్రకాశ్యస్య హి ప్రమాణావిషయత్వనిమిత్తమసత్త్వముదీరితమేకత్వం తు స్వప్రకాశచితోఽనన్యత్వాత్సదా ప్రకాశమానమేవేతి నోక్తదోషాపత్తిః। అతో వాక్యస్యాఽవరణజ్ఞాననివృత్త్యాబేవోపయోగో న స్వరూపప్రకాశన ఇత్యర్థః॥౮౪॥ నన్వజ్ఞానస్యాసత్త్వే నివృత్త్యనుపపత్తేర్బ్రహ్మభేదే చ తస్యాపి నివృత్తిప్రసఙ్గాదతోఽన్యత్కించిదజ్ఞానాఖ్యం వస్త్వఙ్గీకర్తవ్యమ్। తథాచ ద్వైతాపత్తిరిత్యత ఆహ—వస్తుత ఇతి। వస్తుతః పరమార్థతోఽజ్ఞానం నాస్త్యేవ। బ్రహ్మస్వరూపభూతచిత్ప్రకాశబిరోధిత్వేన తస్యాజ్ఞానస్యాఽఽలోకవిరోధినస్తమస ఇవ తత్ర స్వరూపలాభాసంభవాదతస్తత్స్వరూపే పూర్వపూర్వభ్రమసం-

ఏకత్వం యత్పురా ప్రోక్తం తత్స్వయం సేద్ధుమర్హతి।
న ప్రమాణేన మానాని తస్మిన్కుణ్ఠీభవన్తి హి॥౮౬॥
వ్యావహారికమజ్ఞానమపి బ్రహ్మైబ వస్తుతః।
అజ్ఞానమితి వార్తాఽపి త్వర్థసద్భావ ఏవ హి॥౮౭॥
సత ఏవ హి సద్భావో నాసతః సూక్ష్మదర్శనే।
సదసత్కోటినిర్ముక్తమిత్యుక్తిశ్చార్థభాసనే॥
ఖలు నాఽఽభాసతే భానం బ్రహ్మ వస్త్వేవ కేవలమ్॥౮౮॥

స్కారశాదధ్యస్తమేవాజ్ఞానం విద్యయా హి తస్య విచార్యమాణే వస్తూపాధౌ వాక్యమజ్ఞానస్యాపి బాధకం న భవతి వ్యవహారదృష్ట్యైవజ్ఞానవాధకత్వబ్యపదేశః॥౮౫॥ నను వక్యేనాద్వితీయబ్రహ్మవిషయాన్తఃకరణవృత్తిః స్వవషయావరణాజ్ఞాననివర్తికా యా జన్యతే ఘటపటాదివిషయవృత్యన్తరవత్తస్యా అపి స్వవిషయప్రకాశనసామర్థ్య కుతో నేత్యత ఆహ—ఏకత్వం యదితి। యద్బ్రహ్యాత్మనః స్వాభావికమేకత్వం ప్రాగుక్తం తత్స్వరూపభూతచిత్ప్రకాశానన్యత్వాత్స్వయమేవ స్వాత్మనైవ సేద్ధుం ప్రకాశితుమర్హతి న ప్రమాణవశాత్। అత్ర హేతుమాహ—మానానీతి। హి యస్మాత్కారణాత్తత్స్వరూపప్రకాశనాయ ప్రవృత్తాని ప్రమణాని తేనైవ సాక్షిరూపేణావస్థితేన ప్రకాశమానాని సవితృప్రకాశేన దీపవత్తస్మిన్స్వప్రకాశే చిదాత్మని నిరుద్ధశక్తీని భవన్తి। అత ఏవాన్యత్రాఽఽమ్నాయతే—"న తత్ర చక్షుర్గచ్ఛతి న వాగ్గచ్ఛతి నో మనః" ఇతి॥౮౬॥ వ్యావహారికమజ్ఞానమిత్యాది। యద్వాక్యజన్యయా విద్యయా నివర్త్యమజ్ఞానం తదపి వస్తుతో నిరూపణే బ్రహ్మైవ। శుక్త్యాదావధ్యస్తస్య రజతదేరివ తస్య చ బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వేన తదవ్యతిరేకాదిత్యర్థః। అతశ్చ వస్తునిరూపణేఽజ్ఞానమితి వ్యవహారోఽపి న యుజ్యత ఇత్యాహ—అజ్ఞానమితీతి॥౮౭॥ నను వ్యవహారబలాదేవాజ్ఞానస్య సద్భావః కిం న స్వీక్రియతే తత్రాఽఽహ—సత ఏవేతి। సద్రూపస్యైవ హి వస్తునః సద్భావో న తద్విలక్షణస్యేత్యర్థః। నను సన్ఘటః సన్పటః సత్కుడ్యమితి సద్భావోఽనుభూయత ఏవేతి చేత్తత్రాఽఽహ—సుక్ష్మదర్శన ఇతి।

అధిష్ఠానసత్త్వమేబాऽऽరోప్యగతసత్త్వేన తత్ర ప్రతిభాసత ఇత్యర్థః। నను ప్రతీతిబాధాస్యథానుపపత్త్యా సదసద్విలక్షణం తదజ్ఞానమస్తీతి తత్రాऽऽహ—సదసత్కోటీతి।

భానసంబన్ధతోऽభానమితి వార్తాऽప్యసంగతా॥౮౯॥

సంబన్ధిరూపసద్భావే సతి సంబన్ధసంభవః।

సద్భావే సతి సంబాన్ధిరూప బ్రహ్మైవ కేవలమ్॥౯౦॥

అనిరూపితరూపేణ సద్భావ ఇతి చేన్మతమ్।

అనిరూపితరూపస్య రూపం తు బ్రహ్మ కేవలమ్।

బ్రహ్మైవ రూపం నైవాన్యన్న రూపమపరస్య హి॥౯౧॥

అస్తి చేదపరస్యాపి రూపం తర్హి సురోత్తమాః।

రూప్రరూపేణ రూపం చ బ్రహ్మరూపం భవేత్ఖలు॥౯౨॥

బ్రహ్మరూపేణ నాన్యస్య రూపం రూపాన్తరేణ చేత్॥౯౩॥

సదసద్వైలక్షణ్యప్రతిపాదనమపి తత్తత్ప్రకారనిరూపణాసహత్వప్రతిపాదనపరం న తాదృగతాదృగర్థసద్భావపరమ్। అత ఈదృగ్విధార్థభాసనే హి సదసద్విలక్షణం తదిత్యపి వ్యవహారో నావభాసతే। భానరూపబ్రహ్మవస్త్వేవాజ్ఞానవినిర్ముక్తం కేవలం భాసత ఇత్యజ్ఞానస్య భాసనం న సంభవతీత్యర్థః॥౮౮॥ నను మా భూదజ్ఞానస్య స్వతో భానం భానరూపబ్రహ్మసంబన్ధవశాత్కుతో న భాయాదిత్యాశఙ్క్యాऽऽహ—భానసంబన్ధత ఇతి। సంబన్ధస్య సంబన్ధిద్వయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవదజ్ఞానస్యాపి స్వరూపసద్భావోऽవశ్యమేష్టవ్యః। స చ సద్భావోऽధిష్ఠానబ్రహ్మగత ఏవేతి తదేవ సత్కేవలం న తతోऽతిరిక్తమజ్ఞానమితి సంబన్ధిద్వయాభావాత్సంబన్ధో దుర్నిరూప ఇత్యర్థః॥౮౯॥౯౦॥ నను మా భూద్బ్రహ్మణ ఇవాజ్ఞానస్య పారమార్థికసద్భావః। అపరో పితసద్ధావో విద్యత ఇతి తేనైవ సంబన్ధః కిం న స్యదిత్యాశఙ్కతే--అనిరూపితేతి। బిచారాసహత్వాకారేణేత్యర్థః। పరిహరతి—అనిరూపితేతి। అవిచారితరమణీయరూపస్యాధ్యస్తస్యాధిష్ఠానభూతం బ్రహ్మైబ కేవలం స్వరూరం

నాన్యత్తద్వ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యాజ్ఞానతత్కార్యస్య తస్మిన్నధ్యస్తత్వేన స్వతో నిఃస్వరూపత్వాదిత్యర్థః॥౯౧॥ అస్తి చేదపరస్యాపీతి। రూప్యత ఇతి రూపం నిరూపణార్థసస్వరూపం తద్బ్రహ్మణో౭న్యస్యాపి విద్యతే చేత్తదా౭పి రూప బ్రహ్మరూపమేవ రూపాత్మనోభయోరపి భేదాభావాదిత్యర్థః॥౯౨॥ భేవదేవం యది రూపమాత్రభేదేన బ్రహ్మణో యద్రూపం తతో౭న్యేనైవ రూపేణాజ్ఞానస్ప రూపబత్త్వామీతి

తర్హిం రూపాన్తరం రూపాద్భిన్నం వా౭భిన్న మేవ వా।

భిన్నాభిన్నం న వా భిన్న యది రూపాద్విభేదతః॥౯౪॥

తుచ్ఛవత్తదరూపం స్యాదభిన్నం చేత్తదేవ తత్।

ఉక్తదోషద్వయాపత్తేర్భిన్నాభిన్నం న తద్భవేత్॥౯౫॥

అత ఏవ సురశ్రేష్ఠా అనిరూపితరూపతః।

సద్భావ ఇతి బార్తా చ వార్తైవ ఖలు కేవలమ్॥౯౬॥

తస్మాదజ్ఞానమేవైతద్బ్రహ్మైవ సతతోదితమ్।

అజ్ఞానమయమేవేదం సర్వమిత్యపి భాషణమ్॥

నైవ భాషణమజ్ఞానాభావాదేవ శివం వినా॥౯౭॥

తస్మాదజ్ఞానమజ్ఞానకార్యం చ సురపుఙ్గవాః॥౯౮॥

ఏకం బ్రహ్మైవ నేవాన్యదితి మే నిశ్చితా మతిః।

ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాహ హి పరా శ్రుతిః॥౯౯॥

శఙ్కతే—బ్రహ్మేతి। తదేతద్దూషయితుం వికల్పయతి—తర్హీతి। తత్కిం రూపాన్తరం నిరూపణార్థాద్వస్తుస్వరూపాద్భిన్నభిన్నం భిన్నాభిన్నం వా। నాద్య ఇత్యాహ—భిన్నం యదీతి। విమతం న రూపం నిరూపణార్థాత్స్వరుపాద్భిన్నత్వాన్నృశృఙ్గవదిత్యభిప్రాయః। ద్వితీయే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాజ్ఞానస్య పృథక్స్వరూపలాభో నాస్తీత్యాహ—అభిన్నం చేదేతి।

తృతీయం నిరస్యతి—ఉక్తదోషేతి। భేదాభేదపక్షయోర్యౌ దోషావుక్తౌ తయోరాపత్తిరిత్యర్థః॥౯౨—౯౫॥ తథా చానిరూపితరూపేణ సద్భావ ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తదనయా రీత్యా వార్తామాత్రమేవావశిష్యత ఇతి నిగమయతి అత-ఏవేతి॥౯౬॥ ఏవమజ్ఞానస్య పృథగాత్మత్వాభావాద్వ్యావహారికమజ్ఞానమపి బ్రహ్మైవ వస్తుత ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్సిద్ధమితి నిగమయతి-తస్మాదితి। అజ్ఞానమయమిత్యాది। ఇదం సర్వం జగదజ్ఞానకార్యమితి యదేతద్వచనం తదపి కేవలం శబ్ద ఏవం న తస్యార్థోఽస్తి। అధిష్ఠానపరశివస్వరూపవ్యతిరేకేణాజ్ఞానస్యైవ దుర్నిరూపత్వాత్॥౯౭॥ తస్మాదజ్ఞానం తత్కార్యం చ బ్రహ్మాత్మకమేవ నాన్యదస్తీతి ప్రతిపాదితేఽర్థే శ్రుతిం యోజయతి—ఐతదాత్మ్యమితి। శ్రుతేరక్షరార్థః ప్రాగేవ వర్ణితః॥౯౮॥౯౯॥

సాక్షాదర్థస్వభావేన శ్రుతిః సేయం ప్రవర్తతే।
శ్రోతుశ్చిత్తావిపాకేన విషణ్ణా వివశా శ్రుతిః॥౧౦౦॥
క్వచిత్కదాచిదన్యార్థం వక్తి చ బ్రహ్మణః పృథక్।
సాధ్యసాధనసబన్ధకథనం ఫలభాషణమ్॥౧౦౧॥
జగద్వైచిత్ర్యనిర్దేశో ధర్మాధర్మార్థభాషణమ్।
వర్ణాశ్రమవిభాగోక్తిస్తద్ధర్మోక్తిస్తథైవ చ॥౧౦౨॥
శోభనాశోభనోక్తిశ్చ భూతభౌతికభాషణమ్।
శబ్దానాం భేదనిర్దేశస్తథాఽర్థానాం చ భాషణమ్॥౧౦౩॥
ఆత్మనోఽన్యస్య సర్వస్య సద్భావోక్తిః సురర్షభాః।
మిథ్యాత్వభాషణం తస్య మాయాసద్భావభాషణమ్॥౧౦౪॥
మాయాత్వోక్తిశ్చ మాయాయా బన్ధ ఇత్యభిభాషణమ్।
గురుశిష్యకథోక్తిశ్చ బ్రహ్మవిద్యాభిభాషణమ్॥౧౦౫॥
శస్త్రాణామపి నిర్దేశస్తర్కాణామపి భాషణమ్।
అన్యద్వితర్కజాలం యత్తదుక్తిశ్చ సమాసతః।
అన్యార్థేన పరం బహ్మ శ్రుతిః సాధ్వీ న తత్పరా॥౧౦౬॥
చిత్తపాకానుగుణ్యేన శ్రోతౄణాం పరమా శ్రుతిః।

సోపానక్రమతో దేవా మన్దం మన్దం హితం నృణామ్ ॥౧౦౭॥

నను క్రియాకారకఫలరూపస్య ప్రపఞ్చస్య భేదమపి శ్రుతిః ప్రతిపాదయతి "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" ఇయాదినా। తత్కథం సర్వస్య బ్రహ్మాత్మత్వమితి తత్రాఽఽహ—సాక్షాదితి। "ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యేషా శ్రుతిరర్థస్వాభావ్యేన సాక్షాద్విద్యమానమేవార్థం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తా। ఈదృగ్విధస్యార్థస్యాసంస్కృతచిత్తైర్దురధిగమత్వాత్తచ్చిత్తపరిపాకానుసారేణ భేదశ్రుతిర్మాయామయవ్యవహారసిద్ధం భేదమనుబదన్తీ సాధ్యసాధనఫలాదిలక్షణం జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిపాదయతి న పరమార్థత ఇత్యర్థః॥౧౦౦—౧౦౬॥ సోపానక్రమత ఇతి।

ఉపదిశ్య విషణ్ణాఽపి పునః పక్వాధికారిణః।

ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాహ పరమాద్వయమ్॥౧౦౮॥

జగజ్జీవేశ్వరత్వాదివిచిత్రవిభవ వినా।

కేవలం చిత్సదానన్దబ్రహ్మాత్మైక్యపరా శ్రుతిః॥౧౦౯॥

జగజ్జీవేశ్వరత్వాది సర్వం బ్రహ్మైవ కేవలమ్।

ఇతి స్వపూర్ణతాజ్ఞానం పరమాద్వైతవేదనమ్॥౧౧౦॥

ఇతోఽన్యద్యత్పరిజ్ఞానం తదజ్ఞానం న సంశయః।

విచారేణాయమేవార్థస్త్వయమేవావిచారణే॥౧౧౧॥

న కదాచిద్వహిశేషోఽస్తీత్యేతజ్జ్ఞానం సుదుర్లభమ్॥౧౧౨॥

యథా యథా స్వభావేన యద్యద్భాతి సురర్షభాః।

తథా తథా శివో భాతి స్వయమేవ న చాపరః॥౧౧౩॥

శ్రోతృచిత్తపరిపాకానుసారేణ పూర్వకాణ్డేఽగ్ని హోత్రాదిధర్మాన్క్రమేణోపదిశ్య తైః సంస్కృతచిత్తానాం సంహితోపాసనాదికముపదిశ్యతే న ప్రాప్తైకాగ్ర్యమనస్కామనాముత్తమాధికారిణామేవం సోపానక్రమేణైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి శ్రుతిరద్వితీయం బ్రహ్మవస్త్వవగమయతీత్యర్థః॥౧౦౭

౧౦౮॥ ఇదానీమనుసంఘానప్రకారమాహ—జగజ్జీవేశ్వరత్వాదీతి[భోక్తృభోగ్యభోగప్రదరూప' యదిదం తత్సర్వం బిశుద్ధం వహ్మైవేతి స్వాత్మనో యత్పరిపూర్ణబ్రహ్మస్వరుపత్వజ్ఞానం తదద్వైతవేదనమియర్థః॥౧౦౯॥౧౧౦॥ ఇతోఽన్యాదితి। ఇతోఽస్మాత్సార్వాత్మ్యజ్ఞానాద్యదన్యజ్ఞానమహమన్యో బ్రహ్మాన్యాదత్యేవంవిధం తదజ్ఞానమేవ।శ్రుతిరప్యేబమాహ—"అథ యోఽన్యాదేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద" ఇతి। సదుర్లభమితి। నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య వర్ణాశ్రమధర్మపరితోషిత పరమేశ్వరప్రసాదైకసమధిగమ్యత్వాదిత్యర్థః॥౧౧౧॥౧౧౨॥ యథా యథా స్వభావేనేత్యాది। యద్యద్ఘటపటాదికం వస్తు యేన యేన ప్రకారేణ స్వభావభూతేన భాతి తేన తేన ప్రకారేణ తదధిష్ఠానభూతచిద్రూపః శివ ఏవ ప్రకాశతే। అధిష్ఠానస్ఫురణమేవ తద్గతసత్త్వవదారోప్యధర్మతయా భాసత ఇత్యర్థః॥౧౧౩॥

యథా యథా ప్రభా (థా) సాక్షాచ్ఛాంభవీ సా న చాపరా।

ఇతి నిశ్చయవిజ్ఞానం పరమాద్వైతవేదనమ్॥౧౧౪॥

యథా యథాఽవభాసోఽయం శివ ఏవేతి పరయతి।

తథా తథా మహాదేవం భజతేఽయత్నతస్తు సః॥౧౧౫॥

యథా యథా ప్రథా పుంసస్తద్వస్తుష్వనవస్థితా।

తథా తథాఽనుసంఘానం స్వభావేనైవ పూజనమ్॥౧౧౬॥

శివరూపతయా సర్వం యో వేద స హి తత్త్వవిత్।

అశివం వేద యత్కించిత్స ఏవ పరిమోహితః॥౧౧౭॥

శివాదన్యతయా కించిదపి యో వేద సోఽధమః।

శివస్యైవాపచారం హి కురుతే స పశుర్నరః॥౧౧౮॥

ఏవం భావనమాత్రస్య శివరూపత్వముపపాద్య తస్యానుసంధానప్రకారమాహ—యథా యథేతి। ఘటో భాతి పటో భాతీత్యాదౌ యేన యేన ప్రకారేణ చిత్ప్రభాఽనుస్యూతా లభ్యతే సైవ తత్తద్విషయాంశపరిహారేణ సాక్షాత్పరమేశ్వరరుపభూతేతి సంశయవిపర్యాసరహితం యదనుసంధానం తత్పరమద్వైతజ్ఞానమితి యోజనా॥౧౧౪॥ అపి చైవమనుసదధానస్య బాహ్యః సకలోఽపి వ్యాపారః పరమేశ్వరభజనరూపేణ సంపద్యత ఇత్యాహ—యథా యథాఽవభాస ఇతి। యద్యద్వస్తు చక్షుఃశ్రోత్రాదిభిః ప్రమాణైరవభాసతే తత్సర్వం వ్యవహరన్నేవ తదీయం సర్వమవభాసమనుగతభానాత్మకః శివ ఏవేతి యేన యేన ప్రకారేణానుసంధత్తే స యోగ్యయత్నతో తేన తేన ప్రకారేణ వాక్కాయనిర్వర్త్య పరమేశ్వరభజనమేవ కరోతి న లోకవ్యవహారమ్॥౧౧౫॥ తథా యేన యేన ప్రకరేణ పురుషస్య మతిరపి తత్తద్వస్తుష్వనవస్థితా చఞ్చలా భవతి తేన తేన ప్రకరేణ తత్ర సర్వత్ర భానరూపం శివమనుసందధానస్తస్య మనసమేవ పూజనం కరోతీత్యర్థః। అయం యోగోఽపి భగవతా గీతాయాముక్తః—“పశ్యఞ్శృణ్వన్స్పృశఞ్జిఘ్రన్నశ్నన్గచ్ఛన్స్వపఞ్శ్వసన్। ప్రలపన్విసృజన్గృహ్ణన్నున్మిషన్నిమిషన్నపి। ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేషు బర్తన్త ఇతి ధారయన్। బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా కరోతి యః॥ లిప్యతే న స పపేన పద్మపత్రమివామ్భసా” ఇతి॥౧౧౬—౧౧౮॥ ఏతత్సార్వాత్మ్యవేదనమన్వయవ్యతి-

శివరూపతయా సర్వం యస్య భాతి స్వభావతః।

స్వేచ్ఛాచారః సమాచారస్తస్య చార్చా చ శూలినః॥౧౧౯॥

యథా యథా ప్రథా శంభోః ప్రథా సా సా తదర్చనమ్।

ఇత్యయత్నేన విజ్ఞానాత్పూజ్యతే పరమేశ్వరః॥౧౨౦॥

క్రీడయా జగదాకారా నాన్యతశ్చాఽఽత్మదేవతా।

కీడయైవాఽఽత్మనాఽఽత్మానం భుఙ్క్తే సా తద్ధి వేదనమ్॥

ఇన్ద్రియాకారభాసా సా విషయాకారభాసనమ్।

క్రీడయా దేవతా భుఙ్క్తే స్వత ఇత్యర్చనం మతమ్॥౧౨౨॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానమిదం భవభయాపహమ్।

భవప్రసాదతో లభ్యం భావనారహితం పరమ్॥౧౨౩॥

యథా నక్తందృశః సూర్యప్రకాశో నావభాసతే।

తథేదం పరమాద్వైతం మనుష్యాణాం న భాసతే॥౧౬౪॥

రేకాభ్యాముపపాదయతి—శివరూపతయేత్యాదినా॥౧౧౯॥౧౨౦॥
ప్రకారాన్తరేణానుసన్ధానమాహ—క్రీడయేతి। యేయమాత్మదేవతా సా స్వాశ్రితమాయావశేన లీలయైవ భోక్తృభోగ్యభోగప్రదరూపజగదాకారా జాతా తథా తథైవ లీలయా భోగ్యరూపేణావస్థితమాత్మానమేవ భోక్తృరూపేణాఽఽమనా భుఙ్క్తే॥౧౨౧॥ తథేన్ద్రియైరర్థవ్యవహారసమయే చక్షురాదికరణజనితవృత్త్యభివ్యక్తేన భానేన శబ్దస్పర్శాదివిషయాకారం తదధిష్ఠానభూతం భానం క్రీడ్యైవాఽఽత్మదేవతా భుఙ్క్తే। ఏవం యదనుసన్ధానం తదేవాద్వైతవిజ్ఞానమిత్యర్థః॥ ౧౨౨॥ పరమాద్వైతవిజ్ఞానమిత్యాది స్పష్టమ్। భావనారహితమితి। భావనాజన్యసాక్షాత్కారస్య మృతపుత్రసాక్షాత్కారవదప్రమాణత్వాత్తద్రహితమేవ జ్ఞానం పురుషార్థసాధనమిత్యర్థః। ఉక్తం హ్యాచార్యైః—"భావనాజం ఫలం యత్స్యాద్యచ్చ స్యాత్కర్మణః ఫలమ్। న తత్స్యాయీతి మన్తవ్యం పణ్యస్త్రీసంగత యథా" ఇతి॥ ద్రవిడేష్వివ సంగతమితి నైష్కర్మ్యసిద్ధౌ॥౧౨౩॥ నను జ్ఞానినో వ్యవహారసమయేఽపి బ్రహ్మాత్మకత్వం భాసతే చేదన్యేషామబి తత్కిమితి

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య శ్రద్ధయా స్వస్య ధైర్యతః।

దేశికాలోకనాచ్చైవ కర్మసామ్యే ప్రకారాతే ౧౨౫॥

న భాసత ఇతి తత్రాఽఽహ—యథేతి। మనుష్యాదీనాం ప్రకాశమానోఽపి సూర్యప్రకాశో యథా నక్తందృశో ఘూకస్య నైవ భాసత ఏవం వ్యవహారేఽపి జ్ఞానినః సులభమద్వైతమజ్ఞానినాం మనుష్యాణాం న భాసత ఇత్యర్థః॥౧౨౪॥ జ్ఞానినోఽపి కథం తత్ప్రతిభాసత ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—ప్రసాదాదేవేతి। శ్రద్ధయేదమిత్థమేవేతి విశ్వాసబుద్ధేః। ధైర్యం యన్మనసో నిశ్చలత్వమ్। ఈశ్వరప్రసాదాదిహేతుభిః కర్మసామ్యే ధర్మాధర్మరూపయోః కర్మణోరుపభుక్తఫలయోః ఫలేన సార్ధం క్షయసామ్యే సతి తస్య సంస్కృతాచిత్తస్య నిరావరణం సత్తదద్వైతం భాసత ఇత్యర్థః। ఉక్తం హి—“జన్తోరపశ్చిమతనోః సతి కర్మసామ్యే నిశ్శేషపాశపటలచ్ఛిదురానిమేషాత్। కల్యాణదేశికకటాక్షనిరీక్షణేన కారుణ్యతో భవతి శాంభవవేధదీక్షా" ఇతి॥౧౨౫॥ బహుప్రకారమిత్యాది। బ్రహ్మాత్మైక్య లక్షణోయో వాక్యార్థ ఉక్త ఇమమేవార్థం సకృదుపన్యస్తమాపి సాధ్వీ మాతృవద్ధితకారిణీ నిర్దోషేయం ఛన్దోగశ్రుతిః సంసారలక్షణమహాయాసం ప్రాప్య దుఃఖినాం నృణాం బహుభిః ప్రకారైస్తత్తదాశఙ్కానిరాసేన బహుశో బహువారం పునః పునరుపదిశతి। తథా హి—సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యాద్యవస్థాసు యేన రూపేణ జీవః సంపద్యతే తత్సద్రూపం బ్రహ్మ త్వమసీతి పిత్రా బోధితః శ్వేతకేతురాశఙ్కతే సుషుప్తౌ సత్సంపన్నాః ప్రజాస్తద్బ్రహ్మాత్మకత్వం కిమితి న విదురితి। మధుకరైర్మధుత్వేన సమాహృతనానావృక్షరససముదాయబద్వివేక్తుమశక్యత్వేన సుషుప్త్యాదౌ ప్రాప్తమపి బ్రహ్మ న జ్ఞాయత ఇతి తామాశఙ్కాం నిరస్య “స ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమ్" ఇతి ప్రాగుక్తమేవార్థం పునరుపదిదేశ। నను యుక్తం సుషుప్త్యాదౌ కరణాభావాదవిజ్ఞానమ్। ఉత్థితస్తు బ్రహ్మణోఽహముత్థిత ఇతి కస్మాన్న జానీయాదిత్యాశఙ్కాయాముక్తమ్। యథా జలధరైరమ్భోనిధిత ఆకృష్య విసృష్టానాం పునః సముద్రం ప్రాప్తానాం నదీనాం రసాన్యత్వేన సమృద్రాదాగమనం సముద్రాత్మత్వం చ దుర్జ్ఞానమేవం బ్రహ్మణ ఉత్థితానాం సంసారిణాం తద్వైలక్షణ్యాత్తదాత్మనాఽవస్థాయోత్థితా వయమితి న జ్ఞానమితి పరిహారేణ పాగుక్తం వాక్యమేవోపదిష్టమ్। తథా సుషుప్తౌ జీవస్య కారణభావాపత్తౌ సముద్రవీచ్యాదివన్నాశమాశఙ్క్య యథా వృక్షస్య పరశ్వాదినా ఛేదే రసస్రావిత్వాత్సజీవత్వమేబం సుషుప్తదేహేఽపి లోహితదర్శనాన్న జీవ-

బహుప్రకారం బహుశః శ్రుతిః సాధ్వీ సనాతనీ।

ఏవమేతం మహాయాసాదర్థం వదతి దుఃఖినామ్॥౧౨౬॥

శివ ఏవాస్తి నైవాన్యదితి యో నిశ్చయః స్థిరః।

సదా స ఏవ సిద్ధాన్తః పూర్వపక్షాస్తథా పరే॥౧౨౭॥

అయమేవ హి వేదార్థో నాపరః పరమాస్తికాః।

గృహ్ణామి పరశం తప్తం సత్యమేవ న సంశయః॥౧౨౮॥

నాశ ఇతి పరిహారేణ ప్రాగుక్త ఏవార్థే స్థాపితే పునః శ్వేతకేతురాశఙ్కతే। కథం సూక్ష్మాద్బ్రహ్మణః స్థూలజగదుత్పత్తిరితి। వటధానాన్తర్గతసూక్ష్మరూపాద్వటోత్పత్తివజ్జగదుత్పత్తిసంభవేన తన్నిరాకృత్య తమేవార్థముపదిదేశ। నను జగన్మూలకారణం బ్రహ్మ కిమితి నోపలభ్యత ఇత్యాశఙ్క్యోదకప్రక్షిప్తలవణఘనస్య దర్శనస్పర్శనాభ్యామనుపలమ్భేఽపి రసాల్లవణసద్భావనిశ్చయవచ్చక్షురాద్యదృశ్యమపి బ్రహ్మ కార్యలిఙ్గాదస్తీత్యుక్తమ్। బ్రహ్మసాక్షాత్కారే క ఉపాయ ఇత్యాశఙ్క్య గాన్ధారదేశారణ్యే చౌరైర్నిక్షిప్తస్య బద్ధచక్షుషః పురుషస్య నేత్రబన్ధనిర్మోకగాన్ధారోపదేశగమనవదాచార్యకృతాదుపదేశాద్బ్రహ్మసాక్షాత్కారోఽవిద్యానివృత్తిశ్చేత్యుక్తమ్। స విద్వాన్కేన ప్రకారేణ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యపేక్షాయాం విద్వాన్మనఆదేర్లయే సతి జ్ఞానదీపప్రకాశితం బ్రహ్మైవ ప్రపద్యతే నార్చిరాదిక్రమమపేక్షతే। అవిద్వాంస్తు దేహాన్తరం గృహ్ణాతీప్యుక్తమ్। విద్వాంస్తు యది మరిష్యమాణో మోక్ష్యమాణశ్చ బ్రహ్మ సంపద్యతే తర్హి విద్వానప్యయిద్వానివ కిమితి నాఽఽవర్తేత ఇత్యాశఙ్కాయామృత్తరమ్। తప్తపరశుం గృహ్ణతోః స్తేనాస్తేనయోస్తప్తపరశోః కరతలసంయోగావిశేషేఽపి సత్యవ్యవహితహస్తతలత్వాదస్తేనో న దహ్యతే। స్తేనస్తు దహ్యతే। ఏబమన్తకాలే విద్వదవిదుషోః సమానాయామపి సత్సంపత్తౌ సత్యబ్రహ్మాభిసంధిః పునర్న దేహం గృహ్ణాతి।అనతదేహాద్యాత్మబుద్ధిస్తు పునః శరీరముపాదత్త ఇతి। ఏవం తత్తచ్ఛఙ్కానిరాసేన నవభిః పర్యాయైస్తత్త్వమసివాక్యేన ప్రాగుదీరితం బ్రహ్మాత్మైక్యం శ్రుత్యోపదిష్టం తదిదముక్తం బహుప్రకారం బహుశ ఇతి॥౧౨౬॥ అభ్యాసస్య తాత్పర్యలిఙ్గత్వాద్బహుశోఽభ్యస్యమానో బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణోఽర్థ ఏవ శ్రుతేస్తాత్పర్యగమ్యో నాన్య ఇతి నిగమయతి--శివ ఏవేతి॥౧౨౭॥ బ్రహ్మాత్మశ్రుతివత్స్వయమపి ప్రమాణభూత ఇతి స్వానుభవసిద్ధత్వాదప్యయమేవ సిద్ధాన్త ఇతి

అయమేవ హి సత్యార్థో నాపరః పరమాస్తికాః।

విశ్వాసార్థం శివం స్పృష్ట్వా త్రిర్వః శపథయామ్యహమ్॥౧౨౯॥

అయమేవ హి వేదార్థో నాపరః పరమాస్తికాః।
అన్యథా చేత్సురాః సత్యం మూర్ధా మేఽత్ర పతిష్యతి॥౧౩౦॥
అయమేవ హి సత్యార్థో నాపరః పరమాస్తికాః।
అత్రైవ సంనిధిం దేవో విశ్వాసార్థం కరిష్యతి॥ ౧౩౧॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా తు భగవాన్బ్రహ్మా సర్వహితే రతః।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ భక్త్యా పరవశోఽభవత్॥౧౩౨॥
అస్మిన్నవసరే శ్రీమాన్ శంకరః శశిశేఖరః।
నీలకణ్ఠో విరూపాక్షః సామ్బః సాక్షాద్ఘృణానిధిః ౧౩౩
బ్రహ్మవిష్ణుమహేశాద్యైరుపాస్యో గుణమూర్తిభిః।
ఆవిర్బభూవ సర్వజ్ఞస్తత్రైవ సురసంనిధౌ॥ ౧౩౪॥
ఆసనం విమలం దివ్యం శివార్హం హైమమద్భుతమ్।
ఆగతం తత్ర భగవానాస్తే తస్మిన్యథాసుఖమ్॥౧౩౫॥
విష్ణుర్విశ్వజగత్కర్తా రివస్యామితతేజసః।
బుద్ధ్వోద్యోగం మహాప్రీతస్తత్ర సంనిహితోఽభవత్॥౯౩౬॥
పుష్పవృష్టిరభవత్పునః పునః శబ్దితం చ మునిభిః సనాతనైః।

శపథం కరోతి--అయమేవేత్యాదినా॥౧౨౮—౧౩౦॥ అత్రైవ సంనిధిమితి। న కేవలమహమేబేమమర్థం బ్రవీమి। అపి తు పరమేశ్వరోఽపి భక్తవత్సలతయాఽత్రైవ సంనిహితః సన్మదుక్తేఽర్థే యుష్మాకం విశ్వాసం జనయిష్యతీత్యర్థః॥ ౧౩౧॥ ఏవముక్త్వేత్యాది

సూతవక్యం స్పష్టమ్॥౧౩౨॥౧౩౩॥ గుణమూర్తిభిరితి। సత్త్వరజస్తమోగుణా ఏవ మూర్తయో యేషాం తే తథోక్తాః॥౧౩౪—౧౩౮॥ స్థాన-

శుద్ధవేదవచనైః సుశోభనైర్భక్తిమద్భిరపి పూజనం కృతమ్।౧౩౭॥

ఉచ్చమన్దమృదుతీవ్రకాహలైః శబ్దితం చ పటహాదిభిస్తథా।

తాలమానకుశలైస్తథా పరైర్భేరికాదికుశలైః సుఘోషితమ్ ౧౩౮

అప్సరోభిరపి నర్తనం కృతం గాయనైశ్చ సహితైర్మహత్తరైః।

గీతమాశు కవిభిశ్చ కీర్తితం స్థానమీశదూరిగోచరం ద్విజాః॥

విస్మితాశ్చ మునయశ్చ కేచన శ్రద్ధయైవ శిరసా చ నర్తితాః।

ముష్టియుద్ధమపి కుర్యరాస్తికాః శ్రద్ధయైవ పరయా చ కేచన॥

మస్తకేన మనుజానతిప్రియాన్పృష్ఠతశ్చ చరణేన పాణినా।

దణ్డరజ్జురివికాదిభిస్తథా కేచిదశ్వనికరైర్వ్యహన్తి చ॥

బన్ధనం చ నిగడైశ్చ గర్వితా మోచనం చ మనుజానతిప్రియాన్।

కుర్యురస్త్రనికేరైశ్చ కేచన చ్చేదనం చ వివశాశ్చ కేచన ౧౪౨

అన్యోన్యమాలిఙ్గనమాచరన్తి ప్రియేణ కేచిన్మునయశ్చ కేచిత్।

ధావన్తి వేగేన పటం విసృజ్య ప్రియేణ చాన్యానపి తాడయన్తి॥

విలోక్య సర్వం శివయా శివోఽపి ప్రహృష్టచిత్తస్తు నివార్య సర్వాన్

హరిం విరిఞ్చం చ సురానశేషానతిప్రియేణైవ నిరీక్ష్య విప్రాః॥

ఉవాచ సత్యం కరుణానిధానః శ్రుతిప్రమాణైకసునిధితార్థః।

హితాయ లోకస్య సురాసురాద్యైః ప్రపూజనీయశ్చ సదా మహేశః॥

ఈశ్వర ఉవాచ—

అహం హి సర్వం న చ కించిదన్యన్నిరూపణాయామనిరూపణాయామ్।

ఇయం హి వేదస్య పరా హి నిష్ఠా మమానుభూతిశ్చ న సంశయశ్చ॥

మీశేతి। పరమేశ్వరదృష్టిగోచరమేతత్స్నానం పుష్పవృష్ట్యాదిభిరలంకృతమితి శేషః॥౧౩౮॥
నర్తితా ఇతి। అత్ర శ్రద్ధా ప్రయోజకకర్త్రీ తయా నర్తనం ప్రాపితాః।

అహం సదాఽధశ్చ తథాఽహమూర్ధ్వం త్వహం పురస్తాదహమేవ పశ్చాత్।

అహం చ సవ్యేతరమాస్తికాస్తథాత్వహం సదైవోత్తరతోఽన్తరాలమ్

పరోక్షరూపేణ సుసంస్థితోఽహం తథాఽపరోక్షేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

అనాత్మరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్ సదాత్మరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్

జైవేన రూపేణ సుసంస్థితోఽహం తథేశరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

అజ్ఞానరూపేణ సుసంస్థితోఽహం విజ్ఞానరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్॥

సంసారరూపేణ సుసంస్థితోఽహం కైవల్యరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

శిష్యాదిరూపేణసుసంస్థితోఽహం గుర్వాదిరూపేణసుసంస్థితోఽహమ్॥

వేదాదిరూపేణ సుసంస్థితోఽహం స్మృత్యాదిరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

పురాణరూపేణ సుసంస్థితోఽహం కల్పాదిరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్॥

ప్రమాతృరూపేణ సుసంస్థితోఽహం ప్రమాణరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

ప్రమేయరూపేణ సుసస్థితోఽహం మితిస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।।

కర్తృస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహం క్రియాస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

తద్ధేతురూపేణ సుసంస్థితోఽహం ఫలస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్॥

నృతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణి నిష్ఠా॥౧౪౦--౧౪౫॥ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశ్రుత్యర్థతయా భోక్తృభోగ్యభోగలక్షణస్య సబాహ్యాద్వితీయబ్రహ్మాత్మత్వం యద్బ్రహ్మణోదీరితం తత్సత్యమేవేతి పరమేశ్వరః స్వాత్మనః సార్వాత్మ్యం ప్రకటయతి-అహం హి సర్వమిత్యాదినా। విచారదశాయాం తావద్రజ్జుతత్త్వే సర్పధారాదివదధ్యస్తస్యాజ్ఞానతత్కార్యస్య మయ్యేవ విలయాన్మత్తోఽతిరిక్తం కించిన్నాస్తి। “అధిష్ఠానావశేషో హి నాశః కల్పితవస్తునః” ఇతి హ్యుక్తమ్। తథాచ యదిదం సర్వం న తత్సర్వం కిం త్వహమేవేతి బాధాయాం సామానాధికరణ్యమ్। అవిచారదశాయామధ్యారోపితస్య సర్వస్యాధిష్ఠానాదనన్యత్వాదహమేవ ప్రతిభాసమానసకలవస్త్వాత్మక ఇతి సంసర్గే సామానాధికరణ్యమ్। “ ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇతి శ్రవణాద్వేదస్యాప్యయమేవ తాత్పర్యగమ్యోఽర్థ ఇత్యాహ-ఇయం హీతి॥౧౪౬॥ “స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టాత్” ఇతి యత్సనక్తుమారనారదసంవాదే భూమ-

భోక్తృస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహం భోగస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

తద్ధేతురూపేణ సుసంస్థితోఽహం భోగ్యస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్

పుణ్యస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహం పాపస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

సుఖస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహం దుఃఖస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్॥

రుద్రప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం విష్ణుప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

బ్రహ్మప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం దేవప్రభేదేన ససంస్థితోఽహమ్॥

మర్త్యప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం తిర్యక్ప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

కృమిప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం కీటప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

వృక్షప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం గుల్మప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

లతాప్రేభేదేన సుసంస్థితోఽహం తృణప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

కాలప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం ఘటప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

పటప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం కుడ్యాదిభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

అన్నప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం పానప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

వనప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం గిరిప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

నదీప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం నదప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

సముద్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం తటప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

తడాగభేదేన సుసంస్థితోఽహమభ్రప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

నక్షత్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం గ్రహప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

మేఘప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం విద్యుత్ప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

యక్షప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం రక్షఃప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

గన్ధర్వభేదేన సుసంస్థితోఽహం సిద్ధప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

అణ్డప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం లోకప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

దేశప్రభేదేన సుసస్థితోఽహం గ్రామప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

గృహప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం మఠప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

కటప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం ప్రాకారభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

పురప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం పురీప్రభేదేన సుసంస్థితఽహమ్॥

వ్యోమాదిభేదేన సుసంస్థితోహం శబ్దాదిభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

శరారీరభేదేన సుసంస్థితోఽహం ప్రాణప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

శ్రోత్రాదిభేదేన సుసంస్థితోఽహం పాదాదిభేదేన సుసంస్థితోఽహమ।

మనఃప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం బుద్ధిప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

అహంప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం చిత్తప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

సంఘాతభేదేన సుసంస్థితోఽహం జన్మాదిభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

జాగ్రత్ప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం స్వప్నప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

సుషుప్తిభేదేన సుసంస్థితోఽహం తురీయభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్॥

దృశ్యప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహం ద్రష్టృప్రభేదేన సుసంస్థితోఽహమ్।

సాక్షిస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహం సర్వస్వరూపేణ సుసంస్థితోఽహమ్।

అస్తినాస్తివచనేన భాషితం భాతి శబ్దపరిభాషితం తథా।

భానహీనపరిభాషితం చ మే రూపమేవ హి న సంశయః క్వచిత్॥

శబ్దగోచరతయా స్థితం సదా శబ్దగోచరవిహీనరూపతః।

యత్స్థితం తదహమేవ సంతతం ప్రత్యయేఽపి గతిరేవమేవ హి॥౧౭౩॥

విద్యాయామామ్నాయతేఽత్ర ప్రసఙ్గాత్తదర్థమాహ- అహం సదాఽధశ్చేతి ॥ ౧౪౭-౧౬౮ అహంప్రభేదేనాతి। అహంకారప్రభేదేనేత్యర్థః॥ ౧౬౯- ౧౭౧ ॥ అస్తినాస్తీతి। సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం భాతత్వాభాతత్వాభ్యాం చ యదుపన్యస్యతే తత్సర్వం మత్స్వరూపమిత్యర్థ:॥ ౧౭౨ ॥ శబ్దగోచరతయేతి। శబ్దేన యద్విషయీకృతం యచ్చ శబ్దో విషయీకర్తుం న శక్నోతి తత్సర్వమహమేవ। ఉక్తమర్థం బుద్ధివృత్తావప్యాతిదిశాతి-ప్రత్యయేఽపీతి॥ ౧౭౩॥

నిత్యశుద్ధపరివృద్ధముక్తతాం యస్య నిత్యమితి వక్తి వాక్ శ్రుతేః।

తస్య సత్యసుఖబోధపూర్ణతా తథ్యమేవ మమ నాస్తి సంశయః ౧౭౪॥

యత్స్వరూపమహమాత్మనా తథా యత్స్వరూపమిదమాత్మనైవ తు।

భాతి తత్తు మమ చిద్వపుః సదా భాతి నాన్యదితి నిశ్చయో మమ్॥

అహం సమస్తం మమ రూపతఃపృథఙ్న కించిదస్తీతిసునిశ్చయఃకృతః।

మయా తు వేదాన్తవచోభిరఞ్జసా పితామహనాపిచసత్యమీరతమ్॥

అత్ర సంశయమతిర్వినశ్యతి భ్రష్ట ఏవ పరమార్థదర్శనాత్।

అత్ర నిశ్చయమతిస్తు ముచ్యతే కష్టరూపభవపాశబన్ధనాత్॥

సూత ఉవాచ-

ఏవముక్త్వా మహాదేవః సామ్బః సంసారమోచకః।

సమాలిఙ్గ్య మహావిష్ణుం బ్రహ్మాణమపి సాదరమ్॥ ౧౭౮॥

విలోక్య దేవానఖిలాన్విశుద్ధేనైవ చేతసా।

భద్రమస్తు సురశ్రేష్ఠా యుష్మాకమితి చాబ్రవీత్॥ ౧౭౯ ॥

దేవాశ్చ దేవదేవేశం ప్రసన్నం కరుణానిధిమ్।

పూజయామాసురాహ్లాదాత్పత్రపుష్పఫలలాదిభిః॥ ౧౮౦ ॥

విష్ణుర్విశ్వజగత్కర్తా విశ్వేశాఙ్ఘ్రిసరోరుహమ్।

స్వమూర్ధ్ని భక్త్యా నిక్షిప్య పునః పరవశోఽభవత్॥౧౮౯॥

పితామహోఽపి సర్వాత్మా శివపాదామ్బుజద్వయమ్।

స్వమూర్ధ్ని భక్త్యా నిక్షిప్య తథా పరవశోఽభవత్॥ ౧౮౨॥

వాక్ శ్రుతేరితి। శ్రుతేర్వాక్యమిత్యర్థః॥౧౭౪॥ అహమాత్మనేతి। యస్య చిన్మాత్రపరశివస్య స్వరూపమహమాత్మనాఽహంకారాస్పదేన భోక్తృరూపేణ తథేదమాత్మనేదంకారాస్పదేన భోగ్యరూపేణ చ భాతి తచ్చిన్మాత్రమేవ మదీయం స్వరూపం నాన్యదిత్యర్థః॥౧౭౫॥ యస్మాన్మదీయో నిశ్చయ ఏవంరూపస్తస్మాత్సార్వాత్మ్యప్రాతిపాదికా శ్రుతిస్తదర్థప్రతిపాదకో బ్రహ్మ చోభావపి సత్యవాదినావితి నిగమయతి-మయా త్వితి॥౧౭౬-౧౮౨॥

దేవదేవో మహాదేవః సామ్బః సంసారమోచకః।

ననర్త పరమం భావమైశ్వరం సంప్రదర్శయన్॥ ౧౮౩ ॥

కరతాలం మహాదేవీ కరుణాసాగరా పరా ।

చకార పరమప్రీత్యా సమాలోక్య మహేశ్వరమ్ ॥౧౮౪ ॥

విష్ణుర్బ్రహ్మా సురాః సర్వే తత్ర సంనిహితా జనాః।

సర్వే సంతోషతస్తత్ర నృత్యన్తి స్మ యథాబలమ్ ॥ : ౮౫ ॥

దేవదేవో మహదేవో మహానన్దోదధిర్ద్విజాః।

విలోక్య సర్వాన్సుప్రీత స్త్రైత్రవాన్తర్హితోఽభవత్ ॥ ౧౮౩ ॥

విష్ణుర్బ్రహ్మాణమాలిఙ్గ్య విలోక్య సకలన్సురాన్।

ప్రసన్న: పద్మయా సార్ధం వైకుణ్ఠమగమత్ప్రభుః ॥ ౧౮౭ ॥

బ్రహ్మాఽపి విస్మయాపన్నో విలోక్య సకలాన్సురాన్।

అవశః సన్పునశ్చాఽఽహ శ్రద్ధయైవ తు కేవలమ్ ॥ ౧౮౮ ॥

బ్రహ్మోవాచ —

విద్యా: సర్వా నృణాం సాక్షాత్సంసారస్య ప్రవర్తికాః।

పరమం భావమితి। పరశివస్య నిరతిశయపరమానన్దాబిపయో యః పరమో భావస్తత్ప్రదర్శయన్నభినయార్థం నృత్తం కృతవాన్। తస్య చ భావస్య స్వరూపనిరూపణం శివమాహాత్మ్యఖణ్డస్య తృతీయేఽధ్యాయే విస్తరేణ కృతమ్ ॥ ౧౮౨- ౧౮౭ ॥ అవశః సన్నితి। ఏవం పరమేశ్వరవిష్ణోశ్చాన్తర్హితయోః సతోః శివభక్త్యా పరవశ ఏవ సరహ్మా శ్రద్ధావశాధూర్వేక్తిస్య శ్రువ్యథశ్య శేష పునరాహేతి సూతవక్ష్యమ్। ౧౮౮॥ ఛన్దోగ్యే సప్తమే యా భూమవిద్యా సనత్కుమారేణ నారదాయోపదిష్టా తాం సంజిధృక్షుస్తత్రాఉడత్మబిద్యావ్యతిరిక్తానాం వియానాం స్వరూపజ్ఞాననివేతకత్తలభావేన ప్రవృత్తమన్థతదథేధారణనిమిత్తశోకహేతుత్వమబతి యదామ్నాతమ్ “ఋగ్వేదం మగవోడబ్యేమి' ఇయ।దినా తత్సంగృహ్ణాతి విద్యా: సవా ఇతి । సర్పశబ్దేన “ స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే" ఇత్యేబమామ్నాతనామవాగాదితత్త్వోపాస్తీనాం సంగ్రహస్తాసామపి “యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారోభవతి" ఇత్యేవం తత్తద్వాక్యరోపాబగత్రైహికాముష్మికఫలసాధనత్వావగమాత్। తదుపనిషద్వ్యతిరిక్తవేదానాం చ సాంసారికఫలవిషయత్వం భగవతాప్యుక్తమ్--త్రైగుణ్య-

ఆత్మవిద్యా తు సంసారతమసః ప్రతిఘాతినీ॥ ౧౮౯ ॥

ఆత్మవిద్యావిహీనస్య శోకసాగర ఏవ హి।

ముక్తిరేవాఽఽత్మనిష్ఠస్య నాస్తి సంశయకారణమ్॥౧౯౦॥

యత్రాన్యత్పశ్యతి ప్రాణీ శృణోత్యన్యత్తథైవ చ।

అన్యజ్జానాతి చాల్పం తద్యదల్పం మర్త్యమేవ తత్॥౧౯౧॥

యత్ర పరయతి నాన్యచ్చ న శృణోత్యన్యదాస్తికా।

అన్యచ్చ న విజానాతి స భూమా సురపుఙ్గవాః ॥ ౧౯౨ ॥

విషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున" ఇతి। 'శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిత్ ” ఇతి యదామ్నాతం తస్యార్థమాహ--ఆత్మవిద్యేతి। సంసారతమస ఇతి। సంసారస్య నిదానభూతమజ్ఞానాఖ్యం యసమస్తస్యేత్యర్థః॥ ౧౮౯ ॥ నను విధాన్తరస్యాపి సంసారనివర్తకత్వం కుతో నేత్యతఆహ-ఆత్మవిద్యేతి। ఖస్వరూపజ్ఞానం హి సంసారహేతుః। న హ్యనాత్మవిషయేణ జ్ఞానేన తన్నివర్త్యతే| అత ఆత్మవిద్యారహితస్య సంసారపాత ఏవ సర్వదేత్యర్థః। అత ఏవ సకలవిద్యానిష్ణాతస్యాప్యనాత్మవిదో నారదస్య వాక్యమేవమామ్నాతమ్ “సోఽహం భగవః శోచామి తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పారం తారయతు” ఇతి। ముక్తేరేవేతి। ఆత్మజ్ఞానినస్తు తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానేన తదావరణావిధానివృత్తౌ నిరూపాదానస్య సంసారాత్మకస్య శోకస్యోదయాసంభవాన్ముక్తిరేవేత్యత్ర సంశయో నాస్తీత్యర్థః॥౧౯౦ ॥ శ్రుతౌ నామాదిప్రాణాన్తాని తత్త్వాన్యుత్తరోత్తరవ్యాపకాని బుద్ధేః పరతత్త్వావతరణోపాయత్వేన సోపానక్రమేణోపదిశ్య “భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః “ఇత్యనవచ్ఛిన్నసుఖరూపస్య సర్వవ్యాపకస్యాఽఽత్మనో జ్ఞాతవ్యత్వం ప్రతిజ్ఞాయ “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి” ఇయాదినా భూమవస్తులక్షణమ్నాతం తత్సంగృహ్ణాతి --యత్రాన్యదిత్యాదినా। భూమవస్తుప్రతియోగిత్వేన యదల్పస్య లక్షణమామ్నాతమ్ “అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి“ ఇతి తత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ ప్రథమమత్ర ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। తదయమర్థః। యత్ర ఖలు వస్తుని ప్రమాతృప్రమాణప్రమేయాదిమేదవ్యవహారస్తదల్పం పరిచ్ఛిన్నమత ఏవ మర్త్యం నశ్వరమ్| ఈదృశస్త్రిపుటీవ్యవహారో యస్మిన్వస్తుని నాస్తి సోఽనవచ్ఛిన్నో భూమశబ్దాభిధేయ ఆత్మేతి॥ ౧౯౧ ॥ ౧౯౨ ॥ “యో వై భూమా తత్సుఖమ్! ఇతి శ్రుతివాక్యస్యార్థమాహ --యో వా ఇతి। యదపరిచ్ఛిన్నమాత్మవస్తు తదేవ హి సుఖం

యో వై భూమా సుఖం తద్ధి తద్ధి కైవల్యముత్తమమ్।

నాల్పే చాస్తి సుఖం తస్మాన్మహాద్వైతపరో భవేత్॥ ౧౯౩ ॥

మహాద్వైతపరస్యాస్య న నాశో జన్మ నైవ చ।

నైవ గత్యాగతీ నాన్యద్బన్ధనం న విమోచనమ్॥ ౧౯౪॥

అత్రైవ లీయత సమ్యక్సర్వమాత్మతయా స్వతః।

ఘృతకాఠిన్యవత్స్వప్నప్రపఞ్చప్రతిభాసవత్॥ ౧౯౫ ॥

సర్వమేతదతిశోభనం పరం కేవలం కరుణయైవ భాషితమ్।

దేవదేవచరణప్రసాదతో నేతరిద్ధి కథనీయమస్తి వః॥౧౯౬॥

ఇతి శ్రీసూతసాంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీ-

తాసూపనిషత్సు ఆదేశకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

నిరతిశయా ముక్తిశ్చ। పరిచ్ఛిన్నే తు సుఖం నైవాస్తి। పరిచ్ఛేదకవస్తుకృతభయాదేరవశ్యంభావాత్। “ద్వితీయాద్వై భయం భవతి” ఇతి హ్యామ్నాతమ్। అతోఽనవచ్ఛిన్నసుఖస్వరుపాత్మని ష్ఠైవ సంపాదనీయేతి నిగమయతి--తస్మాదితి॥ ౧౯౩ ॥ మహాద్వైతపరస్యేత్యాది। ఏవమపరిచ్ఛిన్నసుఖాత్మకబ్రహ్మాత్మనిష్ఠస్య జన్మనాశబన్ధమోక్షాదిసకలపరిచ్ఛేదవ్యవహారో నైవాస్తి। కింతు తత్సర్వమత్రైవాస్మిన్భూమవస్తుని యాథాత్మ్యేన జ్ఞాయమానే తత్స్వరూపతయైవ సమ్యగ్లీయతే న పునరుత్తిష్ఠతి। తత్ర దృష్టాన్తమాహ--ఘృతేతి। నను ఘృతమగ్నిసమయోగాత్ప్రాక్కఠినమ్। తత్సంయోగే చ తత్కాఠిన్యం బిలీయతే। ఏవం బ్రహ్మపి స్వగోచరజ్ఞానాత్ప్రగ్వస్తుతః ప్రపఞ్చాత్మకమాసీత్పశ్చాచ్చ నిర్విశేషమితి వికారిత్వాదనిత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిదర్శనాన్తరమాహ--స్వప్నేతి। అపరిచ్ఛిన్నే

నిర్వికారే బ్రహ్మవస్తుని స్వప్నప్రపఞ్చప్రతిభాసవదేవ సర్వజగత్ప్రతిభాసః। అతః ప్రతిభాసైకశరీరం తన్న స్వాశ్రయే వికృతిమావహతీత్యర్థః। ౧౯౬

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే

బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్స్వాదేశకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ॥ ౫ ॥

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః।

దహరోపాసనవివరణమ్।

బ్రహ్మోవాచ—

అస్మిన్బ్రహ్మపురే వేశ్మ దహరం యదిదం సురాః।

పుణ్డరీకం తు తన్మధ్య ఆకాశో దహరోఽస్తి తు ॥ ౧ ॥

స శివః సచ్చిదానన్దః సోఽన్వేష్టవ్యో ముముక్షుభిః।

స విజిజ్ఞాసితవ్యశ్చ వినా సంకోచమాస్తికాః ॥ ౨ ॥

ఏవం దిగ్దేశకాలాద్యనవచ్ఛిన్నమద్వితీయం సచ్చిత్సుఖాత్మకం బ్రహ్మాఽఽత్మత్వేనోపదిష్టమ్। తచ్చ మన్దబుద్ధిభిర్ద్రాగేవ సాక్షాన్నావగన్తుం శక్యత ఇతి

హృత్పుణ్డరీకమధ్యే సత్యకామత్వాదిగుణవైశిష్ట్యేన తస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాసనం బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య ముముక్షోరుపదిశతి "అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే" ఇత్యాదికా శ్రుతిస్తామత్ర దహరవిద్యా సంగృహ్ణాతి—అస్మిన్బ్రహ్మపుర ఇత్యాదినా। బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపరామితి తదుపలబ్ధిస్థానం విద్యాధికారిశరీరముచ్యతే। ఉక్తం హి-- "ఉపలబ్ధేరధిష్ఠానం బ్రహ్మణో దేహ ఇష్యతే। తేనాసాధారణత్వేన దేహో బ్రహ్మపురం భవేత్" ఇతి॥ అస్మింశ్చ విద్యాధికారిణి దేహే యదిదం దహరమల్పపరిమాణం హృత్పుణ్డరీకం తేనావచ్ఛేదాత్సర్వగతోఽపి దహరోఽల్పపరిమాణో య ఆకాశః శ్రుత్యా తన్మధ్యే జిజ్ఞాస్యత్వేనోపదిష్టః స సత్యజ్ఞానానన్దాత్మక: పరశివ ఏవ। ఆకాశశబ్దో హ్యాసమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్వప్రభేబ్రహ్మణి ముఖ్యః। అత ఏవాన్యత్రఽఽమ్నాయతే--"ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వాహితా" ఇతి। తత్ర భగవాన్బాదరాయణో ఽప్యాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం సూత్రయామాస--"ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్" ఇతి। అయమేవాఽఽకాశాఖ్యః పరశివో ముముక్షుభిః శమదమాదిసాధనకలాపైరన్వేషణీయః। శ్రవణమననాదిసాధనజనితేన జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్యశ్చ। ఏవం వదతా శ్రుతౌ తస్మిన్యదన్తరితి తచ్ఛబ్దస్య వ్యవహితపుణ్డరీకపరామర్శకత్వం వ్యాఖ్యాతం భవతి। దహరాకాశపరామర్శే హి తన్మధ్యే వ్యవస్థితత్వేన వక్ష్యమాణం ద్యావాప్రథివ్యాదికమేబోపాస్యం స్యాత్తచ్చాయుక్తమ్। "అథ య ఇహాఽఽత్మానమనువిద్య బ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో మవతి" ఇత్యాత్మోపాస్తేః ఫలవత్త్వావగమాత్। నన్వేవం

స్వాభిన్యఙ్గ్ఇకసంకోచాత్సంకోచప్రతిభాఽఽత్మనః।

న స్వరూపేణ చిద్రూపం సర్వవ్యాపి సదా ఖలు॥ 3 ॥

జ్ఞాతరూపేణ చాజ్ఞాతస్వరూపేణ చ సాక్షిణః।

సర్వం భాతి తదాభాతి తతస్తద్వ్యాపి సర్వదా॥ ౪ ॥

స్వయం సేద్ధుమశక్యం హి జడాత్మకమిదం జగత్।

చిత్సంబన్ధబలేనైవ ఖలు భతి న చాన్యథా॥ ౫ ॥

అతోఽవభాస్యం సకలం వ్యాప్య తద్భాసకః శివః॥

స్వతో వ్యాపీ న చావ్యాపీ సంకోచశ్చాన్యసంగమాత్॥ ౬ ॥

పరిచ్ఛిన్నమేవ బ్రహ్మోపాసనీయమ్। నేత్యాహ— వినా సంకోచమితి। హృత్పుణ్డరీకోపాధికృతం పరిచ్ఛేదం విహాయ స్వాభావికానవరచ్ఛిన్నరూపేణోపాసనీయమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ ౨ ॥ నను మా భూదౌపాధిక సంకోచశ్చిద్రుపస్యాఽఽత్మనశ్చైత్రాదిదేహేషు స్వాభావిక ఏవ సంకోచో దృశ్యత ఇత్యత ఆహ-స్వాభివ్యఞ్జకేతి| స్వస్యాఽఽత్మనః స్వప్రకాశచిద్రూపస్యాప్యావరణాజ్ఞానాపనయనద్వారా యదభివ్యఞ్జకమన్తఃకరణాది తత్పరిచ్ఛేదవశేన హి చిదాత్మని పరిచ్ఛేదప్రతిభానో రక్తః స్ఫటిక ఇత్తి వన్న స్వభావిక ఇత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ— చిదితి। సదా సవైదోత్పత్తిస్థియయాదికాలే సవేస్యాపి ప్రపఞ్చఘ్యాధ్యస్తస్య చిల్లక్షణం బ్రహ్మ హి ఖూపం స్వరూపమ్ అధ్యస్తస్థాధిష్ఠానాద వ్యాతిరిక్తత్వాత్ ఏతేన కాలవస్తుకృతోం పర్చ్ఛిదౌ నిరస్తో॥౩॥ దేశకృతమపి నిరధ్యతి--జ్ఞాతరూపేణోతి। ప్రతిభాసమానమపి సర్వం జగజ్జ్ఞాతరుపేణ జ్ఞానవిషయీక్రతత్వాకారేణ తథాజ్ఞాతరూపేణజ్ఞానవిష్యత్వాకరేణ చ సాక్షిచిన్మాత్రస్యాఽఽమనో భాతి। అతశ్చిత్రకాశవ్యతిరేకః కుత్రాపి నాస్తీతి దేశకృతపరిచ్ఛేదోఽపి న క్రియత ఇలయథేః। ఏతదాచార్యైరప్యుక్తమ్-“సర్వం వస్తు జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయ ఏవ” ఇతి| తదాభాతీతి| తత్తు చిదాత్మకం బ్రహ్మఽఽసమన్తాత్సవేదా స్వయమేవ భాతి జడప్రపఞ్చవనాన్యం ప్రకాశమపక్షతే॥ ౪ ॥ నను జగదపి స్వత ఏవ కే న భాయాత్త్రాఽఽహ-స్వయమితి| జడాత్మకమితి హేతుగర్భవిశేషణమ్ ॥౫॥ఏవం పరశివస్య ప్రతిపాదితం వ్యాపిత్వం నిగమయతి-

యావాన్వా అయమాకాశస్తావానాకాశ ఆన్తరః।

ద్యావాపృథ్వీ ఉభే అస్మిన్నన్తరేవ సమాహితే॥ ౭ ॥

ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ।

నక్షత్రాణి చ వద్యుచ్చాస్తిత్వేన భాసతే॥ ౮ ॥

యచ్చ నాస్తితయా భాతి సర్వం తస్మిన్సమాహితమ్।

అతః సర్వాంశ్రయః శంభుః సర్వవ్యాపీ స్వభావతః॥ ౯ ॥

ఏష ఆత్మా పరో వ్యాపీ పాప్మభిః సకలై: సదా।

అసౌ చా(నా)పహతః సాక్షీ విమృత్యుర్విజరః సురాః॥ ౧౦॥

విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యాదిలక్షణః।

సత్యకామస్తథా సత్యసంకల్పశ్చ సరర్షభాః॥ ౧౧ ॥

అత ఇతి। దృశ్యమజ్ఞానతత్కార్యలక్షణం సర్వం జగద్వ్యాప్య వర్తమానః స్వభావతః ఏవ వ్యాపీ। పరిచ్ఛేదస్తు తస్యాన్తఃకరణాద్యుపాధిసంపర్కవశాదితి సిద్ధమ్॥౬॥ ఏవముపపాదితేర్థే "యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ:" ఇత్యాదికాం శ్రుతిం యోజయాతి-- యావాన్వా ఇత్యాదినా। తవానాకాశ ఇతి ప్రసిద్ధభూతాకాశసామ్యేన సర్వగతత్వప్రతిపాదనపరం న తు తత్పరిమాణత్వం బ్రహ్మణస్తస్యాఽఽకాశాదిసర్వజగద్వ్యాపకత్వాదత ఏవాఽఽమ్నాయతే- "యనాఽఽవృతం ఖం చ దివం మహీం చ" ఇతి। ఏతదేవ సర్వవ్యాపిత్వముపపాదయతి- ద్యావాపృథ్వీ ఇత్యాదినా। అనేన చ ఉభే యస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే" ఇయాదికా "యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ న" ఇయేవమన్తా శ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా భవతి॥౭—౯॥ నన్వేవమీశ్వరః సర్వవ్యాపీ భవతు। జీవస్య

తథాభావే కిమాయాతమిత్యాశఙ్క్యాऽऽహ--ఏష ఇతి| ఏష ఏవేశ్వర ఆత్మా సర్వప్రత్యగ్భూతః। న తతోऽతిరిక్తో జీవో నామాస్తి| నన్వసౌ ధర్మాఘర్మాదాశ్రయభూతోऽన్యో విద్యతే తత్రాऽऽహ--పాప్మభిరితి। పాపగ్రహణం సంసారఫలహేతోః పుణ్యస్యాప్యుపలక్షణమ్| పుణ్యపాపయోరన్తఃకరణధర్మత్వాత్తద్వివిక్తస్తత్సాక్షీ చిదాత్మా తాభ్యా న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః।

యథా కర్మజితా లోకాః క్షీయన్తే భువి సత్తమాః|

తథా పుణ్యజితా లోకాః క్షీయన్తే హి పరత్ర చ॥ ౧౨॥

యేऽవిదిత్వా పరాత్మానం బ్రజన్తి సకలాః క్రియాః।

తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో న విద్యతే॥ ౧౩ ॥

యే విదిత్వా పరాత్మానం బ్రజన్తీవ క్రియాః స్థితాః।

తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారస్తు విద్యతే॥ ౧౪ ॥

యథా హిరణ్యం నిహితం క్షేత్రజ్ఞానవివర్జితాః॥

ఉపర్యుపరి గచ్ఛన్త్యో న విన్దేయుః ప్రజా ఇమాః॥ ౧౫ ॥

తథా సుషుప్తౌ గచ్ఛన్తో బ్రహ్మలోకం స్వయంప్రభమ్ ।

న విన్దన్తి మహామోహాదహో మోహస్య వైభవమ్॥ ౧౬ ॥

సాక్షిణో నాస్తీత్యాహ--బిమృత్యురిత్యాదినా। సత్యకామః సత్యసంకల్ప ఇత్యుపాస్యగుణకథనమ్। ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిసత్యసంకల్ప ఇత్యేవ మన్త్రా శ్రతిః సంగృహీతా॥ ౧౦॥ ౧౧॥ ఏవం నిర్గుణస్య సగుణస్య వా బ్రహ్మణో యజ్జ్ఞానం తస్యైవాక్షయఫలహేతుత్వం న త్వగ్ని హోత్రాదికర్మణ ఇత్యస్యార్థస్య ప్రతిపాదకమ్ “తద్యథేహ కర్మజితో లోకః”” ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యం సంగృహ్ణాతి--యథేతి। కృతకత్వస్యానిత్యత్వవ్యాప్తినియమాదితి భావః॥ ౧౨ ॥ “తద్య ఇహాఽఽత్మానమననువిద్య” ఇతివా-క్యస్యార్థమాహ--యేఽవిదిత్వేతి । అవిదిత్వాఽజ్ఞాత్వేత్యర్థః॥ ౧౩ ॥ అథ య ఇహాఽఽత్మానమనువిద్య” ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ--యే విదిత్వేతి। యే తూదీరితలక్షణమాత్మానం జ్ఞాత్వా స్థితాస్తేఽగ్ని హోత్రాదికా: క్రియా వ్రజన్తీవ న పునర్వ్రజన్తి। కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిమదన్తఃకరణస్య వివిక్తత్వాత్। ఆత్మవిద్యాయా: ఫలమాహ--తేషామితి। సర్వేషు లోకేష్వితి। యే చ లోకాః కామవిశేషాశ్చ “స యది పితృలోకకామో భవతి" ఇత్యాదినా శ్రుతౌ ప్రపఞ్చితాస్తేషు సర్వేషు విదుషః కామచారో భవతి। హృన్మధ్యేఽవస్థితస్య దహరబ్రహ్మణః సలయకామాదిగుణైరపస్యమానస్య నిరాతిశయానన్దస్వరూపతయా సవేకమానాం తదేకదేశవ్యాదియథైః ॥ ౧౪ ॥ నను సుషుప్తౌ తథావిధం బ్రహ్మ ప్రాప్యతే “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి” ఇతి

అయం హృది స్తిథః సాక్షీ సర్వేషామవిరోషతః।

తేనాయం హృదయం ప్రోక్తం శివః సంసారమోచకః।

య ఏవం వేద స స్వర్గం లోకమేతి న సంశయః॥ ౧౭ ॥

అస్మాచ్ఛరీరాదుత్థాయ సుషుప్తౌ యః సురర్షభాః॥ ౧౮ ॥

పరం జ్యోతిఃస్వరూపం తం శివం సంపద్యతే సురాః।

అభినిష్పద్యతే స్వేన రూపేణైవ స్వభావతః॥ ౧౯ ॥

ఏష ఆత్మా న చైవాన్యః సత్యమేవ మయోదితమ్।

శ్రుతేః। తథాచ విదుష ఇవ సుషుప్తస్యాపి సర్వకామావాప్తిః కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య సదృష్టాన్తమాహ—యథా హిరణ్యామితి। బ్రహ్మలోకమితి। లోక్యత ఇతి లోకో బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః। సుషుప్తావస్థాయాం స్వప్రకాశం బ్రహ్మ సర్వప్రాణిభిః ప్రాప్తమప్యవిద్యావశాదప్రాప్తమేవ భవతి। నిక్షేపస్థానమజానతః పురుషస్య నిధివదిత్యర్థః। అనేన చ "తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్" ఇతిశ్రుత్యర్థః సంగృహీతః॥ ౧౫। ౧౬॥ హృదయశబ్దనిర్వచనాదపి సర్వగస్య బ్రహ్మణో హృన్మధ్యేఽవస్థానం శ్రుత్యా దర్శితమ్ "స బా ఏష ఆత్మా హృది" ఇత్యాదినా తత్సంగృహ్ణాతి—అయం హృది స్థిత ఇతి। ఏతస్య హృన్మధ్యావస్థితబ్రహ్మజ్ఞానస్య "అహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గమ్" ఇతి శ్రుతిప్రతిపాదితం ఫలమాహ—య ఏవమితి। అనేన హార్దబ్రహ్మవేదనేన స్వర్గం లోకం లోక్యమానదుఃఖాసంస్పృష్టం పరానన్దరూపం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౧౭ ॥ అథ య ఏష సంప్రసాద ఇత్యాది శ్రుత్యా యస్తద్బ్రహ్మప్రాప్తిప్రకారో దర్శితస్తమభిధత్తే--అస్మాదితి। స్థూలసూక్ష్మాదిశరీరాభిమానం పరియజ్య సుషుప్త్యవస్థాయాం జాగ్రత్స్వప్నవిషయోపభోగకృతకాలుష్యరాహిత్యేన ప్రసన్నో యశ్చిన్మాత్రరూప: సాక్షీ హార్దబ్రహ్మవిద్యయాఽజ్ఞానలక్షణం కారణశరీరమపి విహాయ వికారజాతాత్పరం తదసంస్పృష్టం జ్యోతిఃస్వరూప కేవలం చైతన్యప్రకశాత్మక పరశివస్వరూపం సంపద్య స్వాత్మతయా జ్ఞాత్వాఽవిద్యాకృతం పరిచ్ఛేదం విహాయ స్వకీయేనైవ రూపేణాభినిష్పద్యతే ప్రాప్నోతి ప్రాప్తి శ్చేయం కణ్ఠగతచామీ కరన్యాయేన ప్రాప్తప్రాప్తిరూపత్వాజ్జ్ఞానమాత్రసాధ్యా న తు గ్రామాద్గ్రామాన్తరప్రాప్తివత్కర్మసాధ్యేతి పూర్వభాస్యాష్టాత్రింశేఽధ్యాయే ప్రతిపాదితమత్రానుసంధేయమ్॥ ౧౮।౧౯ ॥ "ఏష ఆత్మేతి హోవాచ" ఇతివాక్యస్యార్థమాహ- ఏష ఆత్మేతి । య ఏవమభి-

ఏతదేవామృతం సాక్షాదభయం బహ్మ హే సురాః॥ ౨౦ ॥

య ఆత్మా దహరాకాశః స సేతుర్విధృతిః సురాః।

అసంభేదాయ లోకానామేషామేతం మహేశ్వరమ్॥ ౬౧ ॥

అహోరాత్రే న తరతో న మృత్యుర్న జరాఽపి చ।

న శోకో నైవ సుకృతం న దుష్కృతమపీశ్వరాః॥ ౨౨॥

అతః సర్వే నివర్తన్తే పాప్మానః సురపుఙ్గవాః।

ఏషోఽపహతపాప్మా హి బ్రహ్మలోకః స్వయంప్రభః॥ ౨3 ॥

తస్మాద్వై సేతుమేతం తు తీర్త్వాఽన్ధః సన్నరర్షభాః।

నిష్పద్యేత ఏష ఏవాఽఽత్మా నాన్యః। ఇతోఽతిరిక్తస్య దేహాదివిశిష్టస్య సోపాధికత్వేనానాత్మత్వాదిత్యర్థః। "ఏతదమృతమ్" ఇతిశ్రుతి సంగృహ్ణాతి--ఏతదేవేతి| ఏతదేవాపరిచ్ఛిన్నమాత్మవస్త్వమృతమవినాశి "యో వై భూమా తదమృతమ్" ఇతి శ్రుతేః। అత ఏవాభయమ్। భయహేతోర్ద్వితీయస్యాభావాత్। అత ఏవాభయత్వాదేతదేవ బ్రహ్మ " అభయం వే జనక ప్రాప్తోఽసి" "అభయం హి బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశృతేః॥ ౨౦ ॥ అథ య ఆత్మా స సతురిత్యాయనుపతాపీ మవతవ్యేవమన్త్రా శ్రుతేః సంగ్రృహ్మతే—య ఆసేత్యాదినా। సంతుర్విధృతిరితే। సేతురితి సేతురివ సేతుర్మర్యాదాభూతః। వణాధ్రమాదిభేదేన క్రియాకారకఫలరూపేణ ప్రతినియత ప్రపఞ్చస్య విధారణా విధృతి;| కిమర్థం తద్ధిరణామీతి చేత్త్రాఉప5హా—అసంభేదాయేతి। ఏషాం భూరారిలోకానాం కర్తృకర్మఫలాశ్రయాణామసంభేదాయావిదారణాయాబినాశాయేత్యర్థః। సేతుష్వైరేష్యతేఅహోరాత్రే ఇత్యాదినా। సషేస్య జనిమతః ప్రాణినః పరిచ్ఛేదకే యే భహోరాత్రే తే ఏనం సేతుభూతమాత్మానే న తరతో నాతిక్రామతః। ఇతరప్రాణివదహోరాత్రాదిలక్షణేన కాలేన పరిచ్ఛేద్యో న భవతి। తస్య తత్త్వరూపేడచ్యస్తత్వేన తత్పరిచ్ఛేదకత్వానుపపత్తేరిత్యర్థః। తథా మృత్యుజరాదికమపి దేహాదిధర్మత్వాత్తద్వివిక్తం సేతుభూత-మాత్మానం న ప్రాప్నోతి॥ ౨౧॥ ౨౨॥ అప్రాప్య చాతోఽస్మాస్ప్రతిహతాః సర్వే నివతన్తే కుత ఇయత ఆహ-ఏష ఇతి । భోక్యత ఇతి లోక అత్మా । బ్రహ్మవ భోకో త్రహ్మలోక:| ఏష హి యస్మాదపహతపాప్మాఽతో నివర్తన్త ఇత్యర్థః॥ ౨3 ॥ తస్మాద్వా

భవత్యనన్ధోవిద్ధఃసన్నవిద్ధస్తద్వదేవ తు।

ఉపతాపీ తు సన్దేవా నోపతాపీ భవత్యపి॥ ౨౪ ॥

య ఏషో దహరాకాశ ఇత్యుక్తః పరమేశ్వరః।

స దేహాదివిశేషేభ్య పృథగ్భృతః సనాతనః॥ ౨౫ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యాఽవస్థా యా భాతి దేహినామ్।

తస్యా అపి మహాదేవః సాక్షీ భిన్నః స్వయంప్రభః॥ ౨౬॥

తస్మిన్నధ్యస్తరూపేణ సా విభాతి న భాతి చ॥ ౨౭॥

స్వదృశ్యేన శరీరేణ సశరీరస్య సర్వదా।

ప్రియాప్రియాభ్యాం సంబన్ధో భవత్యేవ న సంశయః॥ ౨౮॥

అశరీరం వావ సన్తం విద్యయా న ప్రియాప్రియే।

స్పృశతః సత్యమేవోక్తం నాత్ర సందహేకారణమ్॥ ౨౯ ॥

య ఏష దహరాకాశః స ఏవ సురపుఙ్గవాః।

ఇత్యాది। యస్మద్ధిహాదివివిక్తస్తస్మాద్విద్వానిమం సేతుభూతమాత్మానం తీర్త్వా ప్రప్యాన్ధాదిధర్మస్య స్థూలశరీరాదిధర్మేణైవ సహ నివృత్తత్వాత్తద్రహిత ఏవ భవతీత్యర్థః॥ ౨౪ ॥ ఏవం దహరవిద్యావిషయం బ్రహ్మోపదిశ్య జాగ్రదాద్యవస్థావినిర్ముక్తబ్రహ్మప్రతిపాదనపరా ప్రజాపతినేన్ద్రాయోపాదిష్టా యా విద్యా "య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఇత్యాదినా శ్రుత్యా ప్రదార్శితా తాం సంగృహ్ణాతి-య ఏష ఇత్యాదినా। దేహాదేర్జాగ్రదాద్యవస్థాయాశ్చ జడత్వేన సాక్ష్యత్వాత్తత్సాక్షీ స్వప్రకాశ ఆత్మా తతః పృథగ్భూత ఏవ ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యర్థః। అనాత్మనః సాక్ష్యత్వముపపాదయాతి-తస్మిన్నితి। తస్మిన్బ్రహ్మణి స్వరూపేణాధ్యస్తం జడం జగత్కదాచిత్ప్రకాశతే కదాచిన్నేతి తదన్యాధీనప్రకాశం తస్య స్వప్రకాశత్వే హ్యాత్మవజగతోఽపి సర్వదా భానప్రసఙ్గ ఇతి భావః ॥౨౫—౨౭॥ " న హ వై సశరీరస్య సతః " ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థం సంగృహ్ణాతి—స్వదృస్యేనేత్యాదినా। యతో దేహాదివిశిష్టస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగలక్షణః సంసారః। దేహాదివివిక్తం కవలమాత్మానం జానతస్తు సంసారస్పర్శ ఏవ నాస్తీత్యర్థః॥౨౮॥౨౯॥ దహరాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం౦ ద్రఢయితుం శ్రుత్యన్తరగతమ్ " అకాశో హ వై

నామరూపస్య నిర్మాతా తదేవ బ్రహ్మ శాశ్వతమ్॥ ౩౦ ॥

అమృతం చ తదేవైతత్స ఆత్మా సర్వదేహినామ్।

తతో నాన్యత్పరం కించిన్నాపరం నాస్తి కించన॥ ౩౧ ॥

స ఏవ సర్వరూపేణ విభాతి న విభాతి చ।

అహో రుద్రస్య దేవస్య పూర్ణతా కో ను వేద తామ్॥౩౨॥

యథా మృత్స్వవికారేషు తత్తద్రూపేణ సంస్థితా।

తథా సర్వత్ర తత్సాక్షీ తత్తద్రూపేణ సంస్థితః॥ ౩౩ ॥

యథా వారివికారేషు జలం తత్తత్స్వరూపతః।

తథా సర్వత్ర తత్సాక్షీ తత్తద్రూపేణ సంస్థితః॥ ౩౪ ॥

యథాఽగ్నిః స్వవికారేషు తత్తద్రూపేణ సంస్థితః॥

తథా సర్వత్ర తత్సాక్షీ తత్తద్రూపేణ సంస్థితః॥ ౩౫ ॥

యథా వా స్వవికారేషు వాయుస్తత్తత్స్వరూపతః।

తథా సర్వత్ర తత్సాక్షీ తత్తద్రూపేణ సంస్థితః॥ ౩౬ ॥

యథా వా సర్వగం వ్యోమ స్వకారేణైవ సంస్థితమ్।

తథా సర్వాత్మకః సాక్షీ సాక్షిరూపేణ సంస్థితః॥ ౩౭ ॥

ఘటాకాశాదిభేదేన విభిన్నోఽప్యవిభాగవాన్।

ఆకాశస్తద్వదీశానో విభిన్నోఽప్యవిభాగవాన్॥ ౩౮ ॥

నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా ” ఇతివాక్యం సంగృహ్ణాతి—య ఏవ ఇతి। య ఆకాశాఖ్యో హృన్మధ్యేఽవస్థిత ఆత్మా ఘటపటాదినామధేయస్య తదభిషేయాథేజాతస్య చ నిమోతా తదేవానాదినిధనం బ్రహమేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ అమృతమివ్యాయక్తాథమ్ ॥ ౩౧ ॥ ౩౨ ॥ బ్రహ్మణః స్వకార్యేషు భూతభౌతికాదిష్వనుగతిప్రదర్శనార్థో యథా మృదితి దృష్టాన్తః।॥౩౩-౩౬॥ అనుగతస్యాపి నిరుపలప్రతిపాదనార్థం యథా వా సర్వగం వ్యోమేతి నిదశనాన్తరమ్ ॥ ౩౭॥

మహాదేవోఽవిభాగేన విభాగేన చ భాసతే।

అన్యథా చేన్మహాదేవో మహాదేవః కథం భవేత్॥ ౩౯ ॥

మహాదేవో మహాదేవ ఏవ నైవామహానయమ్।

తథా సతి మహాదేవ ఏవ సర్వం న చాపరమ్॥ ౪౦ ॥

యేన కేనాపి రూపేణ యద్యద్భాతి న భాతి చ।

తేన తేనైవ రూపేణ శివ ఏవావభాసతే॥ ౪౧ ॥

యథాభాతేన రూపేణ శివ ఏవేతి యా మతిః।

సా శివా పరమా సంవిన్నాపరా న హి సంశయః॥ ౪౨॥

అహమితి శివసత్యచిద్ఘనః స్ఫురతి సదా ప్రథగస్తి

నైవ వస్తు। ఇదమితి వపుషా చ తేన బన్ధనం న హి

మనుజస్య విమోచన చ కించిత్॥ ౪౩॥

శివ ఇతి సకలం యదా విభాసతే న చ మరణం జననం

తదాఽస్తి కించిత్। ఇతి హృదయే వచనం మదీయమేతన్ని-

శితమతిః సతతం నిధాయ తిష్ఠేత్॥ ౪౪ ॥

పరమశివః పరమేశ్వర: ప్రసన్నో యది విమలా పరమానుభూతిరేషా ।

న హి సకలైర్విమలైరుపాయబృన్దైర్న చ హరిణా న మయా న చాపరేణ

ఘటాకాశాదీత్యనేన తాత్త్వికాభేదప్రతిపాదనమ్ ॥ ౩౮ ॥ మహాదేవ ఇతి నామధేయ బలాదప్యస్య సార్వాత్మ్యం ప్రతిపాదయాతి—మహాదేవోఽవిభగేేత్యాదినా ॥ ౩౯ ॥ అన్వర్థసంజ్ఞా చేయమిత్యాహ- మహాదేవ మహాదేవ ఏవేతి| యద్యసౌ మహాన్న స్యాన్మహాంశ్చాసౌ దేవో మహాదేవ ఇతీదృశీ సంజ్ఞా కథం సిధ్యేదిత్యర్థః॥ ౪౦ ॥ ౪౧ ॥ యథాభాతేనేతి। యేన యేన ప్రకారేణ యద్యద్భాతి తేన సర్వేణ రూపేణ తదధిష్ఠానసచ్చిదానన్దాత్మకః శివ ఏవ భాతీతి యా మతిఃసాఽపి సంవిద్రూపా పరమా శాక్తిరేవ నాన్యేత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ అహమిత్యాదిప్రాతిపాదితః శ్రుత్యర్థప్రపఞ్చః॥ ౪౩ ॥౪౩ ॥

పరమశివః పరమేశ్వరః స్వతన్త్రో యది కురుతే మనుజస్య వేదనం హి తత్। పరమపదం విమలం ప్రయాతి మర్త్యో

యది కురుతే న శివః ప్రయాతి బన్ధమ్ ॥ ౪౬ ॥

దినకరకిరణైర్విశార్వరం తమో నిబిడతరం ఝుటితి ప్రణాశమేతి। ఘనతరభవకారణాన్తరం తమః శివదినకృత్ప్రభయా న చాపరేణ॥ ౪౭ ॥

హరిరహమప్యపరే సురాసురాద్యాః పరమశివప్రభయా తిరస్కృతాశ్చ। రవికిరణైరఖిలాన్యహాని యద్వత్పరమశివ: స్వత ఏవ బోధకారీ॥ ౪౮ ॥

శివచరణస్మరణేన పూజయా చ స్వకతమసః పరిముచ్యతే హి జన్తుః। న హి మరణప్రభవప్రణాశహేతుః శివచరణస్మరణాదృతేఽస్తి కించిత్॥ ౪౯ ॥

పరమశివః ఖలు నః సమస్తహేతుః పరమశివః ఖలు నః సమస్తమేతత్। పరమశివః ఖలు నః స్వరూపభూతః పరమశివః ఖలు నః ప్రమాణభూతః॥ ౫౦ ॥

పరమశివః సకలాగమాదినిష్ఠః పరమశివః పరమానుభృతిగమ్యః। పరమశివః పరమానుభూతిరూపః పరమశివః పరమానుభూతిదశ్చ॥ ౫౧ ॥

పరమశివసముద్రేఽహం హరిః సర్వదేవా మనుజపశుమృగాద్యాః శీకరా ఏవ సత్యమ్। విమలమతిభిరేవం బేదవేదా-న్తనిష్ఠైర్హృదయకుహరనిష్ఠం వేదితుం శక్యతే హి॥ ౫౨ ॥

మాయాబలేనైవ హరిం శివేన సమానమాహుః పురుషాధమాశ్చ।

మోహేన కేచిన్మమ సామ్యమాహుర్మాయా తు శైబీ ఖలు దుస్తరేయమ్॥ ౫౩ ॥

ఖద్యోతో యది చణ్డభానుసదృశస్తుల్యో హరిః శంభునా

కింపాకో యది చన్దనేన సదృశస్తుల్యోఽహమీశేన చ।

అజ్ఞానం యది వేదనేన సదృశం దేవేన తుల్యా జనాః

కిం వక్ష్యే సురపుఙ్గవా అహమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్ ॥ ౫౪ ॥

అతః శివేనైవ సమస్తమేతద్భవత్యనన్తేన న చాపరేణ ।

శివస్వభావేన శివః సమస్తం శివప్రభావేన జగద్విచిత్రమ్ ।

తత్త్వదృక్సకలమద్వయం సదా పశ్యతి స్మ పరిమోహితః పుమాన్ ।

కష్టరిష్టఘటకుడ్యరూపతః కష్టమేవ ఖలు తస్య వేదనమ్ ॥ ౫౬ ॥

ఇదం జగదితి స్వతః సకలజన్తోః ప్రతీతిర్దృఢా

పరం జగదితి స్ఫురత్యమలబోధస్వభావేన చ ।

ఇదం హి పరవేదనం విమలచిత్తస్య పుంసః సదా

భవం తరతి మానవః పరమబోధేన చైతేన హి ॥ ౫౭ ॥

ఛన్దోగశ్రుతిమస్తకే వినిహితం విజ్ఞానమేతన్మయా

జన్తూనామవివేకినామతితరామజ్ఞనవిధ్వస్తయే ।

కారుణ్యాదమరాధిపా అతిశుభబ్రహ్మామృతావాప్తయే

దేవానామధిపాధిపస్య వచనాదుక్తం మహేశస్య చ ॥ ౫౦ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బహ్మ-

గీతాసు దహరోపాసనవివరణం నామ-షష్ఠోఽధ్యాయః ॥ ౬ ॥

కింపాకో యదీతి । కింపాకో నామ వృక్షవిశేషః ॥ ౫౪--౫౭ ॥ ప్రతిపాదితమర్థముపసంహరతి--
ఛన్దోగేతి । బ్రహ్మవిద్యాయాః సంసారకారణవిద్యానివృత్తిః ప్రథమం ప్రయోజ-

సప్తమోధ్యాయః ॥

౭ . వస్తుస్వరూపవిచారః ।

బ్రహ్మోవాచ—

అస్తి తత్త్వం పరం సాక్షాదక్షరం క్షరవస్తునామ్ ।

అధిష్ఠానమనౌపమ్యమవాఙ్మనసగోచరమ్ ॥ ౧ ॥

తస్మిన్సువిదితే సర్వం విజ్ఞానం స్యాదిదం సురాః ।

తదాత్మకత్వాత్సర్వస్య నాస్త్యేవ హి భిదా స్వతః॥ ౨॥

నమ్ । ఆవరణాజ్ఞానేడపనీతే సతి స్వస్వరూపభూతనిరతిశయానన్దావిభావశ్చ ద్వితీయం ప్రయోజనమ్ । తదుభయసిద్ధయే బ్రహ్మవిద్యోపదిష్టేయథే: ॥ ౫౮ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతురస్య యజ్ఞవైభవగ్వణ్డస్యోపారేభాగే

బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు దహరోపాసనవివరణం నామ ఫ్ఠఽధ్యాయః ॥ ౬॥

ఏవం వేదత్రయేపనిపదో బ్రహ్మ/మైక్యపరత్వ వ్యాఖ్యాయాథవణముణ్డకోప నిపదోఽపి తత్పరం వ్యాచిఖ్యాసుస్తాముపానిపదం సంగృహణ।తి---అస్తి తత్త్వామేల ద్వినా । తత్వ పరమార్ధభూతమ్ । శివశక్లదౌని పదూత్రిశదపరతత్త్వాని వ్యావతేయితుం విశిని ప్రమితి । యతే। వికార జతిభ్యః పరమత ణ్వాక్షరమావేనారీ సయభూతమ్ | తస్మాదేవ క్షరవస్తూనాం నశ్వరాణాం జడపద్(థౌనామధిష్ఠానమ్ । సయ హి మేధ్యాభూతస్యాధిష్ఠానం మవతి | అనేపమ్దుసుపమానభూతస్య వస్వన్తరస్యామవాత్ । నివిశేషచేన వాబ్యనసయోరవిషయభూతమ్ । క్షరస్తునామియత్ర సంజ్ఞకో విశరానియ ఇతి నామి దయో న క్రియతే ॥ ౧ ॥ శ్రతౌ “ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సమిదం విహాతం భవతి"? ఇత్యాదినా ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ యదధేష్ఠానభూతాక్షరబ్ర హ్మవేదనాదారోపితసర్వజగద్విఇ్ దశిత తతసంగృహణాతి—తస్మినితి । ప్రతిహఇతేఽథం హేతు మాహ—తదాతకత్వాదితి । తదధిష్ఠానం బ్రహ్మైవాఽఽత్మా స్వరూప యత్యాః ఽరోపితప్ర-పఇ్చస్యేతి విగ్రహః । న ఖల్వారోపితరజతాదికర్మాత్రేష్ఠానశుక్స। దివ్యతిరేకేణ పరథగాత్మానం కమత ఇతి భావ: । నాస్యే హైం తి | ప్రపఇ్చస్య బ్రహ్మణః సకాశాస్వాభావరివమేదస్తు యుక్తిమిరసజకప్రగివ నిరస్త ఇతి హతే రథైః ॥ ౨ ॥ ఏవం

ద్వే విద్యే వేదితవ్యే హి పరా చైవాపరాపి చ।

తత్రాపరా తు విద్యైషా ఋుగ్వేదీ యజురేవ చ॥ ३ ॥

సామవేదస్తథాఽథర్వవేదః శిక్షా సురర్షభాః।

కల్పో వ్యాకరణం చైవ నిరుక్తం ఛన్ద ఏవ చ।

జ్యోతిషం చ తథాఽనాత్మవిషయా అపి బుద్ధయః॥ ४ ॥

అథైషా పరావిద్యా సా యయా తత్పరమక్షరమ్।

గమ్యతే సుదృఢం ప్రాజ్ఞైః సాక్షాచ్ఛంభోః ప్రసాదిభిః॥౧౫॥

యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్మమగోత్రం రూపవర్జితమ్।

ప్రారిప్సితాయా ఉపనిషదోఽభిధేయమర్థం సంగ్రహేణ ప్రదర్శ్యాస్మిన్నర్థే "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తిః" ఇత్యాదికాముపనిషదం యోజయతి---ద్వే విద్యే ఇతి| తత్రాపరేత్యాది। ఋుగ్వేదాదిలక్షణా శ్రుతిపరిగణితా యాఽపరవిద్యా సా తావదనాత్మవిషయత్వాదుదీరితమద్వితీయం తత్త్వం న ప్రతిపాదయతి। తథా తజ్జన్యా బుద్ధయోఽప్యగ్ని హోత్రాదికర్మవిషయత్వాదనాత్మవిషయా ఇతి తాసామప్యపరవిద్యాత్వమిత్యర్థః॥ ३॥ ४9 ॥ "అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే" ఇతి శ్రౌతి వాక్యం సంగృహ్ణాతి----అథైషేతి। యయా తత్త్వమస్యాద్యుపనిషద్వాక్యజనితయా బిద్యయావక్ష్యమాణలక్షణం తదశ్వరం వ్రహ్మావగమ్యతే ప్రాప్యతే సాఽఽత్మవిషయజ్ఞాననివర్తకత్వేన మోక్షమాధనత్వాపరవిద్యేత్యర్థః॥ ౫।। "యత్తదద్రేశ్యమ్" ఇత్యాదికా శ్రుతేః స్వరూపతోఽప్యత్ర సంగృహ్యత ఇతీతః పరం న పృథక్మోదాహ్రియతే| తదక్షరమిత్యుక్తం కిం తదితి విశినష్టి- -యత్తదిత్యాదినా| అద్రేశ్యమదృశ్యమ్| చక్షుఃశ్రోత్రాదిజ్ఞానేన్ద్రి-యాణామగమ్యామిత్యర్థః। అగ్రాహ్మమితి వాక్పాణ్యాదికకర్మేన్ద్రియావిషయత్వమ్| అగోత్రమనన్వయమ్। న హ్యన్యదస్య కారణమస్తి యేన సహాన్వయః స్యాత్ | అవర్ణామితి శ్రౌతపదస్యార్థమాహ--- రూపవర్జితమితి। రూప్యన్త ఇతి రూపాణి స్థూలత్వాదయో ద్రవ్యధర్మాస్తద్రహితమ్| "యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇతి

చేతనవత్త్వావిశేషాత్సంసా రిణామివాస్యాపి ప్రసక్తం చక్షుఃశ్రోత్రాదికారణసద్భావం వ్యావర్త్తయతి -- అచక్షుఃశ్రోత్రమితి| అపాణిపదమితి కర్మేన్ద్రియరాహిత్యమ్| యత ఏవం గ్రాహ్యగ్రాహకరహితమతో

అచక్షుఃశ్రోత్రమయర్థం తదపాణిపదం సదా॥ ౬ ॥

నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం చ తదవ్యయమ్।

యద్భూతయోనిం ధీమన్తః పరిపశ్యన్తి చాత్మనా॥ ౭ ॥

యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ సురర్షభాః।

యథా పృథ్వ్యామోషధయః సంభవన్తి యథా సతః॥ ౮ ॥

పురుషాత్కేశలోమాని తథా చైవాక్షరాత్సురాః।

విశ్వం సంభవతీహైవం తత్సర్వం స్వపనోపమమ్॥ ౯ ॥

తపసా చీయతే బ్రహ్మ తదన్నమభిజాయతే।

నిత్యమ్। విభుమ్। వివిధం వ్రహ్మాదిస్థావరరాన్తప్రాణిభేదైర్భవతీతి విభుః। అత ఏవ సర్వగతమాకాశవద్వ్యాపరకమ్। అథాపి సుసూక్ష్మమ్। అపఞ్చీకృతభూతాని హి సూక్ష్మాణి తత్కారణత్వాత్తతోఽప్యతిశయేన సుసూక్ష్మమ్। ఉదీరితరూపత్వాదేవ తదబ్యయమ్ ; న హ్యనవయవస్య నిర్గుణస్యావయవగుణాపచయలక్షణం। వ్యయః సంభవతి। భూతయోనిం భూతానాం వియదాదీనాం యోనిః కారణభూతమ్। ధీరా ఇత్యత్ర రో మత్వర్థీయ-ఇతి వ్యోచష్టే--ధీమన్త ఇతి। యదేతదదృశ్యత్వాదిలక్షణం వ్రహ్మ ధీమన్త ఆత్మనా ఆత్మరూపేణ

స్వస్వరూపతయా పరి పరితః పశ్యన్తి తదక్షరం బ్రహ్మ యయా గమ్యతే సా పరవిద్యేతి సంవన్ధః| ఏతస్య శ్రుతివాక్యస్య ప్రహ్యపరత్వం భగవత్తా వ్యాసేనాపి నిర్ణీతమ్ - "అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోకితేః" ఇతి ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ఉక్తం భూతయోనిత్వం దృష్టాన్తైరుపపాదయతి-యయేతి। ఊర్ణనాభిర్లూతాకాటః। స యథా కారణాన్తరానపేక్షః స్వశరీరత్తన్తూన్సృహిః సారయత స్వాత్మన్యేవోపసంహరతి చ। యథా చ బ్రీద్యాద్యోపవయః స్వకారణసదృశః ప్రధివ్యామ్ద్యన్త యథా చ సతో విద్యమానాజ్జీవతః పురుపాదచతనానే కేశలోమాని సంభవన్తి। ఏవమేవ కారణాన్తరానపేక్షాదక్షరాద్బృహ్మణః సలక్షణం విలక్షణం చేతనాచేతనాత్మకం సర్వం జగదుత్పద్యతే। న చావిక్రియస్య బ్రహ్యణః పరమార్థతో జగద్భావః సంభవర్తతి మ.య.మయత్వన్తత్సర్వం సూష్టం జగత్స్వప్నప్రఞ్చసదృశమిత్యర్థః॥ ౮ ॥ ౯॥ వృదాణ ఉత్పమాన జగదనేన క్రమణోత్పద్యత ఇతి దర్శయతి---- త స్యేతి | తజ్జగత్కారణం గరాశవ్ల తరర) పథగ-

అన్నాత్ప్రాణో మనః సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్ ।।౧౦॥

యః సర్వజ్ఞః సర్వవిద్యో యస్య జ్ఞానమయం తపః॥ ౧౧॥

తస్మాదేతత్పరా బ్రహ్య నామరూపాన్నపూర్వకమ్।

జాయతే సత్యవత్స్వప్నప్రపఞ్చోపమమేవ తత్॥ ౧౨ ॥

తదేతదక్షరం సత్యం తద్విజ్ఞాయ విముచ్యతే।

తపసా పరిపక్వప్రాణికర్మవశాదుత్పన్నేన స్రష్టవ్యపర్యాలోచనరూపేణ జ్ఞానేన చీయత ఉపచీయతే ప్రగత్యన్తనిర్వికల్పకం సత్త్వద్వశాదీషద్వికల్పానువిద్ధం భవతీత్యర్థః। తేన చ జ్ఞానేనోపచితాత్తస్మాద్బృహ్మణః సకాశాదద్యతే భుజ్యతే సంసారిభిరిత్యన్నమవ్యాకృతం భోగ్యప్రపఞ్చస్య నిదానం తద్వ్యాచికీర్షితస్వరూపేణోత్పద్యతే

స్రష్టవ్యపర్యాలోచనావస్థమాయాశబలం తద్బ్రహ్మ వ్యాచికీర్షావస్థాం ప్రాపదిత్యర్థః। తస్మాచ్చన్నశబ్దాభిధేయాదవ్యాకృతాక్షితిపవనసలిలసంయోగవశేనోచ్చూనావస్థాద్వీజాదఙ్కుర ఇవాపఞ్చీకృతపఞ్చభూతతత్కార్యలిఙ్గశరీరసమష్ట్యుపాధిక: సర్వజ్ఞః ప్రాణశబ్దాభిధేయో హిరణ్యగర్భ ఉత్పన్నః| అత్ర హి హిరణ్యగర్భోత్పత్త్యభిధానేనైవాపఞ్చీకృతభూతానాం తత్సత్త్వరజోంశప-రిణామరూపలిఙ్గశరీరస్య చోత్పత్తిరర్థాదుక్తేతి ద్రష్టవ్యమ్। తరమా ప్రణణాత్పఞ్చీకరణవిపయం మన ఉత్పన్నమ్। తతశ్చ సత్యం సత్యశబ్దాభిఘేయానే వేయదాదీని పఞ్చీకృతాని పఞ్చభూతాన్యుత్యన్నాని। సచ్ఛబ్దేన హి ప్రత్యక్షగ్రాహయపృథవ్యది మృతత్రయముచ్యతే। వాయ్వాకాశౌ తు పరోక్షవాత్పరోక్షవాచినా త్యచ్ఛబ్దేన| అత ఏవ శ్రయతే ।"సచ్చ వ్యచ్చాభవత్' ఇతి । ఏవం భృతేపూత్పన్నేషు పునరణ్డాదిక్రమేణ భూరాదయో భోకాస్తేషు చ మనుష్యాదీనాం వణాశ్రమచోదితాని కమోణి తేషు చ।మృతం కల్పకోటి-శతావస్థాయిత్వాదనశ్వర తత్ఫలమిత్యేతాన్యనేన క్రమేణేత్పన్నానీత్యథః ॥ ౧౦ ॥ ఉక్తేమేవార్థముపసంహరతి-- యః సర్వజ్ఞ ఇతి| సామాన్యతః సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః। విశేషతోఽపి సర్వం వేత్తీతి సర్వవిత్। యస్య చ తపో జ్ఞానమయం సర్వజ్ఞస్వభావత్వాజ్జ్ఞానాత్మకం న తు కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రయాసలక్షణమ్। తస్మాద్బ్రహ్మణ ఉక్తం కార్యరూపం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బహ్మ దేవదత్తో యజ్ఞదత్త ఇత్యాదినామధేయం తదభిధేయం నీలపీతాదిరూపవద్ద్రవ్యజాతం వ్రీహియవాదిలక్షణమన్నం చ సర్వం పూర్వోక్తక్రమేణ జాయత ఇత్యర్థః॥ ౧౧ ॥ ౧౨॥ ఏవం పరవిద్యావిషయమక్షరం బ్రహ్మ స్వరూపతటస్థలక్షణాభ్యాముప-

కర్మణా నాస్తి తత్ప్రాప్తిః సంసారస్య వినాశనమ్।

ప్లవా హ్యతే సురా యజ్ఞా అదృఢాశ్చ న సంశయః॥ ౧౩॥

ఏభిరేవ పరం శ్రేయ ఇతి జానన్తి యే జనాః।

తే మూఢా అనిశం మృత్యుం జరాం చైవాపియన్తి హి॥ ౧౪ ॥

కర్మనిష్ఠాః స్వయం ధీరా మర్త్యాః పణ్డితమానినః॥ ౧౫ ॥

మూఢా ఏవ న విద్వాంసస్తేషాం నాస్తి పరా గతిః|

అన్ధేనైవ యథా చాన్ధా నీయమానాః సుదారుణే॥ ౧౬॥

అన్ధకూపే పతన్త్యేవ తథా కర్మరతా జనాః|

కర్మనిష్ఠా వయం సర్వే కృతార్థా ఇతి మోహితాః॥ ౧౭ ॥

అభిమన్యన్తి తే కర్మక్షయేఽవశ్యం పతన్తి హి।

వినా నాస్తి పరం జ్ఞానం తేషాం కైవల్యముత్తమమ్॥ ౧౮ ॥

ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠమితి యే జనాః।

తే మూఢాః పరమం శ్రేయో నైవ యాన్తి న సంశయః॥ ౧౯॥

అనేకజన్మసంసిద్ధః శ్రౌతస్మార్తపరాయణః।

దిశ్య తద్విజ్ఞానమేవ మోక్షసాధనమితి నిగమయతి-- తదేతదితి। శ్రుతౌ మన్త్రేషు కర్మాణీత్యపరవిద్యావిషయప్రతిప్రాదనస్య వైరాగ్యజననార్థత్వాత్తత్సిద్ధవత్కృతా తస్య ల్పవా హ్యేత ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితం మోక్షాసాధనత్వమేవ సంగృహ్ణాతి---కర్మణేతి। అదృఢా ఇతి। దృఢో హి ప్లవః పారప్రాప్తిక్షమః। అదృఢస్తు మధ్యేసముద్రం నిమజ్జతి। అదృఢాశ్చేమే యజ్ఞాదయ ఇతి న సాక్షాన్మోక్షహేతవ ఇత్యర్థః॥ ౧౩ ॥ కర్మైవ పరమపురుషార్థసాధనమితి యే మన్యన్తే తాన్నిన్దతి--ఏభిరేవేతి। తే మూఢా ఇతి। స్వర్గాదిలక్షణకార్యఫలసాధనస్యాకార్యబ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయత్వేనాన్యథాగ్రహణాత్తేషాం మౌఢ్యమ్॥ ౧౪౭ ॥ ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి-- కర్మనిష్ఠా ఇతి॥ ౧౫--౧౯ ॥ ఏవం

శ్రతిప్రతిపాదితామపరవిద్యావిషయకర్మ నిన్దాం ప్రదర్శ్య "పరీక్ష్య లోకాన్కర్మచితాన్" ఇతి శ్రుతిప్రతిపాదితం వైరాగ్యవిధిం సంగృహ్ణాతి అనేకేతి । "పరీక్ష్య లోకాన్కర్మ-

అనిత్యామితి విజ్ఞాయ జగద్వైరాగ్యమాప్నుయాత్॥ ౨౦ ॥

జ్ఞానాదేవ హి సంసారవినాశో నైవ కర్మణా।

ఇతి జ్ఞాత్వా శివజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం పునరాస్తికాః॥ ౨౧॥

శ్రోత్రియం బహ్మనిష్ఠం చ గురుం గచ్ఛేత్ప్రియేణ చ|

గురస్తస్మై పరాం విద్యాం దాద్యాచ్చ సురపుఙ్గవాః॥ ౨౨ ॥

విస్ఫులిఙ్గా యథా చాగ్నేః సుదీప్తాత్ప్రభవన్తి చ|

అపియన్తి తథా భావా అక్షరే శివసంజ్ఞకే॥ ౨౩॥

దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః।

చితాన్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ ఇతి హ్యత్ర మూలభూతా శ్రుతిః। పరీక్ష్యేత్యస్య పదస్యార్థకథనమనిత్యమితి విజ్ఞాయేతి॥ ౨౦ ॥ "నాస్త్యకృతః కృతేన" ఇతి వాక్యస్యాభిప్రాయమాహ-- జ్ఞానాదేవేతి। ఏవం నిత్యానిత్యవస్తువివేకజ్ఞానేన విరక్తస్య శ్రుత్యుదీరితలక్షణగురూపసదనమేవ కర్తవ్యమిత్యాహ--ఇతి జ్ఞాత్వేతి। గురుస్తస్మా ఇతి। అపరవేయావిపయాత్సంసారఫలాద్విరక్తాయేత్యర్థః॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ ఏవం సాధనచతుష్టయసంపన్నస్య బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టవ్యేత్యుక్తమ్। తదేతతసత్యామితి తద్విషయస్య బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వావఘారణమయుక్త జీవానామపి

పృథన్విద్యమానా్వదిత్యాశఙ్క్య తదవ్ప.తేరేక ఇష్టాన్తేనోపపాదయతి---విస్ఫులిఙ్గా ఇతి I ప్రభవన్తి చేతి చశబ్దేన శ్రుత్యక్తస్త్రైబాప్పయ: సంగృహ్యతే I యథా స్ఫులిఙ్గా దీప్తాదగ్నేర్జాయమానాస్తత్రైవ పునర్లీయమానా న తతోఽతిరిక్తా ఏవం చిద్రూపా అః॥ జీవలక్షణా భావా అపి దేహేన్ద్రియాదిలక్షణోపాధిజననవశేన చిద్రపాత్మణం I జ.యమానాస్తత్రైవ శివసంజ్ఞేఽక్షరే తదుపాధరిత్యేనాపరిచ్ఛినే నమన్తి ఘటాకాశాదివల్లీయమానా న తతాఽతిర్చ్యన్త ఇత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ నను జీవవత్తస్యాపి ప్రాణాదిమత్త్వం కి న స్యాదిత్యాశఙ్క్య సర్వోపాధివినిముక్త స్వరూపమాహ - దివ్య ఇతి I దివి ద్యోతమానే స్వప్రకాశచైతన్యలక్షణే స్వాత్మని భవో దివ్య:| స్వమహిమప్రతిష్ఠ ఇతి యావత్ I స చ హి యస్మాదమూర్తో మూర్తిరహితః I అత ఏవ పురుషః సర్వాసు పూర్షు శరీరేషు వ్యాప్య వర్తమానః | వ్రాహ్యమమాభ్యన్తరం చ సకలం వ్యాప్య తాభ్యాం సహ వర్తత ఇనే సబాహ్యాభ్య-

అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రో మాయాయా జీవతః పరః॥ ౨౪॥

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ I

ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపశ్చ భూమిర్విశ్వస్య ధారిణీ॥ ౨౫॥

అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వి-

వృతాశ్చ వేదాః I వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య

పద్భ్యాం భూమిః శంకరోయం హి సత్యః ॥ ౨౬ ॥

తస్మాదాగ్నిః సమిధో యస్య సూర్యః సోమాద్వృష్టిశ్చౌషధయ:

న్తరః। అజో జానిరహితః। ఏతచ్చ సర్వభావవికారోపలక్షణమ్।
ఏవంరూపోఽయమవిద్యాదృష్టిభిః ప్రాణాదిమత్త్వేన జ్ఞాయతే। తత్త్వదృష్ట్యా త్వస్య
ప్రాణమనసీ న స్తః। అత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణనాదివ్యాపారనిమిత్తభూతా క్రియాశక్తిరుచ్యతే।
ఏతచ్చ కర్మేన్ద్రియోపలక్షణమ్। సంకల్పాద్యాత్మకం మనస్తచ్చ బుద్ధేర్జ్ఞానేన్ద్రియాణాం
చోపలక్షణమ్। హి యస్మాదేవమస్య ప్రాణాదిసంవన్ధో నాస్తి। అతః శుభ్రో నిర్మలః।
ధర్మాధర్మసంస్పర్శాభావాత్తన్మూలత్వాత్సకలసంసారమాలిన్యస్యేతి భావః। అతో
భోగ్యప్రపఞ్చోప్రాదానభృతాయా మాయాయారతద్భోక్తృసోపాధికాజ్జీవాచ్చాయముదీరితరూపో
నిరుపాధిక ఆత్మా పర ఇత్యర్థః। ఏతేనాక్షరాత్పరతః పర ఇతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా॥ ౨౪॥
ఉక్తమప్రాణాదిమత్త్వముపపాదయితు ప్రాణాదీనాం తత ఉత్పత్తిమాభధరత్త-- -ఏతస్మాదతి।
ప్రాణాదయస్తత్కారణానే పఞ్చ మతాని చేదీరితరూపాద్రహ్మణ ఉత్పద్యన్త । ఉత్పతేః
ప్రాగతర్యమానస్తః కమం కారణమృతం బ్రహ్మ, ప్రణాదిమత్స్వరమ్యథః । ౨౫ ॥
హిరణ్యగభవద్రహ్మణ్ఢాన్తవాతనరతదాభిమాననో విరాజోడపే పరాశవాదుత్పాత్తి తదనన్యత్ర
చ ప్రతిపాదయతి- -అగ్నిర్మూర్ధేతి। "అసౌ కవ లోకో గౌతమాగ్నిః" ఇతి శ్రుతేరత్రాగ్నిశబ్దో
ద్యులోకవచనః। వాగ్వివృతా ఉద్ఘాటితా వేదా అస్య బాగిత్యర్థః। హృదయం విశ్వమస్యేతి ।
విశ్వం సత్ర జగదస్య విరాజో హృదయమన్తఃకరణమ్ । పద్భ్యాం భూమిరితి । ఉత్పన్నేతి
శేపః । శంకరోఽయమితి । అయముదారితరూపో విరాడప్యపాధ్యపగమే సతి సత్యస్వభావః
పరాశివ ఏవం నాన్య ఇత్యర్థః॥ ౨౬॥ ఉక్తమేవ సృష్టిం విణేతి - తస్మాదితి॥ తరమరేవత
పరరమత్పురుపాదగ్నిజీయతే।

ప్రథివ్యామ్ । పుమాన్ రేతః సిఞ్చతి

యోషితాయాం బహ్వీః ప్రజా బహుధా సంప్రసూతాః ॥ ౨౭ ॥

తస్మాదృచః సామ యజూంషి దీక్షా యజ్ఞాశ్చ సర్వే

క్రతవో దక్షిణాశ్చ। సంవత్సరో యజమానశ్చ

లోకః సోమో యత్ర పవతే యత్ర సూర్యః ॥ ౨౮ ॥

తస్మాద్దేవా బహుధా సంప్రసూతాః సాధ్యా మర్త్యాః

పశవః పక్షిణశ్చ । ప్రాణాపానౌ బ్రీహియవౌ

తపశ్చ శ్రద్ధా సత్యం బ్రహ్మచర్యం విధిశ్చ ॥ ౭౯ ॥

తే విశినష్టి—సమిధ ఇతి। యస్యాగ్నేః సూర్యః సమిధః సమిన్ధనహేతుః। సూర్యేణ సమిధ్యమానో ద్యులోకోఽత్రాగ్నిశబ్దాభిధేయ ఇత్యర్థః। ఛన్దోగోపనిషది "అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాఽఽదిత్య ఏవ సమిత్" ఇత్యాదినా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిద్రూపాః పఞ్చాగ్నయ ఉపదిష్టాః।ద్యులోకాగ్నేరుత్పన్నాత్సోమాత్పర్జన్యో జాయతే। తస్మాచ్చ పృథివ్యామోషధయో వ్రీహియవాద్యాః సంభవన్తి। తాసు చ పురుషాగ్నౌ హుతాసు స పురుషస్తదన్నరసరేతరూపేణ పరేణతం యోషితాయాం యోషిద్రూపేఽగ్నౌ సిఞ్చతి। అనేన క్రమేణోత్పాద్యమానా అపి సర్వాః ప్రజాస్తస్మాదేవ బ్రహ్మణ ఉత్పద్యన్త ఇత్యర్థః॥ ౭౭ ॥ తస్మాదృచ ఇత్యాది। ఋక్సామాదీని కర్మసాధనాని కర్మాణి తత్ఫలం చ సర్వమపి తస్మదేవోత్పన్నమిత్యర్థః। యూపరహితా అగ్నిహోత్రాదయో యజ్ఞాః। తద్వన్తో జ్యోతిష్టోమాదయః క్రతవః। సంవత్సరః కర్మాఙ్గభూతః కాలః। యజమానస్తత్కర్తా। లోకస్తత్ఫలభూతః। స విశేష్యతే— సోమో యత్రేతి। అవిదుషా విదుషా చ యథాక్రమం ప్రాప్యా సోమసూర్యలోకావిత్యర్థః॥ ౭౮ ॥ ఏవం కర్మాఙ్గభూతా దేవాద్యా అపి తత ఏవోత్పన్నా ఇత్యాహ--తస్మాద్దేవా ఇతి। బహుధా వసురుద్రాదిగణభేదేన బహుప్రకారా ఇత్యర్థః। సాధ్యా దేవవిశేషాః। మర్త్యాదీనాం సంబన్ధినౌ ప్రాణాపానౌ। హవిరర్థే వ్రీహియవౌ। పురుషసంస్కారలక్షణం కర్మాఙ్గం తపః స్వతన్త్రం చ ఫలసాధనమ్। సత్యబ్రహ్మచర్యే ప్రసిద్ధే। విధిరిత్థం కర్తవ్యమితి విధానమ్॥ ౭౯॥ తస్మాత్ప్రాణా ఇత్యాది। సప్త శీర్షణ్యాశ్చక్షుఃశ్రోత్రాదయః ప్రాణాః। తథా తేషాం

తస్మాత్ప్రాణా అర్చిషః సప్త హోమాః సురశ్రేష్ఠాః

సమిధః సప్త చైవ । లోకాః సర్వే చోద్భవన్త్యాశు

పూర్వం యథా తద్వత్స్వప్నతుల్యం తథాపి ॥ ౩౦ ॥

అతః సముద్రా గిరయశ్చ నద్యస్తథా సర్వా ఓష-

ధయో రసాశ్చ । సర్వస్యాత్మా సర్వసాక్షీ పరాత్మా

నిత్యానన్దోఽయం పురాణః సుపూర్ణః ॥ ౩౧ ॥

ఇదం సకలమాస్తికాః పురుష ఏవ నైవాపరం

న కిచిదపరం తతః సకలమస్తి సత్యం హి తత్ ।

ఇదం హి మమ వేదనం మునిగణరయ శంభోర్వరే-

ర్నకశ్చిదపి సంశయః శ్రుతిమతరయ యుక్తః ఖలు ॥ ౩౨ ॥

అహెూ విషయమాయయా మరణపూర్వదుఃఖోదధౌ

పతన్తి మనుజా అమీ పరశివస్థ విద్యాం వినా ।

తరన్తి జననార్ణవం పరశివస్య విద్యాబలత్

ఇదం తు శివవేదనం శివపదస్య సేవాబలాత్ ॥ ౩౩ ॥

సప్తార్చిపో విషయప్రకాశనశక్తయః సప్త హోమాస్తజ్జన్యాని విషయజ్ఞానాని। సమిధ ఇన్ద్రియసమిన్ధనహేతబో విషయాః। లోకాస్తేషాం సప్తానామిన్ద్రియాణాం సంచరణార్థాని గోలకాని॥౩౦॥ అతః సముద్రా ఇత్యాది నిగదసిద్ధమ్। సర్వస్యాఽఽత్మేతి। ఉక్తరీత్యా సాక్షిభూతః పరమాత్మా సర్వస్యానాత్మప్రపఞ్చస్య ఆత్మా స్వరూపమతస్తత్కృతపరిచ్ఛేదానుపపత్తేరయం పరిపూర్ణో నిత్యశ్చేత్యర్థః॥ ౩౧ ॥ ఏవం సంగ్రహవిస్తరాభ్యాం సృష్టిప్రతిపాదనేనాక్షరస్వరూపం ప్రతిపాద్య "పురుష ఏవేదం విశ్వమ్" ఇతి శ్రుత్యా సృష్టస్య జగతస్తదనన్యత్వమవధారితం తత్సంగృహ్ణాతి–ఇదమితి। న కించిదపరమితి। ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తస్య సర్వస్య తత్కార్యత్వాత్తస్మాత్పరం నాస్తి। అపరమితి ప్రతీయమానం కార్యజాతం తత్స్వరూపే అధ్యస్తత్వేన శుక్తిరూప్యవన్మిథ్యాత్వాద్వస్తుతో నైవ విద్యత ఇత్యభిప్రాయః॥ ౩౨ ॥ ౩౩ ॥ గుహాయాం నిహితమిత్యాది।

గుహాయాం నిహితం సాక్షాదక్షరం వేద చేన్నరః ।

ఛిత్త్వాఽవిద్యామహాగ్రన్థిం శివం గచ్ఛేత్సనాతనమ్ ॥ ౩౪॥

తదేతదక్షరం బ్రహ్మ స ప్రాణస్తదు వాఙ్మనః।

తదేతదమృతం సత్యం తద్వేద్ధవ్యం మనీషిభిః ॥ ౩౫ ॥

ధనుస్తారం శరో హ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే ।

అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయో భవేత్ ॥ ౩౬ ॥

లక్ష్యం సర్వగతం చైవ శరోఽయం సర్వతోముఖః ।

వేద్ధా సర్వగతశ్చైవ విద్ధం లక్ష్యం న సంశయః ॥ ౩౭ ॥

తదుదీరితస్వరూపమక్షరం బ్రహ్మ గుహాశబ్దవాచ్యే హృన్మధ్యేఽవస్థితం యః స్వాత్మతయా సాక్షాత్కరోతి స తద్విద్యయా స్వసంసారే హేతుభూతమవిద్యాగ్రన్థిం ఛిత్వా సర్వదా బాధరహితం చిదేకరసం పరాశివస్వరూపం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౩౪ ॥ తదేతదక్షరమితి। తత్తాటస్థ్యేన ప్రాగుక్తమేతదిదానీం గుహాయాం నిహితత్వేన స్వాత్మతయోక్తమనశ్వరం యచ్చైతన్యరూపం బ్రహ్మ తదాత్మకో హి సర్వః ప్రాణేన్ద్రియాదిసంఘాతః "ప్రాణస్య ప్రాణమ్" ఇత్యాదిశ్రుతేః। అతస్తదేవామృతం నశరహితమత ఏవ సత్యం తచ్చ మనీషిభిర్విద్విద్భిర్వేద్ధవ్యం మనసా ధారయితవ్యమ్। తద్విషయం మనః కర్తవ్యమిత్యర్థః॥ ౩౫ ॥ వేధనప్రకారమాహ—ధనుస్తారమితి। యథా లౌకికం ధనుర్లక్ష్యే శరస్య ప్రవేశకారణం తథాఽత్మశరస్య లక్ష్యే బ్రహ్మణి ప్రవేశకారణమిత్యోంకారో ధనుః। సర్వప్రత్యయసాక్షీ సోపాధిక ఆత్మా శరః। స ఖలూపాధిపరిత్యాగేన శరవల్లక్ష్యే బ్రహ్మణి స్వాత్మనైవ సమర్ప్యతే। తచ్చ బ్రహ్మ లక్ష్మమ్। ఏతైశ్చ ధనురాదిభిః సాధనైరప్రమత్తేన విషయతృష్ణాదిప్రమాదరహితేనైకాగ్రచిత్తేన పుంసా వేద్ధవ్యమ్। తతః స వేధనాదూర్ధ్వం శరవద్యథా శరో లక్ష్యేణైకీభవతి తథా దేహాదిసాక్షీ తత్సాక్ష్యాభిమానపరిత్యాగేన లక్ష్యభూతేన తేన బ్రహ్మణైకీభూతస్తద్రూపో భవతీత్యర్థః॥ ౩౬ ॥ లౌకికవేధవైలక్షణ్యమాహ— లక్ష్యమితి। లౌకికవేధస్య హి లక్ష్యం పరిచ్ఛిన్నమ్। బాణోఽప్యేకముఖః। వేద్ధా చ క్వచిదేవావస్థితః। అతస్తస్య లక్ష్యప్రాప్తివిరహః పాక్షికః సంభవతి। అత్ర తు తద్వైలక్షణ్యాదుక్తలక్ష్యం విద్ధమేవ భవతీ-

ఆత్మానమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్ ।

ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాద్దేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్ ॥ ౩౮ ॥

ద్యౌరన్తరిక్షం భూమిశ్చ మనః ప్రాణః సురోత్తమాః ।

యస్మిన్నోతం తమేవైకం విద్యాత్ప్రాజ్ఞః సమాహితః ॥ ౩౯ ॥

బ్రహ్మైకవిషయాం వాచం బదేత్సతతమాస్తికాః ।

అన్యా వాచస్త్యజేదేష సేతురేవామృతస్య చ ॥ ౪౦ ॥

యః సర్వజ్ఞః సర్వవిద్యో యస్యైష మహిమా భువి ।

దివ్యే బ్రహ్మపురే వ్యోమ్ని శివః సాక్షాత్ప్రతిష్ఠితః ॥ ౪౧ ॥

మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితః సర్వ-

త్యర్థః॥ ౩౭ ॥ ప్రణవేనాఽఽత్మనో బ్రహ్మరూపత్వజ్ఞానం శ్రుత్యన్తరం ప్రతిపాదితమితి సంవాదత్వేన దర్శయతి --ఆత్మానమితి। ఏతచ్చ బ్రహ్మోపనిషద్యామ్నాతమ్। యథా అధరోత్తరారణిభ్యాం నిర్మథనేన నిగూఢం దారూమధ్యే నిలీనమగ్నిం పశ్యతి, ఏవం ప్రణవేన జాగ్రదాద్యవస్థోపలక్షితం చిన్మాత్రమాత్మానం బ్రహ్మరూపత్వేనానుసందధానస్తదభ్యాసవశేన తద్రూపత్వం సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః॥౩౮॥ ఉక్తలక్షణమతిసూక్ష్మత్వాద్దుర్లభమిత్యభిప్రేత్య పునరప్యుపదిశతి— ద్యౌరన్తరిక్షమితి। ఇదముపలభ్యమానం లోకత్రయం మనస్తద్వ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణి చ తత్సర్వం యస్మిన్నక్షరే బ్రహ్మణ్యోతం సమర్పితం సమాహితమనస్కేన విదుపా తదేవైకం జ్ఞాతవ్యమ్॥ ౩౯ ॥ తథాచ తదేకవిపాయామేత్ వచం వదేత్। అన్యారతత్వనాత్మవిషయా వాచ ఉత్సృజేత్ । తత్ర కారణమాహ- ఏష ఇతి । ఏష ఖల్వాత్మా ససారాబ్ధరుత్తరణేనామృతత్వప్రాప్తేః సేతుః। అతస్తదేకవిషర్యైవ వాగుచ్చరితవ్యేత్యర్థః॥ ౪౦ ॥ స చోక్తవిధ ఆత్మా కుత్రోపలబ్ధవ్య ఇతి తత్రాఽఽహ-- యః సర్వజ్ఞ ఇతి । సర్వజ్ఞ సర్వవిదిత్యతావుక్తార్థౌ। యస్యైష పూర్వోక్తమహిమా విభూతిర్భువి లోకే దృశ్యతే స

శివో దివ్యే సర్వజ్ఞానానాముత్పత్తిస్థానతయా ప్రకాశమానే బ్రహ్మణః పురే హృత్పుణ్డరీకే తత్ర స్థే వ్యమ్ని ప్రతిష్ఠితః। ఉపలబ్ధ్యభిప్రాయమేతత్। ఆకాశవత్సర్వగతస్య క్వచిదవస్థానానుపపత్తేః॥ ४० ॥ తస్య స్వరూపం విశినష్టి-- మనోమయ ఇతి। యః సర్వప్రాణిహృదయమధ్యేఽవస్థి-

హృదమ్భుజాన్తః । తాద్విజ్ఞనేన పరిముచ్యాన్తి

ధీరా యద్భాతి చానన్దవపుః స్వభావాత్ ॥ ४२ ॥

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిచ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే ॥ ४3 ॥

హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం వ్రహ్మ నిష్కలమ్।

తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదుః॥ ४४॥

న తత్ర సూర్యశ్చన్ద్రశ్చ తారకా విద్యుతోఽనలః।

తశ్చిద్రూపః శివః స మనోవృత్తిరేవ తత్రోపలభ్యత ఇతి మనోమయః। ప్రాణశరీరనేతా। ప్రాణరూపం యత్సూక్ష్మం శరరం తస్య స్థూలశరీరాన్తరం ప్రతి ప్రాపయితేత్యర్థః। ఈదృగ్భూతం యదక్షరం బ్రహ్మ స్వభావాత్కారణాన్తస్మరమనపేక్ష్య దుఃఖాసంస్పృష్టం నిత్యనిరతిశయానన్దస్వరూపం స్వభాసైవ భాతి తజ్జానం వివేకినాం ముక్తసాధనమియథః ॥ ४२ ॥ అస్య బ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్య ఫలమాహ—భిద్యత ఇతి । పరం కారణమ్ । అవరం కార్యమ్।

తదుభయరూపణావస్థితే తస్మిన్నద్వేతీయే బ్రహ్మణి యాథాత్మ్యేన దష్టే సాక్షాకృతే సతి హృదయే మనసి గ్రన్థిరూపేణావస్థితోఽవిద్యావాసనాప్రచయోం భిద్యతే వినశ్యతి । విద్యాయా అవిద్యానివర్తకత్వాత్ । అత ఐవ కారణాభావాత్సర్వజ్ఞేయవిషయాః సంశయాశ్ఛియన్తే । అస్య చ నివృత్తావిద్యస్థ ఛిన్నసంశయస్య విదుప ఇహ జన్మని జన్మాన్తరే వా సంచితాని భావిజన్మాపాదకాన్యప్రవృత్తఫలాని పుణ్యపాపరూపాణి కర్మణి క్షీయన్తే । తథా చ వైయాసికం సూత్రమ్—"తదధిగమ ఉత్తరపూర్వధయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్" ఇతి ॥ ౪౩ ॥

హిరణ్మయ ఇత్యాది । హిరణ్మయే జ్యోతిమయే విజ్ఞానప్రకాశసహితేఽసికోశవద్బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధిహేతుత్వేన కోశభూతే సర్వాన్తరత్వాత్పరే। ఏవంవిధహార్దాకాశేఽవస్థితమ్। విరజమవిద్యాదిరజోమలవర్జితమ్ । నిష్కలం నిర్గతాః కలా అవయవా యస్మాత్తథావిధ బ్రహ్మ దేశతో వస్తుతశ్చాపరిచ్ఛన్నం యత్పరశివస్వరూపం తదుక్తవిశేషణత్వాచ్ఛుభ్రం శుద్ధం జ్యోతిషాం సర్వప్రకాశాత్మనామగ్న్యాదీనాం జ్యోతిరవభాసకమ్। న హి చైతన్యప్రకాశవ్యతిరేకేణాగ్న్యాదయః ప్రకాశన్తే। ఆత్మవిదో యత్తత్వం వివేకతో జానన్తి తదుక్తవిధమిత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ కథమేతజ్జ్యో-

ర్విభార్ని శంకరే సాక్షాత్స్వయంభానే చిదాత్మకే॥ ౪౫ ॥

తమేవ సకలం భాన్తమనుభాతి స్వభావత:।

తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి తత ఏవ హి॥ ౪౬॥

న తత్ర చన్ద్రార్కవపుః ప్రకాశతే న భ్రాన్తి వాతాః।

సకలాశ్చ దేవతాః। స ఏష దేవః కృతభూతభావనః

స్వయం విశుద్ధో విరజః ప్రకాశతే॥ ౪౭॥

బ్రహ్మైవేదమమృతం తత్పురస్తాద్బ్రహ్మానన్తం పరమం చైవ పశ్చాత్।

బ్రహ్మానన్తం పరమం దక్షిణే చ బ్రహ్మానన్తం పరమం చోత్తరే చ। ౪౮॥

ద్వౌ సుపర్ణౌ శరీరేఽస్మిఞ్జీవేశాఖ్యౌ సహ స్థితౌ।

తయోర్జీవః ఫలం భుఙ్క్తే కర్మణో న మహేశ్వరః॥ ౪౯॥

కేవలం సాక్షిరూపేణ వినా భోగం మహేశ్వరః।

ర్తిషాం జ్యోతిరితి తత్రప్రతిపాదయతి--న తత్రేతి॥ ౪౫ ॥ సూర్యాదీనాం తత్రావిభాసనే కారణమాహ-- తమేవేతి।చైతన్యస్య స్ఫురణపురఃసరం హి చేత్యస్య స్ఫురణమ్। అతః పశ్చాద్భాసమానం తత్రప్రథమభావినశ్చైతన్యస్య న ప్రకాశకామత్యర్థః| న చానుభానమపి తస్య స్వాభావికమిత్యాహ-- తస్య భాసేతి। తస్య పరశివస్వరూపచిత్ప్రకాశేనైవ సర్వమిదం తత్రాధ్యస్తం వివిధం భాతి న త్వాత్మీయేనేత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ ఏవం న తత్ర సూర్యో భాతి" ఇతి శ్రుతిం సంగృహ్య తస్యాస్తాత్పర్యగమ్యమర్థమావిష్కరోతి— న తత్ర చన్ద్రార్కేతి॥ ౪౭ ॥ ఏవం స్వప్రకాశచిద్రూపస్య బ్రహ్మణః సర్వజగత్కారణత్వేన యత్సార్వత్మ్యనుపపాదితం తదుపసంహరతి—బ్రహ్మైవేదమితి॥౪౮॥ నను జీవేశ్వరౌ సంసారిత్వాదిధర్మభేదాచ్ఛాయాతపవద్విలక్షణస్వభావౌ। కథమనయోరైక్యమిత్యాశఙ్క్య నిరస్యతి- దౌ సుపర్ణావితి। సుపర్ణౌ శోభనపత(నౌ)త్రౌ। జవః ఫలమితి।ఉపాధితాదాత్మ్యపన్నత్వాజ్జీవస్తత్కృతపుణ్యపాపఫలం సుఖదుఃఖాత్మకం భుఙక్తే। ఈశ్వరస్తూపాధిసంస్పర్శవిరహేణ కర్తృత్వాభావాత్తత్ఫలం న భుఙ్క్తే। అతో భోగం విహాయ కేవలం సాక్షిచిద్రూపేణ సాక్షాద్వివిక్త ఏవ స్వయం ప్రకాశతే। ఏవం చ తయోర్భోక్తృత్వా-

ప్రకాశతే స్వయం భేదః కల్పితో మాయయా తయోః॥ ౫౦ ॥

యథాకాశో ఘటాకాశమహాకాశప్రభేదతః।

కల్పితః పరచిజ్జీవః శివరూపేణ కల్పితః॥ ౫౧ ॥

తత్త్వతశ్చిచ్ఛివః సాక్షాచ్చిజ్జీవశ్చ తతః సదా।

చిచ్చిదాకారతోఽభిన్నా న భిన్నా చిత్త్వహానితః॥ ౫౨॥

చితశ్చిన్న చిదాకారాద్భిద్యతే జడరూపతః।

భిద్యతే చేజ్జడే భేదశ్చిదేకా సర్వదా ఖలు॥ ౫౩ ॥

తర్కతశ్చ ప్రమాణాచ్చ చిదేకత్వే వ్యవస్థితే।

అపి పాపవతాం పుంసాం విపరీతా మతిర్భవేత్॥ ౫౪ ॥

శ్రౌతస్మార్తసమాచారైర్విశుద్ధస్య మహాత్మనః।

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య చిదేకత్వే మతిర్భవేత్॥ ౫౫ ॥

భోక్తృత్వలక్షణధర్మభేదాత్ప్రతిభాసమానో యో భేదః స మాయయా పరికాల్పితో న వాస్తవః॥ ౪౯ ॥ ౫౦॥ ప్రతిజ్ఞాతమర్థం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి— యథేతి। యథైకమేవాఽఽకాశస్వరూపముపాధిభేదాద్ఘటాకాశమహాకాశప్రభేదేన కల్ప్యత ఏవమేవ చిద్రూపం బ్రహ్మోపాధిగతమాలిన్యవిశుద్ధిభ్యాం జీవేశ్వరభేదేన పరికల్ప్యతే॥ ౫౧ ॥

పరమార్థతస్తూపాధికృతభేదపరిత్యాగ ఉభయోరపి తయోరనాదినిధనా సంవిదేవ స్వరూపమిత్యర్థః। నన్వీశ్వరస్య చిత్సర్వవిషయా జీవస్య తు పరేమితవిషయేతి కథమనయోరేకత్వమిత్యత ఆహ---చిచ్చిదాకారత ఇతి। చితో యత్పారిమితసర్వవిషయత్వం తదుపాధిగతమాలిన్యవిశుద్ధికృతం న తు స్వరూపకృతమ్। అతశ్చిదాకారేణ జీవేశ్వరయోరుభయత్రావస్థితా చిదేకైవ న భిన్నా। కించ సా భిద్యత ఇతి వదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః। కిం సా చిదాకారేణ భిద్యత ఉత జడరూపేణేతి వికల్ప్యాఽఽద్యం ప్రత్యాహ— చిత్త్వహానిత ఇతి। విమతా చిన్న భవతి చిదాకారాద్భిన్నత్వాత్కుడ్యవదిత్యేవం చిత్త్వహానిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః॥ ౪౨ ॥ ద్వితీయే తు జడస్యైవ స భేదో న చిత ఇత్యాహ— జడరూపత ఇతి ।।౪౩ ॥ తర్కతశ్చ ప్రమణశ్చేతి ఉదీరితరూపా-

చిదేకత్వపరిజ్ఞానాన్న శోచతి న ముహ్యతి।

అద్వైతం పరమానన్దం శివం యాతి తు కేవలం॥ ౪౬ ॥

శివస్థానే శరీరోస్మిన్స్థితేఽపి స్వాత్మమాయయా।

దుఃఖాదిసాగరే మగ్నో ముహ్యమానశ్చ శోచతి॥ ౪౭ ॥

స్వస్మాదన్యతయా భాతమీశం స్వేనైవ సేవితమ్।

అధిష్ఠానం సమస్తస్య జగతః సత్యచిద్ఘనమ్॥ ౪౮ ॥

అహమస్మీతి నిశ్చిత్య వీతశోకో భవత్యయమ్।

అస్య చిన్మాత్రరూపస్య స్వస్య సర్వస్య సాక్షిణః॥ ౪౯॥

మహిమానం యదా వేద పరమాద్వైతలక్షణమ్।

తదైవ విద్యయా సాక్షాద్వీతశోకో భవత్యయమ్॥ ౬౦ ॥

బ్రహ్మయోనిం సదా పూర్ణం రుక్మవర్ణం మహేశ్వరమ్।

త్తర్కాత్ “చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కశతే చ” ఇత్యేవమాద్యాగమప్రమాణాచ్చిదేకత్వమిత్యర్థః॥ ౫౪ ॥ ౫౫॥ చిదేకత్వపరిజ్ఞానాదితి। ఏకస్మిన్ శరీరే విద్యమానయోర్భోక్తృభోక్త్రోర్జీవేశ్వరయోరుపాధికృతభేదపరిత్యాగేన యచ్చిన్మాత్రరూపేణైక్యం తజ్జ్ఞానమేవ శోకమోహాదిసంసారభయనివర్తనేన పరమానన్దావాప్తిలక్షణాయా ముక్తేః కారణమిత్యర్థ:॥ ౫౬ ॥ ఏవం “ద్వా సుపర్ణా” ఇతి మన్త్రస్య తాత్పర్యవ్యాఖ్యానేన భేదపరత్వం వ్యుదస్యోక్తార్థస్య సాక్షాత్ప్రతిపాదకమ్ “సమానే వృక్షే” ఇతి మన్త్ర వ్యాచష్టే—శివస్థాన ఇతి। స్వాత్మమాయయేతి। స్వాత్మనో జీవస్యోపాధిభూతా యా మాయా మలినసత్త్వప్రధానా తయా వశీకృత ఇత్యర్థః॥ ౫౭ ॥ స్వస్మాదన్యతయేతి। స్వస్మాత్సంసారిణోఽన్యతయా వైలక్షణ్యేన భాసమానం సకరసాంసారికదుఃఖవ్రాతహీనం స్వాత్మనైవ శ్రవణమననాదిభిరుపాయైః సేవితం పరరివస్వరూపమేవ జాననస్యోదీరితం పరమాద్వైతలక్షణం మహిమానం యదా సాక్షాత్కరోతి। స్వస్య స్వస్యేతి సమానాధికరణే పష్ఠయౌ। స్వశబ్దేన కారణం బ్రహ్మ పరామృశ్యతే । స్వాత్మకస్య స్వావివతేస్థ సవస్య సాక్ష్యస్యేత్యర్థ:। తదైవ స్వాత్మనో బ్రహ్మరూపత్వగోచరయా విద్యయా సంసారబన్ధవినిర్ముక్తో భవతీత్యర్థః ॥ ౫౮–౬౦ ॥ నను భావిజన్మాపాదకయోః పుణ్యపాపయో-

విద్యా తద్వినాశేన స్వసామ్యం యాతి నాన్యథా।

అతః సామ్యం తయోః సాక్షాదైక్యమేవ న చేతరత్॥ ౬౩ ॥

ఏవం జీవః స్వకం రూపం శివం పశ్యతి చేద్ధృఢమ్।

స్వాత్మన్యేవ రతిం క్రీడామన్యచ్చ కురుతే సదా॥౭౪ ॥

బహిశ్చేష్టా చ మయ్యేవ శివే సత్యసుఖాత్మకే।

ఇతి జానాతి సర్వం తు స్వాత్మనైవ హి భాసతే॥ ౭౫॥

స్వత్మనైవ శివం (స్వయం) సర్వం యదా పశ్యతి నిర్భయః।

తదా ముక్తో న ముక్తశ్చ బద్ధస్య హి విముక్తతా॥ ౭౬॥

ఏవంరూపా పరా విద్యా సత్యేన తపసాపి చ।

నన్వైకరసత్వం పరశివస్యైవ। "సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్" ఇతి శ్రుత్యా తాదృగ్రూపత్వం ప్రతిపాదితమితి తయోర్లక్షణైకత్వమ్। తస్మాత్సమానలక్షణయోగిత్వాత్తయోరేకత్వం సర్వదా సిద్ధమిత్యర్థః। అవిద్యయా భిన్నవదితి। అవిద్యా హి స్వతో మిథ్యాభూతా పరశివస్వరూపస్య న పారమార్థికం భేదమావహతీతి శ్రుతేర్థః॥ ౭౧ ॥ ౭౨ ॥ విద్యయా చావిద్యానివృత్తౌ స్వతః సిద్ధమైక్యమేవ జీవేశ్వరయోరవశిష్యతే తదేవ సామ్యశబ్దేన వివక్షితమితి నిగమయతి—అత ఇతి॥ ౭౩ ॥ ప్రాణో హ్యేష ఇతి వాక్యస్యార్థం తాత్పర్యతః సంగృహ్ణాతి-ఏవమితి। ఉక్తరీత్యా యది జీవస్యాఽఽత్మనో నిష్ప్రపఞ్చశివరూపతాం నిర్విచికిత్సం సాక్షాత్కరోతి తదా వస్త్వన్తరాభావాత్స్వాత్మవిషయమేవ క్రీడాదికం తస్య విదుషో భవతీత్యర్థః। అన్యచ్చేతి । ధ్యానపూజాదికమిత్యర్థః॥ ౭౪ ॥ క్రియావానితి శ్రుతిపదం వ్యాచష్టే—బహిరితి। హస్తపాదాదిచలనరూపా యా బ్రహ్యక్రియా సాఽపి మత్తో నాతిరిక్తేతి జానతో న కించిత్కర్తవ్యమవశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౭౫ ॥ తదా ముక్తో న ముక్తశ్చేతి । బన్ధస్యావిద్యామయత్వాన్మోక్షోఽపి తాదశ ఇతి పరమార్థదృష్టౌ ముక్తత్వమాపే తస్య

నాస్తీత్యర్థః। అత ఏవోక్తమాచార్యైః—“న నిరోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో న చ సాధకః। న ముముక్షుర్న వై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా” ఇతి॥ ౭౬ ॥ అథ పరివిద్యోత్పత్తౌ సహకారిసాధనప్రతిపాదకమ్ “సత్యేన లభ్యస్తపసా” ఇతి మన్త్రం సంగృహ్ణాతి—ఏవం-

బ్రహ్మచర్యాదిభిర్ధర్మైర్లభ్యో వేదోక్తవర్త్మనా॥ ౭౭॥

శరీరేన్తః స్వయంజ్యోతిఃస్వరూపం స్వకమైశ్వరమ్।

క్షీణదోషాః ప్రపశ్యన్తి నేతరే మాయయాఽఽవృతాః॥ ౭౮ ॥

ఏవంరూపపరిజ్ఞానం యస్యాస్తి పరయోగినః।

కుత్రాచిద్గమనం నాస్తి తస్య సంపూర్ణరూపిణః॥ ౭౯॥

ఆకాశమేకం సంపూర్ణం కుత్రచిన్నైవ గచ్ఛతి।

తద్వత్స్వాత్మవిభుత్వజ్ఞః కుత్రచిన్నైవ గచ్ఛతి॥ ౮౦ ॥

న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవేస్తపసా

రూపేతి। సత్యం మృషావాదపరిత్యాగః। తపశ్చిత్తైకాగ్ర్యం తద్ధ్యత్మదర్శనానుకూలం నతు కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది। అత ఏవ స్మయతే— “మనసశ్చేన్ద్రియాణాం చ ఐకాగ్ర్యం తపఉచ్యతే” ఇతి। బ్రహ్మచయోదిభిరిత్యాదిశబ్దేనాహింసాస్తేయాదియోగాఙ్గస్ప సంగ్రహః। వేదోక్తవర్త్మనేతి।

“శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యనేన ప్రకారణేత్యర్థః॥ ౭౭ ॥ శరీరేఽన్తరితి।
శరీరమధ్యస్థే హృత్పుణ్డరీక ఇతి యావత్। క్షీణదోషా ఇతి।
కామక్రోధాదయశ్చిత్తమాలిన్యాపాదకా దోషస్తే క్షణాః ప్రశాన్తా యేషాం తే తథోక్తాః। “సత్యమేవ జయతి నానృతమ్” ఇతివాక్యస్యార్థమాహ—నేతర ఇతి। మాయయా హ్యావృతరూపా అతస్తయా వశీకృతాః స్వస్వరూపయాథత్మ్య న ద్రంష్టుం ప్రభవన్తీత్యర్థః॥౭౮॥ “వృహచ్చ తద్దివ్యమ్” ఇతి మన్త్రం తాత్పర్యతః సంగృహ్ణాతి– ఏవంరూపమితి।
స్వాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నపరాేశివస్వరూపత్వం విదుషో గమనాదికం న సంభవతి । తస్య పరిచ్ఛిన్నధర్మత్వాత్॥ ౭౯ ॥ తదేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి— ఆకాశమితి ॥ ౮౦ ॥
యదేతత్స్వాత్మనః పరిపూర్ణశివస్వరూపత్వం తదుపలబ్ధౌ సహకాశ్సాధనం సత్యాదికముపదేష్టమ్ । అధునా త్వసాధారణం కారణముపదిశతి— న చక్షుషేతి ।
రూపాదిరాహిత్యాచ్చక్షురాద్యవిషత్వమ్ । నాన్యైర్దేవైరేతి। చక్షుర్వ్యాగతిరిక్తైర్జ్ఞానిద్రియైః కర్మేన్ద్రియైశ్చేరేత్యర్థః। తపసా కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదినా । కర్మణాఽగ్ని హెూత్రాదిరూపేణ । నను చక్షురాదిభిర్న గృహ్యతే చేత్కథం తాహ తదుపలబ్ధిస్తత్రాహ—జ్ఞానప్రసదేనేతి ।
విశుద్ధసత్వో విశుద్ధాన్తఃకరణః పురుషో జ్ఞాన-

కర్మణా వా। జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః

స నిష్కలం పశ్యతి రూపమైశమ్॥ ౮౧॥

ధ్యానేన పరమేశస్య సామ్బమూర్తిధరస్య చ।

స్వనిష్కలపరిజ్ఞానం జాయతే నాన్యహేతునా॥ ౮౨ ॥

ఏష ఆత్మా సుసూక్ష్మోఽపి వేదితవ్యోఽగ్ర్యయా ధియా।

పఞ్చధా సంనివిష్టోఽసుర్యస్మిన్సర్వాశ్రయే సురాః॥ ౮౩ ॥

సంవిభాతి స్వచిత్తేన యం యం లోకం విశుద్ధధీః।

సదా కామయతే యాంశ్చ తజ్జయత్యఖిలం తతః॥ ౮౪ ॥

తస్మాదాత్మవిదం సాక్షాదీశ్వరం భవతారకమ్।

అర్చయేద్భూతికామస్తు స్వశరీరేణ చార్థతః॥ ౮౫ ॥

నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహూనా

ప్రసాదేన విషయేన్ద్రియసంసర్గజనితరాగాదిమలకృతకాలుష్యవిరహే సతి జ్ఞానస్య యః ప్రసాద ఆదర్శవత్స్వచ్ఛతా తేన స్వకీయం సర్వోపాధివినిర్ముక్తం పారమేశ్వరం రూపం సాక్షాత్కరోతి॥ ౮౧ ॥ విశుద్ధసత్వస్య సగుణధ్యానమపి నిష్కలజ్ఞానోత్పత్తౌ కారణమిత్యాహ—ధ్యానేనేతి॥ ౮౨ ॥ "ఏషోఽణురాత్మా ఇతి వాక్యం సంగృహ్ణాతి—ఏష ఆత్మేతి। సర్వజగత్కల్పనాస్పదే యస్మిన్నహరమధ్యావస్థితే పరమాత్మన్యసుః ప్రాణః ప్రాణాపానాదిపఞ్చవృత్తిభేదేన ప్రవిష్టవాన్। ఏష ఆత్మాఽవచ్ఛేదకోపాధివశాత్సూక్ష్మోఽపి జ్ఞానప్రసాదేన హేతుభూతేనైకాగ్రేణ మనసా పూర్వప్రకరేణాపరిశ్చిన్న" పరశివస్వరూపత్వేన జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః ॥ ౮౨ ॥ ఏవముక్తరక్షణం సర్వాత్మానమాత్మత్వేన ప్రతిపనస్య సర్వావాప్తిలక్షణ ఫలమాహ—సంవిభాతీతి। ఏవం విశుద్ధధీర్విద్వాన్స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాదినా శ్రుత్యన్తరే ప్రతిపాదితం యం యం లోకం మనసా భావయతి యాంశ్చ తత్రత్యాన్కామయతే తస్య సర్వస్య స్వాత్మనోఽనన్యత్వేన తత్సర్వమేవ హేలయైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౮౪ ॥ యస్మాదవం సర్వే కామా విదుషః స్వరూపభూతాస్తస్మాత్తత్పరిచర్యానిరతస్యాభిలషితఫలావాప్తి: సిధ్యతీత్యర్థః॥ ౮౫ ॥ ఉదీరితిమాత్మతత్త్వము-

శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష

ఆత్మా వివృణుతే తనుం స్వామ్ ॥ ౮౬ ॥

నాయమాత్మా వలహీనేన లభ్యః ప్రమాదత-

స్తపసో నాన్యలిఙ్గాత్। ఏతైర్యత్నం యః కరోత్యేవ

ధీమాంస్తస్యాత్మాయం విశతే బహ్మ ధామః ॥ ౮౭ ॥

సంప్రాప్యైనమృషయో జ్ఞానతృప్తాః కృతాత్మానో వీత-

శోకాః ప్రశాన్తాః। తే సర్వగం సర్వశః ప్రాప్య

క్తోపాయవ్యతిరిక్తేనాన్యేన న జ్ఞాతుం శక్యత ఇతి దర్శయతి—నాయమితి। ప్రవచనేన వేదశాస్త్రాణాం పఠనేన। మేధయా గ్రన్థార్థధారణశక్త్యా। బహునా శ్రుతేన బహుకృత్వః శ్రవణేన। ఏతైరుపాయైర్న లభ్యో లబ్ధుం శక్యః । కేన తర్హి లభ్య ఇతి। ఉచ్యతే। ఏష విద్వాన్యమేవోక్తవిధం పరమాత్మానం వృణుతే ప్రాప్తుమిచ్ఛతి తేన కారణేన స పరమాత్మా లభ్యో నాన్యేన సాధనాన్తరేణ। తస్య శ్రవణమననాదిభిస్తత్ప్రాప్తి ప్రార్థయమానస్య విదుష ఏష అత్మాఽవిద్యాంసంఛన్నాం స్వకీయాం తనుం వివృణుతే ప్రకాశయతి। శ్రవణాదిసాధనజనితయా విద్యయా తదవిద్యానిక్తౌ తత్స్వరూపమావిర్భవతీత్యర్థః॥ ౮౬ ॥ ఆత్మప్రార్థనాసహాయభూతాని బలాదీని చ సంపాదనీయానీత్యాహ— నాయమితి। ఆత్మనిష్ఠాజనితం వీర్యం బలం తద్రహితేన పుంసా నాసా లబ్ధవ్యః। తథా పుత్రపశ్వాదివిషయాసఙ్గనిమిత్తాత్ప్రమాదాదనవధానాత్। అన్యలిఙ్గాదుత్తమాశ్రమలిఙ్గరహితాత్తపసః । తపోఽత్ర జ్ఞానమ్ ।తథావిధాజ్జ్ఞానాదపి నాసా జ్ఞాతుం శక్యతే । అతో బలాప్రమాదతపాంసే విశిష్టశ్రమయుక్తాని తదధిగమేఽన్తరఙ్గసాధనానీత్యర్థః । "ఏతైై రుపాయైర్యతతే" ఇతిశ్రతివాక్యం సంగృహ్ణాతి– ఏతైర్యత్నమితి। ఏతైరక్తైర్వలాదిభిరిత్యర్థః। తస్యాత్మాయమితి | బలాదిభిర్యతమానస్య తస్య

విదుషోఽయమాత్మా సాక్షిచిన్మాత్రరూపోఽయం ధామ తేజోరూపమపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ విశతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౮౭ ॥ విదుషస్తత్ప్రాప్తిప్రకారమాహ—సంప్రాప్యేతి। ఏనమాత్మానం సంప్రాప్య సమ్యగ్జ్ఞానేనావాప్య ఋషయో దర్శనబన్తస్తేనైబ జ్ఞానేన తృప్తాః। కృతాత్మానః కృతనిశ్చయాః। వీతశోకాః శోకమోహాదింసాంసారికదుఃఖరహితాః। ప్రశాన్తా ఉపరతేన్ద్రియాః। తే ఆత్మవిదః సర్వగమా-

ధీరా యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తి ॥ ౮౮ ॥

వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః సంన్యాసయోగా-

ద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్త-

కాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే ॥ ౮౯ ॥

గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా దేవాశ్చ సర్వే

ప్రతిదేవతాశ్చ । కర్మాణి విజ్ఞానమయశ్చ ఆత్మా

కాశవత్సర్వగతం సర్వప్రకారేణాపి ప్రాప్యోపాధికృతం పరచ్ఛేదం విహాయ ధీరా వివేకినః సన్తో యుక్తాత్మానో నిత్యసమాహితమనస్కాః శరీరపాతకాలేఽపి భిన్నఘటాకాశవదవిద్యాకృతోపాధిపరిచ్ఛేదనాశేన సర్వాత్మకమపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మైవాఽఽవిశన్తి॥ ౮౮ ॥ వేదాన్తవిజ్ఞనేతి। తత్త్వమస్యాదివేదాన్తమహావాక్యజనితం బ్రహ్మాత్మైక్యవిషయం యద్విశిష్టం జ్ఞానం తేన సునిశ్చిత ఉదీరితరూపోఽర్థ యేషాం తే తథోక్తాః। సంన్యాసయోగాత్సర్వకర్మరిత్యగేన కేవలబ్రహ్మనిష్ఠాస్వరూపాద్యోగాద్యతయో యతనశీలాః । అత ఏవ శుద్ధాన్తఃకరణాః। ఏవంభూతాస్తే సర్వే పరాన్తకాలే

భూతభౌతికకాయోపేక్షయా పరం తత్కారణమజ్ఞానం తస్య వినాశకాలే సముపజాతాత్పరామృతాన్నిరతిశయామృతత్వసాధనాజ్జ్ఞానాద్బ్రాహ్మలోకే లోక్యత ఇతి లోకో బ్రహ్మైబ లోకో బ్రహ్మలోకః స్వస్వరూపతయా లోక్యమానే బ్రహ్మణి పరిముచ్యన్తి పరితః సర్వస్మాదపి సంసారబన్ధ నాన్ముచ్యన్తే। అత్ర స్థితా ఏవ జ్ఞానేనోపాధివిలయే సతి ఘటాకాశాదివదపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మరూపతాం భజన్త ఇత్యర్థః ॥ ౬౯ ॥ తస్య ముక్తస్య ప్రాణాద్యాః కలాః కథం భవన్తీత్యేతత్ప్రతిపాదయతి—గతాః కలా ఇతి । తాశ్చ ప్రశ్నోపనిషది "షోడశ కలాః ప్రభవన్తి" ఇతి ప్రస్తుత్యామ్నాయన్తే— స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీన్ద్రియం మనః । అన్నమన్నాద్వీర్యం తపో మన్త్రాః కర్మలోకా లోకేషు చ నామ ఇతి । తాశ్చ ప్రాణాద్యాః కలాః సంసారిణో దేహాన్తరారమ్భహేతవః । విదుషస్తు ముక్తిసమయే నామాతిరిక్తాస్తాః పఞ్చదశ కలా; ప్రతిష్ఠాః । ద్వితీయాబహువచనాన్తమేతత్ । స్వస్వకారణం గతాస్తత్ర ప్రలీనా భవన్తీత్యర్థః । యే చ చక్షురాదీన్ద్రియష్వనుగ్రాహకత్వేన స్థితా ఆదిత్యాదిదేవాః "ఆదిత్యశ్చక్షు-

పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీ భవన్తి ॥ ౯౦ ॥

యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం యాన్తి

నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపా-

ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషం బ్రహ్మ యాతి ॥ ౯౧ ॥

స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద సురర్షభాః ।

బ్రహ్మైవ భవతి జ్ఞనాన్నాస్తి సంశయకారణమ ॥ ౯౨ ॥

సునిశ్చితం పరం బ్రహ్మ వేద చేత్స్వానుభూతితః ।

కులే భవతి నాబ్రహ్మవిత్తస్య సురపుఙ్గవాః॥ ౬౩ ॥

రభకం తరతి పాప్మానం గహాగ్రన్థిర్వినశ్యతి|

అమృతో భవతి ప్రాజ్ఞః సత్యమేవ మయోదితమ॥ ౬౪ ॥

ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః| తేఽపి ప్రతినియతం స్వం స్వం దేవశరీరమేవ గతా భవన్తీత్యర్థః। యాని చానారబ్ధఫలాని కర్మాణి యశ్చ విజ్ఞానమయో విజ్ఞానప్రాయో బుద్ధ్యుపాధివిశిష్టః కర్తాత్మా తే సర్వేఽవ్యయే నాశరహితే వికారజాతాత్పరేఽద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేకీభవన్తి। యథా జలభాజనాత్తదాధారాపనయే తత్రత్యాః సూర్యప్రతిబిమ్బాః సూర్యే తద్వదిత్యర్థః॥ ౬౦ ॥ ఉక్తమేకీభావం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి—యథా నద్య ఇతి। నామరూపాదితి। దేవదత్తో యజ్ఞదత్త ఇత్యాది నామ। రూప్యత ఇతి రూప స్థూలశరీరాదిలక్షణముపాధిః। భేదహేతోస్తరమాద్విముక్తో వివిక్తః సన్పరాత్సకార్యవ్యాపకత్వాత్పరం మాయా తతః పరం పురుషం పురిశయం పూర్ణం బ్రహ్మ స్వరూపం ప్రాప్నోతి॥ ౬౧ ॥ జీవబ్రహ్మభేదస్యావిద్యామాత్రనిబన్ధనత్వాత్తన్నివృత్తౌ చ విద్యాతిరిక్తసాధనానపేక్షత్వాద్వేదనమాత్రేణ కణ్ఠగతచామీకరవద్బ్రహ్మప్రాప్తిః సిధ్యతీతి దర్శయతి– యో హ వా ఇతి॥ ౬౨ ॥ "నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతి" ఇత్యస్యార్థమాహ— మునిశ్చితమితి। బ్రహ్మ విదుషః కుఛే యో యో జాయతే స సర్వోఽపి బ్రహ్మవిదేవ భవతీత్యర్థః॥ ౬౩ ॥ శోకం తరతీత్యాది। శోకమనేకేష్టవైకల్యనిమిత్తం మానసం తాపం తరతి జీవన్నేవాతిక్రామతి। పాప్మానం

సర్వముక్తమతిరోభనం మయా శోకమోహపటలస్య భేదకమ్ । ఆశు సత్యసుఖబోధవస్తుదం వేదమాననిరతస్య భాసతే ॥ ౬౫ ॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బహ్మగీతా-

సు వస్తుస్వరూపవిచారో నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥ ౭ ॥

అష్టమోఽధ్యాయః॥

.

౮. తత్త్వవేదనవిధిః

బ్రహ్మోవాచ—

అస్తి తత్త్వం పరం సాక్షాచ్ఛివరుద్రాదిసంజ్ఞితమ్।

తదవశ్యం మహాయాసాద్వేదితవ్యం మనీషిభిః॥ ౧ ॥

తద్విద్యా యతిభిః సేవ్యా నిగూఢాతీవ శోభనా ।

ససారహేతుభూతం ధర్మాధర్మాత్మకమపి తరతి। గుహాగ్రన్థిర్హృదయస్థావిద్యావాసనాగ్రన్థిః సోఽపే వినశ్యాతి। ఏవం ప్రాజ్ఞో విశుద్ధచిత్ప్రకాశః సన్విద్యయాఽమృతత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౯౪ ॥ ప్రతిపాదితముపనిషదర్థం నిగమయతి। సర్వముక్తమితి॥ ౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు

వస్తుస్వరూపరవిచారో నామ సప్తమోధ్యాయః॥౭॥

అథ కైవల్యోపనిషదోప్యుక్తబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వం దిదర్శయిషుస్తాం సంగృహ్ణాతి—అస్తి తత్వమిత్యాదినా। శివరుద్రాదిసంజ్ఞితమితి। నిరతిశయానన్దరూపత్వాచ్ఛివ ఇతి

రుత్సంసారదుఃఖం తస్య ద్రావకత్వాద్రుద్ర ఇత్యేతాదృశీం సంజ్ఞాం ప్రాప్తమిత్యర్థః। ఏవం విద్యావిషయం ప్రతిజ్ఞాయ తస్యామధికారిణం ప్రయోజనం చ క్రమేణ దర్శయతి— తదవశ్యమిత్యాదినా। ఏవం హి శ్రూయతే— అథాశ్వలాయనో భగవన్తం పరమేష్ఠినం పరిసమేత్యోవాచ। అధీహి భగవన్బ్రహ్మవిద్యాం బరిష్ఠాం సదా సద్భిః సేవ్యమానాం నిగూఢామ్। యయాచిరాత్సర్వపాపం వ్యపోహ్య పరాత్పరం పురుషం యాతి విద్వాన్ ” ఇతి ।

అచిరాత్సర్వపాపఘ్నీ పరబ్రహ్మప్రదా నృణామ్ ॥ ౨॥

శ్రద్ధయా పరయా (చ మహా) భక్త్యా ధ్యానేన చ సరోత్తమాః ।

యోగేన చ పరా విద్యా లభ్యా సా నైవ కర్మణా ।

న ప్రజాభిర్న చార్థేన త్యాగేనైషాం సరర్షభాః ॥ ౩॥

యే వేదాన్తమహావాక్యశ్రవణోత్పన్నవిద్యయా ।

సునిశ్చితార్థా యతయో వరిశుద్ధహృదయా భృశమ్ ॥ ౪ ॥

బ్రహ్మదృశ్యే శరీరే ఽస్మిన్నన్తకాలే పరస్య తు ।

అజ్ఞానాఖ్యస్య తే సర్వే ముచ్యన్తి హి పరామృతాత॥ ౫॥

తో విద్యాప్తిసిద్ధ్యర్థం ముముక్షుర్మతిమత్తమః ॥ ౬॥

వివిక్తం దేశమాశ్రిత్య సుఖాసీనో మహాశుచిః ।

సమగ్రీవశిరఃకాయః సితభస్మావగుణ్ఠితః ॥ ౭॥

ఇన్ద్రియాణి సమస్తాని నిరుధ్య సురపుంగవాః ।

ప్రణమ్య స్వగురుం భక్త్యా విచిన్త్య హృదయామ్బుజమ్ ॥ ౮ ॥

ఏవం సర్వత్ర వక్ష్యమాణేష్వర్థేషు మూలశ్రుతిరనుమేయా ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ తస్యాః పరవిద్యాయా ఉత్పత్తావనుకూలసాధనాన్యుపదిశతి— శ్రద్ధయేతి । శ్రద్ధా గురూపదిష్టేఽర్థే విశ్వాసః । భక్తిః సర్వదా తత్ర తాత్పర్యమ్ । తస్మిన్నుపదిష్టేఽర్థే సజాతీయప్రత్యయప్రవాహో ధ్యానమ్ । “ వివిక్తదేశే చ సుఖాసనస్థః "ఇతి శ్రుత్యుక్తోఽత్ర వక్ష్యమాణస్వరూపో యోగః। ఏతత్సర్వం పరవిద్యోత్పత్తౌ సాధనమ్ । ఈదృగ్విధసాధనసంపన్న స్త్రైషణాత్రయపరిత్యాగ ఏవం మోక్షసాధన నాన్యదితి దర్శయతి—సా నైవేతి । కర్మణా యజ్ఞదానాదినా । ప్రజాభిః పుత్రపౌత్రాదిభిః । అర్థేన ధనేన । ఏతాని హ్యనిత్యఫలసాధనాని పరవిద్యా త్వతథావిధేత్యేషాం కర్మాదీనాం త్యాగేనైవ ప్రాప్యేత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అథ పరవిద్యోత్పత్తావసాధారణకారణాభిధానపురఃసరమధికారిణస్తథా ప్రాప్యం ఫలమాహ— యే వేదాన్తేతి । ఉక్తార్థమేతద్గతేఽధ్యాయే ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ఏవం విషయప్రయోజన-

విశుద్ధం విరజం తస్య మధ్యే విశదమీశ్వరమ్ ।

అనన్తం శుద్ధమవ్యక్తమచిన్త్యం సర్వజన్తుభిః ॥ ౯ ॥

శివం ప్రశాన్తమమృతం వేదయోనిం సురర్షభాః ।

ఆదిమధ్యాన్తనిర్ముక్తమేకం సాక్షాద్విభుం తథా॥ ౧౦॥

అరూపం సచ్చిదానన్దమద్భుతం పరమేశ్వరమ్।

ఉమాసహాయమోమర్థం ప్రభుం సాక్షాత్త్రిలోచనమ్।

నీలకణ్ఠం ప్రశా(భా)న్తస్తం(స్థం)ధ్యాయేన్నిత్యమతన్ద్రితః॥

సాధనాధికారిభి సహ విద్యాస్వరూపముపదిష్టమ్। అథ తత్సాధనభూతం యోగముపదిశతి—అత ఇత్యాదినా ॥ ౬-౮ ॥ విశుద్ధం విరజమితి। విషయవైతృష్ణ్యేన తదుపభోగజనితకాలుష్యరాహిత్యాద్విరజం నిర్మలమత ఏవ విశుద్ధం హృదయామ్బుజమితి సంబన్ధః।తస్మిన్హృదయకమలమధ్యేఽనుసంధేయ వస్తు సందర్శయతి—విశదమితి। విశదం నిర్మలమ్। విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధివశాదీశ్వరమ్ । అనన్తమన్తో వినాశస్తద్రహితమ్। అత ఏవం శుద్ధమ్। శబ్దస్పర్శాదీనామభివ్యక్తిహేతూనామభావాదవ్యక్తమ్। అత ఏవాత్యన్తనిర్వికల్పకత్వాన్మనసాప్యచిన్త్యమ్ ॥ ౯ ॥ పరానన్దరూపతయా। శివం మఙ్గలాత్మకమ్। సంసారసంస్పర్శవిరహాన్నిస్తరఙ్గసముద్రవత్ప్రశాన్తమ్ అభృతమమృతత్వసాధనభూతమ్। వేదయోనిర్మితి శ్రుతిగతబ్రహ్మపదస్య వ్యాఖ్యానమ్। ఆదిమధ్యాన్తనిర్ముక్తమాదౌ మధ్యే చన్తే చవాస్థతేన వస్త్వన్తరేణ పరిచ్ఛదకేన వినిర్ముక్తమ్। ఏకమద్వితీయమ్। విభుం సర్వవ్యాపకమ్ ॥ ౧౦ ॥ అరూపం లౌకికాకారరహితమ్ । ఏవం తాటస్థ్యేన ప్రతిపాదితస్య స్వరూపప్రతిపాదనం సచ్చిదానన్దమితి । ఉమాసహాయమితి స్వశక్త్యా సహితమ్ । సా హి పరశివస్య స్వరూపానాతిరేకిణీతి ప్రాక్ప్రతిపాదితమ్ । అత ఏవోమర్థం ప్రణవప్రతిపాద్యమ్। శివశక్తిబాచకస్య సోఽహమితి పరమాత్మమన్త్రస్య సకారహకారయోర్లోపే సతి ప్రణవస్యోత్పన్నత్వాత్ । ఉక్తం హ్యాచార్యైః— "సకారం చ హకారం చ లోపయిత్వా ప్రయోజయేత్ । సంధిం వై పూర్వరూపాఖ్యం తతోఽసౌ ప్రణవో భవేత్" ఇతి । ఏవం నిష్కలం రూపమభిధాయ ధ్యేయత్వేన లీలావిగ్రహముపదిశతి--త్రిలోచనమితి ॥ ౧౧ ॥

ఏవం ధ్యానపరః సాక్షాన్మునిర్బ్రహ్మాత్మవిద్యయా॥ ౧౨॥

భూతయోనిం సమస్తస్య సాక్షిణం తమసః పరమ్।

గచ్ఛత్యేవ న సందేహః సత్యముక్తం మయా సురాః॥ ౧౩ ॥

యోఽయం ధ్యేయశ్చ విజ్ఞేయః శివః సంసారమోచకః।

స బ్రహ్మా స శివః సేన్ద్రః సోక్షరః పరమః స్వరాట్॥ ౧౪॥

స ఏవ విష్ణుః స ప్రాణః స కాలోఽగ్నిః స చన్ద్రమాః।

స ఏవ సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యం సమాసతః॥ ౧౫ ॥

స ఏవ విద్యావిద్యా చ న తతోఽన్యత్తు కించన।

జ్ఞాత్వా తం మృత్యుమత్యేతి నాన్యః పన్థా విముక్తయే॥ ౧౬॥

సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని।

ఏవం ధ్యానపర ఇతి। ఉక్తవిధం పరశివస్వరూపం స్వకీయహృదయామ్బుజే ధ్యాయన్నాత్మనస్తద్రూపత్వసక్షాత్కారేణ వియదాదిభూతభౌతికస్య సర్వస్య జగతః కారణం తస్య సర్వస్య సాక్షిణం తమసో మాయాయాః పరమేవవిధం పరశివస్వరూపం ప్రాప్నోతి॥ ౧౨ ॥ ॥ ౧౩ ॥ తస్య జ్ఞేయత్వేనోపదిష్టస్య పరశివస్వరూపస్యోక్తమద్వితీయత్వం సార్వాత్మ్యేన ప్రతిపాదయతి— యోఽయమితి। బ్రహ్మాదిదేవతారూపేణ పరశివ ఏవ తత్తదుపాధినా వ్యపాదిశ్యతే । అతోఽస్మతత్తే న ప్రథగ్భూతాః స తథావిధః పరరివోఽక్షరో నాశరహితః।

బ్రహ్మేన్ద్రాదీనామపి కారణత్వాత్పరమః। స్వరాట్ స్వయమేవ రాజమానః స్వతన్త్రః। అన్యే తు తత్పారతన్త్ర్యాన్న స్వరాజః॥ ౧౪॥ కి బహునా ద్వివిధం సర్వం జగద్భూతమతీతకాలావచ్ఛిన్నం భవ్యమాగామికారవచ్ఛినం తదుభయమపి తత్స్వరూపానతిరిక్తమ్॥ ౧౫ ॥ ఏవం పరశివస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదప్యభావాదాత్మనస్తద్రపత్వాజ్జ్ఞానమేవ ముక్త్యుపాయ ఇతి దర్శయతి—జ్ఞాత్వేతి । మృత్యుం మరణజననాదిలక్షణం సంసారమ్ ॥ ౧౬ ॥ సర్వభూతస్థమితి। భూతభౌతికప్రపఞ్చస్య ప్రతిభాసావస్థాయామపి తత్ర సర్వత్ర కారణత్వేనావస్థితమాత్మానం పశ్యతి। ఆత్మని చ కార్యతస్యాఽధ్యస్తాని తాని సర్వాణి భూతాని పశ్యతి। ఏవం సార్వాత్మ్యం పశ్యన్న నే-

సంపశ్యన్బ్రహ్మ పరమం యాతి నాన్యేన హేతునా॥ ౧౭ ॥

ఆత్మానమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్।

ధ్యాననిర్మథనాదేవపా(శా)పాన్దహతి పాణ్డితః॥ ౧౮ ॥

స ఏవ భగవానీశో మాయయైవాత్మమూతయా।

ముహ్యమాన ఇవ స్థిత్వా స్వస్వాతన్త్ర్యబలేన తు॥ ౧౯॥

శరీరమిదమాస్థాయ కరోతి సకలం పునః।

జాగ్రత్సంజ్ఞమిదం ధామ ప్రకల్ప్య స్వీయమాయయా ॥ ౨౦ ॥

రాజపుత్రాదివత్తస్మిన్క్రీడయా కేవలం హరః।

అన్నపానాదిభిః స్త్రీభిస్తృప్తిమేతి సురర్షభాః॥ ౨౧ ॥

స్వప్నకాలే తథా శంభుజీవత్వేన ప్రకాశిత:।

సుఖదుఃఖాదికాన్భోగాన్భుఙ్క్తే స్వేనైవ నిర్మితాన్॥౨౨॥

సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమసావృతః।

స్వస్వరూపమహానన్దం భుఙ్క్తే విశ్వ(దృశ్య)వివర్జితః॥

పునః పూర్వక్రియాయాజ్జీవత్వేన ప్రకాశితః।

నైవ జ్ఞానేన తదద్వితీయం పరం బ్రహ్మ ప్రప్నోతీత్యర్థః॥౧౭॥ నన్వీదృగ్విధా జ్ఞనోత్పత్తిః ప్రతిబన్ధకపాపవ హుత్యాన్న సంభవతీత్యాశఙ్క్య తన్నివృత్యుపాయమాహ—ఆత్మనమిత। ఉక్తర్థమకపూర్వస్మిన్నధ్యాయే। బ్రహ్యధ్యానస్య పాపక్షయహేతుత్వం స్మృతావపి ప్రసిద్ధమ్—ఉపపాతకపూర్వేషు పాతకేషు గుహత్సు చ । ప్రవిశ్య రజనీపారదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరేత్" ఇతి ॥ ౧౮ ॥ జాగ్రదాద్యవరథాసు సుఖదుఃఖోపభోక్తా సంసారీ జీబః । ఈశ్వస్వతథావిధ ఇతి కథమనపోరేకత్వమిత్యత ఆహ—స ఏవేతి। ముహ్యమాన ఇవేతి। న తు పరమార్థతస్తస్య మోహః సంభవతీతీవశబ్దార్థః॥ ౧౯—౨౨ | సకలే విలీన ఇతి। స్వప్నావస్థాయాం హి బ్రహ్మేన్ద్రియేషూపరతేష్వపి తత్తత్స్వప్నపదార్థాకారేణ పరిణమమానమన్తః కరణమస్తి తదపి సుషుప్తికాలే

జాగ్రత్సంజ్ఞామిదం ధామ యాత స్వప్నమథాపి వా॥ ౨౪ ||

పురత్రయమిదం పుంసో భోగాయైవ వినిర్మితమ్।

భోగశ్చాస్య సదా క్రీడా న దుఃఖాయ కదాచన॥ ౨౫ ॥

విశ్వాధికో మహానన్దః స్వతన్త్రో నిరుపద్రవః।

అసక్తః సర్వదోషైశ్చ కథం దుఃఖీ భవేద్ధరః॥ ౨౬॥

స న జీవః శివాదన్యో యో భుఙ్క్తే కర్మణాం ఫలమ్ ।

భేదాభావాచ్చితశ్చేత్యం న కర్మఫలమర్హతి॥ ౨౭॥

అతః సర్వజగత్సాక్షీ చిద్రూపః పరమేశ్వరః।

విలీయతే। అతః సర్వాస్మిన్కరణగ్రామే విలీనే సతి భావరూపాజ్ఞానరూపేణ తమసావృతః సన్స్వస్వరూపభూతమానన్ద భుఙ్క్తే సాక్షాత్కరోతి| అత ఏవ హి స్వాపోత్థితస్య సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శః॥ ౨౩ ॥ ౨౪ ॥ పురత్రయమిదమితి। జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యం స్థానత్రయం పుస్పస్య భోగార్యవ పరమేశ్వరమాయయా వినిర్మితమిత్యర్థః । నన్వీశ్వర ఏవ చేజ్జీబఖరమూపేణావస్థితస్తస్థ చ భోగో న యుజ్యతే "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతిశ్రుతేరిత్యత ఆహ—భోగశ్చాస్యతి । స్వగేనరకాదిసకలదుఃఖోపభోగోఽప్యస్య క్రీడా న దుఃఖహేతు:॥ ౨౫ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ-- విశ్వాధిక ఇతి । యస్మాదసౌ విశ్వస్మాదపి జగతోఽధికస్తదారోపబ్రాధయోరధిషఠానావధిత్వేనావస్థాత్తశ్చావాస్తవో భాగోఽస్య న దుఃఖహేతుః। కిచాయం మహానన్దః। అస్య లేశభాగోన్యాని సుఖాని। ఇతోపి వైషయికసుఖోపభోగో లీలామాత్రమిత్యర్థః| స్వతన్త్రో నిరపుద్రవ ఇతి । పారతన్త్ర్యాదికం హి దుఃఖహేతుః । అయం తదభావాత్కథం దుఃఖీ భవేదిత్యథః ॥ ౨౬ ॥ నన్వేవమీశ్చర ఏవం భవతు । జావస్త తత్పరతన్త్ర ఇతి తస్య వాస్తవ ఏవం భోగః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ--స న జీవ ఇతి | జీవేశ్వరయోర్వాస్తవభేదో నాస్తి । ఉభయత్రావస్థితస్య చిన్మాత్రరూపస్య భేదాభావస్య ప్రాగేవ ప్రతిపాదితత్వాత్। కించ చేత్యం హి కర్మఫలమ్। తదపి చిత్స్వరూపేఽధ్యస్తత్వేన మిథ్యాభూతమ్। అతః కథం

తద్విషయోపభోగశ్చిద్రూపస్యాత్మనో వాస్తవః స్యాదిత్యర్థః॥ ౨౭॥ ఏవం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు

అద్వితీయో మహానన్దః క్రీడయా భోగమర్హతి॥ ౨౮ ॥

ధామత్రయమిదం శంభోర్న దుఃఖాయ కదాచన।

క్రీడారామతయా భాతి న చోద్యార్హో మహేశ్వరః॥ ౨౯॥

ఇదం ధామత్రయం శంభోర్విభేదేన న విద్యతే।

శంభురేవ తథా భాతి న హ్యన్యత్పరమేశ్వరాత్॥ ౩౦ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యఖ్యావస్థారూపేణ భాతి యః।

స విశ్వతైజసప్రాజ్ఞసమాఖ్యః క్రమశో భవేత్॥ ౩౧ ॥

విశ్వో హి స్థూలభుఙ్నిత్యం తైజసః ప్రవివిక్తభుక్।

ప్రాజ్ఞస్త్వానన్దభుక్సాక్షీ కేవలః సుఖలక్షణః॥ ౩౨ ॥

త్రిషు ధామసు యద్భోగ్యం భోక్తా యశ్చ ప్రకీర్తితః।

జీవభావాపన్నస్య పరశివస్య వాస్తవభోగాసంభవాత్తత్తదవస్థానిర్మాణం తత్తద్భోగశ్చ సర్వోఽపి లీలామాత్రమితి నిగమయతి అత ఇతి॥ ౨౮ ॥ క్రీడారామతయేతి।
జాగ్రదాదిస్థానత్రయమీశ్వరస్య కేవలం క్రీడార్థముద్యానమ్। ఆప్తకామస్య తస్య తత్ర ప్రయోజనాన్తరాసంభవాత్। అతో న తస్య భోగప్రసక్తిరితి న చోదనీయామిత్యర్థః॥ ౨౦ ॥ నన్వేతత్స్థానత్రయం క్రీడారామతయా విద్యతే చేద్ద్వైతాపత్తిరిత్యత ఆహ--ఇదమితి॥ ३० ॥ స విశ్వతైజసేతి।
స్వస్మిన్పరికల్పితజాగ్రదాద్యవస్థారూపసాపేక్ష్యభేదాత్తత్తత్సాక్ష్యవిశేషఘటితతత్తత్సాక్షిచిన్మాత్రరూప ఆత్మా విశ్వతైజసాదిసంజ్ఞాం క్రమేణ లభత ఇత్యర్థః॥ ३౧ ॥ తేషాం స్వరూపవిశేషమాహ—విశ్వో హీతి। జాగ్రదవస్థాసాక్షీ విశ్వాస్య ఆత్మా స్థూలభుక్।
పఞ్చీకృతశబ్దస్పర్శాదివిషయః స్థూలః। యద్వా సర్వభోక్తృసాధారణ్యేనేశవరమాయయా నిర్మితో భాగ్యప్రపఞ్చః స్థూలస్తస్య భోక్తా। తైజసస్తు స్వప్నాస్థాసాక్షీ ప్రవివిక్తభూక్। ప్రావివిక్తం భోక్త్రన్తరాత్ప్రకర్షేణ వివిక్తం స్వావిద్యాపారికల్పితమసాధారణమేవ విషయజాతం భుఙ్క్తే। ప్రాజ్ఞః సుషుప్త్యవస్థాసాక్షీ సవిషయస్యేన్ద్రియవర్గస్యాన్తఃకరణేన సార్ధం స్వకారణభూతేఽజ్ఞానే విలయాద్విక్షేపాభావేన స్వరూపభూతమానన్దం భుఙ్క్తే। ఏవమవస్థాసంబన్ధకృత ఏవాస్య భోగః। స్వరూపతస్తు పరానన్దరూపః కేవలః సాక్షీ చిన్మాత్రరూపః॥ ३౨ ॥

ఉభయం బ్రహ్మ యో వేద స భుఞ్జానో న లిప్యతే॥ ३३॥

అశ్వమేధసహస్రాణి బ్రహ్మహత్యాశతాని చ।

కుర్వన్నపి న లిప్యేత యద్యేకత్వం ప్రపశ్యతి॥ ३౪ ॥

జీవరూప ఇవ స్థిత్వా యః క్రీడతి పురత్రయే।

స న జీవః సదా శంభుః సత్యమేవ న సంశయః॥ ३౫॥

తతస్తు జాతం సకలం విచిత్రం సత్యవత్పరా:।

స సత్యోఽసత్యసాక్షిత్వాత్సాక్షిత్వాచ్చిత్సుఖం తథా॥ ३८॥

ప్రేమాస్పదత్వాదద్వైతో భేదాభావాత్సరర్వభాః।

తస్మిన్నేవ లయం యాతి పురత్రయమిదం తతః॥ ౨౭ ॥

న జీవో జీవవద్భాతి సాక్షాద్బ్రహ్మైవ కేవలమ్।

త్రిషు ధామస్వితి। జగ్రదాదిస్థానత్రయేఽపి భోగ్యప్రపఞ్చస్య నిరుపాధికపరశివరూపేఽధ్యస్తత్వేన మిథ్యాత్వాద్భోక్తుశ్చోపాధ్యపగమే సతి తదనన్యత్వాద్భోక్తృభోగ్యాత్మకముభయమపి బ్రహ్మైవేతి విజానతో భోగజనితపుణ్యపాపకృతలేపో న భవతీత్యర్థః॥ ३३ ॥ ఏతదేవ వివృణోతి - అశ్చమేధేతి॥ ౨౪ ॥ ఏవమేకత్వజ్ఞానస్య ఫలముక్త్వా తదేకత్వముపపాదయతి---జీవరూప ఇవేతి । ఈశ్వర ఏవం క్రీడావ్యాజేన జీవరూపేణావస్థితో న తు జీవమ్తతేఽన్య ఇతి ॥ ३० ॥ ప్రతిజ్ఞావమర్థం సాధయతి -- తతస్తు జాతమితి। యదద్వితీయం బ్రహ్మ తతస్తస్మదేవ భాక్తృభోగ్యాత్మకం విచిత్రమిదం సర్వం జగన్మాయావశాత్సత్యవదుత్పన్నం న తు పరమార్థతః సత్యమ్। । చిన్మాత్రరూపస్య స్వాత్మనో బ్రహ్మలక్షణయోగాత్తదేకత్వ వక్తుం సచ్చిత్సుఖాత్మతాం ప్రతిపాదయతి స సత్య ఇతి। అసత్యస్య సర్వస్య దృశేయత్వనియమాత్తత్సాక్షీ దృగ్రూప ఆత్మా సత్య ఏవైష్టవ్యః। అతేఏవ జడప్రపఞ్చసాక్షిత్వాచ్చిద్రూపః। పరప్రేమాస్పదత్వాత్సుఖరూపః। ప్రాగుక్తరీత్యా క్వచిదపి భేదస్య దుర్నిరూపత్వేన స్వరూపలాభాభావాదద్వైతః। ఏవం సచ్చిదానన్దరూపో యః సాక్షీ తస్మిన్నేవ జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయం లీయతే। యస్మాదవస్థాత్రయసాక్ష్యేవంరూపస్తస్మాదసౌ న జీవః। కింతూపాధివశాజ్జీవవదవభాసమానః స నిరస్తసమస్తోపాధి-

అజ్ఞానాజ్జీవరూపేణ భాసతే న స్వభావతః॥ ३८ ॥

బ్రహ్మణో జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ।

ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపశ్చ భూమిర్విశ్వస్య ధారిణీ॥ ౩౯॥

యత్పరం బ్రహ్మ సర్వాత్మా విశ్వస్యాఽఽయతనం మహత్।

సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతమం నిత్యం తత్త్వంశబ్దార్థ ఏవ హి॥ ౪౦ ॥

యస్త్వంశబ్దస్య లక్ష్యార్థః స తచ్ఛబ్దార్థ ఏవ హి।

తత్త్వంశబ్దౌ స్వతఃసిద్ధే చిన్మాత్రే పర్యవస్యతః॥౪౧॥

యః పదద్వయలక్ష్యార్థస్తస్మిన్భేదః ప్రకల్పితః।

మాయావిద్యాత్మకోపాధిభేదేనైవ న వస్తుతః॥ ౪౨ ॥

స్వతఃసిద్ధైకతాజ్ఞానం వ్యుదస్య శ్రుతిరాదరాత్।

కత్వేన బ్రహ్మైవ। కస్తర్హి జీవవద్బ్రాన ఉపాధిరిత్యత ఆహ--అజ్ఞానాదితి॥ ౩౬--౩౮ ॥ ఏవం జీవస్య సచ్చిదానన్దాద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపం ప్రతిపాదయ బ్రహ్మణోఽపి తటస్థలక్షణతయా తత్ప్రతిపాదయతి-- బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యాదినా॥౩౯॥ సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతమమితి। సూక్ష్మపఞ్చీకృతం వియదాదికం తతోఽపి సూక్ష్మమవ్యాకృతం తస్మాదపి సూక్ష్మ యజ్జగత్కారణం బ్రహ్మ। తదేవ జీవవాచినస్త్వంశబ్దస్యార్థః॥ ౪౦॥ జగత్కారణవాచినస్తచ్ఛబ్దస్య దేహాదుపాధివిశిష్టాత్మవాచినస్త్వంశబ్దస్య చ

విరుద్ధాంశత్యాగినోభయత్రానుగతచిన్మాత్రరూపేణైకత్వప్రతిపాదనపరత్వం పఞ్చమేఽధ్యాయే ప్రపఞ్చితం "త్వమహంశబ్దవాచ్యార్థస్యైవ" ఇత్యాదినా। తదేతత్సిద్ధవత్కృత్యోచ్యతే--చిన్మాత్రే పర్యవస్యత ఇతి ॥ ४१ ॥ యః పదద్వయలక్ష్యార్థ ఇతి। తత్త్వమితిపదద్వయేన వాచ్యగతం సంసారిలాదివిరుద్ధాంశ పరియజ్య లక్షణయా యశ్చిన్మాత్రరూపోఽథః ప్రతిపాదితః స ఏవ పారమార్థికః । తస్మిన్మాయావిద్యోపాధివశాజ్జీవేశ్వరయోర్భేదః కల్పితః। విశుద్ధసత్త్వప్రధానా స్వాశ్రయావ్యామోహకరీ మాయేశ్వరోపాధిః। మలినసత్త్వప్రధానా స్వాశ్రయవ్యామోహకర్యవిద్యా జీవోపాధిః। అతస్తయోస్తద్వశాదేవ భేదో న వాస్తవ ఇత్యర్థః॥ ४२ ॥ ఏకతాజ్ఞానమితి। స్వతఃసిద్ధం యదేకత్వం తస్యాఽఽచ్చా-

స్వభావసిద్ధమేకత్వం బోధయత్యధికారిణః॥ ४३ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపఞ్చత్వేన భాతి యత్। `

తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబన్ధైః ప్రముచ్యతే॥ ४४ ॥

యస్తు బ్రహ్మ విజానాతి స్వాత్మనా సుదృఢం నరః।

తస్య స్వానుభవ స్త్వేవం స్వభావాదనువర్తతే॥ ४५ ॥

త్రిషు ధామసు యద్భోగ్యం భోక్తా భోగశ్చ యస్తథా।

తేభ్యో విలక్షణః సాక్షీ చిన్మాత్రోఽహం సదాశివః॥४६॥

మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్।

మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయమస్మ్యహమ్॥ ४७ ॥

అణోరణీయానహమేవ తద్వన్మహానహం విశ్వమహం

విశుద్ధః। పురాతనోఽహం పురుషోఽహమీశో

హిరణ్మయోఽహం శివరూపమస్మి॥ ४८ ॥

అపాణిపాదోఽహమచిన్త్యశక్తిః పశ్యామ్యచక్షుశ్చ

శృణోమ్యకర్ణః। అహం విజానామి వివి-

క్తరూపో న చాస్తి వేత్తా మమ చిత్సదాఽహమ్॥ ४९ ॥

వేదైరనేకైరహమేవ వేద్యో వేదాన్తకృద్వేదవిదేవ

చాహమ్ । న పుణ్యపాపే మమ నాస్తి నాశో
న జన్మ దేహేన్ద్రియవుద్ధయశ్చ ॥ ౫౦ ॥
న భూమిరాపో మమ నైవ వహ్నిర్న చానిలో మేఽస్తి
న చామ్బరం చ । సదాహమేవాహమితి స్ఫు
రామి స్వభావతశ్చేదమితి స్ఫురామి ॥ ౫౧ ॥

దకమజ్ఞానమియరథః । శ్రతిరాదరాదితి । సా శ్రతిరేయా---"సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతర నియం

అభాతరూపేణ తథైవ సర్వదా విభాతరూపేణ చ

భానరూపతః । అభానరూపేణ చ సర్వరూపతః

స్ఫురామి దేవోఽహమతః పురాతనః ॥ ౫౨ ॥

ఏవం విదిత్వా పరమాత్మరూపం గుహాశయం నిష్కళమ-

ద్వితీయమ్ । సమస్తభానం సదసద్విహీనం

ప్రయాతి శుద్ధం పరమాత్మరూపమ్ ॥ ౫౨ ॥

అతశ్చ వేదాన్తవచోభిరఞ్జసా ముముక్షుభిర్నిత్యమ-

శేషనాయకః। గురుపదేశేన చ తర్కతస్తథా

విచిన్తనీయశ్చ విశేషతః శివః॥ ౫౪ ॥

కైవల్యోపనిషత్పరా పరకృపాయుక్తా యదుచ్చైర్ముదా

ప్రోవాచ ప్రథితౌజసైరపి హరిబ్రహ్మాదిభిశ్చాదృతమ్।

హే దేవా అహముక్తవాననిశుభబ్రహ్మాపరోక్షాయ తత్సర్వేషామ-

ధికారిణాం మతమిదం విత్తాతిభక్త్యా సహ॥ ౫౫ ॥

తత్త్వమేవ త్వమేవ తత్' ఇతి। అస్య శ్రుతవాక్యస్య నిష్పన్నమర్థమనువదతి--జాగ్రదితి। జాగ్రదాద్యవస్థారూపేణ ప్రాణమనః ప్రభృతిప్రపఞ్చరూపేణ చ యద్బ్రహ్మ పారోక్ష్యేణభాతి తదేవ త్వమహంశబ్దలక్ష్యమాపరోక్ష్యేణ భాసమానం ప్రత్యక్చైతన్యమితి వాక్యార్థః॥ ౪౨౩--౪౫ ॥ ఏంవ బ్రహ్మాత్మైకత్వవదుపో జీవన్ముక్తస్యానుసంధానప్రకారమాహ--త్రిష్విత్యాదినా॥ ౪౬---౯౮ ॥ న చాస్తి వేత్తేతి। అన్యో వేదితా మమ నైవాస్తి। అహమేవ సర్వదా చిద్రూపః సర్వస్య వేదితేత్యర్థః॥ ౪౯.---౫౨్ ॥ఈదృగ్విధానుసంధానస్య ఫలమాహ - - ఏవమితి॥ ౫౩ ॥ ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయతి--అత ఇతి ॥ ౫౪ ॥ విత్తాతిభక్త్యేతి। ఏవం కైవల్యోపనిషదస్తాత్పర్యగమ్యం మయా ప్రతిపాదితమర్థం హే దేవా యూయం విత్త జానీతేత్యర్థః॥ ౫౫ ॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరి-

భాగే బ్రహ్మగీతాసు తత్త్వవేదనవిధిర్నామాష్టమోఽధ్యాయః॥ ౮॥

అథ నవమోఽధ్యాయః॥

౯. ఆనన్దస్వరూపకథనమ్

బ్రహ్మోవాచ—

ప్రత్యగ్రూపః శివః సాక్షాత్పరానన్దస్వలక్షణః।

పరప్రేమాస్పదత్వేన ప్రతీతత్వాత్సురర్షభా:।

పరప్రేమాస్పదానన్దః సురా ఆనన్ద ఏవ హి॥ ౧ ॥

ప్రియో భవతి భార్యాయాః పతిః సోఽయం సురర్షభాః॥ ౨॥

పతిర్న పత్యుః కామాయ ప్రియో భవతి సర్వథా।

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే

బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు తత్వవేదనవిధిర్నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

అథ వృహదారణ్యకస్యాప్యుక్తబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వమధ్యాయద్వయేన ప్రతిపాద్యతే। తత్ర మైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽమృతత్వసాధనస్యాద్వితీయాత్మదర్శనస్య తత్సాధనానాం శ్రవణాదీనాం చ ప్రతిపాదనేన సంపూర్ణోపదేశరూపత్వాత్తదర్థం ప్రథమం సంగృహ్ణాతి - ప్రత్యగ్రూప ఇత్యాదినా। అహమితి ప్రత్యక్త్వేన భాసమానో జీవమభావాపన్నో యః పరశివః స సాక్షాత్పరమానన్దరూపః। తత్ర హేతుమాహ--పరేతి। హేతోరప్రయోజకత్వం నిరస్యతి--పరప్రేమేతి। యద్యపి పరప్రేమాస్పదభూతః పుత్రవిత్తాదివిషయజనిత ఆనన్దః సాక్షాదానన్దో న భవతి। తస్యాన్యశేషత్వాత్। తథాపి యో నిరతిశయప్రేమాస్పద ఆనన్దః స తు స్వప్రాధాన్యాత్సాక్షాదానన్ద ఏవేతి పరప్రేమాస్పదత్వమానన్దరూపత్వస్య గమకమిత్యర్థః॥౧॥ తచ్చాత్మన్యసిద్ధమిత్యాశఙ్క్య శ్రుతౌ "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి" ఇత్యాదిభిర్బహుభిః పర్యాయై పతిజాయాపుత్రవిత్తాదీనామాత్మశేషతయైవ ప్రియత్వోపన్యాసేన తస్య యత్సర్వప్రియతమత్వం ప్రతిపాదితం తదభివతే---ప్రియో భవతీత్యాదినా। భార్యాయాః ప్రతిః ప్రియో భవతీతి యత్తన్న పత్యుః కామాయ । కింతు జా-

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౩॥

జాయాయాస్తు న కామాయ న హి జాయా ప్రియా మతా।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౪॥

షుత్రాణాం తు న కామాయ ప్రియాః పుత్రా భవన్తి చ।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౫॥

బ్రహ్మణస్త్వేవ కామాయ న బ్రహ్మ భవతి ప్రియమ్।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౬॥

క్షత్త్రస్యైవ తు కామాయ న క్షత్రం భవాతి ప్రియమ్।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౭ ॥

విత్తస్యైవ తు కామాయ న విత్తం భవతి ప్రియమ్।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౮ ॥

లోకానామేవ కామాయ న భవన్తి ప్రియాశ్చ తే।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్॥ ౯॥

దేవానామపి కామాయ ప్రియా దేవా భవన్తి న।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్ ॥ ౧౦ ॥

వేదానామేవ కామాయ ప్రియా వేదా భవన్తి న।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్ ॥ ౧౧ ॥

యాయాః స్వాత్మనః సుఖాయైవ। తథాచ యో యచ్ఛేషతయా ప్రియస్తతోఽపి తస్మిఞ్ఛేషిణి ప్రీతివిశేషో భవతి। యథా పుత్రశేషతయా తద్భార్యాదికాత్పుత్రే। ఏవం స్వాత్మశేషతయా ప్రియాత్పత్యురపి జాయాయాః స్వాత్మాఽతిశయేన ప్రియ ఇత్యర్థః॥ ౨ ॥ ౩॥ జాయాయాస్త్వితి। పత్యుర్జాయా ప్రియా భవతీతి యత్తన్న జాయాయాః సుఖాయ। కిన్తు పత్యుః స్వాత్మనః సుఖాయేతి పూర్వవత్తతోఽపి ప్రియతమః పత్యుః స్వాత్మా। ఏవం పుత్రాణాం తు న కామాయేత్యాదిషు పర్యాయాన్తరేష్వపి యోజనా ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ బ్రహ్మణస్త్వేవేతి।

భూతాన్యపి చ భూతానాం కామాయ న భవన్తి చ।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్ ॥౧౨॥

సర్వస్యైవ తు కామాయ న సర్వం భవతి ప్రియమ్।

కిం త్వాత్మనస్తు కామాయ తతః ప్రియతమః స్వయమ్ ॥౧౩॥

అతః ప్రియతమో హ్యాత్మా సుఖవత్సుఖలక్షణః।

సుఖాభిలాషిభిః సోఽయం త్యక్త్వా కర్మాణి సాదరమ్ ౧౪

ద్రష్టవ్యస్తు సురా నిత్యం శ్రోతవ్యశ్చ తథైవ చ।

మన్తవ్యశ్చ విచిన్త్యశ్చ సర్వం తద్దర్శనాదిభిః।

బ్రాహ్మణజాతేరిత్యర్థః॥౬--౧౨॥ ఏవం పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికాన్ప్రియవిషయాన్భావవిశేషానుపన్యస్యా-నుక్తసంగ్రహాయాఽఽహ। సర్వస్యైవేతి॥ ౧౩ ॥ అతః ప్రియతమ ఇతి। యత ఏవం సర్వమాత్మశేషతయా ప్రియతమమతః సర్వప్రియతమ ఆత్మా। హిశబ్దో హేతౌ। యస్మాదేవం పరప్రేమాస్పదస్తస్మాత్సుఖలక్షణో నిరతిశయానన్దస్వరూపః। అతః పరిచ్ఛిన్నసుఖసాధనాని కర్మాణి పరిత్యజ్యాపరిచ్ఛన్నసుఖాభిలాషిభిర్ముముక్షుభిస్తాదృగ్రూప ఆత్మా సాదరం ద్రష్టవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః। తస్య చ దర్శనస్య మననినిదిధ్యాసనసహకృతం వేదాన్తమహావాక్యశ్రవణమేవ సాధనమిత్యాహ- -శ్రోతవ్యశ్చేతి। తత్ర శ్రవణం నామ శబ్దశక్తితాత్పర్యార్థన్యాయానుసంధానమ్। న్యాయతః శ్రుతిప్రతిపాదితస్యార్థస్యాసంభావనాదినిరాసేన తథాత్వగమకయుక్త్యనుసంధానం మననమ్ । ఏవం శ్రవణమననాభ్యామధిగతేఽర్థే సాక్షత్కారం జనయితుం విజాతీయప్రత్యయానన్తరితః సజాతీయప్రత్యయప్రవాహో నిదిధ్యాసనాపరపర్యాయం విచిన్తనమ్ । తథా చాఽఽమ్నాతమ్ "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదేధ్యాసితవ్యః" ఇతి। అస్య చ వాక్యస్య తాత్పర్యమాచార్యైరుక్తమ్-- ఆత్మదర్శనఫలముద్దిశ్య మననినిదిధ్యాసనాభ్యాం ఫలోపకార్యఙ్గాభ్యాం శ్రవణం నామాఙ్గీ విధీయత ఇతి । "ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన" ఇత్యాదినా యద్దర్శనస్య సర్వావాప్తిలక్షణఫలమామ్నాతం తద్వ్యాచష్టే--- సర్వం తదితి। దర్శనాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన శ్రుత్యుక్తశ్రణమననినిదిధ్యాసనసంగ్రహః। తస్మిన్ప్రియతమ ఆత్మతత్త్వే శ్రవణాదిభిర్దృష్టే సతి యత్తస్మిన్నధ్యస్తం తచ్ఛేషతయా ప్రియం

విదితం తదభేదేన భవత్యత్ర న సంశయః॥ ౧౪॥

దుఃఖరాశోర్వినాశాయ పరమాద్వైతవిద్భవేత్॥ ౧౬ ॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానాత్సంసారః ప్రవినశ్యతి।

స్వతః సిద్ధాద్వయానన్ద: స్వయమేవ విభాతి చ॥ ౧౭॥

పరాదాత్తం సురా బ్రహ్మ స్వతోఽన్యద్బ్రహ్మ వేద యః।

తథా పరాదాత్క్షత్రం తం లోకా అపి తథైవ చ॥ ౧౮॥

దేవా వేదాశ్చ భూతాని పరాదుః ఖలు తం పశుమ్ ।

ప్రాగుపన్యస్తం సర్వం జగత్తత్సర్వం తదభేదేన వస్తుతస్తదనన్యత్వేన విదితమేవ భవతీత్యర్థః॥ ౧౪ ॥ ౧౫ | నను తావత। కథం సంసారదుఃఖనివృత్తిరితి తత్రాఽఽహ— దుఃఖరాశేరితి। పరమాద్వైతావిదః పురుషస్య స్వాతిరిక్తదుఃఖహేత్వభావాద్భవపరంపరార్జితో దుఃఖారాశిర్వినశ్యతీత్యర్థః। నను దుఃఖరాశేర్వినాశేఽపి స్వర్గాదిసుఖహేతోః పుణ్యస్య సద్భావాత్తతిమిత్తః సంసారో విదుషోఽపి కుతో నేత్యత ఆహ --పరమాద్వైతేతి। అద్వితీయబ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారోత్తరకాలం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిమదన్తః కరణస్య నిఖిలపుణ్యపాపాశ్రయస్య వివిక్తత్వాత్తత్కృతః సుఖదుఃఖోపభోగలక్షణః సర్వోఽపి సంసారో విదుషః ప్రవినశ్యతి। ఈదృగ్విధస్య మేం క్షస్య సుఖదుఃఖవత్స్వర్గాదిసుఖస్యాపి నివర్తనాదపురుషార్థత్వమాశఙ్క్యాఽఽహ ~. -స్వతఃసిద్ధేతి। కారణాన్తరానపేక్షో య అత్మనః స్వరూపభూతో నిత్యనిరతిశయాద్వితీయ ఆనన్దస్తస్య స్వరూపప్రకాశనవైవ స్ఫురణాన్నోక్తదోష ఇత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ ౧౭ ॥ ఏవం మోక్షసాధమద్వితీయపరమానన్దాత్మదర్శనముపన్యస్య యా భేదదర్శననిన్దా “బ్రహ్మ తం పరాదాత్" ఇత్యాదిభిః పర్యాయైః శ్రుతౌ ప్రతిపాదితా తాం సంగృహ్ణాతి- -పరాదాత్తమితి । యః పురుషః స్వాత్మనోఽన్యద్బ్రాహ్మ బ్రాహ్మణజాతిం వేద తద్బ్రహ్మ భేదదర్శినం తం పురుషం పరాదాద్బహిస్త్యజతి తదనధానం సత్తస్య సుఖదుఃఖహేతుర్భవతీత్యర్థః । ఏవం పరాదాత్క్షత్రమిత్యాదేషు యోజనా । తం పశుమితి । యో

హి బ్రహ్మక్షత్త్రాదికం జగత్స్వవ్యతిరేకేణ పశ్యత్యయథార్థదర్శిత్వాత్స ఏవ పశుః। తథా చాఽఽమ్నాతమ్ "అథ యోఽన్యో దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామ్?" ఇతి।

స్వస్వరూపాత్పరం కించిదపి పశ్యన్ప్రణశ్యతి ॥ ౧౯ ॥

బ్రహ్మక్షత్త్రాదిభేదేన ప్రతీతా హ్యఖిలా అమీ।

వర్ణాస్తథాఽఽశ్రమాః సర్వే సంకరాః సకలా అపి ॥ ౨౦ ॥

దేవగన్ధర్వపూర్వాశ్చ భూతాని భువనాని చ।

అస్తి నాస్తీతి శబ్దార్థౌ తథైవాన్యచ్చ కించన ॥ ౨౧

మాయావిద్యాతమోమోహప్రభేదా అఖిలా అపి।

సర్వమాత్మైవ నైవాన్యదన్యబుద్ధిర్హి సంసృతిః ॥ ౨౨ ॥

నిర్వికల్పే పరే తత్త్వే విద్యయా బుద్ధివిశ్రమః।

అస్త్వేవం బ్రహ్మక్షత్రాదిభిరాత్మనః పరాదానం బ్రహ్మక్షత్త్రాదిభేదస్త్వనుభవసిద్ధః కథమపలపితుం శక్యత ఇత్యత ఆహ--స్వస్వరూపాదితి। ప్రతీయమానస్య భేదస్య శుక్తికారజతాదివద్భ్రమత్వాద్వస్తుతః స్వాతిరిక్తం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పశ్యంస్తత్కృతపుణ్యపాపవశీకృతో జన్మమరణాదిలక్షణం సంసారం ప్రాప్నోతి।

శ్రూయతే హి-- “మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" ఇతి ॥ ౧౮ ॥ ౧౦ ॥ కథం తర్హిం ప్రతీయమానం బ్రహ్మక్షత్రాదికం వేదనీయమిత్యాశఙ్క్య తత్సర్వమాత్మతయవ జ్ఞాతవ్యమితి యదామ్నాతమ్ "ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమ' ఇత్యాదినా తదాహ --- బ్రహ్మక్షత్రాదిభేదేనేయాదినా ॥ ౨౦॥ ౨౧ ॥ మాయావిద్యేతి । విశుద్ధసత్త్వప్రధానా ప్రకృతిర్మాయేశ్వరోపాధిః। మలినసత్త్వప్రధానా త్వవిద్యా జీవోపాధిః | తమఃశబ్దేన వియదాదిభూతోపాదానా తమఃప్రధానా ప్రకృతిరుచ్యతే । మోహశబ్దేన కార్యభూతశుక్తిరూప్యాదివిభ్రమో వివక్షితః । సర్వమాకవేత | యటింద అహమమ్తత్రాదిక మయాతత్కాయజాతమనుక్రాన్తం తత్సవైమాత్మేవ న తతే।ఇతి రిక్తమ్। తత్సస్పర్ధస్తలేన శుక్తరూప్యాదివదాధిష్ఠానాదన్యలేన నివేక్తుమశక్యలాత్। అన్యవుద్ధిహీతి । అద్మక్షత్రీదజగత: ప్రత్యగామనశ్చ యా భేదబుద్ధి: సా సంసారహేతు: “'ద్వితీయద్ర సయం భవతి!" ఇత్యాదిశ్వతరివ్యర్థ: ॥ ౨౨ ॥ తస్మాదద్వినీయబ్రహ్మాత్మవద్యైవ నిఃశేషదఃఖోచ్ఛిత్తినిరతిశయానన్దావాప్తిలక్షణాయా ముక్తేః సాధనమిత్యాహ--నిర్వికల్ప ఇతి । నివికస్పే నిరస్తసమస్తోపాధికే సత్యజ్ఞానానన్తానన్దైకరసే వికారజతిభ్యః పరే బ్రహ్మణి

సా హి సంసారవిచ్ఛిత్తిర్నాపరా పురుషాధికా॥ ౨౨ ॥

ప్రతీతమవిశేషేణ సకలం బ్రహ్మ యః పుమాన్।

వేద తం శిరసా నియం ప్రణమామి జగద్గురుమ్॥ ౨౪ ॥

వేదా బహూముఖా భాన్తి స్మృతయశ్చ తథైవ చ।

పురాణాని సమస్తాని బద్ధార్థాద్యాగమాన్తరాః॥ ౨౫ ॥

శైవాశ్చ వైష్ణవాశ్చైవ మదుక్తా ఆగమా అపి।

అపభ్రంశాః సమస్తాశ్చ కేవలం లౌకికీ మతిః॥ ౨౬॥

తర్కాశ్చ వివిధాః సూక్ష్మాః స్థూలాశ్చ సకలా అపి।

పరస్పరవిరోధేన ప్రభాన్తి సకలాత్మనామ్॥ ౨౭ ॥

తేషామేవావిరోధే తు కాలో యాతి చ ధీమతామ్।

కథంచిత్కాలసద్భావేఽప్యవిరోధో న సిధ్యతి॥ ౨౮ ॥

అతః సర్వం పరిత్యజ్య మనసో మలకారణమ్।

శ్రబణాదిసాధనజనితయా తద్గోచరయా విద్యయా తదావరణావిద్యానివృత్తౌ సత్యాం విషయాన్తరాభావేన విక్షేపవాసనారహితాయాశ్చిత్తవృత్తేస్తత్ర ప్రత్యగ్రూపే బ్రహ్మణి యో విశ్రమ ఉపరమః స హ్యుదీరితలక్షణో మోక్ష ఇత్యర్థః॥ ౨౩॥ జ్ఞానినః ప్రభావమాహ--- ప్రతీతమితి॥౨౪॥ నన్వేవంవిధమద్వితీయబ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం కిమితి న సర్వత్ర సులభమితి తత్కారణమాహ -- వేదా ఇతి। పరస్పరావిరోధినేతి | "యావజ్జీవమగ్ని హోత్రం జుహుయాత్ "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన" ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" "ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః" ఇత్యేవం పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వేన శ్రుతిస్మృతిపురాణాదయః సర్వేషామవిశేషతః ప్రతిభాసన్తే ॥౨౫---౨౭॥ ధీమతాం విదుషామపి తేషాం శ్రుతిస్మృతిపురాణాదీనామవిరోధే పరస్పరవిరోధపరిహారే కర్తవ్యే సతి తాదర్థ్యేన సర్వమాయురపగచ్ఛతి। కథంచిత్సద్భావేఽప్యవిరోధో న సిధ్యతి। తతచ్ఛాస్త్రపరిశీలన ఏవ బుద్ధేరుపక్షీణత్వాదిత్యర్థః। ఏతేన "అస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసితమేతదృగ్వేదో యజుర్వేదః'" ఇత్యాదిశ్రుతేస్తాత్పర్యం వర్ణితం భవతి॥ ౨౮ ॥

ష్యతే చితాఽవశేషశ్చ న తస్య తత్త్వతః॥ ౫౫॥

నిష్ఠా తస్య మహాత్మనః సురవరా వక్తుం మయా శక్యతే

న ప్రౌఢేన శివేన వా మునిగణైర్నారాయణేనాపి చ।

వేదేనాపి పురాతనేన పరయా శక్త్యా పరేణాథ వా

మూకీభావముపైతి తత్ర విదుషాం నిష్ఠా హి తాదృగ్విధా॥ ౫౬॥

సర్వముక్తమితి వః సురర్షభాః కేవలేన కరుణాబలేన చ।

వేద ఏవ సకలార్థబోధకః శేష ఏవ వచనం చ తస్య మే। ౫౭।

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభిగే బహ్మగీతా-
సు వస్తుస్వరూపవిచారో నామ నవమోఽధ్యాయః॥ ౯॥

అథ దశమోఽధ్యాయః।

౧౦.ఆత్మనో బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనమ్।

అబహ్మోవాచ—

అస్తి సర్వాన్తరః సాక్షీ ప్రత్యగాత్మా స్వయంప్రభః।

ష్యతే చిన్మాత్రరూపేణైవ కేవలం విద్వానవతిష్ఠతే। తస్య చిద్రూపస్య పరమార్థతోఽవశిష్టత్వమపి న సంభవతి। అవశేషప్రతియోగినోఽన్యస్య కస్యచిదప్యభావాదిత్యర్థః॥౫౫— ౫౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు

వస్తుస్వరూపవిచారో నామ నవమోఽధ్యాయః॥ ౯॥

ఏవమద్వితీయాత్మవిజ్ఞానం నిఃశ్రేయసమాధనమిత్యుక్తం। స చాఽఽత్మా కింరూప ఇత్యేతత్సవిశేషం ప్రతిపాదయితుముపస్తబ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి। అస్తి సర్వాన్తర ఇత్యాదినా। తత్ర హి యాజ్ఞవల్క్యం ప్రత్యుషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే — “యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరస్తం మే వ్యాచక్ష్వ" ఇతి। అస్య చ ప్రశ్నస్య ఏష త ఆత్మేత్యభినయేన స్వానుభవగమ్యాత్మవిషయం ప్రతివచనముపన్యస్తమ్। ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం

తదేవ బ్రహ్మ సంపూర్ణమపరోక్షతమం సురాః॥ ౧॥

ప్రాణాపానాదిభేదస్య యః సత్తాస్ఫురణప్రదః।

యస్య సంనిధిమాత్రేణ చేష్టతే సకలం సురాః॥ ౨॥

యశ్చ సర్వస్య చేష్టాయామసక్తో నిష్క్రియః స్వయమ్।

స హి సర్వాన్తరః సాక్షాదాత్మా నాన్యః సురర్షభాః॥ ౩॥

యోఽయం సర్వాన్తరః స్వాత్మా సోఽహమర్థో న విగ్రహః।

దృశ్యత్వాదస్య దేహస్య ద్రష్టా యోఽస్య స ఏవ సః॥ ౪॥ ।

యోఽయం సర్వాన్తరః స్వాత్మా సోఽయం న ప్రాణపూర్వకః।

సిద్ధోఽర్థః సంగృహ్యతే। అస్తి సర్వాన్తర ఇతి। సర్వాన్తరః సర్వస్మాత్కారణసంఘాతాదభ్యన్తరః। సాక్షీ సాక్షాదవ్యవధానేన సర్వస్య ద్రష్టా। సోపాధికస్య హ్యాపేక్షికమాన్తరత్వమన్తఃకరణవృత్తివ్యవధానేనైవ ద్రష్టృత్వమ్। యస్తు సర్వాన్తరో నిరుపాధికః సాక్షాదీక్షణాత్సాక్షీ స్వయంప్రకాశమానశ్చ స సర్వప్రత్యమ్భూత ఆత్మా తదేవాఽఽత్మతత్త్వం శ్రుతిప్రసిద్ధమపరోక్షతమం స్వయంప్రకాశమానమపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ। నానయోర్భేదో విద్యత ఇత్యర్థః॥౧॥ "ఏష త ఆన్మా"ఇత్యభినయేన నిరుపాధికమాత్మస్వరూపమపదిష్టమప్యజానానస్యోపస్తస్య బోధనాయ "యః ప్రాణేన ప్రాణితి" ఇత్యాదినా శ్రుతౌ యత్తటస్థలక్షణమామ్నాతం తన్సంగృహ్ణాతి — ప్రాణాపానాదిభేదస్యేతే। భేదేన ప్రతిభాసమానస్య ప్రాణఃప్రనాదికాయకారణసంఘాతస్య దారయన్త్రవచ్ఛావతోఽచేతనస్య యదధిప్రానవశాత్సత్తాస్ఫురణ భవతస్తన్చ ప్రాణాపానాదిక సవం యత్సంనిధిమత్రేణ ప్రాణాపానాదచష్టవద్రవలయయరకఃన్తసంనంహితాయవత్॥ ౨॥ యశ్చేతి। తస్య సర్వస్య కార్యకారణసంఘరాతస్య సత్యమపి ప్రాణాపానాదిరూపాయాం చేష్టాయాం యో నిరుపాధికశ్చిన్మాత్రరూప ఆత్మా స్వయమవిక్రియః సంస్తత్కృత్రైః పుణ్యపాపాదిభిర్న సజ్జతే స ఖలు ప్రాగుదీరితః సర్వాన్తరత్వాదిలక్షణ ఆత్మేత్యర్థః॥ ౩॥ యో యోఽయమిత్యాది। "అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇత్యాదౌ ప్రత్యగర్థవాచినోఽహమిత్యరమచ్ఛబ్దస్య సర్వాన్తరః సర్వప్రత్యగ్భూత ఉదీరిత ఆత్మైవ ముఖ్యోఽర్థః। న తు పాట్కౌశికం స్థూలశరీరమ్। ఘటాదివదచేతనత్వేన తస్య దృశ్యత్వాత్। అస్య చ స్థూలదేహస్య

దృశ్యత్వాత్ప్రాణపూర్వస్య ద్రష్టా యోఽస్య స ఏవ సః॥ ౫॥

దృష్టేర్ద్రష్టా శ్రుతేః శ్రోతా మతేర్మన్తా చ యః సురాః।

విజ్ఞాతేరపి విజ్ఞాతా స హి సర్వాన్తరః పరః॥ ౬॥

అతోఽన్యదార్తం సకలం న సత్యం తు నిరూపణే।

స ఏవ సర్వం నైవాన్యదితి సమ్యఙ్నిరూపణే॥ ౭॥

యథా పృథివ్యామోతం చ ప్రోతం చ సకలం సురాః।

యో ద్రష్టా స ఏవ సర్వాన్తర ఆత్మేత్యర్థః॥౪॥ ఏవం స్థూలశరీరాదాత్మన ఆన్తరత్వం ప్రతిపాద్య లిఙ్గశరీరాదపి తత్ప్రతిపాదయతి— యోఽయమితి। న ప్రాణపూర్వకం ఇతి। ప్రణాపానాద్యాః పఞ్చ వాయవో ధీకర్మేన్ద్రియాణి దశ బుద్ధిమనసీ చేత్యేవం సప్తదశాత్మకో యః సూక్ష్మదేహః సోఽపి నాఽఽత్మా। తస్యాపి భూతకార్యత్వేన దృశ్యత్వాత్। తత్కార్యమేవం చ శివమాహాత్మ్యఖణ్డే ప్రతిపాదితమ్। ఏవం కార్మకారణసంఘాతస్య యో ద్రష్టా స సర్వాన్తర ఆత్మేతి తాటస్థ్యేన నిరుపాధికస్వరూపం లక్షితమ్॥ ౫॥ "న హి దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేత్" ఇత్యాదినా శ్రతౌ సాక్షాదేవ తత్స్వరూపం శృఙ్గగ్రాహికయా స్వప్రకాశచిదాత్మక లక్షితం తత్సంగృహ్మాతి— దృష్టేర్ద్రష్టేతి రూపశబ్దాదివిషయసంప్రయుక్తచక్షురాదిద్వారా రూపాద్యపరాగేణ జాయమానా స్వరూపచిచ్ఛాయానవ్యాప్తా బుద్ధివృత్తిర్దృష్టిశ్రుత్యాదిపష్ఠ్యన్తపదైర్వక్షితా। దృష్టిశ్రుత్యాదయో హ్యనాత్మభూతం రూపాదివిషయజాతమేవ ప్రకాశయన్తి న తు స్వాత్మనశ్చైతన్యప్రకాశేన వ్యాప్తారం రూపాదిరహితం ప్రయగాత్మానమ్। స ఖలు లౌకిక్యా దృష్టేర్ద్రష్టా చైతన్యస్వరూపయా స్వమవమూతయా దృష్టయా వ్యాప్తయా కథం కర్మభూతయా లఛౌకిక్యా దృష్టయా వ్యాపృత। ఏవం శ్రతేః శ్రోతేత్యాదావపి యోజనీయమ్। ఏవం బుద్ధివృత్తః ప్రకాశకః స్వప్రకాశ— చిదాత్మా స ఏవోక్తవిధః సర్వాన్తరః పరమాత్మేత్యర్థ:॥ ౬॥ ఇత్థం సర్వాన్తరమాపమాన స్వరూపతటస్థలక్షణామ్యాముపదిశ్య తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమామ్నాయతే— ''అతోఽన్యదార్తమ్' ఇతి తదభిప్రాయమావిష్కరోతి—అత ఇతి। అతోఽస్మాత్సర్వాన్తరాదాత్మనోఽన్యద్యత్కార్యకారణాదికం భూతభౌతికం జగదస్తి తదార్తమధిష్ఠానతయా యథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తిరూప్యవద్బాధితమ్। అతస్తస్య వ్యవహారదశాయామేవ స-

తథాఽప్సు సకలం దేవా ఓతం ప్రోతం న సంశయః॥

ఆపశ్చ వాయౌ హే దేవా ఓతాః ప్రోతాస్తథైవ చ।

అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చ లోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౯॥

అన్తరిక్షాశ్చ లోకాశ్చ తథా గన్ధర్వకేషు చ।

లోకేష్వాదిత్యలోకేషు స్థితా గన్ధర్వసంజ్ఞితాః॥ ౧౦॥

చన్ద్రలోకేషు చాఽఽదిత్యలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

చన్ద్రలోకాశ్చ నక్షత్రలోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౧౧ ॥

దేవలోకేషు నక్షత్రలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

త్యత్వమ్। పరమార్థనిరూపణే తు నైవ తత్సత్యమ్। కింతు సర్వాన్తరే ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్తత్వేన తత్రైవ లీయమానమాధిష్ఠానమాత్రేణావశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౭ ॥ ఏవమధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వముపదిశ్యాధిభూతమపి తదుపదేష్టుం గార్గీబ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి-- యథా పృథివ్యామిత్యాదినా | తత్ర హి సర్వోన్తరస్యాఽఽత్మనో నిరతిశయం సూక్ష్మత్ వ్యాపిత్వం చ దశయితుం ప్రథివ్యాదీనాం బ్రహ్మలోకాన్తానాముత్తరోత్తరమోతప్రోతభావేన సూక్ష్మతావ్యాపివ్వేన తరతమభావేనాఽఽమ్నాయతం “యదిదం సవమోతం చ ప్రోతం చ" ఇత్యాదినా। యథా తన్తుషు పటో దీర్ఘసూత్రైస్వియేకమూత్రశ్చతప్రోతభావ్రేనావస్థితస్తథా

పాధివ సవం జగత్క.రణభూతాయాం సూక్ష్మాయాం వ్యాపికాయాం
ప్రథివ్యామోతప్రోతభావేనావస్థితం యథేతరే తథా తత్సవం పృధివరీతచ్ఛం
కారణమూతాస్వప్చోతప్రోతమప్రేనవస్థితమ్ | ఏవముత్తరత్ర పి యోజ్యమ ॥ ౮ ॥ ఆపశ్చ
వాయాత్రితి | నన్వపామశ్నిః కారణమ్ “ అగ్నేరాపః" ఇతి శ్రుతః । తథా చాఽఽపోఽగ్నావితి
వక్తయమ్ । నైష దోషః। అగ్నేః పార్థివం కయవ్యం వా
ధాతుమనాశ్రియేతరభూతవత్స్వాలన్త్యేణావస్థానం నాస్తీతి తత్కారణభూతే
వాయాపావపమోతప్రోతభావో వ్యపాదస్యతే ॥ ౯ ॥ అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చేత్యాది ।
అన్తారిక్షలోకానాం వాయోః సంచరణస్థానత్వాత్స తత్రోతప్రోతభావేనావస్థితః।
సూక్ష్మతారతమ్యభావక్రేమణోత్తరోత్తరం సాతిశయమభోగశ్రాయాకారేణ పరిణతాని సంహతాని
పఞ్చభూతాన్యేవావస్థానవిశేషైస్తత్తల్లోకత్వేన వ్యపదిశ్యతే। అత ఏవ

తథాఽప్సు సకలం దేవా ఓతం ప్రోతం న సంశయః॥

ఆపశ్చ వాయౌ హే దేవా ఓతాః ప్రోతాస్తథైవ చ।

అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చ లోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౯॥

అన్తరిక్షాశ్చ లోకాశ్చ తథా గన్ధర్వకేషు చ।

లోకేష్వాదిత్యలోకేషు స్థితా గన్ధర్వసంజ్ఞితాః॥ ౧౦॥

చన్ద్రలోకేషు చాఽఽదిత్యలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

చన్ద్రలోకాశ్చ నక్షత్రలోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౧౧ ॥

దేవలోకేషు నక్షత్రలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

త్యత్వమ్। పరమార్థనిరూపణే తు నైవ తత్సత్యమ్। కింతు సర్వాన్తరే ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్తత్వేన తత్రైవ లీయమానమాధిష్ఠానమాత్రేణావశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౭ ॥ ఏవమధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వముపదిశ్యాధిభూతమపి తదుపదేష్టుం గార్గీబ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి-- యథా పృథివ్యామిత్యాదినా | తత్ర హి సర్వాన్తరస్యాఽఽత్మనో నిరతిశయం సూక్ష్మత్ వ్యాపిత్వం చ దశయితుం ప్రథివ్యాదీనాం బ్రహ్మలోకాన్తానాముత్తరోత్తరమోతప్రోతభావేన సూక్ష్మతావ్యాపిత్వేన తరతమభావేనాఽఽమ్నాయతం “యదిదం సవమోతం చ ప్రోతం చ" ఇత్యాదినా। యథా తన్తుషు పటో దీర్ఘసూత్రైస్వియేకమూత్రశ్చతప్రోతభావేనావస్థితస్తథా పాధివ సవం జగత్క.రణభూతాయాం సూక్ష్మాయాం వ్యాపికాయాం ప్రథివ్యామోతప్రోతభావేనావస్థితం యథేతరే తథా తత్సవం పృధివరీతచ్ఛం కారణమూతాస్వప్సోతప్రోతమవ్రేనవస్థితమ్ | ఏవముత్తరత్ర పి యోజ్యమ ॥ ౮ ॥ ఆపశ్చ వాయాత్రితి | నన్వపామశ్నిః కారణమ్ “ అగ్నేరాపః" ఇతి శ్రుతః । తథా చాఽఽపోఽగ్నావితి వక్తయమ్ । నైష దోషః। అగ్నేః పార్థివం కయవ్యం వా ధాతుమనాశ్రియేతరభూతవత్స్వాలన్త్యేణావస్థానం నాస్తీతి తత్కారణభూతే వాయాపావపమోతప్రోతభావో వ్యపాదస్యతే ॥ ౯ ॥ అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చేత్యాది । అన్తారిక్షలోకానాం వాయోః సంచరణస్థానత్వాత్స తత్రోతప్రోతభావేనావస్థితః। సూక్ష్మతారతమ్యభావక్రేమణోత్తరోత్తరం సాతిశయమభోగశ్రాయాకారేణ పరిణతాని సంహతాని పఞ్చభూతాన్యేవావస్థానవిశేషైస్తత్తల్లోకత్వేన వ్యపదిశ్యతే। అత ఏవ

న కస్మింశ్చిత్స్థితః సాక్షీ సత్స్వరూపః సురర్షభాః॥ ౧౮ ॥

యస్మిన్నధ్యస్తరూపేణ స్థితం సర్వం నిరూపణే।

స ఏవ సకలం నాన్యదితి సమ్యఙ్నిరూపణమ్॥ ౧౯

యోఽయమాత్మా స్వయం భాతి సత్తయాఽన్యవివర్జితః।

స ఏవ సాక్షాత్సర్వేషామన్తర్యామీ న చాపరః॥ ౨౦ ॥

పృథివ్యామపి యస్తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరః సదా।

యం న వేద సురాః పృథ్వీ శరీరం యస్య భూరపి॥ ౨౧ ॥

యోఽన్తరో యమయత్యేతాం భూమిం నిష్క్రియరూపతః।

ఏష ఏవ హి నః సాక్షాదన్తర్యామీ పరామృతః॥ ౨౨ ॥

అప్సు తిష్ఠన్నపాం దేవా అన్తరో యం న తా విదుః।

ఆపః శరీరం యస్యైతా యోఽన్తరో యమయత్యపః।

వతిష్ఠేతేత్యర్థః॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥ ఏవం పృథివ్యాదీనాం బ్రహ్మలోకాన్తానాం సర్వాన్తరేప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్తతయా ప్రతీతిం ప్రతిపాద్య పరమార్థతోఽధిష్ఠానావ్యతిరిక్తత్వమాహ--యస్మిన్నితి॥ ౧౯ ॥ ఏవం సర్వజగత్కల్పనాస్పదత్వేనాఽఽత్మనః సర్వాన్తరత్వముపపాద్యాన్తర్యామితయాఽపి తత్రప్రతిపాదయితుమన్తర్యామిబ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి--యోఽయమాత్మేత్యాదినా। యోఽయం సర్వాన్తరః ప్రాగుదీరిత ఆత్మా సత్స్వభావః స ఏవ సర్వేషాం హృద్యన్తరవస్థాయ నియమనాదన్తర్యామీ। న తు ప్రత్యగాత్మనస్తస్మాదన్యః కశ్చిదిత్యర్థః॥ ౨౦ ॥ శ్రుతౌ హ్యధిదైవతమధిభూతమధ్యాత్మం చ తదుపాదానత్వేనాన్తరవస్థితో నిరస్తసమస్తోపాధికః ప్రత్యగాత్మా తత్తన్నియమనవ్యాపారయోగాదన్తర్యామీత్యామ్నాతమ్ “యః పథివ్యాం తిష్ఠన్” ఇత్యాదినా తచ్ఛ్లోకీ కరోతి---పృథివ్యామితి। యః కరణభూత ఆత్మా పృథివ్యామభితస్తిష్ఠన్భవతి పృథివ్యా బహిరవస్థితో న తాం నియన్తుం శక్నోతీత్యభిప్రేత్య విశినష్టి---పృథివ్యా అన్తర ఇతి । ఉపాదానకారణత్వేన పృథివ్యా అభ్యన్తరప్రదేశేఽపి వ్యాప్య వర్తమానత్వాత్స పృథివ్యా అన్తరః। ఏవమన్తర్వర్తమానం యం పృథివీ దేవతా న వేద మమాప్యన్యః కశ్చిన్నియన్తా వర్తత

ఏష ఏవ హి నః సాక్షాదన్తర్యామీ పరామృతః॥ ౨౩॥

ఏవమగ్నేశ్చ యో నేతా చాన్తరిక్షస్య హే సురాః॥ ౨౪॥

వాయుపూర్వస్య సర్వస్య చేతనాచేతనస్య చ।

ఏష ఏవ హి నః సాక్షాదన్తర్యామీ పరామృతః॥ ౨౫ ॥

అదృష్టోఽయం సురా ద్రష్టా శ్రోతైవాయం తథాఽశ్రుతః।

ఇతి। యస్య చైషా పృథివీ శరీరం శరీరవదాచ్ఛాదికా న తతోఽతిరిక్తం శరీరమస్తి। ఏవంభూతో యః పరమాత్మైతాం భూమిమన్తరవస్థితః సన్నియమయతి స్వవ్యాపారే ప్రేరయత్యేష ఏవాన్తర్యామీ। నన్వన్తర్యమనలక్షణవ్యాపారయోగాత్తస్య విక్రియాప్రసక్తిరిత్యత ఆహ— నిష్క్రియేతి। యత్తస్య పారమార్థికం నిష్క్రియం రూపం తదపరిత్యాగేనైవోపాధివశాన్నియచ్ఛతీత్యర్థః। నను సోపాధికత్వాదయమప్యస్మదాదివత్కశ్చిజ్జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్యాఽఽహ-- పరామృత ఇతి। అన్తర్యమనోపాధేరాత్మీయత్వేనానభిమానాత్సాక్షాదయమేవ పరామృతః। వికారజతేభ్యః పరః సాంసారికదుఃఖాద్యసంస్పృష్టః పరమాత్మేత్యర్థః। అప్సు తిష్ఠన్నితి పయాయేఽప్యేవం యోజ్యమ్॥ ౨౧-- ౨౩ ॥ ఏవం పర్యాయద్వయం యథాశ్రుతి గ్రన్థాయిత్వా "యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్" "యోఽన్తరిక్షే తిష్ఠన్" ఇత్యేవమా-దీన్పర్యాన్సమానపాఠత్వాదతిదేదేన సంగృహ్ణాతి— ఏవమితి। వాయుపూర్వస్యేతి। "యో వాయౌ తిష్ఠన్ ఇతి నిర్ధిష్ట వాయుః పూర్వో యస్య "దివి తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా నిర్దిష్టస్య ద్యుప్రభృతేః స తథోక్తః। తస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య సర్వస్య కార్యప్రపఞ్చస్య యో నేతా స్వవ్యాపరిషు నియమేన ప్రేరయితైప ఏవ సర్వాన్తరః ప్రయోగత్మైవాన్త్యేమనయోగాదన్తర్యామీ భవతీత్యర్థః॥ ౨౪ ॥ ౨౫॥ నన్వేమమన్తర్యామిణ స్వాత్మని తిష్ఠన్తమప్మదాదివత్పృథివ్యాదిదేవతా। అపి కస్మాన్న విదురేయత ఆహ---

అదృష్టోఽయమితి । రూపరాహిత్యేన కస్యచిదపి చక్షుర్దర్శనస్యాయమవిషయ ఇత్యదృష్ట । స్వయం తు చక్షుషి సంహినిత్వాద్ధృశేస్వరూప ఇతి ద్రష్టా। తథా శబ్దరాహిత్యాత్కత్యాత్కస్యచిదపి శ్రోత్రవిషయతామాపన్న ఇత్యశ్రుతః । సర్వశ్రోత్రేషు సంనిధానేనాలుప్తశ్రవణశక్తిత్వాచ్ఛ్రోతా సంకల్పవికల్పాత్మకం మనస్తేనావిషయీకృతత్వాదమతః స్వయమలుప్తమననశక్తిః సన్సర్వత్ర మనత్సు సంనిధానాన్మన్తా నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిర్విజ్ఞానం తత్రః

అమతశ్చ తథా మన్తా విజ్ఞాతా కేవలం సురాః॥ ౨౬ ॥

రవిసోమాగ్నిపూర్వేషు వినష్టేష్వయమాస్తికాః।

చిత్తసాక్షితయా భాతి స్వప్రకాశేన కేవలమ్॥ ౨౭ ॥

చిత్తవ్యాపారనాశే తు తదభావం సురర్షభాః।

స్వప్రకాశేన జానాతి సుషుప్తౌ దేవ తామపి॥ ౨౮ ॥

సంనిధానాత్కేవలం విజ్ఞాత్రైవ న తు తే న విజ్ఞానేన విషయీకృత ఇత్యర్థః। ఏతేన "అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతా" ఇతి శ్రుతేరర్థః సంగృహీతః। ఏవమన్తర్యామిణ ఏవ ద్రష్టృశ్రోతృమన్తృత్వాదిరూపేణ ప్రతిపాదనాన్నియన్తవ్యానాం ద్రష్టృప్రభృతీనామన్య ఏవ నియన్తేతి భేదభ్రమో వ్యదస్తః। అత ఏవ శ్రూయేత "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా" ఇత్యాది॥ ౨౬ ॥ నన్వన్తయామిణోఽప్యన్య ఏవ జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాసు సుఖదఃఖభోక్తారః సంసారిణో జీవా ఇత్యాశఙ్క్య తదనన్యత్వప్రాతపాదనాయ షష్ఠాధ్యాయగతం జ్యోతిర్బ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి—రవిసోమేత్యాదినా। జ్యోతిర్బ్రాహ్మణే హి జాగ్రత్స్వప్తాయవస్థాసు తత్తదవస్థాగతపదార్థైర్వ్యవహారతోఽప్యస్యోక్తవిధస్యాఽఽత్మనస్తత్కృతపుణ్య-

పాపాదిసకలధర్మానననుగమనమసఙ్గంత్వం
స్వయంజ్యోతిష్ట్వాదినిరతిశయానన్దస్వాభావ్యమద్వితీయత్వం చేత్యేతాని ప్రతిపాదితాని।
తత్రావస్థాత్రయసాక్షిణ ఆత్మనః స్వథత్యాతిప్రప్రతిపాదనాయ యదామ్నాయత -
“*అస్తమేత ఆదిత యాజ్ఞవల్క్య చన్ద్రమస్యస్తమిత శాన్త్యే శాన్తాయాం వాచ్చ
కింవ్యాతరత్రాయం పురుష ఇత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిభవతి" ఇత్యాది తన్సగృహ్ణాతి - రవిస।మతి ।
సూయోదిషు బాహ్మజ్యో,తఃపు వ్యావృతిష్వప్యత్మా
స్్రస్వరూపమూతచతన్యప్రక్ాధరత్తస్థాన్తఃకరణస్య సాక్షితయా స్వస్వరూపప్రక శనవ
సవద్। భాతి నతు ్రస్తప్రతిభాన వాద్యం జ్యోతిరపక్షత ఇత్యర్థః ఏనేన జ.గ్రదత్రస్థా వణితా ॥
౨౭॥ చిత్తవ్యాపారతి। యదా తు స్వప్నావస్థాయాం
చక్షురాదీన్ద్రియాణాముపరతత్వాచ్చిత్తస్యాపి బాహ్యవిషయవ్యాపారపరమః కేవలం
స్వప్నపదార్థకారపరిణామేనావస్థానమ్। తదా స ఏవాఽఽత్మా ప్రకాశాన్తరనేరపేక్షేణ
స్వరూపచిత్ర్వకాశేనైవ స్వప్నావస్థాం జానాతి। సుషప్తౌ వేదేతి। యదా తు కారణభూతే
భావరూపాజ్ఞాన ఇన్ద్రియాన్తరవచ్చిత్తమపి లీయతే తదా సుషుప్తావస్థా తదానీం
కేబలాజ్ఞానమయీ తామప్యవస్థాం స్వరూపచిత్ర్వకాశేనైవాయమాత్మా జానాతి॥ ౨౮ ॥

ఆవిర్భావతిరోభావరహితస్తు స్వయంప్రభః।

భావాభావాత్మకం సర్వం సదాఽయం వేద కేవలః॥ ౨౯.॥

భావాభావాత్మనా వేద్యం సమస్తం సురపుఙ్గవాః।

వేత్త్యైవాయం న చైవాన్యదితి సమ్యఙ్నిరూపణమ్॥ ३० ॥

ఏవం ద్వైతం విచారేణ స్వాత్మనా వేద యః పుమాన్।

స యోగీ సర్వదా ద్వైతం పశ్యన్నపి న పశ్యతి॥ ३౧ ॥

ద్రష్టుర్దృష్టేర్న నాశోఽస్తి దృశ్యమేవ వినశ్యతి।

అతస్తిసృష్వవస్థాసు స్వయంప్రకాశమానశ్చిదాత్మాఽఽవిర్భావతిరోభావధర్మరహితః। అత ఏవ సదా సర్వదా భావాభావాత్మకం జ్ఞాతాజ్ఞాతభేదేన ద్వివిధం సర్వం జగత్కేవలో నిరస్తసమస్తోపాధికః స్వప్రకాదశచిన్మాత్రరూపోఽయమాత్మా జానాతి॥ ౨౯ ॥ భావాభావాత్మనేతి। జ్ఞాతాజ్ఞాతరూపేణత్యర్థః। ఉక్తం హ్యాచార్యైః "సర్బం వస్తు జ్ఞాతాజ్ఞాతతయా సాక్షిచైతన్యస్య విషయ ఏవ" ఇతి। ఏవం రవిసోమాదివాహ్యప్రకాశనిరపేక్షత్వాజ్జాగ్రదాద్యవస్థాసు స్వయం సర్వస్య భాసకత్వాదాత్మనః స్థయంజ్యోతిష్ట్వం వ్యావర్తమానాస్వవస్థాస్వనవరతతరతమ్నుల్యతికశ్రయేతావరసిద్ధమితి నిగమయతి--- వతవతే । వేత్తా వేదితేబ కేబల విద్యత న చాన్యదరేద్యమమ్తి తస్య పరికల్పితత్వేన మిథ్యాత్వాదిత్యర్థ: ॥ ౩౦ ॥ "యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి" ఇత్యాద్యాం శ్రుతిం వ్యాచష్టే ఏవం ద్వైతమిత్యాదినా। ఏవముక్తరీత్యాఽవస్థాత్రయసాక్షిణం తతో వివిక్తం స్వయంజ్యోతిఃస్వభావమేవ తమాత్మానం స్వాత్మత్వేన యో జానాతి స యోగీ సర్వదా స్వావస్థాస ప్రవ్యన్నపి ద్వైతం న పరచ్యతీన్యన్వయః । అయమర్థః । ప్రిదుషః స్వవ్యాతిగిక్తిస్యావిద్యాతక్కార్యస్థ విద్యయా నివర్తితత్వాదసౌ ద్వైతం జగచ్చక్షురాదీన్ద్రి-యజనితవిశేషవిజ్ఞానేన పశ్యతి। అథాపి స్వరూపజ్ఞానేన భాసమాన ఏవ భవతి।।౩౧ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ-- ద్రష్టుర్దృష్టేరితి। ద్రష్టరాత్మనశ్చిత్ప్రకాశరూపా యా దృష్టిస్తస్యా నాశో నాస్తి। యథాఽగ్నేరౌష్ణ్యం యావదగ్నిభావి తథాఽవినాశిన ఆత్మనో దృష్టిరప్యవినాశినీ యావద్ద్రవ్యభావినీ। అతస్తస్యా నాశాశఙ్కా న కార్యేత్యర్థః। ఏతేన "న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాత్"? ఇత్యేషా

తచ్చ ద్వైతం దృశేర్దృశ్యం నాస్తి ద్రష్టాఽస్తి కేవలమ్॥ ౩౨ ॥

ఏషాఽస్య పరమా సంపద్గతిశ్చ పరమాఽస్య తు।

ఏషోఽస్య పరమో లోక ఏతద్ధి పరమం సుఖమ్॥ 33 ॥

అహినిర్ల్వయనీం ముక్త్వాం యథాఽహిః స్వాత్మనా పునః।

న పశ్యతి తథా విద్వాన్న దేహేఽహంమతిర్భవేత్॥ ౩౪ ॥

శ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా। నను సా దృష్టిః సర్వదా విద్యతే చేత్తర్యైవ సర్వదా దృశ్యజగత్ప్రతిభాసః కుతో నేత్యత ఆహ—దృశ్యమేవేతి। హి యస్మాద్ధృశ్యం దృగ్విషయం ద్వైతం జగన్నపశ్యతి। అధిష్ఠానయాథాత్మ్యజ్ఞానేన ప్రతిపన్నోపాధౌ విలాపితం భవతి। అతో విషయాభావకృత ఏవ విశేషాప్రతిభాసో న తు చిత్స్వరూపవిపరిలోపకృత ఇత్యర్థః। అతస్తద్ద్వైతం దృశేః ప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రకాశేన ప్రకాశ్యం సమాధిసుషుప్త్యాద్యవస్థాసు నైవాస్తి। ద్రష్టా చిదాత్మైబ కేవలం విద్యతే। ఏతేన “న తు తద్వితీయమస్తి” ఇత్యాదిశ్రుతిరుక్తార్థా భవతి॥ ౩౨ ॥ ఏవమద్వితీయాత్మజ్ఞాననిష్ఠస్య యద్గత్యాదీనాం నిరతిశయత్వమామ్నాయతే “ఏషాఽస్య పరమా గతిః” ఇత్యాదినా తత్సంగృహ్ణాతి---ఏషాఽస్యేతి। యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సైషా బ్రహ్మనిష్ఠా పరమా సంపత్। ఇతరాసాం సంపదాం కృతకత్వేనానిత్యత్వాన్నిత్యాద్వితీయబ్రహ్మాత్మనిష్ఠైవ విశిష్టా సంపదిత్యర్థః। తథైషైవాస్య విదుషో గతిః పరమా। బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తాస్త్వన్యా గతయోఽవిద్యాపరికాల్పితత్వాదపరమా ఇత్యర్థః। తథాఽస్య విదూష ఏష ఏవ పరమో లోకః। యే కర్మఫలాశ్రయా లోకాస్తేఽపరమాః। ఉదీరితబ్రహ్మాత్మనిష్ఠా తు స్వాభావికత్వాన కేనచిత్కర్మణా జాయత ఇతి నిరతిశయత్వల్లోక్యమానత్వాచ్చ పరమో లోక ఇత్యర్థః। ఏతదేవ హి పరమం సుఖం యన్నిరతిశయానన్దబ్రహ్మాత్మభావేనావస్థానం తత్ఖలు నిత్యత్వాత్పరమం వైషయికముఖం హ్యనిత్యత్వాదపరమం తల్లేశభూతత్వాదుపేక్షణీయమిత్యర్థః॥ ౩౩ ॥ ఏవం బ్రహ్మీభూతః పురుషః పునః కార్యకారణసంఘాతం నాఽఽత్మత్వేనాభిమన్యత ఇత్యేతత్సదృష్టాన్తం శ్రుత్యా ప్రతిపాదితమ్ “తద్యథాఽహినిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా” ఇత్యాదినా తత్సంగృహ్ణాతి-- అహినిర్ల్వయనీం ముక్తామితి। అహినిర్ల్వయనీ సర్పత్వక్। సర్పాశ్రయే వల్మీకాదౌ నిర్ముక్తాం తాం త్వచం యథాఽహిః సర్పః పునః స్వాత్మభావేన న పశ్యతి । ఏవం బ్రహ్మ విద్వానపి వివిక్తం దేహాదికం

సర్వాధారే స్వతఃసిద్ధే శివసంజ్ఞే తు నిర్మలే।

ప్రత్యగ్రూపే పరానన్దే నేహ నానాఽస్తి కించన ॥ ౩౫ ॥

మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి।

తస్మాదధ్యస్తమజ్ఞానం తత్కార్యం చాఽఽత్మరూపతః ॥ ३८ ॥

ఏకధైవ మహాయాసాద్ద్రష్టవ్యో హి ముముక్షుభిః।

అయమాత్మాఽప్రమేయశ్చ విరజశ్చ మహాన్ధ్రువః॥ ३८ ॥

న కదాఽప్యాత్మభావేనాభిమన్యత ఇత్యర్థః॥ ३४ ॥ అపి చ । దేహాద్యాత్మభావస్య భేదాధీనత్వాత్తస్య చానిరూపణాదిత్యభిప్రేత్య తన్నిషేధశ్రుతిముదాహరతి—నేహ నానాఽస్తీతి। అత్రేహేతి సప్తమ్యన్తేన యన్నిబేధాధికరణత్వేన నిర్దిష్టం తద్వివృణోతి– సర్వాధార ఇతి। యస్మాదుక్తవిధం బ్రహ్మద్వైతజగత్ప్రతిభాసస్యాధిష్ఠానమతస్తదేవ తన్నిషేధస్యావధిరితి యదుక్తం ద్వైతప్రపఞ్చవత్తస్యాప్యధ్యస్తత్వశఙ్కాం వారయతి-- స్వతఃసిద్ధ ఇతి। స్వత ఏవ సిద్ధ న పునరధిష్ఠానాన్తరేఽధ్యస్తత్వేనాన్యార్థీ నసత్తాకమితి యావత్ । నిమే ఇతి మాయాయా వ్యుదాస; । ఏవంభూతే శివసంజ్ఞే ప్రత్యగ్రపేణావస్థితేఽస్మిన్నాత్మని పృథగ్భూతే కిమపి వస్తు పరమార్థతో నాస్తీత్యర్థః॥ ३५ ॥

శ్రుత్యుక్త విపక్షే బాధకముదాహరతి--మృదయోరితి । యోఽరిమన్నరయగారమభాబేనావస్థితే బ్రహ్మణి భేదం పరయలయదమన్యోఽన్యజ్జగదీశ్చరయాది కామితి సోఽయమవిద్యావశీకృతః సన్మృత్యోమేరణాత్పునసేత్యుం మరణం ప్రాతి పునః పునజాయమానో మ్రియమాణశ్చ భవతీతత్యర్థః। అత ఉక్తవిధమద్వితీయాత్మదర్శనమేవ ప్రశస్తమితి నిగమయతి- తస్మాదితి । యదేవం పారమార్థికో భదో నాస్తితస్మాదృక్షానం తత్కార్యం చ వియదాదిభూతమౌతికం జగశ్చ సవమాదితీయే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తమ్। అతశ్చేదం సర్వమధిష్ఠానాత్మరూపేణైకప్రకారేణైబ ద్రష్టవ్యమ్। యస్మాదేకధైవేత్యయముత్తరశేషః॥ ३८ ॥ ఏవం హ్యామ్నాతమ్--" ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయమజం ధ్రువమ్ ఇతి। తస్యాయమర్థః। ఏకధైవైకేనైవ ప్రకారేణ విజ్ఞానధనైకరసత్వలక్షణేనాయమాత్మా ముముక్షుభిర్మహాయాసాద్ద్రష్టవ్యః। శాన్తిదాన్త్యాది-

తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కువీత బ్రాహ్మణః ।

నానుధ్యాయాద్బహూఞ్ఛబ్దాన్వాచో బిగ్లాపనం హి తత్ ॥ ౩౮ ॥

స వా ఏప మహానాత్మా జన్మనాశావేవర్జితః ।

వశీ సవస్య లోకస్య సర్వస్యేశ్చాన ఏవ చ ॥ ౩౯ ॥

లక్షణసాధనకడాపానుష్ఠానజనిత మహాయాసం ప్రాప్యాఽఽత్మసాక్షత్కారః సంపాదనీయః। మహాయాసాదితి కర్మణి ల్యబ్లోపి పఞ్చమీ। నను దృగ్రూప ఆత్మా చేద్ద్రష్టవ్యస్తర్హి దృశికర్మత్వాద్ధటవత్తస్య దశ్యత్వం స్యాదియత ఆహ–అగ్రమేయశ్చేతి। అన్యత్థల్వన్యేన ప్రమీయతే । అద్ధితీయస్త్వాత్మా కథమన్యేన ప్రమేయ! స్యాదతః స్వవిషయతసాక్షాత్కారే సంజాతే సతి స్వరూపభ్రకాశేనేవ ప్రకాశత ఇతి భవత్యసావప్రమేయ; | విరజశ్చేతి రజో నామ ధమాధమాదిమం తద్రదిత! । మహాన్సవేకారణత్వేన సవేభ్యాపీ । ఘువ; కూటస్థనిలయ; ॥ ౩౭ ॥ తమేవ ధీర' ఇతి మన్త్ర సంగృహాతితమేవేతి । తథుక్తవిధమ।త్మానమేవ ధీరో ఘీమానుపదేశత; శాఖతశ్చ విజ్ఞాయ పునస్తాద్విషయాం సాక్షాత్కారరూపిణీం ప్రజ్ఞాం కుర్వీతి । న రూట్వపరోక్ష భ్రమ పరాక్షజ్ఞానేన నివతేత ఇతి భావః। ఏబమాత్మవిద్నాత్మతిషయన్బహూన్శబ్దాననుధ్యాయాన్నానుచిన్తయేత్। ధ్యాయతేర్లవట్యాడాగమ| కత ఇయత ఆహ---వాచ ఇతి । హి యర్మాత్త ద్వహుశబ్దానుచిన్తన వాచో విగ్లాపన వాగిన్ద్రియస్య విశేషణ గ్లానికరతస్మాదితల్యథే; ॥ ౩౮ ॥ ఉత్తవక్ష్యమాణకృత్స్నోపనిషత్ప్రతిపాదనపరా ‹స వా ఏష మహానజ ఆత్మా ఇయాదికా యేయ కణ్డికా సమాన్నతా తాం సంగహాతి---ఖవా ఏష ఇతి । తత్ర తావ హేధస్వరూపం ప్రతిపాద్యతే । స పూర్వోక్తో జగత్కారణభూత ఏష హృన్మధ్యేఽవరస్థితో యోఽయం మహానపరిచ్ఛిన్న ఆత్మా జన్మనాశా-దిసకలసాంసారికభావవికార రహిత) స ఏవ సవస్య నదయన్ద్రాదిజనస్య వశీచ్ సర్వో క్ష్య వశే వర్తతే । ఆంమ్రాయతే హి-- 'భీషాస్మాద్రాతః పవత । భీషోదేతి సూర్యః? ఇయాది ।

న కేవలం వశీ I తస్య చ బ్రహ్మాదిస్తమ్బన్తస్య సర్వేస్యేశాన ఈశితా భవతి II ౩౯ II తత్రేశానత్వం నిరఙ్కుశమిత్యాహ-- సవేస్యాధిప-

సర్వస్యాధిపతిః శుద్ధో న భూయాన్సాధుకర్మణా।

కర్మణాఽసాధునా నైవ కనీయాన్సురపుఙ్గవాః॥ ౪౦ ॥

ఏష సర్వేశ్వరః సాక్షాద్భూతాధిపతిరేవ చ।

భూతపాలశ్చ లోకానామసంభేదాయ హే సురాః॥ ౪౧ ॥

ఏష సేతుర్విధరణస్తమేవ బ్రాహ్మణోత్తమాః।

వేదానువచనేనాపి యజ్ఞేన సకలేన చ॥ ౪౨ ॥

తిరితి I అధిపతిరధిష్ఠాయ పాలయితా I స్వతన్త్ర ఇత్యర్థః I యో హ్యధిష్ఠాయ పాలయతి స ఈష్టే యశ్చేశానః స వశీ భవేత్యేవం త్రయాణాం విశేషణానాముత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వ హేతుత్వం ద్రష్టవ్యమ్ I యతోఽయమాత్మా శుద్ధోఽనాధేయాతిశయస్వరూపః I అతః సాధునా శాస్త్రవిహితేనాగ్ని హోత్రాదికర్మణా న భూయాన్భవతి I పూర్వాబస్థాతః కేనచిద్ధర్మేణోపచితో న భవతీత్యర్థః I తథాఽసాధునా శాస్త్రప్రతిషిద్ధేన బ్రహ్మహననాదినా కనీయానల్పతరోఽపి న భవతి I పూర్వావస్థాతో న హీయత ఇత్యర్థః I కర్మవశీకృతస్య హ్యాత్మనః సాధ్వసాధుకర్మజన్యాతిశయభాక్త్వం సభమవతి I ఏష తు నిరుపాధిక ఆత్మా సర్వేశ్వరః కర్మసహితస్య సర్వస్థ జగత ఈశనశీలః I అతస్తత్పరతన్త్రే సాధ్వసాధుకర్మణీ తస్మిన్నుపచయాపచయలక్షణం వికారం జనయితుం న ప్రభవత ఇత్యర్థః॥ ౪౦ ॥ తథా సాక్షాదేష ఏవం ప్రత్యగాత్మా బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తానాం సర్వేషాం భూతానామధిపతిః I తథా తాని

భూతాని పాలయతీతి భూతపాలః। లోకానాం భూరాదీనాం బ్రహ్మలోకాన్తానామసంభేదాయ తత్తన్మర్యాదాయాః సంభేదోఽతిక్రమో మా భూదిత్యేతదర్థమ్॥౪౧॥ ఏష ఏవాఽఽత్మా విధరణో వర్ణాశ్రమాదివ్యవస్థాయా విధారయితా సన్సేతుర్భవతి। యథా లౌకికః సేతురసంభేదహేతుస్తద్వదయం భవతీత్యర్థః। అయం భావః। తత్ప్రణీతశ్రుతిస్మృత్యుక్తమార్గం యోఽనుతిష్ఠతి తజ్జన్యసుకృతేన సంసారార్ణవం సంతారయతీతి సేతుః। ఏవం వేద్యస్వరూపం ప్రతిపాద్య తద్విద్యోత్పత్తౌ బేదానువచనాదేర్యత్సాధనత్వమామ్నాతమ్-- తమేతం వేదానువచనేన'। ఇత్యాది తత్సంగృహ్ణాతి--తమేవేతి। మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకస్య కృత్స్నస్య . బేదస్య

దానేన తపసా దేవాస్తథైవానశనేన చ।

వేత్తుమిచ్ఛతి యో విద్వాన్స మునిర్నేతరో జనః॥ ౪౩ ॥

నేతి నేతీతి నిష్కృష్టో య ఏష సర్వసాధకః।

సోఽయమాత్మా సదా గ్రాహ్యస్వరూపో న హి గృహ్యతే॥ ౪౪ ॥

యన్నిత్యస్వాధ్యాయలక్షణమనువచనం తేన। తథా తత్ప్రతిపాద్యేన నిత్యనైమిత్తికరూపేణ యజ్ఞేనాగ్నిహోత్రాదినా ॥ ౪౨ ॥ దానేన శ్రుతిస్మృతిపురాణవిహితేన తులాపురుషాదినా। తథాఽనశనరూపేణ తపసా న తు కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదినా। అత్రానశనశబ్దేన కామానశనం వివక్షితం న తు భోజననివృత్తిః। తథా సతి జీవనలోపప్రసఙ్గేన విద్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్। ఏవమేతైర్వేదానువచనాదిభిస్తముక్తవిధమాత్మానమేవ యో వేత్తుం వేదితుం జ్ఞాతుమిచ్ఛతి। అత్ర తృతీయాశ్రుత్యాఽన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా వేదానువచనాదీనాం వివిదిషాసాధనత్వముపన్యస్తమ్। స చోత్పన్నవివిదిషః పునర్వక్ష్యమాణైః శాన్తిదాన్త్యాదిభిః శ్రవణాదిభిశ్చోత్పన్నయా విద్యయా తముదీరితరూపమాత్మానం సాక్షాత్కుర్వన్నేవ మననధర్మయోగాన్మునిర్యోగీ భవతి। న త్వితరోఽనాత్మజ్ఞో జనః। తస్య హ్యనాత్మవిషయే సత్యపి మననే కర్మసంబన్ధాత్కర్మిత్వమేవ న మునిత్వమ్। ఆత్మవిత్త

కృతకర్తవ్యత్వాత్కవలం మునిరేవ । అనేన చ 'ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి' ఇతి శ్రోతమవధారణం వ్యాఖ్యాతం భవతి ॥ ౧౩ ॥ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశన ఇత్యాదినా విధిముఖేన ప్రతిపాదితస్యాఽఽత్మతత్త్వస్య సోపాధికత్వశఙ్కా మా భూదిత్యధు వ్యాతిరేకముఖేన యదవాఙ్మనసగమ్యం స్వరూపం ప్రతిపాదితమ్ "స ఏష నేతి నేత్యాత్మా ఇత్యాదిశ్రుత్యా తత్సంగృహ్ణాతి--నేతి నేతీతి। ఇదమర్థవాచినేతిశబ్దేన సంనిహితం దృశ్యం పరామృశ్యతే। వీప్సయా చ తస్య సర్వస్య నిషేధః। తదయమర్థః--యదిదం దృశ్యం ద్వైతజాతమస్తి తత్సర్వం నేతి నేతీతి బిలాప్య సర్వనిషేధావధిభూతో యోఽయం నిష్కృష్టో నిరస్తసమస్తోపాధిక ఆత్మా స ఏష సర్వసాధకః। అవిద్యాకర్మాదిసర్వవ్యవహారనిష్పాదకః। నాతోఽన్యః కశ్చిత్కర్తా భోక్తా పరమార్థతో విద్యత ఇత్యర్థః।

తథాఽశీర్యస్వభావశ్చ హే దేవా నైవ శీర్యతే।

అసఙ్గరూపో భగవాన్సర్వదా న హి సజ్జతే॥ ౪౫ ॥ `

ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య

న వర్ధతే కర్మణా నో కనీయాన్।

తస్యైవ స్యాత్పదవిత్తం విదిత్వా

న లిప్యతే కర్మణా పాపకేన॥ ౪౬ ॥

తస్య చ సర్వనిషేధావధిభూతస్యాఽఽమనః స్వాభావికం రూపమాహ--సోఽయమితి। యోఽయముదీరితరూపః ప్రత్యగాత్మా సర్వదా హస్తపాదాదిభిరిన్ద్రియైరగ్రాహ్యస్వభావః। న హ్యసౌ కేనచిదిన్ద్రియేణ గృహ్యతే। ఇన్ద్రియాణాం రూపాదిమద్వస్తువిషయత్వాత్॥ ౪౪ ॥

తథాఽయమాత్మాఽధ్యస్తప్రపఞ్చవద్విశరణశీలస్వరూపోఽపి న భవతి। న ఖల్వసౌ శీర్యతే। నిరవయవత్వేన విశరణాసంభవాత్। అతో దృశ్యనిషేధాత్రధిభూతం తత్తత్త్వం సర్వదా బాధవిధురస్వరూపమిత్యర్థః। ననూపగమాపగమధర్మవతో దృశ్యస్య సంపర్కవశాత్తదధిష్ఠానస్యాఽఽత్మనోఽపి వికారః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ --అసఙ్గరూప ఇతి| పద్మపత్రవన్నిర్లేపస్వరూపః। న హ్యసౌ క్వచిత్సజ్జత ఆత్మీయత్వేన క్వచిదప్యభిమానాభావాత్। ఆసక్తిహేతోర్దృశ్యస్య చ మిథ్యాభూతస్య పరమార్థతయాఽఽసఖకత్వాసంభవాత్। న హి మరుమరీచికాజలైర్మరుభూమిరార్ద్రీక్రియత ఇతి భావః॥ ౪౫ ॥ "'తదేతదృచాఽభ్యుక్తమ్ ఇతి శ్రుత్యా ప్రతిపాదితార్థసంవాదిత్వేనీదాహృతమృఙ్మన్త్రం సంగృహ్ణాతి-ఏష నిత్య ఇతి | స ఏప నేతి నేత్యాత్మేత శ్రుత్యాఽతద్వ్యావృత్తిముఖేన యదాత్మనః స్వరూప ప్రతిపాదితమేష ఏవ బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మవిదో నిత్యో మహిమా అన్యే తు మహిమానః కర్మకృతత్వాదనిత్యాః। అయం తు స్వాభావికత్వాన్నిత్య ఇత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ-న వర్ధత ఇతి| పుణ్యపాపరూపేణ ద్వివిధేన కర్మణా వృద్ధ్యవృద్ధిలక్షణాం విక్రియాం న ప్రాప్నోతి। వికారహేతుసఙ్గవిరహస్య ప్రతిపాదితత్వాత్। అతో నిర్వికారత్వాదేష ఏవ నిత్యో మహిమేత్యర్థః। తథా చ తస్యైవ మహిమ్నః

తస్మాద్బ్రహ్మజ్ఞానలాభాయ విద్వాన్

శాన్తో దన్తః సత్యవాదీ భవేచ్చ।

కర్మత్యాగీ సర్వవేదాన్తసిద్ధం

విద్యాహేతుం సతతం త్వభ్యుపేయాత్॥ ౪౬ ॥

త్రిపుణ్డ్రముద్ధూలనమాస్తికోత్తమాః

సదాఽఽచరేచ్ఛంకరవేదనే రతః।

శివాదిశబ్దం చ జపేద్విశేషతః

ప్రపూజయేద్భక్తిపురఃసరం హరమ్ ॥ ౪౮ ॥

పదవిత్స్యాత్ । పద్యతే గమ్యతే జ్ఞాయత ఇతి పదం స్వరూపం తస్య పదస్య వేదితాభవేదిత్యర్థః । తద్వేదనస్య ఫలమాహ --తం విదిత్వేతి । తం నిత్యమహిమరూపమాత్మానం సాక్షాత్కృత్య విద్వాన్పాపకేన కర్మణా న లిప్యతే । అత్ర పాపశబ్దేన పాపవత్పుణ్యస్యాపి సంసారహేతుత్వాత్తదుభయం వివక్షితమ్ । అతః సంసారహతుభూతేన పుణ్యపాపరూపేణ ద్వివిధేన కర్మణా న లేపో విదుషో విద్యయా నివర్త్యంత ఇత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ తత్ర విద్యోత్పతౌ బహిరఙ్గసాధనాని వేదానువచనాదీని ప్రాగ్దర్శితాని । అథ తస్మదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రతిప్రతిపాదితాన్యన్తరఙ్గసాధనాని దర్శయతి- తస్మాదితి । యస్మాదద్వితీయాత్మవిజ్ఞానస్యేదృగ్విధం ఫలం తస్మాత్తల్లాభాయ శాన్త్యాదిగుణయుక్తో భవేత్ । తత్ర శాన్తో బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారాదుపరతః । దన్తో మానసవిషయధ్యానేభ్యో నివృత్తః । సత్యవాదీతి । ఏతశ్చ సత్యవదనం కృత్స్నయోగాఙ్గోపలక్షణమ్ । కర్మత్యాగీతి శ్రతిగతోపరతపదస్య వ్యాఖ్యానమ్ । లోకాన్తరసాధనాని విద్యాయా విరోధీని యాని కమోణి తత్త్యాగీ భూత్వేత్యర్థః। సర్వవేదాన్తసిద్ధమితి । శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇత్యాదివేదాన్తప్రతిపాదితం శ్రవణమననాదికం విద్యాహేతుం నిరన్తరముపగచ్ఛేదిర్థః ॥ ౪౭ ॥ తథా జాబాలోపనిషదాదిషు ప్రతిపాదితం త్రిపుణ్డ్రధారణాదికమపి శివప్రీతికరత్వేన పరవిద్యోత్పత్తావన్తరఙ్గసాధనమిత్యాహ– త్రిపుణ్డ్రమితి ॥ ౪౮ ॥ సాధనైః సకలైరిత్యాది ।

సాధనైః సకలైః సహితః సురా

వేదనేన సమస్తమిదం జగత్ ।

దేవరూపతయైవ తు నిశ్చితం

వేద హస్తతలస్థితబిల్వవత్ ॥ ౭౯ ॥

నైనం పాప్మా తరతి బ్రహ్మనిష్ఠం

సర్వం పాపం తరతి ప్రాకృతం చ ।

నైనం పాప్మా తపతి బ్రహ్మనిష్ఠం

సర్వం పాపం తరతి ప్రాకృతం చ ॥ ౫౦ ॥

వేదానువచనాదిభిః శాన్తిదాన్త్యాదిభిః శ్రవణమననాదిభిశ్చేత్యర్థః । హస్తతలేతి । హస్తతలస్థితబిల్వఫలవత్సర్వస్య దృశ్యజాతస్య పరశివస్వరూపత్వమాపరోక్ష్యేణ యో బేద జానాతి ॥ ౪౯ ॥ తస్య కి భవతీత్యేతత్ప్రతిపాదయతి— నైనమితి । ఏవం సమ్యరజ్ఞానిన పాప్మా పుణ్యపాపలక్షణో న తరతి నాతిక్రామతి స ఏవ త్రహ్మవిద్ధవపరంపరోపభోగ్యఫల తత్సవం పుణ్యపాపమతిక్రఃమతి । తథా యచ్చాన్యత్పాకృతం మాయామయం కాయజాతమస్తి తత్సవేమతిక్రామతి । ఏవం హి శ్రూయతే---'ఏతము హేవేతే న తరత ఇత్యత; పాపమకరవమిత్యతః కల్యాణమకరబమిత్యుభే ఉ హ్యేవైష ఏతే తరతి నైనం కృతాకృతే తపతః" ఇతి । తత్ర చ కృతాకృతయోరుభయోరపి పృణ్యపాపయోస్తరణీయత్వమతాపక్త్వం చ ప్రతిపాదితమ్ । అతోఽత్రాపి పాపగ్రహణముభయోరుపలక్షణాథ ద్రష్టవ్యమ్ । నేన పాప్మా తరతీతి భ్రతి వ్యాఖ్యాయ నేన పాప్మా తపతీత్యత్తాపకత్వప్రతిపాదికాం శ్రతిమమి సయ్యృహ్వతి- నైనమితి । ఋుతాకృతఛక్షణ; పుణ్యపాపరూప: పాప్మన బ్రహ్మవిదం న తపతి । బ్రహ్మవిదేవాఽఽత్మజ్ఞానాగ్నినా సర్వం నిర్దహతి । కృతాకతయోః పుణ్యపాపయోరతాపకత్వం తైతిరీయకేఽప్యామ్నాతమ్ -- ' ఏతఁ హ వావ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవమ్' ఇతి । తథా గీతాస్వాత్మజ్ఞానస్య కృత్స్నపాపనిర్దాహకత్వం భగవతాప్యుక్తమ్—

'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున। జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా॥

ఇత్థం బ్రహ్మ స్వాత్మభూతం విదిత్వా

శ్రద్ధాపూర్వం దేహమేతం స్వకీయమ్।

అర్థం సర్వం క్షేత్రజాతం సమస్తం

దద్యాదస్మై దేశికేన్ద్రాయ మర్త్యః॥ ౫౧ ॥

యశ్చాఽఽతృణత్త్యవితథేన కర్ణా-

వదుఃఖం కుర్వన్నమృతం సంప్రయచ్ఛన్।

తం విద్యాత్పితరం మాతరం చ

తస్మై న ద్రుహ్యేత్కృతమస్య జానన్॥ ౫౨॥

స్వదేశికస్యైవ శరీరాచిన్తనం

భవేదనన్తస్య శివస్య చిన్తనమ్ ।

స్వదేశికస్యైవ తు పూజనం తథా

భవేదనన్తస్య శివస్య పూజనమ్ ॥ ౫౨ ॥

ఇతి ॥ ౫౦ ॥ "సోఽహం భగవతే విదేదాన్దదామి మాం చాపి సహ దాస్యాయేతి' ఇతి శ్రుత్యా స్వాత్మసహితం సర్వస్వం బ్రహ్మోపదేశకారిణే గురవే దేయమితి ప్రతిపాదితం తదప్యాహ— ఇత్థమితి ॥ ౫౧ ॥ తథావిధస్య గురోర్మాతాపితృరూపత్వేన సర్వదా ద్రోహో న కార్య ఇత్యస్యార్థస్య ప్రతిపాదకం యాస్కోదాహృతమపి మన్త్రం స్వయం దర్శయతి—య ఇతి। అవితథేన పరమార్థోపదేశేన యో గురః కృర్ణావాతృణత్త్యావిధ్యతి। కిం కుర్వన్నదుఃఖం దుఃఖమకుర్బన్। లౌకికం హి కర్ణభేదనం దుఃఖహేతుభవతి। న కేవలం దుఃఖాకరణమాత్రమ్। అపి తహ్యమృతమనశ్వరమాత్మస్వరూపం సంప్రయచ్ఛన్ । స్వస్వరూపమూతోఽప్యాస్మా ప్రాగజ్ఞానాబృతత్వేన నష్టప్రాయ ఆసీత్పునగురోరుపదేశన కణ్ఠగతచామీకరవత్పునలేభ్యమానో భవవీయభిప్రాయః। తమమృతత్వస్య ప్రదాతారం గురుమేవ మాతాపివృబుద్ధధా జానీయాత్ । స్మర్యేతే హి - "స హి విధ్యాతస్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మ శరీరమేవ మాతాపితరౌ జనయతః" ఇతి। అతః కారణాదస్య గురోః సంబన్ధి కృతమముతత్వసాధనబ్రహ్మాత్మజ్ఞానోపదేశరూపం కర్మ జానన్కృతజ్ఞతయా తస్మై కదాచిదపి

అనుప్రవిష్టం సర్వత్ర గుహాయాం నిహితం పరమ్ ॥ ౧ ॥

తద్విదిత్వా మహాధీరో హర్షశోకౌ జహాతి చ।

ధర్మాదిభ్యః పరం తత్తు భూతాద్భవ్యాచ్చ సత్తమాః ॥ ౨ ॥

యదామనన్తి వేదాశ్చ తపాంసి పరమం పదమ్ |

బ్రహ్మచర్యం యదిచ్ఛన్తశ్చరన్తి శివ ఏవ సః ॥ ౩ ॥

ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మ ఏతద్ధ్యేవాక్షరం పరమ్।

ఏతద్ధ్యేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యో యదిచ్ఛతి తస్య తత్॥ ౪ ॥

అస్తి తత్త్వమితి। తత్ర చ తం దుర్దర్శమిత్యతః ప్రాక్తనస్య మన్త్రసందర్భస్యాఽఽఖ్యాయికారూపత్వేన విద్యాస్తుత్యర్థత్వాత్పరిత్యజ్య విద్యాస్వరూపోపయోగిమస్తం దుర్దర్శమిత్యాదికా ఏవ మన్త్రాః స్వరూపతోఽర్థతశ్చ సంగృహ్యన్తే। యత్ర సమానః పాఠస్తత్ర న పృథక్ఛ్రుతిరుదాహర్తవ్యా। యత్ర తు పాఠే విశేషస్తత్ర మూలభూతాం శ్రుతిమప్యుదాహరామః। తదయమర్థంః। దుర్దర్శం దుఃఖేన దర్శనీయమతిసూక్ష్మత్వాజ్జ్ఞాతుమశక్యమ్। గూఢం గహనం స్థానమనుప్రవిష్టమ్। ప్రాకృతవిషయజ్ఞానైః సంఛన్నమిత్యర్థః। గుహాయాం వుద్ధో నిహితం స్థితమ్। వికారజాతేభ్యః పరమీదృగ్విధమాత్మతత్త్వం విద్యతే ।౧ ॥ తద్విదిత్వా సాక్షాత్కృత్యోత్కపాపకషేకృతౌ దృషశోకౌ విద్వాఞ్జహీతి। జ్ఞేయస్యాఽఽత్మతత్త్వస్య నిరతిశయత్వేన హర్షశోకకారణయోరుత్కర్షాపకర్షయోస్త్రాసంభవాదిత్యర్థః। అన్యన్న ధర్మాదితి మన్త్రస్యార్థం సంగృష్ణాతి --ధర్మాదిభ్య ఇతి । ఆదిశబ్దేన శ్రత్యుక్తాధర్మాదిసంగ్రహః। ధర్మాచ్ఛాస్త్రీయధర్మానుష్ఠానాత్పరం ప్రథగ్భూతం తథాఽధర్మాద్విహితాచరణరూపాత్పాపాత్యరమ్ । పుణ్యపాపసంస్పశరహితమిత్యర్థః। భూతాద్భూతకాలావచ్ఛిన్నాద్భవ్యాద్భవిష్యకాలావచ్ఛిన్నాత్పరమ్। నిత్యం వర్తమానమితి యావత్ ॥ ౨॥ ఈదృగ్విధం యత్తత్త్వం సర్వే వేదాః ప్రతిపాదయన్తి। సర్వాణి చ తపాంసి। పదం పదనీయం యద్వస్తు వదన్తి యత్ర్రాప్త్యర్థాని భవన్తీయర్థః । తథా యత్తత్త్వం జ్ఞాప్తుమిచ్ఛన్తో గురుకులబాసాదిలక్షణమన్యదపి బ్రహ్మచర్యం చరన్తి ముముక్షవః స తాదృశోఽర్థః। శివ ఏవ ॥ ౩ ॥ ఏతద్ధయేవాక్షరమిత్యాదికమ్ "తత్తే పదం

ఏతదాలమ్బనం శ్రేష్ఠమేతదాలమ్బనం పరమ్।

ఏతదాలమ్బనం జ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకే మహీయతే॥ ౫ ॥

న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి-

న్నాయం కుతశ్చిన్న బభూవ కశ్చిత్।

అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో

న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ॥ ౬ ॥

సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్' ఇతి శ్రుతౌ యత్ర్పణవాత్మకమక్షరమామ్నాతం తదేవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే। ఏతదేవ ప్రణవాత్మకమక్షరం హిరణ్యగర్భాదిలక్షణమపరం బ్రహ్మ। తథైతదేవాక్షరం నిరస్తసమస్తోపాధికం సిచ్చిదానన్దైకరసం పరం బ్రహ్మ। ప్రణవస్య తదుభయప్రతీకత్త్వాత్తాదాత్మ్యవ్యపదేశః। అత ఏతదేవాక్షరమపరం బ్రహ్మోసనోపాస్యం విజ్ఞాతవ్యం పరం బ్రహ్మ చ స్వాధికారానురూపేణ జ్ఞాతా యో యదిచ్ఛతి క్షాతవ్యం పర బ్రహ్య ప్రాప్రవ్యమపరం బ్రహ్మ వా తస్య తద్భవతి ॥ ౪॥ అవ ఏవం తత్పరాపరబ్రహ్మపరాప్త్యుపాయత్వాద్రహ్ప్షయాజమ్బనానాం మధ్యే శ్రేష్ఠ. ప్రశస్తతమమ్ । అత ఏతేద్వాఽఽటమ్బన పరం బ్రహ్మవిషయత్వాత్। అతః పరాపరబ్రహ్మత్మనైతత్ర్పణవాత్మకమాలమ్బనం జ్ఞాత్వాఽపరబ్రహ్మజ్ఞానాదర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్యాత్ర మహీయతే। తేన తు ప్రణవేన పరం బ్రహ్మ జానన్ । లోక్యత ఇతి లోకో వ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః । హార్దాకాశమధ్యస్థితే లోకనీయే పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యేకీభూతఃసన్మహీయతే ॥ ౫ ॥ అథ తేన ప్రణవేన జ్ఞాతవ్యం పరం బ్రహ్మ స్వరూపతో నిర్దిశతి— న జాయత ఇతి। జననమరణయోరాద్యన్తమావతికారయోరాస్మని ప్రతి షేధాత్తన్మధ్యవర్తినో వికారా అపి తత్ర న సన్తీత్యర్థాత్ర్పతిపాదితం భవతి । స చ సర్వవిక్రియారహిత ఆత్మా విపశ్చిన్మేధావీ । అపరిలుప్తప్రజ్ఞాస్వాభావ్యాత్ । కించ నాయమాత్మా కుతాశ్చత్కారణాన్తరదిద్వైతవదుత్పద్యతే తథావిధస్య వస్త్వన్తరస్యైవాభావాత్ । నను వియదాదికం వస్తుం విద్యతే ఇతి తత్రాఽఽహ— న బభూవేతి । తస్మాదారమనః కశ్చిదర్థాన్తరభూతః పదార్థోం బభూవ నోత్పన్నః । ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః, ఇత్యధి

య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్।

తావుభౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే॥ ౭ ॥

అణోరణీయాన్మహతో మహీయా-

నాత్మాఽస్య జన్తోర్నిహితో గుహాయామ్।

తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో

ధాతుప్రసాదాన్మహిమానమస్య॥ ౮ ॥

శ్రుతిస్తు మాయావశాద్ద్వైతప్రపఞ్చస్యాద్వితీయే బహ్మణ్యధ్యాసప్రవిపాదనపరా। తస్మాత్కారణాన్తరాభావాదయమాత్మాఽజో జనిరహితః। అత ఏబం నిత్యోధ్రువ। శాశ్వతోఽపక్షయవర్జితః| పురాణః పూర్వకాలేఽపి నవః। నిశ్యవస్త్వేన తదుపచయాపచయయోరభాబాత్సర్వదైకరూప ఏవేత్యర్థః। ఏవంవిధ ఆత్మా స్వాధిష్ఠితే శరీరే శఖర దిభిహేన్యమానేఽపి న హన్యతే న హస్యతే ॥ ౬ ॥ నను లోకే కశ్చిత్ప్రయతమాన ఆత్మాఽన్యస్యాఽఽత్మనో హన్తా దృశ్యతే। అతస్తావాత్మానో హన్తృహన్తవ్యరూపేణ సర్వజనసంమతావిత్యత ఆహ- య ఏనమితి। ఏనభ్రుక్తవిధమాత్మానం హన్తారం యో వేత్త్యయస్య హన్తేతి జానాతి యశ్చైనమాత్మానం హతం హననక్రియావ్యాప్తం మన్యతే తావుభౌ నైః జానీతః । బతో నాయమాత్మా హన్తి న చాసా హన్యతే ।నిర్వికారస్యాఽఽత్మనః, క్రియాశ్రయత్వతద్విషయత్వయోరసంమవాదిత్యర్థః॥ ౭ ॥ అణోరణీయానిత్యాది। అణోరల్పపరిమాణాద్ద్రవ్యాదప్యణీయానతిశయేనాణుః। తథా మహతో మహత్పరిమాణాదపి మహీయాన్మహత్తరః । అణుర్మహద్వా యదస్తి లోకే వస్తు తత్సర్వమనేనైవ కారణభూతేనాఽఽత్మనా రబ్ధసత్తాకం భవతీతి తదుభయవ్యాపకత్వాహాత్మనోఽణీయస్త్వాదివ్యపదేశ। స ఆత్మాఽస్య జన్తోర్జవిమతో

బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తస్య ప్రాణిజాతస్య గుహాయాం హృదయే నిహితః । ఆత్మభావేనావస్థిత ఇత్యర్థః। తం తథావిధమాత్మానమక్రతురకామో దృష్టాదృష్టే విషయే వితృఽణః పురుషః కరయతి సాక్షాత్కరోతి । ధాతుప్రసాదాన్మన ఆదీని కరణాని శరీరధారణాద్ధాతశ్చ . ఉచ్యన్తే తేషాం ధాతూనాం ప్రధాదాద్విషయోపభోగజనితకాలుష్యవిరహా-

దూరం వ్రజతి చాఽఽసీనః శయానో యాతి సర్వతః।

కస్తం సాక్షాన్మహాదేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి॥ ౯ ॥

అశరీరం శరీరేషు హ్యనవస్థేష్వవస్థితమ్।

మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి॥ ౧౦ ॥

నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో

న మేధయా న బహునా శ్రుతేన।

యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య

స్తస్యైష ఆత్మా విబృణుతే తనూం స్వామ్॥ ౧౧ ॥

దస్య చ ప్రత్యగాత్మనో మహిమానమనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మరూపత్వలక్షణం యదాఽఽపరోక్ష్యేణ జానాతి తదా వీతశోకః సంసారబన్ధవిముక్తో భవతీత్యర్థః॥ ౮ ॥ దూరం బ్రజతీత్యాది । ఆసీనోఽవస్థితోఽచల ఏవ సన్ దూరం బ్రజతి । తథా శయానః సన్సర్వతో యాతి గచ్ఛతి।

సర్వగతే ప్రత్యగాత్మన్యాసనవ్రజనశయనాదీనాం పరస్పరవిరుద్ధానామధ్యస్తత్వాద్యుగపత్తప్నతిభాసో న విరుధ్యత ఇత్యర్థం। స చ విరుద్ధధర్మయోగః పరిచ్ఛిన్నస్య న సంభవతీత్యపరిచ్ఛిన్నోఽయమాత్మాం మహదేవః। ఏతేన శ్రుతిగతం మదామదమితి పదముక్తార్థం భవతి। తం మహాదేవ మత్తోఽన్యః కో వా సాక్షాదయమహమస్మీతి జ్ఞాతుమర్హతీతి నాచికేతసం ప్రతి మృత్యువాక్యమ్ ॥ ౯ ॥ అశరీరమితి । స్వేన స్వరూపేణ శరీరరహితమాకాశకల్పమ్। అనవస్థేష్వవస్థానరహితేష్వనిత్యేషు దేవపితృమనుష్యాదీనాం శరీరేష్వాత్మభావేనావస్థితం స్వయం నిత్యం మహాన్తమ్ । ఆకాశాదివదస్య మహత్త్వమపేక్షికం మా భూదితి విశినష్టి-- విభుమితి । విభుం వ్యాపినమపరిచ్ఛిన్నమాత్మానం సర్వప్రాణిష్వహమితి ప్రత్యక్త్వేనోల్లిఖ్యమానం మత్వా మననేన నిశ్చిత్య పునః సంసారశోకం న ప్రాప్రోతి ॥ ౧౦ ॥ నాయమాత్మేతి । అయమాత్మా ప్రవచనేనానేకవేదాధ్యయనేన న లభ్యో లబ్ధుమశక్యః । నాపి మేధయా గ్రన్థధారణశక్త్యా చ । న బహువిధేనానాత్మశాస్త్రశ్రవణేన । కేన తర్హ్యుపాయేనాసౌలభ్య ఇతి । ఉచ్యతే । యమేవ స్వాత్మానమేష సాధకో వృణుతే ప్రార్థయతే తేనైవ

నావిరతో హుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః।

నాశాన్తమనసో వాఽపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్॥ ౧౨ ॥

యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్త్రం చ ఉభే భవత ఓదనః।

క ఇత్థం వేద దేవో వా మనుష్యోఽన్యశ్చ యత్ర సః॥ ౧౩॥

ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే

గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే ।

సాధకేనాయమాత్మా లభ్య ఉపలబ్ధవ్యః। తస్య చ సాధకస్యైష ఆత్మా స్వాం తనూం నిరస్తసమస్తోపాధికం స్వకీయం రూపం వివృణుతే ప్రకాశయతి॥౧౧॥ నావిరత ఇతి। దుశ్చరితాత్పాపాచరణాదవిరతోఽనుపరతః। ఏనముదీరితమాత్మానం న ప్రాప్నుయాత్। నాప్యశాన్త ఇన్ద్రియలౌల్యాదనుపరతః। తథాఽసమాహితశ్చిత్తైకాగ్రయరహితోఽప్యేనం ప్రాప్తుం న శక్నోతి। తథాఽశాన్తమానసః । అశాన్తమవ్యావృత్తం విషయేభ్యో మానసం యస్య సోఽపి । నైనం ప్రాప్నోతి । యస్తు దుశ్చరితాద్విరత ఇన్ద్రియలోల్యాచ్చ శాన్తః సమాహితచిత్త ఉపశాన్తమానసశ్చ స ఏవైనమాత్మానం గురుశాస్త్రకృతేన ప్రజ్ఞానేన ప్రకృష్టేన నిర్విచికిత్సాపరోక్షజ్ఞానేన ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౧౨ ॥ యస్య బ్రహ్మేతి । యస్యాఽఽత్మనో బ్రహ్మ క్షత్త్రం చోభే అప్యోదనోఽశనం భవతః । ఉపలక్షణమేతత్ । బ్రహ్మక్షత్త్రాద్యుపలక్షితం సర్వం జగదుపసంహ్రియమాణం సద్యస్య పరమాత్మన ఇదమోదనస్థానీయం భవతి । సర్వహరో మృత్యుశ్చోపదంశస్థానీయః । శ్రూయతే హి—మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి । స చ పరమాత్మా యత్ర వర్తతే తత్స్వరూపమిత్థమేవప్రకారవిశిష్టమితి దేవమనుష్యాదీనాం మధ్యే కో నామ జానీయాత్ ॥ ౧౩॥ ఉక్తమర్థం రథరూపకల్పనయా ప్రాప్తప్రాప్తవ్యభావేన విశదయితుం జీవేశ్వరయోరౌపాధికం లోకసిద్ధం భేదమనువదతి "ఋతం పిబన్తౌ, ఇతి మన్త్రస్తస్యాభిప్రాయమావిష్కర్తుం తం పఠతి-- ఋతం పిబన్తావితి । సుకృతస్య స్వయంకృతస్య స్వాత్మనా నిర్వర్తితస్య కర్మణః ఫలభూతే లోకే లోక్యమానేఽస్మిఞ్శరీరే గుహాం సత్త్వపరిణామరూపాం బుద్ధి ప్రవిష్టౌ। బాహ్యభూతాకాశాపేక్షయా హార్దాకాశం

తథాఽప్సు సకలం దేవా ఓతం ప్రోతం న సంశయః॥

ఆపశ్చ వాయౌ హే దేవా ఓతాః ప్రోతాస్తథైవ చ।

అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చ లోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౯॥

అన్తరిక్షాశ్చ లోకాశ్చ తథా గన్ధర్వకేషు చ।

లోకేష్వాదిత్యలోకేషు స్థితా గన్ధర్వసంజ్ఞితాః॥ ౧౦॥

చన్ద్రలోకేషు చాఽఽదిత్యలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

చన్ద్రలోకాశ్చ నక్షత్రలోకేషు సురపుఙ్గవాః॥ ౧౧ ॥

దేవలోకేషు నక్షత్రలోకా ఓతాస్తథైవ చ।

త్యత్వమ్। పరమార్థనిరూపణే తు నైవ తత్సత్యమ్। కింతు సర్వాన్తరే ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్తత్వేన తత్రైవ లీయమానమాధిష్ఠానమాత్రేణావశిష్యత ఇత్యర్థః॥ ౭ ॥ ఏవమధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వముపదిశ్యాధిభూతమపి తదుపదేష్టుం గార్గీబ్రాహ్మణం సంగృహ్ణాతి-- యథా పృథివ్యామిత్యాదినా | తత్ర హి సర్వోన్తరస్యాఽఽత్మనో నిరతిశయం సూక్ష్మత్ వ్యాపిత్వం చ దశయితుం ప్రథివ్యాదీనాం బ్రహ్మలోకాన్తానాముత్తరోత్తరమోతప్రోతభావేన సూక్ష్మతావ్యాపిత్వేన తరతమభావేనాఽఽమ్నాయతం “యదిదం సవమోతం చ ప్రోతం చ" ఇత్యాదినా। యథా తన్తుషు పటో దీర్ఘసూత్రైస్తిర్యేకమాత్రశ్చతప్రోతభావేనావస్థితస్తథా పాథివ సవం జగత్క.రణభూతాయాం సూక్ష్మాయాం వ్యాపికాయాం ప్రథివ్యామోతప్రోతభావేనావస్థితం యథేతరే తథా తత్సవం పృధివరీతచ్చం కారణమూతాస్వప్స్వోతప్రోతమవ్రేనవస్థితమ్ | ఏవముత్తరత్ర పి యోజ్యమ ॥ ౮ ॥ ఆపశ్చ వాయాత్రితి | నన్వపామగ్నిః కారణమ్ “ అగ్నేరాపః" ఇతి శ్రుతః । తథా చాఽఽపోఽగ్నావితి వక్తయమ్ । నైష దోషః। అగ్నేః పార్థివం కయవ్యం వా ధాతుమనాశ్రియేతరభూతవత్స్వాలన్త్ర్యేణావస్థానం నాస్తీతి తత్కారణభూతే వాయావపమోతప్రోతభావో వ్యపాదస్యతే ॥ ౯ ॥ అన్తరిక్షేషు వాయుశ్చేత్యాది । అన్తారిక్షలోకానాం వాయోః సంచరణస్థానత్వాత్స తత్రోతప్రోతభావేనావస్థితః। సూక్ష్మతారతమ్యభావక్రేమణోత్తరోత్తరం సాతిశయమభోగశ్రాయాకారేణ పరిణతాని సంహతాని పఞ్చభూతాన్యేవావస్థానవిశేషైస్తత్తల్లోకత్వేన వ్యపదిశ్యతే। అత ఏవ

ఇన్ద్రియాణి హయాన్విద్యాద్విషయానపి గోచరాన్।

ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం విద్యాద్భోక్తారమాస్తికాః॥ ౧౭ ॥

యస్త్వవిజ్ఞానవాన్మర్త్యోఽయుక్తేన మనసా సదా।

తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః॥ ౧౮ ॥

యస్తు విజ్ఞానవాన్మర్త్యో యుక్తేన మనసా సదా।

తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః॥ ౧౯ ॥

యస్త్వవిజ్ఞానవాన్మర్త్యో హ్యమనస్కః సదాఽశుచిః।

న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి॥ ౨౦ ॥

త్ప్రగ్రహం రశనాం జానీయాత్॥ ౧౬ ॥ చక్షురాదీన్ద్రియాణ్యశ్వాః। రూపాదివిషయాస్తత్సంచరణప్రదేశాః। ఏవం శరీరాదీనాం రథాదిరూపత్వమాత్మనస్తత్స్వామిత్వం చ కల్పితమ్। తత్ర శరీరాదివిశిష్టస్యైవాఽఽత్మనో భోక్తృత్వం న చిన్మాత్రరూపస్యేతి దర్శయతి-- ఆత్మేన్ద్రియేతి। ఆత్మశబ్దః శరీరవాచీ। దేహేన్ద్రియమనోభిః సంయుక్తమేవాఽఽత్మనం భోక్తారం జానీయాత్। తద్రహితశ్చిన్మాత్రస్వరూపస్త్వభోక్తా "ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ' "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇతి శ్రుతేః॥ ౧౭ ॥ ఉక్తాం రథక్లృప్తిముపజీవ్యావివేకిన ఇన్ద్రియపారవశ్యం వివేకినః స్వాధీనేన్ద్రియత్వం చ ప్రతిపాదయతి - యస్త్వితి। యస్తు మర్త్యః సంసార్యాత్మావిజ్ఞానవాన్కార్యాకార్యవివేకనజ్ఞానరహితో భవతి। తథాఽయుక్తేనాప్రతిగృహీతేనాసమాహితేన మనసా యుక్తో భవతి। తస్యాజ్ఞానినశ్చక్షుఃశ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి దుష్టాశ్వవదవశ్యాని వశీకర్తుమశక్యాని। దుర్నివారణీయానీతి యావత్॥ ౧౮ ॥ యస్తు పునరుక్తవైపరీత్యేన వివేకజ్ఞానవాన్యుక్తేన సమాహితేన మనసా చ యుక్తో భవతి తస్య వివేకిన ఇన్ద్రియాణి స్వవశాని దాన్తాశ్వవత్ప్రవర్తయితుం నివర్తయితుం చ శక్యానీత్యర్థః॥ ౧౯ ॥ ఏతౌ చోభౌ క్రమేణ

సంసారమోక్షయోరధికారిణావిత్యాహ--యస్త్వితి। యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ప్రాగుక్తః। అగృహీతమకాశ్చ। అత ఏవాశుచిరశుద్ధః కామవశీకృతత్వేనాకార్యేఽపి ప్రవర్తనాత్సోఽస్తప్రాముక్తం పదం పదనీయమక్షరాఖ్యం ప్రణవప్రతీకం పరం బ్రహ్మ న ప్రాప్నోతి। న

యస్తు విజ్ఞానవాన్మర్త్యః సమనస్కః సదా శుచః।

స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయతే॥ ౨౧॥

విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః।

సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥ ౨౨॥

పదం యత్పరమం విష్ణోస్తదేవాఖిలదేహినామ్।

పదం పరమమద్వైతం స శివః సామ్బవిగ్రహః॥ ౨౩॥

రుద్రవిష్ణుప్రజేశానామన్యేషామపి దేహినామ్।

ఋతే సామ్బం మహాదేవం కిం భవేత్పరమం పదమ్॥ ౨౪ ॥

కేవలం తదప్రాప్తిమాత్రం ప్రత్యుతానర్థం జన్మమరణాదిలక్షణం సంసారం ప్రాప్నోతి॥౨౦॥ యస్తు తద్విపరీతో వివేకవిజ్ఞానవాన్సమాహితమనస్కోఽత ఏవ సదా సర్వదా శుచిః శుద్ధశ్చ భవతి। స తు తత్ప్రాగుక్తం పదనీయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి । తత్పదనీయం విశినష్టి -

యస్మాదితి। యస్మాదాప్తాత్పదాదచ్యుతః సన్ భూయః పునర్న జాయతే సంసారమణ్డలం న ప్రవిశతి తాదృశమపునరావృత్తిలక్షణం బ్రహ్మస్వరూపం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥౨౧॥ పునస్తత్పదం విశినష్టి--విజ్ఞానేతి। నిశ్చయరుపాత్మానాత్మవివేకబుద్ధిర్విజ్ఞానమ్। సంకల్పావికల్పాత్మకం మనః। తథాచ విజ్ఞానరూపసారథినా నీయమానః ప్రగృహీతమనస్కశ్చ సన్న విద్వానధ్వనః సంసారగతేః పారమన్తం ప్రాప్నోతి। స్వస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన సంసారబన్ధాద్విముచ్యతే। తశ్చ పారం విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్య బ్రహ్మణః పరమం ప్రకృష్టం పదం పదనీయం ప్రష్టవ్యం సచ్చిదానన్దైకరసం స్వరూపమితి యావత్ ॥ ౨౨ ॥ తద్విష్ణోః పరమం పదమితి శ్రుతివాక్యం స్వయం వ్యాకరోతి—పదం యదితి। "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి' ఇత్యేవం త్రిపుటీహీనం యద్ద్వితీయం తత్త్వం తదేవాఖిలదేదినాం దేవమనుధ్యాదీనాం సర్వేషాం పరమం పదం నిరతిశయానన్దరూపతయా సర్వైరభిలషితత్వాదీదృగ్విధ పరమం పదమేవ లీలాయాఽర్ధనారీశ్వరవిగ్రహః శివః సంపన్నః॥ ౨౩ ॥ ఏతదేవ సచ్చిదానన్దైకరసం పరశివస్వరూపం రుద్రవిష్ణ్వాదీనాం గుణమూర్తీనామన్యేషామిన్ద్రాదీనాం చ పరమం పదం భవతీత్యర్థః

ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః।

మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః॥ ౨౪॥

మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః।

పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః॥ ౨౬ ॥

॥౨౪॥ ఇన్ద్రియాదీనాముత్తరోత్తరం సూక్ష్మత్వవ్యాపకత్వప్రత్యక్త్వతారతమ్యక్రమేణ పదనీయస్య పరశివస్వరూపస్య నిరతిశయం సూక్ష్మత్వాదికం ప్రతిపాదయతి—ఇన్ద్రియేభ్య ఇత్యాదినా। భూతకార్యాణి తావదిన్ద్రియాణి స్థూలాని చ యైరర్థైః శబ్దాదివిషయైః స్వాత్మప్రకాశనాయాఽఽరబ్ధాని తేఽర్థా ఇన్ద్రియేభ్యః స్వకార్యేభ్యః పరాః సుక్ష్మా మహాన్తశ్చ। తేభ్యోఽప్యర్థేభ్యశ్చ మనఃశబ్దవాచ్యం మనస ఆరమ్భకం భూతసూక్ష్మం పరమ్। తస్మాన్మనసోఽపి పరా సూక్ష్మతరా మహత్తరా ప్రత్యగాత్మభూతా చ బుద్ధిః।

అధ్యవసాయాధ్యారమ్భకం భూతసూక్ష్మం బుద్ధిశబ్దవాచ్యమ్। తస్యా అపి బుద్ధేర్మహానాత్మా పరః। తత్సమష్టిరూపా హైరణ్యగర్భీ బుద్ధిర్మహానాత్మేత్యుచ్యతే । సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం కారణత్వాత్సూక్ష్మతరా వ్యాపినీ ప్రత్యగ్భూతా చ। తస్మాదపి మహతః పరం సూక్ష్మతరం ప్రత్యగ్భూతం సర్వభహత్తరం చావ్యక్తమవ్యాకృతం నామరూపాత్మకం సర్వస్య జగతో బీజభూతం మాచాప్రకృత్యాద్యపరపయాయ తస్త్వమూ । తస్పాద్వ్యన్యక్తాత్పరః సూక్ష్మతరః; సర్వేకారణభూవ; ప్రత్యగాత్మా అత ఏవ పురుషః సర్వేస్య కార్యప్రపఞ్చస్య స్వస్వరుపేణ పూరాయేతా । యద్వా సర్వాసు పూర్షు శేత ఇతి పురుషః । సర్వాన్తరత్వాత్ । తతోఽన్యస్య సూక్ష్మస్య ప్రసఙ్గం నివారయన్నాహ --పురుషాదితి | పురుషాత్సర్వాన్తరాచ్చిద్ధనస్వరూపాత్ ప్రత్యగాత్మనః పరం కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ | సూక్షసత్వమహత్త్వప్రత్యగాత్మత్వానాం తత్రేవ పరిసమాపనాత్ । సైవ పరా కాష్టా పర్వవసామభూమిః। సైవ గన్తృుణాం సంఖారిణాం పరా ప్రకృష్టా గాతిర్గన్తవ్యం ప్రాప్తత్వం వస్తు । అన్యాస్తు గతయః పునరావృత్తిమత్త్వాదపరాః। ఉక్తవిధా తు మతిః పునరావృత్తిరాహిత్యేనన పరా । అత ఏవ భగవతోక్తమ్--యద్గత్త్వ జ 'నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ ఇతి। ఏషా చ ప్రత్యగాత్మత్వేన ప్రాప్తప్రాప్తి-

పురుషో నామ సంపూర్ణః శివః సత్యాదిలక్షణః।

సామ్బమూర్తిధరో నాన్యో రుద్రో విష్ణురజోఽపి వా॥ ౨౭ ॥

ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢాత్మా న ప్రకాశతే।

దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః॥ ౨౮ ॥

యచ్ఛేద్వాఙ్మనసి ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని।

మహత్యాత్మని విజ్ఞానం తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని॥ ౨౯ ॥

రూపత్వాజ్జ్ఞానమాత్రప్రాప్యా। అతో గత్యన్తరవత్ క్రియాసాధ్యత్వాదనిత్యత్వమస్య న శఙ్కనీయమిత్యర్థః॥ ౨౫ ॥ ౨౬ ॥ శ్రుతిగతం పురుషపదం స్వయం వ్యాకరోతి--పురుషో నామేతి। త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః సత్యజ్ఞానాదిలక్షణః పరశివ ఏవం సాక్షాత్పురుషశబ్దాభిధేయః। స ఏవ లీలయా స్వస్య శివశక్తిరూపతామావిష్కర్తుమర్ధనారీశ్వరవిగ్రహో భవతి। గుణమూర్తయో రుద్రాదయోఽపి న తతః పృథగ్భూతా ఇత్యర్థః॥ ౨౭॥ ఏష సర్వేష్వితి। ఏష ఉదీరితరూపః పురుషః సర్వేషు బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తేషు భూతేష్వావరణావిద్యయా గూఢః సంఛన్నః। ఆత్మత్వేనావస్థితోఽపి మోహవశాద్దేహేన్ద్రియాదివివిక్తతయా న ప్రకాశతే। ఏవమపి సూక్ష్మదర్శిభిరిన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిరతిశయసూక్ష్మాత్మతత్త్వం ద్రష్టుం శక్తైర్విద్వద్భిర్గురుశాస్త్రసంస్కృతయా ప్రాప్తైకాగ్రతయాఽత ఏవ సూక్ష్మయా బుద్ధయా స పురుషో దృశ్యతే ద్రష్టు శక్యతే ॥ ౨౮ ॥ తద్దర్శనోపాయమాహ--యచ్ఛేదితి । ప్రాజ్ఞో వివేకవాన్వాక్ఛబ్దోపలక్షితం కృత్స్నం వాహ్యవిషయమిన్ద్రియజాతం మనసి యచ్ఛేన్నియచ్ఛేదుపసంహరేత్। అత్ర మనసీతి సప్తన్యన్తం పఠతా యచ్ఛేదాజ్మనసీతి శ్రతిపాఠగతం దైర్ఘ్యం ఛన్దసమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి । ఉపసంహృతవాహ్యకరణం తచ్చ మనో జ్ఞానే ప్రకాశస్వరూపే బుద్ధవాల్య ఆత్మన్యుపసంహరేత్। నిశ్చయజ్ఞానరూపం తం చ బుద్ధ్యాత్మానం మహత్యాత్మని తత్సమష్టిభూతే సూక్ష్మతరే హిరణ్యగర్భోపాధౌ నియచ్ఛేత్। తచ్చ మహదాత్మాభిధం హైరణ్యగర్భం బుద్ధిసత్త్వం శాన్తే ప్రత్యస్తమితాశేషవిశేషరూపే నిర్వికారే అర్వాన్తరే సాక్షిచిన్మాత్రరూపే ముఖ్య ఆత్మని నియచ్ఛేత్। ఏబమిన్ద్రియాదికం

అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం

తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్।

అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం

నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే॥౩౦ ॥

పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణన్మహేశ-

స్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాఽఽత్మరూపమ్।

కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్ష-

దావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్॥ ౩౧ ॥

కారణపర్యన్తం విలాప్య పరిపూర్ణస్వప్రకాశచిదాత్మానుసంధానపరో భవేదిత్యర్థః॥౨౯॥ పృథివ్యాదీనాం భూతానాముత్తరోత్తరమేకైకగుణన్యూనత్వాత్సూక్ష్మతాతారతమ్యం దృష్టం కిము వక్తవ్యం శబ్దాదిసర్వగుణరహితస్య నిరతిశయం సూక్ష్మత్వమిత్యభిప్రేత్య తన్నిషేధేన తత్స్వరూపముపలక్షయతి-- అశబ్దమితి।అశబ్దమిత్యాద్యుక్తార్థమ్। అవ్యయమితి। యద్ధి శబ్దాదిమద్భవతి తత్ఖలు వ్యయధర్మవత్ ఇదం తు పరశివస్వరూపం శబ్దాదిరహితత్వాన్న వ్యేతి న హీయత ఇత్యవ్యయమనశ్వరమ్। అరసమిత్యాప్యగుణస్య రసస్య వ్యుదాసః। అవ్యయత్వాదేవ నిత్యం యదీదృగ్విధం తత్త్వమ్। అనాదీతి। ఆదిః కారణం తద్రహితమ్। అన్తః కార్యం తద్రహితమ్। సకారణత్వం కార్యాత్మనా పరిణామశ్చానిత్యత్వకారణమితి తదుభయమనేన వ్యావర్త్యతే। మహతో మహత్త్వాద్బుద్ధ్యాఖ్యాత్పరం విలక్షణం నిత్యవిజ్ఞానాప్తిస్వరూపామితి యావత్। ధ్రువం కూటస్థం నిత్యం నిర్వికారమ్। తమీదృగ్విధం బ్రహ్మాత్మానం నిచాయ్య నిశ్చిత్య మృత్యుముఖాన్మృత్యుగోచరాదవిద్యాకామకర్మలక్షణాత్సంసారాన్ముచ్యతే॥౩౦॥ ననూక్తవిధ ఆత్మా కస్మాత్సర్వైర్న దృశ్యత ఇతి తత్ర కారణమాహ-పరాఞ్చీతి। మహేశో జగత్స్రష్టా పరమేశ్వరః ఖాని స్వమాకాశం తదుపలక్షితాని శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియాణి। పరాఞ్చి పరాగఞ్చనస్వభావాని బాహ్యశబ్దాదివిషయప్రకాశనాయ ప్రవర్తమానాని బహిర్ముఖాని సృష్టా తాని వ్యాతృణద్ధింసితవాన్। "ఉ తృదిర్హి-

పరాచః కామాననుయన్తి బాలా

మృత్యోః పాశం తేఽపియన్తి స్వమోహాత్।

అథ ధీరా అమృతత్వం విదిత్వా

ధ్రువం తత్త్వం యాన్తి కామైరసక్తాః॥ ३२ ॥

యేన రూపాన్రసాన్గన్ధాఞ్శబ్దాన్స్పర్శాంశ్చ మైథునాన్।

ఏతేనైవ విజానాతి కిమత్ర పరిశిష్యతే॥ ३३ ॥

సానాదరయోః' ఇతి ధాతుః। యస్మాదేవం తస్మాత్తైరిన్ద్రియైః పురుషః పరాఙ్పశ్యతి బాహ్యాఞ్శబ్దస్పర్శాదివిషయానేవోపలభతే నాఽఽత్మస్వరూపం జానాతి। ఏవమపి కశ్చిత్పునర్ధీరో ధీమానమృతత్వం మోక్షమిచ్ఛన్నావృత్తచక్షుర్బాహ్యవిషయదర్శనసాధనం చక్షుఃశ్రోత్రాదికమిన్ద్రియమావృత్తం స్వస్వవిషయేభ్యో వ్యావర్తితం యేన తథావిధో భూత్వా ప్రత్యగాత్మానముదీరితలక్షణమసంసార్యాత్మతత్త్వమైక్షత్పశ్యతి। 'ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః' ఇతి వర్తమానే లఙ్ ॥३०॥ పరాచ ఇతి| బాలా అజ్ఞజనా మనుష్యాః కామాన్కామ్యమానాఞ్శబ్దాది బాహ్యవిషయాననుయన్త్యనుసరన్తి। తే కామినో మృత్యోరవిద్యాకామకర్మసముదాయస్య ప్రసారితం పాశజాలమపియన్త్యపిగచ్ఛన్తి| తత్ర కారణమాహ -- స్వేతి । స్వస్యాఽఽత్మనో మోహో యదావరణమజ్ఞాన తద్వశాదిత్యర్థః| అథేత్యుక్తవైపరీత్యే। ధీరా వివేకినో జనాః ప్రత్యగాత్మస్వరూపావస్థానరుక్షణమ మృతత్వం విదిత్వా సాక్షాత్కృత్య తైః కామైరసక్తా అసంబద్ధాః సన్తో ధ్రువం కూటస్థం నిత్యం పరమార్థభూతం బ్రహ్మాత్మానం యాన్తి ప్రాప్నువన్తి॥ ३२ ॥ తదధిగమోపాయమాహ- యేనేతి। యేన విజ్ఞానేన బాహ్మాన్ రూపాది విషయాన్మైథునాన్మిథునసంబన్ధానసుఖవిశ్లేషాంశ్చ విజానాతి విస్పష్టం జానాతి । ఏతేనైవ దేహాది సంఘాతవిలక్షణేన చిన్మాత్రప్రకాశేనాఽఽత్మనా తాన్విజానాతి | యో రూపాదిసకలప్రత్యయసాక్షీ స ఏవాఽఽత్మా న తు దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతస్తసయ రూపాదిమత్త్వేన ఘటాదివదనాత్మతత్వాదితి భావః। అత్రాస్మింల్లోకే విజ్ఞేయం కిం పరిశిష్యతే। సర్వమేవ తు చిన్మాత్రరూపేణాఽఽత్మనా విజ్ఞేయమేవ భవతి న కించిత్పరిశిష్యత ఇత్యర్థః॥३३॥ తస్య సాక్ష్యాత్మనః

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యం పరం యేనానుపశ్యతి।

మాహాన్తం పరమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి॥ ३४ ॥

జాగ్రదాదిత్రయం యస్తు విజానాతి చిదాత్మనా।

తతో భేదేన నైవాస్తి పురత్రయమిదం సదా॥ ३५ ॥

చైతన్యమాత్రో భగవాఞ్శివ ఏవ స్వయంప్రభః।

పురత్రయాత్మనా భాతి న భాతి చ మహాప్రభుః॥ ३६ ॥

ఇహాముత్ర స్థితం తత్త్వం సదేకం న తతోఽపరమ్।

మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి యోఽన్య దేవం ప్రపశ్యతి॥ ३८ ॥

స్వరూపం విశేషేణ ప్రతిపాదయతి- జాగ్రదితి। జాగ్రదాదిస్థానత్రయం యేన చిన్మాత్రరూపేణాఽఽత్మనాఽనుగతేన పశ్యతి జానాతి। మహాన్తమిత్యాద్యుక్తార్థమ్। ఏతేన స్వప్నాన్తం జాగరితాన్తం చోభౌ యేనానుపశ్యతీతి శ్రుతిరవస్థాత్రయోపలక్షణార్థా వ్యాఖ్యాతా॥ ३४ ॥ అథ తస్యాః శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ— జాగ్రదాదీతి । చిదాత్మనా భాస్యం జాగ్రదాదిస్థానత్రయమితరశదృయవశ్చిద్రూపే తస్మిన్నధ్యస్తత్వాత్తతో భేదేన నైవ విద్యతే। ३५ ॥ పురత్రయాధిష్ఠానం యశ్చైతన్యమాత్రం స ఏవ స్వయంప్రకాశమానః పరశివః పరిచ్ఛేదప్రతీతేరౌపాధికత్వాదతో మహాప్రభుః స్వతన్త్రః పరశివ ఏవ స్వమాయావిలాసేన

కదావిత్పురత్రయాత్మనా భాతి। తత్త్వదృష్ట్యా తు తదాత్మనా నైవ భాతి। కింతు నిరస్తసమస్తోపాధికః స్వయమేవ ప్రకాశతే॥ 33 ॥ యదామ్నాయతే-- యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ" ఇతి తదభిప్రాయమాహ--ఇహాముత్రేతి। ఇహాస్మిన్కార్యకారణసంఘాతే యదవస్థితం సచ్చిదానన్దైకరసం తత్త్వం యచ్చాముత్ర జగత్కారణే సర్వజ్ఞే సూర్యాత్మకే బ్రహ్మణ్యవస్థితం తదుభయం సర్వదైకం న తయోర్భేదో విద్యతే, కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదిభేదప్రతిభాసస్య మాయాఽవిద్యోపాధికృతత్వాదిత్యర్థః। అత ఏవైతరేయకతైత్తిరీయకయోః సమామ్నాతమ్--' తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమ్ ఇతి । "స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏకః। 'ఇతి చ। విపక్షే బాధకమాహ--మృత్యోరితి। యస్తు స్వాత్మనః సకశాదేవం

అగ్నిర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ।

ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా రూపం రూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చ॥ ౩౮ ॥

వాయుర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ।

ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా రూపం రూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చ॥ ౩౯ ॥

సూర్యో యథా సర్వలోకస్య చక్షుర్న లిప్యతే చాక్షుషైర్బాహ్యదోషైః।

ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః॥ ౪౦ ॥

ద్యోతమానం పరశివమన్యం పశ్యతి స మృత్యోర్మరణాత్పునర్మృత్యుం ప్రాప్నోతి। జన్మమరణప్రవాహపతితో భవతీత్యర్థః॥ ౩౭ ॥ నను పరస్మాద్బ్రహ్మణః సర్వస్య జగతో భేదోఽనుభూయత ఏవేత్యాశఙ్క్య దృష్టాన్తైస్తత్తాదాత్మ్యం ప్రతిపాదయతి-అగ్నిర్యథేత్యాదినా।

యథా ఖల్వయమగ్నిః స్వయమేక ఏవ భవత్యస్మిన్భూతజాతానీతి భువనమయం లోకస్తం ప్రవిష్టః సన్ రూపం రూపం కాష్ఠాదికం సర్వం దాహ్యభేదం ప్రాప్య తత్తత్ప్రతిరూపో బభూవ। దాహ్యసమానాకృతిర్భవతీత్యర్థః। తథైక ఏవ సచ్చిదానన్దరూపః పరశివః సర్వభూతాన్తరాత్మా సర్వేషాం భూతానామన్తరాత్మాం భూత్వా తత్తదేవ మనుష్యాదిశరీరం ప్రవిశ్య తత్తత్ప్రతిరూపో బభూవ| తథా ప్రపఞ్చాద్బహిరపి స్వేన నిరుపాధికేనావికృతరూపేణావతిష్ఠతే। వాయుర్యథైక ఇత్యత్రాప్యేవం యోజ్యమ్॥ ౩౮ ॥ ౩౯ ॥ ఏవమేకస్యైవాఽఽత్మనస్తత్ర తత్ర ప్రతిరూపత్వావస్థానేన తత్కృతసంసారదుఃఖానుభవోఽపి స్యాదిత్యాశఙ్క్య సదృష్టాన్తం నిర్లేపతామాహ--సూర్యో యథేతి। యథా సూర్యః సర్వలోకస్య చక్షురాలోకేన చక్షురిన్ద్రియస్యోపకారం కుర్వంశ్చక్షుర్భూతోఽప్యశుచ్యాదిదర్శనజనితైశ్చాక్షుషైరాధ్యాత్మికైర్బాహ్యైః పాపదోషైశ్చ న లిప్యతే న స్పృశ్యతే తథైక ఏవ శివః సర్వభూతాన్తరాత్మా సన్నపి బాహ్యస్తస్మాత్సర్వస్మాద్భూత జాతాద్వివిక్తః సంస్తదీయదుఃఖేన న లిప్యతే। అవిద్యయా హ్యాత్మనః సంసారప్రతీతిర్న చ సా పరమార్థోపాధౌ విద్యత ఇత్యసతా సంసారదుఃఖేన కథం పరమార్థభూతస్యాఽఽత్మనో లేపసంభవ ఇత్యర్థః॥ ౪౦ ॥ ఏకో వశీతి । ఏకః సర్వముఖ్యః। న జానేన్న సదృశోఽధికో వా కశ్చిదస్తి। వశీ స్వతన్త్రః। యతః సర్వం జగదస్య వక్షే

ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఏకం రూపం బహూధా యః కరోతి।

తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యన్తి ధీరా-

స్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్॥ ౪౧॥

యేనైవ నిత్యాశ్చ సచేతనాశ్చ

యస్మిన్విభక్తాః ప్రవిభాన్తి మోహాత్।

తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యన్తి ధీరా-

స్తేషాం శాన్తిః శాశ్వతీ నేతరేషామ్॥ ౪౨ ॥

తదేతదితి మన్యన్తేఽనిర్దేశ్యం పరమం సుఖమ్।

కథం ను తద్విజానీయాత్కిము భాతి విభాతి వా॥ ౪౩॥

వర్తతే। తదపి కుత ఇత్యత ఆహ— సర్వేతి। సర్వాన్తరాత్మత్వమపి కుత ఇతి తదాహ— ఏకమితి। ఏకమేకరసం విశుద్ధవిజ్ఞానలక్షణమాత్మీయం రూపం బహుధా బహుప్రకారం విచిత్రోపాధిభేదవశేన యః కరోతి తమాత్మస్థమాత్మని శరీరే హార్దాకాశమధ్యే స్థితమభివ్యక్తం గురుశాస్త్రోపదేశేన యేఽనుపశ్యన్తిసాక్షాదనుభవన్తి ధీరా వివేకినస్తేషాం విదుషాం బ్రహ్మీభూతానామేవ సుఖం శాశ్వతం నిత్యనిరతిశయాభివ్యక్తిర్భవతి। ఇతరేషామజ్ఞానినాం తు యచ్ఛబ్దస్పర్శాదివిషయభోగసుఖం తచ్చాశ్వతం న భవతి। శుభకర్మోపస్థాపితబుద్ధివృత్త్యను విధాయిత్వేన తస్య క్షణికత్వాదిత్యర్థః॥ ౪౧ ॥ 'నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ-యేనైవేతి। వ్యావహారికనిత్యాకాశాదయో యేన యత్సత్తానువేధబలేన నిత్యాః। తథా యచ్చైతన్యానువేధబలేన దేవమనుష్యాదయః సచేతనాః। తే చ యస్మిన్స్వప్రకాశే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతయా విభక్తాః సన్తో మోహాద్జ్ఞానవశాద్విభాన్తి విచిత్రనామరూపాత్మనా వివిధం భాసన్తే। తమాత్మస్థమిత్యాది పూర్వవత్। శాన్తిః సర్వవిషయేభ్య ఉపరతిః॥ ౪౨ ॥ తదేతదిత్యాది। గ్రదాత్మస్వరూపభూతం సుఖమనిర్దేశ్యం నిర్దేష్టుమశక్యమవాఙ్మనసగోచరం పరమం నిరతిశయం తదేతదిత్యాపరోక్ష్యేణ బ్రహ్మనిష్ఠా మన్యన్తేఽనుభవన్తి తదాత్మసుఖ-

ఆదిత్యచన్ద్రానలతారకాద్యా

న భాన్తి యస్మిన్ననిశం మహాన్తః।

ప్రకాశమానం తమనుప్రభాన్తి

ప్రభానమస్యైవ హి నేతరేషామ్ ॥ ४४ ॥

ఊర్ధ్వమూలస్త్వవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థః సనాతనః।
తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే ॥ ४५ ॥
తస్మింల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన।
ఏతద్వై తసురశ్రేష్ఠాః సమ్యగేవ మయోదితమ్ ॥ ४६ ॥

మిదానీంతనోఽపి కథం ను కేన ఖలు ప్రకారేణ త్రిస్పష్టం జానీయాత్। తత్కిం భాతి దీప్యతే భాసమానం హి తదస్య విస్పష్టం భాతి కింవా న భాతీతి బహిరేవ కోట్యన్తరమ్ ॥ ४३ ॥ భాతి చ విభాతి చేత్యస్యోత్తరం వివక్షన్న తత్ర సూర్యో భాతీతి శ్రుతేరర్థమాహ— ఆదిత్యేతి। తమనుప్రభాన్తీతి। చైతన్యజ్యోతిషి తస్మిన్నధ్యస్తత్వాత్తత్స్ఫురణమనుసృత్యైవ సూర్యాదయః ప్రదీప్యన్తే। అతః స్వాభావికం భానమాత్మజ్యోతిష ఏవ నాన్యేషాం భౌతికానాం తేజసామ్। అతః స్వప్రకాశచిదేకరసం తత్స్వరూపభూతం నిరతిశయసుఖం స్వయమేవ భాతి చ విభాతి చేత్యర్థః ॥ ४४ ॥ దృశ్యమానస్య కార్యప్రపఞ్చస్య మూలకారణమన్తరేణానుపపత్తేస్తదస్తిత్వం ప్రతిపాదయతి– ఊర్ధ్వమూల ఇతి। ఊర్ధ్వం సంసారమణ్డలస్థో పర్యవస్థితం తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాగుపన్యస్తం నిరస్తసమస్తోపాధికం బ్రహ్మ మూలం కారణం యస్య స తథోక్తః। అవ్యక్తాదిస్థావరాన్తః సంసారవృక్షః। స చ స్వర్గనరకతిర్యక్ప్రేతోభిః శాఖాభిరర్వాచీనశాఖః। స చ సనా- తనోఽనాదిః। అస్థిరత్వాచ్ఛ్వ న తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః। అస్య చ సంసారవృక్షస్య యన్మూలం కారణం తదేవ శుకం శుద్ధం సాంసారికదోషాసంస్పృష్టం తదేవ బ్రహ్మామృతమవినాశిస్వభావం కథ్యతే। తత్కార్యభూతసంసారవృక్షో వాచారమ్భణమాత్రత్వాద్గన్ధర్వనగరాదివన్మిథ్యాభూత ఇత్యర్థః ॥ ४५ ॥ తస్మిన్నిత్యాది। తస్మిన్పరమార్థసత్యే బ్రహ్మణి మాయావిలాసవశేన సర్వే లోకాః శ్రితా ఆకిలాః

ఇవం సర్వం జగత్సాక్షాచ్ఛివః కమ్పయతే ధ్రువమ్।
మహద్భయమిదం వజ్రం విదిత్వా ముచ్యతే నరః॥ ४७॥
తపత్యస్య భయాదగ్నిర్భయాత్తపతి భాస్కరః।

భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః ॥ ౪౮ ॥

వర్తమానే శరీరేఽస్మిన్న శక్తో బోద్ధుమీశ్వరమ్ ।

నరః సర్వేషు లోకేషు శరీరిత్వాయ కల్పతే ॥ ౪౯ ॥

యథాఽఽదర్శే స్వకం రూపం యథావన్నిర్మలే నరః ।

తథా పశ్యతి దేహేఽస్మిన్నాత్మానం బ్రహ్మ కేవలమ్ ॥ ౫౦ ॥

పరమార్థవత్ప్రతీయన్త ఇత్యర్థః । అతః సమస్తజగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం తద్బ్రహ్మ కశ్చిదపి వికారో నాత్యేతి నాతివర్తతే । ఏతదేవ ఖలు తద్వస్తు యద్విజ్ఞానాదమృతత్వప్రాప్తిర్వర్ణ్యతే ॥ ౪౬ ॥ 'యదిదం కించ' ఇతి శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ— ఇదం సర్వమితి । ఇదం పరాగ్భూతం సర్వం జగత్కారణభూతః పరశివః కమ్పయతే । తత్ప్రశాసనభయాత్స్వస్వవ్యాపారేషు ప్రవర్తమానం జగత్ప్రేరయతీత్యర్థః । భయముద్యతముద్ధృతం వజ్రమివ మహాభయహేతుః । ధ్రువం కూటస్థం నిత్యం తమాత్మానం విదిత్వా సంసారబన్ధాన్ముచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥ ఉక్తం భయహేతుత్వం వివృణోతి— తపత్యస్యేతి । అగ్న్యాదిలోకపాలా అపి తద్భయాత్స్వస్వవ్యాపారే ప్రవర్తన్తే కిము వక్తవ్యమన్యేషాం భయహేతురితి భావః ॥ ౪౮ ॥ 'ఇహ చేదశకత్' ఇతి శ్రుతిం వ్యాచష్టే–వర్తమాన ఇతి । విద్యాధికారయోగ్యేఽస్మిఞ్ఛరీరే విద్యమాన ఏవ ప్రత్యగాత్మనోఽనవచ్ఛిన్నపరశివస్వరూపం యో బోద్ధుం న శక్తః స సర్వేషు లోకేషు పుణ్యపాపవశేన శరీరధారణాయ కల్పత ఇత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ ' యథాఽఽదర్శే' ఇతి శ్రుతిం సంగృహ్ణాతి — యథేతి । యథా నిర్మల ఆదర్శే స్వకీయం రూపం సమ్యక్పశ్యతి తథాస్మిన్మానుషశరీరే శ్రవణమననాదిసాధనకలాపానుష్ఠానేనాత్మానం బ్రహ్మరూపత్వేన సాక్షాత్కర్తుం శక్నోతి । అన్యత్ర తు సాధనానుష్ఠానాసంభవాత్తజ్జ్ఞానం న సులభమితి భావః ॥ ౫౦ ॥ 'ఇన్ద్రియాణాం పృథగ్భావమ్' ఇతి వదాన్నాతం తదభిప్రాయమాహ— జన్మనాశేతి । విదిత్వాఽనాత్మరూపత

జన్మనాశవతాం ఖానాం పృథగ్భావం పరాత్మనః ।

తేషాం జన్మవినాశౌ చ విదిత్వాఽనాత్మరూపతః ॥ ౫౧ ॥

పశ్చాదనాత్మరూపేణ విదితం కేవలాత్మనా।

విదిత్వా స్వానుభూత్యైవ స ధీరస్తు న శోచతి॥౫౨॥

ఇన్ద్రియేభ్యో మనః శ్రేష్ఠం మనసః సత్త్వముత్తమమ్।

సత్త్వాదపి మహానాత్మా మహతోఽవ్యక్తముత్తమమ్॥౫౩॥

అవ్యక్తాత్తు పరః సాక్షాద్వ్యాపకోఽలిఙ్గ ఏవ చ।

విదిత్వా నరః సాక్షాదమృతత్వం హి గచ్ఛతి॥౫౪॥

న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య

న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చిదేనమ్।

ఇత్యాది। ఆత్మసకాశాద్వివిక్తమిన్ద్రియాదికం ప్రథమమనాత్మరూపేణ విదిత్వా తథాఽవస్థితం తత్పశ్చాత్కేవలాత్మభావేన విదిత్వా। అధిష్ఠానభూతే స్వాత్మని తత్సర్వం విలాప్యేత్యర్థః॥౫౧॥౫౨॥ ఏవం మన ఆదికమపి స్వస్వకారణభావాపత్త్యా విలాప్య సర్వాధిష్ఠానభూతముదీరితరూపం పురుషస్వరూపమేవ ముముక్షుణా జ్ఞాతవ్యమితి ప్రతిపాదయతి— ఇన్ద్రియేభ్య ఇత్యాదినా। చక్షురాదీన్ద్రియేభ్యః సకాశాన్మనః శ్రేష్ఠమ్। తదన్తరేణ తేషాం కార్యకారణత్వాభావాత్। తస్మాచ్చ మనసస్తత్కారణభూతం సత్త్వం శ్రేష్ఠమ్। తస్మాదపి మహానాత్మా హైరణ్యగర్భీ బుద్ధిః ప్రశస్తా। తతోఽపి ప్రశస్తమవ్యక్తం తత్కారణత్వేనాతిసూక్ష్మత్వాత్। తస్మాదపి సర్వాన్తరః పురుషః పూర్ణోఽనవచ్ఛిన్న ఆత్మా। అవ్యక్తాదిస్థావరాన్తస్య సర్వస్య కారణత్వాత్సాక్షాద్వ్యాపకః స చాలిఙ్గో లిఙ్గయతే గమ్యతే యేన బుద్ధ్యాది తన్న విద్యతే యస్య స తథోక్తః। సకలసాంసారికపుణ్యాపాపలేపస్య లిఙ్గశరీరాశ్రితత్వాత్తన్నిషేధేనాఽఽత్మనః సంసారాస్పర్శో వర్ణితో భవతి॥౫౩॥౫౪॥ నన్వసౌ నిరుపాధిక ఆత్మా కథం వేదితుం శక్య ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ— న సందృశ ఇతి। సందృశే సందర్శనవిషయే ప్రత్యగాత్మనో రూపం స్వరూపం స తిష్ఠతి । అతో న చక్షుషా। ఉపలక్షణమేతత్। చక్షురాదిసర్వే

హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తః

సాక్షాదాత్మా శక్యతే వేదితుం సః॥౫౫॥

ఏవం సాక్షాత్సచ్చిదానన్దరూపం

భావాభావాశేషలోకస్య హేతుమ్।

శ్రుత్యా యుక్త్యా బ్రహ్మ జానన్తి మర్త్యా

విద్యాయోగాదేవ ముక్తా భవన్తి॥౫౬॥

విద్యావేద్యం బ్రహ్మ యద్వేదసిద్ధం

తస్యాచిన్త్యా కాచిదస్త్యేవ శక్తిః।

శక్త్యా భిన్నం తద్భవత్యద్వయం స-

త్సత్యానన్దాసఙ్గబోధైకరూపమ్॥౫౭॥

న్ద్రియేణ కశ్చిదప్యేనమాత్మానం న పశ్యతి కథం తర్హి స ద్రష్టవ్య ఇతి। ఉచ్యతే। హృదా హృత్స్థయా మనీషా మనసః సంకల్పాదిరూపత్యేష్ట ఇతి మనీట్ తథావిధయా బుద్ధ్యా మనసా మననరూపేణ సమ్యగ్దర్శనేన చాభిక్లృప్తోఽభిప్రకాశితోఽయమాత్మా సాక్షాద్యథావద్వేదితుం శక్యతే॥౫౫॥ 'య ఏతద్విదు' ఇతి శ్రుతివాక్యస్యార్థం బ్రువన్నవశిష్టశ్రుతిసందర్భస్యార్థం తాత్పర్యతః సంగృహ్ణాతి—ఏవమితి॥౫౬॥ ఇతి కఠవల్లీవ్యాఖ్యానమ్। ఏవం సచ్చిదానన్దైకరసబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వం కఠశాఖోపనిషదో దర్శితమ్। అథ శ్వేతాశ్వతరశాఖోపనిషదోఽపి తత్పరత్వం దర్శయతి—విద్యావేద్యమిత్యాద్యధ్యాయశేషేణ। తత్ర హి యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేత్యవగమయితుమ్ 'కాలః స్వభావో నియతిర్యదృచ్ఛా' ఇత్యాదినా కాలాదీనాం జగత్కారణత్వం పూర్వపక్షీకృత్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్' ఇతి మాయాశక్తిసహితస్య ద్యోతమానస్య స్వప్రకాశచిదాత్మకస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం వర్ణితమ్। తాదృక్శక్తియోగం తస్య ప్రతిపాదయతి—విద్యావేద్యమితి। యా విద్యా ప్రాగనుక్రాన్తా 'తయా వేద్యం సకలవేదాన్తేషు ప్రసిద్ధం యద్బ్రహ్మ తస్యాచిన్త్యేదృగ్విధేతి చిన్తయితుమశక్యా సర్వదుర్ఘటకారిణీ కాచిచ్ఛక్తిరస్త్యేవ। సద్వహిక్తస్యాశక్తస్య

ఏకం రూపం బ్రహ్మణో జీవరూపం

భోగ్యం విశ్వం బ్రహ్మణస్త్వన్యరూపమ్।

అన్యద్రూపం బ్రహ్మణః సర్వశాస్త్రం

ప్రజ్ఞామాత్రం శుద్ధరూపం పరస్య॥౫౭॥

సర్వాజీవే సర్వసంస్థే బృహన్తే

తస్మిఞ్జీవీ భ్రామ్యతే బ్రహ్మచక్రే।

బ్రహ్మత్మానం ప్రేరితారం చ యుక్త్యా

మత్వా చైకం యాతి మర్త్యోఽమృతత్వమ్॥౫౮॥

'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యాదిశ్రూయమాణకారణత్వానుపపత్తేరిత్యర్థః। అత్ర భోక్తా భోగ్యం భోగప్రదశ్చేతి త్రైవిధ్యం ప్రతిపిత్సితమ్। తచ్చాద్వితీయే బ్రహ్మణి కథం ఘటత ఇత్యాశఙ్కయ సా శక్తిస్తద్ఘటయతీత్యాహ—శక్త్యేతి। యత్సత్యాదిలక్షణమద్వితీయం బ్రహ్మ తచ్ఛక్త్యా సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికయా మాయయా ఘటాద్యుపాధిభిరాకాశవద్భిన్నం భేదయుక్తం భవతి॥౫౬॥ తత్ర మలినసత్త్వప్రధానమాయావచ్ఛిన్నం యద్బ్రహ్మణో రూపం తజ్జీవసంజ్ఞాం లభతే। తమఃప్రధానమాయావచ్ఛిన్నం తు భోగ్యం జగద్భవతి। విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికం త్వన్యద్రూపమీశ్వరాఖ్యం తద్భోగప్రదం భవతి। అన్యద్రూపమితి। పరస్య మాయాతీతస్య తస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నవేదాన్తప్రతిపాద్యం కేవలం చిదేకరసం యచ్ఛుద్ధరూపం తత్తు సోపాధికరూపత్రితయాదన్యద్విలక్షణమిత్యర్థః। వక్ష్యతి హి భోక్తా భోగ్యమితి॥౫౭॥ శ్రుతౌ సర్వాజీవ ఇతి మన్త్రేణ జీవస్యావిద్యయా సంసారచక్రే భ్రమణం విద్యయా బ్రహ్మతాదాత్మ్యం చ యదామ్నాతం తదాహ—సర్వాజీవ ఇతి। ఆ సమన్తాజ్జీవనమాజీవః సర్వేషామాజీవో యస్మింస్తత్సర్వాజీవం తస్మిన్సర్వసంస్థే సర్వేషాం సంస్థా మరణం స్థితిర్వా యస్మింస్తత్సర్వసంస్థం తస్మిన్సర్వసంస్థే। బృహన్తే 'జౄవిశిభ్యాం ఝచ్' ఇతి విధీయమానో ఝుజ్బాహులకాద్బృంహతేరపి ద్రష్టవ్యః। బృహతి విస్తృతే తస్మిన్బ్రహ్మచక్రే బ్రహ్మణా నిర్మితే సంసారచక్రే స్వావిద్యయా సంసరఞ్జీవో భోగప్రదేనేశ్వరేణ భ్రామ్యతే। స చ జీవః

జ్ఞాజ్ఞౌ జీవాజీవసంజ్ఞౌ ప్రతీత్యా

శ్రుత్యా యుక్త్యా స్వానుభూత్యా హ్యభిన్నౌ ।

మాయా భోక్తుర్భోగహేతుః పరాత్మా

రూపైరేభిర్విశ్వరూపో హ్యకర్తా ॥౬౦॥

క్షరం మాయా చాక్షరం జీవరూపం

క్షరాత్మనా భిద్యతే దేవ ఏకః ।

తస్య ధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావా-

ద్భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః ॥౬౧॥

స్వార్జితసుకృతవశాత్పరమేశ్వరానుగ్రహేణ చానుష్ఠితశ్రవణమననాదిసాధనకలాపః సంస్తేన గురూపదిష్టశాస్త్రశ్రవణేన ప్రత్యగాత్మానమీశ్వరం చైకత్వేన జ్ఞాతం యుక్త్యా మత్వా సాక్షాత్కృత్యామృత్యుత్వం మోక్షం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥౫౯॥ అస్య జీవేశ్వరతాదాత్మ్యస్య విస్పష్టం ప్రతిపాదకమన్యం మన్త్రముపస్కృత్య వ్యాచష్టే— జ్ఞాజ్ఞావితి। జ్ఞోఽపరిచ్ఛిన్నచైతన్యైకస్వభావస్తత్పదార్థః పరశివః। అజ్ఞః కర్తా భోక్తాఽఽవృతజ్ఞానస్త్వంపదార్థః। తావేతౌ జీవాజీవసంజ్ఞౌ ప్రతీత్యా భిన్నౌ। పరమార్థతస్తు 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదిశ్రుత్యా తదనుసారిణ్యా యుక్త్యా విద్వదనుభవేన చ తావభిన్నౌ। ఉపాధికృత ఏవ తయోర్భేదో న వాస్తవ ఇత్యర్థః। తయోర్భేదాపాదకముపాధిం దర్శయతి—మాయేతి। భోక్తుః సంసార్యాత్మనో భోగహేతుర్మాయా మలినసత్త్వప్రధానా। మాయావశీకృతో హి ప్రత్యగాత్మా కర్తా భోక్తా భవతి। పరమాత్మా తు స్వాధీనమాయత్వాదేభిర్దృశ్యమానైః పరికల్పితైః సర్వైరపి రూపైర్విశ్వరూపో నానావిధరూపః సన్నప్యకర్తా కర్తృత్వాదిసకలసంసారధర్మరహితః। అతస్తదుపాధిపరిత్యాగేన తయోరైక్యం స్వధ్యవసానమితి భావః ॥౬౦॥ 'క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః' ఇతి మన్త్రస్యార్థమాహ— క్షరం మాయేతి। క్షరం క్షరణశీలం నశ్వరం విద్యానివర్త్యత్వాన్మాయాతత్త్వమ్। అక్షరమనశ్వరం జీవభావాపన్నం బ్రహ్మణో రూపమ్। తదుభయాత్మనైక ఏవ స్వయంప్రభః పరశివో భిద్యతే భిన్నో భాసతే। మాయాతత్కార్యభేదశ్వ

జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః
క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః।
తస్య ధ్యానాన్మూలమాయావిభేదే
విశ్వైశ్వర్యం యాతి కైవల్యరూపమ్॥౬౨॥
ఏతజ్జ్ఞేయం నిత్యమేవాఽఽత్మసంస్థం
నాతః పరం వేదితవ్యం హి కించిత్।
భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా
సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్॥౬౩॥

తస్మిన్నధ్యస్తత్వేన తదవ్యతిరేకాదిత్యర్థః। ఆత్మజ్ఞానాత్సద్యో ముక్తేరదర్శనాత్తస్య తత్సాధనత్వం ప్రత్యక్షవిరుద్ధమితి భ్రమవ్యుదసనాయ తస్యాభిధ్యానాదితి శ్రుతిముదాహరతి—తస్యేతి। తస్య నిరస్తసమస్తభేదస్య చిదానన్దైకరసస్య చ బ్రహ్మణో ధ్యానాత్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి తాటస్థ్యజ్ఞానాచ్ఛ్రవణజనితాత్ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యవిషయాత్పరోక్షజ్ఞానాద్వా భేదప్రపఞ్చస్య నివృత్తిర్భవతి। తదేవాహం బ్రహ్మాస్మీత్యాత్మతయా యోజనాదేకీకరణాద్వ్యోక్తికాన్మననజ్ఞానాద్వా ప్రతీచస్త్వబ్రహ్మరూపా మాయా నివర్తనే పునస్తత్త్వభావానద్రూపత్వభావనాన్నిదిధ్యాసనపర్యాయాత్తద్విషథమపరోక్షజ్ఞానం జాయతే। తేన చ మాయాతద్విలాసం నివార్యతే। తస్యాం నివారితాయామపి తజ్జనితా వాసనా ప్రారబ్ధకర్మఫలక్షయపర్యన్తమనువర్తతేఽతో విదుషోఽపి తత్పర్యన్తో దేహయాత్రాద్యర్థో వ్యవహారో న విరుద్ధః। భూయః పునశ్చాన్తే ప్రారబ్ధకర్మఫలోపభోగావసానే విదేహకైవల్యాబసరే స్వవాసనయా సహ కృత్స్నమాయానివృత్తిర్భవతీత్యర్థః॥౬౧॥ ఉక్తధ్యానాదేః ఫలప్రతిపాదికాం శ్రుతిం సంగృహ్ణాతి—జ్ఞాత్వేతి। దేవం ద్యోతమానం స్వయంప్రకాశం పరమాత్మానముదీరితరీత్యా సర్వాత్మత్వేన జ్ఞాత్వా సర్వపాశాపహానిః। మూలమాయాకర్మాదయః పాశాస్తేషాం సర్వేషామవిద్యాస్మితాదీనాం క్లేశానాం చ పరిక్షయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేద ఇతి శ్రుతిం వ్యాచష్టే—తస్యేతి। అద్వితీయబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారేణ మూలాజ్ఞాననివృత్తౌ

వహ్నేర్యథా యోనిగతస్య మూర్తి-

ర్న దృశ్యతే నైవ చ లిఙ్గనాశః।

స భూయ ఏవేన్ధనయోనిగృహ్య-

స్తద్వోభయం వై ప్రణవేన దేహే॥౬౪॥

స్వదేహమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్।

ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాద్దేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్॥౬౫॥

సత్యాం కైవల్యరూపం కేవలాత్మావస్థానలక్షణం సర్వైశ్వర్యమనపేక్షకమీశ్వరత్వం ప్రాప్నోతి॥౬౨॥ఆప్తకామత్వాన్మాయాశక్తివశాద్భోక్తృభోగ్యాదిభావేన భిన్నం రూపం పరిత్యజ్య యదేతదుక్తం వాస్తవమభిన్నం కైవల్యరూపమేతదేవ నిత్యం సర్వదాఽఽత్మస్థం ప్రత్యగాత్మభావేన స్థితం జ్ఞేయం సాక్షాత్కర్తవ్యమ్। నన్వితోఽన్యదపి కించిజ్జ్ఞాతవ్యం స్యాదిత్యత ఆహ—నాతః పరమితి।
అతోఽస్మాన్నిరతిశయానన్దలక్షణాద్బ్రహ్మాత్మనోఽన్యద్వేదితవ్యం కిమపి తత్త్వం నాస్తి 'అతోఽన్యదార్తమ్' ఇతి శ్రుతేః। యత్త్వావద్భోక్తృభోగ్యాదిభేదేన త్రివిధం జగత్ప్రతిభాతి తదపి నిరూప్యమాణే మాయాతీతే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వాత్తతో న వ్యతిరిచ్యత ఇత్యస్యార్థస్య ప్రతిపాదకం మన్త్రముదాహృత్య వ్యాచష్టే—భోక్తేతి। బ్రహ్మమేతదితి। అమ్నావశ్చాన్దసః॥౬౩॥ తథావిధస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానోపాయం బోధయితుం యదామ్నాతం వహ్నేర్యథేతి తత్సంగృహ్ణాతి—వహ్నేరితి। యోనిగతస్య యోనిః కారణమరణిస్తద్గతస్యాగ్నేర్మూర్తిః స్వరూపం న దృశ్యతే చక్షుషా త్వగిన్ద్రియేణ వా నోపలభ్యతే। అథాపి నైవ లిఙ్గనాశః। మథ్యమానే సతి యదగ్నిసద్భావగమకం లిఙ్గమౌష్ణ్యం తస్య చ నాశో నైవ విద్యతే। సోఽగ్నిః పునర్మథనోపాయేనేన్ధనయోనిరిన్ధనాదరణిరూపాత్కాష్ఠాజ్జాయమానః సన్నిన్ద్రియగ్రాహ్యో భవతి। యథాఽయం దృష్టాన్తస్తథా బ్రహ్మాపి కార్యకారణసంఘాతే ప్రవిష్టం సద్వివేకేనానుపలభ్యమానమప్యుపాయవిశేషేణ గ్రహీతుం శక్యతే తముపాయం దర్శయతి—తద్వేతి। వాశబ్దశ్చార్థే। తచ్చ బ్రహ్మోభయవిధం పరం చాపరం చ దేహే శరీరే హృదయామ్బుజమధ్యే ధ్యేయత్వేన జ్ఞేయత్వేన చావస్థితం ప్రణవేనోంకారేణ గృహ్యత ఇత్యర్థః॥౬౪॥ కథం

తిలేషు తైలం దధినీవ సర్పి-

రాపః స్రోతస్స్వరణీషు చాగ్నిః।

ఏవమాత్మాఽఽత్మని గృహ్యతేఽసౌ

సత్యేనైవం తపసా యోఽనువేత్తి ॥౬౬॥

సర్వవ్యాపినమాత్మానం క్షీరే సర్పిరివార్పితమ్।

ఆత్మవిద్యాతపోమూలం తద్బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్॥౬౭౭॥

ప్రణవస్య తద్గ్రహణోపాయత్వమితి తదాహ–స్వదేహమితి। స్వదేహోపలక్షితం హృదయమధరారణిం కృత్వోంకారం చోత్తరారణిం కృత్వా ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాద్ధ్యానం ప్రణవాభిధేయత్వేన తదాలమ్బనత్వేత వా పరస్యాపరస్య వా బ్రహ్మణశ్చిన్తనం తదేవ నిర్మథనం తస్యాభ్యాసో యావత్సాక్షాత్కారమనువృత్తిస్తస్మాదుపాయద్దేవం ద్యోతమానం స్వప్రకాశం నిరుపాధికమాత్మస్వరూపం పశ్యేత్సాక్షాత్కరోతి। నిగూఢవత్। యథా కాష్ఠే నిగూఢం విలీనమగ్నిమధరోత్తరారణిభ్యాం నిర్మథనేనాఽఽవర్తనేనోపలభతే తద్వదిత్యర్థః॥౬౫॥

విహితమాత్మదర్శనమనేకైర్దృష్టాన్తైరుపపాదయన్సత్యాదిసాధనముపదిశతి–తిలేష్వితి। యథా తిలేషు తైలం వ్యాప్య వర్తతే। యథా వా దధ్ని సర్పిరాజ్యం స్రోతస్సు సికతావిశిష్టాసు నదీష్వాపోఽభ్యన్తరే వ్యాప్య వర్తన్తే। అరణీషు కాష్ఠేఽవాగ్నిః। యథైతే తైలాదయస్తిలాదిషు వివేకతోఽనుపలభ్యమానా అప పీడనాలోడనఖననమథనైర్నిర్వివేకనోపలభ్యన్త ఏవమేవ త్వయమాత్మా నిరుపాధికః సచ్చిదానన్దైకరస అత్మాని హృదయే గృహ్యతే శ్రవణమననాదిసంస్కృతేన మనసా సాక్షాత్క్రియతే। యోఽసావేవంవివమాత్మానం సత్యేన వచనేన తపసా కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిలక్షణేన వర్ణాశ్రమవిహితేన స్వధర్మేణ సాధకోఽనువేత్త్యనుపశ్యతి తేన సత్యాదిసాధనవతా పురుషేణ గృహ్యత ఇతి సంవన్ధః। అత ఏవాథర్వణోపనిషద్యప్యామ్నాతమ్—'సత్యేన లభ్యస్తపసా హ్యేష ఆత్మా' ఇతి॥౬౬॥

తిలాదిషు తైలాదివద్వ్యాప్య వర్వమానో యః సర్వవ్యాపక ఆత్మా నాసావుపచరితః కింతు సాక్షాద్బ్రహ్మైవేతి ప్రతిపాదయతి—సర్వవ్యాపినమితి। క్షీరే కారణాత్మనాఽవస్థితం ధృతం యథా తద్వ్యాప్నోత్యేవం కారణాత్మనా కార్యం జగత్కృత్స్నం వ్యాప్నోతీ-

యజ్ఞదానాదిభిః పుణ్యైర్యోగసిద్ధిర్భవిష్యతి।
యోగాత్సంజాయతే జ్ఞానం జ్ఞానాన్ముక్తిర్న కర్మణా॥౬౮॥
అత్యాశ్రమిభ్యః శాన్తేభ్యో వక్తవ్యం బ్రహ్మవేదనమ్।
నాప్రశాన్తాయ దాతవ్యం నాపుత్రాయ కదాచన॥౬౯॥

తి సర్వవ్యాపీ। తస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వసందర్శనే సాక్షాత్సాధనమాహ—ఆత్మేతి। ఆత్మనశ్చిదానన్దైకరసస్య శ్రవణమననాదిసాధనజన్యా సాక్షాత్కారరూపా యా విద్యా యశ్చ తపో వర్ణాశ్రమవిహితం యజ్ఞదానాదికర్మ తదుభయం మూలముపలబ్ధికారణం యస్య స తథోక్తః। ఏవంభూతం య ఆత్మానం విద్వాన్పశ్యతి తదేవ పరం బ్రహ్మ। తద్విశినష్టి—ఉపనిషదితి॥ ఉపనిపూర్వాత్సదేరయం శబ్దస్తస్య చ విశరణగత్యవసాదనలక్షణాస్త్రయోఽర్థాః। అద్వితీయం బ్రహ్మ సర్వప్రాణిష్వాత్మభావముపేత్య నిరుపాధికరూపేణ ప్రకాశమానం సన్నితరాం తదీయం సంసారం విశృణాతి హినస్తీత్యుపనిషత్। యద్వా జీవభావేనావస్థితం సాక్షి చైతన్యం నితరాం స్వాత్మానముపగమయత్యైక్యం ప్రాపయతి తదవిద్యామవసాదయతి శిథిలీకరోతీతి వోపనిషత్పరం బ్రహ్మ। యద్వోపనిషత్పదమితి శ్రుతౌ పఠనాదత్రాపి తథైవ పఠనీయమ్। తథాచోపనిషచ్ఛబ్దేన బహ్మవిద్యోచ్యతే తయా పదనీయం ప్రాప్తవ్యమిత్యర్థః॥౬౭॥ ఏవమద్వితీయస్య బ్రహ్మణః స్వశక్తివశాద్భోక్తృభోగ్యభోగప్రదరూపేణావస్థానం తద్వివిక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నచిదానన్దైకరసస్య నిరుపాధికరూపస్య జ్ఞానాన్మోక్షశ్చేతి కృత్స్నశాస్త్రార్థస్య సంగ్రహేణ ప్రతిపాదకం సూత్రభూతం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది ప్రథమాధ్యాయం వ్యాఖ్యాయ 'యుఞ్జానః ప్రథమం మనః' ఇత్యాద్యధ్యాయపఞ్చకస్య తద్వివరణరూపతయా గతార్థత్వాత్సంగృహ్య వ్యాచష్టే—యజ్ఞదానేతి। 'యుఞ్జానః ప్రథమం మనః' ఇయాదిమన్త్రేష్వగ్న్యాహరణాద్యుపలక్షితస్యాగ్నిహోత్రాదినిత్య-నైమిత్తికాదికర్మజాతస్య యోగహేతుత్వశ్రవణాత్పరమేశ్వరార్పణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితేన నిత్యనైమిత్తికకర్మణా త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరాీరామిత్యాదిశ్రుత్యుక్తరూపస్య యోగస్య సిద్ధిర్భవతి। యుక్తమనస్కస్య శ్రవణననాద్యనుష్ఠానాదనాయాసేన బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానం జాయతే। తేన చ ముక్తిరి-

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మనోద్ధూలనం తథా।

త్రిపుణ్డ్రధారణం చాపి వదన్త్యత్యాశ్రమం బుధాః॥౨౦॥

యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ।

తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥౨౧॥

శ్రుతివచనేన మయైవ సమస్తం పరమకృపాబలతః పఠితం చ।

యది విదితం స నరః స్వకమోహం తరతి శివం విశతి ప్రియరూపమ్॥౨౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు కఠవల్లీశ్వేతాశ్వతరవ్యాఖ్యాయామేకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః॥

౧౨. శివస్యాఽహంప్రత్యయాశ్రయత్వమ్।

బ్రహ్మోవాచ—

వక్ష్యే సారతరం సాక్షాత్సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహమ్।

శ్రద్ధయా సహితా యూయం శృణుతాతీవ శోభనమ్॥౧॥

త్యధ్యాయపఞ్చకస్య తాత్పర్యార్థః॥౬౮॥ బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదాయగోపనార్థమత్యాశ్రమిభ్యః పరమం పవిత్రమిత్యాదినా శ్రుతౌ యదధికారిలక్షణమాత్రాతం తదాహ—అత్యాశ్రమిభ్య ఇతి॥౬౯॥ కః పునరస్య చాత్యాశ్రమో యద్యోగాదధికారీతి తత్రాఽఽహ—అగ్నిరితి। జాబాలశ్రుతిగతైరగ్నిరితి భస్మేత్యాదిమన్త్రైర్భస్మనోద్ధూలనం త్రిపుణ్డ్రధారణం చ। తచ్ఛబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। తేన చ శివమన్త్రజపతత్పూజాదికం సంగృహ్యతే।

ఏతదుద్ధూలనాదికమత్యాశ్రమం కథయన్త్యభిజ్ఞాః॥౨౦॥ శివభక్తివద్గురుభక్తిరపి విద్యోత్పత్తావన్తరఙ్గసాధనమితి శ్రుతిముదాహరతి—యస్యేతి॥౨౧॥ ప్రతిపాదితముపనిషదర్థం నిగమయతి—శ్రుతీతి। ప్రియరూపమితి। నిరతిశయానన్దరూపమిత్యర్థః॥౨౨॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసు కఠవల్లీశ్వేతాశ్వతరవ్యాఖ్యాయామేకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

అస్తి తావదహంశబ్దప్రత్యయాలమ్బనం పరమ్।

సర్వేషాం నః పరం జ్ఞానం స ఏవాఽఽత్మా న సంశయః॥౨॥

సోఽయం స్వావిద్యయా సాక్షాచ్ఛివః సన్నపి వస్తుతః।

స్వశివత్వమవిజ్ఞాయ సంసారీవావభాసతే॥౩॥

వేదోదితేన మార్గేణ పారంపర్యక్రమేణ తు।

ముముక్షుత్వం దృఢం ప్రాప్య పునః శాన్త్యాదిసాధనైః॥౪॥

సహితః శివభక్త్యా చ గురోః పాదౌ ప్రణమ్య చ।

వేదాన్తానాం మహావాక్యశ్రవణేన తథైవ చ॥౫॥

మననేన తథా దేవా ధ్యానేన పరమాత్మనః।

ప్రత్యగ్బ్రహ్మైకతాజ్ఞానం లబ్ధ్వా యాతి శివం పరమ్॥౬॥

ఏవమైతరేయకాదిసర్వశాఖాగతా ఉపనిషదో వ్యాఖ్యాయ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ తాసు సర్వాసు పరినిష్ఠితమర్థం సంగ్రహేణాఽఽఖ్యాతుం ప్రతిజానీతే—వక్ష్య ఇతి। సర్వశాస్త్రార్థేతి। సర్వాసాముపనిషదాం యేఽర్థా విస్తరేణ ప్రతిపాదితాస్తేషాం సంగ్రహమిత్యర్థః॥౧॥ స చ సర్వోపనిషత్సమామ్నాతోఽర్థః ప్రత్యగ్బ్రహ్మతాదాత్మ్యరూప ఇత్యాహ—అస్తీతి। స ఏవాఽఽత్మేతి। కార్యకారణసంఘాతవిశిష్టస్య చైతన్యస్యాహంశబ్దవాచ్యతయాఽఽత్మత్వే

ప్రతిభాసమానేఽపి దేహేన్ద్రియాదేశ్చిద్భాస్యత్వాద్ఘటాదివదనాత్మత్వేన సర్వాన్తరః సాక్షీ చిన్మాత్రరూప ఏవాహంశబ్దలక్ష్య ఆత్మా న దేహాదిరిత్యర్థః। స్వావిద్యయేతి। స్వస్యాసంసారిబ్రహ్మరూపత్వావరణాజ్ఞానేనేత్యర్థః। శివః సన్నపీతి। సర్వగతః శివ ఏవ హి సర్వప్రాణిషు తత్తదుపాధివశాజ్జీవభావేన పరిచ్ఛిన్నో భాసతే 'అనేన జీవేనాఽఽత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' ఇతి శ్రుతేః॥౨॥3॥ ఏవం సంసారిత్వస్య స్వస్వరూపాజ్ఞానమాత్రకృతత్వాత్తన్నివృత్తౌ జ్ఞానాదన్యం నాపేక్షతే తచ్చ జ్ఞానమనేన క్రమేణ సిధ్యతీత్యాహ—వేదోదితేనేతి। పారంపర్యక్రమేణేతి। గురుపరంపరాయాః క్రమేణేత్యర్థః॥౪—౬॥ ప్రత్యగాత్మానమితి। శాన్తిదాన్త్యాదిభిః శ్రవణమననాదిభిశ్చోత్పన్నజ్ఞానేన

ప్రత్యగాత్మానమద్వంద్వమహంశబ్దోపలక్షితమ్।

శివరూపేణ సంపశ్యన్నేవ యాతి స్వపూర్ణతామ్॥౭॥

శివరూపతయా భాతే హంశబ్దార్థే మునీశ్వరాః।

అవిద్యా విలయం యాతి విద్యయా పరయైవ తు॥౮॥

విద్యయా పరయాఽవిద్యానివృత్తౌ బ్రహ్మ కేవలమ్।

శిష్యతే ఖలు నాభావో భావో నాన్యస్తథాఽపి చ॥౯॥

వ్యవహారదృశాఽవిద్యా తన్నివృత్తిశ్చ కథ్యతే।

తత్త్వదృష్ట్యా తు నావిద్యా తన్నివృత్తిశ్చ హే సురాః॥౧౦॥

సాక్షిచిన్మాత్రరూపం సుఖదుఃఖాదిసకలద్వంద్వనిర్ముక్తం త్వమహంశబ్దాభ్యాం లక్షితమపరిచ్ఛిన్నపరశివరూపేణ సమ్యక్పశ్యన్సాక్షాత్కుర్వంస్తత్సమకాలమేవ స్వాత్మనః పరిపూర్ణతాం ప్రాప్నోతి। శ్రుతిరపి జ్ఞానసమకాలమేవ సార్వాత్మ్యప్రాప్తిం విదుషో దర్శయతి—'తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవ ప్రతిపదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ' ఇతి॥౭॥౮॥ శిష్యతే ఖలు నాభావ ఇతి। భావాభావాత్మకస్య సకలస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్తస్యాశ్చ ప్రతీతిమాత్రశరీరత్వేన సదసద్విలక్షణత్వాద్విద్యయా తన్నివృత్తౌ కేవలం బ్రహ్మైవావశిష్యతే।న తు భావాత్మకమభావాత్మకం వా కించిత్పరిశిష్యతే॥౯॥ నతు తస్యామవస్థాయామవిద్యానివృత్తిరప్యస్తి న వా। న చేదవిద్యైవ విద్యత ఇతి కథం

కేవలపరిశేషః। అస్తి చేత్సా నివృత్తిరపి పారిశిష్యత ఇత్యత ఆహ—వ్యవహారేతి। వ్యవహారదృష్ట్యైవావిద్యా తన్నివృత్తిశ్చ కథ్యతే। పరమార్థదృష్టయా తు తే ఉభే అపి న స్త ఇత్యర్థః। అత ఏవోక్తమాచార్యైః—'అస్యాం విద్యేత్యవిద్యాయామేవాసిత్వా ప్రకల్ప్యతే। బ్రహ్మదృష్ట్యా త్వవిద్యేయం న కథంచన యుజ్యతే' ఇతి॥ కిం తర్హి తత్త్వదృష్ట్యః అసత్ ఇతి తదాహ—తత్త్వేతి। ఏతచ్చ పఞ్చమేఽధ్యాయేఽపి ప్రతిపాదితమ్ వ్యావహారికమజ్ఞానమపి బ్రహ్మైవ వస్తుత ఇత్యాదినా। తస్మాతత్త్వదృష్ట్యా స్వదృష్ట్యా భావాభావాదిభేదాశ్రితం కృత్స్నం జగత్కారణభూతబ్రహ్మాత్మనవైష్వభాసత ఇతి ప్రతిపాదయతి–జగద్రూపతయేత్యాదినాం

బ్రహ్మరూపతయా బ్రహ్మ కేవలం ప్రతిభాసతే।
జగద్రూపతయాఽప్యేతద్బ్రహ్మైవ ప్రతిభాసతే॥౧౧॥
విద్యావిద్యాదిభేదేన భావాభావాదిభేదతః।
గురుశిష్యాదిభేదేన బ్రహ్మైవ ప్రతిభాసతే॥౧౨॥
బ్రహ్మ సర్వమితి జ్ఞానం బ్రహ్మప్రాప్తేస్తు సాధనమ్।
జగన్మాయేతి విజ్ఞానమజ్ఞానం ఫలతో భవేత్॥౧౩॥
తథాఽపి పరమాద్వైతజ్ఞానస్యేదం తు వేదనమ్।
ఉపకారకమత్యన్తం తద్దృష్ట్వా వక్తి చ శ్రుతిః॥౧౪॥
యథా భాతస్వరూపేణ సత్యత్వేన జగచ్ఛ్రుతిః।
అఙ్గీకృత్య హితం నృణాం కదాచిద్వక్తి సాదరమ్॥౧౫॥
సత్యత్వేన జగద్భానం సంసారస్య ప్రవర్తకమ్।
అసత్యత్వేన భానం తు సంసారస్య నివర్తకమ్॥౧౬॥

॥౧౦—౧౨॥ అజ్ఞానం ఫలత ఇతి। బ్రహ్మాత్మనా యత్సర్వజగద్విషయం జ్ఞానం తద్బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమ్। యత్తతోఽన్యత్వేన జగద్విషయం జ్ఞానం ఫలతస్తదజ్ఞానమేవ। అన్యథావస్థితస్యాన్యథాగ్రహణాదిత్యర్థః॥౧౩॥ కిమర్థం తర్హి 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః'

ఇత్యాదికయా సృష్టిశ్రుత్యా భేదేన జగత్ప్రతిపాదనమిత్యత ఆహ—తథాఽపీతి।
జగదధ్యారోపాపవాదయోః సతోర్నిష్ప్రపఞ్చమద్వైతం బ్రహ్మ ప్రత్యేతుం శక్యతే।
అతస్తత్ప్రత్యుపకారకత్వేన ద్వైతజగద్వర్ణనమిత్యర్థః॥౧౪॥ నను జగన్మిథ్యాభూతం
చేత్కథం తర్హి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా
వివిదిషన్తి' ఇత్యాదికా శ్రుతిః సాధ్యసాధనభావం ప్రతిపాదయతీతి తత్రాఽఽహ—యథేతి।
సత్యత్వేన జగదఙ్గీకృత్య సా శ్రుతిః సాధ్యసాధనభావమాత్రప్రతిపాదనపరా న తు తస్య
పారమార్థికం సత్యత్వం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః॥౧౫॥ సత్యత్వేన జగద్భానమిత్యాది।
యత్పారమార్థికసత్యతయా జగద్భానం తన్మిథ్యాజ్ఞానత్వాత్సంసారస్య హేతుః।
అసత్యతయా తజ్జ్ఞానం తు పరమార్థత్వాత్సంసారనివర్తకమ్॥౧౬॥

అతః సంసారనాశాయ కదాచిత్పరమా శ్రుతిః।

జగత్సర్వమిదం మాయా వదత్యత్యన్తనిర్మలా॥౧౭॥

అతీవ పక్వచిత్తస్య చిత్తపాకమపేక్ష్య సా।

సర్వం బ్రహ్మేతి కల్యాణీ శ్రుతిర్వదతి సాదరమ్॥౧౮॥

బ్రహ్మైవ కేవలం శుద్ధం విద్యతే తత్త్వదర్శనే।

న చ విద్యా న చావిద్యా న జగచ్చ న చాపరమ్॥౧౯॥

అతః పరమనిర్వాణనిష్ఠస్య పరయోగినః।

యథా యథాఽవభాసోఽయం శివ ఏవ న చాపరమ్॥౨౦॥

భూతపూర్వానుసంధానాత్కథ్యతే న చ వస్తుతః।

యథా యథాఽవభాసోఽయం శివ ఇత్యపి వేదనమ్॥౨౧॥

న హి నిర్వాణనిష్ఠస్య శివస్య పరయోగినః।

యథా యథేతి యత్కించిద్భాసతే పరమార్థతః॥౨౨॥

పరమా శ్రుతిరితి। 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం పరమేశ్వరమ్' 'ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే' 'మాయామాత్రమిదం ద్వైతమ్' ఇత్యాదికా శ్రుతిః॥౧౭॥ సర్వం బ్రహ్మేతి। 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యాదికా శ్రుతిః ప్రతీయమానస్య కృత్స్నస్య జగతోఽఖణ్డైకరసబ్రహ్మాత్మత్వం బోధయతీత్యర్థః॥౧౮॥౧౯॥ యథా యథాఽవభాస ఇతి। బ్రహ్మనిష్ఠస్య యేన యేన ప్రకారేణ జగత్ప్రతిభాసస్తేన తేన సర్వేణాపి ప్రకారేణ తత్తత్సాక్షిభూతః శివ ఏవావభాసతే న చాన్యత్కించిదిత్యర్థః॥౨౦॥ భూతపూర్వేతి। యోఽయం సర్వజగద్విషయోఽవభాసః స ఏవ శివ ఇత్యేవంరూపా యా బుద్ధిః సాఽపి భూతపూర్వగత్యా తదానీం సర్వస్య జగతోఽప్రతిభాసనాత్। భూతపూర్వగత్యాశ్రయణేనేదృశీ బుద్ధిః సాఽపి తదానీం న సంభవతీత్యాహ— యథేతి। ఈదృగ్విధస్య వేదనస్యాప్యవిద్యాకార్యత్వేన కారణనివృత్త్యా నివృత్తత్వాదిత్యర్థః। స్తిమితోదధివదితి। నిస్తరఙ్గసముద్రవద్విక్షేపహేతోర్ద్వైతస్యాభావాదత్యన్తనిర్వికల్పేన చిదానన్దైకరసస్వభావేన నిశ్చలం తిష్ఠతీ-

తథా తథాఽవభాసేన స్వేన రూపేణ కేవలమ్।

స్తిమితోదధివద్యోగీ స్వయం తిష్ఠతి నాన్యథా॥౨౩॥

పరనిర్వాణనిష్ఠస్య యోగినః పరమాం స్థితిమ్।

స్వయం చ న విజానాతి న హరిర్న మహేశ్వరః॥౨౪॥

న మయా చ పరిజ్ఞాతుం శక్యతే యోగినః స్థితిః।

నాపి వేదేన మానేన న చ స్మృతిపురాణకైః॥౨౫॥

అహో నిర్వాణనిష్ఠస్య యోగిన పరమా స్థితిః।

యాదృశీ పరమా నిష్ఠా తాదృశ్యేవ హి కేవలమ్॥౨౬॥

ఏవంరూపా పరా నిష్ఠా శివస్యాస్తి స్వభావతః।

శివాయాశ్చామ్బికాభర్తుః ప్రసాదేన హరేరపి॥౨౭॥

తథా మమాపి చాన్యేషాం న చోద్యార్థో మహేశ్వరః।

తాదృగ్రూపో మహాదేవః ఖలు సాక్షాత్సనాతనః॥౨౮॥

ఈదృశీ పరమా నిష్ఠా గురో సాక్షాన్నిరీక్షణాత్।

కర్మసామ్యే త్వనాయాసాత్సిద్ధ్యత్యే న సంశయః॥౨౯॥

దేశికం దేవదేవశ శివం విద్య ద్విచ ఉణః।

తదిష్టం సర్వయత్నేన ప్రకుర్యాత్సర్వదాఽఽదరాత ॥౩౦॥

స్వస్యానిష్టమపి ప్రాజ్ఞః ప్రకుర్యాదగురుణోదితః।

గురోరిష్టం ప్రకృర్వాణః పర నిర్వాణమృచ్ఛతి ॥౩౧॥

స్వాశ్రమం చ స్వజాతిం చ స్వకీర్తి చ తథైవ చ।

స్వాదృష్టం లోకరిదృష్టం వన్ధుపుత్రాదిసంగమమ్॥౩౨॥

త్యర్థః॥౨౧—౨౩॥ స్వయం చ నా విజానాతీతి। స్వప్రకాశబ్రహ్మాత్మనాఽవస్థితస్య విదుషం న్తన తన కమార నా విద్యాకార్యత్వాద్విద్యయా తన్నివర్తనాత్స్వయం విద్వానపి తామవస్థాం కర్మకర్తృభావేన న జానాతీత్యర్బః॥౨౪—౨౮॥ కర్మసామ్యే త్వానాయాసాదితి। కర్మణోః సుకృతదుష్కృతయోః ఫలభోగేన సామ్యే క్షయే సతీత్యర్థః। ఉక్తం హి—'జన్తోరపశ్చిమతనోః

గృహక్షేత్రధనాదీనాం హానిం క్లేశం సుఖం తథా।

అనవేక్ష్య గురోరిష్టం కుర్యాన్నిత్యమతన్ద్రితః॥౩౩॥

గురౌ ప్రీతే శివః సాక్షాత్ప్రసన్నః ప్రతిభాసతే।

గురోర్దేహే మహాదేవః సామ్బః సంనిహితః సదా॥౩౪॥

గురోరనిష్టం మోహాద్వా న కుర్యాత్కురుతే యది।

పచ్యతే నరకే తీవ్రే యావదాభూతసంప్లవమ్॥౩౫॥

శివే క్రుద్వే గురుస్త్రాతా గురౌ క్రుద్ధే న కశ్చన।

తస్మాదిష్టం గురోః కుర్యాత్కాయేన మనసా గిరా॥౩౬॥

గురుర్నామాఽఽత్మనో నాన్యః సత్యమేవ న సంశయః।

ఆత్మలాభాత్పరో లాభో నాస్తి నాస్తి న సంశయః॥౩౭॥

అనాత్మరూపం దేహాది యో దదాతి పితా తు సః।

న గురు కథితః ప్రాజ్ఞైః క్లేశహేతుప్రదో హి సః॥౩౮॥

అష్టైశ్వర్యప్రదస్తద్వద్గన్ధర్వాదిపదప్రదః।

సార్వభౌమప్రదశ్చాపి న గురుః క్లేశదో హి సః॥౩౯॥

మన్త్రతన్త్రాదిదస్తద్వల్లౌకికోపాయదస్తథా।

న గురుః కథితః ప్రాజ్ఞైః క్లేశహేతుప్రదో హి సః॥౪౦॥

సత్యవత్సకలం భాతం నిశ్చిత్యాసత్యరూపతః।

సర్వసాక్షితయాఽఽత్మానం విభజ్య పరచేతనమ్॥౪౧॥

సతి కర్మసామ్యే' ఇతి॥౨౯—౩౬॥ ఆత్మనో నాన్య ఇతి। పరమాత్మనో న వ్యతిరిక్తః స ఏవ గురుమూర్తిమాస్థాయావతిష్ఠతే। ఉక్తం హి తత్త్వప్రకాశే—'యోజయతి పరే తత్త్వే స దీక్షయాఽఽచార్యమూర్తిస్థః' ఇతి॥౩౭—౪౦॥ సత్యవత్సకలమితి। సన్ఘటః సన్పటః ఇత్యాదినా సత్యవత్ప్రతిభాతమపి కృత్స్నం ద్వైతరూపమసత్యరూపేణ నిశ్చిత్య దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతసాక్షిచిన్మాత్రరూపమాత్మానం తతో విభజ్యానవచ్ఛిన్నచిదాత్మకం యత్పరం బ్రహ్మ తదేవ త్వమసీతి వేదాన్తమహావాక్యలక్షణేన ప్రదీపేనైవం బ్రహ్మాత్మతత్త్వం బోధయత్యేష

యస్త్వం తదితి వేదాన్తప్రదీపేన స్వకం నిజమ్।

శివత్వం బోధయత్యేష గురుః సాక్షాన్న చాపరః॥౪౨॥

దృశ్యరూపమిదం సర్వం దృగ్రూపేణ విలాప్య చ।

దృగ్రూపం బ్రహ్మ యో వక్తి స గురుర్నాపరః పుమాన్॥౪౩॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం కృపయైవ దదాతి యః।

సోఽయం గురుగురుః సాక్షాచ్ఛివ ఏవ న సంశయః॥౪౪॥

తాదృశం దేశికం సాక్షాద్వేదాన్తామ్బుజభాస్కరమ్।

తోషయేత్సర్వయత్నేన శ్రేయసే భూయసే నరః॥౪౫॥

సర్వవేదాన్తవాక్యానామర్థః సంగ్రహరూపతః।

కథితశ్చ మయా దేవా మామాహ పరమేశ్వరః॥౪౬॥

సర్వజ్ఞః సర్వవిత్సాక్షాదాప్తకామః కృపాకరః।

సర్వదోషవినిర్ముక్తః సత్యమేవాబ్రవీన్మమ॥౪౭॥

యథాऽऽహ సర్వవేదానామర్థం సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః।

తథైవ కథితోऽస్మాభిః సత్యమేవ న సంశయః॥౪౮॥

స్వప్రకాశస్వరూపస్య స్వత శుద్ధస్య శూలినః।

కరామలకవత్సర్వం ప్రత్యక్షం హి న సంశయః॥౪౯॥

వేదానామన్యథైవార్థం యే వదన్తి విమోహితాః।

మహాసాహసికా ఏవ తే నరా న హి సంశయః॥౫౦॥

మదుక్తార్థప్రకారేణ వినా యే ప్రవదన్తి తే।

అన్ధకూపే నిరాలమ్బే పతన్త్యేవ సంశయః॥౫౧॥

వేదార్థః పరమాద్వైతం నేతరత్సురపుఙ్గవాః।

ఏవ సాక్షాద్గురుర్నాన్యః। నిఃశేషదుఃఖోచ్ఛిత్తినిరతిశయానన్దావాప్తిలక్షణస్య పురుషార్థస్య ప్రాపకత్వాదిత్యర్థః॥౪౧॥౪౨॥ తదేవ ప్రపఞ్చయతి—దృశ్యరూపమిత్యాదినా॥౪౩॥ గురుగురురితి । గురవః పిత్రాద్యాస్తేషామప్యసో విద్వాన్గురుః॥౪౪॥౪౫॥ ప్రతిజ్ఞాతమర్థముపసంహరతి—

నో చేదత్రైవ మే మూర్ధా పతిష్యతి న సంశయః॥౫౨॥

అన్యథా వేదవాక్యానామర్థ ఇత్యభిశఙ్కయా।
అనిశ్చితార్థాశ్చేన్మూర్ధా యుష్మాకం చ పతిష్యతి॥౫౩॥
ఇతః పరం న వక్తవ్యం విద్యతే సురపుఙ్గవాః।
సత్యమేవ మయా ప్రోక్తం శంభోః పాదౌ స్పృశామ్యహమ్॥౫౪॥

సూత ఉవాచ—

ఏవముక్త్వా మహాతేజా బ్రహ్మా చ సురపుఙ్గవాన్।
ప్రత్యగ్భూతం పరానన్దం పార్వతీపతిమీశ్వరమ్॥౫౫॥
పరమాద్వైతరూపం తం భవరోగస్య భేషజమ్।
స్మృత్వా నత్వా పునః స్తుత్వా భక్త్యా పరవశోఽభవత్॥౫౬॥
దేవాశ్చ దేవదేవేశం స్మృత్వా సామ్బం త్రియమ్బకమ్।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ వివశా అభవన్ముదా॥౫౭॥
దేవదేవో మహాదేవో మహాకారుణికోత్తమః।
తత్రైవాఽఽవిరభూద్దేవ్యా సహ సత్యతపోధనాః॥౫౮॥
విష్ణుశ్చ పద్మయా సార్ధం తత్రైవ బ్రహ్మవిత్తమాః।
ఆగతో భగవాన్ద్రష్టుమశేషసురనాయకమ్॥౫౯॥

పుష్పవృష్టిరభవద్యథా పురా స్వస్తిపూర్వవచనాని చాభవన్।
తత్ర భక్తిసహితేన విష్ణునా పద్మయా చ పరిపూజితః శివః॥౬౦॥
శంకరోఽపి శశిశేఖరః పరస్త్వమ్బయైవ సహితః సనాతనః।
తత్ర నృత్యమకరోదతిప్రభుః స్వస్వరూపపరవేదనప్రియాత్॥౬౧॥
సర్వలోకజననీ శివా పరా పాపనాశకరబోధదాయినీ।
బ్రహ్మవజ్రధరపూర్వకానిమాన్స్వానుభూతిసహితేన చక్షుషా॥౬౨॥`

విలోక్య కారుణ్యబలేన కేవలం

ప్రబోధయామాస సురోత్తమానిమాన్।

పునః ప్రజానాథపురఃసరాః సురాః

ప్రనృత్యమానం తు శివం శివామపి॥౬౩॥

త్వక్చక్షుషైవ దదృశుః శ్రుతిమస్తకోత్థ-

విజ్ఞానరూపపరలోచనగోచరార్థమ్।

భక్త్యా పునః పరమకారుణికం మహాన్తం

పఞ్చాక్షరేణ భవపాశహరేణ పూజ్య॥౬౪॥

తుష్టువుః శ్రుతివచోభిరాదరాన్నష్టకష్టభవపాశవన్ధనాః।
ఇష్టసిద్ధిరభవద్ధి వః సురా ఇత్యవోచదశుభాపహః శివః॥౬౫॥
శాంకరీ చ శరణాగతప్రియా బన్ధహేతుమలనాశకారిణీ।
మన్త్రప్రసాదబలలబ్ధవేదనా ఇత్యవోచదభవన్నతిప్రియా॥౬౬॥
కేశవోఽపి సురపుఙ్గవాన్ప్రతి ప్రాహ శంభురయమద్భుతః ప్రభుః।
సర్వవేదశిరసామగోచరః ప్రీత ఏవ భవతామితి ద్విజః॥౬౭॥

దేవోఽపి కారుణ్యరసార్ద్రమానసః సురానశేషానజపూర్వకాన్ప్రతి।

ఉవాచ గీతామతిశోభనామిమాం మమానుకూలామపి యః పఠేద్ద్విజః ॥౬౮॥
స యాతి మామేవ నిరస్తబన్ధన పరా శివా వాచి సదైవ వర్తతే।
దివాకరేణాపి సమశ్చ తేజసా శ్రియా ముకున్దేన సమః సదా భవేత్ ॥౬౯॥
ఏషా గీతా బ్రహ్మగీతాభిధానా శ్రుత్యా యుక్తా సర్వగీతోత్తమా చ।
వేదాకారా వేదనిష్ఠైర్ద్విజేన్ద్రైర్భక్త్యా పాఠ్యా నైవ శూద్రాదిభిశ్చ ॥౭౦॥
ఇత్యేవం పరమశివః ప్రభాష్య నాథః శిష్టానామశుభహరః పురత్రయారిః।
భక్తానామమలసుఖప్రబోధకారీ తత్రైవ స్ఫురణసుఖే తిరో బభూవ ॥౭౧॥
దైవీ సా సకలజగద్విచిత్రచిత్రా కారుణ్యాదఖిలసురానజం విలోక్య।
సుప్రీతా పరమసుఖప్రబోధరూపా తత్రైవ స్ఫురణసుఖే తిరో బభువ ॥౭౨॥
విష్ణుర్లక్ష్మ్యా సాకమాశ్వాస్య దేవాన్హృష్టస్తుష్టః స్వస్య వైకుణ్ఠమాప।
బ్రహ్మా దేవానాత్మవిద్యాభియుక్తాంస్త్యక్త్వా రుద్రధ్యాననిష్ఠో బభూవ ॥౭౩॥
దేవాః సర్వే దణ్డవద్భూమిభాగే భక్త్యా సార్ధం పద్మయోనిం ప్రణమ్య।
హృష్టాత్మానః సత్యబోధైకనిష్ఠాః సద్యః స్వం స్వం దేశమీయుర్ద్విజేన్ద్రాః ॥౭౪॥
ఇత్థం సాక్షాద్బ్రహ్మగీతా భవద్భిః శుద్ధజ్ఞానైరాదరేణ శ్రుతైవ।
మత్తః శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య విప్రా నిత్యం దేయా నేతరస్యాతిశుద్ధా ॥౭౫॥

ఇతి పరశివభక్త్యా ప్రాప్తవిద్యస్తు సూతః

సుఖఘనశివతత్త్వప్రాపికామేవ గీతామ్।

మునిగణహితబుద్ధ్యాఽఽభాష్య నిర్వాణరూపం

పరతరమవలోక్య ప్రజ్ఞయా మౌనమాప ॥౭౬॥

మునయశ్చ గురుం పరవోదనం ప్రణిపత్య సమస్తహితప్రదమ్।
హృదయస్థమహంపదలక్షితం పరతత్త్వతయైవ విదుః స్థిరమ్॥౭౭॥

ఇతి శ్రీస్కాన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు శివస్యాహంప్రత్యయాశ్రయత్వం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

శ్రీమత్సూతసంహితాయాం। చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే

సూతగీతాప్రారమ్భః। ప్రథమోఽధ్యాయః। ౧. సూతగీతిః।

ఈశ్వరం పరమానన్దమనన్తం సత్యచిద్ఘనమ్।
ఆత్మత్వేనైవ పశ్యన్తం నిస్తరఙ్గసముద్రవత్॥౧॥
నిర్వికల్పం సుసంపూర్ణం సుప్రసన్నం శుచిస్మితమ్।
భాసయన్తం జగద్భాసా భానుమన్తమివాపరమ్॥౨॥

సర్వవేదాన్తేతి। స్పష్టోఽర్థః॥౪౬—౫౪॥ ఏవముక్త్వేత్యాది సూతవాక్యమ్॥౫౫—౭౫॥ ఇతి పరశివభక్త్యేతి కవివాక్యమ్॥౭౬॥౭౭॥

ఇతి శ్రీమత్కాశీవిలాసశ్రీక్రియాశక్తిపరమభక్తశ్రీత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసే

బాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన మాధవాచార్యేణ విరచితాయాం సూత

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

సంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరి

భాగే బ్రహ్మగీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం శివస్యాహం

ప్రత్యయాశ్రయత్వం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

ఇతి సమాప్తేయం బ్రహ్మగీతా।

ప్రణమ్య మునయః సూతం దణ్డవత్పృథివీతలే।
కృతాఞ్జలిపుటా భూత్వా తుష్టువుః పరయా ముదా॥౩॥
నమస్తే భగవన్ శమ్భుప్రసాదావాప్తవేదన।
నమస్తే భగవన్ శమ్భుచరణామ్భోజవల్లభ॥౪॥
నమస్తే శమ్భుభక్తానామగ్రగణ్య సమాహిత।
నమస్తే శమ్భుభక్తానామతీవ హితబోధక॥౫॥
నమస్తే వేదవేదాన్తపద్మఖణ్డదివాకర।
వ్యాసవిజ్ఞానదీపస్య వర్తిభూతాయ తే నమః॥౬॥
పురాణముక్తామాలాయాః సూత్రభూతాయ తే నమః।
అస్మాకం భవవృక్షస్య కుఠారాయ నమోఽస్తు తే॥౭॥
కృపాసాగర సర్వేషాం హితప్రద నమోఽస్తు తే।
నమోఽవిజ్ఞాతదోషాయ నమో జ్ఞానగుణాయ తే॥౮॥
మాతృభూతాయ మర్త్యానాం వ్యాసశిష్యాయ తే నమః।
ధర్మిష్ఠాయ నమస్తుభ్యం బ్రహ్మనిష్ఠాయ తే నమః॥౯॥

అథ విద్యార్థినా గురునమరకారస్తుతీ ప్రథమతః కర్తవ్యే ఇతి వ్యుత్పాదయితుం సూతగీతాం శ్రోతుకామైర్నైమిషీయైః కృతే నమస్కారస్తుతీ ఉపనిబధ్నాతి—ఐశ్వరమితి। ఆనన్దమనన్తమిత్యాదివిశేషణమసకృదుక్తార్థమ్। ఆత్మత్వేనైవేతి। సచ్చిదానన్దైకరసమద్వితీయం యత్పరం బ్రహ్మ తదాత్మభావేనైవ సాక్షాత్కుర్వన్తమ్। అత ఏవ నిస్తరఙ్గసముద్రవన్నిర్వికల్పమ్। వికల్పహేతోస్తత్త్వతోఽసంభవాత్। అత ఏవ సుసంపూర్ణమపరిచ్ఛిన్నమ్। అవాప్తనిరతిశయానన్దరూపతయా సుప్రసన్నమ। అత ఏవ శుచిస్మితమాత్మీయతేజసా కృత్స్నం జగద్భాసయన్తం తదానీమపరసూర్యమివ స్థితమ్। ఏతావద్భిర్విశేషణైస్తస్య బక్ష్యమాణార్థోపదేశసామర్థ్యప్రతిపాదనేన నమస్కారయోగ్యత్వమవధారితమ్॥౧—౩॥ నమస్తే భగవన్నిత్యాది నైమిషీయైర్ఋషిభిః కృతం సూతస్తోత్రమ్॥౪—౭॥ అవిజ్ఞాతదోషాయేతి। అవిద్యమానదోషాయేత్యర్థః॥౮-౧౧॥ ప్రశ్నం ప్రచక్రిర

సమాయ సర్వజన్తూనాం సారభూతాయ తే నమః।

సాక్షాత్సత్యపరాణాం తు సత్యభూతాయ తే నమః॥౧౦॥

నమో నమో నమస్తుభ్యం పునర్భూయో నమో నమః।

అస్మాకం గురవే సాక్షాన్నమః స్వాత్మప్రదాయినే॥౧౧॥

ఏవం గోత్రర్షయః స్తుత్వా సూతం సర్వహితప్రదమ్।

ప్రశ్నం ప్రచక్రిరే సర్వే సర్వలోకహితైషిణః॥౧౨॥

సోఽపి సూతః స్వతః సిద్ధః స్వరూపానుభవాత్పరాత్।

ఉత్థాయ స్వగురుం వ్యాసం దధ్యౌ సర్వహితే రతమ్॥౧౩॥

అస్మిన్నవసరే వ్యాసః సాక్షాత్సత్యవతీసుతః।

భస్మోద్ధూలితసర్వాఙ్గస్త్రిపుణ్డ్రాఙ్కితమస్తకః॥౧౪॥

కృష్ణాజినీ సోత్తరీయ ఆపాఢేన విరాజితః।

రుద్రాక్షమాలాభరణస్తత్రైవావిరభూత్స్వయమ్॥౧౫॥

తం దృష్ట్వా దేశికేన్ద్రాణాం దేశికం కరుణాకరమ్।

సూతః సత్యవతీసూనుం స్వశిష్యైః సహ సత్తమైః ॥౧౬॥

ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ ప్రసన్నేన్ద్రియమానసః।

యథార్థం పూజయామాస దత్త్వా చాऽऽసనముత్తమమ్ ॥౧౭॥

భగవానపి సర్వజ్ఞ సాక్షాత్సత్యవతీసుతః।

ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా స్వశిష్యం ప్రతి సత్తమః ॥౧౮॥

భద్రమస్తు సుసంపూర్ణం సూత శిష్య మమాऽऽస్తిక।

తవైషామపి కిం కార్యం మయా తద్బ్రూహి మేऽనఘ ॥౧౯॥

ఏవం వ్యాసవచః శ్రుత్వా సూతః పౌరాణికోత్తమః।

ఉవాచ మధురం వాక్యం లోకానాం హితముత్తమమ్ ॥౨౦॥

ఇతి। సూతగీతావిషయం ప్రశ్నం కృతవన్త ఇత్యర్థః ॥౧౨॥ గుర్వనుజ్ఞామన్తరేణ యథావత్సతీత్యసంభవాద్గురుణా వ్యాసేనానుజ్ఞాత ఏవహమిభాం గీతాం ప్రవాణీత్యభిప్రాయేణ హి తద్ధపానాదికం కృతవానిత్యాహ—సోऽపీతి ॥౧౩-౨౨॥

సూత ఉవాచ—

ఇమే హి మునయః శుద్ధాః సత్యధర్మపరాయణాః।

మద్గీతాశ్రవణే చైషామస్తి శ్రద్ధా మహత్తరా ॥౨౧॥

భవత్ప్రసాదే సత్యేవ శక్యతే సా విభాషితుమ్।

యది ప్రసన్నో భగవన్ వదేత్యాజ్ఞాపయాద్య మామ్ ॥౨౨॥

ఇతి సూతవచః శ్రుత్వా భగవాన్ కరుణానిధిః।

త్వదీయామద్య తాం గీతాం వదైషామర్థినాం శుభామ్ ॥౨౩॥

ఇత్యుక్త్వా శిష్యమాలిఙ్గ్య హృదయం తస్య సంస్పృశన్।
సామ్బం సర్వేశ్వరం ధ్యాత్వా నిరిక్ష్యైనం కృపాబలాత్॥౨౪॥
స్థాపయిత్వా మహాదేవం హృదయే తస్య సుస్థిరమ్।
తస్య మూర్ధానమఘ్రాయ భగవానగమద్గురుః॥౨౫॥
సోఽపి సూతః పునః సామ్బం ధ్యాత్వా దేవం త్రియమ్బకమ్।
ప్రణమ్య దణ్డవద్భూమౌ స్మృత్వా వ్యాసం చ సద్గురుమ్॥౨౬॥
కృతాఞ్జలిపుటో భూత్వా మన్త్రమాద్యం షడక్షరమ్।
జపిత్వా శ్రద్ధయా సార్ధం నిరీక్ష్య మునిపుఙ్గవాన్॥౨౭॥
కృతప్రణామో మునిభిః స్వగీతామతినిర్మలామ్।
వక్తుమారభతే సూత సర్వలోకహితే రతః॥౨౮॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీ

తాయాం సూతగీతిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

వ్యాసోఽపి కృతసంనిధానః సన్ సూతస్య పూజానమస్కారాదినా తుష్టో భూత్వా తస్య పరమార్థదర్శనసామర్థ్యాత్తదాధారకం పరమేశ్వరం తద్ధృదయే స్థాపయామాస॥౨౩—౨౫॥ సూతోఽపి స్వేష్టదేవతానమస్కారపూర్వకం మునిభిః పృష్టామాత్మీయాం గీతాం వక్తుం ప్రారబ్ధవానితి ప్రకటార్థః॥౨౬—౨౮॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే

సూతగీతాయాం సూతగీతిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

౨. ఆత్మనా సృష్టికథనమ్।

సూత ఉవాచ—

శృణుత బ్రహ్మవిచ్ఛ్రేష్ఠా భాగ్యవన్తః సమాహితాః।
వక్ష్యామి పరమం గుహ్యం విజ్ఞానం వేదసంమతమ్॥౧॥
అస్తి కశ్చిత్స్వత సిద్ధః సత్యజ్ఞానసుఖాద్వయః।
విశ్వస్య జగతః కర్తా పశుపాశవిలక్షణః॥౨॥
ఆకాశాదీని భూతాని పఞ్చ తేషాం ప్రకీర్తితాః।
గుణాః శబ్దాదయః పఞ్చ పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి చ॥3॥
జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చైవ ప్రాణాద్యా దశ వాయవః।
మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చేతి చతుష్టయమ్॥౪॥

అథ సూత ఆత్మీయాం గీతాం వక్తుమారభమాణః శ్రోతౄనభిముఖీకరోతి—శృణుతేతి। విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానమ్। వేదసంమతం మూలప్రమాణస్య వేదవాక్యస్యాభిమతమతో వక్ష్యమాణేఽర్థే క్వచిదప్యప్రామాణ్యశఙ్కా న కార్యేత్యర్థః॥౧॥ తత్ర వేదసిద్ధాన్తపతిపాశపశుపదార్థాన్క్రమేణ దర్శయతి—అస్తి కశ్చిదిత్యాదినా। స్వతః సిద్ధ ఇతి। స్వాధీనా సిద్ధిర్నాన్యస్మాత్కారణాదస్య సిద్ధిః కింతు సర్వదా సిద్ధస్వభావ ఏవాయమ్। అనేన నిత్యత్వముక్తం భవతి। శ్రుతిసిద్ధం తస్య స్వరూపలక్షణం దర్శయతి—సత్యేతి। 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇతి శ్రుతేః। సాక్షాత్స్వరూపజ్ఞానస్య దురవగాహత్వాత్తటస్థలక్షణమాహ—విశ్వస్యేతి। సష్టిస్థితిసంహృతీనాం కర్తా యః స ఏవ పరశివః స ఏవ వక్ష్యమాణేభ్యః

పశుపాశేభ్యో విలక్షణత్వాత్స్వతన్త్రః పతిపదార్థః॥౨॥ పాశపదార్థం దర్శయతి—ఆకాశాదీనీతి। మాయాశబలాద్బ్రహ్మణ ఉత్పన్నాని వియదాదిభూతాని పఞ్చ। తేషాం గుణాః శబ్దస్పర్శాదయః పఞ్చ। ధీకర్మేన్ద్రియాణి దశ। ప్రాణాపానాద్యాః పఞ్చ 'నాగః కూర్మోఽథ కృకలో దేవదత్తో ధనంజయః' ఇత్యుక్తాః పఞ్చేతి దశ వాయవః। అన్తఃకరణ-

తేషాం కారణభూతైకాఽవిద్యా షట్త్రింశకః పశుః।

విశ్వస్య జగతః కర్తా పశోరన్యః పరః శివః॥౫॥

ఆత్మానః పశవః సర్వే ప్రోక్తా అజ్ఞానినః సదా।

అజ్ఞానమాత్మనామేషామనాద్యేవ స్వభావతః॥౬॥

సంసారబీజమజ్ఞానం సంసార్యజ్ఞః పుమాన్యతః।

జ్ఞానాత్తస్య నివృత్తిః స్యాత్ప్రకాశాత్తమసో యథా॥౭॥

అజ్ఞానాకారభేదేనావిద్యాఖ్యేనేవ కేవలమ్।

పశూనామాత్మనాం భేదః కల్పితో న స్వభావతః॥౮॥

చతుష్టయం చేతి చతుస్త్రింశత్॥౩॥౪॥ ఏషాం కారణభూతా యా మూలావిద్యా సా పఞ్చత్రింశీ। ఏవమ్ కాశాదిపఞ్చత్రింశత్తత్త్వాత్మకః ప్రపఞ్చో జీవస్య బన్ధహేతుత్వాత్పాశస్తేన చ బధ్యమానో యో జీవాత్మా స ఏవ షట్త్రింశత్సంఖ్యాపూరకః పాశబద్ధత్వాత్పశురిత్యుచ్యతే। పశోరన్య ఇతి। స్వాశ్రయవ్యామోహకావిద్యోపాధికో హి పశుః। తదవ్యామోహకమాయోపాధికః సర్వజ్ఞః సర్వజగత్కర్తేశ్వరః పశుపతిః। అతస్త్వనయోరేకత్వశఙ్కా న కార్యేత్యర్థః॥౫॥ అజ్ఞానినః సదేతి। అజ్ఞానోపాధిభిన్నా య ఆత్మానస్తే సర్వే పశవః ప్రోక్తాః। అనాద్యేవేతి। జీవోపాధిభూతం తదజ్ఞానమనద్యేవాఙ్గీకర్తవ్యమ్। ఆదిమత్త్వే హి తతః ప్రాక్తస్య సంసారాభావప్రసఙ్గాత్॥౬॥ నన్వన్యస్మాదేవ కారణాత్సంసారో భవిష్యతీతి తత్రాఽఽహ—సంసారేతి। యతో యస్మాదజ్ఞః స్వస్వరూపయా థాత్మ్యమజానాన ఏవ పురుషః సంసారీ దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతకృతపుణ్యపాపఫలయోః సుఖదుఃఖయోరాత్మన్యధ్యాసేన తదుపభాగేలక్షణసంసారభోగవాన్భవతి తస్మాదజ్ఞానమేవ సంసారస్య నిదానం నాన్యదితత్యర్థః। జ్ఞానాత్తస్యేతి। తస్య సంసారకారణస్యాఽఽత్మనోఽజ్ఞానస్య తమస ఆలోకేనైవ

జ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్భవతి। అతశ్చ భావరూపమపి తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాదజ్ఞానమితి వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః॥౭॥ అజ్ఞానాకారేత్యాది। తస్య చ భావరూపాజ్ఞానస్య మూలప్రకృతిమాయాద్యపర్యాయస్య యస్య ద్వావాకారౌ। మలినసత్త్వప్రధానావిద్యాఖ్య ఏక

అజ్ఞానాకారభేదేన మాయాఖ్యేనైవ కేవలమ్।

విభాగః కల్పితా విప్రాః పరమాత్మత్వలక్షణః॥౯॥

ఘటాకాశమహాకాశవిభాగః కల్పితో యథా।

తథైవ కల్పితో భేదో జీవాత్మపరమాత్మనోః॥౧౦॥

యథా జీవబహుత్వం తు కల్పితం మునిపుఙ్గవాః।

తథా పరబహుత్వం కల్పితం న స్వభావతః॥౧౧॥

యథోచ్చావచభావస్తు జీవభేదే తు కల్పితః।

తథోచ్చావచభావశ్చ పరభేదే చ కల్పితః॥౧౨॥

దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతవాసనాభేదభేదితా।

అవిద్యా జీవభేదస్య హేతుర్నాన్యః ప్రకీర్తితః॥౧౩॥

గుణానాం వాసనాభేదభేదితా యా ద్విజర్షభాః।

మాయా సా పరభేదస్య హేతుర్నాన్యః ప్రకీర్తితః॥౧౪॥

ఆకారః। అపరస్తు విశుద్ధసత్త్వప్రధానో మాయాఖ్యః। తత్ర తావదవిద్యాఖ్య ఆకారః సత్త్వమాలిన్యతరతసభావభేదేన బహుధా భిద్యతే। తేన చ పశునాం జీవాత్మనాం భేదః కల్పితః। న త్వసౌ వాస్తవః॥ మాయాఖ్యేన త్వజ్ఞానాకారేణ సర్వజ్ఞేశ్వరమను విభాగః కల్పితః॥౮॥౯॥ ఉక్తమర్థం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి—ఘటేతి। యథైకమేవాఽఽకాశముపాధివశాద్ఘటాకాశమహాకాశాత్మనా భిన్నవత్ప్రతిభాతి తథైక ఏవ పరశివ ఉదీరితోపాధిద్వయపరిచ్ఛేదవశాజ్జీవేశ్వరభావేన కల్పిత ఇత్యర్థః॥౧౦॥ యథా జీవబహుత్వమిత్యాది। ఉక్తావిద్యోపాధ్యాకారనానాత్వేన యథా జీవానాం బహుత్వం

కల్పితమేవమీశ్వరస్యాపి మాయోపాధికగుణనానాత్వేన బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిభేదేన బహుత్వం కల్పితమిత్యర్థః॥౧౧॥౧౨॥ జీవానామవాన్తరభేదజనకముపాధిం దర్శయతి— దేహేన్ద్రియేతి। విచిత్రో హి దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతోఽతస్తజ్జన్యా వాసనా అపి తథావిధా అతస్తాసాం భేదేన భేదితా స్వయమేకాఽప్యవిద్యా జీవనానాత్వహేతుర్భవతి॥౧౩॥ పరనానాత్వకారణమాహ—గుణానామితి।

యస్య మాయాగత సత్త్వం శరీరం స్యాత్తమో గుణః।

సంహారాయ త్రిమూర్తీనాం స రుద్రః స్యాన్న చాపరః॥౧౫॥

తథా యస్య తమః సాక్షాచ్ఛరీరం సాత్త్వికో గుణః।

పాలనాయ త్రిమూర్తీనాం స విష్ణుః స్యాన్న చాపరః॥౧౬॥

రజో యస్య శరీరం స్యాత్తదేవోత్పాదనాయ చ।

త్రిమూర్తీనాం స వై బ్రహ్మా భవేద్విప్రా న చాపరః॥౧౭॥

రుద్రస్య విగ్రహం శుక్లం కృష్ణం విష్ణోశ్చ విగ్రహమ్।

బ్రహ్మణో విగ్రహం రక్తం చిన్తయేద్భుక్తిముక్తయే॥౧౮॥

శౌక్ల్యం సత్త్వగుణాజ్జాతం రాగో జాతో రజోగుణాత్।

కార్ష్ణ్యం తమోగుణాజ్జాతమితి విద్యాత్సమాసతః॥౧౯॥

పరతత్త్వైకతాబుద్ధ్యా బ్రహ్మాణం విష్ణుమీశ్వరమ్।

పరతత్త్వతయా వేదా వదన్తి స్మృతయోఽపి చ॥౨౦॥

పురాణాని సమస్తాని భారతప్రముఖాన్యపి।

పరతత్త్వైకతాబుద్ధ్యా తాత్పర్యం ప్రవదన్తి చ॥౨౧॥

సత్వరజస్తమోగుణాత్మికా హి మాయా తేషాం గుణానాం పరిణామభేదేన తజ్జన్యా వాసనా బహువిధాస్తాసాం భేదేన భేదితా మాయా సా బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిలక్షణస్యేశ్వరభేదస్య

హేతుర్భవతి ॥౧౪॥ ఉచ్చావచభేదేనావస్థితాన్ పరభేదాననుక్రామతి— యస్యేత్యాదినా ॥౧౫-౧౭॥ రుద్రస్య విగ్రహమితి । యత ఏతే రుద్రవిష్ణుప్రజాపతయః క్రమేణ సత్వతమోరజోమూర్తయోఽతః స్వీకృతలీలావిగ్రహా అపి క్రమేణ శుక్లకృష్ణరక్తవర్ణాశ్చిన్తనీయాః ॥౧౮॥ ఏతేషామీదృగ్వర్ణత్వముపపాదయతి—శౌక్ల్యమితి । 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్' ఇతి మన్త్రవర్ణాత్క్రమేణ సత్త్వరజస్తమోగుణాః శుక్లరక్తకృష్ణవర్ణాః । అతస్తదుపాధికానాం తాదృగ్వర్ణత్వం యుక్తమితి భావః ॥౧౯॥ ఏతేషాం పరాభేదత్వముపపాదయతి—పరతత్త్వైకతేతి । విశుద్ధసత్వోపాధికత్వేనాన వృతజ్ఞానతయా పరతత్వస్యైషాం చ భేదో నాస్తీత్యేకతాబుద్ధిరేవ బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాం పరతత్వస్వ-

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిరూపేణ కేవలం మునిపుఙ్గవాః ।

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయస్త్వేవ న పరం తత్త్వమాస్తికాః ॥౨౨॥

తథాఽపి రుద్రః సర్వేషాముత్కృష్టః పరికీర్తితః ।

స్వశరీరతయా యస్మాన్మనుతే సత్త్వముత్తమమ్ ॥౨౩॥

రజసస్తమసః సత్వముత్కృష్టం హి ద్విజోత్తమాః ।

సత్త్వాత్సుఖం చ జ్ఞానం చ యత్కించిదపరం పరమ్ ॥౨౪॥

పరతత్త్వప్రకాశస్తు రుద్రస్యైవ మహత్తరః ।

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిదేవానాం న తథా మునిపుఙ్గవాః ॥౨౫॥

పరతత్వతయా రుద్రః స్వాత్మానం మనుతే భృశమ్ ।

పరతత్వప్రకాశేన న తథా దేవతాన్తరమ్ ॥౨౬॥

హరిబ్రహ్మాదిరూపేణ స్వాత్మానం మనుతే భృశమ్ ।

హరిబ్రహ్మాదయో దేవా న తథా రుద్రమాస్తికాః ॥౨౭॥

రూపత్వవ్యవహారే కారణమిత్యర్థః ॥౨౦॥౨౧॥ బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిరూపేణేత్యాది । బ్రహ్మాదీనాం హి ద్వే రూపే అనావృతజ్ఞానతయా పరతత్వాత్మకత్వం బ్రహ్మవిష్ణ్వాదివిశేషరూపత్వం చ ।

తత్రాఽఽద్యేన పరతత్వతోక్తా ద్వితీయేన తు తేషామపరతత్త్వరూపతేత్యర్థః॥౨౨॥ త్రయాణాం గుణమూర్తీనాం బ్రహ్మవిష్ణ్వాదివిశేషరూపేణ పరతత్త్వరూపత్వే సమానేఽపి రుద్రస్యోత్కర్షమాహ—తథాఽపీతి। తత్ర కారణమాహ—యస్మాదితి॥౨౩॥ సత్వస్య రజస్తమోభ్యాముత్కర్షం ప్రతిపాదయతి—సత్త్వాత్సుఖం చేతి॥౨౪॥ పరతత్త్వప్రకాశస్త్వితి। నిరతిశయసత్త్వశరీరత్వాద్రుద్రస్యైవ పరతత్త్వవిషయప్రకాశో మహత్తరో న తథా బ్రహ్మాదీనామ్। తేషాం తాదృగ్విధసత్త్వయోగవిరహాదిత్యర్థః॥౨౫॥ ఏతదేవ వివృణోతి—పరతత్త్వతయేతి। నిరతిశయరుపత్వవశన రుద్రః సర్వదా స్వాత్మానం పరతత్వాత్మకమేవ మన్యతే। న కదాచిదపి తస్య తత్వవిషయా విస్మృతిర్భవతి। దేవతాన్తరం తు తథావిధసత్వయోగాభావాద్ధరిబ్రహ్మాదిరూపేణైవ స్వాత్మానం మనుతే న పరతత్వరూపేణేతి। రుద్రం తుక్తోపాధివశాద్బ్రహ్మాదయోఽపి పరతత్త్వరూ-

రుద్రః కథంచిత్కాయార్థం మనుతే రుద్రరూపతః।

న తథా దేవతాః సర్వా బ్రహ్మాస్సూర్త్యల్పతాబలాత్॥౨౮॥

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయో దేవాః స్వాత్మానం మన్వతేఽఞ్జసా।

న కశ్చిత్తత్త్వరూపేణ న తథా రుద్ర ఆస్తికాః॥౨౯॥

బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయో దేవాః స్వాత్మానం మన్వతేఽఞ్జసా।

కథంచిత్తత్త్వరూపేణ న తథా రుద్ర ఆస్తికాః॥౩౦॥

తత్త్వబుద్ధిః స్వతఃసిద్ధా రుద్రస్యాస్య తపోధనాః।

హరిబ్రహ్మాదిబుద్ధిస్తు తేషాం స్వాభావికీ మతా॥౩౧॥

హరిబ్రహ్మాదిదేవాన్యే పూజయన్తి యథాబలమ్।

అచిరాన్న పరప్రాప్తిస్తేషామస్తి క్రమేణ హి॥౩౨॥

రుద్రం యే వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః పూజయన్తి యథాబలమ్।

తేషామస్తి పరప్రాప్తిరచిరాన్న క్రమేణ తు॥౩౩॥

రుద్రాకారతయా రుద్రో వరిష్ఠో దేవతాన్తరాత్।

ఇతి నిశ్చయబుద్ధిస్తు నరాణాం ముక్తిదాయినీ॥౩౪॥

పమేవ మన్యన్తే న తు స్వసదృశమిత్యర్థః ॥౨౬॥౨౭॥ రుద్రః కథంచిదిత్యాది। యథా హరిబ్రహ్మాదీనాం హరిబ్రహ్మరూపత్వాభిమానః। స్వాభావికో న తథా రుద్రస్య రద్రత్వాభిమానః। కింతు సంహారాదికార్యార్థం కథంచిత్ప్రయత్నవశేన రుద్రరూపేణ స్వాత్మానం మన్యత ఇత్యర్థః॥౨౮॥ బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయ ఇతి। అయమత్ర వివక్షితోఽర్థః। బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాం సత్త్వగుణసమ్బన్ధవిరహాద్బ్రహ్మవిష్ణ్వాదివుద్ధిరేవ స్వాభావికీ। పరతత్త్వబుద్ధిస్తు యత్నసంపాద్యా। రుద్రస్య తు సత్త్వోత్కర్షవశాత్స్వాత్మనః పరతత్వబుద్ధిః స్వాభావికీ। రుద్రత్వబుద్ధిస్తు యత్నసంపాద్యేతి॥౨౯॥౩౦॥ ఏవం పరతత్త్వావిర్భావవశేన బ్రహ్మాదిదేవతాభ్యో రుద్రస్యోత్కర్షః ప్రతిపాదితః। అతః సాక్షాన్ముక్తేః సాధనం తస్య పూజాదికమన్యదీయం తు పరంపరయేత్యాహ–హరిబ్రహ్మాదీతి॥౩౨॥౩౩॥ రుద్రాకారతయేతి। బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయో హి పరతత్త్వరూపేణ శ్రేష్ఠా న తు బ్రహ్మత్వవి-

గుణాభిమానినో రుద్రాద్ధరిబ్రహ్మాదిదేవతాః।

వరిష్ఠా ఇతి బుద్ధిస్తు సత్యం సంసారకారణమ్॥౩౫॥

పరతత్త్వాదపి శ్రేష్ఠో రుద్రో బిష్ణుః పితామహః।

ఇతి నిశ్చయబుద్ధిస్తు సత్యం సంసారకారణమ్॥౩౬॥

రుద్రో విష్ణుః ప్రజానాథః స్వరాట్సమ్రాట్పురందరః।

పరతత్త్వమితి జ్ఞానం నరాణాం ముక్తికారణమ్॥౩౭॥

అమాత్యే రాజబుద్ధిస్తు న దోషాయ ఫలాయ హి।

తస్మాద్బ్రహ్మమతిర్ముఖ్యా సర్వత్ర న హి సంశయః॥౩౮॥

తథాఽపి రుద్రే విప్రేన్ద్రాః పరతత్త్వమతిర్భృశమ్।

వరిష్ఠా న తథాఽన్యేషు పరస్ఫూర్త్యల్పతాబలాత్॥౩౯॥

అస్తి రుద్రయ విప్రేన్ద్రా అన్తః సత్వం బహిస్తమః।

విష్ణోరన్తస్తమః సత్వం బహిరస్తి రజోగుణః॥౪౦॥

అన్తర్బహిశ్చ విప్రేన్ద్రా అస్తి తస్య ప్రజాపతేః।

అతోఽపేక్ష్య గుణం సత్వం మనుష్యా వివదన్తి చ ॥४०॥

హరిః శ్రేష్ఠో హరః శ్రేష్ఠ ఇత్యహో మోహవైభవమ్।

సత్వాభావాత్ప్రజానాథం వరిష్ఠం నైవ మన్వతే॥४२॥

ష్ణుత్వాదివిశేషరూపేణ। రుద్రస్తు రుద్రత్వాకారేణాపి దేవతాన్తరశ్రేష్ఠో భవతి। రుద్రత్వస్య విశిష్టసత్త్వోపాధికయుక్తత్వాదిత్యర్థః॥३४॥३५॥ పరతత్త్వాదపీతి। రుద్రాద్బ్రహ్మాదిదేవతాన్తరాధిక్యజ్ఞానవద్రుద్రసహితానాం సర్వేషాం దేవానాం పరతత్త్వాదాధిక్యజ్ఞానమపి సంసారకారణమిత్యర్థః॥३६॥३७॥ తస్మాద్బ్రహ్మమతిరితి। రాజపురుషే రాజబుద్ధివద్ధరిబ్రహ్మాదిషు సర్వత్ర బ్రహ్మబుద్ధిః కర్తవ్యేతి సూచితం బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాదితి॥३८॥३९॥ బహిస్తమ ఇతి। రుద్రస్యాన్తః సత్త్వం శరీరభూతమ్। తమస్తు సంహారాయ బహిరేవ స్థితమ్। విష్ణోస్తు తమః శరీరం సత్త్వం తు పాలనాయ బహిరేవావతిష్ఠతే। బ్రహ్మణస్తు శరీరమపి రజోగుణాత్మకం బహిరపి సృష్టయే తదేవ రజః। అతశ్చ సత్త్వగుణయోగాద్రుద్రవిష్ణూ-

అనేకజన్మసిద్ధానాం శ్రౌతస్మార్తానువర్తినామ్।

హరః శ్రేష్ఠో హరేః సాక్షాదితి బుద్ధిః ప్రజాయతే॥४३॥

మహాపాపవతాం నృణాం హరిః శ్రేష్ఠో హరాదితి।

బుద్ధిర్విజాయతే తేషాం సదా సంసార ఏవ హి॥४४॥

నిర్వికల్పే పరే తత్త్వే శ్రద్ధా యేషాం విజాయతే।

అయత్నసిద్ధా పరమా ముక్తిస్తేషాం సంశయః॥४५॥

నిర్వికల్పం పరం తత్వం నామ సాక్షాచ్ఛివః పరః।

సోఽయం సామ్బస్త్రినేత్రశ్చ చన్ద్రార్ధకృతశేఖరః॥४६॥

స్వాత్మతత్వసుఖస్ఫూర్తిప్రమోదాత్తాణ్డవప్రియః।

రుద్రవిష్ణుప్రజానాథైరుపాస్యో గుణమూర్తిభిః॥४७॥

ఈదృశీ పరమా మూర్తిర్యస్యాసాధారణీ సదా।

తద్ధి సాక్షాత్పరం తత్త్వం నాన్యత్సత్యం మయోదితమ్॥౪౮॥

విష్ణుం బ్రహ్మాణమన్యం వా స్వమోహాన్మన్వతే పరమ్।

న తేషాం ముక్తిరేషాఽస్తి తత స్తే న పరం పదమ్॥౪౯॥

తస్మాదేషా పరా మూర్తిర్యస్యాసాధారణీ భవేత్।

స శివః సచ్చిదానన్దః సాక్షాత్తత్త్వం న చాపరః॥౫౦॥

బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ విభక్తా అపి పణ్డితాః।

పరమాత్మవిభాగస్థా న జీవవ్యూహసంస్థితాః॥౫౧॥

లోకే పూజనీయౌ దృశ్యేతే। బ్రహ్మా తు తద్విరహాత్తాదృశం శ్రైష్ఠ్యం న ప్రాప్నోతి॥౪౦—౪౫॥
ఇతోఽపి శివజ్ఞానం ముక్తిసాధనమిత్యాహ—నిర్వికల్పమితి। ప్రత్యస్తమితసకలవికల్పజాత
ఏతస్మిన్బ్రహ్మణి యేషాం నిష్ఠా తేషాం ముక్తిరయత్నతః సిద్ధా। తచ్చ నిర్వికల్పం పరం బ్రహ్మ
సాక్షాత్స్వయం శివ ఏవ స్వలీలయా స్వస్య శివశక్త్యాత్మకతామావిష్కర్తుమర్ధనారీశ్వరవిగ్రహో
జాతస్తస్మాదీదృగ్విగ్రహవాన్శివ ఏవ సాక్షాత్పరతత్త్వమ్। హరిబ్రహ్మాదయస్తు
తాదృశవిగ్రహాదిరాహిత్యాన్న తాదృగ్రపత్వవ్యపదేశభాజ ఇత్యర్థః॥౪౬—౪౯॥

అవిద్యోపాధికో జీవో న మాయోపాధికః ఖలు।

మాయోపాధికచైతన్యం పరమాత్మా హి నాపరమ్॥౫౨॥

మాయాకార్యగుణచ్ఛన్నా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః।

మాయోపాధిపరవ్యూహా న జీవవ్యూహసంస్థితాః॥౫౩॥

పరమాత్మవిభాగత్వం బ్రహ్మాదీనాం ద్విజర్షభాః।

సమానమపి రుద్రస్తు వరిష్ఠో నాత్ర సంశయః॥౫౪॥

బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రస్య స్వాసాధారణరూపతః।

స్వవిభూత్యాత్మనా చాపి కుర్వాతే ఏవ సేవనమ్॥౫౫॥

రుద్రః స్వేనైవ రూపేణ విష్ణోశ్చ బ్రహ్మణస్తథా।

సేవనం నైవ కురుతే విభూతేర్వా ద్వయోరపి॥౫౬॥

కేవలం కృపయా రుద్రో లోకానాం హితకామ్యయా।

స్వవిభూత్యాత్మనా విష్ణేర్బ్రహ్మణశ్చాపరస్య చ॥౫౭॥

కరోతి సేవాం హే విప్రాః కదాచిత్సత్యమీరితమ్।

న తథా బ్రహ్మణా విష్ణుర్న బ్రహ్మ న్ పురందరః॥౫౮॥

ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయతి—తస్మాదితి॥౫౦॥ తత్కిం రుద్రవైలక్షణ్యాద్ధరిబ్రహ్మాదయో జీవా నేత్యాహ—బ్రహ్మేతి॥౫౧॥ పరమాత్మవిభాగస్థా ఇతి ప్రతిజ్ఞాతమర్థముపపాదయతి—అవిద్యోపాధిక ఇతి। అవిద్యామాథే తు ప్రాగుక్తరూపే॥౫౨—౫౪॥ స్వవిభూత్యాత్మనా చేతి। బ్రహ్మవిష్ణూ రుద్రస్య పరతత్త్వాసాధారణరూపతయా శ్రేష్ఠత్వాత్సా్త్మనా స్వవిభూత్యా చ తస్యైవ సేవాం కుర్వాతే। రుద్రస్తు స్వరూపేణ విష్ణ్వాదిసేవాం న కరోతి। పరతత్త్వవిభాగేన స్వాతన్త్ర్యాదితి భావః॥౫౫॥౫౬॥ నను తత్ర తత్ర పురాణాదిషు రుద్రోఽపి విష్ణ్వాదిదేవతాపూజనం కృతవానితి దృశ్యతే తత్కథమిత్యత ఆహ—కేవలమితి। న తథా బ్రహ్మణేతి। యథా లోకానుగ్రహాయాధికేనాపి సతా రుద్రేణ విష్ణ్వాదిదేవతాః పూజ్యన్తే న తథా బ్రహ్మణా విష్ణుః పూజ్యతే న చ బ్రహ్మ విష్ణునా। ఉభయోరపరతత్త్వరూపత్వాత్। పరతత్వరూపతయా తూభావపి తౌ

ఏతావన్మాత్రమాలమ్బ్య రుద్రం విష్ణుం ప్రజాపతిమ్।

మన్యతే హి సమం మర్త్యా మాయయా పరిమోహితాః॥౫౯॥

కేచిదేషాం మహాయాసాత్సామ్యం వాఞ్ఛన్తి మోహితాః।

హరేరజస్య చోత్కర్షం హరాద్వాఞ్ఛన్తి కేచన॥౬౦॥

రుద్రేణ సామ్యమన్యేషాం వాఞ్ఛన్తి చ విమోహితాః।

తే మహాపాతకైర్యుక్తా యాస్యన్తి నరకార్ణవమ్॥౬౧॥

రుద్రాదుత్కర్షమన్యేషాం యే వాఞ్ఛన్తి విమోహితాః।

పచ్యన్తే నరకే తీవ్రే సదా తే న హి సంశయః॥౬౨॥

కేచిదద్వైతమాశ్రిత్య బైడాలవ్రతికా నరాః।

సామ్యం రుద్రేణ సర్వేషాం ప్రవదన్తి విమోహితాః॥ ౬౩॥

దేహాకారేణ చైకత్వే సత్యపి ద్విజపుఙ్గవాః।

శిరసా పాదయోః సామ్యం సర్వథా నాస్తి హి ద్విజాః॥౬౪॥

యథాఽఽస్యాపానయోః సామ్యం ఛిద్రతోఽపి న విద్యతే।

తథైకత్వేఽపి సర్వేషాం రుద్రసామ్యం న విద్యతే॥౬౫॥

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రాణాముత్కర్షం శంకరాదపి।

ప్రవదన్తీవ వాక్యాని శ్రౌతాని ప్రతిభాన్తి చ॥౬౬॥

పౌరాణికాని వాక్యాని స్మార్తాని ప్రతిభాన్తి చ।

తాని తత్త్వాత్మనా తేషాముత్కర్షం ప్రవదన్తి హి॥౬౭॥

పరస్పరం పూజ్యావిత్యర్థః॥౫౭॥౫౮॥ ఉక్తమేవ రుద్రాధిక్యం దేవతాన్తరసామ్యాధిక్యనిన్దయా ప్రతిపాదయతి—ఏతావన్మాత్రమిత్యాదినా॥౫౯—౬౨॥ వైడాలవ్రతికా ఇతి। బిడాలో మార్జారస్తస్య మూషకాదిజిఘృక్షయా యన్నిశ్చలావస్థానం తద్బిడాలవ్రతమ్। తేన చ యుక్తాః కేచిత్పరమార్థమద్వైతమేకమాశ్రిత్య రుద్రస్యాపి సోపాధికత్వావిశేషాద్ధరిబ్రహ్మాదిసామ్యం వదన్తి తేఽప్యజ్ఞానిన ఇత్యర్థః॥౬౩॥ సోపాధికత్వే సమానేఽప్యస్త్యేవ రుద్రస్యోత్కర్షవిశేష ఇతి దృష్టాన్తైరుపపాదయతి—దేహకారేణేతి॥౬౪—౬౬॥ నను

విష్ణుప్రజాపతీన్ద్రేభ్యో రుద్రస్యోత్కర్షమాస్తికాః।

వదన్తి యాని వాక్యాని తాని సర్వాణి హే ద్విజాః॥౬౮॥

ప్రవదన్తి స్వరూపేణ తథా తత్త్వాత్మనాఽపి చ।

నైవం విష్ణ్వాదిదేవానామితి తత్త్వవ్యవస్థితిః॥౯॥

బహునోక్తేన కిం జీవాస్త్రిమూర్తీనాం విభూతయః।

వరిష్ఠా హి విభూతిభ్యస్తే వరిష్ఠా న సంశయః॥౨౦॥

తేషు రుద్రో వరిష్ఠశ్చ తతో మాయీ పరః శివః।

మాయావిశిష్టాత్సర్వజ్ఞః సామ్బః సత్యాదిలక్షణః॥౨౧॥

వరిష్ఠో మునయః సాక్షాచ్ఛివో నాత్ర విచారణా।

శివాద్వరిష్ఠో నైవాస్తి మయా సత్యముదీరితమ్॥౨౨॥

శివస్వరూపమాలోడ్య ప్రవదామి సమాసతః।

శివాదన్యతయా భాతం శివ ఏవ న సంశయః॥౨౩॥

శివాదన్యతయా భాతం శివం యో వేద వేదతః।

స వేద పరమం తత్త్వం నాస్తి సంశయకారణమ్॥౨౪॥

శ్రుతిస్మృత్యాదివాక్యాని హరిబ్రహ్మాద్యుత్కర్షప్రతిపాదకాన్యపి దృశ్యన్తే తత్రాఽఽహ—తానీతి। పరతత్త్వాత్మనా తేషాముత్కర్షప్రతిపాదనం న తు హరిబ్రహ్మాద్యాత్మనా॥౯॥ వాక్యానీతి। శ్రౌతాని 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః' ఇత్యేవమాదీని రుద్రాధిక్యప్రతిపాదకాని శ్రుతివాక్యాని తథైవ పౌరాణికాదీన్యపి ద్రష్టవ్యాని। రుద్రాధిక్యప్రతిపాదకాని తు వాక్యాని స్వరూపేణ రుద్రాకారేణైవోత్కర్షం ప్రతిపాదయన్తీతి విశేషః॥౮—౨౦॥ తేషు రుద్ర ఇతి। తేషు బ్రహ్మాదిషు। మాయీ పర ఇతి। 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్' ఇతి సిద్ధస్త్రీమూర్తీనాం కారణభూతః శివో మాయీ। తస్మాదపి సిసృక్షావస్థాపన్నః శివశక్త్యాత్మనా ద్విధా ప్రతిభాసమానః సత్యాదిలక్షణః పరశివః శ్రేష్ఠః। శివశక్తిభాగం పరిత్యజ్య ప్రాప్తసామరస్యః స్వప్రతిష్ఠః పరశివస్తతోఽపి శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః। అత్ర పరశివమారభ్యోత్తరోత్తరముపాధితరత-

యః శివం సకలం సాక్షాద్వేద వేదాన్తవాక్యతః।

స ముక్తో నాత్ర సందేహః సత్యమేవ మయోదితమ్ ॥౭౫॥

భాసమానమిదం సర్వం భానమేవేతి వేద యః।

స భానరూపం దేవేశం యాతి నాత్ర విచారణా॥౭౬॥

ప్రతీతమఖిలం శంభుం తర్కతశ్చ ప్రమాణతః।

స్వానుభూత్యా చ యో వేద స ఏవ పరమార్థవిత్॥౭౭॥

జగద్రూపతయా పశ్యన్నపి నైవ ప్రపశ్యతి।

ప్రతీతమఖిలం బ్రహ్మ సంపశ్యన్న హి సంశయః॥౭౮॥

ప్రతీతమప్రతీతం చ సదసచ్చ పరః శివః।

ఇతి వేదాన్తవాక్యానాం నిష్ఠాకాష్ఠా సుదుర్లభా॥౭౯॥

హతి సకలం కృపయా మయోదితం వః శ్రుతివచసా కథితం యథా తథైవ।

యది హృదయే నిహితం సమస్తమేతత్పరమగతిర్భవతామిహైవ సిద్ధా॥౮౦॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం ఆత్మనా సృష్టికథనం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

మభావేన నిష్కర్షః ప్రత్యేతవ్యః॥౭౧—౭౩॥ వేదత ఇతి। 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యాదివేదవాక్యాదిత్యర్థః॥౭౪॥౭౫॥ భాసమానమిదమితి। చిదనువిద్ధమిదం సర్వం జగచ్చిద్రూపే బ్రహ్మణి పరికల్పితత్వాత్స్వయంప్రకాశజ్ఞానరూపం బ్రహ్మైవేతి యో జానీయాదిత్యర్థః అత ఏవాఽఽమ్నాయతే 'చిద్ధీదం సర్వం కాశతే కాశతే చ' ఇతి॥౭౬॥౭౭॥ జగద్రూపతయేతి। శుక్తౌ రూప్యవజ్జగద్విషయజ్ఞానస్య మిథ్యాజ్ఞానత్వాత్తద్రూపతయా పశ్యన్న పశ్యత్యేవ పశ్యన్నపి నైవ పశ్యతి। బ్రహ్మరూపతయా త్వారోప్య సర్వం యతః పశ్యతి స ఏవ జ్ఞానీత్యర్థః॥౭౮॥ ప్రతీతమితి। ప్రతీత్యా విషయీకృతం ప్రతీతమవిషయీకృతమప్రతీతం తదుభయమపి ప్రత్యేకం భావాభావాత్మకం భవతి తస్య సర్వస్య దృశ్యత్వధర్మాక్రాన్తత్వాద్ధృగ్రూపాత్పరశివాదనన్యత్వమితి వేదాన్తవాక్యానాం తాత్పర్యమిత్యర్థః॥౭౯॥౮౦॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

3. సామాన్యసృష్టికథనమ్।

సూత ఉవాచ—

శివాత్సత్యపరానన్దప్రకాశైకస్వలక్షణాత్।
ఆవిర్భూతమిదం సర్వం చేతనాచేతనాత్మకమ్॥౧॥
అద్వితీయోఽవికారీ చ నిర్మలః స శివః పరః।
తథాఽపి సృజతి ప్రాజ్ఞః సర్వమేతచ్చరాచరమ్॥౨॥
మణిమన్త్రౌషధాదీనాం స్వభావోఽపి న శక్యతే।
కిము వక్తవ్యమాశ్చర్యం విభోరస్య పరాత్మనః॥3॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం ఆత్మనా సృష్టికథనం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

అద్వైతజ్ఞానమేవ వేదాన్తవాక్యానాం నిష్ఠాకాఙ్క్షేత్యుక్తం తదుపపాదయితుమారభతే—శివాదితి। సత్యపరానన్దేతి శివస్య 'సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్' 'ఆనన్దం బ్రహ్మ' ఇతిశ్రుతిసిద్ధస్వరూపాఖ్యానమ్। ఆవిర్భూతమితి। ఏతేన ప్రాగసదేవ జగత్కారణాదుత్పద్యత ఇత్యసత్కార్యవాదో నిరస్తః॥౧॥ అద్వితీయ ఇత్యాదివిశేషణైర్లైకికకారణవైలక్షణ్యప్రతిపాదనమ్। మృచ్చక్రాదిపదార్థాన్తరయుక్తో హి కులాలాదిర్ఘటాదికార్యం సృజతి శివస్త్వద్వితీయః కథమన్యత్స్రష్టుం శక్నుయాత్। విక్రియావద్ధి క్షీరాదికం దధ్యాదిభావేన పరిణతం దృష్టం శివస్త్వవికారీ విక్రియారహితః। అథోచ్యేత స్వాశ్రితయా మాయయా సర్వం జగత్సృజతీతి తత్రాఽఽహ—నిర్మల ఇతి। నహి

నిర్వికారే బ్రహ్మణి పరమార్థతో మలం సంభవతి। మాయాయా అవిచారితరూపత్వేన తస్య తదాశ్రయత్వాసంభవాదిత్యర్థః। ఏవం లౌకికస్రష్టృవైలక్షణ్యం శ్రుతిపాద్య తథావిధస్యాపి స్రష్టృత్వమాహ—తథాఽపీతి॥౨॥ మణిమన్త్రాదిదృష్టాన్తోపకరణేన తస్య సర్జనోపయుక్తం ప్రభావవిశేషం కైముతికన్యాయేన దర్శయతి—మణిమన్త్రేతి॥౩॥ నను విరుద్ధమిదముచ్యతే

శ్రుతి సనాతనీ సాధ్వీ సర్వమానోత్తమోత్తమా।

ప్రాహ చాద్వైతనైర్మల్యం నిర్వికారత్వమాత్మనః॥౪॥

సర్గస్థిత్యన్తమప్యాహ చేతనాచేతనస్య చ।

అతీన్ద్రియార్థవిజ్ఞానే మానం నః శ్రుతిరేవ హి॥౫॥

శ్రుత్యైకగమ్యే సూక్ష్మార్థే స తర్కః కిం కరిష్యతి।

మానానుగ్రాహకస్తర్కో న స్వతన్త్రః కదాచన॥౬॥

శ్రుతిః సనాతనీ శంభోరభివ్యక్తా న సంశయ।

శంకరేణ ప్రణీతేతి ప్రవదన్త్యపరే జనాః॥౭॥

నిర్మలో నిర్వికారశ్చాథాపి స్రష్టేతి తత్రాఽఽహ—శ్రుతిరితి। తస్యా అప్రామాణ్యశఙ్కాం వారయతి—సనాతనీతి। సా హి పరశివస్య నైర్మల్యాదికం ప్రతిపాదయతి। తథా తస్మాత్పరశివాత్కారణాచ్చేతనాచేతనాత్మకస్య సర్వస్య జగతః సర్గస్థిత్యన్తం సృష్టిస్థితిసంహృతిరితి ప్రతిపాదయతి। అత ఏవాఽఽన్నాతమ్ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి' ఇతి। వైయాసికం సూత్రమపి—'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి। నను దృష్టవిరోధాన్నిర్వికారస్య స్రష్టృత్వప్రతిపాదికా శ్రుతిరప్రమాణమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—అతీన్ద్రియేతి। దేశకాలస్వరూపవిప్రకృష్టా అర్థా అతీన్ద్రియార్థాస్తాదృగర్థప్రతిపత్తౌ శ్రుతిరేవ హి ప్రమాణమ్। తస్మిఞ్ఛ్రుత్యైకసమధిగమ్యే సూక్ష్మేఽర్థే ప్రత్యక్షప్రమాణగృహీతవ్యాప్త్యుపజీవీ తర్కః కిం కరిష్యతి। శ్రుతిగతార్థస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరాననుభూతచరత్వేన తర్కవిషయత్వాయోగాత్। నను తర్కోఽపి ప్రమాణాన్తరవత్స్వయమపి స్వాతన్త్ర్యేణార్థవ్యవస్థాపక ఇత్యత ఆహ—మానేతి। ఉక్తం

హ్యభియుక్తైః—'ప్రత్యక్షాదేః ప్రమాణస్య తర్కోఽనుగ్రాహకో భవేత్। పక్షే విపక్షజిజ్ఞాసావిచ్ఛేదస్తదనుగ్రహః' ఇతి ॥౪—౬॥ అప్రామాణ్యం హ్యర్థాన్యథాత్వకారణదోషజ్ఞానాభ్యాం భవతి। న చ తదుభయమప్రామాణ్యకారణం శ్రుతౌ విద్యత ఇతి ప్రతిపాదయితుం వేదాపౌరుషేయత్వవాదిమీమాంసకమతం సర్వజ్ఞప్రణీతత్వవాదినైయాయికమతం

యదా సాఽనాదిభూతైవ తదా భానమతీవ సా।

స్వతశ్చ పరతో దోషో నాస్తి యస్మాద్ద్విజర్షభాః ॥౮॥

స్వతో దోషో న వేదస్య విద్యతే సూక్ష్మదర్శనే।

అస్తి చేద్వ్యవహారస్య లోప ఏవ ప్రసజ్యతే ॥౯॥

పరతశ్చ న దోషోఽస్తి పరస్యాభావతో ద్విజాః।

స్వతో దుష్టోఽపి శబ్దస్తు మానమేవాఽఽప్తసంగమాత్ ॥౧౦॥

ఇతి వార్తాఽపి వార్తైవ మునీన్ద్రాః సూక్ష్మదర్శనే।

స్వతో దుష్టః కథం మానం భవత్యన్యస్య సంగమాత్ ॥౧౧॥

చ క్రమేణోపన్యస్యతి—శ్రుతిః సనాతనీతి। నిత్యా శ్రుతిః శంభోః పరమేశ్వరసకాశాదభివ్యక్తా న తు తేనార్థం బుద్ధ్వా విరచితేత్యర్థః। అత ఏవ శ్రుతిస్మృతీ భవతః 'వాచా విరూపనిత్యయా' 'అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా' ఇతి చ। నైయాయికాస్త్వాప్తవాక్యమాగమ ఇతి తల్లక్షణం బ్రువాణా వేదానాం సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యం మన్యన్తే। తత్ర తావద్వేదాపౌరుషేయత్వవాదినాం మీమాంసకానాం మతే శ్రుతిప్రమాణస్య దోషాసంభవమాహ–యదేతి। శ్రుతేస్తావత్స్వరూపతో దోషో నాస్తి। విశిష్టార్థప్రత్యాయకత్వాత్। నాపి పరతః। అపౌరుషేయత్వేన పురుషదోషాణాం శబ్దేఽననుప్రవేశాత్ ॥౭॥౮॥ తత్ర స్వతో నిర్దోషతాముపపాదయతి—స్వత ఇతి। ననూదితానుదితహోమాదివిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వాత్స్వాభావికో దోషో విద్యత ఇతి చేత్తత్రాఽఽహ—సూక్ష్మదర్శన ఇతి। ఆపాతత ఏవ స విరోధో నిరూపణే త్వధికారిభేదేన

వ్యవస్థితత్వాన్న విరోధ ఇత్యర్థః। అస్తి చేదితి। శబ్దప్రమాణస్య యది దోషసద్భావః స్వాభావికః స్యాత్తదా తదధీనసకలవ్యవహారలోపప్రసఙ్గః॥౯॥ పరతశ్చేతి। పరతోఽపి దోషో నాస్తి పరస్య విరచయితుః పురుషస్యానఙ్గీకారాదిత్యర్థః। పరతఃప్రామాణ్యవాదిమతమనూద్య నిరస్యతి—స్వతో దుష్టోఽపీతి। స్వతో దుష్టస్యాపి శబ్దస్య యత్ప్రామాణ్యం తదాప్తప్రణీతత్వకృతమితి యత్పరతః ప్రామాణ్యవాదివాక్యం తదపి వార్తామాత్రమేవ। తదేతదుపపాదయతి—స్వతో దుష్ట

యత్సంబన్ధేన యో భావో యస్య ప్రాజ్ఞైః ప్రసిధ్యతి।

స తస్య భ్రాన్తిరేవ స్యాన్న స్వభావః కథంచన॥౧౨॥

జపాకుసుమలౌహిత్యం విభాతి స్ఫటికే భృశమ్।

తథాఽపి తస్య లౌహిత్యం భ్రాన్తిరేవ న వాస్తవమ్॥౧౩॥

వహ్నిపాకజలౌహిత్యమిష్టకాయాం న వాస్తవమ్।

లౌహిత్యం తేజసాంశస్తు నేష్టకాయా నిరూపణే॥౧౪॥

అన్యత్రాన్యస్య ధర్మస్తు ప్రతీతో విభ్రమో మతః।

ఆప్తాపేక్షీ తు శబ్దస్తు ప్రామాణ్యాయ న సర్వథా॥౧౫॥

అనాప్తయోగాచ్ఛబ్దస్య ప్రామాణ్యం మునిపుఙ్గవాః।

స్వతఃసిద్ధం తిరోభూతం స్వనాశాయ హి కేవలమ్॥౧౬॥

ఇతి। యది హి శబ్దః స్వతో దుష్టః స్యాత్కథం తర్హి తస్యాన్యసంగమాత్ప్రామాణ్యం భవేత్। అన్యాధీనం చ తత్ప్రామాణ్యం శబ్దే ప్రతిభాసమానం స్ఫటికే జపాకుసుమలౌహిత్యవదారోపితం స్యాత్। తథా చ భ్రాన్తిరవశ్యంభావినీత్యర్థః॥౧౦—౧౩॥ నను తత్ర జపాకుసుమస్యోపాధేః సంనిధానాదారుణ్యప్రతీతిః స్ఫటిక ఔపాధికీత్యాశఙ్క్య నిదర్శనాన్తరేణ పరతః ప్రామాణ్యవాదినాం శబ్దప్రామాణ్యస్య భ్రాన్తిత్వముపపాదయతి—వహ్నిపాకజేతి। 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపమ్' ఇతి శ్రుతేర్లౌహిత్యస్య తేజోధర్మత్వాత్పాకనిమిత్తమిష్టకాసు తత్ప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి న తు స్వాభావికీ॥౧౪॥

ఈదృగ్విధస్య జ్ఞానస్య విభ్రమరూపతాం వక్తుం తల్లక్షణమాహ—అన్యత్రేతి। వస్త్వన్తరే శఙ్ఖాదౌ పీతాదివస్త్వన్తరగతపీతిమాదిధర్మసంసర్గప్రతిభాసో విభ్రమోఽభిమతః 'అతస్మింస్తద్బుద్ధిర్విపర్యయః' ఇతి తల్లక్షణయోగాత్। కించ పరతః ప్రామాణ్యం క్వచిదపి నాఽఽత్మానం లభత ఇత్యాహ—ఆప్తాపేక్షీతి। ఆప్తప్రణీతత్వేన శబ్దప్రామాణ్యాఙ్గీకారే కేనచిజ్జ్ఞానేన తదాప్తిర్జ్ఞాతవ్యా। తచ్చ స్వప్రామాణ్యాయ సంవాదకమన్యజ్జ్ఞానమపేక్షతే। తదప్యేవమిత్యనవస్థా స్యాత్। అతః సర్వప్రకారేణాప్యాప్తప్రణీతత్వాపేక్షః శబ్దో న ప్రమాణం భవితుమర్హతీతి॥౧౫॥ నను

యదా సా శంకరేణోక్తా తదాఽపి శ్రుతిరాస్తికాః।

ప్రమాణం సుతరామాప్తతమ ఏవ మహేశ్వరః॥౧౭॥

సర్వదోషవిహీనస్య మహాకారుణికస్య చ।

సర్వజ్ఞస్యైవ శుద్ధస్య కథం దోషః ప్రకల్ప్యతే॥౧౮॥

సర్వదోషవిశిష్టస్య నిర్ఘృణస్య దురాత్మనః।

అల్పజ్ఞస్య చ జీవస్య దృష్టాఽనాప్తిర్హి సత్తమాః॥౧౯॥

యస్య స్మరణమాత్రేణ సమలో నిర్మలో భవేత్।

బ్రూత సత్యతపోనిష్ఠాః కథం స మలినో భవేత్॥౨౦॥

అతః పక్షద్వయేనాపి వేదో మానం న సంశయః।

వేదోఽనాదిః శివస్తస్య వ్యఞ్జకః పరమార్థతః॥౨౧॥

శబ్దస్వరూపమాత్రానుబన్ధి చేత్ప్రామాణ్యం తర్హి విప్రలమ్భకాదివాక్యానామపి తత్స్యాదిత్యత ఆహ—అనాప్తేతి। అనాప్తపురుషబుద్ధిప్రభవతయా కారణదోషసద్భావాత్స్వతఃసిద్ధం ప్రామాణ్యం తత్రాపోద్యత ఇత్యర్థః॥౧౬॥ ఏవం నిత్యత్వపక్షే స్వతఃప్రామాణ్యం ప్రతిపాద్య సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వపక్షేఽపి ప్రామాణ్యం సమర్థయతే—యదేత్యాదినా॥౧౭॥ తస్యాఽఽప్తతమత్వముపపాదయితుం నిర్దోషతామాహ—సర్వదోషేతి। రాగద్వేషాదయో దోషాస్తైః సర్వైర్విహీనస్యాత ఏవ మహాకారుణికస్య లోకానుగ్రహైకశీలస్య

శుద్ధస్యాఽఽవరణమలాపేతస్యాత ఏవానావృతజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞస్య శివస్య కథం దోషః ప్రకల్పయితుం శక్యతే। అతో వేదస్య తత్ప్రణీతత్వేఽపి తదీయదోషాభావేన తత్ప్రయుక్తమప్రామాణ్యం న భవతీత్యర్థః॥౧౮॥ సర్వదోషవిరహాదీనామాప్తతమత్వహేతుత్వం విశదయితుం తత్సద్భావస్యానాప్తిహేతుత్వమాహ—సర్వదోషేతి॥౧౯॥ యస్య స్మరణేతి। ఉక్తహేతుభిర్మలినో జీవో యద్రూపస్మరణేన నిర్మలో భవతి తస్య నైర్మల్యాపాదకస్య కథం మాలిన్యం సంభవతీత్యర్థః। తస్మాదాప్తప్రామాణ్యాదపి తత్ప్రణీతానాం వేదానాం ప్రామాణ్యం స్వధ్యవసానమిత్యర్థః॥౨౦॥ ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముదాహృత్యోభయథాఽపి ప్రామాణ్యం ప్రతిపాద్య తత్ర స్వాభిమతం పక్షమాహ—వేదోఽనాది-

అభివ్యక్తిమపేక్ష్యైవ ప్రణేతేత్యుచ్యతే శివః।

తస్మాద్వేదోపదిష్టార్థో యథార్థో నాత్ర సంశయః॥౨౨॥

ఇహ తావన్మయా ప్రోక్తమద్వితీయః పరః శివః।

తథాఽపి తేన సకలం నిర్మితం తత్స ఏవ హి॥౨౩॥

చిత్స్వరూపః శివశ్చేత్యం జగత్సర్వం చరాచరమ్।

తథా సతి విరుద్ధం తజ్జగచ్ఛంభుః కథం భవేత్॥౨౪॥

ఇత్యేవమాదిచోద్యస్య ద్విజేన్ద్రా నాస్తి సంభవః।

యత్ర వేదవిరోధః స్యాత్తత్ర చోద్యస్య సంభవః॥౨౫॥

చోదనాలక్షణే ధర్మే న యథా చోద్యసంభవః।

తథా న చోదనాగమ్యే శివే చోద్యస్య సంభవః॥౨౬॥

రితి। పరమార్థతస్తు వేదోఽనాదిరాదిరహితో నిత్యః। శివస్తు తస్యాభివ్యఞ్జకో న తు స్వబుద్ధ్యా విరచయితా। యథావస్థితాభివ్యఞ్జకత్వమపేక్ష్యైవ వేదస్య ప్రణేతేత్యపి వ్యవహారః। అత ఏవోక్తమ్—'కర్తాపి బ్రహ్మా వేదస్య న పూర్వక్రమతోఽన్యతః। క్రమం కరోతి వాగ్వజ్రపాతో మా భూన్నృణామితి॥' ఇతి॥౨౧॥ ఏవం శ్రుతేః స్వతఃసిద్ధస్య

ప్రామాణ్యస్యాపవాదాసంభవాద్యథావస్థితార్థప్రతిపాదకత్వం సిద్ధమితి నిగమయతి—తస్మాదితి ॥౨౨॥ శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వేన ప్రాగుక్తమర్థముపపాదయితుమనువదతి—ఇహ తావదితి। ప్రాహ చాద్వైతనైర్మల్యమిత్యాదినా పరశివస్యాద్వితీయనిర్వికారత్వాదికం చేతనాచేతనాత్మకస్య కృత్స్నస్య జగతస్తత్సకాశాత్సృష్టిశ్చేత్యేతావత్ప్రతిజ్ఞాతమ్। తత్స ఏవేతి। తచ్చరాచరాత్మకం సర్వం జగన్మాయానిర్మితం విశ్వరూపం పరశివ ఏవ। యతశ్చేత్యం చిద్రూపేఽధ్యస్తం తస్య హి తద్భోగ్యత్వాచ్చేత్యత్వమధ్యస్తం చాధిష్ఠానాదవ్యతిరిక్తమితి రజ్జుసర్పాదౌ దృష్టమితి భావః। తథా సతీతి। ఏవమవిరోధే సతి నామరూపాత్మనా వికృతం జగద్వికృతపరశివస్వరూపం కథం భవేదిత్యేవమాదిచోద్యస్యానవసరః। నిర్వికారరూపజగద్రూపత్వయోరుభయోరమి శ్రుతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః॥౨౩—౨౫॥ శ్రుతిసిద్ధే చార్థే చోద్యా-

బాధ్యబాధకభావస్తు వ్యాధిభేషజయోర్యథా।
శాస్త్రేణ గమ్యతే తద్వదయమర్థోఽపి నాన్యతః॥౨౭॥

ఈశ్వరస్య స్వరూపే చ జగత్సర్గాదిషు ద్విజాః।
అతీన్ద్రియార్థేష్వన్యేషు మానం నః శ్రుతిరేవ హి॥౨౮॥

అథవా దేవదేవస్య సర్వదుర్ఘటకారిణీ।
శక్తిరస్తి తయా సర్వం ఘటతే మాయయాఽనఘాః॥౨౯॥

ప్రతీతిసిద్ధా సా మాయా తత్త్వతోఽత్ర న సంశయః।
తయా దుర్ఘటకారిణ్యా సర్వం తస్యోపపద్యతే॥౩౦॥

సంభవం సదృష్టాన్తమాహ—చోదనాలక్షణ ఇతి। 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా' ఇతి జిజ్ఞాసాం ప్రతిజ్ఞాయ ధర్మస్వరూపమేవ లక్షితమ్ 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః' ఇతి। లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం ప్రమాణమ్। చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనమ్। యథా చోదనాప్రమాణకే ధర్మే స్వర్గాదిసాధనత్వేన ప్రతిపాదితే యాగాదౌ విప్రతిపత్తిర్నాస్త్యేవముత్పత్తివిధిరూపవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యే పరశివస్వరూపేఽపి పరిచోదనా న యుక్తేత్యర్థః॥౨౬॥ బాధ్యబాధకేతి। యథా వ్యాధిభేషజయోర్వాధ్యవాధకభావః

శాస్త్రేణ బోధ్యతే తద్వదేవేశ్వరస్య రూపం ప్రపఞ్చలక్షణార్థశ్చ బాధ్యబాధకతయా వేదేన ప్రతిపాద్యతే। నాన్యస్మాన్మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిరిత్యర్థః॥౨౭॥ అతః శ్రుతిగమ్య ఏతాదృగ్విధోఽర్థ ఇతి నిగమయతి—ఈశ్వరస్యేతి। అన్యేష్వితి। స్వర్గాపూర్వదేవతాదిష్వియర్థః॥౨౮॥ ఏవం మాయామనుపజీవ్యైవ శ్రుతిప్రామాణ్యబలాత్పరశివస్య నిర్వికారరూపత్వం జగద్రూపత్వం చోభయం ప్రతిపాదితమ్। ఇదానీం తు కిం వివాదేన మాయయైవ స విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యాహ—అథవేత్యాదినా। సర్వదుర్ఘటకారిణీతి। విరుద్ధార్థఘటనమేవ తస్యాః శీలమిత్యర్థః। నిర్వికారస్య పరమేశ్వరస్యేదృగ్విధశక్తిసద్భావం శ్వేతాశ్వతరా ఆమనన్తి—'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రుయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇతి॥౨౯॥ ప్రతీతిసిద్ధా సా

సా తిష్ఠతు మహామాయా సర్వదుర్ఘటకారిణీ।

వేదమానేన సంసిద్ధం సర్వం తద్గ్రాహ్యమేవ హి॥3౦॥

చోద్యానర్హే తు వేదార్థే చోద్యం కుర్వన్ పతత్యధః।

అతః సర్వం పరిత్యజ్య వేదమేకం సమాశ్రయేత్॥3౨॥

రూపావలోకనే చక్షుర్యథాఽసాధారణం భవేత్।

తథా ధర్మాదివిజ్ఞానే వేదోఽసాధారణః పరః॥33॥

రూపావలోకనస్యేదం యథా ఘ్రాణం న కారణమ్।

తథా ధర్మాదిబుద్ధేస్తు ద్విజాస్తర్కో న కారణమ్॥3౪॥

తస్మాద్వేదోదితేనైవ ప్రకారేణ మహేశ్వరః।

అద్వితీయః స్వయం శుద్ధస్తథాఽపీదం జగత్తతః॥3౫॥

మాయేతి। తత్త్వతస్తత్త్వభూతాత్పరమేశ్వరాత్సా చ మాయా సిద్ధా తస్మిన్నాశ్రితా తత్పరతన్త్రేతి యావత్। యద్వా శైవాగమప్రసిద్ధశివశక్త్యాదితత్త్వమధ్యే యా పరిగణితా సా మాయేత్యర్థః। తథా చోక్తమ్—'మాయా చ వస్తుస్వరూపా మూలం విశ్వస్య నిత్యా సా' ఇతి॥3౦॥ వేదమానేనేతి। ఈదృగ్విధమాయాసద్భావశ్చ శ్రుతిప్రమాణబలాదితి వక్తవ్యమ్। తథా చ తేన

ప్రమాణేన విరుద్ధమవిరుద్ధం వా యద్యత్ప్రతిపాద్యతే తత్సర్వం తథైవాభ్యుపేతవ్యమ్ ॥౩౧॥ విపక్షే బాధకమాహ—చోద్యానర్హ ఇతి ॥౩౨॥ తత్త్వవిషయే వ్యతిరిక్తప్రమాణపరిత్యాగేన వేదస్యైకస్యైవ సమాశ్రయణే కారణమాహ—రూపావలోకన ఇతి। రూపోపలబ్ధౌ యథా చక్షురిన్ద్రియమసాధారణం కారణమేవం ధర్మబ్రహ్మాదివిజ్ఞానే వేదస్యైవాసాధారణం ప్రామాణ్యమియర్థః ॥౩౩॥ తదసాధారణ్యం సదృష్టాన్తమితరనిషేధేనోపపాదయతి—రూపావలోకనస్యేతి ॥౩౪॥ ఏవమామ్నాయసిద్ధార్థస్య పర్యనుయోగాసంభవం ప్రతిపాద్య ప్రతిజ్ఞాతమర్థం నిగమయతి—తస్మాదితి। తథాఽపీతి। యద్యపి 'ఏకమేవాద్వితీయమ్' 'నేహ నానాఽస్తి కించన' ఇత్యాదిశ్రుత్యా పరమార్థతః పరశివస్వరూపం నిర్వికారాద్వితీయత్వాదిలక్షణం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం తథాఽపి మాయాశక్తివశాత్తస్మిన్నేవ బ్రహ్మణీదంకారాస్పదం

ఆవిర్భూతం తిరోభూతం స ఏవ సకలం జగత్।

వైభవం తస్య విజ్ఞాతుం న శక్యం భాషితుం మయా ॥౩౬॥

స ఏవ సాహసీ సాక్షాత్సర్వరూపతయా స్థితః।

పరిజ్ఞాతుం చ వక్తుం చ సమర్థో నాపరః పుమాన్ ॥౩౭॥

యథాఽయః పావకేనేద్ధం భాతీవ దహతీవ చ।

తథా వేదః శివేనేద్ధః సర్వం వక్తీవ భాసతే ॥౩౮॥

అయోఽవయవసంక్రాన్తో యథా దహతి పావకః।

తథా వేదేషు సంక్రాన్తః శివః సర్వార్థసాధకః ॥౩౯॥

తథాఽపి వేదరహితః స్వయం ధర్మాదివస్తుని।

న ప్రమాణం వినా తేన వేదోఽపి ద్విజపుఙ్గవా ॥౪౦॥

సకలం జగదావిర్భావయుక్తమవభాసతే। ఏవం చ నిర్వికారత్వం జగద్రూపత్వం చోభయమపి వేదసిద్ధమితి న తత్ర విప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః ॥౩౫॥ నను నిర్వికారస్య సతః పరశివస్య జగద్రూపత్వేన భానం సర్వథా విప్రతిషిద్ధమితి చేత్తత్రాఽఽహ—వైభవమితి। తస్య

పరశివస్యైష మహిమా యదయం నిర్వికార
ఏవాఽఽవిర్భావతిరోభావధర్మకజగదాత్మనాఽవభాసత ఇతి। అతో న తద్వ్యక్తిభిరన్యథా కర్తుం శక్యత ఇత్యర్థః॥౩౬॥ స ఏవేతి। యస్తు స్వాత్మనస్తాదృగ్వి పరశివస్వరూపతాం జానన్సర్వజగద్రుపతాం పశ్యతి స ఏవ తత్స్వరూపం జ్ఞాతుం వక్తుం శక్నోతి నేతరోఽజ్ఞః॥౩౭॥ న కేవలం పురుష ఏవ। వేదోఽపి పరశివస్వరూపానువిద్ధ ఏవ శబ్దబ్రహ్మతీన్ద్రియార్థస్య భాసక ఇతి సదృష్టాన్తం ప్రతిపాదయతి—యథాఽయ ఇతి। అగ్నినా తప్తమయో యథా తదీయాభ్యాం దాహప్రకాశాభ్యాం యుజ్యతే తద్వద్వేదోఽపి సర్వావభాసకేన సర్వజ్ఞేన శివేనేద్ధః సన్సర్వమతీన్ద్రియమప్యర్థజాతం వక్తీవ ప్రతిపాదయతీవ భాసత ఇవ చ। ఇవశబ్దోఽపరమార్థే। సర్వవస్తుప్రతిపాదనసామర్థ్యం మానం చోభయమపి స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణ ఏవ। తదేవ తత్కార్యగతం సత్తదీయత్వేనావభాసత ఇత్యర్థః॥౩౮॥ స్వయం వివృణోతి—అయోఽవయవేత్యాదినా॥౩౯॥

తస్మాద్వేదో మహేశేద్ధః ప్రమాణం సర్వవస్తుని।

అన్యథా న జడః శబ్దోఽతీన్ద్రియార్థస్య సాధకః॥౪౧॥

మేరూపార్శ్వే తపస్తప్త్వా దృష్ట్వా శంభుం జగద్గురుమ్।

అయమర్థో మయా జ్ఞాతస్తతస్తస్య ప్రసాదతః॥౪౨॥

తదాజ్ఞయైవ విప్రేన్ద్రాః సంహితేయం మయోదితా।

అహం క్షుద్రోఽపి యుష్మాకం మహతామపి దేశికః॥౪౩॥

అభవం సా శివస్యాఽఽజ్ఞా లఙ్ఘనీయా న కేనచిత్।

శివస్యాఽఽజ్ఞాబలాద్విష్ణుర్జాయతే మ్రియతేఽపి చ॥౪౪॥

బ్రహ్మా సర్వజగత్కర్తా విరాట్సమ్రాట్స్వరాడపి।

ఖరోష్ట్రతరవః క్షుద్రా బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయోఽభవన్॥౪౫॥

తస్మాద్ గురుత్వం మే విప్రా యుజ్యతే న హి సంశయః।

శిష్యత్వం చాపి యుష్మాకం స్వతన్త్రః ఖలు శంకరః॥౪౬॥

మహాదేవస్య భక్తాశ్చ తద్భక్తా అపి దేహినః।

స్వతన్త్రా వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠాః కిం పునః స మహేశ్వరః॥౪౭॥

స్వాతన్త్ర్యాద్ధి శివేనైవ విషం భుక్తం వినాఽమృతమ్।

బ్రహ్మణశ్చ శిరశ్ఛిన్నం విష్ణోరపి తథైవ చ॥౪౮॥

తథాఽపి వేదరహిత ఇతి। యద్యపి స్వయం శివః సర్వావభాసకస్తథాఽపి వేదోపాధ్యనవచ్ఛిన్నోఽసౌ సాధారణప్రకాశకత్వాన్న ధర్మాదివస్తున్యసాధారణం ప్రమాణమ్। వేదోఽపి సర్వావభాసకేన పరశివేన వినా స్వయమపి జడత్వాన్న ప్రమాణమిత్యర్థః॥౪౦॥ ఉక్తమర్థం నిగమయతి—తస్మాదితి। సర్వావభాసకేన శివస్వరూపేణేద్ధః ప్రాప్తప్రకాశనసామర్థ్యః సన్ధర్మబ్రహ్మాదివిషయే వేద ఏవ ప్రమాణం భవతీత్యర్థః॥౪౧॥ ఉక్తార్థస్యాతిరహస్యత్వం జ్ఞాపయన్స్వస్య తత్ప్రాప్తిప్రకారమాహ—మేరుపార్శ్వ ఇతి॥౪౨॥౪౩॥ దేవతాన్తరేభ్యః శివస్య స్వాతన్త్ర్యం ప్రతిపాదయతి—శివస్యాఽఽజ్ఞేత్యాదినా॥౪౪—౪౭॥ విషం భుక్తమితి। సముద్రమథనసమయే జాతం కాలకూటాఖ్యం విషమిత్యర్థః॥౪౮—

స్వాతన్త్ర్యాద్ధి కృతం తేన మునీన్ద్రా బ్రహ్మవాదినః।

తత్ప్రసాదాన్మయా సర్వం విదితం కరబిల్వవత్॥౪౯॥

ప్రసాదబలతః సాక్షత్సత్యార్థః కథితో మయా।

ప్రసాదేన వినా వక్తుం కో వా శక్తో మునీశ్వరాః॥౫౦॥

తస్మాత్సర్వం పరిత్యజ్య శ్రద్ధయా పరయా సహ।

మదుక్తం పరమాద్వైతం విద్యాద్వేదోదితం బుధః॥౫౧॥

విజ్ఞానేన వినాఽన్యేన నాస్తి ముక్తిర్న సంశయః।

అతో యూయమపి ప్రాజ్ఞా భవతాద్వైతవాదినః॥౫౨॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం సిద్ధం స్వానుభవేన చ।

శ్రుతిస్మృతిపురాణాద్యైస్తర్కైర్వేదానుసారిభిః॥౫౩॥

పరమాద్వైతవిజ్ఞానమేవ గ్రాహ్యం యథాస్థితమ్।

నాన్యతర్కైశ్చ హన్తవ్యమిదమామ్నాయవాక్యజమ్ ॥౫౪॥

వినైవ పరమాద్వైతం భేదం కేచన మోహితాః।

కల్పయన్తి తదా శంభుః సద్వితీయో భవిష్యతి ॥౫౫॥

ఆమ్నాయార్థం మహాద్వైతం నైవ జానన్తి యే జనాః।

వేదసిద్ధం మహాద్వైతం కో వా విజ్ఞాతుమర్హతి ॥౫౬॥

౫౦॥ తస్మాత్సర్వమితి। యస్మాత్త్వత్తన్త్రపరశివప్రసాదాదేవ మయా పరమాద్వైతముపదిష్టం తస్మాదన్యత్సర్వమనాత్మజాతం పరిత్యజ్య బుధో హేయోపాదేయవివేకజ్ఞానీ పురుషః పరమాద్వైతమేవ జానీయాదిత్యర్థః॥౫౧॥ తజ్జ్ఞానస్య పరమపురుషార్థస్వరూపతామాహ—విజ్ఞానేనేత్యాదినా॥౫౨॥ తస్మిన్పరమాద్వైతవిజ్ఞానే ప్రమాణముపన్యస్యతి—శ్రుతిస్మృతీతి॥౫౩॥ నాన్యతర్కైరితి। ఆగమవిరుద్ధైస్తర్కైరాగమైకసమధిగమ్యం తదద్వైతస్వరూపం న బాధనీయమ్। అత ఏవాఽఽమ్నాయతే 'నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాఽన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠా' ఇతి॥౫౪॥ యే తూక్తం పరమాద్వైతమసహమానాశ్చేతనాచేతనాత్మకస్య జగతస్తతో భేదం మన్యన్తే తేషాం తథావిధవ్యవహారో మోహకృత ఇతి ప్రతిపాదయతి—

భిన్నాభిన్నతయా దేవం పరమాద్వైతలక్షణమ్।

కల్పయన్తి మహామోహాత్కేచిత్తచ్చ సంగతమ్॥౫౭॥

భేదాభేదేఽపి భేదాంశో మిథ్యా భవతి సత్తమాః।

భేదానిరూపణాదేవ ధర్మ్యాదేరనిరూపణాత్॥౫౮॥

తస్మాన్నాస్తీశ్వరాదన్యత్కించిదప్యాస్తికోత్తమాః।

ద్వితీయాద్వై భయం జన్తోర్భవతీత్యాహ హి శ్రుతిః॥౫౯॥

కో మోహస్తత్ర కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః।

ఇతి చాఽఽహ హి సా సాధ్వీ శ్రుతిరద్వైతమాస్తికాః॥౬౦॥

ఏకత్వమేవ వాక్యార్థో నాపరః పరమాస్తికాః।

స్తుతినిన్దే విరుధ్యేతే భేదో యది వివక్షితః॥౬౧॥

వినైవేతి। సద్వితీయో భవిష్యతీతి। ఏకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతిసిద్ధమద్వైతం వ్యాహన్యేతేత్యర్థః॥౫౫॥భేదదర్శినాం మోహకారణమాహ—వేదసిద్ధమితి। వేదైకసమధిగమ్యం పరమాద్వైతం తదనభిజ్ఞో జనః కో నామ జ్ఞాతుం శక్నుయాత్। ఈశ్వరానుగ్రహసమాసాదితశ్రుతిప్రమాణైకనిష్ఠః పురుషో హి తజ్జ్ఞాతుమర్హతీత్యర్థః॥౫౬॥ భేదాభేదపక్షోఽపి న యుక్త ఇత్యాహ—భిన్నేతి॥౫౭॥ భేదాంశో యది ప్రమాణసిద్ధః స్యాత్తదా హి భేదాభేదపక్షోపకల్పనేన తత్సిద్ధిరస్తీత్యాహ—భేదాభేద ఇతి। భేదానిరూపణాదితి తస్మిన్మిథ్యాత్వే హేతుః। భేదస్య ప్రమాణేన నిరూపయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః। అనిరూపణే కారణమాహ—ధర్మ్యాదేరితి। ఇదమస్మాద్భిన్నమితి భేదజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాధీనం స చ ధర్మిప్రతియోగిభావో న భేదమన్తరేణేత్యాత్మాన్యోన్యాశ్రయచక్రకానవస్థాదూషణానాం ప్రసక్తేస్తద్ధేతుకభేదో దుర్నిరూపః। ఏతచ్చ పూర్వభాగస్య దశమేఽధ్యాయే—'స్వరూపత్వేన వా విప్రా ధర్మత్వేనైవ వా భిదా। అపి వర్షశతేనాపి వస్తుతో న నిరూప్యతే' ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చితమ్॥౫౮॥ ప్రతిపాదితమర్థముపసంహరతి—తస్మాదితి। తత్ర శ్రుతీ ప్రమాణయతి-ద్వితీయాదితి। వాజసనేయకేఽప్యామ్నాయతే—'ద్వితీయాద్వై భయం భవతి' ఇతి॥౫౯॥౬౦॥ 'తత్ర కో మోహః కః

అతీవ శుద్ధచిత్తానాం కేవలం కరుణాబలాత్।

పరమాద్వైతమామ్నాయాత్ప్రభాతి శ్రద్ధయా సహ॥౬౨॥

శివభట్టారకస్యైవ ప్రసాదే పుష్కలే సతి।

పరమాద్వైతమాభాతి యథావన్నాన్యహేతునా॥౬౩॥

న భాతి పరమాద్వైతం ప్రసాదరహితస్య తు।

దుర్లభః ఖలు దేవస్య ప్రసాదః పరమాస్తికాః॥౬౪॥

అతశ్చ వేదోదితవర్త్మనైవ విహాయ వాదాన్తరజన్మబుద్ధిమ్।

విముక్తికామః పరమాద్వితీయం సమాశ్రయేదేవ శివస్వరూపమ్ ॥౬౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం సామాన్యసృష్టికథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥౩॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

౪. విశేషసృష్టికథనమ్।

సూత ఉవాచ—

ఈశ్వరో జగతః కర్తా మాయయా స్వీయయా పురా।
అభేదేన స్థితః పూర్వకల్పవాసనయాన్వితః ॥౧॥

శోకః' ఇత్యద్వైతజ్ఞానస్య యా స్తుతిర్యా 'ద్వితీయాద్వై భయం భవతిః' ఇతి ద్వైతజ్ఞానస్య నిన్దా తే ఉభే అపి భేదవివక్షాయాం విరుధ్యేతే ఇత్యర్థః ॥౬౧॥ నన్వేతాదృశం వేదవాక్యమధీయానా అపి సంసారిణో దృష్టాస్తత్రాఽఽహ-అతీవేతి।
పరమేశ్వరార్పణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితనిత్యనైమిత్తికపరితోషితపరశివప్రసాదవతామేవ వేదాదీదృగర్థప్రతిపత్తిర్జాయతే నాన్యేషామిత్యర్థః ॥౬౨—౬౫॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం సామాన్యసృష్టికథనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ॥౩॥

ఇత్థమద్వితీయాద్బ్రహ్మణః సృష్టేరసంభవమాశఙ్క్య శ్రుతిప్రామాణ్యబలాన్మాయాశక్తివశాచ్చ సా జగత్సృష్టిరుపపన్నేతి ప్రతిపదితమ్। తాం సృష్టిం విస్తరేణ ప్రతిపాదయితుమారభతే— ఈశ్వరో జగతః కర్తేతి। తత్ర తావత్సృష్ట్యభిధానో-

కాలకర్మానుగుణ్యేన స్వాభిన్నస్వీయమాయయా।

అభిన్నోఽపి తయా స్వస్య భేదం కల్పయతి ప్రభుః॥౨॥

కల్పితోఽయం ద్విజా భేదో నాభేదం బాధతే సదా।

కల్పితానామవస్తుత్వాదవిరోధశ్చ సిధ్యతి॥౩॥

పోద్ధాతత్వేన ప్రలీనావస్థా ప్రతిపాద్యతే। యోఽయం జగత్స్రష్టేశ్వరః స పురా సృష్టికాలే స్వసంబన్ధిన్యా మాయయా సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికయైకీభావేన స్థితః। స్వీయయేతి విశేషణాత్సాంఖ్యాభిమతప్రకృతివన్మాయాయాః స్వాతన్త్ర్యః వ్యుదాసః। యద్యపి ప్రలీనావస్థాయాం స్వప్రతిష్ఠే బ్రహ్మణి స్థితా మాయా స్వగోచరవృత్త్యభావాన్న విశేషేణ ప్రతీయతే తథాఽపి సా బ్రహ్మరూపచిత్ప్రకాశేనైవ భాస్యత ఇతి నాసత్త్వమ్। అత ఏవ మాయాయాస్తదానీమవస్థానాత్పూర్వస్మిన్కల్పే మాయాకార్యాణాం వియదాదిభూతభౌతికాదీనాం ప్రలీనానాం మాయాగతవాసనాభిరప్యన్విత ఏవ తదానీమీశ్వరో భవతీత్యర్థః॥౧॥ సా చ మాయా ప్రలీనావస్థాయామపి క్షోభహేతోరభావాదవిక్షుబ్ధైవ సత్యసత్ప్రాయా భవతి। యదా పునరసౌ మాయీశ్వరః సిసృక్షతి తదా కేన క్రమేణ సృజతీతి స ప్రతిపాద్యతే—కాలకర్మేతి। ప్రాణినాం పరిపక్వపుణ్యపాపాత్మకకర్మఫలభూతసుఖదుఃఖోపభోగార్థా హి పారమేశ్వరీ జగత్సృష్టిః। తాని చ ప్రాణికర్మాణి యదా కాలవశాత్పరిపక్వాని భవన్తి తదానీం తత్కర్మానుగుణ్యేన స్వరూపాదభిన్నయా స్వసంబన్ధిన్యా మాయయా స్వయమేకీభూతోఽపీశ్వరస్తయా మాయయా స్వస్య భేదం పరికల్పయతి। స్వయమేకః శక్తిభూతా మాయా చాన్యేతి। ఏతచ్చ భేదపరికల్పనం తథైవ మాయయా సోపాధికస్యేతి ద్రష్టవ్యమ్। అసఙ్గోదాసీనకూటస్థచిన్మాత్రరూపస్య పరశివస్య నిరుపాధికస్యేదృగ్విధవ్యవహారానుపపత్తేరిత్యర్థః॥౨॥ నన్వీశ్వరేణ భేదోఽపి నిర్మితశ్చేదద్వైతవ్యాఘాత ఇత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—కల్పితోఽయమితి। ఈశ్వరేణ

మిథ్యాభూతత్వేనైవ పరికల్పితత్వాత్తేన వాస్తవాభేదబాధో న సంభవతీత్యర్థః। కుత ఇత్యత ఆహ—కల్పితానామితి। శుక్త్యాదౌ కల్పితస్య రూప్యాదేరవస్తుత్వప్రదర్శనమ్-

పునః పూర్వక్షణోత్పన్నవాసనాబలతోఽనఘాః।
ఈక్షితా పూర్వవద్భూత్వా స్వశక్త్యా పరయా యుతః॥౪॥
మాయాయా గుణభేదేన రుద్రం విష్ణుం పితామహమ్।
సృష్ట్వానుప్రావిశత్తేషామన్తర్యామితయా హరః॥౫॥
తేషాం రుద్రః పరాభేదాత్పరతత్త్వేదవ తు।
కరోతి సర్గస్థిత్యన్తం రుద్రరూపేణ సత్తమాః॥౬॥
సంహరత్యవిశేషేణ జగత్సర్వం చరాచరమ్।
విష్ణురప్యాస్తికాః సాక్షాత్పరాభేదేన కేవలమ్॥౭॥
కరోతి సర్గస్థిత్యన్తం విష్ణురూపేణ హే ద్విజాః।
పాలయత్యవిశేషేణ జగత్సర్వం చరాచరమ్॥౮॥

ద్భేదస్యాపి కల్పితత్వావిశేషాత్తథాత్వమభ్యుపేతవ్యమ్। అత ఏవ వస్తూపాధావభేదో మాయోపాధౌ భేద ఇతి భిన్నవిషయత్వాత్తయోరవిరోధశ్చ సిధ్యతి॥3॥ పునః పూర్వేత్యాది। ఏవం మాయాయాః స్వస్య చ భేదం పరికల్ప్య పునః పూర్వస్మిన్కల్పే మాయాసంబన్ధినో యే గుణాః సత్త్వరజస్తమోరూపాస్తజ్జనితవాసనాబలేన తదుపాధికః పరశివః పూర్వకల్ప ఇవేక్షితా భూత్వా స్రష్టవ్యజగత్పర్యాలోచనమీక్షణం కరోతి। తథా చాఽఽమ్నాతమ్—'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ' ఇతి। ఏవమీక్షిత్రవస్థాం ప్రాప్తః స్వకీయయా శక్త్యా సహితః సన్పునః ప్రాణికర్మవశాత్తస్యా మాయాయాః ప్రవిభక్తా యే గుణాః సత్త్వరజస్తమోలక్షణాస్తదుపాధివశేన రుద్రాదీన్సృష్ట్వా తేషామన్తర్యామితయా సృష్టిస్థిత్యాదివ్యాపారేషు తాన్నియన్తుం స్వయమీశ్వరః ప్రవిష్టవానిత్యర్థః॥౪॥౫॥ తేషాం రుద్ర ఇత్యాది। ఏతే చ మాయాయా గుణోపాధికత్వాన్మాయాయాశ్చ జీవోపాధ్యవిద్యావత్స్వాశ్రయవ్యామోహకత్వాభావాత్స్వాత్మనః పరతత్త్వరూపానుసంధానేనాభేదేనావస్థితాస్తథా చైషాం పరతత్త్వరూపత్వం సాధారణమ్।

రుద్రాదిరూపత్వం తు ప్రతినియతమ్। తత్ర పరతత్త్వరూపణైవ త్రయోఽపి సృష్టిస్థితిసంహృతీనాం కర్తారః। ప్రతినియతరుద్రాదిరూపేణ తు సంహృత్యాదేరేకైకస్యైవ కర్తార ఇత్యర్థః॥౬—౯॥ శబ్దా-

బ్రహ్మాఽపి మునిశార్దూలాః పరాభేదేన కేవలమ్।

కరోతి సర్గస్థిత్యన్తం బ్రహ్మరూపేణ సత్తమాః।

కరోతి వివిధం సర్వం జగత్పూర్వం యథా తథా॥౯॥

శబ్దాదిభూతసృష్టిస్తు పరస్యైవ శివస్య తు॥౧౦॥

సర్వాన్తఃకరణానాం తు సమష్టేః సృష్టిరాస్తికాః।

త్రిమూర్తీనాం హరస్యైవ ప్రాధాన్యేన న సంశయః॥౧౧॥

ప్రాణానామపి సర్వేషాం సమష్టేః సృష్టిరాస్తికాః।

అపి రుద్రస్య తస్యైవ ప్రాధాన్యేన న సంశయః॥౧౨॥

సర్వజ్ఞానేన్ద్రియాణాం తు సమష్టీనాం జనిర్ద్విజాః।

త్రిమూర్తీనాం హరస్యైవ ప్రాధాన్యేన న సంశయః॥౧౩॥

సర్వకర్మేన్ద్రియాణాం తు సమష్టీనాం జనిర్ద్విజాః।

త్రిమూర్తీనాం హరస్యైవ ప్రాధాన్యేన న సంశయ॥౧౪॥

తథాఽపి పరమం తత్త్వం త్రిమూర్తీనాం తు కారణమ్।

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానాం సృష్టావుపకరోతి చ॥౧౫॥

ఉపచారతయా తేఽపి స్రష్టార ఇతి శబ్దితాః।

తత్రాపి తత్త్వతః స్రష్టృ బ్రహ్మైవాద్వయమాస్తికాః॥౧౬॥

దీత్యాది। యద్యపి బ్రహ్మవిష్ణ్వాదయో మాయాగుణభేదోత్పన్నాస్తథాఽపి శబ్దతన్మాత్రాదిలక్షణసూక్ష్మవియదాదిభూతసృష్టిస్తు మాయినః పరశివస్యైవ న తు రజోగుణాధికస్య బ్రహ్మణః। తత్ర సృష్టానాం సూక్ష్మభూతానాం యే పఞ్చ సత్త్వాంశాస్తత్పరిణామరూపాణి ప్రాణినామన్తఃకరణాని। తేషాం సమష్టిః సకలసత్త్వాంశాఖ్యం హైరణ్యగర్భమన్తఃకరణం తత్సృష్టిస్తు త్రిమూర్తీనాం మధ్యే రుద్రస్యైవ। స ఖలు నిరతిశయసత్త్వోపాధికతయా సార్వజ్ఞేన హరిబ్రహ్మాదిభ్యో విశిష్యత ఇత్యుక్తమ్॥౧౦—౧౪॥ తథాఽపీతి। సమష్ట్యన్తఃకరణసృష్టౌ రుద్రస్య స్రష్టృత్వమ్। తథాఽపి త్రిమూర్తీనాం కారణభూతం యత్పరశివస్వరూపం తద్బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిష్వనుగతం తత్కర్తృసృష్టావప్యుపకరోతి। అతః సర్వస్య పరశివస్యైవ పరమార్థతః

వ్యష్టయస్తు సమష్టిభ్యో జాయన్తే బ్రహ్మణానఘాః।

సమష్టిషు విజాయన్తే దేవతాః పూర్వకల్పవత్॥౧౭॥

సమష్టివ్యష్టిరూపాణాం సృష్టానాం పాలకో హరిః।

రుద్రస్తేషాం తు సంహర్తా ద్విజా రూపాన్తరేణ చ॥౧౮॥

యా దేవతాఽన్తఃకరణసమష్టౌ పూర్వకల్పవత్।

విజాతా స మునిశ్రేష్ఠా రుక్మగర్భ ఇతీరితః॥౧౯॥

జాతా ప్రాణసమష్టౌ యా స సూత్రాత్మసమాహ్వయః।

దిగ్వాయ్వర్కజలాధ్యక్షపృథివ్యాఖ్యాస్తు దేవతాః।

జాయన్తే క్రమశః శ్రోత్రప్రముఖేషు సమష్టిషు॥౨౦॥

స్రష్టృత్వమ్। తదభేదజ్ఞానబలాద్విష్ణ్వాదయోఽప్యుపచారేణ స్రష్టార ఉచ్యన్త ఇత్యర్థః॥౧౫॥౧౬॥ వ్యష్టయస్తు సమష్టిభ్య ఇతి। తథా చ వియదాదిభూతజగత్సర్వసత్త్వాంశైరారబ్ధం సమష్ట్యన్తఃకరణమ్। తథా తద్గతసర్వరజోంశైరారబ్ధః సమష్టిప్రాణః। ఏకైకభూతగతసర్వసత్వాంశైరారబ్ధాని హైరణ్యగర్భాణి సమష్టిరూపాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి। తథైకైకభూతగతసర్వరజోంశైరారబ్ధాని హైరణ్యగర్భాణి సమష్టికర్మేన్ద్రియాణి। ఏవమీశ్వరేణాన్తఃకరణాదీనాం సమష్టిషూత్పాదితాసు

తేషాం వ్యష్టయస్తు సమష్టిసకాశాదేవ జాయన్తే। సమష్ట్యన్తఃకరణాద్యుపాధిక ఏవేశ్వరో వ్యష్ట్యన్తఃకరణాదీనాం స్రష్టేత్యర్థః। సమష్టిషు విజాయన్త ఇతి। తాసు చాన్తఃకరణాదిసమష్టిషు వక్ష్యమాణదేవతాః పూర్వకల్పానుసారేణోత్పద్యన్తే॥౧౭॥ సమష్టివ్యష్టిరూపాణామిత్యాది। బహిరవస్థితసత్త్వవశేన హరిస్తేషాం సర్వేషాం పాలకః। రుద్రస్తు స్వాత్మనః సృష్టానామపి సమష్టీనాం రూపాన్తరేణ పరతత్త్వరూపాద్రూపాన్తరం రుద్రత్వాకార ఏవ తేన సంహర్తాऽపి భవతీత్యర్థః॥౧౮॥ అథ సమష్టిషు విజాతా దేవతాః క్రమేణ దర్శయతి—యా దేవతేత్యాదినా। అన్తఃకరణసమష్టౌ యా దేవతా జాయతే సా హిరణ్యగర్భాభిధేయేత్యర్థః। ఏతచ్చ శివమాహాత్మ్యఖణ్డే 'హిరణ్యగర్భం వక్ష్యామి' ఇత్యాదినా విస్తరేణ ప్రతిపాదితమ్॥౧౯॥ జాతా ప్రాణసమష్టావితి। ప్రాగుదీరితప్రాణసమష్టౌ

పాదపాణ్యాదిషు ప్రాజ్ఞాః కర్మేన్ద్రియసమష్టిషు।

త్రివిక్రమేన్ద్రప్రముఖా జాయన్తే దేవతాః క్రమాత్॥౨౧॥

సమష్టిషు విజాతా యా దేవతాస్తా యథాక్రమమ్।

వ్యష్టిభూతేన్ద్రియాణాం తు నియన్త్ర్యో దేవతా ద్విజాః॥౨౨॥

మారుతస్త్వగధిష్ఠాతా దిగ్దేవీ కర్ణదేవతా॥౨౩॥

నేత్రాభిమానీ సూర్యః స్యాజ్జిహ్వాయా వరుణస్తథా।

ఘ్రాణాభిమానినీ దేవీ పృథివీతి ప్రకీర్తితా॥౨౪॥

అగ్నిర్వాగభిమానీ స్యాదుపస్థస్య ప్రజాపతిః।

పాయోర్మిత్రోऽభిమాన్యాత్మా పాదస్యాపి త్రివిక్రమః॥

ఇన్ద్రో హస్తనియన్తా స్యాజ్జివః సర్వనియామకః॥౨౫॥

మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చేతి చతుర్విధమ్।

స్యాదన్తఃకరణం ప్రాజ్ఞాః క్రమాత్తేషాం హి దేవతాః॥౨౬॥

చన్ద్రో వాచస్పతిర్విప్రాః సాక్షాత్కాలాగ్నిరుద్రకః।

శివేశ్చేతి మయా ప్రోక్తాః సాక్షాద్వేదాన్తపారగాః॥౨౭॥

జాయమానా యా దేవతా స ఏవ సూత్రాత్మేత్యుచ్యతే। తదపి ప్రాగుక్తమ్—'సమష్టిభూతః ప్రాణానాం భవేత్ప్రాణః శివాజ్ఞయా। తత్రత్థో భగవాన్విష్ణుః సుత్రాత్మేతి ప్రకీర్తితః' ఇతి। సమష్టిరూపేషు శ్రోత్రాదీన్ద్రియేషు వాక్పాణ్యాదికర్మేన్ద్రియేషు క్రమేణ జాయమానాన్దేవాన్దర్శయతి—దిగ్వాయ్విత్యాదినా। జలాధ్యక్షో వరుణః॥౨౦॥ త్రివిక్రమేన్ద్రప్రముఖా ఇతి। ప్రముఖగ్రహణేన వాగభిమానినో వక్ష్యమాణా అగ్న్యాదయః సంగృహీతాః॥౨౧॥ సమష్టిషు విజాతా ఇతి। సమష్ట్యన్తఃకరణాదిషు యా దేవతా జాతాస్తా వ్యష్టీనాం నివన్త్ర్యో భవన్తి॥౨౨॥ తత్ర జ్ఞానేన్ద్రియాణాం దర్శయతి—మారుత ఇతి॥౧3॥ ॥౨౪॥ కర్మేన్ద్రియాణామపి తా దర్శయతి—అగ్నిర్వాగిత్యాదినా। శివః సర్వనియామక ఇతి। ఏతేషు వాయ్వాదిష్వధిష్ఠాతృదేవేషు తద్రూపేణావస్థితః శివ ఏవ సర్వస్య నియామకః। వాయ్వాదీనామపి నియన్తృత్వేన పర-

ఆకాశాదీని భూతాని స్థూలాని పునరాస్తికాః।

జాయన్తే సూక్ష్మభూతేభ్యః పూర్వకల్పే యథా తథా॥౨౮॥`

అణ్డభేదాస్తథా లోకభేదాస్తేషు చ చేతనాః।

అచేతనాని చాన్యాని భౌతికాని చ పూర్వవత్॥౨౯॥

విజాయన్తే చ భోగార్థం చేతనానాం శరీరిణామ్।

భోక్తారః పశవః సర్వే శివో భోజయితా పరః॥3౦॥

సుఖదుఃఖాదిసంసారో భోగః సర్వమిదం సురాః।

స్వప్నవద్దేవదేవస్య మాయయైవ వినిర్మితమ్॥3౧॥

మాయయా నిర్మితం సర్వం మాయైవ హి నిరూపణే।

కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం నేతి హి దర్శితమ్॥3౨॥

మాయాఽపి కారణత్వేన కల్పితా మునిపుఙ్గవాః।

అధిష్ఠానాతిరేకేణ నాస్తి తత్త్వనిరూపణే॥33॥

మార్థతో నియన్తృత్వాసంభవాదిత్యర్థః । అన్తఃకరణచతుష్టయస్య క్రమేణ దేవతా దర్శయతి– చన్ద్ర ఇతి॥౨౫–౨౭॥ ఏవం సూక్ష్మభూతానాం తత్కార్యాణాం చ సమష్టివ్యష్టిభావేనావస్థితానాం సాధిష్ఠాతృకాణాం సృష్టిం ప్రతిపాద్య స్థూలభూతానాం తత్కార్యస్థూలప్రపఞ్చస్య చ సృష్టిం ప్రతిపాదయతి—ఆకాశాదీనీత్యాదినా॥౨౮—౩౦॥ స్వప్నవదితి। యథా స్వప్నే భోక్తృభోగ్యభోగప్రదరూపేణ త్రిధాఽవస్థితః ప్రపఞ్చోఽనుభూయత ఏవమేవ పరమేశ్వరమాయయా నిర్మితం భోక్తృభోగ్యాదిలక్షణం జగత్ప్రత్యేతవ్యమిత్యర్థః॥౩౧॥ నను మాయాయా అపి కైశ్చిద్వస్తుత్వమఙ్గీకృతమతస్తన్నిర్మితస్య జగతోఽపి ప్రాగ్వస్తుత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—మాయయేతి। యన్మాయాకార్యం తత్సర్వం నిరూపణే కారణభూతమాయైవేత్యఙ్గీకార్యమ్ కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం నాస్తీతిచ్ఛన్దోగశ్రుతివ్యాఖ్యానావసరే యస్య స్మరణమాత్రేణేత్యాదినా ప్రతిపాదితత్వాత్। ఏవం హి తత్ర శ్రుతావామ్నాతమ్—'వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్' ఇతి। అనేన చావధారనేన కార్యస్య ఘటశరావాదేః సర్వస్య కారణమాత్రరూపతా

వ్యవహారదృశా మాయాకల్పనా నైవ వస్తుతః।

వస్తుతః పరమాద్వైతం బ్రహ్మైవాస్తి న చేతరత్॥౩౪॥

మాయారూపతయా సాక్షాద్బ్రహ్మైవ ప్రతిభాసతే।

జగజ్జీవాదిరూపేణాప్యహో దేవస్య వైభవమ్॥౩౫॥

స్వస్వరూపాతిరేకేణ బ్రహ్మణో నాస్తి కించన।

తథాఽపి స్వాతిరేకేణ భాతి హా దైవవైభవమ్॥౩౬॥

జగదాత్మతయా పశ్యన్బధ్యతే న విముచ్యతే॥౩౭॥

సర్వమేతత్పరం బ్రహ్మ పశ్యన్స్వానుభవేన తు।

ముచ్యతే ఘోరసంసారాత్సద్య ఏవ న సంశయః॥౩౮॥

నిర్ధారితా। అతః కార్యస్యాపి తదవ్యతిరేకోఽవగన్తవ్యః॥౩౨॥ తర్హి మాయయైవ ద్వైతాపత్తిరిత్యత ఆహ—మాయాఽపీతి। యది మాయా పృథగ్వస్తుభూతా స్యాత్తదాఽద్వైతవ్యాకోపః। సా తు చిన్మాత్రరూపే పరశివస్వరూపే బ్రహ్మణి విక్రియమాణజగదుపాదానత్వేన కల్పితా। అతః సాఽపి విచార్యమాణా శుక్తిరూప్యాదివదధిష్ఠానద్బ్రహ్మణో న వ్యతిరిచ్యత ఇత్యర్థః॥౩౩॥ వ్యవహారదృశేతి। వ్యవహారదృష్ట్యైవ మాయాపరికల్పనం న తు వస్తుతః। ప్రాతీతికరూపేణైవ వ్యవహారస్యోత్పన్నత్వాదితి భావః। యద్వస్తు పారమార్థికం తద్దర్శయతి—వస్తుత ఇతి॥౩౪॥ మాయారూపతయేతి। తత్పారమార్థికం బ్రహ్మైవావిద్యమానమాయాతత్కార్యజగజ్జీవాదిభేదభ్రమస్యాధిష్ఠానం సత్తదాత్మనా భాసతే॥౩౫॥ న తు తతోఽతిరిక్తం కించిదస్తీత్యాహ—స్వస్వరూపేతి। స్వస్వరూపాతిరేకేణ ప్రతిభానే కారణమాహ—తథాపీతి॥౩౬॥ జగదాత్మతయేతి। తత్ర జగద్రూపేణ జ్ఞానం సంసారకారణం సర్వస్య వికారప్రపఞ్చస్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రమాణబలేన బ్రహ్మాత్మనా జ్ఞానం మోక్షసాధనమిత్యర్థః। తత్రాప్యపరోక్షజ్ఞానస్య విశేషమాహ—సర్వమేతదితి। యదేతత్సర్వం జగద్బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బోధితమర్థం మననానిదిధ్యాసనాభ్యాం సముపనీతేన స్వానుభవేన సాక్షాత్కుర్వంస్తత్సమకాలమేవ సంసారాన్ముచ్యత ఇత్యర్థః॥౩౭॥౩౮॥

సర్వమేతత్పరం బ్రహ్మ విదిత్వా సుదృఢం బుధాః।

మానతర్కానుభూత్యైవ గురూక్త్యా చ ప్రసాదతః।

జ్ఞానప్రాకట్యబాహుల్యాజ్జ్ఞానం చ స్వాత్మనైవ తు॥౩౯॥

స్వాత్మనా కేవలేనైవ తిష్ఠన్ముచ్యేత బన్ధనాత్।

య ఏవం వేద వేదార్థం ముచ్యతే స తు బన్ధనాత్॥౪౦॥

సోపానక్రమతశ్చైవం పశ్యన్నాత్మానమద్వయమ్।

సర్వం జగదిదం విప్రాః పశ్యన్నపి న పశ్యతి॥౪౧॥

భాసమానమిదం సర్వం భానరూపం పరం పదమ్।

పశ్యన్వేదాన్తమానేన సద్య ఏవ విముచ్యతే॥౪౨॥

ఏవమాత్మానమద్వైతమపశ్యన్నేవ పశ్యతః।

జగదాత్మతయా భానమపి స్యాత్మైవ కేవలమ్॥౪౩॥

ఏతదేవ వివృణోతి—సర్వమేతదితి। ప్రమాణతర్కానుభవైర్గురూపదేశతత్ప్రసాదాభ్యాం చ విజ్ఞానావిర్భావస్యాతిశయ ఉపలభ్యతే। తథాఽఽవిర్భూతం జ్ఞానం స్వరూపాజ్ఞానం నివర్తయత్కతకరజోన్యాయేన స్వాత్మనైవ చిన్మాత్రరూపేణావశిష్యత ఇత్యర్థః॥౩౯॥ స్వాత్మనా కేవలేనేతి। కేవలేన నిరస్తసమస్తోపాధినా స్వప్రకాశచిన్మాత్రరూపేణైవ తిష్ఠన్తంసారబన్ధవినిర్ముక్తో భవతి॥౪౦॥ సోపానక్రమత ఇతి। ప్రథమం శాబ్దజ్ఞానం తస్య చ మనననిదిధ్యాసనాభ్యామనుభవపథప్రాపణం పునర్నిఃశేషసంశయోచ్ఛేదేన జ్ఞానప్రావట్యలాభః తస్యాపి జ్ఞానస్య స్వరూపచిన్మాత్రే పర్యవసానమిత్యనేన సోపానక్రమేణేత్యర్థః। పశ్యన్నపీతి। అజ్ఞజనవ్యవహారదశాయాం చక్షురాదీన్ద్రియైరనాత్మవస్తు జానన్నపి కారణబ్రహ్మాత్మనైవ విద్వాన్పశ్యతి॥౪౧॥ ఏతదేవ విశదయతి—భాసమానమితి। చిత్ప్రకాశబలేన భాసమానం సర్వమిదం జగచ్చిన్మాత్రరూపం వికారజేభ్యః పరం పదం పదనీయం నిరాతిశయానన్దరూపతయా ప్రాప్తవ్యం బ్రహ్మ వేదాన్తవాక్యరూపేణ ప్రమాణేన జానన్సద్య ఏవ విముచ్యతే॥౪౨॥ పశ్యత ఇతి। ఉక్తవిధమద్వితీయమాత్మతత్వం దర్శనక్రియావిషయత్వాభావాత్కర్మకర్తృభావేనైవాపశ్యన్నేవ

విదిత్వైవం మహాయోగీ జగద్భానేఽపి నిశ్చలః।

యథాభూతమిదం సర్వమనుజానాతి చాఽఽత్మనా॥౪౪॥

నిషేధతి చ తత్సిద్ధిరనుజ్ఞాతస్య కేవలమ్।

తదసిద్ధిర్నిషేధోఽస్య సిద్ధ్యసిద్ధీ చ తస్య న॥౪౫॥

ప్రకాశాత్మతయా సాక్షాత్స్థితిరేవాస్య కేవలమ్।

విద్యతే నైవ విజ్ఞానం నాజ్ఞానం న జగత్సదా॥౪౬॥

ప్రకాశాత్మతయా సాక్షాత్స్థితిరిత్యపి భాషణమ్।

అహం వదామి మోహేన తచ్చ తస్మిన్న విద్యతే॥౪౭॥

తస్య నిష్ఠా మయా వక్తుం విజ్ఞాతుం చ న శక్యతే।

శ్రద్ధామాత్రేణ యత్కించిజ్జప్యతే భ్రాన్తచేతసా॥౪౮॥

స్వరూపప్రకాశేన యః పశ్యతి తస్యేత్యర్థః। జగదాత్మతథా భానమితి। యథా స్వాత్మతిషయం జ్ఞానం తతః స్వాత్మమాత్రం భవతి తథా జగదాత్మతయా భానమపి విషయజగద్వినిర్ముక్తం సత్కేవలం స్వాత్మైవ భవతి। అద్వితీయాత్మదర్శనేన జగతో గ్రస్తత్వాదితి భావః॥౪౩॥ ఇత్థం సమ్యగ్జ్ఞానవతో జీవన్ముక్తస్య స్థితిప్రకారమాహ—విదిత్వైవామితి। ఏవం నిర్విచికిత్సితం జ్ఞాత్వాఽఽత్మానం విద్వాఞ్జగత్ప్రతీతావపి స్వయం నిశ్చలో భవతి। నైశ్చల్యమేవ స్ఫోరయతి–యథేతి। యేన యేన ప్రకారేణ యద్యదిదం భాసతే తత్సర్వం సాక్షిరూపేణానుక్రమేణ జానాతి। అవిద్యమానం చ నిషేధతి। స్వాత్మనా న దర్శయతి। సాక్షిచైతన్యాత్మనైవ భావాభావాత్మకం ద్వివిధం జగదవస్థితం ప్రకాశయతీత్యర్థః। తస్య ప్రతీయమానస్య సిద్ధిః సద్భావోఽసిద్ధిరసద్భావశ్చేత్యేతదుభయమనుజ్ఞాతస్య నిషిద్ధస్య చ భవతి। న తు తస్యానుజ్ఞాతుర్నిషేద్ధుశ్చ చిన్మాత్రరూపస్యాఽఽత్మనస్తే సిద్ధ్యసిద్ధీ భవతః॥౪౪॥౪౫॥ అస్య తు కేవలం చిత్ప్రకాశాత్మతయాఽఽపరోక్ష్యేణ స్థితిరేవ భవతి। న చ తస్యామవస్థాయాం తత్త్వజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం తత్కార్యం జగద్వా కించిదపి విద్యతే। సకార్యస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్ జ్ఞానస్య చ కతకరజోన్యాయేన స్వయమేవ లీనత్వాదిత్యర్థః॥౪౬॥

ఇతి గుహ్యమిదం కథితం మయా నిఖిలోపనిషద్ధృదయంగమమ్।

హరపఙ్కజలోచనపాలితం విదితం యది వేదవిదేవ సః॥౪౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం విశేషసృష్టికథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః

౫. ఆత్మస్వరూపకథనమ్।

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యామి పరమం గుహ్యం యుష్మాకం మునిపుఙ్గవాః।
విజ్ఞానం వేదసంభూతం భక్తానాముత్తమోత్తమమ్॥౧॥
రుద్రవిష్ణుప్రజానాథప్రముఖాః సర్వచేతనాః।
స్వరసేనాహమిత్యాహురిదమిత్యతి చ స్వతః॥౨॥
ఇదంబుద్ధిశ్చ బాహ్యార్థే త్వహంబుద్ధిస్తథాఽఽత్మని।
ప్రసిద్ధా సర్వజన్తూనాం వివాదోఽత్ర న కశ్చన॥౩॥

ప్రకాశాత్మతయేతి। ఏతదపి పదకదమ్బకరూపం వాక్యమ్। తచ్చ బహుషు పదార్థేషు సత్స్వేవ ప్రయోక్తుం శక్యతే। అద్వితీయే తు వస్తునీదృగ్విధవాక్యప్రయోగోఽపి మదజ్ఞానవిలసిత ఇతి బ్రువతా సూతేన తస్యావాఙ్మనసగమ్యత్వం ప్రతిపాద్యతే॥౪౭—౪౯॥

ఇతి శ్రీసుతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం విశేషసృష్టికథనం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

ఇత్థం పరాగర్థప్రపఞ్చస్య పరశివస్వరూపాన్మాయావశాత్సృష్టిం ప్రతిపాద్య తదుపలక్షితమద్వితీయం పరశివస్వరూపమేవ మోక్షార్థిభిర్జ్ఞాతవ్యమిత్యుపదిష్టమ్। అథాహమర్థవివేకేనాపి తత్స్వరూపం ప్రతిపాదయితుముపక్రమతే—వక్ష్యామీతి॥౧॥౨॥ అహమర్థస్య చిన్మాత్రరూపతాం వక్తుమిదంబుద్ధేరనాత్మవిషయత్వమహంబుద్ధేశ్చాఽఽత్మవిషయత్వం లోకసిద్ధమితి దర్శయతి—ఇదంబుద్ధిశ్చేత్యాదినా

ఇదమర్థే ఘటాద్యర్థేఽనాత్మత్వం సర్వదేహినామ్।
అహమర్థే తథాఽఽత్మత్వమపి సిద్ధం స్వభావతః॥౪॥

ఏవం సమస్తజన్తూనామనుభూతివ్యవస్థితా।
భ్రాన్తా అపి న కుర్వన్తి వివాదం చాత్ర సత్తమాః॥౫॥
ఏవం వ్యవస్థితే హ్యర్థే సతి బుద్ధిమతాం వరాః।
సంసారవిషవృక్షస్య మూలచ్ఛేదనకాఙ్క్షిభిః॥౬॥
యత్ర యత్రేదమిత్యేషా బుద్ధిర్దృష్టా స్వభావతః।
తత్ర తత్ర త్వనాత్మత్వం విజ్ఞాతవ్యం విచక్షణైః॥౭॥
యత్ర యత్రాహమిత్యేషా బుద్ధిర్దృష్టా స్వభావతః।
తత్ర తత్ర తథాత్మత్వం విజ్ఞాతవ్యం మనీషిభిః॥౮॥
శరీరే దృశ్యతే సర్వైరిదంబుద్ధిస్తథైవ చ।
అహంబుద్ధిశ్చ విప్రేన్ద్రాస్తత స్తే భిన్నగోచరే॥౯॥
శరీరాలమ్బనా బుద్ధిరిదమిత్యాస్తికోత్తమాః।
చిదాత్మాలమ్బనా సాక్షాదహంబుద్ధిర్న సంశయః॥౧౦॥
ఇదమర్థే శరీరే తు యాఽహమిత్యుదితా మతిః।
సా మహాభ్రాన్తిరేవ స్యాదతస్మింస్తద్గ్రహత్వతః॥౧౧॥

॥౩—౫॥ ఏవం వ్యవస్థిత ఇతి। ఇదమహంబుద్ధ్యోరనాత్మాత్మవిషయత్వ ఏవం లోకత ఏవ సిద్ధే సతి మోక్షార్థిభిః సర్వత్రేదంకారాస్పదేఽనాత్మత్వం జ్ఞాతవ్యమహంకారాస్పదేఽప్యాత్మత్వం జ్ఞాతవ్యమ్॥౬—౮॥ నను క్వచిద్దేహేన్ద్రియాదౌ మమేదం శరీరమహం మనుష్య ఇత్యేవం ప్రత్యయా దృశ్యన్తే తత్ర కథమిత్యాశఙ్క్యాఽఽహ—శరీర ఇతి। ఇదమహంబుద్ధ్యోరుభయోర్నియతపరాక్ప్రత్యగర్థవిషయత్వేనైకత్వాసంభవాత్తే బుద్ధీ భిన్నవిషయే కర్తవ్యే॥౯॥ తత్ర సాక్షిచిదాత్మనోర్వివిక్తం యత్సాక్ష్యం దేహేన్ద్రియాదికం తదాలమ్బనేదంబుద్ధిః స్యాదనుభవతోఽనిదంరూపత్వేఽపి చిద్భాస్యత్వలక్షణయోగేన యౌక్తికవివేకాద్బాహ్యద్రవ్యవదిదంకారాస్పదత్వాత్। అహంబుద్ధిస్తు దేహేన్ద్రియాదేః సాక్షీ చిదాత్మా తదాలమ్బనా॥౧౦॥

అచిద్రూపమహంబుద్ధేః పిణ్డం నాఽఽలమ్బనం భవేత్।
మృత్పిణ్డాదిష్వదృష్టత్వాత్తతోఽనాత్మైవ విగ్రహః॥౧౨॥
అచిత్త్వాదిన్ద్రియాణాం చ ప్రాణస్య మనసస్తథా।
ఆలమ్బనత్వం నాస్త్యేవ బుద్ధేశ్చాహంమతిం ప్రతి॥౧౩॥
బుద్ధేరచిత్త్వం సంగ్రాహ్యం దృష్టత్వాజ్జన్మనాశయోః।
అచిద్రూపస్య కుడ్యాదేః ఖలు జన్మావనాశనమ్॥౧౪॥
అహంకారస్య చాచిత్త్వాచ్చిత్తస్య చ తథైవ చ।
ఆలమ్బనత్వం నాస్త్యేవ సదాఽహంప్రత్యయం ప్రతి॥౧౫॥

అహం మనుష్యః స్థూలోఽహం కృశోఽహమితి మనుష్యత్వాదిధర్మయుక్తదేహేన్ద్రియాదిసామానాధికరణ్యాదహంప్రత్యయస్య తద్విషయత్వమనుభవసిద్ధమితి చేత్తత్రాఽఽహ—ఇదమర్థ ఇతి। చిద్భాస్యత్వలక్షణయోగాన్నిశ్చితేదమర్థే శరీరాదౌ జాయమానోఽహంప్రత్యయః స్ఫటికే రక్తిమబుద్ధిరద్భ్రాన్తిరేవ స్యాత్। 'అతస్మింస్తద్బుద్ధిర్విపర్యయః' ఇతి తల్లక్షణయోగాదిత్యర్థః॥౧౧॥ భూతకార్యత్వాదపి దేహాదినాహంబుద్ధిర్విషయ ఇత్యాహ—అచిద్రూపమితి। అన్నపరిణామరూపత్వాజ్జడం పిణ్డం స్థూలశరీరం తావదహంప్రత్యయస్య నాఽఽలమ్బనం తదాలమ్బనత్వస్య మృత్పిణ్డాదౌ జడేఽదృష్టత్వాత్తతోఽహంబుద్ధ్యనాలమ్బనత్వాత్స్థూలదేహోఽనాత్మా॥౧౨॥ ఇన్ద్రియాదీనామపి తదనాలమ్బనత్వం ప్రతిపాదయతి—అచిత్త్వాదితి। స్థూలదేహవదిన్ద్రియాదీనామప్యచిద్రూపత్వసామాన్యాదహంప్రత్యయానాలమ్బనత్వమ్॥౧౩॥ నన్విన్ద్రియాదీనాం చిద్భాస్యత్వాదస్త్వహంబుద్ధ్యవిషయత్వమ్। బుద్ధిస్తు చిద్రూపైవేతి తస్యాస్తదాలమ్బనత్వం యుక్తమిత్యత ఆహ—బుద్ధేరితి। ఉత్పత్తివినాశౌ హి జడధర్మౌ। తద్యోగాద్బుద్ధేరప్యవశ్యమచిద్రూపత్వమభ్యుపేతవ్యమ్। అయం భావః। విమతా బుద్ధిరచిద్రూపోత్పత్తివినాశధర్మవత్త్వాద్ఘటాదివదితి। వ్యాప్తిం దర్శయతి—అచిద్రూపస్యేతి॥౧౪॥ ఏవం మనోబుద్ధ్యోరచిత్త్వేనానాత్మత్వం ప్రతిపాద్యాహంకారచిత్తయోరేతత్ప్రతిపాదయతి—అహంకారస్యేతి। ఏతయోరపి

సత్త్వపరిణామరూపాన్తఃకరణకార్యతయా చిద్భాస్యత్వేన జడత్వాద్ఘటాదివదహంప్రత్యయాలమ్బన-

సర్వప్రత్యయరూపేణ సదాఽహంకార ఏవ హి।
నివర్తతే తోఽహంకారస్త్వనాత్మైవ శరీరవత్॥౧౬॥
పరిణామస్వభావస్య క్షీరాదేర్ద్విజపుఙ్గవాః।
అచేతనత్వం లోకేఽస్మిన్ప్రసిద్ధం ఖలు సంతతమ్॥౧౭॥
తస్మాచ్చిద్రూప ఏవాఽఽత్మాఽహంబుద్ధేరర్థ ఆస్తికాః।
అచిద్రూపమిదంబుద్ధేరనాత్మైవార్థ ఈరితః॥౧౮॥
సత్యపి ప్రత్యయార్థత్వే ప్రత్యగాత్మా స్వయంప్రభః।
వృత్త్యధీనతయా నైవ విభాతి ఘటకుడ్యవత్॥౧౯॥
స్వచ్ఛవృత్తిమనుప్రాప్య వృత్తేః సాక్షితయా స్థితః।
వృత్త్యా నివర్త్యమజ్ఞానం గ్రసతే తేన తేజసా॥౨౦॥

త్వమిత్యర్థః॥౧౫॥ నన్వహంప్రత్యయస్యాహంకారానాలమ్బనత్వం వ్యాహతమిత్యత ఆహ— సర్వప్రత్యయేతి। అహంబుద్ధిస్తావదాత్మైకవిషయేత్యుక్తమ్। అహంకారస్తావదాత్మా న భవతి। అహం సుఖీ దుఃఖీత్యేవం సర్వప్రత్యయరూపేణ వివర్తమానత్వాత్తస్యాపి వికారిత్వేన శరీరవదనాత్మత్వమేవ యుక్తమ్। కించ దధ్యాకారపరిణామినః క్షీరాదేరనిత్యత్వమచేతనత్వం చ లోకప్రసిద్ధత్వాత్సర్వప్రత్యయాత్మనా పరిణమమానస్యాహంకారస్య తథావిధమచేతనత్వం కో నివారయేత్॥౧౬॥౧౭॥ ఏవమహంబుద్ధ్యాలమ్బనత్వేన ప్రసక్తానాం దేహేన్ద్రియాదీనాం తదాలమ్బనత్వప్రతిషేధే సతి పారశేషాచ్చిన్మాత్రాలమ్బనత్వం తస్య సిద్ధమితి నిగమయతి—తస్మాదితి। అహమితి ప్రత్యగర్థవిషయాయా బుద్ధేరుక్తరీత్యా దేహేన్ద్రియాదీనాం చిద్భాస్యత్వేన ఘటాదివత్పరార్థత్వాత్ప్రత్యగ్భూతః సాక్షీ చిన్మాత్రరూప ఏవాఽఽత్మా విషయో నాచిద్రూపం జడం దేహేన్ద్రియాదికమ్। ఇదంబుద్ధేశ్చానాత్మైవ విషయ ఇతి న తయోః క్వాపి

సాంకర్యమిత్యర్థః ॥౧౮॥ యది చిన్మాత్రరూప ఆత్మాఽహంబుద్ధివిషయస్తర్హి తస్య స్వప్రకాశత్వభఙ్గ ఇత్యత ఆహ—సత్యపీతి। సర్వాన్తరస్య ప్రత్యగాత్మనోఽహంప్రత్యయవిషయత్వే సత్యప్యసౌ స్వయంప్రకాశ ఏవ భవతి। నను బుద్ధివృత్తివిషయత్వం స్వప్రకాశత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధమిత్యత ఆహ—వృత్త్యధీనేతి।

అనుప్రవిష్టచైతన్యసంబన్ధాత్ వృత్తిరాస్తికాః।

జడరూపం ఘటాద్యర్థం భాసయత్యాత్మరూపవత్ ॥౨౧॥

అతోఽహంప్రత్యయార్థేఽపి నానాత్మా స్యాద్ఘటాదివత్।

స్వయంప్రకాశరూపేణ సాక్షాదాత్మైవ కేవలమ్ ॥౨౨॥

యత్సంబన్ధాదహంవృత్తిః ప్రత్యయత్వేన భాసతే।

స కథం ప్రత్యయాధీనప్రకాశః స్యాత్స్వయంప్రభః ॥౨౩॥

సర్వప్రత్యక్చిదాత్మనః సత్యపి బుద్ధివృత్తివ్యాప్యత్వే ఘటకుడ్య దివత్స్ఫురణం న తదధీనమ్। కింతు స్వచ్ఛాం నిర్మలాం బుద్ధివృత్తిమనువ్యాప్య తస్యా వృత్తేర్భాసకసాక్షివిద్రూపేణాయమవస్థితః స్వయం ప్రకాశతే। ఘటకుడ్యాదికం తు జడత్వాత్స్వగోచరవృత్త్యనుప్రవిష్టచైతన్యేనాపి వ్యాప్య వర్తత ఇతి పరాధీనప్రకాశమిత్యర్థః। నన్వహమర్థశ్చిదాత్మా స్వయంప్రకాశమానశ్చేదహమాకారవృత్తిస్తర్హి కిమర్థేత్యత ఆహ—వృత్త్యేతి। ఆత్మస్వరూపావరణభూతం యదజ్ఞానం తదాత్మవిషయవృత్త్యైవ నివర్తనీయమ్। అతోఽజ్ఞాననివృత్తౌ బుద్ధివృత్తేరుపయోగస్తత్ర చేత్యమానమజ్ఞానం స్వస్వరూపేఽధ్యస్తత్వాదాత్మా స్వేనైవ చిత్ప్రకాశేన గ్రసతే తదజ్ఞాననివృత్తిరపి చిన్మాత్రరూపేణావశిష్యత ఇత్యర్థః ॥౧౯॥౨౦॥ బుద్ధివృత్తేర్ఘటాదివిషయప్రకాశజనన-సామర్థ్యవదాత్మవిషయప్రకాశజననసామర్థ్యమపి కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—అనుప్రవిష్టేత్యాదినా। సత్త్వపరిణామరూపత్వేన నిర్మలా బుద్ధివృత్తిః స్వాత్మన్యనుప్రవిష్టచైతన్యసంబన్ధబలాత్సవిత్ప్రతిబిమ్బయుక్తాదర్శవజ్జడం ఘటాదివిషయజాతమాపరోక్ష్యేణ భాసయతి। ఆత్మా తు స్వప్రకాశచిద్రూపత్వాత్స్వరూపప్రకాశేనైవ కేవలం భాసతే ॥౨౧॥౨౨॥ ఏతదుపపాదయతి—

యదితి। యస్య చిత్ప్రకాశాత్మనః సంబన్ధబలాదహమర్థవిషయా వృత్తిః ప్రతీతికరణత్వేన భాసతే స చిదాత్మా కథం ప్రత్యయాధీనప్రకాశః స్యాత్। ప్రతీయతేఽనేనేతి ప్రత్యయో బుద్ధిః। స చ సాక్షిచైతన్యేన ప్రకాశ్యమానః కథం స్వమాక్షిణం ప్రకాశయితుం శక్నుయాత్। అతో బుద్ధివృత్తేరాత్మవిషయప్రకాశజననసామర్థ్యాభావాత్సాక్షిభూతశ్చిదాత్మా స్వయంప్రకాశమాన ఏవేత్యర్థః॥౨౩॥ నన్వహం

అహంవృత్తిః స్వతఃసిద్ధచైతన్యేద్ధాఽవభాసతే।

తత్సంబన్ధాదహంకారః ప్రత్యయీవ ప్రకాశతే॥౨౪॥

ఆత్మాఽహంప్రత్యయాకారసంబన్ధభ్రాన్తిమాత్రతః।

కర్తా భోక్తా సుఖీ దుఃఖీ జ్ఞాతేతి ప్రతిభాసతే॥౨౫॥

వస్తుతస్తస్య నాస్త్యేవ చిన్మాత్రాదపరం వపుః।

చిద్రూపమేవ స్వాజ్ఞానాదన్యథా ప్రతిభాసతే॥౨౬॥

సర్వదేహేష్వహంరూపః ప్రత్యయో యః ప్రకాశతే।

తస్య చిద్రూప ఏవాఽఽత్మా సాక్షాదర్థో న చాపరః॥౨౭॥

జానామీత్యహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమవసీయతే కుతస్తస్యానాత్మత్వమిత్యత ఆహ— అహంవృత్తిరితి స్వతఃసిద్ధం స్వప్రకాశం యత్సాక్షిచైతన్యం తేనేద్ధా తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసేన ప్రదీప్తాఽహంవృత్తిరవభాసతే। తచ్చైతన్యప్రకాశసంబన్ధవశాదేవానాత్మభూతోఽప్యహంకారః ప్రత్యయీవ ప్రత్యయాః శబ్దాదివిషయజ్ఞానాని తద్యుక్తో జ్ఞాతేవ ప్రకాశతే। పరమార్థతస్తు ప్రత్యయీ చిదాత్మైవ॥౨౪॥ నన్వాత్మా ప్రత్యయీ చేత్తస్య జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వాదిప్రసఙ్గాత్తస్య చిన్మాత్రరూపతా న సిధ్యేదిత్యత ఆహ—ఆత్మేతి।
కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిధర్మవదహంకారతాదాత్మ్యసంబన్ధవశాచ్చిదాత్మని తద్ధర్మాధ్యారోపేణ కర్తృత్వాదిప్రతీతిః॥౨౫॥ పరమార్థతస్తు చిన్మాత్రాదన్యత్తస్య స్వరూపం న భవతీత్యర్థః। ఏతదుక్తం భవతి। అహంకారచైతన్యయోః పరస్పరతాదర్థ్యాభిసంబన్ధాచ్చిదాత్మధర్మః ప్రత్యయిత్వమప్యహంకారధర్మత్వేన భాసతే। అహంకారధర్మాః కర్తృత్వభోక్తృత్వాదయశ్చిదాత్మధర్మత్వేన ప్రతిభాసన్తే। తయోర్వివేకే తు

చిన్మాత్రమేవాఽఽత్మస్వరూపం పరిశిష్యత ఇతి। అన్యథా ప్రతిభానే కారణమాహ— చిద్రూపమేవేతి। విశుద్ధచైతన్యమేవాఽఽత్మతత్త్వం స్వస్వరూపాజ్ఞానాదన్యథా ప్రకారాన్తరేణ కర్తా భోక్తా సుఖీ దుఃఖీత్యాదిబహుప్రకారేణ భాసతే॥౨౬॥ సర్వదేహేష్వితి। సర్వప్రాణిశరీరేష్వహమితి ప్రత్యయోఽనువృత్తః ప్రతీయతే। తస్య చ కేనచిదనుగతేన తాదృశేనార్థేన భవితవ్యమ్। తాదృశస్త్వర్థశ్చిదాత్మైవ నాపరః కశ్చిదస్తి। చిదాత్మేతి-

గౌరితి ప్రత్యయస్యార్థో యథా గోత్వం తు కేవలమ్।

తథాఽహంప్రత్యయస్యార్థశ్చిద్రూపాత్మైవ కేవలమ్॥౨౮॥

వ్యక్తిసంబన్ధరూపేణ గోత్వం భిన్నం ప్రతీయతే।

చిదహంకారసంబన్ధాద్భేదేన ప్రతిభాతి చ॥౨౯॥

యథైవైకోఽపి గోశబ్దో భిన్నార్థో వ్యక్తిభేదతః।

తథైవైకోఽప్యహంశబ్దో భిన్నార్థో వ్యక్తిభేదతః॥౩౦॥

యథా ప్రతీత్యా గోవ్యక్తిర్గోశబ్దార్థో న తత్త్వతః।

తత్త్వతో గోత్వమేవార్థః సాక్షాద్వేదవిదాం వరాః॥౩౧॥

రిక్తస్య సర్వస్య వ్యావృతస్వభావత్వాత్॥౨౭॥ ఉక్తమర్థం సదృష్టాన్తముపపాదయతి—గౌరితి। యథా శాబలేయాదిష్వనుగతస్య గౌరితి ప్రత్యయస్య గోత్వమేవార్థో న తు వ్యావృతాస్తద్వ్యక్తయః। తథా చ సర్వప్రాణిశరీరేష్వనుగతస్యాహంప్రత్యయస్యానుగతచిదాత్మైవ విషయో న తు తచ్ఛరీరాదికమిత్యర్థః॥౨౮॥ నన్వహంప్రత్యయస్య భిన్నవిషయత్వమిత్యత ఆహ—వ్యక్తీతి। యథైకమపి గోత్వం తత్తచ్ఛాబలేయాదివ్యక్తిభిన్నాకారేణ భిన్నం ప్రతీయతే। ఏవమేకైవ చిత్తదహంకారవశాద్భేదేన ప్రతిభాతి న తు చిత్స్వరూపపర్యాలోచనే భేద ఉపలభ్యతే॥౨౯॥ ఏవం ప్రత్యయోపాధావహమర్థస్యైక్యముపపాద్య శబ్దార్థోపాధావపి తత్ప్రతిపాదయతి– యథైవైకోఽపీతి। యథైవైకోఽపి గోశబ్దః స్వాభిధేయగోత్వజాతివ్యఞ్జకవ్యక్తిభేదవశాద్భిన్నార్థో భవతి తథైవైకోఽప్యహంశబ్దః ప్రతిశరీరం స్వాభిధేయచిద్వ్యఞ్జకాహంకారవ్యక్తిభేదేన భిన్నార్థో న విరుధ్యతే॥౩౦॥ తత్ర చ యథా గోశబ్దస్య వ్యక్తిః ప్రాతీతికోఽర్థో న తాత్త్వికః। అనుగతస్యైకస్య

గోశబ్దస్య వ్యావృత్తాసు గోవ్యక్తిషు సంగతిగ్రహణాసంభవాత్। పరమార్థతస్తు సర్వాసు గోవ్యక్తిష్వనుగతం గోత్వమేవ తస్యార్థః। వ్యక్తిష్వనుగతయోస్తయోర్వాచ్యవాచకభావేన సంగతిగ్రహణాసంభవాత్। ఏవమేవ సర్వప్రాణిష్వనుగతస్యాహంశబ్దస్యాననుగతాహంకారార్థత్వం ప్రాతీతికమ్। యస్తు ప్రత్యక్చిదాత్మా సర్వత్రానుగతః స ఏవ తస్యానుగతస్యాహంశబ్దస్య ముఖ్యోఽర్థః। తస్యానుగతిమభి-

తథా ప్రతీత్యాఽహంకారోఽహంశబ్దార్థో న తత్త్వతః।

తత్త్వతః ప్రత్యగాత్మైవ స ఏవాఖిలసాధకః॥౩౨॥

ఏకత్వేఽపి పృథక్త్వేన వ్యపదేశోఽపి యుజ్యతే।

అన్తఃకరణభేదేన సాక్షిణః ప్రత్యగాత్మనః॥౩౩॥

రుద్రవిష్ణుప్రజానాథప్రముఖాః సర్వచేతనాః।

చిన్మాత్రాత్మన్యహంశబ్దం ప్రయుఞ్జన్తే హి తత్త్వతః॥౩౪॥

సుషుప్తోఽస్మీతి సర్వోఽయం సుప్తాదుత్థితో జనః।

సుషుప్తికాలీనస్వాత్మన్యహంశబ్దం ద్విజోత్తమాః॥౩౫॥

ప్రయుఙ్క్తే తత్ర దేహాదివిశేషాకారభాసనమ్।

న హి కేవలచైతన్యం సుషుప్తేః సాధకం స్వతః॥౩౬॥

ప్రతిభాతి తతస్తస్మింశ్చిన్మాత్రే ప్రత్యగాత్మని।

అహంశబ్దప్రవృత్తిః స్యాన్న తు సోపాధికాత్మని॥౩౭॥

ప్రేత్య విశినష్టి—అఖిలమితి। యతోఽయం చిదాత్మాఽఖిలవ్యవహారసాధకోఽతః సర్వప్రాణిషు తత్తద్వ్యవహారసాక్షితయాఽఽకాశవదనుగతో వర్తత ఇత్యర్థః॥౩౧॥౩౨॥ ఏకత్వేఽపీతి। ఏవమహమర్థస్య చిదాత్మన ఏకత్వేఽప్యహం దేవదత్తోఽహం యజ్ఞదత్త ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశోఽపి న విరుధ్యతే ప్రతిశరీరమన్తఃకరణభేదేన తత్సాక్షిణశ్చిదాత్మనోఽపి

తథాత్వప్రతీతేరిత్యర్థః॥౩౩॥ ఇత్థం స్వప్రతిపాదితేఽర్థే రుద్రాదీనామపి వ్యవహారం సంవాదయతి—రుద్రేతి॥౩౪॥ నను తే సర్వేఽహంకారసహితే చైతన్యేఽహంశబ్దం ప్రయుఞ్జతే చిదాత్మన ఇవాహంకారస్యాపి తచ్ఛబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాదిత్యాశఙ్క్య కేవలవ్యతిరేకలాభాచ్చిదాత్మైవాహంశబ్దార్థ ఇతి ప్రతిపాదయతి—సుషుప్తోఽస్మీత్యాదినా। ఏతావన్తం కాలమహం సుషుప్తోఽస్మీతి స్వాపాదుత్థాయ పరామృశన్స్వాపకాలీనాత్మవిషయేఽహంశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే న చ తస్యామవస్థాయామహంకారోఽపి తస్యాపి స్వకారణే లీనత్వేన తదానీం సకలవిశేషప్రతిభాసాభావాత్తత్ప్రతిభానే చ సుషుప్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్। అతస్తస్యాభవస్థాయాం సుషుప్తేః ప్రకాశకాహంకారావిశి-

యథాఽయో దహతీత్యుక్తే వహ్నిర్దహతి కేవలమ్।

నాయస్తద్వదహంశబ్దశ్చైతన్యస్యైవ వాచకః॥౩౮॥

ప్రతీత్యా వహ్నిసంబన్ధాద్యథాఽయో దాహకం తథా।

చిత్సంబన్ధాదహంకారోఽహంశబ్దార్థః ప్రకీర్తితః॥౩౯॥

చైతన్యేధ్యాహమః స్పర్శాద్దేహాదౌ భ్రాన్తచేతసామ్।

అహంశబ్దప్రయోగః స్యాత్తథాఽహంప్రత్యయోఽపి చ॥౪౦॥

ఇత్థం వివేకతః సాక్ష్యం దేహాదిప్రాణపూర్వకమ్।

అన్తఃకరణమాత్మానం విభజ్య స్వాత్మనః పృథక్॥౪౧॥

సర్వసాక్షిణమాత్మానం స్వయంజ్యోతిఃస్వలక్షణమ్।

సత్యమానన్దమద్వైతమహమర్థం విచిన్తయేత్॥౪౨॥

ష్టాత్మనీత్యర్థః। ఏవం సుషుప్త్యవస్థానామాత్మని ప్రయుజ్యమానస్యాహంశబ్దస్య ప్రత్యగర్థవాచినః సర్వత్రప్రత్యగ్భూతచైతన్యమేవార్థః। న త్వహంకారస్తస్య తదవభాస్యత్వేన పరాగర్థత్వాత్॥౩౫—౩౮॥ అహంకారాభిధాయకత్వం న తు తస్య ప్రాతీతికమితి సదృష్టాన్తమాహ—ప్రతీత్యేతి। అగ్నిసంయోగవశాత్స్వభా-వతోఽనుష్ణస్పర్శస్యాప్యయసో

దాహకత్వం యథా ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమేవం చిత్సంబన్ధబలాదహంకారోఽపి ప్రతీతితోఽహంశబ్దార్థః। పరమార్థతస్తు యథాఽగ్నేరేవ దాహకత్వమేవం చైతన్యస్యైవాహంశబ్దార్థతేత్యర్థః॥౩౯॥ కథం తర్హ్యహం మనుష్య ఇతి దేహాదావహంశబ్దప్రయోగ ఇతి తత్రాహ—చైతన్యేతి। స్వప్రకాశచైతన్యతాదాత్మ్యాపన్నో యోఽహంకారస్తస్య స్వర్శాదాపాదమస్తకవ్యాపనాద్దేహాదావహంశబ్దప్రయోగప్రత్యయావన్యతోఽన్యదీయయోస్తయో రన్యత్ర ప్రయోగో భ్రాన్తికృత ఇత్యర్థః॥౪౦॥ ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయన్నాత్మస్వరూపమవధారయతి—ఇత్థమితి। ఇత్థమనేనోక్తప్రకారేణ సాక్ష్యం దేహేన్ద్రియాదికమహంకర్తారాత్మానం యౌక్తికవివేకేన స్వాత్మనః సకాశాత్పృథగ్విభజ్య దేహేన్ద్రియాదిసర్వసాక్షిణం స్వప్రకాశచిద్రూపముక్తరీత్యాఽహంశబ్దప్రతిపాద్యమాత్మానం సత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ చిన్తయేత్॥౪౧॥౪౨॥ అహమర్థస్యాత్మనో బ్రహ్మస్వరూపత్వం సంవాదేన ద్రఢయతి—రుద్రేతి

రుద్రవిష్ణుప్రజానాథప్రముఖాః సర్వచేతనాః।

అహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యాహురాత్మానమేవ హి॥౪౩॥

తే తు చిన్మాత్రమద్వైతమహమర్థతయా భృశమ్।

అఙ్గీకృత్యాహమద్వైతం బ్రహ్మేత్యాహుర్న దేహతః॥౪౪॥

చిన్మాత్రం సర్వగం సత్యం సంపూర్ణసుఖమద్వయమ్।

సాక్షాద్బ్రహ్మైవ నైవాన్యదితి తత్త్వవిదాం స్థితిః॥౪౫॥

శాస్త్రం సత్యచిదానన్దమనన్తం వస్తు కేవలమ్।

శుద్ధం బ్రహ్మేతి సశ్రద్ధం ప్రాహ వేదవిదాం వరాః॥౪౬॥

ప్రత్యగాత్మాఽయమద్వంద్వః సాక్షీ సర్వస్య సర్వదా।

సత్యజ్ఞానసుఖానన్తలక్షణః సర్వదాఽనఘః॥౪౭॥

అతోఽయం ప్రత్యగాత్మైవ స్వానుభూత్యేకగోచరః।

శాస్త్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మ నాపరం పరమార్థతః॥౪౮॥

ఏవం తర్కప్రమాణాభ్యామాచార్యోక్త్యా చ మానవః।

అవిజ్ఞాయ శివాత్మైక్యం సంసారే పతతి భ్రమాత్॥౪౯॥

॥४३॥ అహమేవ పరం బ్రహ్మేతి రుద్రవిష్ణ్వాదివ్యవహారేఽపి చిన్మాత్రస్యైవాహమర్థతామాహ—తే త్వితి। తే రుద్రవిష్ణ్వాదయో నిరస్తసమస్తోపాధికం సాక్షిచిన్మాత్రమేవాహమర్థతయా స్వీకృత్యాహం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన వ్యవహరన్తి న తు దేహాదివిశిష్టమ్। తస్య సంసార్యాత్మనోఽసఙ్గబ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః॥४४॥ నను చిన్మాత్రస్వరూపస్యాపి సాక్షిణః కథం బ్రహ్మరూపతేతి తత్రాహ—చిన్మాత్రమితి। యద్ధి చిన్మాత్రం తదేవ సాక్షాత్సత్యాదిలక్షణం పరం బ్రహ్మ న తద్వ్యతిరిక్తమితి పరమార్థవిదాం నిర్ణయః॥४५॥ శాస్త్రస్యాపీదృగర్థపరత్వమాహ—శాస్త్రమితి॥ 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాది శాస్త్రం బ్రహ్మణః సత్యజ్ఞానానన్తానన్దైకరసత్వం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయతి। అయమపి ప్రత్యగాత్మాద్వంద్వః సాంసారికసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వరహితస్తస్య సర్వస్య సర్వదా సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టాఽత ఏవ సత్యజ్ఞానాదిలక్షణః॥४६॥४८॥ ఏవం తత్త్వంపదార్థౌ

శాస్త్రాచార్యోపదేశేన తర్కైః శాస్త్రానుసారిభిః।

సర్వసాక్షితయాఽఽత్మానం సమ్యఙ్నిశ్చిత్య సుస్థిరః॥५०॥

స్వాత్మనోఽన్యతయా భాతం సమస్తమవిశేషతః।

స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా పునః స్వాత్మానమద్వయమ్॥५१॥

శుద్ధం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య స్వయం స్వానుభవేన చ।

నిశ్చయం చ స్వచిన్మాత్రే విలాప్యావిక్రియేఽద్వయే॥५२॥

విలాపనం చ చిద్రూపం బుద్ధ్వా కేవలరూపతః।

స్వయం తిష్ఠేదయం సాక్షాద్బ్రహ్మవిత్ప్రవరో మునిః॥५३॥

ఈదృశీ పరమా నిష్ఠా శ్రౌతీ స్వానుభవాత్మికా।

దేశికాలోకనేనైవ కేవలేన హి సిధ్యతి॥५४॥

దేశికాలోకనం చాపి ప్రసాదాత్పారమేశ్వరాత్।

సిధ్యత్యయత్నతః ప్రాజ్ఞాః సత్యమేవ మయోదితమ్॥५५॥

సత్యం సత్యం పునః సత్యముద్ధృత్య భుజముచ్యతే।

ప్రసాదాదేవ సర్వేషాం సర్వసిద్ధిర్మహేశితుః॥౫౬॥

ప్రసాదే శాంభవే సిద్ధే సర్వం శంభుతయా స్వతః।

విభాతి నాన్యథా విప్రాః సత్యమేవ మయోదితమ్॥౫౭॥

దర్శయిత్వా తదేకత్వలక్షణం వాక్యార్థమాహ—అతోఽయమితి॥౪౮॥॥౪౯॥ ప్రత్యగాత్మనః పరశివస్వరూపజ్ఞాననిష్ఠాయాం క్రమమాహ—శాస్త్రేత్యాదినా। ప్రథమం గురుశాస్త్రోపదేశేనాఽఽత్మస్వరూపం జ్ఞాత్వా పునః శాస్త్రానుసారిభిర్న్యాయైర్దేహేన్ద్రియాదిసాక్షితయాఽవస్థితం చిన్మాత్రస్వరూపమాత్మానం నిశ్చిత్య స్వాత్మనోఽన్యత్వేన ప్రతిభాతం సకలం సాక్ష్యం జగత్స్వావిద్యావిలసితత్వేన స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా తథావిధం స్వాత్మానమద్వితీయం పరం బ్రహ్మేతి ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోరైక్యం సాక్షాత్కృత్య తం చ సాక్షాత్కారం స్వరూపభూతే చిన్మాత్రే కతకరజోన్యాయేన విలాప్య విలాపనక్రియాం చాధిష్ఠానచిదవ్యతిరేకేణ బుద్ధ్వా కేవలం చిదానన్దైకరసరూపేణ స్వయం తిష్ఠతీత్యర్థః॥౫౦—౫౩॥ ఉక్తబ్ర-

యదా శంభుతయా సర్వం విభాతి స్వత ఏవ తు।

తదా హి శాంభవః సాక్షాత్ప్రసాదః సత్యమీరితమ్॥౫౮॥

శివాదన్యతయా కించిదపి భాతి యదా ద్విజాః।

తదా న శాంకరో బోధః సంజాత ఇతి మే మతిః॥౫౯॥

శివాదన్యతయా సర్వం ప్రతీతమపి పణ్డితః।

తత్త్వదృష్ట్యా శివం సర్వం సుస్థిరం పరిపశ్యతి॥౬౦॥

శివాకారేణ వా నిత్యం ప్రపఞ్చాకారతోఽపి వా।

జీవాకారేణ వా భాతం యత్తద్బ్రహ్మ విచిన్తయేత్॥౬౧॥

శంభురేవ సదా భాతి సర్వాకారేణ నాపరః।

ఇతి విజ్ఞానసంపన్నః శాంకరజ్ఞానినాం వరః ॥౬౨॥

శంభురూపతయా సర్వం యస్య భాతి స్వభావతః।

న తస్య వైదికం కించిత్తాన్త్రికం చాస్తి లౌకికమ్ ॥౬౩॥

యథాభాతస్వరూపేణ శివం సర్వం విచిన్తయన్।

యోగీ చరతి లోకానాముపకారాయ నాన్యథా ॥౬౪॥

స్వస్వరూపాతిరేకేణ నిషిద్ధం విహితం తు వా।

న పశ్యతి మహాయోగీ భాతి స్వాత్మతయాఽఖిలమ్ ॥౬౫॥

చణ్డాలగేహే విప్రాణాం గృహే వా పరమార్థవిత్।

భక్ష్యభోజ్యాదివైషమ్యం న కించిదపి పశ్యతి ॥౬౬॥

హ్మాత్మనిష్ఠాయాం సాధనమాహ—ఈదృశీత్యాదినా ॥౫౪—౫౯॥ తత్త్వదృష్ట్యేతి। వ్యవహారదృష్ట్యైవ హి జగత్ప్రతిభాసః। తత్త్వదృష్ట్యా తు పరశివస్వరూపేఽధ్యస్తస్య సర్వస్య తదనన్యత్వాచ్ఛివాత్మకమేవ సర్వం జగత్సుదృఢం పరిపశ్యతీత్యర్థః ॥౬౦॥ శివాకారేణేతి। భోగప్రదభోగ్యభోక్త్రాత్మనా యత త్రివిధం జగద్భాతి తత్సర్వం భానమాత్రరూపం పరం బ్రహ్మ విచిన్తయేత్। యతస్తద్భానరూపే బ్రహ్మణ్యధ్యస్తతయైవ భాతీత్యర్థః ॥౬౧॥౬౨॥ ఏవం ప్రతిపన్నస్య జీవన్ముక్తస్య స్థితిమాహ—శంభూరూపతయేత్యాదినా। న తస్య వైదికమితి।

యథేష్టం వర్తతే యోగీ శివం సర్వం విచిన్తయన్।

తాదృశో హి మహాయోగీ కో వా తస్య నివారకః ॥౬౭॥

బహునోక్తేన కిం సాక్షాద్దేశికస్య నిరీక్షణాత్।

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య పరశక్తేస్తథైవ చ ॥౬౮॥

శ్రుతిభక్తిబలాత్పుణ్యపరిపాకబలాదపి।

శివరూపతయా సర్వం స్వభావాదేవ పశ్యతి ॥౬౯॥

శివః సర్వమితి జ్ఞానం శాంకరం శోకమోహనుత్।

అయమేవ హి వేదార్థో నాపరః సత్యమీరితమ్॥౨౦॥

శ్రుతౌ భక్తిర్గురౌ భక్తిః శివే భక్తిశ్చ దేహినామ్।

సాధనం సత్యవిద్యాయాః సత్యమేవ మయోదితమ్॥౨౧॥

సోపానక్రమతో లబ్ధం విజ్ఞానం యస్య సుస్థిరమ్।

తస్య ముక్తిః పరా సిద్ధా సత్యమేవ మయోదితమ్॥౨౨॥

నిత్యముక్తస్య సంసారో భ్రాన్తిసిద్ధః సదా ఖలు।

తస్మాజ్జ్ఞానేన నాశః స్యాత్సంసారస్య న కర్మణా॥౨౩॥

జ్ఞానలాభాయ వేదోక్తప్రకారేణ సమాహితః।

మహాకారుణికం సాక్షాద్గురుమేవ సమాశ్రయేత్॥౨౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం ఆత్మస్వరూపకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

క్రియాకారహేతూనాం బ్రాహ్మణ్యాదీనామనాత్మతయా వివిక్తత్వాదిత్యర్థః॥౬౩—౨౧॥ సోపానక్రమత ఇతి। శాస్త్రాచార్యోపదేశేత్యాదినా ప్రాగుక్తేన క్రమేణేత్యర్థః॥౨౨॥ నను జ్ఞానమాత్రాత్కథం ముక్తిసిద్ధిరితి తత్రాఽఽహ—నిత్యముక్తస్యేతి। ఆత్మా హి నిత్యముక్తస్వభావః 'అసఙ్గో హ్యయం పురుషః' ఇతి శ్రుతేః। తస్య చ సంసారో భ్రాన్తిసిద్ధ ఏవేతి వక్తవ్యమ్। సమ్యగ్జ్ఞానమాత్రస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేన భ్రమకృతసంసారనివృత్తౌ సత్యాం స్వభావభూతా ముక్తిః స్వత ఏవ సిధ్యతీతి జ్ఞానమేవ తత్ప్రాప్తౌ సాధనం న కర్మేత్యర్థః॥౨౩॥౨౪॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

౬. సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహవర్ణనమ్।

సూత ఉవాచ—

వక్ష్యామి పరమం గుహ్యం సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహమ్।
యం విదిత్వా ద్విజా మర్త్యో న పునర్జాయతే భువి॥౧॥
సాక్షాత్పరతరం తత్త్వం సచ్చిదానన్దలక్షణమ్।
సర్వేషాం నః సదా సాక్షాదాత్మభూతమపి స్వతః॥౨॥
దుర్దర్శమేవ సూక్ష్మత్వాద్దేవానాం మహతామపి।
రుద్రః స్వాత్మతయా భాతం తత్సదా పరిపశ్యతి॥3॥
విష్ణుః కదాచిత్తత్త్వం కథంచిత్పరిపశ్యతి।
తథా కథంచిద్బ్రహ్మాఽపి కదాచిత్పరిపశ్యతి॥౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం ఆత్మస్వరూపకథనం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

ఉక్తవిధం పరశివస్వరూపాత్మజ్ఞానం తదనుగ్రహవ్యతిరేకేణ న సిధ్యతీతి తత్సిద్ధ్యుపాయభూతం మూర్తిధ్యానం వక్తుముపక్రమతే—వక్ష్యామీతి॥౧॥ సాక్షాత్పరతరమితి। యత్సచ్చిదానన్దైకరసం పరశివస్వరూపమేతదేవ హి ముఖ్యం పరతరమతిశయేన పరం తత్త్వమ్। మాయాయాస్తు స్వకార్యాపేక్షయైవ పరత్వం బ్రహ్మాపేక్షయా త్వపరత్వమేవేతి పరత్వం నాస్తి। ఈదృగ్విధం బ్రహ్మైవ నోఽస్మాకం సర్వేషాం సర్వదాఽఽపరోక్ష్యేణ స్వభావత ఆత్మభూతమపి నిర్విశేషత్వేన సూక్ష్మత్వాత్స్థూలదృష్టిభిర్దుర్దర్శం ద్రష్టుం దుఃశకమ్। అతస్తత్సాక్షాత్కారో యత్నసాధ్య ఇత్యర్థః। రుద్రః స్వాత్మతయేత్యాది। త్రిమూర్తీనాం మధ్యే రుద్రస్తు రజస్తమోభ్యామసంస్పృష్టవిశుద్ధసత్త్వోపాధికత్వాజ్జ్ఞానోత్కర్షబలేన స్వాత్మతయా ప్రకాశమానం తద్బ్రహ్మ సర్వదా జానాతి। హరిబ్రహ్మణోస్తు స్వోపాధిభూతాభ్యాం

రజస్తమోభ్యాం సత్త్వస్యాభిభూతత్వాద్రుద్రవజ్జ్ఞానోత్కర్షవిరహేణ తత్తత్త్వసాక్షాత్కారః కాదాచిత్కో యత్నసాధ్యశ్చేత్యర్థః॥౨—౪॥ తస్యాపి సాధకమితి। ఏవం రుద్రవిష్ణ్వాదీనాం స్వాత్మభూ-

త్రిమూర్తీనాం తు యజ్జ్ఞానం బ్రహ్మైకవిషయం పరమ్।

తస్యాపి సాధకం తత్త్వం సాక్షిత్వాన్నైవ గోచరమ్॥౫॥

ప్రసాదాదేవ తస్యైవ పరతత్త్వస్య కేవలమ్।

దేవాదయోఽపి పశ్యన్తి తత్రాపి బ్రహ్మ సాధకమ్॥౬॥

అతః ప్రసాదసిద్ధ్యర్థం పరయా శ్రద్ధయా సహ।

ధ్యేయమేవ పరం తత్త్వం హృదయామ్భోజమధ్యగమ్॥౭॥

త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రోఽపి శివం పరమకారణమ్।

సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గవాః॥౮॥

త్రిమూర్తీనాం తు విష్ణుశ్చ శివం పరమకారణమ్।

సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గవాః॥౯॥

త్రిమూర్తీనాం విరిఞ్చోఽపి శివం పరమకారణమ్।

సదా మూర్త్యాత్మనా ప్రీత్యా ధ్యాయతి ద్విజపుఙ్గవాః॥౧౦॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానాం త్రిమూర్తీనాం విచక్షణాః।

విభూతిరూపా దేవాశ్చ ధ్యాయన్తి ప్రీతిసంయుతాః॥౧౧॥

ఘృతకాఠిన్యవన్మూర్తిః సచ్చిదానన్దలక్షణా।

శివాద్భేదేన నైవాస్తి శివ ఏవ హి సా సదా॥౧౨॥

తపరశివస్వరూపవిషయం యజ్జ్ఞానం విచార్యమాణే తస్యాపి తత్త్వం న విషయభూతం కింతు సాధకం ప్రకాశకమ్। బ్రహ్మాకారమనోవృత్తేరపి ఘటపటాదివిషయవృత్త్యన్తరవత్సాక్షిభాస్యత్వాదిత్యర్థః॥౫॥ రుద్రాదీనామపి తత్సాక్షాత్కారే పరశివప్రసాద ఏవ కారణమిత్యాహ—ప్రసాదాదేవేతి। బ్రహ్మ సాధకమితి। పరశివప్రసాదహేతుకం యద్బ్రహ్మగోచరం జ్ఞానం జన్యతే తత్రాపి తద్బ్రహ్మ సాధకం న తు తేన విషయతయా ప్రకాశ్యమిత్యర్థః॥౬॥ యతో దేవాదీనామపి పరతత్త్వసాక్షాత్కారే పరశివప్రసాద ఏవాసాధారణం నిమిత్తమతస్తత్సిద్ధయే తత్పరతత్త్వం స్వహృదమ్బుజే ధ్యేయమిత్యర్థః॥౭॥ సామ్బమూర్త్యాత్మనైవ తదధ్యేయమితి విధిత్సూ రుద్రవిష్ణ్వాదీనాం తథావిధం పరతత్త్వధ్యానం దర్శయతి—త్రిమూర్తీనామిత్యాదినా॥౮-౧౧॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశాద్యాః శివధ్యానపరా అపి।

పరమాత్మవిభాగస్థా న జీవవ్యూహసంస్థితాః॥౧౩॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానామావిర్భావా అపి ద్విజాః।

పరామాత్మవిభాగస్థా న జీవవ్యూహసంస్థితాః॥౧౪॥

పరతత్వం పరం బ్రహ్మ జీవాత్మపరమాత్మనోః।

ఔపాధికేన భేదేన ద్విధాభూతమివ స్థితమ్॥౧౫॥

పుణ్యపాపావృతా జీవా రాగద్వేషమలావృతాః।

జన్మనాశాభిభూతాశ్చ సదా సంసారిణోఽవశాః॥౧౬॥

బ్రహ్మవిష్ణుమహేశానాం తథా తేషాం ద్విజర్షభాః।

ఆవిర్భావవిశేషాణాం పుణ్యపాపాదయో న హి॥౧౭॥

నను సామ్బమూర్తిరనిత్యా తద్ధ్యానేన కథం పరశివస్వరూపప్రాప్తిరిత్యత ఆహ—ఘృతకాఠిన్యవదితి। యథా ఘృతకాఠిన్యం ఘృతాతిరిక్తవస్త్వన్తరేణాసంస్పృష్టమేవ మూర్తిభూతం దృశ్యత ఏవం పరశివమూర్తిరపి మాయాతత్కార్యాసంస్పృష్టా కేవలం సచ్చిదానన్దైకరసస్వభావా పరశివస్వరూపాద్భేదేన నైవాస్తి। శివ ఏవ తథావిధమూర్త్యాత్మనా

భాతీత్యర్థః॥౧౨॥ పరమాత్మవిభాగస్థా ఇతి। అవిద్యోపాధికా జీవా మాయోపాధికస్తు జగత్కర్తేశ్వరః। మాయాసత్త్వాదిగుణోపాధికత్వాద్రుద్రాదయోఽపీశ్వరభేదా నాస్మదాదివజ్జీవసంఘమధ్యపాతిన ఇత్యర్థః॥౧౩॥ తథా రుద్రాదీనాం త్రిమూర్తీనాం యేఽవతారవిశేషాస్తేషామప్యపరిలుప్తసార్వజ్ఞస్వాభావ్యాదీశ్వరప్రభేదత్వమేవేత్యర్థః॥౧౪॥ అహం బ్రహ్మేతి జీవేశ్వరభేదస్య స్వాభావికత్వమాశఙ్క్య నిరస్యతి—పరతత్త్వమితి। యన్మాయాతీతం పరం బ్రహ్మాద్వితీయం తదేవ మాయావిద్యోపాధిప్రయుక్తభేదేన జీవపరమాత్మభావేన ద్వేధా భవతి న తు వాస్తవస్తయోర్భేద ఇత్యర్థః॥౧౫॥ పుణ్యపాపావృతా ఇతి। యతః స్వాశ్రయవ్యామోహకర్యవిద్యా జీవోపాధిరతస్తత్కృతపుణ్యపాపైస్తద్ధేతుభూతరాగద్వేషాదిభిశ్చ జీవా ఆవృతా భవన్తి। అతస్తత్ఫలభూతజన్మమరణప్రవాహపతితా అవిద్యాపరవశాః సంసారిణో భవన్తీత్యర్థః॥౧౬॥ పుణ్యపా-

ఆజ్ఞయా పరతత్త్వస్య జీవానాం హితకామ్యయా।

ఆవిర్భావతిరోభావౌ తేషాం కేవలమాస్తికాః॥౧౮॥

హరిబ్రహ్మహరాస్తేషామావిర్భావాశ్చ సువ్రతాః।

సదా సంసారిభిర్జీవైరుపాస్యా భుక్తిముక్తయే॥౧౯॥

ఉపాస్యత్వే సమానేఽపి హరః శ్రేష్ఠో హరేరజాత్।

న సమో న విహీనశ్చ నాస్తి సందేహకారణమ్॥౨౦॥

విహీనం వా సమం వాఽపి హరిణా బ్రహ్మణా హరమ్।

యే పశ్యన్తి సదా తే తు పచ్యన్తే నరకానలే॥౨౧॥

హరిబ్రహ్మాదిదేవేభ్యః శ్రేష్ఠం పశ్యన్తి యే హరమ్।

తే మహాఘోరసంసారాన్ముచ్యన్తే నాత్ర సంశయః॥౨౨॥

ప్రాధాన్యేన పరం తత్త్వం మూర్తిద్వారేణ యోగిభిః।

ధ్యేయం ముముక్షుభిర్నిత్యం హృదయామ్భోజమధ్యమే॥౨౩॥

కార్యభూతా హరిబ్రహ్మప్రముఖాః సర్వదేవతాః।

అప్రధానతయా ధ్యేయా న ప్రధానతయా సదా॥౨౪॥

సర్వైశ్వర్యేణ సంపన్నః సర్వేశః సర్వకారణమ్।

శంభురేవ సదా సామ్బో న విష్ణుర్న ప్రజాపతిః॥౨౫॥

తస్మాత్తత్కారణం ధ్యేయం ప్రాధాన్యేన ముముక్షుభిః।

న కార్యకోటినిక్షిప్తా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః॥౨౬॥

పాదయో న హీతి। విశుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధికత్వాద్బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాం రాగద్వేషాదిమలానావృతత్వేన పుణ్యపాపాదయో న సన్తీత్యర్థః॥౧౭॥ కింనిమిత్తస్తేషామవతార ఇతి తదాహ—ఆజ్ఞయేతి॥౧౮॥ జీవైరుపాస్యా ఇతి । స్వాధీనమాయోపాధికత్వేన జీవాపేక్షితఫలప్రదానసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాముపాసనీయత్వమ్॥౧౯—౨౨॥ పరతత్త్వస్య త్రిమూర్తీనాం చోపాసనే విశేషమాహ—ప్రాధాన్యేనేతి। స్వప్రాధాన్యేన ధ్యేయం పరం బ్రహ్మ। హరిబ్రహ్మాదయస్తూపహితబ్రహ్మరూపత్వాత్సోపాధికరూపాః। ప్రాధాన్యేన నిరుపాధికం

శివంకరత్వం సర్వేషాం దేవానాం వేదవిత్తమాః।

స్వవిభూతిమపేక్ష్యైవ న పరబ్రహ్మవత్సదా॥౨౭॥

శివంకరత్వం సంపూర్ణం శివస్యైవ పరాత్మనః।

సామ్బమూర్తిధరస్యాస్య జగతః కారణస్య హి॥౨౮॥

అతోఽపి స శివో ధ్యేయః ప్రాధాన్యేన శివంకరః।

సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య దైవతం పరమేశ్వరాత్॥౨౯॥

సాక్షాత్పరశివస్యైవ శేషత్వేనామ్బికాపతేః।

దేవతాః సకలా ధ్యేయా న ప్రాధాన్యేన సర్వదా॥౩౦॥

శిఖాప్యాథర్వణీ సాధ్వీ సర్వవేదోత్తమోత్తమా।

అస్మిన్నర్థే సమాప్తా సా శ్రుతయశ్చాపరా అపి॥౩౧॥

యథా సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠా సకలస్య చ।

తద్వైవాథర్వణో వేదః ప్రతిష్ఠైవాఖిలశ్రుతేః॥౩౨॥

కన్దస్తారస్తథా విన్దుః శక్తిస్తారో మహాద్రుమః।

స్కన్ధశాఖా అకారాద్యా వర్ణా యద్వత్తథైవ తు॥౩౩॥

బ్రహ్మాఽఽత్మతయైవ ధ్యేయమిత్యర్థః॥౨౩—౨౮॥ యదథర్వశిఖాయామామ్నాయతే—'శివ ఏకో ధ్యేయః శివంకరః సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య' ఇతి తదభిప్రాయమావిష్కుర్వన్పరశివస్యైవ ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వం నిగమయతి—అత ఇతి॥౨౯॥॥౩౦॥
యదుక్తపరశివస్వరూపేఽథర్వశిఖైవ సాక్షాత్ప్రమాణమిత్యాహ—శిఖేతి। అథర్వణా దృష్టాఽథర్వణీ శిఖా వేదమూర్ధ్న్యవస్థానాచ్ఛిఖా। తాదృశీ శ్రుతిరస్మిన్పరశివస్వరూపే ధ్యేయత్వేన ప్రతిపాదనే సమాప్తా పర్యవసితేత్యర్థః। అపరా అపీతి।
ఐతరేయకాద్యుపనిషదిత్యర్థః॥౩౧॥ ఆథర్వణశ్రుతేః ప్రాధాన్యం సదృష్టాన్తముపపాదయతి—యథేతి। యథా పరం బ్రహ్మ స్వాత్మన్యధ్యస్తస్య సకలస్య జగతః ప్రతిష్ఠాఽఽశ్రయ ఏవమాథర్వణీ శ్రుతిరపి రహస్యార్థప్రతిపాదకత్వాదఖిలశ్రుతేరాశ్రయభూతేత్యర్థః॥౩౨॥
ఏతదేవ సదృష్టాన్తముపపాదయతి—కన్దస్తార ఇతి। దుఃఖాత్తారయతీతి తారః ప్రణవః।
తద్వైవాథర్వ-

తారస్కన్ధః శ్రుతేర్జాతిః శక్తిరాథర్వణో ద్రుమః।

స్కన్ధశాఖాస్త్రయో వేదాః పర్ణాః స్మృతిపురాణకాః॥౩౪॥

అఙ్గాని శాఖావరణం తర్కాస్తస్యైవ రక్షకాః।

పుష్పం శివపరిజ్ఞానం ఫలం ముక్తిః పరా మతా॥౩౫॥

బహునోక్తేన కిం విప్రాః శివో ధ్యేయః శివంకరః।

సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య దైవతం భుక్తిముక్తయే॥౩౬॥

సర్వముక్తం సమాసేన సారాత్సారతరం బుధాః।

శివధ్యానం సదా యూయం కురుధ్వం యత్నతః సదా ॥౩౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ॥౬॥

శిఖాయామామ్నాతమ్ 'సర్వేభ్యో దుఃఖేభ్య ఏభ్యః సంతారయతీతి తారణాత్తారః' ఇతి। స చాకారోకారమకారబిన్దునాదశక్తిశాన్తాఖ్యావయవైః సప్తావయవః। స చ మూలాధారే పరావాగ్రూపేణ వర్తమానో వక్ష్యమాణస్య వృక్షస్య కన్దో మూలమ్। తత్ర చ బిన్ద్వాఖ్యో యోఽవయవః సైవ తస్య కన్దస్య శక్తిః సామర్థ్యమ్। యశ్చ వైఖరీరూపోఽభివ్యక్తస్తారః ప్రణవః స ఏవ మహావృక్షః। అకారాద్యా యే పఞ్చాశద్వర్ణాస్తే ప్రణవావయవేభ్యో జాతత్వాత్తస్య ద్రుమస్య స్కన్ధశాఖాత్మకాః। యద్వదయం దృష్టాన్తః తద్వదేవాఖిలశ్రుతేః ప్రణవ ఏవ కన్దః। శ్రుతిజాతిః శక్తిః ప్రణవాత్మకస్య తజ్జననసామర్థ్యమ్। అథర్వణా దృష్టో యో వేదః స ఏవ ద్రుమః। ఋగ్యజుఃసామాఖ్యాస్త్రయో వేదాః స్కన్ధశాఖాః। తస్య వృక్షస్య స్మృతిపురాణాదీని పర్ణాని। కల్పసూత్రాదీని షడఙ్గాని శాఖావరణం రక్షణాయ బహిరావరణమ్। తర్కాస్తస్యైవాఽఽవరణస్య సంరక్షకాః। పరశివస్వరూపం యజ్జ్ఞానం తదేవ తస్య వృక్షస్య పుష్పమ్। తత్ప్రాప్యా ముక్తిరేవ ఫలమ్ ॥౩౩—౩౫॥ ఏవమథర్వవేదస్య ప్రాధాన్యాత్తదుక్తప్రకారేణ శివస్వరూపమేవ ధ్యేయమితి నిగమయతి—బహునోక్తేనేతి ॥౩౬॥౩౭॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూత-

సప్తమోఽధ్యాయః।

౭. రహస్యవిచారః।

సూత ఉవాచ—

రహస్యం సంప్రవక్ష్యామి సమాసేన న విస్తరాత్।
శృణుత శ్రద్ధయా విప్రాః సర్వసిద్ధ్యర్థముత్తమమ్॥౧॥
దేవతాః సర్వదేహేషు స్థితాః సత్యతపోధనాః।
సర్వేషాం కారణం సాక్షాత్పరతత్త్వమపి స్థితమ్॥౨॥
పఞ్చభూతాత్మకే దేహే స్థూలే పాట్కౌశికే సదా।
పృథివ్యాదిక్రమేణైవ వర్తన్తే పఞ్చ దేవతాః॥౩॥
కార్యం బ్రహ్మ మహీభాగే కార్యం విష్ణుర్జలాంశకే।
కార్యం రుద్రోఽగ్నిభాగే చ వాయ్వంశే చేశ్వరః పరః।
ఆకాశాంశే శరీరస్య స్థితః సాక్షాత్సదాశివః॥౪॥

గీతాయాం సర్వశాస్త్రార్థసంగ్రహో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

ఇత్థం సమ్యగ్జ్ఞానహేతోః పరశివప్రసాదస్య సిద్ధయే తద్ధ్యానం సాక్షాత్సాధనముపదిష్టమ్। స్వశరీరావయవేషు వక్ష్యమాణదేవతాధ్యానమపి పరంపరయా తత్సాధనమితి వక్తుం ప్రతిజానీతే-రహస్యమితి॥౧॥ దేవతాః సర్వదేహేష్వితి। సర్వేశరీరేషు తత్తద్దేహావయవానామిన్ద్రియాదీనాం చ నియమనార్థం తత్తదాభిమానిన్యో దేవతాః స్థితాః। సనియన్తృకాణాం సర్వేషాం శరీరాదీనాం యత్కారణం పరం బ్రహ్మ తదపి కృత్స్నశరీరేషు వ్యాప్య వర్తత ఇత్యర్థః॥౨॥ కుత్ర కా దేవతా ధ్యేయేత్యేతద్విభజతి–పఞ్చభూతాత్మక ఇత్యాదినా। షాట్కౌశిక ఇతి। త్వగసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జేతి షట్కౌశికే శరీర ఇత్యర్థః। తత్ర స్థూలశరీరారమ్భకాణి యాని పృథివ్యాదిపఞ్చభూతాని తేషు బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరసదాశివాః క్రమేణాధిష్ఠాయ వర్తన్తే। అత స్తే తత్ర ధ్యేయా ఇత్యాహ—పృథివ్యాదీతి॥౩॥ కార్యం బ్రహ్మేతి। బ్రహ్మవిష్ణురుద్రా హి గుణమూర్తిత్వాత్పరబ్రహ్మణః కార్యభూతా అత స్తే త్రయోఽప్యత్ర కార్యమితి విశేష్యతే। యద్వా పృథివ్యాదిభూతేషు తత్తదనుగ్రహాయ

శరీరస్య బహిర్భాగే విరాడాత్మా స్థితః సదా॥౫॥

అన్తర్భాగే స్వరాడాత్మా సమ్రాడ్దేహస్య మధ్యమే।

జ్ఞానేన్ద్రియసమాఖ్యేషు శ్రోత్రాదిషు యథాక్రమాత్॥౬॥

దిగ్వాయ్వర్కజలాధ్యక్షభూమిసంజ్ఞాశ్చ దేవతాః।

కర్మేన్ద్రియసమాఖ్యేషు పాదపాణ్యాదిషు క్రమాత్॥౭॥

త్రివిక్రమేన్ద్రవహ్న్యాఖ్యా దేవతాశ్చ ప్రజాపతిః।

మిత్రసంజ్ఞశ్చ వర్తన్తే ప్రాణే సూత్రాత్మసంజ్ఞితః॥౮॥

హిరణ్యగర్భో భగవానన్తఃకరణసంజ్ఞితే।

తదవస్థాప్రభేదేషు చన్ద్రమా మనసి స్థితః॥౯॥

బుద్ధౌ బృహస్పతిర్విప్రాః స్థితః కాలాగ్నిరుద్రకః।

అహంకారే శివశ్చిత్తే రోమసు క్షుద్రదేవతాః॥౧౦॥

భూతప్రేతాదయః సర్వే దేహస్యాస్థిషు సంస్థితాః।

పిశాచా రాక్షసాః సర్వే స్థితాః స్నాయుషు సర్వశః॥౧౧॥

మజ్జాఖ్యే పితృగన్ధర్వాస్త్వఙ్మాంసరుధిరేషు చ।

వర్తన్తే తత్ర సంసిద్ధా దేవతాః సకలా ద్విజాః॥౧౨॥

బ్రహ్మాదీనాం యోఽంశో నిహితస్తదభిప్రాయమిదం కార్యమితి విశేషణమ్॥౪॥ శరీరస్య బహిర్భాగ ఇతి। స్థూలశరీరస్య బహిర్భాగే స్థూలశరీరాభిమానీ విరాడాత్మా స్థితః। అన్తర్భాగే తు సూక్ష్మశరీరాభిమానీ స్వరాడాత్మా। దేహద్వయస్య కారణశరీరాభిమానీ సమ్రాడాత్మాఽవస్థితో ధ్యేయ ఇత్యర్థః। జ్ఞానేన్ద్రియసమాఖ్యేష్విత్యాదినా దిగ్వాయ్వాదిదేవతానాం సమష్టిశ్రోత్రాదిషు జాతత్వాత్తస్య వ్యష్టీనాం తేషాం నియమనకారిత్వస్య చ ప్రాక్ప్రతిపాదితత్వాత్తత్ర తత్ర శ్రోత్రాదౌ దిగ్వాయ్వాదిదేవతాః క్రమేణ ధ్యాతవ్యా ఇత్యర్థః। ఉక్తం హి చతుర్థే— 'దిగ్వాయ్వర్కజలాధ్యక్షపృథివ్యాఖ్యాస్తు దేవతాః। జాయన్తే క్రమశః శ్రోత్రప్రముఖేషు సమష్టిషు' ఇత్యాదినా॥౫—౮॥ అన్తఃకరణసంజ్ఞిత ఇతి। అన్తఃకరణాఖ్యేఽవయవే తత్సమష్టౌ జాతత్వాద్ధిరణ్యగర్భోఽవతిష్ఠతే।

త్రిమూర్తీనాం తు యో బ్రహ్మా తస్య ఘోరా తనుర్ద్విజాః।
దక్షిణాక్షిణి జన్తూనామన్తర్భాగే రవిర్బహిః॥౧౩॥
త్రిమూర్తీనాం తు యో బ్రహ్మా తస్య శాన్తా తనుర్ద్విజాః।
వర్తతే వామనేత్రాన్తర్భాగే బాహ్యే నిశాకరః॥౧౪॥
త్రిమూర్తీనాం తు యో విష్ణుః స కణ్ఠే వర్తతే సదా।
అన్తః శాన్తనుర్ఘోరా తనుర్బాహ్యే ద్విజర్షభాః॥౧౫॥
త్రిమూర్తీనాం తు యో రుద్రో హృదయే వర్తతే సదా।
అన్తః శాన్తనుర్ఘోరా తనుర్బాహ్యే ద్విజర్షభాః॥౧౬॥
సర్వేషాం కారణం యత్తద్బ్రహ్మ సత్యాదిలక్షణమ్।
బ్రహ్మరన్ధ్రే మహాస్థానే వర్తతే సతతం ద్విజాః॥౧౭॥
చిచ్ఛక్తిః పరమా దేహమధ్యమే సుప్రతిష్ఠితా।
మాయాశక్తిర్లలాటాగ్రభాగే వ్యోమామ్బుజాదధః॥౧౮॥
నాదరూపా పరా శక్తిర్లలాటస్య తు మధ్యమే।
భాగే బిన్దుమయీ శక్తిర్లలాటస్యాపరాంశకే॥౧౯॥

తదప్యుక్తమ్—'యా దేవతాఽన్తఃకరణసమష్టిః పూర్వకల్పవత్। విజాయతే మునిశ్రేష్ఠా రుక్మగర్భ ఇతీరితా' ఇతి। రుక్మశబ్దో హిరణ్యశబ్దపర్యాయః॥౯—౧౨॥ త్రిమూర్తీనాం త్విత్యాది। బ్రహ్మవిష్ణ్వాదీనాం ఘోరశాన్తభేదేన ప్రత్యేకం శరీరద్వయం చక్షుఃకణ్ఠహృదయేష్వన్తర్బహిర్భాగేణ ధ్యేయమిత్యర్థః। బ్రహ్మణస్తు ఘోరశాన్తతనూర్దక్షిణవామచక్షుషోరన్తర్భాగే వర్తతే। బహిస్తు సూర్యాచన్ద్రమసౌ। అత ఏవాన్యత్రాఽఽమ్నాతమ్—'అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ' ఇతి॥౧౩—౧౬॥ సర్వేషాం కారణమిత్యాదినోక్తానాం సర్వేషాం దేవానాం యత్కారణం సత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మరన్ధ్రే ద్వాదశాన్తమధ్యే వర్తతే॥౧౭॥ తస్య బ్రహ్మణః స్వరూపభూతా

చేత్యప్రతియోగినీ యా చిచ్ఛక్తిః సా దేహమధ్యే మూలాధారే ప్రతిష్ఠితా। యా తు సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికా మాయాశక్తిః సా బ్రహ్మరన్ధ్రాదధస్తాల్లలాటాగ్రభాగే స్థితా॥౧౮॥ నాదరూపా శబ్దబ్రహ్మాత్మికా

బిన్దుమధ్యే తు జీవాత్మా సూక్ష్మరూపేణ వర్తతే।

హృదయే స్థూలరూపేణ మధ్యమేన తు మధ్యమే॥౨౦॥

దేవీ సరస్వతీ సాక్షాద్బ్రహ్మపత్నీ సనాతనీ।

జిహ్వాగ్రే వర్తతే నిత్యం సర్వవిద్యాప్రదాయినీ॥౨౧॥

విష్ణుపత్నీ మహాలక్ష్మీర్వర్తతేఽనాహతే సదా।

రుద్రపత్నీ తు రుద్రేణ పార్వతీ సహ వర్తతే॥౨౨॥

సర్వత్ర వర్తతే సాక్షాచ్ఛివః సామ్బః సనాతనః।

సత్యాదిలక్షణః శుద్ధః సర్వదేవనమస్కృతః॥౨౩॥

సమ్యగ్జ్ఞానవతాం దేహే దేవతాః సకలా అమూః।

ప్రత్యగాత్మతయా భాన్తి దేవతారూపతోఽపి చ॥౨౪॥

వేదమార్గైకనిష్ఠానాం విశుద్ధానాం తు విగ్రహే।

దేవతారూపతో భాన్తి ద్విజా న ప్రత్యగాత్మనా॥౨౫॥

తాన్త్రికాణాం శరీరే తు దేవతాః సకలా అమూః।

వర్తన్తే న ప్రకాశన్తే ద్విజేన్ద్రాః శుద్ధ్యభావతః॥౨౬॥

యా పరా శక్తిః సా లలాటస్య మధ్యమదేశే స్థితా। యా తు బిన్దురూపిణీ శక్తిః సా లలాటస్యాపరాంశకే భ్రువోర్మధ్యే స్థితా॥౧౯॥ తస్య చ బిన్దోర్మధ్యే జీవాత్మా సూక్ష్మరూపేణ వర్తతే। హృదయే స్థూలరూపేణ విశేషవిజ్ఞానాత్మనా వర్తతే। బిన్దుహృదయయోర్మధ్యదేశే తు స్థూలసూక్ష్మోభయసాధారణేన మధ్యమరూపేణ వర్తతే ఇత్యర్థః। దేవీ సరస్వతీత్యాది

నిగదసిద్ధమ్॥౨౦॥ ॥౨౧॥ అనాహతే సదేతి। అనాహతాఖ్యం హృన్మధ్యస్థానమ్॥౨౨॥౨౩॥ సమ్యగ్జ్ఞానవతామితి। జ్ఞానినాం దేహ ఏతా ఉక్తాః సర్వదేవతాః సామ్యేనావస్థితాస్తాశ్చ జ్ఞానినాం ప్రత్యగాత్మత్వేన భాన్తి దేవతారూపత్వేన చ॥౨౪॥ వేదమార్గైకనిష్ఠానామితి। యే త్వజ్ఞానినః కేవలం వేదమార్గైకనిష్ఠా అత ఏవ శుద్ధాస్తేషామాత్మజ్ఞానాభావాత్తచ్ఛరీరే దేవతాస్వరూపేణైవ భాన్తి న ప్రత్యగాత్మరూపేణేత్యర్థః॥౨౫॥ తాన్త్రికాణామితి। శివవైష్ణవాగమాదికం తన్త్రమ్।

యథాజాతజనానాం తు శరీరే సర్వదేవతాః।

తిరోభూతతయా నిత్యం వర్తన్తే మునిసత్తమాః॥౨౬॥

అతశ్చ భోగమోక్షార్థీ శరీరం దేవతామయమ్।

స్వకీయం పరకీయం చ పూజయేత్తు విశేషతః॥౨౭॥

నావమానం సదా కుర్యాన్మోహతో వాఽపి మానవః।

యది కుర్యాత్ప్రమాదేన పతత్యేవ భవోదధౌ॥౨౮॥

దుర్వృత్తమపి మూర్ఖం చ పూజయేద్దేవతాత్మనా।

దేవతారూపతః పశ్యన్ముచ్యతే భవబన్ధనాత్॥౩౦॥

మోహేనాపి సదా నైవ కుర్యాదప్రియభాషణమ్।

యది కుర్యాత్ప్రమాదేన హన్తి తం దేవతా పరా॥౩౧॥

న క్షతం విగ్రహే కుర్యాదస్త్రశస్త్రనఖాదిభిః।

తథా న లోహితం కుర్యాద్యది కుర్యాత్పతత్యధః॥౩౨॥

స్వదేహే పరదేహే వా న కుర్యాదఙ్కనం నరః।

యది కుర్యాచ్చ చక్రాద్యైః పతత్యేవ న సంశయః॥౩౩॥

యే వేదానధికృతాస్తన్త్రోక్తసంస్కారేణ సంస్కృతాస్తేషాం శరీరే వర్తమానా అప్యుక్తదేవతాః స్వరూపేణ ప్రతిభాసమానా అపి స్పష్టం న ప్రకాశన్తే। తత్ర హేతుః శుద్ధ్యభావత ఇతి। విశుద్ధే

హ్యాధారే నిర్మలాదర్శ ఇవ దేవతామూర్తిర్భాతి। తేషాం చ వైదికసంస్కారాభావేన విశుద్ధిర్నాస్తీత్యభిప్రాయః॥౨౮॥ యథాజాతజనానామితి। యథాజాతజనా అజ్ఞజనాస్తేషాం శరీరే నిత్యం తిరోహితతయా స్వరూపతోఽపి న ప్రకాశన్త ఇత్యర్థః॥౨౭—౩౦॥ ఏవం సర్వశరీరేషు దేవతానామవస్థానం ప్రతిపాద్య తత్ప్రయోజనమాహ—మోహేనాపీత్యాదినా। అప్రియభాషణహననలోహితకరణాని తత్తచ్ఛరీరావస్థితదేవతాపరాధాభావాయ న కార్యాణీత్యర్థః। శ్రుతిరపి—'యోఽపగురాతే శతేన యాతయాత్' ఇత్యుపక్రమ్య 'తస్మాద్బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత న నిహన్యాన్న లోహితం కుర్యాత్' 'ఇత్యప్రియభాషణాదీని నిషేధతి। తస్మాత్స్వశరీరవత్పరకీయశరీ-

రహస్యం సర్వశాస్త్రాణాం మయా ప్రోక్తం సమాసతః।

శరీరం దేవతారూపం భజధ్వం యూయమాస్తికాః॥౩౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం రహస్యవిచారో నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

౮. సర్వవేదాన్తసంగ్రహః।

సూత ఉవాచ—

అథ వక్ష్యే సమాసేన సర్వవేదాన్తసంగ్రహమ్।

యం విదిత్వా నరః సాక్షాన్నిర్వాణమధిగచ్ఛతి॥౧॥

పరాత్పరతరం తత్త్వం శివః సత్యాదిలక్షణః।

తస్యాసాధారణీ మూర్తిరమ్బికాసహితా సదా॥౨॥

స్వస్వరూపమహానన్దప్రమోదాత్తాణ్డవప్రియా।

శివాదినామాన్యేవాస్య నామాని మునిపుఙ్గవాః ॥౩॥

బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ పరతత్త్వవిభూతయః।

త్రిమూర్తీనాం తు రుద్రస్తు వరిష్ఠో బ్రహ్మణో హరేః ॥౪॥

రేష్వపి సర్వత్ర దేవతామయత్వం చిన్తనీయమిత్యర్థః ॥౩౧—౩౪॥

ఇతి శ్రీసూతసంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం రహస్యవిచారో నామ సప్తమోఽధ్యాయః ॥౭॥

ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం విస్తరేణ ప్రతిపాదితమర్థం సుఖావబోధార్థం సంగృహ్ణాతి—అథ వక్ష్య ఇత్యాదినా ॥౧॥ వేదాన్తేషు వేద్యం బ్రహ్మణో రూపం తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతా విద్యా తత్సాధనాదీని శ్రవణాదీని తత్ఫలం చేత్యేతాని ప్రతిపాదితాని। తత్ర వేద్యస్వరూపం నిష్కలసకలభేదేన ద్వివిధమపి దర్శయతి—పరాదితి। అసాధారణీ మూర్తిరితి। శివశక్త్యాత్మకం హి పరశివస్వరూపం తదభివ్యక్తిహేతుత్వాదర్ధనారీశ్వరమూర్తిస్తస్యాసాధారణీ। న హి మూర్త్యన్తరాత్తాదృగాత్మకత్వం శివస్య ప్రకటీభవతీత్యర్థః। ఏవమద్వితీయస్య వస్తునః

సంసారకారణం మాయా సా సదా సద్విలక్షణా।

ప్రతీత్యైవ తు సద్భావస్తస్యా నైవ ప్రమాణతః ॥౫॥

సా పి బ్రహ్మాతిరేకేణ వస్తుతో నైవ విద్యతే।

తత్త్వజ్ఞానేన మాయాయా బాధో నాన్యేన కర్మణా ॥౬॥

జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యోత్థం బ్రహ్మాత్మైకత్వగోచరమ్।

తచ్చ దేవప్రసాదేన గురోః సాక్షాన్నిరీక్షణాత్।

జాయతే శక్తిపాతేన వాక్యాదేవాధికారిణామ్ ॥౭॥

జ్ఞానేచ్ఛాకారణం దానం యజ్ఞాశ్చ వివిధా అపి।

తపాంసి సర్వవేదానాం వేదాన్తానాం తథైవ చ॥౮॥

పురాణానాం సమస్తానాం స్మృతీనాం భారతస్య చ।

వేదాఙ్గానాం చ సర్వేషామపి వేదార్థపారగాః॥౯॥

పరశివస్వరూపస్యాపి ప్రత్యగాత్మనః సంసారప్రతీతౌ కారణమాహ—సంసారేతి।నను సన్ఘటః సన్పట ఇత్యాదిమాయాకార్యస్యాపి ఘటాదేః సత్తావ్యవహారదర్శనాత్తత్కారణభూతా మాయాఽప్యాత్మవత్పరమార్థసతీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—
ప్రతీత్యైవేతి।అధిష్ఠానసత్త్వమేవాఽఽరోప్యగతత్వేన ప్రతీయతే।అతః ప్రాతీతికమేవ మాయాతత్కార్యస్య సత్త్వం న వాస్తవమిత్యర్థః॥౨—
౫॥తత్త్వజ్ఞానేనేతి।శుక్తిరజతాదివిభ్రమస్యాధిష్ఠానయాయార్థ్యజ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాత్పరశివస్వరూపేఽధ్యస్తమాయాతత్కార్యజాతస్య తత్కారణయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాసత్తత్ప్రాప్తౌ తత్త్వజ్ఞానమేవ సాధనం నాన్యదిత్యర్థః॥౬॥ఏవం విద్యాయాస్తత్ప్రాప్తిసాధనత్వముపదిశ్య తదుత్పత్తిసాధనమాహ—
జ్ఞానమితి।తత్త్వమస్యాదివేదాన్తమహావాక్యాని బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయాణి ముక్తిసాధనవిద్యోత్పత్తౌ ప్రమాణమిత్యర్థః।ఏవం సాక్షాద్విద్యాసాధనముక్త్వా తదుపకారకమన్తరఙ్గసాధనమాహ—తథేతి।వాక్యాదేవేతి।ఈశ్వరప్రసాదాదిసహ- కృతాదేవ వేదాన్తవాక్యాచ్ఛమాదిసాధనసంపన్నస్యాధికారిణాం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయం జ్ఞానం జాయత ఇత్యర్థః॥౭॥ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి' ఇత్యాదిశ్రుత్యా యాని

అధ్యాపనం చాధ్యయనం వేదార్థే త్వరమాణతా।

ఉపేక్షా వేదబాహ్యార్థే లౌకికేష్వఖిలేష్వపి॥౧౦॥

శాన్తిదాన్త్యాదయో ధర్మా జ్ఞానస్యాఙ్గాని సువ్రతాః॥

జ్ఞానాఙ్గేషు సమస్తేషు భక్త్యా లిఙ్గే శివార్చనమ్।

ప్రతిష్ఠా దేవదేవస్య శివస్థాననిరీక్షణమ్॥౧౨॥

శివభక్తస్య పూజా చ శివభక్తిస్తథైవ చ।

రుద్రాక్షధారణం భక్త్యా కర్ణే కణ్ఠే తథా కరే॥౧౩॥

అగ్నిరిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్భస్మనైవావగుణ్ఠనమ్।

త్రిపుణ్డ్రధారణం చాపి లలాటాదిస్థలేషు చ॥౧౪॥

వేదవేదాన్తనిష్ఠస్య మహాకారుణికస్య చ।

గురోః శుశ్రూషణం నిత్యం వరిష్ఠం పరికీర్తితమ్॥౧౫॥

చిన్మన్త్రస్య పదాఖ్యస్య హంసాఖ్యస్య మనోర్జపః।

షడక్షరస్య తారస్య వరిష్ఠః పరికీర్తితః॥౧౬॥

అవిముక్తసమాఖ్యం చ స్థానం వ్యాఘ్రపురాభిధమ్।

శ్రీమద్దక్షిణకైలాససమాఖ్యం చ సుశోభనమ్॥౧౭॥

మార్గాన్తరోదితాచారాత్స్మార్తో ధర్మః సుశోభనః।

స్మార్తాచ్ఛ్రౌతః పరో ధర్మః శ్రౌతాచ్ఛ్రేష్ఠో న విద్యతే॥౧౮॥

బహిరఙ్గసాధనాన్యామ్నాతాని తాన్యపి దర్శయతి—జ్ఞానేచ్ఛేతి॥౮—౧౦॥ యజ్ఞదానాదిభిః పరిపక్వచిత్తస్య విద్యోత్పత్తావనుకూలత్వేన యాని శమదమాదీని సాధనాన్యామ్నాయన్తే 'శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః' ఇత్యాదినా తాన్యపి దర్శయతి—శాన్తీతి। శ్రౌతయజ్ఞదానాద్యనుష్ఠానవత్స్మృతిపురాణాగమప్రసిద్ధశివలిఙ్గార్చనాదిధర్మస్యాపి విద్యోత్పత్తిసాధనతామాహ—భక్త్యా లిఙ్గ ఇత్యాదినా॥౧౧—౧౫॥ చిన్మన్త్రస్యేతి। సచ్చిద్రూపిణ్యాః పరశక్తేర్వాచకో హృల్లేఖాఖ్యో యో మన్త్రస్తస్యేత్యర్థః। 'అపదం పదమాపన్నమ్' ఇతి మాతృకోత్పత్తాయుక్తత్వాత్పదమన్త్రో మాతృకా। హంసాఖ్యస్యేత్యాది స్పష్టమ్

అతీన్ద్రియార్థే ధర్మాదౌ శివే పరమకారణే।

శ్రుతిరేవ సదా మానం స్మృతిస్తదనుసారిణీ॥౧౯॥

ఆస్తిక్యం సర్వధర్మస్య కన్దభూతం ప్రకీర్తితమ్।
ప్రతిషిద్ధక్రియాత్యాగః కన్దస్యాపి చ కారణమ్॥౨౦॥
శివః సర్వమితి జ్ఞానం సర్వజ్ఞానోత్తమోత్తమమ్।
తత్తుల్యం తత్పరం చాపి న కించిదపి విద్యతే॥౨౧॥
వక్తవ్యం సకలం ప్రోక్తం మయాఽతిశ్రద్ధయా సహ।
అతః పరం తు వక్తవ్యం న పశ్యామి మునీశ్వరాః॥౨౨॥
ఇత్యుక్త్వా భగవాన్సూతో మునీనాం భావితాత్మనామ్।
సామ్బం సర్వేశ్వరం ధ్యాత్వా భక్త్యా పరవశోఽభవత్॥౨౩॥
అథ పర శివభక్త్యా సచ్చిదానన్దపూర్ణం

పరశివమనుభూయ త్వాత్మరూపేణ సూతః।

మునిగణమవలోక్య ప్రాహ సాక్షాద్ఘృణాబ్ధి-

ర్జనపదహితరూపం వేదితవ్యం తు కించిత్॥౨౪॥

శ్రుతిపథగలితానాం మానుషాణాం తు తన్త్రం

గురుగురురఖిలేశః సర్వవిత్ప్రాహ శంభుః।

శ్రుతిపథనిరతానాం తత్ర నైవాస్తి కించి-

ద్ధితకరమిహ సర్వం పుష్కలం సత్యముక్తమ్॥౨౫॥

॥౧౬—౨౨॥ ప్రతిపాదితమర్థం నిగమయతి—ఇత్యుక్త్వేత్యాది కవివాక్యమ్॥౨౩॥౨౪॥ ఏవముపనిషదామాగమానాం చాద్వితీయబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాద్య తత్రాధికారిభేదేన వ్యవస్థామాహ—శ్రుతిపథేతి। యద్యపి కామికాదిప్రభేదానామాగమానాం శ్రుతీనాం చోక్తరీత్యాఽద్వితీయపరశివస్వరూపాత్మప్రతిపాదనే విప్రతిపత్తిర్నాస్తి తథాఽపి య ఉపనీతాస్త్రైవర్ణికాః శ్రుతావధికృతాస్తేషాం తన్ముఖాదేవ పరతత్త్వమధిగన్తవ్యమ్। యేషాం శ్రుతావనధికారస్తేషామాగమముఖాదితి వివేకః॥౨౫॥ వర్ణాశ్రమధర్మా అపి తాన్త్రికాణాం

శ్రుతిరపి మనుజానాం వర్ణధర్మం బభాషే

పరగురురఖిలేశః ప్రాహ తన్త్రేషు తద్వత్।

శ్రుతిపథగలితానాం వర్ణధర్మం ఘృణాబ్ధిః

శ్రుతిపథనిరతానాం నైవ తత్సేవనీయమ్॥౨౬॥

శ్రుతిపథనిరతానామాశ్రమా యద్వదుక్తాః

పరగురురఖిలేశస్తద్వదాహాఽఽశ్రమాంశ్చ।

శ్రుతిపథగలితానాం మానుషాణాం తు తన్త్రం

హరిరపి మునిముఖ్యాః ప్రాహ తన్త్రే స్వకీయే॥౨౭॥

విధిరపి మనుజానామాహ వర్ణాశ్రమాంశ్చ

శ్రుతిపథగలితానామేవ తన్త్రే స్వకీయే।

శ్రుతిపథనిరతానాం తే న సంసేవనీయాః

శ్రుతిపథసమమార్గో నైవ సత్యం మయోక్తమ్॥౨౮॥

హరహరివిధిపూజా కీర్తితా సర్వతన్త్రే

శ్రుతిపథనిరతానాం యద్వదుక్తా తు పూజా।

శ్రుతిపథగలితానామేవ తన్త్రోక్తపూజా

శ్రుతిపథనిరతానాం సర్వవేదోదితైవ॥౨౯॥

శ్రుతిపథగలితానాం సర్వతన్త్రేషు లిఙ్గం

కథితమఖిలదుఃఖధ్వంసకం తత్ర తత్ర ।

శ్రుతిపథనిరతానాం తత్సదా నైవ ధార్యం

శ్రుతిరపి మనుజానామాహ లిఙ్గం విశుద్ధమ్ ॥౩౦॥

శివాగమోక్తాశ్రమనిష్ఠమానవ-

స్త్రిపుణ్డ్రలిఙ్గం తు సదైవ ధారయేత్ ।

వైదికానాం చ తత్తద్వ్యయవస్థయైవ ప్రయోక్తవ్యా ఇత్యాహ—శ్రుతిరపీతి ॥౨౯॥న కేవలం శౌవాగమానామేవం వ్యవస్థా ।విష్ణుబ్రహ్మాగమానామపి శ్రుత్యనధికృతవిషయత్వం దర్శయతి—శ్రుతిపథేతి ॥౨౭—౩౧॥ శ్రుతావధికృ-

తదుక్తతన్త్రేణ లలాటమధ్యమే

మహాదరేణైవ సితేన భస్మనా ॥౩౧॥

విష్ణ్వాగమోక్తాశ్రమనిష్ఠమానవస్తథైవ పుణ్డ్రాన్తరమూర్ధ్వరూపకమ్ ।

త్రిశూలరూపం చతురశ్రమేవ వా మృదా లలాటే తు సదైవ ధారయేత్ ॥౩౨॥

బ్రహ్మాగమోక్తాశ్రమనిష్ఠమానవో లలాటమధ్యేఽపి చ వర్తులాకృతిమ్ ।

తదుక్తమన్త్రేణ సితేన భస్మనా మృదాఽథవా చన్దనతస్తు ధారయేత్ ॥౩౩॥

అశ్వత్థపత్రసదృశం హరిచన్దనేన మధ్యేలలాటమతిశోభనమాదరేణ ।

బుద్ధాగమే మునివరా యది సంస్కృతశ్చేన్మృద్వారిణా సతతమేవ తు ధారయేచ్చ ॥౩౪॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రత్రయం నిత్యం ధారయేద్భస్మనా మృదా ।

లలాటే హృదయే బాహ్వోశ్చన్దనేనాథవా నరః ॥౩౫॥

సితేన భస్మనా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రస్య చ ధారణమ్।

సర్వాగమేషు నిష్ఠానాం తత్తన్మన్త్రేణ శోభనమ్॥౩౬॥

శివాగమేషు నిష్ఠానాం ధార్యం తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రకమ్।

ఏకమేవ సదా భూత్యా నైవ పుణ్డ్రాన్తరం బుధాః॥౩౭॥

వేదమార్గైకనిష్ఠానాం వేదోక్తేనైవ వర్త్మనా।

లలాటే భస్మనా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రం ధార్యమేవ హి॥౩౮॥

లలాటే భస్మనా తిర్యక్త్రిపుణ్డ్రస్య తు ధారణమ్।

వినా పుణ్డ్రాన్తరం మోహాద్ధారయన్పతతి ద్విజః॥౩౯॥

విష్ణ్వాగమాదితన్త్రేషు దీక్షితానాం విధీయతే।

శఙ్ఖచక్రగదాపూర్వైరఙ్కనం నాన్యదేహినామ్॥౪౦॥

దీక్షితానాం తు తన్త్రేషు నరాణామఙ్కన ద్విజాః।

ఉపకారకమేవోక్తం క్రమేణ మునిపుఙ్గవాః॥౪౧॥

తస్య పురుషస్య త్రిపుణ్డ్రధారణం విధాయ తదనధికృతానాం
వైష్ణవాద్యాగమోక్తసంస్కారసంస్కృతానాం
తత్తదాగమప్రతిపాదితోర్ధ్వపుణ్డ్రేపుణ్డ్రధారణాదీన్యపి శ్రేయఃసాధనానీత్యాహ—
విష్ణ్వాగమేతి॥౩౨—౪౪॥ శైవవైష్ణవాదితన్త్రో-

పుణ్డ్రాన్తరస్య తన్త్రేషు ధారణం దీక్షితస్య తు।

ఉపకారకమేవోక్తం క్రమేణ మునిపుఙ్గవాః॥౪౨॥

వేదమార్గైకనిష్ఠస్తు మోహేనాప్యఙ్కితో యది।

పతత్యేవ న సందేహస్తథా పుణ్డ్రాన్తరాదపి ॥౪౩॥
నాఙ్కనం విగ్రహే కుర్యాద్వేదపన్థానమాశ్రితః।
పుణ్డ్రాన్తరం భ్రమాద్వాఽపి లలాటే నైవ ధారయేత్ ॥౪౪॥
తన్త్రోక్తేన ప్రకారేణ దేవతా యా ప్రతిష్ఠితా।
సాఽపి వన్ద్యా సుసేవ్యా చ పూజనీయా చ వైదికైః ॥౪౫॥
శుద్ధమేవ హి సర్వత్ర దేవతారూపమాస్తికాః।
తత్తత్తన్త్రోక్తపూజా తు తన్త్రనిష్ఠస్య కేవలమ్ ॥౪౬॥
తన్త్రేషు దీక్షితో మర్త్యో వైదికం న స్పృశేత్సదా।
వైదికశ్చాపి తన్త్రేషు దీక్షితం న స్పృశేత్సదా ॥౪౭॥
రాజా తు వైదికాన్సర్వాంస్తాన్త్రికానఖిలానపి।
అసంకీర్ణతయా నిత్యం స్థాపయేన్మతిమత్తమాః ॥౪౮॥
అన్నపానాదిభిర్వస్త్రైః సర్వాన్ రాజాఽభిరక్షయేత్।
వైదికాంస్తు విశేషేణ జ్ఞానినం తు విశేషతః ॥౪౯॥
మహాదేవసమో దేవో యథా నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు ॥౫౦॥
శివజ్ఞానసమం జ్ఞానం యథా నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు ॥౫౧॥
యథా వారాణసీతుల్యా పురీ నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు ॥౫౨॥
షడక్షరసమో మన్త్రో యథా నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు ॥౫౩॥
యథా భాగీరథీతుల్యా నదీ నాస్తి శ్రుతౌ స్మృతౌ।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు ॥౫౪॥

ఓదనేన సమం భోజ్యం యథా లోకే న విద్యతే।
తథా వైదికతుల్యస్తు నాస్తి తన్త్రావలమ్బిషు॥౫౫॥
దేవదేవో మహాదేవో యథా సర్వైః ప్రపూజ్యతే।
తథైవ వైదికో మర్త్యః పూజ్యః సర్వజనైరపి॥౫౬॥
ఆదిత్యేన విహీనం తు జగదన్ధం యథా భవేత్।
తథా వైదికహీనం తు జగదన్ధం న సంశయః॥౫౭॥
ప్రాణేన్ద్రియాదిహీనం తు శరీరం కుణపం యథా।
తథా వైదికహీనం తు జగద్వ్యర్థం న సంశయః॥౫౮॥
అహో వైదికమాహాత్మ్యం మయా వక్తుం న శక్యతే।
వేద ఏవ తు మాహాత్మ్యం వైదికస్యాబ్రవీన్ముదా॥౫౯॥
స్మృతయశ్చ పురాణాని భారతాదీని సువ్రతాః।
వైదికస్య తు మాహాత్మ్యం ప్రవదన్తి సదా ముదా॥౬౦॥
వేదోక్తం తాన్త్రికాః సర్వే స్వీకుర్వన్తి ద్విజర్షభాః।
నోపజీవన్తి తన్త్రోక్తం వేదః సాక్షాత్సనాతనః॥౬౧॥
ఇత్యుక్త్వా భగవాన్సూతః స్వగురుం వ్యాససంజ్ఞితమ్।
స్మృత్వా భక్త్యా వశో భూత్వా పపాత భువి దణ్డవత్॥౬౨॥
అస్మిన్నవసరే శ్రీమాన్మునిః సత్యవతీసుతః।
శిష్యస్మృత్యబ్జుకశాకృష్టస్తత్రైవాఽఽవిరభూత్స్వయమ్॥౬౩॥
తం దృష్ట్వా మునయః సర్వే సంతోషాద్గద్గదస్వరాః।
నిశ్చేష్టా నితరాం భూమౌ ప్రణమ్య కరుణానిధిమ్॥౬౪॥

క్తధర్మవ్యవస్థావత్తదాగమోక్తప్రకారేణ ప్రతిష్ఠాపితదేవతానమస్కారపూజనాదికమపి తేషామేవ ధర్మో న వైదికానామిత్యాశఙ్కయాఽఽహ—తన్త్రోక్తేనేతి। దేవతాస్వరూపస్య నిర్దోషత్వాత్తత్ప్రతిష్ఠాప్రకారభేదేఽపి దేవతాస్వరూపప్రయుక్తనమస్కారపూజాదికం వైదికైరపి కర్తవ్యమేవ। తత్తదాగమోక్తప్రకారవిశిష్టా పూజైవ తేషాం కేవలం వ్యవతిష్ఠత ఇత్యర్థః। తన్త్రేషు దీక్షితో మర్త్య ఇత్యాది

స్తోత్రైః స్తుత్వా మహాత్మానం వ్యాసం సత్యవతీసుతమ్।

పూజయామాసురత్యర్థం వన్యపుష్పఫలాదిభిః॥౬౫॥

భగవానపి సర్వజ్ఞః కరుణాసాగరః ప్రభుః।

ఉవాచ మధురం వాక్యం మునీనాలోక్య సువ్రతాన్॥౬౬॥

వ్యాస ఉవాచ—

శివమస్తు మునీన్ద్రాణాం నాశివం తు కదాచన।

అహో భాగ్యమహో భాగ్యం మయా వక్తుం న శక్యతే॥౬౭॥

శ్రూయతాం మునయః సర్వే భాగ్యవన్తః సమాహితాః।

ప్రసాదాదేవ రుద్రస్య ప్రభోః కారుణికస్య చ॥౬౮॥

పురాణానాం సమస్తానామహం కర్తా పురాఽభవమ్।

మత్ప్రసాదాదయం సూతస్త్వభవద్రుద్రవల్లభః॥౬౯॥

రుద్రస్యాఽఽజ్ఞాబలాదేవ ప్రభోః కారుణికస్య చ।

పురాణసంహితాకర్తా దేశికశ్చాభవద్భృశమ్॥౭౦॥

పురా కృతేన పుణ్యేన భవన్తోఽపీశ్వరాజ్ఞయా।

సూతాదస్మాచ్ఛ్రుతేరర్థం శ్రుతవన్తో యథాతథమ్॥౭౧॥

కృతార్థాశ్చ ప్రసాదశ్చ రౌద్రః కిం న కరిష్యతి।

ఆజ్ఞయా కేవలం శంభోరహం వేదార్థవేదనే॥౭౨॥

సంపూర్ణః సర్వవేదాన్తవాక్యానామర్థనిశ్చయే।
సమర్థశ్చ నియుక్తశ్చ సూత్రారమ్భకృతేఽపి చ ॥౨౩॥
ఆజ్ఞయా దేవదేవస్య భవతామపి యోగినామ్।
జ్ఞానే గురుగురుశ్చాహమభవం మునిపుఙ్గవాః॥౨౪॥
భవన్తోఽపి శివజ్ఞానే వేదసిద్ధే విశేషతః।
భక్త్యా పరమయా యుక్తా నిష్ఠా భవత సర్వదా॥౨౫॥

వైదికప్రశంసాపరమ్॥౪౫—౬౦॥ ఆగమికైరుపజీవ్యత్వాదపి వేదమార్గః శ్రేయానిత్యాహ—వేదోక్తమితి॥౬౧—౮౧॥ ఇత్థం జ్ఞానయజ్ఞవైభవం

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ వ్యాసః స్వశిష్యం సూతముత్తమమ్।
ఉత్థాప్యాఽఽలిఙ్గ్య దేవేశం స్మృత్వా నత్వాఽగమద్గురుః॥౨౬॥
పునశ్చ సూతః సర్వజ్ఞః స్వశిష్యానవలోక్య చ।
ప్రాహ గమ్భీరయా వాచా భవతాం శివమస్త్వితి॥౨౭॥
మయోక్తా పరమా గీతా పఠితా యేన తస్య తు।
ఆయురారోగ్యమైశ్వర్యం విజ్ఞానం చ భవిష్యతి॥౨౮॥
శివప్రసాదః సులభో భవిష్యతి న సంశయః।
గురుత్వం చ మనుష్యాణాం భవిష్యతి న సంశయః॥౨౯॥
విద్యారూపా యా శివా వేదవేద్యా

సత్యానన్దానన్తసంవిత్స్వరూపా।

తస్యా వాచః సర్వలోకైకమాతు-

ర్భక్త్యా నిత్యం చామ్బికాయాః ప్రసాదాత్ ॥౮౦॥

గురుప్రసాదాదపి సువ్రతా మయా

శివప్రసాదాదపి చోత్తమోత్తమాత్ ।

వినాయకస్యాపి మహాప్రసాదా-

త్షడాననస్యాపి మహాప్రసాదాత్ ॥౮౧॥

యజ్ఞవైభవసమాహ్వయః కృతః

సర్వవేదమథనేన సత్తమాః ।

అత్ర ముక్తిరపి శోభనా పరా

సుస్థిత్రైవ న హి తత్ర సంశయః ॥౮౨॥

యజ్ఞవైభవసమాహ్వయం పరం

ఖణ్డమత్ర విమలం పఠేన్నరః ।

సత్యబోధసుఖలక్షణం శివం

సత్యమేవ ఝటితి ప్రయాతి హి ॥౮౩॥

ప్రతిపాద్య మానసవాచికకాయికభేదేనావస్థితసకలయజ్ఞవైభవం ప్రాక్ప్రతిపాదితం

మదుక్తసంహితా పరా సమస్తదుఃఖహారిణీ
నరస్య ముక్తిదాయినీ శివప్రసాదకారిణీ।
సమస్తవేదసారతః సునిర్మితాఽతిశోభనా
మహత్తరానుభూతిమద్భిరాదృతా న చాపరైః ॥౮౪॥
మదుక్తసంహితా తు యా తయా విరుద్ధమస్తి చే-
దనర్థకం హి తద్బుధా వచః ప్రయోజనాయ న।
శ్రుతిప్రమాణరూపిణీ సుసంహితా మయోదితా
శ్రుతిప్రమాణమేవ సా మహాజనస్య సంతతమ్ ॥౮౫॥
మదుక్తసంహితామిమామతిప్రియేణ మానవః
పఠన్న యాతి సంసృతిం ప్రయాతి శంకరం పరమ్।
అతశ్చ శోభనామిమామహర్నిశం సమాహితః
శ్రుతిప్రమాణవత్పఠేదతన్ద్రితః స్వముక్తయే ॥౮౬॥
పురాణసంహితామిమామతిప్రియేణ యః పుమాన్
శృణోతి సంసృతిం పునర్న యాతి యాతి శంకరమ్।
పరానుభూతిరద్వయా విజాయతే చ తస్య సా
శివా చ వాచి నృత్యతి ప్రియేణ శంకరోఽపి చ ॥౮౭॥
సత్యపూర్ణసుఖబోధలక్షణం

తత్త్వమర్థవిభవం సనాతనమ్।
సత్స్వరూపమశుభాపహం శివం
భక్తిగమ్యమమలం సదా నుమః॥౮౮॥
యాఽనుభూతిరమలా సదోదితా
వేదమాననిరతా శుభావహా।
తామతీవ సుఖదామహం శివాం
కేశవాదిజనసేవితాం నుమః॥౮౯॥
వేదపద్మనికరస్య భాస్కరం
దేవదేవసదృశం ఘృణానిధిమ్।

వ్యాసమిష్టఫలదం గురుం నుమః
శోకమోహవిషరోగభేషజమ్॥౯౦॥
యే వేదవేదాన్తధనా మహాజనాః
శివాభిమానైకనిరస్తకిల్బిషాః।
నమామి వాచా శిరసా హృదా చ తాన్
భవాహివేగస్య నివారకానహమ్॥౯౧॥

ఇతి శ్రీస్కన్దపురాణే సూతసంహితాయాం చతుర్థస్య యజ్ఞవైభవ

ఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతాయాం సర్వవేదాన్త

సంగ్రహో నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

సూతగీతా సమాప్తా।

ఓం తత్సత్

నిగమయతి—యజ్ఞవైభవేతి ॥౮౨—౯౧॥ వ్యాఖ్యా సమాప్తా ॥

ఇతి
శ్రీమత్కాశీవిలాసక్రియాశక్తిపరమభక్తత్ర్యమ్బకపాదాబ్జసేవాపరాయణేనోపనిషన్మార్గప్రవర్తకేన
శ్రీమాధవాచార్యేణ విరచితాయాం సూత సంహితాతాత్పర్యదీపికాయాం చతుర్థస్య
యజ్ఞవైభవఖణ్డస్యోపరిభాగే సూతగీతావ్యాఖ్యాయాం సర్వవేదాన్తసంగ్రహో నామ
అష్టమోఽధ్యాయః ॥౮॥

సమాప్తేయం సుతసంహితా।